Alla tiders föräldraskap

– ett stärkt skydd för barns familjeliv

Del 1

Betänkande av Utredningen om
en föräldraskapsrättslig lagstiftning för alla

Stockholm 2022

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR

SOU 2022:38

SOU och Ds finns på regeringen.se under Rättsliga dokument.

Svara på remiss – hur och varför
Statsrådsberedningen, SB PM 2003:2 (reviderad 2009-05-02).
Information för dem som ska svara på remiss finns tillgänglig på regeringen.se/remisser.

Layout: Kommittéservice, Regeringskansliet
Omslag: Elanders Sverige AB
Illustration omslag: Alicia Seow Sosa
Tryck och remisshantering: Elanders Sverige AB, Stockholm 2022

ISBN 978-91-525-0418-5 (tryck)
ISBN 978-91-525-0419-2 (pdf)
ISSN 0375-250X

Till statsrådet och chefen för Justitiedepartementet

Regeringen beslutade den 10 december 2020 att ge en särskild utredare i uppdrag att bland annat göra en översyn av föräldrabalkens regler om föräldraskap och överväga om det behöver vidtas åtgärder för att underlätta för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar.

Rådmannen Dina Gutrad förordnades samma dag till särskild utredare.

Den 20 januari 2021 förordnades kanslirådet Marie Ek (Arbetsmarknadsdepartementet), ämnesrådet Maria Lidström (Socialdepartementet) och rättssakkunnige Robin Palmgren (Justitiedepartementet) som sakkunniga i utredningen. Som experter förordnades samma dag utredaren Anna Axelsson (Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd), experten Anna Ljungberg (Skatteverket), advokaten Johan Lindgren (Sveriges advokatsamfund), doktoranden Erik Mägi (Göteborgs universitet), juristen Rebecka Pomering (Barnombudsmannen), professorn Anna Singer (Uppsala universitet), lagmannen Mats Sjösten (Varbergs tingsrätt) och familjerättssekreteraren Niclas Wiklund (Familjerättssocionomernas Riksförening).

Den 16 mars 2021 entledigades Erik Mägi från uppdraget som expert. Den 30 augusti 2021 entledigades Rebecka Pomering från uppdraget som expert och utredaren Annelie Sjöberg förordnades i hennes ställe. Den 10 september 2021 entledigades Marie Ek från uppdraget som sakkunnig och departementssekreteraren Madeleine Kaharascho Fridh förordnades i hennes ställe. Den 10 mars 2022 entledigades Robin Palmgren från uppdraget som sakkunnig och rättssakkunniga Anna Lind Stolt förordnades i hans ställe.

Dåvarande kanslirådet, numera rådmannen, Linnéa Brossner och hovrättsassessorn Anton Dahllöf har varit utredningens sekreterare.

De sakkunniga och experterna har i huvudsak ställt sig bakom utredningens överväganden och förslag. Betänkandet har därför formulerats i vi-form.

Utredningen, som har antagit namnet Utredningen om en föräldraskapsrättslig lagstiftning för alla, överlämnar härmed betänkandet Alla tiders föräldraskap – ett stärkt skydd för barns familjeliv, SOU 2022:38. Uppdraget är med detta slutfört.

Till betänkandet bifogas ett särskilt yttrande av experten Mats Sjösten.

Malmö i juni 2022

Dina Gutrad

/Linnéa Brossner
Anton Dahllöf

Innehåll

Del 1

Vissa begrepp och förkortningar 23

Sammanfattning 29

Summary 57

1 Författningsförslag 87

1.1 Förslag till lag om ändring i föräldrabalken 87

1.2 Förslag till lag om föräldraskap i internationella situationer 128

1.3 Förslag till lag om föräldrafullmakter 136

1.4 Förslag till lag om ändring i rättegångsbalken 140

1.5 Förslag till lag om ändring i ärvdabalken 141

1.6 Förslag till lag om ändring i socialförsäkringsbalken 143

1.7 Förslag till lag om upphävande av lagen (1955:469) angående omreglering av vissa ersättningar enligt lagen den 17 juni 1916 (nr 235) om försäkring för olycksfall i arbete m.m. 149

1.8 Förslag till lag om ändring i lagen (1958:642) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap 150

1.9 Förslag till lag om upphävande av lagen (1962:303) om förhöjning av vissa ersättningar i anledning av yrkesskada m.m. 155

1.10 Förslag till lag om ändring i lagen (1962:512) om indrivning i Sverige av underhållsbidrag, fastställda i Danmark, Finland, Island eller Norge 156

1.11 Förslag till lag om ändring i lagen (1967:531) om tryggande av pensionsutfästelse m.m. 158

1.12 Förslag till lag om ändring i lagen (1969:620) om ersättning i vissa fall för utgivna underhållsbidrag 160

1.13 Förslag till lag om ändring i lagen (1974:752) om nordisk vittnesplikt m.m. 163

1.14 Förslag till lag om ändring i lagen (1977:595) om erkännande och verkställighet av nordiska domar på privaträttens område 165

1.15 Förslag till lag om ändring i folkbokföringslagen (1991:481) 168

1.16 Förslag till lag om ändring i sametingslagen (1992:1433) 170

1.17 Förslag till lag om ändring i lagen (1993:1651) om läkarvårdsersättning 171

1.18 Förslag till lag om ändring i lagen (1993:1652) om ersättning för fysioterapi 172

1.19 Förslag till lag om ändring i föräldraledighetslagen (1995:584) 173

1.20 Förslag till lag om ändring i lagen (1998:527) om det statliga personadressregistret 175

1.21 Förslag till lag om ändring i inkomstskattelagen (1999:1229) 177

1.22 Förslag till lag om ändring i lagen (2001:182) om behandling av personuppgifter i Skatteverkets folkbokföringsverksamhet 179

1.23 Förslag till lag om ändring i socialtjänstlagen (2001:453) 181

1.24 Förslag till lag om ändring i lagen (2002:160) om läkemedelsförmåner m.m. 185

1.25 Förslag till lag om ändring i lagen (2002:297) om biobanker i hälso- och sjukvården m.m. 186

1.26 Förslag till lag om ändring i lagen (2006:351) om genetisk integritet m.m. 187

1.27 Förslag till lag om ändring i offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) 190

1.28 Förslag till lag om ändring i lagen (2016:1013) om personnamn 191

1.29 Förslag till lag om ändring i hälso- och sjukvårdslagen (2017:30) 193

1.30 Förslag till lag om ändring i lagen (2021:530) om informationssamtal 195

1.31 Förslag till förordning om föräldrafullmakter 197

1.32 Förslag till förordning om ändring i förordningen (1949:661) om skyldighet för domstol att lämna uppgifter i mål och ärenden enligt föräldrabalken m.m. 198

1.33 Förslag till förordning om upphävande av förordningen (1956:183) angående omreglering av vissa ersättningar på grund av statsunderstödd olycksfallsförsäkring för fiskare 200

1.34 Förslag till förordning om upphävande av Kungl. Maj:ts Förordning (1962:308) om förhöjning av vissa livräntor på grund av statsunderstödd olycksfallsförsäkring för fiskare 201

1.35 Förslag till förordning om ändring i förordningen (1969:624) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap 202

1.36 Förslag till förordning om ändring i kungörelsen (1973:810) om socialnämnds medverkan vid fastställande av faderskap, m.m. 203

1.37 Förslag till förordning om ändring i förordningen (1987:452) om avgifter vid de allmänna domstolarna 205

1.38 Förslag till förordning om ändring i förordningen (1998:1234) om det statliga personadressregistret..... 211

1.39 Förslag till förordning om ändring i förordningen (2001:589) om behandling av personuppgifter i Skatteverkets folkbokföringsverksamhet..... 213

1.40 Förslag till förordning om ändring i förordningen (2001:637) om behandling av personuppgifter inom socialtjänsten..... 215

1.41 Förslag till förordning om ändring i förordningen (2001:708) om medicinskt födelseregister hos Socialstyrelsen..... 217

1.42 Förslag till förordning om ändring i förordningen (2007:976) med instruktion för Rättsmedicinalverket..... 219

1.43 Förslag till förordning om ändring i förordningen (2012:346) om kvalitets- och säkerhetsnormer vid hantering av mänskliga organ 220

1.44 Förslag till förordning om ändring i förordningen (2014:115) med instruktion för utrikesrepresentationen .. 225

1.45 Förslag till förordning om ändring i förordningen (2017:292) med instruktion för Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd 226

1.46 Förslag till förordning om ändring i förordningen (2021:534) om informationssamtal 227

1.47 Förslag till förordning om ändring i förordningen (2021:1046) om digital bekräftelse av föräldraskap..... 228

2 Vårt uppdrag och arbete 231

2.1 Uppdraget 231

2.2 Arbetet 231

2.3 Betänkandets disposition 233

3 Den föräldraskapsrättsliga regleringen 235

3.1 Utvecklingen av reglerna om föräldraskap 235
3.1.1 Den tidiga regleringen 235
3.1.2 De senaste 40 åren 237

3.2 Moderskap 240

3.3 Faderskap 240

3.4 Föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken 242

3.5 Faderskap och moderskap vid ändrad könstillhörighet 243

3.6 Socialnämndens medverkan vid fastställande av föräldraskap 244

3.7 Fastställande av föräldraskap i domstol 246

3.8 Hävande av föräldraskap 247

3.9 Barnets rätt till information om sitt ursprung 249

4 Adoption 251

5 Lagstiftning av särskild betydelse för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar 253

5.1 Vårdnad och förmynderskap 253
5.1.1 Om vårdnad 253
5.1.2 Vem är vårdnadshavare? 254
5.1.3 Hur utövas vårdnaden? 257
5.1.4 Om förmynderskap 260

5.2 Boende 261

5.3 Umgänge 262

5.4 Några generella bestämmelser om vårdnad, boende och umgänge 264

5.5 Familjerättslig konfliktlösning 265

5.6 Underhållsskyldighet 267

5.7 Familjeförmåner 268

6 Barnkonventionen 271

7 Europakonventionen 277

7.1 Allmänt om konventionen 277

7.2 Fastställande av föräldraskap 279

7.3 Rätten till kännedom om genetiskt ursprung 283

7.4 Hävande av föräldraskap 284

7.5 Familjeband mellan barn och andra närstående än rättsliga föräldrar 288

8 Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna 295

9 Regleringen i några andra länder 297

9.1 Danmark 297
9.1.1 Föräldraskap 297
9.1.2 Adoption 301
9.1.3 Vårdnad, boende och umgänge 302

9.2 Finland 307
9.2.1 Föräldraskap 307
9.2.2 Adoption 311
9.2.3 Vårdnad, boende och umgänge 313

9.3 Island 318
9.3.1 Föräldraskap 318
9.3.2 Adoption 321
9.3.3 Vårdnad, boende och umgänge 322

9.4 Norge 325
9.4.1 Föräldraskap 325
9.4.2 Adoption 329
9.4.3 Vårdnad, boende och umgänge 331

9.5 Lagstiftning av särskild betydelse när fler än två vuxna tar föräldraansvar i några länder utanför Norden 334
9.5.1 Inledning 334
9.5.2 Förenade Kungariket 335

9.5.3 Tyskland ... 337
9.5.4 Frankrike ... 338
9.5.5 Nederländerna ... 339
9.5.6 Nya Zeeland ... 340
9.5.7 USA ... 341
9.5.8 Kanada ... 343

10 Kunskapsöversikt ... 347

10.1 Genetiskt ursprung ... 347

10.2 Barns relationer till sociala föräldrar ... 350
10.2.1 Inledning ... 350
10.2.2 Ombildade familjer ... 351
10.2.3 Stjärnfamiljer och regnbågsfamiljer ... 360

10.3 Separationer, konflikter och barns mående ... 365
10.3.1 Vissa statistiska uppgifter ... 365
10.3.2 Något om föräldrar i konflikt ... 366
10.3.3 Föräldrakonflikters konsekvenser för barns hälsa ... 367

10.4 Något om familjestrukturens betydelse för barns utveckling och välbefinnande ... 368

11 Gemensamma utgångspunkter ... 371

12 Översyn av föräldrabalkens regler om föräldraskap ... 375

12.1 Regelverkets utformning ... 375
12.1.1 Vårt uppdrag och allmänna utgångspunkter ... 375
12.1.2 Det föräldraskapsrättsliga regelverkets uppbyggnad ... 377
12.1.3 Förhållandet mellan de rättsliga grunderna för föräldraskap för den som inte har fött barnet ... 381
12.1.4 Våra överväganden och förslag ... 385
12.1.5 Några ord om föräldraskapspresumtionen ... 413

12.2 Behovet av särskilda regler när det inte är känt eller är oklart vem som har fött ett barn ... 415
12.2.1 Vårt uppdrag och allmänna utgångspunkter ... 415

12.2.2 Statistik om mål om moderskap 416
12.2.3 Våra överväganden och förslag 420

12.3 Hävande av föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet 428
12.3.1 Vårt uppdrag och allmänna utgångspunkter 428
12.3.2 Statistik om hävda föräldraskap 430
12.3.3 Utrymmet att häva ett föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet bör begränsas 440
12.3.4 Begränsningen bör genomföras genom att en förälders rätt att väcka talan inskränks 447
12.3.5 Barnet och båda föräldrarna ska ha rätt att väcka talan 457
12.3.6 En förälders rätt att väcka talan ska inskränkas genom att det införs en tidsfrist för talans väckande 462
12.3.7 Arvingars lagstadgade rätt att väcka talan bör behållas oförändrad 469
12.3.8 Barnet ska som utgångspunkt föra sin egen talan 471
12.3.9 En s.k. tredje parts rättigheter påverkas inte 479
12.3.10 Hävande av ett föräldraskap som har fastställts genom dom bör även fortsättningsvis kräva resning 481

12.4 Behovet av ändringar i lagen om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap 482
12.4.1 Vårt uppdrag och allmänna utgångspunkter 482
12.4.2 Nuvarande reglering 482
12.4.3 Rättsgenetisk undersökning i mål om fastställande och hävande av föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet 483
12.4.4 Rättsgenetisk undersökning när ett föräldraskap för den av föräldrarna som inte har fött barnet har fastställts genom dom 487
12.4.5 Rättsgenetisk undersökning när det inte är känt eller är oklart vem som har fött barnet 488
12.4.6 Författningarna om rättsgenetisk undersökning ska byta namn 491

12.4.7 En föråldrad bestämmelse om blodundersökning ska upphävas ... 491

12.5 Behovet av ändringar i reglerna om föräldraskap i internationella situationer ... 492
12.5.1 En ny lag om föräldraskap i internationella situationer ... 492
12.5.2 Den nya lagens tillämpningsområde ... 498
12.5.3 Föräldraskap omedelbart på grund av lag och andra regler om tillämplig lag ... 506
12.5.4 Fastställande och hävande av föräldraskap ... 513
12.5.5 Giltigheten av utländska domstolsavgöranden och fastställelser ... 515
12.5.6 Hemvist och ordre public ... 520
12.5.7 Följdändringar i lagen om erkännande och verkställighet av nordiska domar på privaträttens område ... 521

12.6 Följdändringar med anledning av att det införs ett könsneutralt föräldrabegrepp i föräldrabalkens regler om föräldraskap ... 522
12.6.1 Det finns ett behov av följdändringar i ett stort antal författningar ... 522
12.6.2 I vissa författningar ska ”mor”, ”far” och ”förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken” ersättas med ”förälder” ... 529
12.6.3 I andra författningar finns det ett behov av att ange huruvida bestämmelserna gäller för den förälder som har fött barnet eller barnets andra förälder ... 534
12.6.4 ”Morförälder”, ”farförälder” och ”förälder till en förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken” ska ersättas med motsvarande könsneutrala uttryck ... 536

12.7 Övriga följdändringar ... 537

13 Utökade möjligheter till adoption ... 541

13.1 Vårt uppdrag och allmänna utgångspunkter ... 541

13.2 Tidigare överväganden och kritiken mot nuvarande regelverk ... 542

13.3 Tidigare makar eller sambor ska kunna åstadkomma ett gemensamt föräldraskap genom styvbarnsadoption ... 544

13.4 Familjehemsföräldrar och särskilt förordnade vårdnadshavare ska kunna adoptera gemensamt även efter en separation ... 549

13.5 En make eller sambo ska alltid ensam kunna adoptera ett familjehemsplacerat barn eller ett barn som är eller har varit under hans eller hennes vårdnad ... 554

13.6 Det bör inte krävas samtycke från en ny partner eller att den nya partnern yttrar sig i adoptionsärendet ... 555

Del 2

14 Åtgärder för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar ... 559

14.1 Vårt uppdrag och allmänna utgångspunkter ... 559

14.2 Viss statistik om familjer i Sverige ... 561

14.3 Hur används befintliga möjligheter att understödja relationen mellan ett barn och en social förälder? ... 568
14.3.1 Bakgrund ... 568
14.3.2 Umgänge med den som står barnet särskilt nära ... 568
14.3.3 Underhållsskyldighet i vissa fall ... 576
14.3.4 Föräldrapenningen ... 576

14.4 Vilka svårigheter upplever familjer där sociala föräldrar tar föräldraansvar? ... 577
14.4.1 Något om vårt arbete med att kartlägga problembilden ... 577
14.4.2 Vuxnas erfarenheter och åsikter ... 579
14.4.3 Barn och ungas erfarenheter och åsikter ... 629
14.4.4 Vissa ytterligare uppgifter som utredningen har hämtat in – särskilt om digitala plattformar ... 655

14.5 Tidigare överväganden 660
14.5.1 Inledning 660
14.5.2 Barnets rätt till umgänge med den som står barnet särskilt nära 660
14.5.3 Underhållskyldighet för förälders make eller sambo i vissa fall 664
14.5.4 Anpassningar av föräldrapenningen för att möta olika familjers behov 665

14.6 Våra slutsatser om reformbehovet 667
14.6.1 Inledning 667
14.6.2 Förutsättningarna för barn att upprätthålla en relation med sina sociala föräldrar efter en separation eller en förälders dödsfall behöver förbättras 668
14.6.3 Det finns ett behov av att underlätta vardagslivet för vissa familjer där sociala föräldrar tar föräldraansvar 674
14.6.4 Olika grupper med skilda principiella utgångspunkter 681

14.7 En utvärdering av tänkbara åtgärder 683
14.7.1 Inledning 683
14.7.2 Informationsinsatser om regelverket kring umgänge 686
14.7.3 Ett förtydligande av nuvarande bestämmelser om barnets rätt till umgänge med den som står barnet särskilt nära och en sänkt tröskel för när socialnämnden ska föra en talan om sådant umgänge 687
14.7.4 En utökad rätt att överklaga socialnämndens beslut att inte väcka talan om umgänge med någon annan än en rättslig förälder 688
14.7.5 En självständig talerätt för sociala föräldrar i frågor om umgänge 689
14.7.6 Utökade möjligheter till samarbetssamtal 694
14.7.7 En självständig rätt till insyn och information 698

14.7.8 Rättigheter knutna till äktenskap, samboförhållande eller annan hushållsgemenskap med barnets rättsliga förälder ... 701
14.7.9 Informationsinsatser om fullmakter och andra möjligheter att göra sociala föräldrar juridiskt delaktiga i barnets omsorg och fostran ... 703
14.7.10 En mer generell fullmakt som registreras i folkbokföringen (föräldrafullmakt) ... 704
14.7.11 En generell insynsfullmakt som registreras i folkbokföringen ... 711
14.7.12 Ökade möjligheter för vårdnadshavare att dela med sig av familjeförmåner ... 713
14.7.13 Sammanfattning ... 714

14.8 Informationsinsatser för familjer där sociala föräldrar finns ... 715
14.8.1 Inledning ... 715
14.8.2 Vilken myndighet bör ha huvudansvaret för insatserna? ... 716
14.8.3 Vad bör informationsinsatserna bestå i och hur kan de genomföras? ... 717

14.9 Föräldrafullmakt – en ny form av fullmakt ... 718
14.9.1 Inledning ... 718
14.9.2 En ny lag om föräldrafullmakter ... 719
14.9.3 Föräldrafullmaktens innebörd ... 721
14.9.4 Närmare om föräldrafullmaktshavarens behörighet ... 731
14.9.5 Barnets folkbokföring och vissa krav i fråga om vem som kan vara föräldrafullmaktshavare ... 743
14.9.6 När en föräldrafullmakt träder i kraft ... 748
14.9.7 Hur en föräldrafullmakt upphör ... 749
14.9.8 Anmälan och återkallelse av en föräldrafullmakt ... 753
14.9.9 Anmälan om att föräldrafullmakten ska upphöra ... 761
14.9.10 Handläggning av ärenden och överklagande av beslut ... 761

14.9.11 Föräldrafullmaktshavarens ansvar vid fullgörandet av uppdraget ... 765
14.9.12 Förhållandet till tredje man ... 777
14.9.13 Avgift för anmälan av föräldrafullmakt ... 782
14.9.14 Skatteverkets underrättelseskyldighet när en föräldrafullmakt upphör ... 783
14.9.15 Övriga följdändringar ... 784

14.10 Barns rätt till umgänge med sociala föräldrar stärks ... 785
14.10.1 Inledning ... 785
14.10.2 Personkretsen för en självständig talerätt i frågor om umgänge ... 785
14.10.3 Allmänt om tillämpliga regler för barnets umgänge med en särskild umgängesperson ... 792
14.10.4 Avtal om umgänge med en särskild umgängesperson ... 792
14.10.5 Resekostnader ... 796
14.10.6 Umgängesstöd ... 799
14.10.7 Samarbetssamtal, medling och informationssamtal ... 801
14.10.8 Övriga bestämmelser om handläggningen och prövningen i domstol ... 806
14.10.9 Verkställighet enligt 21 kap. föräldrabalken ... 810

14.11 Ytterligare utökning av möjligheterna till samarbetssamtal ... 814

14.12 Bör det även göras ändringar i regelverket om vårdnad? ... 817
14.12.1 Inledning ... 817
14.12.2 Reformbehovet ... 818
14.12.3 En utvärdering av tänkbara åtgärder ... 822

14.13 Större möjligheter att ta hänsyn till barnets bästa när vårdnaden bestäms efter en förälders eller en vårdnadshavares död ... 833
14.13.1 Inledande ställningstaganden ... 833
14.13.2 Vårdnaden efter en förälders död när föräldrarna har haft gemensam vårdnad ... 836
14.13.3 Vårdnaden efter en förälders död när den föräldern haft ensam vårdnad ... 843

14.13.4 Vårdnaden efter en särskilt förordnad vårdnadshavares död när två särskilt förordnade vårdnadshavare har haft gemensam vårdnad ... 845
14.13.5 Närmare om gemensam vårdnad som utövas av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare ... 847
14.13.6 Övriga följdändringar ... 860

15 Ikraftträdande- och övergångsbestämmelser ... 865

15.1 Ikraftträdande ... 865

15.2 Övergångsbestämmelser ... 866
15.2.1 Den föräldraskapsrättsliga regleringen ... 866
15.2.2 Adoption ... 870
15.2.3 Åtgärder för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar ... 870

16 Konsekvenser av våra förslag ... 873

16.1 Inledning ... 873

16.2 Översynen av föräldrabalkens regler om föräldraskap ... 874
16.2.1 Utredningens förslag ... 874
16.2.2 Konsekvenser för barn och unga ... 876
16.2.3 Konsekvenser för andra enskilda ... 880
16.2.4 Konsekvenser för jämställdheten ... 882
16.2.5 Konsekvenser för domstolarna ... 883
16.2.6 Konsekvenser för kommuner ... 884
16.2.7 Konsekvenser för Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd ... 885
16.2.8 Konsekvenser för Rättsmedicinalverket ... 886
16.2.9 Konsekvenser för andra myndigheter ... 887
16.2.10 Andra konsekvenser ... 887

16.3 Utökade möjligheter till adoption ... 888
16.3.1 Utredningens förslag ... 888
16.3.2 Konsekvenser för barn och unga ... 889
16.3.3 Konsekvenser för andra enskilda ... 889
16.3.4 Konsekvenser för jämställdheten ... 890

16.3.5 Konsekvenser för domstolarna ... 891
16.3.6 Konsekvenser för kommuner ... 892
16.3.7 Konsekvenser för Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd ... 892
16.3.8 Konsekvenser för Socialstyrelsen ... 893
16.3.9 Andra konsekvenser ... 893

16.4 Föräldrafullmakt ... 894
16.4.1 Utredningens förslag ... 894
16.4.2 I vilken utsträckning kommer föräldrafullmakter att användas? ... 895
16.4.3 Konsekvenser för barn och unga ... 899
16.4.4 Särskilt om konsekvenser för barns och ungas personliga integritet ... 901
16.4.5 Konsekvenser för andra enskilda ... 902
16.4.6 Konsekvenser för jämställdheten ... 903
16.4.7 Konsekvenser för domstolarna ... 905
16.4.8 Konsekvenser för kommuner och regioner ... 905
16.4.9 Konsekvenser för företag ... 907
16.4.10 Konsekvenser för Skatteverket ... 908
16.4.11 Andra konsekvenser ... 910

16.5 Övriga förslag för att stärka barns rätt till sina sociala föräldrar ... 911
16.5.1 Utredningens förslag ... 911
16.5.2 Konsekvenser för barn och unga ... 912
16.5.3 Konsekvenser för andra enskilda ... 914
16.5.4 Konsekvenser för jämställdheten ... 915
16.5.5 Konsekvenser för domstolarna ... 915
16.5.6 Konsekvenser för kommuner ... 916
16.5.7 Konsekvenser för Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd ... 918
16.5.8 Andra konsekvenser ... 919

17 Författningskommentar ... 921

17.1 Förslaget till lag om ändring i föräldrabalken ... 921

17.2 Förslaget till lag om föräldraskap i internationella situationer ... 1029

17.3 Förslaget till lag om föräldrafullmakter 1065

17.4 Förslaget till lag om ändring i rättegångsbalken 1090

17.5 Förslaget till lag om ändring i ärvdabalken 1090

17.6 Förslaget till lag om ändring i socialförsäkringsbalken 1092

17.7 Förslaget till lag om upphävande av lagen (1955:469) angående omreglering av vissa ersättningar enligt lagen den 17 juni 1916 (nr 235) om försäkring för olycksfall i arbete m.m. 1100

17.8 Förslaget till lag om ändring i lagen (1958:642) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap 1100

17.9 Förslaget till lag om upphävande av lagen (1962:303) om förhöjning av vissa ersättningar i anledning av yrkesskada m.m. 1105

17.10 Förslaget till lag om ändring i lagen (1962:512) om indrivning i Sverige av underhållsbidrag, fastställda i Danmark, Finland, Island eller Norge 1105

17.11 Förslaget till lag om ändring i lagen (1967:531) om tryggande av pensionsutfästelse m.m. 1106

17.12 Förslaget till lag om ändring i lagen (1969:620) om ersättning i vissa fall för utgivna underhållsbidrag 1106

17.13 Förslaget till lag om ändring i lagen (1974:752) om nordisk vittnesplikt m.m. 1109

17.14 Förslaget till lag om ändring i lagen (1977:595) om erkännande och verkställighet av nordiska domar på privaträttens område 1110

17.15 Förslaget till lag om ändring i folkbokföringslagen (1991:481) 1112

17.16 Förslaget till lag om ändring i sametingslagen (1992:1433) 1114

17.17 Förslaget till lag om ändring i lagen (1993:1651) om läkarvårdsersättning 1114

17.18 Förslaget till lag om ändring i lagen (1993:1652) om ersättning för fysioterapi 1115

17.19 Förslaget till lag om ändring i föräldraledighetslagen (1995:584) 1116

17.20 Förslaget till lag om ändring i lagen (1998:527) om det statliga personadressregistret 1117

17.21 Förslaget till lag om ändring i inkomstskattelagen (1999:1229) 1118

17.22 Förslaget till lag om ändring i lagen (2001:182) om behandling av personuppgifter i Skatteverkets folkbokföringsverksamhet 1120

17.23 Förslaget till lag om ändring i socialtjänstlagen (2001:453) 1122

17.24 Förslaget till lag om ändring i lagen (2002:160) om läkemedelsförmåner m.m. 1129

17.25 Förslaget till lag om ändring i lagen (2002:297) om biobanker i hälso- och sjukvården m.m. 1129

17.26 Förslaget till lag om ändring i lagen (2006:351) om genetisk integritet m.m. 1130

17.27 Förslaget till lag om ändring i offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) 1133

17.28 Förslaget till lag om ändring i lagen (2016:1013) om personnamn 1133

17.29 Förslaget till lag om ändring i hälso- och sjukvårdslagen (2017:30) 1135

17.30 Förslaget till lag om ändring i lagen (2021:530) om informationssamtal 1136

Särskilt yttrande 1139

Bilagor

Bilaga 1 Kommittédirektiv 2020:132 1141

Bilaga 2 Enkät om tillämpningen av socialnämndens möjlighet att väcka talan om umgänge mellan ett barn och någon annan än barnets förälder 1157

Bilaga 3 Kantar Sifos enkätundersökning till vuxna respondenter 1161

Bilaga 4 Kantar Sifos enkätundersökning till barn 13–17 år ... 1177

Bilaga 5 Jämförelsetabell det nya och det nuvarande 1 kap. föräldrabalken 1189

Vissa begrepp och förkortningar

1979 års lag	Lagen (1979:1001) om erkännande av nordiska faderskapsavgöranden
1985 års lag	Lagen (1985:367) om internationella faderskapsfrågor
barnkonventionen	FN:s konvention om barnets rättigheter
barnrättskommittén	FN:s kommitté för barnets rättigheter
bet.	betänkande
cisperson	En person som definierar sig med det kön som personen fick vid födelsen, motsatsbegrepp till transperson
CRC	Committee on the Rights of the Child
CU	civilutskottet
dir.	kommittédirektiv
dnr	diarienummer
Ds	Departementsserien
EU	Europeiska unionen
EU-domstolen	Europeiska unionens domstol
Europadomstolen	Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna
Europakonventionen	Den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna
EU:s rättighetsstadga	Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna
FN	Förenta nationerna
hbtqi	Ett samlingsbegrepp för homosexuella, bisexuella, transpersoner och personer som identifierar sig som queer eller intersexperson

HD	Högsta domstolen
HSLF-FS	Gemensam författningssamling avseende hälso- och sjukvård, socialtjänst, läkemedel, folkhälsa m.m. som ges ut av Socialstyrelsen tillsammans med sju andra myndigheter, bland annat Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd
JO	Justitieombudsmannen (Riksdagens ombudsmän)
KtM	En person som har ändrat könstillhörighet från kvinna till man
MFoF	Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd
MtK	En person som har ändrat könstillhörighet från man till kvinna.
NJA	Nytt juridiskt arkiv, avdelning 1, som innehåller rättsfall från Högsta domstolen
prop.	proposition
RFSL	Riksförbundet för homosexuellas, bisexuellas, transpersoners, queeras och intersexpersoners rättigheter
RH	Rättsfall från hovrätterna
rskr.	riksdagsskrivelse
SCB	Statistikmyndigheten SCB
SKR	Sveriges Kommuner och Regioner
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk Juristtidning
SÖ	Sveriges internationella överenskommelser

Närmare om hur vissa återkommande uttryck och begrepp används i betänkandet

Vårt uppdrag syftar till att – med utgångspunkt i barnets bästa – åstadkomma en mer sammanhållen, könsneutral och jämlik reglering om föräldraskap samt regler om föräldraansvar som är anpassade till olika familjekonstellationer. Som uppmärksammas i våra direktiv är den familjerättsliga lagstiftningen på vissa områden inte anpassad till att barn växer upp i andra familjekonstellationer än den traditionella kärnfamiljen. I dag finns det en stor variation i människors sätt att bilda familj och inte sällan förändras ett barns familjesituation över tid. Det varierar därför också vilka uttryck som används för att beskriva eller definiera en viss familjebildning. Likaså finns det olika sätt att benämna de barn och vuxna som ingår i familjerna.

När vi i de kommande kapitlen beskriver den nuvarande ordningen och analyserar hur den kan anpassas för att bättre tillgodose barns behov i olika familjekonstellationer är det emellertid ofrånkomligt att vissa mer generella uttryck måste användas när diskussionen rör olika grupper eller kategorier av familjer. Detsamma gäller när vi för resonemang om de vuxna som utövar föräldraansvar för ett barn.

Vi är medvetna om att detta innebär att vi använder uttryck som en del familjer eller individer inte själva hade valt. Samtidigt ska det understrykas att vi inte lägger någon värdering i de uttryck som används. Våra överväganden i denna del bottnar i stället i en praktisk och pedagogisk hänsyn. Utifrån hur lagstiftningen ser ut i dag är det exempelvis nödvändigt att använda olika benämningar för den som är barnets förälder juridiskt sett och den som tar föräldraansvar utan att vara det. I annat fall blir framställningen otydlig och svårtillgänglig. Ett sådant förhållningssätt – dvs. att använda generella termer som ibland inte överensstämmer med de som används av enskilda familjer och individer – är också nödvändigt för att synliggöra de skillnader som finns och föra en diskussion om de svårigheter som detta kan leda till för barn och vuxna som inte lever i en traditionell kärnfamilj.

Ett helt centralt begrepp i flera kapitel är *social förälder*. Med detta avser vi den som tar föräldraansvar för ett barn utan att vara barnets rättsliga förälder eller vårdnadshavare. Det sociala föräldraskapet tar sikte på den faktiska omsorgen om barnet och det praktiska ansvarstagandet för honom eller henne. Begreppet social förälder reserveras

ibland för föräldrar som inte har en biologisk eller genetisk koppling till barnet.[1] I det här sammanhanget fyller dock begreppet snarare en funktion som motsats till rättslig förälder. Med *rättslig förälder* avses den som är barnets förälder enligt den föräldraskapsrättsliga regleringen, dvs. den som lagstiftningen definierar som barnets mor, far eller förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken. Det sistnämnda uttrycket avser den kvinna i en samkönad relation som inte har fött barnet.

I vardagligt tal görs det sällan skillnad mellan biologiskt och genetiskt föräldraskap. Oftast, men inte alltid, sammanfaller det biologiska och genetiska föräldraskapet för ett barn. I det här betänkandet är det dock nödvändigt att göra en distinktion mellan biologiskt och genetiskt föräldraskap. Med *biologisk förälder* avses den som har fött barnet. Med genetisk förälder avses den som har bidragit med sitt ägg eller sina spermier till barnets tillkomst, dvs. den vars arvsanlag barnet bär.[2]

Ibland får ett barn sociala föräldrar efter att barnets rättsliga föräldrar har separerat från varandra och en av dem eller båda har träffat en ny partner som tar föräldraansvar för barnet. En mer vardaglig benämning för sådana sociala föräldrar är *bonusföräldrar*.[3] Den här gruppen av familjer benämner vi *ombildade familjer* eller *bonusfamiljer*. När det är relationen till en bonusförälder som åsyftas benämns följaktligen barnen i dessa familjer som *bonusbarn*. I vissa sammanhang finns det ett behov av att tydligt skilja mellan en rättslig förälder som barnet bor tillsammans med efter familjeombildningen och en rättslig förälder som finns i ett annat hushåll än barnets. Den sistnämnda benämns då som *extern förälder*.

En del barn har sociala föräldrar eftersom fler än två personer har skaffat barn tillsammans med intentionen att samtliga ska fungera som barnets föräldrar. I sådana situationer handlar det således inte om bonusföräldrar, utom om sociala föräldrar som funnits med sedan barnets födelse. För att beskriva en sådan familj används ibland uttrycket regnbågsfamilj. Med *regnbågsfamilj* avses dock i allmänhet en familj där minst en av de vuxna familjemedlemmarna definierar sig

[1] Mägi, Erik och Zimmerman, Lina-lea (2015). *Stjärnfamiljejuridik. Svensk familjelagstiftning ur ett normkritiskt perspektiv*, s. 148.
[2] Jfr Mägi, Erik och Zimmerman, Lina-lea (2015). *Stjärnfamiljejuridik. Svensk familjelagstiftning ur ett normkritiskt perspektiv*, s. 147 och 148.
[3] En annan benämning är *styvförälder*. Styvförälder kan dock uppfattas som ett något ålderdomligt uttryck. Vi har därför valt att i stället använda ”bonusförälder” eller ”social förälder”. Det ska samtidigt sägas att vi använder uttrycket *styvbarnsadoption*, eftersom det är den etablerade benämningen för en adoption som avser en makes eller sambos barn.

som hbtqi-person.[4] Det är också så uttrycket används i det här betänkandet. En familjebildning där fler än två personer skaffar barn tillsammans är alltså inte nödvändigtvis en regnbågsfamilj. Även andra än hbtqi-personer bildar sådana familjer. Dessutom används regnbågsfamilj ofta för att beskriva familjer där föräldrarna är hbtqi-personer även när de är två till antalet och båda är rättsliga föräldrar.

Ett annat tänkbart alternativ för att beskriva en familj där fler än två personer har skaffat barn tillsammans med intentionen att samtliga ska fungera som barnets föräldrar är ”flerföräldrafamilj”. Enligt vår uppfattning är det dock svårt att använda det uttrycket i en framställning som diskuterar de juridiska förutsättningarna kring föräldraskap. Rättsligt sett kan ett barn inte ha fler än två föräldrar.

Ett annat uttryck som har vuxit fram under senare år är stjärnfamilj. Det finns olika definitioner av ”stjärnfamilj”. En definition är att stjärnfamiljer omfattar alla sorters familjer. En annan är att stjärnfamiljer är alla familjer som inte är kärnfamiljer.[5] Begreppet omfattar således familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar. Att genomgående skriva ”stjärnfamiljer där fler än två vuxna tar föräldraansvar” är samtidigt omständligt. Det tynger framställningen och gör den svårläst. Vi har därför stannat vid att i det här betänkandet använda uttrycket stjärnfamilj i en mer inskränkt betydelse. Med *stjärnfamilj* avser vi en familjebildning som är resultatet av att fler än två personer skaffat barn tillsammans med intentionen att samtliga ska ta föräldraansvar för barnet. I likhet med en ombildad familj omfattar stjärnfamiljen således såväl rättsliga som sociala föräldrar. I stjärnfamiljen har dock samtliga av dem funnits med från barnets födelse och dessförinnan också haft intentionen att bli föräldrar tillsammans.

I en del kapitel (främst kapitel 7 och 10) förekommer en begreppsanvändning som avviker från den ovan angivna. Det handlar om redovisningar av domstolsavgöranden eller vetenskapliga arbeten där begreppsanvändningen delvis skiljer sig från den som vi har valt att använda. För att vara säkra på att innehållet i sådana källor återges korrekt har vi – när det annars kan finnas en risk för missförstånd – valt att hålla oss till den terminologi som används där. Vidare finns i avsnitt 14.4 en redovisning av bland annat enkätundersökningar som vi har låtit utföra med barn och vuxna i familjer som innefattar sociala

[4] Jfr t.ex. SOU 2017:101 s. 260 och 261.
[5] Se SOU 2017:101 s. 261. Jfr även Mägi, Erik och Zimmerman, Lina-lea (2015). *Stjärnfamiljejuridik. Svensk familjelagstiftning ur ett normkritiskt perspektiv*, s. 18 och 19.

föräldrar. Deltagarna i enkätstudierna har själva fått ange vilken familjekonstellation de anser sig höra till och det är det valet vi har utgått från när vi redogör för resultaten av undersökningarna.

Avslutningsvis bör tilläggas att när det i betänkandet hänvisas till äktenskap eller makar omfattar det även registrerat partnerskap respektive registrerad partner, utan att det uttryckligen anges.[6]

[6] Här kan nämnas att som huvudregel gäller motsvarande när bestämmelser i lag eller annan författning anknyter till äktenskap och makar (3 kap. 1 § andra stycket lagen [1994:1117] om registrerat partnerskap och 2 § lagen [2009:260] om upphävande av lagen [1994:1117] om registrerat partnerskap).

Sammanfattning

Uppdraget

Vårt övergripande uppdrag har varit att se över föräldrabalkens regler om föräldraskap och i övrigt överväga vissa förändringar av de familjerättsliga reglerna. Syftet med uppdraget har varit att – med utgångspunkt i barnets bästa – åstadkomma en mer sammanhållen, könsneutral och jämlik reglering om föräldraskap samt regler om föräldraansvar som är anpassade till olika familjekonstellationer. I uppdraget har ingått att ta ställning till bland annat

- hur föräldrabalkens regler om föräldraskap kan utformas för att bli mer överskådliga, enhetliga, heltäckande, könsneutrala och inkluderande samt enklare att tillämpa,
- om utrymmet att häva ett föräldraskap ska begränsas,
- om personer som inte längre är gifta eller sambor ska kunna adoptera gemensamt eller adoptera varandras barn, och
- om förutsättningarna för ett barn att upprätthålla sin relation med en social förälder efter en separation eller en förälders dödsfall behöver förbättras, och om det i övrigt behöver vidtas åtgärder för att underlätta för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar.

Översyn av föräldrabalkens regler om föräldraskap

Regelverkets utformning

Vårt uppdrag i den här delen har varit att göra en översyn av föräldrabalkens regler om föräldraskap. Översynen har främst handlat om att förbättra det föräldraskapsrättsliga regelverkets struktur samt göra det mer överskådligt, tydligt och begripligt.

Den svenska föräldraskapsrättsliga regleringen är innehållsmässigt en av de mest moderna i världen. Reglerna innebär bland annat att samma förutsättningar för föräldraskap gäller för samkönade par som för olikkönade par och detta oberoende av om någon av föräldrarna har ändrat könstillhörighet. Att det kontinuerligt införts nya regler om föräldraskap utan att det samtidigt har gjorts en översyn av regelverket som helhet, har dock fått konsekvensen att regelverket har blivit både invecklat och svårtillgängligt. Regleringens övergripande struktur, som i mångt och mycket fortfarande bygger på att föräldrar är en kvinna och en man som får barn tillsammans genom samlag, har nämligen behållits. När andra sätt att få barn och bli förälder tillkommit, har detta reglerats särskilt och i praktiken som undantag till den traditionella huvudregeln. Vidare är regleringens utformning i stor utsträckning styrd av att det finns tre typer av rättsliga föräldrar: ”mor”, ”far” och ”förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken”. Sammantaget medför detta att regelverket har blivit både omfattande och svårt att överblicka. Lika situationer regleras i stor utsträckning i olika paragrafer. För att förstå reglerna och kunna tillämpa dem krävs både kunskap om regelverket i stort och om hur reglerna förhåller sig till och påverkar varandra.

För att den föräldraskapsrättsliga regleringen ska bli enkel, tydlig och lätt att överblicka är det enligt vår bedömning nödvändigt att begränsa antalet paragrafer om föräldraskap genom att utmönstra den nuvarande fragmenterade ordningen där i praktiken lika fall regleras i olika paragrafer. En sådan genomgripande förändring är inte möjlig att åstadkomma utan att samtidigt avskaffa de olika termerna för föräldraskap. Vi föreslår därför att ”mor”, ”far” och ”förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken” – ersätts av ”förälder” och att bestämmelser som reglerar samma situation förs samman i gemensamma paragrafer. I de situationer det har betydelse huruvida en förälder är den av föräldrarna som har fött barnet eller barnets andra förälder, ska detta anges särskilt.

Vår översyn har också resulterat i flera andra förslag som förenklar, tydliggör och moderniserar regelverket. Vi föreslår bland annat att den oskrivna principen om att den som har fött barnet är barnets förälder ska lagfästas, att grunderna för att häva ett föräldraskap ska förtydligas samt att språket ska moderniseras och förenklas.

Behovet av särskilda regler när det inte är känt eller är oklart vem som har fött ett barn

Vårt uppdrag har också omfattat att överväga behovet av regler om utredning av moderskap och föräldraskap. I dag finns det inte några regler i föräldrabalken om fastställande och hävande av moderskap. Detta beror på att det i regel står klart vem som har fött barnet och således är barnets mor. Om det är oklart vem som har fött barnet eller om moderskapet ifrågasätts, får en talan om fastställande eller hävande av moderskapet i stället föras som en fastställelsetalan enligt reglerna i 13 kap. 2 § rättegångsbalken. Det finns inte heller några särskilda regler om utredning av moderskap, vilket bland annat innebär att socialnämnden inte har någon lagstadgad skyldighet att försöka utreda vem som har fött ett barn.

För att kunna bedöma behovet av särskilda regler om utredning av moderskap har vi analyserat 174 mål om moderskap som kom in till 26 av landets tingsrätter under 2019 och 2020. Vår genomgång visar att behovet av en rättslig prövning av moderskap i regel uppstår på grund av att ett barn som har invandrat till Sverige inte har den dokumentation som krävs för att Skatteverket ska registrera barnets moderskap i folkbokföringen.

För att säkerställa att de uppgifter som registreras i folkbokföringen är korrekta omfattar Skatteverkets registrering en viss prövning av uppgifterna. Som utgångspunkt ska de uppgifter som registreras i folkbokföringen vara styrkta. Att det ställs höga krav för att uppgifter ska registreras i folkbokföringen kan dock medföra svårigheter för den som invandrar till Sverige. Detta gäller särskilt för de som invandrar och som av olika skäl har svårigheter att få fram tillförlitligt underlag från det land de invandrar från. Svårigheten att få riktiga uppgifter registrerade i folkbokföringen avser i en sådan situation i allmänhet flera olika folkbokföringsuppgifter och inte enbart uppgiften om föräldraskap. Enligt vår bedömning är det mot den bakgrunden och med hänsyn till att behovet av en rättslig prövning i domstol endast uppstår i undantagsfall, inte motiverat att föreslå regler i föräldrabalken om fastställande och hävande av föräldraskap för den som har fött barnet som motsvarar de regler som i dag finns för barnets andra förälder. Till skillnad från föräldraskap för den som inte har fött barnet etableras ett föräldraskap för den som har fött barnet alltid automatiskt genom födandet. Det som i undantagsfall ska prövas är alltså vem

som har fött barnet och när detta är klarlagt följer föräldraskapet per automatik. Om det i ett enskilt fall finns behov av att föra en talan i domstol kan en sådan talan föras enligt de allmänna reglerna om fastställelsetalan i 13 kap. 2 § rättegångsbalken.

Att det inte finns något behov av särskilda regler om fastställande och hävande av föräldraskap för den som har fött ett barn innebär emellertid inte att samhället kan förhålla sig passivt när detta förhållande är oklart beträffande ett barn som har hemvist i Sverige, i vart fall inte när det är fråga om ett barn under 18 år. Ett barn har rätt att få klarhet om sitt ursprung. Rätten att få klarhet om sitt ursprung omfattar rätten att få kännedom om båda sina föräldrar, även den förälder som har fött barnet. Socialnämnden har ett tydligt ansvar enligt föräldrabalken när det gäller att få föräldraskapet för den av föräldrarna som inte har fött barnet fastställt. Även om det inte anges i lag framgår det av rättspraxis att socialnämnden har en skyldighet att, om behov uppkommer, också försöka utreda vem som kan ha fött barnet. I detta ligger att socialnämnden har en skyldighet att biträda barnet med att få rättsligt bestämt vem som har fött barnet och alltså är barnets förälder. Att socialnämndens skyldighet att bistå ett barn med att utreda vem som har fött barnet inte framgår uttryckligen av lag medför dock en risk för att socialnämnder agerar olika när ett behov av en sådan utredning uppkommer.

Det är viktigt att alla barn i Sverige får samma stöd och hjälp med att klarlägga vem som är barnets föräldrar, oavsett var i landet barnet bor. Vi föreslår därför att det införs en lagstadgad skyldighet i föräldrabalken för socialnämnden att försöka utreda vem som har fött ett barn om detta inte är känt eller är oklart. En sådan utredningsskyldighet kommer inte bara att aktualiseras när det i folkbokföringen inte finns någon registrerad förälder som har fött barnet, utan även när det är oklart om den som har registrerats som förälder i folkbokföringen verkligen är den som har fött barnet. Skyldigheten bör, i likhet med vad som gäller för föräldraskap för den som inte har fött barnet, omfatta barn som inte har fyllt 18 år och som har sin hemvist i Sverige. Vidare bör handläggningsreglerna i 2 kap. föräldrabalken om socialnämndens utredning av föräldraskap för den som inte har fött barnet gälla i tillämpliga delar även för en utredning om vem som har fött barnet.

Vi har också kommit fram till att socialnämnden ska ha en skyldighet att verka för en rättsgenetisk undersökning i samtliga fall nämn-

den bedömer att det finns ett behov av en sådan och att detta bör gälla oavsett om utredningen avser frågan om vem som har fött barnet eller föräldraskapet för den som inte har fött barnet.

Enligt nuvarande ordning bör socialnämnden verka för att en rättsgenetisk undersökning genomförs om den som kan vara far till ett barn begär det eller om det finns anledning att anta att modern har haft samlag med mer än en man under den tid då barnet kan ha tillkommit. En rättsgenetisk undersökning kan dock vara avgörande för socialnämndens utredning av ett barns föräldraskap även i andra situationer än när barnet har tillkommit genom samlag, t.ex. om barnet har tillkommit genom en heminsemination men det är oklart vem av flera olika spermiedonatorer som är barnets förälder. Vidare kan en rättsgenetisk undersökning ha betydelse för frågan om vem som har fött barnet. Den genetiska kopplingen till barnet saknar visserligen betydelse för uppkomsten av ett sådant föräldraskap, men förekomsten av en genetisk koppling kan utgöra ett starkt bevisfaktum för att den som uppger sig ha fött barnet också har gjort det. Som framgår ovan uppstår oklarheter kring vem som har fött ett barn i princip enbart när barnet har invandrat till Sverige och saknar tillförlitlig dokumentation, t.ex. födelsebevis eller utdrag ur sjukhusjournal, som kan styrka vem som har fött barnet. I en sådan situation kan det vara av stor betydelse för socialnämndens utredning att det genomförs en rättsgenetisk undersökning.

Hävande av föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet

Det har i olika sammanhang uttryckts en oro för att reglerna om hävande av föräldraskap inte är förenliga med barnets bästa. Kritiken har framför allt handlat om att hävandereglerna inte är anpassade till de olika sätten att skaffa barn och bli förälder som tillkommit på senare år. Traditionellt har grunderna för hävande av faderskap i huvudsak tagit sikte på situationen att någon annan än den rättsliga fadern genom samlag bidragit till barnets tillkomst. Vid assisterad befruktning med donerade spermier är situationen en annan. Att den som har ansetts som förälder inte har en genetisk koppling till barnet utgör då inte i sig en grund för hävande. I stället kan hävande ske om det visar sig att någon av förutsättningarna för föräldraskapet inte var uppfyllda, t.ex. om barnet har tillkommit genom assisterad befruktning

i utlandet med en anonym spermiedonator. Att ett föräldraskap bestäms felaktigt kan bero på okunskap om regelverket eller de faktiska förhållandena. Det kan dock också vara så att ett par, trots att de är medvetna om att det brister i någon av förutsättningarna för föräldraskap, ändå låter det presumeras eller bekräftas. Det finns vidare en farhåga att de nya reglerna om presumtion av föräldraskap, som trädde i kraft den 1 januari 2022, kan komma att leda till fler felaktiga föräldraskap som senare kan bli föremål för hävning.

Av den statistik Domstolsverket har tagit fram till utredningen framgår att antalet mål i domstol om hävande av faderskap har minskat de senaste tio åren. Vidare framgår att det har kommit in ytterst få mål om hävande av föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken. Den genomgång vi har gjort av 455 mål om hävande av faderskap som kom in till 26 av landets tingsrätter under 2019 och 2020 visar också att det i en majoritet av målen om hävande av ett presumerat faderskap helt saknas något motstående intresse till önskemålet att faderskapet ska hävas. Det framgår också att det – även i andra typer av mål om hävande av föräldraskap – är vanligt att barnet och föräldern är överens om att föräldraskapet ska hävas.

De nya reglerna om föräldraskap vid assisterad befruktning, som bland annat innebär att ett presumerat eller fastställt föräldraskap kan hävas om en anonym spermiedonator har använts vid behandlingen, har varit i kraft en förhållandevis kort tid. Det är därför inte möjligt att dra några säkra slutsatser i frågan om regleringen kan komma att leda till fler hävda föräldraskap. Antalet hävda föräldraskap kan också komma att påverkas av den nya möjligheten att digitalt bekräfta ett föräldraskap utan socialnämndens medverkan som trädde i kraft den 1 januari 2022. Detsamma gäller, som nämnts ovan, för de nya reglerna om presumtion av föräldraskap. Det finns dock i dagsläget inte något som tyder på att antalet hävda föräldraskap ökar.

Att det är relativt ovanligt att föräldraskap hävs och än mer sällsynt att barnet och föräldern tvistar i frågan innebär emellertid inte att dagens reglering är ändamålsenlig ur ett barnrättsperspektiv. Reglerna ger exempelvis inte något utrymme att beakta barnets eventuella intresse av att behålla ett befintligt föräldraskap.

Av vår genomgång av mål framgår vidare att det i ett mindre antal mål också ifrågasätts om det är till barnets bästa att föräldraskapet hävs. Sådana invändningar förekommer alltså trots att de i dag saknar rättslig relevans. Gemensamt för dessa mål är att det handlar om situa-

tioner där hävandefrågan uppkommer senare i barnets liv och någon av parterna – antingen barnet eller föräldern – motsätter sig att föräldraskapet hävs.

När ett föräldraskap hävs upphör alla juridiska band mellan barnet och den tidigare föräldern. Den tidigare föräldern kommer exempelvis inte längre vara barnets vårdnadshavare, vilket bland annat innebär att barnet inte utan vidare kan bo tillsammans med honom eller henne. Det kan också bli svårt för barnet att få ett reglerat umgänge med sin tidigare förälder. I värsta fall kan barnet helt förlora kontakten med någon som under lång tid har varit den som stått barnet närmast. Ett hävt föräldraskap innebär också att barnet inte längre har rätt till underhåll eller arv från sin tidigare förälder. För det fall det hävda föräldraskapet inte ersätts med ett nytt, kan barnet hamna i en sämre ekonomisk situation. I det enskilda fallet kan alltså ett hävt föräldraskap få allvarliga konsekvenser för de berörda. Även om det är ett relativt litet antal föräldraskap som hävs per år, anser vi därför att det är motiverat att överväga en ändring av reglerna om hävande av föräldraskap.

Det finns flera argument både för och emot att begränsa utrymmet att häva ett föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet. Motargumenten handlar framför allt om betydelsen av ett rättsligt korrekt föräldraskap och risken för att en begränsning kommer att uppmuntra ett kringgående av regelverket, vilket i förlängningen kan påverka barnets möjligheter att få kännedom om sitt genetiska ursprung. Argumenten är viktiga, men de väger enligt vår uppfattning inte lika tungt som skälen för att införa en begränsning. Det får i regel anses vara till barnets bästa att en tvist om barnets föräldraskap avgörs tidigt i hans eller hennes liv. I det enskilda fallet kan nämligen ett hävt föräldraskap få allvarliga konsekvenser för både barnet och de inblandade vuxna. Om föräldraskapet hävs senare i barnets liv innebär det i många fall att ett befintligt familjeliv bryts upp. I en sådan situation saknas det i dag helt möjlighet att göra en intresseavvägning i det enskilda fallet. Det är tveksamt om denna ordning är förenlig med våra åtaganden enligt Europakonventionen. Risken för att regelverket kringgås kan också, enligt vår uppfattning, beaktas inom ramen för utformningen av begränsningen. Vi har därför kommit fram till att det bör införas någon form av begränsning av utrymmet att häva ett föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet.

Det finns flera olika tänkbara lösningar för att begränsa möjligheterna att häva ett föräldraskap. En begränsning kan ske bland annat genom att ändra i grunderna för när ett föräldraskap kan hävas, genom att begränsa vilka omständigheter som får läggas till grund för ett hävande eller genom att införa någon form av inskränkning av en förälders talerätt. Vi har kommit fram till att de olika intressen som bör beaktas vid utformningen av en begränsning i utrymmet att häva ett föräldraskap bäst balanseras genom att införa en tidsfrist för förälderns talerätt. Vårt förslag är att en förälder ska väcka talan om hävande av ett presumerat föräldraskap inom tre år från barnets födelse. Om föräldraskapet har fastställts genom bekräftelse ska talan väckas inom tre år från det att föräldraskapet fastställdes. En talan som väcks efter tidsfristens utgång får endast prövas om det finns synnerliga skäl för det.

Det är vår bedömning att barn även framöver bör ha en obegränsad rätt att väcka talan. För att stärka barnets rätt till självbestämmande i en fråga som är central för den egna identiteten föreslår vi dock att barnet som utgångspunkt ska föra sin egen talan i mål om hävande av föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet. Om barnet är yngre än 15 år och det finns synnerliga skäl att förordna en god man, ska barnets talan föras av den gode mannen. Barnets talan ska alltid föras av en god man om barnet är yngre än 15 år och motpart i ett mål om hävande av föräldraskap. Barnets förmyndare, i regel den förälder som har fött barnet, ska inte längre ha rätt att föra barnets talan. I stället ska den förälder som har fött barnet ha en självständig rätt att väcka talan om hävande av föräldraskap, dock med samma inskränkningar som ska gälla för den andra föräldern.

Behovet av ändringar i lagen om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap

Föräldraskap är ett statusförhållande som berör alla barn. I allmänhet kan ett barns föräldraskap etableras utan någon föregående rättsgenetisk undersökning. I de relativt få fall det krävs en sådan undersökning är det ovanligt att den inte kan genomföras på frivillig väg. Det är alltså förhållandevis sällsynt med domstolsbeslut om rättsgenetisk undersökning. I det enskilda fallet kan dock ett sådant beslut vara avgörande för barnets möjligheter att få föräldraskapet etablerat och därmed också få kunskap om sitt genetiska ursprung. Det är mot

den bakgrunden angeläget att det finns möjligheter för domstol att besluta om rättsgenetisk undersökning när detta är motiverat.

I dag kan domstol enbart besluta om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap. Det finns alltså inte någon möjlighet att besluta om rättsgenetisk undersökning för att utreda vem som har fött barnet eller vem som är barnets förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken. Detta beror på att lagen om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap endast är tillämplig när den genetiska kopplingen är relevant för det rättsliga föräldraskapet. I vissa situationer krävs det också att det kan antas att barnet har tillkommit genom samlag. Detta innebär att en domstol inte har möjlighet att besluta om en rättsgenetisk undersökning om det står klart att barnet har tillkommit genom en assisterad befruktning, trots att den genetiska kopplingen kan vara avgörande för rättsligt föräldraskap i en sådan situation, t.ex. när barnet har tillkommit genom en heminsemination.

Enligt vår uppfattning är det inte rimligt att domstolens möjligheter att besluta om en rättsgenetisk undersökning skiljer sig åt beroende på om barnet har tillkommit genom samlag eller genom en assisterad befruktning. Vi föreslår därför att lagens tillämpningsområde ska utvidgas till att omfatta alla situationer när den genetiska kopplingen är avgörande för det rättsliga föräldraskapet.

Behovet av en rättsgenetisk undersökning kan också aktualiseras när föräldraskapet för den som inte har fött barnet ifrågasätts. I dag gäller olika regler beroende på om det ifrågasatta föräldraskapet har etablerats på grund av äktenskap (föräldraskapspresumtionen) eller om det har fastställts genom bekräftelse. För att domstol ska kunna besluta om en rättsgenetisk undersökning när ett föräldraskap har fastställts genom bekräftelse krävs att det efter bekräftelsen har framkommit omständigheter som ger anledning att anta att någon annan har haft samlag med den förälder som har fött barnet under den tid då barnet kan ha tillkommit. För ett bekräftat föräldraskap finns det vidare en möjlighet att initiera en rättsgenetisk undersökning utan att samtidigt väcka talan om hävande av föräldraskapet. Vi föreslår att kravet på nya omständigheter för domstolsbeslut om rättsgenetisk undersökning ska tas bort. Vi föreslår även att möjligheten att pröva en fråga om rättsgenetisk undersökning utanför ett mål om hävande av det bekräftade föräldraskapet ska tas bort.

Vidare kan behovet av en rättsgenetisk undersökning uppstå sedan ett föräldraskap har fastställts genom dom. För att ett föräldraskap

som har fastställts genom dom ska kunna hävas krävs att resning har beviljats. Eftersom det inte finns någon möjlighet att besluta om rättsgenetisk undersökning i ett ärende om resning, bör det även fortsättningsvis vara möjligt att få frågan om rättsgenetisk undersökning prövad i ett separat domstolsärende. För beslut om undersökning bör det, liksom i dag, krävas att det har framkommit nya omständigheter efter det att föräldraskapet fastställdes. De nya omständigheterna bör dock inte vara begränsade till situationen att barnet har tillkommit genom samlag, utan ska utvidgas till att omfatta alla situationer där det finns anledning att anta att någon annan kan vara förälder till barnet.

Vi har också kommit fram till att domstol ska kunna besluta om en rättsgenetisk undersökning när det inte är känt eller är oklart vem som har fött ett barn om en sådan undersökning behövs.

Grunden för föräldraskapet för den som har fött barnet är själva födandet. Detta gäller även när barnet har tillkommit genom en äggdonation och den som har fött barnet alltså inte är barnets genetiska förälder. Av den genomgång vi har gjort av mål om moderskap framgår att oklarheter kring vem som har fött ett barn i princip bara uppstår när barnet har invandrat till Sverige och saknar tillförlitlig dokumentation som kan styrka vem som har fött barnet, t.ex. ett födelsebevis eller en sjukhusjournal från det sjukhus där barnet föddes. I en sådan situation kan en rättsgenetisk undersökning ha betydelse för frågan om vem som har fött barnet. Förekomsten av en genetisk koppling utgör i allmänhet ett starkt bevisfaktum för att den som uppger sig ha fött barnet också har gjort det.

Vår genomgång av mål om moderskap i domstol tyder på att det visserligen är sällsynt att frågan om vem som har fött barnet är tvistig. Det går samtidigt inte att utesluta att det skulle kunna uppstå en situation när det inte är möjligt att genomföra en rättsgenetisk undersökning på frivillig väg. Om en presumtiv eller ifrågasatt förälder inte vill medverka till en rättsgenetisk undersökning bör det, enligt vår uppfattning, finnas möjlighet att besluta om tvångsmedel för att en sådan undersökning ska komma till stånd. Vår bedömning är att en sådan begränsning av skyddet mot kroppsliga ingrepp är proportionerlig.

Om en rättsgenetisk undersökning visar att den som uppger sig ha fött barnet också är barnets genetiska förälder bör detta i regel vara tillräckligt för att Skatteverket ska kunna registrera föräldraskapet i folkbokföringen. Eftersom det ytterst sällan kommer att finnas ett behov av en domstolsprövning för att kunna registrera föräldraskapet

för den som har fött barnet, finns det inte heller något behov av särskilda regler som gör det möjligt att ta upp frågan om rättsgenetisk undersökning inom ramen för en fastställelsetalan enligt 13 kap. 2 § rättegångsbalken. Frågan om rättsgenetisk undersökning när det inte är känt eller är oklart vem som har fött ett barn ska i stället handläggas som ett domstolsärende. Beslut om rättsgenetisk undersökning ska få begäras av den som kan vara part i ett mål om fastställelse av vem som är den förälder som har fött barnet.

Behovet av ändringar i reglerna om föräldraskap i internationella situationer

Föräldrabalken styr reglerna om föräldraskap i svenska förhållanden. När det finns anknytning till ett annat land än Sverige styrs förhållandena mellan enskilda av den svenska internationella privat- och processrätten. Den svenska internationella privat- och processrätten reglerar bland annat hur man ska avgöra vilket lands lag som ska tillämpas på en fråga och i vilken utsträckning ett rättsförhållande som har fastställts i ett annat land kan erkännas i Sverige.

I dag finns regleringen av frågor om föräldraskap i internationella situationer huvudsakligen i två regelverk – lagen (1985:367) om internationella faderskapsfrågor (1985 års lag) och lagen (1979:1001) om erkännande av nordiska faderskapsavgöranden (1979 års lag). I förhållande till Schweiz finns det också regler i lagen (1936:79) om erkännande och verkställighet av dom som meddelats i Schweiz. För utomnordiska situationer, som inte har någon anknytning till Schweiz, gäller enbart 1985 års lag. För nordiska situationer ska 1979 års lag tillämpas på vissa frågor, bland annat frågan om giltigheten av nordiska domstolsavgöranden, och 1985 års lag på andra frågor, bland annat frågan om svensk domstols behörighet i mål om föräldraskap. Att de internationellt privat- och processrättsliga reglerna om föräldraskap i nordiska förhållanden återfinns i två olika regelverk gör, enligt vår uppfattning, tillämpningen onödigt komplicerad. För att få en mer sammanhållen och lättöverskådlig lagstiftning föreslår vi därför att de svenska bestämmelserna om föräldraskap i internationella situationer som i dag finns i 1985 års lag och 1979 års lag ska samlas i en ny lag.

Det ingår inte i vårt uppdrag att göra en mer allmän översyn av det svenska internationellt privat- och processrättsliga regelverket. Vi ska däremot analysera de konsekvenser våra föreslagna ändringar

i föräldrabalken får för regelverket och ta ställning till behovet av följdändringar.

I huvudsak ska reglerna i 1985 års lag och 1979 års lag föras över i sak oförändrade till den nya lagen. Vi föreslår dock några förändringar i jämförelse med vad som gäller i dag, bland annat att lagens tillämpningsområde ska utvidgas till att omfatta frågor om föräldraskap för den som har fött barnet och att det ska införas en regel som anger att svensk lag alltid ska tillämpas i frågor om föräldraskapet för den som har fött barnet. Vi föreslår också att den nya lagen ska gälla i fler situationer när frågan avser föräldraskapet för den som inte har fött barnet. Till skillnad från hittillsvarande ordning ska det inte ställas något krav på att den kvinna som föräldraskapet avser är eller har varit gift eller sambo med den som har fött barnet. Lagen ska dock inte gälla när ett föräldraskap för den som inte har fött barnet och inte heller har bidragit med sina spermier till barnets tillkomst ska ersätta föräldraskapet för den som har fött barnet. Detta innebär att lagen inte kommer att vara tillämplig på frågor om föräldraskap för en tilltänkt förälder till ett barn som har tillkommit genom ett surrogatarrangemang i utlandet när denne inte har bidragit med sina spermier till barnets tillkomst.

Följdändringar

Våra förslag ovan föranleder ett flertal följdändringar. Merparten av följdändringarna handlar om att ersätta ”mor”, ”far” och ”förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken” med ”förälder” i de författningar som innehåller någon av termerna.

Utökade möjligheter till adoption

Regelverket om adoption innehåller vissa generella begränsningar av vem som får adoptera. Bland annat är det bara makar och sambor som får adoptera gemensamt och som kan åstadkomma ett gemensamt föräldraskap genom styvbarnsadoption. Som huvudregel är det inte heller tillåtet för en make eller sambo att adoptera utan den andra maken eller sambon; makar och sambor får alltså som utgångspunkt endast adoptera gemensamt.

De generella begränsningarna av vem som får adoptera skapar framför allt problem för tidigare makar och sambor som vill åstadkomma en styvbarnsadoption eller en adoption av ett barn som har varit familjehemsplacerat hos dem. Det kan dock uppstå problem även i andra situationer, t.ex. när tidigare makar eller sambor vill adoptera ett barn som de är eller har varit särskilt förordnade vårdnadshavare för eller när en make eller sambo som varit ensamstående familjehemsförälder vill adoptera det barn som varit familjehemsplacerat hos honom eller henne utan sin partner.

Enligt tidigare förarbeten bör frågor om adoption i största möjliga utsträckning bygga på individuella bedömningar utifrån omständigheterna i det enskilda fallet. Generella begränsningar bör uppställas endast om det finns sakliga skäl för det.

Det finns inte något internationellt åtagande som hindrar att andra än makar eller sambor ges möjlighet att adoptera gemensamt eller genom styvbarnsadoption åstadkomma ett gemensamt föräldraskap.

I dag är det relativt vanligt att underåriga eller vuxna barn har separerade föräldrar och att föräldrarna också har nya relationer. Drygt 25 procent av alla underåriga barn i Sverige har särlevande föräldrar. Att ett barns föräldrar separerar innebär i regel en stor förändring för familjen men behöver i sig inte innebära negativa konsekvenser för barnet. Forskningen på området visar att det inte är det faktum att föräldrarna har separerat som utgör en risk för psykisk och fysisk ohälsa, utan barnets utsatthet för konflikter. I det enskilda fallet behöver alltså barnet inte påverkas negativt av att ha separerade föräldrar och inte heller av att någon av eller båda föräldrarna har en ny partner.

När det är fråga om en styvbarnsadoption av en avliden makes eller sambos barn finns det, enligt vår uppfattning, inte några direkta nackdelar med att göra det möjligt för den efterlevande maken eller sambon att åstadkomma ett gemensamt föräldraskap med sin avlidna partner genom adoption. Detta gäller såväl vuxna som underåriga bonusbarn. Sådana styvbarnsadoptioner tillåts också i de flesta av våra nordiska grannländer.

Om de tidigare makarna eller samborna har separerat är det, som framgår ovan, inte separationen i sig som utgör en riskfaktor, utan den eventuella förekomsten av konflikter som går ut över barnet. Som utgångspunkt får tidigare makar eller sambor som är överens om att gemensamt adoptera ett barn som de har en befintlig familjerelation

till generellt sett anses ha goda förutsättningar för ett gemensamt föräldraskap. Detsamma gäller för tidigare makar eller sambor som är överens om att den ene ska styvbarnsadoptera den andres barn. Risken för konflikter mellan föräldrarna som påverkar barnet negativt ska också vägas mot de fördelar som en adoption innebär. Enligt vår uppfattning bör en sådan avvägning göras i det enskilda fallet inom ramen för den lämplighetsbedömning som alltid ska ske. Detta gäller såväl när adoptionen avser en vuxen som när adoptionen avser ett barn.

Enligt vår bedömning finns det alltså inte tillräckliga skäl för att behålla den nuvarande generella begränsningen som hindrar tidigare makar eller sambor från att adoptera gemensamt eller uppnå gemensamt föräldraskap genom styvbarnsadoption. Vi föreslår därför att makar och sambor som är eller har varit familjehemsföräldrar eller särskilt förordnade vårdnadshavare för ett barn ska kunna adoptera barnet gemensamt även efter en separation. Vidare föreslår vi att tidigare makar och sambor ska kunna åstadkomma ett gemensamt föräldraskap genom styvbarnsadoption. Möjligheten till adoption ska inte begränsas av om någon av de tidigare makarna eller samborna har gift sig eller blivit sambo med en ny partner. Den tidigare maken eller sambon ska alltså kunna adoptera utan medverkan av sin nya partner. Liksom i andra fall av gemensam adoption ska den som har adopterats anses som de tidigare makarnas eller sambornas gemensamma barn. Om barnet är underårigt ska de tidigare makarna eller samborna ha gemensam vårdnad om barnet från den tidpunkt när adoptionsbeslutet får laga kraft. Om det är fråga om en styvbarnsadoption av en avliden makes eller sambos barn, ska dock den efter levande maken eller sambon ha ensam vårdnad om barnet.

Vi föreslår också att en make eller sambo som är eller har varit ensamstående familjehemsförälder eller särskilt förordnad vårdnadshavare, eller som har varit familjehemsförälder eller särskilt förordnad vårdnadshavare tillsammans med en partner som senare avlidit, ska kunna adoptera utan sin nya partner. Det finns inte anledning att upprätthålla kravet på att makar och sambor ska adoptera gemensamt i en sådan situation.

Förslagen innebär att vissa generella hinder mot adoption slopas. De medför dock inte några förändringar i övrigt. För att en adoption ska beviljas kommer det även fortsättningsvis att krävas att den bedöms vara lämplig. När adoptionen avser ett barn som inte har fyllt

18 år, är det barnets bästa som ska ges störst vikt. Vidare ska barnets åsikter tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad. Även övriga förutsättningar för adoption ska vara uppfyllda. Exempelvis krävs det i regel samtycke från ett barn som har fyllt 12 år och från barnets andra förälder om barnet är underårigt och den andra föräldern är vårdnadshavare.

Åtgärder för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar

Allmänna utgångspunkter

Vårt uppdrag i den här delen har varit att ta ställning till om barns rätt till sociala föräldrar behöver stärkas och om förutsättningarna för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar i övrigt behöver förbättras.

Många barn växer upp i andra familjer än traditionella kärnfamiljer. Inte sällan finns det en eller flera vuxna som tar ett föräldraansvar för barnet utan att vara barnets rättsliga förälder eller vårdnadshavare, s.k. sociala föräldrar. Det är angeläget att barn som växer upp i en familj med andra eller fler vuxna än två rättsliga föräldrar har tillgång till sitt sociala nätverk och kan dra nytta av detta på samma sätt som andra barn. De band som finns mellan ett barn och en social förälder kan vara väl så starka som banden till en rättslig förälder. Det är viktigt att denna relation erkänns och att det finns en trygghet och förutsebarhet för alla barn oavsett i vilken familj barnet växer upp.

Den familjerättsliga lagstiftningen är inte anpassad till att barn växer upp i andra familjer än kärnfamiljer. Det har bland annat lyfts fram att den nuvarande ordningen brister när det gäller förutsättningarna för barnet att upprätthålla sin relation med en social förälder om det uppstår konflikter i samband med en separation eller en förälders dödsfall. Kärnan i kritiken är att det i en sådan situation finns en risk att en social förälder stängs ute från barnets liv, trots att det kan innebära att barnet förlorar kontakten med någon som i praktiken fungerat som en förälder under barnets uppväxt. Att den familjerättsliga lagstiftningen utgår från kärnfamiljen innebär också att det kan finnas svårigheter för sociala föräldrar att ta ett föräldraansvar, vilket i sin tur kan gå ut över barnet. Det kan handla om att en social förälder inte får tillgång till information om barnet från t.ex. skolan eller vården,

eller att det i andra sammanhang är förenat med svårigheter för en social förälder att vara delaktig i frågor som rör barnet.

För att avgöra om det finns behov av åtgärder för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar krävs att den närmare problembilden klarläggs. En huvuduppgift för oss har därför varit att undersöka vilka konkreta svårigheter som i olika situationer kan uppstå för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar. En annan uppgift har varit att undersöka hur befintliga möjligheter att understödja relationen mellan ett barn och en social förälder används, främst barnets rätt till umgänge med andra än rättsliga föräldrar.

Våra ställningstaganden om behovet av åtgärder har utgått ifrån den problembild vi har identifierat. En central utgångspunkt för våra överväganden har varit att våra förslag ska utformas utifrån barnets bästa. En annan angiven utgångspunkt för vårt uppdrag har varit att ett behov av att stärka barns rätt till sociala föräldrar i första hand ska bygga på samförstånd och delegation av ansvar och således tillgodoses genom andra åtgärder än att utvidga kretsen av vårdnadshavare.

Vårt arbete med att kartlägga problembilden

Vid undersökningen av de befintliga möjligheterna för barn att upprätthålla relationen till en social förälder har gällande bestämmelser om barns rätt till umgänge med andra än rättsliga föräldrar stått i centrum. I dag är det endast socialnämnden som är behörig att väcka en talan om umgänge mellan barnet och någon annan än en rättslig förälder. Vid bedömningen av om en sådan talan ska föras ska socialnämnden särskilt beakta barnets behov av umgänge med sina morföräldrar och farföräldrar och andra som står barnet särskilt nära.

För att undersöka hur dessa bestämmelser tillämpas i praktiken tog vi fram en enkät som skickades till samtliga socialnämnder i landet. Cirka 65 procent av socialnämnderna besvarade enkäten. Undersökningen visar att det till nämnderna, under åren 2018–2020, inkom sammanlagt 110 förfrågningar om att väcka talan om barnets umgänge med någon annan än en rättslig förälder. Vidare väcktes det en sådan talan vid 6 tillfällen, vilket motsvarar ungefär 5 procent av alla förfrågningar.

Det var far- eller morföräldrar som stod bakom de allra flesta av förfrågningarna. Hela 90 förfrågningar kom från någon i den person-

kretsen. Sammanlagt 7 förfrågningar kom från sociala föräldrar. I ett ärende handlade det om en social förälder i en stjärnfamilj och i övriga fall om sociala föräldrar i ombildade familjer.[1] Av de 6 fall där socialnämnden förde en umgängestalan avsåg ett fall ett barns rätt till umgänge med en social förälder. I sammanhanget bör dock framhållas att enkätsvaren samtidigt visar att det är förhållandevis vanligt att barnets vårdnadshavare och den som har vänt sig till socialnämnden med en förfrågan om umgänge kan komma överens om umgänget. Samförståndslösningar nåddes i drygt en tredjedel av ärendena.

När det sedan gäller kartläggningen av vilka konkreta svårigheter som i olika situationer kan uppstå för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar har Kantar Sifo på vårt uppdrag utfört en större statistisk undersökning där uppgifter har inhämtats från ett stort antal barn och vuxna i olika familjekonstellationer där sociala föräldrar ingår. I undersökningen ingick dels två enkäter som besvarades av vuxna (536 respondenter) respektive av barn i åldrarna 13–17 år (238 respondenter), dels djupintervjuer med vuxna (22 respondenter) och med barn i blandade åldrar (21 respondenter). Frågorna handlade i huvudsak om huruvida deltagarna upplevt eller inte upplevt problem eller utmaningar som hör samman med den sociala förälderns rättsliga position i förhållande till barnet, dvs. att han eller hon varken är rättslig förälder eller vårdnadshavare. I undersökningen berördes särskilt barnets skolgång, hälso- och sjukvård, fritid, föreningsliv och resor samt ekonomi och försäkringar. Frågorna som ställdes till barn kretsade väsentligen kring barnets uppfattning om vem i deras närhet som utför olika uppgifter och om barnet själv vill eller inte vill att deras sociala förälder ska involveras mer i olika sammanhang, t.ex. i frågor som rör barnets skolgång eller hälsa.

Djupintervjuerna gav utrymme för dels mer utvecklade resonemang om de frågor som ingick i enkäterna, dels frågor om föräldraskap och familjerelationer på ett djupare plan.

Nedan återkommer vi till vad kartläggningen i huvudsak visar och vilka slutsatser vi drar av den när det gäller såväl behovet av reformer som lämpligheten av olika förslag som vi har övervägt.

[1] Se avsnittet Vissa begrepp och förkortningar för en redogörelse av hur olika familjebegrepp används i det här betänkandet.

Slutsatser om reformbehovet

Förutsättningarna för barn att upprätthålla en relation med sina sociala föräldrar efter en separation eller en förälders dödsfall behöver förbättras

Vår undersökning om tillämpningen av bestämmelserna om barns rätt till umgänge med andra än rättsliga föräldrar ger sammantaget bilden att dessa i praktiken har en undanskymd roll. Detta gäller inte minst i förhållande till sociala föräldrar. Det går dock inte att dra några säkra slutsatser om vad detta beror på. Den sparsamma tillämpningen kan indikera ett reformbehov, men det kan också vara så att det praktiska behovet av regelverket är begränsat.

Även om det inte går att säga säkert varför bestämmelserna om barns rätt till umgänge med andra personer än de rättsliga föräldrarna inte tillämpas särskilt ofta är det vår uppfattning att barns rätt till umgänge med sociala föräldrar inte bör höra till samma kategori av regler som gäller för närstående som inte har en föräldraroll i förhållande till barnet. Vi bedömer att regelverket behöver anpassas även till barn som växer upp i andra familjer än kärnfamiljer. Av bland annat de intervjuer som ingick i vårt kartläggningsarbete framgår att det ibland kan vara så att ett barns uppfattning om vem som är förälder avviker från det som följer av den föräldraskapsrättsliga regleringen. Forskning visar också att det främst är de sociala banden mellan barnet och den som utövar föräldrarollen som är avgörande för relationens kvalitet och för barnets upplevelse av föräldraskap. Vi anser därför att det är mindre lämpligt att förutsättningarna för barnet att ha umgänge med någon som barnet ser som sin förälder i stor utsträckning beror på hur relationen kvalificeras i rättsliga termer.

Till bilden hör också att det i de djupintervjuer som vi lät utföra var ett återkommande tema att många känner en oro för hur relationen mellan barn och social förälder skulle påverkas om det uppstod meningsskiljaktigheter efter en separation eller en förälders dödsfall.

Ur ett barnrättsperspektiv väger vidare skälen för att tillgodose ett barns rätt att upprätthålla en för barnet viktig relation, även mot vårdnadshavarens vilja, betydligt tyngre när det gäller umgänge med någon som i praktiken fungerat som en förälder för barnet än när det handlar om en närstående som barnet har en annan form av relation till. Avvägningen mellan de intressen som står mot varandra blir en

annan när det handlar om barnets rätt till umgänge med någon som barnet ser som sin förälder.

Sammantaget bedömer vi att reglerna om barns rätt till umgänge med sina rättsliga respektive sociala föräldrar bör vara mer likartade än vad de är i dag. En anpassning behöver ske för att stärka barnets rätt till de vuxna som barnet betraktar som sina föräldrar när han eller hon växer upp i en familjekonstellation där det inte råder full överensstämmelse mellan rättsligt och socialt föräldraskap.

Det finns ett behov av att underlätta vardagslivet för vissa familjer där sociala föräldrar tar föräldraansvar

Enkätundersökningen med vuxna respondenter visar att de flesta av dem inte hade upplevt några större svårigheter med den nuvarande ordningen. Samtidigt är det på många områden en förhållandevis stor minoritet som har svarat att de hade upplevt stora eller mycket stora problem som hör samman med en social förälders förutsättningar att utöva föräldraansvar. Frågor om tillgång till digitala plattformar (t.ex. skolportaler eller 1177 Vårdguiden) utmärker sig på flera områden i negativ riktning. Det är genomgående en högre andel av respondenterna som har svarat att de upplever stora eller mycket stora problem i frågor som på olika sätt handlar om tillgång till digitala plattformar.

Av enkätundersökningen med barn framgår bland annat att många av barnen inte tycker att det spelar någon roll om det är deras vårdnadshavare eller en social förälder som utför en viss uppgift eller närvarar i något särskilt sammanhang. Viktigt att framhålla är samtidigt att en relativt stor grupp gav uttryck för uppfattningen att de inte vill att deras sociala förälder ska vara mer involverad än vad han eller hon redan är.

Att en majoritet inte upplever några större bekymmer med nuvarande ordning innebär enligt vår mening inte nödvändigtvis att det saknas behov av att vidta åtgärder. Vid den bedömningen kan man inte utgå från ett alltför kvantitativt synsätt. Tvärtom måste en utgångspunkt vara att regelverket i möjligaste mån ska tillgodose varje barns behov, oavsett familjekonstellation. Som framgår ovan kan vi också konstatera att det i många frågor är en förhållandevis stor minoritet som har en avvikande uppfattning.

Under djupintervjuer med såväl barn som vuxna framkom flera konkreta exempel på hur svårigheter inom olika områden kan gestalta

sig. Det kan exempelvis handla om att det vardagliga livspusslet försvåras eller att något viktigt förbises på grund av att en social förälder inte kan logga in på digitala plattformar och ta del av information eller utföra olika åtgärder som finns där. Liknande problem kan uppkomma som ett resultat av till exempel olika begränsningar för bokningar eller besök inom hälso- och sjukvården. Ett annat exempel är att flera sociala föräldrar har vittnat om att de inte kan vara delaktiga i barnets skolgång på det sätt som vore önskvärt. Det kan t.ex. handla om bristande förutsättningar att följa barnets skolgång eller att inte ha rätt att närvara vid barnets utvecklingssamtal. I synnerhet om barnet har särskilda behov kan det också uppstå svårigheter att uppnå en rimlig balans i arbetsfördelningen mellan de vuxna i familjen, eftersom vårdnadsansvaret i dessa fall ofta är mer omfattande än i andra familjer.

Sammantaget visar vår kartläggning av problembilden att den nuvarande ordningen kan förbättras när det gäller att möta de behov som finns hos barn och vuxna i familjer där sociala föräldrar tar ett stort föräldraansvar. I frågor som rör barnet råder i dessa familjer en ansvarsfördelning som avviker från den som regelverket är utformat för. Inte minst utifrån barnets intressen finns det därför skäl att överväga olika åtgärder som kan underlätta det aktiva ansvarstagande som många sociala föräldrar de facto utövar.

I samma riktning talar även det förhållandet att det bland familjerna – vilket också framgår av kartläggningen – finns skiftande erfarenheter när det gäller t.ex. möjligheterna för en social förälder att följa med vid ett vårdbesök, delta i ett utvecklingssamtal eller få tillgång till en skolportal. Det tycks hos många aktörer finnas en osäkerhet kring i vilken utsträckning det är möjligt att tillmötesgå önskemål om att involvera en social förälder.

Kartläggningen visar dock inte att familjerna upplever avsevärt större svårigheter inom något eller några särskilda områden, exempelvis skolan eller hälso- och sjukvården. När man jämför utfallet inom olika områden är bilden tvärtom ganska likartad. Problembilden gäller inte heller några tydligt avgränsade frågor, t.ex. en social förälders möjligheter att fatta beslut i några få specifika frågor, ta del av någon viss information eller företräda barnet i något särskilt sammanhang. Vi kan därför dra slutsatsen att våra förslag bör ha en mer generell räckvidd och inte inskränkas till speciallagstiftning på några särskilt utvalda områden.

Något vi också kan konstatera är att reformbehovet inte gäller någon viss grupp av familjer som enkelt kan definieras. Kartläggningen visar inte att erfarenheter av att möta svårigheter på olika områden tydligt kan sättas i samband med exempelvis familjekonstellation eller barnets boendesituation. Familjer med sociala föräldrar är över huvud taget en mångfacetterad grupp, vilket medför särskilda svårigheter när det gäller att bestämma lämpliga avgränsningar för olika förslag. Det är t.ex. inte träffsäkert att i det sammanhanget utgå från etablerade rekvisit som ”förälders make eller sambo”. I stället kan vi konstatera att det enda som är gemensamt för familjer som upplever stora problem är att det i familjerna finns sociala föräldrar som tar ett omfattande föräldraansvar och som också förväntar sig att de ska ha förutsättningar att göra det.

Utvärdering av tänkbara åtgärder

Vi har analyserat fördelar och nackdelar med en rad olika åtgärder. Vi återkommer strax till de förslag som enligt vår bedömning bör genomföras. När det gäller de alternativ som vi anser att det inte finns anledning att gå vidare med bedömer vi i de flesta fall att åtgärden i fråga antingen är otillräcklig eller mindre träffsäker för att tillgodose de behov som finns. En del av de åtgärder som vi har utvärderat framstår som mindre lämpliga av andra skäl, t.ex. på grund av att de är alltför långtgående.

Vi har bland annat kommit fram till att följande åtgärder inte bör genomföras: en rätt att överklaga socialnämndens beslut att inte föra talan om umgänge, rättigheter direkt knutna till äktenskap eller samboförhållande med barnets rättsliga förälder, en självständig rätt till information för sociala föräldrar samt en möjlighet att ingå avtal om att vara fler än två vårdnadshavare.

Våra förslag

Informationsinsatser för familjer där sociala föräldrar finns

Kartläggningen visar att det är ovanligt att familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar använder sig av fullmakter. En del familjer har uppfattningen att det är svårt eller krångligt att använda fullmakter.

Andra tycks inte känna till att möjligheten finns. Samtidigt är det få av de som faktiskt har använt fullmakt som har upplevt att det inte fungerar. Det ligger därför nära till hands att anta att många familjer skulle uppleva färre problem i sin vardag om de använde sig av fullmakter.

Vi bedömer vidare att det över huvud taget finns ett behov av samlad och enkel information om regler som inkluderar sociala föräldrar och om de möjligheter som finns att på olika sätt ge sociala föräldrar ett rättsligt mandat att agera i frågor om barnet. Det har bland annat genom de kontakter som vi har haft med yrkesverksamma på området framkommit att en tänkbar förklaring till att bestämmelserna om barnets umgänge med andra än rättsliga föräldrar sällan tillämpas är att en del sociala föräldrar helt enkelt inte känner till att reglerna finns.

Vi föreslår därför att regeringen ger Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd (MFoF) i uppdrag att genomföra informationsinsatser med målsättningen att öka kunskapen om sådana regler och möjligheter som nämns ovan. Det bör överlåtas till MFoF att bestämma hur den närmare utformningen av informationsinsatserna ska se ut.

Föräldrafullmakt – en ny form av fullmakt

Som framgår ovan bör våra förslag ha en generell räckvidd och i första hand tillgodose de behov som finns i familjer där sociala föräldrar tar ett omfattande föräldraansvar. Vidare visar kartläggningen att en betydande del av den problematik som familjerna möter i sin vardag har samband med tillgången till digitala plattformar. För många sådana plattformar gäller att det vid inloggning sker en kontroll mot behörighetsuppgifter som hämtas från folkbokföringen. För att åstadkomma en verklig förändring bedömer vi därför att det kan krävas att en social förälders behörighet – i likhet med vad som gäller för en vårdnadshavare – framgår av folkbokföringen.

Vi föreslår att det införs en ny form av fullmakt – föräldrafullmakt – som gör det enklare för bland annat sociala föräldrar att få en mer generell behörighet att hantera frågor som gäller barnet. Uppgift om föräldrafullmakt ska registreras i folkbokföringen och med fullmakten ska följa en förutbestämd och i lag angiven behörighet att i vårdnadshavarens ställe agera i olika frågor som rör barnet. När det

gäller barnets personliga angelägenheter ska behörigheten i princip motsvara det utrymme som en vårdnadshavare har att handla på egen hand när ett barn står under vårdnad av två vårdnadshavare. Om vårdnadshavaren även är barnets förmyndare ska föräldrafullmakten också omfatta en rätt att, i samma utsträckning som en förmyndare, ta del av uppgifter i frågor som rör barnets ekonomiska angelägenheter.

Förslaget innebär att barnets vårdnadshavare får möjlighet att lämna en föräldrafullmakt genom en anmälan till Skatteverket. Om barnet har fyllt 12 år ska barnet, som huvudregel, lämna sitt samtycke till en anmälan om föräldrafullmakt.

En föräldrafullmakt ska upphöra att gälla när barnet fyller 18 år eller avregistreras från folkbokföringen. I regel ska den dessutom upphöra om det sker en ändring i vårdnaden om barnet. Liksom andra fullmakter ska föräldrafullmakten kunna återkallas av fullmaktsgivaren, dvs. i det här fallet av vårdnadshavaren. Även barn som har fyllt 12 år och den som har fått en föräldrafullmakt ska dock kunna åstadkomma att fullmakten upphör att gälla.

Skatteverkets handläggning av en anmälan om föräldrafullmakt ska vara begränsad till en kontroll av ett fåtal formella krav, t.ex. att barnet och föräldrafullmaktshavaren är folkbokförda i Sverige och att föräldrafullmaktshavaren har fyllt 18 år. Skatteverkets beslut i ärenden om föräldrafullmakter ska kunna överklagas, men beslutet ska gälla omedelbart.

Uppdraget som föräldrafullmaktshavare är personligt och det ska därför inte vara möjligt att överlåta uppdraget till någon annan. Föräldrafullmaktshavaren ska fullgöra uppdraget i enlighet med barnets bästa samt i takt med barnets stigande ålder och utveckling ta allt större hänsyn till barnets synpunkter och önskemål. Föräldrafullmaktshavaren ska även, utom i vissa särskilda undantagsfall, följa instruktioner som lämnats av vårdnadshavaren och samråda med honom eller henne i viktiga frågor. Vi föreslår också att det ska finnas särskilda bestämmelser om föräldrafullmaktshavarens skadeståndsansvar vid uppdragets fullgörande, både mot vårdnadshavaren och tredje man.

Barns rätt till umgänge med sociala föräldrar stärks

För att stärka barns rätt till sina sociala föräldrar föreslår vi att det införs en självständig talerätt i frågor om umgänge för den som är att anse som en särskild umgängesperson. Med detta avses en person

med vilken barnet har en relation som motsvarar den mellan barn och förälder. En sådan ordning minskar enligt vår bedömning risken för att konflikter mellan vuxna leder till att barnet förlorar kontakten med någon som barnet ser som sin förälder.

Avsikten är att den nya bestämmelsen om umgänge ska tillämpas restriktivt. Det avgörande ska vara hur relationen gestaltar sig ur barnets perspektiv. Det kan regelmässigt förutsättas att den relation som ska finnas mellan ett barn och en särskild umgängesperson endast kan uppstå om personen i fråga har bott tillsammans med barnet under en inte obetydlig del av barnets liv och under den tiden också tagit ett sådant omfattande ansvar för barnets omsorg och fostran som normalt följer med ett föräldraskap.

Liknande regler finns i flera jämförbara länder, exempelvis Finland. Med hänsyn till bland annat de erfarenheter som finns där bedömer vi att risken för att antalet domstolsprocesser ska öka annat än marginellt är liten.

Sammantaget bedömer vi att förslaget har påtagliga fördelar för en mindre grupp av barn som lever i familjer där relationen till en social förälder är lika nära och betydelsefull som relationen till en rättslig förälder. Samtidigt framstår risken för att andra barn blir föremål för fler tvister som klart begränsad. Enligt vår bedömning har förslaget också, i jämförelse med andra åtgärder som vi har övervägt, bättre förutsättningar att i praktiken åstadkomma ett starkare skydd för barnets rätt till sina sociala föräldrar.

Med tanke på att det mellan barnet och en särskild umgängesperson ska finnas ett förälder-barnförhållande föreslår vi att de bestämmelser som gäller beträffande förfarandet för – och genomförandet av – ett umgänge med en förälder ska tillämpas även när frågan om umgänge avser en särskild umgängesperson. Detta gäller bland annat krav på deltagande i informationssamtal, möjligheten att ingå avtal om barnets umgänge, fördelning av resekostnader och förutsättningarna att besluta om umgängesstöd.

Om ett barn ska ha umgänge med flera personer kommer särskilda överväganden att krävas. Vid prövningen av om ett umgänge är till barnets bästa måste det alltid tas hänsyn till barnets behov av en stabil och sammanhållen vardag.

Utökade möjligheter till samarbetssamtal

Med en utvidgning av den krets som har en självständig talerätt i frågor om umgänge följer att regelverket också bör anpassas så att förutsättningarna att nå samförståndslösningar motsvarar de som gäller vid umgängestvister mellan föräldrar. Att ett barn blir involverat i en rättslig tvist ska så långt det är möjligt undvikas. Vi föreslår därför att kommunens skyldighet att erbjuda samarbetssamtal utökas så att denna även omfattar samtal som syftar till att barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson når enighet i frågor om umgänge.

Vi anser emellertid att sådana samarbetssamtal även ska kunna omfatta barnets personliga angelägenheter beträffande annat än umgänge, trots att eventuella överenskommelser i andra frågor inte kan ges formen av ett verkställbart avtal. Att ett sådant behov finns indikerar inte minst den omständigheten att det redan i dag förekommer att det anordnas samarbetssamtal mellan vårdnadshavare och sociala föräldrar. Kommunerna bör ha ett tydligt mandat att anordna sådana samtal. Vi anser också att det utifrån barnets bästa är angeläget att vuxna i fler familjekonstellationer än i dag kan få hjälp att hitta samförståndslösningar.

Större möjligheter att ta hänsyn till barnets bästa när vårdnaden bestäms efter en förälders eller en vårdnadshavares död

Om ett barn står under vårdnad av båda sina föräldrar och en av dem dör får den efterlevande föräldern ensam vårdnad. Många gånger är det självklart att detta är det bästa för barnet. Det behöver dock inte alltid vara så.

Om barnet har bott tillsammans med den förälder som har avlidit är det inte givet att barnet har en nära relation till den andra föräldern, trots att vårdnaden har varit gemensam. Det finns vårdnadshavare som är mer eller mindre frånvarande i barnets liv och som barnet därför inte har någon nära relation till. I dessa fall kan en boendeförälders bortgång medföra ett dramatiskt uppbrott där barnet tvingas flytta från sitt tidigare hem till en förälder som barnet dittills endast haft en begränsad kontakt med. Om barnet sedan tidigare bor med en social förälder – typiskt sett den som var den avlidna förälderns make eller sambo – kan det vara bäst för barnet att i stället bo kvar med honom eller henne.

Vi föreslår därför att det införs regler som – i likhet med vad som gäller i några av våra nordiska grannländer – möjliggör att hänsyn kan tas till barnets boendesituation när vårdnaden efter en förälders dödsfall bestäms, även när den efterlevande föräldern haft del i vårdnaden sedan tidigare. Enligt vårt förslag ska domstolen på talan av socialnämnden, om det är lämpligare, flytta över vårdnaden från den efterlevande föräldern till en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare. En sådan talan ska väckas inom sex månader efter förälderns död.

Vi bedömer samtidigt att det kommer att finnas fall där en vårdnadsöverflyttning i och för sig skulle kunna vara aktuell, men där den efterlevande rättsliga föräldern och den sociala föräldern som barnet har bott tillsammans med är överens om att det bästa för barnet är att de två utövar vårdnaden gemensamt. Det kan t.ex. vara en gemensam uppfattning att barnet bör få bo kvar i samma hem som tidigare. Vidare kan det finnas goda förutsättningar att också i andra fall fortsätta ett sedan tidigare väl fungerande samarbete i frågor som rör barnet.

Med tanke på i första hand dessa situationer föreslår vi också en enklare ordning som innebär att den efterlevande föräldern kan ansöka hos domstol om att få utöva vårdnaden gemensamt med en viss person. Domstolen ska utse den personen att såsom särskilt förordnad vårdnadshavare utöva vårdnaden gemensamt med föräldern, om personen uppfyller de allmänna kraven för att vara särskilt förordnad vårdnadshavare och det inte är uppenbart att gemensam vårdnad är oförenlig med barnets bästa. I den här speciella situationen ska det dock inte uppställas krav på äktenskap eller samboförhållande för gemensam vårdnad. Möjligheten att ansöka om gemensam vårdnad med en viss person ska finnas tillgänglig både när den efterlevande föräldern är vårdnadshavare sedan tidigare och när han eller hon anförtros vårdnaden i samband med dödsfallet. Ansökan ska handläggas som ett domstolsärende.

Vidare föreslår vi att motsvarande regler ska gälla när ett barn står under vårdnad av två särskilt förordnade vårdnadshavare och en av dem dör. Vi föreslår också flera följdändringar med anledning av att ett barn kan komma att stå under vårdnad av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare gemensamt. Förslaget innebär bland annat att bestämmelserna om föräldrars förmyndarförvaltning ska tillämpas när både en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare är förmyndare, även om den särskilt förordnade vårdnadshavaren är att

anse som en särskilt förordnad förmyndare. Vidare ska reglerna för upplösning av den gemensamma vårdnaden mellan en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare motsvara det som gäller när ett barn står under vårdnad av två särskilt förordnade vårdnadshavare.

Konsekvenser av våra förslag

Förslagen bedöms få positiva konsekvenser för framför allt barn och unga. Ändringarna vi föreslår i den föräldraskapsrättsliga regleringen innebär att barns rätt till sina föräldrar stärks. De föräldraskapsrättsliga reglerna blir dessutom lika för alla barn, oavsett vilken familjekonstellation barnet lever i. Med en enkel, tydlig och överskådlig reglering minskar också risken för fel i rättstillämpningen. Våra förslag om hävande av föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet innebär att barnets intresse av trygghet och stabilitet i sina befintliga familjerelationer får ett starkare skydd än i dag. Med våra förslag om utökade möjligheter till adoption ges fler barn också möjlighet att befästa en befintlig familjerelation.

Flera av våra förslag innebär också att barns rätt till sociala föräldrar stärks. Förslagen bidrar sammantaget till en familjerättslig reglering som bättre tillgodoser barnets behov av trygghet samt barnets rätt att bibehålla och utveckla relationerna med de vuxna som barnet betraktar som sina föräldrar, oberoende av i vilken familjekonstellation barnet växer upp.

Vi bedömer vidare att förslagen får positiva konsekvenser för de vuxna som finns i barnets närhet, såväl rättsliga föräldrar som sociala föräldrar. Flera förslag bedöms främja hbtqi-personers lika rättigheter och möjligheter. Förslagen bedöms också få positiva, om än begränsade, konsekvenser för jämställdheten mellan kvinnor och män.

Förslagen bedöms få marginella eller begränsade konsekvenser för myndigheter och domstolar. Vissa förslag får anses innebära ett visst utökat åtagande för kommunerna. Förslagen bedöms dock vara proportionerliga och syftena med dessa kan inte uppnås på ett för den kommunala självstyrelsen mindre ingripande sätt. Förslagen bedöms inte heller leda till annat än försumbara kostnadsökningar för kommunerna och aktualiserar därför inte någon tillämpning av den kommunala finansieringsprincipen.

Förslaget om föräldrafullmakt bedöms för Skatteverkets del medföra utvecklingskostnader om cirka tio miljoner kronor. Kostnaderna bör kunna finansieras inom myndighetens befintliga ramar. Den löpande hanteringen av ärenden om föräldrafullmakter bedöms inte påverka myndigheten annat än marginellt.

Summary

Remit

Our overall remit has been to review the rules of the Children and Parents Code on parenthood and also to consider some changes of other rules in family law. The purpose of our remit has been to draft – with the best interests of the child as the starting point – a more cohesive, gender-neutral and equal parenthood regime and also rules about parental responsibility that are adapted to differing family constellations. Our remit has included a consideration of:

- how the rules of the Children and Parents Code on parenthood can be designed to make them more accessible, uniform, comprehensive, gender-neutral and inclusive as well as simpler to apply;
- whether to limit the scope to annul parenthood;
- whether persons who are no longer married or cohabiting partners should be able to adopt jointly or to adopt one another's children; and
- whether improvements need to be made to the possibilities for a child to maintain their relationship with a social parent after a separation or a parent's death, and whether any other measures need to be taken to facilitate matters for families where more than two adults take parental responsibility.

Review of the rules on parenthood in the Children and Parents Code

Design of the regulations

This part of our remit has been to review the Children and Parents Code's rules about parenthood. The review has mainly been about improving the structure of the framework of parental law and making it more accessible, clearer and more comprehensible.

In terms of content, the parental law regime in Sweden is among the most modern in the world. For instance, the rules mean that the same conditions for parenthood apply to same-sex couples as to different-sex couples and this is independent of whether any parent has changed their sex. However, the continual introduction of new rules on parenthood without making any review of the regulations as a whole has resulted in the regulations becoming both complicated and hard to understand. The overall structure of the regulations, which are, in many respects, still based on parents being a woman and a man who have children together through sexual intercourse, has in fact been retained. When other ways of having children and becoming parents have appeared, this has been regulated separately and, in practice, as an exception to the traditional main rule. Moreover, the design of the regulations has been largely steered by there being three types of legal parents: "mother", "father" and "parent under Chapter 1, Section 9 of the Children and Parents Code". Taken together, this has resulted in regulations that have become both extensive and hard to take in. To a great extent, similar situations are regulated in different sections. Understanding and being able to apply the rules requires both knowledge of the regulations as a whole and of how the rules relate to and affect one another.

If the framework of parental law is to be simple, clear and accessible, it is, in our assessment, necessary to limit the number of sections about parenthood by scrapping the present fragmented system which regulates what are, in practice, similar cases in different sections. It is not possible to achieve such a thoroughgoing change without, at the same time, abolishing the different terms for parenthood. We therefore propose that the terms "mother", "father" and "parent under Chapter 1, Section 9 of the Children and Parents Code" be replaced with "parent" and that provisions that regulate the same situation are brought together in common sections. In the situations where it

is important whether a parent is the parent who gave birth to the child or the child's other parent this should be stated specifically.

Our review has also resulted in several other proposals that simplify, clarify and modernise the regulations. Among our proposals are that the unwritten principle that the person who gave birth to the child is the child's parent should be embodied in the law, that the grounds for annulling parenthood should be clarified and that the language of the legislation should be modernised and simplified.

The need for special rules when it is not known or unclear who has given birth to a child

Our remit has also included considering the need for rules about the investigation of maternity and parenthood. At present there are no rules in the Children and Parents Code about establishing and annulling maternity. This is because it is, as a rule, clear who has given birth to the child and is therefore the mother of the child. If it is unclear who has given birth to the child or if maternity is being questioned, legal action to establish or annul maternity can instead be presented as a claim for a declaratory judgment under the rules in Chapter 13, Section 2 of the Code of Judicial Procedure. Nor are there any special rules about the investigation of maternity, one result of which is that the municipal social welfare committee does not have a statutory obligation to try to investigate who has given birth to a child.

To be able to assess the need for special rules about the investigation of maternity, we have analysed 174 cases concerning maternity filed with 26 of the country's district courts in 2019 and 2020. Our review shows that the need for a legal examination of maternity generally arises because a child that has immigrated to Sweden does not have the documentation required for the Swedish Tax Agency to register the child's maternity in the population register.

To ensure that the data registered in the population register are correct, registration by the Swedish Tax Agency includes some examination of the data. The starting point is that the data registered in the population register must be verified. The high standard required for data to be registered in the population register can, however, entail difficulties for people who immigrate to Sweden. This applies particularly to people who immigrate and who, for various reasons,

have difficulty in obtaining reliable supporting information from the country they immigrate from. In such a situation, the difficulty in getting correct data registered in the population register generally relates to several different population register data and not solely the data about parenthood. In our assessment, there is no justification against this background and considering that the need for a legal examination in court only arises in exceptional cases, for proposing rules in the Children and Parents Code about establishing and annulling parenthood for a person who has given birth to a child that correspond to the rules currently in place for the child's other parent. Unlike parenthood for the person who has not given birth to the child, parenthood for the person who has given birth to the child is always established automatically through the giving of birth. Thus the point to be examined in exceptional cases is who gave birth to the child, and when this has been made clear, parenthood follows automatically. If there is a need in an individual case to bring a court action, that action can be brought under the general rules on claims for declaratory judgments in Chapter 13, Section 2 of the Code of Judicial Procedure.

However, the fact that there is no need for special rules about establishing and annulling parenthood for a person who has given birth to a child does not mean that society can remain passive when this matter is unclear regarding a child who is habitually resident in Sweden, at any rate not regarding a child under 18 years of age. A child has the right to clarity about their origins. The right to clarity about their origins includes the right to know about both their parents, including the parent who gave birth to the child. The social welfare committee has a clear responsibility under the Children and Parents Code as regards getting the parenthood of the parent who did not give birth to the child established. Even though there is no statutory provision, case-law states that the social welfare committee has an obligation, if the need arises, to also try to investigate who may have given birth to the child. This includes an obligation for the social welfare committee to assist the child in having a legal determination made of who gave birth to the child and is therefore the child's parent. However, the fact that the obligation of the social welfare committee to assist a child in investigating who gave birth to the child is not stated expressly in the law results in a risk that social welfare com-

mittees will act differently when a need for this kind for investigation arises.

It is important that all children in Sweden are given the same support and assistance in establishing who the child's parents are, irrespective of where in the country the child lives. We therefore propose that a statutory obligation be inserted in the Children and Parents Code for the social welfare committee to try to investigate who has given birth to a child if this is not known or unclear. This investigative obligation will arise not only when the population register does not contain a registered parent who gave birth to the child, but also when it is unclear whether the person registered as a parent in the population register actually is the person who gave birth to the child. As is the case for parenthood for the person who did not give birth to the child, this obligation should cover children who are under 18 years of age and are habitually resident in Sweden. In addition, the applicable parts of the processing rules in Chapter 2 of the Children and Parents Code concerning the social welfare committee's investigation of parenthood for the person who did not give birth to the child should also apply to the investigation of who gave birth to the child.

We have also concluded that the social welfare committee should have an obligation to work for a forensic genetic examination in all cases where the committee assesses that one is needed, and that this should apply irrespective of whether the investigation concerns the question of who gave birth to the child or the parenthood for the person who did not give birth to the child.

Under the present system, the social welfare committee should work to have a forensic genetic examination carried out if the person who may be the father of the child requests this or if there is reason to assume that the mother had sexual intercourse with more than one man during the period when the child may have been conceived. However, a forensic genetic examination can also be of crucial importance for the social welfare committee's investigation of a child's parenthood in situations other than those where the child has been conceived through sexual intercourse, e.g. if the child has been conceived through a home insemination but it is not clear which of several different sperm donors is the parent of the child. In addition, a forensic genetic examination can be of importance for the question of who has given birth to the child. While the genetic link to the

child is of no importance for parenthood of this kind arising, the existence of a genetic link can be a strong piece of evidence that the person who says that they gave birth to the child also did so. As stated above, in principle lack of clarity about who has given birth to a child only arises when a child has immigrated to Sweden and does not have reliable documentation, e.g. a birth certificate or an extract from a hospital medical record, that can prove who gave birth to the child. In such a situation, carrying out a forensic genetic examination can be of great importance for the investigation by the social welfare committee.

Annulment of parenthood for the parent who did not give birth to the child

Concern has been expressed in various contexts that the rules on annulment of parenthood are not consistent with the best interests of the child. The criticism has mainly been about the rules for annulment not being adapted to the different ways of getting children and becoming parents that have arisen in recent years. Traditionally, the grounds for annulment of paternity are mainly aimed at the situation where someone other than the legal father contributed through sexual intercourse to the conception of the child. In the case of assisted fertilisation using donated sperm, the situation is different. Then the fact that the person who has been considered to be a parent does not have a genetic link to the child is not, in itself, a ground for annulment. Instead, annulment is possible if it turns out that one of the conditions for parenthood is not fulfilled, e.g. if the child was conceived through assisted fertilisation abroad using an anonymous sperm donor. An incorrect determination of parenthood can be due to ignorance of the regulations or the actual circumstances. However, it may also happen that a couple still allow parenthood to be presumed or acknowledged even though they are aware that one of the conditions for it are not in place. There is also a fear that the new rules about presumption of parenthood, which entered into force on 1 January 2022, may lead to more incorrect parenthoods that can later be subject to annulment.

The statistics produced by the Swedish Courts Administration for the Inquiry show that the number of court cases on annulment of paternity has decreased in the past ten years. They also show that

extremely few cases have been filed about annulment of parenthood under Chapter 1, Section 9 of the Children and Parents Code. The review we have made of 455 cases of annulment of paternity received by 26 of the country's district courts in 2019 and 2020 also shows that in the majority of the cases about annulment of presumed paternity there is no opposing interest whatsoever to the wish to have paternity annulled. They also show that – even in other types of cases about annulment of parenthood – it is common for the child and the parent to be in agreement about annulling the parenthood.

The new rules about parenthood in cases of assisted fertilisation, which include the possibility of annulling a presumed or acknowledged parenthood if an anonymous sperm donor was used in the treatment, have been in force for a relatively short period of time. It is therefore impossible to draw any certain conclusions on the question of whether the regime may lead to more annulled parenthoods. The number of annulled parenthoods may also be affected by the new possibility of acknowledging parenthood digitally without the involvement of the social welfare committee that entered into force on 1 January 2022. The same applies, as mentioned above, to the new rules about presumption of parenthood. At present, however, there is nothing to suggest that the number of annulled parenthoods is increasing.

Although it is relatively unusual for parenthood to be annulled and it is even more rare for the child and the parent to be disputing the matter, this does not mean that the present regulations are appropriate from a children's rights perspective. For example, the rules do not provide any scope for taking account of the child's possible interest in retaining an existing parenthood.

Our review of cases also shows that in a small number of cases the question has, in fact, been raised of whether it is in the best interests of the child for the parenthood to be annulled. So objections of this kind are made, even though they are of no legal relevance at present. What these cases have in common is that they are about situations in which the question of annulment comes up later in the child's life and one of the parties – either the child or the parent – opposes annulment of the parenthood.

When a parenthood is annulled, all legal ties between the child and their previous parent ends. For instance, the previous parent will no longer be a custodian of the child which means that the child, not

without further ado, can have its residency with them. It can also be difficult for the child to get regulated access with its previous parent. At worst the child may completely lose contact with someone who has, for a very long time, been the person who was closest to the child. An annulled parenthood also means that the child no longer has the right to receive maintenance or inheritance from its previous parent. If the annulled parenthood is not replaced with a new parenthood, the child may be placed in a worse economic situation. In specific cases, annulment of a parenthood can have serious consequences for the people affected. Even though the number of parenthoods annulled each year is relatively small, we therefore consider that there is justification for considering an amendment to the rules on annulment of parenthood.

There are several arguments both for and against limiting the scope to annul parenthood for the parent who did not give birth to the child. The counterarguments are mainly about the importance of a legally correct parenthood and the risk that a limitation will encourage circumvention of the regulations, which can ultimately affect the child's possibilities of finding out about its genetic origins. These arguments are important, but they do not, in our view, carry as much weight as the reasons for introducing a limitation. It must, as a rule, be considered to be in the best interests of the child for a dispute about the child's parenthood to be settled early in the child's life. This is because, in particular cases, an annulled parenthood can have serious consequences both for the child and for the adults involved. If the parenthood is annulled later in the child's life, in many cases this means the break-up of an existing family life. In such a situation, there is currently no possibility whatsoever of weighing the interests in the particular case. It is doubtful whether this system is consistent with the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The risk that the regulations can be circumvented can, in our view, also be taken into account in designing the limitation. We have therefore concluded that some form of limitation should be introduced of the scope to annul a parenthood for the parent who did not give birth to the child.

There are several conceivable solutions for limiting the possibilities of annulling a parenthood. A limitation can, for instance, be put in place by changing the grounds for when a parenthood can be annulled by limiting what circumstances may form the basis for an

annulment or by introducing some form of restriction of a parent's right to bring legal action. We have concluded that the various interests that should be taken into account when designing a limitation of the scope to annul a parenthood are best balanced by introducing a time limit for the parent's legal standing. Our proposal is that a parent should have to bring legal action about annulment of a presumed parenthood within three years after the birth of the child. If the parenthood has been established through acknowledgement, the action should have to be brought within three years from when the parenthood was established. An action brought after the expiry of this period should only be examined if there are extraordinary reasons to do so.

It is our assessment that children should also continue to have an unlimited right to bring legal action. However, to strengthen the child's right to self-determination in a matter that is central to its own identity, we propose that, in principle, the child should bring its own action in cases concerning annulment of parenthood for the parent that did not give birth to the child. If the child is under 15 years of age and there are exceptional reasons for appointing a special representative, the child's case shall be brought by its special representative. The child's case shall always be brought by a special representative if the child is under 15 years of age and a defendant in a case concerning annulment of parenthood. The child's guardian, as a rule the parent who gave birth to the child, should no longer have the right to bring the child's action. Instead, the parent who gave birth to the child should have an independent right to bring legal action for the annulment of parenthood, but with the same restrictions as apply to the other parent.

Need for amendments to the Act on forensic genetic examinations in investigations of paternity

Parenthood is a status relationship that affects all children. In general, a child's parenthood can be established without a prior forensic genetic examination. In the relatively few cases in which such an examination is required it is unusual for it not to be possible to carry it out voluntarily. So court orders for forensic genetic examinations are relatively rare. In a specific case, however, such an order can be crucial to the child's possibilities of getting its parenthood established

and therefore also getting knowledge about its genetic origins. Against this background it is important for there to be possibilities for the court to order forensic genetic examinations when justified.

At present the court can only order forensic genetic examinations in investigations of paternity. So there is no possibility of ordering forensic genetic examinations to investigate who gave birth to the child or who is the child's parent under Chapter 1, Section 9 of the Children and Parents Code. This is because the Act on forensic genetic examinations in investigations of paternity is only applicable when the genetic link is relevant to the legal parenthood. In certain situations there is also a requirement that the child can be assumed to have been conceived through sexual intercourse. This means that a court is not able to order a forensic genetic examination if it is clear that the child was conceived through an assisted fertilisation, even though the genetic link can be crucial to legal parenthood in such a situation, e.g. when the child was conceived through home insemination.

In our view, it is not reasonable that the court's possibilities of ordering a forensic genetic examination differ depending on whether the child has been conceived through sexual intercourse or assisted fertilisation. We therefore propose that the scope of the Act be extended to cover all situations when the genetic link is crucial to the legal parenthood.

The need for a forensic genetic examination can also come up when the parenthood of the person who did not give birth is questioned. At present different rules apply depending on whether the parenthood being questioned has been established due to marriage (presumption of parenthood) or if it has been established through acknowledgement. For a court to be able to order a forensic genetic examination when a parenthood has been established through acknowledgement, circumstances must have emerged after the acknowledgement that give reason to assume that someone else had sexual intercourse with the parent who gave birth to the child during the period when the child may have been conceived. For an acknowledged parenthood there is also a possibility of initiating a forensic genetic examination without bringing an action for the annulment of the parenthood at the same time. We propose that the requirement of new circumstances for court orders for forensic genetic examinations be removed. We also propose that the possibility of

examining a question concerning a forensic genetic examination outside a case concerning annulment of an acknowledged parenthood be removed.

The need for a forensic genetic examination can also arise once a parenthood has been established through a judgment. For it to be possible to annul a parenthood established in a judgment, a new trial must have been granted on account of a substantive defect. Since there is no possibility of ordering a forensic genetic examination in a matter concerning relief for a substantive defect, it should also be possible in the future to have the question of a forensic genetic examination examined in a separate court matter. As at present, an order for a forensic genetic examination should require new circumstances that have emerged after the parenthood was established. However, the new circumstances should not be limited to the situation that the child was conceived through sexual intercourse; they should instead be extended to cover all situations in which there is reason to assume that someone else may be a parent of the child.

We have also concluded that a court should be able to order a forensic genetic examination when it is not known or is unclear who gave birth to a child if the investigation is needed.

The ground for parenthood for the person who gave birth to the child is the birth itself. This applies even if the child was conceived through an egg donation and the person who gave birth to the child is therefore not the child's genetic parent. The review we have made of cases concerning maternity shows that, in principle, a lack of clarity about who gave birth to a child only arises when the child has immigrated to Sweden and does not have reliable documentation capable of verifying who gave birth to the child, e.g. a birth certificate or a hospital medical record from the hospital where the child was born. In that situation a forensic genetic examination can be of importance for the question of who gave birth to the child. The existence of a genetic link is generally a strong piece of evidence that the person who says that they gave birth to the child also did so.

Our review of court cases concerning maternity suggests that there is only rarely a dispute about who gave birth to the child. At the same time, it is not possible to rule out the possibility of a situation arising in which a forensic genetic examination cannot be carried out on a voluntary basis. If a presumptive or questioned parent does not want to participate in a forensic genetic examination, it

should, in our view, be possible to order the use of coercive measures so that the examination can be carried out. Our assessment is that this limitation of the protection from physical violation is proportionate.

If a forensic genetic examination shows that the person who states that they gave birth to the child also is the child's genetic parent, this should, as a rule, be sufficient to enable the Swedish Tax Agency to register the parenthood in the population register. Since there will extremely rarely be a need for a court examination to be able to register the parenthood of the person who gave birth to the child, there is no need, either, for special rules making it possible to admit the question of a forensic genetic examination as part of a claim for a declaratory judgment under Chapter 13, Section 2 of the Code of Judicial Procedure. The question of a forensic genetic examination when it is not known or unclear who gave birth to a child should be handled as a court matter instead. It should be possible for a person who can be a party in a case about establishing which person is the parent who gave birth to the child to request an order for a forensic genetic examination.

The need for amendments to the rules on parenthood in international situations

The Children and Parents Code steers the rules on parenthood in Swedish relationships. When there is a link to a country other than Sweden, relationships between private individuals are steered by Swedish international private and procedural law. The matters regulated by Swedish international private and procedural law include how to determine which country's law is to be applied to a question and to what extent a legal matter established in another country can be recognised in Sweden.

At present the regulation of questions concerning parenthood in international situations is mainly set out in two acts – the Act on International Paternity Questions (1985:367), the 1985 Act, and the Act on recognition of Nordic paternity decisions (1979:1001), the 1979 Act. In relation to Switzerland there are also rules in the Act on recognition and enforcement of judgments issued in Switzerland (1936:79). The 1985 Act applies on its own to situations outside the Nordic region that do not have any link to Switzerland. For Nordic

situations the 1979 Act has to be applied to certain questions, including the question of the validity of Nordic court decisions, and the 1985 Act is applied to other questions, including the question of the jurisdiction of Swedish courts in cases concerning parenthood. In our view, the fact that the rules in international private and procedural law on parenthood in Nordic relationships are set out in two different acts makes their application unnecessarily complicated. To obtain a more integrated and accessible legislation we therefore propose that the Swedish provisions on parenthood in international situations now set out in the 1985 Act and the 1979 Act be brought together in a new act.

It is not part of our remit to carry out a more general review of the regulations in Swedish international private and procedural law. But we do have to analyse what consequences the amendments we propose to the Children and Parents Code have for the regulatory framework and to consider the need for consequential amendments.

In the main the rules in the 1985 Act and the 1979 Act should be transferred, without any substantive changes, to the new act. We do, however, propose some amendments compared to what applies today; for example, that the scope of the act be expanded to cover questions of parenthood for the person who gave birth to the child and that a provision should be introduced to the effect that Swedish law always has to be applied to questions concerning the parenthood for the person who gave birth to the child. We also propose that the new act should apply to more situations when the question relates to the parenthood for the person who did not give birth to the child. Unlike in the present system, there should not be any requirement that the woman to whom the parenthood refers is or has been married to or the cohabiting partner of the person who gave birth to the child. However, the act should not apply when a parenthood for a person who did not give birth to the child and did not contribute their sperm to the conception of the child either is to replace the parenthood of the person who gave birth to the child. This means that the act will not be applicable to questions concerning parenthood for a prospective parent of a child who has been conceived through a surrogate arrangement abroad when that person has not contributed their sperm to the conception of the child.

Consequential amendments

Our proposals set out above lead to a number of consequential amendments. The majority of the consequential amendments involve replacing “mother", “father” and “parent under Chapter 1, Section 9 of the Children and Parents Code” with “parent” in the statutes containing any of these terms.

Expanded possibilities of adoption

The regime for adoption contains certain general limitations of who is allowed to adopt. For instance, it is only spouses and cohabiting partners who are allowed to adopt jointly and who can establish joint parenthood through stepchild adoption. Nor, as a main rule, is a spouse or cohabiting partner permitted to adopt without the other spouse or cohabiting partner; i.e. spouses and cohabiting partners may, in principle, only adopt jointly.

The general limitations on who is allowed to adopt chiefly create problems for former spouses or cohabiting partners who want to bring about a stepchild adoption or an adoption of a child that has had a foster home placement with them. Problems can, however, also arise in other situations, e.g. when former spouses or cohabiting partners want to adopt a child of which they have been specially appointed custodians or when a spouse or cohabiting partner who has been a single foster home parent wants to adopt the child that has had a foster home placement with them without their partner.

According to the earlier legislative history, questions concerning adoption should be based, to the greatest possible extent, on individual assessments in the light of the circumstances in the particular case. General limitations should only be put in place if there are reasonable grounds for doing so.

There is no international undertaking that prevents persons other than spouses or cohabiting partners being given the possibility of adopting jointly or establishing joint parenthood through stepchild adoption.

It is now relatively common for minor or adult children to have parents who have separated and for their parents to also be living in new relationships. More than 25 per cent of all minor children in Sweden have parents who live apart. When a child’s parents separate,

this generally entails a big change for the family, but does not need, in itself, to entail negative consequences for the child. Research in the area shows that it is not the fact of the parents separating that is a risk for mental and physical ill health; instead it is the child's exposure to conflicts. In a specific case the child therefore does not need to be affected adversely by having separated parents or by one or both of their parents having a new partner either.

As regards a stepchild adoption of a deceased spouse's or cohabiting partner's child there are, in our view, no direct disadvantages in making it possible for the surviving spouse or cohabiting partner to establish common parenthood with their deceased partner through adoption. This applies both to adult and minor bonus children. These stepchild adoptions are also permitted in most of our Nordic neighbours.

If the previous spouses or cohabiting partners have separated, it is, as stated above, not the separation in itself that is a risk factor but the existence of any conflicts that impact on the child. In principle, previous spouses or cohabiting partners who agree to jointly adopt a child who they have an existing family relationship with are generally considered to have good prospects for common parenthood. This also applies to previous spouses or cohabiting partners who agree that one of them will stepchild adopt the other's child. The risk for conflicts between the parents that affect the child adversely must also be weighed against the advantages of an adoption. In our view, this balance should be struck in the individual case as part of the assessment of suitability that is always required. This applies both when the adoption relates to an adult and when the adoption relates to a child.

Accordingly, there are, in our assessment, not sufficient grounds to retain the present general limitation that prevents previous spouses or cohabiting partners from adopting jointly or attaining joint parenthood through stepchild adoption. We therefore propose that spouses or cohabiting partners who are or have been foster home parents or specially appointed custodians of a child should be able to adopt the child jointly even after a separation. We also propose that previous spouses and cohabiting partners should be able to establish joint parenthood through stepchild adoption. The possibility of adopting should not be limited if one of the previous spouses or cohabiting partners has married or is cohabiting with a new partner. So, the

previous spouse or cohabiting partner should always be able to adopt without the participation of their new partner. As in other cases of joint adoption, the person who has been adopted should be considered to be the joint child of the previous spouses and cohabiting partners. If the child is a minor, the previous spouses and cohabiting partners should have joint custody of the child from the time when the adoption decision becomes final. However, in the case of a stepchild adoption of a child of a deceased spouse or cohabiting partner, the surviving spouse or cohabiting partner should have sole custody of the child.

We also propose that a spouse or cohabiting partner who is or has been a single foster home parent or specially appointed custodian, or who has been a foster home parent or specially appointed custodian along with a partner who has since died, should be able to adopt without their new partner. There is no reason to maintain the requirement that spouses and cohabiting partners should adopt jointly in such a situation.

These proposals mean that certain general impediments to adoption are abolished. But they do not result in any other changes. For an adoption to be granted, it will still have to be considered appropriate. When the adoption relates to a child who has not attained 18 years, the best interests of the child should be given most weight. The wishes of the child should also be taken into account, subject to its age and maturity. The other conditions for adoption should also be fulfilled. For example, consent is generally required from a child who has attained 12 years and from the child's other parent if the child is a minor and the other parent is a custodian.

Measures for families where more than two adults take parental responsibility

General principles

Our remit in this part of the inquiry has been to consider whether a child's right to social parents needs to be strengthened and whether the conditions for families in which more than two adults take parental responsibility need to be improved in any other way.

Many children grow up in families other than traditional nuclear families. It is not unusual for one or more adults to take parental responsibility for the child without being the child's legal parents or custodians, i.e. 'social parents'. It is important that children growing up in a family with other or more adults than two legal parents have access to their social network and can benefit from it in the same way as other children. The ties that exist between a child and a social parent can be just as strong as the ties to a legal parent. It is important that this relationship is recognised and that there is security and predictability for all children irrespective of what family they grow up in.

Family law legislation is not adapted to children growing up in families other than nuclear families. One point that has been highlighted is that the present system falls short concerning the possibilities for the child to maintain its relationship with a social parent if conflicts arise in connection with a separation or the death of a parent. The nub of the criticism is that, in such a situation, there is a risk of social parents being excluded from the child's life, even though this means that the child loses contact with someone who has, in practice, functioned as a parent when the child is growing up. The fact that family law legislation is based on the nuclear family also means that social parents can have difficulties in taking parental responsibility, which can then impact on the child. This can, for instance, involve a social parent not getting access to information about the child from e.g. school or health care or there being difficulties in other contexts for a social parent to be involved in questions concerning the child.

To determine whether measures are needed for families where more than two adults take parental responsibility, the problems need to be mapped in more depth. One of our main tasks has therefore been to examine which specific difficulties can arise in different situations for families with children in which more than two adults take parental responsibility. Another task has been to examine how the existing possibilities of supporting the relationship between a child and a social parent are used, especially the child's right to access with people other than their legal parents.

Our positions on the need for measures have been based on the problems we have identified. One central starting point for our deliberations has been to design our proposals on the basis of the

best interests of the child. Another starting point specified for our remit has been that a need to strengthen the right of the child to social parents should build, in the first place, on mutual understanding and delegation of responsibility and should therefore be satisfied through measures other than expanding the circle of custodians.

Our work on mapping the problems

Our examination of the existing possibilities for a child to maintain their relationship with a social parent has centred on the applicable provisions concerning a child's right to access with persons other than their legal parents. At present only the social welfare committee has standing to bring an action for access between the child and a person other than a legal parent. When assessing whether to bring such an action, the social welfare committee has to take particular account of the child's need for access with its grandparents and others who are particularly close to the child.

To look into how these provisions are applied in practice, we drafted a survey that was sent to all social welfare committees in Sweden. Around 65 per cent of the social welfare committees replied to the survey. The survey shows that, in the period 2018–2020, the committees received a total of 110 enquiries about bringing legal action concerning a child's access with a person other than a legal parent. In addition, such legal action was brought on 6 occasions, corresponding to 5 per cent of all enquiries.

It was grandparents who were behind the great majority of the enquiries. As many as 90 enquiries came from someone in that group. A total of 7 enquiries came from social parents. One case was about a social parent who had functioned as the child's parent from birth. The other cases were about social parents in re-formed families, i.e. social parents who assumed a parental role following a relationship with the child's legal parent. Out of the 6 cases in which the social welfare committee brought legal action, one case was about a child's right to access with a social parent. In this context it should, however, be stressed that the survey responses show that it is relatively common for the child's custodian and the person who contacted the social welfare committee with an inquiry about access to be able to

reach agreement on the access. Consensus solutions were reached in around a third of the cases.

Then, as regards the mapping of what specific difficulties can arise in different situations for families where more than two adults take parental responsibility, we commissioned Kantar Sifo to conduct a large statistical survey in which information was obtained from a large number of children and adults in different family constellations that include social parents. The survey included two questionnaires that were replied to by adults (536 respondents) and children aged 13–17 years (238 respondents) respectively and also in-depth interviews with adults (22 respondents) and with children of mixed ages (21 respondents). The questions were mainly about whether the participants had experienced or had not experienced problems or challenges associated with the social parent's legal position in relation to the child, i.e. they are neither a legal parent nor a custodian. The survey dealt specially with the child's schooling, health care, leisure, activities in associations and travel as well as finances and insurance. The questions put to the children circled essentially around the child's view of who in their vicinity performs various tasks and whether the child itself wants or does not want their social parent to be involved more in various contexts, e.g. in questions concerning the child's schooling or health.

The in-depth interviews gave scope both for more elaborated discussions about questions included in the questionnaires and for questions about parenthood and family relations at a deeper level.

Later we will return to the main findings of the survey and what conclusions we draw from it regarding both the needs for reforms and the suitability of various proposals we have considered.

Conclusions about the need for reform

The possibilities for children to maintain a relationship with their social parents after a separation or the death of a parent need to be improved

Overall, our examination of the application of the provisions on a child's right to access with persons other than its legal parents gives the picture that these provisions play a minor role. This applies particularly in relation to social parents. It is, however, not possible to

draw any certain conclusions about what this is due to. The sparse application may indicate a need for reform, but it may also be the case that the practical need for these regulations is small.

Even if it is not possible to say with certainty why the provisions about a child's right to access with persons other than its legal parents are not applied particularly often, it is our view that a child's right to access with social parents should not belong to the same category of rules that apply to family members and relatives who do not have a parental role in relation to the child. Our assessment is that the regulations also need to be adapted to children growing up in families other than nuclear families. It is clear from, for instance, the interviews included in our mapping work that it can sometimes be the case that a child's perception of who is a parent differs from what follows from the family law regime. Research also shows that it is mainly the social ties between the child and the person exercising the parental role that are of crucial importance for the quality of the relationship and for the child's experience of parenthood. We therefore see it as less appropriate that the possibilities for the child to have access with someone the child sees as its parent depend to a great extent on how the relationship is defined in legal terms.

One part of this picture is that a recurring theme in the in-depth interviews conducted for us is that many feel a concern about how the relationship between a child and its social parent would be affected if there were differences of opinion after a separation or the death of a parent.

From a children's rights perspective, the reasons for meeting a child's need to maintain a relationship of importance to the child, even against the will of its custodian, also carry much more weight regarding access with someone who has, in practice, functioned as a parent of the child than concerning a family member or relative that the child has had some other form of relationship with. The balance struck between opposing interests is different when the child's right to access with someone the child sees as its parent is involved.

Our overall assessment is that the rules about a child's right to access with its legal and its social parents should be more similar than they are today. There needs to be an adaptation to strengthen the child's right to the adults the child regards as its parents when the child is growing up in a family constellation where there is not a full match between legal and social parenthood.

There is a need to facilitate everyday life for certain families in which social parents take parental responsibility

The questionnaire survey of adults shows that most of them had not experienced any great difficulties with the present system. At the same time, there is a relatively large minority in many areas that has replied that they have experienced great or very great problems associated with a social parent's possibilities of exercising parental responsibility. Questions concerning access to digital platforms (e.g. school platforms or the 1177 Vårdguiden healthcare guide) show distinctly negative results in several areas. There is a consistently higher share of respondents who have replied that they experience great or very great problems in questions that deal in various ways with access to digital platforms.

The questionnaire survey for children shows, for instance, that many of the children do not think that it matters whether it is their custodian or a social parent who performs a particular task or is present in some specific context. It is important, at the same time, to stress that a relatively large group expressed the view that they do not want their social parent to be more involved than they already are.

The fact that a majority do not experience any real worries with the present system does not, in our view, necessarily mean that there is no need to take measures. In making that assessment it is not possible to apply too quantitative an approach. On the contrary, the starting point should be that the regulations should, as far as possible, meet every child's needs, irrespective of their family constellation. As stated above, we can also see that in many of the questions there is a relatively large minority who hold a differing view.

In the in-depth interviews with both children and adults several specific examples emerged of what difficulties in various areas can be like. They can, for example, involve making day-to-day work-life balance harder to handle or something important being neglected because a social parent is unable to sign in to digital platforms and access information or perform various measures in them. Similar problems can arise as a result of, for example, various limitations for booking appointments or visits in health care. Another example is that several social parents have testified that they cannot be involved in the child's schooling as desired. This can, for example, involve an inability to follow the child's schooling or not having the right to be

present at the child's development dialogues. Especially when the child has special needs, difficulties can also arise in achieving a reasonable balance in the distribution of tasks between the adults in the family since the responsibility for custody in these cases is often more extensive than in other families.

Overall, our mapping of the problems shows that the present system can be improved in terms of meeting the needs that children and adults have in families where social parents take a great deal of parental responsibility. In questions concerning the child, the division of responsibilities in these families differs from the one that the regulations are designed for. This means, not least in terms of the child's interests, that there is reason to consider various measures that can facilitate the active assumption of responsibility exercised de facto by many social parents.

Another consideration pointing in the same direction is the fact that there are among the families – as is also shown by the mapping results –varying experiences regarding, for example, the possibilities for a social parent to accompany the child on a health care visit, take part in a development dialogue or get access to a digital school platform. There also seems to be uncertainty among many actors about the extent to which it is possible to accommodate wishes to involve a social parent.

However, the mapping work does not show that the families experience considerably greater difficulties in one or a few special areas, such as school or health care. When the results in various areas are compared the picture is, on the contrary, fairly similar. Nor do the problems concern clearly defined questions, e.g. a social parent's possibilities of taking decisions on a few specific questions, accessing certain information or representing the child in a particular context. We therefore draw the conclusion that our proposals should have a more general range and not be restricted to special legislation in some specially selected areas.

Another conclusion we can draw is that the need for reform does not apply to a certain readily identifiable group of families. Our mapping results do not show that experience of encountering difficulties in various areas can be clearly linked to e.g. family constellation or the child's housing situation. Quite generally, families with social parents are a multifaceted group, which brings particular difficulties in deciding suitable bounds for various proposals. It is, for

example, not precise in this context to start from established requirements such as "parent's spouse or cohabiting partner". Instead, we have found that the sole common factor for families that experience great difficulties is that there are social parents in the families who take extensive parental responsibility and who also expect to be given what is needed to do so.

Evaluation of conceivable measures

We have analysed advantages and disadvantages of a number of different measures. We will shortly get back to the ones we think should be implemented. As regards the alternatives that we see no reason to go any further with, our assessment in most cases is that the measure concerned is either insufficient to meet existing needs or less accurate in doing so. Some of the measures that we have evaluated appear to be less suitable for other reasons, e.g. because they are too far-reaching.

We have, for instance, concluded that the following measures should not be implemented: a right to appeal a social welfare committee's decision not to take legal action concerning access; rights linked directly to marriage to or a cohabiting relationship with the child's legal parent; an independent right for social parents to access information and a possibility of entering into an agreement to be more than two custodians.

Our proposals

Information for families containing social parents

The mapping results show that it is unusual for families in which more than two adults take parental responsibility to use powers of attorney. Some families are of the view that powers of attorney are difficult or complicated to use. Others seem not to be aware that the possibility exists. At the same time, few of those who have used powers of attorney have experienced that they do not work. It is therefore no great step to assume that many families would experience fewer problems in their everyday lives if they made use of powers of attorney.

We also make the assessment that there is a quite general need for cohesive and simple information about rules that include social parents and about the possibilities available to give social parents a legal mandate in various ways to act in matters concerning the child. It has emerged, through the contacts we have had with people working in the area and in other ways, that one conceivable explanation of why the provisions about a child's access with persons other than its legal parents are seldom applied is that some social parents are simply not aware of the existence of the rules.

We therefore propose that the Family Law and Parental Support Authority be given a commission to implement information measures with the aim of increasing knowledge about the above-mentioned rules and possibilities. It should be left to the Authority to decide on the detailed design of its information measures.

Parental power of attorney – a new form of power of attorney

As stated above, our proposals should have a general range and should, in the first place, satisfy needs in families where social parents take an extensive parental responsibility. Our mapping work show that a substantial part of the problems that families encounter in their everyday lives are linked to access to digital platforms. Many of these platforms check individuals signing in against authorisation data collected from the population register. To achieve real change, we therefore make the assessment that social parents' authorisation may have to be entered in the population register, as is the case for a custodian.

We therefore propose the introduction of a new form of power of attorney – a parental power of attorney– that makes it easier for social parents, for example, to obtain a more general authorisation to handle questions concerning the child. Information about the power of attorney should be registered in the population register and the power of attorney should be accompanied by a predetermined authorisation specified by law to act in the place of the custodian in various matters concerning the child. As regards the child's personal affairs, the authorisation should, in principle, correspond to the scope that a custodian has to act on their own when a child is in the custody of two custodians. If the custodian is also the child's guardian, the

parental power of attorney should also include a right to access information in matters regarding the child's financial affairs to the same extent as a guardian.

This proposal means that the child's custodian would be able to give a parental power of attorney by registering it with the Swedish Tax Agency. If the child has attained 12 years the child should, as the main rule, have to give its consent to the registration of a parental power of attorney.

A parental power of attorney should expire when the child attains 18 years or is de-registered from the population register. As a rule, it should also expire if there is a change in the custody of the child. As is the case with other powers of attorney, the principal, i.e. the custodian, should be able to revoke a parental power of attorney. However, a child who has attained 12 years and a person who has received a parental power of attorney should be able to arrange for the expiry of the power of attorney.

The Swedish Tax Agency's processing of a parental power of attorney should be limited to a control of a few formal requirements, e.g. that the child and the attorney are registered in Sweden and that the holder has attained 18 years. The Swedish Tax Agency's decision in cases concerning parental powers of attorney should be appealable, but its decision should become effective immediately.

The assignment as a holder of a parental power of attorney is personal, and it should therefore not be possible to transfer the assignment to someone else. The holder should carry out their assignment in accordance with the best interests of the child and should increasingly take the child's views and wishes into account as the child becomes older and more mature. The holder should also, except in certain special exceptional cases, follow instructions given by the custodian and consult with them on important questions: We also propose that there should be special provisions about the liability of the holder when performing the assignment, in relation to both the custodian and third parties.

Child's right to access with social parents strengthened

To strengthen a child's right to its social parents, we propose the introduction of an independent right to bring legal action in questions concerning access for a person considered to be a "special access person". This means a person with whom the child has a relationship corresponding to that between a child and parent. In our assessment, this system decreases the risk that conflicts between adults will lead to the child losing contact with someone the child views as their parent.

The intention is that the new provision on access should be applied restrictively. The crucial point should be how the relationship appears from the child's perspective. It can, as a rule, be assumed that the relationship that has to exist between a child and a special access person can only arise if the person concerned has lived with the child for a significant part of the child's life and has, during that period, also taken such an extensive responsibility for the care and upbringing of the child that normally accompanies parenthood.

There are similar rules in several comparable countries, for instance Finland. Considering the experience from that country and other factors, we make the assessment that the risk of anything other than a marginal increase in the number of court cases is small.

In an overall assessment, our proposal has distinct advantages for a small group of children living in families in which the relationship to a social parent is as close and important as the relationship to a legal parent. At the same time, there seems to be a clearly limited risk of other children being the subject of more disputes. In our assessment, this proposal also has better prospects than other measures we have considered of strengthening the child's right to its social parents in practice.

Considering that there has to be a parent-child relationship between the child and the special access person, we propose that the provisions concerning the procedure for – and the implementation of – access with a parent should also be applied when the question of access relates to a special access person. These include requirements for participation in information meetings, the possibility of making an agreement on the child's access, the distribution of travel costs and the conditions for deciding on access support.

If a child is to have access with several persons, special deliberations will be required. An examination of whether access is in the best interests of the child must always take account of the child's need for a stable and cohesive everyday life.

Expanded possibilities for cooperation talks

When the group of persons that have an independent right to bring legal action in matters concerning access is expanded, the regulations should also be adapted so that the conditions for achieving consensus solutions correspond to those that apply to access disputes between parents. As much as possible should be done to avoid a child becoming involved in a legal dispute. We therefore propose that the municipality's obligation to offer cooperation talks should be expanded to also cover talks with the purpose of the child's custodian and a special access person reaching agreement on questions concerning access.

We consider, however, that these cooperation talks should also be able to cover the child's personal affairs regarding matters other than access even though any agreements in other matters cannot be given the form of an enforceable contract. The existence of such a need is indicated, not least, by the fact that cooperation talks are already being arranged at present between custodians and social parents. Municipalities ought to have a clear mandate to arrange these talks. We also consider that, in terms of the best interests of the child, it is important that adults in more family constellations than at present can get help on finding consensus solutions.

Greater possibilities of taking account of the best interests of the child when custody is decided after the death of a parent or custodian

If both parents have custody of a child and one of them dies, the surviving parent is given sole custody. In many cases this is obviously in the best interests of the child. However, it need not always be so.

If the child has been living with the parent who died, it is not certain that the child has a close relationship with the other parent, even though there has been joint custody. There are custodians who

are more or less absent from a child's life, with whom the child does not have a close relationship. In these cases the death of a residential parent can result in a dramatic uprooting, with the child being forced to move from its previous home to a parent with whom the child has, until then, only had limited contact. If the child has been living for a time with a social parent – typically the person who was the deceased parent's spouse of cohabiting partner – it can be in the best interests of the child to continue living with them instead.

We therefore propose the introduction of rules – like those that apply in some of our Nordic neighbours – enabling account to be taken of the child's residential situation when custody is decided after the death of a parent, even if the surviving parent had joint custody with the deceased parent. According to our proposal the court should, when legal action is brought by the social welfare committee, decide to transfer the custody from the surviving parent to one or two specially appointed custodians if this is more suitable. The action should be brought within six months of the parent's death.

We make the assessment, at the same time, that there will be cases where a transfer of custody could be ordered, but where the surviving legal parent and the social parent that the child has lived with agree that it is best for the child that the two of them exercise custody jointly. There can, for instance, be a common view that the child should be able to stay on in the same home as before. In addition, there can also be good possibilities in other cases of continuing cooperation that has long worked well in matters concerning the child.

Having regard, in the first place, to these situations, we also propose a simpler system under which the surviving parent can apply to a court to be allowed to exercise custody jointly with a specific person. The court should appoint that person to exercise custody jointly with the parent as a specially appointed custodian, if the person meets the general requirements to be made a specially appointed custodian and it is not apparent that joint custody is incompatible with the best interests of the child. In this particular situation, however, there should not be any requirement of marriage or a cohabiting relationship for joint custody. The possibility of applying for joint custody with a particular person should be available both when the surviving parent is already a custodian and when they are entrusted with custody in connection with the other parent's death. The application should be processed as a court matter.

In addition, we propose that corresponding rules should apply when a child is in the custody of two specially appointed custodians and one of them dies. We also propose several consequential amendments because a child may be in the custody of a parent and a specially appointed custodian jointly. The proposal means, for instance, that the provision on parental administration of guardianship should be applied when both a parent and a specially appointed custodian are guardians, even if the specially appointed custodian is to be regarded as a specially appointed guardian. In addition, the rules for the dissolution of joint custody between a parent and a specially appointed custodian should correspond to what applies when a child is in the custody of two specially appointed custodians.

Impacts of our proposals

Our proposals are assessed to have positive impacts for children and young people in particular. The amendments we propose to the family law regime mean that a child's right to their parents is strengthened. Moreover, the family law regime will be the same for all children, irrespective of what family constellation the child is living in. Having clear, simple and well-presented regulations also reduces the risk of error in the application of the law. Our proposals concerning the annulment of parenthood for the parent who did not give birth to the child means that the child's interest of security and stability in their existing family relationships is given stronger protection than at present. With our proposals for expanded possibilities of adoption, more children are also given the possibility of consolidating an existing family relationship.

Several of our proposals also mean that a child's right to social parents is strengthened. Taken together, the proposals contribute to a family law regime that is better at meeting the child's need for security and the child's right to retain and develop their relationships with the adults the child regards as their parents, irrespective of what family constellation the child is growing up in.

We also assess our proposals as having positive impacts for the adults in the vicinity of the child, both legal and social parents. Several proposals are assessed to promote equal rights and oppor-

tunities for LGBTQI persons. The proposals are also assessed to have positive, but limited, gender equality impacts.

The proposals are assessed to have marginal or limited impacts for government agencies and courts. Some proposals must be considered to entail some increase in the municipal undertaking. However, the proposals are assessed as proportionate and their purposes cannot be achieved in a way that encroaches less on local self-government. Nor are the proposals assessed to lead to other than negligible cost increases, and therefore they do not raise the question of application of the local government financing principle.

The proposal of a parental power of attorney is assessed as resulting in development costs for the Swedish Tax Agency of around SEK 10 million. It should be possible to accommodate these costs within the Agency's existing funding. The ongoing processing of matters concerning parental powers of attorney is assessed to only have a marginal effect on the Agency.

1 Författningsförslag

1.1 Förslag till lag om ändring i föräldrabalken

Härigenom föreskrivs i fråga om föräldrabalken[1]

dels att 1–3 kap. och 7 kap. 20 § ska upphöra att gälla,

dels att nuvarande 6 kap. 10 d–g §§ ska betecknas 10 f–i §§,

dels att 4 kap. 6, 21 och 22 §§, 6 kap. 2, 3, 4, 9, 10 c, 15 a, 15 b, 15 c, 17, 17 a, 17 c, 18, 18 a, 20 och 20 b §§, 7 kap. 12, 13, 15, 16 och 18 §§, 10 kap. 3 och 5 §§, 11 kap. 2, 15, 16 och 25 §§, 12 kap. 2 §, 20 kap. 1 och 11 §§ och 21 kap. 1 c och 3 §§ ska ha följande lydelse,

dels att det ska införas tre nya kapitel, 1–3 kap., och tio nya paragrafer, 6 kap. 9 a–e, 10 d och 10 e §§, 10 kap. 2 a och 4 §§ och 11 kap. 3 b §, av följande lydelse.

1 kap. Om föräldraskapet till barn

Föräldraskap för den som har fött barnet

1 § Den som har fött ett barn, är förälder till barnet.

Föräldraskap för den som inte har fött barnet

Föräldraskap på grund av äktenskap

2 § Om den som har fött barnet är gift vid barnets födelse, är även maken förälder till barnet. Detsamma gäller om maken har avlidit och barnet föds inom sådan tid efter makens död att barnet kan ha tillkommit dessförinnan.

---

[1] Balken omtryckt 1995:974.
Senaste lydelse av 7 kap. 20 § 2005:434.

Föräldraskap på grund av fastställelse

3 § Om föräldraskap inte följer av 2 § eller om ett föräldraskap har hävts enligt 8 §, ska föräldraskapet för den som inte har fött barnet fastställas genom bekräftelse eller dom.

Föräldraskap ska dock inte fastställas om

1. den som har fött barnet har genomgått en insemination eller befruktning utanför kroppen enligt 6 eller 7 kap. lagen (2006:351) om genetisk integritet m.m. eller om den som har fött barnet har genomgått en insemination eller befruktning utanför kroppen vid en behörig inrättning i utlandet och barnet har rätt att ta del av uppgifter om spermiedonatorn,
2. den som har fött barnet varken var gift eller sambo vid tidpunkten för behandlingen, och
3. det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att barnet har tillkommit genom behandlingen.

Andra stycket hindrar inte att spermiedonatorn bekräftar föräldraskapet.

I 9 § finns bestämmelser om samtidig hävning och fastställelse av föräldraskap.

Fastställande av föräldraskap genom bekräftelse

4 § En bekräftelse av föräldraskap får göras digitalt i ett särskilt system som tillhandahålls av den myndighet som regeringen bestämmer, om

1. den som har fött barnet och den som ska lämna bekräftelsen har fyllt 18 år och är folkbokförda i Sverige vid barnets födelse, och
2. barnet är folkbokfört i Sverige när bekräftelsen lämnas.

Bekräftelsen ska godkännas digitalt av den som har fött barnet.

Bekräftelsen ska lämnas och godkännas senast 14 dagar efter barnets födelse.

Regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer kan med stöd av 8 kap. 7 § regeringsformen meddela närmare föreskrifter om hur en digital bekräftelse ska lämnas och godkännas.

5 § En bekräftelse av föräldraskap till ett barn som inte har fyllt 18 år görs, om det inte redan har bekräftats digitalt enligt 4 §, skriftligen vid ett personligt besök hos socialnämnden. Bekräftelsen ska skriftligen

godkännas av socialnämnden och av den som har fött barnet eller en särskilt förordnad vårdnadshavare eller en tillfällig vårdnadshavare för barnet. Socialnämnden får lämna sitt godkännande endast om det kan antas att föräldraskapet för den som har lämnat bekräftelsen inte senare kan komma att hävas enligt 10 §. Socialnämnden får i enskilda fall medge undantag från kravet på personligt besök, om det finns särskilda skäl.

Bekräftelsen får göras även före barnets födelse. Socialnämnden får dock inte godkänna bekräftelsen förrän barnet har fötts.

En bekräftelse av föräldraskap till ett barn som har fyllt 18 år görs skriftligen och ska bevittnas av två personer. Bekräftelsen ska skriftligen godkännas av barnet självt.

Fastställande av föräldraskap genom dom

6 § Rätten ska genom dom fastställa att en person är förälder till barnet om

1. det genom en rättsgenetisk undersökning är utrett att barnet har tillkommit med personens spermier,

2. det är utrett att personen har haft samlag med den som har fött barnet under den tid då barnet kan ha tillkommit och det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att barnet har tillkommit genom samlaget, eller

3. det är utrett att en insemination eller befruktning utanför kroppen har utförts med personens spermier under den tid då barnet kan ha tillkommit och det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att barnet har tillkommit genom behandlingen.

Föräldraskapet kan inte fastställas genom dom för en person som har donerat spermier enligt 6 eller 7 kap. lagen (2006:351) om genetisk integritet m.m. eller till en behörig inrättning i utlandet om mottagaren av spermierna var någon annan än donatorns make eller sambo.

Om ett föräldraskap kan fastställas enligt 7 §, ska den paragrafen tillämpas i stället för denna paragraf.

7 § Om den som har fött barnet har genomgått en insemination eller befruktning utanför kroppen med samtycke av sin make eller sambo och behandlingen har genomförts med spermier från någon

annan än maken eller sambon, ska rätten genom dom fastställa att den som har lämnat samtycket är barnets förälder om

1. behandlingen har utförts enligt 6 eller 7 kap. lagen (2006:351) om genetisk integritet m.m. eller behandlingen har utförts vid en behörig inrättning i utlandet och barnet har rätt att ta del av uppgifter om spermiedonatorn, och

2. det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att barnet har tillkommit genom behandlingen.

Hävande av ett föräldraskap som har uppkommit på grund av äktenskap

8 § Rätten ska häva föräldraskapet för en make som är förälder enligt 2 §, om

1. det genom en rättsgenetisk undersökning är utrett att barnet inte har tillkommit med makens spermier,

2. det är utrett att den som har fött barnet har haft samlag med någon annan än maken under den tid då barnet kan ha tillkommit och det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att barnet har tillkommit genom samlaget, eller

3. barnet har tillkommit före äktenskapet eller när makarna levde åtskilda och det inte är sannolikt att makarna har haft samlag med varandra under den tid då barnet kan ha tillkommit.

Första stycket gäller inte om det är sannolikt att barnet har tillkommit genom en insemination eller befruktning utanför kroppen som har genomförts med spermier från någon annan än maken. Rätten ska i en sådan situation häva föräldraskapet för maken om

1. maken inte har samtyckt till behandlingen,

2. föräldrarna varken var gifta eller sambor vid tidpunkten för behandlingen, eller

3. behandlingen varken har utförts enligt 6 eller 7 kap. lagen (2006:351) om genetisk integritet m.m. eller vid en behörig inrättning i utlandet och barnet har rätt att ta del av uppgifter om spermiedonatorn.

9 § Om en make som är förälder enligt 2 § skriftligen godkänner någon annans bekräftelse av föräldraskapet, och 5 § har iakttagits i fråga om bekräftelsen, blir den som har lämnat bekräftelsen förälder till barnet i stället för maken. Bekräftelsen ska dock i detta fall alltid

vara skriftligen godkänd av den som har fött barnet. Om barnet har fyllt 15 år, ska bekräftelsen dessutom vara skriftligen godkänd av barnet.

Hävande av ett föräldraskap som har fastställts genom bekräftelse

10 § Rätten ska häva föräldraskapet för den som har lämnat en bekräftelse enligt 4 eller 5 § om det genom en rättsgenetisk undersökning eller på annat sätt är utrett att barnet inte har tillkommit med spermier från den som har lämnat bekräftelsen.

Första stycket gäller inte om det är sannolikt att barnet har tillkommit genom en insemination eller befruktning utanför kroppen som har genomförts med spermier från någon annan än den som har lämnat bekräftelsen. Rätten ska i en sådan situation häva föräldraskapet för den som har lämnat bekräftelsen om

1. den som lämnat bekräftelsen inte har samtyckt till behandlingen,
2. föräldrarna varken var gifta eller sambor vid tidpunkten för behandlingen, eller
3. behandlingen varken har utförts enligt 6 eller 7 kap. lagen (2006:351) om genetisk integritet m.m. eller vid en behörig inrättning i utlandet och barnet har rätt att ta del av uppgifter om spermiedonatorn.

Barnets rätt till upplysning i vissa fall

11 § Ett barn som har tillkommit genom en sådan insemination eller befruktning utanför kroppen som har utförts med andra könsceller än föräldrarnas egna har rätt att av sina föräldrar få veta det. Föräldrarna ska så snart det är lämpligt upplysa barnet om att han eller hon har tillkommit genom en sådan behandling.

2 kap. Om socialnämndens medverkan vid utredning och fastställande av föräldraskap

Skyldighet att utreda vem som har fött ett barn

1 § Om det inte är känt eller är oklart vem som har fött ett barn som inte har fyllt 18 år och som har sin hemvist i Sverige, är socialnämnden skyldig att försöka utreda detta.

Skyldighet att utreda föräldraskap för barnets andra förälder

2 § Om ett barn som inte har fyllt 18 år och som har sin hemvist i Sverige inte har någon förälder på grund av äktenskap eller fastställelse, är socialnämnden skyldig att försöka utreda vem som är barnets andra förälder och se till att föräldraskapet fastställs.

Om den förälder som har fött barnet har fyllt 18 år och är folkbokförd i Sverige när barnet föds, inträder skyldigheten enligt första stycket först 15 dagar efter barnets födelse.

Ansvarig socialnämnd

3 § Uppgifterna enligt 1 och 2 §§ åligger socialnämnden i den kommun där barnet är folkbokfört eller, om barnet inte är folkbokfört i Sverige, i den kommun där barnet vistas.

4 § Om barnets folkbokföring eller vistelseort ändras efter det att socialnämnden har inlett sin utredning, är nämnden ändå skyldig att slutföra sin uppgift.

Socialnämnden kan flytta över ärendet till socialnämnden i annan kommun, om det skulle avsevärt underlätta utredningen. Den andra socialnämnden ska genast underrättas om ett sådant beslut.

Socialnämndens beslut enligt andra stycket får överklagas hos länsstyrelsen. Länsstyrelsens beslut får överklagas hos allmän förvaltningsdomstol. Prövningstillstånd krävs vid överklagande till kammarrätten.

Utredningens bedrivande

5 § Socialnämnden ska vid sin utredning hämta in upplysningar från barnets förälder och andra personer som kan lämna uppgifter av betydelse för utredningen.

På nämndens begäran ska socialnämnden i en annan kommun lämna biträde vid utredningen.

6 § Om frågan om vem som har fött barnet kan bedömas med tillräcklig säkerhet på grund av socialnämndens utredning, ska nämnden anmäla till Skatteverket vem som har fött barnet. Till anmälan ska socialnämnden bifoga sin utredning.

Om frågan om vem som är barnets andra förälder kan bedömas med tillräcklig säkerhet på grund av socialnämndens utredning, ska nämnden bereda den som kan antas vara förälder till barnet tillfälle att bekräfta föräldraskapet.

7 § Socialnämnden ska verka för att en rättsgenetisk undersökning görs beträffande barnet, barnets förälder och den som kan vara förälder till barnet, om den som kan vara förälder till barnet begär det eller om socialnämnden annars bedömer att det behövs.

8 § Socialnämnden ska föra protokoll över det som förekommer vid utredningen av betydelse för frågan om vem som kan vara barnets förälder.

Utredningen ska bedrivas skyndsamt. Om utredningen avser föräldraskapet för barnets andra förälder ska utredningen vara slutförd inom ett år från barnets födelse, om det inte finns särskilda skäl.

Socialnämndens möjligheter att lägga ner en påbörjad utredning

9 § Socialnämnden får lägga ner en påbörjad utredning om vem som har fött ett barn om det visar sig omöjligt att få de upplysningar som behövs för bedömning av frågan.

Socialnämnden får lägga ner en påbörjad utredning om föräldraskapet för barnets andra förälder, om det

1. visar sig omöjligt att få de upplysningar som behövs för bedömning av föräldraskapsfrågan,

2. framstår som utsiktslöst att försöka få föräldraskapet fastställt av domstol,

3. har lämnats ett samtycke av den förälder som har fött barnet eller en särskilt förordnad vårdnadshavare eller en tillfällig vårdnadshavare enligt 4 kap. 8 § till adoption av barnet, eller

4. av särskilda skäl finns anledning att anta att en fortsatt utredning eller en rättegång skulle vara till men för barnet eller utsätta den förälder som har fött barnet för påfrestningar som innebär fara för dennes psykiska hälsa.

Socialnämnden ska lägga ner en påbörjad föräldraskapsutredning om något föräldraskap inte ska fastställas enligt 1 kap. 3 § andra stycket.

Socialnämndens beslut att lägga ner en påbörjad utredning får överklagas till länsstyrelsen. Länsstyrelsens beslut får överklagas till allmän förvaltningsdomstol. Prövningstillstånd krävs vid överklagande till kammarrätten.

Socialnämndens utredningsskyldighet när barnet har en andra förälder på grund av äktenskap

10 § Om någon på grund av äktenskap är förälder till ett barn som inte har fyllt 18 år och som har sin hemvist i Sverige, ska socialnämnden, om barnets vårdnadshavare eller någon av vårdnadshavarna eller maken begär det och det är lämpligt, utreda om någon annan kan vara förälder till barnet.

I fråga om utredningen tillämpas 3–8 §§. Utredningen får läggas ner om det finns skäl som anges i 9 § andra stycket 1 eller 4 eller om det annars är lämpligt. Utredningen ska läggas ner om något föräldraskap inte ska fastställas enligt 1 kap. 3 § andra stycket.

Socialnämndens beslut att inte påbörja en utredning enligt denna paragraf eller att lägga ner en påbörjad utredning får överklagas till länsstyrelsen. Länsstyrelsens beslut får överklagas till allmän förvaltningsdomstol. Prövningstillstånd krävs vid överklagande till kammarrätten.

3 kap. Vissa bestämmelser om rättegången i mål om föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet

Mål om hävande av föräldraskap

1 § En talan om hävande av föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet får väckas av barnet eller någon av föräldrarna.

Barnet ska väcka talan mot den förälder som inte har fött barnet. Den förälder som inte har fött barnet ska väcka talan mot barnet.

Den förälder som har fött barnet ska väcka talan mot barnet och den andra föräldern.

Om barnet eller den förälder som inte har fött barnet har avlidit, ska talan i stället väckas mot hans eller hennes arvingar. Om en avliden förälder förutom make efterlämnar sådana arvingar som avses i 3 kap. 2 § ärvdabalken, ska talan, när det gäller dem, riktas mot den eller dem som har den bästa arvsrätten när talan väcks.

2 § En förälder ska väcka talan om hävande av föräldraskap som har uppkommit på grund av äktenskap inom tre år från barnets födelse. Om föräldraskapet har fastställts genom bekräftelse, ska en förälder väcka talan om hävande av föräldraskapet inom tre år från det att bekräftelsen lämnades. Om det finns synnerliga skäl, får en förälders talan prövas även om den har väckts efter tidsfristens utgång.

Om den som är barnets förälder på grund av äktenskap har avlidit utan att förlora sin talerätt och han eller hon inte varaktigt har sammanbott med barnet och inte heller efter barnets födelse behandlat barnet som sitt, har den avlidnes make och var och en som jämte eller näst efter barnet är berättigad till arv rätt att väcka talan om hävande av den avlidnes föräldraskap. Om den avlidne förutom make efterlämnar sådana arvingar som avses i 3 kap. 2 § ärvdabalken, har var och en av dem rätt att väcka talan under samma förutsättningar.

Arvingarna i andra stycket har inte rätt att väcka talan om det vid dödsfallet har gått mer än ett år från det att en talan, som grundats på att den avlidne är förälder till barnet, har väckts mot honom eller henne och han eller hon har fått del därav eller om mer än ett år har gått sedan anspråk på samma grund har framställts mot den avlidnes dödsbo.

3 § Om barnet har fyllt 15 år för barnet sin egen talan. Om barnet är yngre än 15 år förs barnets talan av en god man, om en sådan ska förordnas enligt 11 kap.

4 § Om den förälder som har fött barnet inte är part i målet ska föräldern höras, om det kan ske.

5 § En talan om hävande av föräldraskap får väckas vid rätten i den ort där barnet har sin hemvist eller, om barnet har avlidit, vid den rätt som har att ta upp tvist om arv efter barnet. Om det inte finns

någon annan behörig domstol, ska målet tas upp av Stockholms tingsrätt.

Mål om fastställande av föräldraskap

6 § En talan om fastställande av föräldraskap för den som inte har fött barnet väcks av barnet. I fall som avses i 2 kap. 2 § förs barnets talan av socialnämnden. Om föräldern som har fött barnet har vårdnaden om barnet, får den föräldern alltid föra barnets talan, även om denne inte har fyllt 18 år. En talan får vidare alltid föras av en särskilt förordnad vårdnadshavare eller en tillfällig vårdnadshavare för barnet.

7 § Om det pågår ett mål om fastställande av föräldraskap, kan frågan om föräldraskapet till barnet prövas endast i det målet. Talan får i målet föras mot flera. I en avlidens ställe ska talan föras mot de arvingar till den avlidne som anges i 1 §.

När socialnämnden ansvarar för att föräldraskap fastställs, ska nämnden föra talan mot den eller de som enligt nämndens utredning eller vad som framkommit under målets handläggning skäligen kan komma i fråga som förälder till barnet.

På ansökan av svarande ska rätten utfärda stämning mot någon som inte redan är instämd i målet och pröva om denne är förälder till barnet. Om sådan ansökan gäller i tillämpliga delar vad som är föreskrivet om stämningsansökan.

8 § När socialnämnden ansvarar för att föräldraskap fastställs väcks talan vid rätten i den ort där socialnämnden finns. Rätten kan flytta över målet till en annan domstol, om det skulle avsevärt underlätta handläggningen av målet.

I andra fall än som avses i första stycket väcks talan om fastställande av föräldraskap vid den rätt där den som fastställelsen avser ska svara i tvistemål i allmänhet eller, om talan förs mot flera, en av dem ska svara. Talan mot en avlidens arvingar får väckas vid den rätt där dödsboet svarar.

Om det inte finns någon behörig domstol enligt första och andra stycket, tas målet upp av Stockholms tingsrätt.

9 § I samband med att socialnämnden väcker talan ska protokollet över nämndens utredning ges in till rätten. Om talan väcks av någon annan och socialnämnden har gjort en utredning i frågan, ska rätten begära in socialnämndens protokoll.

Svaranden ska delges protokollet i samband med stämningen.

Rätten får förelägga socialnämnden att komplettera utredningen om föräldraskapet.

10 § Rätten ska se till att frågan om föräldraskapet till barnet blir tillräckligt utredd. Var och en som kan föra talan på barnets vägnar ska ges tillfälle att yttra sig i målet.

Vittnesförhör får inte hållas i syfte att styrka att vittnet har haft samlag med den förälder som har fött barnet under tid då barnet kan antas ha tillkommit.

Talan får inte prövas slutligt före barnets födelse.

11 § Om talan återkallas mot en av flera, får målet avskrivas i den delen endast om alla samtycker. Om återkallelsen avser den som har stämts enligt 7 § tredje stycket, krävs samtycke även från barnet.

Om målet avskrivs i en viss del ska rätten fatta beslut om rättegångskostnaden i den delen.

12 § När socialnämnden för talan om fastställande av föräldraskap gäller andra och tredje styckena i fråga om rättegångskostnader i stället för 18 kap. 1–7 §§ rättegångsbalken.

Parterna ska stå för sina egna rättegångskostnader. Svaranden kan dock förpliktas att helt eller delvis ersätta en annan part för dennes rättegångskostnad, om svaranden har handlat på sätt som avses i 18 kap. 3 eller 6 § rättegångsbalken eller om det annars finns särskilda skäl.

Om en parts ställföreträdare, ombud eller biträde handlat på sätt som avses i 18 kap. 3 eller 6 § rättegångsbalken, kan han eller hon förpliktas ersätta kostnaden som därigenom vållats annan part. Rätten kan besluta om detta även utan yrkande.

13 § Om en dom om föräldraskap överklagas, ska den högre rätten pröva föräldraskapsfrågan i hela dess vidd. En upplysning om detta ska tas in i ett föreläggande att svara på överklagandet.

Om högre rätt finner att någon som inte är part i målet skäligen kan komma i fråga som förälder till barnet, ska domen på yrkande av part undanröjas och återförvisas i sin helhet till den domstol som först har dömt i målet.

Bestämmelserna i 10 och 11 §§ ska tillämpas vid målets handläggning i högre rätt. När socialnämnden för talan ska även 9 § tredje stycket och 12 § tillämpas i högre rätt.

Förening av mål

14 § Även om någon på grund av äktenskap är förälder till ett barn, får, under förutsättning att en talan om hävande av makens föräldraskap har väckts och ännu inte prövats, talan om fastställande av att någon annan är barnets förälder väckas vid samma domstol. Målen ska då handläggas i en rättegång.

Om talan i båda målen som avses i första stycket bifalls, ska vid prövning i högre rätt frågan om fastställande av föräldraskapet prövas, även om domen inte har överklagats i den delen.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
4 kap.	
6 §[2]	
Makar och sambor får endast adoptera gemensamt.	
En make eller sambo får dock med sin makes eller sambos samtycke adoptera hans eller hennes barn. I fråga om samtycket tillämpas 8 § andra stycket. En make eller sambo får även i annat fall adoptera ensam om den andra maken eller sambon vistas på okänd ort eller är varaktigt förhindrad att adoptera till följd av en psykisk sjukdom eller något annat liknande förhållande.	En *nuvarande eller tidigare* make eller sambo får dock med sin *nuvarande eller tidigare* makes eller sambos samtycke adoptera hans eller hennes barn. I fråga om samtycket tillämpas 8 § andra stycket. *Något samtycke krävs dock inte om den tidigare maken eller sambon är avliden. En make eller sambo får också adoptera utan medverkan av den andra maken eller sambon om adoptionen avser någon som han eller hon är eller*

[2] Senaste lydelse 2018:1288.

har varit vårdnadshavare för eller som för stadigvarande vård och fostran i ett enskilt hem har tagits emot av honom eller henne. En make eller sambo får även i annat fall adoptera ensam om den andra maken eller sambon vistas på okänd ort eller är varaktigt förhindrad att adoptera till följd av en psykisk sjukdom eller något annat liknande förhållande.

Andra än makar och sambor får inte adoptera gemensamt.

Tidigare makar eller sambor får dock gemensamt adoptera ett barn som de är eller har varit vårdnadshavare för eller som för stadigvarande vård och fostran i ett enskilt hem har tagits emot av dem tillsammans.

21 §[3]

Den som har adopterats ska anses som adoptivförälderns barn och inte som barn till sina tidigare föräldrar. Om en *make* eller *sambo har adopterat den andra makens eller sambons barn*, ska den som har adopterats dock anses som makarnas eller sambornas gemensamma barn. Lag eller annan författning som tillägger släktskapet mellan barn och förälder rättslig betydelse ska tillämpas på den som har adopterats och hans eller hennes adoptivförälder.

Den som har adopterats ska anses som adoptivförälderns barn och inte som barn till sina tidigare föräldrar. Om *adoptionen avser* en *nuvarande eller tidigare makes* eller *sambos barn*, ska den som har adopterats dock anses som *de nuvarande eller tidigare* makarnas eller sambornas gemensamma barn. Lag eller annan författning som tillägger släktskapet mellan barn och förälder rättslig betydelse ska tillämpas på den som har adopterats och hans eller hennes adoptivförälder.

Första stycket gäller inte i den utsträckning något annat är särskilt föreskrivet eller följer av rättsförhållandets natur.

[3] Senaste lydelse 2018:1288.

22 §[4]

Om makar eller sambor gemensamt adopterar ett barn, står barnet under vårdnad av båda makarna eller samborna från den tidpunkt *då* adoptionsbeslutet får laga kraft. Detsamma gäller om en make eller sambo adopterar den andra makens eller sambons barn. Om en person i annat fall ensam adopterar ett barn, står barnet under vårdnad av adoptivföräldern från den tidpunkt *då* adoptionsbeslutet får laga kraft.	Om *nuvarande eller tidigare* makar eller sambor gemensamt adopterar ett barn, står barnet under vårdnad av båda *de nuvarande eller tidigare* makarna eller samborna från den tidpunkt *när* adoptionsbeslutet får laga kraft. Detsamma gäller om en make eller sambo adopterar den andra makens eller sambons barn. *Om någon adopterar en tidigare makes eller sambos barn och den tidigare maken eller sambon är i livet, står barnet under vårdnad av båda de tidigare makarna eller samborna från den tidpunkt när adoptionsbeslutet får laga kraft.* Om en person i annat fall ensam adopterar ett barn, står barnet under vårdnad av adoptivföräldern från den tidpunkt *när* adoptionsbeslutet får laga kraft.

6 kap.

2 §[5]

Ett barn står under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem, om inte rätten har anförtrott vårdnaden åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare eller åt en tillfällig vårdnadshavare. Vårdnaden om ett barn består till dess att barnet fyller 18 år.	Ett barn står under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem, om inte rätten har anförtrott vårdnaden åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare eller åt en tillfällig vårdnadshavare. *Ett barn kan i vissa fall stå under vårdnad av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare samtidigt.* Vårdnaden om ett barn

[4] Senaste lydelse 2018:1288.
[5] Senaste lydelse 2021:528.

består till dess att barnet fyller 18 år.

Den som har vårdnaden om ett barn har ett ansvar för barnets personliga förhållanden och ska se till att barnets behov enligt 1 § blir tillgodosedda. Barnets vårdnadshavare svarar även för att barnet får den tillsyn som behövs med hänsyn till barnets ålder, utveckling och övriga omständigheter samt ska bevaka att barnet får tillfredsställande försörjning och utbildning. I syfte att hindra att barnet orsakar skada för någon annan ska vårdnadshavaren vidare svara för att barnet står under uppsikt eller att andra lämpliga åtgärder vidtas.

Om ansvaret i frågor som gäller barnets ekonomiska förhållanden finns bestämmelser i 9–15 kap.

I lagen (2024:000) om föräldrafullmakter finns bestämmelser om att andra än vårdnadshavare i vissa fall kan ges en behörighet att företräda barnet och fatta beslut i frågor som rör barnets personliga angelägenheter.

3 §[6]

Barnet står från födelsen under vårdnad av båda föräldrarna, om dessa är gifta med varandra, *och i* annat fall av *modern ensam*. Ingår föräldrarna senare äktenskap med varandra, står barnet från den tidpunkten under vårdnad av dem båda, om inte rätten dessförinnan har anförtrott vårdnaden åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare eller åt en tillfällig vårdnadshavare.	Barnet står från födelsen under vårdnad av båda föräldrarna, om dessa är gifta med varandra. *I* annat fall *står barnet under vårdnad* av *endast den förälder som har fött barnet*. Ingår föräldrarna senare äktenskap med varandra, står barnet från den tidpunkten under vårdnad av dem båda, om inte rätten dessförinnan har anförtrott vårdnaden åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare eller åt en tillfällig vårdnadshavare.

Om det döms till äktenskapsskillnad mellan föräldrarna står barnet även därefter under båda föräldrarnas vårdnad, om inte den gemensamma vårdnaden upplöses enligt 5, 7 eller 8 §. Ska barnet även efter

[6] Senaste lydelse 2021:528.

domen på äktenskapsskillnad stå under båda föräldrarnas vårdnad, ska rätten i domen påminna om att vårdnaden fortfarande är gemensam.

4 §[7]

Står barnet under vårdnad av endast en av föräldrarna och vill föräldrarna gemensamt utöva vårdnaden, ska rätten på talan av dem båda besluta i enlighet med deras begäran, om det inte är uppenbart att gemensam vårdnad är oförenlig med barnets bästa.

Om barnet är folkbokfört här i landet, kan föräldrarna få gemensam vårdnad också genom registrering hos Skatteverket efter anmälan av dem båda

1. till socialnämnden i samband med att nämnden ska godkänna en *faderskapsbekräftelse eller en bekräftelse av föräldraskap enligt 1 kap. 9 §*, eller

1. till socialnämnden i samband med att nämnden ska godkänna en *föräldraskapsbekräftelse*, eller

2. till Skatteverket under förutsättning att beslut om vårdnaden inte har meddelats tidigare.

9 §

Om barnet står under vårdnad av båda föräldrarna och en av dem dör, *skall* den andra föräldern ensam ha vårdnaden. *Om båda föräldrarna dör, skall rätten på anmälan av socialnämnden eller när förhållandet annars blir känt anförtro vårdnaden åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare.*

Om barnet står under vårdnad av båda föräldrarna och en av dem dör, *ska* den andra föräldern ensam ha vårdnaden.

Om barnet står under vårdnad av endast en av föräldrarna och den föräldern dör, skall rätten på ansökan av den andra föräldern eller på anmälan av socialnämnden anförtro vårdnaden åt den andra föräldern eller, om det är lämpligare, åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare.

Vill den efterlevande föräldern utöva vårdnaden gemensamt med en viss person ska rätten utse den personen att såsom särskilt förordnad vårdnadshavare utöva vårdnaden gemensamt med föräldern, om

[7] Senaste lydelse 2012:319.

1. han eller hon uppfyller kraven enligt 10 a § första stycket och vill åta sig uppdraget, och

2. det inte är uppenbart att gemensam vårdnad är oförenlig med barnets bästa.

Om barnet vid tidpunkten för förälderns död inte bor tillsammans med den andra föräldern ska dock rätten, om det är lämpligare, flytta över vårdnaden till en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare.

Frågor om ändring i vårdnaden enligt andra stycket prövas på ansökan av föräldern. Frågor om överflyttning av vårdnaden enligt tredje stycket prövas på talan av socialnämnden. En sådan talan ska väckas inom sex månader efter förälderns död.

9 a §

Om barnet står under vårdnad av båda föräldrarna och båda föräldrarna dör, ska rätten på anmälan av socialnämnden eller när förhållandet annars blir känt anförtro vårdnaden åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare.

9 b §

Om barnet står under vårdnad av endast en av föräldrarna och den föräldern dör, ska rätten på ansökan av den andra föräldern eller på anmälan av socialnämnden anförtro vårdnaden åt den andra föräldern eller, om det är lämp-

ligare, åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare.

Vill en förälder som anförtros vårdnaden enligt första stycket utöva vårdnaden gemensamt med en viss person, ska rätten utse den personen att såsom särskilt förordnad vårdnadshavare utöva vårdnaden gemensamt med föräldern, om

1. han eller hon uppfyller kraven enligt 10 a § första stycket och vill åta sig uppdraget, och

2. det inte är uppenbart att gemensam vårdnad är oförenlig med barnets bästa.

Frågor om att utse en särskilt förordnad vårdnadshavare enligt andra stycket prövas i samband med att rätten fattar beslut enligt första stycket eller, om ett sådant beslut tidigare har fattats och beslutet innebär att den efterlevande föräldern har anförtrotts vårdnaden om barnet, på ansökan av föräldern.

9 c §

Om barnet står under vårdnad av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare och vill någon av dem att vårdnaden inte längre ska vara gemensam, ska rätten besluta att en av dem ska ha ensam vårdnad.

Om den särskilt förordnade vårdnadshavaren entledigas enligt 10 b § första stycket eller 10 c §

första stycket, ska föräldern ha ensam vårdnad.

Om föräldern brister i omsorgen på det sätt som anges i 7 § första stycket, eller är varaktigt förhindrad att utöva vårdnaden, ska rätten besluta att den särskilt förordnade vårdnadshavaren ska ha ensam vårdnad. Om det även finns skäl att entlediga den särskilt förordnade vårdnadshavaren enligt 10 b § första stycket eller 10 c § första stycket, ska rätten i stället besluta om detta och utse en eller två andra personer att vara särskilt förordnade vårdnadshavare.

Frågor om ändring i vårdnaden enligt första stycket prövas på talan av föräldern och den särskilt förordnade vårdnadshavaren eller en av dem. Frågor om ändring i vårdnaden enligt tredje stycket prövas på talan av socialnämnden eller, utan särskilt yrkande, i mål enligt första stycket.

9 d §

Om barnet står under vårdnad av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare tillämpas 9 § om den särskilt förordnade vårdnadshavaren dör. Om föräldern dör tillämpas 10 d §.

Vid tillämpningen av 9 § ska det som sägs om den avlidna föräldern gälla den särskilt förordnade vårdnadshavaren.

Vid tillämpningen av 10 d § ska det som sägs om den avlidna särskilt förordnade vårdnadshavaren gälla föräldern.

9 e §
Om barnet står under vårdnad av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare och båda dör, ska rätten på anmälan av socialnämnden eller när förhållandet annars blir känt anförtro vårdnaden åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare.

10 c §

En särskilt förordnad vårdnadshavare *skall* entledigas, om han eller hon vid utövandet av vårdnaden gör sig skyldig till missbruk eller försummelse eller av någon annan orsak inte längre är lämplig som vårdnadshavare.

Om barnet har två särskilt förordnade vårdnadshavare och den ena entledigas *eller dör, skall* den andra ensam ha vårdnaden. Om båda vårdnadshavarna entledigas *eller dör, skall* rätten utse en eller två andra personer att vara särskilt förordnade vårdnadshavare.

En särskilt förordnad vårdnadshavare *ska* entledigas, om han eller hon vid utövandet av vårdnaden gör sig skyldig till missbruk eller försummelse eller av någon annan orsak inte längre är lämplig som vårdnadshavare.

Om barnet har två särskilt förordnade vårdnadshavare och den ena entledigas *ska* den andra ensam ha vårdnaden. Om båda vårdnadshavarna entledigas *ska* rätten utse en eller två andra personer att vara särskilt förordnade vårdnadshavare.

Frågor om ändring i vårdnaden enligt denna paragraf prövas efter ansökan av socialnämnden.

10 d §[8]

Om barnet har två särskilt förordnade vårdnadshavare och en av dem dör, ska den andra ensam ha vårdnaden.

Vill den efterlevande särskilt förordnade vårdnadshavaren utöva vårdnaden gemensamt med en viss person ska rätten utse den personen till särskilt förordnad vårdnadshavare, om

1. han eller hon uppfyller kraven enligt 10 a § första stycket och vill åta sig uppdraget, och

2. det inte är uppenbart att gemensam vårdnad är oförenlig med barnets bästa.

Om barnet vid tidpunkten för den särskilt förordnade vårdnadshavarens död inte bor tillsammans med den andra särskilt förordnade vårdnadshavaren ska dock rätten, om det är lämpligare, flytta över vårdnaden till en eller två andra särskilt förordnade vårdnadshavare.

Frågor om ändring i vårdnaden enligt andra stycket prövas på ansökan av den särskilt förordnade vårdnadshavaren. Frågor om överflyttning av vårdnaden enligt tredje stycket prövas på talan av socialnämnden. En sådan talan ska väckas inom sex månader efter den särskilt förordnade vårdnadshavarens död.

[8] Senaste lydelse av tidigare 10 d § 2021:528.

10 e §[9]
Om barnet har två särskilt förordnade vårdnadshavare och båda dör, ska rätten på anmälan av socialnämnden eller när förhållandet annars blir känt utse en eller två andra personer att vara särskilt förordnade vårdnadshavare.

15 a §[10]

På talan av en förälder som vill umgås med sitt barn får rätten besluta om umgänge mellan barnet och den föräldern. En sådan talan får också föras av socialnämnden.

På talan av en person med vilken barnet har en relation som motsvarar den mellan barn och förälder, får rätten besluta om umgänge mellan barnet och den personen (särskild umgängesperson). En sådan talan får också föras av socialnämnden.

På talan av socialnämnden får rätten besluta om umgänge mellan barnet och någon annan än en förälder. Vid bedömningen av om en sådan talan *skall* föras *skall* socialnämnden särskilt beakta barnets behov av umgänge med sina *morföräldrar och farföräldrar* och andra som står barnet särskilt nära.

På talan av socialnämnden får rätten besluta om umgänge mellan barnet och någon annan än en förälder *eller en särskild umgängesperson*. Vid bedömningen av om en sådan talan *ska* föras *ska* socialnämnden särskilt beakta barnets behov av umgänge med sina *föräldrars föräldrar* och andra som står barnet särskilt nära.

Står barnet under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem, får de avtala om barnets umgänge med en förälder som barnet inte bor tillsammans med. *Avtalet skall*

Om barnet *står* under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem, får de avtala om barnets umgänge med en förälder som barnet inte bor tillsammans med.

[9] Senaste lydelse av tidigare 10 e § 2021:528.
[10] Senaste lydelse 2006:458.

gälla, om det är skriftligt och socialnämnden godkänner det.	*Barnets vårdnadshavare får även avtala med en särskild umgängesperson om barnets umgänge med honom eller henne. Ett avtal om umgänge ska* gälla, om det är skriftligt och socialnämnden godkänner det.
	15 b §[11]
Om barnet bor tillsammans med endast en förälder, *skall* den föräldern ta del i kostnaderna för de resor som *föranleds av* barnets behov av umgänge med den andra föräldern. Det *skall* ske efter vad som är skäligt med hänsyn till föräldrarnas ekonomiska förmåga och övriga omständigheter.	Om barnet bor tillsammans med endast en förälder, *ska* den föräldern ta del i kostnaderna för de resor som *genomförs för att tillgodose* barnets behov av umgänge med den andra föräldern. Det *ska* ske efter vad som är skäligt med hänsyn till föräldrarnas ekonomiska förmåga och övriga omständigheter. *Om ett barn har behov av umgänge med en särskild umgängesperson, ska barnets vårdnadshavare ta del i kostnaderna för de resor som genomförs för att tillgodose det behovet. Det ska ske efter vad som är skäligt med hänsyn till vårdnadshavarens och den särskilda umgängespersonens ekonomiska förmåga och övriga omständigheter.*
En dom eller ett avtal om kostnaderna för resor kan *jämkas* av rätten för tiden efter det att talan har väckts, om *ändring i förhållandena föranleder det*.	En dom eller ett avtal om kostnaderna för resor kan *ändras* av rätten för tiden efter det att talan har väckts, om *det är motiverat med hänsyn till ändrade förhållanden*.

[11] Senaste lydelse 1998:319.

15 c §[12]

När rätten beslutar om umgänge med en förälder som barnet inte bor tillsammans med, får rätten, om barnet har behov av det, besluta att en person som utses av socialnämnden ska medverka vid umgänget (umgängesstöd). Ett beslut om umgängesstöd ska gälla för en viss tid.	När rätten beslutar om umgänge med en förälder som barnet inte bor tillsammans med, får rätten, om barnet har behov av det, besluta att en person som utses av socialnämnden ska medverka vid umgänget (umgängesstöd). *Detsamma gäller när rätten beslutar om umgänge med en särskild umgängesperson.* Ett beslut om umgängesstöd ska gälla för en viss tid.

Innan ett beslut om umgängesstöd meddelas ska rätten inhämta yttrande från socialnämnden.

Socialnämnden ska efter rättens beslut om umgängesstöd utse en viss person att medverka vid umgänget.

Socialnämnden ska följa upp hur umgänget fungerar och verka för att stödet inte består längre än nödvändigt.

17 §[13]

Frågor om vårdnad, boende eller umgänge tas upp av rätten i den ort där barnet har sin hemvist. Sådana frågor får tas upp även i samband med äktenskapsmål.

Om det kan antas att sekretess gäller för de uppgifter som behövs för att avgöra var barnet har sin hemvist, får frågor om vårdnad, boende eller umgänge tas upp även av rätten i den ort där någon av parterna har sin hemvist. Om det kan antas att sekretess gäller också för de uppgifter som behövs för att avgöra parternas hemvist, får frågorna tas upp även av Stockholms tingsrätt. Detsamma gäller om det kan antas att sekretess gäller för de uppgifter som behövs för att avgöra barnets och en parts hemvist och den andra parten saknar hemvist i landet.

Om det inte finns någon behörig domstol enligt första eller andra stycket, tas frågorna upp av Stockholms tingsrätt.

[12] Senaste lydelse 2010:740.
[13] Senaste lydelse 2021:528.

Frågor om vårdnad som avses i 4, 5, 7–8 a *och* 10 §§, 10 b § andra stycket, 10 d och 10 *e* §§ samt frågor om boende och umgänge handläggs i den ordning som är föreskriven för tvistemål. Frågan om fördelning av resekostnader enligt 15 b § ska anses som en del av frågan om umgänge. Om barnet står under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem och föräldrarna är överens i saken, får de väcka talan genom gemensam ansökan.	Frågor om vårdnad som avses i 4, 5 *och* 7–8 a §§, *9 § tredje stycket, 9 c § första och tredje styckena,* 10 §, 10 b § andra stycket, 10 d *§ tredje stycket, 10 f* och 10 *g* §§ samt frågor om boende och umgänge handläggs i den ordning som är föreskriven för tvistemål. Frågan om fördelning av resekostnader enligt 15 b § ska anses som en del av frågan om umgänge. Om barnet står under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem och föräldrarna är överens i saken, får de väcka talan genom gemensam ansökan. *I frågor om umgänge enligt 15 a § andra stycket får barnets vårdnadshavare och den särskilda umgängespersonen väcka talan genom gemensam ansökan, om de är överens i saken.*

Övriga frågor om vårdnad handläggs i den ordning som gäller för domstolsärenden.

I mål om vårdnad och boende kan underhållsbidrag för barnet yrkas utan stämning.

17 a §[14]

Föräldrar kan enligt 5 kap. 3 § socialtjänstlagen (2001:453) *få hjälp att träffa avtal om vårdnad, boende och umgänge.*	*Enligt* 5 kap. 3 § socialtjänstlagen (2001:453) *kan* *– föräldrar få hjälp att träffa avtal om vårdnad, boende och umgänge, och* *– barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson få hjälp att träffa avtal om umgänge.*

[14] Senaste lydelse 2021:528.

Socialnämnden i den kommun där barnet är folkbokfört prövar om ett avtal *mellan föräldrarna* enligt 6 §, 14 a § andra stycket eller 15 a § *tredje* stycket ska godkännas.

Om det kan antas att sekretess gäller för de uppgifter som behövs för att avgöra var barnet är folkbokfört, får även socialnämnden i en kommun där någon av *föräldrarna* är folkbokförd pröva om ett avtal *som avses i andra stycket* ska godkännas. Om det kan antas att sekretess gäller också för de uppgifter som behövs för att avgöra var *föräldrarna* är folkbokförda, får ett sådant avtal godkännas av socialnämnden i den kommun som *föräldrarna* väljer. Detsamma gäller om det kan antas att sekretess gäller för de uppgifter som behövs för att avgöra var barnet och en *förälder* är folkbokförda och den andra *föräldern* inte är folkbokförd i landet.

Vid sin prövning *av föräldrarnas avtal* ska socialnämnden se till att frågor om vårdnad, boende och umgänge blir tillräckligt utredda.

Socialnämnden i den kommun där barnet är folkbokfört prövar om ett avtal enligt 6 §, 14 a § andra stycket eller 15 a § *fjärde* stycket ska godkännas.

Om det kan antas att sekretess gäller för de uppgifter som behövs för att avgöra var barnet är folkbokfört, får även socialnämnden i en kommun där någon av *parterna i ett avtal som avses i andra stycket* är folkbokförd, pröva om ett *sådant* avtal ska godkännas. Om det kan antas att sekretess gäller också för de uppgifter som behövs för att avgöra var *parterna* är folkbokförda får ett sådant avtal godkännas av socialnämnden i den kommun som *parterna* väljer. Detsamma gäller om det kan antas att sekretess gäller för de uppgifter som behövs för att avgöra var barnet och en *part* är folkbokförda och den andra *parten* inte är folkbokförd i landet.

Vid sin prövning *enligt andra stycket* ska socialnämnden se till att frågor om vårdnad, boende och umgänge blir tillräckligt utredda.

Socialnämndens beslut enligt andra eller tredje stycket får inte överklagas.

17 c §[15]

För att rätten, när föräldrarna inte är överens i sakfrågan, ska få ta upp ett yrkande om vårdnad, boende eller umgänge till prövning i ett mål enligt 5, 14 a eller 15 a § eller i ett mål om äktenskapsskillnad, ska en förälder som framställer ett sådant yrkande ha deltagit i informationssamtal som avses i 5 kap. 3 a § socialtjänstlagen (2001:453). Informationssamtalet ska ha ägt rum inom ett år före det att yrkandet framställs. Kravet på deltagande i informationssamtal gäller inte när ett yrkande om vårdnad, boende eller umgänge redan är upptaget till prövning i målet.	För att rätten, när föräldrarna inte är överens i sakfrågan, ska få ta upp ett yrkande om vårdnad, boende eller umgänge till prövning i ett mål enligt 5, 14 a eller 15 a § *första stycket* eller i ett mål om äktenskapsskillnad, ska en förälder som framställer ett sådant yrkande ha deltagit i informationssamtal som avses i 5 kap. 3 a § socialtjänstlagen (2001:453). *Detsamma gäller en särskild umgängesperson eller en vårdnadshavare som framställer ett yrkande om umgänge i ett mål enligt 15 a § andra stycket*. Informationssamtalet ska ha ägt rum inom ett år före det att yrkandet framställs. Kravet på deltagande i informationssamtal gäller inte när ett yrkande om vårdnad, boende eller umgänge redan är upptaget till prövning i målet.

Ett yrkande som enligt första stycket inte får tas upp till prövning får ändå tas upp om det finns särskilda skäl.

Om kravet på deltagande i informationssamtal hindrar att ett yrkande om vårdnad, boende eller umgänge tas upp till prövning, ska rätten avvisa samtliga yrkanden om vårdnad, boende och umgänge i målet.

[15] Senaste lydelse 2021:528.

18 §[16]

Föräldrar kan enligt 5 kap. 3 § socialtjänstlagen (2001:453) *genom samarbetssamtal få hjälp att nå enighet i frågor om vårdnad, boende och umgänge.*	*Enligt* 5 kap. 3 § socialtjänstlagen (2001:453) *kan* *– föräldrar genom samarbetssamtal få hjälp att nå enighet i frågor om vårdnad, boende och umgänge, och* *– barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson genom samarbetssamtal få hjälp att nå enighet i frågor om umgänge.*
I mål om vårdnad, boende eller umgänge får rätten uppdra åt socialnämnden eller något annat organ att i barnets intresse anordna samarbetssamtal i syfte att nå enighet mellan föräldrarna.	I mål om vårdnad, boende eller umgänge får rätten uppdra åt socialnämnden eller något annat organ att i barnets intresse anordna samarbetssamtal i syfte att nå enighet mellan föräldrarna, *eller, i mål enligt 15 a § andra stycket, mellan barnets vårdnadshavare och den särskilda umgängespersonen.*
Om rätten lämnar uppdrag enligt andra stycket, kan den förklara att målet *skall* vila under en viss tid. Detsamma gäller om samarbetssamtal redan har inletts och fortsatta samtal kan antas vara till nytta. Om det finns särskilda skäl, kan rätten förlänga den utsatta tiden.	Om rätten lämnar uppdrag enligt andra stycket, kan den förklara att målet *ska* vila under en viss tid. Detsamma gäller om samarbetssamtal redan har inletts och fortsatta samtal kan antas vara till nytta. Om det finns särskilda skäl, kan rätten förlänga den utsatta tiden.

[16] Senaste lydelse 2001:456.

18 a §[17]

Rätten får uppdra åt en medlare att försöka få föräldrarna att nå en samförståndslösning som är förenlig med barnets bästa. En medlare ska ha relevant utbildning och yrkeserfarenhet och vara lämplig för uppdraget. Rätten kan lämna närmare anvisningar till medlaren om vad han eller hon ska iaktta när uppdraget utförs.	Rätten får uppdra åt en medlare att försöka få föräldrarna att nå en samförståndslösning som är förenlig med barnets bästa. *I mål enligt 15 a § andra stycket får rätten uppdra åt en medlare att försöka få barnets vårdnadshavare och den särskilda umgängespersonen att nå en sådan lösning.* En medlare ska ha relevant utbildning och yrkeserfarenhet och vara lämplig för uppdraget. Rätten kan lämna närmare anvisningar till medlaren om vad han eller hon ska iaktta när uppdraget utförs.

Medlaren ska inom den tid som rätten bestämmer lämna en redogörelse för de åtgärder som har vidtagits. Tiden får inte sättas längre än fyra veckor. Rätten får dock förlänga tiden, om det finns förutsättningar att nå en samförståndslösning.

Medlaren har rätt till skälig ersättning för arbete, tidsspillan och utlägg som uppdraget krävt. Rätten beslutar om ersättningen. Ersättningen betalas av allmänna medel.

20 §[18]

I mål eller ärenden om vårdnad, boende eller umgänge får rätten, om det behövs, besluta om vårdnad, boende eller umgänge för tiden till dess att frågan har avgjorts genom en dom eller ett beslut som har fått laga kraft eller *föräldrarna har träffat* ett avtal *om frågan* och avtalet har godkänts av socialnämnden.	I mål eller ärenden om vårdnad, boende eller umgänge får rätten, om det behövs, besluta om vårdnad, boende eller umgänge för tiden till dess att frågan har avgjorts genom en dom eller ett beslut som har fått laga kraft eller *ett avtal enligt 6 §, 14 a § andra stycket eller 15 a § fjärde stycket har träffats* och avtalet har godkänts av socialnämnden.

[17] Senaste lydelse 2021:528.
[18] Senaste lydelse 2021:528.

Innan ett beslut enligt första stycket meddelas ska motparten få tillfälle att yttra sig i frågan. Rätten kan hämta in upplysningar från socialnämnden i frågan. Innan socialnämnden lämnar upplysningar ska den, om det inte är olämpligt, höra föräldrarna och barnet. Om rätten har meddelat ett beslut som ännu gäller när målet eller ärendet ska avgöras, ska rätten ompröva beslutet.	Innan ett beslut enligt första stycket meddelas ska motparten få tillfälle att yttra sig i frågan. Rätten kan hämta in upplysningar från socialnämnden i frågan. Innan socialnämnden lämnar upplysningar ska den, om det inte är olämpligt, höra föräldrarna och barnet. *Om upplysningar hämtas in i ett mål enligt 15 a § andra stycket ska socialnämnden, om det inte är olämpligt, höra barnets vårdnadshavare, den särskilda umgängespersonen och barnet.* Om rätten har meddelat ett beslut som ännu gäller när målet eller ärendet ska avgöras, ska rätten ompröva beslutet.

Ett beslut enligt denna paragraf får verkställas på samma sätt som en dom som har fått laga kraft. Beslutet får dock när som helst ändras av rätten.

20 b §[19]

Trots sekretess enligt 26 kap. 1 § första stycket offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) är en socialnämnd som har tillgång till uppgifter som kan ha betydelse för bedömningen av en fråga om vårdnad, boende eller umgänge skyldig att lämna sådana uppgifter på begäran av en socialnämnd som enligt 17 a § ska pröva om ett avtal *mellan föräldrarna* kan godkännas eller som ska lämna upplysningar eller utföra en utredning enligt 19 eller 20 §. Detsamma gäller när upp-	Trots sekretess enligt 26 kap. 1 § första stycket offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) är en socialnämnd som har tillgång till uppgifter som kan ha betydelse för bedömningen av en fråga om vårdnad, boende eller umgänge skyldig att lämna sådana uppgifter på begäran av en socialnämnd som enligt 17 a § ska pröva om ett avtal kan godkännas eller som ska lämna upplysningar eller utföra en utredning enligt 19 eller 20 §. Detsamma gäller när uppgifterna begärs av den som

[19] Senaste lydelse 2021:528.

gifterna begärs av den som socialnämnden har utsett att utföra en utredning enligt 19 §.	socialnämnden har utsett att utföra en utredning enligt 19 §.

7 kap.

12 §[20]

En talan om underhåll till barn tas upp av rätten i den ort där svaranden har sin hemvist. En sådan fråga kan väckas även i samband med mål om fastställande av *faderskapet* till barn, äktenskapsmål, mål om vårdnaden om barn eller mål om barns boende.	En talan om underhåll till barn tas upp av rätten i den ort där svaranden har sin hemvist. En sådan fråga kan väckas även i samband med mål om fastställande av *föräldraskapet* till barn, äktenskapsmål, mål om vårdnaden om barn eller mål om barns boende.

Om det kan antas att sekretess gäller för de uppgifter som behövs för att avgöra svarandens hemvist, får en talan om underhåll tas upp även av rätten i den ort där käranden har sin hemvist. Om det kan antas att sekretess gäller också för de uppgifter som behövs för att avgöra kärandens hemvist eller om käranden saknar hemvist i landet, får målet tas upp även av Stockholms tingsrätt.

Om det inte finns någon behörig domstol enligt första eller andra stycket, tas målet upp av Stockholms tingsrätt.

13 §

Två eller flera mål om skyldighet för någon att utge underhållsbidrag till barn får handläggas i en rättegång, om det är till nytta för utredningen eller prövningen. I sådant fall får domstol som enligt 12 § är behörig att *uppta* ett av målen *utan hinder av* nämnda paragraf *uppta* även det eller de andra, om talan i målen väcks vid domstolen och det är lämpligt att målen handläggs där.	Två eller flera mål om skyldighet för någon att utge underhållsbidrag till barn får handläggas i en rättegång, om det är till nytta för utredningen eller prövningen. I sådant fall får domstol som enligt 12 § är behörig att *ta upp* ett av målen *trots* nämnda paragraf *ta upp* även det eller de andra, om talan i målen väcks vid domstolen och det är lämpligt att målen handläggs där.

[20] Senaste lydelse 2021:528.

Rätten kan besluta att åter särskilja mål som har förenats enligt första stycket.

Har rätten *att* avgöra vilken av flera *män* som är *far* till ett barn, får talan om underhållsbidrag *ej* prövas slutligt innan *faderskapsfrågan* har avgjorts genom dom som *vunnit* laga kraft.

Om rätten *ska* avgöra vilken av flera som är *förälder* till ett barn, får talan om underhållsbidrag *inte* prövas slutligt innan *föräldraskapsfrågan* har avgjorts genom dom som *har fått* laga kraft.

15 §[21]

I mål om underhåll till barn får rätten, för tiden till dess att frågan har avgjorts genom en dom eller ett beslut som har *vunnit* laga kraft, besluta om underhållet efter vad som är skäligt. Skyldighet att utge bidrag får dock åläggas någon endast om det finns sannolika skäl för *att* bidragsskyldighet *föreligger*. *Har* fråga om underhåll väckts i samband med mål om fastställande av *faderskap* till barn, får beslut om skyldighet att utge bidrag inte meddelas, om flera *män* är instämda i målet.

Innan beslut enligt första stycket meddelas, *skall* motparten få tillfälle att yttra sig i frågan. *Har* rätten meddelat ett beslut, *skall* den ompröva det när målet avgörs.

Ett beslut enligt denna paragraf får verkställas på samma sätt som en dom som har *vunnit* laga kraft. Beslutet får dock när som helst ändras av rätten.

I mål om underhåll till barn får rätten, för tiden till dess att frågan har avgjorts genom en dom eller ett beslut som har *fått* laga kraft, besluta om underhållet efter vad som är skäligt. Skyldighet att utge bidrag får dock åläggas någon endast om det finns sannolika skäl för bidragsskyldighet. *Om en* fråga om underhåll *har* väckts i samband med mål om fastställande av *föräldraskap* till barn, får beslut om skyldighet att utge bidrag inte meddelas, om flera är instämda i målet.

Innan beslut enligt första stycket meddelas, *ska* motparten få tillfälle att yttra sig i frågan. *Om* rätten *har* meddelat ett beslut, *ska* den ompröva det när målet avgörs.

Ett beslut enligt denna paragraf får verkställas på samma sätt som en dom som har *fått* laga kraft. Beslutet får dock när som helst ändras av rätten.

[21] Senaste lydelse 2000:174.

16 §

Har någon genom skriftlig, av två personer bevittnad handling åtagit sig att till barn *för vilket faderskapet skall* fastställas utge underhållsbidrag för *tid intill dess resultatet av blodundersökning om faderskapet föreligger*, gäller i fråga om verkställighet på grund av handlingen vad som är föreskrivet om verkställighet på grund av förbindelse att utge underhåll enligt denna balk.

Beträffande åtagande enligt första stycket *skall* i övrigt i tillämpliga delar gälla vad som i lag eller annan författning är föreskrivet för fall då rätten enligt 15 § har meddelat förordnande om underhållsbidrag till barn.

Om någon genom *en* skriftlig, av två personer bevittnad handling *har* åtagit sig att till *ett* barn *vars föräldraskap ska* fastställas utge underhållsbidrag för *tiden till dess att det finns ett resultat av en rättsgenetisk undersökning av föräldraskapet*, gäller i fråga om verkställighet på grund av handlingen vad som är föreskrivet om verkställighet på grund av förbindelse att utge underhåll enligt denna balk.

Beträffande åtagande enligt första stycket *ska* i övrigt i tillämpliga delar gälla vad som i lag eller annan författning är föreskrivet för fall då rätten enligt 15 § har meddelat förordnande om underhållsbidrag till barn.

18 §

Har en man haft kostnader för ett barns försörjning *därför* att *han* har *varit att anse som eller antagits* vara barnets *far*, men fastställs att *en* annan *man* är *far* till barnet, har den *förstnämnde endast om det finns särskilda skäl* rätt till ersättning av den *andre* för kostnaderna.

Om någon har haft kostnader för ett barns försörjning *på grund av* att *denne* har *ansetts* vara barnets *förälder*, men *det* fastställs att *någon* annan är *förälder* till barnet, har den *förstnämnda* rätt till ersättning av den *andra* för kostnaderna *endast om det finns särskilda skäl*.

10 kap.

2 a §

För barn som står under vårdnad av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare är dessa förmyndare. Om någon av dem

inte får vara förmyndare enligt 1 § eller blir entledigad från förmynderskapet, är den andra barnets förmyndare.

Om särskilda skäl talar för det, ska dock föräldern utses att ensam vara förmyndare.

Det som sägs i denna balk om särskilt förordnade förmyndare ska gälla även den som är särskilt förordnad vårdnadshavare och förmyndare enligt första stycket.

Tredje stycket tillämpas dock inte i fråga om förvaltning och vård av egendom, om även föräldern är förmyndare. I ett sådant fall tillämpas bestämmelserna om föräldrars förmyndarförvaltning och det som i dessa bestämmelser sägs om föräldrar gäller då dem båda.

3 §[22]

Den eller de som har utsetts till särskilt förordnade vårdnadshavare är *också* förmyndare för den underårige. *Detsamma gäller* den som har utsetts till tillfällig vårdnadshavare.

Den eller de som har utsetts till särskilt förordnade vårdnadshavare är förmyndare för den underårige *också i andra fall än det som avses i 2 a §. Även* den som har utsetts till tillfällig vårdnadshavare *är förmyndare för den underårige*.

Om särskilda skäl talar för det, ska dock någon annan än den särskilt förordnade vårdnadshavaren eller den tillfälliga vårdnadshavaren förordnas till förmyndare. I ett sådant fall tillämpas 6 och 7 §§.

Det som sägs i denna balk om särskilt förordnade förmyndare ska gälla även den som är förmyndare enligt första stycket.

[22] Senaste lydelse 2021:528.

4 §[23]

I lagen (2024:000) om föräldrafullmakter finns bestämmelser om att andra än förmyndare i vissa fall kan ges en behörighet att ta del av uppgifter som rör barnets ekonomiska angelägenheter.

5 §

Har en underårig inte någon förmyndare, *skall* rätten förordna en sådan.

Har förmyndare förordnats enligt första stycket på grund av att *fadern eller modern* är underårig, gäller förordnandet till dess *fadern eller modern* har *uppnått myndig ålder*.

Om en underårig inte *har* någon förmyndare, *ska* rätten förordna en sådan.

Om en förmyndare *har* förordnats enligt första stycket på grund av att *en förälder* är underårig, gäller förordnandet till dess *att föräldern* har *fyllt 18 år*.

11 kap.

2 §

Har en förmyndare eller förmyndarens make eller sambo och den underårige del i ett oskiftat dödsbo, *skall* överförmyndaren förordna god man att vårda den underåriges rätt i boet vid boutredningen liksom vid bodelning och skifte eller ingående av avtal om sammanlevnad i oskiftat bo.

Överförmyndaren *skall* också förordna god man när den som har en förmyndare, god man eller förvaltare *skall* företa en rättshandling eller vara part i en rättegång och behöver hjälp men enligt 12 kap. 8 § inte kan företrädas av förmyndaren, den gode

Om en förmyndare eller förmyndarens make eller sambo och den underårige *har* del i ett oskiftat dödsbo, *ska* överförmyndaren förordna *en* god man att vårda den underåriges rätt i boet vid boutredningen liksom vid bodelning och skifte eller ingående av avtal om sammanlevnad i oskiftat bo.

Överförmyndaren *ska* också förordna *en* god man när den som har en förmyndare, god man eller förvaltare *ska* företa en rättshandling eller vara part i en rättegång och behöver hjälp men enligt 12 kap. 8 § inte kan företrädas av förmyndaren, den gode

[23] Tidigare 10 kap. 4 § upphävd genom 2014:377.

mannen eller förvaltaren. Om talan har väckts får rätten förordna god man.

Överförmyndaren *skall* också i andra fall än som avses i första eller andra stycket förordna god man för den som har vårdnadshavare, förmyndare, god man eller förvaltare, i angelägenheter där den enskilde har ett intresse som strider mot en sådan företrädares eller dennes makes eller sambos intresse. Överförmyndaren *skall* meddela ett sådant förordnande, om det begärs av vårdnadshavaren, förmyndaren, den gode mannen eller förvaltaren eller den som denne i sådan egenskap företräder eller om det annars är lämpligt.

mannen eller förvaltaren. Om talan har väckts får rätten förordna *en* god man.

Överförmyndaren *ska* också i andra fall än som avses i första eller andra stycket förordna *en* god man för den som har vårdnadshavare, förmyndare, god man eller förvaltare, i angelägenheter där den enskilde har ett intresse som strider mot en sådan företrädares eller dennes makes eller sambos intresse. Överförmyndaren *ska* meddela ett sådant förordnande, om det begärs av vårdnadshavaren, förmyndaren, den gode mannen eller förvaltaren eller den som denne i sådan egenskap företräder eller om det annars är lämpligt.

Om frågan om förordnande av en god man uppkommer på grund av att föräldraskapet för den som inte har fött barnet ifrågasätts, gäller 3 b § i stället för denna paragraf.

3 b §

Rätten ska förordna en god man att föra barnets talan om hävande av föräldraskapet för den förälder som inte har fött barnet om barnet enligt 3 kap. 3 § inte kan föra sin egen talan och det finns synnerliga skäl.

Rätten ska också förordna en god man för barnet om barnet är motpart i ett sådant mål.

15 §[24]

En ansökan om förordnande av god man enligt 1–4 §§ eller förvaltare får göras av förmyndare, av den som ansökan avser, om han eller hon har fyllt 16 år, och av hans eller hennes make eller sambo och närmaste släktingar. En ansökan om anordnande av godmanskap enligt 4 § eller förvaltarskap får göras av dem som nu har nämnts, av en framtidsfullmaktshavare och av överförmyndaren.	En ansökan om förordnande av god man enligt 1–4 §§ eller förvaltare får göras av förmyndare, av den som ansökan avser, om han eller hon har fyllt 16 år, och av hans eller hennes make eller sambo och närmaste släktingar. En ansökan om *förordnande av god man enligt 3 b §*, anordnande av godmanskap enligt 4 § eller *anordnande av* förvaltarskap får göras av dem som nu har nämnts och av överförmyndaren. *En ansökan om anordnande av godmanskap enligt 4 § eller förvaltarskap får dessutom göras* av en framtidsfullmaktshavare.

En ansökan om anordnande av förvaltarskap får också göras av en god man som avses i 4 §.

När det finns anledning till det ska rätten självmant ta upp frågor om anordnande av godmanskap enligt 4 § eller förvaltarskap. Överförmyndaren har samma skyldighet när det gäller förordnande av god man eller förvaltare.

16 §[25]

I ärenden om förordnande av god man eller förvaltare för någon som har fyllt 16 år ska rätten eller överförmyndaren ge denna person tillfälle att yttra sig, om det kan ske.

I ärenden om anordnande av godmanskap enligt 4 § eller förvaltarskap ska rätten också inhämta yttranden från den enskildes make eller sambo, barn och framtidsfullmaktshavare, överförmyndaren och vårdinrättning, om det inte är obehövligt. Yttranden ska också, om det behövs, inhämtas från andra närstående samt från den eller de kommunala nämnder som fullgör uppgifter inom socialtjänsten och den eller de nämnder som utövar regionens ledning av omsorgsverksamheten. Den som ansökan avser ska höras muntligen,

[24] Senaste lydelse 2017:311.
[25] Senaste lydelse 2019:838.

om det kan ske utan skada för honom eller henne och det inte är uppenbart att han eller hon inte förstår vad saken gäller. Rätten får dock avstå från att höra den enskilde muntligen om han eller hon själv har gjort ansökan eller medgett förordnandet eller det annars finns särskilda skäl.

I ärenden om förordnande av god man enligt 3 b § ska rätten, om det behövs, inhämta yttrande från barnets föräldrar, socialnämnden och överförmyndaren.

Andra stycket gäller även i ärenden hos överförmyndaren om förordnande av god man enligt 4 § eller förvaltare.

Myndigheter och inrättningar som anges i andra *stycket* är skyldiga att lämna sådana uppgifter som kan vara av betydelse i ärendet.

Myndigheter och inrättningar som anges i andra *och tredje styckena* är skyldiga att lämna sådana uppgifter som kan vara av betydelse i ärendet.

25 §[26]

Behörig domstol i frågor som gäller godmanskap enligt 4 § eller förvaltarskap är tingsrätten i den ort där den enskilde är folkbokförd. Om den enskilde inte är folkbokförd i Sverige, är tingsrätten i den ort där den enskilde vistas behörig domstol.

Behörig överförmyndare i frågor om godmanskap enligt 1, 2 och 4 §§ eller lagen (2005:429) om god man för ensamkommande barn samt i frågor om förvaltarskap är överförmyndaren för den kommun där den enskilde är folkbokförd. Om den enskilde inte är folkbokförd i Sverige, är överförmyndaren för den kommun där

Behörig domstol i frågor som gäller godmanskap enligt *3 b och* 4 §§ eller förvaltarskap är tingsrätten i den ort där den enskilde är folkbokförd. Om den enskilde inte är folkbokförd i Sverige, är tingsrätten i den ort där den enskilde vistas behörig domstol.

Behörig överförmyndare i frågor om godmanskap enligt 1 *och 2 §§, 3 b § första stycket* och 4 § eller lagen (2005:429) om god man för ensamkommande barn samt i frågor om förvaltarskap är överförmyndaren för den kommun där den enskilde är folkbokförd. Om den enskilde inte är folkbokförd i Sverige, är överförmyndaren för den kommun där

[26] Senaste lydelse 2006:557.

den enskilde vistas behörig överförmyndare.	den enskilde vistas behörig överförmyndare.

Om det inte finns någon behörig domstol enligt första stycket eller behörig överförmyndare enligt andra stycket, är Stockholms tingsrätt och överförmyndaren för Stockholms kommun behörig domstol respektive behörig överförmyndare.

12 kap.

2 §[27]

Gode män och förvaltare ska, i den utsträckning det följer av deras förordnande, bevaka rätten för de personer som de företräder, förvalta deras tillgångar och sörja för deras person.

Även om det inte framgår av förordnandet, omfattar den gode mannens eller förvaltarens uppdrag inte sådana tillgångar som har ställts under särskild förvaltning. Är särskild förvaltning anordnad, ska den som utövar förvaltningen årligen lämna redovisning över förvaltningen till den gode mannen eller förvaltaren, om det faller inom ramen för den gode mannens eller förvaltarens uppdrag att ta emot en sådan redovisning.

Gode män och förvaltare är inte behöriga att företräda den enskilde i frågor om att ingå äktenskap, bekräfta *faderskap*, upprätta testamente eller liknande frågor av utpräglat personlig karaktär.	Gode män och förvaltare är inte behöriga att företräda den enskilde i frågor om att ingå äktenskap, bekräfta *föräldraskap*, upprätta testamente eller liknande frågor av utpräglat personlig karaktär.

20 kap.

1 §[28]

I mål om *faderskap, föräldraskap enligt 1 kap. 9 §,* vårdnad, boende, umgänge och underhåll tillämpas 14 kap. 17 och 18 §§ äktenskapsbalken.	I mål om *föräldraskap*, vårdnad, boende, umgänge och underhåll tillämpas 14 kap. 17 och 18 §§ äktenskapsbalken.

[27] Senaste lydelse 2017:311.
[28] Senaste lydelse 2005:434.

Vid handläggning som sker enligt lagen (1996:242) om domstolsärenden består tingsrätten av en lagfaren domare. Om det finns särskilda skäl med hänsyn till ärendets beskaffenhet, får tingsrätten dock bestå av en lagfaren domare och tre nämndemän.

11 §[29]

Beslut som tingsrätten har meddelat under rättegången i frågor som avses i 6 kap. 18 a § tredje stycket eller 20 §, 7 kap. 15 §, 10 kap. 16 eller 17 § eller 11 kap. 18 § eller 23 § tredje stycket ska överklagas särskilt.

Ett beslut enligt 6 kap. 17 c § om att ta upp ett yrkande om vårdnad, boende eller umgänge till prövning trots att *en förälder* inte har deltagit i informationssamtal får inte överklagas.

Ett beslut enligt 6 kap. 17 c § om att ta upp ett yrkande om vårdnad, boende eller umgänge till prövning trots att *den som framställer yrkandet* inte har deltagit i informationssamtal får inte överklagas.

21 kap.

1 c §[30]

Det som i detta kapitel föreskrivs om behörig domstol och om verkställighet av en dom eller ett beslut som har fått laga kraft gäller även vid verkställighet av ett avtal enligt 6 kap. 6 §, 14 a § andra stycket och 15 a § *tredje* stycket.

Det som i detta kapitel föreskrivs om behörig domstol och om verkställighet av en dom eller ett beslut som har fått laga kraft gäller även vid verkställighet av ett avtal enligt 6 kap. 6 §, 14 a § andra stycket och 15 a § *fjärde* stycket.

3 §[31]

Beslutar rätten om verkställighet, får den även utan yrkande förelägga vite eller besluta att barnet ska hämtas genom Polismyndighetens försorg. Hämtning får dock beslutas endast i de fall och under de förutsättningar

Om rätten *beslutar* om verkställighet, får den även utan yrkande förelägga vite eller besluta att barnet ska hämtas genom Polismyndighetens försorg. Hämtning får dock beslutas endast i de fall och under de förutsättningar

[29] Senaste lydelse 2021:528.
[30] Senaste lydelse 2021:528.
[31] Senaste lydelse 2014:603.

som anges i andra och tredje styckena.

som anges i andra och tredje styckena.

Är det fråga om en dom eller ett beslut om vårdnad, boende eller överlämnande av barn, får rätten besluta om hämtning av barnet, om verkställighet annars inte kan ske eller om hämtning är nödvändig för att undvika att barnet lider allvarlig skada.

Är det fråga om en dom eller ett beslut om umgänge mellan barnet och en förälder som barnet inte bor tillsammans med, får rätten besluta om hämtning av barnet, om verkställighet annars inte kan ske och barnet har ett särskilt starkt behov av umgänge med föräldern.

Är det fråga om en dom eller ett beslut om umgänge mellan barnet och en förälder som barnet inte bor tillsammans med, får rätten besluta om hämtning av barnet, om verkställighet annars inte kan ske och barnet har ett särskilt starkt behov av umgänge med den föräldern. *Detsamma gäller om det är fråga om en dom eller ett beslut om umgänge mellan barnet och en särskild umgängesperson.*

Frågor om utdömande av förelagt vite prövas av rätten på ansökan av den part som har begärt verkställigheten.

---

1. Denna lag träder i kraft den 1 januari 2024.

2. De upphävda 1 kap. 5, 8, 13 och 14 §§ gäller fortfarande för barn som har tillkommit före ikraftträdandet.

3. Om en förälder har rätt att väcka talan om hävande av föräldraskap enligt äldre föreskrifter men fristen enligt 3 kap. 2 § för en förälders rätt att väcka talan har löpt ut vid tidpunkten för ikraftträdandet eller om det vid den tidpunkten återstår mindre än ett år av fristen, får en talan om hävande av föräldraskap väckas fram till utgången av 2024.

1.2 Förslag till lag om föräldraskap i internationella situationer

Härigenom föreskrivs följande.

1 kap. Lagens innehåll

1 § Denna lag gäller frågor om föräldraskap till barn i internationella situationer.

Lagen gäller dock inte frågor om föräldraskap för den som inte har fött barnet och inte heller har bidragit med sina spermier till barnets tillkomst om föräldraskapet ska ersätta ett föräldraskap för den som har fött barnet.

2 § Innehållet i lagen är uppdelat enligt följande:

– I 2 kap. finns bestämmelser om föräldraskap omedelbart på grund av lag.

– I 3 kap. finns bestämmelser om fastställande och hävande av föräldraskap och om konkurrerande förfaranden.

– I 4 kap. finns bestämmelser om giltigheten av nordiska domstolsavgöranden och fastställelser.

– I 5 kap. finns bestämmelser om giltigheten av domstolsavgöranden och fastställelser i andra internationella situationer.

– I 6 kap. finns bestämmelser om hemvist och ordre public.

2 kap. Föräldraskap omedelbart på grund av lag

1 § Detta kapitel gäller för frågor om föräldraskap i internationella situationer när föräldraskapet följer omedelbart på grund av lag.

2 § I fråga om föräldraskap för den som har fött barnet tillämpas svensk lag.

3 § En man eller kvinna som är eller har varit gift med den förälder som har fött barnet ska anses som barnets förälder, då det följer av lagen i den stat där barnet vid födelsen fick sin hemvist eller, om inte någon ska anses som barnets andra förälder enligt den lagen, då det följer av lagen i en stat där barnet vid födelsen blev medborgare. Om

barnet vid födelsen fick sin hemvist i Sverige, ska frågan dock alltid bedömas enligt svensk lag.

Frågan om huruvida en man eller kvinna är eller har varit gift med den förälder som har fött barnet ska bedömas enligt den lag som enligt första stycket gäller för föräldraskapet.

3 kap. Fastställande och hävande av föräldraskap

Tillämpningsområde

1 § Detta kapitel gäller för frågor om fastställande och hävande av föräldraskap i internationella situationer och för frågor om konkurrerande förfaranden om föräldraskap i internationella situationer.

Fastställande av föräldraskap under medverkan av svensk socialnämnd

2 § Ett föräldraskap kan fastställas genom bekräftelse av föräldraskapet under medverkan av en svensk socialnämnd, om nämnden är skyldig att utreda föräldraskapet enligt 2 kap. 2 § föräldrabalken.

I fråga om fastställande av föräldraskap enligt första stycket tillämpas svensk lag.

Om bekräftelsen har lämnats utomlands, ska den även om detta inte följer av andra stycket anses giltig till formen, ifall den uppfyller formföreskrifterna i lagen i den stat där bekräftelsen lämnades.

3 § Ett föräldraskap kan också fastställas genom bekräftelse av föräldraskapet under medverkan av en svensk socialnämnd om

1. barnet har sin hemvist utomlands,
2. fastställelsen avser någon som har sin hemvist i Sverige,
3. det påstås att barnet har tillkommit med dennes spermier, och
4. barnet i hemvistlandet inte har några andra föräldrar än den fastställelsen avser och dennes make eller sambo.

Ett ärende enligt första stycket handläggs av socialnämnden i den kommun där den fastställelsen avser är folkbokförd.

I fråga om fastställande av föräldraskap enligt första stycket tillämpas svensk lag.

Mål om föräldraskap i domstol

4 § Mål om föräldraskap får tas upp av svensk domstol om

1. barnet har sin hemvist i Sverige,
2. talan förs mot en man eller kvinna som har sin hemvist i Sverige eller mot flera män eller kvinnor som alla har sin hemvist här, eller
3. det i andra fall med hänsyn till den anknytning barnet, den förälder som har fött barnet, mannen eller kvinnan har till Sverige finns särskilda skäl att målet prövas här i landet.

Om det sedan talan har väckts inträffar en ändring av de omständigheter som grundar svensk domstols behörighet enligt första stycket, upphör inte domstolens behörighet.

I 6 § finns ytterligare en bestämmelse om svensk domstols behörighet.

5 § En talan vid svensk domstol om fastställande av ett föräldraskap för den som inte har fött barnet ska prövas enligt lagen i den stat där barnet har sin hemvist när målet avgörs i första instans. Detsamma gäller en talan vid svensk domstol om hävande av ett föräldraskap som gäller enligt 2 kap. 3 §.

En talan om fastställande av föräldraskap för ett barn som har sin hemvist utomlands ska dock alltid prövas enligt svensk lag om

1. fastställelsen avser någon som har sin hemvist i Sverige,
2. det påstås att barnet har tillkommit med dennes spermier, och
3. barnet i hemvistlandet inte har några andra föräldrar än den fastställelsen avser och dennes make eller sambo.

Frågan om huruvida ett föräldraskap som gäller enligt 2 kap. 3 § ska anses hävt genom en fastställelse av att någon annan är barnets förälder bedöms enligt samma lag som har tillämpats vid fastställelsen.

En talan i mål om föräldraskap för den som har fött barnet ska alltid prövas enligt svensk lag.

6 § Om det har väckts en talan som enligt 5 § andra stycket alltid ska prövas enligt svensk lag, får, om någon annan på grund av äktenskap ska anses som barnets förälder, en talan om hävande av föräldraskapet för denne tas upp i svensk domstol. Målen ska i så fall handläggas i samma rättegång. Även talan om hävande av föräldraskapet ska prövas enligt svensk lag.

Målet om hävande av föräldraskap ska avskrivas om målet om fastställande av föräldraskap avslutas genom ett beslut om avvisning eller avskrivning.

Om både talan om hävande av föräldraskap och talan om fastställande av föräldraskap bifalls och den förstnämnda frågan överklagas, ska den högre rätten pröva också den andra frågan, även om den frågan inte har överklagats.

7 § I fall som avses i 5 § andra stycket och 6 § första stycket får barnets talan föras av socialnämnden i den kommun där den som fastställelsen avser är folkbokförd.

8 § Om ett föräldraskap har fastställts genom en bekräftelse, ska en talan vid svensk domstol om hävande av föräldraskapet prövas enligt den eller de lagar som bestämmer fastställelsens giltighet här i landet.

Konkurrerande förfaranden

9 § Om det vid en svensk domstol väcks en talan om föräldraskapet till ett barn men det redan pågår en rättegång om föräldraskapet utomlands, ska talan avvisas eller förklaras vilande i väntan på ett avgörande i den utländska rättegången som har fått laga kraft, om det kan antas att det avgörandet blir giltigt här i landet. Talan får dock prövas, om det finns särskilda skäl.

Om den utländska rättegången pågår i Danmark, Finland, Island eller Norge, ska talan alltid avvisas eller förklaras vilande i väntan på en dom som har fått laga kraft i den utländska rättegången.

Om den utländska rättegången pågår i Schweiz, ska i fall som avses i 7 § lagen (1936:79) om erkännande och verkställighet av dom som meddelats i Schweiz den bestämmelsen i stället tillämpas.

10 § Om det pågår en rättegång utomlands om föräldraskapet till ett barn, får en svensk socialnämnd inte godkänna en bekräftelse av föräldraskapet.

4 kap. Giltigheten av nordiska domstolsavgöranden och fastställelser

1 § Detta kapitel gäller för frågor om giltigheten av nordiska domstolsavgöranden och fastställelser om föräldraskap.

2 § Ett domstolsavgörande som har meddelats i Danmark, Finland, Island eller Norge och som avser föräldraskap till barn gäller även i Sverige, om avgörandet har fått laga kraft.

3 § En fastställelse av föräldraskap i annan form än genom dom gäller i Sverige, om fastställelsen har skett i Danmark, Finland, Island eller Norge.

4 § Ett avgörande eller en fastställelse som avses i 2 och 3 §§ gäller dock inte i Sverige,

1. om avgörandet eller fastställelsen står i strid med ett här i landet giltigt domstolsavgörande i en rättegång som påbörjades innan den andra rättegången inleddes eller innan fastställelsen skedde,
2. om avgörandet eller fastställelsen står i strid med en här i landet giltig fastställelse av föräldraskap i annan form än genom dom, ifall denna fastställelse skedde innan rättegången påbörjades eller innan den andra fastställelsen skedde, eller
3. om det här eller utomlands pågår en rättegång om föräldraskapet, ifall denna rättegång kan leda till ett avgörande som gäller i Sverige och rättegången påbörjades innan den andra rättegången inleddes eller innan fastställelsen skedde.

5 kap. Giltigheten av domstolsavgöranden och fastställelser i andra internationella situationer

1 § Detta kapitel gäller för frågor om giltigheten av utländska domstolsavgöranden och fastställelser om föräldraskap.

Kapitlet gäller inte för domstolsavgöranden och fastställelser som avses i 4 kap. 2 och 3 §§.

2 § Ett avgörande av en utländsk domstol som innebär att ett föräldraskap har fastställts eller hävts och som har fått laga kraft gäller i Sverige, om det med hänsyn till en parts hemvist eller medborgar-

skap eller annan anknytning fanns skälig anledning att talan prövades i den utländska staten.

Det utländska avgörandet gäller dock inte i Sverige,

1. om svaranden, i fall där han eller hon inte har gått i svaromål, inte har fått kännedom om den väckta talan i tillräcklig tid för att kunna svara i saken eller om svaranden annars inte har fått rimliga möjligheter att föra sin talan i den utländska rättegången,

2. om avgörandet strider mot en svensk dom,

3. om avgörandet strider mot ett här i landet giltigt utländskt avgörande i en rättegång som började tidigare än den andra utländska rättegången,

4. om avgörandet strider mot en här i landet giltig fastställelse genom bekräftelse av ett föräldraskap, ifall fastställelsen har skett innan den utländska rättegången började,

5. om det här i landet pågår en rättegång om föräldraskapet, eller

6. om det utomlands pågår en rättegång om föräldraskapet, ifall den rättegången har börjat tidigare än den andra utländska rättegången och kan antas leda till ett här i landet giltigt avgörande.

3 § En utländsk fastställelse genom bekräftelse av ett föräldraskap gäller i Sverige, om den är giltig enligt lagen i den stat där barnet eller den som har lämnat bekräftelsen hade sin hemvist eller i en stat där någon av dem var medborgare.

Bekräftelsen ska även om det inte följer av första stycket anses giltig till formen, om den uppfyller formföreskrifterna i lagen i den stat där bekräftelsen lämnades.

Den utländska fastställelsen gäller dock inte i Sverige

1. om den strider mot ett här i landet giltigt avgörande i en rättegång som började innan fastställelsen skedde,

2. om den strider mot en tidigare, här i landet giltig fastställelse genom bekräftelse av föräldraskap,

3. om här i landet pågår en rättegång om föräldraskapet, ifall rättegången har börjat innan fastställelsen skedde, eller

4. om det utomlands pågår en rättegång om föräldraskapet, ifall rättegången har börjat innan fastställelsen skedde och den kan antas leda till ett här i landet giltigt avgörande.

4 § Frågan om ett avgörande som avses i 2 § gäller i Sverige kan prövas av tingsrätt efter en ansökan av någon som har varit part i den utländska rättegången och vars rätt frågan rör. Om en sådan fråga uppkommer inför en annan svensk myndighet än en domstol, får även myndigheten vid behov begära en sådan prövning av tingsrätten.

En ansökan enligt första stycket görs till den tingsrätt som regeringen föreskriver.

Innan tingsrätten prövar frågan ska motparten få tillfälle att yttra sig över ansökan, om det kan ske.

Vid handläggning i domstol av ett ärende som avses i första stycket tillämpas i övrigt lagen (1996:242) om domstolsärenden.

6 kap. Övriga bestämmelser

Särskilda bestämmelser om hemvist och medborgarskap

1 § Om prövningen av en fråga enligt denna lag beror på någons hemvist eller medborgarskap vid en viss tidpunkt och han eller hon då är avliden, avgörs frågan med hänsyn till förhållandena vid tiden för dödsfallet.

Om prövningen av en fråga beror på barnets hemvist eller medborgarskap vid en viss tidpunkt och är barnet då ännu inte fött, är i stället hemvisten eller medborgarskapet för den som ska föda barnet vid den tidpunkten avgörande.

Ordre public

2 § En bestämmelse i en utländsk lag får inte tillämpas om det skulle vara uppenbart oförenligt med grunderna för den svenska rättsordningen att tillämpa bestämmelsen.

Ett avgörande av en utländsk domstol eller en utländsk fastställelse genom bekräftelse av ett föräldraskap gäller inte i Sverige, om det skulle vara uppenbart oförenligt med grunderna för den svenska rättsordningen.

---

1. Denna lag träder i kraft den 1 januari 2024.

2. Genom lagen upphävs lagen (1985:367) om föräldraskap i internationella situationer och lagen (1979:1001) om erkännande av nordiska föräldraskapsavgöranden.

3. Bestämmelserna i 4 kap. 2–4 §§, 5 kap. 2 och 3 §§ och 6 kap. 2 § tillämpas även i fråga om domstolsavgöranden som har meddelats före ikraftträdandet och fastställelser som har skett före ikraftträdandet. Om ett avgörande eller en fastställelse gällde i Sverige före ikraftträdandet, ska avgörandet eller fastställelsen gälla här även efter ikraftträdandet. Avgöranden och fastställelser som strider mot ett avgörande eller en fastställelse som gällde i Sverige före ikraftträdandet ska inte vara giltiga här.

1.3 Förslag till lag om föräldrafullmakter

Härigenom föreskrivs följande.

Innebörden av en föräldrafullmakt

1 § En föräldrafullmakt är en fullmakt som ett barns vårdnadshavare ger åt en fysisk person (föräldrafullmaktshavaren) genom anmälan till Skatteverket.

Föräldrafullmakten ger föräldrafullmaktshavaren behörighet att, i den omfattning som följer av 2–4 §§, i vårdnadshavarens ställe företräda barnet, fatta beslut i frågor som rör barnet och ta del av uppgifter om barnet.

Den rätt som följer med föräldrafullmakten får inte överlåtas på annan person.

2 § Föräldrafullmaktshavaren får i frågor som rör barnets personliga angelägenheter

1. företräda barnet och fatta beslut i samma utsträckning som en vårdnadshavare får göra ensam enligt bestämmelserna i 6 kap. 11–12 §§ och 13 § första stycket föräldrabalken, när ett barn står under vårdnad av två vårdnadshavare, och
2. ta del av uppgifter som rör barnet i samma utsträckning som en vårdnadshavare.

Föräldrafullmaktshavaren får även fatta sådana beslut som avses i 6 kap. 13 § andra stycket föräldrabalken, om vårdnadshavaren till följd av frånvaro, sjukdom eller annan orsak är förhindrad att göra det. Om barnet står under vårdnad av två vårdnadshavare, ska hindret gälla dem båda. Föräldrafullmaktshavaren får dock inte fatta beslut av ingripande betydelse för barnets framtid, om inte barnets bästa uppenbarligen kräver det.

3 § Föräldrafullmaktshavaren får, om ingen annan än vårdnadshavaren är förmyndare, ta del av uppgifter som rör barnets ekonomiska angelägenheter i samma utsträckning som en förmyndare.

4 § Om vårdnadshavarens ansvar för barnets angelägenheter är inskränkt gäller motsvarande inskränkning för föräldrafullmaktshavaren.

Barnets folkbokföring

5 § En föräldrafullmakt får endast avse ett barn som är folkbokfört i Sverige.

Vem som kan vara föräldrafullmaktshavare

6 § En föräldrafullmaktshavare ska vid tidpunkten för anmälan om föräldrafullmakten ha fyllt 18 år och vara folkbokförd i Sverige.

Fler än två personer får inte samtidigt vara föräldrafullmaktshavare för ett barn.

Hur en föräldrafullmakt träder i kraft

7 § En föräldrafullmakt träder i kraft när uppgift om föräldrafullmakten registreras i folkbokföringsdatabasen.

Hur en föräldrafullmakt upphör

8 § En föräldrafullmakt upphör att gälla när

1. barnet fyller 18 år,
2. barnet avregistreras från folkbokföringen, eller
3. det sker en ändring i vårdnaden om barnet.

Första stycket 3 gäller inte när en av dem som har lämnat fullmakten blir ensam vårdnadshavare.

9 § En föräldrafullmakt upphör även att gälla om den återkallas av vårdnadshavaren. Detsamma gäller om föräldrafullmaktshavaren eller, om barnet har fyllt 12 år, barnet självt gör en anmälan enligt 17 §.

I fall som avses i denna paragraf upphör föräldrafullmakten att gälla när det förhållandet registreras i folkbokföringsdatabasen.

Föräldrafullmaktshavarens ansvar vid fullgörande av uppdraget

10 § Föräldrafullmaktshavaren ska fullgöra uppdraget i enlighet med barnets bästa och i takt med barnets stigande ålder och utveckling ta allt större hänsyn till barnets synpunkter och önskemål.

Föräldrafullmaktshavaren ska även följa instruktioner från vårdnadshavaren och, om det är möjligt, samråda med honom eller henne i viktiga frågor. Föräldrafullmaktshavaren får dock avvika från en lämnad instruktion om det är nödvändigt för att fullgöra skyldigheten enligt första stycket och vårdnadshavarens godkännande inte kan inhämtas utan olägenhet.

11 § Föräldrafullmaktshavaren är skyldig att ersätta den skada som han eller hon uppsåtligen eller av vårdslöshet har orsakat vårdnadshavaren.

12 § Om en rättshandling som föräldrafullmaktshavaren har vidtagit med åberopande av föräldrafullmakten, på grund av brist i behörigheten inte blir bindande, är föräldrafullmaktshavaren skyldig att ersätta en godtroende tredje man den skada som denne därigenom orsakas. Detta gäller dock inte, om rättshandlingen saknar bindande verkan mot vårdnadshavaren till följd av någon särskild omständighet, som föräldrafullmaktshavaren inte kände till och som tredje man inte med fog kunde förutsätta att föräldrafullmaktshavaren skulle känna till.

Förfarandet hos Skatteverket

Allmänna bestämmelser

13 § Skatteverket beslutar i ärenden enligt denna lag.

Beslut enligt 15–17 §§ gäller omedelbart.

Beslut enligt 16–17 §§ fattas utan föregående kommunikation med annan part.

14 § En anmälan eller återkallelse enligt 15–17 §§ ska vara skriftlig. Ett samtycke enligt 15 § första eller tredje stycket ska också lämnas skriftligen.

Anmälan om föräldrafullmakt

15 § En anmälan om föräldrafullmakt får göras av vårdnadshavaren. Av anmälan ska det framgå vem som ska vara föräldrafullmaktshavare. Den personen ska även lämna sitt samtycke till anmälan.

Om barnet står under vårdnad av två vårdnadshavare ska de göra en gemensam anmälan.

Om barnet har fyllt 12 år får en anmälan om föräldrafullmakt inte göras utan barnets samtycke, utom i de fall barnet är varaktigt förhindrat att lämna samtycke till följd av en psykisk sjukdom eller något annat liknande förhållande.

Återkallelse av en föräldrafullmakt

16 § En föräldrafullmakt får återkallas av vårdnadshavaren.

Om barnet står under vårdnad av två vårdnadshavare får en vårdnadshavare ensam återkalla en föräldrafullmakt.

Anmälan om upphörande av en föräldrafullmakt

17 § Föräldrafullmaktshavaren får göra en anmälan om att föräldrafullmakten ska upphöra.

En sådan anmälan får även göras av barnet, om barnet har fyllt 12 år.

Överklagande av Skatteverkets beslut

18 § Skatteverkets beslut i ärenden enligt 15–17 §§ får överklagas till allmän förvaltningsdomstol.

Beslutet överklagas till den förvaltningsrätt inom vars domkrets barnet var folkbokfört vid tidpunkten för beslutet. Om det inte finns någon behörig domstol, överklagas beslutet till Förvaltningsrätten i Stockholm.

Prövningstillstånd krävs vid överklagande till kammarrätten.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 2024.

1.4 Förslag till lag om ändring i rättegångsbalken

Härigenom föreskrivs att 21 kap. 1 § rättegångsbalken ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
21 kap.	
1 §[1]	
Den misstänkte *äge* själv föra sin talan. *Är han omyndig, skall* rätten, om det med hänsyn till brottets beskaffenhet eller *eljest finnes erforderligt*, höra *den som har vårdnaden om honom; denne äge ock* föra *talan för* den *omyndige*.	Den misstänkte har rätt att själv föra sin talan. Om den misstänkte inte har fyllt 18 år, ska rätten, om det med hänsyn till brottets beskaffenhet eller annars behövs, höra hans eller hennes vårdnadshavare. Vårdnadshavaren har också rätt att föra den omyndiges talan.
Har den misstänkte avlidit, *äge* hans efterlevande make, bröstarvinge, *fader, moder* eller syskon föra talan mot dom, *såvitt genom denna fastställts*, att den misstänkte *förövat* gärningen.	*Om* den misstänkte *har* avlidit, *har* hans *eller hennes* efterlevande make, bröstarvinge, *förälder* eller syskon *rätt att* föra talan mot *en* dom *som fastställer* att den misstänkte *begått* gärningen.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 2024.

[1] Senaste lydelse 1971:875.

1.5 Förslag till lag om ändring i ärvdabalken

Härigenom föreskrivs att 2 kap. 3 § och 16 kap. 3 a § ärvdabalken ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
2 kap.	
3 §[1]	
Lever inte arvlåtarens föräldrar, syskon eller syskons avkomlingar, tar *farföräldrar och morföräldrar* arvet. Var och en ärver lika lott.	*Om* inte arvlåtarens föräldrar, syskon eller syskons avkomlingar *lever*, tar *föräldrarnas föräldrar* arvet. Var och en ärver lika lott.
Är en *farförälder eller morförälder* död, delar den dödes barn dennes lott. *Finns* det *inga* barn efter den döde, tar den *andre* av *farföräldrarna eller morföräldrarna* den dödes lott. Om även han eller hon är död men har efterlämnat barn, tar barnen den dödes lott. *Finns* det *ingen* arvinge på den sidan, går hela arvet till arvingarna på den andra sidan.	*Om* en *förälders förälder är* död, delar den dödes barn dennes lott. *Om* det *inte finns några* barn efter den döde, tar den *andra* av *den förälderns föräldrar* den dödes lott. Om även han eller hon är död men har efterlämnat barn, tar barnen den dödes lott. *Om* det *inte finns någon* arvinge på den sidan, går hela arvet till arvingarna på den andra sidan.
Det som sägs i första och andra styckena om farföräldrar och morföräldrar gäller även föräldrar till en förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken.	
16 kap.	
3 a §[2]	
Är vid någons död *faderskapet* till honom eller henne inte fastställt och *är fadern* inte heller på annat sätt känd för annan dödsbodelägare, boutredningsman eller	*Om* vid någons död *föräldraskapet* till honom eller henne inte *är* fastställt och *föräldern* inte heller på annat sätt *är* känd för *någon* annan dödsbodelägare,

[1] Senaste lydelse 2005:435. Ändringen innebär bland annat att tredje stycket tas bort.
[2] Senaste lydelse 2005:435. Ändringen innebär bland annat att andra stycket tas bort.

den som sitter i boet, *skall* den som vill grunda arvsrätt på *faderskapet* göra sin rätt gällande inom tre månader från dödsfallet eller, om bouppteckningen förrättas senare, senast vid bouppteckningen.

Första stycket tillämpas också i fråga om föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken.

boutredningsman eller den som sitter i boet, *ska* den som vill grunda arvsrätt på *föräldraskapet* göra sin rätt gällande inom tre månader från dödsfallet eller, om bouppteckningen förrättas senare, senast vid bouppteckningen.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 2024.

1.6 Förslag till lag om ändring i socialförsäkringsbalken

Härigenom föreskrivs att 12 kap. 5 §, 13 kap. 10, 11 och 13 §§, 16 kap. 10 §, 18 kap. 7 och 8 §§, 19 kap. 7, 9 och 46 §§ och 60 kap. 24, 28 och 29 §§ och rubrikerna närmast före 12 kap. 5 §, 18 kap. 8 §, 19 kap. 9 § och 60 kap. 28 och 29 §§ socialförsäkringsbalken ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
	12 kap.
Barnets mor	***Den förälder som har fött barnet***
	5 §
Barnets mor har rätt till föräldrapenning från och med den sextionde dagen före den beräknade tidpunkten för barnets födelse.	*Den som ska föda barnet* har rätt till föräldrapenning från och med den sextionde dagen före den beräknade tidpunkten för barnets födelse.
Även om *barnets mor* inte har barnet i sin vård har *hon* rätt till föräldrapenning till och med den tjugonionde dagen efter förlossningsdagen.	Även om *den förälder som har fött barnet* inte har barnet i sin vård har *föräldern* rätt till föräldrapenning till och med den tjugonionde dagen efter förlossningsdagen.
	13 kap.
	10 §[1]
Rätt till tillfällig föräldrapenning *har en far som* avstår från förvärvsarbete i samband med sitt barns födelse för att	*Den förälder som inte har fött barnet har rätt* till tillfällig föräldrapenning *om föräldern* avstår från förvärvsarbete i samband med sitt barns födelse för att
1. närvara vid förlossningen, 2. sköta hemmet, eller 3. vårda barn.	

[1] Ändringen innebär bland annat att andra stycket tas bort.

Det som föreskrivs om en far i första stycket och i 11–13 §§ gäller även en förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken.	
11 §[2]	
I följande fall får Försäkringskassan besluta att en annan person som är försäkrad för tillfällig föräldrapenning och som i stället för en *far eller mor* avstår från sitt förvärvsarbete i samband med ett barns födelse ska ha rätt till tillfällig föräldrapenning för ändamål som anges i 10 §:	I följande fall får Försäkringskassan besluta att en annan person som är försäkrad för tillfällig föräldrapenning och som i stället för en *förälder* avstår från sitt förvärvsarbete i samband med ett barns födelse ska ha rätt till tillfällig föräldrapenning för ändamål som anges i 10 §:
1. *Barnet har inte någon far som har rätt till tillfällig föräldrapenning.*	1. *Den förälder som har fött barnet är avliden.*
2. *Barnets mor är avliden.*	2. *Barnet har inte någon förälder som har rätt till tillfällig föräldrapenning enligt 10 §.*
3. Barnets *far* avstår från sin rätt till tillfällig föräldrapenning enligt 10 § och det skulle vara oskäligt att inte låta *honom* avstå.	3. Barnets *förälder* avstår från sin rätt till tillfällig föräldrapenning enligt 10 § och det skulle vara oskäligt att inte låta *föräldern* avstå.
4. Barnets *far* kan inte utnyttja sin rätt till tillfällig föräldrapenning enligt 10 §.	4. Barnets *förälder* kan inte utnyttja sin rätt till tillfällig föräldrapenning enligt 10 §.
5. Barnets *far* kommer sannolikt inte att utnyttja sin rätt enligt 10 § på grund av kontaktförbud enligt lagen (1988:688) om kontaktförbud eller liknande eller på grund av andra särskilda omständigheter.	5. Barnets *förälder* kommer sannolikt inte att utnyttja sin rätt enligt 10 § på grund av kontaktförbud enligt lagen (1988:688) om kontaktförbud eller liknande eller på grund av andra särskilda omständigheter.

[2] Senaste lydelse 2011:486.

13 §

Vid adoption eller när två personer enligt 6 kap. 10 a § föräldrabalken har förordnats att gemensamt utöva vårdnaden om ett barn gäller följande:

1. Rätt till tillfällig föräldrapenning enligt 10 § tillkommer båda adoptivföräldrarna eller de särskilt förordnade vårdnadshavarna.

2. Det som i 11 § föreskrivs om en *far eller mor* ska i stället gälla adoptivföräldrarna eller de särskilt förordnade vårdnadshavarna.

2. Det som i 11 § föreskrivs om en *förälder* ska i stället gälla adoptivföräldrarna eller de särskilt förordnade vårdnadshavarna.

16 kap.

10 §[3]

För barn som står under vårdnad av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare gäller det som föreskrivs i 5–8 §§ om barnets förälder i stället barnets vårdnadshavare.

18 kap.

7 §[4]

Underhållsstöd och förlängt underhållsstöd lämnas även till ett barn som varaktigt bor och är folkbokfört hos

1. en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare som bor här i landet, eller

2. någon eller några som bor här i landet och som var särskilt förordnade vårdnadshavare för barnet, när det fyllde 18 år.

Det som i denna underavdelning föreskrivs om boförälder gäller då den eller de särskilt förordnade vårdnadshavarna. Bestämmelserna i 3, 8 och 9 a §§ tillämpas inte i dessa fall.

Underhållsstöd och förlängt underhållsstöd lämnas inte med stöd av denna paragraf när en särskilt förordnad vårdnadshavare bor tillsammans med barnets förälder.

[3] Tidigare 16 kap. 10 § upphävd genom 2013:1018.
[4] Senaste lydelse 2015:755.

Vägran att uppge *faderskap*	Vägran att uppge *föräldraskap*
8 §	
Underhållsstöd lämnas inte om *barnets mor* är boförälder och *hon* uppenbarligen utan giltigt skäl låter bli att vidta eller medverka till åtgärder för att få *faderskapet eller* föräldraskapet *enligt föräldrabalken till barnet* fastställt.	Underhållsstöd lämnas inte om *den förälder som har fött barnet* är boförälder och uppenbarligen utan giltigt skäl låter bli att vidta eller medverka till åtgärder för att få föräldraskapet *för barnets andra förälder* fastställt.

19 kap.

7 §[5]	
Om underhållsstöd har lämnats och det pågår ett mål om fastställande av *faderskap* till barnet, får den *man* som är instämd åläggas betalningsskyldighet, om det finns sannolika skäl för att *han* är *far* till barnet. Ett beslut om betalningsskyldighet får dock inte meddelas om flera *män* är instämda i målet. *Första stycket tillämpas också i fråga om föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken.*	Om underhållsstöd har lämnats och det pågår ett mål om fastställande av *föräldraskap* till barnet, får den som är instämd åläggas betalningsskyldighet, om det finns sannolika skäl för att *denne* är *förälder* till barnet. Ett beslut om betalningsskyldighet får dock inte meddelas om flera är instämda i målet.

Upphävt faderskap eller föräldraskap	*Hävt* föräldraskap
9 §[6]	
Om betalningsskyldighet har fastställts slutligt för *en man* och *denne* senare *frias från faderskapet till barnet*, har *han* rätt att få tillbaka vad *han* har betalat	Om betalningsskyldighet har fastställts slutligt för *någon* och *dennes föräldraskap* senare *hävs*, har *den bidragsskyldige* rätt att få tillbaka vad *denne* har betalat

[5] Ändringen innebär bland annat att andra stycket tas bort.
[6] Ändringen innebär bland annat att andra stycket tas bort.

jämte ränta enligt 5 § räntelagen (1975:635) från varje betalningsdag.	jämte ränta enligt 5 § räntelagen (1975:635) från varje betalningsdag.
Första stycket tillämpas också i fråga om föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken.	
46 §	
Försäkringskassan får på ansökan av den bidragsskyldige helt eller delvis efterge fordran i fråga om betalningsskyldighet, som avser tid före den dag då *hans faderskap* till ett barn har fastställts genom bekräftelse eller dom, om det finns synnerliga skäl.	Försäkringskassan får på ansökan av den bidragsskyldige helt eller delvis efterge fordran i fråga om betalningsskyldighet, som avser tid före den dag då *den bidragsskyldiges föräldraskap* till ett barn har fastställts genom bekräftelse eller dom, om det finns synnerliga skäl.
60 kap.	
24 §	
Om anmälan enligt 23 § inte görs ska det pensionsgrundande beloppet för barnår tillgodoräknas den av föräldrarna som, för det år beloppet avser, har lägst pensionsunderlag enligt 61 kap. 5 §.	
Har ingen av föräldrarna något pensionsunderlag för det året eller *har* de lika högt underlag, ska det pensionsgrundande beloppet tillgodoräknas *barnets mor eller, om* föräldrarna är av samma kön, *den äldre av dem*.	*Om* ingen av föräldrarna *har* något pensionsunderlag för det året eller *om* de *har* lika högt underlag, ska det pensionsgrundande beloppet tillgodoräknas *den förälder som har fött barnet. Har ingen av föräldrarna fött barnet ska det pensionsgrundande beloppet tillgodoräknas kvinnan, om föräldrarna är av olika kön, eller den äldre av dem, om* föräldrarna är av samma kön.

Vem som likställs med *mor*	Vem som likställs med *den förälder som har fött barnet*
28 §	
Vid tillämpningen av bestämmelserna i 24 § likställs en kvinna som är särskilt förordnad vårdnadshavare eller blivande adoptivförälder med *mor*.	Vid tillämpningen av bestämmelserna i 24 § likställs en kvinna som är särskilt förordnad vårdnadshavare eller blivande adoptivförälder med *den förälder som har fött barnet*.
***Upphävt faderskap eller* föräldraskap**	***Hävt* föräldraskap**
29 §[7]	
För *en man* som *enligt 1 kap. föräldrabalken har ansetts vara far* till ett barn eller vars *faderskap* har fastställts genom bekräftelse eller dom, men som genom senare dom som har *vunnit* laga kraft har *förklarats inte vara far till barnet* gäller följande. För tiden innan den sistnämnda domen har *vunnit* laga kraft ska *mannen* anses som barnets *far* vid tillämpning av bestämmelserna om pensionsgrundande belopp för barnår. *Första stycket tillämpas också i fråga om föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken.*	För *den* som *är förälder* till ett barn *på grund av äktenskap* eller vars *föräldraskap* har fastställts genom bekräftelse eller dom, men som genom senare dom som har *fått* laga kraft har *fått sitt föräldraskap hävt* gäller följande. För tiden innan den sistnämnda domen har *fått* laga kraft ska *personen* anses som barnets *förälder* vid tillämpning av bestämmelserna om pensionsgrundande belopp för barnår.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 2024.

[7] Ändringen innebär bland annat att andra stycket tas bort.

1.7 Förslag till lag om upphävande av lagen (1955:469) angående omreglering av vissa ersättningar enligt lagen den 17 juni 1916 (nr 235) om försäkring för olycksfall i arbete m.m.

Härigenom föreskrivs att lagen (1955:469) angående omreglering av vissa ersättningar enligt lagen den 17 juni 1916 (nr 235) om försäkring för olycksfall i arbete m.m. ska upphöra att gälla vid utgången av december 2023.

1.8 Förslag till lag om ändring i lagen (1958:642) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap

Härigenom föreskrivs att i fråga om lagen (1958:642) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap[1]

dels att nuvarande 4–7 §§ ska betecknas 5–8 §§,

dels att rubriken till lagen, 1–3 §§ och de nya 5 och 8 §§ ska ha följande lydelse,

dels att det ska införas en ny paragraf, 4 §, av följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
Lag (1958:642) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av *faderskap*	**Lag (1958:642) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av *föräldraskap***
1 §[2]	
I denna lag finns bestämmelser om rättsgenetisk undersökning vid utredning av *faderskap* enligt föräldrabalken.	I denna lag finns bestämmelser om rättsgenetisk undersökning vid utredning av *föräldraskap* enligt föräldrabalken.
En sådan undersökning får endast innefatta provtagning som kan ske utan nämnvärt men.	
2 §[3]	
I mål om *förklaring att en viss man som på grund av äktenskap ska anses som far till ett barn inte är det eller om* fastställande *av faderskap* får rätten på begäran av någon av parterna eller när det annars behövs besluta om en rättsgenetisk undersökning. Beslutet får avse barnet, *modern* samt, i mål om *förklaring att en*	I mål om fastställande *eller hävande* av *föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet* får rätten på begäran av någon av parterna eller när det annars behövs besluta om en rättsgenetisk undersökning. Beslutet får avse barnet, *den förälder som har fött barnet* samt, i mål om fastställande av *föräldraskap*, den

[1] Senaste lydelse av lagens rubrik 2021:784.
[2] Senaste lydelse 2021:784.
[3] Senaste lydelse 2021:784.

viss man inte är far, mannen i äktenskapet och, i mål om fastställande av *faderskap*, den *man* mot vilken talan förs. Om det finns anledning att anta att någon annan *man har haft samlag med modern under den tid då* barnet *kan ha tillkommit*, får beslutet avse också *honom*. Innan ett beslut enligt detta stycke meddelas, ska den som beslutet skulle avse ges tillfälle att yttra sig.

Om den *man* som talan om fastställande av *faderskap* avser är avliden, får rätten besluta att en rättsgenetisk undersökning ska göras med hjälp av humanbiologisk vävnad från den avlidne. Ett sådant beslut får meddelas endast om det finns anledning att anta att *mannen har haft samlag med modern under den tid då* barnet *kan ha tillkommit* och skälen för åtgärden uppväger det intrång eller men i övrigt som åtgärden innebär i förhållande till den frid som bör tillkomma den avlidne eller för något annat motstående intresse.

mot vilken talan förs, *och i mål om hävande av föräldraskap, den vars föräldraskap talan avser*. Om det finns anledning att anta att någon annan *kan vara förälder till* barnet, får beslutet avse också *denne*. Innan ett beslut enligt detta stycke meddelas, ska den som beslutet skulle avse ges tillfälle att yttra sig.

Om den som talan om fastställande av *föräldraskap* avser är avliden, får rätten besluta att en rättsgenetisk undersökning ska göras med hjälp av humanbiologisk vävnad från den avlidne. Ett sådant beslut får meddelas endast om det finns anledning att anta att *den avlidne kan vara förälder till* barnet och skälen för åtgärden uppväger det intrång eller men i övrigt som åtgärden innebär i förhållande till den frid som bör tillkomma den avlidne eller för något annat motstående intresse.

Ett beslut om rättsgenetisk undersökning enligt andra stycket får överklagas särskilt. Beslutet får dock verkställas omedelbart, om inte annat beslutas av högre rätt.

3 §[4]

Har ett *faderskap* fastställts genom *bekräftelse eller* dom som har fått laga kraft, får rätten besluta om en rättsgenetisk under-

Har ett *föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet* fastställts genom dom som har fått laga kraft, får rätten besluta

[4] Senaste lydelse 2021:784. Ändringen innebär bland annat att andra stycket tas bort.

sökning, om det efter *bekräftelsen eller* domen har framkommit omständigheter som ger anledning att anta att någon annan *man än den som har fastställts vara far har haft samlag med modern under den tid då* barnet *kan ha tillkommit*. Beslutet får avse barnet, *modern*, den *man* som har fastställts vara *far* och den *andre mannen*.

Om faderskapet har fastställts genom bekräftelse, får ett beslut enligt första stycket meddelas i mål om att bekräftelsen saknar verkan mot den som har lämnat den. Ett sådant beslut får begäras av någon av parterna i målet. Om en talan om att bekräftelsen saknar verkan inte har väckts, prövas frågan om beslut enligt första stycket enligt lagen (1996:242) om domstolsärenden. Ett sådant beslut får begäras av den som kan vara part i ett mål om att bekräftelsen saknar verkan.

Om faderskapet har fastställts genom dom som har fått laga kraft, prövas frågan om beslut enligt första stycket enligt lagen om domstolsärenden. Ett sådant beslut får begäras av någon av parterna i det tidigare målet.

om en rättsgenetisk undersökning, om det efter domen har framkommit omständigheter som ger anledning att anta att någon annan *kan vara förälder till* barnet. Beslutet får avse barnet, *den förälder som har fött barnet*, den som har fastställts vara *förälder* och den *som kan vara förälder*.

Frågan om beslut enligt första stycket *prövas* enligt lagen *(1996:242)* om domstolsärenden. Ett sådant beslut får begäras av någon av parterna i det tidigare målet.

Innan ett beslut enligt första stycket meddelas, ska den som beslutet skulle avse ges tillfälle att yttra sig.

4 §

Om det inte är känt eller är oklart vem som har fött ett barn, får

	rätten, om det behövs, besluta om en rättsgenetisk undersökning. Beslutet får avse barnet, barnets förälder och den som kan ha fött barnet.
	Frågan om beslut enligt första stycket prövas enligt lagen (1996:242) om domstolsärenden. Ett sådant beslut får begäras av den som kan vara part i ett mål om fastställelse av vem som har fött barnet.
	Innan ett beslut enligt första stycket meddelas, ska den som beslutet skulle avse ges tillfälle att yttra sig.
4 §	*5 §*[5]
Ett beslut om rättsgenetisk undersökning i ett ärende som enligt 3 § handläggs enligt lagen (1996:242) om domstolsärenden får överklagas särskilt. Ärendet får avskrivas när ett utlåtande över undersökningen har avgetts eller frågan om undersökning har förfallit.	Ett beslut om rättsgenetisk undersökning i ett ärende som enligt 3 *eller 4* § handläggs enligt lagen (1996:242) om domstolsärenden får överklagas särskilt. Ärendet får avskrivas när ett utlåtande över undersökningen har avgetts eller frågan om undersökning har förfallit.

Ett ärende som avses i första stycket tas upp av rätten i den ort där barnet har sin hemvist eller, om barnet har avlidit, av den rätt som har att ta upp tvist om arv efter barnet. Om det inte finns någon annan behörig domstol, tas ärendet upp av Stockholms tingsrätt.

7 §	*8 §*[6]
Kostnaden för provtagning och undersökning av prov som sker efter beslut av rätten enligt denna lag eller på initiativ av	Kostnaden för provtagning och undersökning av prov som sker efter beslut av rätten enligt denna lag eller på initiativ av

[5] Senaste lydelse av tidigare 4 § 2021:784.
[6] Senaste lydelse av tidigare 7 § 2021:784.

socialnämnden enligt 2 kap. *6* § föräldrabalken ska betalas av staten.	socialnämnden enligt 2 kap. *7* § föräldrabalken ska betalas av staten.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 2024.

1.9 Förslag till lag om upphävande av lagen (1962:303) om förhöjning av vissa ersättningar i anledning av yrkesskada m.m.

Härigenom föreskrivs att lagen (1962:303) om förhöjning av vissa ersättningar i anledning av yrkesskada m.m. ska upphöra att gälla vid utgången av december 2023.

1.10 Förslag till lag om ändring i lagen (1962:512) om indrivning i Sverige av underhållsbidrag, fastställda i Danmark, Finland, Island eller Norge

Härigenom föreskrivs att 1 § lagen (1962:512) om indrivning i Sverige av underhållsbidrag, fastställda i Danmark, Finland, Island eller Norge ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
1 §[1]	
Lagakraftvunnen dom, administrativ myndighets beslut eller av sådan myndighet godkänd förbindelse, varigenom i Danmark, Finland, Island eller Norge någon förpliktats eller utfäst sig att betala underhållsbidrag till make, förutvarande make, barn, styvbarn eller *barnets mor*, *skall* erkännas här i landet utan någon särskild stadfästelse.	*Dom som har fått laga kraft*, administrativ myndighets beslut eller av sådan myndighet godkänd förbindelse, varigenom i Danmark, Finland, Island eller Norge någon förpliktats eller utfäst sig att betala underhållsbidrag till make, förutvarande make, barn, styvbarn eller *den förälder som har fött barnet*, *ska* erkännas här i landet utan någon särskild stadfästelse.
Lagakraftvunnen dom, administrativ myndighets beslut, av sådan myndighet godkänd förbindelse eller annan skriftlig förbindelse, varigenom i Danmark, Finland, Island eller Norge någon förpliktats eller utfäst sig att betala sådant bidrag och som kan verkställas i den staten, *skall* på begäran omedelbart verkställas här i landet. Detsamma *skall* gälla sådan *ännu icke lagakraftvunnen* dom och sådant av rätten eller domaren meddelat beslut som	*Dom som har fått laga kraft*, administrativ myndighets beslut, av sådan myndighet godkänd förbindelse eller annan skriftlig förbindelse, varigenom i Danmark, Finland, Island eller Norge någon förpliktats eller utfäst sig att betala sådant bidrag och som kan verkställas i den staten, *ska* på begäran omedelbart verkställas här i landet. Detsamma *ska* gälla sådan dom *som ännu inte har fått laga kraft* och sådant av rätten eller domaren

[1] Senaste lydelse 2001:400.

kan verkställas *lika med laga-kraftvunnen* dom.	meddelat beslut som kan verkställas *på samma sätt som en* dom *som har fått laga kraft*.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 2024.

1.11 Förslag till lag om ändring i lagen (1967:531) om tryggande av pensionsutfästelse m.m.

Härigenom föreskrivs att 5 § lagen (1967:531) om tryggande av pensionsutfästelse m.m. ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
5 §[1]	
En arbetsgivare får i balansräkningen som skuld under rubriken Avsatt till pensioner redovisa vad arbetsgivaren enligt en allmän pensionsplan har åtagit sig att redovisa under denna rubrik.	
Aktiebolag, ömsesidiga försäkringsbolag, försäkringsföreningar, ömsesidiga tjänstepensionsbolag, tjänstepensionsföreningar, ekonomiska föreningar och sparbanker får under rubriken Avsatt till pensioner redovisa även upplupen del av en pensionsutfästelse som inte omfattas av en allmän pensionsplan. I fråga om arbetstagare, som har ett bestämmande inflytande över bolaget eller föreningen, eller sådan arbetstagares efterlevande får, under den tid inflytandet består, arbetsgivaren dock inte redovisa andra pensionsutfästelser än sådana som ingår i en allmän pensionsplan. Vid bedömningen av om en arbetstagare har ett bestämmande inflytande ska, utöver arbetstagarens eget innehav av aktier eller andelar, även arbetstagarens föräldrars, *far- och morföräldrars,* makes, avkom-	Aktiebolag, ömsesidiga försäkringsbolag, försäkringsföreningar, ömsesidiga tjänstepensionsbolag, tjänstepensionsföreningar, ekonomiska föreningar och sparbanker får under rubriken Avsatt till pensioner redovisa även upplupen del av en pensionsutfästelse som inte omfattas av en allmän pensionsplan. I fråga om arbetstagare, som har ett bestämmande inflytande över bolaget eller föreningen, eller sådan arbetstagares efterlevande får, under den tid inflytandet består, arbetsgivaren dock inte redovisa andra pensionsutfästelser än sådana som ingår i en allmän pensionsplan. Vid bedömningen av om en arbetstagare har ett bestämmande inflytande ska, utöver arbetstagarens eget innehav av aktier eller andelar, även arbetstagarens föräldrars *och deras föräldrars*, makes, avkomlings och

[1] Senaste lydelse 2019:743.

lings och avkomlings makes samlade innehav räknas med.	avkomlings makes samlade innehav räknas med.

Regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer får meddela föreskrifter om att det som sägs i andra stycket första meningen ska gälla även för andra arbetsgivare än som avses där.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 2024.

1.12 Förslag till lag om ändring i lagen (1969:620) om ersättning i vissa fall för utgivna underhållsbidrag

Härigenom föreskrivs i fråga om lagen (1969:620) om ersättning i vissa fall för utgivna underhållsbidrag[1]

dels att 6 § ska upphöra att gälla,

dels att 1–5 §§ ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
	1 §
Den som på grund av förordnande enligt 7 kap. 15 § föräldrabalken i mål om fastställande av *faderskap utgivit* underhållsbidrag till barn har rätt att av allmänna medel få ersättning *härför* om domstolen genom dom eller beslut som *vunnit* laga kraft skilt målet från sig utan att *mannen* blivit underhållsskyldig.	Den som på grund av förordnande enligt 7 kap. 15 § föräldrabalken i *ett* mål om fastställande av *föräldraskap har betalat* underhållsbidrag till *ett* barn har rätt att av allmänna medel få ersättning *för detta*, om domstolen genom dom eller beslut som *har fått* laga kraft skilt målet från sig utan att *denne har* blivit underhållsskyldig.
Vad som *sägs* i första stycket om *rätt* till ersättning av allmänna medel gäller också för det fall att underhållsbidrag *utgivits* på grund av att *mannen* i skriftlig, av två personer bevittnad handling åtagit sig att utge underhåll för *tid*, *intill* dess *resultatet* av *blodundersökning* om *faderskapet föreligger*, och *blodundersökningen* visar att *han icke* kan vara *fader* till barnet. *Är hans faderskap enligt blodundersökningen osannolikt, har han rätt till ersätt-*	*Det* som *anges* i första stycket om *rätten* till ersättning av allmänna medel gäller också för det fall att underhållsbidrag *har betalats* på grund av att *personen* i *en* skriftlig, av två personer bevittnad handling åtagit sig att utge underhåll för *tiden till dess att det finns ett resultat* av *en rättsgenetisk undersökning* om *föräldraskapet* och *undersökningen* visar att *denne inte* kan vara *förälder* till barnet. *Det finns också en* rätt till ersättning, om *det*

[1] Lagen omtryckt 1979:338.
Senaste lydelse av 6 § 2005:440.

ning för utgivna underhållsbidrag, såvida talan om faderskapet icke väckes mot honom inom sex månader från det utlåtandet över blodundersökningen förelåg. Oavsett resultatet av blodundersökningen föreligger rätt till ersättning, om *han* genom *lagakraftvunnen* dom *friats från faderskapet* eller om *annan man på grund av lagakraftvunnen* dom *eller erkännande* är *att anse som fader* till barnet.	genom *en* dom *som har fått laga kraft fastställts att personen inte är förälder till barnet* eller om *det genom en bekräftelse eller* dom *som har fått laga kraft fastställts att någon annan* är *förälder* till barnet.

2 §[2]

Har en man enligt 1 kap. 1 § föräldrabalken ansetts som far till ett barn eller har *en mans faderskap till ett barn* fastställts genom bekräftelse eller dom, *men frias mannen från faderskapet*, har *han* rätt till ersättning av allmänna medel för underhållsbidrag som han enligt 7 kap. 2 § föräldrabalken *utgett till barnet.*	*Om någon på grund av äktenskap är förälder* till ett barn eller har fastställts *som förälder till ett barn* genom bekräftelse eller dom *och föräldraskapet hävs*, har *denne* rätt till ersättning av allmänna medel för *det* underhållsbidrag som *denne har utgett till barnet* enligt 7 kap. 2 § föräldrabalken.

3 §

Ersättning enligt 1 eller 2 § *skall* motsvara vad *mannen* på grund av dom, beslut eller avtal har *erlagt* i underhåll för barnet. Om det finns synnerliga skäl får dock ersättningen sättas ner eller vägras. Utöver ersättning för *erlagda* underhållsbidrag utgår ränta enligt 5 § räntelagen (1975:635) på varje erlagt belopp från dess betalningsdag. *Kan icke* styrkas	Ersättning enligt 1 eller 2 § *ska* motsvara vad *personen* på grund av dom, beslut eller avtal har *betalat* i underhåll för barnet. Om det finns synnerliga skäl får dock ersättningen sättas ner eller vägras. Utöver ersättning för *betalda* underhållsbidrag utgår ränta enligt 5 § räntelagen (1975:635) på varje belopp från dess betalningsdag. *Om det inte kan*

[2] Senaste lydelse 1990:1531.

när underhållsbidragen betalats, beräknas *ränta* till skäligt belopp.

styrkas när underhållsbidragen *har* betalats, beräknas *räntan* till skäligt belopp.

4 §

Föreligger rätt till ersättning enligt denna lag får *mannen ej* kräva tillbaka *vad han* har utgett av den som *mottagit* underhållsbidraget. *Ej* heller får staten kräva tillbaka utgiven ersättning av den som har *mottagit* underhållsbidraget.

Fastställs att *en* annan *man* är *far* till barnet får staten, om det finns särskilda skäl, kräva tillbaka utgiven ersättning av *denne* enligt vad som följer av *hans* underhållsskyldighet mot barnet.

Om det finns en rätt till ersättning enligt denna lag, får *personen inte* kräva tillbaka *det som denne* har utgett av den som *tagit emot* underhållsbidraget. *Inte* heller får staten kräva tillbaka utgiven ersättning av den som har *tagit emot* underhållsbidraget.

Om det fastställs att *någon* annan är *förälder* till barnet får staten, om det finns särskilda skäl, kräva tillbaka utgiven ersättning av *föräldern* enligt vad som följer av *dennes* underhållsskyldighet mot barnet.

5 §

Ansökan om ersättning *göres* hos länsstyrelsen i det län där mål om *faderskapet* handlagts eller skulle ha handlagts av underrätt.

Ansökan om ersättning *görs* hos länsstyrelsen i det län där mål om *föräldraskapet* handlagts eller skulle ha handlagts av underrätt.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 2024.

1.13 Förslag till lag om ändring i lagen (1974:752) om nordisk vittnesplikt m.m.

Härigenom föreskrivs att 1 och 9 §§ lagen (1974:752) om nordisk vittnesplikt m.m. ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
1 §	
Den som är bosatt i Danmark, Finland, Island eller Norge och som fyllt 18 år kan av allmän domstol kallas enligt 2–7 §§ denna lag för att höras som vittne eller som målsägande i anledning av åklagarens talan, om han vid kallelsen uppehåller sig i något av dessa länder.	Den som är bosatt i Danmark, Finland, Island eller Norge och som *har* fyllt 18 år kan av allmän domstol kallas enligt 2–7 §§ denna lag för att höras som vittne eller som målsägande i anledning av åklagarens talan, om han *eller hon* vid kallelsen uppehåller sig i något av dessa länder.
Vad i 2–5, 7 och 8 §§ *föreskrives* i fråga om vittne eller målsägande gäller i tillämpliga delar part eller ställföreträdare för part som *skall* inställa sig personligen i mål eller ärende *rörande* vårdnaden om barn, *äktenskaplig börd* eller *faderskapet* till barn *utom äktenskap* och som vid kallelsen är bosatt och uppehåller sig i land som anges i första stycket.	*Det som* i 2–5, 7 och 8 §§ *föreskrivs* om vittne eller målsägande gäller i tillämpliga delar *också* part eller ställföreträdare för *en* part som *ska* inställa sig personligen i *ett* mål eller ärende *som rör* vårdnaden om barn eller *föräldraskapet* till barn och som vid kallelsen är bosatt och uppehåller sig i *ett* land som anges i första stycket.
9 §	
Den som är bosatt här i landet och uppehåller sig här eller i Danmark, Finland, Island eller Norge är skyldig att efter kallelse inställa sig för att höras som vittne vid domstol i Danmark, Island eller Norge eller som vittne eller målsägande vid domstol i Finland enligt bestämmelserna i det landet. Detsamma gäller den som uppehåller sig här i landet och är bosatt i Danmark, Finland, Island eller Norge.	

Den som är part eller ställföreträdare för part i mål eller ärende som rör vårdnaden om barn, *äktenskaplig börd* eller *faderskapet* till barn *utom äktenskap* är skyldig att under de förutsättningar som anges i första stycket efter kallelse inställa sig personligen vid domstol i Danmark, Finland, Island eller Norge.	Den som är part eller ställföreträdare för *en* part i *ett* mål eller ärende som rör vårdnaden om barn eller *föräldraskapet* till barn är skyldig att under de förutsättningar som anges i första stycket efter kallelse inställa sig personligen vid domstol i Danmark, Finland, Island eller Norge.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 2024.

1.14 Förslag till lag om ändring i lagen (1977:595) om erkännande och verkställighet av nordiska domar på privaträttens område

Härigenom föreskrivs att 2 och 7 §§ lagen (1977:595) om erkännande och verkställighet av nordiska domar på privaträttens område ska ha följande lydelse.

Lydelse enligt prop. 2021/22:188	*Föreslagen lydelse*
2 §	
Med dom jämställs i denna lag	
1. utslag varigenom överexekutor i Finland efter lagsökning har beslutat att någon är betalningsskyldig,	
2. finsk betalningsorder,	
3. av norsk åklagarmyndighet utfärdat föreläggande av ersättningsskyldighet, vilket har godkänts av den som avses med föreläggandet,	
4. beslut om ersättning för rättegångskostnad i tvistemål, om dom i målet skulle omfattas av denna lag eller *lagen (1979:1001) om erkännande av nordiska föräldraskapsavgöranden*, och i brottmål, om ersättningen ska betalas till enskild part,	4. beslut om ersättning för rättegångskostnad i tvistemål, om dom i målet skulle omfattas av denna lag eller *4 kap. lagen (2024:000) om föräldraskap i internationella situationer*, och i brottmål, om ersättningen ska betalas till enskild part,
5. beslut om ersättning till vittne eller sakkunnig i tvistemål eller brottmål,	
6. beslut om återbetalning till staten av förskott på sådan ersättning för inställelsekostnad, som har utbetalats till vittne, målsägande eller part.	
Ett finskt lagsökningsutslag mot vilket besvär inte har anförts anses ha fått laga kraft, även om tiden för stämning om återvinning inte har gått ut.	
7 §	
Denna lag tillämpas inte om något annat följer av	
– de unionsrättsakter och internationella instrument som anges i 1 § lagen (2014:912) med kompletterande bestämmelser om dom-	

stols behörighet och om erkännande och internationell verkställighet av vissa avgöranden eller i 1 kap. 2 § lagen (2019:234) om makars och sambors förmögenhetsförhållanden i internationella situationer, eller

– särskilda bestämmelser om erkännande och verkställighet av avgöranden och förlikningar på särskilda rättsområden.

Lagen tillämpas inte heller i fråga om

1. dom eller förlikning i mål om boskillnad, legal separation, äktenskapsskillnad, återgång av äktenskap, antagande av adoptivbarn eller adoptivförhållandes hävande, omyndighetsförklaring eller dess hävande eller i mål angående bodelning eller skadestånd med anledning av legal separation, äktenskapsskillnad eller återgång av äktenskap, om det inte är fråga om verkställighet av en dom som ska gälla i Sverige enligt 22 § förordningen (1931:429) om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap, adoption och förmynderskap eller enligt 3 kap. 14 § lagen (2019:234) om makars och sambors förmögenhetsförhållanden i internationella situationer,

2. dom eller förlikning som rör vårdnad om eller rätt till umgänge med barn eller överlämnande av barn i annat fall, om det inte är fråga om verkställighet enligt 6 §,

3. dom eller förlikning som rör familjerättslig underhållsskyldighet,

4. dom eller förlikning som rör *faderskapet till ett barn eller* föräldraskapet till ett barn *för en kvinna som är eller har varit gift eller sambo med barnets mor*,

4. dom eller förlikning som rör föräldraskapet till ett barn,

5. dom eller förlikning som rör rätt på grund av arv eller testamente, efterlevande makes rätt, boutredning eller skifte med anledning av dödsfall eller ansvar för den dödes skulder, om inte den avlidne var medborgare i Danmark, Finland, Island, Norge eller Sverige och hade sin hemvist i någon av dessa stater,

6. dom eller förlikning som rör

a) en gäldenärs försättande i konkurs,

b) inledande av en förhandling om offentligt ackord utan konkurs,

c) andra frågor som beror av en konkursdomares eller konkursdomstols prövning, eller

d) en rättshandlings eller någon annan åtgärds ogiltighet eller återgång på grund av konkurs eller förhandling om offentligt ackord utan konkurs i något av de nordiska länderna, om det framgår av konkursbeslutet eller beslutet om offentlig ackordsförhandling att gäldenären inte hade sin hemvist i något av de nordiska länderna, eller

7. dom eller förlikning i mål som ska tas upp omedelbart av särskild domstol för handläggning av tvister som rör kollektivavtal.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 2024.

1.15 Förslag till lag om ändring i folkbokföringslagen (1991:481)

Härigenom föreskrivs att 2, 2 a och 6 §§ folkbokföringslagen (1991:481) ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
2 §[1]	
Ett barn som föds levande här i landet ska folkbokföras om *modern är folkbokförd eller om fadern* är folkbokförd och vårdnadshavare.	Ett barn som föds levande här i landet ska folkbokföras om *en förälder* är folkbokförd och vårdnadshavare.
Även ett barn som föds levande utom landet ska folkbokföras, om	
1. modern är folkbokförd med stöd av 14 §,	
2. fadern är folkbokförd med stöd av 14 § och vårdnadshavare, eller	*1. en förälder* är folkbokförd med stöd av 14 § och vårdnadshavare, eller
3. det finns synnerliga skäl för att barnet ska folkbokföras.	*2.* det finns synnerliga skäl för att barnet ska folkbokföras.
2 a §[2]	
Ett barn som har vistats utom landet sedan födelsen utan att vara folkbokfört, ska folkbokföras om *fadern eller barnets* förälder *enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken* var folkbokförd med stöd av 14 § vid barnets födelse och senare blir vårdnadshavare.	Ett barn som har vistats utom landet sedan födelsen utan att vara folkbokfört, ska folkbokföras om *en* förälder var folkbokförd med stöd av 14 § vid barnets födelse och senare blir vårdnadshavare.
Ett barn under 18 år som adopteras av en person som är folkbokförd med stöd av 14 §, ska folkbokföras när adoptionen blir giltig i Sverige.	

[1] Senaste lydelse 2013:380.
[2] Senaste lydelse 2013:380.

6 §[3]

En person ska folkbokföras på den fastighet och i den kommun där han eller hon enligt 7 och 8–13 §§ är att anse som bosatt. Den kommun där en person är folkbokförd är hans eller hennes folkbokföringsort.

En person som folkbokförs på en fastighet som innehåller flera bostadslägenheter ska folkbokföras också på lägenhet. Med bostadslägenhet avses lägenhet som är registrerad i lägenhetsregistret enligt lagen (2006:378) om lägenhetsregister.

Ett nyfött barn som enligt 2 § ska folkbokföras, folkbokförs där *modern* är folkbokförd eller, om *modern* inte är folkbokförd, där *fadern* är folkbokförd. Den kommun där ett nyfött barn folkbokförs är hans eller hennes födelsehemort.	Ett nyfött barn som enligt 2 § ska folkbokföras, folkbokförs där *den förälder som har fött barnet* är folkbokförd eller, om *den föräldern* inte är folkbokförd, där *barnets andra förälder* är folkbokförd. Den kommun där ett nyfött barn folkbokförs är hans eller hennes födelsehemort.

Undantag från första stycket finns i 14 och 16 §§.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 2024.

[3] Senaste lydelse 2013:380.

1.16 Förslag till lag om ändring i sametingslagen (1992:1433)

Härigenom föreskrivs att 1 kap. 2 § sametingslagen (1992:1433) ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
1 kap.	
2 §[1]	
Med same avses i denna lag den som anser sig vara same och	
1. gör sannolikt att han eller hon har eller har haft samiska som språk i hemmet, eller	
2. gör sannolikt att någon av hans eller hennes föräldrar, *far-* eller *morföräldrar* har eller har haft samiska som språk i hemmet, eller	2. gör sannolikt att någon av hans eller hennes föräldrar eller *deras föräldrar* har eller har haft samiska som språk i hemmet, eller
3. har en förälder som är eller har varit upptagen i röstlängd till Sametinget.	
Vad som sägs i första stycket 3 gäller inte om länsstyrelsen har beslutat att föräldern inte *skall* vara upptagen i röstlängden på den grunden att föräldern inte är same.	Vad som sägs i första stycket 3 gäller inte om länsstyrelsen har beslutat att föräldern inte *ska* vara upptagen i röstlängden på den grunden att föräldern inte är same.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 2024.

[1] Senaste lydelse 2006:803.

1.17 Förslag till lag om ändring i lagen (1993:1651) om läkarvårdsersättning

Härigenom föreskrivs att 2 § lagen (1993:1651) om läkarvårdsersättning ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
2 §[1]	
Bestämmelserna i denna lag gäller vid vård av den som är bosatt i Sverige, om inte något annat är särskilt föreskrivet.	
Bestämmelserna i denna lag gäller även vid vård av den som, utan att vara bosatt i Sverige, har rätt till vårdförmåner i Sverige vid sjukdom och *moderskap* enligt vad som följer av Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 883/2004 av den 29 april 2004 om samordning av de sociala trygghetssystemen. Detsamma ska gälla för den som avses i 5 kap. 7 § första stycket socialförsäkringsbalken och som omfattas av nämnda förordning.	Bestämmelserna i denna lag gäller även vid vård av den som, utan att vara bosatt i Sverige, har rätt till vårdförmåner i Sverige vid sjukdom och *föräldraskap* enligt vad som följer av Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 883/2004 av den 29 april 2004 om samordning av de sociala trygghetssystemen. Detsamma ska gälla för den som avses i 5 kap. 7 § första stycket socialförsäkringsbalken och som omfattas av nämnda förordning.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 2024.

[1] Senaste lydelse 2010:1318.

1.18 Förslag till lag om ändring i lagen (1993:1652) om ersättning för fysioterapi

Härigenom föreskrivs att 2 § lagen (1993:1652) om ersättning för fysioterapi[1] ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
2 §[2]	
Bestämmelserna i denna lag gäller vid fysioterapeutisk behandling av den som är bosatt i Sverige, om inte något annat är särskilt föreskrivet.	
Bestämmelserna i denna lag gäller även vid fysioterapeutisk behandling av den som, utan att vara bosatt i Sverige, har rätt till vårdförmåner i Sverige vid sjukdom och *moderskap* enligt vad som följer av Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 883/2004 av den 29 april 2004 om samordning av de sociala trygghetssystemen. Detsamma gäller för den som avses i 5 kap. 7 § första stycket socialförsäkringsbalken och som omfattas av nämnda förordning.	Bestämmelserna i denna lag gäller även vid fysioterapeutisk behandling av den som, utan att vara bosatt i Sverige, har rätt till vårdförmåner i Sverige vid sjukdom och *föräldraskap* enligt vad som följer av Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 883/2004 av den 29 april 2004 om samordning av de sociala trygghetssystemen. Detsamma gäller för den som avses i 5 kap. 7 § första stycket socialförsäkringsbalken och som omfattas av nämnda förordning.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 2024.

[1] Senaste lydelse av lagens rubrik 2013:1145.
[2] Senaste lydelse 2013:1145.

1.19 Förslag till lag om ändring i föräldraledighetslagen (1995:584)

Härigenom föreskrivs att 3 och 4 §§ och rubriken närmast före 4 § föräldraledighetslagen (1995:584) ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
3 §[1]	
Det finns följande sex former av föräldraledighet för vård av barn m.m.:	
1. Hel ledighet för en *kvinnlig* arbetstagare i samband med *hennes barns födelse* och för amning (*mammaledighet*, 4 §).	1. Hel ledighet för en arbetstagare i samband med *att arbetstagaren föder barn* och för amning (*ledighet i samband med barns födelse*, 4 §).
2. Hel ledighet för en förälder tills barnet blivit 18 månader eller, under förutsättning att föräldern då har hel föräldrapenning, för tid därefter (hel ledighet med eller utan föräldrapenning, 5 §).	
3. Ledighet för en förälder i form av förkortning av normal arbetstid med tre fjärdedelar, hälften, en fjärdedel eller en åttondel medan föräldern har tre fjärdedels, halv, en fjärdedels respektive en åttondels föräldrapenning (delledighet med föräldrapenning, 6 §).	
4. Ledighet för en förälder i form av förkortning av normal arbetstid med upp till en fjärdedel tills, i huvudfallet, barnet fyllt åtta år (delledighet utan föräldrapenning, 7 §).	
5. Ledighet för en arbetstagares tillfälliga vård av barn (ledighet med tillfällig föräldrapenning m.m., 8 §).	
6. Ledighet för en förälder i form av förkortning av normal arbetstid med upp till en fjärdedel om det för barnet lämnas omvårdnadsbidrag (ledighet med omvårdnadsbidrag, 9 §).	
Särskilda bestämmelser om ledighet och omplacering för *kvinnliga* arbetstagare som väntar barn, nyligen fött barn eller som ammar finns i 18–21 §§.	Särskilda bestämmelser om ledighet och omplacering för arbetstagare som väntar barn, nyligen fött barn eller som ammar finns i 18–21 §§.

[1] Senaste lydelse 2018:1266.

Mammaledighet	*Ledighet i samband med barns födelse*
	4 §[2]
En *kvinnlig* arbetstagare har rätt till hel ledighet i samband med *sitt barns födelse* under en sammanhängande tid av minst sju veckor före den beräknade tidpunkten för förlossningen och sju veckor efter förlossningen. Om *hon* inte är ledig på annan grund *skall* två veckor av denna *mammaledighet* vara obligatoriska under tiden före eller efter förlossningen.	En arbetstagare har rätt till hel ledighet i samband med *att arbetstagaren föder barn* under en sammanhängande tid av minst sju veckor före den beräknade tidpunkten för förlossningen och sju veckor efter förlossningen. *Om arbetstagaren* inte är ledig på annan grund *ska* två veckor av denna *ledighet* vara obligatoriska under tiden före eller efter förlossningen.
	Arbetstagaren har också rätt att vara ledig för att amma barnet.
Mammaledighet behöver inte vara förenad med att *föräldrapennning* betalas ut. Vid ledighet för att amma barnet gäller inte 10–15 §§.	*Ledighet i samband med barns födelse* behöver inte vara förenad med att *föräldrapenning* betalas ut. Vid ledighet för att amma barnet gäller inte 10–15 §§.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 2024.

[2] Senaste lydelse 2000:580.

1.20 Förslag till lag om ändring i lagen (1998:527) om det statliga personadressregistret

Härigenom föreskrivs att 4 § lagen (1998:527) om det statliga personadressregistret ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*

4 §[1]

SPAR får innehålla uppgifter om personer som är eller har varit folkbokförda i landet och personer som har tilldelats personnummer enligt 18 b § folkbokföringslagen (1991:481). SPAR får även innehålla uppgifter om personer som har tilldelats samordningsnummer, om det inte råder osäkerhet om personernas identitet. Följande uppgifter får anges:

1. namn,
2. person- eller samordningsnummer,
3. födelsetid,
4. adress,
5. folkbokföringsort och distrikt,
6. födelsehemort,
7. svenskt medborgarskap,
8. make eller vårdnadshavare,

8. make eller vårdnadshavare *och föräldrafullmaktshavare enligt lagen (2024:000) om föräldrafullmakter*,

9. avregistrering från folkbokföringen enligt 19–22 §§ folkbokföringslagen, med angivande av tidpunkt,
10. summan av fastställd förvärvsinkomst och inkomst av kapital, dock lägst noll kronor,
11. ägare av småhusenhet eller lantbruksenhet med småhus på tomtmark samt uppgift om kommun (belägenhet),
12. taxeringsvärde för småhusenhet,
13. tidpunkt för när ett samordningsnummer har tilldelats och när vilandeförklaring kan komma att ske enligt 18 d § 1 folkbokföringslagen,

[1] Senaste lydelse 2021:376.

14. tidpunkt för vilandeförklaring av ett samordningsnummer med angivande av om förklaringen skett på grund av 18 d § 1 eller 2 folkbokföringslagen, och

15. tidpunkt för när en person med samordningsnummer har avlidit.

På begäran av en registrerad ska det i SPAR också anges att uppgifter om denne inte får behandlas vid urvalsdragningar enligt 3 § 2 för direktreklam.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 2024.

1.21 Förslag till lag om ändring i inkomstskattelagen (1999:1229)

Härigenom föreskrivs att 2 kap. 22 §, 27 kap. 12 § och 62 kap. 3 § inkomstskattelagen (1999:1229) ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
2 kap.	
22 §	
Med närstående avses	
– make,	
– *förälder*,	– *föräldrar och deras föräldrar*,
– *mor- och farförälder*,	
– avkomling och avkomlings make,	
– syskon, syskons make och avkomling, och	
– dödsbo som den skattskyldige eller någon av de tidigare nämnda personerna är delägare i.	
Styvbarn och *fosterbarn* räknas som avkomling.	Styvbarn och *familjehemsplacerat barn* räknas som avkomling.
27 kap.	
12 §[1]	
Vid beräkningen av antalet avyttrade byggnadstomter ska den som är eller har varit gift räkna in också makens avyttringar under äktenskapet under tioårsperioden.	
Om en fastighet har förvärvats genom köp, byte eller på liknande sätt eller genom gåva, ska förvärvaren och överlåtaren räkna in också varandras avyttringar under tidsperioden, om förvärvaren är	
1. överlåtarens förälder, *far- eller morförälder,* make, avkomling eller avkomlings make,	1. överlåtarens förälder *eller dennes förälder*, make, avkomling eller avkomlings make,
2. ett dödsbo där överlåtaren eller någon person som nämns i 1 är delägare, eller	
3. ett aktiebolag, ett svenskt handelsbolag eller en ekonomisk förening där överlåtaren ensam eller tillsammans med någon person	

[1] Senaste lydelse 2007:1419.

som nämns i 1 på grund av det sammanlagda innehavet av andelar har ett bestämmande inflytande.

62 kap.

3 §

Allmänt avdrag får göras för underskott det beskattningsår den skattskyldige börjar bedriva näringsverksamheten (startåret) och de fyra följande beskattningsåren. Avdrag får vart och ett av åren göras med högst 100 000 kronor.

Avdrag får inte göras om

1. den skattskyldige någon gång under de fem beskattningsåren närmast före startåret direkt eller indirekt bedrivit liknande näringsverksamhet, eller

2. en fastighet på ägarens begäran enligt 2 kap. 9 § ingår i näringsverksamheten i stället för att vara privatbostadsfastighet.

Den som förvärvar en näringsverksamhet från en närstående inträder i den närståendes skattemässiga situation när det gäller rätten till avdrag. Detta gäller dock inte om förvärvet sker genom köp, byte eller liknande förvärv från den skattskyldiges förälder eller *far- eller morförälder*.

Den som förvärvar en näringsverksamhet från en närstående inträder i den närståendes skattemässiga situation när det gäller rätten till avdrag. Detta gäller dock inte om förvärvet sker genom köp, byte eller liknande förvärv från den skattskyldiges förälder eller *dennes förälder*.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 2024.

1.22 Förslag till lag om ändring i lagen (2001:182) om behandling av personuppgifter i Skatteverkets folkbokföringsverksamhet

Härigenom föreskrivs att 2 kap. 3 § lagen (2001:182) om behandling av personuppgifter i Skatteverkets folkbokföringsverksamhet[1] ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
2 kap.	
3 §[2]	
För de ändamål som anges i 1 kap. 4 § får följande uppgifter behandlas i databasen:	
1. person- eller samordningsnummer,	
2. namn,	
3. födelsetid,	
4. födelsehemort,	
5. födelseort,	
6. adress,	
7. folkbokföringsfastighet, lägenhetsnummer, folkbokföringsort, distrikt och folkbokföring under särskild rubrik,	
8. medborgarskap,	
9. civilstånd,	
10. make, barn, föräldrar, vårdnadshavare och annan person som den registrerade har samband med inom folkbokföringen,	10. make, barn, föräldrar, vårdnadshavare, *föräldrafullmaktshavare enligt lagen (2024:000) om föräldrafullmakter* och annan person som den registrerade har samband med inom folkbokföringen,
11. samband enligt 10 som är grundat på adoption,	
12. inflyttning från utlandet,	
13. avregistrering enligt 19–22 §§ folkbokföringslagen (1991:481),	
14. anmälan enligt 5 kap. 2 § vallagen (2005:837),	
15. gravsättning,	

[1] Senaste lydelse av lagens rubrik 2003:671.
[2] Senaste lydelse 2021:377.

16. personnummer som personen har tilldelats i ett annat nordiskt land,

17. uppehållsrätt för en person som är folkbokförd,

18. tidpunkt för när vilandeförklaring kan komma att ske enligt 18 d § 1 folkbokföringslagen,

19. vilandeförklaring av ett samordningsnummer med angivande av om förklaringen skett på grund av 18 d § 1 eller 2 folkbokföringslagen, och

20. tidpunkt för när en person med samordningsnummer har avlidit.

I databasen får uppgifter behandlas som den 30 juni 1991 enligt särskilda bestämmelser var antecknade i sådan personakt som avses i 16 § i den upphävda folkbokföringskungörelsen (1967:495), oavsett om uppgifterna är sådana som avses i 1 kap. 6 §.

I ärenden om tilldelning av personnummer enligt 18 b § folkbokföringslagen eller samordningsnummer får även anges grunden för tilldelningen och de handlingar som har legat till grund för identifiering. I ärenden om tilldelning av samordningsnummer får även anges uppgift om att det råder osäkerhet om personens identitet.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 2024.

1.23 Förslag till lag om ändring i socialtjänstlagen (2001:453)

Härigenom föreskrivs att 5 kap. 3 och 3 a §§, 10 kap. 5 §, 11 kap. 10 § och 12 kap. 2 § socialtjänstlagen (2001:453) ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
5 kap.	
3 §[1]	
Kommunen ska sörja för	
1. att föräldrar kan erbjudas samtal under sakkunnig ledning i syfte att nå enighet i frågor som gäller vårdnad, boende, umgänge och frågor som gäller barnets försörjning (samarbetssamtal), *och*	1. att föräldrar kan erbjudas samtal under sakkunnig ledning i syfte att nå enighet i frågor som gäller vårdnad, boende, umgänge och frågor som gäller barnets försörjning (samarbetssamtal),
2. att föräldrar får hjälp att träffa avtal enligt 6 kap. 6 §, 14 a § andra stycket eller 15 a § *tredje* stycket föräldrabalken.	2. att föräldrar får hjälp att träffa avtal enligt 6 kap. 6 §, 14 a § andra stycket eller 15 a § *fjärde* stycket föräldrabalken,
	3. att barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson enligt 6 kap. 15 a § andra stycket föräldrabalken kan erbjudas samtal under sakkunnig ledning i syfte att nå enighet i frågor som gäller umgänge och andra av barnets personliga angelägenheter (samarbetssamtal), och
	4. att barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson får hjälp att träffa avtal enligt 6 kap. 15 a § fjärde stycket föräldrabalken.

Kommunen ska sörja för att familjerådgivning genom kommunens försorg eller annars genom lämplig yrkesmässig rådgivare kan erbjudas dem som begär det.

[1] Senaste lydelse 2013:1000.

Med familjerådgivning avses i denna lag en verksamhet som består i samtal med syfte att bearbeta samlevnadskonflikter i parförhållanden och familjer.

3 a §[2]

Kommunen ska sörja för att föräldrar som inte är överens i frågor om vårdnad, boende eller umgänge kan erbjudas informationssamtal under sakkunnig ledning.	Kommunen ska sörja för att föräldrar som inte är överens i frågor om vårdnad, boende eller umgänge kan erbjudas informationssamtal under sakkunnig ledning. *Kommunen ska även sörja för att sådana samtal kan erbjudas barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson enligt 6 kap. 15 a § andra stycket föräldrabalken, när de inte är överens i frågor om umgänge.*

I lagen (2021:530) om informationssamtal finns bestämmelser om sådana samtal.

10 kap.

5 §[3]

Uppdrag att besluta på socialnämndens vägnar får när det gäller föräldrabalken avse endast uppgifter som anges i följande lagrum

– 1 kap. *4*, *9*, *13 och 14* §§ föräldrabalken,	– 1 kap. *5* § föräldrabalken,
– 2 kap. 1, *4–6* och *8–9* §§ föräldrabalken, dock inte befogenhet enligt *9* § att besluta att inte påbörja en utredning eller att lägga ner en påbörjad utredning,	– 2 kap. 1, *2*, *5–8* och *10* §§ föräldrabalken, dock inte befogenhet enligt *10* § att besluta att inte påbörja en utredning eller att lägga ner en påbörjad utredning,
– 3 kap. *5*, 6 och *8* §§ föräldrabalken,	– 3 kap. 6, *7* och *9* §§ föräldrabalken,
– 4 kap. 14 § föräldrabalken,	

[2] Senaste lydelse 2021:531.
[3] Senaste lydelse 2018:1282.

– 6 kap. 6 §, 14 a § andra stycket och 15 a § *tredje* stycket föräldrabalken,

– 6 kap. 6 §, 14 a § andra stycket och 15 a § *fjärde* stycket föräldrabalken,

– 6 kap. 13 a § föräldrabalken, dock endast åt en särskild avdelning som består av ledamöter eller ersättare i nämnden,

– 6 kap. 15 c § tredje stycket föräldrabalken,

– 6 kap. 19 § föräldrabalken när det gäller beslut att utse utredare i mål och ärenden om vårdnad, boende eller umgänge,

– 7 kap. 7 § föräldrabalken när det gäller godkännande av avtal om att underhållsbidrag ska betalas för längre perioder än tre månader,

– 11 kap. 16 § andra stycket föräldrabalken.

Uppdrag att besluta på socialnämndens vägnar får inte omfatta befogenhet att meddela beslut i frågor som avses i 5 kap. 2 § denna lag eller att fullgöra nämndens uppgifter enligt 16 kap. 18 § eller 18 kap. 19 § socialförsäkringsbalken.

11 kap.

10 §[4]

När en åtgärd rör ett barn ska barnet få relevant information. Ett barn ska ges möjlighet att framföra sina åsikter i frågor som rör barnet. Om barnet inte framför sina åsikter, ska hans eller hennes inställning så långt det är möjligt klarläggas på annat sätt. Barnets åsikter och inställning ska tillmätas betydelse i förhållande till hans eller hennes ålder och mognad.

Ett barn som har fyllt 15 år har rätt att föra sin egen talan i mål och ärenden enligt denna lag. Ett barn som är yngre får höras i domstol, om barnet inte kan antas ta skada av det.

Vid en sådan utredning som avses i 2 § om behov av ingripande till ett barns skydd eller stöd får barnet höras utan vårdnadshavarens samtycke och utan att vårdnadshavaren är närvarande. Detsamma gäller vid en utredning på socialnämndens initiativ om *överflyttning av vårdnaden enligt 6 kap. 7 eller 8 § föräldrabalken.*

Vid en sådan utredning som avses i 2 § om behov av ingripande till ett barns skydd eller stöd får barnet höras utan vårdnadshavarens samtycke och utan att vårdnadshavaren är närvarande. Detsamma gäller vid en utredning på socialnämndens initiativ om

1. överflyttning av vårdnaden enligt 6 kap. 7 eller 8 § föräldrabalken, eller

[4] Senaste lydelse 2012:776.

2. överflyttning av vårdnaden enligt 6 kap. 9 c § tredje stycket föräldrabalken, om frågan om överflyttning gäller brister i omsorgen.

12 kap.

2 §[5]

Följande handlingar får inte gallras med stöd av bestämmelserna i 1 § första stycket:

1. handlingar som kommit in eller upprättats i samband med utredning om *faderskap eller* föräldraskap *enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken*,

1. handlingar som kommit in eller upprättats i samband med utredning om föräldraskap,

2. handlingar som kommit in eller upprättats i samband med utredning om adoption,

3. handlingar som kommit in eller upprättats i samband med att ett barn har placerats eller tagits emot i ett hem för vård eller boende, familjehem, stödboende, sådant boende som avses i 5 kap. 7 § tredje stycket eller annat enskilt hem som inte tillhör någon av föräldrarna eller någon annan som har vårdnaden om barnet.

Avtal enligt 6 kap. 6 §, 14 a § andra stycket eller 15 a § *tredje* stycket föräldrabalken som godkänts av socialnämnden får inte gallras förrän barnet fyllt arton år.

Avtal enligt 6 kap. 6 §, 14 a § andra stycket eller 15 a § *fjärde* stycket föräldrabalken som godkänts av socialnämnden får inte gallras förrän barnet fyllt arton år.

Handlingar ska vidare undantas från gallring enligt bestämmelserna i 1 § av hänsyn till forskningens behov i ett representativt urval av kommuner och i övriga kommuner beträffande ett representativt urval av personer.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 2024.

[5] Senaste lydelse 2015:982.

1.24 Förslag till lag om ändring i lagen (2002:160) om läkemedelsförmåner m.m.

Härigenom föreskrivs att 4 § lagen (2002:160) om läkemedelsförmåner m.m. ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
4 §[1]	
Rätt till förmåner enligt denna lag har	
1. den som är bosatt i Sverige,	
2. den som, utan att vara bosatt här, har rätt till vårdförmåner i Sverige vid sjukdom eller *moderskap* enligt vad som följer av Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 883/2004 av den 29 april 2004 om samordning av de sociala trygghetssystemen, och	2. den som, utan att vara bosatt här, har rätt till vårdförmåner i Sverige vid sjukdom eller *föräldraskap* enligt vad som följer av Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 883/2004 av den 29 april 2004 om samordning av de sociala trygghetssystemen, och
3. den som avses i 5 kap. 7 § första stycket socialförsäkringsbalken och som omfattas av nämnda förordning.	
Rätt till förmåner enligt 5 och 20 §§ med undantag för varor som avses i 18 § andra punkten har även den som i annat fall, utan att vara bosatt i Sverige, har anställning här.	

Denna lag träder i kraft den 1 januari 2024.

[1] Senaste lydelse 2017:49.

1.25 Förslag till lag om ändring i lagen (2002:297) om biobanker i hälso- och sjukvården m.m.

Härigenom föreskrivs att 5 kap. 6 § lagen (2002:297) om biobanker i hälso- och sjukvården m.m. ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
5 kap.	
6 §[1]	
För varje provgivare får endast följande uppgifter registreras:	
– *moderns* namn, personnummer och hemort,	– namn, personnummer och hemort *till den som har fött barnet*,
– graviditetens längd,	
– provgivarens födelsetid, födelsevikt, kön och personnummer samt ordningstal vid flerbörd,	
– den enhet inom sjukvården som tagit provet,	
– analys- och undersökningsresultat,	
– diagnos,	
– uppgifter om behandling av diagnostiserade sjukdomar,	
– uppgifter som kan ha betydelse för tolkning och uppföljning av resultatet, och	
– uppgifter om information till och samtycke från provgivaren eller dennes vårdnadshavare.	

Denna lag träder i kraft den 1 januari 2024.

[1] Senaste lydelse 2019:340.

1.26 Förslag till lag om ändring i lagen (2006:351) om genetisk integritet m.m.

Härigenom föreskrivs att 1 kap. 5 §, 6 kap. 1 och 6 §§ och 7 kap. 1 och 8 §§ lagen (2006:351) om genetisk integritet m.m. ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
1 kap.	
5 §[1]	
I denna lag betyder	
genetisk undersökning: en undersökning inom hälso- och sjukvården eller medicinsk forskning som syftar till att ge upplysning om en människas arvsmassa genom molekylärgenetisk, mikrobiologisk, immunologisk, biokemisk, cytogenetisk eller därmed jämförlig analysmetod eller genom inhämtande av upplysningar om hans eller hennes biologiska släktingar,	
genetisk information: information om resultatet av en genetisk undersökning, dock inte till den del informationen endast innefattar upplysning om den undersöktes aktuella hälsotillstånd,	
fosterdiagnostik: medicinsk undersökning av en gravid kvinna och det foster hon bär på,	
genetisk fosterdiagnostik: genetisk undersökning av foster eller en gravid kvinna för att få information om fostrets sjukdomar, sjukdomsanlag och missbildningar genom fostervattensprov, moderkaksprov eller blodprov,	
preimplantatorisk genetisk diagnostik: genetisk undersökning av ett befruktat ägg innan detta implanteras i en kvinnas livmoder,	
genterapi: en behandling som innebär att en frisk gen med hjälp av en bärare (vektor) förs in i celler hos en individ som har en genetisk sjukdom,	
somatisk cellkärnöverföring: att cellkärnan i ett ägg ersätts med kärnan från en kroppscell, och	
ensamstående kvinna: en kvinna som inte är gift, *registrerad partner* eller sambo.	*ensamstående kvinna*: en kvinna som inte är gift eller sambo.

[1] Senaste lydelse 2016:18.

6 kap.

1 §[2]

I detta kapitel finns bestämmelser om att föra in spermier i en kvinna på konstlad väg (insemination).

Det som i detta kapitel sägs om make gäller också registrerad partner.

6 §

Om det i ett mål om *faderskap eller* föräldraskap *enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken* är nödvändigt att få del av de uppgifter som finns om en insemination, är den som är ansvarig för inseminationen eller annan som har tillgång till uppgifterna skyldig att på begäran av domstolen lämna ut dessa uppgifter.

Om det i ett mål om föräldraskap är nödvändigt att få del av de uppgifter som finns om en insemination, är den som är ansvarig för inseminationen eller annan som har tillgång till uppgifterna skyldig att på begäran av domstolen lämna ut dessa uppgifter.

7 kap.

1 §[3]

I detta kapitel finns bestämmelser om befruktning utanför kroppen. Med befruktning utanför kroppen avses

1. befruktning av ett ägg utanför en kvinnas kropp, och
2. införande av ägget i en kvinnas kropp.

Det som i detta kapitel sägs om make gäller också registrerad partner.

8 §[4]

Om det i ett mål om *faderskap, moderskap enligt 1 kap. 7 § eller* föräldraskap *enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken* är nödvändigt att få del av de uppgifter som finns om en befruktning utanför kroppen, är den som är ansvarig för behandlingen eller någon annan som har

Om det i ett mål om föräldraskap är nödvändigt att få del av de uppgifter som finns om en befruktning utanför kroppen, är den som är ansvarig för behandlingen eller någon annan som har

[2] Senaste lydelse 2016:18. Ändringen innebär att andra stycket tas bort.
[3] Senaste lydelse 2018:1283. Ändringen innebär att andra stycket tas bort.
[4] Senaste lydelse 2018:1283.

är den som är ansvarig för behandlingen eller någon annan som har tillgång till uppgifterna skyldig att på begäran av domstolen lämna ut dessa uppgifter.	tillgång till uppgifterna skyldig att på begäran av domstolen lämna ut dessa uppgifter.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 2024.

1.27 Förslag till lag om ändring i offentlighets- och sekretesslagen (2009:400)

Härigenom föreskrivs att det i offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) ska införas en ny paragraf, 12 kap. 3 a §, av följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
	12 kap.
	3 a §
	I lagen (2024:000) om föräldrafullmakter finns bestämmelser om att andra än vårdnadshavare i vissa fall kan ges en behörighet att ta del av uppgifter som rör den underåriges personliga angelägenheter.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 2024.

1.28 Förslag till lag om ändring i lagen (2016:1013) om personnamn

Härigenom föreskrivs att 21 och 45 §§ lagen (2016:1013) om personnamn ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
21 §	
Om någon har förvärvat ett efternamn som han eller hon inte har rätt till och detta leder till besvär för någon annan, ska en domstol på talan av den sistnämnde besluta att namnet förloras, om det inte finns särskilda skäl mot det.	
Om någon förlorar sitt efternamn enligt första stycket, ska domstolen besluta att också den som genom denne har förvärvat namnet förlorar namnet, om talan förs om detta och det inte finns särskilda skäl mot det. Detsamma gäller om någon som skulle ha förlorat sitt efternamn enligt första stycket har avlidit.	
En talan enligt första stycket som grundar sig på att ett *faderskap eller* föräldraskap *enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken* har hävts får inte väckas senare än ett år efter hävandet. I övriga fall får talan inte väckas senare än fem år efter det att Skatteverkets beslut fick laga kraft.	En talan enligt första stycket som grundar sig på att ett föräldraskap har hävts får inte väckas senare än ett år efter hävandet. I övriga fall får talan inte väckas senare än fem år efter det att Skatteverkets beslut fick laga kraft.
45 §	
En talan i tvist om efternamn väcks i tingsrätten i den ort där den mot vilken talan förs ska svara i tvistemål i allmänhet.	
En talan om förlust av efternamn som grundar sig på att ett *faderskap eller* föräldraskap *enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken* har hävts väcks i tingsrätten i den ort där barnet har sin hemvist. En sådan fråga får väckas även i samband med ett mål om hävande av *fader-*	En talan om förlust av efternamn som grundar sig på att ett föräldraskap har hävts väcks i tingsrätten i den ort där barnet har sin hemvist. En sådan fråga får väckas även i samband med ett mål om hävande av föräldraskap.

skap eller föräldraskap *enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken*.

Om barnet är under 18 år, ska domstolen även hämta in ett yttrande från socialnämnden, om det inte är uppenbart obehövligt. Socialnämnden ska ge barnet möjlighet att framföra sina åsikter och redovisa dem för domstolen.

Om det inte finns någon behörig tingsrätt enligt första eller andra stycket, väcks talan i Stockholms tingsrätt.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 2024.

1.29 Förslag till lag om ändring i hälso- och sjukvårdslagen (2017:30)

Härigenom föreskrivs att 8 kap. 2 § hälso- och sjukvårdslagen (2017:30) ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
8 kap.	
2 §[1]	
Regionen ska även erbjuda en god hälso- och sjukvård åt	
1. den som, utan att vara bosatt här, har rätt till vårdförmåner i Sverige vid sjukdom och *moderskap* enligt vad som följer av Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 883/2004 av den 29 april 2004 om samordning av de sociala trygghetssystemen, och	1. den som, utan att vara bosatt här, har rätt till vårdförmåner i Sverige vid sjukdom och *föräldraskap* enligt vad som följer av Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 883/2004 av den 29 april 2004 om samordning av de sociala trygghetssystemen, och
2. den som avses i 5 kap. 7 § första stycket socialförsäkringsbalken och som omfattas av förordningen.	
Vården ska erbjudas av den region inom vars område personen är förvärvsverksam eller, i fråga om en person som är arbetslös, den region inom vars område denne är registrerad som arbetssökande. I den utsträckning familjemedlemmar till dessa personer har rätt till vårdförmåner i Sverige vid sjukdom och *moderskap* enligt vad som följer av förordningen, ska familjemedlemmarna erbjudas vård av samma region. Om familjemedlemmarna är bosatta i Sverige gäller dock 1 §.	Vården ska erbjudas av den region inom vars område personen är förvärvsverksam eller, i fråga om en person som är arbetslös, den region inom vars område denne är registrerad som arbetssökande. I den utsträckning familjemedlemmar till dessa personer har rätt till vårdförmåner i Sverige vid sjukdom och *föräldraskap* enligt vad som följer av förordningen, ska familjemedlemmarna erbjudas vård av samma region. Om familjemedlemmarna är bosatta i Sverige gäller dock 1 §.

[1] Senaste lydelse 2019:973.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 2024.

1.30 Förslag till lag om ändring i lagen (2021:530) om informationssamtal

Härigenom föreskrivs att 1 § lagen (2021:530) om informationssamtal ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
	1 §
Denna lag gäller för sådana informationssamtal som avses i 5 kap. 3 a § socialtjänstlagen (2001:453) och som hålls med *föräldrar som inte är överens i frågor om vårdnad, boende eller umgänge.*	Denna lag gäller för sådana informationssamtal som avses i 5 kap. 3 a § socialtjänstlagen (2001:453) och som hålls med
	1. föräldrar som inte är överens i frågor om vårdnad, boende eller umgänge, eller
	2. barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson enligt 6 kap. 15 a § andra stycket föräldrabalken, när de inte är överens i frågor om umgänge.
Om en förälder begär informationssamtal, ska socialnämnden erbjuda föräldrarna samtal.	Om en förälder begär informationssamtal, ska socialnämnden erbjuda föräldrarna samtal. *Om barnets vårdnadshavare eller en särskild umgängesperson begär informationssamtal, ska socialnämnden erbjuda dem samtal.*
	Det som i lagen sägs om föräldrar gäller vid informationssamtal enligt första stycket 2 i stället barnets vårdnadshavare och den särskilda umgängespersonen. Skyldigheten enligt 7 § att i vissa fall erbjuda samarbetssamtal gäller dock samtal enligt 5 kap. 3 § första stycket 3 socialtjänstlagen (2001:453).

Denna lag träder i kraft den 1 januari 2024.

1.31 Förslag till förordning om föräldrafullmakter

Härigenom föreskrivs följande.

1 § Denna förordning innehåller kompletterande bestämmelser till lagen (2024:000) om föräldrafullmakter.

2 § Skatteverket ska tillhandahålla formulär för anmälan om föräldrafullmakt, återkallelse av föräldrafullmakt och anmälan enligt 17 § lagen om föräldrafullmakter.

3 § För handläggning av en anmälan om föräldrafullmakt ska sökanden betala en avgift till Skatteverket om 250 kronor.

Avgiften ska betalas när anmälan ges in.

4 § Skatteverket får avstå från att ta ut avgiften, om det finns särskilda skäl.

Skatteverket får betala tillbaka hela eller en del av avgiften, om det finns särskilda skäl.

5 § Skatteverket ska, så snart det kan ske, underrätta barnets vårdnadshavare och den som har varit föräldrafullmaktshavare om att en föräldrafullmakt upphört att gälla. En underrättelse behöver dock inte skickas till den som i egenskap av part har underrättats om Skatteverkets beslut i ärendet.

En underrättelse behöver inte skickas när en föräldrafullmakt upphör till följd av att barnet fyller 18 år.

6 § Skatteverket får meddela ytterligare föreskrifter om verkställigheten av lagen (2024:000) om föräldrafullmakter och om verkställigheten av denna förordning.

Denna förordning träder i kraft den 1 januari 2024.

1.32 Förslag till förordning om ändring i förordningen (1949:661) om skyldighet för domstol att lämna uppgifter i mål och ärenden enligt föräldrabalken m.m.

Härigenom föreskrivs i fråga om förordningen (1949:661) om skyldighet för domstol att lämna uppgifter i mål och ärenden enligt föräldrabalken m.m.[1] att 1 och 1 a §§ och rubriken närmast före 1 § ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
Faderskap m.m.	***Föräldraskap***
1 §[2]	
Om en tingsrätt har hävt eller fastställt ett *faderskap*, ska domstolen när avgörandet har fått laga kraft underrätta	Om en tingsrätt har hävt eller fastställt ett *föräldraskap*, ska domstolen när avgörandet har fått laga kraft underrätta
1. Skatteverket,	
2. socialnämnden i den kommun där barnet är folkbokfört, om barnet inte har fyllt 18 år, och	
3. Centrala studiestödsnämnden, om barnet har fyllt 15 men inte 18 år.	
Underrättelseskyldigheten enligt första stycket gäller också ett motsvarande avgörande i fråga om föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken eller moderskap.	
1 a §[3]	
Om en tingsrätt har meddelat ett beslut enligt *9 § lagen (1985:367) om internationella faderskapsfrågor* när det gäller giltigheten i Sverige av ett ut-	Om en tingsrätt har meddelat ett beslut enligt *5 kap. 4 § lagen (2024:000) om föräldraskap i internationella situationer* när det gäller giltigheten i Sverige av ett

[1] Förordningen omtryckt 1976:811.
Senaste lydelse av förordningens rubrik 1985:370.
[2] Senaste lydelse 2021:1047. Ändringen innebär bland annat att andra stycket tas bort.
[3] Senaste lydelse 2020:293.

ländskt *faderskapsavgörande* och beslutet har fått laga kraft, ska domstolen lämna underrättelse om detta på det sätt som anges i 1 §.	utländskt *föräldraskapsavgörande* och beslutet har fått laga kraft, ska domstolen lämna underrättelse om detta på det sätt som anges i 1 §.

Denna förordning träder i kraft den 1 januari 2024.

1.33 Förslag till förordning om upphävande av förordningen (1956:183) angående omreglering av vissa ersättningar på grund av statsunderstödd olycksfallsförsäkring för fiskare

Härigenom föreskrivs att förordningen (1956:183) angående omreglering av vissa ersättningar på grund av statsunderstödd olycksfallsförsäkring för fiskare ska upphöra att gälla vid utgången av december 2023.

1.34 Förslag till förordning om upphävande av Kungl. Maj:ts Förordning (1962:308) om förhöjning av vissa livräntor på grund av statsunderstödd olycksfallsförsäkring för fiskare

Härigenom föreskrivs att Kungl. Maj:ts Förordning (1962:308) om förhöjning av vissa livräntor på grund av statsunderstödd olycksfallsförsäkring för fiskare ska upphöra att gälla vid utgången av december 2023.

1.35 Förslag till förordning om ändring i förordningen (1969:624) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap

Härigenom föreskrivs i fråga om förordningen (1969:624) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap[1] att rubriken till förordningen och 1 och 4 §§ ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
Förordning (1969:624) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av *faderskap*	**Förordning (1969:624) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av *föräldraskap***
1 §[2]	
Sådana rättsgenetiska undersökningar som avses i lagen (1958:642) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av *faderskap* och 2 kap. *6* § föräldrabalken ska utföras av Rättsmedicinalverket.	Sådana rättsgenetiska undersökningar som avses i lagen (1958:642) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av *föräldraskap* och 2 kap. *7* § föräldrabalken ska utföras av Rättsmedicinalverket.
4 §[3]	
Rättsmedicinalverket får meddela ytterligare föreskrifter om verkställigheten av lagen (1958:642) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av *faderskap*.	Rättsmedicinalverket får meddela ytterligare föreskrifter om verkställigheten av lagen (1958:642) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av *föräldraskap*.

Denna förordning träder i kraft den 1 januari 2024.

[1] Senaste lydelse av förordningens rubrik 2021:1048.
[2] Senaste lydelse 2021:1048.
[3] Senaste lydelse 2021:1048.

1.36 Förslag till förordning om ändring i kungörelsen (1973:810) om socialnämnds medverkan vid fastställande av faderskap, m.m.

Härigenom föreskrivs i fråga om kungörelsen (1973:810) om socialnämnds medverkan vid fastställande av faderskap, m.m.[1]

dels att 5 § ska upphöra att gälla,

dels att kungörelsens rubrik och 1–4 §§ ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
Kungörelse* (1973:810) om socialnämndens medverkan vid fastställande av *faderskap, m.m.	***Förordning* (1973:810) om socialnämndens medverkan vid *utredning och* fastställande av *föräldraskap***
1 §[2]	
Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd fastställer formulär till protokoll som socialnämnden ska föra vid utredning av *faderskap*.	Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd fastställer formulär till protokoll som socialnämnden ska föra vid utredning av *föräldraskap*.
2 §[3]	
Innan en påbörjad utredning om *faderskap läggs ned skall socialnämnden* om möjligt *inhämta moderns* uppfattning i frågan.	Innan *socialnämnden lägger ner* en påbörjad utredning om *föräldraskap för den som inte har fött barnet ska nämnden*, om möjligt, *hämta in den andra förälderns* uppfattning i frågan.
3 §[4]	
Innan socialnämnden väcker talan om fastställande av *faderskap*, *bör* nämnden rådgöra med en	Innan socialnämnden väcker talan om fastställande av *föräldraskap*, *ska* nämnden rådgöra med en

[1] Senaste lydelse av förordningens rubrik 1981:758.
Senaste lydelse av 5 § 2006:299.
[2] Senaste lydelse 2017:293.
[3] Senaste lydelse 1981:758.
[4] Senaste lydelse 2017:293.

person som är behörig att vara rättshjälpsbiträde enligt rättshjälpslagen (1996:1619).	person som är behörig att vara rättshjälpsbiträde enligt rättshjälpslagen (1996:1619).
	4 §[5]
Har faderskap fastställts genom bekräftelse *skall* socialnämnden anmäla detta hos Skatteverket.	*Om föräldraskap för den som inte har fött barnet har* fastställts genom bekräftelse *ska* socialnämnden anmäla detta hos Skatteverket.

Denna förordning träder i kraft den 1 januari 2024.

[5] Senaste lydelse 2003:915.

1.37 Förslag till förordning om ändring i förordningen (1987:452) om avgifter vid de allmänna domstolarna

Härigenom föreskrivs att bilagan till förordningen (1987:452) om avgifter vid de allmänna domstolarna ska ha följande lydelse.

Denna förordning träder i kraft den 1 januari 2024.

Bilaga[1]

Nuvarande lydelse *Föreslagen lydelse*

Avgiftslista

Ansökningsavgifter

En ansökningsavgift tas ut med nedan angivet belopp när någon inleder något av följande.

Kategori A ..... 900 kr

Allmänna domstolsärenden:
– adoption, vårdnad eller umgängesrätt,
– tillfällig åtgärd i fråga om vårdnad, boende, umgänge eller förmynderskap enligt 8 § lagen (2008:450) med kompletterande bestämmelser till Bryssel II-förordningen eller 5 § lagen (2012:318) om 1996 års Haagkonvention,
– namn enligt lagen (2016:1013) om personnamn,
– testamentsvittnesförhör,
– förordnande av boutredningsman, bodelningsförrättare eller skiftesman,
– tillstånd till försäljning m.m. enligt 7 kap. 8 § äktenskapsbalken eller 24 § sambolagen (2003:376),
– beslut om särskild förvaltning enligt 9 kap. 8 § äktenskapsbalken,
– förordnande om rätt att bo kvar i det gemensamma hemmet enligt 18 kap. 2 § äktenskapsbalken eller 28 § sambolagen,
– tillstånd till försäljning av fast egendom eller tomträtt enligt 19 kap. 13 § ärvdabalken,
– förordnande enligt 3 eller 6 § lagen (1904:48 s. 1) om samäganderätt,
– tillstånd till fusion enligt 16 kap. lagen (2018:672) om ekonomiska föreningar,
– likvidation och förordnande av likvidator enligt 17 kap. lagen om ekonomiska föreningar, 25 kap. aktiebolagslagen (2005:551) eller 2 kap. 37 § lagen (1980:1102) om handelsbolag och enkla bolag,

[1] Senaste lydelse 2021:1049.

– entledigande av styrelseledamot eller förvaltare enligt 9 kap. 6 § stiftelselagen (1994:1220),
– kraftlöshetsförklaring av fullmakt enligt 17 § lagen (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område,
– förordnande enligt lagen (1929:145) om skiljemän,
– förordnande av sammanträdesledare enligt 7 och 20 §§ lagen (1973:1150) om förvaltning av samfälligheter,
– rättsgenetisk undersökning enligt lagen (1958:642) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av *faderskap*,
– rättsgenetisk undersökning enligt lagen (1958:642) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av *föräldraskap*,
– sjöförklaring,
– entledigande av någon annan än sökanden från ett uppdrag som angetts ovan,
– informationsföreläggande enligt 53 c § lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk, 57 c § patentlagen (1967:837), 35 c § mönsterskyddslagen (1970:485), 9 c § lagen (1992:1685) om skydd för kretsmönster för halvledarprodukter, 9 kap. 5 a § växtförädlarrättslagen (1997:306), 9 kap. 1 § varumärkeslagen (2010:1877) eller 6 kap. 1 § lagen (2018:1653) om företagsnamn,
– medling eller förlängd tid för pågående medling enligt lagen (2017:322) om medling i vissa upphovsrättstvister,
– intagande i protokoll för framtida säkerhet, och
– verkställbarhetsförklaring enligt lagen (2011:860) om medling i vissa privaträttsliga tvister.

Mål i en mark- och miljödomstol enligt lagen (2006:412) om allmänna vattentjänster, om värdet av vad som yrkas inte uppenbart överstiger hälften av prisbasbeloppet enligt 2 kap. 6 och 7 §§ socialförsäkringsbalken.

Ärende i en mark- och miljödomstol som det inte tas ut någon avgift för enligt 2 eller 3 kap. förordningen (1998:940) om avgifter för prövning och tillsyn enligt miljöbalken.

Tvistemål där 1 kap. 3 d § första stycket rättegångsbalken ska tillämpas, inklusive tvistemål enligt förordningen (EG) nr 861/2007 av den 11 juli 2007 om inrättande av ett europeiskt småmålsförfarande.

Äktenskapsmål eller mål om underhåll enligt äktenskapsbalken och mål som gäller *faderskap*, föräldraskap *enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken*, vårdnad om barn, barns boende, umgänge med barn eller underhåll till barn, inklusive mål som inleds genom en gemensam ansökan.	Äktenskapsmål eller mål om underhåll enligt äktenskapsbalken och mål som gäller föräldraskap, vårdnad om barn, barns boende, umgänge med barn eller underhåll till barn, inklusive mål som inleds genom en gemensam ansökan.

För ett tvistemål där 1 kap. 3 d § första stycket rättegångsbalken tillämpas tas ingen ny avgift ut om målet enligt rättens beslut ska handläggas enligt andra bestämmelser.

Kategori B ..... 2 800 kr

Annat tvistemål än sådant som angetts under kategori A.

Ärende som avser säkerhetsåtgärd enligt 15 kap. rättegångsbalken.

Ärende om kvarstad på bankmedel enligt Europaparlamentets och rådets förordning (EU) nr 655/2014 av den 15 maj 2014 om inrättande av ett europeiskt förfarande för kvarstad på bankmedel för att underlätta gränsöverskridande skuldindrivning i mål och ärenden av privaträttslig natur.

Enskilt åtal.

Konkursärende.

Ärende om företagsrekonstruktion.

Annat mål i en mark- och miljödomstol än sådant som angetts under kategori A, med undantag för mål om utdömande av vite efter särskild ansökan av myndighet, mål om utdömande av tilläggsavgift enligt plan- och bygglagen (1987:10) och mål som det tas ut avgift för enligt 2 eller 3 kap. förordningen om avgifter för prövning och tillsyn enligt miljöbalken.

Tilläggsavgifter

En tilläggsavgift tas ut med nedan angivet belopp när ett mål eller ärende har överlämnats till domstol enligt följande.

Tvistemål där 1 kap. 3 d § första stycket rättegångsbalken ska tillämpas, inklusive tvistemål enligt förordningen (EG) nr 861/2007 om inrättande av ett europeiskt småmålsförfarande, efter överlämnande från Kronofogdemyndigheten enligt 36 eller 54 § lagen (1990:746) om betalningsföreläggande och handräckning eller 10 § lagen (2008:879) om europeiskt betalningsföreläggande ..... 600 kr

Annat tvistemål, efter överlämnande från Kronofogdemyndigheten enligt 36 eller 54 § lagen om betalningsföreläggande och handräckning eller enligt 10 § lagen om europeiskt betalningsföreläggande ..... 2 500 kr

Tvistemål om administrativ hävning av ett registrerat företagsnamn, efter överlämnande av ärende från registreringsmyndighet enligt 3 kap. 12 eller 15 § lagen om företagsnamn……..... 2 350 kr

Tvistemål om administrativ hävning av ett registrerat varumärke, efter överlämnande från Patent- och registreringsverket enligt 3 kap. 13 eller 16 § varumärkeslagen ..... 2 350 kr

Mål i en mark- och miljödomstol enligt lagen om allmänna vattentjänster, om värdet av vad som yrkas inte uppenbart överstiger hälften av prisbasbeloppet enligt 2 kap. 6 och 7 §§ socialförsäkringsbalken, efter överlämnande från Kronofogdemyndigheten enligt 36 eller 54 § lagen om betalningsföreläggande och handräckning eller 10 § lagen om europeiskt betalningsföreläggande ..... 600 kr

Annat mål i en mark- och miljödomstol enligt lagen om allmänna vattentjänster, efter överlämnande från Kronofogdemyndigheten enligt 36 eller 54 § lagen om betalningsföreläggande och handräckning eller 10 § lagen om europeiskt betalningsföreläggande …….. 2 500 kr

Kungörandeavgifter

En kungörandeavgift tas ut med nedan angivet belopp i följande ärenden.

Konkursärende ..... 500 kr

Ärende om företagsrekonstruktion ..... 500 kr

1.38 Förslag till förordning om ändring i förordningen (1998:1234) om det statliga personadressregistret

Härigenom föreskrivs att 8 § förordningen (1998:1234) om det statliga personadressregistret ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
	8 §[1]
Uppgifter om make eller vårdnadshavare enligt 4 § första stycket 8 lagen (1998:527) om det statliga personadressregistret får i elektronisk form lämnas ut endast till myndigheter, banker, kreditmarknadsföretag, försäkringsföretag, tjänstepensionsföretag, fondbolag, AIF-förvaltare, värdepappersbolag, betalningsinstitut, institut för elektroniska pengar, kreditupplysningsföretag, pensionsstiftelser, inrättningar för detaljhandel med läkemedel som bedrivs med tillstånd enligt 2 kap. 1 § lagen (2009:366) om handel med läkemedel, enskilda huvudmän enligt 2 kap. 5 § skollagen (2010:800) och privata vårdgivare enligt 1 kap. 3 § patientdatalagen (2008:355).	Uppgifter om make eller vårdnadshavare *och föräldrafullmaktshavare* enligt 4 § första stycket 8 lagen (1998:527) om det statliga personadressregistret får i elektronisk form lämnas ut endast till myndigheter, banker, kreditmarknadsföretag, försäkringsföretag, tjänstepensionsföretag, fondbolag, AIF-förvaltare, värdepappersbolag, betalningsinstitut, institut för elektroniska pengar, kreditupplysningsföretag, pensionsstiftelser, inrättningar för detaljhandel med läkemedel som bedrivs med tillstånd enligt 2 kap. 1 § lagen (2009:366) om handel med läkemedel, enskilda huvudmän enligt 2 kap. 5 § skollagen (2010:800) och privata vårdgivare enligt 1 kap. 3 § patientdatalagen (2008:355).

Uppgifter som avses i första stycket får i elektronisk form även lämnas ut till

1. sådana företag som på uppdrag av försäkringsföretag, tjänstepensionsföretag eller pensionsstiftelser administrerar försäkringar, pensioner eller liknande utfästelser, och

[1] Senaste lydelse 2020:297.

2. föreningar och stiftelser om uppgifterna behövs i samband med släktforskning.

Denna förordning träder i kraft den 1 januari 2024.

1.39 Förslag till förordning om ändring i förordningen (2001:589) om behandling av personuppgifter i Skatteverkets folkbokföringsverksamhet

Härigenom föreskrivs att 7 § förordningen (2001:589) om behandling av personuppgifter i Skatteverkets folkbokföringsverksamhet[1] ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
7 §[2]	
Socialnämnden ska snarast underrättas när	
1. ett barn har folkbokförts eller registrerats enligt 1 § andra stycket folkbokföringslagen (1991:481) och *faderskapet eller* föräldraskapet *enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken* till barnet inte följer av *1 kap. 1 §, 9 § första stycket eller 11 a §* föräldrabalken eller annan lag,	1. ett barn har folkbokförts eller registrerats enligt 1 § andra stycket folkbokföringslagen (1991:481) och föräldraskapet till barnet inte följer av föräldrabalken eller annan lag,
2. gemensam vårdnad om barn har registrerats efter en anmälan enligt 6 kap. 4 § andra stycket 2 föräldrabalken,	
3. ett barn saknar registrerad vårdnadshavare, eller	
4. sekretessmarkering i fråga om ett barn har förts in i databasen.	
Om *modern* vid barnets födelse *är myndig* och folkbokförd, inträder skyldigheten att enligt första stycket 1 underrätta socialnämnden om att ett barn har folkbokförts först 15 dagar efter barnets födelse, *förutsatt att faderskapet eller föräldraskapet enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken till barnet då inte har fastställts*.	Om *den förälder som har fött barnet* vid barnets födelse *har fyllt 18 år* och *är* folkbokförd, inträder skyldigheten att enligt första stycket 1 underrätta socialnämnden om att ett barn har folkbokförts först 15 dagar efter barnets födelse.

[1] Senaste lydelse av förordningens rubrik 2003:1024.
[2] Senaste lydelse 2021:1050.

Underrättelse enligt första och andra styckena ska lämnas till socialnämnden i den kommun där barnet är folkbokfört eller, om barnet inte är folkbokfört, till socialnämnden i den kommun där barnet har fötts.

Denna förordning träder i kraft den 1 januari 2024.

1.40 Förslag till förordning om ändring i förordningen (2001:637) om behandling av personuppgifter inom socialtjänsten

Härigenom föreskrivs att 12 och 16 §§ förordningen (2001:637) om behandling av personuppgifter inom socialtjänsten ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
12 §[1]	
En kommunal myndighet får behandla personuppgifter för	
1. handläggning av ärenden om bistånd och annat stöd samt genomförande av beslut om bistånd, stödinsatser, vård och behandling samt annan social service som följer av bestämmelserna i socialtjänstlagen (2001:453) och 2 kap. 7 § lagen (2009:47) om vissa kommunala befogenheter,	
2. *faderskapsutredningar*, utredning om vårdnad av barn, adoptionsärenden samt annan verksamhet inom familjerätten som följer av bestämmelserna i föräldrabalken,	2. *föräldraskapsutredningar*, utredning om vårdnad av barn, adoptionsärenden samt annan verksamhet inom familjerätten som följer av bestämmelserna i föräldrabalken,
3. handläggning av ärenden och annan verksamhet som följer av bestämmelserna i lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga och lagen (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall,	
4. handläggning av ärenden om insatser och för särskilda uppgifter som följer av bestämmelserna i lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade,	
5. handläggning av ärenden om tillstånd till parkering för rörelsehindrade,	
6. handläggning av ärenden om bistånd som lämnas av socialnämnd enligt lagstiftning om mottagande av asylsökande m.fl.,	
7. handläggning av ärenden om introduktionsersättning för flyktingar och vissa andra utlänningar,	
8. handläggning av ärenden och annan verksamhet inom socialtjänsten som utförs vid kommunal invandrarbyrå,	

[1] Senaste lydelse 2018:457.

9. handläggning av ärenden som följer av bestämmelserna i lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare och körkortsförordningen (1998:980), och

10. tillsyn, uppföljning, utvärdering, kvalitetssäkring och administration av verksamheten.

Vid handläggning av ärenden om tillstånd till parkering för rörelsehindrade och som följer av bestämmelserna i körkortsförordningen får en kommunal myndighet inte behandla andra sådana känsliga personuppgifter som avses i 7 § första stycket 2 lagen (2001:454) om behandling av personuppgifter inom socialtjänsten än uppgifter som rör hälsa.

16 §[2]

En kommunal myndighet får föra över uppgifter till tredjeland i ett ärende om fastställande av *faderskap* och om internationella adoptioner.	En kommunal myndighet får föra över uppgifter till tredjeland i ett ärende om fastställande av *föräldraskap* och om internationella adoptioner.

Denna förordning träder i kraft den 1 januari 2024.

[2] Senaste lydelse 2018:457.

1.41 Förslag till förordning om ändring i förordningen (2001:708) om medicinskt födelseregister hos Socialstyrelsen

Härigenom föreskrivs att 4 § förordningen (2001:708) om medicinskt födelseregister hos Socialstyrelsen ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
4 §[1]	
Personuppgifter får behandlas om *kvinnor* och *deras nyfödda barn*. Behandlingen får avse uppgifter om	Personuppgifter får behandlas om *ett nyfött* barn och *den som har fött barnet*. Behandlingen får avse uppgifter om
1. personnummer för *kvinnan* och barnet, vårdenhet, antal tidigare graviditeter och förlossningar, bruk av tobak och medicinering före och under graviditeten, sjukdomar, familjesituation, förvärvsarbete, fosterdiagnostik, ofrivillig barnlöshet samt graviditet, förlossning och förlossningsutfall inklusive uppgifter om barnet,	1. personnummer för *barnet* och *den som har fött barnet*, vårdenhet, antal tidigare graviditeter och förlossningar, bruk av tobak och medicinering före och under graviditeten, sjukdomar, familjesituation, förvärvsarbete, fosterdiagnostik, ofrivillig barnlöshet samt graviditet, förlossning och förlossningsutfall inklusive uppgifter om barnet,
2. folkbokföringsort för *moder* och *barn*, födelsehemort eller födelseort för föräldrarna, fastighetskoordinatorer för *modern*, medborgarskap för föräldrarna, civilstånd, antal tidigare födda barn, inflyttning från och utflyttning till utlandet för *modern* och *barnet*, dödsdatum, personnummer för det nyfödda barnet samt förändringar av personnummer för *moder* och *barn*.	2. folkbokföringsort för *barnet* och *den som har fött barnet*, födelsehemort eller födelseort för föräldrarna, fastighetskoordinatorer för *den som har fött barnet*, medborgarskap för föräldrarna, civilstånd, antal tidigare födda barn, inflyttning från och utflyttning till utlandet för *barnet* och *den som har fött barnet*, dödsdatum, personnummer för det nyfödda barnet samt förändringar

[1] Senaste lydelse 2005:455.

av personnummer för *barnet* och *den som har fött barnet*.

Denna förordning träder i kraft den 1 januari 2024.

1.42 Förslag till förordning om ändring i förordningen (2007:976) med instruktion för Rättsmedicinalverket

Härigenom föreskrivs att 3 a § förordningen (2007:976) med instruktion för Rättsmedicinalverket ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
3 a §[1]	
Rättsmedicinalverket får ta ut avgifter för verksamhet som avses i 2 § 4 och 3 §. Myndigheten får även ta ut avgifter för verksamhet som avses i 2 § 6 med undantag för verksamhet som enligt *7* § lagen (1958:642) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av *faderskap* ska betalas av staten. I 10 § lagen (2005:225) om rättsintyg i anledning av brott föreskrivs att Rättsmedicinalverket ska ta ut en avgift av den myndighet som har beslutat att inhämta ett rättsintyg om intyget har utfärdats av en sådan läkare som avses i 2 § första stycket den lagen.	Rättsmedicinalverket får ta ut avgifter för verksamhet som avses i 2 § 4 och 3 §. Myndigheten får även ta ut avgifter för verksamhet som avses i 2 § 6 med undantag för verksamhet som enligt *8* § lagen (1958:642) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av *föräldraskap* ska betalas av staten. I 10 § lagen (2005:225) om rättsintyg i anledning av brott föreskrivs att Rättsmedicinalverket ska ta ut en avgift av den myndighet som har beslutat att inhämta ett rättsintyg om intyget har utfärdats av en sådan läkare som avses i 2 § första stycket den lagen.

Rättsmedicinalverket får besluta om avgifternas storlek och disponera intäkterna från dem.

Denna förordning träder i kraft den 1 januari 2024.

[1] Senaste lydelse 2021:1051.

1.43 Förslag till förordning om ändring i förordningen (2012:346) om kvalitets- och säkerhetsnormer vid hantering av mänskliga organ

Härigenom föreskrivs att bilagan till förordningen (2012:346) om kvalitets- och säkerhetsnormer vid hantering av mänskliga organ ska ha följande lydelse.

Denna förordning träder i kraft den 1 januari 2024.

Bilaga[1]

Nuvarande lydelse *Föreslagen lydelse*

Avsnitt A

1. Namnet på och kontaktuppgifter till den vårdinrättning där organet tas till vara,
2. namnet på och kontaktuppgifter till den vårdgivare som ansvarar för att ta till vara organet,
3. typ av donator,
4. donatorns blodgrupp,
5. donatorns kön,
6. donatorns ålder,
7. donatorns längd och vikt,
8. datum och tidpunkt för dödsfallet,
9. dödsorsak,
10. tidigare eller pågående intravenöst narkotikamissbruk,
11. tidigare eller pågående cancersjukdom,
12. pågående smittsam sjukdom,
13. andra sjukdomar hos donatorn av betydelse för karakteriseringen,
14. laboratorietester för HIV-1, HIV-2, Hepatit B, Hepatit C och Treponema Pallidum (syfilis), samt
15. grundläggande information för utvärdering av det donerade organets funktion.

Avsnitt B

1. Donatorns sjukdomshistoria,
2. resultatet från den kliniska undersökningen eller kroppsbesiktningen,
3. om donatorn, dennes sexualpartner eller föräldrar kommer från högprevalensområden,
4. donatorns resvanor,
5. donatorns sexuella riskexponering och annan riskexponering som har betydelse för karakteriseringen,

[1] Senaste lydelse 2014:373.

6. donatorns vistelse i område med lokal geografisk förekomst av överförbara infektionssjukdomar,

7. laboratorieresultat som kan ha betydelse för upptäckten av potentiellt smittsamma sjukdomar eller andra sjukdomar,

8. bildtester och bildanalys som visar organets anatomiska status,

9. tidigare eller pågående behandling med antibiotika,

10. inotropiskt stöd eller transfusionsterapi (för avlidna donatorer),

11. annan tidigare eller pågående medicinsk behandling som har betydelse för karakteriseringen,

12. tidigare eller pågående cancersjukdom,

13. tidigare eller pågående sjukdom som orsakas av prioner såsom

a) någon variant av Creutzfeldt-Jakobs sjukdom i donatorns släkt,

b) snabbt tilltagande demens eller degenerativ neurologisk sjukdom, eller

c) hormoner som donatorn har mottagit från en människas hypofys, t.ex. tillväxthormoner eller transplantat av hornhinna, sklera eller dura mater eller neurokirurgiska ingrepp där dura mater kan ha använts,

14. pågående systemisk infektion såsom bakteriesjukdomar, virus-, svamp- eller parasitinfektioner eller svår lokal infektion i det organ som ska doneras,

15. nyligen genomförd vaccination med ett levande försvagat virus,

16. systemisk autoimmun sjukdom som kan inverka skadligt på kvaliteten på det organ som ska tillvaratas,

17. indikationer på otillförlitliga resultat av blodprover på grund av hemodilution (i de fall det inte finns något prov taget före transfusion) eller behandling med immunosuppressiva medel,

18. exponering för eller intag av ett ämne såsom cyanid, bly, koppar och guld om det kan överföras till mottagaren av organet i sådan omfattning att det kan innebära risk för dennes hälsa,

19. genomgången xenotransplantation, t.ex. transplantation innefattande biologiska hjärtklaffar, dura mater vid hjärnkirurgi eller andra preparat vid hjärtkirurgi, och

20. om *donatorns biologiska mor* bär eller har burit på en smittsam sjukdom, och risken för överföring till barnet ännu inte slutgiltigt har kunnat ute-

20. om *den som har fött donatorn* bär eller har burit på en smittsam sjukdom, och risken för överföring till barnet ännu inte slutgiltigt har kunnat ute-

slutas, om donatorn är ett barn under 18 månader eller har ammats någon gång under de 12 senaste månaderna.

slutas, om donatorn är ett barn under 18 månader eller har ammats någon gång under de 12 senaste månaderna.

Avsnitt C

1. Rapporterande medlemsstat,
2. identifieringsnummer för rapporten: land (ISO-kod)/nationellt nummer,
3. kontaktuppgifter till rapporterande instans (behörig myndighet eller delegerad inrättning i den rapporterande medlemsstaten): telefon, e-post och eventuellt faxnummer,
4. rapporterande transplantationscentrum/organisation för tillvaratagande,
5. kontaktuppgifter till samordnare/kontaktperson (transplantationscentrum/organisation för tillvaratagande i den rapporterande medlemsstaten): telefon, e-post och eventuellt faxnummer,
6. datum och tidpunkt för rapportering (ÅÅÅÅ/MM/DD/TT/mm),
7. den medlemsstat där organet togs till vara,
8. den unika koden för donatorn, som den anmälts enligt 3 § denna förordning,
9. samtliga medlemsstater till vilka organ från aktuell donator skickats för transplantation (om dessa är kända),
10. den unika koden för varje mottagare, som den/de anmälts enligt 4 § denna förordning,
11. datum och tidpunkt när den allvarliga avvikande händelsen eller allvarliga biverkningen började (ÅÅÅÅ/MM/DD/TT/mm),
12. datum och tidpunkt när den allvarliga avvikande händelsen eller allvarliga biverkningen konstaterades (ÅÅÅÅ/MM/DD/TT/mm),
13. beskrivning av allvarlig avvikande händelse eller allvarlig biverkning, samt
14. omedelbara åtgärder som vidtagits/föreslagits.

Avsnitt D

1. Rapporterande medlemsstat,
2. identifieringsnummer för rapporten: land (ISO-kod)/nationellt nummer,
3. kontaktuppgifter till den rapporterande instansen: telefon, e-post och eventuellt faxnummer,
4. datum och tidpunkt för rapportering (ÅÅÅÅ/MM/DD/TT/mm),
5. identitetsnummer för de(n) första rapporten/rapporterna (avsnitt C),
6. beskrivning av ärendet,
7. berörda medlemsstater,
8. resultat och slutsats av utredningen,
9. förebyggande och korrigerande åtgärder som vidtagits, samt
10. slutsats/uppföljning, om så krävs.

1.44 Förslag till förordning om ändring i förordningen (2014:115) med instruktion för utrikesrepresentationen

Härigenom föreskrivs i fråga om förordningen (2014:115) med instruktion för utrikesrepresentationen att 3 kap. 17 § och rubriken närmast före 3 kap. 17 § ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
	3 kap.
Faderskapsärenden	***Föräldraskapsärenden***
	17 §
Beskickningar och konsulat ska biträda svenska myndigheter med utredning i ärenden som rör fastställande av *faderskap*.	Beskickningar och konsulat ska biträda svenska myndigheter med utredning i ärenden som rör fastställande av *föräldraskap*.

Denna förordning träder i kraft den 1 januari 2024.

1.45 Förslag till förordning om ändring i förordningen (2017:292) med instruktion för Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd

Härigenom föreskrivs att 1 § förordningen (2017:292) med instruktion för Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
1 §[1]	
Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd ska bedriva och främja ett kunskapsbaserat arbete och ansvara för kunskapsförmedling i frågor som rör socialnämndernas familjerättsliga ärenden om	
1. barns vårdnad, boende och umgänge,	
2. fastställande av *faderskap och* föräldraskap,	2. *utredning och* fastställande av föräldraskap,
3. informationssamtal,	
4. samarbetssamtal som sker på uppdrag av domstol, och	
5. föräldraförberedelse, medgivandeutredning och stöd till barn och föräldrar vid internationell adoption.	

Denna förordning träder i kraft den 1 januari 2024.

[1] Senaste lydelse 2021:535.

1.46 Förslag till förordning om ändring i förordningen (2021:534) om informationssamtal

Härigenom föreskrivs att 2 § förordningen (2021:534) om informationssamtal ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
2 §	
Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd får meddela närmare föreskrifter om	
1. informationssamtalens innehåll, och	
2. innehållet i och utformningen av de samtalsintyg som socialnämnden ska utfärda *när en förälder* har deltagit i ett informationssamtal.	2. innehållet i och utformningen av de samtalsintyg som socialnämnden ska utfärda *till den som* har deltagit i ett informationssamtal.

Denna förordning träder i kraft den 1 januari 2024.

1.47 Förslag till förordning om ändring i förordningen (2021:1046) om digital bekräftelse av föräldraskap

Härigenom föreskrivs att 1, 3 och 4 §§ förordningen (2021:1046) om digital bekräftelse av föräldraskap ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
1 §	
Skatteverket ska tillhandahålla det system som avses i 1 kap. 4 *a* § föräldrabalken för digital bekräftelse av *1. faderskap,* *2. föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken, och* *3. moderskap enligt 1 kap. 14 § föräldrabalken.*	Skatteverket ska tillhandahålla det system som avses i 1 kap. 4 § föräldrabalken för digital bekräftelse av *föräldraskap.*
3 §	
Modern ska i systemet för digital bekräftelse kunna ta del av en lämnad bekräftelse för att godkänna den.	*Den förälder som har fött barnet* ska i systemet för digital bekräftelse kunna ta del av en lämnad bekräftelse för att godkänna den.
4 §	
En godkänd digital bekräftelse ska innehålla uppgifter om	
1. barnets personnummer,	
2. *moderns* personnummer och namn,	2. personnummer och namn *för den förälder som har fött barnet*,
3. personnummer och namn för den som lämnar bekräftelsen,	3. personnummer och namn för den som lämnar bekräftelsen, *och*
4. huruvida bekräftelsen avser faderskap, föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken eller moderskap enligt 1 kap. 14 § föräldrabalken, och	

5. datum för när bekräftelsen godkändes.	*4*. datum för när bekräftelsen godkändes.

Denna förordning träder i kraft den 1 januari 2024.

2 Vårt uppdrag och arbete

2.1 Uppdraget

Utredningens övergripande uppdrag har varit att se över föräldrabalkens regler om föräldraskap och i övrigt överväga vissa förändringar av de familjerättsliga reglerna. Uppdraget syftar till att – med utgångspunkt i barnets bästa – åstadkomma en mer sammanhållen, könsneutral och jämlik reglering om föräldraskap samt regler om föräldraansvar som är anpassade till olika familjekonstellationer.

I uppdraget har ingått att ta ställning till

- hur föräldrabalkens regler om föräldraskap kan utformas för att bli mer överskådliga, enhetliga, heltäckande, könsneutrala och inkluderande samt enklare att tillämpa,
- om utrymmet att häva ett föräldraskap ska begränsas,
- om personer som inte längre är gifta eller sambor ska kunna adoptera gemensamt eller adoptera varandras barn, och
- om förutsättningarna för ett barn att upprätthålla sin relation med en social förälder efter en separation eller en förälders dödsfall behöver förbättras, och om det i övrigt behöver vidtas åtgärder för att underlätta för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar.

2.2 Arbetet

Utredningens arbete påbörjades i december 2020 och har bedrivits på sedvanligt sätt med regelbundna sammanträden. Utredningen har sammanträtt vid sammanlagt 12 tillfällen. Två av sammanträdena har sträckt sig över två dagar. Därutöver har flera interna arbetsmöten hållits mellan utredaren och sekreterarna.

Utredningen har haft kontakter med Utredningen om utökade möjligheter att göra utländska föräldraskap gällande i Sverige (Ju 2020:06). Utredningen har även följt och beaktat relevant arbete inom Regeringskansliet.

Domstolsverket och Skatteverket har bistått utredningen med att ta fram relevant statistik om mål om föräldraskap i domstol, adoption och familjer med sociala föräldrar. När det gäller statistik om familjer med sociala föräldrar har utredningen även haft viss kontakt med Statistikmyndigheten SCB.

I syfte att kartlägga vilka problem som kan uppkomma för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar har Kantar Sifo, på uppdrag av utredningen, genomfört en statistisk undersökning om de erfarenheter som finns bland familjer som innefattar sociala föräldrar. Undersökningen omfattade både enkätundersökningar och intervjustudier. För att få del av barns perspektiv och erfarenheter utformades en enkät riktad till barn mellan 13 och 17 år. Som ett komplement till enkäten hölls vidare 21 djupintervjuer med barn i olika åldrar.

För att avgöra vilka frågor som skulle ingå i den statistiska undersökningen bjöds ett stort antal myndigheter och intresseorganisationer in till en digital hearing. Det som framkom vid hearingen låg sedan till grund för det fortsatta kartläggningsarbetet.

Utredningen har också genomfört egna undersökningar. Bland annat har utredningen samlat in och analyserat ett stort antal domar om föräldraskap. Utredningen har också tagit fram en enkät om hur bestämmelserna om umgänge med andra än rättsliga föräldrar tillämpas i praktiken. Enkäten skickades till socialnämnderna i landets samtliga kommuner.

Utredningen har haft ett möte med företrädare för Familjerättssocionomernas Riksförening i syfte att få mer information om bland annat orsaken till att socialnämnderna får så få förfrågningar från sociala föräldrar om att väcka talan om umgänge.

För att få information om hur digitala plattformar som rör barn och som förekommer inom skolan, hälso- och sjukvården samt bankväsendet är uppbyggda och används har utredningen haft kontakter med Inera, Swedish Edtech Industry, Svenska Bankföreningen och Sveriges Kommuner och Regioner (SKR). Utredningen har också träffat olika företrädare för Skatteverket för att diskutera de närmare förutsättningarna för Skatteverket att hantera en ordning med föräldrafullmakter.

Vidare har utredningen träffat representanter för RFSL och Sveriges kvinnolobby.

Information om lagstiftningen i de andra nordiska länderna har inhämtats genom sökningar i databaser och kontakter med företrädare för respektive ansvarigt departement. Information om lagstiftningen i övriga länder har inhämtats främst genom olika studier och sökningar i databaser.

Från finska myndigheter och domstolar har inhämtats vissa uppgifter beträffande den praktiska tillämpningen av de bestämmelser om vårdnad och umgänge som kan sägas vara av särskilt intresse för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar.

Kunskapsöversikten har tagits fram utifrån en genomgång av relevant forskning på området.

Vi har inte haft möjlighet att redovisa eller ta hänsyn till statistik och material som har publicerats efter april 2022.

2.3 Betänkandets disposition

Betänkandet omfattar 17 numrerade kapitel.

Kapitel 1 innehåller våra författningsförslag. Därefter, i *kapitel 2*, behandlas förevarande avsnitt om vårt uppdrag och arbete.

Kapitel 3 innehåller en beskrivning av den föräldraskapsrättsliga lagstiftningen. Reglerna om adoption behandlas i *kapitel 4*. I *kapitel 5* redogör vi för lagstiftning av särskild betydelse för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar. Barnkonventionen, Europakonventionen och Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna behandlas i *kapitel 6–8*. I *kapitel 9* beskriver vi regleringen i några andra länder. *Kapitel 10* innehåller en redogörelse för relevant forskning om bland annat genetiskt ursprung och barns relationer till sociala föräldrar.

Våra överväganden börjar i *kapitel 11* med en beskrivning av våra allmänna utgångspunkter.

Översynen av föräldrabalkens regler om föräldraskap behandlas i *kapitel 12*. I kapitlet tar vi bland annat ställning till hur utformningen av reglerna om föräldraskap ska moderniseras och förenklas och om utrymmet att häva ett föräldraskap bör begränsas.

I *kapitel 13* tar vi ställning till om det ska bli möjligt med gemensam adoption för personer som inte längre är gifta eller sambor med

varandra och om det ska bli möjligt med styvbarnsadoption av en tidigare makes eller sambos barn.

Kapitel 14 innehåller dels en redovisning av vårt arbete med att kartlägga vilka problem som kan uppkomma för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar, dels våra överväganden om behovet av åtgärder för sådana familjer. I kapitlet tar vi bland annat ställning till om barns rätt till sociala föräldrar behöver stärkas och om förutsättningarna för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar i övrigt behöver förbättras.

I *kapitel 15* finns våra överväganden om tid för ikraftträdande och övergångsbestämmelser.

Kapitel 16 innehåller en beskrivning av de ekonomiska och andra konsekvenser som kan förväntas om våra förslag genomförs.

Författningskommentaren finns i *kapitel 17.*

3 Den föräldraskapsrättsliga regleringen

3.1 Utvecklingen av reglerna om föräldraskap

3.1.1 Den tidiga regleringen

Frågor om föräldraskap regleras i föräldrabalken. Enligt föräldrabalken finns det tre typer av rättsliga föräldrar: mor, far och förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken. Uttrycket ”förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken” avser den kvinna i ett samkönat äktenskap eller samboförhållande som inte har fött barnet.

Även om det i dag finns flera olika typer av rättsliga föräldrar har reglerna om föräldraskap i ett historiskt perspektiv nästan uteslutande handlat om faderskap. De första lagfästa reglerna om faderskap infördes 1917 genom lagen om äktenskaplig börd och lagen om barn utom äktenskapet och innebar en kodifiering av tidigare tillämpade normer.[1] Den familjerättsliga lagstiftningen gjorde på den tiden skillnad mellan barn födda i eller utom äktenskap, bland annat hade ”barn utom äktenskapet” inte någon arvsrätt efter fadern och inte heller någon rätt att bära faderns släktnamn.

Genom 1917 års lag om äktenskaplig börd lagfästes regler om när ett barn hade äktenskaplig börd. Liksom i dag ansågs barnets faderskap följa av den s.k. faderskapspresumtionen, dvs. den man modern var gift med vid barnets födelse ansågs som barnets far. Om mannen i äktenskapet ville få en förklaring om att barnet inte hade äktenskaplig börd, dvs. att han inte var barnets far, var han tvungen att väcka talan inom sex månader från det han fick kunskap om barnets födelse. Han hade dock inte någon talerätt om han efter barnets födelse erkänt barnet som sitt (se prop. 1917:33).

[1] Singer, Anna (2019), *Barns rätt*, s. 36. Det fanns dock regler om vem som var att anse som barn i äktenskapet i arvsrättsligt hänseende redan i 1734 års lag, se 8 kap. lagen.

Före 1917 var situationen för utomäktenskapliga barn ofta svår. Modern kunde i allmänhet inte ensam försörja barnet och det var enkelt för fadern att undandra sig ekonomiskt ansvar. Det fanns inte heller något utbyggt socialt skyddsnät, utan den enda hjälp samhället kunde erbjuda barnet var fattigvården. Många ”barn utom äktenskapet” växte därför upp under svåra sociala förhållanden. När 1917 års lag om barn utom äktenskap tillkom fanns det alltså ett starkt socialt behov av att förmå fäder till utomäktenskapliga barn att fullgöra sin underhållsskyldighet. Det var också detta som präglade reglerna om fastställande av faderskap (se prop. 1969:124 s. 78 och 79).

Utgångspunkten för reglerna var att den genetiska fadern skulle fastställas som barnets far. Eftersom det saknades möjlighet att utreda hur det genetiskt förhöll sig med faderskapet och således garantera materiellt riktiga avgöranden, valde lagstiftaren att ställa upp en stark bevispresumtion. Om mannen hade haft samlag med modern under konceptionstiden var detta tillräckligt för att han skulle fastställas som far till barnet, om inte faderskapet var uteslutet.

För att utöka utsikterna att få reda på vem som var far till ett barn som hade fötts av en ogift mor, infördes också regler om att en barnavårdsman skulle utses för barn födda utom äktenskap. Barnavårdsmannen hade till uppgift att bistå modern med råd och upplysningar samt se till att barnets rätt och bästa tillvaratogs. Barnavårdsmannen hade också ett särskilt ansvar för att se till att faderskapet för barnet fastställdes genom erkännande eller dom och att barnets tillförsäkrades underhåll (se prop. 1917:33).

År 1950 samlades hela föräldrarätten och vissa närliggande rättsområden i föräldrabalken. I samband med detta gjordes också några materiella ändringar i den föräldraskapsrättsliga regleringen. Bland annat ändrades bevispresumtionen för att fastställa faderskap för utomäktenskapliga barn. Om mannen hade haft samlag med modern under konceptionstiden skulle han fastställas som far om det inte var osannolikt. Vidare ändrades tidsfristen för talan om hävande av ett presumerat faderskap till tre år från det att mannen i äktenskapet fick kunskap om barnets födelse eller – om mannen inte varaktigt sammanbott med barnet – ett år från det att en talan grundad på barnets äktenskapliga börd hade väckts mot honom och han fått del av denna (se prop. 1949:93).

Reglerna om fastställande av faderskap till barn utom äktenskap reviderades igen 1969 och flyttades till en särskild faderskapslag.

Bland annat ersattes den tidigare negativa presumtionsregeln för att fastställa faderskap av en positiv sådan. En man skulle nu förklaras vara barnets far om han hade haft samlag med barnets mor under konceptionstiden och det med hänsyn till samtliga omständigheter var sannolikt att barnet tillkommit genom samlaget. Det infördes också regler om att barnavårdsmannen bara fick godkänna ett faderskapserkännande om det kunde antas att mannen var far till barnet. Samtidigt likställdes utomäktenskapliga barn i arvsrättsligt hänseende med barn i äktenskap (se prop. 1969:124).

Begreppen ”barn i äktenskapet” och ”barn utom äktenskapet” utmönstrades ur den föräldraskapsrättsliga regleringen 1977. I samband med detta reformerades också reglerna om en gift mans faderskap, bland annat begränsades faderskapspresumtionens räckvidd. En frånskild man presumerades inte längre vara barnets far, även om barnet kunde ha tillkommit under äktenskapet. Det infördes också en möjlighet för mannen i äktenskapet att godkänna en annan mans faderskapsbekräftelse. Vidare slopades tidsgränsen för att väcka talan om hävande av ett presumerat faderskap. Därutöver gjordes vissa ändringar i föräldrabalkens struktur. Bland annat arbetades den särskilda faderskapslagen från 1969 in i balken, vilket innebar att den föräldraskapsrättsliga regleringen i balken fick den disposition som den i huvudsak har än i dag (se prop. 1975/76:170).

3.1.2 De senaste 40 åren

Insemination har förekommit som en metod för att avhjälpa ofrivillig barnlöshet i Sverige sedan i vart fall 1920-talet. Det dröjde dock till 1985 innan det infördes regler om faderskap till barn som tillkommit genom insemination. Reglerna innebar ett avsteg från den tidigare utgångspunkten att barnets rättsliga faderskap skulle överensstämma med det genetiska. De nya bestämmelserna om faderskap vid insemination gällde nämligen även om modern hade inseminerats med spermier från en donator. Moderns make eller sambo ansågs som barnets far om han hade samtyckt till inseminationen och det med hänsyn till samtliga omständigheter var sannolikt att barnet hade tillkommit genom behandlingen (se prop. 1984/85:2).

Sedan den första lagregleringen 1985, har möjligheterna till assisterad befruktning successivt utvidgats. År 1982 föddes det första

barnet i Sverige som hade tillkommit genom befruktning utanför kroppen, s.k. in vitro-fertilisering (IVF). Några år senare, 1989, lagreglerades behandlingsmetoden och förutsättningarna för faderskap efter en sådan behandling. I likhet med reglerna om faderskap vid insemination blev mannens samtycke till behandlingen det avgörande för rättsligt faderskap, oavsett hur behandlingen hade genomförts. Detta trots att det inte var tillåtet att genomgå en befruktning utanför kroppen med donerade spermier inom svensk hälso- och sjukvård vid den tiden (se prop. 1987/88:160). Den möjligheten infördes först mer än ett decennium senare, 2003, samtidigt som det blev tillåtet att genomgå befruktning utanför kroppen med ett donerat ägg. Kravet på att barnet skulle ha genetisk koppling till minst en förälder blev dock kvar. Det var alltså inte tillåtet att utföra behandlingar med både donerade spermier och ett donerat ägg. För att tydliggöra att den kvinna som föder barnet är barnets mor även när ägget kommer från en annan kvinna, infördes en uttrycklig regel om moderskap i föräldrabalken. Även reglerna om faderskap vid befruktning utanför kroppen anpassades till att ägget kunde komma från en annan kvinna än mannens make eller sambo (se prop. 2001/02:89).

Nästa stora förändring i den föräldraskapsrättsliga regleringen genomfördes 2005, när samkönade kvinnliga par fick tillgång till assisterad befruktning inom svensk hälso- och sjukvård på samma villkor som olikkönade par. Det infördes då en bestämmelse om föräldraskap för den kvinna i paret som inte hade fött barnet, s.k. föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken. Möjligheterna till sådant föräldraskap gällde dock, till skillnad från faderskap, inte oavsett hur behandlingen hade genomförts. För att moderns registrerade partner eller sambo skulle bli rättslig förälder till barnet krävdes nämligen att den behandling hon samtyckt till hade genomförts inom svensk hälso- och sjukvård. Föräldraskapet fastställdes genom bekräftelse eller dom. Det infördes alltså inte någon presumtion för föräldraskap motsvarande faderskapspresumtionen (se prop. 2004/05:137).

Genom 2005 års ändringar i föräldrabalken reformerades också reglerna om fastställande av faderskap genom dom. Lagändringen innebar att presumtionsregeln, enligt vilken mannen ska anses som far om han haft samlag med barnets mor under konceptionstiden och det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att barnet tillkommit genom samlaget, gjordes till en undantagsregel. Den nya huvudregeln – att mannen ska förklaras vara far om det genom en genetisk under-

sökning är utrett att han är barnets far – kunde införas på grund av utvecklingen av DNA-tekniken. Vidare infördes en bestämmelse om att faderskapet inte kan fastställas genom dom för en man som är spermiedonator inom svensk hälso- och sjukvård.

År 2009 blev äktenskapsbalken könsneutral, vilket föranledde några mindre ändringar i den föräldraskapsrättsliga regleringen. Bland annat gjordes ett förtydligande om att faderskapspresumtionen bara gäller när modern vid barnets födelse är gift med en man. Vidare upphörde lagen (1994:1117) om registrerat partnerskap att gälla. Eftersom lagen fortfarande gäller för partnerskap som registrerats före den 1 maj 2009, om inte partnerna gifter sig eller anmäler till Skatteverket att de vill att partnerskapet ska gälla som ett äktenskap, finns det dock fortfarande kvar bestämmelser som gäller registrerade partner i föräldrabalken (se bet. 2008/09:CU19).

Nästa reform av reglerna om föräldraskap genomfördes 2016, när ensamstående kvinnor gavs möjlighet till assisterad befruktning inom svensk hälso- och sjukvård. Enligt lagändringarna blir en ensamstående kvinna, som genomgår assisterad befruktning inom svensk hälso- och sjukvård, barnets enda rättsliga förälder. Det ska alltså inte fastställas något faderskap eller föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken till ett barn som föds av en ensamstående kvinna. En känd spermiedonator har dock möjlighet att frivilligt bekräfta faderskapet (se prop. 2014/15:127).

År 2019 utökades möjligheterna till assisterad befruktning ytterligare genom att det blev tillåtet att, inom svensk hälso- och sjukvård, utföra befruktning utanför kroppen med enbart donerade könsceller, dvs. både donerade spermier och ett donerat ägg. Kravet på en genetisk koppling mellan barnet och minst en av föräldrarna togs därmed bort. Förutsättningarna för fastställande av föräldraskap efter assisterad befruktning blev också desamma för olikkönade och samkönade par. Moderns partner blir far eller förälder till barnet förutsatt att behandlingen har genomförts inom svensk hälso- och sjukvård eller vid en behörig inrättning i utlandet och barnet har rätt att ta del av uppgifter om spermiedonatorn. Vidare infördes regler om föräldraskap för situationer där personer får barn efter att någon av dem eller båda ändrat könstillhörighet. Reglerna innebär bland annat att en man som föder barn ska anses som far till barnet och att en kvinna som bidrar med sina spermier till ett barns tillkomst ska anses som mor till barnet. Eftersom det inte infördes någon presumtion

motsvarande faderskapspresumtionen skulle ett sådant faderskap och moderskap fastställas genom bekräftelse eller dom.

De senaste ändringarna i den föräldraskapsrättsliga regleringen trädde i kraft den 1 januari 2022. Genom ändringarna infördes bland annat en möjlighet för ogifta föräldrar, som är myndiga och folkbokförda i Sverige, att digitalt bekräfta ett föräldraskap utan socialnämndens medverkan. Vidare infördes föräldraskapspresumtioner motsvarande faderskapspresumtionen för gifta samkönade par och gifta par där en eller båda i paret ändrat könstillhörighet. Om modern vid barnets födelse är gift med en kvinna, anses alltså maken numera automatiskt som barnets förälder. Motsvarande gäller för faderskap eller moderskap för gifta par där en av makarna eller båda har ändrat könstillhörighet.

3.2 Moderskap

Det finns nästan inga regler om moderskap i föräldrabalken. Rättslig status som mor följer i stället av den oskrivna principen – ”mater semper certa est” (det är alltid säkert vem som är mor) eftersom ”mater est quam gestatio demonstrat” (modern är den som födandet visar). Det krävs alltså inte något särskilt beslut för att avgöra vem som är barnets mor, utan det är själva födandet som konstituerar moderskapet.[2]

När befruktning utanför kroppen med donerade ägg blev tillåtet 2003 ansågs att moderskapsprincipen fortsatt skulle gälla (se prop. 2001/02:89). Det infördes då en uttrycklig regel i föräldrabalken om moderskap för den kvinna som föder ett barn efter en assisterad befruktning med ett donerat ägg (1 kap. 7 §).

3.3 Faderskap

Föräldrabalken innehåller ett flertal regler om faderskap. Om modern är gift med en man vid barnets födelse, ska maken automatiskt anses vara barnets far. Faderskapet följer då direkt av lag enligt den s.k.

[2] I de fall det, av någon anledning, råder ovisshet om vem som är ett barns mor, kan barnet föra en positiv fastställelsetalan om moderskapet, dvs. i domstol få fastställt att en viss person är barnets mor (se 13 kap. 2 § rättegångsbalken och rättsfallet SvJT 1968 ref. s. 89, jfr rättsfallet NJA 2007 s. 684).

faderskapspresumtionen (1 kap. 1 § föräldrabalken). Presumtionen gäller även om modern har gift sig under graviditeten eller om hon nyligen blivit änka och barnet har fötts inom sådan tid efter makens död att barnet kan ha tillkommit dessförinnan. Den gäller också när barnet har tillkommit genom insemination eller befruktning utanför kroppen (assisterad befruktning), även om behandlingen har genomförts med donerade spermier.

Om det inte finns någon man som ska presumeras vara far till barnet och inte heller någon kvinna som ska presumeras vara förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken, ska faderskapet fastställas genom bekräftelse eller dom. Detsamma gäller om domstol har hävt ett presumerat faderskap eller föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken (1 kap. 3 § första stycket).

En bekräftelse av faderskapet till ett barn som inte har fyllt 18 år ska göras skriftligen och som huvudregel vid ett personligt besök hos socialnämnden. En sådan bekräftelse får göras både före och efter barnets födelse. Bekräftelsen ska skriftligen godkännas av socialnämnden och av modern eller en särskilt förordnad vårdnadshavare eller en tillfällig vårdnadshavare för barnet. Socialnämnden får bara lämna sitt godkännande om det kan antas att mannen är far till barnet (1 kap. 4 § första och andra styckena).

Sedan den 1 januari 2022 finns det också en möjlighet att bekräfta faderskapet digitalt i ett särskilt system som tillhandahålls av Skatteverket. För att en sådan bekräftelsen ska kunna genomföras krävs att modern och mannen är myndiga och folkbokförda i Sverige vid barnets födelse och att barnet är folkbokfört i Sverige när bekräftelsen lämnas. Bekräftelsen ska godkännas digitalt av modern. Både bekräftelsen och godkännandet måste lämnas senast 14 dagar efter barnets födelse (1 kap. 4 a § föräldrabalken).

En bekräftelse av faderskapet till ett myndigt barn ska göras skriftligen och bevittnas av två personer. Bekräftelsen ska skriftligen godkännas av barnet självt (1 kap. 4 § tredje stycket).

Om faderskapet inte kan fastställas genom bekräftelse fastställs det genom dom. Domstolen ska förklara en man vara far till barnet om det genom en genetisk undersökning är utrett att han är barnets far eller om det är utrett att han har haft samlag med barnets mor under den tid då barnet kan ha tillkommit och det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att barnet har tillkommit genom samlaget. Detsamma gäller om det är utrett att en assisterad befruktning

har utförts med hans spermier under den tid då barnet kan ha tillkommit och det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att barnet har tillkommit genom behandlingen. Faderskapet kan dock inte fastställas genom dom för en man som har donerat spermier inom svensk hälso- och sjukvård (1 kap. 5 §).

Om barnet inte har tillkommit genom samlag, utan genom assisterad befruktning med samtycke av moderns make eller sambo och det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att barnet har tillkommit genom behandlingen, är det maken eller sambon som ska fastställas som barnets far (1 kap. 8 § första stycket). När behandlingen har genomförts med spermier från någon annan än maken eller sambon gäller dock detta endast under förutsättning att behandlingen har genomförts inom svensk hälso- eller sjukvård eller vid en behörig inrättning i utlandet, och barnet har rätt till information om spermiedonatorn (1 kap. 8 § andra stycket). Om behandlingen har genomförts på annat sätt – exempelvis om det rör sig om s.k. heminsemination – ska faderskap i stället fastställas för donatorn. I en sådan situation kan ett gemensamt föräldraskap för moderns partner åstadkommas genom adoption (se prop. 2004/05:137 s. 44).

När en ensamstående kvinna genomgår assisterad befruktning blir hon i regel barnets enda rättsliga förälder. Faderskap ska dock fastställas bland annat om kvinnan har genomgått en heminsemination eller om barnet inte har rätt till information om spermiedonatorn (1 kap. 3 § andra stycket).

3.4 Föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken

Regler om föräldraskap för moderns partner när modern är gift eller sambo med en kvinna finns i en egen paragraf i föräldrabalken (1 kap. 9 §). Förutsättningarna och förfarandet för ett sådant föräldraskap motsvarar de som gäller för faderskap efter en assisterad befruktning med donerade spermier. Det innebär att föräldraskapet enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken presumeras för moderns make om modern är gift vid barnets födelse. Detsamma gäller om modern nyligen har blivit änka och barnet har fötts inom sådan tid efter makens död att barnet kan ha tillkommit dessförinnan (föräldraskapspresumtionen). Om föräldraskapspresumtionen inte är tillämplig och inte heller faderskapspresumtionen är aktuell, ska föräldraskapet enligt 1 kap. 9 § för-

äldrabalken fastställas genom bekräftelse eller dom. Moderns partner ska fastställas som barnets förälder om hon har samtyckt till den assisterade befruktningen och det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att barnet har tillkommit genom behandlingen. Vidare krävs att behandlingen antingen har genomförts inom svensk hälso- eller sjukvård eller vid en behörig inrättning i utlandet och barnet har rätt till information om spermiedonatorn. Om barnet har tillkommit genom en heminsemination eller om donatorn är anonym, kan föräldraskapet inte fastställas. I en sådan situation ska donatorn i stället fastställas som far till barnet. Moderns partner kan dock bli rättslig förälder till barnet genom adoption.

3.5 Faderskap och moderskap vid ändrad könstillhörighet

Föräldrabalken innehåller även regler för situationer där personer får barn efter det att någon av dem eller båda har ändrat könstillhörighet (1 kap. 10–14 §§). Beroende på omständigheterna kan barnet ha tillkommit genom samlag eller assisterad befruktning. Med ändrad könstillhörighet avses att personen i fråga antingen har fått den nya könstillhörigheten fastställd enligt 1 eller 2 § lagen (1972:119) om fastställande av könstillhörighet i vissa fall, eller att det finns ett utländskt beslut som ska erkännas här enligt 3 a § samma lag.

En man som föder ett barn ska anses som far till barnet men omfattas av det som i andra regler anges om mor och moderskap (1 kap. 11 § föräldrabalken). Att bestämmelser om mödrar ska tillämpas innebär bland annat att mannen får ensam vårdnad om barnet från dess födelse om föräldrarna inte är gifta med varandra (6 kap. 3 § första stycket), och att barnet, om det föds levande här i landet, ska folkbokföras om mannen är folkbokförd här (2 § folkbokföringslagen [1991:481]).

En man som bidrar med sina spermier till ett barns tillkomst eller som har samtyckt till en assisterad befruktning av sin make eller sambo ska anses som far till barnet (1 kap. 13 § föräldrabalken).[3]

En kvinna som bidrar med sina spermier till ett barns tillkomst eller som har samtyckt till en assisterad befruktning av sin make eller

[3] Bestämmelsen gäller både när mannen själv har ändrat könstillhörighet och när mannen inte har ändrat könstillhörighet men den som föder barnet är en man (1 kap. 10 §).

sambo ska anses som mor till barnet men omfattas av det som anges om far och faderskap (1 kap. 14 §).[4] Att bestämmelser om fäder ska tillämpas innebär bland annat att bestämmelserna i 2 och 3 kap. föräldrabalken gäller i fråga om fastställelsen. Socialnämnden är således skyldig att försöka utreda vem som är mor till barnet (2 kap. 1 §).

En make som inte har fött barnet presumeras vara far eller mor till barnet under samma förutsättningar som gäller för presumerade faderskap och föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken. Om föräldraskapet till barnet inte följer av någon av presumtionerna fastställs faderskapet eller moderskapet för den som inte har fött barnet genom bekräftelse eller dom.

När en ensamstående man genomgår assisterad befruktning blir han i regel barnets enda rättsliga förälder. Faderskap eller moderskap för den som har bidragit med sina spermier ska dock fastställas bland annat om mannen har genomgått en heminsemination eller om barnet inte har rätt till information om spermiedonatorn (1 kap. 12 §, jfr 1 kap. 3 § andra och tredje styckena).

3.6 Socialnämndens medverkan vid fastställande av föräldraskap

Regler om socialnämndens medverkan vid fastställande av föräldraskap finns i 2 kap. föräldrabalken. Om det inte finns någon som ska presumeras vara far eller förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken till barnet, har socialnämnden en skyldighet att försöka utreda faderskapet och se till att detta fastställs. Utredningsskyldigheten gäller barn som har sin hemvist i Sverige och som står under någons vårdnad (2 kap. 1 § första stycket). Om det kan antas att en kvinna ska anses som förälder till barnet enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken, ska socialnämnden i stället utreda ett sådant föräldraskap (2 kap. 8 a §). Om modern är myndig och folkbokförd i Sverige när barnet föds, inträder utredningsskyldigheten först 15 dagar efter barnets födelse (2 kap. 1 § andra stycket). Socialnämndens utredningsskyldighet och övriga regler om socialnämndens medverkan vid fastställande av föräldraskap gäller även för faderskap och moderskap vid ändrad könstillhörighet (jfr 1 kap. 11 § och 1 kap. 14 § första stycket andra meningen).

[4] Bestämmelsen gäller både när kvinnan själv har ändrat könstillhörighet och när kvinnan inte har ändrat könstillhörighet men den som föder barnet är en man (1 kap. 10 §).

Socialnämnden kan också ha en utredningsskyldighet när barnet redan har en förälder till följd av en tillämpning av någon av presumtionsreglerna. Om barnet har sin hemvist i Sverige och står under någons vårdnad och barnets vårdnadshavare eller den man eller kvinna som presumerats vara barnets förälder begär det och det är lämpligt, ska socialnämnden utreda om någon annan kan vara eller ska anses som förälder till barnet (2 kap. 9 §).

Socialnämnden är således skyldig att inleda en utredning om förutsättningarna för detta är uppfyllda. Nämnden ska dock, såvitt här är av intresse, lägga ner en påbörjad utredning om modern har genomgått en assisterad befruktning som ensamstående inom svensk hälso- och sjukvård och det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att barnet har tillkommit genom behandlingen. Detsamma gäller om modern har genomgått en assisterad befruktning vid en behörig inrättning i utlandet och barnet har rätt att ta del av uppgifter om spermiedonatorn (2 kap. 7 § andra stycket).

Socialnämnden ska i utredningen hämta in upplysningar från modern och från andra personer som kan lämna uppgifter av betydelse. Utredningen ska bedrivas skyndsamt och nämnden ska föra protokoll över det som kommer fram i utredningen av betydelse för frågan om föräldraskap (2 kap. 4 och 8 §§).

Om socialnämnden anser att frågan om föräldraskap kan bedömas med tillräcklig säkerhet på grund av den genomförda utredningen, bör nämnden bereda mannen eller kvinnan en möjlighet att bekräfta föräldraskapet (2 kap. 5 och 8 a §§). Socialnämnden får bara godkänna en bekräftelse om det kan antas att en viss person är barnets förälder (1 kap. 4 och 9 §§).

I vissa fall kan det finnas anledning för socialnämnden att göra en närmare utredning. Socialnämnden bör verka för att en rättsgenetisk undersökning görs beträffande barnet, modern och den som kan vara far till barnet, om denne begär det eller om det finns anledning att anta att modern har haft samlag med mer än en man under den tid då barnet kan ha tillkommit (2 kap. 6 §). Det finns inte någon motsvarande skyldighet för socialnämnden att verka för att en rättsgenetisk undersökning genomförs vid utredningen av ett föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken (2 kap. 8 a § tredje stycket och 9 § andra stycket).[5]

[5] Av 1 kap. 14 § första stycket andra meningen följer dock att bestämmelsen kan bli tillämplig vid utredningar av ett moderskap enligt 1 kap. 14 §.

3.7 Fastställande av föräldraskap i domstol

Om föräldraskapet för ett barn inte kan fastställas genom bekräftelse, ska det fastställas genom dom. Regler om förfarandet i domstol finns i 3 kap. föräldrabalken och innebär i huvudsak följande.

En talan om fastställande av föräldraskap ska väckas av barnet och kan föras mot flera män respektive kvinnor. Om socialnämnden är skyldig att försöka utreda föräldraskapet, ska barnets talan föras av nämnden och riktas mot de personer som skäligen kan komma i fråga som förälder till barnet. Om den som antas vara förälder är avliden, ska talan i stället riktas mot den avlidnes arvingar. Barnets talan får också föras av modern, om hon har vårdnaden om barnet, eller av en särskilt förordnad vårdnadshavare eller en tillfällig vårdnadshavare för barnet (3 kap. 5, 6 och 18 §§).

Om barnets talan förs av socialnämnden, ska talan väckas vid tingsrätten i den ort där nämnden finns. I andra fall ska talan väckas vid den tingsrätt där motparten eller en av motparterna ska svara i tvistemål i allmänhet eller, om det inte finns någon behörig domstol, vid Stockholms tingsrätt (3 kap. 7 och 18 §§).

När socialnämnden har gjort en utredning om föräldraskapet, ska nämnden lämna in det protokoll som förts över utredningen till domstolen. Protokollet ska delges motparten eller motparterna i samband med stämningen. Domstolen ska se till att frågan om föräldraskap blir tillbörligen utredd och kan t.ex. förelägga socialnämnden att komplettera sin utredning. Domstolen ska också bereda var och en som kan föra talan på barnets vägnar en möjlighet att yttra sig i målet. Ett vittnesförhör får dock aldrig genomföras i syfte att styrka att vittnet har haft samlag med modern under den tid då barnet kan antas ha tillkommit. En talan om fastställande av föräldraskap får inte prövas slutligt före barnets födelse (3 kap. 8, 9 och 18 §§).

Om en dom om föräldraskap överklagas, ska överrätten pröva frågan i hela dess vidd. Om den högre domstolen kommer fram till att någon annan än en part skäligen kan komma i fråga som förälder till barnet och en part begär det, ska domstolen undanröja den lägre domstolens dom och återförvisa målet till den domstol som först har dömt i målet (3 kap. 12 och 18 §§).

Domstolen kan, på begäran av en part eller när det behövs, förordna om rättsgenetisk undersökning på barnet och den eller de män som pekats ut som tänkbara fäder om detta kan ske utan nämnvärt

men. Förordnandet om rättsgenetisk undersökning får förenas med ett föreläggande om vite och, om vitesföreläggandet inte följs, ett beslut om biträde av polis för att provtagningen ska komma till stånd (1–3, 5 och 6 §§ lagen [1958:642] om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap).[6]

3.8 Hävande av föräldraskap

Det finns inte några särskilda regler i föräldrabalken om hävande av moderskap. Det finns i stället vissa möjligheter att föra en s.k. negativ fastställelsetalan om moderskapet, dvs. i domstol få fastställt att en person inte är mor (se 13 kap. 2 § rättegångsbalken och rättsfallet NJA 2007 s. 684).

Det finns däremot särskilda regler i föräldrabalken om hävande av faderskap.[7] Om en man har blivit far till ett barn med tillämpning av faderskapspresumtionen, kan faderskapet hävas om det är utrett att modern har haft samlag med någon annan än maken under tid när barnet kan ha tillkommit och det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att den andre mannen är far till barnet. Faderskapet kan också hävas om det på grund av barnets arvsanlag eller annan särskild omständighet kan hållas för visst att maken inte är barnets far. Ett presumerat faderskap kan vidare hävas om barnet har tillkommit före äktenskapet eller under det att makarna levde åtskilda och det inte är sannolikt att makarna har haft samlag med varandra under tid när barnet kan ha tillkommit. Om modern har genomgått en assisterad befruktning kan faderskapet hävas om villkoren för faderskap efter en assisterad befruktning inte är uppfyllda, t.ex. om barnet tillkommit genom en assisterad befruktning i utlandet med anonym spermiedonator. Faderskapet kan även hävas genom att mannen i äktenskapet godkänner någon annans bekräftelse av föräldraskapet (1 kap. 2 och 8 §§ föräldrabalken). Faderskap som har fastställts genom bekräftelse kan hävas om det senare visar sig att den som har lämnat bekräftelsen inte är far till barnet, dvs. om det framkommer att det saknas förutsättningar för rättsligt föräldraskap (1 kap. 4 b §). Faderskap som har

[6] Av 1 kap. 14 § första stycket andra meningen följer att bestämmelserna om rättsgenetisk undersökning kan bli tillämpliga vid utredningar av ett moderskap enligt 1 kap. 14 §.
[7] Dessa regler gäller även för faderskap och moderskap vid ändrad könstillhörighet (1 kap. 13 § första stycket och 1 kap. 14 § första stycket).

fastställts genom en dom som fått laga kraft kan hävas genom att en domstol beviljar resning.

Möjligheterna att häva ett föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken motsvarar möjligheterna att häva faderskap till barn som har tillkommit genom assisterad befruktning med donerade spermier. Ett föräldraskap ska alltså hävas om barnets mor inte var gift eller sambo med kvinnan när behandlingen utfördes eller om kvinnan inte har samtyckt till behandlingen som lett till att barnet tillkommit. Föräldraskapet ska även hävas om behandlingen inte har utförts enligt 6 eller 7 kap. lagen (2006:351) om genetisk integritet m.m. eller – för det fall behandlingen har utförts i utlandet – den inte har utförts vid en behörig inrättning eller barnet inte har rätt att ta del av uppgifter om spermiedonatorn. Detsamma gäller om det med hänsyn till samtliga omständigheter inte är sannolikt att barnet har tillkommit genom behandlingen. Föräldraskapet ska även hävas om modern inte har genomgått en insemination eller befruktning utanför kroppen. Det innebär att föräldraskapet ska hävas om barnet har tillkommit genom samlag (1 kap. 9 och 9 a §§).

En fråga om hävande av föräldraskap prövas av domstol. En talan om hävande av ett presumerat föräldraskap kan väckas av föräldern eller barnet. Om den presumerade föräldern är avliden, finns det – under förutsättning att föräldern aldrig har bott tillsammans med barnet och inte heller efter barnets födelse erkänt barnet som sitt – vissa möjligheter för förälderns arvingar att väcka en sådan talan. Talan ska – beroende på vem som har väckt den – riktas mot barnet eller föräldern. Om barnet eller föräldern är avliden riktas talan i stället mot barnets eller förälderns arvingar (3 kap. 1, 2, 14 och 15 §§).

Det finns inte några regler i föräldrabalken om vem som har rätt att föra talan om att en bekräftelse av föräldraskap saknar verkan mot den som har lämnat den. Av praxis framgår dock att en sådan talan får föras av den som har lämnat bekräftelsen och av barnet (se rättsfallen NJA 1984 s. 319 och RH 1997:21).

Talan om hävande av ett presumerat eller bekräftat föräldraskap får väckas vid tingsrätten i den ort där barnet har sin hemvist eller, om barnet har avlidit, vid den tingsrätt som har att ta upp tvist om arv efter barnet. Om det inte finns någon annan behörig domstol, ska målet tas upp av Stockholms tingsrätt (3 kap. 3 och 16 §§).

Det finns inte några generella tidsfrister inom vilka en fråga om hävande av föräldraskap måste väckas. För arvingar till en avliden för-

älder gäller dock en särskild tidsfrist för att väcka talan om hävande av ett presumerat föräldraskap. Arvingarnas rätt att väcka talan upphör om det vid den presumerade förälderns död har gått mer än ett år från det att talan, som grundats på föräldraskapet, har väckts mot föräldern och denna har fått del av talan. Detsamma gäller om det har gått mer än ett år sedan anspråk på samma grund har framställts mot förälderns dödsbo (3 kap. 1 § tredje stycket och 14 § tredje stycket).

3.9 Barnets rätt till information om sitt ursprung

Det finns inte någon möjlighet att vara anonym som donator av könsceller inom svensk hälso- och sjukvård. Den som har tillkommit genom en assisterad befruktning med donerade könsceller inom svensk hälso- och sjukvård, och som har uppnått tillräcklig mognad, har rätt att ta del av sådana uppgifter om donatorn som antecknats i sjukhusets särskilda journal. En sådan person har också möjlighet att begära att uppgifter om honom eller henne antecknas i donatorns särskilda journal, och har även rätt att ta del av de uppgifter som finns antecknade i journalen och som avser personer som tillkommit med könsceller från samma donator, dvs. i praktiken genetiska halv- eller helsyskon. Om någon har anledning att anta att han eller hon har tillkommit genom en assisterad befruktning med donerade könsceller, kan personen vända sig till socialnämnden. Nämnden är då skyldig att hjälpa honom eller henne att ta reda på om det finns några uppgifter antecknade i en särskild journal (6 kap. 5–5 b §§ och 7 kap. 7–7 b §§ lagen [2006:351] om genetisk integritet m.m.).

Enligt föräldrabalken har ett barn rätt att av sina föräldrar få veta att han eller hon har tillkommit genom assisterad befruktning med donerade könsceller. Till barnets rättighet är det kopplat en informationsplikt för barnets förälder eller föräldrar. Föräldrarna ska, så snart det är lämpligt, upplysa barnet om att han eller hon har tillkommit genom en assisterad befruktning med donerade könsceller. Skyldigheten gäller oavsett om den assisterade befruktningen har utförts inom svensk hälso- och sjukvård eller inte (1 kap. 15 § föräldrabalken).

4 Adoption

De grundläggande reglerna om adoption finns i 4 kap. föräldrabalken. En adoption innebär att det skapas ett familjerättsligt förhållande mellan adoptivföräldern och adoptivbarnet. En adoption kan avse både ett barn och en vuxen person. Genom adoptionen betraktas adoptivbarnet i rättsligt hänseende som adoptivförälderns barn och inte som barn till sina tidigare föräldrar. Om någon har adopterat en makes eller sambos barn (s.k. styvbarnsadoption), ska den adopterade dock anses som parets gemensamma barn (4 kap. 21 och 22 §§).

Barnets bästa ska ges störst vikt vid alla frågor som rör adoption av ett barn (4 kap. 1 §). Ett barn får adopteras om det med beaktande av samtliga omständigheter är lämpligt (4 kap. 2 §). Vid den bedömningen ska barnets behov av adoption och sökandens lämplighet att adoptera särskilt beaktas. Den som är vuxen får adopteras om det finns särskild anledning med hänsyn till det personliga förhållandet mellan sökanden och den som sökanden vill adoptera och om adoptionen även i övrigt är lämplig. Vid bedömningen ska det särskilt beaktas om sökanden har uppfostrat den som sökanden vill adoptera eller om adoptionen annars avser att bekräfta en relation som motsvarar den mellan barn och förälder (4 kap. 4 §).

Barnet ska få information och ges möjlighet att framföra sina åsikter i frågor som rör adoptionen. Barnets åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad (4 kap. 3 §). Om den som ska adopteras har fyllt 12 år, krävs i regel hans eller hennes samtycke till adoptionen (4 kap. 7 §).

Ett barn får som huvudregel inte adopteras utan samtycke från den förälder som är vårdnadshavare (4 kap. 8 §). Ett samtycke från den som har fött barnet får lämnas först sedan den föräldern har återhämtat sig tillräckligt efter barnets födelse (4 kap. 9 §). En ansökan om adoption får vidare inte bifallas, om det från någon sida har getts

eller utlovats ersättning eller om det har avtalats om bidrag till barnets underhåll (4 kap. 10 §).

Den som vill adoptera måste ha fyllt 18 år (4 kap. 5 §). Endast makar, registrerade partner och sambor får adoptera gemensamt eller genom att adoptera sin partners barn åstadkomma ett gemensamt föräldraskap, s.k. styvbarnsadoption. Makar eller sambor får som huvudregel endast adoptera gemensamt. Utöver styvbarnsadoption får en make eller sambo adoptera ensam om den andra maken eller sambon vistas på okänd ort eller är varaktigt förhindrad att adoptera till följd av en psykisk sjukdom eller något annat liknande förhållande (4 kap. 6 §). En person som inte är gift eller sambo får adoptera ensam.

5 Lagstiftning av särskild betydelse för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar

5.1 Vårdnad och förmynderskap

5.1.1 Om vårdnad

Ett barn står under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem, om inte domstolen har anförtrott vårdnaden åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare eller åt en tillfällig vårdnadshavare. Vårdnaden om ett barn består till dess att barnet fyller 18 år (6 kap. 2 § första stycket föräldrabalken).

Den som har vårdnaden om ett barn har ett ansvar för barnets personliga förhållanden och ska se till att barnets behov av omvårdnad, trygghet och en god fostran blir tillgodosedda. Barnets vårdnadshavare ansvarar även för att barnet får den tillsyn som behövs med hänsyn till barnets ålder, utveckling och övriga omständigheter. Vårdnadshavaren ska också bevaka att barnet får tillfredsställande försörjning och utbildning. I syfte att hindra att barnet orsakar skada för någon annan ska vårdnadshavaren vidare svara för att barnet står under uppsikt eller att andra lämpliga åtgärder vidtas (6 kap. 1 § och 2 § andra stycket).

De förpliktelser som följer med vårdnadsansvaret förutsätter att vårdnadshavaren har insyn i barnets personliga angelägenheter. Vårdnadshavaren har därför, som huvudregel, rätt att få ta del av sekretessbelagda uppgifter som rör barnet. Om sekretess inte gäller i förhållande till vårdnadshavaren förfogar vårdnadshavaren ensam eller, beroende på barnets ålder och mognad, tillsammans med barnet över sekretessen (12 kap. 3 § offentlighets- och sekretesslagen [2009:400]). Äldre barn förfogar dock i vissa fall självständigt över sekretessen. Exempelvis

har barn som är 16 år eller äldre ensam åtkomst till sin journal via 1177 Vårdguiden. Vårdnadshavarens åtkomst upphör när barnet fyller 13 år, men i undantagsfall kan en förälder eller vårdnadshavare få tillgång till hela eller delar av barnets journal när barnet är mellan 13 och 15 år. I vissa fall kan även barnet få tillgång till delar av sin journal innan han eller hon fyller 16 år.[1]

I lagstiftningen finns, utöver bestämmelser som ger uttryck för vårdnadshavarens bestämmanderätt[2] i frågor som omfattas av vårdnaden, åtskilliga andra rättigheter och skyldigheter som är förbundna med vårdnadsansvaret. Det handlar exempelvis om situationer när vårdnadshavaren ska få information om barnet eller har en rätt till samråd i samband med beslut som rör barnet. Bestämmelser med sådan innebörd finns bland annat i skollagen (2010:800). Det finns också bestämmelser som innebär att vårdnadshavaren i vissa fall får bära ett ansvar för barnets handlande, exempelvis när barnet har orsakat annan skada genom brott (se 3 kap. 5 § skadeståndslagen [1972:207]).[3]

5.1.2 Vem är vårdnadshavare?

Ett barn står från födelsen under vårdnad av båda föräldrarna, om de är gifta med varandra. Om det därefter döms till äktenskapsskillnad, står barnet fortfarande under båda föräldrarnas vårdnad om inte den gemensamma vårdnaden upplöses. Är föräldrarna inte gifta med varandra, blir modern ensam vårdnadshavare från barnets födelse.[4] Om föräldrarna senare ingår äktenskap med varandra, står barnet från den tidpunkten, som huvudregel, under vårdnad av dem båda (6 kap. 3 § föräldrabalken).

[1] För andra tjänster som är tillgängliga via 1177 Vårdguiden gäller att barnet har ensam tillgång från och med 13 års ålder. Om barnet är yngre än 13 år är det däremot barnets vårdnadshavare som har tillgång till tjänsterna. Se vidare www.1177.se/om-1177-vardguiden/e-tjanster-pa-1177-vardguiden/sa-loggar-du-in-pa-1177.se/logga-in-pa-1177.se-for-dig-som-ar-mellan-13-17-ar/ (hämtat 2021-09-29).

[2] Se vidare om utövandet av bestämmanderätten i avsnitt 5.1.3. På många områden finns det bestämmelser som uttryckligen föreskriver att barnets vårdnadshavare måste samtycka till eller utföra en viss åtgärd. Som exempel kan nämnas ansökan om pass (7 § 2 passlagen [1978:302]), flyttanmälan (30 § första stycket folkbokföringslagen [1991:481] och vissa insatser inom socialtjänsten (3 kap. 6 a och b §§ socialtjänstlagen [2001:453]).

[3] Notera att skadeståndsansvaret gäller ”en förälder som har vårdnaden om ett barn”.

[4] Den som är ogift och föder ett barn får ensam vårdnad även om denne har ändrat könstillhörighet (KtM) och därmed anses som far till barnet (1 kap. 11 § föräldrabalken).

Om barnet står under vårdnad av endast en av föräldrarna och vill föräldrarna ha gemensam vårdnad, ska domstolen på talan av dem båda besluta om det, om det inte är uppenbart att gemensam vårdnad är oförenlig med barnets bästa. Föräldrarna kan också efter en gemensam anmälan, under vissa förutsättningar, få gemensam vårdnad om barnet genom registrering hos Skatteverket (6 kap. 4 §).

Om barnet står under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem och vill någon av föräldrarna få ändring i vårdnaden, ska domstolen besluta att föräldrarna ska ha gemensam vårdnad om barnet eller att en av dem ska ha ensam vårdnad. Vid bedömningen av om föräldrarna ska ha gemensam vårdnad eller om en av dem ska ha ensam vårdnad ska domstolen fästa avseende särskilt vid föräldrarnas förmåga att sätta barnets behov främst och ta ett gemensamt ansvar i frågor som rör barnet (6 kap. 5 §).

Föräldrarna kan vidare avtala om att vårdnaden ska vara gemensam eller att en av dem ska ha vårdnaden om barnet. Ett sådant avtal gäller om det är skriftligt och socialnämnden godkänt det (6 kap. 6 §).

Socialnämnden kan i vissa särskilt angivna situationer föra talan vid domstol om att vårdnaden ska fråntas en förälder och antingen anförtros den andra föräldern ensam eller en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare. En sådan situation är om en förälder vid utövandet av vårdnaden gör sig skyldig till missbruk eller försummelse eller i övrigt brister i omsorgen om barnet på ett sätt som medför bestående fara för barnets hälsa eller utveckling (6 kap. 7 §). En annan situation är om en förälder är varaktigt förhindrad att utöva vårdnaden (6 kap. 8 a §).

I de fall som nu har berörts kan domstolen också på eget initiativ pröva frågan om överflyttning av vårdnaden, om den handlägger ett mål om äktenskapsskillnad mellan föräldrarna eller ett mål om vårdnad som har väckts av föräldrarna (6 kap. 7 och 8 a §§).

Om ett barn har stadigvarande vårdats och fostrats i ett annat enskilt hem än föräldrahemmet och är det uppenbart att det är bäst för barnet att det rådande förhållandet får bestå och att vårdnaden flyttas över till den eller dem som har tagit emot barnet för sådan vård, ska domstolen utse denne eller dessa till särskilt förordnade vårdnadshavare. En sådan talan väcks av socialnämnden (6 kap. 8 §).

Om barnet står under vårdnad av båda föräldrarna och en av dem dör, blir den andra föräldern ensam vårdnadshavare. Om båda föräldrarna dör ska domstolen på anmälan av socialnämnden eller när för-

hållandet annars blir känt anförtro vårdnaden åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare. Om en förälder som har ensam vårdnad om ett barn dör, ska domstolen på ansökan av den andra föräldern eller på anmälan av socialnämnden anförtro vårdnaden åt den andra föräldern eller, om det är lämpligare, åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare (6 kap. 9 §). Det innebär att den efterlevande föräldern har ett företräde som vårdnadshavare. När domstolen prövar vem som ska utses till vårdnadshavare för ett barn efter en förälders död bör det enligt förarbetena särskilt beaktas under vilka förhållanden som barnet har levt medan föräldern var i livet och vilka relationer som barnet har till den efterlevande föräldern eller någon annan vuxen person, t.ex. ”en släkting eller styvförälder”. Av stor betydelse för barnets trygghet är enligt förarbetena att barnet efter förälderns död så snart som möjligt får en anknytning till någon som barnet kan känna förtroende för och som kan erbjuda ett stabilt förhållande (prop. 1981/82:168 s. 70 och 71).

Om en vårdnadshavare ska förordnas särskilt utses någon som är lämpad att ge barnet omvårdnad, trygghet och en god fostran. Två personer kan utses att gemensamt utöva vårdnaden om de är gifta med varandra eller är sambor. För syskon ska samma person utses till vårdnadshavare, om inte särskilda skäl talar mot det. Om vårdnadshavare ska utses efter föräldrarnas död och föräldrarna eller en av dem har gett till känna vem de önskar till vårdnadshavare, ska den personen förordnas om det inte är olämpligt (6 kap. 10 a §).

En särskilt förordnad vårdnadshavare kan under vissa förhållanden bli entledigad från uppdraget, bland annat efter egen begäran (6 kap. 10 b och 10 c §§). På talan av föräldrarna eller en av dem, eller på talan av socialnämnden, kan domstolen besluta att flytta över vårdnaden från särskilt förordnade vårdnadshavare till båda föräldrarna eller en av dem (6 kap. 10 §).

Sedan den 1 juli 2021 finns det även en möjlighet att utse en tillfällig vårdnadshavare. Domstolen får, om det finns särskilda skäl, flytta över vårdnaden till en tillfällig vårdnadshavare om det finns behov av att utse en särskilt förordnad vårdnadshavare för ett barn, men det saknas en lämplig person att förordna för det ändamålet. I uppdraget som tillfällig vårdnadshavare ingår inte att tillgodose den faktiska vården om barnet (6 kap. 10 d §).

Det finns inte någon möjlighet för ett barn att ha fler än två vårdnadshavare.

5.1.3 Hur utövas vårdnaden?

Vårdnadshavaren har rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör barnets personliga angelägenheter. Vårdnadshavaren ska dock i takt med barnets stigande ålder och utveckling ta allt större hänsyn till barnets synpunkter och önskemål (6 kap. 11 § föräldrabalken). I fråga om avtal om anställning eller annat arbete har barnet ett visst självbestämmande efter att barnet har fyllt 16 år. Huvudregeln är dock att vårdnadshavaren måste samtycka till ett avtal om anställning som barnet ingår (6 kap. 12 §).

Vidare finns utanför 6 kap. föräldrabalken åtskilliga bestämmelser som ger uttryck för barnets självbestämmanderätt i frågor som annars faller under vårdnadsansvaret. Inom vissa områden, t.ex. hälso- och sjukvården, har det också utbildats en praxis för när barnet själv har rätt att bestämma i olika frågor. Således kan i synnerhet äldre barn ha en förhållandevis långtgående rätt att själva fatta beslut i olika frågor som rör barnets personliga angelägenheter. I dessa fall är barnets inflytande med andra ord inte begränsat till en rätt att få sina synpunkter och önskemål beaktade av vårdnadshavaren.[5]

Om barnet står under vårdnad av två vårdnadshavare utövar vårdnadshavarna bestämmanderätten tillsammans (6 kap. 13 § första stycket). Det krävs alltså i princip gemensamma beslut i frågor som rör vårdnaden. Det innebär dock inte att båda vårdnadshavarna måste delta i alla beslut som rör barnet. När det gäller beslut angående den dagliga omsorgen om barnet – exempelvis frågor om barnets mat och kläder, sovtider och hur barnet ska tillbringa sin fritid[6] – ligger det i sakens natur att det är den som har barnet hos sig som i praktiken har bestämmanderätten (prop. 1975/76:170 s. 178). Det har inte ansetts lämpligt att närmare reglera vad som ingår i den dagliga omsorgen (se t.ex. prop. 1997/98:7 s. 55 och SOU 2005:43 s. 136). Det står dock klart att det i första hand är ett antal beslut av mer ingripande karaktär som inte gör det.

I de flesta fall ingår hälso- och sjukvård i den dagliga omsorgen. När det gäller åtgärder inom det området har JO dessutom uttalat att det i många fall är tillräckligt att samråd sker med den ena vårdnadshavaren.

[5] Se bland annat 4 kap. 7 § föräldrabalken, 36 § lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga, 3 kap. 19 § körkortslagen (1998:488) samt 3 kap. 6 a § och 11 kap. 10 § socialtjänstlagen (2001:453). Se vidare Singer, Anna (2019). *Barnets bästa. Om barns rättsliga ställning i familj och samhälle* (JUNO version 7), s. 328–335.

[6] Se dock nedan angående möjliga undantag när det gäller barnets fritid.

Samråd ska dock i regel ske även med den andra vårdnadshavaren om det finns anledning att misstänka att denne inte samtycker till behandlingen eller om det är fråga om mer ingripande åtgärder (JO 2003/04 s. 311). Ett exempel på det senare är vård och behandling inom barn- och ungdomspsykiatrin. Sådana vårdinsatser anses i regel vara av mer ingripande betydelse för ett barn (JO 2018-11-23, dnr 3154–2016).

Till den dagliga omsorgen hör inte barnets boende, frågor om skolval samt val av, i vart fall vissa former av, barnomsorg. Detsamma gäller utfärdade av pass[7]. Det är omdiskuterat om ett beslut i fråga om huruvida barnet ska tillåtas att utöva en farofylld fritidsaktivitet eller delta i en längre ferievistelse är att hänföra till den dagliga omsorgen.[8]

Ett beslut om hur barnet ska tillbringa sin fritid får inte heller kränka barnets rätt till umgänge med den andra föräldern.

Om en av vårdnadshavarna till följd av frånvaro, sjukdom eller annan orsak är förhindrad att ta del i sådana beslut om vårdnaden som inte utan olägenhet kan skjutas upp, får den andra vårdnadshavaren fatta beslut ensam. Detta gäller dock inte om beslutet är av ingripande betydelse för barnets framtid, om inte barnets bästa uppenbarligen kräver att vårdnadshavaren fattar beslutet ensam (6 kap. 13 § andra stycket). Sådana ingripande beslut kan exempelvis avse barnets skolgång och bosättning (prop. 1975/76:170 s. 178).

Utredningen om beslutanderätten vid gemensam vårdnad (Ju 2006:07) gjorde följande övergripande kategorisering av vårdnadshavares bestämmanderätt i olika frågor (SOU 2007:52 s. 34):

1. *Beslut som gäller den dagliga omsorgen*: den som har hand om barnet beslutar ensam.
2. *Beslut som inte är att hänföra till den dagliga omsorgen men som inte heller är av ingripande betydelse för barnets framtid (6 kap. 13 § andra stycket första meningen)*: vårdnadshavarna beslutar gemensamt, men om den ena vårdnadshavaren har förhinder och om ställningstagandet inte utan olägenhet kan skjutas upp, får den andra vårdnadshavaren besluta ensam.

[7] Pass kan dock i vissa fall utfärdas efter myndighetsbeslut, även om medgivande från en vårdnadshavare saknas (se 7 § passlagen [1978:302]).
[8] Se vidare bland annat SOU 2005:43, s. 490–496, SOU 2007:52 s. 33 och 34, Sjösten, Mats (2020). *Vårdnad, boende och umgänge*, s. 192–197 och Wikström, Anita. Utövande av gemensam vårdnad, *Juridisk tidskrift,* Nr 2 2002/03, s. 328–351.

3. *Beslut som är av ingripande betydelse för barnets framtid (6 kap. 13 § andra stycket första och andra meningarna)*: vårdnadshavarna beslutar gemensamt, men om den ena vårdnadshavaren har förhinder och om ställningstagandet inte utan olägenhet kan skjutas upp samt om barnets bästa uppenbarligen kräver det, får den andra vårdnadshavaren besluta ensam.[9]

Som framgått ovan har JO gjort vissa uttalanden om hur hälso- och sjukvården bör förhålla sig till kravet att vårdnadshavarna ska fatta beslut tillsammans. Principen att en utomstående tredje man i allmänhet har rätt att utgå från att en vårdnadshavare handlar i samförstånd med den andra, torde gälla också mer generellt. Närmare undersökningar av den andra vårdnadshavarens samtycke aktualiseras om det finns särskild anledning att anta att det föreligger meningsskiljaktigheter eller om beslutet är av ingripande betydelse.[10]

Även om ett beslut inte faller inom den dagliga omsorgen krävs alltså bara i vissa fall att tredje man försäkrar sig om att båda vårdnadshavarnas samtycke finns.

Vidare kan vissa särskilt angivna åtgärder till stöd för barnet, främst inom hälso- och sjukvården och socialtjänsten, komma till stånd genom socialnämndens försorg trots att endast en av vårdnadshavarna samtycker till åtgärden. Socialnämnden får besluta att en sådan åtgärd får vidtas utan den andra vårdnadshavarens samtycke om det krävs med hänsyn till barnets bästa (6 kap. 13 a §).

Om vårdnadshavarna vill att någon annan ska ha möjlighet att agera i deras ställe vid beslut kring barnet kan en fullmakt lämnas till den personen. Allmänna bestämmelser om fullmakter finns i lagen (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område. Som framgår av lagens rubrik är den inte direkt tillämplig i familjerättsliga sammanhang. Men lagens bestämmelser har i viss utsträckning tillämpats analogt på familjerättsliga avtal.[11] För en tredje man finns det i allmänhet ingen skyldighet att godta en fullmakt. Beträffande sådana insynsfullmakter som det ibland förekommer att

[9] Se även Wikström, Anita. Utövande av gemensam vårdnad, *Juridisk tidskrift,* Nr 2 2002/03, s. 328–351.
[10] Se t.ex. Sjösten, Mats (2020). *Vårdnad, boende och umgänge*, s. 191 och Wikström, Anita. Utövande av gemensam vårdnad, *Juridisk tidskrift,* Nr 2 2002/03, s. 341 och 342.
[11] Se t.ex. Ramberg, Jan och Ramberg, Christina (2019). *Allmän avtalsrätt*, s. 15. I sammanhanget kan det även nämnas att det i lagen (2017:310) om framtidsfullmakter har tagits in hänvisningar till vissa av avtalslagens bestämmelser, vilket innebär att dessa är direkt tillämpliga i förhållande till framtidsfullmakter.

en vårdnadshavare ställer ut till en förälder som inte har del i vårdnaden, har det dock diskuterats om inte exempelvis en skola som fullmakten tar sikte på är skyldig att lämna ut uppgifter till fullmaktshavaren om en sådan skyldighet gäller i förhållande till vårdnadshavaren.[12]

5.1.4 Om förmynderskap

Föräldrabalken skiljer mellan vårdnadsansvar och förmynderskap. Barnets förmyndare har ansvar för barnets ekonomiska angelägenheter (jfr 10 kap. och 12–15 kap.). Förmynderskapet följer som regel vårdnadsansvaret (10 kap. 2 §). Det är därför i de allra flesta fall föräldrarna som är förmyndare för barnet. Den eller de som har utsetts till särskilt förordnade vårdnadshavare är också, som huvudregel, förmyndare för barnet. Detsamma gäller den som har utsetts till tillfällig vårdnadshavare (10 kap. 3 §).

När omständigheterna påkallar det får flera förmyndare förordnas. Kan den eller de som på grund av lag ska vara förmyndare inte lämpligen handha förmynderskapet ensamma ska medförmyndare förordnas (10 kap. 8 §). Om barnets egendom förvaltas av fler än en förmyndare ska förmyndarna utöva förvaltningen tillsammans. Överförmyndaren kan dock besluta att förvaltningen av tillgångarna ska fördelas på visst sätt mellan förmyndarna eller att vissa tillgångar ska förvaltas av en av dem ensam. Även domstolen kan meddela ett sådant beslut när den förordnar en förmyndare (12 kap. 12 § första stycket). Om de som utövar förvaltningen inte kan enas om en viss åtgärd, gäller den mening som överförmyndaren biträder (12 kap. 12 § andra stycket).

Beträffande föräldrars gemensamma förvaltning gäller att en förälder får bestämma ensam om den andra föräldern till följd av frånvaro eller sjukdom eller av någon annan orsak är förhindrad att ta del i sådana beslut om förvaltningen som inte kan skjutas upp utan olägenhet. Den beslutsföra föräldern får dock inte ensam fatta beslut av ingripande betydelse, om inte den omyndiges bästa uppenbarligen kräver det (13 kap. 1 § andra stycket). Till denna kategori av beslut hör försäljning av fast egendom eller egendom som annars är av särskilt värde. Hyresbetalningar och andra löpande betalningar – samt uttag av bankmedel eller liknande som krävs för att klara av sådana

[12] Sjösten, Mats (2020). *Vårdnad, boende och umgänge*, s. 198 och 199.

betalningar – anses däremot inte vara av ingripande betydelse (se prop. 1993/94:251 s. 224).

Föräldrar har en friare förmyndarförvaltning än förordnade förmyndare. Föräldrars förvaltning (13 kap.) är underkastad det allmännas kontroll endast i vissa särskilt angivna situationer, bland annat om barnets tillgångar överstiger åtta gånger gällande prisbasbelopp. I dessa fall gäller särskilda regler om exempelvis placering av tillgångar och redovisningsskyldighet till överförmyndaren. Vid sidan av denna kontroll gäller särskilda regler för bland annat fast egendom, gåvor och upptagande av lån. Förordnade förmyndares förvaltning (14 kap.) är alltid kontrollerad. Regelverket motsvarar i stor utsträckning det som gäller när föräldrars förvaltning är underkastad kontroll. I särskilda fall, bland annat om tillgångarna inte är av större omfattning, kan överförmyndaren besluta om lättnader i fråga om förmyndarens redovisningsskyldighet.

I likhet med vårdnaden består förmynderskapet till dess att barnet fyller 18 år (9 kap. 1 §). Barnet har dock, trots att han eller hon är omyndig, rättshandlingsförmåga i vissa särskilt angivna situationer. Ett exempel är att ett barn med eget hushåll får ingå sådana sedvanliga rättshandlingar som krävs för den dagliga hushållningen eller uppfostran av barn (9 kap. 2 a §). Ett annat är att barn har egen rådighet över det som han eller hon har förvärvat genom eget arbete efter att ha fyllt 16 år (9 kap. 3 §).

5.2 Boende

Om barnet står under vårdnad av båda föräldrarna, får domstolen på talan av en av dem eller båda besluta vem av föräldrarna barnet ska bo tillsammans med (6 kap. 14 a § första stycket föräldrabalken). Domstolen kan alltså besluta med vem – inte var – barnet ska bo. Beslutet kan innebära att barnet har s.k. växelvist boende, dvs. att barnet bor i stort sett lika mycket hos var och en av föräldrarna.[13] Det är inte möjligt för domstolen att besluta att barnet ska bo tillsammans med någon annan än en förälder.

[13] I rättsfallet NJA 1998 s. 267 kom Högsta domstolen fram till att det normalt är fråga om umgänge, och inte om varaktigt boende, när barnet vistas hos föräldern endast en tredjedel av tiden.

Ett beslut om att barnet ska bo tillsammans med en förälder innebär inte att den föräldern, vid gemensam vårdnad, har rätt att flytta med barnet om den andra vårdnadshavaren motsätter sig det.

Föräldrarna får avtala om barnets boende. För att avtalet ska gälla måste det vara skriftligt och godkänt av socialnämnden (6 kap. 14 a § andra stycket). Möjligheten att med bindande verkan avtala om barnets boende gäller endast om föräldrarna har gemensam vårdnad. Ett sådant avtal kan inte heller innebära att barnet ska bo hos någon annan än en förälder. Ett barn får inte tas emot för stadigvarande vård och fostran i ett enskilt hem som inte tillhör någon av föräldrarna eller någon annan vårdnadshavare om inte socialnämnden medger det eller fattar beslut om vård som innebär en sådan placering (6 kap. 6 § socialtjänstlagen [2001:453]).

5.3 Umgänge

Ett barn ska ha rätt till umgänge med en förälder som han eller hon inte bor tillsammans med. Umgänget kan ske genom att barnet och föräldern träffas eller genom att de har annan kontakt. Barnets föräldrar har ett gemensamt ansvar för att barnets behov av sådant umgänge så långt möjligt tillgodoses (6 kap. 15 § första och andra styckena föräldrabalken). Talan om barnets umgänge med en förälder får föras av den förälder som vill ha umgänge med barnet och av socialnämnden (6 kap. 15 a § första stycket).

Barnets vårdnadshavare har ett ansvar för att barnets behov av umgänge med någon annan som står barnet särskilt nära så långt möjligt tillgodoses (6 kap. 15 § tredje stycket). Om barnets vårdnadshavare brister i det avseendet får domstolen, på talan av socialnämnden, besluta om umgänge mellan barnet och någon annan än en förälder. Den som inte är rättslig förälder till ett barn har alltså ingen självständig talerätt. När socialnämnden bedömer om en talan om umgänge ska föras, ska nämnden särskilt beakta barnets behov av umgänge med sina morföräldrar och farföräldrar samt andra som står barnet särskilt nära (6 kap. 15 a § andra stycket). Om socialnämnden beslutar att inte föra talan om umgänge får beslutet inte överklagas. Nämnden får inte delegera sin uppgift att besluta om talan angående umgänge (jfr 10 kap. 5 § socialtjänstlagen [2001:453]).

Socialstyrelsen har tagit fram närmare anvisningar om tillämpningen av 6 kap. 15 a § andra stycket föräldrabalken.[14] Av dessa framgår bland annat följande.

> Vid sidan av mor- och farföräldrar kan personer som står barnet särskilt nära vara exempelvis andra släktingar, familjehemsföräldrar eller en tidigare bonusförälder. Det kan också gälla halvsyskon eller barn som växer upp i samkönade familjebildningar, där en ”förälder” inte är juridisk förälder till barnet.
>
> Nämnden har ett tydligt ansvar för att barnet inte onödigtvis förlorar kontakten med sina närstående vid en separation mellan föräldrarna när ett sådant umgänge är bäst för barnet. Eftersom närstående inte har egen talerätt är det viktigt att socialnämnden verkligen uppmärksammar de situationer där barnet kan ha behov av umgänge med andra än sina föräldrar.
>
> I socialnämndens bedömning av barnets behov av umgänge med andra än föräldrarna behöver det dock vägas in att det kan bli en press för barnet om umgänge sker mot vårdnadshavarens vilja. Om socialnämnden bedömer att ett umgänge med någon annan än en förälder är till barnets bästa, bör nämnden försöka nå en överenskommelse om umgänge på frivillig väg innan den väcker talan vid domstol. Socialnämnden kan till exempel erbjuda att en socialsekreterare eller en kontaktperson är närvarande vid ett eller ett par umgängestillfällen för att kunna bedöma hur ett umgänge skulle kunna utformas.
>
> När socialnämnden får information om att ett barn kan vara i behov av umgänge med en närstående ska nämnden ta ställning till om utredning enligt 11 kap. 1 § socialtjänstlagen ska inledas. Som underlag för den bedömningen kan nämnden hämta in det som tidigare är känt om barnet eller familjen inom den egna socialtjänsten, till exempel sådant som finns i personakten. Socialnämnden kan också ta kontakt med vårdnadshavaren för att ge honom eller henne möjlighet att bemöta uppgifterna.
>
> JO har i ett ärende om närståendes rätt att ta del av en utredning om umgänge konstaterat att i ett ärende hos en socialnämnd som avser myndighetsutövning mot någon enskild ska bland annat förvaltningslagens bestämmelse om kommunikation tillämpas. Den som ska ges tillfälle att yttra sig har också enligt 11 kap. 9 § socialtjänstlagen rätt att få företräde inför nämnden om inte särskilda skäl föranleder annat (JO 2011/2012 s. 463).
>
> Socialnämndens utredning dokumenteras och arkiveras, vare sig det blir ett positivt eller negativt beslut.

[14] Socialstyrelsen (2012). *Vårdnad, boende och umgänge. Handbok – stöd för rättstillämpning och handläggning inom socialtjänstens familjerätt*, s. 113–115.

Om barnet står under vårdnad av båda föräldrarna och ska umgås med en förälder som barnet inte bor tillsammans med, ska den andra föräldern lämna sådana upplysningar om barnet som kan främja umgänget, om inte särskilda skäl talar mot det. Om barnet ska umgås med en förälder som inte är vårdnadshavare eller med någon annan som står barnet särskilt nära, ska sådana upplysningar lämnas av vårdnadshavaren (6 kap. 15 § fjärde stycket föräldrabalken).

Om barnet står under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem, får de avtala om barnets umgänge med en förälder som barnet inte bor tillsammans med. För att avtalet ska gälla måste det vara skriftligt och godkänt av socialnämnden (6 kap. 15 a § tredje stycket). Någon motsvarande möjlighet att avtala om umgänge finns inte beträffande umgänge med någon annan än en förälder.

5.4 Några generella bestämmelser om vårdnad, boende och umgänge

Sedan den 1 mars 2022 gäller som huvudregel att en förälder inte får framställa ett yrkande om vårdnad, boende eller umgänge om inte föräldern dessförinnan har deltagit i ett informationssamtal som socialnämnden ansvarar för. Informationssamtalet ska ha ägt rum inom ett år före det att yrkandet framställs. Om kravet på informationssamtal hindrar att ett yrkande om vårdnad, boende eller umgänge tas upp till prövning, ska domstolen avvisa samtliga yrkanden om vårdnad, boende och umgänge i målet (6 kap. 17 c § föräldrabalken).[15]

Vid prövningen av en fråga som gäller vårdnad, boende eller umgänge ska barnets bästa alltid vara avgörande. Vid den bedömningen ska det fästas avseende särskilt vid dels risken för att barnet eller någon annan i familjen utsätts för övergrepp eller att barnet olovligen förs bort eller hålls kvar eller annars far illa, dels barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna (6 kap. 2 a §).

Barnet ska få information och ges möjlighet att framföra sina åsikter i frågor om vårdnad, boende och umgänge. Barnets åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad (6 kap. 2 b §).

Domar, beslut och av socialnämnden godkända avtal om vårdnad, boende och umgänge kan verkställas i enlighet med bestämmelserna

[15] Se även lagen (2021:530) om informationssamtal och 5 kap. 3 a § socialtjänstlagen (2001:453).

i 21 kap. föräldrabalken. Utgångspunkten är att sådana avgöranden eller avtal ska följas. Domstolen kan vägra verkställighet om det är uppenbart att verkställigheten är oförenlig med barnets bästa (21 kap. 6 §). Om barnet har nått en sådan ålder och mognad att barnets vilja bör beaktas, får verkställighet inte ske mot barnets vilja utom då domstolen finner det nödvändigt av hänsyn till barnets bästa (21 kap. 5 §). Ett beslut om verkställighet förenas vanligen med ett föreläggande om vite. Ytterst kan det bli aktuellt med hämtning av barnet genom Polismyndighetens försorg (21 kap. 3 §).

5.5 Familjerättslig konfliktlösning

Kommunen ska sörja för att föräldrar kan erbjudas samtal under sakkunnig ledning i syfte att nå enighet i frågor som gäller vårdnad, boende, umgänge och frågor som gäller barnets försörjning (5 kap. 3 § första stycket 1 socialtjänstlagen [2001:453]). Målet med sådana samtal, s.k. samarbetssamtal, är alltså att få föräldrarna att nå samförståndslösningar. Men även om detta syfte inte kan uppnås, kan föräldrarna genom samtalen få större förståelse för varandras synpunkter och lära sig att hantera sina konflikter på ett sätt som så lite som möjligt går ut över barnet (prop. 1990/91:8 s. 27).

Kommunen ska även sörja för att föräldrar får hjälp att träffa avtal i frågor om vårdnad, boende eller umgänge (5 kap. 3 § första stycket 2). Bestämmelsen innebär däremot inte någon skyldighet för kommunerna att vid samarbetssamtal bistå föräldrar med att upprätta avtal om underhållsbidrag eller att kommunerna ska godkänna innehållet i dem (prop. 2012/13:189 s. 15 och 16).

I Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöds (MFoF) allmänna råd om socialnämndens ansvar för vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge (HSLF-FS 2017:51) finns närmare anvisningar om samarbetssamtalens genomförande och innehåll. Av de allmänna råden framgår bland annat att samtalen bör ha en tydlig struktur och inriktas på:

- hur barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna bäst tillgodoses,
- barnets behov i övrigt,
- framtiden,

- föräldrarnas samarbetsförmåga, och
- att en lösning nås.

Det framgår också att samtalsledaren, som huvudregel, bör ta med barnet i något skede av samtalen dels för att med utgångspunkt i barnets egna behov och rättigheter ge information och låta barnet berätta om sin situation, dels för att ge barnet möjlighet att förmedla sin inställning.

Inom ramen för sådana informationssamtal som berörts i föregående avsnitt ska föräldrarna erbjudas samarbetssamtal, om det inte är olämpligt, och efter behov erbjudas eller vägledas till stöd och hjälp i annan form (7 § lagen [2021:530] om informationssamtal). Med stöd eller hjälp i annan form avses insatser såväl inom som utanför kommunens verksamhet. Det kan t.ex. handla om olika typer av föräldragrupper eller familjestödsverksamheter (prop. 2020/21:150 s. 164).

I föräldrabalken finns en bestämmelse som upplyser om den möjlighet som föräldrar har att genom samarbetssamtal få hjälp att nå enighet i frågor om vårdnad, boende och umgänge (6 kap. 18 § första stycket). I mål om sådana frågor får domstolen ge socialnämnden eller något annat organ i uppdrag att i barnets intresse anordna samarbetssamtal i syfte att nå enighet mellan föräldrarna (6 kap. 18 § andra stycket). Domstolen har också möjlighet att ge en medlare uppdraget att försöka få föräldrarna att nå en samförståndslösning som är förenlig med barnets bästa (6 kap. 18 a §).

Kommunen ska också sörja för att familjerådgivning genom kommunens försorg eller annars genom lämplig yrkesmässig rådgivare kan erbjudas dem som begär det. Med familjerådgivning avses en verksamhet som består i samtal med syfte att bearbeta samlevnadskonflikter i parförhållanden och familjer (5 kap. 3 § andra och tredje styckena socialtjänstlagen). Till skillnad från samarbetssamtal behöver alltså familjerådgivning inte nödvändigtvis vara inriktad på frågor som rör barn och rådgivningen är också tillgänglig för familjer utan minderåriga barn.

Med parförhållanden avses inte enbart äktenskap och samboförhållanden utan också andra fasta förbindelser. ”Familjerådgivning” ska inte heller uppfattas så snävt att det endast inbegriper fall då rådgivningen inriktas på ett fortsatt samliv; det täcker också sådan rådgivning som syftar till att dämpa konflikterna efter en separation, så att föräldrarna – om det är föräldrar det handlar om – får möjlighet att

fungera tillsammans i föräldrarollen.[16] Familjerådgivning utgör inte myndighetsutövning. En familjerådgivare kan inte avsluta samtalen med att godkänna föräldrars avtal.[17]

Familjerådgivning är en tjänst för vilken kommunerna får ta ut avgifter (8 kap. 2 § socialtjänstlagen).

5.6 Underhållsskyldighet

Föräldrarna ska svara för underhåll åt barnet efter vad som är skäligt med hänsyn till barnets behov och föräldrarnas samlade ekonomiska förmåga. När föräldrarnas underhållsskyldighet bestäms ska hänsyn tas till barnets egna inkomster och tillgångar samt till barnets sociala förmåner under beaktande av vad som följer av föreskrifterna om dessa. Underhållsskyldigheten upphör när barnet fyller 18 år, om barnet inte går i skolan efter den tidpunkten. I sådana fall är föräldrarna underhållsskyldiga under den tid som skolgången pågår, dock längst till dess att barnet fyller 21 år. Till skolgång räknas studier i grundskolan eller gymnasieskolan och annan jämförlig grundutbildning. I kostnaderna för barnets underhåll ska föräldrarna sinsemellan ta del var och en efter sin förmåga (7 kap. 1 § föräldrabalken).

En förälder ska fullgöra sin underhållsskyldighet genom att betala underhållsbidrag till barnet om föräldern inte har vårdnaden om barnet och inte heller varaktigt bor tillsammans med barnet, eller har vårdnaden om barnet gemensamt med den andra föräldern men barnet varaktigt bor tillsammans med endast den andra föräldern (7 kap. 2 § första stycket). Underhållsbidrag fastställs genom dom eller avtal. Vårdnadshavare och förmyndare får företräda barnet i frågor om underhållsbidrag (7 kap. 2 § andra och tredje styckena).

Även den som varaktigt bor tillsammans med annans barn och med förälder som har vårdnaden om barnet kan vara underhållsskyldig gentemot barnet. Den ytterligare förutsättningen är att den personen är gift med föräldern eller har eget barn tillsammans med föräldern. Underhållskyldigheten bestäms på samma sätt som för en förälder, men gäller inte till den del barnet kan få underhåll från den förälder som den underhållsskyldige inte bor tillsammans med (7 kap. 5 §). Det är alltså fråga om en subsidiär underhållsskyldighet. Syftet med

[16] Jfr Lundgren, Lars och Sunesson, Per-Anders (2021). *Nya sociallagarna* (Version 34, JUNO), kommentaren till 5 kap. 3 § socialtjänstlagen.
[17] Se t.ex. Sjösten, Mats (2020). *Vårdnad, boende och umgänge* (Version 5, JUNO), s. 238.

bestämmelsen är att alla barn i en och samma familj ska ha samma levnadsstandard (prop. 1978/79:12 s. 87 och 88). Om underhållsskyldigheten försummas kan domstol bestämma att den underhållsskyldige ska betala underhållsbidrag till barnet (7 kap. 6 §). Skyldigheten att svara för underhållet till annans barn upphör dock vid en separation från föräldern. Detsamma gäller som huvudregel om barnet flyttar hemifrån.

5.7 Familjeförmåner

Bestämmelser om familjeförmåner finns i avdelning B i socialförsäkringsbalken. Med familjeförmåner avses socialförsäkringsförmåner till föräldrar och barn (8 kap. 1 §). Sådana förmåner är bland annat graviditetspenning, föräldrapenningsförmåner, barnbidrag, underhållsstöd och omvårdnadsbidrag (8 kap. 2 §).

Föräldrabalkens regler om vem som räknas som förälder eller barn till någon gäller som huvudregel även vid tillämpningen av socialförsäkringsbalkens regler (jfr 2 kap. 14 §). För en del förmåner gäller dock ett utvidgat föräldrabegrepp som innebär att vissa särskilt angivna personer likställs med en förälder.

Vid tillämpningen av bestämmelserna om *föräldrapenningsförmåner* likställs med en förälder bland annat förälders make som stadigvarande sammanbor med föräldern och förälders sambo (11 kap. 4 §).[18] Före den 1 juli 2019 gällde som ytterligare förutsättning för att en sambo skulle likställas med en förälder att sambon och föräldern antingen varit gifta med varandra eller har eller har haft gemensamma barn. Kravet slopades bland annat med hänvisning till att det skulle förbättra möjligheten att använda föräldrapenningen för fler familjer med olika familjekonstellationer. I propositionen angavs att det bland annat kan handla om att två samkönade par valt att skaffa barn tillsammans och vårdnadshavarnas partner är delaktiga i vården av barnet, eller om ombildade familjer där en bonusförälder en period avlastar föräldern i vården av barnet eller ges möjlighet att vara än mer närvarande i vården av barnet (prop. 2017/18:276 s. 21–23).

Barnets vårdnadshavare har en särställning på så sätt att de har en självständig rätt till föräldrapenningen. Den som har ensam vårdnad

[18] Dessa personer likställs med en förälder även vid tillämpningen av föräldraledighetslagen (1995:584), se 1 § andra stycket 1–2 lagen.

om ett barn får föräldrapenning under hela förmånstiden. Om vårdnaden är gemensam får vardera vårdnadshavare föräldrapenning under halva förmånstiden. Den som får föräldrapenning kan dock, med viss inskränkning, avstå rätten att få föräldrapenning till förmån för den andra föräldern eller någon sådan person som vid tillämpningen av reglerna om föräldrapenning likställs med en förälder (12 kap. 14–17 §§).

Rätten till tillfällig föräldrapenning kan – bland annat i samband med sjukdom eller smitta hos barnet – överlåtas till var och en som är försäkrad för tillfällig föräldrapenning och som i stället för föräldern avstår från förvärvsarbete för vård av barnet (13 kap. 8 §). Den tillfälliga föräldrapenningen kan alltså överlåtas även till annan person än den som vid tillämpningen av bestämmelserna om föräldrapenning är likställd med en förälder. Försäkringskassan kan också under vissa förutsättningar besluta att någon annan än en förälder ska få rätt till tillfällig föräldrapenning (13 kap. 9 §).

Den som har ensam vårdnad om ett barn får hela *barnbidraget.* Har föräldrarna gemensam vårdnad lämnas barnbidrag med hälften till vardera föräldern. Föräldrarna kan dock i en gemensam anmälan till Försäkringskassan ange vem av dem som ska vara bidragsmottagare (16 kap. 4 och 5 §§). Om föräldrarna inte bor tillsammans men har gemensam vårdnad om barnet lämnas barnbidraget till den förälder som barnet varaktigt bor tillsammans med, om den föräldern har gjort anmälan om det. Vid växelvist boende lämnas barnbidraget med hälften till vardera föräldern efter anmälan av någon av dem (16 kap. 7 §). Det är enbart i särskilda undantagsfall som barnbidraget, på begäran av socialnämnden, kan betalas ut till någon annan än föräldrarna (16 kap. 18 §).

Underhållsstöd kan lämnas till ett barn vars föräldrar inte bor tillsammans. En förälder som är underhållsskyldig för barnet kan bli skyldig att till Försäkringskassan betala hela eller delar av det stöd som lämnats till barnet (17 kap. 2 §). Bestämmelserna om underhållsstöd innehåller ingen hänvisning till 7 kap. 5 § föräldrabalken, dvs. den underhållsskyldighet som i vissa fall kan finnas gentemot annans barn.

Omvårdnadsbidrag utgår när ett barn på grund av funktionsnedsättning kan antas vara i behov av omvårdnad och tillsyn under minst sex månader. Barnet måste också ha mer än måttliga behov av omvårdnad och tillsyn på grund av funktionsnedsättningen (22 kap. 3 och 4 §§). En förälder som är försäkrad har rätt till omvårdnadsbidrag

och bidrag kan endast beviljas för högst två personer för samma barn och tid (22 kap. 3 §). Vid tillämpningen av bestämmelserna om omvårdnadsbidrag likställs med en förälder bland annat en förälders make som stadigvarande sammanbor med föräldern och en förälders sambo som tidigare har varit gift med eller har eller har haft barn med föräldern (22 kap. 2 §). Det utvidgade föräldrabegrepp som gäller för omvårdnadsbidrag är alltså, när det gäller förälders make eller sambo, detsamma som det som gällde för föräldrapenningsförmåner före den 1 juli 2019.

6 Barnkonventionen

Den 20 november 1989 antog FN:s generalförsamling konventionen om barnets rättigheter (barnkonventionen). Sverige hade en framträdande roll i arbetet med att ta fram konventionen och var ett av de första länderna att ratificera den. Konventionen trädde i kraft i Sverige den 2 september 1990. I artikel 4 förpliktas staterna att vidta alla lämpliga lagstiftningsåtgärder, administrativa åtgärder och andra åtgärder som behövs för att genomföra de rättigheter som erkänns i konventionen. Några lagstiftningsåtgärder ansågs inte nödvändiga för att Sverige skulle kunna ratificera barnkonventionen. Svensk rätt ansågs nämligen vara förenlig med konventionens bestämmelser (se SÖ 1990:20, prop. 1989/90:107, bet. 1989/90:SoU28 och rskr. 1989/90:350).

Barnkonventionen har sedan ratificeringen 1990 i vissa delar införlivats i svensk rätt genom transformering. I andra delar har lagstiftaren bedömt att det inte behövs någon transformering eftersom det ansetts råda normharmoni. År 2015 påbörjades dock ett arbete med att göra konventionen till svensk lag och 2018 beslutade riksdagen att barnkonventionen skulle inkorporeras, dvs. gälla som svensk lag. Lagen (2018:1197) om Förenta nationernas konvention om barnets rättigheter trädde i kraft den 1 januari 2020. Av lagen framgår att barnkonventionen i de engelska och franska originaltexternas lydelse gäller som svensk lag (se prop. 2017/18:186, bet. 2017/18:SoU25 och rskr. 2017/18:389).

Att barnkonventionen numera är inkorporerad innebär emellertid inte att det inte längre finns behov av att fortsätta arbetet med att transformera konventionens bestämmelser inom olika rättsområden. Enligt regeringen krävs nämligen, utöver inkorporering av konventionen, bland annat fortsatt transformering för att barnets rättigheter ska få genomslag. Genom transformering kan författningsbestämmelser tydliggöra vad rättigheterna innebär, vilket ökar förutsebarheten och ger rättstillämparen ytterligare stöd i tolkningen och tillämpningen

av konventionen. Arbetet med att transformera annan lagstiftning som rör barnets rättigheter kan också antas leda till att eventuella luckor i lagstiftningen löpande identifieras. I det fortsatta transformeringsarbetet bör, enligt regeringen, särskilt fokus ligga på principen om barnets bästa som ett tillvägagångssätt i beslutsprocesser samt barnets rätt att uttrycka sina åsikter och få dem beaktade (se prop. 2017/18:186 s. 93 och 94).

Mot den bakgrunden beslutade regeringen att ge en särskild utredare i uppdrag att genomföra en kartläggning för att belysa hur svensk lagstiftning och praxis överensstämmer med barnkonventionen i syfte att ge ett stöd i det fortsatta arbetet med transformering av konventionens bestämmelser inom olika rättsområden (dir. 2018:20). Barnkonventionsutredningen lämnade sitt betänkande, Barnkonventionen och svensk rätt, i november 2020. Enligt utredningen stämmer svensk lagstiftning och praxis till största delen överens med barnkonventionen, men inom vissa rättsområden får konventionens bestämmelser inte fullt genomslag (se SOU 2020:63).

Barnkonventionen består av en inledning (preambel) och 54 artiklar. Rättigheterna i barnkonventionen gäller alla barn inom en stats jurisdiktion utan någon åtskillnad av något slag (artikel 2.1). Som barn räknas varje människa under 18 år, om inte han eller hon blir myndig tidigare enligt den nationella lagstiftningen (artikel 1).

Barnkonventionen vilar på fyra grundläggande principer för både tolkningen och tillämpningen av konventionen. Principerna fastställer också konventionens ändamål och syfte, nämligen att varje barn utan åtskillnad har mänskliga rättigheter (förbudet mot diskriminering, artikel 2.1) som ska garantera barnets liv och överlevnad (rätten till liv och utveckling, artikel 6), att alla beslutsfattare i första hand ska beakta vad som bedöms vara bäst för barnet vid alla beslut eller åtgärder som rör barn (barnets bästa, artikel 3.1) och att barnet ska få uttrycka sina åsikter i alla frågor som rör det (rätten att få komma till tals, artikel 12). Barnkonventionen ska ses som en helhet och artikel 4 – om statens skyldigheter – ska beaktas i genomförandet av samtliga rättigheter i konventionen.

Begreppet barnets bästa består av tre delar: det är en materiell rättighet, en rättslig tolkningsprincip och ett tillvägagångssätt i beslutsprocesser. Rätten att få barnets bästa bedömt i beslut som gäller barnet är en materiell rättighet. Barnets bästa ska i denna bedömning, när olika intressen vägs mot varandra, väga tungt men inte ensamt vara

utslagsgivande. I det enskilda fallet kan andra samhällsintressen väga tyngre. Principen om barnets bästa ska alltid tillämpas när man fattar ett beslut som rör ett enskilt barn eller grupper av barn. Barnets bästa är även en grundläggande rättslig tolkningsprincip. Om en rättsregel är öppen för fler än en tolkning, ska den tolkning som mest verkningsfullt tillgodoser barnets bästa ha företräde. Barnets bästa kan inte definieras en gång för alla utan måste kopplas till det individuella barnet och barnets situation. Principen om barnets bästa måste ses som ett tillvägagångssätt i varje beslutsprocess där barn är berörda. Vidare bör varje beslut som rör ett eller flera barn innehålla en motivering där det bland annat bör framgå vilka aspekter som beslutsfattaren ansett vara relevanta i bedömningen av barnets bästa. Om beslutet inte stämmer överens med barnets åsikter bör orsaken till detta tydligt anges. I de undantagsfall där den valda lösningen inte överensstämmer med barnets bästa bör skälen till att något annat vägt tyngre klargöras för att visa att barnets bästa noga har analyserats och övervägts (se barnrättskommitténs allmänna kommentar nr 14 [2013] om barnets rätt att i första hand få beaktat vad som bedöms vara barnets bästa och prop. 2017/18:186 s. 96).

Av särskilt intresse för utredningens arbete är de artiklar i konventionen som avser barnets rätt till familj och identitet. En central sådan artikel är artikel 7 som innebär att ett barn ska registreras omedelbart efter födelsen och från födelsen ha rätt till ett namn, rätt att förvärva ett medborgarskap och, så långt det är möjligt, rätt att få veta vilka hans eller hennes föräldrar är och få deras omvårdnad.

Konventionen innehåller inte någon definition av begreppet förälder. FN:s kommitté för barnets rättigheter (barnrättskommittén) i Genève[1] har dock understrukit vikten av att en stat erkänner olika former för familjebildning och att begreppet förälder därför bör tolkas brett. Enligt kommittén omfattar begreppet bland annat biologiska/genetiska föräldrar, adoptivföräldrar, fosterföräldrar och medlemmar av den utökade familjen enligt lokal sedvänja (se barnrättskommitténs allmänna kommentar nr 14 [2013] om barnets rätt att i första hand få beaktat vad som bedöms vara barnets bästa p. 59). Begreppet får därför anses omfatta både en genetisk förälder och den som blir rättslig förälder till barnet när barnet föds. Tolkningen av artikel 7 är inte

[1] Barnrättskommittén består av 18 oberoende experter och granskar de framsteg som gjorts av konventionsstaterna i fråga om förverkligandet av rättigheterna enligt konventionen. Kommittén ger i den rollen vägledning i tolkningen av konventionen och bidrar till en fördjupad förståelse för innebörden av konventionens rättigheter.

entydig när det gäller barnets rätt att få veta vilka hans eller hennes genetiska föräldrar är. Alla länder ger inte barn som har tillkommit genom assisterad befruktning med donerade könsceller en rätt till information om donatorns identitet. Barnrättskommittén noterade med anledning av granskningen av bland annat Danmarks och Norges periodiska rapporter att det kan finnas en motsättning mellan barns rätt att få vetskap om sitt ursprung och regeln om möjlighet att hemlighålla en spermiedonators identitet.[2] Det framgår inte av konventionen hur ett barn ska få veta vem som är hans eller hennes föräldrar, utan detta har lämnats till varje stat att avgöra. Rätten till vetskap om föräldrarna är inte absolut. Av artikelns ordalydelse framgår att rättigheten gäller så långt det är möjligt.

Ett barn har också rätt att bli omvårdat av sina föräldrar. Vad som avses med att bli omvårdat framgår inte av artikeln. En viss ledning kan dock fås genom andra artiklar i konventionen och genom konventionen i sin helhet. I artikel 18 erkänns principen om att båda föräldrarna har gemensamt ansvar för barnets uppfostran och utveckling, vilket t.ex. innebär ett ansvar för att barnet får hälso- och sjukvård när det behöver det och att barnet går i skola. Enligt samma artikel ska föräldrarna låta sig vägledas av vad som bedöms vara barnets bästa. Av artikel 27 framgår att det är föräldrarna som har huvudansvaret för att säkerställa de levnadsvillkor som är nödvändiga för barnets utveckling. Enligt artikel 5 ska en stat respektera det ansvar och de rättigheter och skyldigheter som tillkommer föräldrar att, på ett sätt som står i överenstämmelse med den fortlöpande utvecklingen av barnets förmåga, ge sitt barn lämplig ledning och råd då barnet utövar de rättigheter som erkänns i konventionen. Också rättigheten att bli omvårdad är begränsad av att det måste vara möjligt.

En annan viktig artikel för utredningens arbete är artikel 8. Enligt artikeln förbinder sig staterna att respektera barnets rätt att behålla sin identitet, inklusive medborgarskap, namn och släktförhållanden såsom dessa erkänns i lag, utan olagligt ingripande. Artikeln kan åberopas till stöd för barnets rätt att få vetskap om sitt ursprung och bör läsas i anslutning till artikel 7. Vad som avses med släktförhållanden[3] framgår inte av artikel 8, men uttrycket indikerar att fler än ett barns föräldrar är av betydelse för barnets identitet.[4] Vidare bör

[2] CRC/C/15/Add.23 p. 10 och CRC/C/15/Add.33 p. 11.
[3] Family relations i den engelska versionen och relations familiales i den franska.
[4] Tobin, John (red.) (2019). *The UN Convention on the Rights of the Child – a Commentary*, s. 297.

det i begreppet släktförhållanden ingå att få vetskap om sina föräldrar i enlighet med artikel 7.1 och att inte skiljas från sina föräldrar (jfr artiklarna 9, 10, 11 och 22). Listan över vad som inkluderas i en identitet ska dock inte ses som uttömmande, vilket även framgår av förarbetena till konventionen.[5]

Ytterligare en artikel som är av intresse är artikel 9. Enligt artikeln ska staterna säkerställa att ett barn inte skiljs från sina föräldrar mot deras vilja, utom i de fall ett åtskiljande är nödvändigt för barnets bästa. Ett sådant beslut kan vara nödvändigt, t.ex. vid övergrepp mot eller vanvård av barnet från föräldrarnas sida eller när föräldrarna lever åtskilda och beslut måste fattas om var barnet ska bo. Ett beslut om åtskiljande av barn och föräldrar får endast fattas av en behörig myndighet som är underställd rättslig prövning. I den situationen att barn och förälder redan har skilts från varandra, ska staterna respektera rätten för barnet att regelbundet upprätthålla ett personligt förhållande till och en direkt kontakt med båda föräldrarna, utom då detta strider mot barnets bästa.

Konventionen ger uttryck för föräldrarnas och familjens viktiga roll i barnets liv och utveckling för att tillvarata barnets rättigheter. Konventionens inledning lyfter fram familjen som den grundläggande enheten i samhället och den naturliga miljön för barnets utveckling och välfärd. Barnets rätt till sina föräldrar uttrycks på olika sätt i konventionen.[6] I konventionen betonas att det är föräldrarna eller vårdnadshavarna som har ansvar för att barnets behov, intressen och rättigheter tas till vara med utgångspunkt i barnets bästa.[7] Samtidigt erkänner konventionen barnets rätt till skydd och omvårdnad i de fall då föräldrarna eller vårdnadshavarna inte kan fullgöra sitt ansvar (se bland annat artikel 20). Utgångspunkten i konventionen är det enskilda barnets behov och intressen, inte föräldrarnas eller vårdnadshavarnas.

[5] Legislative History of the Convention on the Rights of the Child (2007), artikel 8 D 1 p. 22.
[6] Se bland annat artikel 9 om statens skyldighet att säkerställa att barnet inte skiljs från sina föräldrar, artikel 10 om familjeåterförening och barnets rätt att ha direkt kontakt med båda föräldrarna även om de är bosatta i olika stater samt artikel 11 om statens skyldighet att bekämpa olovligt bortförande av barn.
[7] Se bland annat artikel 5 om att staten ska respektera det ansvar och de rättigheter och skyldigheter som tillkommer föräldrarna eller vårdnadshavarna för barnets utveckling och artikel 18 om föräldrarnas eller vårdnadshavarnas gemensamma ansvar för barnets uppfostran och utveckling.

7 Europakonventionen

7.1 Allmänt om konventionen

Den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (Europakonventionen) ratificerades av Sverige 1952. Sedan den 1 januari 1995 gäller Europakonventionen med tilläggsprotokoll som lag i Sverige (lagen [1994:1219] om den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna). Enligt 2 kap. 19 § regeringsformen gäller vidare att lag eller annan föreskrift inte får meddelas i strid med Sveriges åtaganden på grund av Europakonventionen. Bestämmelsen innebär att Europakonventionens ställning är svagare än grundlag, men starkare än vanlig lag.

Det är i första hand de enskilda konventionsstaterna som har ansvaret för att fri- och rättigheterna i Europakonventionen respekteras. Genom Europadomstolens verksamhet sker dock en rättslig kontroll av att staterna uppfyller sina förpliktelser enligt konventionen. Domstolen får därför, om alla nationella rättsmedel har uttömts, ta upp mål till prövning efter klagomål från bland annat enskilda personer och icke-statliga organisationer. Europadomstolens praxis är ett viktigt instrument vid tolkning av konventionen.

Genom konventionen och tilläggsprotokollen garanteras ett antal specifika fri- och rättigheter. Dessa är bland annat rätten till frihet och säkerhet (artikel 5), rätten till en rättvis rättegång (artikel 6), rätten till skydd för privat- och familjeliv (artikel 8) och rätten till skydd för egendom (artikel 1 i tilläggsprotokoll 1).

Konventionen skyddar även rätten att ingå äktenskap och bilda familj i enlighet med de nationella lagar som reglerar utövandet av den rättigheten (artikel 12). Artikeln skyddar bara relationer mellan giftasvuxna män och kvinnor. Samlevnad mellan två personer av samma kön

kan däremot falla inom begreppet familjeliv vid tillämpningen av artikel 8.[1]

Europakonventionen innehåller också ett förbud mot diskriminering. Åtnjutandet av de fri- och rättigheter som anges i konventionen ska säkerställas utan någon åtskillnad såsom på grund av kön, ras, hudfärg, språk, religion, politisk eller annan åskådning, nationellt eller socialt ursprung, tillhörighet till nationell minoritet, förmögenhet, börd eller ställning i övrigt (artikel 14). Diskrimineringsgrunderna är inte uttömmande. Av Europadomstolens praxis framgår bland annat att även sexuell läggning omfattas av skyddet mot diskriminering.[2]

Artikel 14 är enbart tillämplig när det gäller rättigheter som skyddas av konventionen och kan inte åberopas ensam. Det krävs däremot inte att någon annan rättighet har kränkts för att artikel 14 ska ha överträtts.[3] En tillämpning av artikel 14 kan endast komma i fråga om det rör sig om en olikbehandling av personer som befinner sig i jämförbara situationer. En sådan olikbehandling är dessutom bara diskriminerande om den inte har någon objektiv och godtagbar grund. En åtgärd som innebär olikbehandling måste alltså ha ett legitimt ändamål för att inte vara diskriminerande. Åtgärden ska även stå i rimlig proportion till det eftersträvade målet.[4] Olikbehandling som grundar sig på kön eller sexuell läggning kräver särskilt tungt vägande skäl för att vara godtagbar.[5]

Av störst intresse för utredningen är artikel 8. Enligt den artikeln har var och en rätt till skydd för sitt privat- och familjeliv, sitt hem och sin korrespondens. Rättigheten får bara inskränkas med stöd av lag och endast i den utsträckning som är nödvändig med hänsyn till vissa särskilt angivna intressen, bland annat skyddet för hälsa och moral eller för andra personers fri- och rättigheter.

Artikel 8 innebär i första hand en förpliktelse för staten att avhålla sig från otillåtna ingrepp i den skyddade rättigheten. Staten ska dock även vidta positiva åtgärder för att skydda den enskildes privatsfär. Det kan handla om lagstiftning, men också om skydd mot övergrepp i särskilda situationer.

Rätten till skydd för privat- och familjeliv tillkommer varje individ, dvs. både barn och vuxna. Barnet har ett självständigt krav på

[1] *Schalk och Kopf mot Österrike* (30141/04), dom den 24 juni 2010.
[2] Se bland annat nämnda *Schalk och Kopf mot Österrike* och där angivna hänvisningar.
[3] Se t.ex. *E.B. mot Frankrike* (43546/02), dom den 22 januari 2008.
[4] Se t.ex. *Burden mot Förenade kungariket* (13378/05), dom den 29 april 2008.
[5] *Karner mot Österrike* (40016/98), dom den 24 juli 2003.

respekt för sitt privat- och familjeliv. Europadomstolen har även slagit fast att barnets bästa är ett grundläggande intresse som är överordnat annan hänsyn. Konventionsstaterna är också skyldiga att tillhandahålla processuella garantier som säkerställer att det som är bäst för barnet kan genomföras i praktiken.[6]

Europadomstolen har genom ett stort antal domar klargjort den närmare innebörden av rätten till skydd för privat- och familjeliv. Domstolens tolkning av vad som ryms inom den rättigheten har utvecklats över tid i takt med att samhällets syn på familjebildning har förändrats. Inom tillämpningsområdet för artikeln faller bland annat frågor om föräldraskap och ursprung, vårdnad och umgänge samt omhändertaganden av barn. Artikeln omfattar även en mängd andra frågor, exempelvis frågor om sexuella relationer, rätten till ett namn och skyddet för den personliga integriteten.

Vissa av Europadomstolens avgöranden är av särskilt intresse för de frågor som utredningen har att överväga. I de följande avsnitten behandlas därför sådan praxis mer ingående.

7.2 Fastställande av föräldraskap

Rätten till respekt för familjelivet omfattar att det finns en nationell reglering som gör barnets integration med sin familj möjlig från födelsen eller i annat fall så tidigt som möjligt.[7] Med familj avses i första hand makar och sambor samt i förekommande fall deras minderåriga barn.[8] Även när föräldrarna inte är sammanboende kan omständigheterna i det enskilda fallet medföra att en relation uppkommit som är tillräcklig för att omfattas av rätten till respekt för familjelivet.[9] I vissa fall har dock bandet mellan ett barn och dess genetiska far ansetts vara så svagt att det inte utgör familjeliv i konventionens mening. Europadomstolen har exempelvis funnit att en man som donerat spermier till ett kvinnligt samkönat par inte stod i en familjerelation till barnet trots att han haft viss kontakt med barnet under dess första levnadsår.[10]

[6] Se t.ex. *Strand Lobben m.fl. mot Norge* (37283/13), dom den 10 september 2019.
[7] Se *Marckx mot Belgien* (6833/74), dom den 13 juni 1979 och *Jonston m.fl. mot Irland* (9697/82), dom den 18 december 1986.
[8] Se bland annat *Keegan mot Irland* (196969/90), dom den 26 maj 1994.
[9] Jfr t.ex. *Kroon m.fl. mot Nederländerna* (18535/91), dom den 27 oktober 1994 och *L mot Nederländerna* (45582/99), dom den 1 juni 2004. Se även avsnitt 7.5 för ytterligare exempel på relationer som i praxis ansetts utgöra ett så kallat ”de facto-familjeliv” och som åtnjuter skydd enligt artikel 8.
[10] Kommissionens beslut i målet *J.R.M mot Nederländerna* (16944/90), beslut den 8 februari 1993.

Barnet har ett starkt intresse av att föräldraskapet kan utredas och fastställas. Om syftet med att fastställa ett föräldraskap är att skapa en personlig relation till sin förälder omfattas barnets intressen av rätten till familjeliv. Är syftet i stället att få klarhet i sin personliga identitet är det skyddet för privatlivet som blir aktuellt.[11] Europadomstolen har i ett stort antal domar uttalat sig om barnets rättigheter vid fastställande av faderskap. Här redovisas ett urval av sådana avgöranden.

I målet *Jevremovic mot Serbien* fann Europadomstolen att en långsam handläggning av ett faderskapsmål inneburit en kränkning av barnets rätt till privatliv, eftersom barnet under lång tid tvingats leva i ovisshet om sin identitet och sitt ursprung.[12]

Genom målen *Mikulić mot Kroatien* och *Ebru och Tayfun Engin Çolak mot Turkiet* har Europadomstolen klargjort att en stat måste ha effektiva medel för att kunna utreda och fastställa faderskap, även när den utpekade fadern inte medverkar. Båda fallen rörde presumtiva fäder som under flera år förhalat utredningen av faderskapet genom att inte komma till de provtagningar som myndigheterna beslutat om. Europadomstolen slog fast att staten har vissa skyldigheter att se till att det finns effektiva medel för att genomföra provtagningar mot en persons vilja.[13]

I målen *Grönmark* och *Backlund mot Finland* behandlade Europadomstolen tidsmässiga begränsningar av barnets rätt att väcka talan om fastställande av faderskap. Den lagstiftning som var aktuell i målen innebar att en sådan talan inte kunde föras efter ett visst datum respektive efter den presumtiva faderns död. Gemensamt för de båda målen var att talan fördes av ett vuxet barn som hade tillgång till avgörande DNA-bevisning. I det ena fallet hade det för klaganden över huvud taget inte varit möjligt att väcka talan innan denne fick tillgång till DNA-bevisning, och när den bevisningen väl fanns tillgänglig hade fristen löpt ut. I det andra fallet kunde klaganden inte väcka talan före vuxen ålder och när klaganden väl blev myndig hade talerätten redan gått förlorad eftersom den utpekade fadern var död. Europadomstolen uttalade att det i och för sig inte är oförenligt med konventionen att uppställa tidsfrister för att väcka en faderskapstalan,

[11] Den som vill få kännedom om sina föräldrar enbart för att få ta del av ett arv omfattas däremot inte av skyddet enligt artikel 8 (*Haas mot Nederländerna* [36983/97], dom den 13 januari 2004).
[12] *Jevremovic mot Serbien* (3150/05), dom den 17 juli 2007.
[13] *Mikulić mot Kroatien* (53176/99), dom den 7 februari 2002 och *Ebru och Tayfun Engin Çolak mot Turkiet* (60176/00), dom den 30 maj 2006.

eftersom en sådan begränsning kan motiveras av intresset att skapa klarhet och säkerhet i familjerelationer. Men de finska reglerna ansågs vara alltför strikta eftersom dessa innebar att det, trots tillgång till DNA-bevisning, inte funnits någon möjlighet att få faderskapsfrågan prövad. Domstolen framhöll att reglerna inte gav utrymme för några intresseavvägningar i de enskilda fallen och fann i båda målen att rätten till respekt för privatlivet hade kränkts.[14]

Målet *Phinikaridou mot Cypern* gällde en kvinna som inte hade fått reda på vem som var hennes far förrän efter det att tidsfristen för att väcka faderskapstalan löpt ut. Europadomstolen ansåg att en undantagslös tidsfrist som inte tog hänsyn till när barnet fick kännedom om faderskapet var oförenlig med artikel 8.[15] Europadomstolen förde ett liknande resonemang i målen *Laakso* och *Röman mot Finland*.[16]

Europadomstolen har vid flera tillfällen prövat om den som tror sig vara far till ett barn har en på konventionen grundad rätt att väcka talan med syftet att få det egna faderskapet fastställt. Domstolen har bland annat i avgörandena *Ahrens* och *Kautzor mot Tyskland* uttalat att artikel 8 inte nödvändigtvis innefattar en skyldighet att tillåta den presumtiva fadern att angripa den rättsliga faderns status som far. Enligt domstolen omfattas visserligen mannens intresse att bli erkänd som barnets far av rätten till respekt för privatlivet. Men domstolen kom i de här båda fallen fram till att det var befogat att inskränka den rättigheten med hänsyn till det motstående intresset att skydda det befintliga familjebandet mellan barnet och den rättsliga fadern. Någon överträdelse av artikel 8 hade därför inte skett. Europadomstolen betonade att det inte finns någon samsyn mellan konventionsstaterna i fråga om talerätten för en presumtiv far, och att det därför ska tillämpas en bredare bedömningsmarginal (s.k. ”margin of appreciation”) till förmån för den enskilda staten.[17]

Europadomstolen gjorde liknande överväganden i målet *Kristián Barnabás Tóth mot Ungern*. Domstolen fann även i det fallet att den nationella domstolen agerade i enlighet med konventionen när den gjorde en avvägning mellan de intressen som fanns att ta hänsyn till och vid den bedömningen kom fram till att barnets bästa vägde tyngre

[14] *Grönmark mot Finland* (17038/04) och *Backlund mot Finland* (36498/05), domar den 6 juli 2010.
[15] *Phinikaridou mot Cypern* (23890/02), dom den 20 december 2007.
[16] *Laakso mot Finland* (7361/05), dom den 15 januari 2013 och *Röman mot Finland* (13072/05), dom den 29 januari 2013.
[17] *Ahrens mot Tyskland* (45071/09) och *Kautzor mot Tyskland* (23338/09), domar den 22 mars 2012.

än den presumtiva faderns önskemål att få till stånd en prövning av faderskapsfrågan.[18]

I målet *Nylund mot Finland* hade klaganden levt tillsammans med modern vid tiden då barnet tillkom, men när barnet föddes hade modern i stället gift sig med en annan man. Den mannen ansågs som far till barnet till följd av regler om faderskapspresumtion. Klaganden saknade möjlighet att mot modern och hennes nya mans vilja få faderskapsfrågan prövad. Europadomstolen konstaterade att presumtionen bidrog till rättssäkerhet och klarhet i familjerelationer och att det var befogat att de nationella domstolarna prioriterade barnet och den befintliga familjens intressen framför den presumtiva faderns önskan. Domstolen framhöll även att den finska lagstiftningen ger barnet möjlighet att själv väcka talan om faderskapet när barnet fyllt 15 år. Den möjligheten skulle barnet förvägras om klaganden tilläts att föra talan i faderskapsfrågan.[19]

I sammanhanget bör även avgörandet *Kroon m.fl. mot Nederländerna* uppmärksammas. Europadomstolen konstaterade i den domen att en rättslig presumtion i fråga om faderskap inte ska upprätthållas, när det klart strider mot både biologiska[20] realiteter och önskemålen hos de närmast berörda utan att gagna någon.[21]

I målet *Różański mot Polen* fann Europadomstolen att den presumtiva faderns rättigheter enligt artikel 8 hade kränkts. Faderskapet hade bekräftats av en annan man som modern hade inlett en relation med. Klaganden hade bland annat begärt att en god man skulle förordnas och för barnets räkning föra talan om faderskapet. Klagandens begäran avslogs med hänvisning enbart till den omständigheten att faderskapet redan var bekräftat. Europadomstolen var kritisk till detta och underströk att det fanns andra intressen att ta hänsyn till. Enligt domstolen hade man rimligen kunnat förvänta sig att de nationella myndigheterna i stället skulle ha vägt den presumtiva faderns önskemål mot de intressen som gjorde sig gällande för barnet och den familj som tillkommit genom den redan lämnade faderskapsbekräftelsen. Domstolen ansåg dessutom att de nationella myndigheterna hade behandlat faderskapsfrågan vårdslöst, bland annat av det skälet

[18] *Krisztián Barnabás Tóth mot Ungern* (48494/06), dom den 12 februari 2013.
[19] *Nylund mot Finland* (27110/95), beslut den 29 juni 1999.
[20] I avsnittet Vissa begrepp och förkortningar förklaras hur begreppen biologiskt respektive genetiskt föräldraskap används i betänkandet. När vi i det här kapitlet redovisar Europadomstolens avgöranden använder vi samma terminologi som domstolen.
[21] *Kroon m.fl. mot Nederländerna* (18535/91), dom den 27 oktober 1994.

att det inte gjordes några försök att reda ut de faktiska förhållandena. Slutligen påpekade domstolen att det var problematiskt att det helt saknades regler i fråga om hur myndigheterna skulle utöva sin makt att bestämma om en faderskapstalan skulle få föras eller inte.[22]

7.3 Rätten till kännedom om genetiskt ursprung

Rätten till privat- och familjeliv innefattar även en rätt att känna till sitt genetiska ursprung. Inte heller denna rättighet är absolut. Inskränkningar i rättigheten måste dock bygga på en rimlig avvägning mellan relevanta intressen för att vara förenlig med artikel 8.

Målet *Odièvre mot Frankrike* gällde en kvinna som växt upp i en adoptivfamilj och som i vuxen ålder begärde att få ta del av sekretessbelagda handlingar som innehöll uppgifter om hennes biologiska mor. Hon fick ta del av viss allmän information, men moderns identitet avslöjades inte. Europadomstolen konstaterade att det fanns många olika intressen att väga mot varandra och kom fram till att det i fransk rätt hade gjorts en rimlig avvägning. Den franska staten ansågs inte ha överträtt artikel 8 när den gav moderns rätt till anonymitet företräde framför dotterns rätt att känna till sitt ursprung.[23]

I målet *Godelli mot Italien* var förhållandena likartade. En väsentlig skillnad var dock att barnet inte ens hade möjlighet att ta del av någon anonymiserad information om sitt ursprung. Europadomstolen kom fram till att den italienska staten inte hade hittat en rimlig balans och uppnått proportionalitet mellan de intressen som stod på spel. Staten hade därför överskridit sin bedömningsmarginal och en kränkning av artikel 8 ansågs ha skett.[24]

Genom avgörandet *Jäggi mot Schweiz* gjorde Europadomstolen klart att intresset av att känna till sitt ursprung inte endast gäller unga människor. Tvärtom ansåg domstolen att detta intresse snarare ökar med åldern. Intresset upphör inte heller i och med att föräldern avlider. Målet gällde en man som hade begärt att ett vävnadsprov skulle tas från en avliden person för genomförande av en DNA-analys som kunde bringa klarhet i frågan om den avlidne var mannens biologiska far. Detta tillät inte staten. Omständigheterna i fallet var enligt Europadomstolen sådana att klagandens starka intresse att få veta sitt ur-

[22] *Różański mot Polen* (55339/00), dom den 18 maj 2006.
[23] *Odièvre mot Frankrike* (42326/98), dom den 13 februari 2003.
[24] *Godelli mot Italien* (33783/09), dom den 25 september 2012.

sprung vägde tyngre än de intressen som kunde tala mot en provtagning. En kränkning av artikel 8 hade därmed skett.[25]

7.4 Hävande av föräldraskap

Europadomstolen har i flera fall uttalat sig om artikel 8 i förhållande till tidsfrister och andra begränsningar för den rättsliga fadern att väcka talan om hävande av faderskapet. Av avgörandena framgår att sådana begränsningar måste bygga på en rimlig avvägning mellan intresset av rättssäkerhet och trygghet i familjerelationer och den rättsliga faderns intresse att få fastställt att han inte är far till barnet. Här sammanfattas några av domstolens avgöranden.

I målet *Tavli mot Turkiet* hade klaganden, i enlighet med gällande regler om faderskapspresumtion, registrerats som far till ett barn men omedelbart efter födelsen ifrågasatt faderskapet. Detta ledde till att det togs ett blodprov som visade att det var troligt att mannen i fråga var far till barnet. Den nationella domstolen ansåg bland annat med hänsyn till resultatet av blodprovet att det inte fanns grund för att häva faderskapet. Mer än 15 år senare gjordes ett DNA-test som visade att klaganden inte var far till barnet. Med det resultatet ville klaganden få till stånd en omprövning av faderskapsfrågan, men de nationella domstolarna ansåg inte att den vetenskapliga utveckling som skett var skäl nog för att pröva saken på nytt. Europadomstolen kom fram till att den ståndpunkten innebar en oproportionerlig begränsning av klagandens rätt att få faderskapet prövat med den nya bevisningen. Domstolen ansåg inte att staten hade uppnått en rimlig balans mellan klagandens intresse och det allmänna intresset av rättssäkerhet i familjerelationer. Klagandens rättigheter enligt artikel 8 hade därför kränkts.[26]

Även i målet *Paulík mot Slovakien* fann Europadomstolen att det var oförenligt med artikel 8 att neka en förnyad prövning av faderskapsfrågan när den fastställda fadern efter lång tid kunnat skaffa fram bevisning om att han inte kunde vara far till barnet. Domstolen underströk att det var fråga om ett vuxet barn som inte var beroende av den rättsliga fadern och som inte motsatte sig ett hävande av faderskapet. Barnet var i stället den som hade tagit initiativet till den DNA-under-

[25] *Jäggi mot Schweiz* (58757/00), dom den 13 juli 2006.
[26] *Tavli mot Turkiet* (11449/02), dom den 9 november 2006.

sökning som utförts. Vid dessa förhållanden var det inte till fördel för någon att hindra en faderskapstalan som dels syftade till att nå överensstämmelse mellan rättslig status och biologiska realiteter, dels låg i linje med de berörda personernas önskemål.[27]

I målet *Shofman mot Ryssland* var det genom ett DNA-prov klarlagt att klaganden inte var far till det barn som hans hustru hade fött. Klaganden hade dock ingen möjlighet att väcka talan om hävande av faderskapet eftersom tidsfristen för en sådan talan löpt ut. Enligt den ryska lagstiftningen skulle talan ha väckts inom ett år från det att den som registrerats som far till barnet fått kännedom om registreringen. Klaganden hade först efter den tidsfristen fått klart för sig att han inte var far till barnet. Europadomstolen ansåg inte att det var proportionerligt att inskränka klagandens talerätt på det sätt som skett.[28]

Omständigheterna i målet *Mizzi mot Malta* var likartade. Det fanns ett DNA-prov som visade att klaganden inte var far till barnet. Enligt den maltesiska lagstiftningen skulle talan om hävande av faderskapet väckas inom sex månader från barnets födelse. Det var först efter den tidpunkten som klaganden hade fått veta att han inte kunde vara far till barnet. Även i det här fallet kom Europadomstolen fram till att staten hade gjort sig skyldig till en överträdelse av artikel 8. Klagandens intresse av att få faderskapsfrågan omprövad i ljuset av den nya bevisningen vägde tyngre än det allmänna intresset av rättssäkerhet i fråga om familjerelationer.[29]

I målet *İyilik mot Turkiet* var förhållandena annorlunda såtillvida att det inte fanns något utfört DNA-prov när klaganden efter flera decennier begärde att faderskapet skulle prövas på nytt. Klaganden hänvisade till att det inte tidigare hade varit möjligt att fastställa faderskap med hjälp av DNA-teknik och begärde att en DNA-undersökning skulle utföras. Den nationella domstolen avslog denna begäran. Europadomstolen konstaterade att det inte fanns någonting som tydde på att barnet efter mer än 30 år önskade genomgå en DNA-undersökning som eventuellt kunde leda till nya slutsatser i faderskapsfrågan. Den turkiska domstolen hade, när den vägrade en DNA-undersökning, gjort en rimlig avvägning av de motstående intressen som fanns att beakta och någon kränkning av artikel 8 förelåg inte.[30]

[27] *Paulík mot Slovakien* (10699/05), dom den 10 oktober 2006.
[28] *Shofman mot Ryssland* (74826/01), dom den 24 november 2005.
[29] *Mizzi mot Malta* (26111/02), dom den 12 januari 2006.
[30] *İyilik mot Turkiet* (2899/05), dom den 6 december 2011.

Också målen *Darmoń* och *Klocek mot Polen* gällde den situationen att en man efter många år velat ifrågasätta sitt faderskap utan att kunna lägga fram någon bevisning om den saken. Männen hänvisade även här till den tekniska utveckling som fört med sig att det numera skulle vara möjligt att utreda faderskapet genom en DNA-undersökning. För Darmoń hade tidsfristen att väcka talan löpt ut. I Kloceks fall var det res judicata som föranledde den nationella domstolen att avvisa talan. Europadomstolen fann i båda målen att klagomålen var uppenbart ogrundade.[31]

Ett annat exempel där intresset av rättssäkerhet och trygghet i familjerelationer ansetts väga tyngre än mannens intresse att få faderskapet hävt är *Yildirim mot Österrike*. Klaganden hade gift sig med barnets mor under graviditeten och var medveten om att han inte var barnets far. När barnet föddes presumerades klaganden vara far till barnet till följd av äktenskapet med modern. Enligt den nationella lagstiftningen kunde fadern själv väcka talan om hävande av faderskapet inom ett år från det att han fick kännedom om de omständigheter som gav upphov till tvivel i faderskapsfrågan. Fristen började dock löpa som tidigast vid barnets födelse. Efter ettårsfristen kunde bara åklagare väcka talan om hävande av faderskapet och då endast om det var påkallat från allmän synpunkt eller av hänsyn till barnets intressen. Klaganden väckte själv ingen talan inom ettårsfristen och åklagaren ansåg inte att det låg i barnets intresse att häva faderskapet, bland annat eftersom barnet i sådana fall riskerade att förlora underhåll samtidigt som det skulle förbli osäkert vem som var barnets far. Europadomstolen kom fram till att de nationella myndigheterna hade gjort en rimlig avvägning av de olika intressen som fanns att ta hänsyn till. Någon överträdelse av artikel 8 förelåg därför inte.[32]

Även i målet *A.L. mot Polen* godtog Europadomstolen att den nationella lagstiftningen begränsade faderns rätt att väcka talan om hävande av faderskapet. Målet gällde en man som i nära anslutning till barnets födelse gifte sig med barnets mor och bekräftade faderskapet. Mannen erkände faderskapet trots att han var medveten om att han förmodligen inte var far till barnet. Mer än tio år senare togs ett DNA-prov som visade att mannen inte var barnets biologiska far. Enligt den polska lagstiftningen hade fadern själv rätt att föra talan om att

[31] *Darmoń mot Polen* (7802/05), beslut den 17 november 2009, och *Klocek mot Polen* (20674/07), beslut den 27 april 2010.
[32] *Yildirim mot Österrike* (34308/96), dom den 19 oktober 1999.

ogiltigförklara bekräftelsen inom ett år. Efter utgången av den fristen kunde åklagaren föra en sådan talan, vilket i det här fallet också skedde. Men domstolen ogillade åklagarens talan med hänvisning till att det inte låg i barnets intresse att ogiltigförklara faderskapsbekräftelsen. Europadomstolen underströk att klaganden erkänt faderskapet av egen vilja och med vetskap om att de verkliga förhållandena. Det fanns därför inget hinder för klaganden att väcka talan inom den för honom gällande ettårsfristen. Under sådana omständigheter var det befogat av den nationella domstolen att låta barnets intressen väga tyngre än faderns önskan att få faderskapet hävt. Europadomstolen påpekade även att det fanns en möjlighet för barnet att själv föra en negativ faderskapstalan efter uppnådd myndighetsålder.[33]

I målet *Wulff mot Danmark* gjorde klaganden gällande att en kränkning av artikel 8 skett när de nationella domstolarna vägrat att pröva faderskapsfrågan på nytt trots att det genom DNA-bevisning var klarlagt att klaganden inte var far till barnet. Europadomstolen avvisade klagomålet som uppenbart ogrundat och framhöll även i det här fallet att klaganden redan innan han åtog sig faderskapet hade kännedom om de förhållanden som senare föranledde honom att initiera en DNA-undersökning. Det var därför andra skäl än sådana som har samband med lagstiftningen som ledde till att klaganden inte ifrågasatte faderskapet inom den tidsfrist som gällde för honom. Domstolen framhöll också att barnet under drygt tre års tid haft en nära kontakt med klaganden och att det inte var att förvänta att en ny prövning av faderskapsfrågan skulle leda till att någon annan erkände faderskapet. Även med hänsyn till dessa förhållanden var det befogat att lägga störst vikt vid barnets intressen.[34]

Målet *Zaieţ mot Rumänien* gällde ogiltigförklaring av adoption men kan ändå vara av visst intresse i sammanhanget. En adoption hade efter drygt 30 år upphävts på grund av att adoptionen ansågs ha kommit till stånd av ekonomiska skäl. Europadomstolen uttalade att detta var en drastisk åtgärd som krävde starka skäl för att kunna accepteras. Några sådana skäl förelåg inte och upphävandet av adoptionen utgjorde därför en kränkning av adoptivbarnets rätt till respekt för sitt familjeliv.[35]

[33] *A.L. mot Polen* (28609/08), dom den 18 februari 2014.
[34] *Wulff mot Danmark* (35016/07), beslut den 9 mars 2010.
[35] *Zaieţ mot Rumänien* (44958/05), dom den 24 mars 2015.

Det kan slutligen tilläggas att Europadomstolen i målet *Rasmussen mot Danmark* bedömde att det inte utgjorde diskriminering enligt artikel 14 att tillämpa en ordning som innebar att den man som på grund av äktenskap presumerats vara far till ett barn var tvungen att väcka talan om hävande av faderskapet inom viss tid samtidigt som talerätten för barnet och modern inte var underkastad någon tidsbegränsning.[36]

7.5 Familjeband mellan barn och andra närstående än rättsliga föräldrar

Rätten till skydd för familjeliv gäller inte enbart relationer mellan barn och rättsliga föräldrar. Tvärtom finns det en mängd andra relationer som beroende på omständigheterna kan anses som familjeliv i konventionens mening. Sådana relationer förutsätter inga genetiska band.[37] Däremot är det vanligen så att de personer som ingår i ett familjeliv under någon tid har bott tillsammans. Men det finns inget absolut krav på sammanboende för att en relation ska anses som familjeliv enligt artikel 8.[38] Det ska dock understrykas att de rättigheter som kan härledas ur artikeln är mindre långtgående när det gäller mera avlägsna familjerelationer än i fråga om förhållandet mellan föräldrar och barn.

I det här avsnittet redovisas ett urval av de avgöranden som berör rätten till skydd för familjeliv mellan barn och andra närstående än rättsliga föräldrar. Det handlar bland annat om situationer där ett socialt föräldraskap har etablerats. Det som Europadomstolen i regel haft anledning att uttala sig om är frågan om umgängesrätt för den person som har utvecklat en nära relation med barnet.

Europadomstolen har vid flera tillfällen slagit fast att relationen mellan far- och morföräldrar och barnbarn faller inom tillämpningsområdet för artikel 8.

I fallet *Manuello och Nevi mot Italien* kom Europadomstolen fram till att en kränkning av artikel 8 förelåg, bland annat av det skälet att

[36] *Rasmussen mot Danmark* (8777/79), dom den 28 november 1984.
[37] Se t.ex. de nedan redovisade avgörandena *Nazarenko mot Ryssland* (39438/13), dom den 16 juli 2015 och *V.D. m.fl. mot Ryssland* (72931/10), dom den 9 april 2019.
[38] Se t.ex. det nedan redovisade avgörandet *Kruškić m.fl. mot Kroatien* (10140/13), beslut den 25 november 2014.

de nationella myndigheterna inte tillräckligt effektivt sökt verkställa en dom som gav farföräldrarna rätt till umgänge med sitt barnbarn.[39]

Domstolen resonerade på samma sätt i målet *Mitovi mot Makedonien*[40]. I det avgörandet uttalade även domstolen att relationen mellan far- och morföräldrar och barnbarn till sin karaktär är annorlunda än den mellan föräldrar och barn, och att det därför i allmänhet inte krävs ett lika omfattande skydd för ett sådant familjeband. Rätten till respekt för familjeliv mellan far- och morföräldrar och deras barnbarn innefattar framför allt en rätt att ha kontakt med varandra på ett sätt som gör det möjligt att upprätthålla en sådan relation som normalt finns mellan far- och morföräldrar och barnbarn.[41]

Samma tolkning av rättighetens innebörd kom till uttryck i avgörandet *Kruškić m.fl. mot Kroatien*. Europadomstolen förklarade att ett intrång i far- och morföräldrarnas rätt enligt artikel 8 uppstår först om de nationella myndigheterna förvägrar dem den kontakt med barnbarnet som är nödvändig för att bevara ett sådant förhållande som vanligen finns mellan far- och morföräldrar och barnbarn. I domen slås också fast att det normalt är upp till barnets föräldrar att bestämma vilken kontakt som barnet ska ha med sina far- och morföräldrar.[42]

I målet *Mustafa och Armağan Akin mot Turkiet* hade den nationella domstolen separerat två syskon genom ett beslut som innebar att föräldrarna fick ensam vårdnad om ett barn vardera och att umgänge med den andra föräldern bara ägde rum vid tidpunkter då barnen tillfälligt bytte plats med varandra. Innan föräldrarnas skilsmässa hade barnen bott i samma hem. Europadomstolen konstaterade att relationen mellan syskonen var att anse som familjeliv enligt artikel 8. Enligt domstolen hade det inte framkommit något rimligt skäl att separera syskonen på det sätt som skett. Med hänsyn särskilt till att syskonens far vid flera tillfällen försökt få till stånd en omprövning av det tidigare beslutet ansåg Europadomstolen att det från statens sida var fråga om ett åsidosättande av de positiva förpliktelser som artikel 8 innefattar. Domstolen framhöll att de nationella myndigheterna måste handla med utgångspunkten att en familjerelation är något som ska upprätthållas och utvecklas.[43]

[39] *Manuello och Nevi mot Italien* (107/10), dom den 20 januari 2015. Jfr även *Bronda mot Italien* (22430/93), dom den 9 juni 1998.
[40] Nuvarande Nordmakedonien. Vid tiden för avgörandet formellt ”Före detta jugoslaviska republiken Makedonien”.
[41] *Mitovi mot före detta jugosloviska republiken Makedonien* (53565/13), dom den 16 april 2015.
[42] *Kruškić m.fl. mot Kroatien* (10140/13), beslut den 25 november 2014.
[43] *Mustafa och Armağan Akin mot Turkiet* (4694/03), dom den 6 april 2010.

I centrum för målet *Kopf och Liberda mot Österrike* stod ett barn som hade vistats hos familjehemsföräldrar (”foster parents”) i drygt fyra år och sedan återförts till sin biologiska mor. Familjehemsföräldrarna begärde rätt till umgänge med barnet, men efter en lång process avslogs denna begäran. Europadomstolen bedömde att relationen mellan barnet och familjehemsföräldrarna var att anse som familjeliv enligt artikel 8. Det som enligt domstolen visar att ett familjeliv existerar är att det rent faktiskt finns nära personliga band mellan individerna i fråga. Domstolen slog också fast att artikel 8 innefattar vissa processuella krav som staten måste iaktta vid prövningen av umgängesfrågor, även när den som begär umgänge är någon annan än en förälder. Beslutsprocessen måste vara rättvis och bygga på en rimlig avvägning mellan de motstående intressen som finns att ta hänsyn till. En talan om umgänge ska dessutom prövas inom rimlig tid. I annat fall finns risken att tiden i sig får en avgörande betydelse för utgången av målet. Enligt domstolen är det alltså inte bara artikel 6 som ställer krav på konventionsstaternas processordning.

I det här fallet ansåg Europadomstolen att handläggningen varit alltför långsam. Att saken drog ut på tiden hade också försämrat familjehemsföräldrarnas utsikter att nå framgång med sin talan. Deras rättigheter enligt artikel 8 hade kränkts. De nationella domstolarna hade däremot, vid tiden för sina avgöranden, gjort en rimlig intresseavvägning när talan om umgänge avslogs med motiveringen att det var till barnets bästa att undvika en situation där barnet på nytt kunde hamna i en lojalitetskonflikt mellan sin biologiska mor och familjehemsföräldrarna.[44]

Genom avgörandena *Nazarenko* och *V.D. m.fl. mot Ryssland* har Europadomstolen riktat kritik mot bristen på flexibilitet i den ryska lagstiftningen om umgängesrätt.[45] Enligt det regelverk som var aktuellt i de båda målen fick endast vissa i lagen angivna släktingar till barnet föra talan om umgänge.

Bakgrunden till fallet *Nazarenko mot Ryssland* var att klaganden hade uppfostrat och tagit hand om ett barn som han trodde var hans eget. När barnet var fem år hävdes faderskapet efter att ett DNA-test visat att klaganden inte var barnets biologiska far. Därmed förlorade

[44] *Kopf och Liberda mot Österrike* (1598/06), dom den 17 januari 2012.
[45] *Nazarenko mot Ryssland* (39438/13), dom den 16 juli 2015 och *V.D. m.fl. mot Ryssland* (72931/10), dom den 9 april 2019.

klaganden alla föräldrarättigheter som följde med faderskapet, bland annat rätten till umgänge.

I *V.D. m.fl. mot Ryssland* hade en pojke vistats i familjehem sina första nio år i livet innan han återfördes till sina biologiska föräldrar. I familjehemmet fanns även åtta andra barn som stod under familjehemsförälderns omsorg. Efter återföreningen med de biologiska föräldrarna väckte familjehemsföräldern talan om umgänge med barnet och gjorde gällande att talan skulle tillåtas efter en analog tillämpning av den bestämmelse som reserverade talerätten för barnets släktingar. De nationella domstolarna avvisade det kravet.

Europadomstolen bedömde i båda fallen att relationen mellan klaganden och barnet utgjorde familjeliv i konventionens mening. I familjehemsfallet gällde detsamma för relationen mellan barnet och hans tidigare familjehemssyskon. Bedömningarna i de båda målen har i övrigt så stora likheter att de kan redovisas i ett sammanhang. Domstolen anförde bland annat följande.

När ett familjeband väl finns måste staten i princip agera på ett sätt som möjliggör att det bandet kan upprätthållas. Det är olämpligt att i lag ange en uttömmande uppräkning av de personer som kan ha rätt till umgänge med ett barn. En sådan reglering tar nämligen ingen hänsyn till att familjerelationer kan se olika ut och den lämnar heller inget utrymme att väga in barnets bästa. I stället måste artikel 8 tolkas på det sättet att staten är skyldig att från fall till fall bedöma om det är till barnets bästa att ha umgänge med en person som tagit hand om barnet under en tillräckligt lång tid, och det oavsett om det finns ett biologiskt band eller inte.

I de båda målen kom Europadomstolen till slutsatsen att det inte var förenligt med artikel 8 att hantera frågan om umgänge på det kategoriska sätt som de ryska domstolarna hade gjort.

Europadomstolen har vid flera tillfällen haft anledning att uttala sig om rätten till skydd för familjelivet vid familjebildning genom surrogatarrangemang. Här redovisas ett par sådana avgöranden. Av intresse är främst de mer allmänna resonemang som Europadomstolen för om rätten till skydd för familjelivet och om uppkomsten av relationer som faller inom den rättigheten.

I målet *Paradiso och Campanelli mot Italien* hade klagandena skaffat barn genom ett surrogatarrangemang i Ryssland. Ingen av klagandena hade biologisk koppling till barnet. Paret blev antecknade som barnets föräldrar i födelsebeviset. Men den italienska lagstiftningen erkände

inte klagandena som barnets föräldrar. Under de två första månaderna bodde barnet tillsammans med den tilltänkta modern i Ryssland. Sedan återvände hon till Italien tillsammans med barnet. Klagandena bodde därefter med barnet i sex månader innan barnet blev omhändertaget, placerat i familjehem och slutligen adopterat av andra som ”barn till okända föräldrar”. Europadomstolen ansåg inte att det hade uppkommit ett familjeliv mellan klagandena och barnet. Domstolen beaktade särskilt att relationen varit kortvarig och att klagandena saknade biologisk koppling till barnet.[46]

Det senare målet *Valdís Fjölnisdóttir m.fl. mot Island* gällde även det ett surrogatarrangemang där de tilltänkta föräldrarna saknade biologisk koppling till barnet. I andra viktiga avseenden skiljer sig däremot omständigheterna från de som förelåg i *Paradiso och Campanelli mot Italien.* Det gäller inte minst varaktigheten av relationen mellan barnet och de tilltänkta föräldrarna.

De tilltänkta föräldrarna var vid tiden för barnets tillkomst gifta med varandra och hemmahörande på Island. Barnet föddes av en surrogatmor i Kalifornien och enligt lagstiftningen där var det makarna som skulle anses som barnets föräldrar. De isländska myndigheterna erkände inte föräldraskapet. I stället ansågs barnet ha kommit till Island som ensamkommande. Myndigheterna valde dock att familjehemsplacera barnet hos makarna. Makarna ansökte om adoption av barnet, men skilde sig innan adoptionsprocessen var klar. Eftersom det inte längre var möjligt med en gemensam adoption efter äktenskapsskillnaden, återkallade makarna sin ansökan om adoption. Efter separationen var barnet först placerat i familjehem hos den ena av de tidigare makarna och dennes nya make och därefter hos den andra tidigare maken och dennes nya make. Barnet hade hela tiden lika tillgång (”equal access”) till den som för tillfället inte var familjehemsförälder. Slutligen fick barnet en permanent familjehemsplacering i ett av hemmen, men med fortsatt lika tillgång till den andra av de ursprungligen tilltänkta föräldrarna.

Europadomstolen påpekade att rätten till respekt för familjelivet inte skyddar en önskan att bilda familj. Rättigheten förutsätter i stället att det finns en familj eller i vart fall en möjlig familjerelation, t.ex.

[46] *Paradiso och Campanelli mot Italien* (25358/12), dom den 24 januari 2017. Det kan tilläggas att domstolen däremot ansåg att de italienska myndigheternas agerande var ett intrång i klagandenas rätt till respekt för sitt privatliv. Det fanns dock ett legitimt ändamål med åtgärderna och domstolen bedömde även att staten hade hållit sig inom sin bedömningsmarginal. Det förelåg därför inte heller på den grunden någon kränkning av artikel 8.

när ett barn föds utom äktenskapet och det ännu inte har etablerats ett familjeliv mellan barnet och hans eller hennes far. Domstolen framhöll emellertid även i det här avgörandet att existensen av ett familjeliv inte förutsätter några biologiska kopplingar. Uppkomsten av ett familjeliv förutsätter inte heller ett rättsligt erkännande av relationen i fråga. Det är i stället de personliga banden som är avgörande för om ett familjeliv de facto existerar.

Domstolen kom fram till att det mellan de tidigare makarna och barnet förelåg ett familjeliv i konventionens mening. Det isländska förbudet mot surrogatmoderskap innebar visserligen att relationen inledningsvis var rättsligt osäker, men det gick samtidigt inte att bortse från det faktum att de tidigare makarna under lång tid – oavbrutet från födelsen – tagit hand om barnet. Vid tiden för den isländska Högsta domstolens beslut att vägra erkännande av föräldraskapet hade relationen pågått i mer än fyra år. Relationen hade enligt Europadomstolen förstärkts av såväl den tid som passerat som av den omständigheten att barnet varit familjehemsplacerat hos makarna (tillsammans och senare hos var och en av dem). Det var inte heller ifrågasatt att barnet hade utvecklat nära band till dem.

Att inte erkänna föräldraskapet enligt födelsebeviset från Kalifornien utgjorde ett intrång i rätten till skydd för familjelivet. Beslutet hade samtidigt stöd i lag och det fanns ett legitimt ändamål med den isländska ordningen. Vid sin bedömning av om intrånget också var nödvändigt i ett demokratiskt samhälle underströk domstolen dels att varje stat har en bred bedömningsmarginal på området i fråga, dels att staten i det här fallet inte hade ingripit i klagandenas familjeliv eller på något konkret sätt förhindrat deras utövande av familjelivet. Tvärtom hade staten underlättat klagandenas familjeliv genom familjehemsplaceringen och beviljandet av medborgarskap för barnet. Domstolen pekade också på att adoption var ett möjligt alternativ fram till skilsmässan. Även om icke-erkännandet av föräldraskapet hade påverkat klagandenas familjeliv, hade den osäkerhet som fanns minskat avsevärt genom beslutet om permanent familjehemsplacering. Någon kränkning av artikel 8 förelåg inte.[47]

Det finns i praxis även exempel på personliga relationer som inte ansetts som familjeliv, men som i stället omfattats av skyddet för privatlivet. Också den rättigheten kan vara av betydelse för frågor om umgänge.

[47] *Valdís Fjölnisdóttir m.fl. mot Island* (71552/17), dom den 18 maj 2021.

Målet *Anayo mot Tyskland* gällde en man som var biologisk – men inte rättslig – far till tvillingar som fötts av en kvinna som han tidigare haft en relation med men som samtidigt var gift med en annan man. Rättsligt sett var det kvinnans make som var far till tvillingarna. Makarna tillät inte klaganden att ha någon kontakt med tvillingarna. Enligt den tyska lagstiftningen hade klaganden ingen rätt till umgänge eftersom han inte var förälder i rättslig mening och inte heller omfattades av den personkategori som kunde föra talan om umgänge med hänvisning till ett nära personligt band och ett befintligt eller tidigare faktiskt ansvarstagande om barnet. Klaganden hade därför ingen framgång när han väckte talan om umgänge.

Enligt Europadomstolen kunde klagandens relation till tvillingarna inte anses utgöra ett existerande familjeliv i konventionens mening. Det var dock inte uteslutet att den relation som klaganden avsett att ha med sina biologiska barn kunde åtnjuta skydd som familjeliv enligt artikel 8. I vart fall var det ett intrång i klagandens rätt till respekt för sitt privatliv att vägra honom kontakt med sina biologiska barn. Domstolen kom fram till att det visserligen var befogat att inskränka den rättigheten av hänsyn till intresset av att skydda det befintliga familjebandet mellan tvillingarna och de rättsliga föräldrarna. Det var i det här fallet likväl fråga om en kränkning av artikel 8. De nationella domstolarna hade enligt Europadomstolen inte gjort en rimlig intresseavvägning eftersom deras beslut inte alls grundade sig på en prövning av om det hade varit till barnens bästa eller inte att ha umgänge med klaganden.[48]

[48] *Anayo mot Tyskland* (20578/07), dom den 21 december 2010.

8 Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna

Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna, EU:s rättighetsstadga, är genom Lissabonfördraget rättsligt bindande för EU:s institutioner och medlemsstater vid tillämpning av unionsrätten (artikel 6 i EU-fördraget och artikel 51.1 i stadgan).

Rättighetsstadgan består av 54 artiklar och innehåller dels rättigheter av civil och politisk karaktär (medborgerliga och politiska rättigheter), dels rättigheter av ekonomisk och social art (ekonomiska och sociala rättigheter). Stadgan innehåller dessutom bestämmelser som är särskilt anpassade för EU, däribland rösträtt och valbarhet i val till Europaparlamentet.

De artiklar i stadgan som är av främst intresse för utredningens arbete är artikel 7 om respekt för privatlivet och familjelivet och artikel 24 om barnets rättigheter.

Enligt artikel 7 har var och en rätt till respekt för sitt privatliv och familjeliv, sin bostad och sina kommunikationer. Rättigheterna motsvarar dem i artikel 8 i Europakonventionen och har även samma innebörd och räckvidd som i artikel 8 i konventionen (artikel 52.3 i stadgan).

Enligt artikel 24 har barn rätt till det skydd och den omvårdnad som behövs för deras välfärd. Barn ska fritt kunna uttrycka sina åsikter och åsikterna ska beaktas i frågor som rör barnen i förhållande till deras ålder och mognad. Av artikeln framgår också att barnets bästa ska komma i främsta rummet vid alla åtgärder som rör barn, oavsett om de vidtas av offentliga myndigheter eller privata institutioner. Slutligen framgår att varje barn har rätt att regelbundet upprätthålla ett personligt förhållande till och direkta kontakter med båda föräldrarna, utom när detta strider mot barnets bästa.

Rättighetsstadgan innehåller också ett förbud mot diskriminering på grund av bland annat kön, ras, hudfärg, etniskt eller socialt ursprung, ålder eller sexuell läggning (artikel 21).

9 Regleringen i några andra länder

9.1 Danmark

9.1.1 Föräldraskap

I Danmark finns det tre typer av rättsliga föräldrar: mor, far och medmor. Reglerna om vem som är förälder till ett barn finns i børneloven[1]. Børneloven innehåller särskilda regler om föräldraskap vid ändrad könstillhörighet. Om en förälder har ändrat sin könstillhörighet före barnets födelse ska han eller hon betecknas och registreras som förälder på ett sätt som återspeglar den juridiska könstillhörigheten. Samtidigt ska föräldern behålla de rättigheter och skyldigheter som följer av den tidigare könstillhörigheten. Detta innebär bland annat att en man som föder ett barn anses vara barnets far.

Moderskap

Rättslig status som mor följer som huvudregel inte av lag utan av mater est-principen, dvs. den oskrivna regeln om att det är den kvinna som har fött barnet som är barnets mor. Liksom i Sverige finns det dock en lagfäst regel om moderskap vid assisterad befruktning. Enligt børneloven är det den kvinna som har fött barnet som anses som barnets mor när barnet har tillkommit genom en assisterad befruktning. Ett avtal om att en kvinna som föder ett barn ska lämna bort barnet till någon efter barnets födelse är ogiltigt.

Børneloven innehåller inte några regler om fastställande eller hävande av moderskap.

[1] LBK nr 772 af 07/08/2019. Vår beskrivning utgår ifrån børnelovens lydelse enligt de senast beslutade lagändringarna. Lagändringarna ska träda i kraft vid den tidpunkt som Social- og ældreministeren beslutar, se Lovforslag nr L 65 framlagt till Folketinget den 10 november 2021.

Faderskap

Om modern är gift med en man vid barnets födelse, anses mannen i äktenskapet vara barnets far (faderskapspresumtionen). Faderskapspresumtionen gäller inte om makarna var separerade vid barnets födelse, om modern inom de närmaste tio månaderna före barnets födelse varit gift eller registrerad partner med någon annan utan att vara separerad eller om båda makarna begär en utredning av faderskapet.

Maken anses också vara barnets far när modern är änka, förutsatt att maken avled inom de närmaste tio månaderna före barnets födelse. Presumtionen gäller dock inte om makarna var separerade vid tidpunkten för dödsfallet, om modern inom de närmaste tio månaderna före barnets födelse varit gift eller registrerad partner med någon annan utan att vara separerad eller om modern begär en utredning av faderskapet.

Om modern är ogift vid barnets födelse anses en man som far till barnet om han och modern skriftligen förklarat att de tillsammans tar hand om och ansvarar för barnet (en s.k. omsorgs- och ansvarsförklaring). Mannen anses dock inte vara far till barnet om modern inom de närmaste tio månaderna före barnets födelse varit gift eller registrerad partner med någon annan. Han anses inte heller vara far om han eller modern är omyndig eller under förvaltarskap vid tidpunkten för förklaringen. En omsorgs- och ansvarsförklaring kan lämnas både före och efter barnets födelse. När en omsorgs- och ansvarsförklaring har lämnats, får föräldrarna automatiskt gemensam vårdnad om barnet.

Ett faderskap som följer av faderskapspresumtionen eller av en omsorgs- och ansvarsförklaring som har lämnats före eller senast fyra veckor efter barnets födelse, registreras i personregistret i samband med barnets födelse. Det finns också möjlighet att före barnets födelse bekräfta faderskapet utan att lämna en omsorgs- och ansvarsförklaring. När faderskapet registreras i samband med barnets födelse görs det inte någon utredning av vem som är barnets genetiska far. Ett faderskap kan därför registreras också när barnet har tillkommit genom en assisterad befruktning och villkoren för faderskap vid assisterad befruktning inte är uppfyllda (se vidare nedan om villkoren).

Om faderskapet inte registreras i samband med barnets födelse, ska det inledas en utredning av faderskapet (”faderskabssag”). Under utredningen kan faderskapet fastställas genom bekräftelse, beslut av

Familjerättshuset[2] eller dom. Ett faderskap som bekräftas kan antingen bekräftas ensamt eller inom ramen för en omsorgs- och ansvarsförklaring.

När faderskapet ska fastställas genom bekräftelse, beslut eller dom är det i regel barnets genetiska far som ska anses som far till barnet. Om modern har genomgått en assisterad befruktning utförd av vårdpersonal eller under vårdpersonals ansvar, ska dock hennes make eller partner anses som barnets far under förutsättning att han har samtyckt till behandlingen och barnet sannolikt tillkommit genom denna. Samtycket ska vara skriftligt och innehålla en förklaring om att mannen ska vara barnets far.

Om villkoren för faderskap vid assisterad befruktning inte är uppfyllda, exempelvis på grund av att behandlingen inte har utförts av vårdpersonal eller under vårdpersonals ansvar, ska i stället spermiedonatorn i regel anses som barnets far (se dock ovan om registrering av faderskap i samband med barnets födelse).

En spermiedonator anses i regel inte som barnets far om donationen har gjorts till ett vävnadscentrum, vårdpersonal eller någon som arbetar under vårdpersonals ansvar. Spermiedonatorn har dock möjlighet att bekräfta faderskapet till ett barn som har tillkommit genom en assisterad befruktning med hans spermier om behandlingen har utförts av vårdpersonal och han skriftligen samtyckt till att en viss kvinna genomgår behandlingen.

Medmorskap

Om modern har genomgått en assisterad befruktning utförd av vårdpersonal eller under vårdpersonals ansvar, ska hennes make, registrerade partner eller partner anses som barnets medmor under förutsättning att hon har samtyckt till behandlingen och barnet sannolikt tillkommit genom denna. Samtycket ska vara skriftligt och innehålla en förklaring om att kvinnan ska vara barnets medmor. Moderns make, registrerade partner eller partner ska också anses som barnets medmor när modern har genomgått en assisterad befruktning utan deltagande av vårdpersonal. En förutsättning är dock att hon har samtyckt till behandlingen och barnet sannolikt tillkommit genom denna. Samtycket ska innehålla en förklaring om att kvinnan ska vara barnets medmor och lämnas på en blankett som skickas in till Familjerättshuset.

[2] Angående Familjerättshuset, se vidare avsnitt 9.1.3.

Om modern är gift eller registrerad partner med en kvinna vid barnets födelse, registreras medmorskapet i samband med barnets födelse på samma sätt som faderskap.

Om modern är ogift vid barnets födelse, kan moderns partner bli barnets medmor genom att antingen lämna en omsorgs- och ansvarsförklaring eller bekräfta medmorskapet i samband med barnets födelse på samma sätt som gäller för faderskap. Medmorskapet registreras i personregistret i samband med barnets födelse.

Ett medmorskap kan också fastställas efter barnets födelse genom bekräftelse, beslut eller dom. Motsvarande regler gäller som för faderskap.

Om den assisterade befruktningen har genomförts med en känd mans spermier, kan paret och mannen välja om moderns partner ska vara barnets medmor eller om spermiedonatorn ska vara barnets far.

Ändring av faderskap och medmorskap

Det är möjligt att ändra ett faderskap eller medmorskap som har registrerats på grund av äktenskap eller en lämnad omsorgs- och ansvarsförklaring. Det är även möjligt att ändra ett faderskap eller medmorskap som har bekräftats. Talan får väckas av modern, fadern eller medmodern och barnets förmyndare (”værge”) inom sex månader från barnets födelse. Talan får också väckas av faderns eller medmoderns dödsbodelägare under förutsättning att fadern eller medmodern inte erkänt barnet som sitt.

En man som har haft samlag med modern under konceptionstiden har en begränsad rätt att få prövat om han är barnets far. En förutsättning är att han begär sådan prövning inom sex månader från barnets födelse.

Om det har inträffat ett fel i samband med registreringen som kan ha betydelse för ett barns faderskap eller medmorskap, kan modern, barnets förmyndare, fadern eller medmodern, och den man eller kvinna som anser sig vara far eller medmor begära resning. Även dödsbodelägare till dessa kan begära resning. Möjligheten till resning är begränsad. Som huvudregel ska resning begäras inom tre år från barnets födelse. I särskilda fall får undantag från fristen ske. Resning förutsätter att fadern eller medmodern inte, trots vetskap eller misstanke om felet, har behandlat barnet som sitt eget, eller på motsvarande sätt

för modern, att hon låtit fadern eller medmodern behandla barnet som sitt.

Det finns också en möjlighet att begära resning om det senare kommer fram omständigheter som kan ha betydelse för ett tidigare registrerat eller fastställt faderskap eller medmorskap. Resning kan begäras av modern, barnets förmyndare, fadern eller medmodern eller av dödsbodelägare till dessa inom tre år från barnets födelse. I särskilda fall får undantag från fristen ske. Vid bedömningen av om resning ska beviljas ska det fästas särskild vikt vid hur lång tid det har gått sedan barnet föddes, om fadern eller medmodern med vetskap eller misstanke om omständigheterna behandlat barnet som sitt, om modern med vetskap eller misstanke om omständigheterna har låtit fadern eller medmodern behandla barnet som sitt och om det är sannolikt att barnet kommer att få en far eller medmor om resning beviljas.

Resning ska som utgångspunkt beviljas om samtliga parter är eniga om detta och det är sannolikt att barnet kommer att få en far eller en medmor.

9.1.2 Adoption

Regler om adoption finns i adoptionsloven[3]. En adoption kan avse både ett barn och en vuxen person. Adoption får beviljas endast om det kan antas vara bäst för adoptivbarnet och om den som vill adoptera antingen vill uppfostra adoptivbarnet eller har uppfostrat adoptivbarnet eller det annars finns särskilda skäl för att bevilja adoptionen.

Den som vill adoptera ska ha fyllt 25 år. Om det finns särskilda skäl kan även den som har fyllt 18 år få adoptera.

Det är bara makar och sambor som får adoptera gemensamt. Dessa får som huvudregel inte heller adoptera annat än gemensamt. En make eller sambo får dock adoptera ensam om den andra maken eller sambon är försvunnen eller inte kan agera rationellt på grund av psykisk sjukdom, mental svaghet eller liknande tillstånd. En make eller sambo får också ensam adoptera sin partners barn (styvbarnsadoption). En styvbarnsadoption får även avse ett barn till en tidigare make eller sambo. Om äktenskapet har upplösts genom skilsmässa eller ogiltigförklaring, eller om sammanboendet har avslutats, får styvbarnsadoption beviljas endast om den som ska adopteras är myndig.

[3] LBK nr 775 af 07/08/2019.

Om adoptivbarnet har fyllt 12 år, krävs i regel hans eller hennes samtycke till adoptionen. Om adoptivbarnet är yngre än 12 år, måste information finnas tillgänglig om barnets inställning till adoptionen i den utsträckning som barnets mognad och omständigheterna i fallet kräver det. Barnets inställning till adoptionen ska också, så långt det är möjligt, beaktas.

Ett underårigt barn får som huvudregel inte adopteras utan samtycke från en förälder som är barnets vårdnadshavare. Adoption får inte heller beviljas om någon som ska ge sitt samtycke till adoptionen ger eller får vederlag eller någon annan form av ersättning, inklusive betalning för förlorad arbetsinkomst.

Genom adoptionen betraktas adoptivbarnet i rättsligt hänseende som adoptivförälderns barn och inte som barn till sina tidigare föräldrar. Om en make eller sambo ensam har adopterat den andra makens eller sambons barn, ska adoptivbarnet dock anses som parets gemensamma barn. Detta gäller också om adoptionen har avsett en tidigare makes eller sambos barn.

9.1.3 Vårdnad, boende och umgänge

Frågor om vårdnad, boende och umgänge regleras i forældreansvarsloven[4]. Barnets bästa ska sättas främst vid alla avgöranden enligt lagen. I lagen talas om ”forældremyndighed” (föräldramyndighet), vilket innehållsmässigt svarar mot det svenska begreppet vårdnad. För enkelhets skull används därför uttrycket vårdnad i den fortsatta framställningen.

Som huvudregel är den som är dömd för vissa särskilt angivna brott, bland annat sexualbrott och allvarlig våldsbrottslighet, utesluten som vårdnadshavare eller boendeförälder och från att ha umgänge eller annan kontakt med barnet.

Vårdnad och boende

Vårdnaden om ett barn består till dess att barnet fyller 18 år, om inte den underårige dessförinnan ingår äktenskap. Ett barn står från födelsen under vårdnad av båda föräldrarna, om de är gifta med varandra. Föräldrarna får även gemensam vårdnad om de senare ingår äkten-

[4] Lov nr 499 af 06/06/2007.

skap med varandra. Är makarna separerade vid barnets födelse blir modern ensam vårdnadshavare. Detta gäller dock inte om den som hon har separerat från ska anses som barnets far eller medmor till följd av bekräftelse eller avgörande, eller om föräldrarna lämnat en omsorgs- och ansvarsförklaring. Vårdnaden blir även gemensam om föräldrarna har varit gifta med varandra inom de närmaste tio månaderna före barnets födelse.

Föräldrar som inte är gifta med varandra – och inte heller har varit det inom den ovan angivna tidsperioden före barnets födelse – får gemensam vårdnad om de har lämnat en omsorgs- och ansvarsförklaring eller avtalat om gemensam vårdnad. Ett sådant avtal är giltigt om det har anmälts till Familjerättshuset[5]. Om ett mål om vårdnad pågår i domstol kan avtalet i stället anmälas till domstolen. Det är inte möjligt att ingå avtal om vårdnad före barnets födelse och avtalet får inte heller vara tidsbegränsat eller på annat sätt villkorat. Föräldrarna får också gemensam vårdnad om faderskapet eller medmorskapet följer av bekräftelse eller avgörande och föräldrarna är, eller inom de närmaste tio månaderna före barnets födelse har varit, folkbokförda på samma adress.

I andra fall där föräldrarna inte är gifta med varandra blir modern ensam vårdnadshavare.

Gemensam vårdnad kvarstår efter äktenskapsskillnad eller separation mellan föräldrarna. Föräldrarna kan i en sådan situation, när de inte lever tillsammans, avtala om att en av dem ska ha ensam vårdnad. Ett sådant avtal blir giltigt under samma förutsättningar som ett avtal om gemensam vårdnad. Om föräldrarna är oense om vårdnaden kan i stället domstolen avgöra om den gemensamma vårdnaden ska bestå eller om en av föräldrarna ska ha ensam vårdnad. Den gemensamma vårdnaden kan bland annat upplösas om det finns skäl att anta att föräldrarna inte kan samarbeta om barnets angelägenheter på det sätt som krävs med hänsyn till barnets bästa.

På talan av en förälder som inte har del i vårdnaden kan det bestämmas att vårdnaden ska vara gemensam eller att den ska flyttas

[5] Familjerättshuset är den myndighet som först handlägger ett mål om vårdnad, boende eller umgänge. Något förenklat gäller följande för myndighetens handläggning. Om parterna har träffat en överenskommelse på egen hand kan Familjerättshuset i vissa fall registrera den. I andra fall verkar myndigheten för att parterna ska nå en samförståndslösning. I vissa enklare mål fattar Familjerättshuset beslut om föräldrarna inte kan komma överens. Beslutet kan överklagas till domstol (familieretten). Familjerättshuset fattar dock inte slutliga beslut om vårdnad eller boende. Detsamma gäller andra mål som innefattar komplicerade frågor. I sådana fall överlämnas i stället målet till domstol för fortsatt handläggning där.

över till den föräldern. Föräldrarna kan även avtala om att flytta vårdnaden från den ena föräldern till den andra.

Om föräldrarna har gemensam vårdnad och är oense om hos vem av dem barnet ska bo, kan ett beslut fattas i den frågan. Föräldrar som har gemensam vårdnad kan även ingå avtal om att barnet ska bo växelvis hos dem (”delt bopæl”).

Det är även möjligt att ingå avtal som innebär att vårdnaden om ett barn flyttas över till andra än barnets föräldrar. Ett sådant avtal måste godkännas av Familjerättshuset eller familjerätten. Utöver de förutsättningar som gäller för andra avtal om vårdnad finns i den här situationen också ett förbud mot vederlag. Makar och sambor kan tillsammans överta vårdnaden om ett barn. Det innebär bland annat att barnets ena förälder kan bli vårdnadshavare tillsammans med sin make eller sambo, dvs. med en bonusförälder till barnet.[6] En förälder som inte har del i vårdnaden ska få tillfälle att yttra sig innan det prövas om ett avtal om vårdnaden ska godkännas. Den föräldern har även rätt att överklaga ett beslut att godkänna avtalet.

En vårdnadshavare som inte är förälder kan ingå avtal om gemensam vårdnad med en av barnets föräldrar. Ett sådant avtal kan exempelvis bli aktuellt om den förälder som haft vårdnaden om barnet har avlidit och dennes make eller sambo i samband med dödsfallet har fått ensam vårdnad om barnet. Vårdnadshavaren och barnets efterlevande förälder kan i den situationen avtala om gemensam vårdnad trots att de varken är gifta eller sambor med varandra. Ett barn kan aldrig ha fler än två vårdnadshavare.

Om föräldrarna har gemensam vårdnad och en av dem dör, får den efterlevande föräldern ensam vårdnad. Om barnet vid tiden för dödsfallet inte var bosatt hos den efterlevande föräldern kan även andra personer ansöka om vårdnaden, om det sker i samband med dödsfallet. Om den avlidna föräldern hade ensam vårdnad fattas ett beslut om vem som fortsättningsvis ska vara vårdnadshavare. En ansökan om vårdnaden kan ges in av såväl den efterlevande föräldern som andra personer. Om en förälder har orsakat den andra förälderns död gäller särskilda regler.

Vid gemensam vårdnad fattar vårdnadshavarna tillsammans alla väsentliga beslut om barnets personliga förhållanden. Samtidigt kan den förälder som barnet bor hos på egen hand fatta flera viktiga beslut

[6] I sammanhanget kan det tilläggas att det inte följer någon underhållsskyldighet med ansvaret som vårdnadshavare.

om barnets vardag, bland annat var i landet man ska bo. Om föräldrarna har avtalat om växelvist boende krävs enighet också i sådana frågor. För utlandsresor gäller särskilda regler.

Umgänge

Barnet har rätt till umgänge med den förälder som barnet inte bor tillsammans med. En sådan förälder har rätt att föra talan om umgänge. Boendeföräldern kan i stället anmoda Familjerättshuset att kalla den andra föräldern till möte om umgänget, om det inte alls eller endast i mindre omfattning förekommer umgänge mellan barnet och den andra föräldern. I särskilda fall kan det bestämmas att kontakt ska ske på annat sätt än genom fysiskt umgänge, t.ex. via telefon, brev eller e-post.

Om en förälder eller båda föräldrarna är avlidna, eller om en förälder är okänd, kan det efter ansökan förordnas om umgänge mellan ett barn och en nära anhörig som barnet har anknytning till. Ett beslut om umgänge med en sådan närstående person kan även bli aktuellt om barnet inte har något umgänge med den förälder som barnet inte bor tillsammans med eller om sådant umgänge endast förekommer i mycket begränsad omfattning. För adopterade barn finns särskilda regler om rätt till umgänge med biologiska släktingar.

Social- och äldreministeriet har gett ut vägledande anvisningar om tillämpningen av reglerna i forældreansvarsloven.[7] Av dessa framgår att bland annat far- och morföräldrar, äldre syskon, halvsyskon och föräldrarnas syskon hör till den krets av nära anhöriga som kan ansöka om umgänge med barnet. Talerätten är emellertid inte på något sätt begränsad till personer som har ett genetiskt släktskap med barnet. Tvärtom är det barnets sociala relation till sökanden som avgör om personen i fråga kan betraktas som en nära anhörig. Om barnet har en nära relation med exempelvis en tidigare bonusförälder, familjehemsförälder eller ett bonussyskon kan det fastställas att barnet har rätt till umgänge med den personen. I anvisningarna nämns även andra sociala föräldrar, t.ex. en kvinna som är gift med modern till ett barn som har tillkommit genom assisterad befruktning med en anonym spermiedonator, men som inte har hunnit bli rättslig förälder genom adoption när paret senare separerar. Även föräldrarna till en social förälder ingår i den närståendekrets som barnet kan ha rätt till umgänge med.

[7] VEJ nr 10064 af 20/12/2020.

En förutsättning för umgänge är alltid att det finns en nära anknytning som det är till barnets bästa att bevara. Det behöver dock inte nödvändigtvis betyda att sökanden och barnet haft kontakt under en längre tid.

I de fall umgängesföräldern är i livet men inte har kontakt med barnet är orsaken till den bristande kontakten av stor betydelse. Umgänge med en nära anhörig kan t.ex. vara aktuellt om umgängesföräldern avtjänar ett fängelsestraff eller uppehåller sig utomlands. Om förälderns egen talan om umgänge har lämnats utan bifall med hänvisning till att barnet inte bör ha någon kontakt med föräldern kan det i vissa fall vara omöjligt att fastställa ett umgänge med andra närstående till den föräldern. Det kan i vart fall innebära att ett beslut om umgänge måste förenas med ett villkor om att föräldern i fråga inte får närvara vid umgänget. Vid bedömningen av om det är till barnets bästa att ha umgänge med en nära anhörig ska det även beaktas bland annat hur umgänget inverkar på barnets behov av stabilitet, vad föräldrarna och barnet har för inställning till umgänget och hur länge det har varit uppehåll i kontakten mellan barnet och umgängesföräldern.

Ett fastställt umgänge mellan barnet och en nära anhörig upphör inte om barnet återupptar umgänge med umgängesföräldern. Däremot kan boendeföräldern i en sådan situation ansöka om ändring av umgänget.

När det gäller utformningen av umgänget med en nära anhörig ska det göras en avvägning mellan barnets intresse av att bevara kontakten med den anhörige och barnets behov av en stabil och sammanhållen vardag. Det krävs i det avseendet särskilda överväganden om barnet har rätt till umgänge med flera personer. Hur omfattande ett umgänge med en anhörig ska vara bedöms alltid med utgångspunkt i vad som är bäst för barnet i det enskilda fallet. Enligt anvisningarna kan det ofta antas att umgänget bör vara mer begränsat än det umgänge som vanligen bestäms mellan barn och förälder. Som exempel anges att umgänget kan bestämmas till en dag eller en helg per månad. När en förälder är avliden eller okänd och frågan om umgänge gäller en social förälder kan det däremot vara till barnets bästa att omfattningen får motsvara det som i allmänhet gäller för ett förälder-barnumgänge. Den sociala föräldern kan ha varit barnets primära omsorgsperson eller på annat sätt ha en sådan anknytning och relation till barnet att det är att likställa med ett föräldraskap.

Rätt till information

En förälder som inte har del i vårdnaden har rätt att få information om barnet från bland annat skolor och sjukhus. Föräldern har även rätt att få tillgång till handlingar som rör barnets förhållanden och som förvaras hos skolor och barninstitutioner. Skyddad information om den andra föräldern får inte lämnas ut. Det finns inte heller någon skyldighet att lämna upplysningar eller att tillhandahålla dokument om det kan antas vara till skada för barnet. På talan av vårdnadshavaren eller någon av de institutioner som är skyldiga att dela information, kan det i särskilda fall beslutas att en förälder inte ska ha rätt att ta del av information om barnet.

9.2 Finland

9.2.1 Föräldraskap

I Finland finns det två typer av rättsliga föräldrar: far och mor. Det finns inte några särskilda regler om föräldraskap för situationen att en eller båda av föräldrarna har ändrat könstillhörighet, utan de befintliga reglerna tillämpas direkt eller analogt. Detta innebär bland annat att en man som föder ett barn anses vara barnets mor.

Faderskap

Regler om vem som är far till ett barn finns i faderskapslagen[8].[9] När ett barn har fötts under äktenskapet är maken far till barnet (faderskapspresumtionen). Om äktenskapet har upplösts på grund av makens död före barnets födelse, är maken far till barnet förutsatt att barnet har fötts vid en sådan tidpunkt att det kan ha tillkommit före makens död. Om modern har ingått ett nytt äktenskap före barnets födelse, anses i stället den nya maken vara far till barnet.

Om faderskapet inte kan konstateras i enlighet med faderskapspresumtionen ska faderskapet fastställas, antingen genom beslut av Myndigheten för digitalisering och befolkningsdata eller domstols-

[8] Faderskapslagen (11/2015).
[9] Regeringen lämnade i september 2021 en proposition till riksdagen med förslag till föräldraskapslag och till vissa lagar som har samband med den. Propositionens huvudsakliga syfte är att göra en teknisk sammanslagning av moderskapslagen och faderskapslagen (RP 132/2021 rd). Den nya lagen och lagändringarna föreslås träda i kraft den 1 januari 2023.

beslut. Faderskap får fastställas genom beslut av Myndigheten för digitalisering och befolkningsdata, bland annat när mannen har erkänt faderskapet och det inte finns anledning att misstänka att mannen inte är far till barnet. Far till barnet är den som har avlat barnet eller den vars spermier på något annat sätt har använts för befruktning av barnets mor och barnet har fötts till följd av detta.

Faderskapslagen innehåller också särskilda regler om fastställande av faderskap på grund av samtycke till assisterad befruktning. Om barnets mor har fått assisterad befruktning enligt lagen om assisterad befruktning[10] och barnet har fötts till följd av den assisterade befruktningen, är barnets far den man som, i samråd med modern, har gett sitt samtycke till behandlingen. Om en kvinna har fått behandlingen ensam, är barnets far den man vars spermier har använts vid behandlingen, om han före behandlingen eller i samråd med modern efter behandlingen har gett sitt samtycke till att han fastställs vara far till barnet.

Innan faderskapet fastställs av Myndigheten för digitalisering och befolkningsdata eller domstol görs det alltid en faderskapsutredning, dvs. även när faderskapet har erkänts. Utredningen genomförs av en barntillsynsman. Faderskapet kan erkännas under graviditeten eller efter barnets födelse.

Moderskap

Regler om vem som är mor till ett barn finns i moderskapslagen[11]. Av lagen framgår att den som har fött ett barn är mor till barnet.

Moderskapslagen innehåller också regler om moderskap för en kvinna som inte har fött barnet. Om den som har fött ett barn har genomfört en assisterad befruktning enligt lagen om assisterad befruktning och barnet har fötts till följd av den assisterade befruktningen, kan den kvinna som, i samråd med den som har fött barnet, har gett sitt samtycke till behandlingen fastställas vara mor till barnet jämsides med den som har fött barnet.

Moderskap för en kvinna som inte har fött barnet kan inte fastställas om faderskap till barnet har konstaterats eller fastställts eller kan konstateras eller fastställas i enlighet med faderskapslagen.

Moderskap för en kvinna som inte har fött barnet fastställs genom beslut av Myndigheten för digitalisering och befolkningsdata eller

[10] Lagen om assisterad befruktning (1237/2006).
[11] Moderskapslagen (253/2018).

domstolsbeslut. Det finns således inte någon presumtion för moderskap motsvarande faderskapspresumtionen. Moderskap kan fastställas av Myndigheten för digitalisering och befolkningsdata när moderskapet har erkänts och det kan anses vara klarlagt att kvinnan som erkänt moderskapet är barnets mor. Förfarandet för fastställande av moderskap motsvarar i övrigt i huvudsak det som finns för fastställande av faderskap.

Moderskapslagen innehåller inte några regler om fastställande eller hävande av moderskap för den kvinna som har fött barnet.

Hävande av faderskap

Faderskapslagen innehåller även regler om hävande av faderskap. Ett faderskap ska hävas om det med hjälp av en rättsgenetisk faderskapsundersökning eller annars har klarlagts att mannen inte är barnets genetiska far eller, om modern har genomgått en assisterad befruktning, mannen inte har samtyckt till behandlingen eller barnet inte tillkommit till följd av behandlingen.

Det finns särskilda regler för hävande av faderskap genom beslut av Myndigheten för digitalisering och befolkningsdata. Ett presumerat faderskap ska hävas om en annan man har erkänt faderskapet till barnet och Myndigheten för digitalisering och befolkningsdata har fastställt faderskapet på grundval av erkännandet. Det finns också en möjlighet för modern och den äkta mannen att gemensamt ansöka till Myndigheten för digitalisering och befolkningsdata om att häva ett presumerat faderskap när det finns en rättsgenetisk undersökning som utesluter mannen som far. En sådan ansökan måste göras inom ett år från barnets födelse.

Ett presumerat eller erkänt faderskap kan också hävas genom domstolsbeslut. Talan om hävande av faderskap får väckas av barnet, modern eller den rättsliga fadern. Det finns dock vissa begränsningar i talerätten. Den rättsliga fadern har inte rätt att väcka talan om han, sedan han fått veta att någon annan man har haft samlag med modern eller någon annan mans spermier har använts för befruktning av modern under den tid då barnet har tillkommit, efter barnets födelse skriftligen meddelat att barnet är hans. Modern har inte rätt att väcka talan om hon skriftligen har godkänt meddelandet. Vidare kan talan inte väckas om barnet har avlidit.

Det finns även vissa möjligheter för en man som anser sig vara far till barnet i stället för den man som har presumerats vara barnets far att väcka talan om hävande av den äkta mannens faderskap. En sådan talan får bara väckas om modern och den äkta mannen levde åtskilda vid tiden för barnets födelse. Mannen som anser sig vara far måste också ha sammanbott med modern vid barnets födelse och deltagit i vården av barnet eller på annat sätt skapat ett förhållande jämförbart med ett familjeförhållande till barnet. Vidare krävs att domstolen bedömer att det är förenligt med barnets bästa att talan väcks.

Om barnet har fyllt 15 år får barnets rätt att väcka talan endast utövas av barnet självt. Om barnet är yngre än 15 år eller om barnet inte kan förstå sakens betydelse på grund av psykisk störning, utvecklingsstörning eller någon motsvarande orsak, kan det förordnas en intressebevakare för att utöva barnets talerätt. Det krävs dock att det med hänsyn till barnets bästa finns synnerligen vägande skäl för ett sådant förordnande.

Modern, den man som presumerats vara far och den man som anser sig vara far i stället för den presumerade fadern ska väcka talan inom två år från barnets födelse. Om faderskapet har fastställts på grundval av en mans erkännande av faderskapet, ska denne man och modern väcka talan inom två år från det att faderskapet fastställdes. Om det har funnits laga förfall eller något annat synnerligen vägande skäl till att talan inte väckts tidigare, kan dock en talan prövas även efter tidsfristens utgång. Talan ska väckas omedelbart när det inte längre finns skäl för att avstå från att väcka talan. Barnets rätt att väcka talan är inte tidsbegränsad.

Om den rättsliga fadern har avlidit utan att förlora sin talerätt har dels hans efterlevande make, dels hans närmaste arvinge vid sidan av eller efter barnet rätt att väcka talan inom ett år från dödsfallet. Om den avlidne skulle haft längre tid att väcka talan till sitt förfogande, är det dock den längre tidsfristen som gäller.

Om faderskapet har blivit fastställt genom dom, krävs det att resning beviljas för att frågan ska kunna tas upp på nytt.

Hävande av moderskap

I moderskapslagen finns det också regler om hävande av moderskap för en kvinna som inte har fött barnet. Ett moderskap ska hävas om det har klarlagts att den som har fastställts vara mor till barnet inte

samtyckt till den assisterade befruktningen eller barnet inte tillkommit till följd av behandlingen.

Talan om hävande av moderskap får väckas av barnet, den mor som har fött barnet eller den vars moderskap har fastställts. Det finns dock vissa begränsningar i talerätten. Den som har erkänt sitt moderskap har inte rätt att väcka talan om hon, sedan hon har fått kännedom om omständigheter som ger henne anledning att misstänka att barnet inte har tillkommit genom den behandling som hon samtyckt till, efter barnets födelse skriftligen meddelat att barnet är hennes. Den mor som har fött barnet har inte rätt att väcka talan om hon skriftligen har godkänt meddelandet. Vidare kan talan inte väckas om barnet har avlidit.

När det gäller utövandet av barnets rätt att väcka talan finns det motsvarande begränsningar som gäller för en talan om hävande av faderskap. Detta innebär att det i regel endast är barnet självt som får utöva sin rätt att väcka talan om barnet har fyllt 15 år.

Den mor som har fött barnet och den vars moderskap har fastställts ska väcka talan om hävande av moderskapet inom två år från det att moderskapet fastställdes. Om det har funnits laga förfall eller något annat synnerligen vägande skäl till att talan inte väckts tidigare, kan dock en talan prövas även efter tidsfristens utgång. Talan ska väckas omedelbart när det inte längre finns skäl för att avstå från att väcka talan. Barnets rätt att väcka talan är inte tidsbegränsad.

Om den fastställda modern har avlidit utan att förlora sin talerätt har hennes efterlevande make och arvingar rätt att väcka talan i motsvarande utsträckning som gäller för hävande av faderskap.

9.2.2 Adoption

Regler om adoption finns i adoptionslagen[12]. En adoption kan avse både ett barn och en vuxen person och syftar till att fastställa ett förälder-barnförhållande mellan adoptivföräldern och adoptivbarnet.

En adoption av ett underårigt barn får beviljas om adoptionen är till barnets bästa och det har utretts att barnet kommer att få en god vård och uppfostran. En adoption av en vuxen person får beviljas om det har utretts att adoptivbarnet som minderårig vårdats och uppfostrats av adoptivföräldern eller att det annars, när adoptivbarnet var underårig, uppstod en fast relation mellan honom eller henne och

[12] Adoptionslagen (22/2012).

adoptivföräldern som är jämförbar med ett förälder-barnförhållande.

Den som vill adoptera ska som huvudregel ha fyllt 25 år. Även den som har fyllt 18 år kan i vissa fall få adoptera, bland annat om adoptionen avser en makes barn. Om den som ska adopteras är underårig, får den som vill adoptera inte vara äldre än 50 år. Åldersskillnaden mellan adoptivbarnet och adoptivföräldern måste också vara minst 18 år och högst 45 år.

Det är bara makar som får adoptera gemensamt. Någon möjlighet för sambor att adoptera gemensamt finns alltså inte. Däremot kan en sambo ensam adoptera ett underårigt barn om den andra sambon samtycker till det.

Makar får som huvudregel inte adoptera ett underårigt barn annat än gemensamt. En make får dock ensam adoptera sin makes barn (styvbarnsadoption). Detta gäller också om äktenskapet har upplösts genom den andra makens död. En make får också ensam adoptera sitt eget barn som tidigare lämnats för adoption. Vidare får en make adoptera ensam om den andra maken på grund av sjukdom eller funktionsnedsättning inte kan uttrycka sin vilja på ett giltigt sätt eller om den andra maken vistas på okänd ort.

En make får alltid adoptera ett vuxet adoptivbarn ensam. I förarbetena nämns som exempel på en situation där detta skulle kunna bli aktuellt att en familjehemsförälder vill adoptera ett vuxet barn som varit placerat i familjehem hos honom eller henne och familjehemsföräldern, när adoptionsärendet blir aktuellt, är gift med en person som inte har ett förälder-barnförhållande till barnet.[13]

Vid adoption av ett underårigt barn ska barnets önskemål och åsikter beaktas i enlighet med barnets ålder och utvecklingsnivå. Om adoptivbarnet har fyllt 12 år, krävs i regel hans eller hennes samtycke till adoptionen. Om adoptivbarnet är yngre än 12 år får en adoption inte beviljas mot barnets vilja om adoptivbarnet är så utvecklat att avseende kan fästas vid hans eller hennes vilja. Ett underårigt barn får som huvudregel inte heller adopteras utan samtycke från barnets föräldrar.

En adoption får inte beviljas om någon har gett eller utlovat ersättning med anledning av adoptionen eller om någon annan än adoptionssökanden har betalat eller förbundit sig att betala ersättning för barnets underhåll med anledning av adoptionen.

Genom adoptionen betraktas adoptivbarnet i rättsligt hänseende som adoptivförälderns barn och inte som barn till sina tidigare för-

[13] RP 47/2011 rd s. 47.

äldrar. Om en make ensam har adopterat den andra makens barn, ska den adopterade dock anses som parets gemensamma barn. Detta gäller också om adoptionen har genomförts efter det att äktenskapet har upplösts genom den andra makens död.

9.2.3 Vårdnad, boende och umgänge

Bestämmelser om vårdnad, boende och umgänge finns i lagen angående vårdnad om barn och umgängesrätt[14]. Vårdnadsansvaret har i allt väsentligt samma innebörd som i den svenska lagstiftningen. Barnets bästa ska sättas främst vid alla avgöranden enligt lagen.

Vårdnad och boende

Vårdnaden om ett barn består till dess barnet fyller 18 år. Vårdnadshavare är barnets föräldrar eller de som har anförtrotts vårdnaden om barnet.

Ett barn står från födelsen under vårdnad av båda föräldrarna, om de är gifta med varandra. Om föräldrarna inte är gifta med varandra när barnet föds blir modern som har fött barnet ensam vårdnadshavare. Om den ena föräldern är ensam vårdnadshavare blir också den andra föräldern vårdnadshavare om föräldrarna ingår äktenskap med varandra. En man eller en kvinna (den kvinna som inte är gravid med barnet) som före barnets födelse har erkänt faderskapet respektive moderskapet till ett barn, blir vårdnadshavare när föräldraskapet har fastställts.

Föräldrarna kan avtala om att vårdnaden om barnet ska vara gemensam eller att en av dem ska ha ensam vårdnad. Om föräldrarna inte bor tillsammans kan de ingå avtal om att barnet ska bo hos den ena föräldern eller växelvis hos vardera föräldern.

Det är också möjligt för föräldrarna att avtala med någon annan om att den personen ska anförtros vårdnaden om barnet *vid sidan av* föräldrarna eller den ena föräldern (extra vårdnadshavare[15]).[16] Båda för-

[14] Lag (1983/361) angående vårdnad om barn och umgängesrätt.
[15] Det kan i sammanhanget även anmärkas att förekomsten av en extra vårdnadshavare inte påverkar föräldrarnas underhållsskyldighet mot barnet. Det följer inte heller någon underhållsskyldighet med uppdraget som extra vårdnadshavare (se vidare RP 88/2018 rd s. 43).
[16] Möjligheten att ingå avtal om vårdnaden med en tredje person, en extra vårdnadshavare, har funnits sedan december 2019. Tidigare var det bara möjligt att åstadkomma ett sådant arrangemang genom beslut av domstol. Den ordningen infördes redan 1983.

äldrarna måste samtycka till ett sådant avtal, oavsett om vårdnaden är gemensam eller om en förälder är ensam vårdnadshavare. Genom avtalet kan det även bestämmas att barnet ska bo hos den extra vårdnadshavaren eller bo växelvis hos å ena sidan föräldrarna eller den ena föräldern och å andra sidan den extra vårdnadshavaren. Barnet kan inte bo växelvis i mer än två hem. Reglerna gäller på motsvarande sätt om barnet bara har en förälder. Om barnet har två eller fler vårdnadshavare kan de besluta om den inbördes fördelningen av uppgifterna.[17]

Ett avtal om vårdnad eller boende ska vara skriftligt och fastställt av socialnämnden. När nämnden prövar om avtalet kan fastställas ska den beakta barnets bästa. Det finns särskilda regler som ska säkerställa att barnets åsikter och önskemål blir klarlagda. Barnatillsynings-mannen eller den som har förordnats att bereda fastställelsen av avtalet ska personligen samtala med barnet, om barnet samtycker till det och ett samtal behövs för att utreda barnets önskemål och åsikter. För att avtalet ska fastställas måste åtminstone en av barnets föräldrar vara vårdnadshavare. I vissa fall kan det också krävas samtycke från andra personer, bland annat från en extra vårdnadshavare om en sådan finns eller från en närstående med umgängesrätt om avtalet kan inverka på hur den rättigheten tillgodoses. Ett fastställt avtal är verkställbart på samma sätt som en dom som har fått laga kraft.

Enligt förarbetena kan det exempelvis vara till barnets bästa att fastställa ett avtal som innebär att vårdnaden delas med ytterligare en person om stödet från en extra vårdnadshavare innebär att ett omhändertagande av barnet kan undvikas.[18] Ett behov av stöd för att klara uppgiften som vårdnadshavare är dock inte någon nödvändig förutsättning för att en extra vårdnadshavare ska utses. När domstolar har prövat motsvarande fråga har det exempelvis förekommit att sociala föräldrar utsetts till extra vårdnadshavare.

Om avtalet innebär att fler än två personer ska ha vårdnaden om ett barn måste det finnas en god samarbetsförmåga. Barnet får inte ta skada av att det är fler personer som är med och fattar beslut om barnets angelägenheter.[19]

Bestämmelserna om fastställande av avtal innebär att det inte är möjligt för föräldrarna att genom ett nytt avtal återta t.ex. ett uppdrag för någon att vara extra vårdnadshavare, om den personen inte

[17] Före den 1 december 2019 kunde s.k. arbetsfördelningsförordnanden endast utfärdas av domstol. Se nedan angående hur ett sådant förordnade, eller numera även ett avtal, kan användas.
[18] RP 88/2018 rd s. 43.
[19] RP 88/2018 rd s. 43.

samtycker till det. Vid oenighet i en sådan situation får saken i stället prövas av domstol.

Domstolens befogenhet att fatta beslut i frågor om vårdnad och boende motsvarar det som kan åstadkommas genom avtal när parterna är överens med varandra. Vid bedömningen av om vårdnaden ska anförtros båda föräldrarna gemensamt eller en av dem, ska särskilt avseende fästas vid föräldrarnas förmåga att sätta barnets behov framför sina inbördes konflikter.

Domstolen kan inte bara besluta att en extra vårdnadshavare ska utöva vårdnaden vid sidan av föräldrarna eller den ena föräldern, utan även förordna att vårdnaden om barnet ska anförtros en eller flera personer *i stället för* en förälder eller båda föräldrarna. Förutom att den eller de personer som utses till vårdnadshavare måste samtycka till uppdraget krävs att det med hänsyn till barnets bästa finns synnerliga skäl för åtgärden.

En talan om vårdnad får föras av föräldrarna gemensamt, den ena föräldern, barnets vårdnadshavare eller av socialnämnden. Den som vill bli vårdnadshavare men själv inte är förälder har alltså inte någon egen talerätt. En släkting eller någon annan som står barnet nära kan dock väcka talan om barnet saknar vårdnadshavare till följd av att den eller de personer som varit vårdnadshavare har avlidit. Den som är förordnad som extra vårdnadshavare kan begära att bli entledigad från uppdraget.

Vårdnadshavarna ansvarar tillsammans för de uppgifter som hör till vårdnaden och fattar som huvudregel gemensamma beslut om barnets personliga angelägenheter. En vårdnadshavare som till följd av resa, sjukdom eller annan orsak inte kan delta i ett beslut behöver inte lämna sitt samtycke om dröjsmål med beslutet skulle medföra olägenheter. Det gäller dock inte beslut som har avsevärd betydelse för barnets framtid, såvida inte barnets bästa uppenbarligen kräver annat.

Om barnet har två vårdnadshavare eller fler kan domstolen vid behov besluta om uppgiftsfördelningen mellan vårdnadshavarna. Genom sådana s.k. arbetsfördelningsförordnanden kan domstolen ”skräddarsy” sitt beslut om vårdnad utifrån barnets behov. Vårdnaden kan fördelas i gemensamma eller skilda ansvarsområden. I förordnandet preciseras de frågor som vårdnadshavarna kan avgöra var för sig respektive de ställningstaganden som kräver enighet. Domstolen kan dock inte fatta materiella beslut. De viktigaste frågorna som i praktiken blir föremål för beslut om uppgiftsfördelning gäller skola, förskoleverksamhet,

hälso- och sjukvård, religion och namn. I praxis finns det flera exempel på konstruktioner som tillkommit genom sådana beslut och som innebär en begränsning av den gemensamma vårdnadens räckvidd. Ett typfall är om vårdnadshavarna har en god samarbetsförmåga generellt sett, men ändå inte kan komma överens i någon eller några särskilda frågor. I ett sådant fall kan en vårdnadshavare få rätt att ensam fatta beslut i den eller de frågor som är tvistiga, samtidigt som gemensamt beslutsfattande även fortsättningsvis gäller för övriga frågor. Ett annat typfall är om vårdnadshavarna tvärtom har en konfliktfylld relation och det kan möjliggöra en samförståndslösning om en vårdnadshavare kan behålla åtminstone någon eller några av de rättigheter som ingår i vårdnaden. I den situationen kan det beslutas om en uppgiftsfördelning som innebär att en vårdnadshavare som huvudregel får ensam beslutanderätt och att samtycke från samtliga vårdnadshavare endast krävs i vissa särskilt angivna frågor. Ett annat exempel från den praktiska tillämpningen är förordnanden som innebär att boendeföräldern får ensam rätt att bestämma om bostadsort samtidigt som kravet på enighet kvarstår i alla andra frågor.[20]

En svårighet har ansetts vara att det av folkbokföringen inte framgår annat än att vårdnaden är gemensam, även om uppgiftsfördelningen skulle innebära att en vårdnadshavare har betydande möjligheter att fatta beslut på egen hand. Vårdnadshavaren som vill fatta ett beslut ensam kan därför vara tvungen att visa upp domen varje gång han eller hon vill använda sig av rättigheten.[21]

Umgänge

Föräldrarna har ett gemensamt ansvar att tillgodose barnets behov av umgänge med den förälder som barnet inte bor tillsammans med. Umgängesrätten innefattar att barnet tidvis får vistas hos den föräldern, träffa föräldern någon annanstans eller hålla kontakt med föräldern på annat sätt.

[20] Jfr Nordiska Ministerrådet (2005). *Nordisk seminar om barnerett. Tema: Lovgivning om farskap, foreldreansvar, samvær og økonomi. Likheter og ulikheter, muligheten for og nytte av lovharmonisering*. TemaNord 2005:581. Kommentar av Kirsti Kurki-Suonio, s. 32–35, Danielsen, Svend (2003). *Nordisk børneret II. Forældreansvar – Et sammenlignende studie af dansk, finsk, islandsk, norsk og svensk ret med drøftelser af harmoniseringsmuligheder og reformbehov*, s. 113 och 114 samt RP 88/2018 rd s. 44.

[21] Nordiska Ministerrådet (2005). *Nordisk seminar om barnerett. Tema: Lovgivning om farskap, foreldreansvar, samvær og økonomi. Likheter og ulikheter, muligheten for og nytte av lovharmonisering*. TemaNord 2005:581. Kommentar av Kirsti Kurki-Suonio, s. 32–35.

Föräldrarna kan ingå avtal om umgänge. Även ett avtal om umgänge kräver skriftlig form och ska vara fastställt av socialnämnden för att vara giltigt. Ett fastställt avtal gäller som en dom som har fått laga kraft. Om föräldrarna inte är eniga kan domstolen fatta beslut om umgänge.

Om barnet endast har en förälder kan föräldern ingå avtal om umgänge med en person som vid sidan av föräldern är barnets vårdnadshavare.

Sedan den 1 december 2019 kan domstolen fastställa att barnet har rätt till umgänge med någon annan än en förälder. Domstolen kan bestämma att barnet ska ha rätt att träffa en person som står barnet särskilt nära och med vilken barnet har ett etablerat förhållande som kan jämställas med förhållandet mellan ett barn och en förälder. Vid beslut om sådant umgänge gäller i övrigt samma regler som för umgänge mellan barn och föräldrar.

Ett viktigt skäl till att det infördes en rätt till umgänge med andra än föräldrar var att en sådan reform ansågs nödvändig för att uppnå överensstämmelse mellan den finska lagstiftningen och rätten till skydd för familjeliv enligt artikel 8 i Europakonventionen. Enligt förarbetena ska Europadomstolens praxis beaktas vid tillämpningen av den nya bestämmelsen om umgänge. Umgängesrätten är avsedd att omfatta en snäv krets av personer. Det måste vara fråga om ett förhållande som de facto kan jämföras med ett föräldraskap. För att umgänge ska vara aktuellt krävs därför en långvarig och nära kontakt mellan barnet och personen i fråga. Vanligen förutsätter det att personen tidigare har bott i samma hushåll som barnet och dagligen deltagit i barnets vård och uppfostran. Ett sådant förhållande kan t.ex. uppstå med en far- eller morförälder som har bott i samma hushåll eller med en tidigare familjehems- eller bonusförälder. Enbart släktskap är inte tillräckligt för att en rätt till umgänge ska vara aktuell. Detsamma gäller den som exempelvis har ombesörjt hämtning från daghem och skola.[22]

Var och en som anser sig stå barnet särskilt nära kan väcka talan om umgänge. Att sökanden själv uppger att han eller hon står i ett sådant förhållande till barnet är tillräckligt för att domstolen ska ta upp ansökan till prövning. Det förutsätts dock att sökanden i sin ansökan till domstolen lämnar en motivering till påståendet att det finns en sådan nära relation till barnet att umgänge ska fastställas.[23]

[22] RP 88/2018 rd s. 20 och 53–55.
[23] RP 88/2018 rd s. 59.

Rätt till information

Föräldrarna kan avtala om att en förälder som inte är vårdnadshavare ska ha samma rätt som en vårdnadshavare att ta del av sekretessbelagda uppgifter om barnet hos myndigheter och privata tjänsteproducenter. Föräldrarna kan också ingå ett sådant avtal med någon annan person. Avtalet kan antingen avse alla frågor eller de specifika frågor som anges i avtalet. Även ett avtal som innebär en rätt att ta del av sekretessbelagda uppgifter ska vara skriftligt och fastställt av socialnämnden. Avtalet kan fastställas om det är till barnets bästa. Därutöver krävs bland annat samtycke från den som redan har en rätt att ta del av sekretessbelagda uppgifter, om avtalet innebär ett ingrepp i den personens rätt. Den som har en fastställd rätt att ta del av sekretessbelagda uppgifter har rätt att föra talan om ändring i den rättigheten.

Ett exempel på en situation när det kan vara motiverat att avtala med någon annan än en förälder om att den personen ska få tillgång till uppgifter om barnet är när föräldrarna är i behov av särskilt stöd för att klara barnets omsorg och fostran, t.ex. från barnets far- eller morföräldrar. Ett avtal kan i det läget underlätta för far- eller morföräldrarna att följa barnets mående och vid behov erbjuda hjälp till familjen. Men ett avtal om rätt till information kan även vara aktuellt i andra situationer. Det behöver inte vara så att föräldrarna på något sätt brister i sitt föräldraskap.[24]

Domstolen har motsvarande möjligheter att fatta beslut om rätten att ta del av sekretessbelagda uppgifter om ett barn. Domstolen kan ge den rätten till en förälder som inte är vårdnadshavare, men även till någon annan person som samtycker till att inneha en sådan rättighet.

9.3 Island

9.3.1 Föräldraskap

På Island finns det tre typer av rättsliga föräldrar: mor, far och förälder. Det sistnämnda uttrycket avser den kvinna i en samkönad relation som inte har fött barnet. Regler om vem som är förälder till ett barn finns i barnalög[25]. Barnalög innehåller särskilda regler om föräldra-

[24] Jfr RP 88/2018 rd s. 43.
[25] Barnalög (76/2003).

skap när en eller båda av föräldrarna har ändrat könstillhörighet. Enligt reglerna ska en man alltid anses som far till barnet och en kvinna som mor, vilket bland annat innebär att en man som föder ett barn blir barnets far. Vidare finns det en möjlighet för icke-binära personer att anses som förälder till barnet.

Moderskap

Rättslig status som mor följer som huvudregel av mater est-principen, dvs. den oskrivna regeln om att det är den kvinna som har fött barnet som är barnets mor. Liksom i Danmark och Sverige finns det dock en lagfäst regel om moderskap vid assisterad befruktning. Enligt barnalög ska den kvinna som föder ett barn som har tillkommit genom assisterad befruktning anses vara barnets mor.

Barnalög innehåller inte några regler om fastställande eller hävande av moderskap.

Faderskap

Den man som modern är gift med anses vara barnets far om barnet föds under äktenskapet (faderskapspresumtionen). Detsamma gäller om barnet föds så kort tid efter upplösningen av äktenskapet att barnet kan ha tillkommit under äktenskapet. Faderskapspresumtionen gäller dock inte om makarna var juridiskt separerade när barnet tillkom eller om modern gift sig eller blivit sambo med en annan man före barnets födelse. Däremot gäller faderskapspresumtionen om modern, efter barnets födelse, gifter sig med en man som hon har förklarat vara barnets far, förutsatt att barnets faderskap inte har fastställts tidigare.

Faderskapspresumtionen gäller i vissa fall även när modern är sambo med en man. Om modern och en man som hon har förklarat vara far till barnet lagligen registrerade sitt samboförhållande före barnets födelse, ska den mannen anses vara barnets far. Detsamma gäller om samboförhållandet registrerats vid ett senare tillfälle, förutsatt att barnets faderskap inte redan har fastställts.

Om faderskapspresumtionen inte är tillämplig, kan faderskapet fastställas genom en mans bekräftelse av faderskapet eller genom domstolsbeslut. En bekräftelse av faderskapet kan göras både före och efter

barnets födelse. Faderskap kan inte fastställas för ett barn till en ensamstående kvinna när barnet har tillkommit genom assisterad befruktning.

Om barnets faderskap inte har fastställts inom sex månader från barnets födelse, ska detta anmälas till distriktskommissionären i moderns hemvistkommun.

Barnets faderskap ska som utgångspunkt fastställas i enlighet med det genetiska faderskapet, men det finns även särskilda regler om faderskap på grund av samtycke till assisterad befruktning. En man som har samtyckt till att hans make eller sambo genomgår en assisterad befruktning enligt lagen om assisterad befruktning[26] ska anses som far till det barn som har tillkommit genom behandlingen.

En spermiedonator som har donerat spermier för användning vid assisterad befruktning av en annan kvinna än sin make eller sambo enligt lagen om assisterad befruktning får inte fastställas som far till barnet genom dom. Om en spermiedonator har donerat spermier för användning på annat sätt, ska han anses som barnets far om inte spermierna har använts utan hans vetskap eller efter hans död.

Om en talan om faderskapet har väckts i domstol kan faderskapet fastställas genom att parterna (barnet eller modern respektive mannen) träffar en överenskommelse om faderskapet. Om parterna inte är överens, fastställs faderskapet genom dom. En man ska anses som far till barnet om en rättsgenetisk undersökning tydligt visar att han är barnets far.

Föräldraskap

En kvinna som har samtyckt till att hennes make, registrerade partner eller sambo genomgår en assisterad befruktning enligt lagen om assisterad befruktning ska anses som förälder till det barn som har tillkommit genom behandlingen.

Det finns inte någon presumtion för föräldraskap. Föräldraskapet till ett barn fastställs genom bekräftelse eller domstolsbeslut. Bestämmelserna om fastställande av faderskap genom bekräftelse eller dom gäller i tillämpliga delar även för fastställande av föräldraskap.

[26] Lög um tæknifrjóvgun og notkun kynfrumna og fósturvísa manna til stofnfrumurannsókna (55/1996).

Hävande av faderskap och föräldraskap

Barnalög innehåller också regler om hävande av faderskap och föräldraskap. Talan om hävande av ett presumerat faderskap får väckas av barnet, modern, den man som presumerats vara barnets far och, efter hans död, av den av mannens lagstadgade arvingar som jämte eller näst efter barnet är berättigad till arv efter honom. Om barnet är underårigt, förs barnets talan av barnets förmyndare.

Talan om att ogiltigförklara en bekräftelse av faderskap eller föräldraskap får väckas av barnet, modern och den person som har bekräftat faderskapet eller föräldraskapet.

Om en man har samtyckt till att hans make eller sambo genomgår en assisterad befruktning får hans faderskap hävas endast när det är uppenbart att barnet inte tillkommit genom behandlingen. Detsamma gäller för hävande av en kvinnas föräldraskap när kvinnan har samtyckt till att hennes partner genomgår en assisterad befruktning.

Om en talan om hävande av faderskap eller föräldraskap har väckts i domstol, kan faderskapet hävas genom att parterna träffar en överenskommelse i enlighet med resultatet av en genetisk undersökning. Om parterna inte är överens, avgör domstolen frågan genom dom.

9.3.2 Adoption

Regler om adoption finns i adoptionslagen[27]. En adoption kan avse både ett barn och en vuxen person.

En adoption av ett underårigt barn får beviljas endast om adoptionen är till barnets bästa. Den som vill adoptera barnet ska också ha för avsikt att ta hand om och uppfostra barnet. Om adoptionen avser en vuxen person ska adoptivbarnet ha fostrats tillsammans med adoptivföräldrarna eller det finnas andra särskilda skäl för adoption.

Den som vill adoptera ska som huvudregel ha fyllt 25 år. Även den som har fyllt 20 år kan dock få adoptera om det finns särskilda skäl.

Det är bara makar och sambor som har bott tillsammans i minst fem år som får adoptera gemensamt. Dessa får som huvudregel inte heller adoptera annat än gemensamt. En make eller sambo får dock, med samtycke av den andra maken eller sambon, ensam adoptera sin partners barn eller adoptivbarn (styvbarnsadoption). En make eller sambo får också adoptera ensam om den andra maken eller sambon

[27] Lög um ættleiðingar (130/1999).

är försvunnen eller är i ett sådant mentalt tillstånd att han eller hon inte förstår innebörden av adoption.

En ensamstående person får beviljas tillstånd för adoption under speciella omständigheter och om adoptionen är klart fördelaktig för barnet.

Om adoptivbarnet har fyllt 12 år, krävs i regel hans eller hennes samtycke till adoptionen. Om adoptivbarnet är yngre än 12 år, ska hans eller hennes åsikter om adoptionen klarläggas om det bedöms möjligt med beaktande av barnets ålder och mognad. Ett underårigt barn får som huvudregel inte heller adopteras utan samtycke från en förälder som är barnets vårdnadshavare.

En adoption får inte beviljas om någon person som ska ge sitt samtycke till adoptionen får eller betalar en avgift eller får förmåner med anledning av sitt samtycke.

Genom adoptionen betraktas adoptivbarnet i rättsligt hänseende som adoptivförälderns barn och inte som barn till sina tidigare föräldrar. Om en make eller sambo ensam har adopterat den andra makens eller sambons barn, ska adoptivbarnet dock anses som parets gemensamma barn.

9.3.3 Vårdnad, boende och umgänge

Bestämmelser om vårdnad, boende och umgänge finns i barnalög[28]. Vårdnadsansvaret har i allt väsentligt samma innebörd som i den svenska lagstiftningen. Avgöranden enligt lagen ska fattas i enlighet med barnets bästa.

Vårdnad och boende

Vårdnaden om ett barn består till dess barnet blir myndigt, dvs. fyller 18 år. Ett barn står från födelsen under vårdnad av båda föräldrarna, om de är gifta med varandra eller är registrerade sambor. I annat fall blir modern ensam vårdnadshavare, om föräldrarna inte ingår avtal om gemensam vårdnad.

Gemensam vårdnad består som huvudregel efter äktenskapsskillnad eller upplösning av ett registrerat samboförhållande. Föräldrarna kan avtala att en av dem ska ha ensam vårdnad. De kan även ingå avtal om

[28] Barnalög (76/2003).

barnets boende. Ett avtal om vårdnad eller boende kan även gälla tillfälligt, men tiden får inte understiga sex månader. Ett avtal blir giltigt först om distriktskommissionären godkänner det. Denne kan vägra att godkänna ett avtal om innehållet är oförenligt med barnets bästa.

Om föräldrarna inte är överens om vårdnaden eller barnets boende, kan domstolen besluta vad som ska gälla. Innan en talan får väckas ska det prövas om en överenskommelse kan träffas genom medling.

Det finns särskilda bestämmelser som möjliggör att vårdnaden i vissa fall kan utövas av en bonusförälder till barnet. En förälder som har ensam vårdnad om ett barn och som gifter sig med någon annan än den andra föräldern, kan ingå avtal om gemensam vårdnad med sin make. Detsamma gäller en förälder som har ensam vårdnad och som blir sambo med någon annan än den andra föräldern. Men i den situationen krävs dessutom att samboförhållandet är registrerat och att samlevnaden har pågått sammanhängande under minst ett år. Även ett avtal mellan en förälder och en bonusförälder måste godkännas av distriktskommissionären för att bli giltigt. Den förälder som inte har vårdnaden om barnet ska beredas tillfälle att yttra sig.[29]

Föräldrar kan genom avtal även anförtro vårdnaden om barnet åt någon annan person, men barnet kan inte ha fler än två vårdnadshavare. Om en förälder som har ensam vårdnad vill ingå ett sådant avtal ska den andra förälderns synpunkter inhämtas. Om någon annan än en förälder har vårdnaden om barnet gäller för den personen, i tillämpliga delar, samma regler som för föräldrar i fråga om exempelvis slutande av avtal, vårdnad efter separation, medling och domstolsprövning.

Om föräldrarna har gemensam vårdnad och en av dem dör, får den efterlevande föräldern ensam vårdnad eller, i vissa fall, gemensam vårdnad tillsammans med sin make eller sambo. En bonusförälder som har gemensam vårdnad med en förälder fortsätter att vara vårdnadshavare om föräldern dör. Om den avlidna föräldern var ensam vårdnadshavare övergår vårdnadsansvaret till den andra föräldern. I samtliga fall när en vårdnadshavare dör är det emellertid möjligt att överföra vårdnaden till någon annan person som begär vårdnaden, om det är till barnets bästa.

[29] Det kan i sammanhanget även tilläggas att en bonusförälder som har vårdnaden om ett barn är underhållsskyldig mot barnet på samma sätt som han eller hon hade varit om barnet var bonusförälderns eget barn. Bonusförälderns underhållsskyldighet upphör som huvudregel efter äktenskapsskillnad eller upplösning av samboförhållandet. Om en förälder till barnet har avlidit kan bonusföräldern i vissa fall vara underhållsskyldig även efter en separation, om bonusföräldern fortsätter att vara vårdnadshavare.

Vid gemensam vårdnad fattar vårdnadshavarna tillsammans alla större beslut om barnets personliga angelägenheter. Samtidigt kan boendeföräldern ensam fatta beslut i flera viktiga frågor som rör barnets vardag. Det gäller exempelvis val av bostadsort inom landet, val av skola, beslut om sedvanliga och nödvändiga insatser inom hälso- och sjukvården samt beslut som rör normala fritidsaktiviteter. En vårdnadshavare kan också fatta nödvändiga beslut om barnets angelägenheter utan medverkan av den andra vårdnadshavaren om denne är förhindrad att utöva vårdnaden. Utlandsresor kräver alltid samtycke från den andra vårdnadshavaren.

Umgänge

Barnet har rätt till umgänge eller annan kontakt med den förälder som barnet inte bor tillsammans med. Föräldrarna kan ingå avtal om umgänge och avtalet kan bekräftas av distriktskommissionären om föräldrarna begär det. En sådan bekräftelse kan vägras om avtalet inte är förenligt med barnets bästa. I ett mål om vårdnad eller boende kan domstolen besluta vad som ska gälla också i fråga om umgänge. I andra fall är det i stället distriktskommissionären som fattar beslut om umgänge när föräldrarna inte kan komma överens.

Bestämmelserna om barnets rätt till umgänge med en förälder gäller även i förhållande till en bonusförälder eller någon annan som har anförtrotts vårdnaden om barnet.

Barnets rätt till umgänge med andra som står barnet nära blir aktuell om en förälder avlider eller om en förälder är förhindrad att själv ha umgänge med barnet eller om sådant umgänge endast förekommer i mycket begränsad omfattning. I sådana situationer kan barnet ha rätt till umgänge med nära släktingar till den avlidna respektive frånvarande föräldern, eller med andra personer som har en nära anknytning till barnet.

Rätt till information

En förälder som inte har del i vårdnaden har rätt att få information om barnet från den andra föräldern, bland annat om barnets skolgång och hälsa. En förälder som inte är vårdnadshavare har också som huvudregel rätt att ta del av skriftliga handlingar som rör barnet och

som förvaras hos förskolor och skolor. Från andra institutioner, t.ex. hälso- och sjukvården, har föräldern i stället rätt till muntliga upplysningar. Rättigheterna innebär inte att föräldern har rätt att ta del av information om vårdnadshavarens personliga förhållanden. Det finns inte heller någon skyldighet att lämna upplysningar eller att tillhandahålla dokument, om det kan antas vara till skada för barnet. I särskilda fall är det möjligt att besluta att en förälder inte ska ha rätt att ta del av information om barnet.

9.4 Norge

9.4.1 Föräldraskap

I Norge finns tre typer av rättsliga föräldrar: mor, far och medmor. Regler om vem som är förälder till ett barn finns i lov om barn og foreldre (barnelova)[30]. I barnelova finns det inte några särskilda regler om föräldraskap för situationen att en eller båda av föräldrarna har ändrat könstillhörighet. Av lov om endring av juridisk kjønn framgår dock att det är det kön personen hade vid födelsen som ska läggas till grund för tillämpningen av reglerna om föräldraskap.[31] En person som ändrar sin könstillhörighet behåller också de rättigheter och skyldigheter som följer av moderskap, faderskap eller medmorskap.

Moderskap

Enligt barnelova är barnets mor den kvinna som har fött barnet. Avtal om att föda ett barn till en annan kvinna är inte bindande. Om det inte är känt vem som är barnets mor, har det offentliga ett ansvar för att klargöra detta. Det finns kompletterande regler om processen för att klarlägga moderskap i forskrift om å klargjere morskap.[32] Barne-

[30] Lov-1981-04-08-7.
[31] Bestämmelsen anger inte hur föräldraskapet ska registreras, utan bara vilket regelverk som ska tillämpas för att etablera föräldraskapet. I Folkeregisteret registreras det om en person har barn, utan användning av termerna mor, far och medmor, se prop. 74 L (2015–2016) s. 32.
[32] Det är Arbeids- og velferdsetaten (NAV) som ansvarar för att klarlägga moderskap. När NAV får kännedom om att det inte finns någon mor till barnet i enlighet med reglerna i barnelova, ska NAV förelägga barnets far att lämna upplysningar om vem som har fött barnet. Om fadern inte svarar på föreläggandet kan NAV kalla fadern till samtal. Om NAV får uppgift om identiteten på den kvinna som kan ha fött barnet, ska kvinnan föreläggas att uttala sig. NAV kan väcka talan i domstol för att klarlägga moderskapet. Angående NAV, se även fotnot 34 nedan.

lova innehåller inte några regler om fastställande eller hävande av moderskap.

Faderskap

Den man som modern är gift med vid barnets födelse anses vara far till barnet (faderskapspresumtionen). Faderskapspresumtionen gäller dock inte om makarna är separerade genom tillstånd eller dom vid barnets födelse. Om modern är änka, anses den avlidne maken vara barnets far under förutsättning att modern kan ha blivit gravid innan maken avled.[33]

När faderskapet inte följer av faderskapspresumtionen, fastställs faderskap genom bekräftelse eller dom. Faderskapet kan bekräftas både före och efter barnets födelse.

En man ska fastställas vara far genom dom om han blir utpekad som far till barnet efter en DNA-analys. Om det inte finns möjlighet till DNA-analys, ska den man som har haft samlag med modern under den tid hon kan ha blivit gravid fastställas vara barnets far under förutsättning att det inte är osannolikt att han är far till barnet. Om modern har genomgått en assisterad befruktning, ska moderns make eller sambo fastställas vara barnets far om han har samtyckt till behandlingen och det inte är osannolikt att barnet har kommit till genom behandlingen. En spermiedonator kan inte fastställas vara barnets far.

Medmorskap

En kvinna som är gift eller sambo med barnets mor anses som medmor till barnet om medmorskap följer av äktenskap, bekräftelse eller dom. Ett barn kan inte ha både en far och en medmor.

Den kvinna som modern är gift med vid barnets födelse anses vara medmor till barnet när barnet har tillkommit genom en assisterad befruktning vid en godkänd hälsoinstitution med kvinnans samtycke (medmorskapspresumtionen). Om behandlingen har genomförts vid en godkänd hälsoinstitution i utlandet, ska spermiedonatorns identitet

[33] Enligt 2–17 § lov om humanmedisinsk bruk av bioteknologi m.m. (bioteknologiloven) kan spermier från en avliden eller ägg som befruktats av spermier från en avliden användas vid assisterad befruktning av den avlidnes efterlevande make eller sambo, förutsatt att det kan dokumenteras att det är i enlighet med den avlidnes önskan. Den avlidne anses som barnets far enligt barnelova.

vara känd. Medmorskapspresumtionen gäller dock inte om makarna är separerade genom tillstånd eller dom vid barnets födelse. Om modern är änka, anses den avlidna maken vara barnets medmor under förutsättning att modern kan ha blivit gravid innan maken avled.

Om barnet har tillkommit genom en assisterad befruktning och modern är sambo med en kvinna, kan moderns sambo bekräfta medmorskap. Den assisterade befruktningen måste ha utförts vid en godkänd hälsoinstitution med kvinnans samtycke. Om behandlingen har genomförts vid en godkänd hälsoinstitution i utlandet, ska spermiedonatorns identitet vara känd.

Bestämmelserna om fastställande av faderskap genom bekräftelse eller dom gäller i tillämpliga delar även för fastställande av medmorskap. Detta innebär bland annat att ett medmorskap kan bekräftas både före och efter barnets födelse.

För att moderns partner ska bli medmor till barnet krävs det dessutom, till skillnad från vad som gäller för faderskap, att någon av parterna gör en separat ansökan om medmorskap till folkeregistermyndigheten. De kompletterande reglerna om medmorskap finns i forskrift om fastsetjing av medmorskap. Folkeregistermyndigheten prövar om villkoren för medmorskap är uppfyllda och kan fatta beslut om att medmorskap ska få fastställas både före och efter barnets födelse.

Om förutsättningarna för att fastställa ett medmorskap inte är uppfyllda, kan rättsligt föräldraskap för moderns partner uppnås genom adoption.

Om barnet inte har någon far eller medmor till följd av äktenskap och inte heller till följd av en mans eller kvinnas bekräftelse, är Arbeids- og velferdsforvaltninga[34] (NAV) ansvarig för att fastställa vem som är barnets far eller medmor.

Ändring av faderskap och medmorskap

Barnelova innehåller också regler om ändring av faderskap och medmorskap.

Ett faderskap som följer av faderskapspresumtionen eller av en mans bekräftelse kan ändras genom att en annan man skriftligen bekräftar faderskapet om bekräftelsen också skriftligen godkänns av

[34] NAV är en norsk myndighet som bildades när landets försäkringskassa, arbetsförmedling och kommunernas socialtjänst samlokaliserades 2006. Anställda i NAV är antingen anställda av staten, Arbeids- og velferdsetaten, eller av kommunerna.

modern och den man som tidigare har ansetts vara far till barnet. För att bekräftelsen ska vara giltig krävs också att NAV, genom en rättsgenetisk undersökning, finner det visat att den man som bekräftar faderskapet är barnets far. Om barnet har fyllt 18 år kan faderskapet inte ändras utan samtycke från barnet. Det gäller inte några tidsfrister för att ändra faderskap på detta sätt.

I de fall parterna inte är eniga om att barnets faderskap ska ändras, kan talan om faderskapet väckas i domstol. Talan om faderskap får väckas av barnet, någon av de rättsliga föräldrarna eller den man som anser sig vara far till barnet i stället för barnets rättsliga far. Om barnet är underårigt, är det en särskilt förordnad förmyndare som för barnets talan. Om barnet har fyllt 15 år får förmyndaren inte väcka talan utan samtycke från barnet. Om det finns särskilda skäl får NAV väcka talan.

Tidigare gällde tidsfrister för att de rättsliga föräldrarna och den man som anser sig vara far till barnet skulle få väcka talan om faderskap. Sedan 2016 gäller dock inte någon inskränkning i tid. Det har aldrig funnits någon begränsning av barnets rätt att väcka talan om ändring av faderskap.

Om faderskapet har blivit fastställt genom dom utan att en rättsgenetisk undersökning genomfördes i målet, får frågan tas upp igen genom resning.

Ett barn har från det att han eller hon fyller 18 år rätt att få kunskap om sitt genetiska ursprung utan att detta påverkar det rättsliga faderskapet. Barnet har också en rätt att kräva att NAV beslutar om en rättsgenetisk undersökning.

Bestämmelserna om ändring av faderskap gäller i tillämpliga delar även för ändring av medmorskap. Detta innebär bland annat att en talan om medmorskap får väckas av barnet, någon av de rättsliga föräldrarna eller den kvinna som anser sig vara medmor till barnet i stället för barnets rättsliga far eller medmor. Ett medmorskap kan dock inte ändras genom annans bekräftelse.

Ny barnelov

Barnelova har varit föremål för utredning sedan 2018 och i december 2020 presenterades betänkandet Ny barnelov – Til barnets beste (NOU 2020:14). I betänkandet lämnas flera förslag på ändringar i den föräldraskapsrättsliga regleringen. Bland annat föreslås att reglerna om

föräldraskap vid assisterad befruktning ändras. Villkoren att behandlingen har utförts vid en godkänd hälsoinstitution och att spermiedonatorns identitet är känd, som i dag endast gäller för medmorskap, ska gälla också för faderskap. Det föreslås även att tidsgränserna för ändring av faderskap och medmorskap återinförs. Om någon av föräldrarna vill väcka talan om ändring av föräldraskapet, ska detta göras inom ett år från det att föräldern fick kännedom om uppgifter som tyder på att någon annan än den som anses som far eller medmor kan vara förälder till barnet. Den som anser sig vara förälder till barnet ska kunna väcka talan inom tre år från barnets födelse.

9.4.2 Adoption

Regler om adoption finns i lov om adopsjon (adopsjonsloven)[35]. En adoption kan avse både ett barn och en vuxen person. När adoptionen avser ett barn är syftet att se till att barnet får en trygg uppfostran genom att skapa varaktiga juridiska band som motsvarar förhållandet mellan ett barn och hans eller hennes föräldrar. Syftet med en vuxenadoption är att juridiskt bekräfta befintliga band som motsvarar förhållandet mellan ett barn och hans eller hennes föräldrar.

Barnet bästa ska komma i främsta rummet vid adoption av ett barn. En ansökan om adoption får beviljas endast om det är uppenbart troligt att adoptionen kommer att vara till barnets bästa.

Om adoptionen avser en vuxen person, får adoptionen beviljas endast om det är uppenbart troligt att adoptionen kommer att vara till det bästa för adoptivbarnet. Den som vill adoptera måste också ha uppfostrat adoptivbarnet under minst sex år, om det inte finns andra särskilda skäl som talar för adoption. De särskilda reglerna om vuxenadoption gäller också vid adoption av en nuvarande eller tidigare makes eller sambos barn, vilket bland annat innebär att det inte krävs något samtycke från den nuvarande eller tidigare maken eller sambon.[36]

Den som vill adoptera ska som huvudregel ha fyllt 25 år. Även den som har fyllt 20 år kan få adoptera om den sökande och adoptivbarnet redan har starka band till varandra. För att få adoptera krävs vidare att sökanden har förutsättningar att vara en god omsorgsperson för barn.

[35] Lov-2017-06-16-48.
[36] Se Sivilombudsmannens uttalande SOM-2019-3344 och Barne- og familiedepartementets Rundskriv Q-2018-1245.

Sökanden måste dessutom önska att fostra ett barn eller ha uppfostrat det barn som adoptionen gäller.

Det är bara makar och sambor som får adoptera gemensamt. Den som är gift eller sambo får också som huvudregel bara adoptera tillsammans med sin make eller sambo. Undantag gäller om den andra maken eller sambon är försvunnen, har en intellektuell funktionsnedsättning eller har en allvarlig psykisk sjukdom. En person som är gift eller sambo får även adoptera ensam om adoptionen avser eget barn, tidigare adoptivbarn eller barnet till en tidigare eller nuvarande make eller sambo (styvbarnsadoption).

Den som vill adoptera sin makes eller sambos underåriga barn ska ha fostrat barnet i minst fem år och ska också vilja fortsätta att fostra barnet. Kravet på uppfostran kan efterges om det finns särskilda skäl. Reglerna om styvbarnsadoption gäller också en frånskild eller efterlevande make och en tidigare eller efterlevande sambo. En styvbarnsadoption kräver som huvudregel att den andra maken eller sambon samtycker till adoptionen. Om en efterlevande make eller sambo ska adoptera, finns det dock inte något krav på att den avlidna partnern har lämnat sitt samtycke när han eller hon var i livet.

Den som bor ensam och alltså är ensamstående får adoptera om han eller hon har förutsättningar att ensam ta hand om barnet.

Ett barn som har fyllt 7 år ska ges möjlighet att uttrycka sin åsikt innan beslut om adoption fattas. Detsamma gäller yngre barn som kan bilda sina egna åsikter. Vikt ska fästas vid barnets åsikter i enlighet med barnets ålder och mognad. Om adoptivbarnet har fyllt 12 år, krävs i regel hans eller hennes samtycke till adoptionen. Ett underårigt barn får som huvudregel inte heller adopteras utan samtycke från den eller dem som är vårdnadshavare för barnet.

Det är inte tillåtet att utge eller utlova vederlag eller andra förmåner för att påverka en person som ska samtycka till en adoption eller som ska uttala sig om en adoptionsansökan.

Genom adoptionen betraktas adoptivbarnet i rättsligt hänseende som adoptivförälderns barn och inte som barn till sina tidigare föräldrar. Om en make eller sambo ensam har adopterat den andra makens eller sambons barn, ska adoptivbarnet dock anses som parets gemensamma barn. Detta gäller också om adoptionen har avsett en tidigare makes eller sambos barn.

9.4.3 Vårdnad, boende och umgänge

Regler om vårdnad, boende och umgänge finns i lov om barn og foreldre (barnelova)[37]. Barnets bästa ska sättas främst vid alla avgöranden enligt lagen. I lagen talas om ”foreldreansvar” (föräldraansvar), vilket motsvarar det svenska begreppet vårdnad. För enkelhets skull används därför uttrycket vårdnad i den fortsatta framställningen.

Vårdnad och boende

Vårdnaden om ett barn består till dess barnet fyller 18 år. Ett barn som har fyllt 15 år får samtidigt själv fatta beslut om val av skola och medlemskap i föreningar.

Ett barn står från födelsen under vårdnad av båda föräldrarna, om de är gifta med varandra. Som utgångspunkt blir vårdnaden gemensam även när föräldrarna inte är gifta med varandra. Men modern får i det fallet ensam vårdnad om föräldrarna inte bor tillsammans och modern anmäler att hon vill ha ensam vårdnad inom ett år från det att faderskapet fastställts. Detsamma gäller om fadern anmäler att han inte vill ha gemensam vårdnad.

Som utgångspunkt kvarstår gemensam vårdnad efter äktenskapsskillnad eller separation mellan föräldrarna. Föräldrarna kan avtala om att vårdnaden ska vara gemensam eller att en av dem ska ha ensam vårdnad. Ett avtal kan bara avse föräldrarnas gemensamma barn och blir giltigt först när det ges in till Folkregistermyndigheten. Om föräldrarna begär det, och avtalet är förenligt med barnets bästa, kan det fastställas att avtalet ska vara verkställbart på samma sätt som en dom.

Ett avtal kan även innebära att barnet ska bo hos en av föräldrarna eller växelvis hos vardera föräldern (”bu fast hos begge”). Ett avtal om barnets boende kan bli verkställbart under samma förutsättningar som ett avtal om vårdnad.

Om föräldrarna inte kan komma överens kan domstolen bestämma vad som ska gälla i de tvistiga frågorna. Föräldrarna är som huvudregel skyldiga att delta i ett medlingsförfarande innan en talan i domstol får väckas. Domstolen kan förordna om växelvist boende endast om det finns särskilda skäl för det.

Om föräldrarna har gemensam vårdnad och en av dem dör, får den andra föräldern ensam vårdnad. Detsamma gäller vanligtvis om den

[37] Lov-1981-04-08-7.

avlidna föräldern hade ensam vårdnad men barnet var bosatt hos båda föräldrarna. Särskilda regler gäller i vissa fall när den efterlevande föräldern är misstänkt för brott i samband med den andra förälderns död. Om barnet inte har bott tillsammans med den efterlevande föräldern kan även andra personer väcka talan om att få vårdnaden flyttad till sig. Det gäller även om föräldrarna hade gemensam vårdnad före dödsfallet. En sådan talan ska väckas senast sex månader efter dödsfallet. Domstolen kan bestämma att någon ska anförtros vårdnaden ensam eller att ett par som är gifta eller sambor ska ha gemensam vårdnad om barnet. Domstolen kan bestämma att en förälder ska ha del i vårdnaden, även om vårdnaden anförtros andra personer. Det möjliggör exempelvis att den efterlevande föräldern kan utöva vårdnaden gemensamt med den avlidna förälderns partner. Om flera personer ska vara vårdnadshavare bestämmer domstolen även hos vem av dem som barnet ska ha sitt stadigvarande boende.

Vid gemensam vårdnad fattar vårdnadshavarna tillsammans beslut om barnets personliga angelägenheter. Om barnet bor stadigvarande hos en av föräldrarna kan emellertid den föräldern ensam fatta beslut om väsentliga frågor som rör barnets vardag, t.ex. var i landet barnet ska bo och om barnet ska gå i förskola. Särskilda regler gäller om en förälder vill flytta utomlands med ett barn.

Umgänge

Barnet har rätt till umgänge med båda sina föräldrar, även om de inte bor tillsammans. Föräldrarna har ett gemensamt ansvar att tillgodose barnets rätt till umgänge. Föräldrarna kan ingå avtal om umgänge och ett sådant avtal kan göras verkställbart under samma förutsättningar som ett avtal om vårdnad eller boende. Om föräldrarna inte kan komma överens om umgänget kan frågan prövas av domstol. Kravet på föregående medling gäller även en talan om umgänge.

Om båda föräldrarna eller en av dem har avlidit, kan släktingar eller andra med nära anknytning till barnet begära att domstolen fastställer en umgängesrätt för dem. En närstående som väcker talan om umgänge behöver inte ha deltagit i något föregående medlingsförfarande.

I ett mål om umgänge där föräldrarna är parter kan en förälder som själv blivit nekad umgänge framställa yrkande om att domstolen i stället ska fastställa umgänge mellan barnet och förälderns egna för-

äldrar, dvs. barnets far- eller morföräldrar. Ett sådant umgänge kan bara fastställas med villkoret att föräldern som nekats umgänge inte får träffa barnet.

Rätt till information

En förälder som har ensam vårdnad ska på begäran lämna upplysningar om barnet till den andra föräldern. En förälder som inte har del i vårdnaden har också rätt att få upplysningar om barnet från bland annat förskola, skola, hälso- och sjukvård och polis, om inte sekretess gäller i förhållande till föräldrar. Sådana upplysningar behöver dock inte lämnas om det kan antas vara till skada för barnet. I särskilda fall kan en förälder helt fråntas rätten att ta del av information.

Ny barnelov

Som framgår av avsnitt 9.4.1 lämnade en utredning i december 2020 ett betänkande med förslag på en ny barnelov (NOU 2020:14). I betänkandet lämnas flera förslag på ändringar i reglerna om vårdnad, boende och umgänge. Här redovisas några av de förslag som en majoritet av utredningens ledamöter har ställt sig bakom.

Utredningen föreslår att utgångspunkten fortsättningsvis ska vara att modern får ensam vårdnad om föräldrarna varken är gifta eller sambor vid barnets födelse. Det föreslås också att det i lagen tydliggörs att det krävs särskilda skäl för att domstolen ska besluta om annat än gemensam vårdnad när föräldrarna tidigare har levt tillsammans. Enligt praxis gäller den principen redan i dag. Utredningen föreslår vidare att boendeföräldern inte längre ska ha rätt att ensam fatta beslut om var i landet barnet ska bo. Rätten att fatta beslut i den frågan ska i stället anses höra till vårdnaden. Förslaget innebär samtidigt att det ska bli möjligt att föra en särskild talan angående frågan om flyttning inom landet. En sådan möjlighet finns redan i dag när en förälder vill flytta utomlands med ett barn. Ett annat förslag är att det inte längre ska krävas särskilda skäl för att domstolen ska få fatta beslut om växelvist boende.

Utredningen föreslår vidare att barnets rätt till umgänge med andra än föräldrar ska omfatta fler situationer än i dag. Möjligheterna att besluta om sådant umgänge i samband med att en förälder dör eller att

en förälder själv nekas umgänge ska behållas. Men det föreslås att det härutöver ska bli möjligt för syskon eller personer med en nära omsorgsrelation till barnet att själva väcka talan om umgänge. Det främsta skälet till att förslaget läggs fram är att utredningen har bedömt att en sådan förändring är nödvändig för att harmonisera den norska lagstiftningen med den praxis som Europadomstolen har utvecklat i fråga om rätten till skydd för privat- och familjeliv enligt artikel 8 i Europakonventionen.

Enligt utredningen är det från ett konventionsrättsligt perspektiv problematiskt med bestämmelser som innebär att umgänge endast kan komma i fråga för en snäv personkrets. Det anses därför inte vara lämpligt att i lagen eller förarbetena ange en uttömmande uppräkning av personer som kan ha en nära omsorgsrelation till ett barn. Den nya bestämmelsen är samtidigt tänkt som en säkerhetsventil och den är avsedd att tillämpas restriktivt. Enligt utredningen är det troligt att umgänge kommer att bli aktuellt främst för släktingar till barnet, tidigare bonusföräldrar eller en person som har varit rättslig förälder till ett barn men senare fått sitt föräldraskap hävt.

Villkoret att sökanden ska ha en ”nära omsorgsrelation” till barnet ska domstolen på eget initiativ kunna pröva som en processförutsättning. Om villkoret inte är uppfyllt, ska talan avvisas. På motsvarande sätt hanteras det nuvarande kravet på ”nära anknytning” till barnet när en talan om umgänge väcks efter att föräldrarna eller en av dem har avlidit.

Enligt utredningens förslag ska kravet på föregående medling fortsättningsvis gälla även för en talan om umgänge som förs av någon annan än en förälder.

9.5 Lagstiftning av särskild betydelse när fler än två vuxna tar föräldraansvar i några länder utanför Norden

9.5.1 Inledning

I det här avsnittet redovisas lagstiftningsexempel från några länder utanför Norden. Urvalet av länder har gjorts efter studier av komparativa rättsvetenskapliga arbeten som behandlar lagstiftning med sär-

skild betydelse för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar.[38] Redovisningen grundar sig i huvudsak på studier av lagtext, men i viss mån även på innehållet i sådana arbeten. Det bör framhållas att redovisningen inte är lika detaljerad som avsnitten om de nordiska länderna. Den är i stället koncentrerad till bestämmelser som har en mer omedelbar relevans för olika situationer när fler än två vuxna tar föräldraansvar för ett barn. Framställningen är förhållandevis översiktlig och det görs inte anspråk på att den ska vara heltäckande.

Avsnittet omfattar bland annat några av de större europeiska länderna och vissa nordamerikanska jurisdiktioner. De senare avviker från det internationella mönstret eftersom det handlar om rättsordningar som tillåter att ett barn i vissa fall kan ha fler än två rättsliga föräldrar samtidigt. Vårt uppdrag omfattar inte att överväga om detta bör bli möjligt även i Sverige. Det kan dock ändå vara av visst intresse att redovisa sådan lagstiftning, eftersom ordningen med fler än två rättsliga föräldrar får konsekvenser för utformningen av exempelvis regler om vårdnad, boende och umgänge.

Det ska även sägas att många av de bestämmelser som berörs i avsnittet har utformats med avsikten att ge bonusföräldrar en möjlighet att ta en del av det juridiska ansvaret för ett barn. Det kan exempelvis framgå av rubriker i lagen. Vi använder därför uttrycket bonusförälder när vi beskriver sådan lagstiftning. Det utesluter inte att även andra sociala föräldrar kan omfattas av bestämmelserna i fråga. Ofta är det äktenskap eller annan samlevnad med en rättslig förälder som är det kvalificerande momentet för att kunna ta en del av ansvaret för barnet.

9.5.2 Förenade Kungariket

Bestämmelser om föräldraansvar och umgänge finns i the Children Act 1989. Med föräldraansvar (”parental responsibility”) avses alla rättigheter och skyldigheter som en förälder har enligt lag i förhållande till barnet och barnets egendom. Det kan i vissa situationer

[38] Se t.ex. Scherpe, Jens M. (2018). Breaking the existing paradigms of parent-child relationships. *International and national perspectives on child and family law: essays in honour of Nigel Lowe* s. 343–359, Abraham, Haim (2017). A Family is what you make it? Legal Recognition and Regulation of Multiple Parents. *American University Journal of Gender, Social Policy & the Law* 25(4), article 2, Gerber, Paula och Lindner, Phoebe Irving (2015). Modern families: Should children be able to have more than two parents recorded in their birth certificates? *Victoria University Law and Justice Journal* 5(1) s. 34–48 samt Cammu, Nola (2019). Intent to parent is what makes a parent? A comparative analysis of the role of intent in multi-parenthood recognition. *Canadian Journal of Family Law* 32(2) s. 281–322.

vara fler än två personer som samtidigt har föräldraansvar för ett barn. Det finns ingen formell begränsning av antalet personer som kan ha föräldraansvar tillsammans. Utgångspunkten är att var och en som har föräldraansvar för barnet kan utöva ansvaret självständigt, dvs. som huvudregel utan föregående samråd med övriga som har föräldraansvar för barnet.[39]

En förälder som är gift med, eller är civil partner till, någon som inte är barnets andra förälder kan avtala om föräldraansvar med sin make, dvs. med barnets bonusförälder (”step-parent”). Om båda föräldrarna har föräldraansvar för barnet krävs att även den andra föräldern ingår avtalet. Avtalet blir giltigt när det har registrerats i behörig ordning.[40]

Det finns också en möjlighet för bonusföräldern att själv vända sig till domstol och begära föräldraansvar för barnet. Domstolen kan utfärda en s.k. *order* om att bonusföräldern ska ha föräldraansvar för barnet. I praktiken blir en sådan order aktuell när den förälder som bonusföräldern inte lever med motsätter sig ett avtal. Oavsett om bonusföräldern utövar föräldraansvar enligt avtal eller order är det endast genom beslut av domstol som bonusföräldern kan fråntas föräldraansvaret. En ansökan om att bonusföräldern inte längre ska utöva föräldraansvar kan göras av var och en som har föräldraansvar för barnet eller, i vissa fall, av barnet självt.[41]

En bonusförälder som utövar föräldraansvar är behörig att ansöka hos domstol om s.k. *section 8 orders*. En sådan order kan avse bland annat barnets boende och umgänge (”child arrangements order”), förbud mot att vidta en viss åtgärd utan domstols godkännande (”prohibited steps order”) eller hur en viss specifik fråga som har samband med föräldraansvaret ska lösas (”specific issue order”). Domstolen ska bara utfärda en order om det bedöms vara bättre än alternativet att avstå från att göra det. Barnets bästa ska vara det överordnade intresset vid alla beslut.[42]

En bonusförälder som inte utövar föräldraansvar är behörig att ansöka om en *child arrangements order* förutsatt att bonusföräldern är eller har varit del av ett äktenskap (eller civilt partnerskap), i förhållande till vilket barnet är att anse som ett barn i familjen. En sådan ansökan kan också göras av var och en som har bott tillsammans med

[39] Se särskilt 2(6–7) och 3 §§.
[40] 4A § jämförd med 4(2) §.
[41] 4A §.
[42] 1, 8 och 10(4) §§.

barnet under minst tre år[43]. Domstolen har även en möjlighet att i enskilda fall tillåta en ansökan om en *section 8 order* från någon som inte hör till den personkrets vars behörighet att ansöka följer redan av lag. Det är dessutom möjligt för barnet självt att i vissa fall få tillåtelse av domstolen att göra en ansökan.[44]

Om en order innebär att barnet ska bo hos någon som inte är förälder till barnet får den personen föräldraansvar för barnet. Gäller ordern umgänge med någon som inte är förälder kan domstolen när den utfärdar ordern bestämma om föräldraansvar för den personen.[45]

9.5.3 Tyskland

I den tyska civillagen, Bürgerliches Gesetzbuch (BGB), finns bestämmelser som innebär att vissa bonusföräldrar har en rätt att delta i beslut som rör barnets vardagsliv. En make till en förälder som är ensam vårdnadshavare (och förmyndare) för barnet kan fatta beslut i sådana frågor tillsammans med föräldern. I vissa akuta situationer har maken, dvs. bonusföräldern, rätt att själv fatta nödvändiga beslut. Domstolen kan frånta eller begränsa makens behörighet att fatta beslut om det är till barnets bästa. Behörigheten upphör om makarna lever isär under en period som inte endast är tillfällig.[46]

Lagstiftningen möjliggör också att barnet i vissa situationer, bland annat om den förälder som barnet bor tillsammans med dör, kan bo kvar med den förälderns make i stället för att flytta till sin andra förälder. Ett sådant beslut kan domstolen fatta på eget initiativ eller efter ansökan av den efterlevande maken. Det krävs att barnet har bott tillsammans med den förälder som har avlidit och dennes make under en längre tid och att en flytt från det hemmet skulle äventyra barnets bästa. Samma regler gäller, i tillämpliga delar, om barnet har bott tillsammans med en förälder och dennes registrerade partner eller med en förälder och syskon eller far- eller morföräldrar.[47]

Vidare kan en person med nära anknytning till ett barn ha rätt till umgänge med barnet, om personen i fråga har eller har haft det faktiska ansvaret för barnet (”sozial-familiäre Beziehung”). Utgångs-

[43] Det finns dock vissa begränsningar i fråga om när i tiden boendet med barnet ska ha ägt rum, se 10(10) §.
[44] 10(1–2, 5 och 8–9) §.
[45] 12(2–3) §.
[46] Se 1687 b §. Jfr även 1626 §.
[47] 1682 §.

punkten är att den som har delat hushåll med barnet under en längre tid har tagit ett sådant ansvar. Ett umgänge måste alltid vara förenligt med barnets bästa. Rätten att ansöka om umgänge är inte avgränsad till någon särskild personkrets.[48]

9.5.4 Frankrike

Den franska civillagen, Code Civil, ger möjlighet att i vissa fall delegera föräldraansvar[49] till andra än barnets föräldrar, t.ex. en bonusförälder eller annan familjemedlem. En ansökan om delegation av föräldraansvar kan göras av föräldrarna gemensamt eller av en förälder ensam. Delegation sker efter beslut av domstol och kan avse hela eller delar av föräldraansvaret.[50]

Det behöver inte alltid vara fråga om delegation i strikt mening. Domstolen kan även bestämma att den ena av föräldrarna eller båda ska utöva föräldraansvaret – helt eller delvis – tillsammans med den som ska ha föräldraansvar enligt beslutet om delegation. Om båda föräldrarna har föräldraansvar för barnet kan inte en förälder ensam få till stånd ett sådant beslut. I dessa fall krävs samtycke från den andra föräldern.[51]

Om det är motiverat med hänsyn till nya omständigheter kan domstolen besluta att delegationen av föräldraansvar ska upphöra.[52]

Det kan i sammanhanget även nämnas att det i Frankrike är möjligt att adoptera ett barn utan att de rättsliga banden till de ursprungliga föräldrarna helt upphör (s.k. svag adoption).[53] Efter adoption av en makes barn (styvbarnsadoption) kan föräldraansvaret utövas av makarna tillsammans, dvs. av adoptivföräldern och en av de ursprungliga föräldrarna. I vissa fall kan alltså en svag adoption vara ett alternativ om det finns en önskan att flytta över föräldraansvar från en förälder till en bonusförälder utan att den förra förlorar sin rättsliga status som förälder.[54] Som utgångspunkt gäller att båda föräldrarna

[48] 1685.2 §.
[49] Föräldraansvar är enligt lagdefinitionen en samling rättigheter och skyldigheter som syftar till att säkerställa barnets välfärd, se artikel 371-1.
[50] Artikel 377.
[51] Artikel 377-1.
[52] Artikel 377-2.
[53] Exempelvis kvarstår arvsrätt och viss underhållsskyldighet efter en sådan adoption. Adoptionen är inte heller oåterkallelig.
[54] Adoptionen medför emellertid även andra rättsverkningar i förhållandet mellan adoptivbarn och adoptivförälder, bland annat i fråga om underhållsskyldighet och arv.

måste samtycka till en sådan adoption. Samtycke behöver däremot inte inhämtas från en förälder som inte har föräldraansvar.[55]

När det gäller barnets rätt till umgänge med andra än sina föräldrar är det i lagen särskilt angivet att barnet har en rätt att ha relationer med sina far- och morföräldrar. Men det kan vara aktuellt med umgänge även med andra personer, särskilt med den som har bott stadigvarande tillsammans med barnet och tagit del i barnets fostran och försörjning. Det krävs också att barnet har utvecklat ett bestående känslomässigt band till personen i fråga. Av lagen framgår uttryckligen att umgängespersonen inte behöver vara en släkting till barnet. Umgänge kan bara komma i fråga om det är till barnets bästa.[56]

9.5.5 Nederländerna

Enligt den holländska civillagen, Burgerlijk Wetboek (BW)[57], kan en förälder som har ensamt föräldraansvar[58] för ett barn och någon annan person än den andra föräldern gemensamt ansöka hos domstol om att föräldraansvaret fortsättningsvis ska utövas av föräldern och den andra sökanden gemensamt. Förutsättningen är att det finns ett nära personligt band mellan barnet och den som enligt ansökan ska utöva föräldraansvaret tillsammans med föräldern. Om barnet har en rättslig familjerelation till sin andra förälder krävs dessutom att föräldern med föräldraansvar och den andra sökanden tillsammans har tagit hand om barnet under en sammanhängande tid om minst ett år och att föräldern som står bakom ansökan haft ensamt föräldraansvar, utan avbrott, under minst tre år. Ansökan får inte beviljas om det skulle leda till att barnets intressen åsidosätts. Den bedömningen ska dessutom ske med beaktande av de intressen som den andra föräldern kan ha.[59]

Den som får föräldraansvar för ett barn blir även underhållsskyldig mot barnet. Som utgångspunkt så är det också den personen, och inte den andra föräldern, som blir barnets rättsliga ställföreträdare om föräldern med föräldraansvar dör.[60]

[55] Se särskilt artikel 361, 364–365, 367–368 och 370.
[56] Artikel 371-4.
[57] Här relevanta bestämmelser återfinns i bok 1 i BW.
[58] Föräldraansvaret omfattar såväl vårdnaden som förmynderskapet för barnet, se 1:245 §.
[59] 1:253t §.
[60] 1:253w och 1:253x §§.

En bonusförälder som har tagit hand om och uppfostrat ett barn som en del av sin familj, har ett inflytande över barnets boende även om bonusföräldern inte har föräldraansvar för barnet. Om bonusföräldern har tagit ett sådant ansvar under minst ett års tid, får föräldrarna inte ändra barnets boende utan bonusförälderns samtycke. Vid oenighet kan domstolen fatta beslut i frågan.[61]

Var och en med en nära anknytning till ett barn kan föra talan om umgänge med barnet. Domstolen kan besluta om umgänge förutsatt att det är förenligt med barnets intressen.[62]

9.5.6 Nya Zeeland

I the Care of Children Act 2004 finns bestämmelser som möjliggör för föräldrar, som huvudregel efter gemensam ansökan, att dela vårdnads- och förmyndaransvaret (”guardianship”) med en make eller partner till en förälder, dvs. med en bonusförälder. En sådan ansökan kan beviljas om bonusföräldern tar del i den vardagliga omsorgen om barnet och har gjort det under minst ett års tid. Som ytterligare krav gäller bland annat att bonusföräldern inte är dömd för brott mot barn och inte heller är, eller tidigare har varit, involverad i vissa familjerättsliga tvister om barn. Om ansökan godkänns fungerar bonusföräldern som en extra vårdnadshavare och förmyndare vid sidan av föräldrarna (”additional guardian”). Behörigheten kan återkallas efter beslut av domstol.[63]

Det finns även en möjlighet för föräldrar och donatorer att avtala om umgänge mellan barn och donator och om donatorns roll i relation till barnets uppfostran. Ett sådant avtal är inte verkställbart, men efter ansökan kan domstolen låta villkoren i avtalet ingå i en s.k. *order*. För att domstolen ska fatta ett sådant beslut krävs samtycke från samtliga parter.[64]

[61] 1:253s §.
[62] 1:377a §.
[63] Se 21–25 §§ och 29 §. Jfr även 15 och 16 §§.
[64] 41 §.

9.5.7 USA

I USA regleras inte frågor om föräldraskap och vårdnad på federal nivå, utan av delstaterna själva. Reglerna i de olika delstaterna skiljer sig åt och det varierar också i vilken utsträckning frågor om föräldraskap och vårdnad är reglerade i författning. I flera delstater har principer för föräldraskap och vårdnadsansvar i familjer med fler än två vuxna utvecklats genom domstolarnas praxis. Samtidigt är det många delstater som inte tillåter att fler än två personer är föräldrar eller vårdnadshavare till ett barn.

Kalifornien är den delstat som har rönt störst uppmärksamhet i den rättsvetenskapliga litteraturen. Lagstiftningen i Kalifornien står därför i fokus även i det här avsnittet.

I the Family Code finns bestämmelser som innebär att det i vissa fall kan fastställas av domstol att fler än två personer är föräldrar till ett barn. Reglerna har tillkommit för att förhindra att ett barn rycks upp från en tillvaro med någon som fungerat som förälder och svarat för barnets omsorg under en betydande tid. Med andra ord gäller skyddet enbart för ett redan etablerat familjeliv med en social förälder. För att domstolen ska erkänna fler än två personer som föräldrar krävs att det är till men för barnet att inte göra det. En sådan slutsats förutsätter inte att någon av de personer som gör anspråk på föräldraskapet är olämplig som förälder. Men när möjligheten att erkänna föräldraskap för fler än två personer infördes framhölls det samtidigt att det endast är i undantagsfall som fler än två personer verkligen fyller rollen som förälder i alla avseenden. Föräldraskap för fler än två personer ska bara komma i fråga när barnet verkligen kan anses ha fler än två föräldrar.[65]

Om ett barn har fler än två föräldrar gäller vid prövningen av frågor om vårdnad, boende och umgänge[66] att domstolen får fördela sådana rättigheter mellan föräldrarna utifrån vad som är bäst för barnet. I lagtexten anges särskilt att ett intresse som ska beaktas vid bedömningen är barnets behov av kontinuitet och stabilitet.[67]

Det finns särskilda bestämmelser om umgänge mellan barn och bonusföräldrar (”stepparent”). För att anses som bonusförälder förut-

[65] Se 7612(c) §. Jfr även California Senate Bill No. 274, Chapter 564, An Act to amend Sections 3040, 4057, 7601, 7612, and 8617 of, and to add Section 4052.5 to, the Family Code, relating to family law.
[66] Lagstiftningen skiljer på ”legal custody”, ”physical custody” och ”visitation”.
[67] 3040(e) §.

sätts i det här sammanhanget äktenskap (under upplösning) med en förälder till barnet. Om umgänge bedöms vara till barnets bästa kan domstolen besluta att barnet och bonusföräldern ska ha umgänge i rimlig omfattning (”reasonable visitation”). Umgängesrätten får inte komma i konflikt med exempelvis en rätt till umgänge som barnet har i förhållande till sin andra förälder, dvs. den förälder som inte är part i äktenskapsmålet med bonusföräldern.[68]

Även i delstaten *Maine* har det under senare år införts en möjlighet att i vissa fall erkänna fler än två personer som föräldrar till ett barn. Bestämmelserna finns i the Maine Parentage Act. Domstolen kan bedöma att någon är en ”de facto-förälder” i förhållande till ett barn och fastställa föräldraskap för den personen. Personen i fråga måste visa att han eller hon har tagit på sig en fullständig och permanent föräldraroll för barnet. För att domstolen ska komma till en sådan slutsats krävs bland annat att personen har bott tillsammans med barnet under en längre tid (”significant period of time”) och tagit del i omsorgen om barnet. Det måste ha uppstått ett nära personligt förhållande mellan personen i fråga och barnet (”a bonded and dependent relationship”). Dessutom måste en förälder till barnet, uttryckligen eller konkludent, ha erkänt eller accepterat ”de facto-föräldraskapet” och uppmuntrat relationen. Bedömningen ska också utmynna i slutsatsen att en fortsatt relation är till barnets bästa.[69]

Att föräldraskapet för en person fastställs på grund av status som ”de facto-förälder” innebär inte att någon annans föräldraskap upphör. I stället ska domstolen fatta beslut om vad som fortsättningsvis ska gälla beträffande föräldrarättigheter, föräldraansvar och underhåll.[70]

Pennsylvania och *New Jersey* är exempel på delstater där det har skett en praxisutveckling som medfört att vårdnaden om ett barn i vissa fall kunnat utövas av tre personer gemensamt. Som exempel kan nämnas ett fall från New Jersey där en bonusförälder – tidigare sambo till en av barnets föräldrar – fick vårdnadsansvar tillsammans med föräldrarna trots att en av dem motsatte sig det. Bonusföräldern hade under lång tid levt tillsammans med barnet och tagit del i barnets uppfostran. Ett annat fall från samma delstat rör ett samkönat manligt par som skaffat barn tillsammans med en kvinnlig vän. Rättsligt

[68] 3101 §.
[69] 1891 §.
[70] 1891 (4–5) §.

sett var kvinnan och den ena av männen föräldrar till barnet. I samband med att modern ville flytta till en annan del av USA uppstod en tvist med det manliga paret. Domstolen fastställde att alla tre var barnets vårdnadshavare. Även i delstaterna *Delaware* och *Washington D.C.* har föräldrarättigheter i vissa fall kunnat knytas till fler än två personer. I delstaterna *Alaska*, *Florida*, *Oregon*, *Massachusetts* och *Maryland* kan föräldraskap för tre personer åstadkommas genom adoption.[71]

9.5.8 Kanada

I provinsen *British Columbia* är det möjligt för i vart fall tre personer att avtala om gemensamt föräldraskap i samband med assisterad befruktning.[72] Bestämmelserna finns i the Family Law Act [SBC 2011] Chapter 25. Ett avtal om gemensamt föräldraskap ska vara skriftligt och måste ingås före barnets tillkomst. De som är parter till avtalet anses som barnets föräldrar när barnet föds. De tilltänkta föräldrarna behöver inte ha någon genetisk koppling till barnet. Däremot krävs att den som ska föda barnet är part till avtalet och alltså är en av de personer som har för avsikt att bli förälder till barnet. Det finns inget krav på att en domstol eller annan myndighet ska godkänna avtalet.[73]

Samtliga föräldrar är barnets ställföreträdare (”guardians”) och de utövar alla föräldraansvar för barnet (”parental responsibilities”[74]). Det är endast barnets ställföreträdare som kan ha föräldraansvar för barnet. Andra än föräldrar kan inte bli ställföreträdare genom avtal. Domstolen kan däremot utse andra personer till ställföreträdare, om det är till barnets bästa. Domstolens möjligheter att fatta sådana beslut är inte begränsade till särskilda situationer.[75]

[71] Gerber, Paula och Lindner, Phoebe Irving (2015). Modern families: Should children be able to have more than two parents recorded in their birth certificates?. *Victoria University Law and Justice Journal* 5(1) s. 43 och 44, Cammu, Nola (2019). Intent to parent is what makes a parent? A comparative analysis of the role of intent in multi-parenthood recognition. *Canadian Journal of Family Law* 32(2) s. 301–303 och Palmer, Tiffany L. (2018). How Many Parents? Multiparent Families Are Increasingly Recognized by Law and Society. *Family Advocate* 40(4) s. 36–39, med där angivna rättsfallshänvisningar.
[72] Det har diskuterats om lagstiftningen kan ges en tolkning som innebär att det i vissa fall kan vara fyra personer som ingår avtal om gemensamt föräldraskap. Se Cammu, Nola (2019). Intent to parent is what makes a parent? A comparative analysis of the role of intent in multi-parenthood recognition. *Canadian Journal of Family Law* 32(2) s. 305 och 306.
[73] Se 30 §.
[74] Parental responsibilities är ett brett begrepp som täcker såväl vårdnad som förmynderskap, jfr 41 §.
[75] Se lagen Part 4 – Care of and Time with Children.

Var och en av ställföreträdarna har rätt att utöva alla delar av föräldraansvaret, som huvudregel efter samråd med övriga. Genom avtal eller avgörande av domstol kan det dock fastställas att bara vissa av ställföreträdarna ska ha föräldraansvar. Det kan också bestämmas att föräldraansvaret ska utövas av ställföreträdarna gemensamt eller att var och en av dem ska ha befogenhet att agera på egen hand. I lagen anges det uttryckligen att det inte kan presumeras att någon viss ordning är bäst för barnet, t.ex. att ansvaret delas lika mellan ställföreträdarna. Inför eller efter en separation kan ställföreträdarna avtala om fördelningen av föräldrarättigheter och bestämma vilken tid som var och en av dem ska spendera med barnet (”parenting time”). På talan av en ställföreträdare kan domstolen fatta motsvarande beslut. Om det behövs kan domstolen även fatta beslut om barnets boende. Rätten till umgänge är – oavsett om den följer av avtal eller av domstolsbeslut – inte begränsad till några särskilda personkategorier.[76]

Även i *Ontario* är det möjligt för flera personer, maximalt fyra, att ingå avtal om att tillsammans bli föräldrar till ett barn. Bestämmelserna finns i the Children’s Law Reform Act[77] och är ett resultat av 2016 års reform All Families Are Equal Act[78]. Avtalet, ett s.k. *preconception parentage agreement*, kräver skriftlig form och ska ingås före barnets tillkomst. Den som ska föda barnet (”the birth parent”[79]) måste vara part i avtalet och därmed vara en av de tilltänkta föräldrarna[80]. Om barnet ska tillkomma genom samlag måste den som bidrar med spermier vara avtalspart (”other biological parent”). Om barnet ska tillkomma genom en assisterad befruktning med spermiedonation, är det i stället en eventuell make till den som ska föda barnet som ska vara part i avtalet (”birth parent’s spouse”). Det kravet behöver dock inte vara uppfyllt om maken skriftligen bekräftar att han eller hon inte samtycker till att bli förälder. Samtliga som är parter i avtalet anses som barnets föräldrar när barnet föds, dvs. även de som inte får status som förälder i egenskap av att vara *birth parent*, *other biological parent* eller *birth parent’s spouse*.[81]

[76] Se lagen Part 4 – Care of and Time with Children.
[77] R.S.O. 1990, Chapter C. 12.
[78] All Families Are Equal Act (Parentage and Related Registrations Statute Law Amendment), 2016, S.O. 2016, c. 23 – Bill 28.
[79] Lagen använder enbart könsneutrala föräldrabegrepp. Termerna ”mother” eller ”father” förekommer därför inte i lagtexten, utan i stället används enbart ”parent”.
[80] För surrogatarrangemang gäller särskilda regler, men även i sådana fall är det möjligt för fler än två personer att bli föräldrar till ett barn, se 10 och 11 §§ i lagen.
[81] 9 §.

Det finns också vissa möjligheter att genom ansökan hos domstol åstadkomma föräldraskap för fler än två personer efter att barnet har fötts. En sådan ansökan måste som huvudregel göras inom ett år från barnets födelse och kan beviljas om det är till barnets bästa. Vidare ska de befintliga föräldrarna stå bakom ansökan och det ska före barnets tillkomst ha funnits en gemensam intention hos den som ansökan avser och föräldrarna att tillsammans bli barnets föräldrar.[82]

Barnets föräldrar har som huvudregel lika rätt och ansvar att fatta beslut i frågor som rör barnet (”decision-making responsibility”). Som utgångspunkt har var och en av föräldrarna befogenhet att utöva rättigheterna på egen hand. Vid separation kan föräldrarna avtala om hur föräldrarättigheterna ska fördelas och utövas.[83]

Det kan även genom beslut av domstol, s.k. *parenting orders*, fastställas att behörigheten att fatta beslut i frågor som rör barnet ska tillkomma en eller flera personer. Vem som helst kan göra en sådan ansökan hos domstolen, men för andra än barnets föräldrar tillkommer vissa särskilda krav. Föräldrar kan även ansöka om att domstolen ska fatta beslut om föräldratid (”parenting time”). Förutom att spendera tid med barnet innefattar den rättigheten också en rätt att ta del av information om barnet. Andra än föräldrar kan i stället ansöka om umgänge med barnet, en s.k. *contact order*. Domstolen har stor frihet att fördela rättigheter mellan de vuxna som är involverade i barnets uppfostran och kan exempelvis bestämma vad som ska gälla beträffande kontakter mellan de vuxna eller mellan en vuxen och barnet, förbjuda någon att flytta med barnet eller genomföra skolbyte utan samtycke från övriga med beslutsbehörighet eller beordra någon att dela med sig av information om barnet. Barnets bästa ska ligga till grund för alla beslut enligt lagen.[84]

[82] 13 §.
[83] Se särskilt 20 §.
[84] Se bland annat 21, 24 och 28 §§.

10 Kunskapsöversikt

10.1 Genetiskt ursprung

Varje år blir hundratals barn till i Sverige tack vare spermie- eller äggdonation. Oftast handlar det om barn till par där någon eller båda i paret har könsceller som inte fungerar, men i statistiken ingår även barn till kvinnor i samkönade relationer och ensamstående kvinnor.[1]

Historiskt sett har de flesta stater begränsat rätten för barn som tillkommit genom assisterad befruktning med donerade könsceller att få veta sitt genetiska ursprung. När Sverige 1985 införde regler som gav den som har tillkommit genom en spermiedonation inom svensk hälso- och sjukvård en rätt att ta del av information om donatorn, var det som första land i världen. Sedan dess har inställningen till anonyma donationer av könsceller gradvis förändrats och i dag är det flera andra länder som förbjuder anonyma donationer av könsceller inom hälso- och sjukvården. I många länder i Europa och i övriga världen är det dock fortfarande tillåtet att donera ägg och spermier anonymt.[2]

Förbud mot att använda anonyma donatorer av könsceller vid assisterad befruktning ger barnet en möjlighet att få information om sitt genetiska ursprung. För att barnet ska kunna utöva sin lagstadgade rätt måste dock barnet ha kunskap om, eller i vart fall anledning att anta, att han eller hon har kommit till genom en assisterad befruktning med donerade könsceller. Barnets rätt och möjlighet att få information om sitt genetiska ursprung är därför i stor utsträckning avhängig föräldrarnas inställning till att berätta om hans eller hennes tillkomst.

[1] Enligt Nationellt kvalitetsregister för assisterad befruktning (Q-IVF) föddes det 714 barn 2018 och 840 barn 2019 efter assisterad befruktning med donerade könsceller inom svensk hälso- och sjukvård, se Fertilitetsbehandlingar i Sverige – Årsrapport 2020 och Fertilitetsbehandlingar i Sverige – Årsrapport 2021.

[2] *Anonymous donation of sperm and oocytes: balancing the rights of parents, donors and children*, rapport från Europarådets parlamentariska församling, doc. 14835, den 20 februari 2019.

Det finns flera, både svenska och utländska, studier om hur benägna mottagare av assisterad befruktning med donerade könsceller är att berätta för barnet om donationen. I en svensk studie av 148 olikkönade par med barn som tillkommit genom insemination med donerade spermier under 1985–1997, hade endast 11 procent informerat barnet om spermiedonationen, 46 procent planerade att avslöja det senare och en tredjedel var osäkra eller planerade att inte berätta något för barnet. De som hade berättat för barnet ångrade inte sitt beslut och upplevde att öppenheten om spermiedonationen hade varit till nytta för barnet.[3] En annan svensk studie av 16 olikkönade par (31 personer) med barn mellan 1 och 7 år som tillkommit genom insemination med donerade spermier under 1997–2003, fann att 19 procent hade börjat berätta för barnet om hans eller hennes tillkomst och att 56 procent planerade att berätta när barnet blev äldre.[4] I en senare svensk studie av 111 olikkönade par (229 personer) med barn mellan 1 och 4 år som tillkommit genom ägg- eller spermiedonation hade 16 procent redan berättat för barnet om hans eller hennes tillkomst och 78 procent planerade att berätta när barnet blivit äldre. Det var bara 6 procent som angav att de inte tänkte berätta för barnet eller att de var osäkra i frågan.[5] Ett urval av 30 personer från den senare studien deltog också i en intervjuundersökning när barnet hade fyllt 7 år. Vid tidpunkten för intervjun hade de flesta föräldrar börjat berätta för barnet om hans eller hennes tillkomst, men de var i olika stadier av processen.[6]

Det finns också studier om hur barn som tillkommit genom assisterad befruktning med donerade könsceller reagerar på information om sitt genetiska ursprung och om barnens intresse för donatorn.

Barn som tidigt får information från sina föräldrar om donationen av könsceller verkar reagera neutralt eller inte alls. De tycks också införliva informationen med sin identitet. Vissa barn som får reda på hur de har kommit till först under tonårstiden eller i vuxen

[3] Gottlieb, Claes m.fl. (2000). Disclosure of donor insemination to the child: the impact of Swedish legislation on couples' attitudes. *Human Reproduction* 15(9) s. 2052–2056.
[4] Leeb-Lundberg, Sara m.fl. (2006). Helping parents to tell their children about the use of donor insemination (DI) and determining their opinions about open-identity sperm donors. *Acta Obstetricia et Gynecologica Scandinavica* 85(1) s. 78–81.
[5] Isaksson, Stina m.fl. (2012). Disclosure behaviour and intentions among 111 couples following treatment with oocytes or sperm from identity-release donors: follow-up at offspring age 1–4 years. *Human Reproduction* 27(10) s. 2998–3007.
[6] Isaksson, Stina m.fl. (2016). It takes two to tango: information sharing with offspring among heterosexual parents following identity release sperm donation. *Human Reproduction* 31(1) s. 125–132.

ålder vittnar om att det har inneburit varaktiga psykiska påfrestningar. Det finns också flera studier som tyder på att familjer som har berättat för sina barn om donationen av könsceller fungerar bättre än de som har valt att hålla donationen hemlig.[7]

Flera studier visar också att det genetiska ursprunget upplevs som viktigt för barn som tillkommit genom assisterad befruktning med donerade könsceller, särskilt under tonårstiden och vuxenlivet. Många barn är också intresserade av att få information om donatorn.[8] De flesta barn som söker efter donatorn vill inte att donatorn ska vara en förälder, men vissa vill bygga en relation till andra barn som har tillkommit av könsceller från samma donator, s.k. donatorsyskon.[9]

En amerikansk studie som genomfördes 2017 konstaterade att drygt en tredjedel (85/256) av alla unga vuxna som tillkommit genom spermiedonation vid en inrättning som gav dem möjlighet att ta del av information om donatorn, hade – de första 10 åren från det att informationen blev tillgänglig – kontaktat inrättningen för att få information om donatorns identitet. De flesta begärde att få del av identiteten kort tid efter det att de blivit berättigade till informationen. Drygt 60 procent av de som sökt donatorns identitet uppgav att de hade gjort det i syfte att få mer information om sig själv.[10]

I Sverige har de barn som tillkom genom insemination med donerade spermier på 1980- och 1990-talet nu blivit vuxna. Av en rapport från 2019 framgår att endast 5 procent av barn som tillkommit genom assisterad befruktning med donerade könsceller inom svensk hälso- och sjukvård och som uppnått sådan mognad att de har rätt att ta del av information om donatorn hade begärt ut information. Med hänsyn till att det är relativt få av de föräldrar som fick barn genom spermiedonation under 1980- och 1990-talet som har rapporterat att de har berättat för sina barn om hur de kommit till, är det rimligt att anta att i vart fall en del av barnen inte känner till spermiedonationen.[11]

---

[7] Golombok, Susan (2018). *Moderna familjer: Barn och föräldrar i nya konstellationer*, s. 135–142.
[8] Skoog Svanberg, Agneta m.fl. (2020). Psychosocial aspects of identity-release gamete donation–perspectives of donors, recipients, and offspring. *Uppsala Journal of Medical Sciences* 125(2) s. 175–182.
[9] Golombok, Susan (2018). *Moderna familjer: Barn och föräldrar i nya konstellationer*, s. 142.
[10] Scheib, Joanna E m.fl (2017). Who requests their sperm donor's identity? The first ten years of information releases to adults with open-identity donors. *Fertility and Sterility* 107(2) s. 483–493.
[11] Skoog Svanberg, Agneta m.fl. (2020). Psychosocial aspects of identity-release gamete donation–perspectives of donors, recipients, and offspring. *Uppsala Journal of Medical Sciences* 125(2) s. 175–182.

10.2 Barns relationer till sociala föräldrar

10.2.1 Inledning

De flesta barn växer upp i en familj med två vuxna som är barnets föräldrar i både juridiskt och socialt hänseende, dvs. det som ofta beskrivs som en traditionell kärnfamilj. De två personer som är rättsliga föräldrar till barnet är också de som barnet själv uppfattar som sina föräldrar och som svarar för omsorgen om barnet. Samtidigt finns i dag en stor variation i människors sätt att bilda familj och inte sällan förändras ett barns familjesituation över tid. Många barn växer därför upp i familjer där det inte råder full överensstämmelse mellan rättsligt och socialt föräldraskap.[12]

Det finns en mängd olika familjekonstellationer i vilka sociala föräldrar ingår. En del sociala föräldrar har alltid varit en del av barnets liv. Det kan exempelvis handla om stjärnfamiljer där en eller flera sociala föräldrar har skaffat barn tillsammans med barnets rättsliga föräldrar. Andra gånger har en social förälder i stället kommit in senare under barnets uppväxt. Många barn lever i ombildade familjer med bonusföräldrar som tar ett föräldraansvar för dem.[13]

Det säger sig självt att sociala föräldrar kan utöva sitt föräldraskap under vitt skilda förutsättningar och att en social förälders roll och ansvar kan skilja sig avsevärt mellan olika familjekonstellationer. Det görs därför inget anspråk på att den redovisning av kunskapsläget som lämnas i det här avsnittet ska vara heltäckande eller relevant för alla familjebildningar som innefattar sociala föräldrar. Syftet med avsnittet är i stället att ge en översiktlig bild av den kunskap som finns om barns relationer till sociala föräldrar i vissa familjekategorier som möjligen kan betraktas som typexempel i det här sammanhanget, nämligen ombildade familjer, stjärnfamiljer och regnbågsfamiljer. Det tycks främst vara relationer i sådana familjer som

[12] Se vidare avsnitt 14.2 för statistiska uppgifter om familjer i Sverige.

[13] I avsnittet Vissa begrepp och förkortningar finns en närmare redogörelse för hur vissa återkommande begrepp används i betänkandet. Det handlar om olika föräldrabegrepp och benämningar för familjekonstellationer av olika slag. Här kan dock vara på sin plats att upprepa vad som åsyftas med vissa av de begrepp som förekommer frekvent i det här avsnittet. Med *social förälder* avses den som tar föräldraansvar för ett barn utan att vara barnets rättsliga förälder eller vårdnadshavare. Med *ombildad familj* eller *bonusfamilj* avses en familjebildning efter en separation mellan barnets rättsliga föräldrar där en social förälder har tillkommit på antingen den ena rättsliga förälderns sida eller på båda sidor. Med *stjärnfamilj* avser vi en familjebildning som är resultatet av att fler än två personer har valt att skaffa barn tillsammans med intentionen att samtliga ska ta föräldraansvar för barnet. Med *regnbågsfamilj* avses en familj där minst en av de vuxna familjemedlemmarna definierar sig som hbtqi-person.

har varit föremål för forskningens intresse. Samtidigt ska det understrykas att varken ombildade familjer, stjärnfamiljer eller regnbågsfamiljer är några homogena grupper. Tvärtom kan relationer och ansvarsfördelning se mycket olika ut även inom dessa kategorier av familjer. Inte minst av den anledningen finns det skäl att iaktta viss försiktighet när det gäller generalisering av de resultat som olika studier visar. Man bör också ha i åtanke att många av de studier som berörs i de följande avsnitten har en kvalitativ, snarare än kvantitativ, inriktning. Flera studier bygger på intervjuer med ett förhållandevis litet antal personer.

Det finns en omfattande forskning om relationer i olika familjekonstellationer. Vid arbetet med det här avsnittet har det därför varit nödvändigt att göra vissa avgränsningar. En viktig utgångspunkt vid urvalet av litteratur och studier har varit att i möjligaste mån koncentrera framställningen till studier som helt eller delvis utgår från ett barnperspektiv och som redovisar barns egna erfarenheter av relationer med sociala föräldrar. Sådana studier är relativt ovanliga i jämförelse med arbeten som utgår från ett föräldraperspektiv och som uteslutande redovisar vuxnas erfarenheter och uppfattningar. Vid urvalet har också beaktats att synen på familjebildning har förändrats över tid och att den skiljer sig åt i olika delar av världen. Mot den bakgrunden har vi valt att fokusera på svenska studier som, med något undantag, har utförts under 2000-talet. Den svenska forskningen är emellertid jämförelsevis begränsad och vi har därför inkluderat även en del utländska studier.

10.2.2 Ombildade familjer[14]

Något om forskningsfältet

Under de senaste decennierna har det vetenskapliga intresset för ombildade familjer och relationen mellan bonusbarn och bonusförälder ökat markant. De senaste åren har det också publicerats allt fler studier som utgår från barns egna upplevelser av relationerna i den ombildade familjen. Samtidigt är det amerikanska studier som dominerar forskningsfältet och det finns fortfarande relativt få stu-

[14] Se avsnittet Vissa begrepp och förkortningar för en redogörelse av hur ”ombildad familj” och ”bonusfamilj” används i det här betänkandet. Se även avsnitt 10.2.1.

dier som avser familjer i Sverige eller andra nordiska länder.[15] Det ska också sägas att det finns betydligt mer forskning om familjer där barnet bor med sin mamma och bonuspappa än vad det gör om ombildade familjer som ser ut på ett annat sätt.[16]

Studier i urval

Kristina Larsson Sjöbergs avhandling *Barndom i länkade familjesystem: om samhörighet och åtskillnad*[17] bygger på intervjuer med 69 personer från sammanlagt 17 ombildade familjer eller – med den terminologi som används i arbetet – länkade familjesystem. Av de respondenter som ingick i studien var 27 barn och unga vuxna i åldrarna 9–21 år. De övriga som intervjuades var barnens mammor, pappor och bonuspappor. Familjerna hade ombildats minst två år före tidpunkten för intervjuerna. Rekrytering till studien skedde genom kontakter i det egna nätverket, kontakter med Statistikmyndigheten SCB och annonsering i en större tidning.

Studien visar att bonusförälderns roll i den ombildade familjen kan se mycket olika ut och att detsamma gäller för relationen mellan bonusbarn och bonusförälder.

I en del ombildade familjer hade varken pappan eller bonuspappan någon framträdande roll. Kännetecknande för dessa familjer var att mamman hade levt som ensam förälder under ett antal år och i den nya relationen bevarat ett tidigare etablerat förhållningssätt gentemot barnet. Bonuspapporna – som ofta hade egna barn från tidigare relationer – hade utvecklat olika sätt att förhålla sig till sitt bonusbarn. Det fanns exempel där mamman själv utövade hela föräldraansvaret. Ibland gick även kommunikationen mellan barnet och bonusföräldern via mamman. I det här familjerna var det mamman som bestämde vilken plats bonuspappan fick ta i barnets liv. Barnen själva var positiva till sina bonuspappor. I avhandlingen beskrivs att bonuspapporna ”finns där, ställer ofta upp men allt sker på ett diskret avstånd”.

[15] Se exempelvis Turunen, Jani (2013). *Stepfamily Dynamics in Sweden. Essays on family structure and children's well-being*, Stockholms universitet, s. 15 och 19.
[16] Se bland annat Adler-Baeder, Francesca och Higginbotham, Brian (2004). Implications of Remarriage and Stepfamily Formation for Marriage Education. *Family Relations* 53(5) s. 448–458.
[17] Larsson Sjöberg, Kristina (2000). *Barndom i länkade familjesystem: om samhörighet och åtskillnad*. Örebro universitet. Se även Larsson Sjöberg, Kristina (2012). Mamma, pappa, styvpappa – barn. Föräldraskap i länkade familjesystem. *Nätverksfamiljen*. 2 uppl., s. 120–138.

Andra ombildade familjer beskrivs i studien som nya kärnfamiljer. Karaktäristiskt för denna grupp av familjer var att bonuspappan – som ofta saknade egna barn sedan tidigare – successivt gått in mer i rollen som pappa och att den externa pappan var frånvarande. I dessa familjer var det mamman, bonuspappan och barnet som bestämde i frågor som rör barnet. Kommunikationen med den externa pappan handlade mer om att informera om olika händelser runt barnet. Det var också tydligt att avståndet till pappan hade börjat växa redan innan mamman träffat sin nya partner. Ofta hade det mellan föräldrarna funnits konflikter om vårdnad och umgänge. I de nya familjerna fanns en nära relation mellan bonusbarn och bonuspappor. Bonuspapporna visade engagemang och hade utvecklat egna relationer till sina bonusbarn med gemensamma intressen och aktiviteter på egen hand. Bonuspapporna uppträdde också utåt sett som förälder, till exempel i förhållande till skolan. Barnen visade att de uppskattade sin bonuspappa, men de pratade också mycket om relationen till sin pappa och umgänget med honom.

En tredje grupp av familjer beskrivs i studien som en ny form av familjebildning, bortom föreställningen om kärnfamiljen. Barnen i de här familjerna hade bevarat en god relation med båda sina föräldrar och samtliga vuxna var inställda på att det skulle förbli så. Familjerna var sinsemellan mycket olika, men gemensamt var att det fanns integration och samverkan mellan de båda hushållen som barnen befann sig i. Det var inte ovanligt att bonuspapporna ställde upp på hushållsöverskridande aktiviteter för barnen. I de här familjerna var rollerna inte givna och det fanns olika förhållningssätt hos såväl pappor som bonuspappor. I en del familjer intog båda en något avvaktande hållning, som av rädsla för att gå in på varandras ”revir”. Gemensamt för familjerna i denna grupp var också att det fanns ett stort mått av flexibilitet och en gemensam målsättning att organisera vardagslivet på bästa sätt för barnet.

En ytterligare iakttagelse i studien var att flera av barnen inledningsvis hade varit negativt inställda till sin bonuspappa. Men i samtliga fall hade bonuspappan gradvis vunnit ökad acceptans hos bonusbarnet. Det var vanligt att barnen i början hade kallat bonuspappan för ”mammas nya kille”, men med tiden övergått till ”låtsaspappa” eller förnamn, ibland med ordet pappa som prefix.

En annan slutsats var vidare att det fanns en diskrepans mellan den relation som bonuspapporna uppgav sig ha i förhållande till sina bonusbarn och den relation som det i realiteten var fråga om. Att det redan fanns en pappa var för de flesta bonuspappor ett starkt argument för att tona ner sin egen roll. I själva verket tog emellertid bonuspapporna ett stort ansvar för det vardagliga livet och fungerade även som ersättare för mamman vid tillfällen när hon inte fanns tillgänglig. Bonuspapporna agerade ofta i vardagliga situationer utan att riktigt ha mandat för det.

Ytterligare ett arbete som bygger på intervjuer med både barn och vuxna är Bente och Gunnar Öbergs bok *Skiljas – men inte från barn*[18]. Intervjustudierna genomfördes visserligen redan under 1980-talet, men författarna har i senare upplagor dragit slutsatsen att resultaten i stort sett håller än. I den här studien hördes sammanlagt 85 barn (5–18 år) med erfarenhet av en skilsmässa mellan sina föräldrar. Barnen rekryterades via sina föräldrar, vilka i sin tur ingick i ett slumpmässigt urval av en större grupp av par som skiljt sig under en viss tidsperiod och som hade gemensam vårdnad om sina barn.[19] I cirka en tredjedel av de separerade familjerna hade båda föräldrarna en ny partner. Det var endast i nio familjer som båda föräldrarna var ensamstående. Det stora flertalet av barnen hade alltså minst en bonusförälder. Av intervjuerna med barnen framkom bland annat följande.

En del barn uppfattade att det var negativt att en bonusförälder kommit in i deras liv. En bonusförälder kunde exempelvis uppfattas som ett hot mot relationen förälder-barn eller framkalla en rädsla för nya konflikter. Andra barn hade svårt att acceptera bonusföräldern eftersom barnet fortfarande hyste förhoppningar om en återförening mellan föräldrarna. De allra yngsta barnen var mer öppna för att en ny person kom in i deras liv. Även barn i tonåren – i vart fall de äldre tonåringarna – visade en större öppenhet eftersom de barnen hade hunnit utveckla en större förståelse för vuxnas behov av kärlek och samhörighet.

Mer än hälften av barnen beskrev relationen till sin bonusförälder som dålig eller ”både och”. En del barn tyckte inte om bonusföräldern men var lojala och låtsades att allt var bra. Något färre än hälften beskrev i stället en positiv relation till bonusföräldern. De

[18] Öberg, Bente och Öberg, Gunnar (2004). *Skiljas – men inte från barn*. 4 uppl., särskilt s. 147–164.
[19] Kontakter hade tagits med närmare 1 100 par och av dessa var det 60 som slumpmässigt valdes ut till studien.

barnen uppfattade att bonusföräldern var en positiv tillgång eller en ”trygghetsskapare”. Särskilt för pojkar som hade dålig kontakt med sin pappa kunde en bonuspappa vara en viktig förebild.

Även i det här arbetet framhålls det att bonusföräldern måste ha en beredskap för att det tar tid innan denne blir insläppt i en etablerad familj. En annan slutsats var att chanserna att bli accepterad av barnet ökade om bonusföräldern inte ”spelade förälder”, utan snarare gick in som en stödjande vän eller en vuxen kompis till barnet.

En mer kvantitativt orienterad studie är den återkommande Levnadsnivåundersökningen (LNU) som utförs av Institutet för social forskning vid Stockholms universitet. Inom ramen för 2000 års Barn-LNU genomfördes intervjuer med 1 304 barn och ungdomar i åldrarna 10–18 år. Barnen fick bland annat svara på frågor om hur de kom överens med olika familjemedlemmar och vem eller vilka de brukade vända sig till när de var oroade eller bekymrade för något.

Ungefär en tredjedel av de barn vars förälder eller föräldrar hade en sambo svarade att de *inte* kom så bra överens med sin förälders sambo.[20] Det bör påpekas att den redovisade andelen avsåg kategorierna ”mors sambo” och ”fars sambo” som helhet, dvs. även personer som barnet inte bodde tillsammans med. Det anges samtidigt att det inte hade lett till några större skillnader totalt sett om analysen hade begränsats till de vuxna som barnet bodde med. De äldre barnen (13–18 år) hade en mer negativ inställning än de yngre barnen (10–12 år) och flickor upplevde i större utsträckning än pojkar att de inte kom så bra överens med sin förälders sambo.[21]

Av de barn vars mamma hade en ny sambo var det 16 procent som uppgav att de brukade prata med sambon om sina bekymmer.[22] Andelen var något högre bland de barn som bodde hos sin mamma (22 procent). När det gäller pappas nya sambo var motsvarande andelar 19 respektive 39 procent.[23] Av barnen som bodde hos sin mamma och hennes sambo angav 16 procent att både pappa och mammas sambo var personer som de brukade prata om sina bekymmer med.

[20] Det kan jämföras med att motsvarande siffror för mamma och pappa var 15 respektive 17 procent. Det bör även nämnas att kategorin ”kommer inte så bra överens” omfattar svarsalternativen ”så där”, ”ganska dåligt” och ”mycket dåligt”. Det var 128 barn som hade en bonusförälder på sin pappas sida och 169 barn som hade det på sin mammas sida.
[21] SOU 2001:55 s. 88–90. Det ska dock tilläggas att nedbrytningen på ålder och kön medför att jämförelsegrupperna blir relativt små varför försiktighet är påkallad vid generalisering av resultaten.
[22] Totalt sett svarade 78 procent att de brukade prata om bekymmer med sin mamma och 56 procent svarade att de pratade med sin pappa.
[23] SOU 2001:55 s. 93–96.

Det var bara 4 procent som svarade att de brukade prata med mammas sambo men inte med pappa. Hela 49 procent av barnen i denna grupp[24] svarade dock att de inte brukade prata om bekymmer med vare sig pappa eller mammas sambo. En viktig reservation utifrån statistiska utgångspunkter är emellertid att samtliga av de nu redovisade siffrorna är baserade på ett begränsat antal barn.[25]

Resultaten av studien diskuterades i kommittén Välfärdsboksluts betänkande *Barns och ungdomars välfärd* från 2001. En slutsats var att bonusföräldrar är en klen resurs jämfört med de ursprungliga föräldrarna och att bonusföräldrarna inte heller framstår som något starkt socialt stöd för barnen. Samtidigt framhölls det att man inte kan bortse från att bonusföräldrar fungerar som en social resurs för en minoritet av barnen. En ytterligare slutsats var att bonusföräldrar kan bidra med en breddning av de sociala resurserna, även om de endast i liten utsträckning kan ersätta den förälder som barnet inte bor tillsammans med.[26]

Resultaten i 2010 års Barn-LNU skiljer sig till viss del från de som framkom i 2000 års undersökning. Av de barn vars mamma hade en ny sambo[27] svarade drygt 22 procent[28] att de inte kom så bra överens med sambon. Samtidigt var det 30 respektive 47 procent som uppgav att de kom ganska eller mycket bra överens med mammas sambo. Av de barn vars pappa hade en ny sambo[29] var det en något högre andel, drygt 27 procent[30], som svarade att de inte kom så bra överens med sambon. Det var 38 respektive 36 procent som uppgav att de kom ganska eller mycket bra överens med pappas sambo.[31]

När det gäller frågan om vilka personer barnet vänder sig till när barnet känner oro eller är bekymrad för något finns inte lika detaljerade siffror tillgängliga från 2010 års undersökning. Den procentandel av barnen som totalt sett uppgav att de brukade prata om sina

[24] Jämförelsevis kan nämnas att av de barn som bodde tillsammans med båda sina föräldrar var det 41 procent som svarade att de inte brukade prata om bekymmer med sin pappa.
[25] SOU 2001:55 s. 95 och 96.
[26] SOU 2001:55 s. 100 och 101.
[27] Av de 920 barn som ingick i undersökningen var det 151 som ingick i den kategorin, dvs. hade en mamma som var sambo med någon annan än den andra föräldern.
[28] Det vanligaste svaret i den här kategorin var ”så där”. Endast 8 procent svarade ”ganska dåligt” eller ”mycket dåligt”.
[29] Av de 920 barn som ingick i undersökningen var det 133 som ingick i den kategorin, dvs. hade en pappa som var sambo med någon annan än den andra föräldern.
[30] Även här var ”så där” det vanligaste svarsalternativet. Drygt 12 procent svarade ”ganska dåligt” eller ”mycket dåligt”.
[31] Jfr Institutet för Social forskning, Stockholms universitet (2016). *Kodbok för Barn-LNU 2000 och 2010*, s. 71 och 72. Procentandelar beräknade utifrån rådata i kodboken.

bekymmer med mammas respektive pappas sambo skiljer sig dock endast marginellt från 2000 års undersökning.[32]

Även om de sociala och kulturella förhållandena i USA i flera avseenden avviker från de som råder i Sverige kan det vara av visst intresse att något beröra den omfattande forskning som finns om amerikanska barns erfarenheter av familjeombildning och relationer med bonusföräldrar. I en forskningssammanställning från 2015 sammanfattas resultaten av 23 amerikanska studier, publicerade under åren 2000–2014, som har undersökt relationen mellan bonusbarn och bonusförälder utifrån ett barnperspektiv.[33] Av sammanställningen framgår bland annat följande.

Barnets ålder vid tiden för familjeombildningen kan ha betydelse för utvecklingen av relationen mellan bonusbarn och bonusförälder. Enligt en del studier är det mer sannolikt att yngre barn accepterar att en bonusförälder intar en tydlig föräldraroll. Bonusföräldern behöver samtidigt inte etablera ett lika starkt band som de ursprungliga föräldrarna för att vara framgångsrik i sin roll. En del studier indikerar också att det kan vara svårare att utveckla nära band mellan bonusbarn och bonusförälder om bonusföräldern blir en del av barnets liv i en fas av uppväxten när barnet vill frigöra sig och bli självständigt. Särskilt barn i tidiga tonår kan ha en tendens att initiera konflikter med bonusföräldern.[34]

Flera studier framhåller bonusförälderns eget förhållningssätt till sitt bonusbarn. En återkommande slutsats är att det tar tid att etablera rollerna i den nya familjen och att bonusföräldern ska undvika att försöka bli en ersättningsförälder (”replacement parent”). En del studier talar också för att det kan vara negativt för förhållandet mellan bonusbarn och bonusförälder om bonusföräldern agerar auktoritärt eller alltför snabbt tar på sig en disciplinerande föräldraroll.[35]

[32] Jfr Institutet för Social forskning, Stockholms universitet (2016). *Kodbok för Barn-LNU 2000 och 2010*, s. 78 och 79. Procentandelar beräknade utifrån rådata i kodboken.
[33] Se Jensen, Todd M. och Howard, Matthew O. (2015). Perceived Stepparent-Child Relationship Quality: A Systematic Review of Stepchildren’s Perspectives. *Marriage & Family Review* 51(2) s. 99–153.
[34] Se förutom angiven sammanställning även Adler-Baeder, Francesca och Higginbotham, Brian (2004). Implications of Remarriage and Stepfamily Formation for Marriage Education. *Family Relations*. *Interdisciplinary Journal of Applied Family Science* 53(5) s. 450 och 451.
[35] Se förutom angiven sammanställning även Adler-Baeder, Francesca och Higginbotham, Brian (2004). Implications of Remarriage and Stepfamily Formation for Marriage Education. *Family Relations*. *Interdisciplinary Journal of Applied Family Science* 53(5) s. 450 och 451. Jfr även Cartwright, Claire (2005). Stepfamily Living and Parent-Child Relationships: An Exploratory Investigation. *Journal of Family Studies* 11(2) s. 9 och 10.

Även den förälder som lever med bonusföräldern har en viktig roll. Exempelvis har en god relation mellan bonusbarn och bonusförälder associerats med föräldrar som inte talar illa om den andra föräldern, tillåter barnet att bestämma vilken etikett bonusföräldern ska ha och involverar barnet i själva beslutet att bilda en ny familj.

Den interna dynamiken inom bonusfamiljen är också av betydelse. I det avseendet är det främst förhållanden som rent allmänt kännetecknar funktionella familjer som lyfts fram, bland annat god sammanhållning, öppen kommunikation och tydlighet med regler och gränssättning.

Barn som i stället vittnar om en sämre relation till sin bonusförälder återfinns bland familjer som har forcerat fram nya relationer eller haft orealistiska förväntningar på familjebildningen. Detsamma gäller barn i familjer som präglas av en hög konfliktnivå mellan de vuxna.

En studie visar att det inte finns någon tydlig koppling mellan goda relationer till bonussyskon och en god relation till bonusföräldern. En annan studie indikerar att det inte heller finns något klart samband mellan å ena sidan närhet till den externa föräldern och å andra sidan en god relation med bonusföräldern. Däremot kan ett konfliktfyllt förhållande mellan de ursprungliga föräldrarna ha en negativ påverkan på relationerna i den nya familjen.[36]

Vidare finns det studier som talar för att rättslig samhörighet mellan medlemmarna i den ombildade familjen kan sättas i samband med goda relationer mellan bonusbarn och bonusförälder, t.ex. om barnet har adopterats eller föräldern har ingått äktenskap med bonusföräldern.

Vid sidan av de arbeten som ingår i den ovan angivna forskningssammanställningen bör även uppmärksammas en studie från 2015 som har undersökt hur relationerna mellan bonusbarn och bonusförälder kan se ut efter upplösning av den ombildade familjen.[37] Studien bygger på intervjuer med 41 vuxna bonusbarn (18–44 år) med erfarenhet av skilsmässa mellan förälder och bonusförälder.

[36] Se förutom angiven sammanställning även Adler-Baeder, Francesca och Higginbotham, Brian (2004). Implications of Remarriage and Stepfamily Formation for Marriage Education. *Family Relations*. *Interdisciplinary Journal of Applied Family Science* 53(5) s. 452.
[37] Coleman, Marilyn m.fl. (2015). Stepchildren's Views About Former Step-Relationships Following Stepfamily Dissolution. *Journal of Marriage and Family* 77(3) s. 775–790.

Deltagarna i studien hade mycket olika upplevelser av hur relationen till bonusföräldern hade utvecklats efter skilsmässan. En tydlig tendens var att de bonusbarn som hade upprätthållit en regelbunden kontakt med sin bonusförälder betraktade honom eller henne som en förälder eller en nära familjemedlem. Deltagare som aldrig uppfattat relationen som ett familjeband hade däremot en begränsad eller obefintlig kontakt med den tidigare bonusföräldern. Utfallet var detsamma för de bonusbarn som visserligen någon gång betraktat bonusföräldern som en familjemedlem, men som omvärderat den uppfattningen efter skilsmässan. Nästan samtliga deltagare som ändrat sin syn på relationen hade gjort det efter att deras förälder delgett dem ny information som var ofördelaktig för bonusföräldern.

När det gäller de bonusbarn som hade hållit kontakten med sin bonusförälder var det tvärtom utmärkande att föräldern antingen uppmuntrat till fortsatt kontakt eller klargjort att barnet själv fick bestämma hur den fortsatta relationen skulle se ut. Kännetecknande för den här gruppen var också att bonusföräldern efter skilsmässan fortsatt att stödja sitt bonusbarn, såväl i ekonomiska som praktiska hänseenden. För en del bonusbarn hade det dock inte varit självklart att kontakten med bonusföräldern skulle bestå. En del barn hade, exempelvis för att undvika en konflikt med en förälder, inte haft någon kontakt med bonusföräldern omedelbart efter skilsmässan, men valt att återuppta kontakten i ett senare skede när det uppstått en viss distans till separationen.

Bland de bonusbarn som aldrig betraktat bonusföräldern som en familjemedlem var det vanligt att äktenskapet mellan förälder och bonusförälder hade varit kortvarigt eller att barnet hade varit bosatt hos sin andra förälder. Barnets ålder under den tid som äktenskapet pågick var också av betydelse. En del kom knappt ihåg bonusföräldern eftersom förhållandet med föräldern avslutades tidigt i barnets liv. Andra bonusbarn hade i stället erfarenheten att bonusföräldern blivit en del av deras liv först under tonåren när de inte känt något behov av ytterligare en förälder. Det kunde också vara så att bonusföräldern kommit in så sent under uppväxten att tiden i ett gemensamt hem varit alltför kortvarig för att utveckla ett förälder-barnförhållande. En gemensam erfarenhet för några av de barn som aldrig betraktat bonusföräldern som en familjemedlem var att det hade funnits flera bonusföräldrar under uppväxten. Dessa barn hade efter hand kommit att förutsätta att förälderns kärleksrelationer skulle

bli kortlivade och höll därför en känslomässig distans till en ny bonusförälder. I en del fall var skälet till att bonusföräldern inte sågs som en familjemedlem i stället hänförligt till ett problematiskt beteende hos bonusföräldern själv, exempelvis aggressivitet eller missbruk.

10.2.3 Stjärnfamiljer och regnbågsfamiljer[38]

Något om forskningsfältet

Familjeliv i regnbågsfamiljer har utvecklats till en egen forskningsdisciplin under de senaste 30 åren. Samtidigt finns det fortfarande en klar dominans av studier som avser kvinnliga samkönade par och deras barn. Underlaget är betydligt mer begränsat i fråga om familjer där föräldrarna är två män. Detsamma gäller sådana familjer som i betänkandet benämns som stjärnfamiljer, dvs. familjer där fler än två vuxna valt att skaffa barn och utöva föräldraskapet tillsammans[39].[40]

Den tidiga forskningen avsåg i allmänhet barn som tillkommit i en olikkönad relation men efter familjeombildning kommit att växa upp med samkönade föräldrar. Senare studier har dock i hög grad fokuserat på samkönade par som skaffat barn efter att ha planerat för ett föräldraskap tillsammans. Historiskt sett har fokus för det vetenskapliga arbetet varit att jämföra barns psykiska och sociala välbefinnande i familjer med samkönade respektive olikkönade föräldrapar. Det har bland annat handlat om att undersöka huruvida föräldrarnas sexuella läggning och omgivningens syn på samkönat föräldraskap påverkar familjelivet och barnens mående och livsvillkor.[41]

[38] Se avsnittet Vissa begrepp och förkortningar för en redogörelse av hur ”stjärnfamilj” respektive ”regnbågsfamilj” används i det här betänkandet. Se även avsnitt 10.2.1 och fotnot 43 nedan.
[39] Vad gäller underlaget avseende stjärnfamiljer kan här parentetiskt nämnas att under 2000-talet har alternativet att vara fler än två vuxna som skaffar barn tillsammans tappat i attraktivitet bland svenska kvinnliga samkönade par som planerar att skaffa barn. Skälen till det kan vara många, men vid intervjuer har det framkommit att en del ansett att det är omständligt och svårt att dela föräldraskapet med en eller två män. Vissa uppfattade en sådan familj som ”en skilsmässosituation som utgångspunkt”. Dessutom ville paren oftast att båda kvinnorna skulle vara vårdnadshavare för barnet. Ytterligare en närvarande förälder kunde då upplevas som ett hinder för att förverkliga det önskemålet (se Malmqvist, Anna m.fl. [2012]. Familjeliv hos samkönade par och andra regnbågsfamiljer. *Nätverksfamiljen*. 2 uppl., s. 149 och 150).
[40] Jfr bland annat Malmqvist, Anna m.fl. (2012). Familjeliv hos samkönade par och andra regnbågsfamiljer. *Nätverksfamiljen*. 2 uppl. s. 142–146 och Zetterqvist Nelson, Karin (2007) *Mot alla odds – regnbågsföräldrars berättelser om att bilda familj och få barn*, s. 17–22.
[41] Se exempelvis SOU 2001:10 samt den i föregående not angivna litteraturen.

Forskning av det sistnämnda slaget är av mindre intresse i det här sammanhanget. Det som främst är betydelsefullt för vårt arbete är i stället studier som behandlar relationerna mellan barn och sociala föräldrar i stjärnfamiljer och regnbågsfamiljer. Såvitt vi kunnat utröna är det temat fortfarande relativt outforskat.

Även på det här området har den hittillsvarande forskningen oftast utgått från ett föräldraperspektiv. När det gäller svensk forskning finns endast ett fåtal studier som inkluderar barns erfarenheter och perspektiv.[42]

Studier i urval[43]

Ett bidrag från senare tid är den intervjustudie som utfördes på uppdrag av Utredningen om faderskap och föräldraskap (Ju 2017:07). I studien deltog barn, ungdomar och unga vuxna som vuxit upp i regnbågsfamiljer eller blivit till genom spermiedonation. Rekrytering skedde i personliga kontaktnät och genom annonsering i sociala medier. Sammanlagt var det 18 personer som fick berätta om sina erfarenheter av föräldraskap och biologiskt ursprung. En rapport om studien finns intagen som bilaga till betänkandet *Nya regler om faderskap och föräldraskap* från 2018.[44]

Åtta deltagare var i åldrarna 10–15 år och tio deltagare var i åldrarna 17–32 år. Deltagarnas uppväxtfamiljer bestod av kvinnliga samkönade par, olikkönade par, ensamstående mödrar samt regnbågsfamiljer där fler än två vuxna delade föräldraansvaret. Några deltagare hade blivit till i en olikkönad relation, men efter separation och familjeombildning kommit att växa upp med samkönade föräldrar. Flertalet deltagare hade dock tillkommit genom spermiedonation.

År 2020 publicerades en mer detaljerad rapport om vissa av de uppgifter som framkom under intervjuerna med åtta av de äldre deltagarna (17–30 år).[45] De hade alla vuxit upp med ett kvinnligt

[42] Malmquist, Anna m.fl. (2018). *Barn och ungas perspektiv på föräldraskap och ursprung: Underlag för utredningen om faderskap och föräldraskap*. Se SOU 2018:68, bilaga 2.
[43] När vi i det här avsnittet redogör för innehållet i olika studier är vi trogna den terminologi som används i studierna. Begreppsanvändningen, främst avseende ”regnbågsfamilj/stjärnfamilj” och ”biologiskt/genetiskt ursprung”, avviker därför delvis från den som används i andra avsnitt.
[44] Malmquist, Anna m.fl. (2018). *Barn och ungas perspektiv på föräldraskap och ursprung: Underlag för utredningen om faderskap och föräldraskap*. Se SOU 2018:68, bilaga 2.
[45] Malmquist, Anna m.fl. (2020). Life Finds a Way: Young Adults With Lesbian Mothers Reflect on Their Childhood Prior to Legal Recognition of Same-Sex Parents in Sweden. *Frontiers in Psychology* 11:690.

samkönat par som föräldrar, men är födda innan sådant föräldraskap erkändes rättsligt i Sverige. I det följande redovisas några av huvuddragen i 2018 och 2020 års rapporter i ett sammanhang.

Såväl vuxna som underåriga barn beskrev att det var de sociala relationerna som var centrala för upplevelsen av föräldraskap. Biologiska eller genetiska band var i det avseendet oviktiga. De barn som hade erfarenhet av att växa upp med en eller flera sociala föräldrar beskrev hur kärlek, ansvar och fostran varit centralt för föräldraskapet.[46]

Några av de lite äldre deltagarna reflekterade även kring de familjerättsliga regler som familjen haft att förhålla sig till under uppväxten. Flertalet av de som hade vuxit upp med minst en social förälder menade att den sociala förälderns avsaknad av rättslig status som förälder eller vårdnadshavare inte hade inneburit något problem för dem själva i deras vardag. Även om det förhållandet kunde ha inneburit svårigheter för de vuxna var det inget som hade påverkat deltagarna som barn. Deltagarna framhöll att den sociala föräldern kunnat utöva ett fullvärdigt föräldraskap, med samma auktoritet och trygghet som en rättslig förälder. Flera underströk att avsaknaden av en rättslig koppling till den sociala föräldern inte hade lett till svagare sociala eller känslomässiga band. Detsamma gällde syskonrelationer som saknade ett rättsligt släktskap.

Det framkom också att flera deltagare hade erfarenheten att de vuxna i familjen, oavsett rättslig status, var lika delaktiga när olika beslut skulle fattas. Det ansågs ofta vara självklart. En deltagare hade en annan erfarenhet, men det gällde en vuxen som inte funnits med från början, dvs. en bonusförälder.

Flera deltagare berättade emellertid att deras föräldrar hade gjort stora anpassningar för att hitta vägar till föräldraskap, t.ex. att föräldrarna känt sig tvingade att ljuga eller kringgå lagar för att möjliggöra sin familj. Det kunde bland annat handla om att en social förälder hade undertecknat dokument som egentligen var avsedda för vårdnadshavare. Sådana händelser beskrev deltagarna genomgående

[46] Resultatet ligger i linje med utländska studier som funnit att barn till kvinnliga samkönade par har liknande relationer till sina föräldrar, oavsett biologiskt eller genetiskt släktskap. Det gäller dock inte under spädbarnstiden och möjligen inte heller under de första åren därefter. Se Golombok, Susan (2018) *Moderna familjer: Barn och föräldrar i nya konstellationer*, s. 78 och 79.

som utmaningar för föräldrarna och inte som något som påverkat dem själva som barn.[47]

Samtidigt hade många deltagare erfarenheten att den sociala föräldern vanligen hade erkänts som förälder av omvärlden. Flera berättade att skolan hade accepterat underskrifter av den sociala föräldern och vanligtvis bjudit in även den sociala föräldern till utvecklingssamtal eller andra möten mellan föräldrar och lärare. Alla delade dock inte den upplevelsen. Någon deltagare uttryckte att det i samband med inbjudan till utvecklingssamtal hade känts konstigt att en förälder och vårdnadshavare som hon inte bodde tillsammans med hade bjudits in i stället för en social förälder som stod henne mycket närmare.

Enligt rapporterna finns det två situationer där det kan bli påtagligt problematiskt för barnen att det sociala föräldraskapet inte tryggats av ett rättsligt föräldraskap, nämligen vid separationer och dödsfall.[48] En deltagare berättade att separationen mellan hennes mammor ledde till att hon växte upp skild från sin ena mamma (social förälder) och sitt syskon. Hennes mammor var rättsliga föräldrar till var sitt av barnen. Deltagaren berättade att föräldrarna hade tagit hänsyn till juridiska begränsningar när de gjorde upp om barnens boendesituation. En annan deltagare hade erfarenhet av att en rättslig förälder hade hänvisat till sin juridiska status i en konfliktsituation med en social förälder (dock inte i samband med separation).[49] När det gäller dödsfall var det arvsrättsliga aspekter som deltagarna uppehöll sig vid.

---

[47] I ett annat arbete av Anna Malmquist beskrivs vuxnas erfarenheter av att sakna rättslig status som förälder. Det handlar om kvinnliga samkönade par där en i paret kunnat bli rättslig förälder först efter en styvbarnsadoption. En del deltagare berättade att de före adoptionen inte kunnat hämta ut medicin till barnet eller haft möjlighet att fatta beslut vid kontakter med sjukvården. Andra hade varit förhindrade att öppna ett bankkonto eller köpa aktier i barnets namn. Flera beskrev att många praktiska situationer gick att lösa genom att den rättsliga föräldern utförde uppgiften eller ställde ut en fullmakt. Samtidigt var det flera föräldrar som menade att frånvaron av rättsligt erkännande inte enbart handlade om logistik, utan också om att inte känna sig legitim i sin föräldraroll. Se Malmqvist, Anna (2006) *Lesbiska småbarnsföräldrar. Utmaningar i en tid av möjligheter*, s. 86 och 87.

[48] En rädsla för vad som ska inträffa i en sådan situation beskrivs också i studier med vuxna deltagare. Se exempelvis Malmquist, Anna (2016). *Lesbiska småbarnsföräldrar. Utmaningar i en tid av möjligheter*, s. 82–85.

[49] Betydelsen av föräldrars skilda rättsliga status vid en konflikt har berörts även i studier med vuxna deltagare. I en svensk studie som bygger på intervjuer med föräldrar i regnbågsfamiljer där fler än två vuxna tar föräldraansvar, har bristen på rättsligt stöd för familjeformen ansetts vara en ytterligare belastning när mer bestående konflikter uppstår. En annan iakttagelse var att skillnaderna i status även hade återverkningar på den relationella dynamiken inom familjen (se vidare avsnitt 10.4 nedan). Se Zetterqvist Nelson, Karin (2007) *Mot alla odds – regnbågsföräldrars berättelser om att bilda familj och få barn*, s. 93–117 och Malmqvist, Anna m.fl. (2012). Familjeliv hos samkönade par och andra regnbågsfamiljer. *Nätverksfamiljen*. 2 uppl., s. 148.

Separation och familjeombildning i regnbågsfamiljer står i centrum för en amerikansk studie som publicerades 2013.[50] Studien bygger på intervjuer med 20 ungdomar och unga vuxna (15–29 år) vars homo- eller bisexuella föräldrar separerat under uppväxten. De flesta deltagarna i studien hade ursprungligen en rättslig förälder och en social förälder, allt som oftast två kvinnor. En erfarenhet som nästan alla deltagare delade var att separationen hade varit vänskaplig och att föräldrarna inte hade lagt någon vikt vid familjebandens juridiska erkännande eller icke-erkännande. I stället hade föräldrarna varit angelägna om att respektera alla relationer i familjen. Frågor som rörde barnen hade lösts informellt och utan inblandning av myndigheter och domstolar. Flera deltagare var samtidigt medvetna om föräldrarnas skilda juridiska status och upplevde bristen på erkännande av den sociala förälderns ställning som problematisk. De själva såg relationen med den sociala föräldern som verklig och meningsfull, men enligt lagstiftningen var den sociala föräldern inte annat än en främling. Någon deltagare hade också erfarenhet av att hennes sociala förälder hade ansökt om gemensam vårdnad men fått sin ansökan avvisad på grund av avsaknaden av ett rättsligt familjeförhållande. Den deltagaren beklagade att hon inte hade fått tillfälle att utveckla en relation med den sociala föräldern under sin uppväxt.

Ungefär hälften av deltagarna hade haft ett växelvist boende efter separationen. Men av de övriga hade i princip samtliga haft sitt stadigvarande boende hos den rättsliga föräldern. Några av deltagarna hade inte haft en regelbunden kontakt med den sociala föräldern efter separationen, men anledningen till det var oftast ett stort geografiskt avstånd.

Enligt studien kunde en s.k. styvbarnsadoption av barnet underlätta en långsiktig relation med båda föräldrarna, vilket ligger i linje med andra kvantitativt mer omfattande studier som funnit att förekomsten av rättsligt skydd för ett familjeband mellan barn och vuxen har samband med en omfattande kontakt efter en separation.[51]

[50] Allen, Katherine R. och Goldberg, Abbie E. (2013). Same-Sex Relationship Dissolution and LGB Stepfamily Formation: Perspectives of Young Adults with LGB Parents. *Family Relations*. *Interdisciplinary Journal of Applied Family Science* 62(4) s. 529–544.

[51] Se även Gartell, N. m.fl. (2011). Family characteristics, custody arrangements, and adolescent psychological well-being after lesbian mothers break up. *Family Relations*. *Interdisciplinary Journal of Applied Family Science* 60(5) s. 572–585.

Även den här studien visade att relationerna i ombildade familjer kan se mycket olika ut. Många av deltagarna beskrev positiva erfarenheter av sina bonusföräldrar, men ett fåtal hade en negativ bild av bonusföräldern. Samtliga i den senare kategorin hade fått en bonusförälder på den ursprungliga sociala förälderns sida. Vissa beskrev sin förälders nya partner som en förälder. Andra ansåg att bonusförälder (”stepparent”) var den mest passande etiketten. Några få talade i stället om en god vän.

10.3 Separationer, konflikter och barns mående

10.3.1 Vissa statistiska uppgifter

Under åren 2015–2020[52] har antalet hemmaboende barn (0–17 år) som upplevt en separation mellan sina föräldrar varierat mellan knappt 44 000 och knappt 50 000 per år. Det motsvarar för vart och ett av åren ungefär 3 procent av de barn som i början av året var bosatta med båda sina föräldrar. I ombildade familjer är det vanligare med separationer. Under samma tidsperiod har årligen ungefär 15 000–16 000 barn som var bosatta med en förälder och en bonusförälder[53] varit med om en separation, vilket andelsmässigt motsvarar ungefär 11–12 procent av barnen i den familjekategorin.[54]

De allra flesta separationer genomförs utan att det uppstår djupa och svårhanterliga konflikter mellan de vuxna. Men i vissa fall uppkommer det meningsskiljaktigheter som föräldrarna inte kan lösa på egen hand. År 2021 avgjorde tingsrätterna 6 066 mål[55] i kategorin ”Talan om vårdnad av barn m.m.”.[56] Det innebär en viss ökning i jämförelse med 2020, men en minskning i jämförelse med åren 2017–2019.[57] Den redovisade statistiken omfattar emellertid även vissa mål som inte rör tvister mellan föräldrar.[58]

[52] För äldre statistik hänvisas till SOU 2017:6 s. 133–135.
[53] I Statistikmyndigheten SCB:s statistik används dock ”styvförälder”.
[54] Statistikmyndigheten SCB:s statistikdatabas. *Barn- och familjestatistik*. Hemmaboende barn och unga 0–17 år vars föräldrar separerat under året efter kön, ålder och familjetyp. År 2015–2020. Tabell hämtad från databasen 2021-06-15.
[55] 816 av målen avslutades genom beslut om avskrivning.
[56] Domstolsverket (2022). *Domstolsstatistik 2021*, s. 17.
[57] Under åren 2017–2020 har antalet avgjorda mål i den aktuella kategorin varit som lägst 5 988 och som högst 7 359. För äldre och mer detaljerad statistik, se SOU 2017:6 s. 124–129.
[58] En sådan måltyp är överflyttning av vårdnad till särskilt förordnade vårdnadshavare. Se vidare SOU 2017:6 s. 124–129.

Vi har inte hittat några statistiska uppgifter som specifikt rör konflikter i samband med separationer i familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar.[59] Den nuvarande lagstiftningen innebär att det sällan bör förekomma familjerättsliga tvister om barn i samband med separation i sådana familjer, vare sig det handlar om ombildade familjer eller stjärnfamiljer.[60]

10.3.2 Något om föräldrar i konflikt

Frågan om vad som kännetecknar de föräldrar som för talan om vårdnad i domstol har behandlats av Annika Rejmer i hennes avhandling *Vårdnadstvister: en rättssociologisk studie av tingsrätts funktion vid handläggning av vårdnadskonflikter med utgångspunkt från barnets bästa*[61]. Det empiriska underlaget för studien bestod av en enkätundersökning och handlingar från 114 vårdnadsmål (vårdnadsutredning och tingsrättens dom). Enkätundersökningen riktade sig dels till föräldrar som varit parter i vårdnadsmål, dels till professionella aktörer.

[59] Vi har inte heller hittat några empiriska studier, varken svenska eller utländska, som närmare belyser konflikter i familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar eller som besvarar frågan om dynamiken i sådana konflikter på något betydelsefullt sätt skiljer sig från konflikter i andra familjer (jfr angående avsaknaden av sådana studier Abraham, Haim [2017]. A Family is what you make it? Legal Recognition and Regulation of Multiple Parents. *American University Journal of Gender, Social Policy & the Law* 25(4), article 2, s. 421).

Vi har emellertid haft vissa kontakter med finska myndigheter och domstolar som kan vara av intresse att redovisa i det här sammanhanget. Även om det i Finland inte finns någon officiell statistik om hur frekvent förekommande vårdnadstvister med fler än två vårdnadshavare är, ger den information som vi har fått ändå en viss ledning (se avsnitt 9.2.3 för en redovisning av de regler om vårdnad som gäller i Finland). År 2020 fanns i Finland totalt 1 020 884 barn (0–17 år). Av barnen hade 4 640 en eller flera extra vårdnadshavare, dvs. en annan vårdnadshavare än en förälder (september 2021). Av dessa barn var det i sin tur 2 640 som hade fler än två vårdnadshavare (föräldrar med del i vårdnaden och extra vårdnadshavare). Det var 450 av barnen med fler än två vårdnadshavare som totalt sett hade fler än tre (föräldrar med del i vårdnaden och extra vårdnadshavare). I avsaknad av statistik om tvister vände vi oss till landets största tingsrätt, Helsingfors tingsrätt, för att höra vilka erfarenheter som finns bland domarna där när det gäller vårdnadsmål med fler än två vårdnadshavare involverade. Av tingsrättens svar framgår att domstolen helt saknar erfarenhet av vårdnadstvister som involverar fler än två vårdnadshavare. Den finska statistiken och informationen från Helsingfors tingsrätt är diarieförd hos utredningen. Se även https://www.stat.fi/til/perh/2020/perh_2020_2021-05-28_tie_001_sv.html (hämtad 2021-10-12).

[60] Se dock avsnitt 14.3.2 angående förfrågningar till socialnämnden om att väcka talan om umgänge med någon annan än barnets rättsliga föräldrar. I några få fall har sådana förfrågningar framställts av en social förälder.

[61] Rejmer Annika (2003) *Vårdnadstvister: en rättssociologisk studie av tingsrätts funktion vid handläggning av vårdnadskonflikter med utgångspunkt från barnets bästa*. Lunds universitet, särskilt s. 71–79.

Av arbetet framgår att en majoritet av föräldrarna hade bildat familj relativt snabbt. Många hade inom loppet av tre år hunnit lära känna varandra, flytta ihop, få barn och separera. Det fanns en överrepresentation av föräldrar som var födda utanför Sverige. Detsamma gällde föräldrar från ett ”splittrat uppväxthem” och föräldrar med kriminell belastning, missbruksproblematik eller psykiska besvär. Det fanns också en överrepresentation av arbetslösa föräldrar och pappor med låg utbildningsnivå. En slutsats i avhandlingen var att de undersökta föräldrarna som grupp befann sig i en ekonomiskt och socialt utsatt position.

10.3.3 Föräldrakonflikters konsekvenser för barns hälsa

Att ett barns föräldrar separerar innebär i regel en stor förändring för familjen men behöver i sig inte innebära negativa konsekvenser för barnet. Forskningen på området visar att det inte är det faktum att föräldrarna har separerat som är riskfaktorn för psykisk och fysisk ohälsa, utan barnets utsatthet för konflikter innan, under och efter separationen.[62] En skilsmässa eller separation mellan föräldrar med allvarliga konflikter och bråk kan till och med förbättra barnets psykiska välbefinnande.[63]

Föräldrakonflikter som ger upphov till ohälsa hos barn utmärks av höga nivåer av ilska och misstro mellan föräldrarna. Vanligtvis finns det inslag av psykiskt och fysiskt våld. Risken att barnet utvecklar ohälsa ökar ytterligare om uppbrottet följs av att en förälder ägnar sig åt sabotage av barnets relation till den andra föräldern. Det har också påvisats ett samband mellan barnets mående och intensiteten i föräldrarnas konflikt. Ju högre konfliktnivå, desto sämre mår barnet. Barnets mående påverkas dessutom av antalet stressfyllda händelser och livsförändringar som barnet utsätts för under och efter

[62] Se bland annat Gähler, Michael (1998). *Life After Divorce. Economic, Social and Psychological Well-being among Swedish Adults and Children following family dissolution*. Stockholms universitet och Kelly, Joan B. (2000). Children’s Adjustment in Conflicted Marriage and Divorce: A Decade Review of Research. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry* 39(8) s. 963–973.
[63] Gähler, Michael och Palmtag, Eva-Lisa (2014). Skilda föräldrar, skilda liv? Familjeförhållanden som barn och levnadsvillkoren som vuxen. *Ojämlikhetens dimensioner. Uppväxtvillkor, arbete och hälsa i Sverige*, s. 81.

separationen. Ju högre stressnivå och ju fler livsförändringar, desto större inverkan på barnets mående.[64]

Forskning har även visat att långvariga och djupa föräldrakonflikter är en bidragande orsak till att barn kan utveckla en egen problematik, även på längre sikt. Det kan exempelvis handla om aggressivitet, antisocialt beteende, ångest och depression, sämre stresstålighet samt svårigheter att komma överens med kamrater. Även sämre skolprestationer har kopplats samman med konflikter mellan föräldrarna.[65]

10.4 Något om familjestrukturens betydelse för barns utveckling och välbefinnande

Det finns en mängd omständigheter som kan påverka ett barns utveckling och välbefinnande i en familj. Några faktorer som har framhållits är föräldrarnas psykologiska välbefinnande, föräldrakompetensen och familjens sociala omgivning. Det finns belägg för att det är en samverkan av sådana omständigheter, snarare än familjestrukturen som sådan, som är styrande för barnets anpassning och utveckling. Studier som har utmynnat i den slutsatsen har omfattat bland annat familjer med olikkönade föräldrar, samkönade föräldrar, ensamstående föräldrar, ombildade familjer och adoptivfamiljer. Att familjetyp i sig inte har en direkt effekt på barns utveckling innebär dock inte att den är oviktig. Familjestrukturen kan ha en indirekt betydelse på så sätt att den kan påverka föräldrarnas välbefinnande, familjerelationerna eller familjelivets kvalitet. Det är också känt att det bland barn i ombildade familjer och adoptivfamiljer finns en ökad förekomst av psykisk ohälsa. Samtidigt har det visat sig att den överrepresentationen kan förklaras av faktorer som är specifika för adoption eller bonusföräldraskap, exempelvis problem i den familj där barnet föddes.[66]

I sammanhanget kan även nämnas ett par svenska studier som bygger på uppgifter från den tidigare berörda undersökningsserien LNU.

[64] Bergman, Ann-Sofie och Rejmer, Annika (2017). ”Det är klart att barnen blir lidande”: om barns mående när föräldrar är i vårdnadstvist. *Socialmedicinsk Tidskrift* 94(4) s. 437–446.
[65] Se bland annat Golombok, Susan (2018) *Moderna familjer: Barn och föräldrar i nya konstellationer*, s. 25 och Bergman, Ann-Sofie och Rejmer, Annika (2017). ”Det är klart att barnen blir lidande”: om barns mående när föräldrar är i vårdnadstvist. *Socialmedicinsk Tidskrift* 94(4) s. 438.
[66] Golombok, Susan (2018). *Moderna familjer: Barn och föräldrar i nya konstellationer*, s. 122, 225–226 och 232–238.

I den ena studien framkom att barn som hade vuxit upp med separerade föräldrar i genomsnitt hade ett lägre psykiskt välbefinnande i vuxen ålder än de som hade vuxit upp med båda föräldrarna tillsammans. Studien visade emellertid att denna skillnad till fullo kunde förklaras av allvarliga konflikter och ekonomiska svårigheter i uppväxtfamiljen. Beträffande de barn som hade vuxit upp med separerade föräldrar visade det sig dessutom att det inte fanns några statistiskt säkerställda samband mellan psykiskt välbefinnande i vuxen ålder och en uppväxt med eller utan bonusföräldrar och bonussyskon.[67] I den andra studien – som vid sidan av LNU 2000 baserades på uppgifter från Statistikmyndigheten SCB:s undersökningar av levnadsförhållanden 2001–2003 (ULF), behandlades skillnader i emotionellt välbefinnande mellan pojkar och flickor (10–18 år) i olika familjekonstellationer[68]. I studien undersöktes i vad mån skillnaderna mellan barn i olika familjetyper kvarstod efter att hänsyn tagits till dels ekonomisk utsatthet, dels kvalitet i relationen mellan barn och förälder. Efter att sådana variabler hade beaktats kvarstod vissa skillnader, men dessa var i allmänhet små. Barn i bonusfamiljer hade generellt ett något lägre välbefinnande än barn som bodde med sina ursprungliga föräldrar. En iakttagelse i studien var att flickor som bodde med sin mamma och bonuspappa konsekvent hade ett lägre välbefinnande medan resultaten var mer blandade för de flickor som bodde med sin pappa och bonusmamma. Bland pojkarna var det i stället de som bodde med en ensamstående mamma som konsekvent hade ett något lägre välbefinnande. Mönstret var dock inte lika tydligt. Bland de äldsta pojkarna var det de som bodde med sin pappa och bonusmamma som hade allra högst välbefinnande. I studien framhölls att det inte varit möjligt att beakta antalet familjeombildningar eller tidpunkten för dessa. Båda dessa omständigheter skulle kunna påverka det sämre utfallet för bonusfamiljer och ensamhushåll.[69]

Att familjestrukturen kan ha en påverkan på de inbördes relationerna i familjen stämmer överens med de iakttagelser som Karin Zetterqvist Nelson har gjort i sin bok *Mot alla odds – regnbågs-*

[67] Gähler, Michael och Palmtag, Eva-Lisa (2014). Skilda föräldrar, skilda liv? Familjeförhållanden som barn och levnadsvillkoren som vuxen. *Ojämlikhetens dimensioner. Uppväxtvillkor, arbete och hälsa i Sverige*, s. 77–97.
[68] Familj med två ursprungliga föräldrar, ensamstående mamma, ensamstående pappa, mamma och bonuspappa respektive pappa och bonusmamma.
[69] Turunen, Jani (2013). *Stepfamily Dynamics in Sweden. Essays on family structure and children's well-being* och Family Structure, Gender and Adolescent Emotional Well-Being, *Journal of Divorce & Remarriage* 54(6) s. 476–504.

föräldrars berättelser om att bilda familj och få barn[70]. Arbetet är ett av få i Sverige som behandlar stjärnfamiljer. Studien omfattade i den delen fem familjer där det antingen fanns tre eller fyra vuxna som fungerade som föräldrar. Ett centralt tema för arbetet var frågor om jämvikt, balans och dynamik i de olika familjekonstellationerna. En slutsats var att de vuxnas skilda positioner – i rättsliga såväl som sociala och känslomässiga avseenden – utgjorde grunden för den konflikt som i varierande utsträckning fanns närvarande i några av familjerna – nämligen frågan om vem som stod barnet närmast.

Som redovisas ovan är även föräldrakompetens en viktig faktor för barnets utveckling och välbefinnande. Det finns studier som indikerar att det finns en jämförelsevis högre föräldrakompetens i vissa familjekonstellationer som avviker från den traditionella kärnfamiljen. Det gemensamma för dessa familjetyper är att tillkomsten av ett barn alltid är planerad och att föräldrarna ofta är starkt motiverade att få barn efter att ha kämpat för det under en längre tid. Det har också antagits att dessa omständigheter är den mest sannolika förklaringen till den högre föräldrakompetensen.[71]

[70] Zetterqvist Nelson, Karin (2007). *Mot alla odds – regnbågsföräldrars berättelser om att bilda familj och få barn*, s. 93–117.
[71] Golombok, Susan (2018) *Moderna familjer: Barn och föräldrar i nya konstellationer*, s. 226 och 227.

11 Gemensamma utgångspunkter

Vårt uppdrag innebär att vi ska göra en översyn av reglerna om föräldraskap, ta ställning till om utrymmet att häva ett föräldraskap ska begränsas och om personer som inte längre är gifta eller sambor ska kunna adoptera gemensamt eller adoptera varandras barn. Vårt uppdrag innebär vidare att vi ska undersöka om barn som växer upp i andra familjekonstellationer än den traditionella kärnfamiljen behöver ges bättre förutsättningar att upprätthålla relationen till vuxna som utan att vara barnets rättsliga föräldrar tar ett föräldraansvar för barnet. I uppdraget ingår också att överväga om det i övrigt behöver vidtas åtgärder för att underlätta för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar.

Uppdraget omfattar alltså en mängd olika frågor och det varierar i viss utsträckning vilka intressen vi har att ta hänsyn till i våra överväganden. Samtidigt finns det vissa mer övergripande utgångspunkter som har bäring på uppdragets alla delar. Dessa ska genomsyra såväl genomförandet av uppdraget som de förslag som presenteras i betänkandet. I det här avsnittet redogör vi i korthet för sådana gemensamma utgångspunkter. Mer ingående överväganden finns i de avsnitt där våra förslag presenteras (kapitel 12–14).

Uppdraget berör i samtliga delar frågor som är av stor betydelse för barn. En grundläggande utgångspunkt för våra överväganden är därför att i första hand beakta vad som bedöms vara barnets bästa (se artikel 3 i barnkonventionen). Principen om barnets bästa ska tillämpas vid alla åtgärder som rör barn. Den gäller inte bara vid rättstillämpning i förhållande till enskilda barn, utan också i lagstiftningsarbetet när de förslag som övervägs påverkar alla barn eller grupper av barn.

Det är också viktigt att vårt arbete och våra överväganden utgår från ett tydligt barnrättsperspektiv. Diskussioner om behovet av reformer på det familjerättsliga området utgår inte sällan från vuxnas upp-

fattningar. Ofta har barn och vuxna i barns närhet samma intresse. Det är dock inte givet att barns och vuxnas intressen alltid överensstämmer. Därför är det angeläget att barn själva får komma till tals och att deras åsikter beaktas i alla frågor som rör barn (artikel 12 i barnkonventionen). Av samma skäl är det viktigt för oss att exempelvis ta del av forskning där barns uppfattningar kommer fram (se kapitel 10). Vidare är det viktigt att vi inkluderar barn i olika åldrar och från olika familjekonstellationer i det kartläggningsarbete vi ska genomföra av problembilden för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar (se avsnitt 14.4.3).

Vår analys av hur förslagen påverkar barn ska utgå från de rättigheter som barn tillerkänns i barnkonventionen. De förslag som vi lägger fram ska stå i överensstämmelse med de rättigheter som kommer till uttryck i konventionens artiklar. Ett viktigt led i våra överväganden är därför att beakta innehållet i de olika artiklarna i konventionen. I kommande kapitel (kapitel 12–14) återkommer vi till enskilda artiklar när dessa är av omedelbar relevans för utvärderingen eller utformningen av ett visst förslag.

I vårt arbete måste vi också överväga om förslagen kan vara av särskild betydelse för någon viss grupp av barn. Delar av uppdraget rör frågor som gäller alla barn, men i vissa delar handlar det om åtgärder som främst påverkar barn i andra familjekonstellationer än den traditionella kärnfamiljen. I kapitel 14 återkommer vi till hur sådana åtgärder påverkar barn i de familjerna och hur detta bör vägas mot de eventuella risker som följer av att vissa förslag även kan träffa barn som inte ingår i den egentliga målgruppen för förslaget.

Gemensamt för flera delar av uppdraget är att våra överväganden och förslag främst kommer att få betydelse för relativt små grupper av barn och vuxna. För de flesta barn och vuxna är hävande av föräldraskap eller adoption aldrig aktuellt. Det är också en förhållandevis liten grupp av barn som har sociala föräldrar som ur barnets perspektiv har en föräldraroll som inte skiljer sig nämnvärt från den som barnets rättsliga föräldrar har. Uppdraget handlar emellertid om frågor som är av ytterst stor vikt för de barn och vuxna som faktiskt berörs. Målet är att stärka barnets rätt till sitt familjeliv och att bättre anpassa lagstiftningen efter den verklighet som råder i dag. Det finns en stor variation i hur familjer ser ut och det är ibland andra eller fler än barnets rättsliga föräldrar som barnet betraktar som sina föräldrar och har sin grundläggande trygghet hos. Att ett förslag tillgodoser

ett behov som endast ett relativt litet antal barn och vuxna har framstår mot den bakgrunden inte som ett relevant argument för att inte överväga förslaget i fråga. En annan sak är att det alltid måste övervägas om fördelarna för de barn eller familjer som ett förslag tar sikte på väger över de eventuella nackdelar som förslaget kan innebära.

Vi ska också i vårt arbete sträva efter att främja hbtqi-personers lika rättigheter och möjligheter. Den familjerättsliga lagstiftningen bygger på normer om hur familjer bildas och ser ut. Det är viktigt att synliggöra sådana normer och – inom de ramar som våra direktiv sätter – kritiskt granska vilka konsekvenser dessa får när andra än två heterosexuella cispersoner bildar familj. Lagstiftningen ska vara lättillgänglig och begriplig för alla familjer. Den bör som utgångspunkt inte reglera vissa familjer som tydliga huvudscenarier och andra som undantag i särskilda och mer invecklade paragrafer. En allmän utgångspunkt för våra förslag är också att dessa inte utan tungt vägande skäl ska göra skillnad mellan familjer beroende på föräldrarnas kön, sexuella läggning eller om de har ändrat könstillhörighet. Regelverket ska i möjligaste mån tillgodose de behov som olika familjer har, oberoende av sådana faktorer.

I vårt arbete är det vidare viktigt att ta del av de erfarenheter som barn och vuxna i olika familjekonstellationer har. Detta synsätt bör vara vägledande dels vid arbetet med att inhämta relevant forskning (kapitel 10), dels i vårt arbete med att kartlägga problembilden för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar (se avsnitt 14.4). Eventuella urval bör därför inte enbart beakta *representativitet*, utan även intresset av *representation*. Detta för att säkerställa att inte små minoritetsgrupper av familjer hamnar i skuggan av den breda majoriteten.

En ytterligare grundläggande utgångspunkt för våra överväganden är att dessa ska utgå från ett jämställdhetsperspektiv. Det är viktigt att erfarenheter hos både kvinnor och män tas tillvara och vår utgångspunkt är därför att det ska vara en jämn könsfördelning i det ovan nämnda kartläggningsarbetet vi ska genomföra. Vi ska också analysera hur de förslag som vi lägger fram kan komma att påverka jämställdheten mellan kvinnor och män. Målsättningen är att förslagen ska bidra till en ökad jämställdhet.

Av central betydelse för flera av våra förslag är också de fri- och rättigheter som Europakonventionen garanterar. I första hand är det rätten till skydd för privat- och familjeliv som aktualiseras (artikel 8). Denna rätt tillkommer både barn och vuxna. Barnets bästa är ett

grundläggande intresse som är överordnat annan hänsyn. Samtidigt innebär Europadomstolens praxis i enskilda frågor att det inte alltid är självklart att barnets intresse har ett ovillkorligt företräde framför ett motstående intresse som en vuxen kan ha. I stället är domstolens slutsats inte sällan den att nationella regler måste ge utrymme för att väga olika intressen mot varandra (se kapitel 7).

Även i andra frågor än de som är direkt berörda av Europadomstolens praxis kan det i vissa fall vara så att tillämpningen av de olika perspektiv som redovisas ovan leder till något skilda slutsatser. I allmänhet finns det inte några sådana intressekonflikter, men när det gör det måste vi ta hänsyn till det och göra en avvägning mellan de intressen som står mot varandra. Utfallet av en sådan avvägning ska alltid vara förenligt med barnets bästa.

12 Översyn av föräldrabalkens regler om föräldraskap

12.1 Regelverkets utformning

12.1.1 Vårt uppdrag och allmänna utgångspunkter

Vårt uppdrag är att göra en översyn av föräldrabalkens regler om föräldraskap och ta ställning till hur reglerna kan utformas för att bli mer överskådliga, enhetliga, heltäckande, könsneutrala och inkluderande samt enklare att tillämpa.

När de första renodlade reglerna om föräldraskap infördes i svensk rätt för drygt 100 år sedan var den traditionella kärnfamiljen den givna familjekonstellationen. En övervägande majoritet av alla barn föddes också inom äktenskapet mellan en man och en kvinna.[1] Sedan dess har synen på föräldraskap och familj förändrats.

I dag ser familjer olika ut och barn blir också till på olika sätt. För att möta denna utveckling har den föräldraskapsrättsliga regleringen kontinuerligt förändrats. På senare år har flera större reformer genomförts. Bland annat har möjligheterna att bli förälder till ett barn genom assisterad befruktning utökats och regler om föräldraskap införts för situationer där personer får barn efter att någon av dem eller båda har ändrat könstillhörighet. Föräldraskapsreglernas övergripande struktur, som i mångt och mycket fortfarande bygger på tanken att föräldrar är en man och en kvinna som är gifta med varandra och som får barn tillsammans genom samlag, har dock fått kvarstå i princip oförändrad. De andra sätten att få barn och bli förälder som tillkommit har

[1] År 1917 föddes det 120 855 barn i Sverige. Drygt 85 procent av barnen föddes av en gift mor (se Kungliga Statistiska Centralbyrån [1922], *Sveriges officiella statistik – Folkmängden och dess förändringar – Befolkningsrörelsen år 1917*, tabell 23). Detta kan jämföras med att drygt 45 procent av de 113 077 barn som föddes i Sverige under 2020 hade en gift mor (uppgifter från Statistikmyndigheten SCB:s befolkningsstatistik lämnade till utredningen 2021-09-27, uppgifterna finns diarieförda hos utredningen).

reglerats särskilt och i praktiken som undantag till den traditionella huvudregeln.

Att nya regler om föräldraskap successivt förts in i föräldrabalken utan att lagstiftningens struktur samtidigt har setts över, har gjort regelverket invecklat, svårtillgängligt och fragmenterat. För att förstå reglerna och kunna tillämpa dem förutsätts kunskap om regelverket i stort och om hur reglerna förhåller sig till och påverkar varandra. Uppdelningen av reglerna på ett stort antal paragrafer gör dem svåra att överblicka. Vissa regler brister också i tydlighet och begreppsanvändningen är inte enhetlig. Att det mot denna bakgrund finns ett behov av en översyn har påpekats från olika håll, bland annat av Lagrådet (se prop. 2017/18:155 s. 147).

Varje barn ska ha en trygg familjesituation och få växa upp i ett samhälle som inte gör skillnad på personer beroende på kön eller sexuell läggning eller på olika familjekonstellationer. För att denna syn ska få genomslag i praktiken är det viktigt att lagstiftningen återspeglar den.

Av våra direktiv framgår att översynen handlar om att förbättra det föräldraskapsrättsliga regelverkets struktur och göra det mer överskådligt, tydligt och begripligt. Samtidigt ska de sakliga skälen bakom dagens reglering tillgodoses. Den nuvarande fragmenterade ordningen där i praktiken lika fall regleras i olika paragrafer bör i största möjliga utsträckning undvikas.

I vårt uppdrag med att se över strukturen för regelverket ingår, enligt våra direktiv, att överväga att införa ett mer generellt och könsneutralt föräldraskapsbegrepp. Även om det införs ett sådant begrepp kommer det dock, i viss utsträckning, finnas behov av att göra åtskillnad mellan föräldrar. Bestämmelserna om socialnämndens medverkan vid fastställande av föräldraskap bygger exempelvis på att utredning enbart genomförs beträffande en person som inte själv har fött barnet. Enligt våra direktiv bör dock det relevanta framför allt vara att kunna ange vilken förälder som har fött barnet och vem som ska betraktas som barnets andra förälder. Med anledning av detta och i syfte att göra regelverket mer heltäckande ingår det också i vårt uppdrag att överväga om den oskrivna principen om moderskap – som innebär att den som har fött ett barn är barnets mor – bör lagfästas i föräldrabalken.

Reglerna om föräldraskap handlar i grunden om att fastställa ett barns familjerättsliga ställning och tillgodose barnets rätt till sin förälder eller sina föräldrar. En självklar utgångspunkt är därför att lag-

stiftningen ska utformas utifrån barnets bästa och med beaktande av de rättigheter barn tillerkänns enligt bland annat barnkonventionen. Vidare bör reglerna inte utan tungt vägande skäl göra skillnad mellan föräldrar beroende på deras kön, vem de bildar familj med eller om de har ändrat könstillhörighet.

12.1.2 Det föräldraskapsrättsliga regelverkets uppbyggnad

Allmänt om regelverkets struktur

För att kunna ta ställning till hur den föräldraskapsrättsliga regleringens struktur kan bli mer överskådlig, tydlig och begriplig, är en förståelse av hur regelverket är uppbyggt av värde.

Regler om föräldraskap finns i föräldrabalken. De regler som berörs av våra överväganden återfinns i föräldrabalkens tre inledande kapitel. Föräldraskap kan också etableras genom adoption. Reglerna om adoption finns i ett eget kapitel, 4 kap. föräldrabalken, och berörs inte av våra överväganden om det föräldraskapsrättsliga regelverkets uppbyggnad. De grundläggande reglerna om vem som är förälder till ett barn finns i 1 kap. föräldrabalken. I 2 kap. föräldrabalken finns bestämmelser om när och hur socialnämnden ska medverka vid fastställande av föräldraskap. Bestämmelser om domstolsprocessen i mål om föräldraskap finns i 3 kap. föräldrabalken.

Kritiken mot det föräldraskapsrättsliga regelverket har framför allt riktats mot 1 kap. föräldrabalken och tagit sikte på kapitlets svårtillgängliga struktur och dess otydliga och exkluderande regler.[2] I vår genomgång av den föräldraskapsrättsliga regleringens uppbyggnad har vi därför valt att fokusera på reglerna i 1 kap. föräldrabalken – vad de egentligen innebär och hur de förhåller sig till varandra.

[2] Se bland annat Lagrådets yttrande över förslagen i propositionen Modernare regler om assisterad befruktning och föräldraskap (prop. 2017/18:155 s. 147).

Ett barn kan inte ha mer än två föräldrar men i föräldrabalken finns det tre olika termer för förälder och föräldraskap

Av föräldrabalkens regler om föräldraskap följer att ett barn inte kan ha mer än två rättsliga föräldrar – den förälder som har fött barnet och barnets andra förälder.[3] Regelverket innehåller dock tre olika termer för förälder och föräldraskap: mor, far och förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken. ”Mor” avser i första hand den kvinna som har fött barnet, men kan även – i situationen att en av eller båda barnets föräldrar har ändrat könstillhörighet – avse en kvinna som antingen har bidragit med sina spermier till ett barns tillkomst eller samtyckt till att hennes make eller sambo genomgår en assisterad befruktning (1 kap. 11 a § andra stycket och 14 §). ”Far” avser i första hand en man som antingen har bidragit med sina spermier till ett barns tillkomst eller samtyckt till att hans make eller sambo genomgår en assisterad befruktning (1 kap. 5 och 8 §§, 11 a § första stycket och 13 §). ”Far” kan dock även avse en man (som tidigare har varit kvinna, KtM) som har fött ett barn (1 kap. 11 §). ”Förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken” är förbehållet den av kvinnorna i ett samkönat äktenskap eller samboförhållande som inte har fött barnet och tar endast sikte på relationer där ingen i paret har ändrat könstillhörighet.[4]

Lika fall regleras i olika paragrafer

Det finns få regler om föräldraskap för den som har fött barnet. När det är en kvinna som har fött barnet och hon dessutom är barnets genetiska förälder har hennes föräldraskap ansetts vara så självklart att detta inte följer av lag utan av den oskrivna principen ”mater semper certa est” (det är alltid säkert vem som är mor) eftersom ”mater est quam gestatio demonstrat” (modern är den som födandet visar). Att en kvinna som har fött ett barn är barnets rättsliga förälder även vid äggdonation, dvs. när kvinnan inte är barnets genetiska förälder, har reglerats särskilt i en egen paragraf (1 kap. 7 §). Det finns också

[3] Ett barn som har tillkommit genom en assisterad befruktning av en ensamstående får i regel en rättslig förälder. Om behandlingen har utförts inom svensk hälso- och sjukvård eller vid en behörig inrättning i utlandet och barnet har rätt att ta del av uppgifter om spermiedonatorn ska det nämligen inte fastställas något föräldraskap utöver föräldraskapet för den ensamstående (1 kap. 3 § andra stycket och 1 kap. 12 § andra stycket föräldrabalken).

[4] För att en kvinna ska anses vara förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken måste de villkor som anges i paragrafen vara uppfyllda, bland annat ska behandlingen antingen ha utförts inom svensk hälso- och sjukvård eller vid en behörig inrättning i utlandet och barnet ha rätt att ta del av uppgifter om spermiedonatorn.

en särskild bestämmelse för situationen att den som har fött barnet är en man (som tidigare har varit kvinna, KtM). Mannen blir, i likhet med vad som gäller för en kvinna som har fött ett barn, förälder till barnet oavsett om han är barnets genetiska förälder eller inte. I stället för ”mor” används dock benämningen far om honom (1 kap. 11 §). Föräldraskapet för den som har fött barnet uppkommer ”per automatik” genom födandet och det finns därför inte några särskilda bestämmelser om fastställande eller hävande av ett sådant föräldraskap.

När det gäller föräldraskapet för den av föräldrarna som inte har fött barnet – barnets andra förälder – finns det ett stort antal regler. Inte mindre än 18 paragrafer i 1 kap. föräldrabalken innehåller regler om föräldraskap för barnets andra förälder. Det finns dock bara två rättsliga grunder för hur ett sådant föräldraskap kan etableras. Barnets andra förälder är antingen den som har bidragit med sina spermier till barnets tillkomst[5], dvs. barnets genetiska förälder, (1 kap. 5, 13 och 14 §§) eller den som har samtyckt till att hans eller hennes make eller sambo genomgått en assisterad befruktning om det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att barnet har tillkommit genom behandlingen[6] (1 kap. 8, 9, 13 och 14 §§). Den som blir förälder till ett barn genom samtycke till en assisterad befruktning kan vara barnets genetiska förälder. Detta är dock inte någon nödvändig förutsättning för föräldraskap. Samtycke som rättslig grund för föräldraskap gäller också under vissa förutsättningar när andra spermier än makens eller sambons har använts vid behandlingen.

De två grunderna för rättsligt föräldraskap för barnets andra förälder gäller alla barn. Däremot ser själva processen för hur föräldraskapet etableras olika ut beroende på om den som har fött barnet är gift eller ogift.

Om den som har fött barnet är gift vid barnets födelse presumeras maken vara barnets förälder. Föräldraskapet för maken uppkommer således ”per automatik” när barnet föds, oavsett om det finns förutsättningar för föräldraskap eller inte. Detta innebär att de rättsliga grunderna för föräldraskap enbart aktualiseras om det presumerade föräldraskapet ifrågasätts, t.ex. genom att föräldern eller barnet väcker talan om att föräldraskapet ska hävas. Eftersom det finns tre olika termer för förälder och föräldraskap (mor, far och förälder enligt

[5] Barnet kan ha tillkommit antingen genom samlag eller assisterad befruktning.
[6] Om donerade spermier har använts, krävs det även att behandlingen har utförts antingen inom svensk hälso- och sjukvård eller vid en behörig inrättning i utlandet och barnet har rätt att ta del av uppgifter om spermiedonatorn.

1 kap. 9 § föräldrabalken) finns det också flera föräldraskapspresumtioner och flera olika paragrafer som reglerar när ett presumerat föräldraskap kan hävas.

Om den som har fött barnet inte är gift när barnet föds eller om ett presumerat föräldraskap har hävts, ska föräldraskapet för barnets andra förälder fastställas. Föräldraskapet kan antingen fastställas genom att den som anser sig vara barnets förälder bekräftar föräldraskapet eller genom att en domstol beslutar att en viss person är barnets förälder. Ett föräldraskap ska bara fastställas om någon av de rättsliga grunderna för föräldraskap är uppfyllda. När ett föräldraskap fastställs genom dom är det domstolen som bedömer om det finns förutsättningar för en sådan fastställelse. När föräldraskapet bekräftas under medverkan av socialnämnden är det nämnden som gör den bedömningen. Vid en digital bekräftelse av föräldraskapet finns det inte någon myndighet som kontrollerar att de rättsliga grunderna för föräldraskap är uppfyllda. I stället är det upp till de enskilda – den som lämnar bekräftelsen och den som har fött barnet och som ska godkänna bekräftelsen – att med hjälp av den information som lämnas i e-tjänsten avgöra om det finns förutsättningar för föräldraskap.

Liksom för presumerade föräldraskap medför de tre olika termerna att lika fall för att fastställa ett föräldraskap regleras i olika paragrafer. Vidare är regelverkets struktur tydligt uppbyggd kring huvudregeln – att barnets andra förälder är en man som inte har ändrat könstillhörighet (faderskap). Ett exempel på detta är att reglerna om fastställande av föräldraskap i situationen att en av eller båda föräldrarna har ändrat könstillhörighet hänvisar tillbaka till reglerna om fastställande av faderskap. För att kunna avgöra vad som krävs för ett sådant rättsligt föräldraskap är det alltså inte tillräckligt att enbart läsa reglerna om föräldraskap vid ändrad könstillhörighet. Reglerna måste läsas tillsammans med bestämmelserna om faderskap. Detta är en lösning som är både omständlig och svårtillgänglig.

Sammanfattningsvis finns det alltså tre rättsliga grunder för föräldraskap: att föda ett barn, att bidra med sina spermier till ett barns tillkomst och att samtycka till en makes eller sambos assisterade befruktning. Föräldraskapet för den som har fött barnet etableras ”per automatik” genom födandet. Det krävs inte heller något särskilt förfarande för att föräldraskap ska etableras för maken till den som har fött barnet. Ett sådant föräldraskap etableras direkt när barnet föds. För att någon som varken har fött barnet eller är gift med den som

har fött barnet ska bli förälder krävs att hans eller hennes föräldraskap fastställs genom bekräftelse eller dom. Eftersom det finns tre olika termer för förälder och föräldraskap – mor, far och förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken – finns det för varje grund och förfarande för föräldraskap också flera olika paragrafer som reglerar samma situation. Totalt finns det 20 paragrafer med regler om vem som är förälder till ett barn.

12.1.3 Förhållandet mellan de rättsliga grunderna för föräldraskap för den som inte har fött barnet

Som framgår ovan finns det *en* rättslig grund för föräldraskap för den som har fött barnet – själva födandet. För föräldraskapet för barnets andra förälder, den som inte har fött barnet, finns det *två olika* rättsliga grunder – att bidra med sina spermier till ett barns tillkomst (genetik) eller att samtycka till en makes eller sambos assisterade befruktning (samtycke). I följande avsnitt behandlar vi frågan om hur de två rättsliga grunderna för föräldraskap för den som inte har fött barnet förhåller sig till varandra.

De första renodlade reglerna om föräldraskap tillkom under en tid när alla barn var ett resultat av samlag mellan en man och en kvinna och de flesta barn också föddes inom ett äktenskap. Sedan dess har det successivt tillkommit nya sätt att få barn och bli förälder. Regelverkets övergripande struktur har dock behållits i princip oförändrad, vilket bland annat innebär att samtycke som rättslig grund för föräldraskap i princip regleras som ett undantag till huvudregeln – att det är den genetiska kopplingen till barnet som avgör vem som är barnets andra förälder. I 1 kap. 8 §, som innehåller regler om faderskap på grund av samtycke till en assisterad befruktning, anges följande.

> Om modern har genomgått en insemination eller befruktning utanför kroppen med samtycke av en man som var hennes make eller sambo och det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att barnet har tillkommit genom behandlingen, ska vid tillämpningen av 2–5 §§ den som har lämnat samtycket anses som barnets far.
>
> Vid en behandling som har utförts med spermier från en annan man än moderns make eller sambo gäller första stycket endast om behandlingen har utförts enligt 6 eller 7 kap. lagen (2006:351) om genetisk integritet m.m. eller om behandlingen har utförts vid en behörig inrättning i utlandet och barnet har rätt att ta del av uppgifter om spermiedonatorn.

Som framgår av lagtexten innehåller paragrafen inte några uttryckliga regler om när och hur ett faderskap som grundar sig på samtycke kan fastställas eller hävas. I stället hänvisar paragrafen tillbaka till de regler om fastställande och hävande av faderskap som gäller för den som är far till ett barn på grund av sin genetiska koppling till barnet. Men vad innebär det då i praktiken att den som har lämnat samtycket ska anses vara barnets far vid en tillämpning av bestämmelser om faderskap för en genetisk far? Uttalanden i förarbetena ger viss vägledning.

En förutsättning för att en man ska anses som far på grund av sitt samtycke är, som redan har nämnts, att barnets mor var gift eller sambo med mannen vid tidpunkten för behandlingen och att mannen har samtyckt till den behandling som lett till barnets tillkomst. För barn som har tillkommit efter den 31 december 2018 med andra spermier än makens eller sambons gäller också att behandlingen ska ha genomförts antingen inom svensk hälso- och sjukvård eller vid en behörig inrättning i utlandet och barnet har rätt till uppgifter om spermiedonatorn. När dessa förutsättningar är uppfyllda, kan faderskapet för moderns make inte hävas. Om modern är sambo och faderskapet därför ska fastställas, kan faderskapet inte hävas när det har fastställts genom en digital faderskapsbekräftelse. Om faderskapsbekräftelsen har lämnats vid ett personligt besök hos socialnämnden, ska nämnden godkänna den. För det fall moderns sambo vägrar att bekräfta sitt faderskap, kan faderskapet i stället fastställas genom dom (se prop. 1984/85:2 s. 19 och 20, prop. 1987/88:160 s. 20 och prop. 2017/18:155 s. 67 och 68).

Om någon av de förutsättningar som anges ovan brister är paragrafen, enligt sin ordalydelse, inte tillämplig. I en sådan situation ska faderskapet för barnet i stället etableras enligt de ”vanliga reglerna” om faderskap, dvs. för den man som är barnets genetiska far (1 kap. 3–5 §§). Detta innebär att det som utgångspunkt är spermiedonatorn som ska fastställas som barnets far när barnet har tillkommit genom en assisterad befruktning med andra spermier än makens eller sambons. Faderskapet kan dock inte fastställas genom dom för en man som är spermiedonator inom svensk hälso- och sjukvård (1 kap. 5 § andra stycket). Om barnet har tillkommit före den 1 juli 2005 kan, enligt uttalanden i förarbetena, faderskapet inte heller fastställas genom dom för en man som har donerat spermier utanför den svenska hälso- och sjukvården. Spermiedonatorn kan däremot frivilligt ta på sig faderskapet genom att bekräfta det (se prop. 1984/85:2 s. 14, 20 och 21 och prop. 2004/05:137 s. 64).

Om barnet har tillkommit genom en assisterad befruktning med makens eller sambons spermier, är det maken eller sambon som i egenskap av genetisk far till barnet ska etableras som barnets far. Av uttalanden i förarbetena framgår dock att maken eller sambon inte kan tvingas att ta på sig faderskapet till barnet om den bristande förutsättningen är att han inte har samtyckt till behandlingen. Det här är en situation som i praktiken sällan lär inträffa, vilket även framhålls i förarbetena. Det ställs nämligen inte några särskilda formkrav för att makens eller sambons samtycke till behandlingen ska vara giltigt. Det avgörande är att maken eller sambon har gett uttryck för en vilja att ta på sig det rättsliga ansvaret som far till det blivande barnet och att detta har framförts till modern eller till den ansvariga läkaren (se prop. 1984/85:2 s. 19–21 och prop. 1987/88:160 s. 20 och 21).

Sammanfattningsvis kan det alltså i undantagsfall saknas förutsättningar att få faderskapet fastställt för ett barn som har tillkommit genom en assisterad befruktning. Så blir fallet om behandlingen har utförts med makens eller sambons spermier utan att det finns ett giltigt samtycke och mannen inte själv vill bekräfta faderskapet. Utfallet blir detsamma om behandlingen har genomförts inom svensk hälso- och sjukvård med spermier från en annan man än maken eller sambon och donatorn inte frivilligt tar på sig faderskapet genom att bekräfta det (se prop. 1984/85:2 s. 14 och 19–21 och prop. 1987/88:160 s. 20 och 21).

Detta förhållande – att barnets genetiska far inte mot sin vilja kan etableras som rättslig far till barnet om det saknas ett giltigt samtycke till behandlingen – framgår emellertid inte uttryckligen av lagtexten. Enligt de aktuella bestämmelsernas ordalydelser borde en make som har bidragit med sina spermier till behandlingen inte kunna få sitt faderskap hävt med hänvisning till ett bristande samtycke.[7] Vidare borde en sambo som inte vill bekräfta sitt faderskap kunna fastställas som barnets far genom dom när barnet har tillkommit med hans sper-

[7] Enligt 1 kap. 2 § föräldrabalken ska makens faderskap hävas om det är utrett att modern har haft samlag med någon annan än mannen under den tid då barnet kan ha tillkommit och det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att barnet har tillkommit genom samlaget, det på grund av barnets arvsanlag eller någon annan särskild omständighet kan hållas för visst att mannen inte är barnets far, eller barnet har tillkommit före äktenskapet eller under det att makarna levde åtskilda och det inte är sannolikt att makarna har haft samlag med varandra under den tid då barnet kan ha tillkommit (se även SOU 1983:42 s. 61 och 63 och prop. 1984/85:2 s. 7 om att rättsläget före införandet av de särskilda reglerna om faderskap på grund av samtycke till assisterad befruktning var sådant att makens faderskap inte kunde hävas om det var hans spermier som hade använts vid behandlingen).

mier.[8] I vart fall om behandlingen har utförts utanför den svenska hälso- och sjukvården. Om behandlingen har genomförts inom svensk hälso- och sjukvård gäller att faderskapet inte kan fastställas genom dom för en man som är spermiedonator (1 kap. 5 § andra stycket). Med ”donator” avses enligt vävnadsdirektivet[9] och dess genomförandedirektiv[10] varje mänsklig källa, levande eller avliden, till mänskliga celler eller vävnader. Även en make eller sambo som bidrar med sina spermier till sin partners assisterade befruktning är alltså en spermiedonator (jfr prop. 2017/18:155 s. 30 och SOSFS 2009:32). Situationen – att det är maken eller sambon som har donerat spermierna till behandlingen – nämns dock inte uttryckligen i förarbetena och de uttalanden som görs ger snarare intrycket av att avsikten med bestämmelsen enbart är att begränsa möjligheten att fastställa en utomstående spermiedonators faderskap (se prop. 2004/05:137 s. 52 och 53).

Sammanfattningsvis kan vi alltså konstatera att det när det gäller faderskap inte alltid är givet hur de två rättsliga grunderna – genetik respektive samtycke – förhåller sig till varandra. Enligt de aktuella bestämmelsernas ordalydelser borde den genetiska fadern i regel kunna fastställas som barnets far när det inte finns möjlighet att etablera faderskapet till barnet på grund av makens eller sambons samtycke till behandlingen.[11] Av uttalanden i förarbetena framgår dock att den genetiska fadern inte mot sin vilja kan etableras som rättslig far till barnet när det finns brister i hans samtycke till behandlingen.

Förhållandet mellan de rättsliga grunderna för föräldraskap för den som inte har fött ett barn kommer till tydligare uttryck i de särskilda reglerna om föräldraskap vid ändrad könstillhörighet. I bestämmelserna om hävande av ett presumerat föräldraskap för en make i ett gift par där en eller båda i paret har ändrat könstillhörighet framgår det uttryckligen att makens föräldraskap kan hävas om det saknas ett gil-

[8] Enligt 1 kap. 5 § första stycket 3 föräldrabalken ska rätten genom dom fastställa en man som far till barnet om det är utrett att en insemination eller befruktning utanför kroppen har utförts med hans spermier under den tid då barnet kan ha tillkommit och det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att barnet har tillkommit genom behandlingen.

[9] Europaparlamentets och rådets direktiv 2004/23/EG av den 31 mars 2004 om fastställande av kvalitets- och säkerhetsnormer för donation, tillvaratagande, kontroll, bearbetning, konservering, förvaring och distribution av mänskliga vävnader och celler.

[10] Kommissionens direktiv 2006/17/EG av den 8 februari 2006 om genomförande av Europaparlamentets och rådets direktiv 2004/23/EG när det gäller vissa tekniska krav för donation, tillvaratagande och kontroll av mänskliga vävnader och celler.

[11] Det enda uttryckliga undantaget är att faderskapet inte kan fastställas genom dom för en man som är spermiedonator inom svensk hälso- och sjukvård (1 kap. 5 § andra stycket föräldrabalken).

tigt samtycke och detta även om det är makens egna spermier som har använts vid behandlingen (1 kap. 11 c §).[12]

12.1.4 Våra överväganden och förslag

Utformningen av reglerna om föräldraskap ska förenklas och moderniseras

Förslag: Utformningen av reglerna om föräldraskap ska förenklas och moderniseras.

Tre nya kapitel om föräldraskap, 1–3 kap. föräldrabalken, ska införas.

Som redan har framgått har den föräldraskapsrättsliga regleringen kontinuerligt förändrats sedan de första renodlade reglerna om föräldraskap infördes för mer än ett århundrade sedan. Lagändringarna har varit nödvändiga för att anpassa regelverket till nya sätt att bilda familj och i dag är den svenska föräldraskapsrättsliga regleringen innehållsmässigt en av de mest moderna i världen. Reglerna innebär bland annat att samma förutsättningar för föräldraskap gäller för samkönade par som för olikkönade par och detta oberoende av om någon av föräldrarna har ändrat könstillhörighet. Att nya regler har införts löpande utan att det samtidigt har gjorts en översyn av regelverket som helhet, har dock fått konsekvensen att regelverket har blivit både invecklat och svårtillgängligt. Regleringens övergripande struktur, som i mångt och mycket fortfarande bygger på att föräldrar är en man och en kvinna som får barn tillsammans genom samlag, har nämligen behållits. När andra sätt att få barn och bli förälder tillkommit, har detta reglerats särskilt och i praktiken som undantag till den traditionella huvudregeln. Vidare är regleringens utformning i stor utsträckning styrd av att det finns tre olika termer för förälder och föräldraskap: mor, far och förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken. Sammantaget medför detta att regelverket har blivit både omfattande och svårt att överblicka. Lika situationer regleras i stor utsträckning i olika paragrafer. För att förstå reglerna och kunna tillämpa dem krävs både

[12] Enligt 1 kap. 11 c § föräldrabalken ska makens föräldraskap hävas om den som har fött barnet har genomgått en insemination eller befruktning utanför kroppen men villkoren enligt 1 kap. 8 § föräldrabalken inte är uppfyllda. Ett av dessa villkor är att maken ska ha samtyckt till behandlingen.

kunskap om regelverket i stort och om hur reglerna förhåller sig till och påverkar varandra.

Reglerna om föräldraskap berör alla i vårt samhälle. Föräldraskap har också stor betydelse för både barn och föräldrar. Förutom det familjerättsliga band som föräldraskapet knyter mellan barn och förälder är olika rättigheter och skyldigheter knutna till det rättsliga föräldraskapet, bland annat rätten till arv och skyldigheten att betala underhåll till ett barn. Även reglerna om vårdnaden om ett barn knyter an till det rättsliga föräldraskapet. Föräldraskapets betydelse återspeglas även i Europakonventionen och barnkonventionen, som båda gäller som lag i Sverige. Enligt Europakonventionen har var och en rätt till respekt för sitt privat- och familjeliv (artikel 8). Barnkonventionen tillerkänner barnet olika rättigheter, bland annat rätten att, så långt det är möjligt, få veta vilka dess föräldrar är och få deras omvårdnad (artikel 7). Mot den bakgrunden är det angeläget att föräldrabalkens regler om föräldraskap inte bara är moderna utan också lättillgängliga till sitt innehåll.

I dag är den föräldraskapsrättsliga regleringen uppdelad i tre kapitel: 1 kap. om vem som är förälder till ett barn, 2 kap. om socialnämndens medverkan vid fastställande av föräldraskap och 3 kap. om rättegången i mål om föräldraskap. Kapiteluppdelningen är, enligt vår uppfattning, ändamålsenlig och bör därför behållas. De ändringar vi föreslår är dock av så genomgripande natur att de motiverar att de nuvarande 1–3 kap. föräldrabalken upphävs och ersätts av tre nya kapitel.

I följande avsnitt går vi igenom 1–3 kap. föräldrabalken och de ändringar som, enligt vår uppfattning, behövs i respektive kapitel för att åstadkomma en modernt utformad reglering.

Det nya 1 kap. föräldrabalken

Förslag: Det ska införas ett könsneutralt föräldrabegrepp.

Den oskrivna moderskapsprincipen ska lagfästas tillsammans med befintliga regler om föräldraskap för den som har fött barnet. Även i övrigt ska bestämmelser i kapitlet som reglerar samma situation föras samman i gemensamma paragrafer.

Kapitlet ska inledas med reglerna om vem som är förälder till ett barn och hur föräldraskap etableras. Reglerna om hävande av föräldraskap ska samlas och placeras i slutet av kapitlet.

Förhållandet mellan föräldraskap som grundar sig på samtycke till en makes eller sambos assisterade befruktning och föräldraskap för den som har bidragit med spermier till ett barns tillkomst ska klargöras. Samtycke till en makes eller sambos assisterade befruktning ska endast få företräde som rättslig grund för föräldraskap när det finns ett giltigt samtycke och den som samtycker inte har bidragit med sina spermier till behandlingen.

En utomstående donator som har donerat spermier till en behörig inrättning för assisterad befruktning ska inte kunna fastställas som förälder till barnet genom dom.

Det ska uttryckligen anges att socialnämnden inte får godkänna en föräldraskapsbekräftelse förrän barnet har fötts.

Grunderna för att häva ett föräldraskap ska förtydligas.

De särskilda bevislättnadsreglerna för fastställande av föräldraskap och hävande av ett presumerat föräldraskap ska behållas.

I övrigt ska nuvarande regler i 1 kap. föräldrabalken föras över i sak oförändrade till det nya kapitlet.

Det ska införas ett könsneutralt föräldrabegrepp

Som framgår ovan finns det flera olika faktorer som har bidragit till att reglerna i 1 kap. föräldrabalken om vem som är förälder till ett barn har blivit invecklade och svåra att överblicka. Den starkast bidragande orsaken är att det finns flera olika termer för förälder och föräldraskap: mor, far och förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken. Följden av att det finns tre termer i stället för en gemensam är nämligen att lika situationer i stor utsträckning regleras i flera olika paragrafer. Ett exempel är att föräldraskapet för barn som har tillkommit efter assisterad befruktning regleras i olika paragrafer beroende på om det par som har genomgått behandlingen är olikkönat, samkönat eller ett par där en eller båda har ändrat könstillhörighet. Trots att grunden för föräldraskap är densamma – samtycke till en makes eller sambos assisterade befruktning – regleras föräldraskapet i fyra skilda paragrafer. Förutsättningarna för föräldraskap framgår dock inte uttryckligen av varje enskild paragraf, vilket medför att det i regel är nödvändigt att läsa flera olika paragrafer för att få klarhet i vad som gäller

i det enskilda fallet.[13] Detta gör det svårt för enskilda att förstå regelverket, särskilt när familjen avviker från huvudregeln att ett barns föräldrar är en man och kvinna som inte har ändrat sin könstillhörighet. Att det finns särskilda regler om föräldraskap för familjekonstellationer som skiljer sig från normen kan också upplevas som utpekande av berörda familjer. Risken är vidare att den invecklade regleringen leder till fel vid tillämpningen, något som kan påverka det barn som drabbas. Ett rättsligt felaktigt föräldraskap kan komma att ifrågasättas och, i förlängningen, leda till att barnet förlorar en rättslig förälder senare i livet.

Det finns alltså flera nackdelar med att ha olika termer för föräldraskap. Vad är då skälen till att lagstiftaren valde denna lösning? När de första renodlade reglerna om föräldraskap infördes var gemensamt föräldraskap förbehållet en kvinna och man som antingen fick barn genom samlag eller blev föräldrar genom adoption. Det låg därför nära till hands för lagstiftaren att välja de allmänt vedertagna ”mor” och ”far” för att beskriva ett rättsligt föräldraskap. När samkönade kvinnliga par fick tillgång till assisterad befruktning inom svensk hälso- och sjukvård valde lagstiftaren att införa ett nytt uttryck – förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken – för att enkelt kunna skilja mellan den kvinna i paret som inte har fött barnet och barnets mor. I vissa sammanhang finns det nämligen ett behov av att kunna göra åtskillnad mellan ett barns föräldrar. Det handlar om situationer där vissa rättigheter, skyldigheter eller förfaranden är knutna till att föräldern antingen har fött barnet eller inte har fött barnet.[14] Bestämmelserna om socialnämndens medverkan vid fastställande av faderskap eller föräldraskap bygger exempelvis på att utredning enbart genomförs beträffande en person som inte själv har fött ett barn. Likaså är rätten till vissa familjeförmåner knuten till att man antingen är en förälder som har fött barnet eller barnets andra förälder.

Vi kan alltså konstatera att det i vissa sammanhang finns ett behov av att kunna skilja mellan ett barns föräldrar. Frågan är om de olika termerna för föräldraskap är nödvändiga för att åstadkomma denna åtskillnad.

[13] Ett exempel är 1 kap. 13 § föräldrabalken som innehåller regler om faderskap för en man som inte har fött barnet om han eller den som har fött barnet har ändrat könstillhörighet. Enligt paragrafen ska en man som uppfyller villkoren enligt 1 kap. 5 eller 8 § föräldrabalken anses som far till barnet.

[14] Se avsnitt 12.6.1 om vår kartläggning av de författningar som innehåller uttrycken mor, far eller förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken i olika variationer.

Som framgår ovan handlar de situationer där det är av betydelse huruvida en förälder är mor, far eller förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken om att vissa rättigheter, skyldigheter eller förfaranden är knutna till att föräldern antingen är den som har fött barnet eller barnets andra förälder. Vi kan – efter att ha gått igenom de författningar som innehåller ”mor”, ”far” och ”förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken” – konstatera att när det är av rättslig betydelse huruvida en förälder har fött barnet eller inte, framgår detta i regel av sammanhanget (se närmare om genomgången i avsnitt 12.6.1). Ett exempel är reglerna om socialnämndens medverkan vid fastställande av faderskap och föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken. När socialnämnden påbörjar sin handläggning finns det i regel bara en rättslig förälder till barnet – den förälder som har fött barnet. I de fall barnet har två rättsliga föräldrar kan socialnämndens utredningsskyldighet aktualiseras om föräldraskapet för den av föräldrarna som inte har fött barnet ifrågasätts, antingen av honom eller henne själv eller av den förälder som har fött barnet. Ett annat exempel är de särskilda reglerna om föräldrapenning för barnets mor, där rätten till föräldrapenning är beroende av att modern har lämnat in ett intyg om sin graviditet till Försäkringskassan (12 kap. 5 § och 110 kap. 13 § socialförsäkringsbalken). I allmänhet finns det alltså inte behov av någon information utöver den som framgår av sammanhanget för att kunna avgöra om den aktuella bestämmelsen är tillämplig. I det enskilda fallet kan de olika termerna för föräldraskap också vara missvisande. I dag kan en man föda ett barn och bli far till barnet (1 kap. 11 § föräldrabalken). Vidare kan en kvinna bidra med sina spermier till ett barns tillkomst och bli barnets mor (1 kap. 14 § föräldrabalken). Det går således inte att enbart förlita sig på benämningarna far och mor för att avgöra vem av föräldrarna som har fött barnet. De olika benämningarna behövs inte heller för att klargöra när en viss bestämmelse är tillämplig eller inte. I de sammanhang det har betydelse huruvida en förälder är den som har fött barnet eller inte, kan detta anges i författningstexten. Exempel på sådan lagstiftningsteknik finns redan. Vid adoption gäller enligt 4 kap. 9 § föräldrabalken att ett samtycke från den som har fött barnet får lämnas först sedan den föräldern har återhämtat sig tillräckligt efter barnets födelse. Enligt 5 § lagen (2016:1013) om personnamn förvärvar barnet det efternamn som den förälder som har fött barnet bär om barnets vårdnadshavare inte ansöker om barnets efternamn inom tre månader från barnets födelse. Sammantaget gör vi

bedömningen att de olika termerna för föräldraskap inte är nödvändiga för att kunna göra åtskillnad mellan ett barns föräldrar i de situationer det har rättslig relevans.

Reglerna om vem som är förälder till ett barn är av central betydelse för barns rättigheter. Föräldraskap är ett statusförhållande som har betydelse för såväl barnets identitet som barnets rätt till trygghet och omsorg. Genom rätten till underhåll och arv tillgodoser föräldraskap även barnets ekonomiska behov. Det är därför angeläget att reglerna är tydliga och enkla att både förstå och tillämpa. Vuxna som vill bli föräldrar måste ha möjlighet att på egen hand kunna läsa sig till vad som krävs för att bli rättslig förälder till ett barn eftersom detta är en grundläggande förutsättning för att kunna fatta välinformerade beslut om olika alternativ för att etablera föräldraskap. En enkel, tydlig och överskådlig reglering minskar också risken för fel i rättstillämpningen.

Det föräldraskapsrättsliga regelverket är i dag varken enkelt, tydligt eller lätt att överblicka. Det kommer att krävas flera åtgärder för att komma till rätta med detta. En första, nödvändig, åtgärd är att begränsa antalet paragrafer om föräldraskap genom att utmönstra den nuvarande fragmenterade ordningen där i praktiken lika fall regleras i olika paragrafer. Alternativet – att behålla den nuvarande ordningen med ett stort antal paragrafer som i praktiken reglerar samma situationer – innebär att det inte kommer att vara möjligt att uppnå mycket mer än en redaktionell och språklig modernisering, vilket inte löser det grundläggande problemet att regelverket är otydligt och fragmenterat. Vi kan också konstatera att det inte är möjligt att minska antalet paragrafer utan att samtidigt avskaffa de olika termerna för föräldraskap. Det är de olika benämningarna som medför behovet av att reglera lika situationer i olika paragrafer, vilket innebär att det exempelvis inte är ett alternativ att enbart avskaffa ”förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken”. En sådan ändring innebär bara att de paragrafer som i dag innehåller regler om föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken ersätts av paragrafer med regler om moderskap för den mor som inte har fött barnet. Det totala antalet paragrafer kommer alltså inte att minska.

Vårt förslag är i stället att ”mor”, ”far” och ”förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken” ersätts av ”förälder”. I de situationer det har betydelse huruvida en förälder är den av föräldrarna som har fött barnet eller barnets andra förälder ska detta anges särskilt. Vi återkommer till de följdändringar som krävs med anledning av förslaget i avsnitt 12.4–12.7.

Det är viktigt att poängtera att ett könsneutralt föräldrabegrepp inte på något sätt innebär att mammor eller pappor ”avskaffas”. ”Förälder” används redan i dag i de flesta sammanhang där föräldraskap har betydelse och inkluderar såväl mammor och pappor som andra benämningar barn kan använda för att beskriva sina föräldrar. Ett könsneutralt föräldrabegrepp påverkar inte heller möjligheterna att föra könsuppdelad statistik om föräldrar, exempelvis om uttag av föräldrapenning, eftersom en förälders kön inte framgår av den rättsliga beteckningen för hans eller hennes föräldraskap utan av förälderns personnummer.

Den oskrivna moderskapsprincipen ska lagfästas tillsammans med befintliga regler om föräldraskap för den som har fött barnet i en gemensam paragraf

I dag är föräldraskapet för en kvinna som har fött ett barn och som också är barnets genetiska förälder inte reglerat i lag.[15] Hennes föräldraskap följer i stället av den oskrivna principen ”mater semper certa est” (det är alltid säkert vem som är mor) eftersom ”mater est quam gestatio demonstrat” (modern är den som födandet visar). Föräldrabalken innehåller däremot särskilda regler om föräldraskap för en man som har fött ett barn och för en kvinna som har fött ett barn utan att vara barnets genetiska förälder.

Den föräldraskapsrättsliga regleringen är av central betydelse för enskilda, både barn och vuxna. Det bör därför vara enkelt för var och en att ta reda på vem som är rättslig förälder till ett barn. För att uppnå detta syfte måste de lagfästa reglerna om föräldraskap vara uttömmande och inte, som i dag, kompletteras av oskrivna principer om föräldraskap. Vi föreslår därför att den oskrivna moderskapsprincipen lagfästs. Vårt förslag i föregående avsnitt – att ”mor”, ”far” och ”förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken” ersätts av ”förälder” – gör det möjligt att lagfästa moderskapsprincipen tillsammans med befintliga regler om föräldraskap för den som har fött barnet. Vårt förslag är därför att det införs en ny, gemensam paragraf om att den som har fött ett barn är barnets förälder.

[15] Att en kvinna som har fött ett barn är barnets rättsliga förälder även vid äggdonation, dvs. när kvinnan inte är barnets genetiska förälder, är dock reglerat i lag (1 kap. 7 § föräldrabalken).

Även i övrigt ska bestämmelser i kapitlet som reglerar samma situation föras samman i gemensamma paragrafer

Som framgår ovan innebär vårt förslag om att införa ett könsneutralt föräldrabegrepp att det blir möjligt att begränsa antalet paragrafer i kapitlet genom att föra samman bestämmelser som reglerar samma situation i gemensamma paragrafer. Exempelvis finns det i dag fyra olika bestämmelser i tre skilda paragrafer som reglerar föräldraskap som uppkommer på grund av äktenskap. Vidare finns det fyra olika bestämmelser i fyra skilda paragrafer som reglerar samtycke till en makes eller sambos assisterade befruktning som rättslig grund för föräldraskap. Att sammanföra bestämmelser som reglerar samma situation i gemensamma paragrafer kommer att göra reglerna om föräldraskap enhetliga och lättare att tillämpa. Regelverkets struktur kommer också att bli mer överskådlig. Vårt förslag är därför att en sådan förändring ska genomföras.

Kapitlet ska inledas med reglerna om vem som är förälder till ett barn och hur föräldraskap etableras. Reglerna om hävande av föräldraskap ska samlas och placeras i slutet av kapitlet

Reglerna om föräldraskap i 1 kap. föräldrabalken är i dag svåra att överblicka. Som vi redan har nämnt beror detta främst på de tre olika termerna för förälder och föräldraskap och att lika situationer i stor utsträckning regleras i olika paragrafer. Det finns dock även andra bidragande faktorer. En sådan faktor är kapitlets otydliga disposition. I kapitlet blandas regler om vem som är förälder till ett barn och hur föräldraskap etableras med regler om hävande av föräldraskap. Det saknas också i stor utsträckning tydliga underrubriker som hjälper läsaren att hitta rätt i kapitlet. I syfte att åstadkomma en modern och lättillgänglig lagstiftning bör även systematiken i kapitlet göras om. Vi föreslår därför att dispositionen i kapitlet ändras och att det införs fler underrubriker. Kapitlet ska inledas med regler om vem som är förälder till ett barn och hur föräldraskap etableras. Reglerna om hävande av föräldraskap ska samlas och placeras i slutet av kapitlet. Detta innebär att kapitlet kommer att få följande disposition.[16]

1 § – föräldraskap för den som har fött barnet
2 § – föräldraskap på grund av äktenskap

[16] Se jämförelsetabeller i bilaga 5.

3 § – föräldraskap på grund av fastställelse
4 § – digital bekräftelse av föräldraskap
5 § – skriftlig bekräftelse av föräldraskap vid ett personligt besök hos socialnämnden
6 § – fastställande av föräldraskap genom dom för den som har bidragit med spermier till barnets tillkomst
7 § – fastställande av föräldraskap genom dom för den som har samtyckt till en assisterad befruktning
8 § – hävande av ett föräldraskap som har uppkommit på grund av äktenskap
9 § – hävande av ett föräldraskap som har uppkommit på grund av äktenskap genom annans föräldraskapsbekräftelse
10 § – hävande av ett föräldraskap som har fastställts genom bekräftelse
11 § – barnets rätt till upplysning i vissa fall

Förhållandet mellan föräldraskap som grundar sig på samtycke och föräldraskap för den som bidragit med spermier till ett barns tillkomst ska klargöras

Det finns två rättsliga grunder för föräldraskap för den som inte har fött ett barn – att bidra med sina spermier till ett barns tillkomst (genetik) och att samtycka till en makes eller sambos assisterade befruktning (samtycke). Som framgår av avsnitt 12.1.3 är det inte i alla situationer givet hur de två rättsliga grunderna förhåller sig till varandra. Av uttalanden i förarbetena framgår att en make eller sambo inte mot sin vilja kan etableras som rättslig förälder till det barn som har tillkommit genom en assisterad befruktning med dennes spermier om det finns brister i samtycket till behandlingen. Att maken eller sambon är barnets genetiska förälder har alltså, enligt förarbetena, inte någon betydelse när denne inte har samtyckt till behandlingen. Detta framgår dock inte uttryckligen av lagtexten.

Det är angeläget att reglerna om föräldraskap är tydliga. Det får inte finnas något utrymme för tvivel om vem som är förälder till ett barn. Det finns därför ett behov av att klargöra förhållandet mellan föräldraskap som grundar sig på samtycke och föräldraskap som grundar sig på en genetisk koppling till barnet. Det som ligger närmast till hands är att lagfästa det som har uttalats i förarbetena – att den som har bidragit med sina spermier till en makes eller sambos assisterade

befruktning inte ska kunna etableras som rättslig förälder mot sin vilja om denne inte också har samtyckt till behandlingen. Som vi återkommer till nedan finns det dock flera nackdelar med en sådan ordning, inte minst ur ett barnrättsperspektiv. Mot den bakgrunden och med hänsyn till att det saknas en ordentlig analys av hur lagstiftarens inställning i frågan förhåller sig till de successiva ändringar som har gjorts av regelverket, finns det därför skäl att göra en mer självständig bedömning av hur de två grunderna för rättsligt föräldraskap bör förhålla sig till varandra.

Det finns två alternativ för hur de rättsliga grunderna ”samtycke” respektive ”genetik” kan förhålla sig till varandra. Det första alternativet är att ”samtycke” har företräde som rättslig grund för föräldraskap i alla situationer där det finns en möjlighet för någon att lämna ett giltigt samtycke, dvs. samtliga fall av assisterad befruktning där den som har fött barnet var gift eller sambo vid tidpunkten för behandlingen. Det är detta alternativ som har förespråkats i tidigare förarbeten. Det andra alternativet är att det som utgångspunkt är den som har bidragit med sina spermier till barnets tillkomst som är barnets rättsliga förälder och att samtycke till en makes eller sambos assisterade befruktning bara har företräde som rättslig grund för föräldraskap i de fall den som samtycker inte har bidragit med sina spermier till behandlingen.[17]

En fördel med det *första alternativet* är att maken eller sambon till den som har genomgått den assisterade befruktningen kan förlita sig på att han eller hon inte kommer kunna påtvingas ett rättsligt föräldraskap när det saknas ett giltigt samtycke till behandlingen. Av förarbetena kan man dock utläsa att lagstiftaren har tänkt sig att det i princip inte kommer att vara möjligt för en make att komma ifrån ett rättsligt föräldraskap till barnet med hänvisning till bristande samtycke om det är makens spermier som har använts vid behandlingen (se prop. 1984/85:2 s. 19 och prop. 1987/88:160 s. 20).[18] Lagstiftarens ståndpunkt beror sannolikt på att det är svårt för en make eller sambo att med framgång argumentera för att det inte har funnits något giltigt samtycke när det bevisligen är dennes spermier som har använts

[17] I dag kan föräldraskap inte fastställas genom dom för den som har donerat spermier inom ramen för svensk hälso- och sjukvård. I nästa avsnitt tar vi ställning till om möjligheterna att fastställa en spermiedonator som förälder till barnet bör förändras.

[18] I förarbetena anges att en make har möjlighet att få sitt faderskap hävt med hänvisning till bristande samtycke men att detta i praktiken inte lär bli aktuellt om maken har bidragit med sina spermier till barnets tillkomst. Motsvarande resonemang kan enligt vår uppfattning göras gällande för en sambo som har bidragit med sina spermier till barnets tillkomst och som vill undvika ett rättsligt föräldraskap genom att hänvisa till att det inte fanns något giltigt samtycke.

vid behandlingen. Maken eller sambon har, oavsett om behandlingen genomförts inom svensk hälso- och sjukvård, vid en inrättning utomlands eller genom s.k. heminsemination, de facto lämnat ifrån sig sina spermier. Det är svårt att se hur detta skulle kunna genomföras annat än frivilligt. En make eller sambo kan visserligen göra gällande att den förälder som har fött barnet har lämnat vilseledande uppgifter om hur spermierna skulle användas, men ett sådant påstående bör i regel kunna avfärdas.[19] Om maken eller sambon hävdar att ett tidigare lämnat samtycke har återkallats krävs vidare att återkallelsen har riktats till alla som har fått del av samtycket för att den ska få någon rättslig verkan, dvs. även till den behandlande läkaren eller barnmorskan i de fall behandlingen har genomförts vid ett sjukhus eller en fertilitetsklinik. Vi delar mot den bakgrunden den bedömning som har gjorts i tidigare förarbeten att en make eller sambo i regel inte kommer att kunna komma ifrån ett rättsligt föräldraskap med hänvisning till bristande samtycke när den behandling som lett till barnets tillkomst har genomförts med makens eller sambons spermier. Det kan dock inte helt uteslutas att en sådan invändning skulle kunna få framgång. Resultatet blir då att det berörda barnet får en rättslig förälder – den som har fött barnet – i stället för två. Enligt vår uppfattning kan det ifrågasättas om en sådan utgång är förenlig med barnets bästa (jfr artikel 3 i barnkonventionen). Som utgångspunkt får det nämligen anses vara bäst för ett barn att få två rättsliga föräldrar när det finns en sådan möjlighet.[20] Att någon är rättslig förälder till ett barn utgör inte någon garanti för att föräldern också tar ett ansvar för barnet genom att tillgodose barnets behov av omsorg och trygghet. Ett rättsligt föräldraskap ger dock i regel barnet en större ekonomisk trygghet eftersom rätten till underhåll och arv är knutet till föräldraskapet. Enligt vår uppfattning är det inte rimligt att de vuxnas agerande, i det här fallet att den förälder som har fött barnet väljer att fullfölja en assisterad befruktning trots att det saknas ett giltigt samtycke, ska drabba barnet. Den vuxnes intresse av att undvika att bli förälder till ett barn som har tillkommit genom en assisterad befruktning med dennes spermier kan inte tillnärmelsevis överväga barnets intresse av att få en rättslig förälder (jfr rättsfallet NJA 2015 s. 675).

[19] Jfr rättsfallet NJA 2015 s. 675 om en makes påstående att han bara hade godtagit behandling med ett embryo och därför inte kunde anses ha samtyckt till den behandling med två embryon som resulterade i den aktuella graviditeten.

[20] Om barnet har tillkommit genom en assisterad befruktning av en ensamstående ska det dock inte fastställas något föräldraskap för den som har bidragit med sina spermier till barnets tillkomst, vilket har bedömts vara förenligt med barnets bästa (se prop. 2014/15:127 s. 11 och 12).

Vi kan också konstatera att liknande situationer kan uppstå för en genetisk förälder efter samlag. Den som har fött barnet kan exempelvis ha lämnat vilseledande uppgifter i fråga om preventivmedel och på så sätt lyckats bli gravid mot sin partners vilja. I en sådan situation finns det inte någon möjlighet för den genetiska föräldern att undvika ett rättsligt föräldraskap. Här har alltså lagstiftaren gjort bedömningen att barnets intresse av att få två rättsliga föräldrar väger tyngre än den genetiska förälderns intresse av att inte etableras som rättslig förälder mot sin vilja. Vi kan vidare konstatera att det inte heller i andra situationer finns någon möjlighet för en genetisk förälder att undvika ett rättsligt föräldraskap med hänvisning till bristande samtycke. Ett exempel är situationen att den som har fött barnet har inseminerat sig själv med spermier från någon som inte är dennes make eller sambo. Den personen kommer att bli fastställd som barnets förälder oavsett vad denne har för inställning till att bli barnets rättsliga förälder och oberoende av om det fanns något samtycke till inseminationen eller inte.

Det *andra alternativet* har fördelen att barnet alltid kommer att få två rättsliga föräldrar i de fall det finns en sådan möjlighet. Nackdelen är att en makes eller sambos bristande samtycke inte kommer att respekteras i de fall denne också är barnet genetiska förälder. Som framgår ovan lär dock situationen – att maken eller sambon med framgång kan argumentera för ett bristande samtycke när denne är barnets genetiska förälder – inte uppstå i praktiken. Situationen skiljer sig inte heller från andra jämförbara situationer som kan uppstå när barnet har tillkommit genom samlag eller genom en assisterad befruktning med spermier från någon annan än en make eller sambo. I de fallen har lagstiftaren gjort bedömningen att barnets intresse av att få en rättslig förälder väger tyngre än den vuxnes intresse av att undvika ett rättsligt föräldraskap. Enligt vår uppfattning finns det inte något skäl att göra någon annan intresseavvägning på grund av att den vuxne är make eller sambo till den som har fött barnet. Barnets intresse av att få en rättslig förälder måste i en sådan situation alltid väga tyngre. Att ha en ordning som innebär att möjligheterna att påtvinga en genetisk förälder ett rättsligt föräldraskap är olika beroende på om barnet har tillkommit genom samlag eller assisterad befruktning öppnar också upp för ett kringgående av regelverket. Samhället saknar helt insyn och kontroll över inseminationer som utförs i egen regi. Makar eller sambor som är överens om att den förälder som har fött barnet ska bli barnets enda rättsliga förälder kan alltså kringgå regelverket genom att

felaktigt uppge att barnet har tillkommit genom en heminsemination utan något giltigt samtycke när barnet i själva verket tillkommit genom samlag. Det är, enligt vår uppfattning, rimligt att det finns möjlighet att kontrollera hur barnet har tillkommit när den genetiska kopplingen till barnet ska frångås som rättslig grund för föräldraskap. Ett sådant förhållningssätt överensstämmer också med tidigare överväganden om föräldraskap efter en assisterad befruktning (se prop. 2017/18:155 s. 53). Sammantaget är det därför vår bedömning att förhållandet mellan de två rättsliga grunderna för föräldraskap ska klargöras på så sätt att samtycke till en makes eller sambos assisterade befruktning ska få företräde som rättslig grund för föräldraskap framför den genetiska kopplingen till barnet när maken eller sambon inte har bidragit med sina spermier till behandlingen.

För den av kvinnorna i ett samkönat förhållande som inte har fött barnet ska det även fortsättningsvis vara samtycket till den assisterade befruktningen som utgör den rättsliga grunden för föräldraskap

I detta sammanhang finns det anledning att nämna situationen att den som har samtyckt till sin makes eller sambos assisterade befruktning har en genetisk koppling till barnet genom att ha bidragit med sitt ägg till behandlingen. Det förekommer att kvinnliga samkönade par som genomgår en assisterad befruktning väljer att donera ett ägg inom paret. På så sätt får båda kvinnorna en koppling till barnet; den ena kvinnan genom att hon bär och föder barnet och den andra kvinnan genom att hon bidrar med sitt ägg till barnets tillkomst. I rättsligt hänseende saknar det dock betydelse att den kvinna som inte föder barnet har en genetisk koppling till barnet. Kvinnans rättsliga föräldraskap grundar sig ändå på hennes samtycke till behandlingen.

Förekomsten av en genetisk koppling till barnet har alltså olika rättslig betydelse beroende på om den genetiska kopplingen härrör från ett ägg eller en spermie. Det framgår inte uttryckligen av tidigare förarbeten varför lagstiftaren har gjort denna åtskillnad. Utifrån den betydelse som lagstiftaren har lagt vid den oskrivna moderskapsprincipen, kan vi dock dra slutsatsen att inställningen sannolikt har sin grund i lagstiftarens starka intresse av att värna om föräldraskapet för den som har fött barnet. Den som har fött barnet blir, även om det är någon annan som har bidragit med det ägg som har lett till barnets tillkomst, alltid förälder till barnet (1 kap. 7 § föräldrabalken). Uttryckt

med andra ord blir alltså den som har fött barnet förälder till barnet i stället för den som har en genetisk koppling till barnet genom äggdonation. Frågan är om den nu gällande ordningen riskerar att drabba det berörda barnet negativt när barnet har tillkommit efter en äggdonation inom ett gift eller sammanboende par.

Som vi redan har konstaterat lär en make eller sambo i praktiken inte ha någon möjlighet att undvika ett rättsligt föräldraskap med hänvisning till att det saknats samtycke till den behandling som har lett till barnets tillkomst när det är makens eller sambons spermier som har använts vid behandlingen. Möjligheterna att med framgång argumentera för ett bristande samtycke är ännu mindre när maken eller sambon har bidragit med sitt ägg till behandlingen. Detta beror på att en assisterad befruktning med ett donerat ägg alltid måste utföras på sjukhus eller vid fertilitetsklinik. Makens eller sambons samtycke kommer alltså att kontrolleras inför behandlingen. Om samtycket har återkallats och återkallelsen kommit sjukhuset eller fertilitetskliniken till handa ska behandlingen inte genomföras. Det är mot den bakgrunden ytterst osannolikt att en sådan behandling skulle genomföras utan ett giltigt samtycke. Vår bedömning är därför att det inte finns någon risk för att barnet kommer att drabbas negativt av att det är samtycket till behandlingen som utgör den rättsliga grunden för makens eller sambons föräldraskap i stället för den genetiska kopplingen till barnet.

En annan fråga är om det finns skäl att i rättsligt hänseende behandla en make eller sambo som bidrar med sitt ägg till en assisterad befruktning av sin partner annorlunda än en make eller sambo som bidrar med sina spermier. I båda situationerna är maken eller sambon barnets genetiska förälder. Våra direktiv betonar att de föräldraskapsrättsliga reglerna inte utan tungt vägande skäl bör skilja på föräldrar beroende på deras sexuella läggning eller kön eller om de har ändrat könstillhörighet. I den frågan gör vi följande överväganden.

Vi kan inledningsvis konstatera att det finns en viktig skillnad mellan situationen att maken eller sambon har bidragit med sitt ägg till behandlingen jämfört med situationen att maken eller sambon har bidragit med sina spermier. I den förstnämnda situationen uppstår det en konkurrens mellan den genetiska kopplingen genom äggdonation och den genetiska kopplingen genom spermiedonation. En ordning som ger den genetiska kopplingen genom äggdonation företräde som rättslig grund för föräldraskap kan komma att underminera ett av syftena med reglerna om föräldraskap vid assisterad befrukt-

ning. Lagstiftaren har uttalat att en utgångspunkt för den föräldraskapsrättsliga regleringen bör vara att den, så långt det är möjligt, utformas på ett sätt som stärker barns rätt till information om sitt genetiska ursprung, dvs. ger barnet rätt att få information om en donators identitet. Reglerna om föräldraskap vid assisterad befruktning har därför utformats på ett sätt som ska uppmuntra ofrivilligt barnlösa att genomföra assisterad befruktning där barnet har en sådan rättighet (se prop. 2017/18:155 s. 52). För att en make eller sambo som har samtyckt till sin partners assisterade befruktning med donerade spermier ska bli förälder till barnet krävs att behandlingen har utförts inom svensk hälso- och sjukvård eller vid en behörig inrättning i utlandet och barnet har rätt till uppgifter om spermiedonatorn.[21] Om den genetiska kopplingen genom äggdonation skulle få en självständig betydelse för rättsligt föräldraskap kommer dock ett samkönat kvinnligt par att kunna genomföra en assisterad befruktning i utlandet med en anonym spermiedonator utan att detta kan påverka makens eller sambons föräldraskap. Att införa genetisk koppling genom äggdonation som rättslig grund för föräldraskap kan alltså i förlängningen komma att påverka barnets möjligheter att få kännedom om sitt genetiska ursprung (jfr artikel 8 i Europakonventionen och artikel 7 i barnkonventionen). Det kommer också att uppstå en inkonsekvens i förhållande till den föräldraskapsrättsliga regleringen i övrigt. Den nuvarande inställningen till en genetisk koppling genom äggdonation – att den inte utgör rättslig grund för föräldraskap – måste nämligen behållas i andra fall av assisterad befruktning. Annars kommer föräldraskapet för den som har fött barnet att utsläckas. Det är, enligt vår bedömning, inte möjligt att skapa en tydlig och förutsebar reglering som bygger på att den genetiska kopplingen genom äggdonation i vissa fall ska utgöra rättslig grund för föräldraskap, men inte i andra.[22] Sammantaget bedömer vi att det finns tungt vägande skäl att ge gene-

[21] Om dessa förutsättningar inte är uppfyllda kan dock maken eller sambon i regel bli förälder till barnet genom s.k. styvbarnsadoption.

[22] I de flesta fall av assisterad befruktning har äggdonatorn inte något intresse av att bli rättslig förälder till barnet. Situationen att äggdonatorn vill bli barnets rättsliga förälder uppstår i regel bara vid äggdonation inom ett par och vid surrogatarrangemang. Det är relativt vanligt att barn som tillkommer genom surrogatmoderskap har en genetisk koppling genom äggdonation till en tilltänkt förälder. Lagstiftaren har uttalat att det inte bör genomföras författningsändringar i syfte att underlätta för svenska medborgare att genomgå surrogatarrangemang i utlandet (se prop. 2017/18:155 s. 39–41). Enligt våra direktiv ska vidare de sakliga skälen bakom dagens reglering tillgodoses. Det är mot den bakgrunden inte aktuellt att överväga lagändringar som innebär att den som har bidragit med sitt ägg till en assisterad befruktning blir barnets förälder i stället för den som har fött barnet. Det är inte heller aktuellt att överväga lagändringar som innebär att fler än två personer kan bli rättsliga föräldrar till ett barn.

tisk koppling genom äggdonation respektive genetisk koppling genom spermiedonation olika rättslig betydelse. För den av kvinnorna i ett samkönat äktenskap eller samboförhållande som inte har fött barnet ska det således även fortsättningsvis vara samtycket till den assisterade befruktningen som utgör rättslig grund för föräldraskap.

En utomstående donator som har donerat spermier till en behörig inrättning för assisterad befruktning ska inte kunna fastställas som förälder genom dom

Enligt nuvarande ordning kan föräldraskap inte fastställas genom dom för den som är spermiedonator enligt 6 eller 7 kap. lagen (2006:351) om genetisk integritet m.m., dvs. för den som har donerat spermier inom ramen för en behandling inom den svenska hälso- och sjukvården (1 kap. 5 § andra stycket föräldrabalken). Enligt förarbetena ska en man som donerar spermier för en sådan behandling kunna förlita sig på att han inte mot sin vilja kan fastställas som förälder till barnet. En annan ordning skulle kunna leda till en minskad tillgång på spermiedonatorer i den svenska hälso- och sjukvården och gå ut över ett betydande intresse (se prop. 2004/05:137 s. 53).

Som framgår av avsnitt 12.1.3 avses med ”donator” varje mänsklig källa, levande eller avliden, till mänskliga celler eller vävnader. Även en make eller sambo som bidrar med sina spermier till sin partners assisterade befruktning är alltså en spermiedonator. Som lagtexten om fastställande av föräldraskap för en spermiedonator är utformad i dag kan den alltså uppfattas som att den utgör ett hinder mot att fastställa en make eller sambo som har donerat spermier till sin partners behandling som förälder till barnet mot dennes vilja. En sådan tolkning är inte förenlig med vårt förslag ovan om att det som utgångspunkt ska vara den som har bidragit med sina spermier till barnets tillkomst som är barnets rättsliga förälder och att samtycke till en makes eller sambos assisterade befruktning ska få företräde som rättslig grund för föräldraskap endast i de fall det faktiskt finns ett giltigt samtycke och den som samtycker inte har bidragit med sina spermier till behandlingen. Det finns därför ett behov av att ändra i lagtexten så att det tydligt framgår att det endast är en utomstående spermiedonator som i vissa fall inte ska kunna fastställas som förälder till barnet mot sin vilja.

Många ofrivilligt barnlösa i Sverige tar hjälp av svensk hälso- och sjukvård för att bli föräldrar. Det förekommer även att ofrivilligt barnlösa åker utomlands för att genomgå en assisterad befruktning där. Om behandlingen genomförs med spermier från en utomstående spermiedonator finns det en möjlighet att enligt svensk rätt fastställa donatorn som förälder till barnet mot dennes vilja.[23] Det kan enligt vår uppfattning ifrågasättas om detta är en rimlig ordning. Precis som i Sverige bygger donation av könsceller till utländska inrättningar för assisterad befruktning på att donatorn inte blir rättslig förälder till barnet. Liksom en spermiedonator inom svensk hälso- och sjukvård förlitar sig alltså den som donerar spermier till en behörig inrättning utomlands på att donationen inte innebär ett åtagande att bli rättslig förälder. Vårt förslag är därför att undantaget från att fastställa den som har bidragit med spermier till en assisterad befruktning som förälder till barnet genom dom också ska omfatta en utomstående donator som har donerat spermier till en behörig inrättning i utlandet.

Det ska uttryckligen anges att socialnämnden inte får godkänna en föräldraskapsbekräftelse förrän barnet har fötts

Ett föräldraskap kan antingen bekräftas digitalt eller genom medverkan av socialnämnden. Det är inte möjligt att digitalt bekräfta ett föräldraskap före barnets födelse. En föräldraskapsbekräftelse kan däremot göras före barnets födelse om bekräftelsen lämnas vid ett personligt besök hos socialnämnden. Detta framgår uttryckligen av lagtexten. Bekräftelsen blir dock gällande först efter barnets födelse, vilket beror på att det är först då socialnämnden godkänner den. Att socialnämnden bör vänta med att godkänna bekräftelsen till efter barnets födelse framgår dock inte uttryckligen av lagtexten. Detta följer i stället av att socialnämnden endast får lämna sitt godkännande om det kan antas att den som har lämnat bekräftelsen är förälder till barnet. För att göra den bedömningen måste socialnämnden beräkna

[23] Om barnet har tillkommit genom en assisterad befruktning ska föräldraskap som utgångspunkt fastställas för den som har bidragit med spermierna till behandlingen. Undantag gäller om det finns förutsättningar att fastställa den som har samtyckt till behandlingen som förälder till barnet eller om behandlingen har avsett en ensamstående och förutsättningarna för att inte fastställa något föräldraskap för barnets andra förälder är uppfyllda. Det skulle exempelvis kunna uppstå förutsättningar för att fastställa en spermiedonator vid en utländsk inrättning som förälder till barnet om den som samtycker till den assisterade befruktningen inte är gift eller sambo med den som har fött barnet eller om spermier från en anonym donator har använts vid behandlingen av en ensamstående kvinna eller ett gift eller sammanboende par.

konceptionstiden för barnet och det är inte möjligt att beräkna en slutlig konceptionstid före barnets födelse (se Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöds föreskrifter och allmänna råd om socialnämndens utredning och fastställande av faderskap eller föräldraskap samt om socialnämndens utredning när barn har kommit till genom assisterad befruktning av ensamstående [HSLF-FS 2021:64 s. 14]).

I dag krävs det alltså relativt ingående kunskaper om regelverket för att förstå att en föräldraskapsbekräftelse visserligen kan lämnas före barnets födelse, men att socialnämnden inte bör godkänna den förrän efter barnet har fötts. Detta är inte en rimlig ordning. Det är viktigt att reglerna om föräldraskap är tydliga och enkla för var och en att förstå. Vi föreslår därför att det uttryckligen ska anges i lagtexten att socialnämnden inte får godkänna en föräldraskapsbekräftelse förrän barnet har fötts.

Grunderna för att häva ett föräldraskap ska förtydligas

Vi har ovan föreslagit att reglerna om hävande av föräldraskap ska samlas och placeras i slutet av kapitlet. Det finns emellertid även ett behov av att se över reglernas utformning. I dag framgår några av grunderna för att häva ett föräldraskap uttryckligen av lagtexten (se bland annat 1 kap. 2 §), medan andra kräver en tolkning av flera olika paragrafer (se bland annat 1 kap. 4 b och 8 §§). När det gäller ett bekräftat föräldraskap anges exempelvis att rätten ska förklara att bekräftelsen saknar verkan mot den som har lämnat bekräftelsen om det visar sig att denne inte är förälder till barnet (se 1 kap. 4 b § samt 1 kap. 8, 9, 13 och 14 §§ som hänvisar tillbaka till 1 kap. 4 b §). För att få klarhet i när ett sådant föräldraskap kan hävas är det först nödvändigt att ta reda på vad som krävs för att bli rättslig förälder till barnet. Som bekant ser förutsättningarna för föräldraskap olika ut beroende på om den som ska bekräfta föräldraskapet har bidragit med sina spermier till barnets tillkomst eller samtyckt till en makes eller sambos assisterade befruktning. Sedan ska en motsatstolkning göras. Om föräldraskapet har bekräftats trots att någon av förutsättningarna för rättsligt föräldraskap saknas, ska det hävas.

Mot bakgrund av att reglerna om föräldraskap är av central betydelse för enskilda bör det inte bara vara enkelt för var och en att ta reda på vem som är rättslig förälder till ett barn. Det bör också vara

enkelt att utläsa när ett föräldraskap ska hävas. Vi föreslår därför att grunderna för att häva ett föräldraskap förtydligas. Det ska framgå direkt av lagtexten när ett föräldraskap som grundar sig på bidrag med spermier till barnets tillkomst respektive samtycke till en makes eller sambos assisterade befruktning kan hävas.

När det gäller grunderna för att häva ett presumerat föräldraskap som grundar sig på makens bidrag med spermier till barnets tillkomst finns det vidare ett behov av att tydliggöra att ett sådant föräldraskap i första hand ska hävas om det genom en rättsgenetisk undersökning är utrett att maken inte är barnets förälder.

Det finns tre, alternativa, grunder för att häva ett presumerat föräldraskap som grundar sig på makens bidrag med spermier till barnets tillkomst. Enligt den första hävningsgrunden ska föräldraskapet för maken hävas om det är utrett att den som har fött barnet har haft samlag med någon annan än maken under den tid då barnet kan ha tillkommit och det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att barnet har tillkommit genom samlaget. Enligt den andra hävningsgrunden ska föräldraskapet hävas om det på grund av barnets arvsanlag eller annan särskild omständighet kan hållas för visst att maken inte är förälder till barnet. Slutligen ska makens föräldraskap, enligt den tredje hävningsgrunden, hävas om barnet har tillkommit före äktenskapet eller under det att makarna levde åtskilda och det inte är sannolikt att makarna har haft samlag med varandra under den tid då barnet kan ha tillkommit (1 kap. 2 § första stycket och 11 b § första stycket).

Vi kan inledningsvis konstatera att det i dag inte genomförs andra undersökningar av ett barns arvsanlag än rättsgenetiska undersökningar. Detta bör komma till uttryck i lagtexten genom att den andra hävningsgrunden ersätts av att makens föräldraskap ska hävas om ”det genom en rättsgenetisk undersökning är utrett att barnet inte har tillkommit med makens spermier”. En domstol bör använda sig av det bästa bevismedlet, vilket i detta sammanhang innebär att en rättsgenetisk undersökning bör göras i samtliga fall när detta är möjligt. Även om hävningsgrunderna är alternativa blir det mot den bakgrunden mer logiskt att flytta upp hävningsgrunden som handlar om rättsgenetisk undersökning från andra punkten till första punkten (jfr den ordning som i dag gäller för fastställande av föräldraskap, 1 kap. 5 § första stycket 1 och 1 kap. 13 och 14 §§ som hänvisar tillbaka till 1 kap. 5 §).

Våra överväganden i den del av uppdraget som handlar om att se över reglerna om hävande av föräldraskap och då särskilt ta ställning till om utrymmet att häva ett föräldraskap ska begränsas redovisas i avsnitt 12.3.

De särskilda bevislättnadsreglerna för fastställande av föräldraskap och hävande av ett presumerat föräldraskap ska behållas

Det är i regel enkelt att utreda föräldraskapet för den som har bidragit med sina spermier till barnets tillkomst. Om det är oklart vem som är förälder till barnet finns det i de flesta fall en möjlighet att göra en rättsgenetisk undersökning. En sådan undersökning utförs i dag genom DNA-analys och ger normalt ett mycket tillförlitligt resultat. Det finns dock situationer där det av någon anledning inte är möjligt att göra en rättsgenetisk undersökning eller där den rättsgenetiska undersökningen inte ger ett tillräckligt säkert svar.[24] Lagstiftaren har för sådana situationer ställt upp särskilda bevislättnadsregler. Det finns bevislättnadsregler både för fastställande och hävande av föräldraskap.

Bevislättnadsregeln för fastställande av föräldraskap innebär att det inte måste vara styrkt att barnet har tillkommit genom ett visst samlag eller en viss assisterad befruktning. Om det är utrett att samlag har ägt rum eller att en assisterad befruktning har genomförts med en viss persons spermier, är det tillräckligt att det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att barnet har tillkommit genom samlaget eller behandlingen för att föräldraskap ska fastställas.

Det finns inte någon bevislättnadsregel för hävande av föräldraskap som har fastställts genom bekräftelse. För hävande av föräldraskap som har etablerats på grund av äktenskap (föräldraskapspresumtionen) finns det dock två bevislättnadsregler. Enligt den första regeln ska föräldraskapet för maken hävas om det är utrett att den som har fött barnet har haft samlag med någon annan än maken under den tid då barnet kan ha tillkommit och det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att barnet har tillkommit genom samlaget. Enligt den andra bevislättnadsregeln ska föräldraskapet för maken hävas om barnet har tillkommit före äktenskapet eller under det att makarna levde åtskilda och det inte är sannolikt att makarna har haft samlag med varandra under den tid då barnet kan ha tillkommit. Gemen-

[24] En sådan situation kan uppstå när en kvinna har haft samlag med två olika män som har nära släktskap med varandra.

samt för de båda bevislättnadsreglerna är att det inte måste vara styrkt att maken inte är förälder till barnet för att dennes föräldraskap ska hävas.

Bevislättnadsreglerna för fastställande och hävande av föräldraskap tillkom i en tid då det inte var möjligt att med säkerhet utreda vem som hade bidragit med sina spermier till ett barns tillkomst och därmed var barnets förälder. I dag finns det helt andra möjligheter att utreda den genetiska kopplingen till ett barn. Frågan är därför om det fortfarande finns ett behov av bevislättnadsregler eller om dessa har spelat ut sin roll.

Som vi närmare kommer att redovisa i avsnitt 12.3.2 har vi samlat in och analyserat handlingar i ett stort antal mål om hävande av faderskap. Under vår genomgång av målen uppmärksammade vi tidigt att de flesta målen om hävande av ett presumerat faderskap har koppling till migration. I 78 procent av målen (289 mål) fanns den äkta mannen utomlands – ofta på okänd adress – och hade aldrig vistats i Sverige. Modern hade i dessa fall uppgett att hon var gift när hon invandrade till Sverige och när barnet föddes – ofta flera år senare – registrerades den äkta mannen automatiskt som barnets far. I några av målen med migrationskoppling hade det blivit fel i registreringen vid invandringen till Sverige. Ett exempel är att modern hade uppgett fel personuppgifter till sin make, vilket fick konsekvensen att hon registrerades som gift med en ”fiktiv person” och att denna fiktiva person också registrerades som far till barnet. Ett annat exempel är att maken var avliden när modern invandrade till Sverige.

I de flesta av målen med migrationskoppling fanns den man som modern hade haft samlag med och som alltså var barnets genetiska far i Sverige. Det var således möjligt att genomföra en rättsgenetisk undersökning och med stöd av denna häva faderskapet för moderns make. I flera av målen fanns det dock inte förutsättningar att genomföra en rättsgenetisk undersökning. Barnet genetiska far hade aldrig varit i Sverige eller var utflyttad och fanns på okänd ort. I sådana situationer hävde tingsrätten i regel faderskapet för maken med stöd av någon av de två bevislättnadsreglerna. I ett av målen ansåg dock tingsrätten att utredningen inte var tillräcklig för att det skulle anses osannolikt att modern hade haft samlag med den presumerade fadern trots att barnet hade fötts i Sverige och den presumerade fadern, enligt moderns uppgifter, aldrig hade befunnit sig i landet (se även tingsrättens dom i NJA 2020 s. 929).

Vi har inte gjort någon motsvarande kartläggning av mål om fastställande av faderskap. Vi kan dock konstatera att det även när ett föräldraskap ska fastställas kan uppstå en situation där det inte är möjligt att genomföra en rättsgenetisk undersökning. Exempelvis kan den som påstås vara barnets förälder befinna sig på okänd ort.

Vår bedömning är därför att det finns ett fortsatt behov av bevislättnadsregler för fastställande och hävande av föräldraskap. Om bevislättnadsreglerna tas bort och beviskravet därmed skärps finns det en risk för att felaktigt presumerade föräldraskap kvarstår. Det finns också en risk för att ett föräldraskap som skulle kunna ha fastställts med stöd av bevislättnadsreglerna inte blir fastställt. Oavsett om det handlar om att ”fel” förälder kvarstår som rättslig förälder eller att ”rätt” förälder inte blir fastställd, kan detta drabba det berörda barnet. Vårt förslag är därför att bevislättnadsreglerna ska behållas.

De nya 2 och 3 kap. föräldrabalken

Förslag: Reglerna i de nya 2 och 3 kap. föräldrabalken ska till disposition och innehåll vara i huvudsak oförändrade.

Det ska dock uttryckligen framgå av lagtexten att socialnämndens utredningsskyldighet gäller för barn under 18 år när barnet inte har en andra förälder.

Vidare ska, om barnet inte är folkbokfört, socialnämnden i den kommun där barnet vistas vara skyldig att försöka utreda föräldraskapet för barnets andra förälder.

Slutligen ska socialnämnden inte längre anteckna uppgifter som kan ha betydelse för skyldigheten att utge underhållsbidrag i protokollet över föräldraskapsutredningen.

Reglerna ska till disposition och innehåll vara i huvudsak oförändrade

I 2 kap. föräldrabalken finns bestämmelser om hur och när socialnämnden ska medverka vid fastställande av föräldraskap. I 3 kap. föräldrabalken finns bestämmelser om domstolsprocessen i mål om föräldraskap. Ytterligare bestämmelser om rättegången i mål om föräldraskap finns i 20 kap. föräldrabalken.

Föräldrabalkens 2 och 3 kap. har inte på samma sätt som 1 kap. föräldrabalken varit föremål för successiva tillägg och förändringar. Kapitlen är därför lätta att överblicka och de har också en logisk disposition som är enkel att följa. Det enda som komplicerar kapitlens struktur är de olika termerna för förälder och föräldraskap: mor, far och förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken. Precis som i 1 kap. föräldrabalken medför de olika benämningarna att lika situationer i stor utsträckning regleras i olika paragrafer.

Vi har som framgår ovan föreslagit att ”mor”, ”far” och ”förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken” ska utmönstras ur 1 kap. föräldrabalken och ersättas med ”förälder”. Motsvarande ändring bör göras i 2 och 3 kap. föräldrabalken. I de situationer det har betydelse huruvida en förälder är den av föräldrarna som har fött barnet eller barnets andra förälder ska detta anges särskilt. Med en sådan ändring finns det inte något behov av ytterligare förändringar av kapitlens struktur. Vårt förslag är därför att kapitlens disposition ska behållas. I stort är också reglerna i 2 och 3 kap. föräldrabalken ändamålsenliga i sak. Vi återkommer nedan till de förändringar vi anser behövs.

Enligt våra direktiv omfattar vårt uppdrag även att överväga behovet av regler om utredning av moderskap och föräldraskap. Eftersom våra överväganden i den delen av uppdraget kommer att beröra frågan i vilka situationer socialnämnden ska verka för en rättsgenetisk undersökning, behandlar vi frågan om socialnämndens skyldighet att verka för en rättsgenetisk undersökning samlat i avsnitt 12.2.

Våra överväganden i deluppdraget om att se över reglerna om hävande av föräldraskap och då särskilt ta ställning till om utrymmet att häva ett föräldraskap ska begränsas redovisas i avsnitt 12.3.

Det ska uttryckligen framgå av lagtexten att socialnämndens utredningsskyldighet gäller för barn under 18 år när barnet inte har en andra förälder

Om ett barn inte har någon andra förälder, är socialnämnden skyldig att försöka utreda föräldraskapet och se till att föräldraskapet fastställs. Utredningsskyldigheten gäller bara för barn som står under någons vårdnad och som har sin hemvist i Sverige. Om den som har fött barnet är myndig och folkbokförd i Sverige när barnet föds, inträder utredningsskyldigheten först 15 dagar efter barnets födelse.

Av lagtexten framgår det dock inte uttryckligen att socialnämnden inte ska utreda föräldraskapet för barnets andra förälder när det redan finns ett föräldraskap fastställt för barnet genom en digital föräldraskapsbekräftelse eller en utländsk föräldraskapsbekräftelse som gäller i Sverige. Detta följer i stället av uttalanden i förarbetena (se prop. 1984/85:124 s. 69 och prop. 2020/21:176 s. 83).

Att socialnämndens utredningsskyldighet bara gäller för barn som står under någons vårdnad innebär att socialnämnden inte är skyldig att utreda föräldraskapet för vuxna barn. Vårdnaden om ett barn upphör nämligen när barnet har fyllt 18 år.

Det är viktigt att den föräldraskapsrättsliga regleringen är tydlig och lätt att förstå. Lagtexten bör vara utformad på ett sätt som gör det enkelt att utläsa vad som gäller i en viss situation. Så är inte fallet i dag när det gäller reglerna om socialnämndens utredningsskyldighet. För att den som tar del av bestämmelsen ska förstå att utredningsskyldigheten gäller för barn under 18 år när barnet inte har en andra förälder krävs att han eller hon läser förarbetena till aktuella bestämmelser och känner till eller tar reda på att det bara är underåriga barn som kan stå under någons vårdnad. Vårt förslag är därför att förutsättningarna för socialnämndens utredningsskyldighet skrivs ut direkt i lagtexten och att det således uttryckligen anges att utredningsskyldigheten gäller för barn under 18 år när barnet inte har en andra förälder på grund av äktenskap eller fastställelse.

Om barnet inte är folkbokfört ska socialnämnden i den kommun där barnet vistas vara skyldig att försöka utreda föräldraskapet för barnets andra förälder

Det är socialnämnden i den kommun där barnet är folkbokfört som är skyldig att försöka utreda vem som är barnets andra förälder och se till att föräldraskapet fastställs. Om barnet inte är folkbokfört men socialnämnden bedömer att barnet ändå har sin hemvist i Sverige, bör, enligt Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöds (MFoF) allmänna råd om socialnämndens utredning och fastställande av faderskap eller föräldraskap, nämnden i den kommun där barnet vistas ansvara för utredningen (se HSLF-FS 2021:64 s. 3).

Det är viktigt att det är tydligt vilken socialnämnd som ska utreda föräldraskapet för barnets andra förälder. Risken är annars att det enskilda barnet drabbas. Det bör mot den bakgrunden framgå uttryckligen

av föräldrabalken vilken socialnämnd som ska ansvara för utredningen. Vi föreslår därför att de befintliga reglerna om ansvarig socialnämnd kompletteras med en bestämmelse som anger att det är socialnämnden i den kommun där barnet vistas som ska ansvara för utredningen när barnet inte är folkbokfört.

Socialnämnden ska inte längre anteckna uppgifter som kan ha betydelse för skyldigheten att utge underhållsbidrag i protokollet över föräldraskapsutredningen

Socialnämnden ska föra protokoll över det som framkommer vid utredningen av betydelse för föräldraskapsfrågan. I protokollet ska det även antecknas sådana uppgifter som kan ha betydelse för skyldigheten att utge bidrag till barnets underhåll (2 kap. 8 § föräldrabalken). Att socialnämnden särskilt ska anteckna sådant som har med underhållsskyldigheten till barnet att göra beror på att socialnämnden tidigare hade en skyldighet att se till att barn till ogifta föräldrar tillförsäkrades underhåll. Nämnden hade också en rätt att föra talan om underhåll till barnet i sådana fall. Socialnämndens ansvar för att tillförsäkra barnet underhåll avskaffades 1997 (se prop. 1995/96:208 s. 65 och 66). Det finns alltså inte längre något skäl för socialnämnden att föra anteckningar om uppgifter som har med underhållsskyldigheten för barnet att göra. Vårt förslag är därför att socialnämndens skyldighet att anteckna sådana uppgifter i protokollet över föräldraskapsutredningen ska avskaffas.

Förändringar i 1–3 kap. föräldrabalken som rör språk och terminologi

Förslag: Det ska inte längre uttryckligen anges att reglerna om föräldraskap omfattar den som är registrerad partner.
”Myndig” ska ersättas med ”har fyllt 18 år”.
Språket ska moderniseras och förenklas.

Det ska inte längre uttryckligen anges att reglerna om föräldraskap omfattar den som är registrerad partner

Två personer av samma kön kan sedan den 1 maj 2009 ingå äktenskap på samma villkor som par av olika kön. Dessförinnan fanns det inte någon möjlighet för samkönade par att gifta sig. De kunde däremot låta registrera sitt partnerskap. Möjligheten att registrera partnerskap upphörde i samband med att äktenskapsbalken blev könsneutral. Den upphävda lagen (1994:1117) om registrerat partnerskap (partnerskapslagen) gäller dock fortfarande för registrerade partner som inte har gift sig eller omvandlat sitt partnerskap till äktenskap (2 och 3 §§ lagen [2009:260] om upphävande av lagen [1994:1117] om registrerat partnerskap). Enligt uppgift från Skatteverket finns det i dag 1 760 personer som fortfarande är registrerade partner.[25]

Ett registrerat partnerskap har med ett fåtal undantag samma rättsverkningar som ett äktenskap. Bestämmelser med anknytning till äktenskap och makar tillämpas i princip på motsvarande sätt på registrerade partnerskap och registrerade partner (3 kap. 1 § partnerskapslagen). Detta innebär att bestämmelser i bland annat föräldrabalken som tar sikte på personer som är gifta med varandra i regel gäller även registrerade partner utan att detta uttryckligen anges (se t.ex. prop. 2004/05:137 s. 62 och 6 kap. 10 a § föräldrabalken). Vissa bestämmelser som gäller för makar gäller dock inte för registrerade partner. Det handlar bland annat om bestämmelser vars tillämpning innebär en särbehandling av den ena maken endast på grund av dennes kön. Enligt förarbetena berör undantaget huvudsakligen sådana, numera inte så ofta förekommande, regler som ger ekonomiska förmåner åt gifta kvinnor eller änkor, men även exempelvis de materiella reglerna om faderskapspresumtion (se bet. 1993/94:LU28 s. 45).

I 1–3 kap. föräldrabalken finns det några bestämmelser som uttryckligen anger att de ska tillämpas i fråga om registrerade partner och registrerat partnerskap (se 1 kap. 12 §, 2 kap. 1 och 9 §§ och 3 kap. 14, 15 och 19 §§). Att det i föräldrabalkens regler om föräldraskap särskilt anges vilka bestämmelser som gäller för registrerade partner har sin bakgrund i att det länge fanns olika möjligheter till och förutsättningar för föräldraskap beroende på om föräldrarna var ett sam-

[25] Av dessa är 788 kvinnor och 972 män. De flesta registrerade partner, drygt 76 procent är 50 år eller äldre. Endast 34 registrerade partner är yngre än 35 år. Skatteverket har tagit fram uppgifterna genom en sökning i folkbokföringen den 17 juni 2021. Uppgifterna finns diarieförda hos utredningen (2021-07-02).

könat eller olikkönat par. Ett exempel är presumtionen för föräldraskap som fram till den 1 januari 2022 endast gällde för mannen i ett olikkönat äktenskap där ingen av föräldrarna hade ändrat könstillhörighet. Skillnaderna har dock successivt utmönstrats och i dag gör det föräldraskapsrättsliga regelverket inte någon skillnad på par av samma och av olika kön. Det hänvisningar som finns till registrerade partner och registrerade partnerskap i 1–3 kap. föräldrabalken har mot den bakgrunden blivit överflödiga. Vårt förslag är därför att de ska tas bort.

”Myndig” ska ersättas med ”har fyllt 18 år”

I 1–3 kap. föräldrabalken finns vissa bestämmelser som bara gäller för ett barn eller en förälder som har fyllt 18 år. Andra bestämmelser gäller bara för ett barn eller en förälder som inte har fyllt 18 år. Ibland anges detta uttryckligen i lagtexten (se 1 kap. 4 §). I flera bestämmelser används dock i stället ”myndig” och ”myndig ålder” för att beskriva att någon har eller inte har fyllt 18 år (se bland annat 1 kap. 4 §, 2 kap. 1 § och 3 kap. 5 §). Att ”myndig” ofta används i bestämmelserna beror sannolikt på att myndighetsåldern ursprungligen var olika för kvinnor och män. Sedan 1974 är dock myndighetsåldern 18 år för både män och kvinnor.[26]

Det är, som vi tidigare påpekat, viktigt att den föräldraskapsrättsliga regleringen är tydlig och enkel att förstå. Att olika uttryck används för att beskriva samma sak är inkonsekvent och riskerar att förvirra läsaren. Detta bör därför ändras.

De flesta känner till att myndighetsåldern i Sverige är 18 år. ”Myndig” är alltså inte i sig otydligt eller svårt att förstå. Enligt vår uppfattning är det dock både tydligare och mer lättillgängligt att skriva ut ”har fyllt 18 år” respektive ”inte har fyllt 18 år” i de sammanhang det har betydelse. Vårt förslag är därför att ”myndig” ska ersättas med ”har fyllt 18 år”.

[26] År 1921 beslutade Sveriges riksdag att kvinnor blir myndiga vid samma ålder som män, 21 år. År 1969 sänktes myndighetsåldern till 20 år och 1974 sänktes den igen till nuvarande 18 år (se prop. 1969:25, 1LU 32, rskr 191 och prop. 1974:44, LU 1974:12, rskr 1974:169).

Språket ska vara modernt och enkelt

Vårt uppdrag är att göra en helhetsöversyn av den föräldraskapsrättsliga regleringen. Enligt våra direktiv handlar översynen inte bara om att förbättra strukturen och göra regelverket mer överskådligt, utan också om att reglerna ska vara tydliga och begripliga. Utöver de ovan beskrivna förslagen lämnar vi därför också flera förslag som syftar till att modernisera och förenkla språket. Vi kommer inte att gå igenom dessa förslag i detalj, men det handlar om att använda sig av ett modernt och konkret språk i stället för ålderdomliga och svåra ord eller uttryck.

Ett exempel är uttrycken ”anses som” och ”anses fastställt” som i dag används för att beskriva när någon är eller blir förälder till ett barn. Vårt förslag är att uttrycken ska ersättas med ”är eller ”blir” (se bland annat 1 kap. 1, 2 och 7–9 §§ föräldrabalken).

Ett annat exempel är de uttryck som används för att beskriva hävande av föräldraskap: ”förklara att mannen eller kvinnan i äktenskapet inte är förälder till barnet” respektive ”förklara att bekräftelsen saknar verkan mot den som har lämnat den”. Anledningen till att olika uttryck används är att det föräldraskap som ska hävas har etablerats på olika sätt. I det förstnämnda fallet har föräldraskapet etablerats på grund av äktenskap (föräldraskapspresumtionen) och i det sistnämnda har föräldraskapet fastställts genom en föräldraskapsbekräftelse. Rättsföljden av de olika uttrycken blir dock densamma, föräldraskapet hävs. Vårt förslag är därför att uttrycket ”hävande av föräldraskap” ska användas genomgående. I de fall olika regler gäller för hävande av ett föräldraskap som har etablerats på grund av äktenskap respektive hävande av ett bekräftat föräldraskap kan detta anges särskilt.

Ytterligare ett exempel är uttrycket ”bekräftat att barnet är hans/hennes” som används i bestämmelser om arvingars talerätt (se 3 kap. 1 och 14 §§ föräldrabalken). Problemet med uttrycket är att det leder tanken fel. Det krävs nämligen inte att den avlidna föräldern formellt har bekräftat föräldraskapet för att arvingarna ska ha förlorat sin talerätt, utan det är tillräckligt att den avlidna föräldern har erkänt eller behandlat barnet som sitt. Detta bör också återspeglas i lagtexten.

12.1.5 Några ord om föräldraskapspresumtionen

Vårt uppdrag är att göra en översyn av föräldrabalkens regler om föräldraskap och ta ställning till hur reglerna kan utformas för att bli mer överskådliga, enhetliga, heltäckande, könsneutrala och inkluderande samt enklare att tillämpa. Översynen handlar om att förbättra det föräldraskapsrättsliga regelverkets struktur och göra det mer överskådligt, tydligt och begripligt. Vårt uppdrag är samtidigt begränsat av att de sakliga skälen bakom dagens reglering ska tillgodoses. Vår uppgift är alltså inte att överväga ändringar i regelverket som på ett mer genomgripande sätt förändrar varför och hur föräldraskapet till ett barn etableras.

Som framgår av avsnitt 12.1.2 är den starkast bidragande orsaken till att den föräldraskapsrättsliga regleringen har blivit så invecklad och svår att överblicka att det finns flera olika termer för förälder och föräldraskap: mor, far och förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken. En annan orsak, som bidrar till en mer komplicerad reglering, är att reglerna för hur ett föräldraskap etableras för den förälder som inte har fött barnet skiljer sig åt beroende på föräldrarnas civilstånd. Om föräldrarna är gifta vid barnets födelse, följer föräldraskapet för den som inte har fött barnet av föräldraskapspresumtionen. I andra fall ska föräldraskapet för barnets andra förälder fastställas genom bekräftelse eller dom. Denna skillnad i hur föräldraskapet etableras har varit central i den föräldraskapsrättsliga regleringen alltsedan reglerna först lagfästes för mer än ett århundrade sedan. Vi har mot den bakgrunden och med hänsyn till vårt uppdrags utformning inte övervägt någon förändring i det avseendet. I vårt arbete med att analysera det föräldraskapsrättsliga regelverket och kartlägga mål om hävande av föräldraskap (se avsnitt 12.3.2) har vi dock inte kunnat undvika att reflektera över om denna ordning fortfarande är ändamålsenlig. Den föräldraskapsrättsliga regleringen har genomgått betydande förändringar de senaste 40 åren (se avsnitt 3.2.1) och denna utredning är säkert inte den sista på området. Vi tycker därför att det för framtiden finns anledning att dela med oss av de reflektioner vi under vårt arbete har gjort beträffande föräldraskapspresumtionen.

Till att börja med framstår ett regelverk som skiljer på barn födda av en gift förälder och barn födda av en ogift förälder som otidsenligt. Föräldraskapspresumtionen (dåvarande faderskapspresumtionen) tillkom under en tid när barn födda inom respektive utanför älkten-

skapet hade olika rättigheter. För barnet var det av central betydelse att få status som ”barn i äktenskapet” och med hänsyn till att det vid den tiden inte fanns någon möjlighet att ta reda på hur det genetiskt förhöll sig med faderskapet till barnet, var presumtionen en för barnet ändamålsenlig lösning. I dag ser dock verkligheten annorlunda ut. Barn har inte längre olika rättigheter beroende på sina föräldrars civilstånd och en majoritet föds också av en ogift förälder. När det är oklart hur det genetiskt förhåller sig med föräldraskapet kan en rättsgenetisk undersökning genomföras och denna ger så gott som alltid ett mycket tillförlitligt resultat. Genom den nya möjligheten att digitalt bekräfta ett föräldraskap säkerställs vidare att också barn som föds av en ogift förälder snabbt kan få en andra rättslig förälder. Enligt uppgifter från Skatteverket använder drygt 80 procent av de som kan bekräfta sitt föräldraskap digitalt den möjligheten.[27]

I debatten om den föräldraskapsrättsliga regleringen framförs ibland åsikten att fler barn bör omfattas av föräldraskapspresumtionen, t.ex. barn till sammanboende föräldrar. Enligt vår uppfattning är det dock tveksamt om detta är lösningen på den olikbehandling av barn som presumtionen innebär.

Föräldraskapspresumtionen är i de allra flesta fall ett bra och effektivt sätt att säkerställa att barnet får en andra förälder. Den kartläggning vi har gjort av mål om hävande av faderskap visar dock att föräldraskapspresumtionen kan vara problematiskt ur ett barnrättsperspektiv. När en tillämpning av presumtionen leder till ett felaktigt resultat, dvs. att maken blir rättslig förälder till barnet trots att någon annan är barnets förälder, kan barnet hamna i en rättsligt osäker situation. Barnets föräldraskap kan senare komma att hävas och för att rätt person ska bli fastställd som barnets förälder krävs ofta en domstolsprocess. Vår kartläggning av mål om hävande av faderskap visar också att det är betydligt vanligare att fel person etableras som barnets andra förälder till följd av en tillämpning av faderskapspresumtionen jämfört med efter en faderskapsbekräftelse. Drygt 82 procent av målen i domstol om hävande av faderskap avser ett presumerat faderskap. Kartläggningen visar också att faderskapspresumtionen leder till särskilda komplikationer när familjer invandrar till Sverige (se vidare om statistiken i avsnitt 12.3.2).

[27] Statistikuppgifterna avser januari–april 2022 och finns diarieförda hos utredningen (2022-05-19).

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att det i dag finns flera nackdelar med föräldraskapspresumtionen. Det ingår inte i vårt uppdrag att överväga om presumtionen bör behållas eller avskaffas, men det finns anledning att fundera på om tiden nu är mogen för att utreda frågan.

12.2 Behovet av särskilda regler när det inte är känt eller är oklart vem som har fött ett barn

12.2.1 Vårt uppdrag och allmänna utgångspunkter

Det finns nästan inga regler om moderskap i föräldrabalken. Rättslig status som mor följer i stället av den oskrivna principen – ”mater semper certa est” (det är alltid säkert vem som är mor) eftersom ”mater est quam gestatio demonstrat” (modern är den som födandet visar). När befruktning utanför kroppen med donerade ägg blev tillåtet 2003 ansågs det att mater est-principen fortsatt skulle gälla. Det infördes då en bestämmelse i föräldrabalken om moderskap för den kvinna som har fött ett barn efter en assisterad befruktning med ett donerat ägg (1 kap. 7 §). Det finns även en bestämmelse i föräldrabalken som anger att om en man föder ett barn, ska han anses som far till barnet (1 kap. 11 §). I avsnitt 12.1.4 föreslår vi att den oskrivna principen om moderskap ska lagfästas tillsammans med befintliga regler om föräldraskap för den som har fött barnet.

Vårt förslag innebär att det av lag kommer att framgå att den som har fött ett barn är förälder till barnet. Eftersom det är själva födandet som konstituerar föräldraskapet till barnet (i dag moderskapet) och det i regel är givet vem som har fött barnet finns det inte några särskilda regler för situationen att den omständigheten är oklar. Det finns exempelvis inte några regler i föräldrabalken om fastställande eller hävande av moderskap. Om det är oklart vem som har fött barnet eller om moderskapet ifrågasätts, får en talan om fastställande eller hävande av moderskapet i stället föras som en fastställelsetalan enligt reglerna i 13 kap. 2 § rättegångsbalken. Det finns inte heller några särskilda regler om utredning av moderskap, vilket bland annat innebär att socialnämnden inte har någon uttrycklig skyldighet att försöka utreda vem som har fött ett barn.

Som framgår av avsnitt 12.1.1 omfattar vårt uppdrag att göra en översyn av föräldrabalkens regler om föräldraskap. Översynen hand-

lar främst om att förbättra det föräldraskapsrättsliga regelverkets struktur och göra det mer överskådligt, tydligt och begripligt. I våra direktiv anges dock särskilt att vi ska överväga om den oskrivna principen om moderskap bör lagfästas i föräldrabalken (vilket vi gör i avsnitt 12.1.4). I det sammanhanget kan vi, enligt direktiven, också överväga behovet av regler om utredning av moderskap och föräldraskap. I följande avsnitt kommer vi därför att ta ställning till behovet av regler om utredning av föräldraskap för den som har fött barnet. Vi kommer även att överväga behovet av andra regler för situationen att det är oklart eller det ifrågasätts vem som har fött barnet. Slutligen kommer vi att ta ställning till i vilka situationer socialnämnden ska verka för att en rättsgenetisk undersökning görs.

En självklar utgångspunkt för våra överväganden är att den föräldraskapsrättsliga regleringen ska utformas utifrån barnets bästa och med beaktande av de rättigheter barn tillerkänns enligt bland annat barnkonventionen och Europakonventionen.

12.2.2 Statistik om mål om moderskap

För att kunna bedöma behovet av särskilda regler när det är oklart eller ifrågasätts vem som har fött ett barn behöver vi först få en uppfattning om hur ofta och varför sådana situationer uppstår. Vi har därför hämtat in statistik om mål om moderskap i domstol.

Att det inte finns särskilda regler om moderskap medför att Domstolsverket inte för någon officiell statistik om antalet mål om moderskap i domstol. För att få en uppfattning om hur vanligt förekommande det är med mål om fastställande eller hävande av moderskap har vi därför bett Domstolsverket att ta fram statistik som rör förekomsten av den typen av mål i tingsrätt. Statistiken är hämtad från statistiksystemet SIV, som har domstolarnas verksamhetsstöd, Vera, som källa. Domstolsverket har tagit fram statistiken genom att söka på ”%häva%”, ”%hävande%”, ”%hävning%” och ”%moderskap%” inom målgrupp 10 ”Övriga tvistemål” och målgrupp 12 ”Övriga familjemål”. Träfflistorna har sedan kontrollerats och mål som avser annat än moderskap plockats bort. Träfflistorna har också jämförts med varandra för att säkerställa att de mål som förekommer på mer än en av listorna bara räknas med en gång.

Av statistiken från Domstolsverket framgår att de allra flesta mål om moderskap i tingsrätt avser fastställande av moderskap. Av tabellen nedan framgår att antalet inkomna mål om moderskap har ökat kraftigt sedan 2012 för att nå en toppnotering 2019. Det året kom det in 210 sådana mål till tingsrätterna, vilket var drygt 19 gånger fler jämfört med 2012. Mellan 2019 och 2021 mer än halverades antalet inkomna mål om fastställande av moderskap. Av statistiken framgår också att det är sällsynt med mål om hävande av moderskap i domstol. De senaste 10 åren har det i genomsnitt kommit in drygt 6 sådana mål per år till tingsrätterna. Flest mål kom in 2012 (totalt 12 mål) och minst 2021 (3 mål).

Tabell 12.1 Inkomna mål om fastställande och hävande av moderskap till tingsrätt under åren 2012–2021

År	Antal mål om fastställande av moderskap	Antal mål om hävande av moderskap
2012	11	12
2013	32	8
2014	37	4
2015	62	11
2016	92	5
2017	132	8
2018	180	6
2019	210	4
2020	111	4
2021	90	3

Källa: Domstolsverket.

Genomgång av mål om moderskap

Statistiken från Domstolsverket har gett oss en uppfattning om hur vanligt förekommande det är med mål om moderskap i domstol. Samtidigt lämnar den flera frågor obesvarade. För att kunna ta ställning till om det finns ett behov av särskilda regler om moderskap är det av intresse att veta mer om bakgrunden till att en talan om fastställande eller hävande av moderskap förs i domstol. För att få en djupare förståelse har vi därför valt att gå igenom och analysera ett större antal mål om moderskap.

Det finns 48 tingsrätter i Sverige. Vi har från 26[28] av dessa begärt in dagboksblad, stämningsansökan, svaromål och, i förekommande fall, beslut eller dom i alla mål om fastställande och hävande av moderskap som kom in under 2019 och 2020. Totalt fick vi in handlingar i 192 mål om moderskap. I 18 av målen hade talan antingen avvisats eller skrivits av från vidare handläggning. Dessa mål omfattas inte av vår analys. Vår genomgång omfattar således 174 mål. Av dessa mål avser 167 fastställande av moderskap och 7 hävande av moderskap. I samtliga mål om moderskap var det barnet som väckte talan.

Tabell 12.2 Inkomna mål om fastställande och hävande av moderskap i ett urval av tingsrätter under åren 2019–2020

Måltyp	Antal mål
Mål om fastställande av moderskap	167
Mål om hävande av moderskap	7

Källa: Domstolsverket.

Barnens ålder

De 174 målen om moderskap berör sammanlagt 193 barn. Av dessa förekom 7 av barnen i mål om hävande av moderskap och resterande i mål om fastställande av moderskap. I merparten av målen var barnet vuxet när talan om fastställande eller hävande av moderskap väcktes. I målen om fastställande av moderskap var 77 procent av barnen vuxna när talan väcktes. Resterande 42 barn var under 18 år. I målen om hävande av moderskap var ett av barnen spädbarn, ett annat var två år och resterande barn var antingen tonåringar eller vuxna, se tabell nedan.

[28] Tingsrätterna i Alingsås, Attunda, Blekinge, Borås, Eskilstuna, Gävle, Göteborg, Hässleholm, Jönköping, Kalmar, Linköping, Lund, Malmö, Nyköping, Skaraborg, Skellefteå, Solna, Stockholm, Södertälje, Södertörn, Uppsala, Vänersborg, Västmanland, Växjö, Ångermanland och Örebro.

Tabell 12.3 Barnets ålder i inkomna mål om hävande av moderskap i ett urval av tingsrätter under åren 2019–2020

Barnets ålder	Mål om hävande av moderskap
Yngre än 1 år	1
1 år	0
2 år	1
3–4 år	0
5–6 år	0
7–8 år	0
9–11 år	0
12–17 år	2
18 år eller äldre	3

Källa: Domstolsverket.

Grunden för talan och tingsrättens prövning

Av målen om fastställande av moderskap hade 99 procent koppling till migration (165). De övriga 2 målen avsåg barn som hade tillkommit genom surrogatmoderskap i utlandet där den tilltänkta modern ville bli fastställd som barnets mor. I samtliga mål var barnet och den utpekade modern överens om att hennes moderskap skulle fastställas. I alla mål utom 3 biföll tingsrätten barnets talan och fastställde moderskapet för den utpekade modern. I 2 av de 3 målen hade barnet tillkommit genom surrogatmoderskap. Tingsrätten lämnade i de målen barnets talan utan bifall med hänvisning till att surrogatmodern var barnets rättsliga mor. I det tredje målet lämnades barnets talan utan bifall med hänvisning till att barnet inte hade åberopat tillräcklig bevisning.[29] Några av målen (6 mål) hade ännu inte avslutats vid vår genomgång.

I målen om hävande av moderskap var det i samtliga fall barnet som väckte talan. Inget av målen var tvistiga, utan parterna var i samtliga fall överens om att moderskapet skulle hävas. Av de totalt 7 målen hade alla utom ett koppling till migration. I 5 av de 6 målen med migrationskoppling hade fel person registrerats som barnets mor vid barnets invandring till Sverige. I det sjätte målet hade barnet fötts i Sverige av en asylsökande kvinna och fel identitet på kvinnan registrerats när barnets födelse anmäldes till folkbokföringen. Det enda målet utan

[29] Tingsrätten hanterade i det fallet målet som ett dispositivt tvistemål och vidtog alltså inte några åtgärder för att komma till rätta med de oklarheter som fanns i målet.

migrationskoppling avsåg ett barn som hade tillkommit genom surrogatmoderskap. Barnet ville i det fallet att surrogatmoderns moderskap skulle hävas och den tilltänka modern fastställas som barnets mor. Det målet var det enda där tingsrätten lämnade barnets talan utan bifall. I övriga mål hävdes moderskapet.

12.2.3 Våra överväganden och förslag

Förslag: Om det inte är känt eller är oklart vem som har fött ett barn som inte har fyllt 18 år och som har sin hemvist i Sverige ska socialnämnden ha en lagstadgad skyldighet att försöka utreda detta.

Handläggningsreglerna i 2 kap. föräldrabalken om socialnämndens utredning av föräldraskap för den som inte har fött barnet ska i tillämpliga delar gälla även för socialnämndens utredning om vem som har fött ett barn.

Socialnämnden ska, om det behövs, verka för att en rättsgenetisk undersökning görs beträffande barnet, barnets förälder och den som kan vara förälder till barnet.

Den ansökningsavgift tingsrätt ska ta ut för en talan om föräldraskap för den som har fött barnet ska vara densamma som ansökningsavgiften för en talan om föräldraskap för den som inte har fött barnet.

Det står i regel klart vem som har fött ett barn …

Folkbokföringen är den grundläggande registreringen av befolkningen i Sverige. Den hanteras av Skatteverket, som registrerar uppgifter om bland annat namn, person- eller samordningsnummer, födelsetid, civilstånd, make, barn och föräldrar (2 kap. 3 § lagen [2001:182] om behandling av personuppgifter i Skatteverkets folkbokföringsverksamhet).

När ett barn föds i Sverige ska födelsen anmälas till Skatteverket. Om barnet ska folkbokföras får barnet ett personnummer och uppgifter om barnet registreras i folkbokföringen (2 § folkbokföringslagen [1991:481]). Om barnet inte ska folkbokföras registrerar Skatteverket enbart en uppgift om födelsen (1 § andra stycket folkbokföringslagen). I de flesta fall anmäls födelsen av en barnmorska på det

sjukhus där barnet är fött. Om barnet föds hemma ska en barnmorska som är med vid förlossningen anmäla födelsen till Skatteverket. Föds barnet hemma utan barnmorska ska barnets vårdnadshavare anmäla födelsen (24 § folkbokföringslagen).

När ett barn föds i Sverige står det alltså i regel klart vem som har fött barnet. Att det är mycket ovanligt att det är oklart eller ifrågasätts vem som har fött ett barn som finns i Sverige framgår också av den statistik som Domstolsverket har tagit fram till oss om mål om moderskap i domstol. Det senaste decenniet har antalet mål om moderskap i domstol varierat mellan 23 och 214 per år.

… och när detta är oklart beror det i princip alltid på att barnet har invandrat till Sverige och inte kan styrka föräldraskapet för den som har fött barnet

Av vår genomgång av mål om moderskap i domstol framgår att behovet av att väcka en talan om fastställande av moderskap i regel uppstod på grund av att barnet hade invandrat till Sverige och inte hade den dokumentation som krävdes för att få den kvinna som barnet menade hade fött honom eller henne registrerad som mor i folkbokföringen (se vidare om genomgången i avsnitt 12.2.2). När det gäller målen om hävande av moderskap uppstod i regel behovet av att väcka talan på grund av att Skatteverket hade registrerat fel person som mor till barnet vid barnets invandring till Sverige. I några fall väcktes talan om fastställande och hävande av moderskap på grund av att barnet – som hade tillkommit genom surrogatmoderskap – ville få en annan kvinna fastställd som mor än surrogatmodern.

Att det finns ett antal barn varje år som har behov av att väcka talan om moderskap i domstol handlar alltså inte om att det för barnet är okänt eller oklart vem som har fött honom eller henne, utan om att det finns en rättslig osäkerhet om vem som är barnets mor. I regel beror den rättsliga osäkerheten på att barnet har invandrat till Sverige och inte kan prestera tillräcklig dokumentation för att Skatteverket ska registrera barnets moderskap i folkbokföringen.

Om det inte är känt eller är oklart vem som har fött ett barn som inte har fyllt 18 år och som har sin hemvist i Sverige ska socialnämnden ha en lagstadgad skyldighet att försöka utreda detta

Att föräldrabalken i dag inte innehåller särskilda regler om fastställande eller hävande av föräldraskap för den som har fött barnet beror på att ett sådant föräldraskap etableras per automatik, genom födandet. Som framgår ovan är det i regel också givet vem som har fött ett barn. Behovet av en prövning i domstol uppstår i princip endast för barn som har invandrat till Sverige och handlar om att barnet inte har kunnat styrka föräldraskapet för den som fött barnet.

Det är givetvis viktigt att de uppgifter som registreras i folkbokföringen är korrekta. Skatteverkets registrering i folkbokföringen omfattar därför en viss prövning av uppgifterna. För att ett utdrag ur folkbokföringen ska kunna lämnas i syfte att styrka en uppgift om födelse, dödsfall eller civilstånd måste uppgifternas riktighet ha fastställts (se prop. 1994/95:94 s. 14 och 15). Som utgångspunkt ska därför de uppgifter som registreras i folkbokföringen vara styrkta. De höga kraven på uppgifter i folkbokföringen kan dock medföra svårigheter för den som invandrar till Sverige. Detta gäller särskilt för den som invandrar och som av olika skäl har svårigheter att få fram tillförlitligt underlag från det land de invandrar från. Svårigheten att få riktiga uppgifter registrerade i folkbokföringen avser i en sådan situation i allmänhet flera olika folkbokföringsuppgifter och inte enbart uppgiften om föräldraskap. Enligt vår bedömning är det mot den bakgrunden och med hänsyn till att behovet av en rättslig prövning i domstol endast uppstår i undantagsfall, inte motiverat att föreslå regler i föräldrabalken om fastställande och hävande av föräldraskap för den som har fött barnet som motsvarar de regler som i dag finns för fastställande och hävande av föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet. Till skillnad från föräldraskap för den som inte har fött barnet etableras ett föräldraskap för den som har fött barnet alltid automatiskt genom födandet. Det som i undantagsfall ska prövas är alltså vem som har fött barnet och när detta är klarlagt följer föräldraskapet per automatik. Om det i ett enskilt fall finns behov av att föra en talan i domstol kan en sådan talan föras enligt de allmänna reglerna om fastställelsetalan i 13 kap. 2 § rättegångsbalken.

Att det inte finns något behov av särskilda regler om fastställande och hävande av föräldraskap för den som har fött barnet innebär

emellertid inte att samhället kan förhålla sig passivt när det är oklart vem som har fött ett barn som har sin hemvist i Sverige, i vart fall inte när det är fråga om ett barn under 18 år. Av vår genomgång av mål om moderskap framgår att de flesta barn som för talan om moderskap är vuxna.[30] Drygt 24 procent av barnen i de mål som omfattades av vår genomgång var dock underåriga.

Ett barn har rätt att få klarhet om sitt ursprung (jfr artikel 8 i Europakonventionen och artikel 7 i barnkonventionen). Rätten att få klarhet om sitt ursprung omfattar rätten att få kännedom om båda sina föräldrar, även den förälder som har fött barnet. Socialnämnden har ett tydligt ansvar enligt föräldrabalken när det gäller att få föräldraskapet för den av föräldrarna som inte har fött barnet fastställt. Även om det inte anges i lag har socialnämnden en skyldighet att om behov uppkommer också försöka utreda vem som kan ha fött barnet. I detta ligger att socialnämnden har en skyldighet att biträda barnet med att få rättsligt bestämt vem som har fött barnet och alltså är barnets förälder. Socialnämnden är också behörig att föra barnets talan i mål om fastställande av sådant föräldraskap (se rättsfallet NJA 2021 s. 801, jfr JO 1989/90 s. 223 f.). Att socialnämndens skyldighet att bistå ett barn med att utreda vem som har fött barnet inte framgår uttryckligen av lag medför dock en risk för att socialnämnder agerar olika när ett behov av en sådan utredning uppkommer. Socialnämnden förde exempelvis inte barnets talan om fastställande av moderskap i något av de mål som omfattades av vår genomgång.

Det är viktigt att alla barn i Sverige får samma stöd och hjälp med att klarlägga vem som är barnets föräldrar, oavsett var i landet barnet bor. I Norge har det offentliga en uttrycklig skyldighet att försöka utreda vem som är mor till barnet när detta inte är känt. Vi föreslår att det införs en sådan uttrycklig skyldighet också i den svenska föräldraskapsrättsliga regleringen. Skyldigheten bör, i likhet med vad som gäller för föräldraskap för den som inte har fött barnet, omfatta barn som inte har fyllt 18 år och som har sin hemvist i Sverige. Skyldig-

[30] Att det var fler vuxna än underåriga barn som förde talan om fastställande av moderskap beror troligtvis på att Skatteverket tidigare ibland godtog obestyrkta uppgifter för att registrera föräldraskapet för ett barn som inte har fyllt 18 år, se Skatteverkets rättsliga vägledning om registrering av uppgifter i folkbokföringen, årsutgåva 2020. Informationen hämtad från Skatteverkets webbplats 2021-11-21
(https://www4.skatteverket.se/rattsligvagledning/edition/2020.1/330380.html#h-Obestyrkta-uppgifter-kan-registreras-i-vissa-fall). I flera av de mål om fastställande av moderskap som omfattades av vår genomgång hade det barn som väckte talan underåriga syskon som hade fått den gemensamma modern registrerad som mor i folkbokföringen.

heten bör vidare avse både situationen att det inte är känt vem som har fött barnet och situationen att detta är oklart. Det innebär att socialnämndens skyldighet inte bara kommer att aktualiseras när det i folkbokföringen inte finns någon registrerad förälder som har fött barnet, utan även när det är oklart om den som har registrerats som förälder i folkbokföringen verkligen är den som har fött barnet. Vårt förslag stärker barns rätt att få klarhet om sitt ursprung och säkerställer också att barn i Sverige behandlas lika (jfr artikel 2 och 7 i barnkonventionen).

Handläggningsreglerna i 2 kap. föräldrabalken om socialnämndens utredning av föräldraskap för den som inte har fött barnet ska i tillämpliga delar gälla även för socialnämndens utredning om vem som har fött ett barn

Regler om socialnämndens medverkan vid fastställande av föräldraskap för den som inte har fött barnet finns i 2 kap. föräldrabalken. Vårt förslag om en lagstadgad skyldighet för socialnämnden att bistå barnet med att försöka utreda vem som har fött barnet när detta inte är känt eller är oklart bör lämpligen placeras som en egen bestämmelse i det kapitlet. Kapitlets handläggningsregler om bland annat vilken socialnämnd som är ansvarig för utredningen, hur utredningen ska bedrivas och när en utredning får läggas ner, bör i tillämpliga delar gälla även för utredningar om vem som har fött barnet. Sammanfattningsvis innebär detta att vi föreslår att följande ska gälla för utredningar om vem som har fött ett barn.

Socialnämnden i den kommun där barnet är folkbokfört ska vara ansvarig för att försöka utreda vem som har fött barnet. Om barnet inte är folkbokfört i Sverige, ska socialnämnden i den kommun där barnet vistas vara ansvarig. Om barnet flyttar under utredningstiden ska nämnden vara skyldig att slutföra utredningen. Om det avsevärt skulle underlätta utredningen ska nämnden dock kunna flytta över utredningen till en annan kommun (jfr 2 kap. 2 och 3 §§). Socialnämnden ska vid sin utredning hämta in upplysningar från den förälder som inte har fött barnet, om det finns en sådan registrerad i folkbokföringen, och andra personer som skulle kunna lämna uppgifter av betydelse för utredningen (jfr 2 kap. 4 §). Om frågan om vem som har fött barnet kan bedömas med tillräcklig säkerhet på grund av socialnämndens utredning, ska nämnden anmäla vem som har fött barnet

till Skatteverket. Till anmälan ska socialnämnden bifoga sin utredning (jfr 2 kap. 5 §). Föräldraskap för den som har fött barnet följer av själva födandet. Om Skatteverket bedömer att det genom socialnämndens utredning är styrkt vem som har fött barnet ska föräldraskapet för denne registreras i folkbokföringen. Socialnämnden ska föra protokoll över det som förekommer vid utredningen av betydelse för frågan om vem som har fött barnet. Utredningen bör bedrivas skyndsamt (jfr 2 kap. 8 §). Socialnämnden ska kunna lägga ner en påbörjad utredning om vem som har fött ett barn om det visar sig omöjligt att få de upplysningar som behövs för bedömning av frågan (jfr 2 kap. 7 § första stycket 1).

Som framgår ovan ska socialnämnden, om frågan om vem som har fött barnet kan bedömas med tillräcklig säkerhet, anmäla detta till Skatteverket. I regel bör socialnämndens utredning vara tillräcklig för att Skatteverket ska kunna registrera föräldraskapet i folkbokföringen. Om socialnämndens utredning har inletts på grund av att det är oklart om den förälder som är registrerad i folkbokföringen verkligen har fött barnet, bör det ofta finnas förutsättningar att göra en rättelse av barnets folkbokföringsuppgifter (jfr rättsfallet HFD 2019 ref. 9 och artikel 16 Europaparlamentets och rådets förordning [EU] 2016/679 av den 27 april 2016 om skydd för fysiska personer med avseende på behandling av personuppgifter och om det fria flödet av sådana uppgifter och om upphävande av direktiv 95/46/EG [EU:s dataskyddsförordning]). Detta innebär alltså att det i regel inte kommer att finnas något behov av att föra en talan i domstol om föräldraskapet för den som har fött barnet. Om Skatteverket bedömer att det inte är möjligt att registrera uppgiften om barnets föräldraskap i folkbokföringen, kan dock barnet väcka en fastställelsetalan om föräldraskapet enligt de allmänna reglerna i 13 kap. 2 § rättegångsbalken. Som framgår ovan har socialnämnden behörighet att föra barnets talan om fastställande av föräldraskap (se rättsfallet NJA 2021 s. 801). Om talan avser hävande av föräldraskap, har socialnämnden dock i likhet med vad som gäller för föräldraskap för den som inte har fött barnet, inte någon sådan behörighet. Socialnämnden kan emellertid i en sådan situation – om den som är registrerad som förälder till barnet inte själv vill väcka talan om hävande av föräldraskap – anmäla till överförmyndaren att god man behöver utses för barnet (5 kap. 3 § socialtjänstförordningen [2001:937] och 11 kap. 2 § tredje stycket föräldrabalken).

Socialnämnden ska, om det behövs, verka för att en rättsgenetisk undersökning görs beträffande barnet, barnets förälder och den som kan vara förälder till barnet

Om ett barn inte har någon andra förälder, är socialnämnden skyldig att försöka utreda föräldraskapet och se till att detta fastställs. Beroende på omständigheterna kan det inom ramen för socialnämndens utredning bli aktuellt med en rättsgenetisk undersökning. Enligt nuvarande ordning bör socialnämnden verka för att en rättsgenetisk undersökning görs beträffande barnet, modern och den som kan vara far till barnet, om denne begär det eller om det finns anledning att anta att modern har haft samlag med mer än en man under den tid då barnet kan ha tillkommit (2 kap. 6 § föräldrabalken). Detta innebär alltså att socialnämnden inte har något lagstadgat ansvar för att verka för att en rättsgenetisk undersökning genomförs om den som har fött barnet berättar att barnet har tillkommit genom en heminsemination, men att det är osäkert vem av flera olika spermiedonatorer som är barnets förälder. Detsamma gäller om det är osäkert huruvida barnet har tillkommit genom en assisterad befruktning med makens samtycke eller genom samlag med en annan man och varken maken eller den andra mannen begär att en undersökning ska genomföras.

Socialnämnden har ett långtgående ansvar för att säkerställa att barn får två rättsliga föräldrar.[31] En rimlig utgångspunkt är därför att socialnämnden bör vidta samtliga tänkbara åtgärder som kan leda till att ett föräldraskap för barnets andra förälder fastställs. Att bidra med sina spermier till ett barns tillkomst är en av de två rättsliga grunderna för föräldraskap för den som inte har fött barnet. Socialnämndens skyldighet att verka för att en rättsgenetisk undersökning genomförs är dock begränsad till situationen att barnet har tillkommit genom samlag. Det finns visserligen inget som hindrar att socialnämnden verkar för en rättsgenetisk undersökning även i andra situationer.[32] Med hänsyn till den centrala betydelse föräldraskap har för enskilda, särskilt

[31] Detta gäller dock inte om barnet har tillkommit genom en assisterad befruktning av en ensamstående. Om behandlingen har utförts inom svensk hälso- och sjukvård eller vid en behörig inrättning i utlandet och barnet har rätt att ta del av uppgifter om spermiedonatorn ska det nämligen inte fastställas något föräldraskap utöver föräldraskapet för den ensamstående (1 kap. 3 § andra stycket och 1 kap. 12 § andra stycket föräldrabalken). Socialnämnden ska då lägga ner sin utredning (2 kap. 7 § andra stycket föräldrabalken).

[32] Enligt Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöds handbok Att utreda och fastställa faderskap eller föräldraskap bör dock utredaren verka för att rättsgenetisk undersökning görs om donerade spermier använts vid assisterad befruktning och kvinnan som har fött barnet uppger att hon under konceptionstiden haft sexuellt umgänge med en man som inte är den sambo eller make som samtyckt till den assisterade befruktningen, se handboken s. 100.

barnet, är det dock rimligt att det av lag framgår att socialnämnden bör verka för att en rättsgenetisk undersökning genomförs i samtliga fall då resultatet av en sådan undersökning kan vara relevant för frågan om vem som är barnets andra förälder.

En rättsgenetisk undersökning kan ha betydelse även för frågan om vem som har fött barnet. Den genetiska kopplingen till barnet saknar visserligen betydelse för uppkomsten av ett sådant föräldraskap, men förekomsten av en genetisk koppling kan utgöra ett starkt bevisfaktum för att den som uppger sig ha fött barnet också har gjort det. Som framgår ovan uppstår oklarheter kring vem som har fött barnet i princip enbart när barnet har invandrat till Sverige och saknar tillförlitlig dokumentation, som t.ex. födelsebevis eller utdrag ur sjukhusjournal, som kan styrka vem som har fött barnet. I en sådan situation kan det alltså vara av stor betydelse för socialnämndens utredning att det genomförs en rättsgenetisk undersökning.

Sammantaget är det vår bedömning att socialnämnden ska verka för en rättsgenetisk undersökning i samtliga fall där nämnden bedömer att det finns ett behov av en sådan och att detta bör gälla oavsett om utredningen avser frågan om vem som har fött barnet eller föräldraskapet för den som inte har fött barnet. Vårt förslag är därför att socialnämnden bör verka för en rättsgenetisk undersökning om den som kan vara förälder till barnet begär det eller om socialnämnden annars bedömer att det behövs. Vårt förslag stärker barns rätt att få klarhet om sitt ursprung och säkerställer också att barn i Sverige behandlas lika (jfr artikel 2 och 7 i barnkonventionen).

Undersökningen bör omfatta barnet och den som kan vara barnets förälder. Om det finns flera potentiella föräldrar bör undersökningen omfatta samtliga av dem. Undersökningen bör också, i förekommande fall, omfatta en befintlig förälder till barnet. Om utredningen avser föräldraskapet för den som inte har fött barnet, bör alltså den rättsgenetiska undersökningen också omfatta den förälder som har fött barnet. Om det är en utredning för att klarlägga vem som har fött barnet, bör undersökningen omfatta den förälder som inte har fött barnet om en sådan är registrerad i folkbokföringen. Kostnaden för provtagning och undersökning av prov som sker på initiativ av socialnämnden inom ramen för nämndens utredning av föräldraskap betalas i dag av staten (se 3 a § förordningen [2007:976] med instruktion för Rättsmedicinalverket och 7 § lagen [1958:642] om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap). Detta ska gälla även fortsätt-

ningsvis, både om initiativet till provtagning tas för en utredning om föräldraskap för den som inte har fött barnet och om initiativet tas för en utredning för att klarlägga vem som har fött barnet.

En rättsgenetisk undersökning som genomförs på initiativ av socialnämnden är frivillig. Att socialnämnden ska verka för rättsgenetisk undersökning innebär alltså inte att en sådan kan genomföras mot någon av de inblandade parternas vilja. En domstol har dock möjlighet att besluta om vitesföreläggande och biträde av Polismyndigheten för att en rättsgenetisk undersökning ska komma till stånd. Vi återkommer i avsnitt 12.4 till frågan om i vilka situationer en domstol ska kunna besluta om en rättsgenetisk undersökning.

Den ansökningsavgift tingsrätt ska ta ut för en talan om föräldraskap för den som har fött barnet ska vara densamma som ansökningsavgiften för en talan om föräldraskap för den som inte har fött barnet

I dag gäller olika ansökningsavgifter i domstol för mål om föräldraskap för den som har fött barnet och för mål om föräldraskap för den som inte har fött barnet. Även om en talan om föräldraskap för den som har fött barnet också framöver kommer att väckas enligt de allmänna reglerna om fastställelsetalan i 13 kap. 2 § rättegångsbalken, är det fråga om ett indispositivt rättsförhållande. Det är därför rimligt att den lägre ansökningsavgift som i dag gäller för mål om föräldraskap för den som inte har fött barnet också ska gälla för mål om föräldraskap för den som har fött barnet. Vi föreslår därför en sådan ändring i bilagan till förordningen (1987:452) om avgifter vid de allmänna domstolarna.

12.3 Hävande av föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet

12.3.1 Vårt uppdrag och allmänna utgångspunkter

Vårt uppdrag är att se över reglerna om hävande av föräldraskap i föräldrabalken och då särskilt ta ställning till om utrymmet att häva ett föräldraskap ska begränsas och hur detta i sådant fall lämpligen bör ske. En första fråga att ta ställning till vid en sådan översyn är om den nuvarande ordningen för att häva föräldraskap alls bör ändras.

Uppdraget omfattar inte att överväga ändringar i grunderna eller förfarandet för att bli rättslig förälder till ett barn. Enligt våra direktiv ska de sakliga skälen bakom dagens föräldraskapsrättsliga reglering bestå. En utgångspunkt för våra överväganden om hävande av föräldraskap är således att det, utöver möjligheterna till adoption, finns tre grunder för hur ett rättsligt föräldraskap kan etableras. En person kan bli förälder genom att föda ett barn eller, när det gäller barnets andra förälder, genom samlag eller på annat sätt bidra med spermier till ett barns tillkomst eller genom att samtycka till en makes eller sambos assisterade befruktning. En annan utgångspunkt är att det i vissa situationer inte krävs något förfarande eller beslut för att bli rättslig förälder till ett barn, medan det i andra situationer finns krav på någon form av fastställelse. Det krävs inte någon fastställelse för att bli förälder för den som har fött ett barn. Det krävs inte heller något särskilt förfarande för att föräldraskap ska etableras för den som är gift med den som har fött barnet (föräldraskapspresumtionen). När föräldraskapet för den som inte har fött barnet inte följer av föräldraskapspresumtionen, måste dock föräldraskapet fastställas genom antingen bekräftelse eller dom.

Enligt våra direktiv ska vi, om vi kommer fram till att reglerna om hävande av föräldraskap bör ändras, särskilt ta ställning till om utrymmet att häva ett föräldraskap bör begränsas. Vilket utrymme som ska finnas för att häva ett föräldraskap är en komplicerad fråga som kräver att flera olika intressen vägs mot varandra. Det finns också flera tänkbara alternativ för att åstadkomma en begränsning. Enligt direktiven kan det exempelvis handla om att begränsa vilka omständigheter som får läggas till grund för hävande, begränsa socialnämndens utredningsskyldighet i vissa fall eller införa någon form av tidsbegränsning för när en talan om hävande kan väckas. En begränsning kan även åstadkommas genom att man ändrar i grunderna för att häva ett föräldraskap. I dag finns det en överensstämmelse mellan grunderna för rättsligt föräldraskap och möjligheterna att häva ett föräldraskap. Om ett föräldraskap inte vilar på någon av de tre grunderna för rättsligt föräldraskap, kan det alltid hävas. Det är tillräckligt att en av flera förutsättningar för föräldraskap saknas för att det ska vara möjligt att häva föräldraskapet. Ett exempel är att ett föräldraskap kan hävas för ett barn som har tillkommit genom en assisterad befruktning om spermier från en anonym donator har använts, trots att det finns ett

giltigt samtycke till behandlingen från maken eller sambon till den som har fött barnet.[33]

En utgångspunkt för våra överväganden är att hävandereglerna bör vara förutsebara, rättssäkra och utgå från vad som är barnets bästa. Reglerna måste också stå i överensstämmelse med de fri- och rättigheter som garanteras i Europakonventionen.

12.3.2 Statistik om hävda föräldraskap

Inledning

Reglerna om hävande av föräldraskap ger i dag barnet och föräldern obegränsade möjligheter att häva ett föräldraskap som inte vilar på någon av grunderna för rättsligt föräldraskap. För att kunna bedöma om det finns skäl att ändra denna ordning är det av intresse att veta hur vanligt förkommande det är att föräldraskap hävs. I följande avsnitt redovisas den kartläggning vi har gjort för att undersöka förekomsten av hävda föräldraskap.

Befolkningsutvecklingen i Sverige 2012–2021

Av Statistikmyndigheten SCB:s befolkningsstatistik framgår att Sveriges folkmängd ökade mellan åren 2012 och 2021 från 9 555 893 till 10 452 326. Detta motsvarar en ökning med 9 procent. Antalet barn i Sverige ökade under samma period från 1 928 121 till 2 198 240, vilket motsvarar en ökning om 14 procent. Det har dock inte skett någon motsvarande ökning av antalet födda barn per år. Det har fötts drygt 100 000 barn per år i Sverige sedan statistiken började föras 1968.[34]

Domstolsverkets officiella statistik

Domstolsverket ansvarar sedan 2002 för officiell statistik avseende domstolarnas verksamhet. För åren 1993–2001 producerades domstolsstatistiken av Brottsförebyggande rådet. Dessförinnan ansvarade

[33] Detta gäller dock inte föräldraskapet för mannen i ett olikkönat par om behandlingen genomfördes före den 1 januari 2019.
[34] Lägst antal föddes 1999 med 88 173 barn. Högst antal föddes 1990 med 123 934 barn.

Statistikmyndigheten SCB för motsvarande statistikuppgifter. Uppgifterna nedan är hämtade från Domstolsverkets publikationer Domstolsstatistik 2016 och Domstolsstatistik 2021.

Tabell 12.4 Avgjorda faderskapsmål under åren 2012–2021

År	Totalt antal mål	Antal avskrivna mål
2012	1 209	97
2013	1 318	104
2014	1 347	90
2015	1 224	93
2016	1 178	88
2017	1 335	118
2018	1 460	112
2019	1 553	124
2020	1 490	112
2021	1 198	122

Källa: Domstolsverket.

Av tabellen framgår att antalet avgjorda faderskapsmål ökade under flera år. Mellan 2012 och 2020 ökade de avgjorda målen med 23 procent. År 2021 minskade dock antalet avgjorda faderskapsmål kraftigt och är nu tillbaka på ungefär samma nivå som 2012. Att antalet avgjorda faderskapsmål har minskat det senaste året behöver dock inte innebära att de inkomna målen har minskat i motsvarande utsträckning. Frågan är vidare om det minskade antalet avgjorda faderskapsmål innebär att antalet mål om hävande av faderskap också har minskat.

Målgruppen 1211, ”Faderskapsmål”, innehåller både mål om fastställande av faderskap och mål om hävande av faderskap. Eftersom målgruppen inte är indelad i underkategorier, går det dock inte att utifrån den officiella statistiken avgöra hur stor andel av faderskapsmålen som avser hävande av faderskap. Den officiella statistiken ger inte heller något svar på frågan hur många mål om hävande av moderskap respektive föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken som inkommer och avgörs i domstol varje år. För dessa måltyper finns det nämligen inte någon särskild målgrupp.

Domstolsverkets till utredningen framtagna statistik

För att få mer information om hur vanligt förekommande mål om hävande av föräldraskap är i domstol har vi efterfrågat särskild statistik från Domstolsverket. Statistiken är hämtad från statistiksystemet SIV, som har domstolarnas verksamhetsstöd, Vera, som källa. Domstolsverket har tagit fram statistiken genom att söka på ”%häva%”, ”%hävande%” och ”%hävning%” inom målgrupp 12 ”Övriga familjemål” och målgrupp 10 ”Övriga tvistemål”. Eftersom ett mål om hävande av ett föräldraskap som fastställts genom bekräftelse också kan benämnas som ett mål om förklaring eller ogiltigförklaring av en föräldraskapsbekräftelse, har Domstolsverket även sökt på ”%förklaring%” och ”%ogiltigförklaring%” i samma målgrupper. Träfflistan har sedan kontrollerats för att säkerställa att målen endast handlar om hävande av föräldraskap. Mål som avser annat än hävande av föräldraskap har plockats bort. Vi har dessutom gjort en extra kontroll av de sökträffar som avser hävande av föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken. ”Föräldraskap” kan användas som ett samlingsbegrepp för ”moderskap”, ”faderskap” och ”föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken”. För att säkerställa att målen handlar om hävande av föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken har vi begärt ut handlingar i samtliga mål som benämns som ”hävande av föräldraskap” eller ”hävande av föräldraskapsbekräftelse”.

Tabell 12.5 Inkomna mål om hävande av faderskap och föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken till tingsrätt under åren 2012–2021

År	Antal mål om hävande av faderskap	Antal mål om hävande av föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken
2012	493 (19)	0
2013	482 (11)	0
2014	438 (25)	1
2015	407 (20)	0
2016	406 (23)	1
2017	431 (27)	0
2018	406 (15)	2
2019	384 (31)	0
2020	348 (15)	0
2021	252 (11)	0

Källa: Domstolsverket.

Av tabellen framgår att antalet inkomna mål om hävande av faderskap och föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken i tingsrätt har varierat de senaste åren, men att det sedan 2012 har skett en kraftig minskning. Totalt kom det in 241 färre mål 2021 jämfört med 2012, vilket motsvarar en minskning med 49 procent. Siffran inom parentes avser de mål som har registrerats som hävande av ett bekräftat faderskap alternativt ogiltigförklaring av en faderskapsbekräftelse. Eftersom det i de flesta fall inte är angivet om målet avser hävande av ett bekräftat faderskap eller hävande av ett presumerat faderskap, kan det dock finnas fler sådana mål.

Statistik från Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd

Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd (MFoF) ansvarar för statistik om familjerätt. Statistiken grundar sig på mängduppgifter som samlas in varje år från samtliga kommuner. Statistiken om familjerätt 2020 visar att det totala antalet faderskapsutredningar i Sverige är i stort sett oförändrat sedan 2009.

Ett presumerat faderskap kan hävas genom att en annan man bekräftar faderskapet, s.k. trepartsbekräftelse (1 kap. 2 § andra stycket föräldrabalken). Av de totalt 73 270 faderskapsutredningar som pågick under 2020 resulterade 141 i att faderskapet bekräftades genom en trepartsbekräftelse. År 2019 resulterade 185 utredningar i en trepartsbekräftelse, 2018 resulterade 218 utredningar i en trepartsbekräftelse och 2017 var det 184 utredningar som avslutades genom en sådan bekräftelse.

Socialnämnden har inte någon skyldighet att utreda faderskapet för vuxna barn och nämndens godkännande krävs därför inte heller för bekräftelser som avser vuxna. Det är alltså möjligt att det varje år hävs ytterligare några faderskap genom trepartsbekräftelser utöver de som framgår av MFoF:s statistik.

Genomgång av mål om hävande av faderskap

Av den statistik vi har tagit del av framgår att antalet utredningar hos socialtjänsten och mål i domstol om hävande av föräldraskap har varierat något. Under åren 2017–2020[35] har de dock uppgått till omkring 600 per år. I drygt 30 procent av fallen har det handlat om ett presumerat föräldraskap som har hävts genom en trepartsbekräftelse. Det framgår inte av statistiken huruvida de mål om hävande av föräldraskap som kommit in till domstol också har resulterat i ett hävt föräldraskap. Men det är i alla fall tydligt att antalet mål i domstol har minskat de senaste 10 åren.

Statistiken har alltså gett oss en uppfattning om hur vanligt förekommande det är att föräldraskap hävs. Samtidigt lämnar den flera viktiga frågor obesvarade. För att kunna ta ställning till om utrymmet att häva föräldraskap bör begränsas och hur detta i sådant fall lämpligen bör ske, är det till en början av intresse att veta mer om hur det ser ut i dag när ett föräldraskap hävs. De uppgifter som kan vara av intresse är bland annat hur gammalt barnet är när talan om hävande av föräldraskap väcks, hur vanligt förekommande det är att det är barnet respektive föräldern som initierar processen och vilken grund som åberopas till stöd för att föräldraskapet ska hävas. För att få en djupare förståelse har vi därför valt att gå igenom och analysera ett större antal mål om hävande av föräldraskap.

Det finns 48 tingsrätter i Sverige. Vi har från 26[36] av dessa begärt in dagboksblad, stämningsansökan, svaromål och, i förekommande fall, beslut eller dom i alla mål om hävande av faderskap, moderskap[37] eller föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken som kom in under 2019 och 2020. Totalt fick vi in handlingar i 499 mål. I 37 av målen hade talan antingen avvisats eller skrivits av från vidare handläggning. Dessa mål omfattas inte av vår analys. Vår genomgång omfattar således 462 mål.

Av de mål som hade prövats i sak eller som fortfarande pågick avsåg merparten – 455 mål – hävande av faderskap. I drygt 81 procent av de målen följde det ifrågasatta faderskapet av faderskapspresumtionen och i 11 procent hade faderskapet fastställts genom bekräftelse. I drygt

[35] Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd hade, när det här betänkandet skrevs, ännu inte publicerat sin statistik för 2021.
[36] Tingsrätterna i Alingsås, Attunda, Blekinge, Borås, Eskilstuna, Gävle, Göteborg, Hässleholm, Jönköping, Kalmar, Linköping, Lund, Malmö, Nyköping, Skaraborg, Skellefteå, Solna, Stockholm, Södertälje, Södertörn, Uppsala, Vänersborg, Västmanland, Växjö, Ångermanland och Örebro.
[37] Vår genomgång av målen om hävande av moderskap redovisas i avsnitt 12.2.2.

7 procent av målen framgick det inte om faderskapet hade fastställts eller följde av presumtionen. I två av målen hade faderskapet fastställts genom dom.

Tabell 12.6 Inkomna mål om hävande av faderskap i ett urval av tingsrätter under åren 2019–2020

Måltyp	Antal mål	Andel mål (procent)
Mål om hävande av presumerat faderskap	371	81, 5
Mål om hävande av faderskap fastställt genom bekräftelse	52	11,0
Mål om hävande av faderskap fastställt genom dom	2	0,5
Mål om hävande av faderskap där det är oklart om faderskapet har presumerats eller fastställts	30	7,0

Barnens ålder

De 455 målen om hävande av faderskap berör sammanlagt 491 barn. I merparten av målen var barnen små när talan om hävande av faderskap väcktes. De flesta barnen – 322 barn eller 66 procent av barnen – var 2 år eller yngre när hävandefrågan aktualiserades och nästan hälften av barnen (233 barn) hade inte fyllt 1 år. Samtidigt är det inte ovanligt att även äldre barns faderskap ifrågasätts. Av tabell 12.7 framgår att 62 barn (13 procent) var mellan 7 och 17 år när talan väcktes och att 47 (10 procent) var vuxna.

Av tabellen framgår också att barnen generellt var äldre vid talans väckande när det ifrågasatta faderskapet hade fastställts genom bekräftelse. Sammanlagt berördes 57 barn i målen om hävande av faderskap som fastställts genom bekräftelse. Av dessa var nästan hälften (27 barn) mellan 5 och 17 år och drygt 18 procent (10 barn) vuxna när talan om hävande av faderskap väcktes. Inget av barnen var yngre än 1 år och bara 15 barn (26 procent) var mellan 1 och 2 år.

Tabell 12.7 Barnets ålder i inkomna mål om hävande av faderskap i ett urval av tingsrätter under åren 2019–2020

Barnets ålder	Alla mål om hävande av faderskap	Mål om hävande av faderskap fastställt genom bekräftelse
Yngre än 1 år	233	0
1 år	58	7
2 år	31	8
3–4 år	35	5
5–6 år	25	13
7–8 år	20	5
9–11 år	25	6
12–17 år	17	3
18 år eller äldre	47	10

Grunden för talan

Under vår genomgång uppmärksammade vi tidigt att det i ett stort antal av målen om hävande av *presumerat faderskap* inte fanns någon egentlig intressekonflikt mellan barnet och den rättsliga fadern. I 78 procent av målen (289 mål) fanns maken utomlands – ofta på okänd adress – och hade aldrig vistats i Sverige. Modern hade i dessa fall uppgett att hon var gift när hon invandrade till Sverige och när barnet föddes – ofta flera år senare – registrerades maken automatiskt som barnets far. I några av målen med migrationskoppling hade det blivit fel i registreringen vid invandringen till Sverige. Ett exempel är att modern hade uppgett fel personuppgifter till sin make, vilket fick konsekvensen att hon registrerades som gift med en ”fiktiv person” och att denna fiktiva person också registrerades som far till barnet. Ett annat exempel är att maken var avliden när modern invandrade till Sverige.

I 19 procent av målen (72 mål) var den åberopade grunden att modern hade haft samlag med någon annan än sin make och att denna man var barnets far. I flera av dessa mål hade modern och den presumerade fadern levt isär under en längre tid och inte heller haft någon kontakt under konceptionstiden.

Tre av målen avsåg barn som hade tillkommit genom assisterad befruktning. I ett av målen hade modern genomgått en insemination som ensamstående. Hon hade inte haft någon kontakt med sin make på flera år och det var också ostridigt att han inte skulle vara barnets

far. I de andra två målen hade modern genomgått en heminsemination med donerade spermier. Talan om hävande av det presumerade faderskapet syftade i det ena målet till att maken skulle kunna åstadkomma ett rättsligt korrekt faderskap genom en s.k. styvbarnsadoption. I det andra målet – som avgjordes med tillämpning av den lagstiftning som gällde före den 1 januari 2019 – ansåg tingsrätten att maken hade lämnat ett giltigt samtycke till heminseminationen och lämnade därför hans talan utan bifall.

I övriga mål (7 mål) om hävande av presumerat faderskap angavs olika grunder för talan, bland annat att barnet hade tillkommit genom surrogatmoderskap i utlandet.

När det gäller målen om hävande av *faderskap som fastställts genom bekräftelse* var den åberopade grunden i 49 av 52 mål att modern hade haft samlag med någon annan än barnets rättsliga far och att det var denna man som var barnets genetiska far. I tre av målen angavs andra grunder för det felaktigt bekräftade faderskapet. I det första målet hade mannen som bekräftat faderskapet donerat spermier till en privat heminsemination. Det visade sig senare att det inte var han – utan en annan privat donator – som var barnets genetiska far. I det andra målet hade det antecknats fel namn och personnummer till den man som bekräftat faderskapet vid moderns flytt till Sverige. I det tredje målet hade fadern – som var asylsökande i Sverige – använt en felaktigt ID-handling vid bekräftelsen av faderskap.

Vem väcker talan?

I de mål som omfattades av vår genomgång var det vanligast att barnet väckte talan om hävande av faderskap. I målen som hade koppling till migration var det alltid barnet som hade initierat rättsprocessen. I målen som inte hade någon koppling till migration var det barnet som väckte talan i 70 procent av målen (115 av 164 mål). Av tabell 12.8 framgår att det var vanligare att föräldern förde talan om hävande av ett bekräftat faderskap än ett faderskap som följer av faderskapspresumtionen.

I de fall det var fadern som väckte talan var det ungefär lika vanligt att han hade känt till omständigheterna kring barnets tillkomst en längre tid innan han initierade rättsprocessen som att han inte alls hade misstänkt att det rättsliga faderskapet inte var korrekt.

Tabell 12.8 Kärande i mål om hävande av faderskap i ett urval av tingsrätter under åren 2019–2020[38]

Kärande	Alla mål om hävande av faderskap[39]	Mål om hävande av presumerat faderskap	Mål om hävande av faderskap fastställt genom bekräftelse
Barnet/barnen	115	70	31
Föräldern	49	12	19

Är barnet och fadern överens om att faderskapet ska hävas?

I den överväldigande majoriteten av alla mål om hävande av faderskap verkade parterna vara överens om att faderskapet skulle hävas. Det fanns i alla fall inte något i handlingarna som tydde på att frågan var tvistig. I 18 mål var det dock – i vart fall innan resultatet av den rättsgenetiska undersökningen presenterades – någon som motsatte sig hävning. I 7 av målen var det den rättsliga fadern som motsatte sig att hans faderskap skulle hävas, i 2 av målen var det en dödsbodelägare i boet efter den avlidne fadern som motsatte sig hävning och i 9 av målen var det barnet som motsatte sig hävning. I mer än hälften av målen där barnet motsatte sig hävning var barnet vuxet (5 av 9 mål).

Av handlingarna vi har tagit del av framgår att det är vanligt att det redan finns en rättsgenetisk undersökning när talan om hävande av faderskap väcks och att det, i de fall det är tingsrätten som förordnar om en sådan undersökning, ofta är på båda parternas begäran. I ett av målen vägrade dock den rättsliga fadern genomgå en rättsgenetisk undersökning och i ett annat var det modern som inte ville medverka.[40]

Hur dömde tingsrätten?

I de flesta av målen blev utgången att tingsrätten hävde faderskapet. I några mål (9 mål) lämnade tingsrätten talan utan bifall. I alla utom två av de sistnämnda målen var det fadern som hade väckt talan.

I det ena av de två målen där talan lämnades utan bifall och det var barnet som hade väckt talan, ansåg tingsrätten att barnet inte hade

[38] Tabellen omfattar inte de mål om hävande av faderskap som har koppling till migration.
[39] I tabellen särredovisas inte mål om hävande av faderskap där uppkomsten till faderskapet är okänd eller där faderskapet har fastställts genom dom.
[40] I båda målen förelade tingsrätten den motsträviga föräldern att medverka i den rättsgenetiska undersökningen vid äventyr av vite. Målen pågick fortfarande vid vår genomgång och det är därför inte känt om det kom att krävas ytterligare tvångsmedel.

gjort sannolikt att den presumerade fadern – som enligt moderns uppgifter aldrig hade befunnit sig i Sverige – inte var barnets far.[41] I det andra målet vidhöll det vuxna barnet sin talan trots att det av den rättsgenetiska undersökningen framgick att faderskapet var korrekt.

I ett av målen där fadern hade väckt talan hävdade fadern att han inte hade samtyckt till de två olika heminseminationer som hade lett till de tre barnens tillkomst. Tingsrätten ansåg dock att båda behandlingarna hade genomförts med faderns samtycke och hans talan lämnades därför utan bifall. I ett annat mål hade fadern, som förde talan om att den faderskapsbekräftelse han hade lämnat skulle förklaras sakna verkan mot honom, fått avslag på sin begäran om rättsgenetisk undersökning och övrig utredning i målet var, enligt tingsrätten, inte sådan att han hade visat att han inte var barnets far. I övriga mål där fadern hade väckt talan vidhöll fadern sin talan trots att det av den rättsgenetiska undersökningen framgick att han var barnets far.

Ett antal mål (25 mål) hade ännu inte avslutats vid vår genomgång. Det var endast i ett försumbart antal mål som någon av parterna valde att överklaga tingsrättens dom.[42]

Målen om hävande av föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken

Inget av målen i vår genomgång avsåg hävande av föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken. Av tabell 12.5 framgår att det endast kommit in fyra sådana mål under åren 2012–2020. Eftersom vi, som tidigare nämnts, begärde in handlingarna i de målen för att kontrollera att talan avsåg hävande av föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken, kan vi dock redogöra för hur dessa mål såg ut.

I tre av de fyra målen var det barnet som väckte talan. Som grund för talan angavs att barnet inte hade tillkommit genom assisterad befruktning inom svensk hälso- och sjukvård och att det därför, enligt de då gällande reglerna om föräldraskap vid assisterad befruktning, inte funnits förutsättningar för föräldern att bekräfta föräldraskapet. Syftet med talan var i samtliga fall att häva det felaktigt fastställda föräldraskapet för att åstadkomma ett rättsligt korrekt föräldraskap

[41] Målet överklagades till hovrätten som undanröjde tingsrättens dom och återförvisade målet till tingsrätten. Enligt hovrätten hade tingsrätten genom att brista i sin utredningsskyldighet gjort sig skyldig till ett grovt rättegångsfel som kunde antas ha inverkat på målets utgång.

[42] Vi har gjort bedömningen att det inte är av intresse för vår genomgång att känna till den slutliga utgången i varje mål. Vi har därför inte följt upp de mål som fortfarande var pågående eller de tingsrättsdomar som överklagats.

för samma person. I två av målen var barnet yngre än ett år när talan väcktes. I det tredje målet var barnet två år.

I det fjärde målet om hävande av föräldraskap var det föräldern som väckte talan. Barnet var i det fallet nästan sex år när talan väcktes. Föräldern hade dock inte haft någon kontakt med barnet alls. Som grund för talan angavs att föräldern inte var sambo med modern vid tidpunkten för inseminationen och att föräldern dessutom hade återkallat sitt samtycke vid denna tidpunkt. Tingsrätten hävde föräldraskapet med hänvisning till att föräldrarna inte hade varit sambor vid tidpunkten för den assisterade befruktningen.

12.3.3 Utrymmet att häva ett föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet bör begränsas

Bedömning: Utrymmet att häva ett föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet bör begränsas.

Reglerna om hävande av föräldraskap har kritiserats

Det har i olika sammanhang uttryckts en oro för att reglerna om hävande av föräldraskap inte är förenliga med barnets bästa. Kritiken har framför allt handlat om att hävandereglerna inte är anpassade till de olika sätten att skaffa barn och bli förälder som tillkommit på senare år. Traditionellt har grunderna för hävande av faderskap i huvudsak tagit sikte på situationen att någon annan än den rättsliga fadern genom samlag bidragit till barnets tillkomst. Vid assisterad befruktning med donerade spermier är situationen en annan. Att den som har ansetts som förälder inte har en genetisk koppling till barnet utgör då inte i sig en grund för hävande. I stället kan hävande ske om det visar sig att någon av förutsättningarna för föräldraskapet inte var uppfyllda, t.ex. om barnet har tillkommit genom assisterad befruktning i utlandet med en anonym spermiedonator. Att ett föräldraskap bestäms felaktigt kan vara en följd av okunskap om regelverket eller de faktiska förhållandena. Det kan dock också vara så att ett par, trots att de är medvetna om att det brister i någon av förutsättningarna för föräldraskap, ändå låter det presumeras eller bekräftas. Det finns vidare en farhåga att de nya reglerna om presumtion av föräldraskap, som trädde i kraft

den 1 januari 2022, kan komma att leda till fler felaktiga föräldraskap som senare kan bli föremål för hävning. Enligt RFSL kommer andelen presumerade föräldraskap som riskerar att hävas vara större för samkönade gifta par och andra gifta hbtqi-par som behöver donerade könsceller för att kunna få barn, vilket innebär att barn till sådana par får mindre trygga rättsliga familjeband än barn till olikkönade föräldrar (se prop. 2020/21:176 s. 30).

Det har även tidigare riktats kritik mot regleringen om hävande av faderskap, särskilt eftersom reglerna inte ger utrymme att beakta barnets eventuella behov av att behålla ett befintligt föräldraskap kontra intresset av ett rättsligt faderskap som överensstämmer med det genetiska.[43]

Det är relativt ovanligt att föräldraskap hävs och det finns inget som i dag tyder på att antalet hävda föräldraskap ökar

Av den statistik Domstolsverket har tagit fram till utredningen framgår att antalet mål i domstol om hävande av faderskap har minskat de senaste tio åren. Vidare framgår att det har kommit in ytterst få mål om hävande av föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken. Vår genomgång av mål om hävande av faderskap i tingsrätt visar också att det i en majoritet av målen om hävande av ett presumerat faderskap helt saknas något motstående intresse till önskemålet att faderskapet ska hävas. Det framgår också att det – även i andra typer av mål om hävande av föräldraskap – är vanligt att barnet och föräldern är överens om att föräldraskapet ska hävas. Av de mål som kom in till 26 av Sveriges 48 tingsrätter under 2019 och 2020 var endast ett fåtal tvistiga. Det verkar alltså i dag vara relativt ovanligt att föräldraskap hävs mot barnets eller förälderns vilja. Att en ansökan om att häva ett föräldraskap sällan bestrids är dock inte särskilt förvånande. Som regelverket är utformat finns det – oavsett vad barnet eller föräldern har för inställning – inte något utrymme för domstolen att avstå från att häva ett föräldraskap som saknar rättslig grund. Om det exempelvis av en rättsgenetisk undersökning framgår att föräldraskapet inte är korrekt kan det därför uppfattas som meningslöst att motsätta sig ett hävande med hänvisning till att det inte skulle vara förenligt med barnets bästa.

[43] Se bland annat Singer, Anna (2000), *Föräldraskap i rättslig belysning.*

De nya reglerna om föräldraskap vid assisterad befruktning, som bland annat innebär att ett presumerat eller fastställt föräldraskap kan hävas om en anonym spermiedonator har använts vid behandlingen, har varit i kraft en förhållandevis kort tid. Det är därför inte möjligt att dra några säkra slutsatser i frågan om regleringen kan komma att leda till fler hävda föräldraskap. Antalet hävda föräldraskap kan också komma att påverkas av den nya möjligheten att digitalt bekräfta ett föräldraskap utan socialnämndens medverkan som trädde i kraft den 1 januari 2022. Detsamma gäller, som nämnts ovan, för de nya reglerna om presumtion av föräldraskap. Det finns dock i dagsläget inte något som tyder på att antalet hävda föräldraskap ökar.

Även ett litet antal hävda föräldraskap kan motivera en ändring av hävandereglerna

Att det är relativt ovanligt att föräldraskap hävs och än mer sällsynt att barnet och föräldern tvistar i frågan innebär emellertid inte att dagens reglering är ändamålsenlig ur ett barnrättsperspektiv. Reglerna ger exempelvis inte något utrymme att beakta barnets eventuella intresse av att behålla ett befintligt föräldraskap (jfr artikel 3 i barnkonventionen).

Av utredningens genomgång av mål framgår vidare att det i ett mindre antal mål också ifrågasätts om det är till barnets bästa att föräldraskapet hävs. Sådana invändningar förekommer alltså trots att de i dag saknar rättslig relevans. Gemensamt för dessa mål är att det handlar om situationer där hävandefrågan uppkommer senare i barnets liv och någon av parterna – antingen barnet eller föräldern – motsätter sig att föräldraskapet hävs. Det är utifrån de handlingar vi har tagit del av svårt att dra några långtgående slutsatser om den relation som barnet har haft med sin rättsliga förälder innan föräldraskapet hävs. Men vi kan konstatera att det i två av målen om hävande av faderskap pågick en vårdnadstvist i domstol mellan föräldrarna när frågan om hävande av faderskapet aktualiserades, vilket tyder på att i vart fall den rättsliga fadern hade ett intresse av en fortsatt relation.[44]

När ett föräldraskap hävs upphör alla juridiska band mellan barnet och den tidigare föräldern. I det enskilda fallet kan detta få allvarliga konsekvenser för de berörda. Även om det är ett relativt

[44] I det ena målet var barnet 8 år när talan om hävande av faderskap väcktes och i det andra var barnet 11 år.

litet antal föräldraskap som hävs per år, anser vi därför att det är motiverat att överväga en ändring av reglerna om hävande av föräldraskap.

Det finns nackdelar med att begränsa utrymmet att häva ett föräldraskap …

Möjligheterna att häva ett föräldraskap som saknar rättslig grund har inte alltid varit obegränsade i svensk rätt. Fram till 1977 var den presumerade fadern tvungen att väcka talan inom viss tid för att kunna få en förklaring om att barnet inte hade äktenskaplig börd. Fadern hade inte heller någon talerätt om han efter barnets födelse hade erkänt barnet som sitt. När begränsningen i talerätten slopades angavs i förarbetena att det i regel får anses vara bäst för barnet och övriga inblandade parter att det blir utrett vem som är barnets genetiska far och att det rättsliga faderskapet hävs i de fall det inte stämmer överens med det genetiska. I förarbetena framhölls också att barnet kan ta skada av att, efter en längre tid, få sitt faderskap ifrågasatt men att en tidsgräns för att väcka talan inte i sig hindrar fadern från att ta avstånd från barnet. En förlorad talerätt befarades också skapa en bitterhet hos fadern som går ut över barnet (prop. 1975/76:170 s. 134 och 135).

I dag finns det, som tidigare nämnts, andra grunder för rättsligt föräldraskap än att barnet har tillkommit genom samlag. Om barnet har tillkommit genom en assisterad befruktning är det samtycket till en makes eller sambos behandling som är det avgörande för rättsligt föräldraskap, under förutsättning att även övriga villkor för rättsligt föräldraskap är uppfyllda. Även om det är vanligt att den som har lämnat samtycket också är barnets genetiska förälder, är det således inte den genetiska kopplingen som är avgörande för föräldraskapets uppkomst.[45] Detta innebär dock inte att barnets genetiska ursprung saknar betydelse. Lagstiftaren har uttalat att en utgångspunkt för den föräldraskapsrättsliga regleringen bör vara att den, så långt det är möjligt, utformas på ett sätt som stärker barns rätt till information om sitt genetiska ursprung, dvs. ger barnet rätt att få information om en donators identitet. Reglerna om föräldraskap vid assisterad befruktning har därför utformats på ett sätt som ska uppmuntra ofrivilligt barnlösa att genomföra assisterad befruktning där barnet har en

[45] Om våra förslag i avsnitt 12.1.4 genomförs kommer den genetiska kopplingen att vara avgörande för rättsligt föräldraskap när barnet har tillkommit genom en assisterad befruktning med makens eller sambons egna spermier.

sådan rättighet (se prop. 2017/18:155 s. 52). Att barnet som utgångspunkt har en rätt att få veta vilka hans eller hennes genetiska föräldrar är får också stöd av barnkonventionen (se artiklarna 7 och 8).[46] Vidare finns det flera studier som visar att det genetiska ursprunget upplevs som viktigt för barn som tillkommit genom assisterad befruktning med donerade könsceller, särskilt under tonårstiden och i vuxenlivet (se avsnitt 10.1).

Om möjligheterna att häva ett föräldraskap som saknar rättslig grund begränsas, kommer vissa föräldraskap som inte uppfyller förutsättningarna för rättsligt föräldraskap att bestå. Det kan t.ex. handla om att barnet har tillkommit genom samlag med någon annan än den rättsliga föräldern eller att spermier från en anonym donator har använts vid den fertilitetsbehandling som resulterat i barnets tillkomst. Det finns också en risk för att en begränsning av utrymmet att häva föräldraskap kan komma att uppmuntra till ett kringgående av regelverket. Det förekommer redan i dag att vuxna medvetet låter ett föräldraskap presumeras eller bekräftas trots att det saknas förutsättningar för rättsligt föräldraskap. Om lagstiftningen medger att sådana föräldraskap består skulle det kunna leda till fler föräldraskap som saknar rättslig grund, vilket i förlängningen kan komma att motverka lagstiftarens intention att barn som tillkommer genom assisterad befruktning ska ha möjlighet att få kunskap om sitt genetiska ursprung.

… men också starka skäl som talar för en begränsning

Betydelsen av ett rättsligt korrekt föräldraskap och risken för ett kringgående av regelverket måste emellertid vägas mot behovet av stabilitet i en befintlig familjerelation och de konsekvenser barnet och övriga inblandade kan drabbas av när ett föräldraskap hävs sent i barnets liv. Det bör också beaktas att reglerna om föräldraskap fyller flera olika syften.

Ett syfte med regelverket, och det historiskt sett primära, är att tillgodose barnets intresse av att få familjetillhörighet, dvs. intresset av att vara någons barn i rättslig mening. Ett annat syfte är, som tidigare nämnts, att ge barnet kännedom om sitt genetiska ursprung. Ett

[46] Se närmare kapitel 6.

tredje syfte är att ge barnet någon som har ett rättsligt ansvar för barnet, exempelvis vad gäller omsorgen om och försörjningen av barnet.[47]

När ett föräldraskap hävs upphör alla juridiska band mellan barnet och den tidigare föräldern. Barnet kommer alltså inte längre vara den tidigare förälderns barn i rättslig mening och den tidigare föräldern kommer inte att ha något rättsligt ansvar för barnet. Han eller hon är exempelvis inte längre barnets vårdnadshavare, vilket bland annat innebär att barnet inte utan vidare kan bo tillsammans med honom eller henne. Det kan också bli svårt att få ett reglerat umgänge med barnet. I dag är det endast de rättsliga föräldrarna som har en självständig rätt att väcka talan om umgänge.[48] I värsta fall kan barnet helt förlora kontakten med någon som under lång tid har varit den som stått barnet närmast. Ett hävt föräldraskap innebär också att barnet inte längre har rätt till underhåll eller arv från sin tidigare förälder. För det fall det hävda föräldraskapet inte ersätts med ett nytt, kan barnet hamna i en sämre ekonomisk situation.

Föräldraskap är som utgångspunkt ett livslångt åtagande. Ett huvudsyfte med att begränsa möjligheterna att häva ett föräldraskap är också att skydda det familjeförhållande som kan ha uppkommit mellan barnet och den rättsliga föräldern. Det får i regel anses vara till barnets bästa att en tvist om barnets föräldraskap får en lösning så snart som möjligt efter barnets födelse. Av vår genomgång av tingsrättsdomar framgår att det inte är ovanligt att barnet är äldre när frågan om hävande av barnets föräldraskap aktualiseras. Att någon är rättslig förälder till ett barn innebär i många fall också att personen har varit barnets sociala förälder och tagit faktiskt föräldraansvar för barnet. I många fall när ett föräldraskap hävs, bryts alltså ett befintligt familjeliv upp mellan barnet och den rättsliga föräldern.

Av Europadomstolens praxis framgår att det inte finns någon ovillkorlig rätt för en person att få sitt familjeliv bevarat. Särskilt inte när den rättigheten ska vägas mot någon annans rätt till privat- eller familjeliv (se artikel 8 i konventionen).[49] Det kan dock ifrågasättas om det är förenligt med konventionen att ett föräldraskap alltid – oavsett omständigheterna i det enskilda fallet – kan hävas när förutsättningar för ett rättsligt föräldraskap saknas. I den genomgång av

[47] Singer, Anna (2000), *Föräldraskap i rättslig belysning*, s. 381–388.
[48] Om vårt förslag i avsnitt 14.10 genomförs kommer även en person med vilken barnet har en relation som motsvarar den mellan barn och förälder (särskild umgängesperson) få en självständig rätt att väcka talan om umgänge.
[49] Se närmare kapitel 7.

Europadomstolens praxis som vi har gjort har vi visserligen inte hittat något avgörande där domstolen har underkänt en sådan ordning. I stället har målen i regel handlat om tidsfrister som tvärtom varit alltför restriktiva mot den som velat häva ett föräldraskap. Det kan emellertid hävdas att domstolen i dessa mål har resonerat på ett sätt som innebär att även den motsatta ordningen kan stå i konflikt med konventionen. Det kan med andra ord vara så att konventionen inte heller tillåter regler som erbjuder alltför generösa möjligheter att häva ett föräldraskap.

Europadomstolen har godtagit rimliga tidsfrister för att väcka en faderskapstalan av det skälet att klarhet och säkerhet i familjerelationer är ett legitimt motstående intresse till ett önskemål att få faderskapsfrågan prövad. Domstolen har genomgående framhållit vikten av att intressena kan vägas mot varandra i det enskilda fallet (jfr bland annat *Grönmark* och *Backlund mot Finland*) och har därför varit kritisk till regler som redan till sin utformning innebär att ett intresse alltid ges företräde framför andra. De svenska reglerna innebär som bekant att den förälder som inte har fött barnet har en obegränsad möjlighet att få sitt föräldraskap hävt om förutsättningarna för föräldraskapet brister. Reglerna ger inte något utrymme att i det enskilda fallet beakta ett eventuellt motstående intresse av att värna tryggheten och stabiliteten i en befintlig familjerelation. Enligt vår uppfattning är det därför tveksamt om reglerna är förenliga med Europakonventionen.

Utrymmet att häva ett föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet bör begränsas

Det finns flera argument både för och emot att begränsa utrymmet att häva föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet. Motargumenten handlar framför allt om betydelsen av ett rättsligt korrekt föräldraskap och risken för att en begränsning kommer att uppmuntra ett kringgående av regelverket, vilket i förlängningen kan påverka barnets möjligheter att få kännedom om sitt genetiska ursprung. Argumenten är viktiga, men de väger enligt vår uppfattning inte lika tungt som skälen för att införa en begränsning. Det får i regel anses vara till barnets bästa att en tvist om barnets föräldraskap avgörs tidigt i hans eller hennes liv. I det enskilda fallet kan nämligen ett hävt föräldraskap få allvarliga konsekvenser för både barnet och de inblandade vuxna. Om föräldraskapet hävs senare i barnets liv innebär det också i

många fall att ett befintligt familjeliv bryts upp. I en sådan situation saknas det i dag helt möjlighet att göra en intresseavvägning i det enskilda fallet. Det är tveksamt om denna ordning är förenlig med våra åtaganden enligt Europakonventionen. Risken för att regelverket kringgås kan också, enligt vår uppfattning, beaktas inom ramen för utformningen av begränsningen. Vår bedömning är därför att det bör införas någon form av begränsning av utrymmet att häva ett föräldraskap.

12.3.4 Begränsningen bör genomföras genom att en förälders rätt att väcka talan inskränks

Bedömning: Grunderna för att häva ett föräldraskap bör inte ändras. Det bör inte heller införas någon begränsning av vilka omständigheter som får läggas till grund för ett hävande eller någon ytterligare begränsning av socialnämndens utredningsskyldighet. I stället bör utrymmet att häva ett föräldraskap begränsas genom att en förälders rätt att väcka talan om hävande av föräldraskap inskränks.

Barnets obegränsade möjlighet att väcka talan om att häva ett föräldraskap som saknar rättslig grund bör behållas.

Grunderna för att häva ett föräldraskap bör inte ändras

Det finns flera olika tänkbara lösningar för att begränsa utrymmet att häva ett föräldraskap. Ett alternativ är att ändra i grunderna för när ett föräldraskap kan hävas.

I dag ska ett presumerat föräldraskap hävas om någon av förutsättningarna för rättsligt föräldraskap saknas. Om barnet har tillkommit genom samlag ska föräldraskapet hävas om det är utrett att den som har fött barnet har haft samlag med någon annan under tiden då barnet kan ha tillkommit och det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att barnet har tillkommit genom samlaget eller om det på grund av barnets arvsanlag eller annan särskild omständighet kan hållas för visst att den som presumerats vara förälder inte är barnets förälder. Föräldraskapet ska också hävas om barnet har tillkommit före äktenskapet eller under det att makarna levde åtskilda och det inte är sannolikt att makarna har haft samlag med varandra under tiden då barnet kan ha tillkommit. Om barnet har tillkommit

genom en assisterad befruktning ska föräldraskapet hävas om den som har presumerats vara förälder inte har lämnat sitt samtycke till behandlingen, om han eller hon inte var gift eller sambo med den som har fött barnet vid tidpunkten för behandlingen eller om det är inte sannolikt att barnet har tillkommit genom behandlingen. Om donerade spermier har använts gäller dessutom att föräldraskapet ska hävas om barnet har tillkommit genom en heminsemination,[50] om behandlingen har genomförts vid en obehörig inrättning utomlands eller om behandlingen har genomförts utomlands och barnet inte har rätt att ta del av uppgifter om spermiedonatorn. Det presumerade föräldraskapet kan antingen hävas genom dom eller genom någon annans bekräftelse av föräldraskapet.

Ett föräldraskap som fastställts genom bekräftelse ska hävas om det senare visar sig att den som har lämnat bekräftelsen inte är förälder till barnet, dvs. om någon av förutsättningarna för föräldraskap saknas (se ovan om vad som gäller beroende på om barnet har tillkommit genom samlag eller assisterad befruktning). Ett föräldraskap som har fastställts genom dom kan hävas efter beviljad resning.

Det har i olika sammanhang ifrågasatts om det är rimligt att brister i någon av förutsättningarna för föräldraskap ska vara en tillräcklig grund för att föräldraskapet hävs. Exempelvis har bland annat RFSL framfört att det förhållandet att ett barn har tillkommit genom heminsemination eller assisterad befruktning med anonym donator inte bör utgöra grund för att häva ett föräldraskap. Enligt RFSL bör det rättsliga föräldraskapet inte vara beroende av barnets rätt att få kännedom om sitt genetiska ursprung. RFSL framhåller också att det finns en risk för att antalet hävda föräldraskap kommer att öka nu när presumtionen för föräldraskap är könsneutral (se prop. 2020/21:176 s. 30, se även bet. 2020/21:CU16 s. 14 och 15 och där angivna motioner). Det kan även i andra fall än vid föräldraskap som har uppkommit efter en assisterad befruktning ifrågasättas om föräldrarnas val att kringgå regelverket ska medföra att barnets föräldraskap senare kan komma att hävas, t.ex. om båda föräldrarna är införstådda med att den man som presumeras vara far inte är barnets genetiska far men trots detta inte agerar i frågan förrän långt senare.

Hävningsgrunderna kan ändras på två sätt. Antingen genom att brister i en eller flera av förutsättningarna för föräldraskap tas bort som grund för hävande eller genom att det införs krav på något ytter-

[50] Vid heminsemination ska föräldraskapet fastställas för spermiedonatorn.

ligare, utöver en brist i någon av förutsättningarna för föräldraskap, för att föräldraskapet ska kunna hävas. Vi börjar med att titta närmare på det sistnämnda alternativet.

Vi har redan konstaterat att dagens obegränsade utrymme att häva ett föräldraskap som saknar rättslig grund inte ger domstolen någon möjlighet att ta hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet. I vissa andra familjerättsliga frågor ska domstolen göra sin prövning utifrån barnets bästa. Barnets bästa ska t.ex. vara avgörande i frågor om vårdnad, boende och umgänge (6 kap. 2 a § föräldrabalken) och i frågor som rör adoption ska barnets bästa ges störst vikt (4 kap. 1 § föräldrabalken). Om en motsvarande bedömningsgrund införs för frågor om hävande av föräldraskap skulle det ge domstolen en möjlighet att göra intresseavvägningar i det enskilda fallet. En tydlig fördel med en sådan ordning är att barnets intresse av att behålla en befintlig familjerelation kan beaktas vid bedömningen av om föräldraskapet bör hävas.

Även om det finns fördelar med att kunna beakta barnets bästa anser vi dock att nackdelarna med en sådan lösning överväger. Föräldraskap är ett statusförhållande och det är därför viktigt att den föräldraskapsrättsliga regleringen är både förutsebar och rättssäker. Det kan befaras att en individuell bedömning utifrån barnets bästa riskerar att leda till en mer komplicerad och framför allt mindre förutsebar ordning. Inom ramen för prövningen kommer det t.ex. att finnas ett behov av att bedöma den relation som barnet har till den rättsliga förälder vars föräldraskap ifrågasätts. Det kan även finnas ett behov av en förhandsbedömning av frågan om huruvida det rättsliga föräldraskapet kan komma att ersättas av ett nytt och i så fall vilken relation barnet har eller kan tänkas få till den nya rättsliga föräldern. Det kan vidare krävas att domstolen bedömer både den rättsliga förälderns och den eventuella nya förälderns förmåga att tillgodose dels barnets behov av omvårdnad och trygghet, dels barnets ekonomiska behov. För att domstolen ska ha ett tillräckligt beslutsunderlag kommer det också att krävas att frågan utreds närmare, antingen av domstolen själv eller genom bistånd av socialnämnden.

Bedömningen av barnets bästa är inte heller statisk, utan vad som är bäst för barnet kan förändras över tid. Om barnets föräldraskap inte hävs i en första process kan den som inte har fått sin vilja igenom återkomma med påståendet att förhållandena har ändrats på ett sådant sätt att det numera är i barnets intresse att bedöma saken annorlunda

än vad domstolen gjorde första gången. Det lär i regel vara tillräckligt med ett påstående om att det har tillkommit omständigheter efter den tidigare processen (factum superveniens) för att frågan om hävande av barnets föräldraskap ska prövas på nytt.[51] Det finns alltså en risk för att en prövning utifrån barnets bästa kan komma att utsätta barnet för återkommande domstolsprocesser. Upprepade processer i domstol anses i allmänhet vara till stor skada för barnet. Att frågan om hävande av föräldraskap kan komma att prövas flera gånger under barnets liv kan också påverka uppfattningen av föräldraskap som ett livslångt åtagande.

Sammantaget bedömer vi att barnets intressen och rättigheter bättre tillgodoses på annat sätt än genom en reglering som innebär att barnets bästa ska utgöra en del av bedömningen av om ett föräldraskap bör hävas.

Grunderna för att häva ett föräldraskap kan, som nämns ovan, också ändras genom att brister i en eller flera av förutsättningarna för föräldraskap tas bort som grund för hävande. De hävningsgrunder som ofta framhålls som problematiska i detta sammanhang är brister i förutsättningarna för föräldraskap vid assisterad befruktning och då särskilt kraven på att en behandling med donerade spermier har utförts vid en behörig inrättning och att barnet har rätt till kunskap om sitt genetiska ursprung. Om t.ex. kravet på att barnet ska ha rätt att ta del av uppgifter om spermiedonatorn slopas som grund för hävande kommer föräldraskapet för barn som har tillkommit genom en sådan behandling inte senare att kunna hävas på den grunden. Däremot kommer det att vara möjligt att häva föräldraskapet om det brister i någon annan av förutsättningarna för föräldraskap, exempelvis om den rättsliga föräldern inte har samtyckt till behandlingen.

I dag finns det en överensstämmelse mellan förutsättningarna för rättsligt föräldraskap och grunderna för hävande av föräldraskap. En fråga vi måste ta ställning till är därför hur regelverket påverkas om det inte längre finns en sådan samstämmighet.

Som vi har nämnt tidigare skiljer sig förfarandet för rättsligt föräldraskap åt beroende på om den som har fött barnet är gift eller inte vid barnets födelse. Även om förutsättningarna för föräldraskap är desamma, kan utfallet vid en brist i någon av förutsättningarna bli olika beroende på om föräldraskapet presumeras eller om det måste fastställas. När den som har fött barnet är gift, presumeras maken som

[51] Ekelöf, Per Olof m.fl. (2018), *Rättegång. Tredje häftet*, s. 170.

barnets förälder oavsett om det finns förutsättningar för föräldraskap eller inte och oberoende av de inblandade vuxnas åsikter i frågan. När den som har fött barnet är ogift, etableras inte föräldraskapet för barnets andra förälder per automatik. Föräldraskapet måste i stället fastställas genom bekräftelse eller dom och samtliga förutsättningar för föräldraskap ska då vara uppfyllda. Om t.ex. kravet på att barnet ska ha rätt att ta del av uppgifter om spermiedonatorn tas bort som grund för hävande får det följande konsekvenser beroende på om den som har fött barnet är gift eller inte.

Om barnet har tillkommit genom en behandling med spermier från en anonym donator och paret som har genomgått behandlingen är gifta med varandra, kommer den i paret som inte har fött barnet att bli rättslig förälder till barnet till följd av föräldraskapspresumtionen. Det presumerade föräldraskapet kommer inte att kunna hävas. Om paret som har genomgått behandlingen däremot är sambor, måste föräldraskapet fastställas. En föräldraskapsbekräftelse kan lämnas antingen digitalt eller hos socialnämnden. Om bekräftelsen lämnas digitalt är det inte någon myndighet som kontrollerar att förutsättningarna för föräldraskap är uppfyllda. Föräldrarna måste dock bekräfta att barnet har tillkommit genom en behandling som ger barnet en möjlighet till kunskap om sitt genetiska ursprung. Det kan givetvis inte uteslutas att ett föräldraskap bekräftas trots att förutsättningarna för föräldraskap inte är uppfyllda. Det får dock antas att det i de flesta fall inte kommer att fastställas något föräldraskap för den av samborna som inte har fött barnet när en anonym spermiedonator har använts vid behandlingen. Sambon får i stället genomföra en styvbarnsadoption för att bli rättslig förälder.

Det finns redan i dag kritik mot att föräldrarnas civilstånd styr hur man blir förälder, genom presumtion eller fastställelse. Om grunderna för att häva ett föräldraskap inte längre överensstämmer med förutsättningarna att bli förälder, kommer skillnaderna för barn till gifta respektive ogifta föräldrar att bli ännu större. I princip kommer äktenskapet att upphöjas till en självständig grund för rättsligt föräldraskap. Det är, enligt vår uppfattning, inte rimligt att barn ska ha olika rätt att behålla en rättslig förälder beroende av om barnet har fötts av en gift eller ogift förälder. Om reglerna om hävande av föräldraskap ska ha barnet bästa i fokus bör tvärtom utgångspunkten vara att utrymmet att häva ett föräldraskap är detsamma oavsett vilket civilstånd föräldrarna har när barnet föds.

Forskningen visar att kunskap om genetiskt ursprung är viktigt för många barn som har tillkommit genom assisterad befruktning med donerade könsceller. Samtidigt finns det på flera håll i världen möjlighet att genomgå assisterad befruktning med könsceller från en anonym donator. Som tidigare redovisats har reglerna om föräldraskap vid assisterad befruktning därför utformats i syfte att uppmuntra ofrivilligt barnlösa att genomföra assisterad befruktning där barnet har en rätt att ta del av uppgifter om spermiedonatorn. Om spermier från en anonym donator har använts vid behandlingen kan den i paret som inte har fött barnet fortfarande bli rättslig förälder till barnet, men det krävs en styvbarnsadoption för att föräldraskapet inte senare ska kunna ifrågasättas. Om det förhållandet att spermier från en anonym donator har använts vid behandlingen avskaffas som hävningsgrund kommer incitamentet – att bli rättslig förälder till ett barn utan krav på styvbarnsadoption – helt, eller i vart fall delvis, förlora sin betydelse. Risken är också att det skapar en osäkerhet kring lagstiftarens intentioner med lagstiftningen och i förlängningen resulterar i att fler väljer bort behandlingar som ger barnet en rätt till kunskap om sitt genetiska ursprung.

Kärnan i kritiken av möjligheterna att häva ett föräldraskap som har etablerats efter en assisterad befruktning är att det inte är en, ur barnets perspektiv, bra lösning att knyta barnets rätt till kännedom om sitt genetiska ursprung till det rättsliga föräldraskapet (se bland annat bet. 2020/21:CU16 s. 14 och 15 och där angivna motioner). Enligt vår uppfattning bör dock eventuella brister i reglerna om att bli rättslig förälder till ett barn i första hand lösas genom att ändra i reglerna för rättsligt föräldraskap, inte genom att ändra i hävningsgrunderna. Det ligger inte i vårt uppdrag att se över förutsättningarna för rättsligt föräldraskap. Det förtjänar dock ändå att i detta sammanhang framhållas att gällande rätt inte innebär att den som inte har följt regelverket är förhindrad att bli rättslig förälder. Ett rättsligt föräldraskap kan i dessa fall uppnås genom styvbarnsadoption.[52] Det centrala sett ur barnets perspektiv – att få en rättslig förälder – är alltså tillgodosett. En annan sak är att det är viktigt att vuxna har tillgång till infor-

[52] En styvbarnsadoption ska beviljas, om den är lämplig. När adoptionen avser ett barn är det barnets bästa som ska ges störst vikt. I avsnitt 13.3 föreslår vi att möjligheten att åstadkomma ett gemensamt föräldraskap genom styvbarnsadoption inte bara ska gälla för makar och sambor utan också för tidigare makar eller sambor. Förslaget innebär att en styvbarnsadoption kommer att kunna beviljas även om paret har hunnit separera vid tidpunkten för adoptionsansökan. Om det finns synnerliga skäl kan en styvbarnsadoption beviljas trots att den vars barn ansökan om styvbarnsadoption avser inte samtycker till adoptionen.

mation om regelverket. Regeringen gav i november 2021 Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd har i uppdrag att ta fram och sprida information om de föräldraskapsrättsliga reglerna.[53] Uppdraget redovisades den 1 februari 2022.[54] Vi kan också konstatera att de nya reglerna om föräldraskap vid assisterad befruktning har varit i kraft en förhållandevis kort tid och att vi i nuläget inte vet om reglerna har fått den handlingsdirigerande effekt som regeringen hoppades att uppnå.

Sammantaget är det vår bedömning att grunderna för att häva ett föräldraskap inte bör ändras. Som vi kommer att återkomma till nedan finns det, enligt vår uppfattning, andra, bättre sätt att tillgodose barnets intressen i dessa situationer.

Det bör inte införas någon begränsning av vilka omständigheter som får läggas till grund för ett hävande

Ett annat alternativ för att inskränka möjligheterna att häva ett föräldraskap är att begränsa vilka omständigheter som får läggas till grund för ett hävande. Grunderna för att häva ett föräldraskap kommer med detta alternativ att överensstämma med förutsättningarna för rättsligt föräldraskap. I vissa situationer kommer dock en viss omständighet inte att kunna läggas till grund för eller åberopas som grund för hävande. Detta är framför allt ett gångbart alternativ i situationen där en av eller båda föräldrarna redan från barnets födelse känt till den bristande förutsättningen för rättsligt föräldraskap. Det kan t.ex. handla om att föräldrarna är medvetna om att den som har fött barnet har haft samlag med någon annan och att denne är barnets genetiska far, men ändå låter föräldraskapet presumeras eller bekräftas. Det kan också handla om att barnet har tillkommit genom en heminsemination eller genom en assisterad befruktning i utlandet med spermier från en anonym donator, vilket föräldrarna har varit införstådda med.

En nackdel med det här alternativet är att domstolen riskerar att få en omfattande initial prövning, som kan komma att kräva bland annat muntlig bevisning, för att över huvud taget kunna avgöra om omständigheten ska få åberopas av föräldern eller inte. I vissa fall kan

[53] Regeringsbeslut den 3 november 2021 i Ju2021/03807.
[54] Informationen finns bland annat publicerad på myndighetens webbplats, se https://mfof.se/faderskap-och-foraldraskap/digital.html och https://mfof.se/faderskap-och-foraldraskap/foraldraskapspresumtion.html (hämtad 2022-04-05).

den inledande prövningen bli så omfattande att domstolen i realiteten har prövat målet i sak. Processekonomiskt är det en tveksam lösning.

Vi har vid vår genomgång av mål om hävande av faderskap också uppmärksammat att den som vill att faderskapet ska hävas ofta är relativt utförlig i sin beskrivning av omständigheterna kring barnets tillkomst. Om omständigheter som en förälder känt till sedan barnets födelse inte ska få läggas till grund för hävande, kan detta komma att förändras vilket i förlängningen kan försvåra domstolens prövning.

Utifrån barnets perspektiv har det vidare ingen eller liten betydelse när en förälder fick kännedom om den bristande förutsättningen för föräldraskap. Ur ett barnperspektiv måste det i stället vara avgörande när i barnets liv som frågan aktualiseras och om barnet då har en befintlig familjerelation till föräldern. Om frågan om hävande av barnets föräldraskap uppkommer sent under barnets uppväxt och barnet har en befintlig familjerelation till den rättsliga föräldern blir de negativa konsekvenserna för barnet i regel betydligt större än om frågan väcks i ett tidigt skede. Enligt vår uppfattning kan en reglering som bygger på att en viss omständighet får eller inte får åberopas utifrån förälderns kunskap om omständigheterna kring barnets tillkomst därför inte anses ha barnets bästa i fokus (jfr artikel 3 i barnkonventionen). I de fall föräldern får kännedom om den bristande förutsättningen sent i barnets liv kommer den inte heller att vara tillräcklig för att tillgodose barnets intressen av att behålla en befintlig familjerelation.

Slutligen finns det också en risk för att en sådan ordning – att föräldraskapet aldrig kan hävas om den bristande förutsättningen var känd för föräldrarna från barnets födelse – uppmuntrar ett kringgående av reglerna om rättsligt föräldraskap. Vår bedömning är därför att det inte bör införas någon begränsning av vilka omständigheter som får läggas till grund för ett hävande.

Det bör inte införas någon ytterligare begränsning av socialnämndens utredningsskyldighet

Ytterligare en tänkbar lösning för att inskränka utrymmet att häva ett föräldraskap är att införa någon form av begränsning av socialnämndens utredningsskyldighet.

Socialnämnden är som utgångspunkt bara skyldig att utreda föräldraskap när barnet saknar en andra rättslig förälder. I de fall barnet har tillkommit genom en assisterad befruktning av en ensamstående

kvinna eller redan har en förälder utöver den förälder som har fött barnet, har socialnämnden i regel inte någon utredningsskyldighet. Det finns dock ett undantag. Socialnämnden ska inleda en föräldraskapsutredning när det redan finns en rättslig förälder till följd av föräldraskapspresumtionen om den presumerade föräldern eller någon av barnets vårdnadshavare, i regel den förälder som har fött barnet, ifrågasätter föräldraskapet och det är lämpligt att inleda en utredning. Socialnämndens utredningsskyldighet är alltså redan mycket begränsad när barnet har två rättsliga föräldrar. Enligt vår bedömning bör det inte införas ytterligare begränsningar.

En förälders rätt att väcka talan om hävande av föräldraskap bör begränsas

En beprövad ordning för att begränsa utrymmet att häva ett föräldraskap är att införa någon form av inskränkning av en förälders talerätt. Sådana regler finns i dag i några av våra nordiska grannländer och fanns också i svensk rätt för presumerade faderskap fram till 1977.

Frågan om hävande av föräldraskap innefattar flera olika, och ibland motstridiga, intressen. I den ena vågskålen finns betydelsen av ett rättsligt korrekt föräldraskap och risken för att en begränsning kommer att uppmuntra till ett kringgående av regelverket. I den andra finns barnets intresse av att behålla en befintlig familjerelation, de allvarliga konsekvenser som kan drabba barnet eller föräldern om föräldraskapet hävs senare i barnets liv och våra åtaganden enligt Europakonventionen som kräver att en intresseavvägning kan göras i det enskilda fallet.

Fördelen med att begränsa utrymmet att häva ett föräldraskap genom att inskränka talerätten är att det ger stora möjligheter för lagstiftaren att göra en avvägning mellan olika intressen. Möjligheterna till hävning kan begränsas mer eller mindre beroende på hur inskränkningen av talerätten utformas. Exempelvis ska enligt dansk rätt en talan om hävande av föräldraskap väckas inom sex månader från barnets födelse. I Finland är tidsfristen generösare. Talan ska väckas inom två år från barnets födelse för presumerade föräldraskap och inom två år från fastställelsen om föräldraskapet har fastställts genom bekräftelse. Norge har tidigare haft en tidsfrist som är knuten till kännedom om

uppgifter som tyder på att någon annan än den rättsliga föräldern kan vara förälder till barnet.[55]

Vi har i avsnitt 12.3.3 kommit fram till att utrymmet att häva ett föräldraskap bör begränsas. Vår bedömning är att de olika intressen som bör beaktas vid utformningen av en sådan begränsning bäst kan balanseras genom att inskränka en förälders rätt att väcka talan om hävande av föräldraskap. Vi återkommer i avsnitt 12.3.6 till hur en sådan inskränkning bäst bör utformas.

Barnets obegränsade möjlighet att häva ett föräldraskap som saknar rättslig grund bör behållas

Av vår genomgång av mål i tingsrätt om hävande av faderskap framgår att det i drygt 70 procent av målen är barnet som väcker talan om hävande av faderskap. En begränsning i tiden av förälderns talerätt kommer alltså i de flesta fall inte att påverka utgången i hävandefrågan. Av genomgången har vi också kunnat utläsa att det i fråga om underåriga barn regelmässigt är moderns önskemål som är styrande för barnets beslut att väcka talan. I vissa fall har modern, i egenskap av förmyndare och ensam vårdnadshavare för barnet, möjlighet att själv föra barnets talan. I andra fall kan man se eller ana att det är modern som initierar frågan om hävande, även om det är en för barnet förordnad god man som fullföljer processen. Det finns därför anledning att också överväga en begränsning av barnets talerätt.

Av Europadomstolens praxis framgår att det inte finns något hinder mot att ha en begränsning av barnets talerätt. En sådan måste dock, liksom en begränsning av en förälders talerätt, ge domstolen en möjlighet att göra en bedömning i det enskilda fallet. Enligt vår uppfattning bör det också krävas starka skäl för att begränsa ett barns rätt att föra talan om det egna föräldraskapet.

Frågan om vem som är ens förälder är starkt sammankopplad med den egna identiteten. Vi har vid vår genomgång av mål hittat flera exempel på vuxna barn som har fört talan om hävande av faderskap. Det är alltså tydligt att det för individen kan vara oerhört viktigt att föräldraskapet blir rättsligt korrekt. Detta gäller också i fall där samtliga inblandade vuxna – både den vars faderskap ska hävas och den genetiska fadern – är avlidna. Ett barn har vidare, till skillnad från en

[55] I betänkandet Ny barnelov (NOU 2020:14) föreslås att tidsfristen ska återinföras.

förälder, aldrig möjlighet att påverka omständigheterna kring sin tillkomst och föräldraskapets uppkomst. När ett barn ställs inför situationen att ett föräldraskap kan hävas är detta alltid ett resultat av de vuxnas agerande. Det är mot den bakgrunden rimligt att barnets egen avvägning mellan intresset av ett rättsligt korrekt föräldraskap (rätten till privatliv) och behovet av att bevara en befintlig familjerelation (rätten till familjeliv) respekteras, även om den skulle ske på bekostnad av en förälders önskemål. Vi anser därför att barnets obegränsade möjlighet att häva ett föräldraskap som saknar rättslig grund bör behållas. Vi återkommer i avsnitt 12.3.8 till frågan om hur man på annat sätt kan säkerställa att en förälder inte missbrukar barnets obegränsade talerätt.

12.3.5 Barnet och båda föräldrarna ska ha rätt att väcka talan

Förslag: En talan om hävande av föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet ska få väckas av barnet och båda föräldrarna.

Barnet ska väcka talan mot den av föräldrarna som inte har fött barnet. En förälder som inte har fött barnet ska väcka talan mot barnet. En förälder som har fött barnet ska väcka talan mot barnet och den andra föräldern.

Om barnet eller den av föräldrarna som inte har fött barnet har avlidit, ska talan även fortsättningsvis väckas mot den avlidnes arvingar. Om en avliden förälder förutom make efterlämnar s.k. efterarvingar, ska talan, när det gäller dem, även fortsättningsvis riktas mot den eller dem som har den bästa arvsrätten när talan väcks.

De särskilda forumreglerna för mål om hävande av föräldraskap ska också gälla för en talan om hävande av ett bekräftat föräldraskap på annan grund än att bekräftelsen inte överensstämmer med förutsättningarna för rättsligt föräldraskap.

När en förälder som har fött barnet inte är part i målet bör föräldern höras, om det kan ske.

Det ska införas regler i lag om vem som har rätt att väcka talan om hävande av ett bekräftat föräldraskap

Föräldrabalkens regler om talerätt i mål om hävande av föräldraskap gäller i dag endast föräldraskap som följer av föräldraskapspresumtionen. Enligt dessa är det barnet och den som har presumerats vara förälder som har rätt att väcka talan.[56] Det finns alltså inte några lagfästa regler om vem som har rätt att väcka talan om hävande av ett föräldraskap som har fastställts genom bekräftelse. Av rättspraxis framgår dock att det är barnet och den som har lämnat bekräftelsen som får föra talan om att en bekräftelse saknar verkan mot den som har lämnat den (rättsfallen NJA 1984 s. 319 och RH 1997:21).

Det är viktigt att reglerna om rättegången i mål om föräldraskap är tydliga. För att domstolen ska kunna avgöra om en talan ska tas upp till prövning eller inte måste domstolen ta ställning till om den som har väckt talan har talerätt. Det är därför rimligt att reglerna om talerätt är lagfästa i föräldrabalken. Vi föreslår därför att det ska införas regler i lag om vem som har rätt att väcka talan om hävande av ett bekräftat föräldraskap.

Liksom i dag bör barnet och den förälder som inte har fött barnet ha talerätt. Det finns dock anledning att överväga om rätten att väcka talan om hävande av föräldraskap också bör utsträckas till den förälder som har fött barnet.

Den förälder som har fött barnet ska ha rätt att väcka talan om hävande av föräldraskapet för barnets andra förälder …

I dag har den förälder som har fött barnet inte någon rätt att väcka talan om hävande av föräldraskap för barnets andra förälder. Däremot kan föräldern, om barnet är underårigt och föräldern är ensam förmyndare för barnet, i regel föra barnets talan. Om båda föräldrarna är vårdnadshavare och förmyndare för barnet, måste dock barnets talan föras av en god man.

Att den förälder som har fött barnet inte har någon självständig talerätt och inte heller är motpart i målet innebär emellertid inte att föräldern har en passiv roll. Tvärtom visar vår genomgång av mål i tingsrätt om hävande av faderskap att modern ofta är den som initierar frågan om hävande. De flesta av målen i vår genomgång avsåg

[56] Arvingars talerätt behandlas i avsnitt 12.3.7.

hävande av ett presumerat faderskap. Det var därför vanligare att en god man förde barnets talan än att modern gjorde detta i egenskap av ensam förmyndare för barnet. I de fall barnets talan fördes av en god man framgick det dock relativt ofta av handlingarna i målet att frågan om hävande av faderskap hade initierats av modern och inte av exempelvis socialnämnden eller barnet självt.

De flesta av barnen i vår genomgång – drygt 87 procent – var 12 år eller yngre när talan om hävande av barnets faderskap väcktes, dvs. i en ålder när man inte kan föra sin egen talan. Det ligger därför nära till hands att anta att det i regel var modern som låg bakom barnets talan om hävande av faderskap. Frågan är dock om det är en – ur barnets perspektiv – lämplig ordning att den förälder som har fött barnet enkelt kan initiera en talan om hävande av föräldraskap i barnets namn genom att antingen själv föra barnets talan eller se till att en god man förordnas att föra barnets talan.

Nuvarande regler om talerätt är mer än 100 år gamla. Det framgår inte av förarbetena varför lagstiftaren valde att begränsa talerätten till barnet och den förälder vars föräldraskap talan avser. Det kan dock antas att det bakomliggande skälet är att det främst är dessa som berörs av de rättsliga konsekvenserna av ett hävt föräldraskap. Även den förälder som har fött barnet kan dock påverkas. Om barnets föräldraskap hävs blir den förälder som har fött barnet t.ex. barnets enda vårdnadshavare och ensam underhållsskyldig för barnet. Föräldern berörs alltså i en sådan omfattning att det skulle kunna motivera en talerätt, i vart fall när barnet fortfarande är underårigt. Vi kan också konstatera att samtliga av våra nordiska grannländer erkänner det intresse som den förälder som har fött barnet har i en fråga om hävande av föräldraskap genom att ge föräldern en egen rätt att väcka talan.

En självständig talerätt för den förälder som har fött barnet kan också skapa förutsättningar för att renodla och stärka barnets talerätt. Vi har i avsnitt 12.3.4 kommit fram till att barnets obegränsade rätt att väcka talan om hävande av föräldraskap bör behållas. Det är angeläget att barnets talerätt inte missbrukas av en förälder i strid med barnets intressen. Enligt vår uppfattning bör ett barn som utgångspunkt själv få bestämma om en talan om hävande av föräldraskap ska väckas i hans eller hennes namn. Den möjligheten har inte barnet i dag, eftersom den förälder som har fött barnet alltid kan initiera en sådan process genom att se till att en god man förordnas att föra barnets talan.

Vi kan vidare inte se några direkta nackdelar med att talerätten i mål om hävande av föräldraskap utsträcks till den förälder som har fött barnet. Med hänsyn till att det i regel är den föräldern som ligger bakom barnets talan är det vår bedömning att en sådan ordning inte kommer att leda till ett ökat antal domstolsprocesser. En talerätt för den förälder som har fött barnet innebär inte heller i sig att målet blir mer komplicerat att handlägga och avgöra.

Vi kan också konstatera att det av vår genomgång av mål om hävande av faderskap framgår att en överväldigande majoritet av alla mål i domstol avser hävande av ett presumerat faderskap för en man som aldrig har befunnit sig i Sverige. Som vi återkommer till i avsnitt 12.3.8 bör barnets rätt att väcka talan som utgångspunkt vara förbehållen barnet. Det blir därför också en praktisk nödvändighet att den förälder som har fött barnet får en egen talerätt. Om barnet självt ska behöva väcka talan i en sådan situation, kan detta komma att leda till både praktiska besvär och onödiga kostnader.

Vi föreslår därför att den förälder som har fött barnet ska få en självständig, men begränsad, rätt att väcka talan om hävande av föräldraskap. Vi återkommer i avsnitt 12.3.6 till hur förälderns talerätt ska begränsas och i avsnitt 12.3.8 till vem som ska föra barnets talan.

… men bör inte vara motpart i ett sådant mål

Den som i dag har talerätt i mål om hävande av föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet – barnet och den förälder som inte har fött barnet – får alltid ett motpartsförhållande till den som har väckt talan. Det är dock inte givet att detsamma ska gälla för en förälder som har fött barnet. Den förälder som har fött barnet har visserligen i allmänhet ett eget intresse i hävandefrågan, men påverkas inte på samma sätt direkt av de rättsliga konsekvenserna när ett föräldraskap hävs. Som vi har nämnt tidigare kan den förälder som har fött barnet påverkas genom att föräldern blir barnets enda vårdnadshavare och ensam får ansvara för barnets underhåll. Förälderns rättsliga status som förälder kommer dock inte att förändras. Om barnet är myndigt när talan om hävande av föräldraskap väcks kommer föräldern vidare i allmänhet inte att drabbas av några juridiska konsekvenser. Föräldern har – till skillnad från övriga taleberättigade – därför

inte behov av att som motpart kunna åberopa egen bevisning i målet eller överklaga domstolens beslut.

Det finns också en risk för att domstolsprocessen tar längre tid än nödvändigt om den förälder som har fött barnet ska vara motpart i målet. En motpart måste nämligen alltid få del av stämningsansökan. Om den förälder som har fött barnet är utvandrad eller av annat skäl svår att delge, kan det medföra att domstolens handläggning fördröjs.

Det som den förälder som har fött barnet i regel kan bidra med i ett mål om hävande av föräldraskap är viktig information om barnets tillkomst. Föräldern behöver dock inte vara motpart i målet för att kunna lämna sådan information.

Sammantaget är det vår bedömning att den förälder som har fött barnet inte bör vara motpart i mål om hävande av föräldraskap. Att den föräldern inte är motpart innebär att barnet ska rikta sin talan mot den av föräldrarna som inte har fött barnet. En förälder som inte har fött barnet ska rikta sin talan mot barnet. Om det är föräldern som har fött barnet som väcker talan, ska föräldern väcka talan mot både barnet och den andra föräldern.

Om barnet eller den av föräldrarna som inte har fött barnet har avlidit, ska i dag talan i stället väckas mot hans eller hennes arvingar. Om en avliden förälder förutom make efterlämnar s.k. efterarvingar, ska talan, när det gäller dem, riktas mot den eller dem som har den bästa arvsrätten när talan väcks. Detta bör gälla även fortsättningsvis.

En förälder som har fött barnet kan, som vi nämner ovan, ofta bidra med viktig information om barnets tillkomst. Enligt nu gällande regler ska den förälder som har fött barnet höras i målet, om det kan ske. Detta bör gälla även fortsättningsvis när föräldern inte hörs redan i egenskap av att vara part i målet.

Behörig domstol

En talan om hävande av föräldraskap får i dag väckas vid domstolen i den ort där barnet har sin hemvist eller, om barnet har avlidit, vid den domstol som har rätt att handlägga tvister om arv efter barnet. Om det inte finns någon annan behörig domstol, ska målet tas upp av Stockholms tingsrätt. De särskilda forumreglerna gäller i dag inte talan om hävande av ett bekräftat föräldraskap på annan grund än att det saknas förutsättningar för rättsligt föräldraskap (se prop. 1984/85:124

s. 71). Enligt vår uppfattning bör detta ändras. Även om grunden är en annan avser prövningen fortfarande barnets föräldraskap. Det är därför rimligt att talan får väckas vid domstolen i den ort där barnet har sin hemvist. Vi noterar också att forumregeln är fakultativ och att det därför finns möjlighet att väcka talan även vid annat forum.

12.3.6 En förälders rätt att väcka talan ska inskränkas genom att det införs en tidsfrist för talans väckande

Förslag: En förälder ska väcka talan om hävande av ett presumerat föräldraskap inom tre år från barnets födelse. Om föräldraskapet har fastställts genom bekräftelse, ska en förälder väcka talan inom tre år från det att bekräftelsen lämnades. Om det finns synnerliga skäl ska dock en förälders talan få prövas även om den har väckts efter tidsfristens utgång.

Bedömning: En förälder som efter barnets födelse erkänt barnet som sitt bör inte vara förhindrad att väcka talan om hävande av föräldraskap.

Det bör även fortsättningsvis finnas möjlighet att, utan begränsning i tiden, häva ett presumerat föräldraskap genom någon annans bekräftelse av föräldraskapet.

Bör en förälder vara förhindrad att väcka talan i vissa situationer?

Vi har i avsnitt 12.3.4 kommit fram till att utrymmet att häva ett föräldraskap bör begränsas genom att inskränka en förälders rätt att väcka talan om hävande av föräldraskap. Vi återkommer nu till hur en sådan inskränkning bäst bör utformas.

Ett sätt att inskränka talerätten är att införa regler som innebär att en förälder i vissa situationer är förhindrad att väcka talan. I svensk rätt fanns det fram till 1977 flera begränsningar av utrymmet att häva ett presumerat faderskap. Bland annat hade fadern inte längre någon talerätt om han efter barnets födelse erkänt barnet som sitt. En liknande inskränkning av en förälders talerätt finns i dag i Finland. Enligt finsk rätt har båda föräldrarna talerätt och begränsningen omfattar därför både fadern och modern. Om fadern efter barnets födelse

skriftligen meddelat att barnet är hans, har han inte längre rätt att väcka talan. Detsamma gäller för modern om hon skriftligen har godkänt meddelandet.

Problemet med en ordning som innebär att en förälder i princip avsäger sig rätten att väcka talan om hävande av ett föräldraskap som saknar rättslig grund genom att efter barnets födelse erkänna eller på något annat sätt meddela att barnet är hans eller hennes, är att den undergräver en av grunderna för rättsligt föräldraskap. Genetiskt ursprung är viktigt för många barn och reglerna om föräldraskap har därför som utgångspunkt att rättsligt föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet bör förutsätta att barnet har rätt till kunskap om sitt genetiska ursprung (jfr artikel 8 i Europakonventionen och artikel 7 i barnkonventionen). Om barnet har tillkommit genom samlag handlar det om att det rättsliga föräldraskapet ska överensstämma med det genetiska. Om barnet har tillkommit genom assisterad befruktning handlar det i regel om att behandlingen ska ha genomgåtts på ett sådant sätt att barnet har rätt till information om spermiedonatorn. Om det brister i någon av förutsättningarna är föräldern hänvisad till styvbarnsadoption för att åstadkomma ett rättsligt korrekt föräldraskap. Enligt vår uppfattning finns det en uppenbar risk att lagstiftarens incitament – att bli rättslig förälder till ett barn utan krav på styvbarnsadoption – kommer att förlora i betydelse om det blir alltför enkelt att i efterhand läka en bristande förutsättning för föräldraskap. I förlängningen kan detta komma att resultera i att fler väljer att skaffa barn på sätt som inte ger barnet en rätt till kunskap om sitt genetiska ursprung, t.ex. genom att genomgå en assisterad befruktning i utlandet med en anonym spermiedonator.

Ett annat problem är att domstolsprocessen riskerar att bli framtung. Om det inte är fråga om ett skriftligt erkännande av barnet, kan domstolen komma att behöva göra en omfattande initial prövning, innefattande bland annat muntlig bevisning, för att kunna ta ställning till om talan ska avvisas eller inte. Sammantaget är det vår bedömning att möjligheten att häva ett föräldraskap inte bör begränsas genom att en förälder i vissa situationer förlorar sin talerätt.

En förälder ska väcka talan inom en viss tid från barnets födelse eller, om föräldraskapet fastställts genom bekräftelse, från det att bekräftelsen lämnades

Ett annat sätt att inskränka möjligheterna att häva ett föräldraskap är att införa någon form av tidsfrist för talans väckande. En allmän fördel med att begränsa utrymmet att häva ett föräldraskap genom en tidsfrist för talerätten är att det finns en relativt stor möjlighet att balansera olika intressen mot varandra, bland annat genom valet av hur tidsfristen ska utformas och hur lång den ska vara. Att ha en frist för när en talan om föräldraskap senast ska väckas är också ett beprövat alternativ. Vi har tidigare haft en sådan ordning i svensk rätt och i dag förekommer den på flera håll i världen, bland annat i några av våra nordiska grannländer.

När det gäller valet av hur tidsfristen bör utformas är ett alternativ att den knyts till kännedomen om en viss omständighet, t.ex. kännedom om uppgifter som tyder på att någon annan än den som är barnets rättsliga förälder kan vara förälder till barnet (jfr den tidsfrist som tidigare fanns i norsk rätt och som nu föreslås ska återinföras). Ett annat alternativ är att knyta tidsfristen till barnets födelse, om det är fråga om ett presumerat föräldraskap, eller tidpunkten för föräldraskapets fastställande, om det är fråga om ett bekräftat föräldraskap (jfr den nu gällande tidsfristen i finsk rätt). Det finns fördelar och nackdelar med båda alternativen.

En fördel med att knyta tidsfristen till kännedomen om att någon annan kan vara barnets förälder, antingen på grund av att barnet har tillkommit genom samlag med någon annan än den rättsliga föräldern eller genom en assisterad befruktning som inte uppfyller förutsättningarna för rättsligt föräldraskap, är att avvägningen mellan barnets intresse av att behålla en befintlig familjerelation och förälderns intresse av att häva ett föräldraskap som saknar rättslig grund görs inom ramen för tidsfristen. Europadomstolen har i flera avgöranden framhållit att en tidsfrist för att väcka talan om hävande av föräldraskap måste bygga på en rimlig avvägning mellan intresset av rättssäkerhet och trygghet i familjerelationer och den rättsliga förälderns intresse att få föräldraskapet hävt (se bland annat *Tavli mot Turkiet* och *Mizzi mot Malta*).

En nackdel med en sådan ordning är emellertid att domstolen kan behöva göra en relativt omfattande initial prövning för att kunna avgöra om målet ska tas upp till prövning eller inte. Bland annat kan det

komma att krävas muntlig bevisning. Processekonomiskt är det därför en mindre bra lösning. Vi har vid vår genomgång av mål om hävande av faderskap också noterat att den som vill att faderskapet ska hävas ofta är relativt utförlig i sin beskrivning av omständigheterna kring barnets tillkomst. Detta kan komma att förändras om förälderns möjligheter att få sin talan prövad knyts till när han eller hon fick kännedom eller misstanke om att föräldraskapet inte är korrekt. I förlängningen kan detta komma att försvåra domstolens prövning.

En annan nackdel är de svårigheter som kan uppstå i förhållande till den stora mängd mål i domstol som handlar om hävande av ett presumerat faderskap för en rättslig far som aldrig har befunnit sig i Sverige. Vår genomgång av mål visar nämligen att det inte är ovanligt att barnet är äldre än ett år när modern uppmärksammas på behovet av att få det rättsligt felaktiga faderskapet hävt. När talan väcks har hon alltså känt till att maken inte är barnets far längre tid än ett år, vilket innebär att hennes talan inte kommer att tas upp till prövning (om tidsfristen utformas på samma sätt som föreslås gälla i norsk rätt). Ytterligare en nackdel är att en tidsfrist som inte har något fast startpunkt riskerar att leda till att fler mål tas upp till prövning sent i barnets liv, ibland även när barnet är vuxet. Det får i allmänhet anses vara till barnets bästa att en tvist om barnets föräldraskap avgörs tidigt i hans eller hennes liv.

En fördel med att knyta tidsfristen till en viss bestämd tidpunkt (barnets födelse eller tidpunkten för bekräftelsen) är att frågan om hävande av barnets föräldraskap i regel kommer aktualiseras tidigt i barnets liv. Det kommer också i allmänhet vara både tydligt och enkelt för parter och domstol att avgöra när tidsfristen började löpa och när den har gått ut. I regel kommer det därför vara relativt enkelt för domstolen att bedöma huruvida förälderns talan ska tas upp till prövning eller inte. Det lär exempelvis sällan krävas någon muntlig bevisning.

En nackdel med en frist som knyts till en fast tidpunkt är emellertid att den inte ger något utrymme för intresseavvägningar i det enskilda fallet. För att en sådan tidsfrist ska vara godtagbar och förenlig med förälderns rätt till privatliv och familjeliv, måste det finnas en möjlighet för domstolen att göra en bedömning i det enskilda fallet. Om en sådan tidsfrist väljs måste det därför finnas ett visst begränsat utrymme för undantag från fristen.

Sammantaget bedömer vi att argumenten för en tidsfrist som är knuten till en viss bestämd tidpunkt är starkare än argumenten för

en tidsfrist som är knuten till förälders kännedom eller misstanke om det rättsligt felaktiga föräldraskapet. Förälderns frist för att väcka talan bör därför gälla från barnets födelse, om det är fråga om ett presumerat föräldraskap. Om föräldraskapet har fastställts genom bekräftelse kan tidsfristen antingen börja löpa från tidpunkten när bekräftelsen lämnades eller från tidpunkten när det bekräftade föräldraskapet fastställdes. Detta kan ibland, men inte alltid, vara samma tidpunkt. Svårigheten med att knyta tidsfristen till själva fastställelsen är att det för den enskilde kan vara svårt att avgöra när ett bekräftat föräldraskap har fastställts. I svensk rätt krävs det inte något myndighetsbeslut för att föräldraskapet ska anses fastställt, utan det är själva bekräftelsen som är den rättshandling som konstituerar föräldraskapet. Däremot måste en bekräftelse uppfylla vissa formkrav för att vara giltig. Vilka formkraven är beror på om bekräftelsen har lämnats digitalt eller hos socialnämnden. I det senare fallet kan föräldraskapet även bekräftas före barnets födelse. Föräldraskapet blir dock fastställt först efter födelsen eftersom socialnämndens godkännande krävs för att bekräftelsen ska vara giltig och godkännandet görs när barnet har fötts. För den enskilde kommer det därför i regel att bli enklare att avgöra när tidsfristen går ut om den börjar löpa från hans eller hennes bekräftelse. Eftersom en föräldraskapsbekräftelse ska vara skriftlig, kommer det i allmänhet också att vara enkelt för domstolen att avgöra när bekräftelsen har lämnats. Vår bedömning är därför att tidsfristen ska börja löpa från tidpunkten när bekräftelsen lämnades.

Fristen för en förälders rätt att väcka talan bör vara tre år

För att uppnå en bra balans mellan olika intressen får tidsfristen för talans väckande varken vara för lång eller för kort. En längre tidsfrist riskerar att leda till att fler föräldraskap där barnet har en befintlig familjerelation till föräldern hävs. En för kort tidsfrist riskerar å andra sidan att dels uppmuntra till ett kringgående av regelverket, dels på ett orimligt sätt begränsa en rättslig förälders möjligheter att få ett föräldraskap som saknar rättslig grund hävt.

Av vår genomgång av mål om hävande av faderskap framgår att de flesta faderskap hävs tidigt i barnets liv. Drygt 73 procent av barnen i vår genomgång var yngre än fyra år när talan väcktes. Cirka 47 pro-

cent av barnen var yngre än ett år, 12 procent var ett år, 6 procent var två år och 7 procent var tre år.

Enligt vår bedömning krävs det åtminstone en tvåårig tidsfrist för att fånga in de flesta fall där det egentligen inte finns något motstående intresse till att barnets föräldraskap hävs. Det handlar framför allt om situationen när modern vid invandring till Sverige registrerats som gift, men maken, som presumerats vara barnets far, aldrig varit i Sverige. Det finns också en risk för att en kortare tidsfrist kommer att uppmuntra till ett kringgående av regelverket. En tidsfrist som är fyra år eller längre, blir dock i allmänhet för lång. Om barnet och föräldern har haft någon kontakt under barnets liv har det i regel uppstått en familjerelation mellan barnet och föräldern långt tidigare. Valet står alltså mellan en tidsfrist på två eller tre år från barnets födelse eller, om föräldraskapet fastställts genom bekräftelse, från det att bekräftelsen lämnades.

Mot bakgrund av att den stora massan av mål i domstol om hävande av föräldraskap avser ett presumerat faderskap för en man som aldrig har befunnit sig i Sverige och att barnet i flertalet av dessa mål är två år eller äldre, anser vi att tidsfristen bör bestämmas till tre år. Det är, ur barnets perspektiv, angeläget att det är möjligt att häva ett sådant föräldraskap på ett relativt enkelt sätt. Det är därför rimligt att den förälder som har fött barnet ska kunna väcka talan. Som vi återkommer till i avsnitt 12.3.8 bör barnets rätt att väcka talan som utgångspunkt vara förbehållen barnet. Det kan därför leda till både praktiska besvär och onödiga kostnader om det bara är barnet som kan väcka talan om hävande föräldraskap i en sådan situation.

Det kan i detta sammanhang nämnas att vi i avsnitt 13.3 föreslår att möjligheten att åstadkomma ett gemensamt föräldraskap genom styvbarnsadoption inte bara ska gälla för makar och sambor utan också för tidigare makar eller sambor. Förslaget innebär att en styvbarnsadoption kommer att kunna beviljas även om ett par har hunnit separera vid tidpunkten för adoptionsansökan. För det fall en talan om hävande av föräldraskap initieras av den förälder som har fött barnet inom den treåriga tidsfristen kommer det alltså i regel finnas en möjlighet för den vars föräldraskap har hävts att ansöka om styvbarnsadoption. En styvbarnsadoption kan, om det finns synnerliga skäl, beviljas trots att den vars barn adoptionsansökan avser inte samtycker till adoptionen. Vid frågor om adoption ska barnets bästa ges störst vikt. En adoption ska beviljas om den bedöms vara lämplig.

En ventil vid synnerliga skäl

Som framgår ovan måste det enligt Europadomstolen finnas utrymme för en rimlig avvägning mellan intresset av rättssäkerhet och trygghet i familjerelationer och den rättsliga förälderns intresse av att få föräldraskapet hävt. Vårt förslag om en fast tidsfrist om tre år ger inte något utrymme för intresseavvägningar i det enskilda fallet. Det bör därför finnas en möjlighet att ta upp en förälders talan till prövning trots att tidsfristen har gått ut. Undantaget bör vara begränsat och främst bli aktuellt i situationer där en strikt tillämpning av fristen för att väcka talan kommer att innebära en kränkning av förälderns rätt till privatliv eller familjeliv enligt artikel 8 i Europakonventionen. Det bör därför krävas synnerliga skäl för att undantaget ska bli tillämpligt.

För att undantaget ska bli tillämpligt ska det i regel krävas att föräldern har haft en godtagbar ursäkt till att inte agera i föräldraskapsfrågan inom tidsfristen. Det bör också normalt vara en förutsättning att föräldern väckt talan inom rimlig tid efter det att föräldern fått kännedom om de omständigheter som föranlett honom eller henne att ifrågasätta föräldraskapet. Undantaget kommer därför i princip inte att kunna tillämpas när det är den förälder som har fött barnet som har väckt talan.

Av vår genomgång av mål om hävande av faderskap framgår att det inte alls är ovanligt att samtliga parter – den förälder som har fött barnet, den förälder vars föräldraskap talan avser och den person som borde ha fastställts som förälder – är överens om att föräldraskapet ska hävas. Det får i regel anses vara förenligt med barnets intresse att häva ett föräldraskap när de berörda vuxna är överens i frågan. Att hindra hävande av föräldraskap i en sådan situation riskerar även att stå i konflikt med våra åtaganden enligt Europakonventionen. Undantaget bör därför också kunna tillämpas om det redan när en talan väcks står klart för domstolen att samtliga parter är överens om att föräldraskapet ska hävas och det inte är till fördel för någon att saken inte prövas (jfr t.ex. *Kroon m.fl. mot Nederländerna* och *Paulík mot Slovakien*).

Möjligheten att häva ett föräldraskap genom en s.k. trepartsbekräftelse bör behållas utan begränsning i tiden

Det är i dag möjligt att – om samtliga parter är överens – häva ett föräldraskap som följer av föräldraskapspresumtionen genom att någon annan bekräftar föräldraskapet för barnet, s.k. trepartsbekräftelse. Som framgår av avsnitt 12.3.2 är det också relativt vanligt att föräldraskap hävs på detta sätt. En trepartsbekräftelse kräver alltid godkännande av den som har presumerats vara förälder och den förälder som har fött barnet. Som vi nämner ovan får det i regel anses vara i ett barns intresse att häva ett föräldraskap när samtliga vuxna är överens om det. Om barnet har fyllt 18 år, måste bekräftelsen alltid godkännas av barnet självt. Möjligheten att häva ett presumerat föräldraskap genom trepartsbekräftelse bör därför behållas utan begränsning i tiden. Vi återkommer i avsnitt 12.3.8 till om en sådan bekräftelse i vissa fall ska kräva godkännande av ett barn som inte har fyllt 18 år.

12.3.7 Arvingars lagstadgade rätt att väcka talan bör behållas oförändrad

Förslag: Arvingar till en avliden förälder som har bekräftat sitt föräldraskap bör inte ha någon talerätt.

Bedömning: Om den som på grund av äktenskap ska anses som barnets förälder har avlidit utan att förlora sin talerätt, bör den avlidnes arvingar ha talerätt i motsvarande utsträckning som de har i dag.

Om den som på grund av äktenskap ska anses som barnets förälder har avlidit, har den avlidnes make och var och en som jämte eller näst efter barnet är berättigad till arv samt var och en av eventuella efterarvingar rätt att väcka talan om föräldraskapets hävande under vissa förutsättningar. En första förutsättning är att den avlidna föräldern inte varaktigt har sammanbott med barnet. En andra förutsättning är att den avlidna föräldern inte heller efter barnets födelse har bekräftat att barnet är hans eller hennes. Bekräftat i detta sammanhang innebär att den avlidna föräldern på något synbart sätt har gett uttryck för en vilja att låta barnet gälla som hans eller hennes. Det krävs

inte att bekräftelsen har någon särskild form, utan det räcker exempelvis med ett konkludent handlande från den avlidnes sida.

Det finns också en tidsfrist för arvingarnas talerätt. Om det har framställts ett anspråk som grundar sig på det omstridda föräldraskapet mot den avlidna föräldern, måste arvingarna väcka talan inom ett år från det att anspråket framställdes och föräldern fick del av det. Ettårsfristen för arvingarnas talerätt gäller också om anspråket har framställts mot den avlidna förälderns dödsbo.

Talerätten för arvingar till den som presumerats vara barnets förälder är som framgår mycket begränsad. Det finns enligt vår uppfattning inte skäl att införa ytterligare begränsningar eller helt slopa talerätten. I de särpräglade situationer där den avlidnes arvingar kan ha rätt att väcka talan framstår detta som motiverat. Det kan t.ex. handla om situationen att makarna har varit separerade under en längre tid utan att ha någon kontakt med varandra och den avlidna föräldern därför inte känt till barnets existens. Enligt vår uppfattning finns det inte heller skäl att utöka arvingars talerätt genom att göra det möjligt för arvingar att väcka talan också när den avlidna föräldern har sammanbott med barnet eller bekräftat barnet som sitt (jfr rättsfallet RH 2016:73). I en sådan situation bör den avlidna förälderns val att inte initiera en talan om hävande av sitt föräldraskap respekteras, även om det senare visar sig att föräldraskapet inte är rättsligt korrekt. En arvinge bör inte ha större möjligheter att väcka talan om hävande av föräldraskap än vad en avliden förälder hade haft om han eller hon var i livet. I avsnitt 12.3.6 föreslår vi en tidsfrist för en förälders rätt att väcka talan om hävande av föräldraskap. Talerätten för arvingarna till en avliden som presumerats vara barnets förälder bör därför förutsätta att den avlidna föräldern inte har förlorat sin talerätt.

Som vi tidigare har nämnt finns det inte några lagfästa regler om talerätt vid hävande av ett föräldraskap som fastställts genom bekräftelse. Av rättspraxis följer dock att barnet och den som har bekräftat faderskapet har rätt att väcka talan (rättsfallen NJA 1984 s. 319 och RH 1997:21). Vidare har Högsta domstolen ansett att arvingar till den som har bekräftat ett faderskap har rätt att väcka talan om faderskapets hävande, men att talerätten är begränsad på samma sätt som arvingars rätt att väcka talan om hävande av ett presumerat faderskap (rättsfallet NJA 1988 s. 525).

Ett föräldraskap som har fastställs genom bekräftelse skiljer sig från ett presumerat föräldraskap genom att det är förälderns aktiva

bekräftelse som i sig konstituerar föräldraskapet. Genom bekräftelsen får alltså föräldern anses ha gett uttryck för sin bestämda vilja att se barnet som sitt. Eftersom en bekräftelse antingen ska göras skriftligen eller digitalt i ett särskilt system som tillhandahålls av Skatteverket, kommer förälderns tydliga viljeyttring också att finnas dokumenterad. Av detta följer att en arvinges talerätt i princip aldrig kommer att aktualiseras när den avlidnes föräldraskap har fastställts genom bekräftelse. Det kan visserligen, i vart fall i teorin, finnas utrymme för en arvinges talerätt när den avlidne har bekräftat sitt föräldraskap under graviditeten och antingen avlidit före barnets födelse eller tagit avstånd från barnet direkt efter barnets födelse. Det framstår dock som tveksamt att lagfästa en talerätt för arvingar i en situation som i praktiken aldrig kommer att inträffa. Enligt vår uppfattning är det också rimligt att en arvinges rättigheter får stå tillbaka i en sådan situation. Sammantaget är vår bedömning därför att arvingar till en avliden förälder som har bekräftat sitt föräldraskap inte bör ha någon talerätt.

12.3.8 Barnet ska som utgångspunkt föra sin egen talan

Förslag: Om ett barn har fyllt 15 år ska barnet föra sin egen talan om hävande av föräldraskap. Om barnet är yngre än 15 år, ska barnets talan i vissa fall få föras av en god man.

Domstolen ska förordna en god man att föra barnets talan om hävande av föräldraskap om barnet är yngre än 15 år och det finns synnerliga skäl. Om ett barn, som är yngre än 15 år, är motpart i ett mål om hävande av föräldraskap ska domstolen alltid förordna en god man att föra barnets talan.

En förmyndare ska inte längre ha möjlighet att föra barnets talan i mål om hävande av föräldraskap.

Överförmyndaren i den kommun där barnet är folkbokfört ska ha rätt att ansöka om god man för barnet.

Om det behövs ska rätten inhämta yttrande från barnets föräldrar, socialnämnden och överförmyndaren.

Domstolen i den ort där barnet är folkbokfört ska vara behörig att pröva ansökan. Om barnet inte är folkbokfört i Sverige, är överförmyndaren i den kommun där barnets vistas behörig överförmyndare och tingsrätten i den ort där barnet vistas behörig domstol.

I övrigt ska de allmänna reglerna om godmanskap gälla i tillämpliga delar.

En s.k. trepartsbekräftelse ska alltid kräva barnets godkännande om barnet har fyllt 15 år.

Barnets rätt att föra sin egen talan i mål om hävande av föräldraskap bör stärkas

Barnet har en självständig rätt att väcka talan om hävande av föräldraskapet för den förälder som inte har fött barnet. Om frågan om hävande av föräldraskap aktualiseras tidigt i barnets liv, kan dock barnet inte föra sin egen talan. I dag gäller att förmyndaren eller en god man, om en sådan ska förordnas enligt de allmänna reglerna om godmanskap, får föra talan för en underårig part (3 kap. 4 § första stycket föräldrabalken). ”Underårig part” omfattar enligt sin ordalydelse även den förälder vars föräldraskap talan avser. Av förarbetena framgår dock att det är barnet som avses (se prop. 1949:93 s. 160).

Det är i allmänhet barnets vårdnadshavare som är barnets förmyndare. När föräldrarna har gemensam vårdnad om barnet är alltså båda föräldrarna barnets förmyndare (10 kap. 2 §). Enligt de allmänna reglerna om godmanskap ska dock en god man förordnas i angelägenheter där barnet har ett intresse som strider mot vårdnadshavarens eller förmyndarens (11 kap. 2 §). Om den förälder vars föräldraskap ifrågasätts är vårdnadshavare för barnet, förordnas därför i regel en god man att föra barnet talan i stället för förmyndaren.

Att en förmyndare eller god man får förordnas för barnet innebär emellertid inte att barnet är uteslutet från behörigheten att föra sin egen talan. I doktrin har man länge ansett att ett barn som har fyllt 15 år har rätt att föra sin egen talan om barnet har uppnått tillräcklig mognad.[57]

Vi har i avsnitt 12.3.4 kommit fram till att barnets obegränsade möjlighet att väcka talan om hävande av föräldraskap bör behållas. Frågan om vem som är ens förälder är central för den personliga identiteten och vi har i vår genomgång av mål om hävande av faderskap uppmärksammat att det inte är ovanligt att vuxna barn väcker talan om hävande av faderskap. I del flesta fall initieras dock hävande-

[57] Se bland annat Walin, Gösta & Vängby, Staffan m.fl. *Föräldrabalken Del I*, kommentaren till 3 kap. 2 §, och Malmström, Åke (1956). *Föräldrarätt*, s. 51.

frågan tidigt i barnets liv, när det i regel är förmyndaren eller en god man som för barnets talan. Frågan är om dagens ordning – att förmyndaren eller en god man alltid får föra barnets talan – tillgodoser barnets intressen.

Som framgår ovan visar vår genomgång av mål att det i regel är den förälder som har fött barnet som initierar frågan om hävande, antingen genom att som ensam förmyndare väcka barnets talan eller genom att uppmärksamma myndigheterna på behovet av att en god man förordnas att föra barnets talan. I allmänhet innebär ett förordnade av en god man också att den gode mannen väcker talan om hävande av barnets föräldraskap.[58]

I många av målen från vår genomgång var det uppenbart att det låg i barnets intresse att få det rättsliga föräldraskapet hävt. I vissa av målen var dock omständigheterna sådana att man kan ifrågasätta om barnets talan om hävande av föräldraskap var förenlig med barnets intresse av att behålla den befintlig familjerelationen till den rättsliga föräldern. Som exempel kan nämnas två mål där det fanns en pågående vårdnadstvist i domstol mellan föräldrarna.

Det är enligt vår uppfattning angeläget att det föräldraskapsrättsliga regelverket säkerställer att en förälder inte kan missbruka barnets obegränsade talerätt i egna syften. Barnets rätt att föra sin egen talan i mål om hävande av föräldraskap bör därför stärkas.

Ett barn som har fyllt 15 år ska föra sin egen talan

Som framgår ovan har man i doktrin länge ansett att ett barn som har fyllt 15 år och som har uppnått tillräcklig mognad kan föra sin egen talan i mål om hävande av föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet. Vår genomgång av mål om hävande av faderskap visar också att det förekommer att hävandefrågan aktualiseras först när barnet är tonåring. Drygt tre procent av barnen i vår genomgång var mellan 12 och 17 år.

Vem som är ens förälder är för de flesta en central fråga för den egna identiteten. Om ett barns rättsliga föräldraskap hävs och en befintlig familjerelation bryts upp kan detta också få allvarliga konse-

[58] I ett av målen från vår genomgång återkallade en för barnet förordnad god man barnets talan om hävande av faderskap med hänsyn till att detta ansågs stå i strid med barnets bästa. Barnets faderskap hävdes dock senare, efter att modern hade fått ensam vårdnad om barnet och i egenskap av ensam förmyndare väckt en ny talan.

kvenser av både personlig och ekonomisk natur för barnet. Vi anser därför att barnets självbestämmande bör stärkas. Om barnet kan föra sin egen talan i ett mål om hävande av föräldraskap ska barnet göra detta självt.

I doktrin har man ansett att ett barn som har fyllt 15 år och uppnått tillräcklig mognad kan föra sin egen talan i mål om hävande av föräldraskap. En liknande bedömning har gjorts i Finland. Enligt finsk rätt ska barnets talerätt utövas av barnet självt om barnet har fyllt 15 år. Vi instämmer i bedömningen att ett barn som har fyllt 15 år i regel har uppnått den mognad som krävs för att ta ställning till om han eller hon bör väcka talan om hävande av föräldraskap och konsekvenserna av detta. Vi bedömer också att en 15-åring kan företräda sig själv som motpart i ett mål om hävande av föräldraskap.

Även om det är ovanligt förekommer det redan i dag att barn är parter och företräder sig själva i domstolstvister. En underårig förälder kan exempelvis väcka talan om hävande av föräldraskap. Ett barn kan också företräda sig självt i en tvist som rör egendom som han eller hon själv har rätt att råda över (9 kap. 3 och 4 §§ föräldrabalken). Om ett barn som företräder sig själv är i behov av juridiskt bistånd är han eller hon, på samma sätt som en vuxen, hänvisad till att anlita ett ombud. Det är rimligt att samma ordning gäller även beträffande underåriga barn som väcker talan om hävande av föräldraskap eller företräder sig själva som motpart i ett sådant mål. I regel kommer förutsättningarna för att bevilja barnet rättshjälp i målet att vara uppfyllda.

Om barnet är yngre än 15 år ska det finnas möjlighet för någon annan att föra barnets talan

Enligt vår uppfattning bör utgångspunkten vara att ett barn i allmänhet ska få överväga om en talan om hävande av föräldraskap ska väckas när han eller hon har uppnått den ålder som krävs. Det kan dock uppstå situationer där det är i barnets intresse att få sitt föräldraskap hävt men där barnets föräldrar antingen inte vill väcka talan eller inte kan det, på grund av att tidsfristen för talerätten har löpt ut. Det kan t.ex. handla om situationen att föräldraskapet har etablerats till följd av en tillämpning av föräldraskapspresumtionen, men den presumerade föräldern aldrig befunnit sig i Sverige och det därför står klart för alla inblandade att det är någon annan som är barnets förälder.

Det måste alltså finnas möjlighet för någon annan att föra barnets talan om hävande av föräldraskap när det är i barnets intresse att frågan prövas innan barnet har fyllt 15 år. Ett barn som är yngre än 15 år kommer också att ha behov av att någon annan för barnets talan när barnet är motpart i ett mål om hävande av föräldraskap.

En förmyndare ska inte längre ha möjlighet att föra barnets talan i mål om hävande av föräldraskap

Som framgår ovan finns det i vissa situationer behov av att någon annan för barnets talan i mål om hävande av föräldraskap. Frågan är om den ordning som gäller i dag bör behållas, dvs. att barnets talan antingen förs av förmyndaren eller av en god man, om en sådan ska förordnas enligt de allmänna reglerna om godmanskap. Vi börjar med att ta ställning till om förmyndaren ska få föra barnets talan.

Vi har i vår genomgång av mål om hävande av faderskap uppmärksammat flera fall där det kan finnas anledning att ifrågasätta om förmyndarens beslut att väcka talan om hävande av barnets föräldraskap har varit i barnets intresse. Vår uppfattning är att det i praktiken förekommer intressekonflikter även i situationer där det i dag inte behöver utses en god man. Man kan inte bortse från att den förälder som har fött barnet ofta kan ha ett egenintresse i att föräldraskapet för den andra föräldern hävs. Det kan t.ex. handla om att den förälder som har fött barnet vill försvåra för den andra föräldern att ha fortsatt kontakt med barnet efter en separation. Vi anser därför att en förmyndare inte bör ha möjlighet att föra barnets talan om hävande av föräldraskap. Om förmyndaren inte har rätt att företräda barnet när barnet är den som initierar domstolsprocessen, bör förmyndaren inte heller har rätt att företräda barnet som motpart. Vårt förslag är därför att en förmyndare inte längre ska ha rätt att föra barnets talan i mål om hävande av föräldraskap.

Om ett barn är yngre än 15 år ska i vissa fall en god man kunna förordnas att föra barnets talan

Möjligheten att förordna en god man för barn i mål om hävande av föräldraskap bygger i dag på att det finns en intressekonflikt mellan å ena sidan barnet och å andra sidan barnets vårdnadshavare eller

förmyndare. Som framgår ovan anser vi dock att det i praktiken förekommer intressekonflikter i fler situationer än de som i dag medför att en god man förordnas. Vidare är det vår uppfattning att barnets talerätt som utgångspunkt ska utövas av barnet självt. Detta innebär att det i regel inte ska utses någon god man för barnet när barnet inte kan föra sin egen talan. När å andra sidan ett barn som inte kan föra sin egen talan är motpart i ett mål om hävande av föräldraskap, kommer det alltid att finnas ett behov av att utse en god man för barnet, även i de fall det inte bedöms föreligga någon intressekonflikt mellan barnet och en vårdnadshavare eller förmyndare. Vi föreslår därför att det ska införas särskilda regler om förordnande av god man för barn i mål om hävande av föräldraskap. De allmänna reglerna om förordnande av god man vid intressekonflikt mellan barnet och barnets företrädare ska inte längre tillämpas.

Även om rätten att väcka talan om hävande av föräldraskap i barnets namn som utgångspunkt ska vara förbehållen barnet, kan det i det enskilda fallet uppstå en situation där det i det närmaste är uppenbart oförenligt med barnets bästa att avvakta barnets självbestämmande i frågan. Det bör därför finnas ett begränsat utrymme att förordna en god man att föra barnets talan trots att barnet inte har fått möjlighet att själv ta ställning i frågan. För att markera att det handlar om en undantagssituation bör det krävas synnerliga skäl för ett sådant förordnande.

För att synnerliga skäl ska anses föreligga bör det krävas något mer än att tidsfristen för en förälders talerätt har löpt ut. Det är alltså inte tillräckligt att det i och för sig finns förutsättningar för att häva föräldraskapet och att det bara är barnet som kan väcka talan. I princip bör det av omständigheterna i det enskilda fallet vara uppenbart att en talan om hävande av föräldraskap krävs med hänsyn till barnets bästa.

Ett exempel på en situation där det kan vara i barnets intresse att frågan om hävande av föräldraskap prövas innan han eller hon har fyllt 15 år är när det inte har uppstått någon familjerelation mellan barnet och den rättsliga föräldern. Det kan handla om att barnets mor var gift när hon invandrade till Sverige och att maken presumerades vara barnets far trots att han aldrig varit i Sverige. Det kan också handla om att barnet redan har en nära och viktig relation till den person som rätteligen borde ha fastställts som barnets förälder och

att ett hävande av barnets föräldraskap öppnar en möjlighet att fastställa föräldraskapet för den andra.

De flesta förordnanden av god man handläggs av överförmyndaren. Det är bara de ärenden som verkligen kräver en domstolsprövning som handläggs av domstol (se prop. 1993/94:251 s. 101). Enligt vår bedömning kan prövningen av om det finns synnerliga skäl att förordna en god man att föra barnets talan om hävande av föräldraskap i många fall bli komplicerad. Många gånger kan den bedömningen bli betydligt mer besvärlig än den eventuellt efterföljande prövningen av om föräldraskapet ska hävas eller inte. I vissa fall kan det också komma att krävas muntlig bevisning. Ett ärende om förordnade av god man att föra barnets talan om hävande av föräldraskap bör därför handläggas i domstol. Lagen (1996:242) om domstolsärenden tillämpas vid domstolens handläggning (jfr 1 § den lagen).

För ett barn som är yngre än 15 år och som är motpart i ett mål om hävande av föräldraskap kommer det alltid att finnas ett behov av en företrädare. I dessa fall ska en god man därför förordnas för barnet utan krav på synnerliga skäl. Eftersom frågan om förordnande uppstår när målet redan handläggs av domstol finns det praktiska fördelar med att domstolen också förordnar om god man. I regel bör detta göras i samband med att stämning utfärdas i målet.

De nya bestämmelserna om god man kräver vissa kompletterande handläggningsregler …

En ansökan om god man får enligt de allmänna reglerna om godmanskap bland annat göras av förmyndaren och barnets närmaste släktingar. I många fall kommer också barnets behov av en god man uppmärksammas av den förälder som har fött barnet eller andra anhöriga. Ett barns behov av god man kan dock även komma att uppmärksammas av socialnämnden inom ramen för en utredning av barnets föräldraskap. Om det i en föräldraskapsutredning framkommer att någon annan än den som presumerats vara barnets förälder är förälder till barnet och barnets förmyndare inte vill agera i frågan, kan socialnämnden anmäla till överförmyndaren att god man behöver utses för barnet (5 kap. 3 § socialtjänstförordningen [2001:937]). Det är rimligt att överförmyndaren har möjlighet att agera på informationen från socialnämnden. Även överförmyndaren bör därför ges möjlighet att ansöka om god man för barn i mål om hävande av föräldraskap.

Liksom i andra frågor om förordnande av god man bör det vara överförmyndaren i den kommun där barnet är folkbokfört som har rätt att ansöka om god man för barnet. Vidare bör det vara domstolen i den ort där barnet är folkbokfört som är behörig att pröva ansökan. Om barnet inte är folkbokfört i Sverige, bör överförmyndaren i den kommun där barnets vistas vara behörig överförmyndare och tingsrätten i den ort där barnet vistas behörig domstol. Det ska därför införas en hänvisning till de nya bestämmelserna om god man för barn i mål om hävande av föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet i reglerna om behörig överförmyndare och domstol.

Det är viktigt att domstolen har ett tillräckligt beslutsunderlag för att avgöra om det finns förutsättningar för att förordna en god man att föra barnets talan om hävande av föräldraskap. Det är därför lämpligt att domstolen har möjlighet att inhämta yttrande från de som kan tänkas kunna bidra med relevant information. Barnets föräldrar kan i regel bistå med sådan information, men även socialnämnden och överförmyndaren kan ha information som är av betydelse för bedömningen. Det ska därför införas en regel som ger domstolen möjlighet att, om det behövs, inhämta yttrande från barnets föräldrar, socialnämnden och överförmyndaren.

… men i övrigt ska de allmänna reglerna om godmanskap gälla i tillämpliga delar

I 11 kap. och 20 kap. föräldrabalken finns allmänna regler om godmanskap och gemensamma rättegångsbestämmelser. Dessa bör, i tillämpliga delar, gälla även för en god man som förordnas för barn i mål om hävande av föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet. Detta innebär bland annat att en lämplig person ska utses till god man (11 kap. 12 § föräldrabalken), att domstolens beslut om god man får överklagas av barnets förmyndare och överförmyndaren (20 kap. 3 §) och att beslutet gäller omedelbart (20 kap. 8 §).

En s.k. trepartsbekräftelse ska alltid kräva barnets godkännande om barnet har fyllt 15 år

Vi föreslår i avsnitt 12.3.6 att möjligheten att häva ett presumerat föräldraskap genom s.k. trepartsbekräftelse bör behållas utan begränsning i tiden. En trepartsbekräftelse kräver i dag alltid godkännande av den som har presumerats vara förälder och den förälder som har fött barnet. Om barnet är myndigt måste vidare bekräftelsen alltid godkännas av barnet självt. Om barnet är omyndigt krävs dock inte barnets godkännande.

Som framgår ovan anser vi att barnet som utgångspunkt ska föra sin egen talan i mål om hävande av föräldraskap. Det finns därför anledning att överväga om det ska vara möjligt att häva ett föräldraskap genom trepartsbekräftelse utan barnets godkännande. Det får i allmänhet anses vara i barnets intresse att ett föräldraskap hävs när samtliga inblandade vuxna är överens om det och barnet samtidigt får en annan fastställd förälder. Det är därför bra att det finns ett enkelt sätt att ändra barnets rättsliga föräldraskap utan en domstolsprövning. Mot bakgrund av att vi ovan föreslår att ett barn som har fyllt 15 år ska föra sin egen talan om hävande av föräldraskap i domstol är det dock lämpligt att barnets självbestämmande manifesteras genom barnets godkännande av bekräftelsen. Vi föreslår därför att en trepartsbekräftelse alltid ska kräva barnets godkännande om barnet har fyllt 15 år.

12.3.9 En s.k. tredje parts rättigheter påverkas inte

Bedömning: De föreslagna ändringarna i reglerna om hävande av föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet påverkar inte en s.k. tredje parts rättigheter.

Den som anser sig vara förälder i stället för en presumerad eller fastställd förälder, s.k. tredje part, har i dag inte någon rätt att väcka talan om fastställande eller hävande av föräldraskap. En presumtiv förälder är i stället hänvisad till att uppmärksamma socialnämnden på att någon annan än den som presumerats vara förälder kan vara barnets förälder. Socialnämnden kan då inleda en utredning om barnets föräldraskap (se prop. 1975/76:170 s. 305 och 321). Om nämnden bedömer att en talan om hävande av föräldraskapet bör väckas, kan nämnden

uppmärksamma överförmyndaren på att barnet har ett behov av att en god man förordnas för att föra barnets talan (5 kap. 3 § socialtjänstförordningen [2001:937]). Om barnets föräldraskap har fastställts genom bekräftelse har socialnämnden inte någon utredningsskyldighet. Om nämnden anser att en god man bör förordnas för barnet har dock nämnden även i denna situation en skyldighet att uppmärksamma överförmyndaren på frågan.

Av Europadomstolens praxis framgår att artikel 8 inte nödvändigtvis innefattar en skyldighet att tillåta en presumtiv far att angripa den rättsliga faderns status som far (se bland annat *Ahrens* och *Kautzor mot Tyskland*). Reglerna måste dock vara utformade på ett sätt som möjliggör att olika intressen kan vägas mot varandra (jfr *Różański mot Polen*).

Våra förslag innebär bland annat att barnets rätt till självbestämmande stärks genom att barnet som utgångspunkt ska föra sin egen talan om hävande av föräldraskap. Om barnet är yngre än 15 år, får dock barnets talan föras av en god man, om det finns synnerliga skäl. Detta innebär att en presumtiv förälder även fortsättningsvis kommer att kunna uppmärksamma socialnämnden på att någon annan än den som presumerats eller fastställts vara förälder är barnets förälder. I de fall barnet inte kan föra sin egen talan ska socialnämnden uppmärksamma överförmyndaren på behovet av en god man. Överförmyndaren kan då ansöka om att domstolen ska förordna en god man för att föra barnets talan. I domstolens prövning av om det finns synnerliga skäl för ett förordnande ligger att domstolen ska göra en bedömning i det enskilda fallet där olika intressen vägs mot varandra. Om barnet ska föra sin egen talan kommer det fortfarande vara möjligt för den presumtiva föräldern att uppmärksamma socialnämnden på behovet av att inleda en utredning av ett presumerat föräldraskap. Det blir dock upp till barnet självt att avgöra om han eller hon vill väcka talan. I denna situation får barnets intresse av att behålla en befintlig familjerelation alltid anses väga tyngre än en presumtiv förälders intresse av att få det egna föräldraskapet fastställt. Intresseavvägningen görs här inom ramen för utformningen av reglerna. Vår bedömning är därför att en tredje parts rättigheter inte påverkas av våra förslag. Regelverket kommer även fortsättningsvis att vara förenligt med våra åtaganden enligt Europakonventionen.

12.3.10 Hävande av ett föräldraskap som har fastställts genom dom bör även fortsättningsvis kräva resning

Bedömning: För att ett föräldraskap som har fastställts genom dom ska kunna hävas bör det även fortsättningsvis krävas att resning har beviljats.

Huvudregeln är att domar som har fått laga kraft gäller. Resning, som är ett extraordinärt rättsmedel, innebär att en dom som har fått laga kraft kan prövas på nytt. För att ett föräldraskap som har fastställts genom dom ska kunna hävas krävs att resning först beviljas. Resning ska beviljas bland annat om en omständighet eller ett bevis, som inte tidigare lagts fram, åberopas och dess förebringande sannolikt skulle ha lett till annan utgång. Resning ska också beviljas om en skriftlig handling, som har åberopats till bevis, har varit falsk, eller om en part, som hörts under sanningsförsäkran, har lämnat en falsk utsaga och handlingen eller utsagan kan antas ha inverkat på utgången. Den som vill åberopa en ny omständighet eller ett nytt bevis måste göra sannolikt att man inte hade kunnat åberopa omständigheten eller beviset under den tidigare rättsprocessen och inte heller haft giltig ursäkt för att inte göra det. En sådan ansökan om resning måste dessutom göras inom ett år från det att sökanden fick kännedom om det förhållande som ansökningen grundas på.

I domar som avser föräldraskap kan det t.ex. bli aktuellt att bevilja resning om föräldraskapet har fastställts utan tillgång till en rättsgenetisk undersökning och det senare, genom en rättsgenetisk undersökning, framkommer att någon annan än den som fastställs vara förälder är barnets förälder.

Kraven för att beviljas resning är mycket höga och det hänger ihop med att parterna ska kunna ha tilltro till att en dom som har fått laga kraft kommer att gälla. Det finns inte några skäl att ha en annan ordning för domar om föräldraskap. Det bör därför även fortsättningsvis krävas att resning har beviljats för att ett föräldraskap som har fastställts genom dom ska kunna hävas.

12.4 Behovet av ändringar i lagen om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap

12.4.1 Vårt uppdrag och allmänna utgångspunkter

I Sverige föds ungefär 115 000 barn per år. För drygt 2 procent av dessa barn (cirka 2 300) aktualiseras en rättsgenetisk undersökning i samband med utredning av barnets faderskap. De flesta rättsgenetiska undersökningar genomförs på initiativ av socialnämnden. Sett över en längre tid har socialnämnderna normalt tagit initiativ till nära 90 procent av ärendena. Domstolar och enskilda har svarat för resterande del, med ungefär lika många ärenden var (se prop. 2020/21:176 s. 56 och SOU 2018:68 s. 112).

Som framgår av avsnitt 12.2.1 ingår det i vårt uppdrag att överväga behovet av regler om utredning av moderskap och föräldraskap. När det gäller socialnämndens möjligheter att initiera en rättsgenetisk undersökning föreslår vi i avsnitt 12.2.3 att nämndens ansvar för att verka för en rättsgenetisk undersökning ska utvidgas till att gälla samtliga fall där nämnden bedömer att det finns ett behov av en undersökning, dvs. oavsett om utredningen avser frågan om vem som har fött barnet eller föräldraskapet för den som inte har fött barnet. Vi återkommer nu till frågan om i vilka situationer en domstol ska kunna besluta om en rättsgenetisk undersökning.

Vårt förslag om att införa ett könsneutralt föräldrabegrepp (se avsnitt 12.1.4) medför vidare ett behov av följdändringar i de särskilda författningar som reglerar domstolens möjligheter att besluta om rättsgenetisk undersökning.

En självklar utgångspunkt för våra överväganden är att den föräldraskapsrättsliga regleringen ska utformas utifrån barnets bästa och med beaktande av de rättigheter barn tillerkänns enligt bland annat barnkonventionen och Europakonventionen.

12.4.2 Nuvarande reglering

För rättsgenetiska undersökningar vid utredning av faderskap enligt föräldrabalken gäller lagen (1958:642) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap och förordningen (1969:624) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap. Med stöd av nämnda lag kan en domstol förordna om rättsgenetisk undersökning som kan

ske utan nämnvärt men (1 §). Ett förordnande får meddelas i mål om fastställande av faderskap och mål om förklaring att en viss man inte är far, dvs. mål som handlar om hävande av ett presumerat faderskap (2 §). Även efter att ett faderskap har fastställts genom en bekräftelse eller en dom som har fått laga kraft får ett förordnande om undersökning meddelas, om det först efter bekräftelsen eller domen har framkommit omständigheter som ger anledning att anta att någon annan man än den som har fastställts vara far har haft samlag med modern under tid som barnet kan ha tillkommit (3 §). Undersökningen kan, beroende på omständigheterna, avse barnet, modern och den som anses eller påstås vara far till barnet. Domstolen har möjlighet att besluta om vitesföreläggande och biträde av Polismyndigheten för att en undersökning ska komma till stånd (5 och 6 §§). Kostnaden för den rättsgenetiska undersökningen betalas av staten (7 §).

12.4.3 Rättsgenetisk undersökning i mål om fastställande och hävande av föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet

Förslag: Domstolen ska kunna besluta om en rättsgenetisk undersökning i mål om fastställande eller hävande av föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet på begäran av någon av parterna eller när det annars behövs. Beslutet ska få avse barnet, den förälder som har fött barnet samt, i mål om fastställande av föräldraskap, den mot vilken talan förs, och i mål om hävande av föräldraskap, den vars föräldraskap talan avser. Om det finns anledning att anta att någon annan kan vara förälder till barnet, ska beslutet kunna avse också denne.

Om den som talan om fastställande av föräldraskap avser är avliden, ska domstolen kunna besluta att en rättsgenetisk undersökning ska göras med hjälp av humanbiologisk vävnad från den avlidne, om det finns anledning att anta att den avlidne kan vara förälder till barnet och skälen för åtgärden uppväger det intrång eller men i övrigt som åtgärden innebär i förhållande till den frid som bör tillkomma den avlidne eller för något annat motstående intresse.

Om ett föräldraskap har fastställts genom bekräftelse ska en fråga om rättsgenetisk undersökning inte längre kunna handläggas utanför ett mål om hävande av det bekräftade föräldraskapet.

Rättsgenetisk undersökning vid fastställande av föräldraskap för den som inte har fött barnet

Föräldraskap är ett statusförhållande som berör alla barn. I allmänhet kan ett barns föräldraskap etableras utan någon föregående rättsgenetisk undersökning. I de relativt få fall det krävs en sådan undersökning är det ovanligt att den inte kan genomföras på frivillig väg. Det är alltså förhållandevis sällsynt med domstolsbeslut om rättsgenetisk undersökning. I det enskilda fallet kan dock ett sådant beslut vara avgörande för barnets möjligheter att få sitt föräldraskap fastställt och därmed också få kunskap om sitt genetiska ursprung (jfr artikel 8 i Europakonventionen och artikel 7 i barnkonventionen). Det är mot den bakgrunden angeläget att det finns möjligheter för domstol att besluta om rättsgenetisk undersökning när detta är motiverat.

I dag kan domstol enbart besluta om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap. Det finns alltså inte någon möjlighet att besluta om rättsgenetisk undersökning för att utreda vem som har fött barnet eller vem som är barnets förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken. Detta beror på att lagen om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap endast är tillämplig när den genetiska kopplingen är relevant för det rättsliga föräldraskapet. Den genetiska kopplingen till barnet är typiskt sett relevant när barnet har tillkommit genom samlag, vilket också gäller för den stora majoriteten av barn. I linje med detta anges, som en förutsättning för ett beslut om undersökning, i flera bestämmelser att det kan antas att mannen i fråga har haft samlag med modern under den tid då barnet kan ha tillkommit (se prop. 2020/21:176 s. 61, 64 och 90). Detta innebär att en domstol inte har möjlighet att besluta om en rättsgenetisk undersökning om det står klart att barnet har tillkommit genom en assisterad befruktning, trots att den genetiska kopplingen kan vara avgörande för rättsligt föräldraskap i en sådan situation, t.ex. när barnet har tillkommit genom en heminsemination. Frågan är nu om begränsningen av lagens tillämpningsområde fortfarande är ändamålsenlig eller om våra förslag medför ett behov av att utvidga tillämpningsområdet. Vi börjar med att behandla frågan om utredning av föräldraskapet för den av föräldrarna som inte har fött barnet.

Det finns två rättsliga grunder för föräldraskap för den som inte har fött ett barn – att bidra med sina spermier till ett barns tillkomst (genetik) och att samtycka till en makes eller sambos assisterade be-

fruktning (samtycke). Staten har ett långtgående ansvar att tillhandahålla effektiva medel för att fastställa föräldraskap, även när den presumtiva föräldern inte medverkar till utredningen. En rättsgenetisk undersökning är inte en förutsättning för att ett föräldraskap ska kunna fastställas, men är i dag det bästa sättet att visa en genetisk koppling. Vårt förslag i avsnitt 12.1.4 innebär att den genetiska kopplingen till barnet kommer att bli avgörande för rättsligt föräldraskap i fler situationer än i dag. Till skillnad från i dag kommer samtycket till en makes eller sambos assisterade befruktning inte längre att utgöra grunden för föräldraskap när den som samtycker har bidragit med sina spermier till behandlingen. När grunden för föräldraskapet är att den presumtiva föräldern har bidragit med sina spermier till barnets tillkomst är en rättsgenetisk undersökning av avgörande betydelse. I en sådan situation är det, enligt vår uppfattning, inte rimligt att domstolens möjligheter att besluta om en rättsgenetisk undersökning skiljer sig åt beroende på om barnet har tillkommit genom samlag eller genom en assisterad befruktning. Vårt förslag är därför att lagens tillämpningsområde utvidgas till att omfatta alla situationer när den genetiska kopplingen är avgörande för det rättsliga föräldraskapet. Förslaget kommer att stärka barns rätt att få klarhet om sitt ursprung (jfr artikel 8 i Europakonventionen och artikel 7 i barnkonventionen).

Om frågan avser fastställande av föräldraskap för den som inte har fött barnet ska provtagningen, liksom i dag, kunna avse barnet, den förälder som har fött barnet och den mot vilken talan förs. Provtagningen ska dessutom kunna avse någon annan som kan antas vara barnets andra förälder. Kravet på att den andra personen kan antas vara förälder till barnet innebär att provtagning inte kan avse den som har donerat spermier enligt 6 eller 7 kap. lagen (2006:351) om genetisk integritet m.m. eller till en behörig inrättning i utlandet när mottagaren av spermierna var någon annan än donatorns make eller sambo. En sådan person kan nämligen inte fastställas som barnets förälder genom dom och kan därför inte heller antas vara barnets andra förälder (se avsnitt 12.1.4).

Lagens tillämpningsområde bör utvidgas på motsvarande sätt när den rättsgenetiska undersökningen ska göras med hjälp av vävnad från en avliden. Om den som talan om fastställande av föräldraskap avser är avliden, ska domstolen således kunna besluta att en rättsgenetisk undersökning ska göras med hjälp av humanbiologisk vävnad från den avlidne, om det finns anledning att anta att den avlidne kan vara för-

älder till barnet och skälen för åtgärden uppväger det intrång eller men i övrigt som åtgärden innebär i förhållande till den frid som bör tillkomma den avlidne eller för något annat motstående intresse.

Rättsgenetisk undersökning vid hävande av föräldraskap för den som inte har fött barnet

Behovet av en rättsgenetisk undersökning kan också aktualiseras när föräldraskapet för den som inte har fött barnet ifrågasätts. I dag gäller olika regler beroende på om det ifrågasatta föräldraskapet har etablerats på grund av äktenskap (föräldraskapspresumtionen) eller om det har fastställts genom bekräftelse. För att domstol ska kunna besluta om en rättsgenetisk undersökning när ett föräldraskap har fastställts genom bekräftelse krävs att det efter bekräftelsen har framkommit omständigheter som ger anledning att anta att någon annan har haft samlag med den förälder som har fött barnet under den tid då barnet kan ha tillkommit. Kravet på nya omständigheter motiveras enligt förarbetena av att relationen mellan ett barn och den som anses vara barnets far inte ska störas i onödan och att risken för att ett barn blir faderlöst långt efter sin födelse bör begränsas (se prop. 1982/83:8 s. 7). Risken för att ett rättsligt felaktigt föräldraskap hävs senare i barnets liv finns dock inte bara när föräldraskapet har fastställts genom bekräftelse, utan också när det har etablerats på grund av äktenskap. Att föräldraskap sedan den 1 januari 2022 kan bekräftas digitalt, utan någon myndighetskontroll av bekräftelsens riktighet, innebär också att skillnaden mellan bekräftade och presumerade föräldraskap har blivit mindre. Vårt förslag i avsnitt 12.3.6 om att begränsa utrymmet att häva föräldraskapet för den av föräldrarna som inte har fött barnet innebär vidare att risken för att ett sådant föräldraskap hävs senare i barnets liv kraftigt begränsas. Enligt förslaget måste en förälder väcka talan om hävande av ett presumerat föräldraskap inom tre år från barnets födelse. Om föräldraskapet har fastställts genom bekräftelse, måste föräldern väcka talan inom tre år från det att bekräftelsen lämnades. Efter tidsfristens utgång kan en förälders talan bara prövas om det finns synnerliga skäl. Barnets intresse av att bevara en befintlig familjerelation kommer alltså att beaktas inom ramen för tidsfristen. Vår sammantagna bedömning är därför att det inte längre finns skäl att särbehandla föräldraskap som har fastställts genom bekräftelse. Kravet på nya omständigheter för domstolsbeslut om rättsgenetisk

undersökning ska därför tas bort. Eftersom det i regel inte är möjligt för en förälder att väcka talan efter tidsfristens utgång, finns det inte heller längre skäl att behålla möjligheten att pröva en fråga om rättsgenetisk undersökning utanför ett mål om hävande av det bekräftade föräldraskapet. Om en fråga om rättsgenetisk undersökning aktualiseras efter tidsfristens utgång är det rimligt att domstolen först tar ställning till om det finns synnerliga skäl att ta upp förälderns talan till prövning och därefter beslutar i frågan om rättsgenetisk undersökning.

Liksom i dag bör domstolens möjligheter att besluta om en rättsgenetisk undersökning i ett mål om fastställande eller hävande av föräldraskap vara beroende av att någon av parterna begär en sådan undersökning eller att domstolen annars bedömer att en undersökning behövs.

12.4.4 Rättsgenetisk undersökning när ett föräldraskap för den av föräldrarna som inte har fött barnet har fastställts genom dom

Förslag: Har ett föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet fastställts genom dom som har fått laga kraft, ska domstolen kunna besluta om en rättsgenetisk undersökning, om det efter domen har framkommit omständigheter som ger anledning att anta att någon annan kan vara förälder till barnet. Beslutet ska få avse barnet, den förälder som har fött barnet, den som har fastställts vara förälder och den som kan vara förälder.

Behovet av en rättsgenetisk undersökning kan också uppstå efter det att ett föräldraskap har fastställts genom dom. För att ett föräldraskap som har fastställts genom dom ska kunna hävas krävs att resning har beviljats. Vi föreslår inte någon ändring i det avseendet (se avsnitt 12.3.10). Eftersom det inte finns någon möjlighet att besluta om rättsgenetisk undersökning i ett resningsärende, bör det även fortsättningsvis vara möjligt att få frågan om rättsgenetisk undersökning prövad som ett ärende enligt lagen (1996:242) om domstolsärenden. För beslut om undersökning bör det, liksom i dag, krävas att det har framkommit nya omständigheter efter det att föräldraskapet fastställdes. De nya omständigheterna bör dock inte vara begränsade till situationen att barnet har tillkommit genom samlag, utan ska utvidgas till att om-

fatta alla situationer där det finns anledning att anta att någon annan kan vara förälder till barnet. Beslutet ska få avse barnet, den förälder som har fött barnet, den som har fastställts vara förälder och den som kan vara förälder till barnet. Liksom i dag ska beslut om rättsgenetisk undersökning få begäras av någon av parterna i det tidigare målet.

12.4.5 Rättsgenetisk undersökning när det inte är känt eller är oklart vem som har fött barnet

Förslag: Om det inte är känt eller är oklart vem som har fött ett barn, ska domstolen, om det behövs, kunna besluta om en rättsgenetisk undersökning. Beslutet ska få avse barnet, barnets förälder och den som kan ha fött barnet. Frågan om ett sådant beslut ska prövas som ett ärende enligt lagen om domstolsärenden och få begäras av den som kan vara part i ett mål om fastställelse av vem som är den förälder som har fött barnet. Innan ett beslut meddelas, ska den som beslutet skulle avse ges tillfälle att yttra sig. Beslutet ska få överklagas särskilt. Ärendet ska vidare kunna avskrivas när ett utlåtande över undersökningen har avgetts eller frågan om undersökning har förfallit. Ärendet ska tas upp av rätten i den ort där barnet har sin hemvist eller, om barnet har avlidit, av den rätt som har att ta upp tvist om arv efter barnet. Om det inte finns någon annan behörig domstol, tas ärendet upp av Stockholms tingsrätt.

Vi övergår nu till att behandla frågan om det ska vara möjlighet för domstol att besluta om en rättsgenetisk undersökning för att utreda vem som har fött ett barn. Grunden för föräldraskapet för den som har fött barnet är själva födandet. Detta gäller även när barnet har tillkommit genom en äggdonation och den som har fött barnet alltså inte är barnets genetiska förälder. Det bästa bevismedlet för att styrka vem som har fött ett barn är därför ett födelsebevis, en sjukhusjournal från det sjukhus där barnet föddes eller, om det var fråga om en hemförlossning, uppgifter från de som närvarade vid barnets födelse. Av vår genomgång av mål om moderskap i domstol framgår dock att oklarheter kring vem som har fött ett barn i princip bara uppstår när barnet har invandrat till Sverige och saknar tillförlitlig dokumentation som kan styrka vem som har fött barnet (se avsnitt 12.2.2). I en sådan

situation kan en rättsgenetisk undersökning ha betydelse för frågan om vem som har fött barnet. Förekomsten av en genetisk koppling utgör i allmänhet ett starkt bevisfaktum för att den som uppger sig ha fött barnet också har gjort det.

Vår genomgång av mål om moderskap i domstol tyder på att det visserligen är sällsynt att frågan om vem som har fött barnet är tvistig. I samtliga av de 174 mål som ingick i vår genomgång var parterna överens om vem som hade fött barnet och alltså var barnets förälder (se avsnitt 12.2.2). I de flesta fall är det alltså möjligt att få till stånd en rättsgenetisk undersökning på frivillig väg när det finns behov av en sådan. Det går samtidigt inte att utesluta att det skulle kunna uppstå en situation när det inte är möjligt att genomföra en rättsgenetisk undersökning på frivillig väg. För den som har registrerats som barnets förälder i folkbokföringen vid invandring till Sverige kan det av migrationsrättsliga skäl finnas incitament att kvarstå som barnets förälder och därmed också att vägra genomgå en rättsgenetisk undersökning. Om en presumtiv eller ifrågasatt förälder i en sådan situation inte kan tvingas till en rättsgenetisk undersökning och barnet inte har någon annan dokumentation som kan styrka vem som har fött honom eller henne, finns det en risk för att barnets föräldraskap inte blir korrekt.

Ett barn har rätt att få klarhet om sitt ursprung (jfr artikel 8 i Europakonventionen och artikel 7 i barnkonventionen). Om det inte är känt eller är oklart vem som har fött ett barn har staten därför ett ansvar att erbjuda effektiva medel för att utreda detta. Som framgår ovan kan resultatet av en rättsgenetisk undersökning i vissa situationer ha betydelse för frågan om vem som har fött ett barn och därmed är barnets förälder. Om en presumtiv eller ifrågasatt förälder inte vill medverka till en rättsgenetisk undersökning bör det därför finnas möjlighet att besluta om tvångsmedel för att en sådan undersökning ska komma till stånd. Detta innebär en begränsning av skyddet mot kroppsliga ingrepp (2 kap. 6 § regeringsformen). Syftet är dock att tillgodose barnets rätt att få klarhet om sitt ursprung. I förhållande till detta högst legitima ändamål är begränsningen enligt vår bedömning proportionerlig, särskilt med tanke på det höga bevisvärde som en rättsgenetisk undersökning i allmänhet har (jfr 2 kap. 20 och 21 §§ regeringsformen och artikel 8 i Europakonventionen). Vi föreslår därför att domstol ska kunna besluta om en rättsgenetisk undersökning när det inte är känt eller är oklart vem som har fött ett barn om en

sådan undersökning behövs. Beslutet ska få avse barnet, barnets förälder och den som kan ha fött barnet.

Om en rättsgenetisk undersökningen visar att den som uppger sig ha fött barnet också är barnets genetiska förälder bör detta i regel vara tillräcklig för att Skatteverket ska kunna registrera föräldraskapet i folkbokföringen. Eftersom det ytterst sällan kommer att finnas ett behov av en domstolsprövning för att kunna registrera föräldraskapet för den som har fött barnet, finns det inte heller något behov av särskilda regler som gör det möjligt att ta upp frågan om rättsgenetisk undersökning inom ramen för en fastställelsetalan enligt 13 kap. 2 § rättegångsbalken. Frågan om rättsgenetisk undersökning när det inte är känt eller är oklart vem som har fött ett barn ska i stället handläggas som ett ärende enligt lagen (1996:242) om domstolsärenden. Beslut om rättsgenetisk undersökning ska få begäras av den som kan vara part i ett mål om fastställelse av vem som är den förälder som har fött barnet.

I likhet med vad som gäller för beslut om rättsgenetisk undersökning när ett föräldraskap för den av föräldrarna som inte har fött barnet har fastställts genom dom, ska ett beslut om rättsgenetisk undersökning när det inte är känt eller är oklart vem som har fött ett barn få överklagas särskilt. Ärendet ska vidare kunna avskrivas när ett utlåtande över undersökningen har avgetts eller frågan om undersökning har förfallit. I likhet med vad som gäller för andra domstolsärenden om rättsgenetisk undersökning ska ett ärende om rättsgenetisk undersökning när det inte är känt eller är oklart vem som har fött ett barn tas upp av domstolen i den ort där barnet har sin hemvist eller, om barnet har avlidit, av den rätt som har att ta upp tvist om arv efter barnet. Om det inte finns någon annan behörig domstol, ska ärendet tas upp av Stockholms tingsrätt.

12.4.6 Författningarna om rättsgenetisk undersökning ska byta namn

Förslag: Lagen om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap ska byta namn till lagen om rättsgenetisk undersökning vid utredning av föräldraskap.

Förordningen om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap ska byta namn till förordningen om rättsgenetisk undersökning vid utredning av föräldraskap.

Som framgår ovan föreslår vi att tillämpningsområdet för lagen (1958:642) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap respektive förordningen (1969:624) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap ska utvidgas till att inte bara omfatta utredningar av föräldraskap för den av föräldrarna som inte har fött barnet utan också utredningar av vem som har fött ett barn. Detta bör återspeglas i författningarnas namn. Författningarna ska därför byta namn till lagen om rättsgenetisk undersökning vid utredning av föräldraskap respektive förordningen om rättsgenetisk undersökning vid utredning av föräldraskap.

Namnbytena föranleder följdändringar i förordningen (2007:976) med instruktion för Rättsmedicinalverket, förordningen om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap och bilagan till förordningen (1987:452) om avgifter vid de allmänna domstolarna.

12.4.7 En föråldrad bestämmelse om blodundersökning ska upphävas

Förslag: En föråldrad bestämmelse om blodundersökning i lagen om ersättning i vissa fall för utgivna underhållsbidrag ska upphävas.

I lagen (1969:620) om ersättning i vissa fall för utgivna underhållsbidrag finns bestämmelser om ersättning av allmänna medel för utgivna underhållsbidrag, bland annat efter ett skriftligt åtagande att betala underhållsbidrag i avvaktan på resultatet av en blodundersökning. Rätten till ersättning gäller inte bara när undersökningen visar att en viss man inte kan vara far till barnet, utan ersättning kan under vissa

förutsättningar också utgå när faderskapet enligt undersökningen är osannolikt (1 § andra stycket).

Blodundersökning används inte längre som metod för att utreda föräldraskap. Sedan 1994 är föräldraskapsundersökningar i Sverige helt baserade på DNA-analys. Metoden innebär att likheter och olikheter studeras direkt i arvsmassan och ger i de allra flesta fall ett mycket tillförlitligt svar. Enligt uppgifter till Utredningen om faderskap och föräldraskap når Rättsmedicinalverkets svar i nästan alla fall en säkerhet på mer än 99,999 procent (se prop. 2020/21:176 s. 57). Med DNA-analys kommer alltså resultatet av en undersökning alltid att styrka huruvida det finns en genetisk koppling mellan den provtagna och barnet eller inte, vilket innebär att bestämmelsen som ger rätt till ersättning vid ett osannolikt resultat numera är föråldrad. Bestämmelsen ska därför upphävas.

12.5 Behovet av ändringar i reglerna om föräldraskap i internationella situationer

12.5.1 En ny lag om föräldraskap i internationella situationer

Förslag: Svenska regler om föräldraskap i internationella situationer ska samlas i en ny lag. De svenska internationellt privat- och processrättsliga reglerna i 1985 års lag och 1979 års lag ska i huvudsak föras över till den nya lagen.

Den nya lagen ska benämnas lagen om föräldraskap i internationella situationer.

Föräldrabegreppet i den nya lagen ska vara könsneutralt.

Vårt uppdrag och allmänna utgångspunkter

Vi har i avsnitt 12.1.4 föreslagit att utformningen av reglerna om föräldraskap i föräldrabalken ska förenklas och moderniseras. Våra förslag innebär bland annat att det ska införas ett könsneutralt föräldrabegrepp och att den oskrivna principen om att den som har fött ett barn är barnets mor ska lagfästas tillsammans med befintliga regler om föräldraskap för den som har fött barnet. Enligt våra direktiv ska vi analysera konsekvenserna för annan lagstiftning av att reglerna om

föräldraskap ändras och ta ställning till behovet av följdändringar i sådan lagstiftning.

Föräldrabalken styr reglerna om föräldraskap i svenska förhållanden. När det finns anknytning till ett annat land än Sverige styrs förhållandena mellan enskilda av den svenska internationella privat- och processrätten. Den svenska internationella privat- och processrätten reglerar bland annat hur man ska avgöra vilket lands lag som ska tillämpas på en fråga och i vilken utsträckning ett rättsförhållande som har fastställts i ett annat land kan erkännas i Sverige. I följande avsnitt överväger vi behovet av ändringar i reglerna om föräldraskap i internationella situationer.

En självklar utgångspunkt för våra överväganden är att den föräldraskapsrättsliga regleringen ska utformas utifrån barnets bästa och med beaktande av de rättigheter barn tillerkänns enligt bland annat barnkonventionen och Europakonventionen.

Nuvarande reglering

Det finns inte några lagfästa internationellt privat- och processrättsliga regler om moderskap. Avsaknaden av sådana bestämmelser har sin förklaring i att det i Sverige, liksom i många andra länder, inte anses råda någon tvekan om vem som från barnets födelse i rättsligt hänseende ska anses som barnets mor. Enligt den oskrivna moderskapsprincipen – ”mater semper certa est” (det är alltid säkert vem som är mor) eftersom ”mater est quam gestatio demonstrat” (modern är den som födandet utvisar) – är det den som har fött barnet som är barnets mor. Principen har ansetts ha internationellt tvingande karaktär och har därför tillämpats av svenska myndigheter vid bedömningen av vem som är barnets mor i en internationell situation. Detta innebär alltså att en kvinna som har fött ett barn utomlands anses som mor till barnet i Sverige utan särskilt lagstöd (se SOU 2016:11 s. 494, prop. 2017/18:155 s. 42 och prop. 2021/22:188 s. 17). Att moderskapet till ett barn i regel följer av moderskapsprincipen innebär att det är ovanligt med utländska fastställelser av moderskap. Sådana fastställelser kan dock förekomma bland annat när ett barn har tillkommit genom surrogatmoderskap. Surrogatmoderskap, även kallat värdmoderskap, innebär att en kvinna blir gravid med den uttalade avsikten att efter födelsen lämna över barnet till en person eller ett par som

inte själv kan eller vill föda ett barn (den eller de tilltänkta föräldrarna). Internationellt finns det inte någon samsyn i frågan om huruvida det bör vara tillåtet att bli förälder genom ett surrogatarrangemang. I Sverige är surrogatmoderskap inte uttryckligen förbjudet. Svensk lagstiftning medger dock inte att surrogatarrangemang genomförs inom svensk hälso- och sjukvård. I flera andra länder, bland annat Georgien, Ukraina och vissa delstater i USA, är surrogatmoderskap en tillåten metod för att bli förälder. De föräldraskapsrättsliga reglerna i länder som tillåter surrogatmoderskap ser olika ut, men innebär oftast att det är de tilltänkta föräldrarna som anses vara barnets rättsliga föräldrar i stället för surrogatmodern och hennes eventuella partner (se SOU 2021:56 s. 150–165). För att utländska fastställelser av föräldraskap ska erkännas i Sverige krävs som utgångspunkt stöd i svensk lag (se bland annat rättsfallet NJA 1974 s. 324). Det finns dock ett begränsat utrymme att erkänna sådana fastställelser också när lagstöd för detta saknas. Högsta domstolen har i två fall erkänt en utländsk dom om moderskap för en tilltänkt mor efter ett surrogatarrangemang i utlandet (se rättsfallen NJA 2019 s. 504 och NJA 2019 s. 969). Utredningen om utökade möjligheter att göra utländska föräldraskap gällande i Sverige har föreslagit att det ska införas särskilda regler om erkännande av en utländsk fastställelse av moderskap efter ett surrogatarrangemang. Enligt förslaget ska en sådan fastställelse i regel erkännas när den kvinna som fastställelsen avser har flyttat till Sverige efter att ha haft sin huvudsakliga anknytning utomlands. Förslaget bereds i Regeringskansliet (se SOU 2021:56 s. 192–197 och prop. 2021/22:188 s. 16).

När det gäller faderskap finns det internationellt privat- och processrättsliga regler i lagen (1985:367) om internationella faderskapsfrågor (1985 års lag)[59]. Reglerna innebär en möjlighet att rättsligt bli betraktad som far direkt på grund av lag (faderskapspresumtion i internationella förhållanden). Det finns också regler om svensk domstols behörighet i mål om faderskap och regler om konkurrerande förfaranden. I lagen finns dessutom regler om tillämplig lag när en talan förs vid svensk domstol om fastställande eller hävande av faderskap. Vidare innehåller lagen regler om erkännande av dels utländska domstolsavgöranden om faderskap, dels utländska fastställelser genom bekräftelse av faderskap. Den 1 augusti 2022 träder nya regler om för-

[59] Lagen byter namn till lagen (1985:367) om föräldraskap i internationella situationer den 1 augusti 2022.

äldraskap för en kvinna som är eller har varit gift eller sambo med barnets mor i kraft i 1985 års lag. Reglerna innebär bland annat en möjlighet för en kvinna som är eller har varit gift med barnets mor att rättsligt bli betraktad som förälder direkt på grund av lag (föräldraskapspresumtion i internationella förhållanden). Reglerna innebär också att utländska domstolsavgöranden om och fastställelser av föräldraskap för en kvinna som är eller har varit gift eller sambo med barnets mor under vissa förutsättningar ska erkännas i Sverige.

För faderskap i nordiska situationer finns det särskilda regler i lagen (1979:1001) om erkännande av nordiska faderskapsavgöranden (1979 års lag)[60]. Lagen bygger på en nordisk överenskommelse och innehåller regler om erkännande av nordiska domstolsavgöranden om faderskap och nordiska fastställelser genom bekräftelse av faderskap samt regler om konkurrerande förfaranden. Lagens regler gäller i stället för reglerna i 1985 års lag (se nuvarande 1 § tredje stycket i 1985 års lag). Den 1 augusti 2022 träder nya regler i kraft som innebär att nordiska domar om och fastställelser av föräldraskap för en kvinna som är eller har varit gift eller sambo med barnets mor under vissa förutsättningar ska erkännas i Sverige.

Regler om konkurrerande förfaranden när en rättegång pågår i Schweiz och om erkännande av domar som meddelats där finns i lagen (1936:79) om erkännande och verkställighet av dom som meddelats i Schweiz.

Svenska regler om föräldraskap i internationella situationer ska samlas i en ny lag

I dag finns regleringen av frågor om föräldraskap i internationella situationer i huvudsakligen två regelverk – 1985 års lag och 1979 års lag. I förhållande till Schweiz finns det också regler i lagen (1936:79) om erkännande och verkställighet av dom som meddelats i Schweiz. För utomnordiska situationer, som inte har någon anknytning till Schweiz, gäller enbart 1985 års lag. För nordiska situationer ska 1979 års tillämpas på vissa frågor, bland annat frågan om giltigheten av nordiska domstolsavgöranden, och 1985 års lag på andra frågor, bland annat frågan om svensk domstols behörighet i mål om föräldraskap. Att de internationellt privat- och processrättsliga reglerna om föräldraskap i nordiska

[60] Lagen byter namn till lagen (1979:1001) om erkännande av nordiska föräldraskapsavgöranden den 1 augusti 2022.

förhållanden återfinns i två olika regelverk gör, enligt vår uppfattning, tillämpningen onödigt komplicerad. I detta sammanhang finns det även anledning att uppmärksamma att Europeiska kommissionen har för avsikt att under 2022 föreslå en rättsakt om ömsesidigt erkännande av föräldraskap i EU. Initiativet nämns i kommissionens meddelande den 24 mars 2021 om EU:s strategi för barnets rättigheter, COM (2021) 142. Om en sådan rättsakt blir verklighet kommer det att finnas ett behov av svenska kompletterande regler. För det fall sådana kompletterande regler förs in i en separat lag, kommer detta att ytterligare komplicera tillämpningen för enskilda, domstolar och andra rättstillämpare. För att få en mer sammanhållen och lättöverskådlig lagstiftning föreslår vi därför att de svenska bestämmelserna om föräldraskap i internationella situationer som i dag finns i 1985 års lag och 1979 års lag ska samlas i samma lag. Denna lösning är också ett steg i den strävan som sedan länge uttryckts att den allmänna internationellt familjerättsliga lagstiftningen bör samlas i en lag (se SOU 1987:18 s. 55 och prop. 2018/19:50 s. 37).

Det är, enligt vår uppfattning, inte lämpligt att samla de svenska reglerna om föräldraskap i internationella situationer genom att föra över bestämmelserna i 1979 års lag till 1985 års lag. Som framgår av följande avsnitt föreslår vi omfattande ändringar i reglerna om föräldraskap i internationella situationer. Det är därför lämpligt att reglerna samlas i en ny lag. Den nya lagen bör benämnas lag om föräldraskap i internationella situationer, dvs. samma benämning som 1985 års lag kommer att ha fr.o.m. den 1 augusti 2022.

Den nya lagen bör ges en struktur som underlättar förståelsen för hur 1985 års lag och 1979 års lag förhåller sig till varandra. De regler som i dag är liknande eller identiska för inomnordiska respektive utomnordiska situationer bör därför föras samman i gemensamma paragrafer. Detta innebär att det endast kommer att finnas ett behov av separata kapitel för inomnordiska respektive utomnordiska situationer i frågan om giltigheten av utländska domstolsavgöranden och fastställelser.

Lagen bör förses med sex kapitel. Det första kapitlet bör ange lagens innehåll. I det andra kapitlet bör det finnas bestämmelser om föräldraskap omedelbart på grund av lag. Det tredje kapitlet bör innehålla bestämmelser om fastställande och hävande av föräldraskap och om konkurrerande förfaranden. Det fjärde kapitlet bör innehålla särskilda bestämmelser om giltigheten av nordiska domstolsavgöranden

och fastställelser. Det femte kapitlet bör innehålla bestämmelser om giltigheten av domstolsavgöranden och fastställelser i andra internationella situationer, dvs. om erkännande av utomnordiska domstolsavgöranden om föräldraskap och fastställelser av föräldraskap genom bekräftelse. I det sjätte kapitlet bör det finnas bestämmelser om hemvist och ordre public.

Vårt förslag till ny lag om föräldraskap i internationella situationer innebär att bestämmelserna i 1985 års lag med vissa ändringar flyttas över till 2, 3, 5 och 6 kap. (se vidare avsnitt 12.5.3–12.5.6). Vidare flyttas bestämmelserna i 1979 års lag med vissa ändringar över till 3, 4 och 6 kap. (se vidare avsnitt 12.5.4–12.5.6). Genom den nya lagen bör därför 1985 års lag och 1979 års lag upphävas.

I följande avsnitt överväger vi vilka ändringar som bör göras i den nya lagen jämfört med vad som fr.o.m. den 1 augusti 2022 gäller enligt 1985 års lag och 1979 års lag.

Föräldrabegreppet i den nya lagen ska vara könsneutralt

Reglerna om föräldraskap i föräldrabalken innehåller i dag tre olika termer för förälder och föräldraskap: mor, far och förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken. Även 1985 års lag och 1979 års lag innehåller benämningarna mor och far. I lagarna förekommer dessutom uttrycket ”föräldraskap för en kvinna som är eller har varit gift eller sambo med barnets mor”, dvs. ett föräldraskap som motsvarar det som i dag regleras i 1 kap. 9 § föräldrabalken. Vi föreslår i avsnitt 12.1.4 att de tre olika termerna för förälder och föräldraskap i föräldrabalken ska ersättas av ”förälder”. Vårt förslag innebär att det inte längre kommer att finnas någon rättslig definition av ”far” och ”mor”. Det är därför inte lämpligt att behålla de olika termerna för föräldraskap i internationella situationer, utan, på samma sätt som i föräldrabalken, bör föräldrabegreppet i den nya lagen vara könsneutralt.

I några bestämmelser i 1985 års lag anges särskilt att det är ett rättsligt föräldraskap som avses (3 a § första stycket 4 och 5 § andra stycket 3). Enligt vår uppfattning är detta inte nödvändigt. Lagen gäller frågor om föräldraskap i internationella situationer och bestämmelserna i lagen kan därför inte avse något annat än det rättsliga föräldraskapet till ett barn. Att särskilt peka ut rättsligt föräldraskap i vissa bestämmelser i lagen men inte i andra skapar vidare en osäkerhet om de

aktuella bestämmelsernas innebörd. I den nya lagen bör det därför inte särskilt anges att det könsneutrala föräldrabegreppet avser det rättsliga föräldraskapet till barnet.

12.5.2 Den nya lagens tillämpningsområde

Förslag: Tillämpningsområdet för lagen ska vara frågor om föräldraskap till barn i internationella situationer.

Lagen ska dock inte gälla frågor om föräldraskap för den som inte har fött barnet och inte heller har bidragit med sina spermier till barnets tillkomst om föräldraskapet ska ersätta ett föräldraskap för den som har fött barnet.

Tillämpningsområdet för lagen ska vara frågor om föräldraskap till barn i internationella situationer …

I 1985 års lag anges att lagens tillämpningsområde är frågor om föräldraskap till barn i internationella situationer (1 § första stycket). Som framgår av avsnitt 12.5.1 innehåller dock lagen inte internationellt privat- och processrättsliga regler för alla typer av föräldraskap, utan enbart för faderskap och för föräldraskap för en kvinna som är eller har varit gift eller sambo med barnets mor. 1979 års lag har motsvarande tillämpningsområde. I praktiken är alltså lagarnas tillämpningsområden begränsade.

Som vi redan har nämnt är vårt uppdrag att analysera hur våra förslag om föräldrabalkens regler om föräldraskap påverkar regelverket om föräldraskap i internationella situationer och ta ställning till behovet av följdändringar. En konsekvens av våra förslag är att avgränsningen av regelverkets tillämpningsområde till ”faderskap” och ”föräldraskap för en kvinna som är eller har varit gift eller sambo med barnets mor” inte längre kommer att kunna uttryckas genom olika termer för föräldraskap. Med ett könsneutralt föräldrabegrepp måste tillämpningsområdet för den nya lagen om föräldraskap i internationella situationer avgränsas på något annat sätt. Utgångspunkten bör vara att tillämpningsområdet för den nya lagen ska motsvara det som i dag gäller enligt 1985 års lag och 1979 års lag. Det ingår inte i vårt uppdrag att göra en mer allmän översyn av det svenska internationellt

privat- och processrättsliga regelverkets tillämpningsområde. Detta innebär bland annat att tillämpningsområdet även fortsatt ska vara begränsat i frågor om föräldraskap efter ett surrogatarrangemang i utlandet.[61] Vi återkommer i nästa avsnitt till hur denna begränsning bör uttryckas i den nya lagen. I aktuellt avsnitt överväger vi hur lagens tillämpningsområde bör uttryckas för övriga situationer när ett barn har tillkommit genom samlag eller assisterad befruktning. När vi i det följande resonerar kring barn som har tillkommit genom assisterad befruktning avser vi alltså inte situationen att barnet har tillkommit genom ett surrogatarrangemang.

Inledningsvis kan vi konstatera att det i dag finns lagfästa internationellt privat- och processrättsliga regler för följande situationer

- föräldraskapet för en man när barnet har tillkommit genom samlag,
- föräldraskapet för en man när barnet har tillkommit genom en assisterad befruktning, oavsett om mannens spermier har använts vid behandlingen eller inte och oberoende av om mannen är eller har varit gift eller sambo med den som har fött barnet,
- föräldraskapet för en kvinna som tidigare har varit man (MtK)[62] när barnet har tillkommit genom samlag,
- föräldraskapet för en MtK när barnet har tillkommit genom en assisterad befruktning, oavsett om kvinnans spermier har använts vid behandlingen eller inte och oberoende av om kvinnan är eller har varit gift eller sambo med den som har fött barnet, och
- föräldraskapet för en kvinna när barnet har tillkommit genom en assisterad befruktning med donerade spermier, dock endast om kvinnan är eller har varit gift eller sambo med den som har fött barnet.

[61] Utredningen om utökade möjligheter att göra utländska föräldraskap gällande i Sverige har lämnat förslag om att utvidga tillämpningsområdet för 1985 års lag. Utredningen föreslår bland annat att det i lagen ska införas regler om erkännande av en utländsk fastställelse av moderskap för en annan kvinna än den som har fött barnet när den kvinna som fastställelsen avser har flyttat till Sverige efter att ha haft sin huvudsakliga anknytning utomlands (se SOU 2021:56). Förslagen bereds i Regeringskansliet.

[62] Tillämpningen av reglerna i 1985 års lag och 1979 års lag aktualiseras i en sådan situation genom bestämmelsen i 1 kap. 14 § första stycket föräldrabalken. Enligt bestämmelsen gäller för kvinnan det som i andra kapitel i föräldrabalken och andra författningar sägs om far och faderskap.

Därutöver finns det, genom den oskrivna moderskapsprincipen, en oskriven regel som tillämpas i internationella situationer för att ange föräldraskapet för den som har fött barnet. Principen kan tillämpas både om den som har fött barnet är en kvinna eller om den som har fött barnet är en man som tidigare har varit kvinna (KtM).

Som framgår av avsnitt 12.5.3 anser vi att den oskrivna moderskapsprincipen bör lagfästas även för internationella förhållanden. Detta innebär att tillämpningsområdet för den nya lagen bör omfatta frågor om föräldraskap för den som har fött barnet, oavsett om den personen är en kvinna eller en man (se vidare om konsekvenserna av detta i avsnitt 12.5.3–12.5.5).

När det gäller lagens tillämpningsområde på frågor om föräldraskap för den som inte har fött barnet gör vi följande överväganden.

Sverige ska vara ett land där människor har friheten att leva sina liv som de vill och vara den de är. Varje barn ska ha en trygg familjesituation och få växa upp i ett samhälle som inte gör skillnad på personer beroende på kön eller på olika familjekonstellationer. En rimlig utgångspunkt är därför att det bör krävas sakliga skäl för att göra åtskillnad mellan föräldrar. Vidare bör en eventuell avgränsning av tillämpningsområdet utformas med beaktande av barnets bästa och de rättigheter barn tillerkänns enligt bland annat barnkonventionen och Europakonventionen.

Som framgår ovan måste en eventuell begränsning av lagens tillämpningsområde i frågor om föräldraskap för den som inte har fött barnet uppnås på annat sätt än genom att använda olika termer för föräldraskap. Ett alternativ är att ange att lagen gäller frågor om föräldraskap för en man som inte har fött barnet och frågor om föräldraskap för en kvinna som inte har fött barnet om kvinnan är eller har varit gift eller sambo med den som har fött barnet. Denna lösning är dock problematisk. Vårt förslag om att införa ett könsneutralt föräldrabegrepp i föräldrabalken innebär att det inte längre kommer att finnas särskilda regler om föräldraskap vid ändrad könstillhörighet. Bestämmelserna om faderskap i 1985 års lag och 1979 års lag kan i dag tillämpas avseende moderskapet för en MtK på grund av ett särskilt stadgande om detta i föräldrabalken (1 kap. 14 § första stycket). Utan de särskilda reglerna om föräldraskap vid ändrad könstillhörighet kommer regelverket om föräldraskap i internationella situationer att gälla utifrån den nya könstillhörigheten. Om lagen endast gäller frågor om föräldraskap för en kvinna som är eller har varit gift eller sambo med den som har fött

barnet innebär detta att tillämpningsområdet inte kommer att omfatta situationen att barnet har tillkommit genom samlag mellan en MtK och en kvinna när dessa varken är eller har varit gifta eller sambor. En sådan avgränsning är varken godtagbar ur ett barnrättsperspektiv eller utifrån diskrimineringssynpunkt.

Den begränsning som i dag gäller i fråga om giltigheten av en kvinnas föräldraskap i Sverige när hon inte har fött barnet tar sikte på situationen att barnet har tillkommit genom en assisterad befruktning med donerade spermier. Ett alternativ för att uppnå en motsvarande avgränsning av den nya lagens tillämpningsområde skulle därför kunna vara att förbehålla kravet på att den man eller kvinna som föräldraskapet avser är eller har varit gift eller sambo med den som har fött barnet till situationen att barnet har tillkommit genom en assisterad befruktning med donerade spermier. Eftersom det i dag inte finns något sådant krav avseende faderskap innebär denna lösning att en del män eller MtK som med nuvarande reglering kan få sitt föräldraskap erkänt i Sverige inte kommer att få det framöver. Enligt vår uppfattning finns det dock inte några sakliga skäl att göra åtskillnad mellan män och kvinnor i detta avseende. Det är emellertid tveksamt om en sådan begränsning av lagens tillämpningsområde är praktiskt genomförbar. Frågan om ett utländskt föräldraskap är giltigt i Sverige uppstår i regel i samband med att familjen flyttar till Sverige och ska folkbokföras här (se 3 § folkbokföringslagen [1991:481]). I Sverige framgår det inte av ett barns folkbokföringsuppgifter att barnet har tillkommit genom en assisterad befruktning. Enligt uppgifter från Skatteverket finns det i regel inte heller sådan information i födelsebevis eller utdrag från folkbokföringsdatabasen eller civilregister från andra länder.[63] För att Skatteverket ska kunna bedöma om ett utländskt föräldraskap är giltigt i Sverige, kommer det därför att krävas ytterligare information. Om barnet har tillkommit genom en assisterad befruktning bör den som vill få sitt föräldraskap erkänt i Sverige i allmänhet kunna vända sig till den inrättning som har utfört behandlingen för att få dokumentation om att personens egna spermier har använts vid behandlingen. För barn som har tillkommit genom samlag finns det dock inte någon dokumentation om barnets tillkomst. Om den som vill få sitt föräldraskap erkänt i Sverige uppger att barnet har tillkommit genom samlag kommer det alltså att vara i

[63] Uppgifter från Skatteverket lämnade till utredningen 2022-04-08, uppgifterna finns diarieförda hos utredningen.

princip omöjligt för Skatteverket att kontrollera den uppgiften. Svårigheterna med att kontrollera huruvida ett barn har tillkommit genom en assisterad befruktning med donerade spermier talar därmed stark emot att i en sådan situation uppställa krav på att den som föräldraskapet avser är eller har varit gift eller sambo med den som har fött barnet. Ett annat starkt argument mot en sådan avgränsning av tillämpningsområdet är att den kan ifrågasättas ur ett barnrättsperspektiv.

För att ett föräldraskap ska kunna etableras på grund av samtycke till en assisterad befruktning med donerade spermier krävs enligt svensk rätt att den som har lämnat samtycket var gift eller sambo med den som har fött barnet vid tidpunkten för behandlingen. Vidare krävs att behandlingen antingen har utförts inom svensk hälso- och sjukvård eller vid en behörig inrättning utomlands och barnet har rätt att ta del av uppgifter om spermiedonatorn. Många länder ställer, liksom Sverige, i sin lagstiftning upp krav på att par ska vara gifta eller sambor för att få tillgång till assisterad befruktning och att barnet ska ha rätt att få kännedom om sitt genetiska ursprung. Men så är inte alltid fallet. Om ett utländskt föräldraskap som inte uppfyller kraven enligt svensk rätt inte erkänns här blir konsekvensen att barnet fråntas en rättslig förälder vid en flytt till Sverige. När det gäller barnets rätt att få kunskap om sitt ursprung har lagstiftaren gjort bedömningen att barnets rätt till sin förälder väger tyngre än intresset av att få vetskap om sitt ursprung (se prop. 2021/22:188 s. 25). Enligt vår uppfattning väger barnets rätt till sin förälder ännu tyngre i förhållande till intresset av att föräldraskap efter en assisterad befruktning med donerade spermier bara ska kunna etableras för den som inte har fött barnet om han eller hon är eller har varit gift eller sambo med den som har fött barnet.

Kravet på äktenskap eller samboförhållande kan vidare bli problematiskt i förhållande till unionsrätten. Som framgår ovan ställer många länder i sin lagstiftning upp krav på att par ska vara gifta eller sambor för att få tillgång till assisterad befruktning. Det finns dock länder

som inte har sådana krav, bland annat Belgien[64], Danmark[65] och Förenade kungariket[66]. Enligt EU-domstolen har medlemsstaterna en skyldighet att erkänna ett förälder-barnförhållande som har etablerats i en annan medlemsstat i den utsträckning detta krävs för att barnet, utan hinder, ska kunna utöva sin rätt enligt unionsrätten att tillsammans med var och en av sina föräldrar fritt röra sig och uppehålla sig inom medlemsstaternas territorier (se dom den 14 december 2021 i mål C-490/20, V.M.A. mot Stolichna obshtina, rayon ”Pancharevo”, ECLI:EU:C:2021:1008, p. 49 och 57). Om en svensk medborgare flyttar till Danmark och där får barn genom assisterad befruktning med donerade könsceller tillsammans med sin särbo, kommer alltså svenska myndigheter att vara skyldiga att erkänna det föräldra-barnförhållande som uppstått i Danmark när detta krävs för att familjen ska kunna utöva sin rätt till fri rörlighet. Vi har svårt att se hur ett sådant erkännande ska kunna åstadkommas enligt svensk rätt på annat sätt än att genom att erkänna den utländska fastställelsen av föräldraskap. Om unionsrätten kräver det, kan det alltså vara nödvändigt att erkänna en utländsk fastställelse av föräldraskap trots att lagen om föräldraskap i internationella situationer inte ger stöd för ett sådant erkännande (jfr rättsfallen NJA 2019 s. 504 och NJA 2019 s. 969).

Slutligen kan kravet på äktenskap eller samboförhållande inte heller motiveras utifrån att det, om kravet avskaffas, finns en risk för att reglerna i föräldrabalken om föräldraskap vid assisterad befruktning kringgås. Om personer med hemvist i Sverige genomgår en assisterad befruktning i utlandet kommer det barn som föds efter en sådan behandling att få hemvist i Sverige. Ett nyfött barns hemvist anses näm-

[64] Enligt belgisk rätt finns det inte något krav på att tilltänka föräldrar som genomgår en assisterad befruktning med donerade spermier är gifta eller har ingått civilt partnerskap. En kvinna kan alltså genomgå en sådan behandling med sin särbo eller med en vän. Särbon eller vännen kan fastställas som förälder till barnet förutsatt att denne har samtyckt till behandlingen och bekräftar sitt föräldraskap, se artikel 27 och 56 Loi du 6 juillet 2007 relative à la procréation médicalement assistée et à la destination des embryons surnuméraires et des gamètes och artikel 319, 325/4 and 329bis Code Civil.

[65] Enligt 23 § lov om kunstig befrugtning i forbindelse med lægelig behandling, diagnostik og forskning m.v. (Lov nr 460 af 10/06/1997) kan en kvinna genomgå assisterad befruktning tillsammans med sin make eller partner. Om kvinnan har genomgått behandlingen med samtycke av sin parter kan partnern bli far eller medmor till barnet genom att antingen lämna en omsorgs- och ansvarsförklaring eller genom att bekräfta sitt faderskap eller medmorskap (se 2, 3, 3 b och 3 c §§ børneloven [LBK nr 772 af 07/08/2019]). Det finns inte någon definition av ”partner” i dansk rätt, men av förarbetena till aktuella bestämmelser framgår att det inte ställs krav på samliv i ett gemensamt hushåll (se 2000/1 LSF 2 och 2012/1 LSF 207.

[66] Enligt Human Fertilisation and Embrology Act 2008 ställs det inte något krav på parförhållande för att en man eller kvinna ska anses som förälder till det barn som har tillkommit genom en assisterad befruktning med dennes samtycke (Sections 36, 37, 43 och 44).

ligen i regel sammanfalla med vårdnadshavarens (se prop. 1984/85:124 s. 42). Frågan om vem som är förälder till barnet kommer därmed alltid att prövas enligt svensk lag (se 3 § andra stycket och 5 § första stycket i 1985 års lag).

Det finns i sammanhanget också anledning att uppmärksamma att svenska myndigheter alltid kan avstå från att tillämpa en bestämmelse i utländsk lag eller vägra att erkänna en utländsk fastställelse av föräldraskap om det i ett enskilt fall skulle vara uppenbart oförenligt med grunderna för den svenska rättsordningen att tillämpa bestämmelsen eller att erkänna fastställelsen (ordre public).

Sammantaget gör vi bedömningen att det inte bör finnas någon begränsning av den nya lagens tillämpningsområde när barnet har tillkommit genom en assisterad befruktning med donerade spermier. Vårt förslag är alltså att tillämpningsområdet för lagen ska vara frågor om föräldraskap till barn i internationella situationer. Som vi redan har nämnt ovan bör dock tillämpningsområdet vara fortsatt begränsat i frågor om föräldraskap efter ett surrogatarrangemang i utlandet. Vi återkommer i nästa avsnitt till hur en sådan avgränsning av tillämpningsområdet bör uttryckas i den nya lagen.

… men lagen ska inte gälla för frågor om föräldraskap för den som inte har fött barnet och inte heller har bidragit med sina spermier till barnets tillkomst om föräldraskapet ska ersätta ett föräldraskap för den som har fött barnet

Antalet internationella surrogatarrangemang har ökat under senare år. Också i Sverige har det blivit vanligare att ofrivilligt barnlösa åker utomlands för att få barn genom surrogatmoderskap. Även om surrogatmoderskap inte är uttryckligen förbjudet i Sverige, medger svensk lagstiftning inte att surrogatarrangemang genomförs inom svensk hälso- och sjukvård.

Tillämpningsområdet för 1985 års lag är frågor om föräldraskap i internationella situationer. Som framgår ovan innehåller dock lagen enbart bestämmelser om faderskap och om föräldraskap för en kvinna som är eller har varit gift eller sambo med barnets mor. När ett barn har tillkommit genom surrogatmoderskap kan lagen alltså tillämpas på frågor om föräldraskap för den man eller MtK som har bidragit med sina spermier till barnets tillkomst (se 3 a och 5–5 b §§ jämfört med 1 kap. 14 § föräldrabalken). Däremot gäller lagen inte frågan om för-

äldraskap för en tilltänkt förälder som är kvinna eftersom kvinnan varken är eller har varit gift eller sambo med surrogatmodern. Ett utländskt avgörande som fastställer en annan kvinna än surrogatmodern som förälder till barnet kan därför som utgångspunkt inte erkännas i Sverige (jfr dock rättsfallen NJA 2019 s. 504 och NJA 2019 s. 969).

Som framgår av föregående avsnitt ingår det inte i vårt uppdrag att göra en allmän översyn av det svenska internationellt privat- och processrättsliga regelverket om föräldraskap och dess tillämpningsområde. Lagstiftaren har dessutom relativt nyligen tagit ställning till hur regelverket bör förhålla sig till situationen att ett barn har tillkommit genom ett surrogatarrangemang i utlandet (se prop. 2017/18:155 s. 39–41).[67] Mot bakgrund av vår bedömning ovan – att den nya lagens tillämpningsområde inte bör vara generellt begränsat när barnet har tillkommit genom assisterad befruktning – finns det dock ett behov av att uttrycka den nuvarande avgränsningen på annat sätt än genom att ställa upp krav på att den som föräldraskapet avser ska vara eller har varit gift eller sambo med den som har fött barnet.

En lämplig lösning är, enligt vår uppfattning, att komplettera paragrafen som anger att lagens tillämpningsområde är frågor om föräldraskap till barn i internationella situationer med en bestämmelse som särskilt anger i vilka situationer lagen inte gäller. För att avgränsningen ska motsvara den begränsning av tillämpningsområdet som i dag följer av kravet på äktenskap eller samboförhållande måste följande förutsättningar vara uppfyllda:

– det ska vara fråga om föräldraskapet för en kvinna som inte själv har fött barnet,
– barnet ska ha tillkommit genom en assisterad befruktning, och
– kvinnans föräldraskap ska ersätta föräldraskapet för surrogatmodern, dvs. avsikten är *inte* att kvinnan ska bli förälder tillsammans med surrogatmodern.

En sådan lösning innebär emellertid att tilltänkta föräldrar behandlas olika beroende på om de är kvinnor eller män. Det finns enligt vår

[67] Utredningen om utökade möjligheter att göra utländska föräldraskap gällande i Sverige har lämnat förslag om att utvidga tillämpningsområdet för 1985 års lag. Utredningen föreslår bland annat att det i lagen ska införas regler om erkännande av en utländsk fastställelse av moderskap för en annan kvinna än den som har fött barnet när den kvinna som fastställelsen avser har flyttat till Sverige efter att ha haft sin huvudsakliga anknytning utomlands (se SOU 2021:56). Förslagen bereds i Regeringskansliet.

uppfattning inte några sakliga skäl för att göra en sådan åtskillnad. Om de tilltänkta föräldrarna är ett manligt samkönat par, bör frågor om föräldraskapet för den man som inte har bidragit med sina spermier till barnets tillkomst alltså inte heller omfattas av lagens tillämpningsområde. I dag kan det finnas förutsättningar att erkänna en utländsk fastställelse av ett sådant föräldraskap. Rättsläget är oklart. Svea hovrätt har i två fall erkänt en utländsk dom om faderskap för en tilltänkt far som inte var barnets genetiska far efter ett surrogatarrangemang i utlandet (se Svea hovrätts beslut 2014-10-07 i Ö 6952-14 och Svea hovrätts beslut 2015-01-20 i Ö 9822-14). Frågan har dock inte prövats av Högsta domstolen. Enligt vår uppfattning är det emellertid rimligt att kvinnor och män behandlas lika i detta avseende. Föräldraskap för mannen får – i likhet med vad som gäller för en kvinna i motsvarande situation – i stället uppnås genom adoption.

Vårt förslag är därför att den nya lagen om föräldraskap i internationella situationer inte ska gälla frågor om föräldraskap för den som inte har fött barnet och inte heller har bidragit med sina spermier till barnets tillkomst om föräldraskapet ska ersätta ett föräldraskap för den som har fött barnet.

12.5.3 Föräldraskap omedelbart på grund av lag och andra regler om tillämplig lag

Förslag: Nuvarande regler i 1985 års lag om tillämplig lag ska vara i huvudsak oförändrade i den nya lagen.

Det ska införas en regel som anger att svensk lag alltid ska tillämpas i frågor om föräldraskapet för den som har fött barnet.

Vid bedömningen av huruvida maken till den förälder som har fött barnet ska anses som barnets förälder omedelbart på grund av lag (föräldraskapspresumtion i internationella situationer) ska frågan om äktenskap bedömas enligt den lag som gäller för föräldraskapspresumtionen.

Det ska införas en regel som anger att en talan i mål om föräldraskap för den som har fött barnet alltid ska prövas enligt svensk lag.

Möjligheten att, under vissa förutsättningar, alltid kunna tillämpa svensk lag för att häva ett bekräftat föräldraskap ska avskaffas.

Det ska införas en regel som anger att svensk lag alltid ska tillämpas i frågor om föräldraskapet för den som har fött barnet

Som framgår av avsnitt 12.5.1 innehåller 1985 års lag och 1979 års lag inte några internationellt privat-och processrättsliga regler om föräldraskap för den som har fött barnet. Detta beror på att föräldraskap i en sådan situation följer av den oskrivna moderskapsprincipen. Den föräldraskapsrättsliga regleringen är av central betydelse för enskilda och det bör därför vara enkelt för var och en att ta reda på vem som är rättslig förälder till ett barn. I avsnitt 12.1.4 föreslår vi därför att den oskrivna moderskapsprincipen ska lagfästas i föräldrabalken tillsammans med befintliga regler om föräldraskap för den som har fött barnet. Det är lämpligt att det omedelbart på grund av lag framgår att den som har fött barnet är barnets förälder även i en internationell situation. Vi föreslår därför att det ska införas en regel i den nya lagen om föräldraskap i internationella situationer som anger att svensk lag alltid ska tillämpas i fråga om föräldraskapet för den som har fött barnet.

Vid bedömningen av huruvida maken till den förälder som har fött barnet ska anses som barnets förälder på grund av en föräldraskapspresumtion ska frågan om äktenskap bedömas enligt den lag som gäller för föräldraskapspresumtionen

I 1985 års lag finns en s.k. legal faderskapspresumtion som innebär att en man som är eller har varit gift med barnets mor ska anses som barnets far i Sverige, då det följer av lagen i den stat där barnet vid födelsen fick sin hemvist. Om inte någon ska anses som barnets far enligt den lagen, ska mannen anses som barnets far, då det följer av lagen i en stat där barnet vid födelsen blev medborgare. Om barnet vid födelsen fick sin hemvist i Sverige, ska frågan dock alltid bedömas enligt svensk lag (2 § första stycket). Från och med den 1 augusti 2022 kommer motsvarande presumtion att gälla för den kvinna som är eller har varit gift med barnets mor (2 a §). Den aktuella regleringen bör i sak föras över till den nya lagen och anpassas till det utvidgade tillämpningsområdet för lagen (se avsnitt 12.5.2).

Vid tillämpningen av den legala faderskapspresumtionen i 1985 års lag ska den prejudiciella frågan om mannen är eller har varit gift med barnets mor bedömas enligt den lag som ligger till grund för om mannen ska anses som far i Sverige (principen om lex causae). Det får till

följd att ett faderskap som är grundat direkt på utländsk lag gäller även om äktenskapet inte erkänns i Sverige, ifall äktenskapet är giltigt i det land där barnet vid födelsen fick sin hemvist. Detsamma gäller i den situationen att faderskapet följer av lagen i ett land där barnet blev medborgare vid födelsen (se prop. 2020/21:149 s. 36 och 37.) Bestämmelsen kom till i samband med att det infördes ett generellt förbud mot att erkänna utländska månggiften som har ingåtts enligt utländsk lag. Det finns också sedan den 1 januari 2019 en ny huvudregel om att utländska barnäktenskap inte ska erkännas i Sverige (se prop. 2017/18:288).

Motsvarande bestämmelse kommer inte att gälla vid tillämpningen av den legala föräldraskapspresumtionen. Av förarbetena till de internationellt privat- och processrättsliga reglerna om föräldraskap för en kvinna som är eller har varit gift eller sambo med ett barns mor framgår att regeringen bedömde att det inte var lämpligt att införa en sådan regel om den prejudiciella prövningen av äktenskapsfrågan vid tillämpningen av den legala föräldraskapspresumtionen. Samkönade månggiften och samkönade barnäktenskap förekommer i princip inte. Regeringens bedömning var därför att det inte finns något praktiskt behov av en sådan bestämmelse vid bestämmande av föräldraskapet för en kvinna som är eller har varit gift med barnets mor. Eftersom de internationellt privat- och processrättsliga reglerna om föräldraskap ställer upp ett krav på att den kvinna som föräldraskapet avser är eller har varit gift eller sambo med barnets mor, kommer vidare rättstillämparen i dessa fall – till skillnad från vad som gäller för faderskap – alltid att behöva ta ställning till den prejudiciella frågan om kvinnan är eller har varit gift eller sambo med barnets mor. I enlighet med allmänna principer i den internationella privat- och processrätten – ska denna fråga som utgångspunkt bedömas enligt svensk lag i enlighet med principen om lex fori. Att – när det inte finns något praktiskt behov – införa en regel med en annan utgångspunkt vid tillämpningen av just föräldraskapspresumtionen bedömdes av regeringen kunna leda till tillämpningssvårigheter (se prop. 2021/22:188 s. 29). Detta innebär alltså den prejudiciella frågan om en kvinna är eller har varit gift med ett barns mor i regel ska bedömas enligt svensk lag, medan frågan om en man är eller har varit gift med ett barns mor ska bedömas enligt den lag som gäller för presumtionen. Frågan är nu vad som bör gälla vid tillämpningen av den nya könsneutrala föräldraskapspresumtionen i internationella situationer.

Som framgår av avsnitt 12.5.2 föreslår vi att det i den nya lagen om föräldraskap i internationella situationer inte längre ska ställas upp ett krav på att den kvinna som föräldraskapet avser är eller har varit gift eller sambo med den som har fött barnet. Det kommer därför inte bli aktuellt för rättstillämparen att pröva den prejudiciella frågan om kvinnan är eller har varit gift med den som har fött barnet i någon annan situation än vid tillämpningen av den legala föräldraskapspresumtionen. Att frågan om äktenskap ska bedömas enligt den lag som gäller för föräldraskapspresumtionen kommer därför inte att leda till tillämpningssvårigheter. Regleringen kommer tvärtom bli mer komplicerad om olika regler ska gälla beroende på om maken är en man eller en kvinna. Det kan exempelvis uppstå svårigheter att bedöma vilket lands lag som ska tillämpas på den prejudiciella frågan om maken har ändrat könstillhörighet under äktenskapet. Enligt vår uppfattning kan det inte heller uteslutas att det, i det enskilda fallet, kan uppstå behov av en bestämmelse om att frågan om äktenskap ska bedömas enligt den lag som gäller för föräldraskapspresumtionen när maken är en kvinna. Vi föreslår därför att den prejudiciella frågan om maken är eller har varit gift med den som har fött barnet ska bedömas enligt den lag som gäller för föräldraskapspresumtionen.

Tillämplig lag vid fastställande av ett föräldraskap för den som inte har fött barnet och vid hävande av ett föräldraskap som gäller enligt föräldraskapspresumtionen

I 5 § första stycket i 1985 års lag finns det regler om tillämplig lag vid prövningen av en talan vid svensk domstol om fastställande av faderskap eller om hävande av ett faderskap som gäller enligt faderskapspresumtionen i 2 §. Enligt reglerna ska talan prövas enligt lagen i den stat där barnet har sin hemvist när målet avgörs i första instans. Reglerna bygger på att det bäst anses gynna barnets intressen att frågan om fastställande eller hävande prövas enligt lagen i det land dit barnet har starkast anknytning när frågan prövas i första instans, dvs. det land där barnet har sin hemvist när frågan ska avgöras av tingsrätten. Det är i det landet som barnet av allt att döma kommer att växa upp. I många fall innebär detta att frågor om fastställande av ett faderskap bedöms enligt svensk lag, vilket underlättar vid domstolarnas rättstillämpning (se prop. 1984/85:124 s. 23 och 24). Av 5 § tredje stycket i samma lag framgår det att frågan om huruvida ett faderskap

som gäller enligt faderskapspresumtionen ska anses hävt genom en fastställelse av att en annan man är barnets far bedöms enligt samma lag som har tillämpats vid fastställelsen. I praktiken har bestämmelsen främst betydelse i de fall då den andra mannens faderskap fastställts i Sverige genom en bekräftelse av faderskapet. I sådana fall innebär bestämmelsen att svensk rätt tillämpas när det gäller bekräftelsens inverkan på ett presumerat faderskap (jfr prop. 1984/85:124 s. 26). Från och med den 1 augusti 2022 kommer motsvarande bestämmelser om tillämplig lag att gälla i förhållande till ett föräldraskap för en kvinna som är eller har varit gift eller sambo med barnets mor.

1985 års lag innehåller också särskilda bestämmelser om tillämplig lag i fråga om fastställande och hävande av faderskap för ett barn som har tillkommit genom ett surrogatarrangemang i utlandet (5 § andra stycket och 5 a § första stycket i 1985 års lag). Vidare finns för sådana situationer bestämmelser om förening av mål och socialnämndens rätt att föra talan (5 a § första stycket och 5 b §).

Regleringen ovan bör i sak föras över till den nya lagen och anpassas till det utvidgade tillämpningsområdet för lagen (se avsnitt 12.5.2).

Det ska införas en regel som anger att en talan i mål om föräldraskap för den som har fött barnet alltid ska prövas enligt svensk lag

Som framgår ovan ska regleringen om tillämplig lag vid fastställande av ett föräldraskap för den som inte har fött barnet och vid hävande av ett föräldraskap som gäller enligt föräldraskapspresumtionen i sak föras över till den nya lagen om föräldraskap i internationella förhållanden. Därutöver bör det, enligt vår uppfattning, i den nya lagen föras in en regel om tillämplig lag i mål om föräldraskap för den som har fött barnet.

Det står i regel klart vem som har fött ett barn. I frågor om föräldraskap för den som har fött barnet kommer det därför, i de allra flesta fall, inte att vara aktuellt att tillämpa andra bestämmelser i den nya lagen än den regel vi föreslår ovan om att svensk lag alltid ska tillämpas i fråga om föräldraskapet för den som har fött barnet. Om det i ett undantagsfall uppstår ett behov av en domstolsprövning av frågan om vem som har fött barnet är det dock angeläget att moderskapsprincipen får fullt genomslag också i en sådan situation. För att säkerställa detta bör det införas en bestämmelse som anger att en talan

i mål om föräldraskap för den som har fött barnet alltid ska prövas enligt svensk lag.

Tillämplig lag vid hävande av ett bekräftat föräldraskap

I 6 § i 1985 års lag finns det regler om vilken lag som ska tillämpas om det förs en talan vid svensk domstol om att ett bekräftat faderskap ska hävas. Enligt huvudregeln i paragrafens första mening ska, om ett faderskap fastställts genom bekräftelse, en talan vid svensk domstol om hävande av det bekräftade faderskapet prövas enligt den eller de lagar som bestämmer fastställelsens giltighet här i landet. Från och med den 1 augusti 2022 kommer motsvarande bestämmelse om tillämplig lag att gälla när det förs en talan om att häva ett bekräftat föräldraskap för en kvinna som är eller har varit gift eller sambo med barnets mor. Regleringen bör i sak föras över till den nya lagen och anpassas till det utvidgade tillämpningsområdet för lagen (se avsnitt 12.5.2).

I 6 § andra meningen i 1985 års lag kompletteras huvudregeln av ett undantag som innebär att en ogiltigförklaring alltid får meddelas med stöd av svensk lag, om talan grundas på att den som har lämnat bekräftelsen inte är far till barnet. Av förarbetena till 1985 års lag framgår att lagstiftaren vid lagens tillkomst lade stor vikt vid att en faderskapsbekräftelse i princip skulle återspegla det genetiska förhållandet. Med ”inte är far till barnet” avses alltså att mannen som bekräftat faderskapet inte är barnets genetiska far (se prop. 1984/85:124 s. 26). Bestämmelsen är således inte anpassad till sådana fall av assisterad befruktning där det inte finns någon genetisk koppling mellan barnet och föräldern. Motsvarande bestämmelse kommer inte att gälla för bekräftelser av föräldraskap när de nya internationellt privat- och processrättsliga reglerna om föräldraskap för en kvinna som är eller har varit gift eller sambo med barnets mor träder i kraft den 1 augusti 2022. Av förarbetena till de nya reglerna framgår att det, enligt regeringens bedömning, inte finns skäl att införa en sådan bestämmelse eftersom det – till skillnad från vad som gäller för bekräftade faderskap – i regel inte finns någon genetisk koppling mellan den kvinna som har bekräftat ett föräldraskap och barnet (se prop. 2021/22:188 s. 31). Frågan är nu om det bör finnas en bestämmelse om att ett bekräftat föräldraskap alltid ska få hävas med stöd av svensk lag, om

talan grundas på att den som har lämnat bekräftelsen inte är förälder till barnet, i den nya lagen om föräldraskap i internationella situationer.

I Sverige, liksom i många andra länder, kan den som har samtyckt till sin makes eller sambos assisterade befruktning bli förälder till barnet även när donerade spermier har använts vid behandlingen. Föräldraskapet grundas i ett sådant fall på samtycket till den assisterade befruktningen i stället för den genetiska kopplingen till barnet. De närmare förutsättningarna för föräldraskap på grund av samtycke till en assisterad befruktning skiljer sig dock åt mellan olika länder. I Sverige krävs exempelvis, utöver ett giltigt samtycke till behandlingen, att barnet har rätt att ta del av uppgifter om spermiedonatorn. I andra länder, bland annat Danmark och Finland, finns det inte något sådant krav (se avsnitt 9.1.1 och 9.2.1). Enligt vår uppfattning är det inte rimligt att ett föräldraskap som har fastställs genom bekräftelse enligt utländsk lag senare ska kunna hävas med stöd av svensk lag när det inte är möjligt att häva föräldraskapet enligt den eller de lagar som bestämmer fastställelsens giltighet här i landet. Om den aktuella bestämmelsen ska behållas, bör den därför begränsas till att enbart avse situationen att föräldraskapet grundas på den genetiska kopplingen mellan den som har lämnat bekräftelsen och barnet och talan om hävande av föräldraskapet grundas på att den som har lämnat bekräftelsen inte har bidragit med sina spermier till barnets tillkomst. Som framgår ovan var detta också lagstiftarens syfte med bestämmelsen när denna infördes. Frågan är dock om svensk rätt fortfarande lägger sådan vikt vid att det rättsliga föräldraskapet ska överensstämma med det genetiska att det alltid ska vara möjligt att häva ett föräldraskap med stöd av svensk lag i en sådan situation.

När 1985 års lag trädde i kraft var det ovanligt att barn tillkom på något annat sätt än genom samlag mellan en kvinna och en man. Insemination har visserligen förekommit som en metod för att avhjälpa ofrivillig barnlöshet i Sverige sedan i vart fall 1920-talet. De första svenska reglerna om faderskap för barn som tillkommit genom insemination infördes dock först den 1 mars 1985, dvs. ungefär samtidigt som 1985 års lag trädde i kraft. Även om det i de flesta fall fortfarande är den genetiska kopplingen till barnet som avgör vem som är barnets andra förälder, kan det emellertid inte på samma sätt som för 40 år sedan anses främmande att begränsa möjligheterna att häva ett bekräftat föräldraskap som inte överensstämmer med det genetiska förhållandet. Vårt förslag i avsnitt 12.3.6 innebär vidare, om det

införs, att det kommer att finnas en tidsfrist för en förälders rätt att väcka talan om hävande av föräldraskap. Utrymmet att, med stöd av svensk lag, häva ett bekräftat föräldraskap på den grunden att det inte finns någon genetisk koppling mellan den som har lämnat bekräftelsen och barnet kommer alltså att vara begränsat. Sammantaget bedömer vi att den nya lagen om föräldraskap i internationella situationer inte bör innehålla en bestämmelse som ger möjlighet att, under vissa omständigheter, alltid häva ett bekräftat föräldraskap med stöd av svensk lag. Om tillämpningen av en bestämmelse i utländsk lag skulle leda till ett resultat som är uppenbart oförenligt med svensk rättsuppfattning, finns det alltid möjlighet för domstol att avstå från att tillämpa bestämmelsen med hänvisning till ordre public (se avsnitt 12.5.6).

12.5.4 Fastställande och hävande av föräldraskap

Förslag: Nuvarande regler i 1985 års lag om fastställande av föräldraskap under medverkan av svensk socialnämnd och svensk domstols behörighet ska föras över till den nya lagen i sak oförändrade.

Nuvarande regler i 1985 års lag och 1979 års lag om konkurrerande förfaranden ska föras över till den nya lagen i sak oförändrade.

Fastställande av föräldraskap under medverkan av svensk socialnämnd

Ett faderskap kan fastställas genom bekräftelse av faderskapet under medverkan av en svensk socialnämnd om nämnden är skyldig att utreda faderskapet enligt föräldrabalken, vilket bland annat innebär att barnet ska ha sin hemvist i Sverige (3 § i 1985 års lag). Motsvarande möjligheter att fastställa ett föräldraskap genom bekräftelse under medverkan av en svensk socialnämnd kommer att gälla för en kvinna som är eller har varit gift eller sambo med barnets mor när de nya internationellt privat- och processrättsliga reglerna om föräldraskap för en kvinna som är eller har varit gift eller sambo med barnets mor träder i kraft den 1 augusti 2022.

Svensk socialnämnd har under vissa förutsättningar också behörighet att medverka vid fastställande av faderskap när barnet har sin

hemvist i utlandet och det alltså inte finns någon utredningsskyldighet (3 a § i 1985 års lag). Bestämmelsen möjliggör för socialnämnden att medverka vid fastställande av faderskap efter ett surrogatarrangemang i utlandet.

Regleringen om fastställande av föräldraskap under medverkan av svensk socialnämnd bör i sak föras över till den nya lagen och anpassas till det utvidgade tillämpningsområdet för lagen (se avsnitt 12.5.2).

Svensk domstols behörighet

I 4 § första och andra styckena i 1985 års lag finns det regler om när en svensk domstol får ta upp ett mål om faderskap. Styckena reglerar alltså domstolens internationella behörighet (den s.k. domsrätten). Den innebär att mål om faderskap får tas upp när barnet har sin hemvist i Sverige. Svensk domstol har också domsrätt när målet gäller faderskapet för en man som har sin hemvist i Sverige. Domstolen får slutligen ta upp ett mål när det med hänsyn till barnets, moderns eller mannens anknytning till Sverige finns särskilda skäl att målet prövas här. Det föreskrivs vidare att om det sedan talan har väckts inträffar en ändring av de omständigheter som grundar svensk domstols behörighet, upphör inte domstolens behörighet. Från och med den 1 augusti 2022 kommer motsvarande bestämmelser att gälla för svensk domstols behörighet i mål om föräldraskap för en kvinna som är eller har varit gift eller sambo med barnets mor.

Det finns ytterligare en bestämmelse om svensk domstols behörighet i 5 a § i 1985 års lag. Bestämmelsen ger svensk domstol behörighet att ta upp ett mål om hävande av faderskap och aktualiseras när ett barn har tillkommit genom ett surrogatarrangemang i utlandet och surrogatmodern är gift.

Bestämmelserna om svensk domstols behörighet bör i sak föras över till den nya lagen och anpassas till det utvidgade tillämpningsområdet för lagen (se avsnitt 12.5.2).

Konkurrerande förfaranden

I såväl 1985 års lag som 1979 års lag finns det regler om hanteringen av den situationen att det väcks en talan vid en svensk domstol när det redan pågår ett konkurrerande förfarande utomlands. Hinder mot

att i en domstol ta upp ett mål eller ärende när det redan pågår ett förfarande om samma sak i en annan domstol brukar ofta benämnas litispendens.

Av 10 § i 1985 års lag framgår att om det vid en svensk domstol väcks en talan om faderskapet till ett barn när det redan pågår en rättegång om faderskapet utomlands, ska talan avvisas eller förklaras vilande i väntan på ett avgörande i den utländska rättegången som har fått laga kraft, om det kan antas att avgörandet blir giltigt här i landet. En liknande bestämmelse för nordiska förhållanden finns i 4 § första stycket i 1979 års lag.

Av 10 a § i 1985 års lag framgår att en svensk socialnämnd inte får godkänna en bekräftelse av faderskapet om det utomlands pågår en rättegång om faderskapet. Paragrafen gäller såväl det fallet att socialnämnden är skyldig att utreda faderskapet enligt föräldrabalken (3 § i 1985 års lag) som det fallet att socialnämnden är behörig trots att någon sådan utredningsskyldighet inte finns (3 a § i 1985 års lag). Motsvarande bestämmelse för nordiska förhållanden finns i 4 § andra stycket i 1979 års lag.

Från och med den 1 augusti 2022 kommer motsvarande bestämmelser om konkurrerande förfaranden att gälla i förhållande till ett föräldraskap för en kvinna som är eller har varit gift eller sambo med barnets mor.

Regleringen om konkurrerande förfaranden bör i sak föras över till den nya lagen och anpassas till det utvidgade tillämpningsområdet för lagen (se avsnitt 12.5.2).

12.5.5 Giltigheten av utländska domstolsavgöranden och fastställelser

Förslag: Nuvarande regler i 1985 års lag och 1979 års lag om giltigheten av utländska domstolsavgöranden och fastställelser ska vara i huvudsak oförändrade i den nya lagen.

Med dom ska dock inte längre jämställas förlikning som har ingåtts inför domstol i Danmark.

Vidare ska en fastställelse i annan form än genom dom gälla i Sverige även när det inte är fråga om en fastställelse genom bekräftelse, om fastställelsen har skett i ett annat nordiskt land.

Slutligen ska erkännande av en utomnordisk fastställelse genom bekräftelse inte få vägras på den grunden att bekräftelsen är uppenbart oriktig.

Erkännanden av utomnordiska domstolsavgöranden och fastställelser

Utgångspunkten i svensk rätt är att ett utländskt domstolsavgörande inte erkänns i Sverige utan uttryckligt stöd i lag. Sådant lagstöd finns bland annat i 7 § i 1985 års lag, som gäller för utomnordiska förhållanden (1 §). Där föreskrivs att ett utländskt domstolsavgörande som innebär att ett faderskap har fastställts eller hävts erkänns i Sverige om det med hänsyn till en parts hemvist eller medborgarskap eller annan anknytning fanns skälig anledning att talan prövades i den främmande staten. Svenska myndigheter kan dock under vissa förutsättningar vägra att erkänna avgörandet. Bland annat ska erkännande vägras om den utpekade fadern inte har fått rimliga möjligheter att föra sin talan i den utländska rättegången, om det pågår en rättegång om faderskapet i Sverige eller om den utländska fastställelsen strider mot en svensk fastställelse av faderskap. Från och med den 1 augusti 2022 kommer motsvarande bestämmelser om erkännande av utomnordiska domstolsavgöranden att gälla föräldraskap för en kvinna som är eller har varit gift eller sambo med barnets mor. Regleringen om giltigheten av utomnordiska domstolsavgöranden bör i sak föras över till den nya lagen om föräldraskap i internationella situationer och anpassas till det utvidgade tillämpningsområdet för lagen (se avsnitt 12.5.2).

En utomnordisk fastställelse genom bekräftelse av ett faderskap gäller i Sverige om den är giltig enligt lagen i den stat där barnet eller den som har lämnat bekräftelsen hade sin hemvist eller i en stat där någon av dem var medborgare. Bekräftelsen ska även om den inte är giltig enligt lagen i någon av dessa stater anses giltig till formen, om den uppfyller formföreskrifterna i lagen i den stat där bekräftelsen lämnades (1 § och 8 § första och andra styckena i 1985 års lag). Motsvarande bestämmelser kommer att gälla för utomnordiska fastställelser genom bekräftelse av föräldraskap när de nya reglerna om erkännande av fastställelser av föräldraskap för en kvinna som är eller har varit gift eller sambo med barnets mor träder i kraft den 1 augusti 2022. Även denna reglering bör i sak föras över till den nya lagen och anpassas till det utvidgade tillämpningsområdet för lagen (se avsnitt 12.5.2).

Liksom beträffande ett utomnordiskt domstolsavgörande kan svenska myndigheter, under vissa förutsättningar, vägra att erkänna en utomnordisk fastställelse genom bekräftelse av ett faderskap (8 § tredje stycket). Totalt finns det fem vägransgrunder. De första fyra vägransgrunderna handlar om att det pågår en rättegång om faderskapet i Sverige eller i utlandet som kan leda till ett i Sverige giltigt domstolsavgörande eller att den utländska fastställelsen strider mot en här i landet giltig fastställelse eller giltigt domstolsavgörande. Dessa vägransgrunder kommer att gälla också vid erkännande av en utomnordisk fastställelse genom bekräftelse av ett föräldraskap för en kvinna som är eller har varit gift eller sambo med barnets mor. Vägransgrunderna bör i sak föras över till den nya lagen och anpassas till det utvidgade tillämpningsområdet för lagen (se avsnitt 12.5.2).

Den femte vägransgrunden, som innebär att en utomnordisk fastställelse genom bekräftelse inte gäller i Sverige om bekräftelsen är uppenbart oriktig, kommer emellertid bara att gälla för bekräftelser av faderskap (8 § tredje stycket 5). Det kommer alltså att finnas fler möjligheter att vägra erkänna en utomnordisk fastställelse genom bekräftelse av ett föräldraskap när den som har bekräftat föräldraskapet är en man eller en kvinna som tidigare har varit man (MtK)[68]. Frågan är vad som bör gälla enligt den nya lagen om föräldraskap i internationella situationer.

I likhet med den bestämmelse om tillämplig lag i mål om hävande av ett bekräftat föräldraskap som beskrivs i avsnitt 12.5.3 tar vägransgrunden att ”bekräftelsen är uppenbart oriktig” sikte på det bekräftade föräldraskapets överensstämmelse med det genetiska förhållandet. Vägransgrunden ger enligt förarbetena svenska myndigheter en möjlighet att pröva om en faderskapsbekräftelse överensstämmer med det genetiska faderskapet utan att en ogiltighetstalan behöver föras i domstol. Vid tillämpning av bestämmelsen får dock med ett genetiskt faderskap jämställas ett faderskap som i rättsligt hänseende grundas på assisterad befruktning (se prop. 1984/85:124 s. 35 och 61). Vad ”uppenbart oriktig” innebär när det bekräftade faderskapet grundas på samtycke till en assisterad befruktning utvecklas inte närmare i förarbetena.

[68] Tillämpningen av reglerna i 1985 års lag aktualiseras i en sådan situation genom bestämmelsen i 1 kap. 14 § första stycket föräldrabalken. Enligt bestämmelsen gäller för kvinnan det som i andra kapitel i föräldrabalken och andra författningar sägs om far och faderskap.

Som framgår av föregående avsnitt läggs det numera inte längre samma vikt som tidigare vid att det rättsliga föräldraskapet ska överensstämma med det genetiska. Vårt förslag i avsnitt 12.3.6 innebär vidare, om det införs, att det kommer att finnas en tidsfrist för en förälders rätt att väcka talan om hävande av föräldraskap. Ett bekräftat föräldraskap kommer alltså i vissa fall kunna bestå trots att det inte överensstämmer med det genetiska förhållandet. Ett bekräftat föräldraskap kommer också att kunna bestå om barnet har tillkommit genom en assisterad befruktning med donerade spermier och det inte fanns något giltigt samtycke till den behandling som ledde till barnets tillkomst. Mot den bakgrunden framstår det inte som lämpligt att svenska myndigheter ska kunna vägra att erkänna en utomnordisk fastställelse av föräldraskap genom bekräftelse, som är giltig enligt tillämplig utländsk lag, på den grunden att bekräftelsen är uppenbart oriktig. Vi föreslår därför inte någon sådan vägransgrund i den nya lagen om föräldraskap i internationella förhållanden. I sammanhanget kan uppmärksammas att svenska myndigheter alltid kan vägra att erkänna en utländsk fastställelse genom bekräftelse av ett föräldraskap om ett sådant erkännande skulle vara uppenbart oförenligt med grunderna för den svenska rättsordningen (ordre public, se avsnitt 12.5.6).

I avsnitt 12.5.2 föreslår vi att den nya lagen om föräldraskap i internationella situationer även ska gälla frågor om föräldraskap för den som har fött barnet. Detta innebär att de ovan nämnda reglerna om giltigheten av utomnordiska domstolsavgöranden och fastställelser kommer att kunna aktualiseras också beträffande ett sådant föräldraskap. Eftersom det i regel står klart vem som har fött ett barn är det sällsynt med utländska fastställelser av föräldraskap för den som har fött barnet. Om det i ett enskilt fall finns en sådan fastställelse, kommer den dock som huvudregel att erkännas i Sverige med stöd av den nya lagen. Om den utländska domstolsprövningen har utmynnat i beslutet att föräldraskapet för den som har fött barnet hävs, exempelvis på grund av att barnet har tillkommit genom ett surrogatarrangemang och den som har fött barnet inte anses som barnets förälder enligt den utländska lagen, kommer även ett sådant avgörande som utgångspunkt att erkännas. Som framgår av avsnitt 12.5.2 kommer dock ett sådant erkännande aldrig kunna resultera i att föräldraskapet för den som har fött barnet ersätts av ett föräldraskap för någon annan. Situationen lär därför inte uppstå i praktiken och om den, mot förmodan, skulle göra det kommer barnet inte att påverkas negativt.

Det kan nämligen inte anses vara till barnets intresse att behålla en rättslig förälder som inte utövar sitt föräldraskap och inte heller anses vara barnets förälder i det land där barnet föddes.

Erkännande av nordiska domstolsavgöranden och fastställelser

I 1979 års lag finns det särskilda bestämmelser om erkännande av nordiska domar som avser faderskap och av nordiska fastställelser genom bekräftelse av ett faderskap.[69] 1979 års lag ställer upp något färre krav för att ett nordiskt faderskapsavgörande ska kunna erkännas här än vad 1985 års lag gör. Det krävs t.ex. inte att domstolen i det andra nordiska landet har haft skälig anledning att pröva talan. Ett annat exempel är att erkännande inte kan vägras på grund av att svaranden inte har haft rimliga möjligheter att föra sin talan i rättegången i det andra nordiska landet. Motsvarande bestämmelser kommer att gälla för nordiska avgöranden om föräldraskap för en kvinna som är eller har varit gift eller sambo med barnets mor när dessa regler träder i kraft den 1 augusti 2022. Regleringen bör i sak föras över till ett eget kapitel i den nya lagen om föräldraskap i internationella situationer och anpassas till det utvidgade tillämpningsområdet för lagen (se avsnitt 12.5.2). För att anpassa terminologin i kapitlet till den som gäller för lagen i övrigt bör ”dom” genomgående ersättas av ”domstolsavgörande”.

Att den nya lagen också gäller i frågor om föräldraskap för den som har fött barnet innebär att de särskilda reglerna om giltigheten av nordiska avgöranden kan komma att aktualiseras. Den överenskommelse som har träffats mellan de nordiska länderna och som i dag manifesteras i 1979 års lag, gäller visserligen inte uttryckligen föräldraskap för den som har fött barnet. Syftet med överenskommelsen är dock att underlätta rörligheten mellan de nordiska länderna (se prop. 1979/80:5 s. 12–14). Det är därför rimligt att också avgöranden om föräldraskap för den som har fött barnet, i de sällsynta fall dessa förekommer, omfattas av den nordiska regleringen.

Det fanns tidigare möjlighet att ingå förlikning om föräldraskap enligt dansk rätt. Denna möjlighet har dock avskaffats. Det finns

[69] I detta avsnitt ges domar och fastställelser – på motsvarande sätt som i lagens namn – den samlade benämningen avgöranden.

därför inte längre skäl att med dom jämställa en förlikning som har ingåtts inför domstol i Danmark.

Enligt dansk rätt kan föräldraskap fastställas genom beslut av Familjerättshuset (se avsnitt 9.1.1). Ett sådant administrativt beslut är varken ett domstolsavgörande eller en fastställelse genom bekräftelse. Vi föreslår därför att det i lagtexten tydliggörs att en fastställelse av föräldraskap i annan form än genom dom gäller i Sverige även när det inte är fråga om en fastställelse genom bekräftelse, om fastställelsen har skett i ett annat nordiskt land.

12.5.6 Hemvist och ordre public

Förslag: De särskilda bestämmelserna om hemvist i 1985 års lag ska föras över till den nya lagen i sak oförändrade.

Bestämmelserna om ordre public i 1985 års lag och 1979 års lag ska föras över till den nya lagen i sak oförändrade.

Hemvist

Med hemvist avses det internationellt privaträttsliga hemvistbegrepp som har utbildats i rättspraxis och vars innebörd kan variera i olika rättsliga sammanhang. Ledning för bedömningen kan hämtas i 7 kap. 2 § lagen (1904:26 s. 1) om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap och förmynderskap. Som utgångspunkt bör den som är bosatt i en viss stat anses ha sin hemvist där, om bosättningen med hänsyn till vistelsens varaktighet och omständigheterna i övrigt måste anses stadigvarande (se prop. 1984/85:124 s. 40–42 och 69).

Om prövningen av en fråga enligt 1985 års lag beror på någons hemvist eller medborgarskap vid en viss tidpunkt och han eller hon då är avliden, avgörs frågan med hänsyn till förhållandena vid tiden för dödsfallet. Om prövningen av en fråga beror på barnets hemvist eller medborgarskap vid en viss tidpunkt och är barnet då ännu inte fött, är i stället moderns hemvist eller medborgarskap vid den tidpunkten avgörande.

Regleringen om hemvist bör i sak föras över till den nya lagen och anpassas till terminologin i lagen (se avsnitt 12.5.1).

Ordre public

Enligt 1985 års lag får en bestämmelse i en utländsk lag inte tillämpas om det skulle vara uppenbart oförenligt med grunderna för den svenska rättsordningen att tillämpa bestämmelsen. Vidare gäller ett avgörande av en utländsk domstol eller en utländsk fastställelse av faderskap genom bekräftelse inte i Sverige, om det skulle vara uppenbart oförenligt med grunderna för den svenska rättsordningen (12 §). I 1979 års lag finns det en särskild regel om vägran av erkännande av en nordisk dom eller fastställelse som strider mot ordre public (3 § 4). Från och med den 1 augusti 2022 kommer bestämmelserna om ordre public i 1985 års lag och 1979 års lag också att gälla i frågor om föräldraskap för en kvinna som är eller har varit gift eller sambo med barnets mor.

Regleringen om ordre public i 1985 års lag och 1979 års lag bör i sak föras över till den nya lagen och anpassas till det utvidgade tillämpningsområdet för lagen (se avsnitt 12.5.2).

12.5.7 Följdändringar i lagen om erkännande och verkställighet av nordiska domar på privaträttens område

Förslag: Vissa följdändringar ska göras i lagen om erkännande och verkställighet av nordiska domar på privaträttens område.

I lagen (1977:595) om erkännande och verkställighet av nordiska domar på privaträttens område, som bygger på en nordisk överenskommelse, finns en hänvisning till 1979 års lag (2 § första stycket 4). Som framgår av avsnitt 12.5.1 och 12.5.5 föreslår vi att 1979 års lag ska upphävs och att reglerna om erkännande av nordiska föräldraskapsavgörande ska tas in i en ny lag om föräldraskap i internationella situationer. Hänvisningen till 1979 års lag ska därför bytas ut mot en hänvisning till 4 kap. i den nya lagen om föräldraskap i internationella situationer.

Lagen om erkännande och verkställighet av nordiska domar på privaträttens område tillämpas inte i fråga om en dom eller förlikning som rör faderskapet till ett barn (7 § andra stycket 4). Från och med den 1 augusti 2022 kommer detsamma att gälla i fråga om en dom eller förlikning som rör föräldraskapet till ett barn för en kvinna som är eller har varit gift eller sambo med barnets mor. För sådana avgör-

anden kommer i stället 4 kap. i den nya lagen om föräldraskap i internationella situationer att gälla. Med hänsyn till att nordiska domar i dag kan avse olika typer av föräldraskap, föreslår vi att ”faderskapet till ett barn eller föräldraskapet till ett barn för en kvinna som är eller har varit gift eller sambo med barnets mor” ersätts med ”föräldraskapet”.

12.6 Följdändringar med anledning av att det införs ett könsneutralt föräldrabegrepp i föräldrabalkens regler om föräldraskap

12.6.1 Det finns ett behov av följdändringar i ett stort antal författningar

Förslag: Följande författningar ska upphävas.

- Lagen angående omreglering av vissa ersättningar enligt lagen den 17 juni 1916 om försäkring för olycksfall i arbete m.m.,
- lagen om förhöjning av vissa ersättningar i anledning av yrkesskada m.m.,
- förordningen angående omreglering av vissa ersättningar på grund av statsunderstödd olycksfallsförsäkring för fiskare, och
- Kungl. Maj:ts Förordning om förhöjning av vissa livräntor på grund av statsunderstödd olycksfallsförsäkring för fiskare.

Bedömning: Det finns ett behov av att ersätta ”mor”, ”far” och ”förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken” med ”förälder” i ett stort antal författningar. I några författningar är det dock inte möjligt eller lämplig att göra en sådan följdändring.

De olika termerna för föräldraskap finns i ett stort antal författningar

Den föräldraskapsrättsliga regleringen innehåller i dag tre olika termer för förälder och föräldraskap: mor, far och förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken. I avsnitt 12.1.4 föreslår vi att de ersätts av ”förälder”. Motsvarande ändringar bör göras i andra författningar som innehåller de olika termerna.

”Mor”, ”far” och ”förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken” förekommer i olika variationer i ett stort antal författningar. För att identifiera de författningar som berörs har vi sökt på följande ord och uttryck i Regeringskansliets rättsdatabaser.[70]

mamma

mor

moder

modern

moderskap

moderskapet

pappa

far

fader

fadern

faderskap

faderskapet

förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken

föräldern enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken

föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken

föräldraskapet enligt 1 kap. 9 §föräldrabalken

Följande 63 författningar innehåller något eller några av dessa ord eller uttryck.

– rättegångsbalken
– föräldrabalken
– ärvdabalken
– socialförsäkringsbalken
– lagen (1949:382) om införande av föräldrabalken

[70] Sökningen gjordes 2022-01-30.

- lagen (1955:469) angående omreglering av vissa ersättningar enligt lagen den 17 juni 1916 (nr 235) om försäkring för olycksfall i arbete m.m.
- lagen (1958:642) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap
- lagen (1962:303) om förhöjning av vissa ersättningar i anledning av yrkesskada m.m.
- lagen (1962:512) om indrivning i Sverige av underhållsbidrag, fastställda i Danmark, Finland, Island eller Norge
- lagen (1966:680) om ändring av vissa underhållsbidrag
- lagen (1967:531) om tryggande av pensionsutfästelse m.m.
- lagen (1969:620) om ersättning i vissa fall för utgivna underhållsbidrag
- lagen (1974:752) om nordisk vittnesplikt m.m.
- lagen (1977:595) om erkännande och verkställighet av nordiska domar på privaträttens område
- lagen (1979:1001) om erkännande av nordiska faderskapsavgöranden[71]
- lagen (1985:367) om internationella faderskapsfrågor[72]
- folkbokföringslagen (1991:481)
- sametingslagen (1992:1433)
- lagen (1993:1651) om läkarvårdsersättning
- lagen (1993:1652) om ersättning för fysioterapi
- föräldraledighetslagen (1995:584)
- lagen (1997:191) med anledning av Sveriges tillträde till Haagkonventionen om skydd av barn och samarbete vid internationella adoptioner
- inkomstskattelagen (1999:1229)

[71] Lagen byter namn till lagen (1979:1001) om erkännande av nordiska föräldraskapsavgöranden den 1 augusti 2022.
[72] Lagen byter namn till lagen (1985:367) om föräldraskap i internationella situationer den 1 augusti 2022.

- lagen (1999:1230) om ikraftträdande av inkomstskattelagen (1999:1229)
- lagen (2001:82) om svenskt medborgarskap
- socialtjänstlagen (2001:453)
- lagen (2002:160) om läkemedelsförmåner m.m.
- lagen (2002:297) om biobanker i hälso- och sjukvården m.m.
- lagen (2005:234) om konvention mellan Sverige och Turkiet om social trygghet
- lagen (2006:351) om genetisk integritet m.m.
- lagen (2013:134) om nordisk konvention om social trygghet
- lagen (2013:524) om konvention om social trygghet mellan Sverige och Indien
- lagen (2016:1013) om personnamn
- hälso- och sjukvårdslagen (2017:30)
- förordningen (1949:661) om skyldighet för domstol att lämna uppgifter i mål och ärenden enligt föräldrabalken m.m.
- förordningen (1956:183) angående omreglering av vissa ersättningar på grund av statsunderstödd olycksfallsförsäkring för fiskare
- Kungl. Maj:ts Förordning (1962:308) om förhöjning av vissa livräntor på grund av statsunderstödd olycksfallsförsäkring för fiskare
- förordningen (1969:624) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap
- kungörelsen (1973:810) om socialnämnds medverkan vid fastställande av faderskap, m.m.
- förordningen (1979:56) om tillämpning av en konvention den 5 maj 1978 mellan Sverige och Grekland rörande social trygghet
- förordningen (1982:249) om tillämpning av en konvention den 4 januari 1980 mellan Sverige och Marocko om social trygghet
- förordning (1982:887) om tillämpning av en konvention den 25 september 1979 mellan Sverige och Italien om social trygghet

- förordningen (1983:22) om tillämpning av en konvention den 2 juli 1982 mellan Sverige och Nederländerna om social trygghet
- förordningen (1984:555) om tillämpning av en konvention den 4 februari 1983 mellan Sverige och Spanien om social trygghet
- förordningen (1987:452) om avgifter vid de allmänna domstolarna
- förordningen (2001:708) om medicinskt födelseregister hos Socialstyrelsen
- förordningen (2001:589) om behandling av personuppgifter i Skatteverkets folkbokföringsverksamhet
- förordningen (2001:637) om behandling av personuppgifter inom socialtjänsten
- förordningen (2012:346) om kvalitets- och säkerhetsnormer vid hantering av mänskliga organ
- förordningen (2014:115) med instruktion för utrikesrepresentationen
- förordningen (2017:292) med instruktion för Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd
- Statistiska centralbyråns kungörelse (1979:124) om procenttal för ändring av vissa underhållsbidrag
- Statistiska centralbyråns kungörelse (1980:70) om procenttal för ändring av vissa underhållsbidrag
- Statistiska centralbyråns kungörelse (1981:185) om procenttal för ändring av vissa underhållsbidrag
- Statistiska centralbyråns kungörelse (1982:46) om procenttal för ändring av vissa underhållsbidrag
- Statistiska centralbyråns kungörelse (1982:1281) om procenttal för ändring av vissa underhållsbidrag
- Statistiska centralbyråns kungörelse (1984:1138) om procenttal för ändring av vissa underhållsbidrag
- Statistiska centralbyråns kungörelse (1985:1039) om procenttal för ändring av vissa underhållsbidrag

– Statistiska centralbyråns kungörelse (1986:1429) om procenttal för ändring av vissa underhållsbidrag
– Statistiska centralbyråns kungörelse (1987:1343) om procenttal för ändring av vissa underhållsbidrag
– Statistiska centralbyråns kungörelse (1988:1612) om procenttal för ändring av vissa underhållsbidrag
– Statistiska centralbyråns kungörelse (1989:1074) om procenttal för ändring av vissa underhållsbidrag
– Statistiska centralbyråns kungörelse (1990:1459) om procenttal för ändring av vissa underhållsbidrag

Vissa av författningarna är föråldrade och ska därför upphävas

Fyra av författningarna ovan gäller uppräkning av äldre yrkesskadelivräntor för ersättning för tid från och med juli 1956 till och med december 1967. Det handlar om lagen (1955:469) angående omreglering av vissa ersättningar enligt lagen den 17 juni 1916 (nr 235) om försäkring för olycksfall i arbete m.m., lagen (1962:303) om förhöjning av vissa ersättningar i anledning av yrkesskada m.m., förordningen (1956:183) angående omreglering av vissa ersättningar på grund av statsunderstödd olycksfallsförsäkring för fiskare och Kungl. Maj:ts förordning (1962:308) om förhöjning av vissa livräntor på grund av statsunderstödd olycksfallsförsäkring för fiskare. Enligt Försäkringskassan bör den uppräkning som ska göras enligt dessa äldre författningar redan ha gjorts. Med hänsyn till att den skadade måste begära ersättning inom viss tid, bör det inte heller kunna tillkomma ärenden i vilka det ska göras en uppräkning enligt de aktuella författningarna. För ersättningsanspråk som ska hanteras enligt lagen (1954:243) om yrkesskadeförsäkring gäller att rätten till ersättning är begränsad i tiden så att sjukpenning och livränta inte kan utgå för längre tid tillbaka än två år (jfr 29 §). De allmänna preskriptionsbestämmelserna enligt preskriptionslagen (1981:130) föreskriver att en fordran preskriberas efter tio år. Det finns enligt Försäkringskassan inte skäl att tro att preskriptionstiden i grundförfattningarna skulle uppgå till mer än femtio år. Fiskarförsäkringsfonden, den särskilda för fiskare avsedda försäkringen mot skada till följd av olycksfall, avskaffades

dessutom 2019, eftersom det inte fanns några förmånstagare kvar (se prop. 2019/20:1 s. 97).[73]

Vi instämmer i Försäkringskassans bedömning att de aktuella författningarna är föråldrade och alltså inte längre behövs. Vi föreslår därför att de upphävs.

I några författningar är det inte möjligt eller lämpligt att byta ut ”mor”, ”far” och ”förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken” mot ”förälder”

Några av de författningar vi har identifierat ovan inkorporerar en konvention om social trygghet mellan Sverige och olika länder i svensk rätt.[74] Inkorporeringslagen innehåller inte någon av termerna för förälder och föräldraskap. Däremot återfinns benämningen moderskap i själva konventionen. Sverige kan inte ensidigt ändra en konvention och vi föreslår därför inte någon följdändring.

I några författningar som innehåller en eller flera termer för förälder och föräldraskap återfinns termen eller termerna i övergångsbestämmelser. Vidare återfinns ”moder” i lagen (1949:382) om införande av föräldrabalken och ”far- eller morföräldrar” i lagen (1999:1230) om ikraftträdande av inkomstskattelagen (1999:1229). I övergångsbestämmelserna, lagen om införande av föräldrabalken och lagen om ikraftträdande av inkomstskattelagen regleras förhållandet till äldre föreskrifter. I dessa äldre föreskrifter finns de olika termerna för föräldraskap fortfarande kvar. Det är mot den bakgrunden inte lämpligt att i övergångsbestämmelserna, lagen om införande av föräldrabalken och lagen om ikraftträdande av inkomstskattelagen ersätta dessa med ”förälder”. Vi föreslår därför inte några sådana följdändringar.

Vi föreslår inte heller några följdändringar i Statistiska centralbyråns kungörelser. Statistiska centralbyrån, numera Statistikmyndigheten SCB, ansvarar för officiell statistik och annan statlig statistik.

[73] Försäkringskassans svar till utredningen om de aktuella författningarna finns diarieförtt hos utredningen (2021-12-15).

[74] Lagen (2005:234) om konvention mellan Sverige och Turkiet om social trygghet, lagen (2013:134) om nordisk konvention om social trygghet, lagen (2013:524) om konvention om social trygghet mellan Sverige och Indien, förordningen (1979:56) om tillämpning av en konvention den 5 maj 1978 mellan Sverige och Grekland rörande social trygghet, förordningen (1982:249) om tillämpning av en konvention den 4 januari 1980 mellan Sverige och Marocko om social trygghet, förordning (1982:887) om tillämpning av en konvention den 25 september 1979 mellan Sverige och Italien om social trygghet, förordningen (1983:22) om tillämpning av en konvention den 2 juli 1982 mellan Sverige och Nederländerna om social trygghet och förordningen (1984:555) om tillämpning av en konvention den 4 februari 1983 mellan Sverige och Spanien om social trygghet.

Tidigare beslutade SCB om kungörelser om procenttal för ändring av vissa underhållsbidrag. I några av dessa kungörelser finns det bestämmelser om underhållsbidrag till en ”fader” eller ”moder”. Reglerna om barns skyldighet att underhålla föräldrar som på grund av sjukdom eller annan sådan orsak inte kan försörja sig avskaffades den 1 juli 1979. Kungörelserna bör därför ha liten eller ingen praktisk betydelse i dag. Eftersom det är fråga om myndighetsföreskrifter blir det upp till berörd myndighet att överväga om det finns behov av att ändra i kungörelserna eller om de i stället ska upphävas.

Vi återkommer i avsnitt 12.6.2–12.6.4 till hur följdändringarna med anledning av de olika termerna för föräldraskap ska genomföras i övriga författningar.

12.6.2 I vissa författningar ska ”mor”, ”far” och ”förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken” ersättas med ”förälder”

Förslag: I ett stort antal bestämmelser ska ”mor”, ”far” och ”förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken” i olika variationer ersättas med ”förälder” eller ”föräldraskap”.

Med rättsligt föräldraskap följer olika rättigheter och skyldigheter, bland annat rätten till arv och skyldigheten att betala underhåll till sitt barn. I de flesta sammanhang är de rättigheter och skyldigheter som följer med föräldraskapet lika för alla föräldrar, oberoende av hur föräldraskapet har etablerats. Vår utgångspunkt för följdändringarna är därför att ”mor”, ”far” och ”förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken” ska ersättas med ”förälder”. ”Den förälder som har fött barnet” och ”den förälder som inte har fött barnet” ska bara användas när det är nödvändigt att göra åtskillnad mellan föräldrar och det inte redan framgår av bestämmelsen i övrigt vilken typ av förälder den gäller för.

Vi har identifierat fem olika kategorier av författningar där de olika termerna kan ersättas med ”förälder” eller ”föräldraskap”. En *första kategori* av författningar innehåller samtliga benämningar eller både ”mor” och ”far”, bland annat 10 kap. 5 § föräldrabalken, 21 kap. 1 § rättegångsbalken, 13 kap. 13 § socialförsäkringsbalken, 7 kap. 8 § lagen (2006:351) om genetisk integritet m.m. och förordningen (1949:661) om skyldighet för domstol att lämna uppgifter i mål och ärenden enligt föräldrabalken m.m. Eftersom författningarna redan i dag ut-

tryckligen omfattar både den förälder som har fött barnet och den av föräldrarna som inte har fött barnet, ska de befintliga uttrycken ersättas med ”förälder” eller ”föräldraskap”.

Av en *andra kategori* av författningar framgår det av sammanhanget att bestämmelsen bara aktualiseras för den av föräldrarna som inte har fött barnet. Det handlar framför allt om bestämmelser som tar sikte på bekräftelse av föräldraskap, bland annat 6 kap. 4 § och 12 kap. 2 § föräldrabalken, samt 1 § förordningen (2021:1046) om digital bekräftelse av föräldraskap. Men även bestämmelser som 20 kap. 1 § föräldrabalken, som tillämpas i mål om föräldraskap som handläggs enligt föräldrabalken, 16 § förordningen (2001:637) om behandling av personuppgifter inom socialtjänsten, som gäller ärenden om fastställande av föräldraskap, och 6 kap. 6 § lagen om genetisk integritet m.m., där behovet av uppgifter om en insemination bara kan uppstå i ett mål om föräldraskap för den av föräldrarna som inte har fött barnet. I dessa författningar är det inte nödvändigt att uttryckligen ange vilken typ av förälder bestämmelsen omfattar. Även här ska alltså de olika uttrycken ersättas med ”förälder” eller ”föräldraskap”.

En *tredje kategori* av författningar, bland annat 4 § lagen (2002:160) om läkemedelsförmåner m.m. och 8 kap. 2 § hälso- och sjukvårdslagen (2017:30), innehåller en upplysningsbestämmelse om att den som inte är bosatt här har rätt till vårdförmåner i Sverige vid sjukdom eller moderskap enligt vad som följer av Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 883/2004 av den 29 april 2004 om samordning av de sociala trygghetssystemen (förordningen om samordning av de sociala trygghetssystemen). Rätten till vårdförmåner följer direkt av förordningen om samordning av de sociala trygghetssystemen och ”moderskap” kan därför ersättas med ”föräldraskap” utan att detta medför någon ändring i sak.

En *fjärde kategori* av författningar tar sikte på situationen att ett föräldraskap ska fastställas genom dom, har fastställts genom dom eller har hävts. Det handlar bland annat om möjligheten att pröva frågan om underhållsbidrag till barnet i ett mål om fastställande av föräldraskap (se bland annat 7 kap. 12, 13 och 15 §§ föräldrabalken), möjligheten att få ersättning för utgivet underhållsbidrag eller underhållsstöd (se bland annat 1 och 2 §§ lagen [1969:620] om ersättning i vissa fall för utgivna underhållsbidrag och 19 kap. 9 och 46 §§ socialförsäkringsbalken), förutsättningarna för en talan om förlust av efternamn (se 21 och 45 §§ lagen [2016:1013] om personnamn), möjligheten

att få biträde av utlandsmyndighet (se 3 kap. 17 § förordningen [2014:115] med instruktion för utrikesrepresentationen) och skyldigheten för socialnämnden att rådgöra med jurist innan nämnden väcker talan om fastställande av föräldraskap (se 3 § kungörelsen [1973:810] om socialnämnds medverkan vid fastställande av faderskap).

Föräldraskapet för den som har fött barnet följer av själva födandet och är därför i regel inte föremål för fastställande eller hävande. Av våra förslag i avsnitt 12.2.3 följer att om det av någon anledning inte är känt eller är oklart vem som har fött ett barn, kommer föräldraskapet för den som har fött barnet i allmänhet kunna registreras i folkbokföringen efter en utredning av socialnämnden. Om det i ett undantagsfall inte är möjligt för Skatteverket att registrera föräldraskapet för den som har fött barnet i folkbokföringen eller ändra en felaktig uppgift om vem som har fött barnet, är det dock möjligt att föra en positiv eller negativ fastställelsetalan om föräldraskapet enligt 13 kap. 2 § rättegångsbalken (se rättsfallen SvJT 1968 ref. s. 89 och NJA 2007 s. 684). I en sådan situation kan det alltså bli aktuellt att fastställa eller häva föräldraskapet för den av föräldrarna som har fött barnet. I praktiken kommer situationen att vara mycket ovanlig. Om den skulle inträffa är det dock rimligt att de regler som i dag gäller för den av föräldrarna som inte har fött barnet ska gälla också för den av föräldrarna som har fött barnet. Vi föreslår mot den bakgrunden att ”far” och ”faderskap” samt ”förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken” och ”föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken” i de aktuella bestämmelserna ska ersättas med ”förälder” och ”föräldraskap”.

En *femte kategori* av författningar handlar om utredningar av faderskap eller föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken. Vårt förslag om att införa en lagfäst skyldighet för socialnämnden att försöka utreda vem som har fött ett barn när detta inte är känt eller är oklart, innebär att utredningar av föräldraskap också kan avse den av föräldrarna som har fött barnet. Det är rimligt att bestämmelser som reglerar föräldraskapsutredningar omfattar alla typer av utredningar om föräldraskap. I dessa bestämmelser, som bland annat finns i 12 kap. 2 § socialtjänstlagen (2001:453), 12 § förordningen (2001:637) om behandling av personuppgifter inom socialtjänsten och 1 § kungörelsen (1973:810) om socialnämnds medverkan vid fastställande av faderskap, m.m. ska därför ”faderskap” och ”föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken” ersättas med ”föräldraskap”.

Utöver dessa fem kategorier av författningar finns det anledning att nämna ytterligare fyra författningar. I *ärvdabalken* finns det en särskild tidsfrist för den som vill grunda sin arvsrätt på faderskapet eller föräldraskapet enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken till den avlidne. Om någon vill grunda sin arvsrätt på sitt faderskap eller föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken och detta varken är fastställt eller känt för övriga dödsbodelägare, boutredningsman eller den som sitter kvar i boet, måste personen göra sin rätt gällande inom tre månader från dödsfallet, eller om bouppteckningen förrättas senare, senast vid bouppteckningen (16 kap. 3 a § ärvdabalken). Bestämmelsen gäller i dag inte för den av föräldrarna som har fött barnet. Föräldraskapet för den som har fött barnet följer av själva födandet och är därför i regel inte föremål för fastställande. Eftersom Skatteverket registrerar föräldraskap i folkbokföringen är det dock i allmänhet känt vem som har fött ett barn. Om föräldraskapet för den som har fött barnet i ett undantagsfall varken är registrerat i folkbokföringen eller på något annat sätt är känt av den ovan angivna personkretsen är det, enligt vår uppfattning, rimligt att den som vill grunda sin arvsrätt på föräldraskapet ska göra det inom samma tidsfrist som gäller för den av föräldrarna som inte har fött barnet. Vi föreslår därför att ”faderskapet” ersätts av ”föräldraskapet” och att tillägget i andra stycket om att bestämmelsen också gäller i fråga om föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken tas bort.

Folkbokföringslagen (1991:481) innehåller regler om när folkbokföring ska ske. Ett barn som föds levande här i landet ska folkbokföras om modern är folkbokförd eller om fadern är folkbokförd och vårdnadshavare (2 § första stycket). Motsvarande åtskillnad – att folkbokföring på grund av att fadern är folkbokförd kräver att fadern också är barnets vårdnadshavare – görs beträffande barn som föds levande utom landet (2 § andra stycket och 2 a §). Eftersom barnets mor alltid är barnets vårdnadshavare när barnets föds (6 kap. 3 § föräldrabalken), medför dock de olika reglerna för barn med en folkbokförd mor respektive barn med en folkbokförd far inte någon skillnad i praktiken. Av förarbetena till aktuella bestämmelser framgår att syftet med kravet på att den folkbokförda fadern även ska vara barnets vårdnadshavare, är att barnet bör ha viss anknytning till Sverige för att folkbokföring ska ske och att det också bör finnas ett praktiskt behov av folkbokföring, t.ex. på grund av att fadern, i sin egenskap av far och vårdnadshavare för barnet, är berättigad till vissa

socialförsäkringsförmåner i Sverige (se prop. 1997/98:9 s. 85–87). Det finns mot den bakgrunden inte några skäl att i de aktuella bestämmelserna göra åtskillnad mellan en förälder som har fött barnet respektive en förälder som inte har fött barnet. För att ett barn som föds levande här i landet eller utomlands ska folkbokföras här bör det krävas att en förälder är folkbokförd och vårdnadshavare. Vi föreslår därför en sådan ändring i 2 och 2 a §§ folkbokföringslagen.

Lagen (1974:752) om nordisk vittnesplikt m.m. bygger på en nordisk överenskommelse och innehåller regler om vittnesplikt inom de nordiska länderna. I lagen används uttrycken ”äktenskaplig börd” och ”faderskapet till barn utom äktenskap”. Som framgår av avsnitt 3.1.1 utmönstrades ”barn i äktenskapet” och ”barn utom äktenskapet” ur den svenska föräldraskapsrättsliga regleringen 1977. Uttrycken förekommer inte heller i de övriga nordiska länderna utan motsvaras i dag av ”faderskap”. I samtliga nordiska länder finns det i dag också regler om föräldraskap för den av kvinnorna i en samkönad relation som inte har fött barnet (se avsnitt 9.1.1, 9.2.1, 9.3.1 och 9.4.1). Vidare kan ett mål om föräldraskap i domstol i dag också avse föräldraskapet för den som har fött barnet. Med hänsyn till syftet med den nordiska överenskommelsen – att införa en nordisk vittnesplikt – föreslår vi därför att ”äktenskaplig börd” och ”faderskapet till barn utom äktenskap” ersätts med ”föräldraskapet till barn” (se prop. 1974:95 s. 91–94).

Slutligen finns det i *förordningen (2001:589) om behandling av personuppgifter i Skatteverkets folkbokföringsverksamhet* en bestämmelse om Skatteverkets underrättelseskyldighet till socialnämnden. När det gäller föräldraskap avser underrättelseskyldigheten i dag endast situationen att barnet inte har någon förälder omedelbart på grund av lag, dvs. på grund av en tillämpning av den svenska föräldraskapspresumtionen eller en motsvarande utländsk presumtion (7 § första stycket 1). Utformningen innebär att Skatteverket inte har någon underrättelseskyldighet när föräldraskapet för den som har fött barnet inte kan registreras trots att socialnämnden har behov av den informationen för att kunna bedöma när en utredning ska inledas.[75] Vidare innebär utformningen att Skatteverket kan bli skyldig att underrätta socialnämnden trots att barnet redan har två föräldrar registrerade i folkbokföringen, t.ex. om barnet folkbokförs i samband med inflyttning till Sverige och föräldraskapet för barnets andra förälder då redan

[75] Se avsnitt 12.2.3 om vårt förslag om en lagstadgad skyldighet för socialnämnden att utreda vem som har fött ett barn.

är fastställt genom bekräftelse. Detta är inte ändamålsenligt. Bestämmelsen bör därför omformuleras så att underrättelseskyldigheten omfattar alla situationer när föräldraskapet till barnet inte följer av föräldrabalken eller annan lag. Om den förälder som har fött barnet har fyllt 18 år och är folkbokförd i Sverige, ska, liksom i dag, underrättelseskyldigheten inträda först 15 dagar efter barnets födelse.

12.6.3 I andra författningar finns det ett behov av att ange huruvida bestämmelserna gäller för den förälder som har fött barnet eller barnets andra förälder

Förslag: I vissa bestämmelser ska ”mor” ersättas med ”den som har fött barnet” eller ”den förälder som har fött barnet” och ”far” och ”förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken” ersättas med ”den förälder som inte har fött barnet” eller ”barnets andra förälder”.

Som framgår ovan är, i de flesta sammanhang, de rättigheter och skyldigheter som följer med ett rättsligt föräldraskap lika för alla föräldrar, oberoende av hur föräldraskapet har etablerats. I vissa situationer tillerkänns dock föräldrar olika rättigheter och skyldigheter beroende på om föräldern har fött barnet eller inte. I de fall det är nödvändigt att göra åtskillnad mellan föräldrar beroende på om det handlar om en förälder som har fött barnet eller en förälder som inte har fött barnet och det inte redan framgår av bestämmelsen i övrigt vilken typ av förälder den gäller för föreslår vi att ”mor” ska ersättas med ”den som har fött barnet” eller ”den förälder som har fött barnet” samt ”far” och ”förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken” med ”den förälder som inte har fött barnet” eller ”barnets andra förälder”.

Följande bestämmelser innehåller ”mor” eller ”modern” och ska ersättas med ”den förälder som har fött barnet”.

– 6 kap. 3 § föräldrabalken
– 12 kap. 5 § andra stycket socialförsäkringsbalken
– 13 kap. 11 § 2 socialförsäkringsbalken
– 18 kap. 8 socialförsäkringsbalken

– 60 kap. 24 socialförsäkringsbalken[76]
– 60 kap. 28 § socialförsäkringsbalken
– 1 § lagen (1962:512) om indrivning i Sverige av underhållsbidrag, fastställda i Danmark, Finland, Island eller Norge
– 6 § folkbokföringslagen (1991:481)
– 7 § förordningen (2001:589) om behandling av personuppgifter i Skatteverkets folkbokföringsverksamhet
– 3 och 4 §§ förordningen (2021:1046) om digital bekräftelse av föräldraskap

Följande bestämmelser innehåller ”mor” eller ”modern” och ska ersättas med ”den som har fött barnet”. I dessa bestämmelser är det den biologiska kopplingen, inte den rättsliga, som är av betydelse för tillämpningen.

– 12 kap. 5 § första stycket socialförsäkringsbalken[77]
– 5 kap. 6 § lagen (2002:297) om biobanker i hälso- och sjukvården m.m.
– 4 § förordningen (2001:708) om medicinskt födelseregister hos Socialstyrelsen (här ska även ”kvinna” ersättas med ”den som har fött barnet”)
– bilagan till förordningen (2012:346) om kvalitets- och säkerhetsnormer vid hantering av mänskliga organ (”donatorns biologiska mor” ska ersättas med ”den som har fött donatorn”)

[76] I paragrafen anges vem av föräldrarna som ska tillgodoräknas det pensionsgrundande beloppet för barnår när föräldrarna inte gör någon anmälan om detta. Enligt paragrafen ska det pensionsgrundande beloppet i en sådan situation i första hand tillgodoräknas den av föräldrarna som, för det år beloppet avser, har lägst pensionsunderlag. Om ingen av föräldrarna har något pensionsunderlag för det året eller om de har lika högt underlag, ska det pensionsgrundande beloppet tillgodoräknas barnets mor eller, om föräldrarna är av samma kön, den äldre av dem. Eftersom paragrafen också omfattar adoptivföräldrar, medför vårt förslag att ersätta ”mor” med ”den förälder som har fött barnet” ett behov av en följdändring för att även fortsatt täcka in situationen att ingen av föräldrarna har fött barnet. Vi föreslår därför att ”om föräldrarna är av samma kön, den äldre av dem” ersätts av ”Har ingen av föräldrarna fött barnet ska det pensionsgrundande beloppet tillgodoräknas kvinnan, om föräldrarna är av olika kön, och den äldre av dem, om föräldrarna är av samma kön.”.

[77] I bestämmelsen anges från vilken tidpunkt före barnets födelse som rätten till föräldrapenning inträder. Vi föreslår därför att ”barnets mor” i det här fallet ersätts med ”den som ska föda barnet”.

I 2 § kungörelsen (1973:810) om socialnämnds medverkan vid fastställande av faderskap, m.m. föreslår vi att ”moderns” ska ersättas med ”den andra förälderns”. I föräldraledighetslagen (1995:584) förekommer uttrycket mammaledighet (3 och 4 §§). Vi föreslår att det ska ersättas med ”ledighet i samband med barns födelse”.

Följande bestämmelser innehåller ”far” eller ”faderskap” och ska ersättas med ”den förälder som inte har fött barnet” och ”föräldraskap för den som inte har fött barnet”.

– 13 kap. 10 § socialförsäkringsbalken
– 2 och 4 §§ kungörelsen (1973:810) om socialnämnds medverkan vid fastställande av faderskap, m.m.

Följande bestämmelser innehåller ”fadern” eller ”faderskapet” och ska ersättas med ”barnets andra förälder” och ”föräldraskapet för barnets andra förälder”.

– 18 kap. 8 § socialförsäkringsbalken
– 6 § folkbokföringslagen

12.6.4 ”Morförälder”, ”farförälder” och ”förälder till en förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken” ska ersättas med motsvarande könsneutrala uttryck

Förslag: ”Morförälder”, ”farförälder” och ”förälder till en förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken” ska ersättas med motsvararande könsneutrala uttryck.

Några författningar i vår genomgång ovan innehåller bestämmelser som tar sikte på farföräldrar, morföräldrar eller föräldrar till en förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken. Det handlar om bestämmelser i föräldrabalken (6 kap. 15 a §), ärvdabalken (2 kap. 3 §), lagen (1967:531) om tryggande av pensionsutfästelse m.m. (5 §), sametingslagen (1992:1433) (1 kap. 2 §) och inkomskattelagen (1999:1229) (2 kap. 22 §, 27 kap. 12 § och 62 kap. 3 §).

Orden farförälder och morförälder är visserligen etablerade i det svenska språkbruket. Vårt förslag om att införa ett könsneutralt för-

äldrabegrepp innebär dock att det inte längre kommer att finnas någon rättslig definition av ”mor”, ”far” och ”förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken”. För att åstadkomma en tydlig reglering bör därför även ”farförälder”, ”morförälder” och ”förälder till en förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken” bytas ut mot könsneutrala alternativ. Ytterligare en fördel med att byta ”farförälder” och ”morförälder” mot könsneutrala uttryck är att bestämmelserna då kommer att inkludera icke-binära personer, dvs. personer vars könsidentitet inte följer tvåkönsnormen.

12.7 Övriga följdändringar

Förslag: Uppgiften att besluta på socialnämndens vägnar avseende en utredning om vem som har fött ett barn ska kunna delegeras.

Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöds uppdrag som kunskapsmyndighet för socialnämndernas familjerättsliga ärenden ska omfatta både utredning och fastställande av föräldraskap.

Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd ska fastställa formulär till det protokoll som socialnämnden ska föra vid utredning av vem som har fött ett barn.

Hänvisningarna till registrerad partner i lagen om genetisk integritet m.m. ska tas bort.

Hänvisningar till bestämmelser i 1–3 kap. föräldrabalken som har fått en ny paragrafnumrering ska ändras. Vidare ska motsvarande moderniseringar som har gjorts av språket i 1–3 kap. föräldrabalken göras i andra bestämmelser som rör föräldraskapsfrågor.

Det finns ett behov av ytterligare följdändringar

Vårt förslag till nya 1–3 kap. föräldrabalken innebär inte bara att den föräldraskapsrättsliga regleringen blir könsneutral. Förslaget medför också en ny paragrafnumrering och ett enklare och mer modernt språk. Vidare innebär förslaget att det inte längre uttryckligen anges att reglerna om föräldraskap omfattar den som är registrerad partner och att det införs en lagstadgad skyldighet för socialnämnden att för-

söka utreda vem som har fött ett barn när detta inte är känt eller är oklart. Det finns mot den bakgrunden ett behov av ytterligare följdändringar.

Följdändringar med anledning av att socialnämnden får en lagstadgad skyldighet att försöka utreda vem som har fött ett barn

I avsnitt 12.2.3 föreslår vi att det ska införas en lagstadgad skyldighet för socialnämnden att försöka utreda vem som har fött ett barn när detta inte är känt eller är oklart. Uppdrag att besluta på socialnämndens vägnar när det gäller en sådan utredning bör, på samma sätt som gäller för utredningar av föräldraskap för barnets andra förälder, kunna delegeras. Vi föreslår därför att 10 kap. 5 § socialtjänstlagen (2001:453), som reglerar socialnämndernas möjlighet att delegera uppgifter enligt föräldrabalken, kompletteras med en hänvisning till utredningar om vem som har fött ett barn (2 kap. 1 § föräldrabalken).

Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd (MFoF) är kunskapsmyndighet för socialnämndernas familjerättsliga ärenden. Enligt instruktionen ska MFoF bedriva och främja ett kunskapsbaserat arbete och ansvara för kunskapsförmedling i frågor som rör socialnämndernas familjerättsliga ärenden om bland annat fastställande av faderskap och föräldraskap (1 § 2 förordningen [2017:292] med instruktion för Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd). MFoF:s ansvar som kunskapsmyndighet bör återspegla den nya utredningsskyldigheten. Eftersom ett föräldraskap för den som har fött barnet i regel inte fastställs föreslår vi att ”fastställande av faderskap och föräldraskap” ersätts med ”utredning och fastställande av föräldraskap”.

Det finns även behov av följdändringar i kungörelsen (1973:810) om socialnämnds medverkan vid fastställande av faderskap, m.m. För det första bör förordningens rubrik återspegla den nya utredningsskyldigheten. Vi föreslår därför att förordningen ska få namnet ”förordningen om socialnämndens medverkan vid utredning och fastställande av föräldraskap”. För det andra bör det anges i förordningen att MFoF ska fastställa formulär till det protokoll som socialnämnden ska föra vid utredning av vem som har fött ett barn. Vi föreslår därför att ”faderskap” i 1 § ersätts av ”föräldraskap”.

Följdändringar med anledning av att det inte längre uttryckligen anges att reglerna om föräldraskap omfattar den som är registrerad partner

Ett registrerat partnerskap har med ett fåtal undantag samma rättsverkningar som ett äktenskap. Bestämmelser i lag med anknytning till äktenskap och makar tillämpas på motsvarande sätt på registrerat partnerskap och registrerad partner, vilket innebär att bestämmelser i bland annat föräldrabalken som tar sikte på personer som är gifta med varandra gäller även registrerade partner utan att detta uttryckligen anges (3 kap. 1 § andra stycket lagen [1994:1117] om registrerat partnerskap och 2 § lagen [2009:260] om upphävande av lagen [1994:1117] om registrerat partnerskap). I avsnitt 12.1.4 föreslår vi därför att de hänvisningar som i dag finns till registrerad partner och registrerade partnerskap i 1–3 kap. föräldrabalken ska tas bort. Detta innebär att det inte längre uttryckligen kommer att anges att reglerna om föräldraskap omfattar den som är registrerad partner.

Hänvisningar till registrerad partner finns även i lagen (2006:351) om genetisk integritet m.m. Det handlar om definitionen av ensamstående kvinna (1 kap. 5 §), tillämpningsområdet för reglerna om insemination (6 kap. 1 §) och tillämpningsområdet för reglerna om befruktning utanför kroppen (7 kap. 1 §). Som framgår ovan gäller de aktuella bestämmelserna för registrerade partner utan att detta uttryckligen anges. Hänvisningarna är således överflödiga och vårt förslag är därför att de ska tas bort.

Följdändringar med anledning av den nya paragrafnumreringen i 1–3 kap. föräldrabalken och ett modernare och enklare språk

Vårt förslag till nya 1–3 kap. föräldrabalken innebär att flera bestämmelser i kapitlen får en ny paragrafnumrering. Den nya paragrafnumreringen medför ett behov av följdändringar i de författningar som hänvisar till en bestämmelse med en ny numrering. Följande författningar berörs.

– 7 § lagen (1958:642) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap[78] – hänvisningen till 2 kap. 6 § föräldrabalken ändras till 2 kap. 7 § föräldrabalken.

[78] Vi föreslår i avsnitt 12.4.6 att rubriken till lagen ska vara lagen (1958:642) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av föräldraskap och att 7 § ska betecknas 8 §.

– 10 kap. 5 § socialtjänstlagen (2001:453) – hänvisningarna till 1 kap. 4, 9, 13 och 14 §§, 2 kap. 1, 4–6 och 8–9 §§ och 3 kap. 5, 6 och 8 §§ föräldrabalken ändras till 1 kap. 5 §, 2 kap. 2, 5–8 och 10 §§ och 3 kap. 6, 7 och 9 §§ föräldrabalken.
– 1 § förordningen (1969:624) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap[79] – hänvisningen till 2 kap. 6 § föräldrabalken ändras till 2 kap. 7 § föräldrabalken.
– 1 § förordningen (2021:1046) om digital bekräftelse av föräldraskap – hänvisningen till 1 kap. 4 a § föräldrabalken ändras till 1 kap. 4 § föräldrabalken.

Vårt förslag till nya 1–3 kap. föräldrabalken innebär vidare att bestämmelserna får ett enklare och modernare språk. Detta bör återspeglas i andra bestämmelser som rör frågor om föräldraskap, t.ex. ska ”är myndig” ersättas med ”har fyllt 18 år” i 7 § andra stycket förordningen (2001:589) om behandling av personuppgifter i Skatteverkets folkbokföringsverksamhet.

[79] Vi föreslår i avsnitt 12.4.6 att rubriken till förordningen ska vara förordningen (1969:624) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av föräldraskap.

13 Utökade möjligheter till adoption

13.1 Vårt uppdrag och allmänna utgångspunkter

En adoption innebär att det skapas ett familjerättsligt förhållande mellan adoptivföräldern och adoptivbarnet. Genom adoptionen betraktas adoptivbarnet i rättsligt hänseende som adoptivförälderns barn och inte som barn till sina tidigare föräldrar. Om någon har adopterat en makes eller sambos barn, s.k. styvbarnsadoption, ska den adopterade dock anses som parets gemensamma barn.

I dag är det endast makar och sambor som får adoptera gemensamt eller som kan åstadkomma ett gemensamt föräldraskap genom att adoptera sin partners barn. Makar eller sambor måste också som huvudregel adoptera gemensamt. Det har dock i olika sammanhang påpekats att det, särskilt vid vuxenadoption, kan finnas behov av att möjliggöra gemensam adoption och styvbarnsadoption även efter det att makar eller sambor har separerat. Vidare har det gjorts gällande att en make eller sambo kan ha behov av att adoptera ensam i fler fall än vad som är möjligt i dag. Frågorna uppmärksammades bland annat i samband med 2018 års adoptionsreform (se prop. 2017/18:121 s. 67 och bet. 2017/18:CU14 s. 28 och 29). De har också varit föremål för återkommande diskussioner i riksdagen och media (se bland annat svar på skriftlig fråga 2019/20:537 och kommittémotion 2020/21:3248).

Adoption är för många människor ett viktigt sätt att få juridisk bekräftelse på sin familj. Enligt våra direktiv kan det tänkas att ett barn senare i livet genom adoption vill manifestera sin relation till en bonusförälder som barnet vuxit upp med, trots att bonusföräldern inte längre är gift eller sambo med barnets förälder. På motsvarande sätt kan någon som har vuxit upp i ett familjehem vilja bli adopterad av de tidigare familjehemsföräldrarna men att de då har separerat. Vid dödsfall inom familjen kan det tänkas att någon som har vuxit upp med en bonusförälder vill bli adopterad av denne utan att släktskapet

till den avlidna föräldern upphör. Som regelverket ser ut är det i dag inte möjligt med adoption i någon av dessa situationer. Reglerna tillåter inte heller att den som är gift eller sambo ensam adopterar t.ex. en tidigare makes barn eller ett tidigare familjehemsplacerat barn.

Enligt våra direktiv kan det hävdas att reglerna om gemensam adoption och styvbarnsadoption är alltför restriktiva och inte i tillräcklig utsträckning tillåter att starka familjeband som ett barn har skapat med en social förälder kan formaliseras genom adoption efter separation eller dödsfall. Vårt uppdrag är därför att ta ställning till om det ska bli möjligt med gemensam adoption för personer som inte längre är gifta eller sambor med varandra och om det ska bli möjligt med styvbarnsadoption av en tidigare makes eller sambos barn. Uppdraget omfattar inte att överväga möjligheter till gemensam adoption för andra än tidigare makar eller sambor.

En självklar utgångspunkt för våra överväganden är att adoptionsreglerna ska utformas utifrån barnets bästa. Reglerna ska också stå i överensstämmelse med de fri- och rättigheter som garanteras i bland annat Europakonventionen.

13.2 Tidigare överväganden och kritiken mot nuvarande regelverk

Regelverket om adoption innehåller vissa generella begränsningar av vem som får adoptera. Bland annat ska den som vill adoptera ha fyllt 18 år. Vidare är det bara makar och sambor som får adoptera gemensamt och som kan åstadkomma ett gemensamt föräldraskap genom styvbarnsadoption. Som huvudregel är det inte heller tillåtet för en make eller sambo att adoptera utan medverkan av den andra maken eller sambon. Makar och sambor får alltså som utgångspunkt endast adoptera gemensamt.

Att sambor får adoptera gemensamt är en relativt ny företeelse. Fram till 2018 var möjligheten till gemensam adoption förbehållen gifta par. Enligt förarbetena till den tidigare regleringen ansågs detta bäst motsvara avsikten med adoption – att skapa ett förälder-barn-förhållande. Vidare bedömdes att syftet med adoptionen skulle förfelas om två personer som inte var gifta med varandra gemensamt fick anta adoptivbarn. En sådan adoption befarades också medföra

olösliga svårigheter i fråga om fördelningen av ”föräldramakten” mellan adoptanterna (se NJA II 1917 s. 483).

I dag ser emellertid familjebildningen inte ut på samma sätt som när adoptionsreglerna infördes för mer än 100 år sedan. I förarbetena till den modernisering av adoptionsreglerna som gav sambor rätt att adoptera, framhölls att det väsentliga för barnet är att det par som vill adoptera kan erbjuda en stabil och trygg uppväxtmiljö och detta gäller oavsett vilken samlevnadsform ett par väljer. När det gäller styvbarnsadoption och adoption av ett barn som är eller har varit familjehemsplacerat hos den som ansöker om adoption ansågs det vidare naturligt att inte göra någon skillnad mellan makar och sambor. I dessa fall har sökandena redan en relation till barnet och det framstod som obefogat att valet av samlevnadsform i en sådan situation skulle avgöra om barnet kan få den trygghet som en adoption innebär. Detsamma bedömdes gälla vid vuxenadoption (prop. 2017/18:121 s. 31).

Som framgår ovan har regelverket om adoption kritiserats. Enligt kritikerna är de generella begränsningar som bland annat förhindrar tidigare makar och sambor från att adoptera gemensamt omoderna. Kritiken uppmärksammades redan i samband med 2018 års adoptionsreform. Frågorna hade dock inte övervägts av den utredning som låg till grund för reformen och regeringen ansåg sig därför förhindrad att närmare behandla dem (prop. 2017/18:121 s. 67).

De generella begränsningarna av vem som får adoptera skapar, som kritikerna uppmärksammat, framför allt problem för tidigare makar och sambor som vill åstadkomma en styvbarnsadoption eller en adoption av ett barn som har varit familjehemsplacerat hos dem. Det kan dock uppstå problem även i andra fall när makar och sambor har separerat och vill adoptera gemensamt. I det enskilda fallet kan den generella begränsningen av tidigare makars och sambors möjligheter att uppnå gemensamt föräldraskap genom adoption förhindra en adoption som i övrigt kan vara lämplig. Om en bonusförälder har separerat från sin make eller sambo eller om maken eller sambon har avlidit är det inte längre möjligt för bonusföräldern att adoptera sitt bonusbarn och åstadkomma ett gemensamt föräldraskap med sin tidigare partner. Det är inte heller möjligt för separerade familjehemsföräldrar att gemensamt adoptera det barn som har varit familjehemsplacerat hos dem. Möjligheterna att genomföra en adoption som i och för sig kan vara lämplig begränsas också genom bestämmelsen att makar eller sambor i regel endast får adoptera gemensamt, om

adoptionen inte avser den andra makens eller sambons barn. Om en bonusförälder eller familjehemsförälder efter separationen har gift sig eller blivit sambo med en ny partner får han eller hon alltså endast adoptera tillsammans med sin nya partner. Det undantag som finns – att den nya partnern är varaktigt förhindrad att adoptera – blir i regel inte tillämpligt. Detsamma gäller om den som ansöker om adoption var ensamstående som familjehemsförälder. Om familjehemsföräldern har gift sig eller blivit sambo vid tidpunkten för adoptionsansökan kommer familjehemsföräldern inte att få adoptera det barn som har varit familjehemsplacerat hos honom eller henne utan sin partner, vilket blir problematiskt om partnern inte har en föräldra-barnrelation till barnet.

Familjer kan se olika ut och många barn växer i dag upp i andra familjekonstellationer än den traditionella kärnfamiljen. Frågan är därför om det fortfarande är motiverat att upprätthålla en generell begränsning som förhindrar tidigare makar eller sambor att åstadkomma ett gemensamt föräldraskap. Frågan är också om det i övrigt är motiverat att generellt inskränka möjligheterna för en make eller sambo att ensam adoptera ett barn som inte har en föräldra-barnrelation till den andra maken eller sambon.

13.3 Tidigare makar eller sambor ska kunna åstadkomma ett gemensamt föräldraskap genom styvbarnsadoption

Förslag: En person som har varit gift eller sambo ska med den tidigare makens eller sambons samtycke kunna adoptera hans eller hennes barn genom styvbarnsadoption. Något samtycke ska dock inte krävas när den tidigare maken eller sambon är avliden.

Möjligheten till styvbarnsadoption ska avse både underåriga och vuxna och ska inte begränsas av om den som ansöker om adoption är gift eller sambo med en ny partner.

Den som har adopterats ska anses som de tidigare makarnas eller sambornas gemensamma barn. Om den som har adopterats är underårig ska de tidigare makarna eller samborna ha gemensam vårdnad om barnet från den tidpunkt när adoptionsbeslutet får laga kraft. Om den tidigare maken eller sambon är avliden ska dock den som adopterar bli ensam vårdnadshavare.

Under 2020 adopterades 1 141 personer i Sverige, varav 508 barn. Av det totala antalet adoptioner var mindre än 10 procent s.k. internationella adoptioner, dvs. adoptioner av barn med hemvist i utlandet där den eller de som adopterade hade hemvist i Sverige (se 1 § lagen [1997:192] om internationell adoptionsförmedling). Resterande adoptioner, som avsåg totalt 1 030 adoptivbarn, var s.k. nationella adoptioner. Av de nationella adoptionerna var merparten, drygt 82 procent eller totalt 844 adoptioner, styvbarnsadoptioner. De flesta adoptioner som genomförs i Sverige i dag är alltså styvbarnsadoptioner. Majoriteten av styvbarnsadoptionerna, 60 procent, avsåg vuxna och resterande, totalt 339 adoptioner, avsåg barn.[1]

Frågor om adoption bör i största möjliga utsträckning bygga på individuella bedömningar utifrån omständigheterna i det enskilda fallet. Generella begränsningar bör uppställas endast om det finns sakliga skäl för det (se prop. 2017/18:121 s. 30).

Vi kan inledningsvis konstatera att det inte finns något internationellt åtagande som hindrar att andra än makar eller sambor ges möjlighet att adoptera gemensamt eller genom styvbarnsadoption åstadkomma ett gemensamt föräldraskap. Den i Haag den 29 maj 1993 antagna konventionen om skydd av barn och samarbete vid internationella adoptioner (1993 års Haagkonvention) omfattar visserligen endast ”makar”, med vilket avses två personer av olika kön som är gifta med varandra. Konventionen är därför inte tillämplig på internationella adoptioner som genomförs av olikkönade par som inte är gifta eller av samkönade par. Konventionen hindrar dock inte att konventionsstaterna ger andra personer möjlighet att gemensamt adoptera barn, men sådana adoptioner omfattas inte av konventionen och dess system med samarbete (jfr prop. 2001/02:123 s. 33 och prop. 2017/18:121 s. 30). Inte heller Europakonventionen utgör något hinder mot att tillåta tidigare makar och sambor att adoptera gemensamt. Det som är väsentligt utifrån rätten till privatliv och familjeliv enligt artikel 8 i konventionen är att både barnets och förälderns intressen vägs in i bedömningen av om en adoption bör beviljas, inte vem som adopterar barnet (se bland annat *Söderbäck mot Sverige* och *AK och L mot Kroatien*).[2]

[1] Statistiken har tagits fram av Skatteverket och bygger på uppgifter i folkbokföringsdatabasen. Uppgifterna finns diarieförda hos utredningen.
[2] *Söderbäck mot Sverige* (113/1997/897/1109), dom den 28 oktober 1998, och *AK och L mot Kroatien* (37956/11), dom den 8 januari 2013.

I dag är det relativt vanligt att barn har separerade föräldrar och att föräldrarna också har nya relationer. Drygt 25 procent av alla barn i Sverige har särlevande föräldrar. Av dessa barn har drygt 40 procent också en möjlig bonusförälder (för närmare uppgifter, se avsnitt 14.2). Att ett barns föräldrar separerar innebär i regel en stor förändring för familjen men behöver i sig inte innebära negativa konsekvenser för barnet. Forskningen på området visar att det inte är det faktum att föräldrarna har separerat som är riskfaktorn för psykisk och fysisk ohälsa, utan barnets utsatthet för konflikter (se avsnitt 10.3.3). I det enskilda fallet behöver alltså barnet inte påverkas negativt av att ha separerade föräldrar och inte heller av att någon av eller båda föräldrarna har en ny partner.

När avsikten med adoptionen är att befästa en redan existerande familjerelation mellan en bonusförälder och ett bonusbarn bör det enligt vår uppfattning finnas starka sakliga skäl för att upprätthålla en generell begränsning som förhindrar tidigare makar eller sambor att åstadkomma ett gemensamt föräldraskap genom styvbarnsadoption. Det kan i dessa fall ifrågasättas om det är rimligt att det är bonusförälderns fortsatta samlevnad med bonusbarnets rättsliga förälder som avgör om barnet kan få den trygghet som en adoption innebär.

Behovet av styvbarnsadoption kan uppstå både för underåriga och vuxna bonusbarn. Om den tidigare maken eller sambon är avliden finns det, enligt vår uppfattning, inte några direkta nackdelar med att göra det möjligt för den efterlevande maken eller sambon att åstadkomma ett gemensamt föräldraskap med sin avlidna partner genom adoption. Detta gäller såväl vuxna som underåriga bonusbarn. Sådana styvbarnsadoptioner tillåts också i de flesta av våra nordiska grannländer.

Om de tidigare makarna eller samborna har separerat är det, som framgår ovan, inte separationen i sig som utgör en riskfaktor, utan den eventuella förekomsten av konflikter som går ut över barnet. Frågan är alltså om risken för att det uppstår sådana konflikter motiverar ett generellt hinder för tidigare makar eller sambor att åstadkomma ett gemensamt föräldraskap genom styvbarnsadoption.

En adoption av en makes eller sambos barn kräver som huvudregel samtycke från maken eller sambon. Det är rimligt att motsvarande krav på samtycke ska gälla även vid styvbarnsadoption av en tidigare makes eller sambos barn. Att de tidigare makarna eller samborna är överens om adoptionen innebär, enligt vår uppfattning,

att det generellt sett får anses finnas goda förutsättningar för ett gemensamt föräldraskap. Detta talar för att de tidigare makar eller sambor som vill uppnå ett gemensamt föräldraskap genom styvbarnsadoption kommer att kunna hantera eventuella konflikter på ett sätt som inte drabbar barnet.

Som framgår ovan kan en styvbarnsadoption aktualiseras både för bonusbarn som inte har fyllt 18 år och för vuxna bonusbarn. Vuxna barn påverkas i regel mindre av föräldrarnas inbördes relation. Om adoptionen avser en vuxen finns det därför inte på samma sätt som vid en adoption av ett barn, risk för att bonusbarnet påverkas negativt av en eventuell konflikt mellan föräldrarna. Barnet har i regel flyttat hemifrån och står inte under någons vårdnad, vilket innebär att de tidigare makarna eller samborna inte behöver fatta gemensamma beslut i frågor som rör barnet.

Om bonusbarnet är underårigt måste hänsyn tas till de negativa effekter barnet kan drabbas av om det uppstår en konflikt mellan bonusföräldern och den tidigare maken eller sambon efter adoptionen. Barnet är i det fallet beroende av att föräldrarna kan fatta gemensamma beslut i frågor som rör barnet. Detta ska dock vägas mot de fördelar som kan finnas för barnet att få den befintliga familjerelationen till bonusföräldern bekräftad genom en adoption. Det kan t.ex. finnas starka skäl för att möjliggöra en styvbarnsadoption om barnet har vuxit upp med bonusföräldern större delen av sitt liv och barnet inte har någon annan rättslig förälder eller inte har någon kontakt med denne. Det kan också i andra fall finnas tungt vägande skäl för att möjliggöra en styvbarnsadoption av en tidigare makes eller sambos barn, t.ex. om barnet har tillkommit genom en assisterad befruktning i utlandet med hjälp av en anonym spermiedonator och makarna eller samborna separerar innan en styvbarnsadoption har genomförts. I det fallet har det redan från barnets födelse varit de tidigare makarnas eller sambornas avsikt att de gemensamt ska vara barnets föräldrar. Barnet har inte heller någon annan rättslig förälder.

Sammantaget är det vår bedömning att det inte finns tillräckliga skäl för att upprätthålla ett generellt hinder mot att tidigare makar eller sambor kan åstadkomma ett gemensamt föräldraskap genom styvbarnsadoption. Detta gäller såväl när adoptionen avser en vuxen som när adoptionen avser ett barn. Det är i stället en bättre ordning att dödsfallet, eller separationen och risken för konflikter mellan föräldrarna, beaktas inom ramen för domstolens lämplighetsbedöm-

ning som en av flera faktorer att ta hänsyn till i det enskilda fallet. En ansökan om adoption får nämligen bara beviljas om adoptionen vid en bedömning av samtliga omständigheter i det enskilda fallet bedöms vara lämplig. När adoptionen avser ett barn ska barnets behov av adoption och sökandens lämplighet att adoptera särskilt beaktas vid bedömningen av om adoptionen är lämplig. Barnets bästa ska ges störst vikt. Vidare ska barnets åsikter tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad. Om barnet har fyllt 12 år, får adoptionen i allmänhet inte beviljas utan barnets samtycke. När adoptionen avser en vuxen krävs det, utöver att adoptionen är lämplig, att det finns särskild anledning till adoptionen med hänsyn till det personliga förhållandet mellan sökanden och den som sökanden vill adoptera.

Vårt förslag är därför att en person som har varit gift eller sambo ska kunna adoptera den tidigare makens eller sambons barn genom styvbarnsadoption.[3] I likhet med vad som i dag gäller för makar eller sambor ska en sådan adoption som huvudregel kräva den tidigare makens eller sambons samtycke. Liksom för makar och sambor ska det dock inte krävas något samtycke om den tidigare maken eller sambon är varaktigt förhindrad att samtycka, vistas på okänd ort eller det finns synnerliga skäl. Samtycke ska inte heller krävas när den tidigare maken eller sambon är avliden.

I vissa fall kan en av eller båda de tidigare makarna eller samborna ha gift sig eller blivit sambo med en ny partner när frågan om styvbarnsadoption aktualiseras. Att en tidigare make eller sambo vars barn adoptionen avser har en ny partner utgör inte något generellt hinder mot att bevilja en styvbarnsadoption. Han eller hon är redan förälder till barnet och prövas därför inte som adoptivförälder inom ramen för ansökan om adoption. Enligt vår uppfattning är det rimligt att detsamma gäller om det är den som ansöker om adoption som har en ny partner. Inte heller detta bör alltså utgöra något generellt hinder mot att bevilja adoptionen. Vi föreslår därför att den sökande i dessa fall ska få adoptera utan sin nya partner.

[3] Det kan noteras att våra förslag inte enbart kommer att träffa situationen att en bonusförälder vill uppnå gemensamt föräldraskap med sin tidigare make eller sambo. De kommer också att göra det möjligt för en ursprunglig förälder som har fått sitt föräldraskap hävt när barnet adopterades av en bonusförälder att genom adoption återigen bli rättslig förälder till barnet tillsammans med sin tidigare make eller sambo. Behovet av en sådan adoption lär vara ovanligt, men kan förekomma (se skriftlig fråga 1999/2000:1008).

Våra förslag innebär att vissa generella hinder mot adoption slopas. De medför dock inte några förändringar i övrigt. För att en adoption ska beviljas kommer det även fortsättningsvis att krävas att den bedöms vara lämplig. Att adoptionen syftar till att åstadkomma ett gemensamt föräldraskap för ett par som inte längre är gifta eller sambor blir en omständighet att beakta inom ramen för den helhetsbedömning som ska göras. Även övriga förutsättningar för adoption ska vara uppfyllda. Exempelvis krävs det i regel samtycke från ett barn som har fyllt 12 år och från barnets andra förälder om bonusbarnet är underårigt och den andra föräldern är vårdnadshavare.

Rättsverkningarna av en styvbarnsadoption är att den som har adopterats anses som makarnas eller sambornas gemensamma barn och inte längre anses som barn till en annan tidigare förälder. Motsvarande rättsverkningar bör gälla vid en styvbarnsadoption av en tidigare makes eller sambos barn. Detta innebär att den som har adopterats ska anses som de tidigare makarnas eller sambornas gemensamma barn. Det juridiska bandet till en annan tidigare förälder kommer alltså att upplösas.

Om den som har adopterats är underårig gäller i dag att makarna eller samborna får gemensam vårdnad om barnet från den tidpunkt när adoptionsbeslutet får laga kraft. Det finns inte skäl att ha en annan ordning vid styvbarnsadoption av en tidigare makes eller sambos barn. Även tidigare makar eller sambor ska alltså få gemensam vårdnad om barnet vid tidpunkten för adoptionsbeslutet. Om den tidigare maken eller sambon har avlidit ska dock den som adopterar bli ensam vårdnadshavare.

13.4 Familjehemsföräldrar och särskilt förordnade vårdnadshavare ska kunna adoptera gemensamt även efter en separation

Förslag: Tidigare makar eller sambor ska gemensamt kunna adoptera någon som är eller har varit familjehemsplacerad hos dem. Tidigare makar eller sambor ska också gemensamt kunna adoptera någon som de är eller har varit särskilt förordnade vårdnadshavare för.

Möjligheten till adoption ska avse både underåriga och vuxna och inte begränsas av om någon av de tidigare makarna eller samborna har gift sig eller blivit sambo med en ny partner.

Den som har adopterats ska anses som de tidigare makarnas eller sambornas gemensamma barn. Om den som har adopterats är underårig ska de tidigare makarna eller samborna ha gemensam vårdnad om barnet från den tidpunkt när adoptionsbeslutet får laga kraft.

År 2020 genomfördes 111 internationella adoptioner och 186 nationella adoptioner som inte var styvbarnsadoptioner (övriga nationella adoptioner). Av de övriga nationella adoptionerna avsåg 128 vuxna, 51 barn mellan 1 och 17 år och 7 barn yngre än 1 år. Av statistiken framgår att 24 av de vuxna adoptivbarnen adopterades av den efterlevande maken till en avliden förälder. Vidare adopterades 3 av de vuxna adoptivbarnen troligen av en efterlevande sambo[4] till en avliden förälder. Av statistiken framgår också att merparten av övriga 162 adoptivbarn redan hade ett registrerat samband till sina adoptivföräldrar i folkbokföringen vid tidpunkten för adoptionen. Av dessa 162 adoptivbarn adopterades drygt 25 procent av sin nuvarande eller tidigare vårdnadshavare (32 vuxna adoptivbarn och 9 underåriga) och drygt 46 procent av en annan vuxen person[5] än en vårdnadshavare som adoptivbarnet antingen bodde eller hade bott hos (34 vuxna adoptivbarn och 41 underåriga).[6] Ett barn får inte utan socialnämndens medgivande eller beslut om vård tas emot för stadigvarande vård och fostran i ett enskilt hem som inte tillhör en förälder eller vårdnadshavare (6 kap. 6 § första stycket socialtjänstlagen [2001:453]). Enligt uppgifter till utredningen från Familjerättssocionomernas Riksförening är det ovanlig med s.k. privatplaceringar av barn. Barn som bor i ett annat enskilt hem än en förälders eller vårdnadshavares är i regel placerade i familjehem.[7] Det är därför troligt att merparten av de som adopterades av en annan vuxen än en vårdnadshavare som de antingen

[4] Samboförhållanden registreras inte i folkbokföringen. Med trolig sambo avses här en annan vuxen person som adoptivföräldern har varit folkbokförd tillsammans med.
[5] En s.k. annan person som den registrerade har samband med inom folkbokföringen (se 5 § förordningen [2001:589] om behandling av personuppgifter i Skatteverkets folkbokföringsverksamhet).
[6] Statistiken har tagits fram av Skatteverket och bygger på uppgifter i folkbokföringsdatabasen. Uppgifterna finns diarieförda hos utredningen (2021-09-16 och 2021-12-03).
[7] Uppgifterna lämnades av representanter från Familjerättssocionomernas Riksförening i möte med utredningen den 28 september 2021. Protokoll från mötet finns diarieförd hos utredningen.

bodde eller hade bott hos, adopterades av en nuvarande eller tidigare familjehemsförälder. Det kan vidare nämnas att en vuxenadoption endast får beviljas om det finns särskild anledning till adoptionen med hänsyn till det personliga förhållandet mellan sökanden och den som sökanden vill adoptera. I samtliga fall av vuxenadoption bör det alltså ha funnits någon form av personligt förhållande mellan adoptivbarn och adoptivförälder.

Enligt våra direktiv ska vi överväga möjligheten för tidigare makar och sambor att åstadkomma ett gemensamt föräldraskap även i andra fall än vid styvbarnsadoption. Som framgår av avsnitt 13.3 bör en generell begränsning av vem som får adoptera gemensamt endast upprätthållas om det finnas sakliga skäl för det.

För att en vuxenadoption ska beviljas krävs alltid att det finns ett personligt förhållande mellan sökanden och den som sökanden vill adoptera. En adoption av ett barn kan dock antingen avse någon som den sökande redan har en befintlig familjerelation till eller ett barn som den sökande inte känner sedan tidigare. Enligt vår uppfattning finns det sakliga skäl för att behålla kravet på att de som vill adoptera gemensamt ska vara gifta eller sambor när adoptionen avser ett barn som de sökande inte har någon tidigare relation till. I de fallen finns det inte några fördelar för barnet att bli adopterat av ett specifikt par. Det väsentliga är att barnet får en stabil och trygg uppväxtmiljö. Även om ett barn inte behöver påverkas negativt av att växa upp med separerade föräldrar får det generellt sett anses vara förenat med svårigheter att som separerat par erbjuda ett barn som ingen i paret har någon tidigare relation till tillräcklig trygghet och stabilitet. Det är inte heller rimligt att utsätta barnet för risken att en konflikt mellan de separerade makarna eller samborna uppstår efter adoptionen. När det gäller internationella adoptioner bör det också beaktas att det finns omfattande forskning som visar att internationellt adopterade barn har en högre risk för psykisk ohälsa senare i livet.[8]

Situationen är annorlunda om adoptionen avser ett barn eller en vuxen som de sökande redan har en befintlig familjerelation till. I det fallet befäster adoptionen ett redan existerande förälder-barnförhållande och det bör därför krävas starka sakliga skäl för att upprätthålla en

[8] Cederblad, Marianne (2003). *Sammanställning av forskning avseende adoptivbarn och deras liv efter adoptionen*. Sammanställningen gjordes på uppdrag av Utredningen om internationella adoptioner (SOU 2003:49).

generell begränsning som hindrar tidigare makar och sambor från att adoptera gemensamt.

Barn som växer upp med andra vuxna än sina föräldrar är i regel placerade i familjehem. Ett barn får nämligen inte tas emot för vård och fostran i ett annat enskilt hem än det som tillhör en förälder eller någon annan som har vårdnaden om honom eller henne utan medgivande av socialnämnden (6 kap. 6 § första stycket socialtjänstlagen). Debatten om tidigare makars och sambors möjligheter att adoptera gemensamt har också i princip enbart handlat om separerade familjehemsföräldrar. Det förekommer dock att barn växer upp med en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare utan någon föregående familjehemsplacering hos vårdnadshavaren. Våra överväganden om möjligheterna att adoptera gemensamt som tidigare makar eller sambor kommer därför att omfatta både familjehemsföräldrar och särskilt förordnade vårdnadshavare.

Liksom vid styvbarnsadoption kan frågan om adoption aktualiseras både för barn under 18 år och för vuxna barn. Om två särskilt förordnade vårdnadshavare separerar behåller de i regel gemensam vårdnad om barnet (jfr 6 kap. 10 b § andra stycket föräldrabalken). Barnet kan alltså även efter separationen fortsatt växa upp med båda vårdnadshavarna. Detsamma gäller om två familjehemsföräldrar separerar. I det fallet är det socialnämnden som beslutar om barnets fortsatta placering. Om socialnämnden beslutar att barnet ska vara placerat hos en av familjehemsföräldrarna efter separationen, ska barnets behov av kontakt med den tidigare familjehemsföräldern beaktas inom ramen för socialnämndens arbete med att följa upp genomförandeplanen. Barnet kan också, om det bedöms vara förenligt med hans eller hennes bästa, bo växelvis.[9] En separation mellan familjehemsföräldrarna eller de särskilt förordnade vårdnadshavarna kan även inträffa när barnet är vuxet och har flyttat hemifrån. Ett barns behov av att befästa sin relation med båda familjehemsföräldrarna eller de särskilt förordnade vårdnadshavarna genom en gemensam adoption kan alltså vara lika stort efter en separation. Alternativet – att barnet ska tvingas välja bort någon av de nuvarande eller tidigare familjehemsföräldrarna eller vårdnadshavarna för att kunna genomföra en adoption som i övrigt kan vara lämplig – framstår inte som rimligt. Detta gäller särskilt vid vuxenadoption då barnet inte påverkas av föräldrarnas inbördes relation på samma sätt som ett barn som

[9] Socialstyrelsen (2020). Placerade barn och unga – Handbok för socialtjänsten, s. 261.

fortfarande bor hemma och står under föräldrarnas vårdnad. Som framgår ovan är det vidare inte separationen i sig som utgör en riskfaktor för barnet utan eventuella konflikter mellan de vuxna. Som utgångspunkt får tidigare makar eller sambor som är överens om att gemensamt adoptera ett barn som de har en befintlig familjerelation till generellt sett ha goda förutsättningar för ett gemensamt föräldraskap. Risken för konflikter mellan föräldrarna som påverkar barnet negativt ska också vägas mot de fördelar som en adoption innebär. Enligt vår uppfattning bör en sådan avvägning göras i det enskilda fallet inom ramen för den lämplighetsbedömning som alltid ska ske. Detta gäller såväl när adoptionen avser en vuxen som när adoptionen avser ett barn.

Vår bedömning är därför att det inte finns tillräckliga skäl för att begränsa möjligheterna till gemensam adoption för tidigare makar eller sambor när adoptionen avser någon som är eller har varit familjehemsplacerad hos dem. Detsamma gäller om adoptionen avser någon som de tidigare makarna eller samborna är eller har varit särskilt förordnade vårdnadshavare för. På samma sätt som vi föreslår för styvbarnsadoption bör inte heller möjligheterna till adoption begränsas av om någon av de tidigare makarna eller samborna har gift sig eller blivit sambo med en ny partner. Det bör i dessa fall alltså vara möjligt att adoptera utan den nya partnern. Vi föreslår därför att dessa generella hinder för adoption ska avskaffas. Som vi har nämnt tidigare medför slopandet av generella begränsningar inte att förutsättningarna för adoption förändras i övrigt. För att en adoption ska beviljas krävs exempelvis även fortsättningsvis att den bedöms vara lämplig. När adoptionen avser ett barn är det barnets bästa som ska ges störst vikt. Vidare ska barnets åsikter tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad. Att adoptionen syftar till att åstadkomma ett gemensamt föräldraskap för ett par som inte längre är gifta eller sambor blir en omständighet att beakta inom ramen för den helhetsbedömning som ska göras.

I likhet med vad vi föreslår för gemensamt föräldraskap som etableras genom styvbarnsadoption (se avsnitt 13.3) ska den som har adopterats anses som de tidigare makarnas eller sambornas gemensamma barn. Om den som har adopterats är underårig ska, liksom i andra fall när gemensamt föräldraskap etableras genom adoption, de tidigare makarna eller samborna få gemensam vårdnad om barnet från den tidpunkt när adoptionsbeslutet får laga kraft.

13.5 En make eller sambo ska alltid ensam kunna adoptera ett familjehemsplacerat barn eller ett barn som är eller har varit under hans eller hennes vårdnad

Förslag: En make eller sambo ska alltid ensam kunna adoptera någon som är eller har varit familjehemsplacerad hos honom eller henne. Detsamma ska gälla för någon som maken eller sambon är eller har varit särskilt förordnad vårdnadshavare för.

Våra tidigare överväganden utgår från situationen att den som ska adopteras har två separerade familjehemsföräldrar eller särskilt förordnade vårdnadshavare när frågan om adoption aktualiseras. Adoption kan dock även bli aktuellt efter det att en av familjehemsföräldrarna eller de särskilt förordnade vårdnadshavarna har avlidit. Vidare är det möjligt att bli familjehemsförälder eller särskilt förordnad vårdnadshavare som ensamstående. I de situationerna finns det inte något behov av gemensam adoption. Det kan däremot – om familjehemsföräldern eller den särskilt förordnade vårdnadshavaren gift sig eller blivit sambo senare i barnets liv – finnas ett behov av att adoptera utan sin partner. Om partnern inte har något förälder-barnförhållande till den som ska adopteras kommer det i regel inte finnas något önskemål om att också partnern ska bli förälder till honom eller henne. En sådan adoption skulle sannolikt inte heller bedömas vara lämplig. För att adoptionen ska kunna genomföras och familjehemsföräldern eller vårdnadshavaren ska kunna bli ensam förälder till adoptivbarnet krävs därför att det görs ett undantag till regeln om att makar och sambor endast får adoptera gemensamt. Det finns enligt vår bedömning inte några sakliga skäl för att generellt begränsa en adoption i dessa fall. Vi föreslår därför att en make eller sambo alltid ska kunna adoptera ett familjehemsplacerat barn eller någon som är eller har varit under hans eller hennes vårdnad ensam.

13.6 Det bör inte krävas samtycke från en ny partner eller att den nya partnern yttrar sig i adoptionsärendet

Bedömning: Det bör inte krävas att en ny make eller sambo till den som adopterar samtycker till adoptionen.

Det bör inte heller krävas att en ny make eller sambo ges tillfälle att yttra sig över adoptionsansökan.

En ny partner till den som adopterar bör inte ha vetorätt …

Våra förslag innebär att tidigare makar och sambor ges möjlighet att åstadkomma ett gemensamt föräldraskap genom adoption och att en make eller sambo i större utsträckning än vad som gäller i dag ges möjlighet att prövas som adoptionsförälder utan den andra maken eller sambon. Förslagen påverkar dock inte de allmänna förutsättningarna för adoption. För att en adoption ska beviljas måste den alltså fortfarande vara lämplig med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet. Det finns också vissa krav på samtycke.

Om den som ska adopteras har fyllt 12 år måste han eller hon i regel samtycka till adoptionen. Om adoptionen avser ett barn under 18 år krävs vidare samtycke från en förälder som är vårdnadshavare. Något samtycke behövs dock inte om föräldern är varaktigt förhindrad att samtycka till följd av en psykisk sjukdom eller något annat liknande förhållande, föräldern vistas på okänd ort, eller det finns synnerliga skäl. Om föräldrarna inte är vårdnadshavare för barnet utan barnet i stället har en särskilt förordnad vårdnadshavare gäller motsvarande krav på samtycke den särskilt förordnade vårdnadshavaren. Enligt förarbetena är undantaget vid synnerliga skäl avsett att tillämpas i särpräglade situationer då det framstår som mycket angeläget att en adoption kan genomföras trots att föräldern inte har lämnat sitt samtycke. Avsikten är att undantaget främst ska komma till användning vid internationell adoption. Det kan dock enligt förarbetena inte uteslutas att förutsättningarna kan anses uppfyllda även i andra fall. Undantaget är avsett att tillämpas i fall då det i det närmaste skulle framstå som stötande om adoptionen inte kan komma till stånd (se prop. 2017/18:121 s. 60, 151 och 152). I särpräglade undantagsfall skulle alltså t.ex. en styvbarnsadoption av en tidigare makes eller

sambos barn kunna beviljas trots att den tidigare maken eller sambon motsätter sig adoptionen (se även avsnitt 12.3.4).[10]

Som framgår ovan kan den som ansöker om adoption av t.ex. en tidigare makes eller sambos barn eller av ett familjehemsplacerat barn ha gift sig eller blivit sambo med en ny partner. Vårt förslag innebär att det inte kommer att finnas något generellt hinder mot att en make eller sambo i de fallen adopterar utan sin partner. Frågan är dock om den nya partnern bör ha samma vetorätt till adoptionen som en förälder som är vårdnadshavare.

Vi kan inledningsvis konstatera att en ny partner inte kommer att påverkas direkt av adoptionen. En adoption har rättsverkningen att den som adopteras anses som adoptivförälderns eller adoptivföräldrarnas barn och inte som barn till sina tidigare föräldrar. Det uppstår alltså inte någon rättslig relation till en adoptivförälders nya partner. Däremot kan den nya partnern komma att påverkas indirekt. Om adoptivförälderns nya partner varaktigt kommer att bo tillsammans med adoptivbarnet och han eller hon antingen är gift med adoptivföräldern eller har ett eget barn med denne, kan den nya partnern bli underhållsskyldig gentemot adoptivbarnet (7 kap. 5 § föräldrabalken). Om adoptivföräldern och den nya partnern är gifta, kommer vidare partnerns arvsrätt att inskränkas genom adoptivbarnets rätt till arvslott och laglott. Den nya partnern kan alltså i viss utsträckning komma att påverkas ekonomiskt av adoptionen. Enligt vår uppfattning är detta dock inte tillräckligt för att motivera en vetorätt. Det bör därför inte krävas att en ny make eller sambo till den som adopterar samtycker till adoptionen.

… och inte heller ges tillfälle att yttra sig över adoptionsansökan

Som framgår ovan finns det vid adoption inte något krav på samtycke från en förälder som inte är vårdnadshavare. En förälder ska dock som utgångspunkt ges tillfälle att yttra sig i adoptionsärendet. Vi har ovan kommit fram till att det inte bör krävas att en ny partner

[10] Jfr den bedömning som görs av Utredningen om utökade möjligheter att göra utländska föräldraskap gällande i Sverige. Utredningen föreslår i sitt betänkande – Nya regler om utländska föräldraskap och adoption i vissa fall – ett uttryckligt undantag från samtyckeskravet när den som ansöker om adoption har haft för avsikt att vårda och fostra barnet som sitt eget sedan barnets födelse, adoptionen kommer att bekräfta en faktisk familjerelation mellan barnet och den som vill adoptera och det finns synnerliga skäl att bifalla adoptionen (SOU 2021:56 s. 243–259). Vår bedömning är dock att undantaget vid synnerliga skäl kan bli tillämpligt i den beskrivna situationen och att det alltså är tveksamt om det behövs något ytterligare undantag.

till den som ansöker om adoption samtycker till adoptionen. Frågan är om den nya partnern, på samma sätt som en förälder som inte är vårdnadshavare, bör ges möjlighet att yttra sig över adoptionsansökan.

Syftet med att ge någon tillfälle att yttra sig i adoptionsärendet är framför allt att se till att domstolen får in uppgifter från de som kan bidra med relevant information och därigenom säkerställa ett fullgott beslutsunderlag. Syftet är även att ge den som är direkt berörd av adoptionen en möjlighet att berätta om sin inställning. Som vi redan har konstaterat kan en ny partner till den som har ansökt om adoption i viss utsträckning beröras ekonomiskt av adoptionen. Den nya partnern berörs dock inte i sådan utsträckning att det ensamt motiverar en skyldighet för domstolen att ge honom eller henne tillfälle att yttra sig i adoptionsärendet. Frågan blir då hur relevanta de uppgifter en ny partner kan lämna är för domstolens bedömning av adoptionens lämplighet.

Om ansökan om adoption avser en vuxen, är det relationen mellan det vuxna barnet och den som ansöker om adoption som är av intresse för lämplighetsbedömningen. Den nya partnerns inställning till eller uppfattning om adoptionen kommer inte att ha någon betydelse för lämplighetsbedömningen. Om adoptionen avser ett barn kan den nya partnerns uppfattning ha viss betydelse för lämplighetsbedömningen. I det fallet är nämligen barnets hemförhållanden hos sökanden relevanta för bedömningen. Om t.ex. den nya partnern motsätter sig adoptionen och barnet kommer att bo tillsammans med honom eller henne kan det komma att påverka barnet negativt.

Ett ärende om adoption är indispositivt och domstolen har därför ytterst ansvaret för att utredningen i adoptionsärendet är tillräcklig (4 kap. 13 § föräldrabalken). Utredningsskyldigheten tar sikte på bland annat förhållandena hos sökanden. Vid adoption av ett barn fullgörs utredningsskyldigheten till stor del genom den adoptionsutredning som alltid ska genomföras av socialnämnden i ärendet (se prop. 2017/18:121 s. 154). Den nya partnerns inställning till adoptionen och annan relevant information för lämplighetsbedömningen ska alltså komma fram genom adoptionsutredningen. Det bör därför typiskt sett inte finnas några skäl att ge den nya partnern tillfälle att yttra sig. Det kan också nämnas att det redan i dag kan finnas andra personer i det hem adoptivbarnet kommer att bo i om adoptionen beviljas, t.ex. befintliga barn till den som ansöker om adoption. Även dessa kan komma att påverka barnets hemmiljö och detta hanteras

i dag inom ramen för adoptionsutredningen. Socialnämnden ska nämligen – i den utsträckning andra intressen än barnets bästa gör sig gällande i adoptionsärendet – utreda och redovisa dessa (se prop. 2017/18:121 s. 156). Om domstolen saknar ett klarläggande i en fråga som är av avgörande betydelse för utgången, ankommer det vidare på domstolen att genom materiell processledning försöka få till stånd ett sådant klarläggande. Det kan i vissa fall bli nödvändigt att hålla ett sammanträde i ärendet. Det finns alltså möjlighet för domstolen att ta in ytterligare underlag, t.ex. genom att låta en ny partner yttra sig i adoptionsärendet, i de fall det anses motiverat (se prop. 2017/18:121 s. 154 och 161). Vår sammantagna bedömning är därför att det inte bör krävas att en ny make eller sambo ges tillfälle att yttra sig över adoptionsansökan.

Statens offentliga utredningar 2022

Kronologisk förteckning

1. Förbättrade åtgärder när barn misstänks för brott. Ju.
2. En skärpt syn på brott mot journalister och utövare av vissa samhällsnyttiga funktioner. Ju.
3. Sveriges tillgång till vaccin mot covid-19 – framgång genom samarbete och helgardering. S.
4. Minska gapet. Åtgärder för jämställda livsinkomster. A.
5. Innehållsvillkor för public service på internet – och ordningen för beslut vid förhandsprövning. Ku.
6. Hälso- och sjukvårdens beredskap – struktur för ökad förmåga. Del 1 och 2. S.
7. Kunskapsläget på kärnavfallsområdet 2022. Samhället, tekniken och etiken. M.
8. Rätt och rimligt för statligt anställda. Fi.
9. Avfallsbeskattning – En fråga om undantag? Fi.
10. Sverige under pandemin. Volym 1 Samhällets, företagens och enskildas ekonomi. Volym 2 Förutsättningar, vägval och utvärdering. S.
11. Handlingsplan för en långsiktig utveckling av tolktjänsten för döva, hörselskadade och personer med dövblindhet. S.
12. Startlån till förstagångsköpare av bostad. Fi.
13. Godstransporter på väg – vissa frågeställningar kring ett nytt miljöstyrande system. Fi.
14. Sänk tröskeln till en god bostad. Fi.
15. Sveriges globala klimatavtryck. M.
16. Ett förstärkt lagstöd för utlämnande av sekretesskyddade uppgifter till utlandet. Fö.
17. En modell för att mäta och belöna progression inom sfi. U.
18. EU:s förordning om terrorisminnehåll på internet – kompletteringar och ändringar i svensk rätt. Ju.
19. Utökade möjligheter att använda hemliga tvångsmedel. Ju.
20. Privatkopieringsersättningen i framtiden. Ju.
21. Rätt för klimatet. M.
22. Vägen till ökad tillgänglighet – delaktighet, tidiga insatser och inom lagens ram. S.
23. En oavvislig ersättningsrätt? Ju.
24. Materielförsörjningsstrategi. För vår gemensamma säkerhet. Fö.
25. Nya krav på betaltjänstleverantörer att lämna uppgifter. Fi.
26. Extraordinära smittskyddsåtgärder – en bedömning. S.
27. Begränsningar i möjligheterna för vissa aktörer att få tillstånd att bedriva öppenvårdsapotek. S.
28. Vår demokrati – värd att värna varje dag. Volym 1 och Volym 2, Antologin 100 år till. Ku.
29. Inkomstskatterapporter och några redovisningsfrågor. Ju.
30. Korttidsarbete under pandemin – en utvärdering av stödets betydelse. Fi.
31. Rätt och lätt – ett förbättrat regelverk för VAB. S.
32. Ko ihmisarvoa mitathiin. Tornionlaaksolaisitten, kväänitten ja lantalaisitten eksklyteerinki ja assimileerinki Då människovärdet mättes. Exkludering och assimilering av tornedalingar, kväner och lantalaiset. Ku.
33. Om prövning och omprövning – en del av den gröna omställningen. M.

34. I mål – vägar vidare för att fler unga ska nå målen med sin gymnasieutbildning. U.
35. Tryggare i vårdyrket – en översyn av vissa frågor inom utbildning till sjuksköterska och barnmorska. U.
36. Arbetslivskriminalitet – en definition, en inledande bedömning av omfattningen, lärdomar från Norge. A.
37. Stärkt arbete med att bekämpa bidragsbrott. Administrativt sanktionssystem och effektivare hantering av misstänkta brott. S.
38. Alla tiders föräldraskap – ett stärkt skydd för barns familjeliv. Del 1 och 2. Ju.

Statens offentliga utredningar 2022

Systematisk förteckning

Arbetsmarknadsdepartementet

Minska gapet. Åtgärder för minskade livsinkomster. [4]

Arbetslivskriminalitet – en definition, en inledande bedömning av omfattningen, lärdomar från Norge. [36]

Finansdepartementet

Rätt och rimligt för statligt anställda. [8]

Avfallsbeskattning – En fråga om undantag? [9]

Startlån till förstagångsköpare av bostad. [12]

Godstransporter på väg – vissa frågeställningar kring ett nytt miljöstyrande system. [13]

Sänk tröskeln till en god bostad. [14]

Nya krav på betaltjänstleverantörer att lämna uppgifter. [25]

Korttidsarbete under pandemin – en utvärdering av stödets betydelse. [30]

Försvarsdepartementet

Ett förstärkt lagstöd för utlämnande av sekretesskyddade uppgifter till utlandet [16]

Materielförsörjningsstrategi. För vår gemensamma säkerhet. [24]

Justitiedepartementet

Förbättrade åtgärder när barn misstänks för brott. [1]

En skärpt syn på brott mot journalister och utövare av vissa samhällsnyttiga funktioner. [2]

EU:s förordning om terrorisminnehåll på internet – kompletteringar och ändringar i svensk rätt. [18]

Utökade möjligheter att använda hemliga tvångsmedel. [19]

Privatkopieringsersättningen i framtiden. [20]

En oavvislig ersättningsrätt? [23]

Inkomstskatterapporter och några redovisningsfrågor. [29]

Alla tiders föräldraskap – ett stärkt skydd för barns familjeliv. Del 1 och 2. [38]

Kulturdepartementet

Innehållsvillkor för public service på internet – och ordningen för beslut vid förhandsprövning. [5]

Vår demokrati – värd att värna varje dag. Volym 1 och Volym 2, Antologin 100 år till. [28]

Ko ihmisarvoa mitathiin. Tornionlaaksolaisitten, kväänitten ja lantalaisitten eksklyteerinki ja assimileerinki Då människovärdet mättes. Exkludering och assimilering av tornedalingar, kväner och lantalaiset. [32]

Miljödepartementet

Kunskapsläget på kärnavfallsområdet 2022. Samhället, tekniken och etiken. [7]

Sveriges globala klimatavtryck. [15]

Rätt för klimatet. [21]

Om prövning och omprövning – en del av den gröna omställningen. [33]

Socialdepartementet

Sveriges tillgång till vaccin mot covid-19 – framgång genom samarbete och helgardering. [3]

Hälso- och sjukvårdens beredskap – struktur för ökad förmåga. Del 1 och 2. [6]

Sverige under pandemin. Volym 1 Samhällets, företagens och enskildas ekonomi. Volym 2 Förutsättningar, vägval och utvärdering. [10]

Handlingsplan för en långsiktig utveckling av tolktjänsten för döva, hörselskadade och personer med dövblindhet. [11]

Vägen till ökad tillgänglighet – delaktighet, tidiga insatser och inom lagens ram. [22]

Extraordinära smittskyddsåtgärder – en bedömning. [26]

Begränsningar i möjligheterna för vissa aktörer att få tillstånd att bedriva öppenvårdsapotek. [27]

Rätt och lätt – ett förbättrat regelverk för VAB. [31]

Stärkt arbete med att bekämpa bidragsbrott. Administrativt sanktionssystem och effektivare hantering av misstänkta brott. [37]

Utbildningsdepartementet

En modell för att mäta och belöna progression inom sfi. [17]

I mål – vägar vidare för att fler unga ska nå målen med sin gymnasieutbildning. [34]

Tryggare i vårdyrket – en översyn av vissa frågor inom utbildning till sjuksköterska och barnmorska. [35]

Alla tiders föräldraskap

– ett stärkt skydd för barns familjeliv

Del 2

Betänkande av Utredningen om
en föräldraskapsrättslig lagstiftning för alla

Stockholm 2022

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR

SOU 2022:38

SOU och Ds finns på regeringen.se under Rättsliga dokument.

Svara på remiss – hur och varför
Statsrådsberedningen, SB PM 2003:2 (reviderad 2009-05-02).
Information för dem som ska svara på remiss finns tillgänglig på regeringen.se/remisser.

Layout: Kommittéservice, Regeringskansliet
Omslag: Elanders Sverige AB
Illustration omslag: Alicia Seow Sosa
Tryck och remisshantering: Elanders Sverige AB, Stockholm 2022

ISBN 978-91-525-0418-5 (tryck)
ISBN 978-91-525-0419-2 (pdf)
ISSN 0375-250X

Innehåll

Del 1

Vissa begrepp och förkortningar 23

Sammanfattning 29

Summary 57

1 Författningsförslag 87

1.1 Förslag till lag om ändring i föräldrabalken 87

1.2 Förslag till lag om föräldraskap i internationella situationer 128

1.3 Förslag till lag om föräldrafullmakter 136

1.4 Förslag till lag om ändring i rättegångsbalken 140

1.5 Förslag till lag om ändring i ärvdabalken 141

1.6 Förslag till lag om ändring i socialförsäkringsbalken 143

1.7 Förslag till lag om upphävande av lagen (1955:469) angående omreglering av vissa ersättningar enligt lagen den 17 juni 1916 (nr 235) om försäkring för olycksfall i arbete m.m. 149

1.8 Förslag till lag om ändring i lagen (1958:642) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap 150

1.9 Förslag till lag om upphävande av lagen (1962:303) om förhöjning av vissa ersättningar i anledning av yrkesskada m.m. 155

1.10 Förslag till lag om ändring i lagen (1962:512) om indrivning i Sverige av underhållsbidrag, fastställda i Danmark, Finland, Island eller Norge 156

1.11 Förslag till lag om ändring i lagen (1967:531) om tryggande av pensionsutfästelse m.m. 158

1.12 Förslag till lag om ändring i lagen (1969:620) om ersättning i vissa fall för utgivna underhållsbidrag 160

1.13 Förslag till lag om ändring i lagen (1974:752) om nordisk vittnesplikt m.m. 163

1.14 Förslag till lag om ändring i lagen (1977:595) om erkännande och verkställighet av nordiska domar på privaträttens område 165

1.15 Förslag till lag om ändring i folkbokföringslagen (1991:481) 168

1.16 Förslag till lag om ändring i sametingslagen (1992:1433) 170

1.17 Förslag till lag om ändring i lagen (1993:1651) om läkarvårdsersättning 171

1.18 Förslag till lag om ändring i lagen (1993:1652) om ersättning för fysioterapi 172

1.19 Förslag till lag om ändring i föräldraledighetslagen (1995:584) 173

1.20 Förslag till lag om ändring i lagen (1998:527) om det statliga personadressregistret 175

1.21 Förslag till lag om ändring i inkomstskattelagen (1999:1229) 177

1.22 Förslag till lag om ändring i lagen (2001:182) om behandling av personuppgifter i Skatteverkets folkbokföringsverksamhet 179

1.23 Förslag till lag om ändring i socialtjänstlagen (2001:453) 181

1.24 Förslag till lag om ändring i lagen (2002:160) om läkemedelsförmåner m.m. 185

1.25 Förslag till lag om ändring i lagen (2002:297) om biobanker i hälso- och sjukvården m.m. 186

1.26 Förslag till lag om ändring i lagen (2006:351) om genetisk integritet m.m. 187

1.27 Förslag till lag om ändring i offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) 190

1.28 Förslag till lag om ändring i lagen (2016:1013) om personnamn 191

1.29 Förslag till lag om ändring i hälso- och sjukvårdslagen (2017:30) 193

1.30 Förslag till lag om ändring i lagen (2021:530) om informationssamtal 195

1.31 Förslag till förordning om föräldrafullmakter 197

1.32 Förslag till förordning om ändring i förordningen (1949:661) om skyldighet för domstol att lämna uppgifter i mål och ärenden enligt föräldrabalken m.m. 198

1.33 Förslag till förordning om upphävande av förordningen (1956:183) angående omreglering av vissa ersättningar på grund av statsunderstödd olycksfallsförsäkring för fiskare 200

1.34 Förslag till förordning om upphävande av Kungl. Maj:ts Förordning (1962:308) om förhöjning av vissa livräntor på grund av statsunderstödd olycksfallsförsäkring för fiskare 201

1.35 Förslag till förordning om ändring i förordningen (1969:624) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap 202

1.36 Förslag till förordning om ändring i kungörelsen (1973:810) om socialnämnds medverkan vid fastställande av faderskap, m.m. 203

1.37 Förslag till förordning om ändring i förordningen (1987:452) om avgifter vid de allmänna domstolarna 205

1.38 Förslag till förordning om ändring i förordningen (1998:1234) om det statliga personadressregistret..... 211

1.39 Förslag till förordning om ändring i förordningen (2001:589) om behandling av personuppgifter i Skatteverkets folkbokföringsverksamhet 213

1.40 Förslag till förordning om ändring i förordningen (2001:637) om behandling av personuppgifter inom socialtjänsten..... 215

1.41 Förslag till förordning om ändring i förordningen (2001:708) om medicinskt födelseregister hos Socialstyrelsen..... 217

1.42 Förslag till förordning om ändring i förordningen (2007:976) med instruktion för Rättsmedicinalverket..... 219

1.43 Förslag till förordning om ändring i förordningen (2012:346) om kvalitets- och säkerhetsnormer vid hantering av mänskliga organ 220

1.44 Förslag till förordning om ändring i förordningen (2014:115) med instruktion för utrikesrepresentationen .. 225

1.45 Förslag till förordning om ändring i förordningen (2017:292) med instruktion för Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd 226

1.46 Förslag till förordning om ändring i förordningen (2021:534) om informationssamtal 227

1.47 Förslag till förordning om ändring i förordningen (2021:1046) om digital bekräftelse av föräldraskap..... 228

2 Vårt uppdrag och arbete 231

2.1 Uppdraget 231

2.2 Arbetet 231

2.3 Betänkandets disposition 233

3 Den föräldraskapsrättsliga regleringen 235

3.1 Utvecklingen av reglerna om föräldraskap 235
3.1.1 Den tidiga regleringen 235
3.1.2 De senaste 40 åren 237

3.2 Moderskap 240

3.3 Faderskap 240

3.4 Föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken 242

3.5 Faderskap och moderskap vid ändrad könstillhörighet 243

3.6 Socialnämndens medverkan vid fastställande av föräldraskap 244

3.7 Fastställande av föräldraskap i domstol 246

3.8 Hävande av föräldraskap 247

3.9 Barnets rätt till information om sitt ursprung 249

4 Adoption 251

5 Lagstiftning av särskild betydelse för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar 253

5.1 Vårdnad och förmynderskap 253
5.1.1 Om vårdnad 253
5.1.2 Vem är vårdnadshavare? 254
5.1.3 Hur utövas vårdnaden? 257
5.1.4 Om förmynderskap 260

5.2 Boende 261

5.3 Umgänge 262

5.4 Några generella bestämmelser om vårdnad, boende och umgänge 264

5.5 Familjerättslig konfliktlösning 265

5.6 Underhållsskyldighet 267

5.7 Familjeförmåner 268

6 Barnkonventionen 271

7 Europakonventionen 277

7.1 Allmänt om konventionen 277

7.2 Fastställande av föräldraskap 279

7.3 Rätten till kännedom om genetiskt ursprung 283

7.4 Hävande av föräldraskap 284

7.5 Familjeband mellan barn och andra närstående än rättsliga föräldrar 288

8 Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna 295

9 Regleringen i några andra länder 297

9.1 Danmark 297
9.1.1 Föräldraskap 297
9.1.2 Adoption 301
9.1.3 Vårdnad, boende och umgänge 302

9.2 Finland 307
9.2.1 Föräldraskap 307
9.2.2 Adoption 311
9.2.3 Vårdnad, boende och umgänge 313

9.3 Island 318
9.3.1 Föräldraskap 318
9.3.2 Adoption 321
9.3.3 Vårdnad, boende och umgänge 322

9.4 Norge 325
9.4.1 Föräldraskap 325
9.4.2 Adoption 329
9.4.3 Vårdnad, boende och umgänge 331

9.5 Lagstiftning av särskild betydelse när fler än två vuxna tar föräldraansvar i några länder utanför Norden 334
9.5.1 Inledning 334
9.5.2 Förenade Kungariket 335

9.5.3 Tyskland ... 337
9.5.4 Frankrike ... 338
9.5.5 Nederländerna ... 339
9.5.6 Nya Zeeland ... 340
9.5.7 USA ... 341
9.5.8 Kanada ... 343

10 Kunskapsöversikt ... 347

10.1 Genetiskt ursprung ... 347

10.2 Barns relationer till sociala föräldrar ... 350
10.2.1 Inledning ... 350
10.2.2 Ombildade familjer ... 351
10.2.3 Stjärnfamiljer och regnbågsfamiljer ... 360

10.3 Separationer, konflikter och barns mående ... 365
10.3.1 Vissa statistiska uppgifter ... 365
10.3.2 Något om föräldrar i konflikt ... 366
10.3.3 Föräldrakonflikters konsekvenser för barns hälsa ... 367

10.4 Något om familjestrukturens betydelse för barns utveckling och välbefinnande ... 368

11 Gemensamma utgångspunkter ... 371

12 Översyn av föräldrabalkens regler om föräldraskap ... 375

12.1 Regelverkets utformning ... 375
12.1.1 Vårt uppdrag och allmänna utgångspunkter ... 375
12.1.2 Det föräldraskapsrättsliga regelverkets uppbyggnad ... 377
12.1.3 Förhållandet mellan de rättsliga grunderna för föräldraskap för den som inte har fött barnet ... 381
12.1.4 Våra överväganden och förslag ... 385
12.1.5 Några ord om föräldraskapspresumtionen ... 413

12.2 Behovet av särskilda regler när det inte är känt eller är oklart vem som har fött ett barn ... 415
12.2.1 Vårt uppdrag och allmänna utgångspunkter ... 415

12.2.2 Statistik om mål om moderskap 416
12.2.3 Våra överväganden och förslag 420

12.3 Hävande av föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet 428
12.3.1 Vårt uppdrag och allmänna utgångspunkter 428
12.3.2 Statistik om hävda föräldraskap 430
12.3.3 Utrymmet att häva ett föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet bör begränsas 440
12.3.4 Begränsningen bör genomföras genom att en förälders rätt att väcka talan inskränks 447
12.3.5 Barnet och båda föräldrarna ska ha rätt att väcka talan 457
12.3.6 En förälders rätt att väcka talan ska inskränkas genom att det införs en tidsfrist för talans väckande 462
12.3.7 Arvingars lagstadgade rätt att väcka talan bör behållas oförändrad 469
12.3.8 Barnet ska som utgångspunkt föra sin egen talan 471
12.3.9 En s.k. tredje parts rättigheter påverkas inte 479
12.3.10 Hävande av ett föräldraskap som har fastställts genom dom bör även fortsättningsvis kräva resning 481

12.4 Behovet av ändringar i lagen om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap 482
12.4.1 Vårt uppdrag och allmänna utgångspunkter 482
12.4.2 Nuvarande reglering 482
12.4.3 Rättsgenetisk undersökning i mål om fastställande och hävande av föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet 483
12.4.4 Rättsgenetisk undersökning när ett föräldraskap för den av föräldrarna som inte har fött barnet har fastställts genom dom 487
12.4.5 Rättsgenetisk undersökning när det inte är känt eller är oklart vem som har fött barnet 488
12.4.6 Författningarna om rättsgenetisk undersökning ska byta namn 491

12.4.7 En föråldrad bestämmelse om blodundersökning ska upphävas ... 491

12.5 Behovet av ändringar i reglerna om föräldraskap i internationella situationer ... 492
12.5.1 En ny lag om föräldraskap i internationella situationer ... 492
12.5.2 Den nya lagens tillämpningsområde ... 498
12.5.3 Föräldraskap omedelbart på grund av lag och andra regler om tillämplig lag ... 506
12.5.4 Fastställande och hävande av föräldraskap ... 513
12.5.5 Giltigheten av utländska domstolsavgöranden och fastställelser ... 515
12.5.6 Hemvist och ordre public ... 520
12.5.7 Följdändringar i lagen om erkännande och verkställighet av nordiska domar på privaträttens område ... 521

12.6 Följdändringar med anledning av att det införs ett könsneutralt föräldrabegrepp i föräldrabalkens regler om föräldraskap ... 522
12.6.1 Det finns ett behov av följdändringar i ett stort antal författningar ... 522
12.6.2 I vissa författningar ska ”mor”, ”far” och ”förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken” ersättas med ”förälder” ... 529
12.6.3 I andra författningar finns det ett behov av att ange huruvida bestämmelserna gäller för den förälder som har fött barnet eller barnets andra förälder ... 534
12.6.4 ”Morförälder”, ”farförälder” och ”förälder till en förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken” ska ersättas med motsvarande könsneutrala uttryck ... 536

12.7 Övriga följdändringar ... 537

13 Utökade möjligheter till adoption ... 541

13.1 Vårt uppdrag och allmänna utgångspunkter ... 541

13.2 Tidigare överväganden och kritiken mot nuvarande regelverk ... 542

13.3 Tidigare makar eller sambor ska kunna åstadkomma ett gemensamt föräldraskap genom styvbarnsadoption ... 544

13.4 Familjehemsföräldrar och särskilt förordnade vårdnadshavare ska kunna adoptera gemensamt även efter en separation ... 549

13.5 En make eller sambo ska alltid ensam kunna adoptera ett familjehemsplacerat barn eller ett barn som är eller har varit under hans eller hennes vårdnad ... 554

13.6 Det bör inte krävas samtycke från en ny partner eller att den nya partnern yttrar sig i adoptionsärendet ... 555

Del 2

14 Åtgärder för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar ... 559

14.1 Vårt uppdrag och allmänna utgångspunkter ... 559

14.2 Viss statistik om familjer i Sverige ... 561

14.3 Hur används befintliga möjligheter att understödja relationen mellan ett barn och en social förälder? ... 568
14.3.1 Bakgrund ... 568
14.3.2 Umgänge med den som står barnet särskilt nära ... 568
14.3.3 Underhållsskyldighet i vissa fall ... 576
14.3.4 Föräldrapenningen ... 576

14.4 Vilka svårigheter upplever familjer där sociala föräldrar tar föräldraansvar? ... 577
14.4.1 Något om vårt arbete med att kartlägga problembilden ... 577
14.4.2 Vuxnas erfarenheter och åsikter ... 579
14.4.3 Barn och ungas erfarenheter och åsikter ... 629
14.4.4 Vissa ytterligare uppgifter som utredningen har hämtat in – särskilt om digitala plattformar ... 655

14.5 Tidigare överväganden 660
14.5.1 Inledning 660
14.5.2 Barnets rätt till umgänge med den som står barnet särskilt nära 660
14.5.3 Underhållskyldighet för förälders make eller sambo i vissa fall 664
14.5.4 Anpassningar av föräldrapenningen för att möta olika familjers behov 665

14.6 Våra slutsatser om reformbehovet 667
14.6.1 Inledning 667
14.6.2 Förutsättningarna för barn att upprätthålla en relation med sina sociala föräldrar efter en separation eller en förälders dödsfall behöver förbättras 668
14.6.3 Det finns ett behov av att underlätta vardagslivet för vissa familjer där sociala föräldrar tar föräldraansvar 674
14.6.4 Olika grupper med skilda principiella utgångspunkter 681

14.7 En utvärdering av tänkbara åtgärder 683
14.7.1 Inledning 683
14.7.2 Informationsinsatser om regelverket kring umgänge 686
14.7.3 Ett förtydligande av nuvarande bestämmelser om barnets rätt till umgänge med den som står barnet särskilt nära och en sänkt tröskel för när socialnämnden ska föra en talan om sådant umgänge 687
14.7.4 En utökad rätt att överklaga socialnämndens beslut att inte väcka talan om umgänge med någon annan än en rättslig förälder 688
14.7.5 En självständig talerätt för sociala föräldrar i frågor om umgänge 689
14.7.6 Utökade möjligheter till samarbetssamtal 694
14.7.7 En självständig rätt till insyn och information 698

14.7.8 Rättigheter knutna till äktenskap, samboförhållande eller annan hushållsgemenskap med barnets rättsliga förälder ... 701
14.7.9 Informationsinsatser om fullmakter och andra möjligheter att göra sociala föräldrar juridiskt delaktiga i barnets omsorg och fostran ... 703
14.7.10 En mer generell fullmakt som registreras i folkbokföringen (föräldrafullmakt) ... 704
14.7.11 En generell insynsfullmakt som registreras i folkbokföringen ... 711
14.7.12 Ökade möjligheter för vårdnadshavare att dela med sig av familjeförmåner ... 713
14.7.13 Sammanfattning ... 714

14.8 Informationsinsatser för familjer där sociala föräldrar finns ... 715
14.8.1 Inledning ... 715
14.8.2 Vilken myndighet bör ha huvudansvaret för insatserna? ... 716
14.8.3 Vad bör informationsinsatserna bestå i och hur kan de genomföras? ... 717

14.9 Föräldrafullmakt – en ny form av fullmakt ... 718
14.9.1 Inledning ... 718
14.9.2 En ny lag om föräldrafullmakter ... 719
14.9.3 Föräldrafullmaktens innebörd ... 721
14.9.4 Närmare om föräldrafullmaktshavarens behörighet ... 731
14.9.5 Barnets folkbokföring och vissa krav i fråga om vem som kan vara föräldrafullmaktshavare ... 743
14.9.6 När en föräldrafullmakt träder i kraft ... 748
14.9.7 Hur en föräldrafullmakt upphör ... 749
14.9.8 Anmälan och återkallelse av en föräldrafullmakt ... 753
14.9.9 Anmälan om att föräldrafullmakten ska upphöra ... 761
14.9.10 Handläggning av ärenden och överklagande av beslut ... 761

14.9.11 Föräldrafullmaktshavarens ansvar vid fullgörandet av uppdraget ... 765
14.9.12 Förhållandet till tredje man ... 777
14.9.13 Avgift för anmälan av föräldrafullmakt ... 782
14.9.14 Skatteverkets underrättelseskyldighet när en föräldrafullmakt upphör ... 783
14.9.15 Övriga följdändringar ... 784

14.10 Barns rätt till umgänge med sociala föräldrar stärks ... 785
14.10.1 Inledning ... 785
14.10.2 Personkretsen för en självständig talerätt i frågor om umgänge ... 785
14.10.3 Allmänt om tillämpliga regler för barnets umgänge med en särskild umgängesperson ... 792
14.10.4 Avtal om umgänge med en särskild umgängesperson ... 792
14.10.5 Resekostnader ... 796
14.10.6 Umgängesstöd ... 799
14.10.7 Samarbetssamtal, medling och informationssamtal ... 801
14.10.8 Övriga bestämmelser om handläggningen och prövningen i domstol ... 806
14.10.9 Verkställighet enligt 21 kap. föräldrabalken ... 810

14.11 Ytterligare utökning av möjligheterna till samarbetssamtal ... 814

14.12 Bör det även göras ändringar i regelverket om vårdnad? ... 817
14.12.1 Inledning ... 817
14.12.2 Reformbehovet ... 818
14.12.3 En utvärdering av tänkbara åtgärder ... 822

14.13 Större möjligheter att ta hänsyn till barnets bästa när vårdnaden bestäms efter en förälders eller en vårdnadshavares död ... 833
14.13.1 Inledande ställningstaganden ... 833
14.13.2 Vårdnaden efter en förälders död när föräldrarna har haft gemensam vårdnad ... 836
14.13.3 Vårdnaden efter en förälders död när den föräldern haft ensam vårdnad ... 843

14.13.4 Vårdnaden efter en särskilt förordnad vårdnadshavares död när två särskilt förordnade vårdnadshavare har haft gemensam vårdnad ... 845
14.13.5 Närmare om gemensam vårdnad som utövas av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare ... 847
14.13.6 Övriga följdändringar ... 860

15 Ikraftträdande- och övergångsbestämmelser ... 865

15.1 Ikraftträdande ... 865

15.2 Övergångsbestämmelser ... 866
15.2.1 Den föräldraskapsrättsliga regleringen ... 866
15.2.2 Adoption ... 870
15.2.3 Åtgärder för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar ... 870

16 Konsekvenser av våra förslag ... 873

16.1 Inledning ... 873

16.2 Översynen av föräldrabalkens regler om föräldraskap ... 874
16.2.1 Utredningens förslag ... 874
16.2.2 Konsekvenser för barn och unga ... 876
16.2.3 Konsekvenser för andra enskilda ... 880
16.2.4 Konsekvenser för jämställdheten ... 882
16.2.5 Konsekvenser för domstolarna ... 883
16.2.6 Konsekvenser för kommuner ... 884
16.2.7 Konsekvenser för Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd ... 885
16.2.8 Konsekvenser för Rättsmedicinalverket ... 886
16.2.9 Konsekvenser för andra myndigheter ... 887
16.2.10 Andra konsekvenser ... 887

16.3 Utökade möjligheter till adoption ... 888
16.3.1 Utredningens förslag ... 888
16.3.2 Konsekvenser för barn och unga ... 889
16.3.3 Konsekvenser för andra enskilda ... 889
16.3.4 Konsekvenser för jämställdheten ... 890

16.3.5 Konsekvenser för domstolarna ... 891
16.3.6 Konsekvenser för kommuner ... 892
16.3.7 Konsekvenser för Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd ... 892
16.3.8 Konsekvenser för Socialstyrelsen ... 893
16.3.9 Andra konsekvenser ... 893

16.4 Föräldrafullmakt ... 894
16.4.1 Utredningens förslag ... 894
16.4.2 I vilken utsträckning kommer föräldrafullmakter att användas? ... 895
16.4.3 Konsekvenser för barn och unga ... 899
16.4.4 Särskilt om konsekvenser för barns och ungas personliga integritet ... 901
16.4.5 Konsekvenser för andra enskilda ... 902
16.4.6 Konsekvenser för jämställdheten ... 903
16.4.7 Konsekvenser för domstolarna ... 905
16.4.8 Konsekvenser för kommuner och regioner ... 905
16.4.9 Konsekvenser för företag ... 907
16.4.10 Konsekvenser för Skatteverket ... 908
16.4.11 Andra konsekvenser ... 910

16.5 Övriga förslag för att stärka barns rätt till sina sociala föräldrar ... 911
16.5.1 Utredningens förslag ... 911
16.5.2 Konsekvenser för barn och unga ... 912
16.5.3 Konsekvenser för andra enskilda ... 914
16.5.4 Konsekvenser för jämställdheten ... 915
16.5.5 Konsekvenser för domstolarna ... 915
16.5.6 Konsekvenser för kommuner ... 916
16.5.7 Konsekvenser för Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd ... 918
16.5.8 Andra konsekvenser ... 919

17 Författningskommentar ... 921

17.1 Förslaget till lag om ändring i föräldrabalken ... 921

17.2 Förslaget till lag om föräldraskap i internationella situationer ... 1029

17.3 Förslaget till lag om föräldrafullmakter 1065
17.4 Förslaget till lag om ändring i rättegångsbalken..... 1090
17.5 Förslaget till lag om ändring i ärvdabalken 1090
17.6 Förslaget till lag om ändring i socialförsäkringsbalken.... 1092
17.7 Förslaget till lag om upphävande av lagen (1955:469) angående omreglering av vissa ersättningar enligt lagen den 17 juni 1916 (nr 235) om försäkring för olycksfall i arbete m.m. 1100
17.8 Förslaget till lag om ändring i lagen (1958:642) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap... 1100
17.9 Förslaget till lag om upphävande av lagen (1962:303) om förhöjning av vissa ersättningar i anledning av yrkesskada m.m. 1105
17.10 Förslaget till lag om ändring i lagen (1962:512) om indrivning i Sverige av underhållsbidrag, fastställda i Danmark, Finland, Island eller Norge 1105
17.11 Förslaget till lag om ändring i lagen (1967:531) om tryggande av pensionsutfästelse m.m. 1106
17.12 Förslaget till lag om ändring i lagen (1969:620) om ersättning i vissa fall för utgivna underhållsbidrag 1106
17.13 Förslaget till lag om ändring i lagen (1974:752) om nordisk vittnesplikt m.m. 1109
17.14 Förslaget till lag om ändring i lagen (1977:595) om erkännande och verkställighet av nordiska domar på privaträttens område..... 1110
17.15 Förslaget till lag om ändring i folkbokföringslagen (1991:481) 1112
17.16 Förslaget till lag om ändring i sametingslagen (1992:1433) 1114
17.17 Förslaget till lag om ändring i lagen (1993:1651) om läkarvårdsersättning..... 1114

17.18 Förslaget till lag om ändring i lagen (1993:1652) om ersättning för fysioterapi 1115

17.19 Förslaget till lag om ändring i föräldraledighetslagen (1995:584) 1116

17.20 Förslaget till lag om ändring i lagen (1998:527) om det statliga personadressregistret 1117

17.21 Förslaget till lag om ändring i inkomstskattelagen (1999:1229) 1118

17.22 Förslaget till lag om ändring i lagen (2001:182) om behandling av personuppgifter i Skatteverkets folkbokföringsverksamhet 1120

17.23 Förslaget till lag om ändring i socialtjänstlagen (2001:453) 1122

17.24 Förslaget till lag om ändring i lagen (2002:160) om läkemedelsförmåner m.m. 1129

17.25 Förslaget till lag om ändring i lagen (2002:297) om biobanker i hälso- och sjukvården m.m. 1129

17.26 Förslaget till lag om ändring i lagen (2006:351) om genetisk integritet m.m. 1130

17.27 Förslaget till lag om ändring i offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) 1133

17.28 Förslaget till lag om ändring i lagen (2016:1013) om personnamn 1133

17.29 Förslaget till lag om ändring i hälso- och sjukvårdslagen (2017:30) 1135

17.30 Förslaget till lag om ändring i lagen (2021:530) om informationssamtal 1136

Särskilt yttrande 1139

Bilagor

Bilaga 1 Kommittédirektiv 2020:132 1141

Bilaga 2 Enkät om tillämpningen av socialnämndens möjlighet att väcka talan om umgänge mellan ett barn och någon annan än barnets förälder 1157

Bilaga 3 Kantar Sifos enkätundersökning till vuxna respondenter 1161

Bilaga 4 Kantar Sifos enkätundersökning till barn 13–17 år .. 1177

Bilaga 5 Jämförelsetabell det nya och det nuvarande 1 kap. föräldrabalken 1189

14 Åtgärder för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar

14.1 Vårt uppdrag och allmänna utgångspunkter

Många barn växer upp i andra familjer än traditionella kärnfamiljer. Inte sällan finns det en eller flera vuxna som tar ett föräldraansvar för barnet utan att vara rättsliga föräldrar eller vårdnadshavare, s.k. sociala föräldrar. Det är angeläget att barn som växer upp med andra eller fler vuxna än två rättsliga föräldrar har tillgång till sitt sociala nätverk och kan dra nytta av detta på samma sätt som andra barn. De band som finns mellan ett barn och en social förälder kan vara väl så starka som banden till en rättslig förälder.[1] I våra direktiv framhålls att det därför är viktigt att denna relation erkänns och att det finns en trygghet och förutsebarhet för alla barn oavsett i vilken familj barnet växer upp.

Det finns i den nuvarande lagstiftningen vissa bestämmelser som kan sägas ta sikte på eller inkludera andra än vårdnadshavare som tar föräldraansvar (se vidare avsnitt 5 och 14.3). Samtidigt är det endast barnets vårdnadshavare som har rätt att fatta beslut om barnet. Det har i olika sammanhang anförts att sociala föräldrar därför kan uppleva svårigheter i kontakter med bland annat skola, sjukvård och myndigheter (se bland annat riksdagsmotionerna 2020/21:2130 och 2017/18:2387). Förutom själva rätten att fatta beslut kan det exempelvis handla om tillgång till information om barnet. Det har även gjorts gällande att avsaknaden av föräldraansvar för en social förälder kan innebära ekonomisk osäkerhet för barnet. Något som också har lyfts fram som en brist med den nuvarande ordningen är förutsättningarna för fortsatt kontakt mellan barnet och en social förälder om det uppstår en konfliktsituation i samband med en separation eller en förälders dödsfall. Kärnan i kritiken är att det i sådana situationer finns en risk för

[1] Se vidare avsnitt 10.2 angående forskning om barns relationer till sociala föräldrar.

att en social förälder stängs ute från barnets liv, trots att det kan innebära att barnet förlorar kontakten med någon som i praktiken fungerat som en förälder under barnets uppväxt (se bland annat bet. 2020/21: CU17 s. 41–45 och där angivna motioner).

Det är mot denna bakgrund som vårt uppdrag är att utreda om barns rätt till sociala föräldrar behöver stärkas och om förutsättningarna för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar i övrigt behöver förbättras.

Det finns en mängd områden där det är tänkbart att det kan finnas ett behov av reformer. Det är emellertid inte vårt uppdrag att ta ställning till möjliga åtgärder på alla områden som berör familjelivet. Enligt våra direktiv ska fokus i stället ligga på de områden där det finns ett praktiskt behov av åtgärder utifrån den problembild som vi identifierar. En huvuduppgift för oss är således att kartlägga hur problembilden faktiskt ser ut. Resultatet av den kartläggningen ska enligt direktiven ligga till grund för vår bedömning av om det finns ett behov av åtgärder och i så fall vilka. Vid den bedömningen är även barnets bästa en självklar utgångspunkt.

För att kartlägga problembilden behöver vi undersöka tillämpningen av befintliga regler som inkluderar sociala föräldrar och bedöma om lagstiftningen är anpassad för att möta behoven hos familjer där sociala föräldrar utövar en del av föräldraansvaret. Inte minst gäller det de behov som barnen i dessa familjer kan ha (se vidare avsnitt 14.3).

För att kunna uttala oss om problembilden är det enligt vår uppfattning också av stor vikt att inhämta och ta del av de erfarenheter och åsikter som finns inom olika familjer. Från statistiska utgångspunkter är det viktigt att underlaget för en sådan undersökning är tillräckligt i kvantitativt hänseende. För att få en djupare förståelse för den problematik som kan finnas är det samtidigt nödvändigt att ge utrymme för mer kvalitativa inslag i kartläggningen, t.ex. djupintervjuer med barn och vuxna. Det närmare tillvägagångssättet för – och resultatet av – vårt kartläggningsarbete redovisas i avsnitt 14.4.

I våra direktiv anges några tänkbara åtgärder som kan övervägas. När det gäller barnets behov av en fortsatt relation med en social förälder efter en separation eller en förälders dödsfall, kan det handla om olika sätt att förbättra förutsättningarna för umgänge. Andra tänkbara åtgärder tar sikte på att förenkla det praktiska vardagslivet och ge förutsättningar för sociala föräldrar att vid behov kunna ta ett ansvar och vara en aktiv del i barnets liv och utveckling. Det kan bland annat

handla om att en social förälder under vissa omständigheter ska få tillgång till information om barnet eller familjeförmåner eller kunna fatta vissa beslut kring ett barn på samma sätt som en vårdnadshavare. Direktiven ger även utrymme att se över socialnämndens roll vid en konflikt. Det framhålls särskilt att vi ska analysera och redovisa fördelar och nackdelar med olika åtgärder.

Uppdraget omfattar inte att överväga om det rättsliga föräldraskapet ska kunna utsträckas till fler än två personer. Utgångspunkten är vidare att ett behov av att stärka barns rätt till sociala föräldrar ska tillgodoses genom andra åtgärder än att utvidga kretsen av vårdnadshavare. Enligt direktiven ska vi eftersträva en flexibel ordning som i första hand bygger på samförstånd och en lagstiftning som möjliggör delegering av ansvar och tillåter delaktighet. Risken ska minimeras för att barn far illa eller att det uppstår fler familjerättsliga tvister till följd av intresset att underlätta för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar. Om det visar sig att det finns påtagliga fördelar ur ett barnperspektiv med någon form av möjlighet för sociala föräldrar att ta en del av det juridiska ansvaret för ett barn, finns det dock inget hinder mot att överväga sådana åtgärder.

14.2 Viss statistik om familjer i Sverige

I Sverige finns ungefär 2,2 miljoner barn (0–17 år). I de flesta familjer finns det ett eller två hemmaboende barn under 18 år. År 2020 var det cirka 41 procent av familjerna med barn 0–17 år som hade ett hemmaboende barn, 43 procent hade två hemmaboende barn, 12,5 procent hade tre hemmaboende barn och 3,5 procent hade fyra eller fler hemmaboende barn.[2]

Det finns ingen statistik som direkt besvarar frågan om hur vanligt det är att ett barn har fler än två vuxna som utövar ett föräldraansvar. Viss ledning kan dock hämtas från de uppgifter som finns om hur barn och föräldrar är folkbokförda. Den följande redovisningen är hämtad från Statistikmyndigheten SCB:s hemsida.[3]

[2] Statistikmyndigheten SCB:s statistikdatabas. *Barn- och familjestatistik*. Familjer med hemmaboende barn och unga 0–17 år, antal efter barnens ålder, antal barn och år. År 2020. Uppgifter hämtade från databasen 2021-06-18.

[3] Se https://www.scb.se/hitta-statistik/artiklar/2021/215-000-barn-har-en-bonusforalder, hämtad 2021-06-18. Artikeln bygger på SCB:s Barn- och familjestatistik från 2019 och undersökningarna av levnadsförhållanden (ULF/SILC), publicerad i april 2021. Vissa uppgifter som redovisas i avsnittet har SCB lämnat muntligen till utredningen, se tjänsteanteckning i utredningens diarium daterad 2021-06-28.

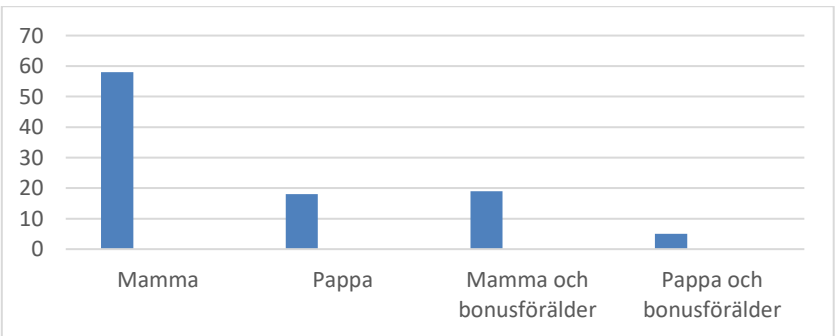
Tre av fyra hemmaboende barn bor tillsammans med båda sina föräldrar. Var fjärde barn bor tillsammans med en av dem. Det är vanligast att dessa barn bor med en ensamstående förälder. Av de barn som bor med en förälder är det dock 215 000, eller 40 procent, som skulle kunna ha minst en social förälder[4]. Dessa barn har åtminstone en förälder som antingen bor med en make eller *sannolikt* har en sambo. Det sker visserligen ingen registrering av samboförhållanden, men SCB har i sin redovisning i stor utsträckning kunnat exkludera andra vuxna i en förälders hushåll, exempelvis äldre syskon. Det innebär dock inte att man kan bortse från möjligheten att den andra vuxna i hushållet i vissa fall är någon annan än en make eller sambo till föräldern.[5]

Nästan sex av tio barn vars föräldrar inte bor ihop, är folkbokförda hos en ensamstående mamma. Nära vart femte barn med separerade föräldrar bor med sin mamma och en möjlig social förälder eller med en ensamstående pappa. Ungefär en av tjugo bor med sin pappa och en möjlig social förälder.

Av barnen som bor med en förälder skulle 9 procent kunna ha två sociala föräldrar, dvs. även den förälder som barnet inte är folkbokförd hos har en sambo eller en make som han eller hon bor tillsammans med.

Figur 14.1 Familjetyp där barnet är folkbokförd

Hemmaboende barn 0–17 år som inte är folkbokförda med båda sina föräldrar

Källa: Statistikmyndigheten SCB; Barn- och familjestatistik 2019.

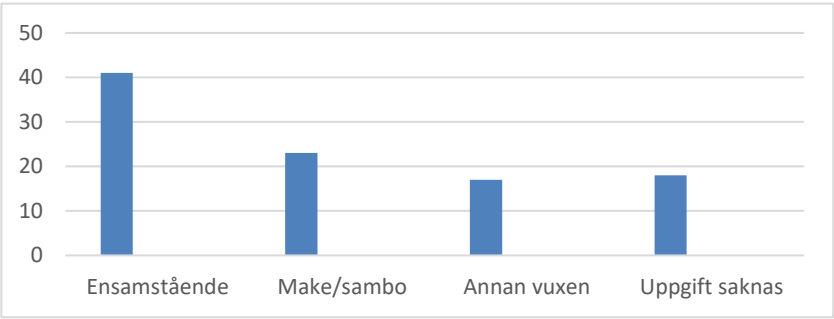
[4] Se avsnittet Vissa begrepp och förkortningar för en redogörelse av hur vi använder begreppet *social förälder* i betänkandet.

[5] Denna osäkerhet återupprepas inte i den fortsatta redovisningen. Det går såklart inte heller att veta något om hur relationen mellan barnet och den andra vuxna i hushållet faktiskt ser ut. Av dessa skäl talas det fortsättningsvis om en *möjlig* social förälder.

Även när det gäller den förälder som barnet inte är folkbokförd hos är det vanligast att föräldern är ensamstående. Det är ungefär 40 procent av barnen med separerade föräldrar som har en ensamstående förälder som de inte är folkbokförda hos. För en dryg fjärdedel av barnen är det i stället så att den föräldern bor med en make eller sambo. Dessa barn har alltså en möjlig social förälder i ett hushåll där de själva inte är folkbokförda. För nära vart femte barn saknas uppgift om förälderns familjetyp. Det kan t.ex. handla om att barnet aldrig haft mer än en förälder, att föräldern bor utomlands eller att föräldern är avliden.

Figur 14.2 Familjetyp för den förälder barnet inte är folkbokförd hos

Hemmaboende barn 0–17 år som inte är folkbokförda med båda sina föräldrar

Källa: Statistikmyndigheten SCB; Barn- och familjestatistik samt Befolkningsstatistik 2019.

Av de barn vars föräldrar inte bor tillsammans är det 80 procent som har syskon hos minst en förälder. Med syskon avses både hel- och halvsyskon. Hit räknas också möjliga bonussyskon, dvs. barn till den som är sambo eller sammanboende make med en förälder till barnet.

I den föregående redovisningen inkluderas inte de cirka 12 000 barn som är folkbokförda med någon annan än sina rättsliga föräldrar.[6]

Det är inte möjligt att ta fram statistik om antalet barn i stjärnfamiljer. Det går inte att med ledning av folkbokföringen skilja sådana familjer från ombildade familjer eller, om de rättsliga föräldrarna finns i samma hushåll, från kärnfamiljer. Däremot har Skatteverket bistått utredningen med statistik från folkbokföringen som ger en viss, om än begränsad, ledning i frågan om hur vanligt det är att barn lever i

[6] SCB:s statistikdatabas. *Barn- och familjestatistik*. Familjetyp för hemmaboende barn 0–17 år, antal efter kön, ålder, familjetyp och år. År 2020. Tabell hämtad från databasen 2021-06-23.

regnbågsfamiljer och i vilken utsträckning det i de familjerna finns sociala föräldrar.[7]

Statistiken visar för det första – vilket vi återkommer till i slutet av det här avsnittet – hur många barn som har rättsliga föräldrar av samma kön och hur stor andel av de barnen som har en eller två möjliga sociala föräldrar.

För det andra ger statistiken en indikation om antalet regnbågsfamiljer i andra konstellationer, dvs. där de rättsliga föräldrarna är av olika kön men en av dem eller båda är en hbtqi-person. Skatteverket har bland annat tagit fram uppgifter om antalet barn med en eller två rättsliga föräldrar som är folkbokförda med en vuxen person av samma kön.[8] En sådan person skulle kunna vara en social förälder, men som utvecklas i det följande måste uppgifterna från folkbokföringen tolkas med stor försiktighet.

Om en rättslig förälder är gift eller registrerad partner är det rimligt att betrakta maken eller partnern som en sannolik social förälder till barnet. Det går – precis som SCB har gjort i den statistik som redovisas ovan – i och för sig att resonera på liknande sätt om en rättslig förälder är sambo. Men som tidigare nämnts registreras inte samboförhållanden och det går därför inte att säkert veta om en vuxen person som bor med barnets rättsliga förälder verkligen är en sambo. Bland annat av det skälet är det förenat med stor osäkerhet att uttala sig närmare om hur många barn det faktiskt finns i regnbågsfamiljer som inkluderar en eller flera sociala föräldrar.

Skatteverket har i sina sökningar visserligen kunnat exkludera barnets syskon och far- och morföräldrar, men det kvarstår ändå en osäkerhet i fråga om relationen mellan de vuxna i hushållet. Exem-

[7] Se avsnittet Vissa begrepp och förkortningar för en redogörelse av hur olika familjebegrepp används i betänkandet. Med *stjärnfamilj* avser vi en familjebildning som är resultatet av att fler än två personer har valt att skaffa barn tillsammans med intentionen att samtliga ska ta föräldraansvar för barnet. Med *ombildad familj* avses en familjebildning efter en separation mellan barnets rättsliga föräldrar där en social förälder har tillkommit på antingen den ena rättsliga förälderns sida eller på båda sidor. Med *regnbågsfamilj* avses en familj där minst en av de vuxna familjemedlemmarna definierar sig som hbtqi-person. Ibland omfattar en regnbågsfamilj inte fler än två vuxna, men om den gör det kan den beroende på omständigheterna anses som antingen en stjärnfamilj eller en ombildad familj. I jämförelse med andra familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar torde det vara relativt sett något vanligare att en regnbågsfamilj där fler än två vuxna tar föräldraansvar kan ses som en stjärnfamilj enligt den ovan angivna definitionen. Uppgifter om hur många barn som lever i regnbågsfamiljer kan därför vara av visst intresse för att få något begrepp om hur stor gruppen stjärnfamiljer kan vara.

[8] Skatteverket har hämtat uppgifter från folkbokföringen den 17 juni och den 19 augusti 2021. Redovisningen inkluderar dock inte de cirka 30 000 barn som är födda efter den 15 mars 2021. Samtliga av Skatteverkets framtagna uppgifter är diarieförda hos utredningen.

pelvis skulle den vuxna som bor med barnets rättsliga förälder kunna vara en inneboende och inte en partner till föräldern.

I vissa fall är det i stället osäkert om den som i folkbokföringen framstår som en möjlig social förälder verkligen bor i samma hushåll som den rättsliga föräldern. Det finns ett inte obetydligt antal personer som saknar folkbokföring på lägenhetsnivå. Om en sådan person bor i ett flerfamiljehus går det alltså inte att veta vilket hushåll personen hör till. I de fall det – utöver den rättsliga föräldern – finns flera vuxna i ett hushåll har Skatteverket endast inkluderat den äldsta av dem i sin redovisning. Samtidigt kan det i praktiken förekomma hushåll som inkluderar mer än en social förälder.

En annan betydelsefull felkälla är att det inte är möjligt att identifiera sociala föräldrar som inte bor i samma hushåll som någon av barnets rättsliga föräldrar. De sociala föräldrar som är del av familjer där boendesituationen ser ut på det sättet ingår därför inte i den statistik som Skatteverket har kunnat ta fram. Detsamma gäller sociala föräldrar i alla familjekonstellationer där de rättsliga föräldrarna bor i samma hushåll.

Slutligen kan det tilläggas att det inte är möjligt att urskilja personer med ändrad könstillhörighet.

Sammanfattningsvis kan uppgifterna från folkbokföringen – om man bortser från den säkra informationen om äktenskap och registrerade partnerskap – endast indikera en *möjlig* parrelation mellan en rättslig förälder och en vuxen person av samma kön.

Uppgifterna ger dock knappast en heltäckande eller helt korrekt bild av antalet barn i olika former av regnbågsfamiljer där sociala föräldrar ingår. Skatteverkets sökningar visar att det finns nästan 70 000 barn som har en eller två rättsliga föräldrar som är folkbokförda med någon vuxen av samma kön som skulle kunna vara förälderns partner.[9] Det är en anmärkningsvärt hög siffra i jämförelse med antalet barn som har en rättslig förälder som antingen är gift med någon av samma kön eller är registrerad partner.[10] Det tyder på att sökresultaten till stor del avser andra relationer än samkönade samboförhållanden.[11]

[9] Som tidigare nämnts är det barnets syskon och far- och morföräldrar som har kunnat exkluderas.
[10] Se tabell 14.1 strax nedan.
[11] Skatteverket har också noterat att en mycket stor andel av personerna i de aktuella hushållen är födda utanför Sverige. Det förstärker intrycket att det i betydande omfattning handlar om andra relationer än samkönade samboförhållanden. Det är inte troligt att samkönade relationer är starkt överrepresenterade bland utlandsfödda.

Mot denna bakgrund har vi valt att i tabellen nedan endast redovisa antalet barn i olika familjekonstellationer där de rättsliga föräldrarna är av olika kön[12] och en av dem eller båda är gift med någon av samma kön eller är registrerad partner. Men det finns alltså ett okänt antal barn i regnbågsfamiljer med sociala föräldrar som inte ingår i den redovisningen. Inte minst gäller det olika familjekonstellationer där barnets rättsliga och sociala föräldrar är sambor.

Tabell 14.1 Antalet barn i olika familjekonstellationer där de rättsliga föräldrarna är av olika kön och en av dem eller båda är gift med någon av samma kön eller är registrerad partner (sannolik social förälder)

Familjekonstellation	Antal barn
Pappa och sannolik social förälder (man) i ett hushåll, mamma i annat hushåll	68
Mamma och sannolik social förälder (kvinna) i ett hushåll, pappa i annat hushåll	285
Pappa och sannolik social förälder (kvinna) i ett hushåll, mamma och sannolik social förälder (kvinna) i annat hushåll	90
Pappa och sannolik social förälder (man) i ett hushåll, mamma och sannolik social förälder (man) i annat hushåll	2
Pappa och sannolik social förälder (man) i ett hushåll, mamma och sannolik social förälder (kvinna) i annat hushåll	28
Pappa och sannolik social förälder (man) i ett hushåll, ingen folkbokförd mamma	57
Mamma och sannolik social förälder (kvinna) i ett hushåll, ingen folkbokförd pappa	167

Källa: Skatteverket, uppgifter från folkbokföringen hämtade den 19 augusti 2021.

[12] Se slutet av detta avsnitt för statistik om barn med rättsliga föräldrar av samma kön.

Som har nämnts ovan finns det däremot säkra uppgifter om antalet barn som – i rättslig mening – har två mödrar eller två fäder. Detsamma gäller antalet barn som har en mor och en förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken[13].

Det finns drygt 1 700 barn som har två föräldrar vars rättsliga beteckning är mor.[14] Drygt 64 procent av de barnen är folkbokförda tillsammans med båda sina mödrar. Av barnen som är folkbokförda med endast en av sina mödrar är det ungefär hälften som har en eller två möjliga sociala föräldrar[15].

Ungefär 2 900 barn har en mor och en förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken. Drygt 79 procent av de barnen är folkbokförda med båda sina föräldrar. Av barnen som är folkbokförda med en av föräldrarna är det ungefär sex av tio som har en eller två möjliga sociala föräldrar.

Det finns 185 barn som har två föräldrar vars rättsliga beteckning är far.[16] Ungefär 85 procent av de barnen är folkbokförda med båda sina fäder. Det finns endast 11 barn som bor med en av sina fäder och som har en eller två möjliga sociala föräldrar.

---

[13] Om barnets mor är gift med en kvinna vid barnets födelse presumeras sedan den 1 januari 2022 hennes make vara barnets förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken. De barn som ingår i statistiken är dock födda före ikraftträdandet av dessa regler. Föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken, som alltså avser moderns kvinnliga make eller sambo, har i dessa fall i stället fastställts genom bekräftelse eller dom. Förutsättningarna för att ett sådant föräldraskap ska kunna fastställas är att modern har genomgått en assisterad befruktning med samtycke av sin make eller sambo och det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att barnet har tillkommit genom behandlingen. Tidigare krävdes det alltid att behandlingen hade genomförts inom svensk hälso- och sjukvård. Sedan den 1 januari 2019 kan behandlingen också ha genomförts vid en behörig inrättning i utlandet förutsatt att barnet har rätt till information om spermiedonatorn. Om det i stället är fråga om en heminsemination eller en behandling där donatorn är anonym, kan dock föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken inte fastställas. I dessa situationer kan ett gemensamt föräldraskap endast uppnås genom styvbarnsadoption. Se även avsnitt 3.4.

[14] Ett barn kan få två mödrar efter en styvbarnsadoption där en kvinna adopterar sin kvinnliga makes eller sambos barn. Ett praktiskt exempel på när det finns anledning till sådan adoption är om paret har fått barn genom en assisterad befruktning som inte uppfyller förutsättningarna för föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken (se föregående fotnot om förutsättningarna för sådant föräldraskap). Ett barn kan också få två mödrar om en av föräldrarna har ändrat könstillhörighet från man till kvinna (se 1 kap. 10 §, 11 a § andra stycket och 14 § föräldrabalken).

[15] Här avses med möjlig social förälder inte endast en make eller registrerad partner till den rättsliga föräldern. Detsamma gäller för uppgifterna nedan angående barn som har en mor och en förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken eller som har två fäder. Till skillnad från vad som gäller för redovisningen i tabell 14.1 ovan, är det i de här fallen rimligt att utgå från att den som i folkbokföringen framstår som en möjlig sambo också är det. Här handlar det nämligen om en vuxen som inte är barnets syskon eller far- eller morförälder och som bor med någon som i sin tur är förälder tillsammans med någon av samma kön.

[16] Ett barn kan få två fäder om två män adopterar gemensamt eller efter en styvbarnsadoption där en man adopterar sin manliga makes eller sambos barn. Ett praktiskt exempel på när en sådan adoption kan vara aktuell är om ett barn har tillkommit genom ett surrogatarrangemang och faderskap har fastställts eller erkänts bara för en av männen. Ett barn kan också få två fäder om en av föräldrarna eller båda har ändrat könstillhörighet från kvinna till man (se 1 kap. 10 §, 11 §, 11 a § första stycket och 13 § föräldrabalken).

14.3 Hur används befintliga möjligheter att understödja relationen mellan ett barn och en social förälder?

14.3.1 Bakgrund

En viktig del av vårt uppdrag att utreda om barns rätt till sociala föräldrar behöver stärkas är att undersöka tillämpningen av befintliga regler som tar sikte på eller inkluderar den som tar föräldraansvar för ett barn utan att vara rättslig förälder eller vårdnadshavare. I våra direktiv anges vissa regler om umgänge och underhållsskyldighet som exempel på sådan lagstiftning. När det gäller barns umgänge med andra än rättsliga föräldrar har det redan i tidigare lagstiftningsärenden uppmärksammats att det är oklart i vilken utsträckning reglerna används (se SOU 2017:6 s. 207–210). Till den kategori av regler som mer direkt inkluderar andra än rättsliga föräldrar och vårdnadshavare hör även vissa bestämmelser om föräldrapenningen. I direktiven omtalas också möjligheten att ge fullmakt till en social förälder att agera i vårdnadshavares ställe vid beslut kring barnet. Vad gäller frågan om hur den möjligheten används i praktiken hänvisas till avsnitt 14.4.

14.3.2 Umgänge med den som står barnet särskilt nära

Inledning

Ett barn kan ha ett behov av umgänge även med andra personer än sina rättsliga föräldrar. Barnets vårdnadshavare har ett ansvar för att barnets behov av umgänge med någon annan som står barnet särskilt nära så långt möjligt tillgodoses (6 kap. 15 § tredje stycket föräldrabalken). Om barnets vårdnadshavare inte tar sitt ansvar i det hänseendet kan domstolen på talan av socialnämnden besluta om umgänge mellan barnet och någon annan än en rättslig förälder. Vid bedömningen av om en sådan talan ska föras ska socialnämnden beakta barnets behov av umgänge med sina morföräldrar och farföräldrar och andra som står barnet särskilt nära (6 kap. 15 a § andra stycket). En social förälder kan vara en person som står barnet särskilt nära.

Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd (MFoF) publicerar årlig statistik om olika familjerättsliga ärenden som förekommer inom socialnämndernas verksamhet. I denna statistik ingår emellertid

inte några uppgifter om antalet beslut som rör förfrågningar om att socialnämnden ska väcka talan om att ett barn ska ha umgänge med någon annan än en rättslig förälder. Viss information om hur ofta bestämmelserna tillämpas finns dock tillgänglig på annat håll.

I en publikation från 2012 uttalade Socialstyrelsen att det är möjligt att socialnämnderna hittills har varit alltför restriktiva med att väcka talan om umgänge med en närstående till barnet.[17]

Vissa efterforskningar gjordes också av 2014 års vårdnadsutredning (se SOU 2017:6 s. 207–210). Utredningen hade emellertid inte möjlighet att djupare kartlägga hur bestämmelserna om barnets rätt till umgänge med någon annan än en förälder tillämpas. Men utredningen kontaktade ändå några familjerätter med frågan om i vilken utsträckning det förekommer att någon annan än barnets föräldrar hör av sig med önskemål om att socialnämnden ska föra en talan om umgänge. Utredningen frågade också hur familjerätten brukar agera när den får en sådan förfrågan.

Genom de kontakter som utredningen tog framkom att det är ovanligt att en närstående till ett barn hör av sig till familjerätten med önskemål om att socialnämnden ska föra en talan om barnets rätt till umgänge med personen. Utredningens intryck var dock att det i storstadsregionerna finns en trend att allt fler hör av sig med en sådan förfrågan. Utredningens efterforskningar visade också att det förekommer, men är ovanligt, att socialnämnden för en talan om att ett barn ska ha umgänge med någon annan än en förälder. Utredningen fann också exempel på sådana mål i domstol.

Vår enkätundersökning

Som framgår ovan finns det inte någon statistik eller annan mer utförlig information om hur bestämmelserna om umgänge med andra än rättsliga föräldrar tillämpas i praktiken. För att undersöka den frågan tog vi därför fram en enkät som skickades till socialnämnderna i landets samtliga kommuner. Enkäten finns bifogad till betänkandet, se bilaga 2. I enkäten ombads socialnämnderna att redovisa hur många förfrågningar som inkommit under åren 2018–2020 om att väcka talan om umgänge med någon annan än en rättslig förälder. Nämnderna

[17] Socialstyrelsen (2012). *Vårdnad, boende och umgänge. Handbok – stöd för rättstillämpningen inom socialtjänstens familjerätt*, s. 114.

fick också ange vem som stod bakom förfrågningarna och om dessa hade lett till att nämnden väckt talan i domstol. Vi bad även nämnderna att redovisa hur många av ärendena som avslutades med en samförståndslösning mellan barnets vårdnadshavare och den som ville umgås med barnet. Slutligen gav enkäten utrymme för nämnderna att utveckla om det fanns några skäl som ofta återkom när beslutet blev att inte väcka talan om umgänge med en social förälder.

Enkäten besvarades av socialnämnder i sammanlagt 188 kommuner[18], vilket innebär en svarsfrekvens på drygt 65 procent. Av dessa var det 133 socialnämnder (cirka 71 procent) som inte hade mottagit några förfrågningar alls under den aktuella tidsperioden. En socialnämnd ansåg sig förhindrad att besvara enkäten på grund av bestämmelser om sekretess.

Några socialnämnder framhöll att mer informella förfrågningar inte alltid registreras som ett ärende. Information om antalet ärenden som är sökbara i efterhand ger alltså inte nödvändigtvis en heltäckande bild. Ett par socialnämnder påpekade också att diskussioner om umgänge med en social förälder kan förekomma inom ramen för samarbetssamtal och att det i sådant fall inte finns någon dokumentation som rör umgängesfrågan.

Hur många förfrågningar inkom till socialnämnderna och hur ofta beslutade nämnderna att väcka talan vid domstol?

Till de socialnämnder som besvarat vår enkät inkom det under åren 2018–2020 sammanlagt 110 förfrågningar om att väcka talan vid domstol om umgänge med någon annan än en rättslig förälder. En socialnämnd har dock inte kunnat ange något bestämt antal förfrågningar, men svarat att nämnden får 0–2 förfrågningar per år. Dessa eventuella förfrågningar har vi inte inkluderat i den sammanställning som lämnas här. Antalet förfrågningar har ökat med drygt 50 procent från 2018 till 2020. Ökningen har dock, som framgår av tabellen nedan, skett från en låg nivå och det handlar fortfarande om ett begränsat antal förfrågningar. De allra flesta av de socialnämnder som angett att förfrågningar har inkommit till nämnden har redovisat någon enstaka förfrågan per år. Den kommun som har haft flest ärenden tog emot 8 förfrågningar under hela perioden.

[18] Stockholms stad redovisas på kommunnivå, även om enkäten inte har besvarats av alla stadsdelsförvaltningar inom kommunen.

Det var endast i enstaka undantagsfall som en förfrågan ledde till att socialnämnden väckte en talan om umgänge med någon som står barnet särskilt nära. Under den aktuella tidsperioden skedde det vid 6 tillfällen, vilket motsvarar ungefär 5 procent av alla förfrågningar.

Tabell 14.2 Antalet inkomna förfrågningar till landets socialnämnder under åren 2018–2020 och antalet sådana förfrågningar som föranlett att en talan har väckts vid domstol

År	Antalet förfrågningar till socialnämnderna	Antalet inledda mål vid domstol
2018	29	2
2019	37	3
2020	44	1

Vilka kom förfrågningarna från?

De allra flesta förfrågningar om att väcka talan om umgänge kom från far- och morföräldrar. Hela 90 förfrågningar (drygt 82 procent) kom från någon i den personkretsen. Sammanlagt 7 förfrågningar (cirka 6 procent) kom från sociala föräldrar. I ett fall var det en social förälder i en stjärnfamilj som hade vänt sig till nämnden. Övriga förfrågningar i denna kategori avsåg sociala föräldrar i ombildade familjer (bonusföräldrar). I resterande fall var det någon annan person, exempelvis ett äldre syskon, som stod bakom förfrågan.

Av de förfrågningar som kom från far- eller morföräldrar var det totalt 4 som resulterade i att nämnden väckte talan om umgänge. Vid ett tillfälle väcktes det en umgängestalan som avsåg en social förälder. Det väcktes också vid ett tillfälle en talan efter en förfrågan från en annan person.

Tabell 14.3 Antalet förfrågningar till socialnämnderna samt antalet inledda mål vid domstol fördelat på olika personkategorier (2018–2020)

Personkategori	Antalet förfrågningar till socialnämnderna	Antalet inledda mål vid domstol
Far- och morföräldrar	90	4
Sociala föräldrar i ombildade familjer	6	1
Sociala föräldrar i stjärnfamiljer	1	0
Andra personer	13	1

Hur ofta kom barnets vårdnadshavare och den som stod bakom förfrågan överens i frågan om umgänge?

Det var förhållandevis vanligt att barnets vårdnadshavare och den som hade vänt sig till nämnden kunde nå en samförståndslösning om umgänget. Totalt sett var det möjligt att nå en överenskommelse om umgänget i ungefär en tredjedel (33 procent) av ärendena. Av de mål som inleddes vid domstol var det hälften som slutade med en samförståndslösning.

Tabell 14.4 Antalet förfrågningar som slutligen ledde till en samförståndslösning hos socialnämnderna respektive domstolarna

År	Samförståndslösning hos socialnämnden	Samförståndslösning i domstol
2018	9	0
2019	11	2
2020	13	1

Finns det skäl som ofta återkommer när socialnämnderna beslutar att inte väcka talan vid domstol?

I enkäten ställdes frågan om det fanns skäl som ofta återkom när nämnden beslutade att inte väcka talan om umgänge med en social förälder. Frågan tog således sikte på skäl som typiskt sett kan ligga till grund för ett ställningstagande att inte gå vidare med en umgängesförfrågan. De svar som lämnades i den här delen hade alltså inget direkt samband med de enskilda ärenden som nämnderna redovisade att de handlagt under 2018–2020.

Som framgår ovan var det emellertid få socialnämnder som hade hanterat några förfrågningar från sociala föräldrar. De socialnämnder som har besvarat frågan har också i stor utsträckning utgått från de förfrågningar som nämnden har erfarenhet av, dvs. i första hand ärenden som gäller far- och morföräldrar.

Som tidigare redovisats var det drygt 71 procent av socialnämnderna som inte hade mottagit några förfrågningar alls. Följaktligen var det relativt få nämnder som beskrev några återkommande skäl för att inte väcka talan vid domstol. Även bland de socialnämnder som haft förfrågningar var det förhållandevis många som svarade att det inte

var möjligt att ange några särskilda skäl eftersom underlaget var för begränsat.

Flera socialnämnder svarade att ett återkommande skäl för att inte väcka talan om umgänge var att nämnden bedömde att det var oförenligt med barnets bästa eller att det inte var lämpligt. En del socialnämnder var något mer specifika och hänvisade till att det i ärendet fanns en hög konfliktnivå. En socialnämnd menade att det inte var till barnets bästa med ett umgänge när konflikten var sådan att den omöjliggjorde en samförståndslösning. En annan nämnd ansåg att det inte var lämpligt med umgänge när konflikten var så djup att det ändå inte skulle vara möjligt att verkställa en eventuell dom. Andra lyfte fram att konflikter mellan sökanden och vårdnadshavarna försätter barnet i en svår situation och att det finns en risk för att barnet hamnar i en lojalitetskonflikt om en rättslig process inleds. Några socialnämnder ansåg att det måste finnas mycket starka skäl för att gå vidare med en förfrågan när vårdnadshavarna motsätter sig ett umgänge.

Ett annat skäl som förhållandevis många socialnämnder hänvisade till var att sökanden helt saknade en tidigare relation till barnet eller att sökanden i vart fall inte var närstående på det sätt som lagstiftningen förutsätter.

Några socialnämnder angav som skäl att det fanns uppgifter om våld, missbruk, kriminalitet eller liknande förhållanden på sökandens sida. I ett fåtal fall angavs att barnets vilja var avgörande för beslutet. Det har i dessa situationer handlat om ett äldre barn som gjort klart att han eller hon inte vill ha umgänge med sökanden. Ett annat skäl som ett par socialnämnder hänvisade till var att sökanden och nämnden haft olika uppfattningar om innebörden av ett omfattande umgänge. Andra skäl som förekom bland enkätsvaren var risken att barnet skulle ta skada av ytterligare familjerättslig utredning eller att relationen med sökanden skulle försämras av en process i domstol. Några socialnämnder angav att ett skäl att inte väcka talan kunde vara att det fanns ett pågående vårdnadsmål mellan föräldrarna eller att det annars fanns anledning att misstänka att syftet med umgängesförfrågan var att möjliggöra för en förälder att ha umgänge med barnet. Vidare var det en socialnämnd som hänvisade till ”en konservativ praxis” och otydlighet i förarbetena. Några socialnämnder lyfte också fram att det saknas tydliga rutiner för hur ärendena ska handläggas. En nämnd ansåg dessutom att det saknas förutsättningar att utreda ett ärende i de fall nämnden inte har egen kännedom om familjen och vårdnadshavarna

motsätter sig att kontakter tas för att undersöka barnets behov. Slutligen ska det påpekas att ett relativt stort antal socialnämnder angav att förfrågningar om umgänge ofta hade återkallats när det stått klart att det inte var möjligt att nå en samförståndslösning.

Vår kontakt med Familjerättssocionomernas Riksförening

Utredningens sekretariat har även haft ett möte med företrädare för Familjerättssocionomernas Riksförening[19], främst i syfte att få mer information om vad orsaken kan vara till att det är så få förfrågningar om att väcka talan om umgänge som kommer från sociala föräldrar.[20] Vid mötet framkom att en trolig förklaring kan vara att många sociala föräldrar inte känner till bestämmelserna om barnets rätt till umgänge med andra än rättsliga föräldrar.

Företrädarna för föreningen uppgav också att bestämmelsernas utformning inte uppfattas som ett problem av nämnderna, men att det samtidigt är oklart hur familjerna uppfattar regelverket. Vidare framkom det att nämnderna ibland anordnar samtal som syftar till att rättsliga och sociala föräldrar ska komma överens, även om det i lag inte är föreskrivet att nämnderna ska sörja för sådana samtal. Det förekommer också att samtalen utmynnar i skriftliga överenskommelser, även om sådana inte är bindande i någon rättslig mening.

Vid mötet framkom vidare att socialnämnden i allmänhet inte inleder en domstolsprocess om barnets rätt till umgänge med någon som står barnet särskilt nära om inte nämnden är övertygad om att det alternativet verkligen är det bästa för barnet. En företrädare förtydligade att en talan om umgänge förutsätter att nämnden har ”mycket på fötterna” och kan dra slutsatsen att barnet har ett tydligt behov av umgänge.

Något som också lyftes fram var att många socialnämnder har tagit fram egna riktlinjer för ärendena, men att det stundtals ändå kan vara svårt att bedöma om en utredning om umgänge bör inledas. En uppfattning som framkom var att det hade underlättat för nämnderna om det fanns ett nationellt stöd kring handläggningen av ärenden om umgänge med den som står barnet särskilt nära.

[19] Familjerättssocionomernas Riksförening är en ideell förening för socionomer som arbetar med familjerättsliga frågor inom offentlig förvaltning.
[20] Protokoll från mötet med Familjerättssocionomernas Riksförening finns diariefört hos utredningen (daterat 2021-09-28).

Slutsatser

Som framgår ovan är det förhållandevis ovanligt att socialnämnderna får förfrågningar om att väcka talan om umgänge enligt 6 kap. 15 a § andra stycket föräldrabalken. I de fall det ändå förekommer är det företrädesvis förfrågningar från far- och morföräldrar, dvs. den personkategori som särskilt omnämns i bestämmelsen. Att en social förälder vänder sig till socialnämnden med en förfrågan om att väcka talan om umgänge är sällsynt. Att dra några säkra slutsatser om vad som är orsaken till detta är emellertid vanskligt. Det kan vara så att barnets vårdnadshavare på frivillig väg tillgodoser barnets behov av att upprätthålla kontakten med en social förälder. Det kan också vara så att en social förälder – av hänsyn till barnets bästa – medvetet väljer att avstå från att begära umgänge om en sådan kontakt inte kan åstadkommas på frivillig väg, eftersom han eller hon gör bedömningen att en sådan begäran riskerar att leda till en konflikt som går ut över barnet. Med hänsyn till det som har framkommit under våra samtal med yrkesverksamma på området kan det inte heller uteslutas att många helt enkelt inte känner till möjligheten att vända sig till socialnämnden med en förfrågan om umgänge. I sammanhanget kan det också noteras att det, även när det gäller förfrågningar från far- och morföräldrar, är mycket sällan som socialnämnderna beslutar att väcka en talan om umgänge. Under de tre år som vår undersökning omfattade var det, totalt sett, drygt en handfull förfrågningar som ledde till att en umgängestalan väcktes vid domstol. Samtidigt ska det framhållas att det var förhållandevis vanligt att parterna kunde nå en samförståndslösning redan hos socialnämnden, vilket naturligtvis är positivt.

Oaktat vad som är orsaken till att socialnämnderna får få umgängesförfrågningar från sociala föräldrar är den sammantagna bilden att den undersökta bestämmelsen om umgänge i praktiken har en undanskymd roll. Det kan inte heller uteslutas att detta förhållande går ut över barns rätt att behålla kontakten med en social förälder. I avsnitt 14.6.2 återkommer vi till vår bedömning av om det finns skäl att vidta några åtgärder med anledning av det som enkätundersökningen har visat.

14.3.3 Underhållsskyldighet i vissa fall

En social förälder kan i vissa fall vara underhållsskyldig mot barnet. Förutsättningarna är att den sociala föräldern varaktigt bor tillsammans med barnet och en rättslig förälder som har vårdnaden om barnet, samt att han eller hon är gift med den rättsliga föräldern eller har eget barn tillsammans med föräldern (7 kap. 5 § föräldrabalken). Om den sociala föräldern försummar sin underhållsskyldighet kan han eller hon bli skyldig att betala underhållsbidrag till barnet (7 kap. 6 §).

Underhållsskyldigheten gäller bara så länge den sociala föräldern lever tillsammans med den rättsliga föräldern och den upphör också, som huvudregel, om barnet flyttar hemifrån. Den sociala förälderns underhållsskyldighet är dessutom subsidiär i förhållande till underhållet från en rättslig förälder i annat hushåll.

Mot denna bakgrund kan det antas att det inte är särskilt vanligt att en fråga om underhållsskyldighet för en social förälder blir föremål för domstolsprövning. Vi har inte heller hittat några sådana mål vid sökningar i rättsdatabaserna JUNO och JP Infonet.

Socialförsäkringsbalkens bestämmelser om underhållsstöd omfattar inte underhållsskyldighet enligt 7 kap. 5 § föräldrabalken.

Sammanfattningsvis är det inte möjligt att ange några statistiska uppgifter om tillämpningen av sociala föräldrars underhållsskyldighet i vissa fall. Det utesluter dock inte att regelverket kan ha en handlingsdirigerande effekt i de familjer som omfattas av det. Samtidigt ska det sägas att det i den kartläggning av problembilden som vi låtit göra, inte har framkommit att det i familjerna skulle finnas svårigheter som hör samman med sociala föräldrars delaktighet i barnets försörjning.[21]

14.3.4 Föräldrapenningen

Vid tillämpningen av bestämmelserna om föräldrapenningsförmåner likställs med en förälder bland annat förälders make som stadigvarande sammanbor med föräldern och förälders sambo (11 kap. 4 § socialförsäkringsbalken). Detta möjliggör att barnets vårdnadshavare kan avstå rätten att få föräldrapenning till förmån för någon som ingår i den krets som är likställd med en förälder (se även avsnitt 5.7).

[21] Däremot är det några sociala föräldrar som har uttryckt att det är märkligt att de har ett ekonomiskt ansvar för barnet samtidigt som de inte har någon bestämmanderätt. Se vidare avsnitt 14.4.

Vi kontaktade Försäkringskassan med en förfrågan om att få ta del av statistik som visar hur vanligt det är att en förälder avstår föräldrapenning till förmån för någon som inte är barnets andra förälder, men som antingen är gift och sammanbor med föräldern eller är dennes sambo. Försäkringskassan undersökte möjligheterna att ta fram sådan statistik, men det visade sig att uppgifterna inte gick att söka fram.

14.4 Vilka svårigheter upplever familjer där sociala föräldrar tar föräldraansvar?

14.4.1 Något om vårt arbete med att kartlägga problembilden

Som tidigare har framhållits är det en huvuduppgift för oss att kartlägga vilka konkreta svårigheter som i olika situationer kan uppstå för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar, dvs. familjer där sociala föräldrar finns. Vidare är det enligt direktiven den identifierade problembilden som ska ligga till grund för våra överväganden. Att ta fram ett gediget underlag om den närmare problembilden har därmed varit en nödvändig förutsättning för att kunna fullfölja utredningsuppdraget och lämna väl underbyggda åtgärdsförslag.

För att ta fram ett sådant underlag bedömde vi att vi behövde nå en stor mängd familjer och att urvalet av dessa måste vara representativt och ske på ett vetenskapligt riktigt sätt. Mot den bakgrunden valde vi att upphandla tjänsten att utföra en statistisk undersökning om de erfarenheter som finns bland familjer som innefattar sociala föräldrar. Kantar Sifo har på uppdrag av utredningen utfört en sådan undersökning.

I samråd med Kantar Sifo kom vi fram till att en enkätundersökning var den lämpligaste metoden för att inhämta synpunkter och erfarenheter från ett stort antal individer. Vi gjorde samtidigt bedömningen att kartläggningen kunde antas omfatta ett flertal mer komplexa frågeställningar som inte kan belysas fullt ut med de svarsalternativ som en enkätundersökning kan erbjuda. Av det skälet valde vi att komplettera undersökningen med ett förhållandevis stort antal djupintervjuer.

En annan viktig utgångspunkt från vår sida var att undersökningen inte enbart skulle rikta sig till vuxna. Vi ska i vår analys genomgående ha ett barnrättsperspektiv och de frågor som vi har att utreda berör i allra högsta grad barnen själva. Vidare kan de erfarenheter som barn och vuxna har skilja sig åt. Vi valde därför att ta fram en enkät för

vuxna och en för äldre barn (13–17 år). Även djupintervjuer genomfördes med både barn och vuxna. I den delen var även yngre barn representerade.

Närmare uppgifter om de olika undersökningarna och respondentgrupperna redovisas i inledningen av avsnitt 14.4.2 (vuxna respondenter) respektive 14.4.3 (underåriga respondenter).

För att bestämma vilka frågor som skulle ingå i enkätundersökningar och intervjuer behövde vi först bilda oss en översiktlig uppfattning om problembilden. Vi bjöd därför in ett stort antal myndigheter och intresseorganisationer till en digital hearing som anordnades i april 2021.[22] Det som framkom vid hearingen låg sedan till grund för det fortsatta kartläggningsarbetet och utformningen av de undersökningar som Kantar Sifo genomförde. Arbetet med att ta fram enkätfrågor och teman för djupintervjuer utförde Kantar Sifo i samråd med utredningen.

Kantar Sifo har redovisat resultatet av enkätundersökningarna till oss genom en sammanställning av olika tabeller som visar hur frågorna har besvarats. Enkätfrågorna återfinns i bilagorna 3 och 4. Djupintervjuerna har redovisats genom anonymiserade transkriberingar. Vi har därefter på egen hand utfört arbetet med att analysera materialet och beskriva resultatet av analysen. Kantar Sifo har lämnat vissa övergripande synpunkter på beskrivningen av resultaten, men vi svarar ensamma för den redovisning som lämnas i de följande avsnitten.

[22] Vid hearingen deltog representanter för Antidiskrimineringsbyrån Väst, Barnombudet i Uppsala län, Barnombudsmannen, Familjerättssocionomernas Riksförening, Föreningen för Surrogatmödraskap, Föreningen Vårdnad Boende Umgänge i Sverige, Försäkringskassan, Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd (MFoF), Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor, RFSL, RFSU, Rädda Barnen, Skatteverket, Socialnämnden i Göteborg stad (Familjerätten), Socialnämnden i Jönköpings kommun (Familjerätten), Socialnämnden i Karlstads kommun (Familjerätten), Socialnämnden i Malmö stad (Familjerätten), Socialnämnden i Norrköpings kommun (Familjerätten), Socialnämnden i Luleå kommun (Familjerätten), Stiftelsen Allmänna Barnahus och Sveriges Kommuner och Regioner. Vid sidan av dessa deltog utredningens sekretariat, representanter för Kantar Sifo samt delar av utredningens expertgrupp.

Följande organisationer och myndigheter hade bjudits in men antingen avböjt eller inte hörts av: Barnets Rätt i Samhället (BRIS), Diskrimineringsombudsmannen, Föreningen för frivilligt ensamstående föräldrar med donation (Femmis), Friskolornas Riksförbund, Maskrosbarn, Skolverket, Socialstyrelsen, Socialnämnden i Borlänge kommun, Socialnämnden i Nacka kommun, Socialnämnden i Stockholms stad (Södermalms stadsdelsförvaltning), Socialnämnden i Umeå kommun, Socialnämnden i Östersunds kommun, SUF-Kunskapscentrum samt Sveriges Makalösa Föräldrar.

14.4.2 Vuxnas erfarenheter och åsikter

Inledning

Enkätundersökningen

Samtliga deltagare i enkätundersökningen hämtades från Kantar Sifos webbpanel. Denna består av närmare 100 000 personer som är 16 år eller äldre och som har rekryterats till panelen genom slumpmässiga riksrepresentativa urval från befolkningsregistret.[23] Målgrupp för enkätundersökningen var vuxna som antingen själva är en social förälder eller som bor med minst en social förälder och för egen del är barnets vårdnadshavare eller rättsliga förälder.[24] Urvalet från webbpanelen begränsades till personer i åldersintervallet 25–65 år som, i vart fall på deltid, har barn i sitt hushåll. I undersökningen definierades ”social förälder” som en vuxen som tar föräldraansvar för ett barn utan att vara barnets juridiska förälder eller vårdnadshavare. För att tydliggöra för deltagarna i undersökningen vad en social förälder kan vara angavs som exempel en bonusförälder eller extra förälder i en ombildad familj eller någon med föräldraansvar i en stjärn- eller regnbågsfamilj.[25] I definitionen angavs också att en social förälder inte behöver vara i en relation med en juridisk förälder till barnet, men ska ha varit det tidigare eller från början skaffat barnet tillsammans med barnets juridiska föräldrar. Syftet med det tillägget var främst att undvika att någon uppfattade exempelvis en far- eller morförälder som en social förälder i det här sammanhanget.

[23] Panelen är riksrepresentativ i förhållande till Sveriges sammansättning avseende kön och region. Den är också representativ för internetanvändning i landet och delvis för ålder. Det finns dock en överrepresentation av personer som är 60 år eller äldre, och en underrepresentation av personer i åldrarna 16–29 år.

[24] Den som själv är rättslig förälder faller alltså utanför målgruppen om denne inte delar hushåll med en social förälder. Detta kan tyckas vara en brist eftersom det finns familjekonstellationer som skulle vara intressanta för undersökningen och där boendesituationen ser ut på det sättet. Det visade sig dock vara helt nödvändigt att göra vissa begränsningar av målgruppen för enkäten. Inte minst för att informationen till paneldeltagarna skulle vara tillräckligt tydlig för att deltagarna själva skulle kunna avgöra om de hörde till målgruppen eller inte. Att i målgruppen inkludera en rättslig förälder som inte delar hushåll med en social förälder skulle också ha inneburit att kretsen av respondenter vidgats till att omfatta ett relativt stort antal personer som är av mindre intresse i det här sammanhanget, nämligen den som själv är ensamstående förälder efter en separation men har en tidigare partner som är tillsammans med någon som är en social förälder.

[25] Se avsnittet Vissa begrepp och förkortningar för en redogörelse av hur vi använder olika familjebegrepp i betänkandet. I enkäten angavs ”stjärn- eller regnbågsfamilj” eftersom det i allmänt språkbruk saknas en enhetlig användning av de uttrycken.

De inledande frågorna i enkäten tog sikte på viss bakgrundsinformation om respondenten och dennes familjesituation.[26] Respondenten fick i den delen besvara frågor om följande:

- antalet barn i hushållet och barnens ålder,
- sin egen och i hushållet övriga vuxnas status i förhållande till barnet,[27]
- relationen till övriga vuxna i hushållet,[28]
- i vilken utsträckning barnet bor i hushållet,[29]
- hur man definierar sin familjekonstellation,[30]
- hur delaktig den sociala föräldern är i barnets liv,[31]
- tidpunkten för när den sociala föräldern blev delaktig i barnets liv,[32] samt
- om det finns en juridisk förälder eller vårdnadshavare i ett annat hushåll och i så fall hur delaktig den personen är i barnets liv.[33]

Om respondenten hade föräldraansvar för flera barn fick denne besvara bakgrundsfrågorna för var och ett av barnen. Den som var såväl social förälder som rättslig förälder fick dock besvara enkäten i sin egenskap av social förälder.[34]

[26] Viss bakgrundsinformation om respondenterna, bland annat kön, fanns redan tillgänglig och ingick därför inte i enkäten.
[27] Svarsalternativen var ”juridisk förälder och vårdnadshavare”, ”juridisk förälder men inte vårdnadshavare”, ”social förälder” eller ”jag/min partner tar inget föräldraansvar för barnet”. Den som valde det sistnämnda alternativet sorterades bort.
[28] Svarsalternativen var ”partner”, ”annan vuxen som jag delar föräldraansvar med utan att vara partner” eller ”annan familjemedlem eller vän (vuxna barn, syskon, far- och morföräldrar, annan närstående etc.)”. Den som enbart svarade det sistnämnda sorterades bort.
[29] Svarsalternativen var ”heltid”, ”deltid” eller ”mer sällan än deltid/sporadiskt”.
[30] Svarsalternativen var ”ombildad familj”, ”regnbågsfamilj”, ”stjärnfamilj”, ”familj med ensamstående förälder” och/eller ”annan familjekonstellation”. Det var möjligt att välja flera svarsalternativ.
[31] Svarsalternativen var ”mycket delaktig”, ”ganska delaktig”, ”inte särskilt delaktig”, ”inte alls delaktig” eller ”tveksam/vet ej”.
[32] Svarsalternativen var ”från att barnet föddes”, ”tidigt under barnets uppväxt (mer än hälften av barnets liv)” eller ”senare under barnets uppväxt (mindre än hälften av barnets liv)”.
[33] Svarsalternativen för graden av delaktighet var desamma som för social förälders delaktighet (se ovan).
[34] En respondent som exempelvis var social förälder till två barn och rättslig förälder till ett barn i samma hushåll fick besvara frågorna om den sociala förälderns delaktighet, förekomsten av en förälder eller vårdnadshavare i annat hushåll m.m. endast med avseende på de två barn som respondenten var social förälder till. Detsamma gällde för de efterföljande frågorna om problem och utmaningar på olika områden.

Efter de inledande frågorna fick respondenten besvara frågor om i vilken utsträckning den sociala föräldern – dvs. antingen respondenten själv eller en social förälder som respondenten bor med[35] – upplevt problem eller utmaningar på olika områden med anledning av att den sociala föräldern varken är vårdnadshavare eller juridisk förälder. Respondenten fick ange sina svar på en skala från 1 till 5, där 1 innebar ”inte alls ett problem” och 5 ”mycket stort problem”.[36] Följande områden berördes särskilt i enkäten:

- förskola,
- grundskola,
- gymnasieskola,
- hälso- och sjukvård,
- fritid, föreningsliv och resor, samt
- ekonomi och försäkringar.

I enkäten ingick också några frågor som berörde respondentens erfarenheter av att använda fullmakt i olika sammanhang samt dennes inställning till att utöka sociala föräldrars juridiska inflytande i frågor som rör barnet.

De respondenter som inte kunde ha erfarenhet av ett visst område, exempelvis den som ingick i en familj där inget barn nått gymnasieålder ännu, besvarade inte frågorna i den delen.[37]

Enkätundersökningen besvarades av sammanlagt 536 personer.[38] Av dessa identifierade sig drygt 53 procent som män och 47 procent som kvinnor. Det var 350 respondenter som själva var sociala föräldrar och 313 som bodde i samma hushåll som någon som var det. Av de som var rättsliga föräldrar till något barn, sammanlagt 374 personer, var de allra flesta också vårdnadshavare. Endast 15 respondenter an-

[35] Om respondenten delade hushåll med mer än en social förälder ombads respondenten att utgå från den sociala förälder som senast fyllde år. I redovisningen nedan, t.ex. beträffande social förälders delaktighet, anges därför social förälder i singular.
[36] Det var även möjligt att svara ”tveksam, vet ej” eller ”ej relevant”.
[37] Den som hade barn i gymnasieåldern fick samtidigt besvara frågor om förskolan även om de erfarenheterna låg långt tillbaka i tiden.
[38] Här räknas endast de respondenter som faktiskt besvarade enkäten. Således ingår inte de personer som t.ex. avbröt enkäten eller vid de inledande frågorna visade sig falla utanför målgruppen.

gav att de var barnets rättsliga förälder men inte dess vårdnadshavare.[39] I respondenternas familjer fanns totalt 742 barn (0–17 år) som hade minst en social förälder. Av barnen var 67 i åldrarna 0–5 år, 115 var 6–9 år, 192 var 10–12 år, 211 var 13–15 år och 157 var 16–17 år. Att barnet bodde heltid hos respondenten var ungefär lika vanligt som att barnet bodde där på deltid. Drygt 50 barn bodde mer sällan hos respondenten. När det gäller antalet barn i respondenternas hushåll var det 68 procent som hade 1 eller 2 barn, 22 procent som hade 3 barn och 10 procent som hade 4 barn eller fler (som mest 6 barn).

Av respondenterna var det 60 procent som definierade sin familj som en ombildad familj. Det var 7 procent som definierade familjen som en stjärnfamilj och 3 procent som valde alternativet regnbågsfamilj. Det var 6 procent som svarade att familjen var en familj med en ensamstående förälder. Relativt många, 19 procent, valde dock alternativet ”Annan familjekonstellation”. Det fanns möjlighet att utveckla det svarsalternativet i ett fritextfält. Av svaren framgår att alternativet bland annat valts av respondenter som definierat sin familj som ”familjehem”, ”bonusfamilj”, ”vanlig familj” eller liknande uttryck, ”familj”, ”storfamilj”, ”flergenerationsfamilj” och ”fosterföräldrar”.[40]

Det var 49 barn som hade en social förälder som varit delaktig redan från födelsen och 287 barn som hade en social förälder som blivit delaktig tidigt under barnets uppväxt. Antalet barn som i stället hade fått en social förälder under en senare fas av uppväxten uppgick till 243. Respondenterna angav i de flesta fallen att den sociala föräldern var mycket eller ganska delaktig i barnets liv. De svarsalternativen valdes för 485 barn. Det var endast beträffande 71 barn som respondenterna svarade att den sociala föräldern inte var särskilt delaktig eller inte delaktig alls i barnets liv.[41]

Det var 470 respondenter som uppgav att minst ett barn i hushållet hade en eller två rättsliga föräldrar eller vårdnadshavare i ett

[39] En del av respondenterna var alltså både social förälder till något barn och rättslig förälder eller vårdnadshavare till något annat barn med en social förälder i samma hushåll som respondenten. Totalt var det 188 av respondenterna som var social förälder till ett eller flera barn och rättslig förälder till ett eller flera andra barn.

[40] Sorteringen av resultaten efter familjekategori följer således respondenternas egna val av benämning på sin familj. Denna överensstämmer inte nödvändigtvis med den begreppsanvändning som vi annars använder i betänkandet. Se vidare avsnittet Vissa begrepp och förkortningar.

[41] Det sammanlagda antalet barn som omfattas av svaren på dessa frågor är alltså avsevärt lägre än 742. Det beror på att många respondenter var rättslig förälder till vissa barn i ett hushåll och social förälder till andra barn i samma hushåll. Som redovisats ovan fick den här gruppen av respondenter besvara frågorna i sin egenskap av social förälder och alltså inte med avseende på alla barn som fanns i hushållet.

annat hushåll än det egna.[42] En del, 68 respondenter, svarade i stället att det inte fanns någon sådan extern förälder. Totalt var det 660 barn som hade någon extern förälder.

Många, 256 respondenter, hade erfarenheten att den externa föräldern eller föräldrarna var mycket delaktiga i barnets liv. Samtidigt var det 97 respondenter som valde svarsalternativet ”ganska delaktiga” och 142 som svarade att den externa föräldern eller föräldrarna var mindre eller inte alls delaktiga i barnets liv.[43]

Slutligen är det på sin plats att här redovisa vissa anmärkningar som rör enkätundersökningens representativitet och generaliserbarheten av de resultat som den visar.

Som framgår ovan omfattar undersökningen ett stort antal individer som hämtats från en större panel till vilken rekrytering har skett genom slumpmässiga och riksrepresentativa urval. Även mindre grupper, t.ex. stjärnfamiljer och regnbågsfamiljer, är väl representerade i förhållande till det som är känt om antalet familjer i Sverige som hör till dessa grupper.[44] Ett viktigt ingångsvärde för undersökningen har också varit att vid urvalet inte enbart beakta *representativitet*, utan även intresset av *representation*. Syftet har varit att säkerställa att inte små minoritetsgrupper bland familjerna hamnar i skuggan av den breda majoriteten. Det är viktigt att även mindre grupper av familjer är representerade i en sådan utsträckning att det går att bilda sig en uppfattning om de erfarenheter som finns inom de familjerna.[45]

Mot denna bakgrund är det vår uppfattning att enkätundersökningen i många hänseenden ger en god indikation om hur problembilden ser ut för olika familjer som innefattar sociala föräldrar. Men det måste samtidigt understrykas att det finns faktorer som begränsar möjligheterna att generalisera resultaten och göra mer bestämda antaganden om hur väl utfallet speglar problembilden på befolkningsnivå. De viktigaste reservationerna är följande.

[42] För enkelhets skull benämns fortsättningsvis en sådan förälder som ”extern förälder”. Se vidare om begreppsanvändningen i avsnittet Vissa begrepp och förkortningar.
[43] Att den totala summan av svar på frågorna om delaktighet överstiger det antal respondenter som angett att minst ett barn hade en eller två externa föräldrar beror på att en del respondenter hade flera barn i sitt hushåll och att erfarenheten av delaktighet från de externa föräldrarnas sida inte var densamma för alla barn.
[44] Se avsnitt 14.2 för statistik som kan ge viss, om än begränsad, ledning när det gäller antalet regnbågsfamiljer i Sverige.
[45] Som framgår nedan är emellertid stor försiktighet påkallad när det gäller generalisering av resultaten för mindre grupper.

- Det finns inte någon nationell statistik som kan ge ett säkert svar på frågan om hur stor målgruppen är på befolkningsnivå.[46] Det innebär att det inte går att uttala sig om felmarginaler och statistiska signifikanser på det sätt som annars hade varit möjligt. Det gäller självklart också de olika undergrupper som finns inom målgruppen.
- Vissa undergrupper som framträder när resultaten sorteras efter respondenternas svar på de inledande bakgrundsfrågorna utgörs av få individer. Ett riktmärke är att man bör iaktta särskild försiktighet om antalet svar inom en viss underkategori är färre än 100. När resultatet för en sådan respondentkategori jämförs med en annan går det att dra slutsatsen att de skillnader eller likheter som framträder *kan* finnas även på ett mer allmänt plan, men det går inte att utesluta att tendensen i den specifika undersökningen är slumpmässig. Som framgår nedan är det på varje område en relativt stor andel av respondenterna som har valt svarsalternativet ”ej relevant”. Det förhållandet medför att osäkerheten blir ännu större. För vissa undergrupper finns genomgående färre än 100 svar. För en del frågor gäller att det beträffande några undergrupper finns färre än 50 svar. Stor försiktighet är alltså påkallad när det gäller generaliserbarheten av utfallet för sådana mindre undergrupper bland respondenterna.[47]

Med hänsyn till de osäkerhetsfaktorer som finns kan vi inte säkert säga att undersökningsresultaten är representativa i statistisk mening. Det gäller i synnerhet de jämförelser som inkluderar undergrupper med få respondenter. Det är därför viktigt att ha i åtanke att den beskrivning av resultaten som strax följer är en redovisning av utfallet för den här specifika enkäten. När vi exempelvis anger hur stor andel av en viss grupp som har svarat på ett visst sätt, ska det aldrig uppfattas som ett uttalande om något mer än utfallet i just den här undersökningen. Vi gör inga anspråk som sträcker sig längre än det tidigare

[46] Se dock avsnitt 14.2 för statistik som kan ge en indikation om målgruppens storlek.
[47] Följande underkategorier berörs i redovisningen nedan och innehåller alltid eller stundtals färre än 100 svar (inom parentes anges antalet respondenter i undergruppen som helhet, vilket alltså inte är detsamma som antalet respondenter i gruppen som besvarat en viss fråga): ”respondenter med barn i åldrarna 0-5 år” (67), ”respondenter med barn i åldrarna 6-9 år” (115), ”respondenter med barn som bor mer sällan i hushållet” (55), ”respondenter i stjärn- eller regnbågsfamiljer” (56), ”respondenter som skattat social förälders delaktighet som inte särskilt delaktig eller inte alls delaktig” (71), ”respondenter som svarat att den sociala föräldern funnits med sedan barnet föddes” (49), ”respondenter som svarat att det inte finns en rättslig förälder i ett annat hushåll” (68) samt ”respondenter som svarat att det finns en rättslig förälder i annat hushåll som inte är vårdnadshavare” (61).

konstaterandet att enkätundersökningen i många hänseenden ger en god indikation om hur problembilden ser ut på ett mer generellt plan.

Djupintervjuer

Djupintervjuer genomfördes med sammanlagt 22 vuxna respondenter. Av dessa var 12 personer social förälder[48] till ett eller flera barn i sitt hushåll och samtidigt rättslig förälder till åtminstone ett annat barn i samma hushåll. Det var 6 personer som var social – men inte rättslig – förälder till ett eller flera barn i sitt hushåll. Slutligen var det 4 personer som tvärtom var rättslig förälder och vårdnadshavare till samtliga barn i hushållet, men som levde tillsammans med någon som var en social förälder till barnet eller barnen. Av deltagarna i intervjustudien identifierade sig 8 som män, 10 som kvinnor och 1 som ickebinär. För resterande personer har uppgift om kön utelämnats vid transkriberingen av intervjuerna. Skälet till det är att den uppgiften sedd tillsammans med annan information om familjen skulle kunna leda till att anonymiteten röjs.

Det var 17 intervjupersoner som levde i en ombildad familj. Resterande 5 personer ingick i en familjekonstellation som kan beskrivas som en stjärnfamilj.[49] Dessa var alla sociala föräldrar som alltså hade skaffat barn tillsammans med barnets rättsliga föräldrar och alltid varit en del av barnets liv. Vanligast bland övriga respondenter var att barnets sociala förälder eller föräldrar blivit delaktiga i barnets liv när barnet var i förskoleåldern. Det var 12 intervjudeltagare som svarade att barnet fick en social förälder när barnet var i den åldern. Av de resterande deltagarna var det 3 som uppgav att barnet fick en social förälder när barnet gick i lågstadiet och 2 som svarade att det skedde när barnet gick i mellanstadiet.

[48] ”Social förälder” är inte intervjudeltagarens egen benämning av sin roll. Det är i stället det begrepp vi använder för att beskriva en person som tar föräldraansvar för ett barn utan att vara barnets rättsliga förälder eller vårdnadshavare. Se vidare om begreppsanvändningen i avsnittet Vissa begrepp och förkortningar.

[49] Till skillnad från vad som gäller för enkätundersökningen baseras inte denna kategorisering på uppgifter om hur intervjupersonen själv betecknat sin familj. Den bygger i stället på vår tolkning av de uppgifter som intervjupersonen lämnat om sin familjesituation. Vi har valt att kategorisera alla familjer där de vuxna blivit tillsammans när en eller flera av dem haft barn sedan tidigare som ombildade familjer. Uttrycket stjärnfamilj har vi reserverat för en familjebildning som är resultatet av att fler än två personer har skaffat barn tillsammans med intentionen att samtliga ska ta föräldraansvar för barnet. En regnbågsfamilj – med vilket vi avser en familj där minst en av de vuxna familjemedlemmarna definierar sig som hbtqi-person – kan alltså beroende på omständigheterna antingen vara en ombildad familj eller en stjärnfamilj. Se vidare om begreppsanvändningen i avsnittet Vissa begrepp och förkortningar.

Vid tidpunkten för intervjuerna var det någon deltagare som hade ett barn som fortfarande var i spädbarnsålder, men de flesta hade barn som gick i förskolan eller i låg- eller mellanstadiet. Några hade äldre barn som gick i högstadiet eller gymnasiet.

Intervjuerna berörde i huvudsak samma teman som enkätundersökningen. Under intervjuerna framkom emellertid flera viktiga erfarenheter och åsikter som inte omedelbart knyter an till de frågor som ställdes i enkätundersökningen. Dessa delar av intervjuerna behandlas sist i det här avsnittet (14.4.2).

I likhet med enkätundersökningen var det vid urvalet av intervjupersoner viktigt att säkerställa representation av grupper som är relativt små i förhållande till målgruppen som helhet. Det finns helt enkelt betydligt fler ombildade familjer än stjärnfamiljer. Det finns dessutom en stor variation i hur familjerna ser ut även inom dessa kategorier. I samråd med Kantar Sifo bedömde vi att det inte var möjligt att nå en tillräckligt bred representation med rekrytering enbart från Kantar Sifos webbpanel. I stället rekryterades 10 personer på annat håll, bland annat genom marknadsföring i sociala medier och kontakter via RFSL. Att viss rekrytering av deltagare har skett på detta sätt måste beaktas när man tar del av intervjuerna. Det ska emellertid understrykas att det beträffande djupintervjuerna varken finns eller kan finnas några anspråk på statistisk representativitet. Syftet med denna del av kartläggningsarbetet har i stället varit att bereda utrymme för mer komplexa resonemang som i sin tur kan ge en fördjupad bild av hur de svårigheter som olika familjer möter faktiskt ser ut. Djupintervjuerna ska uppfattas som ett komplement till enkätundersökningen.

Vi har analyserat transkriberingarna av intervjuerna tematiskt. I korthet innebär det att fokus har varit att hitta, systematiskt ordna och beskriva olika mönster (teman) som förekommer bland intervjusvaren.[50]

Den fortsatta redovisningen

I de följande avsnitten redovisas resultaten av enkätundersökningen och djupintervjuerna i ett sammanhang. Dispositionen följer de teman som stått i fokus under kartläggningsarbetet (skolväsendet, hälso- och

[50] Se vidare om tematisk analysmetod i t.ex. Braun, Virginia och Clarke, Victoria (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology* 3(2) s. 77–101.

sjukvården, barnets ekonomi, m.m.). Under respektive rubrik redovisas först de för temat relevanta resultaten från enkätundersökningen. För att framställningen ska bli någorlunda överskådlig ligger fokus på att beskriva mer betydelsefulla skillnader som framträder när resultaten sorteras efter exempelvis kön, familjekonstellation[51], barnets ålder eller boendesituation. Efter att enkätresultaten behandlats redovisas vissa fritextsvar och en del uppgifter från djupintervjuerna som har samband med enkätfrågorna. Den redovisningen är i huvudsak begränsad till sådana erfarenheter och synpunkter som återkommer någorlunda frekvent. När det gäller fritextsvaren ska det påpekas att dessa oftast hör till öppna frågor som syftat till att ge de respondenter som har erfarenhet av olika svårigheter på ett visst område tillfälle att utveckla det som respondenten har upplevt som svårast. Bland fritextsvaren förekommer det därför inte annat än undantagsvis kommentarer om sådant som respondenten inte har haft några bekymmer med.

Avslutningsvis följer ett separat avsnitt om de ytterligare erfarenheter och synpunkter som har framkommit under djupintervjuerna. Det handlar exempelvis om frågorna om barns relationer med sociala föräldrar efter en separation eller en förälders dödsfall.

I redovisningen av enkätresultaten har svarsalternativen 1 och 2 respektive 4 och 5 slagits samman: 1 och 2 redovisas som *inget eller litet problem*, 3 som *i viss mån ett problem* och 4 och 5 som *stort eller mycket stort problem*.

I enkätundersökningen är det genomgående en relativt stor andel av respondenterna som har valt svarsalternativet ”ej relevant”. Hur stor den andelen är för respektive enkätfråga kan i och för sig vara en intressant uppgift och den anges också i redovisningen nedan. De resultat som i övrigt redovisas avser emellertid utfallet efter att respondenter som valt ”ej relevant” har exkluderats. Andelen respondenter som har svarat att de upplevt eller inte upplevt problem inom ett visst område anges alltså inte i förhållande till det totala antalet respondenter som har besvarat de olika frågorna i enkätundersökningen, utan enbart i förhållande till de respondenter som själva bedömt att de har relevant erfarenhet. Enligt vår uppfattning ger detta en mer rättvisande beskrivning av problembilden inom de olika områden som enkätundersökningen omfattar.

[51] De respondenter som har valt svarsalternativen ”stjärnfamilj” eller ”regnbågsfamilj” redovisas som en grupp. Anledningen är att det i allmänt språkbruk saknas en enhetlig användning av uttrycken och att en sammanslagning av grupperna bidrar till en något större statistisk säkerhet vid jämförelsen med andra grupper (främst ombildade familjer).

Skolväsendet

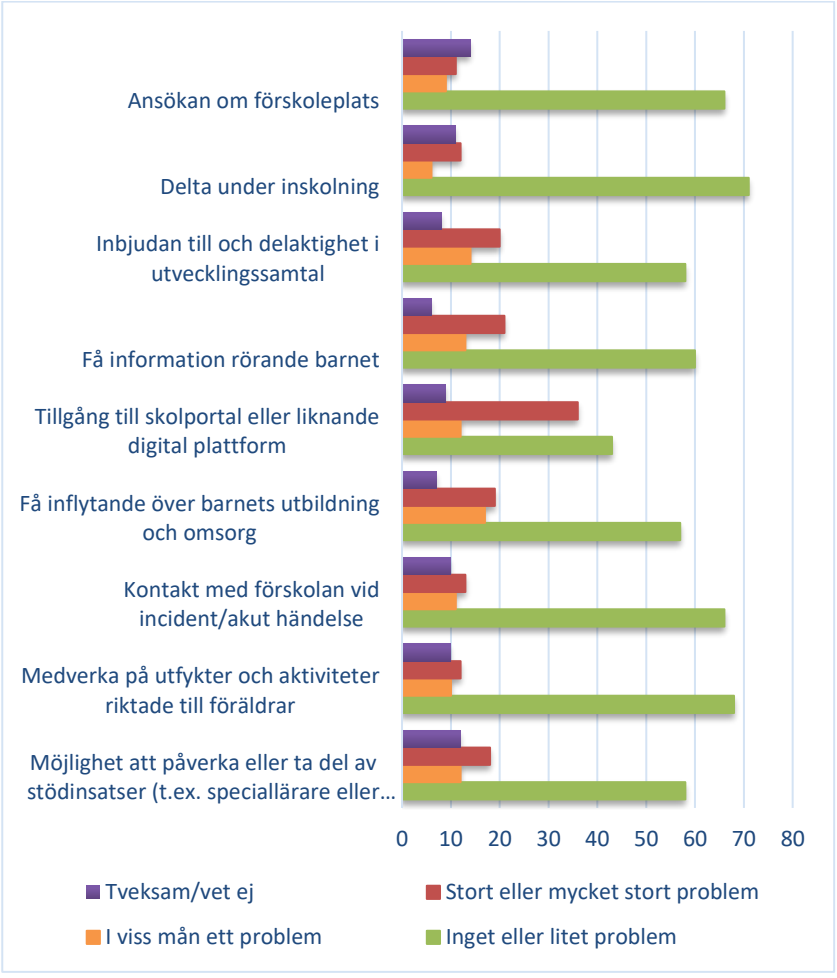
Enkätundersökningen

De frågor som berörde olika situationer med anknytning till *förskolan* ställdes till samtliga respondenter, dvs. även de som bara har föräldraansvar för äldre barn och som därmed endast har erfarenheter som ligger långt tillbaka i tiden. Det var inte heller möjligt att exkludera de respondenter som blivit delaktiga i barnets liv först efter förskoleåldern och alltså saknar erfarenheter av förskolan. Mot denna bakgrund är det inte särskilt förvånande att relativt många respondenter har svarat att frågorna om förskolan inte var relevanta för dem.

Diagrammet nedan visar utfallet för respondentgruppen som helhet.

Figur 14.3 Respondenternas uppfattningar om olika frågor inom förskolan[52]

Samtliga respondenter som **inte** har svarat ”ej relevant” (procentandelar)

Frågeställning: I vilken utsträckning har [du/din partner/den andra vuxna][53] som social förälder upplevt problem eller utmaningar med följande i **förskolan** med anledning av att [du/din partner/den andra vuxna] varken är vårdnadshavare eller juridisk förälder?

[52] Andelen som har svarat ”ej relevant” på de olika frågorna fördelar sig enligt följande (procentandel av samtliga respondenter): ansökan om förskoleplats 59 procent, delta under inskolning 59 procent, inbjudan till och delaktighet i utvecklingssamtal 46 procent, få information rörande barnet 32 procent, tillgång till skolportal eller liknande digital plattform 43 procent, få inflytande över barnets utbildning och omsorg 36 procent, kontakt med förskolan vid incident/ akut händelse 32 procent, medverka på utflykter och aktiviteter riktade till föräldrar 38 procent, möjlighet att påverka eller ta del av stödinsatser (t.ex. speciallärare eller särskild undervisningsgrupp) 47 procent.

[53] För respondenterna har frågan visats utifrån hur de själva har svarat på de inledande frågorna om bland annat sin rättsliga status i förhållande till barnet och sin relation till andra vuxna i hushållet. En del har alltså svarat utifrån sina egna erfarenheter av att vara social förälder medan andra har svarat med utgångspunkt i att det är en partner eller annan vuxen i hushållet som är social förälder. Detsamma gäller för övriga frågor nedan.

En första iakttagelse är att en klar majoritet av respondenterna har svarat att de inte upplevt några större bekymmer inom förskolan. Samtidigt är den andel som har uppgett att de upplevt att det finns problem eller utmaningar knappast obetydlig. Det gäller i synnerhet i fråga om tillgång till skolportal eller liknande digital plattform. Mer än var tredje respondent (36 procent) har svarat att det är ett stort eller mycket stort problem. Drygt en femtedel (21 respektive 20 procent) har samma uppfattning om informationstillgång och möjligheterna att delta i utvecklingssamtal.

När man tittar på utfallet för olika undergrupper bland respondenterna framträder en del betydelsefulla skillnader. Här bör särskilt nämnas att de respondenter som antingen har barn i förskoleålder eller nyligen har haft det är något överrepresenterade bland de som har svarat att de upplevt problem på förskolans område. Av respondenterna med barn i åldrarna 0–5 år och 6–9 år är det exempelvis 16 respektive 24 procent som har svarat att ansökan om förskoleplats är ett stort eller mycket stort problem. I båda grupperna är det 18 procent som har redovisat motsvarande uppfattning om möjligheterna att delta under inskolning. Vidare är det i dessa grupper 39 procent (barn 0–5 år) respektive 53 procent (barn 6–9 år) som har uppgett att tillgång till skolportal är ett stort eller mycket stort problem. Bland respondenterna med barn i åldrarna 6–9 år utmärker sig även frågan om utvecklingssamtal. I gruppen är det 30 procent som beträffande den frågan har valt svaralternativen stort eller mycket stort problem.

Bilden är dock inte entydig. När det gäller att få information om barnet är det bara 15 procent av respondenterna med barn i åldrarna 0–5 år som har svarat att de upplevt stora eller mycket stora problem.

Kvinnorna tycks överlag vara mer säkra i sina uppfattningar än vad männen är. Bland männen är det en högre andel som har valt svarsalternativet ”tveksam, vet ej”. Beträffande en del av enkätfrågorna är skillnaderna mellan hur män och kvinnor har svarat små. Det finns emellertid flera frågor där den diskrepansen är relativt stor. I dessa fall är det i allmänhet kvinnorna som i högre grad än männen har svarat att de upplevt stora problem. Av kvinnorna är det exempelvis 27 procent som har ansett att inbjudan till och deltagande i barnets utvecklingssamtal är ett stort eller mycket stort problem. Motsvarande andel bland männen är 15 procent. Skillnaden är ungefär lika stor när det gäller frågan om möjligheterna att få information om barnet. Vidare är det bland kvinnorna 45 procent som har svarat att tillgång till skol-

portal är ett stort eller mycket stort problem. Detta ska jämföras med att det bland männen är 28 procent som har den uppfattningen.

För en majoritet av frågorna gäller att respondenter från stjärnfamiljer och regnbågsfamiljer har svarat att de upplevt problem i något större utsträckning än vad respondentgruppen som helhet har gjort. Det handlar emellertid om relativt små skillnader. I några frågor är förhållandet dessutom det motsatta. Inte heller i övrigt finns några tydliga tendenser som har samband med familjekonstellationen.

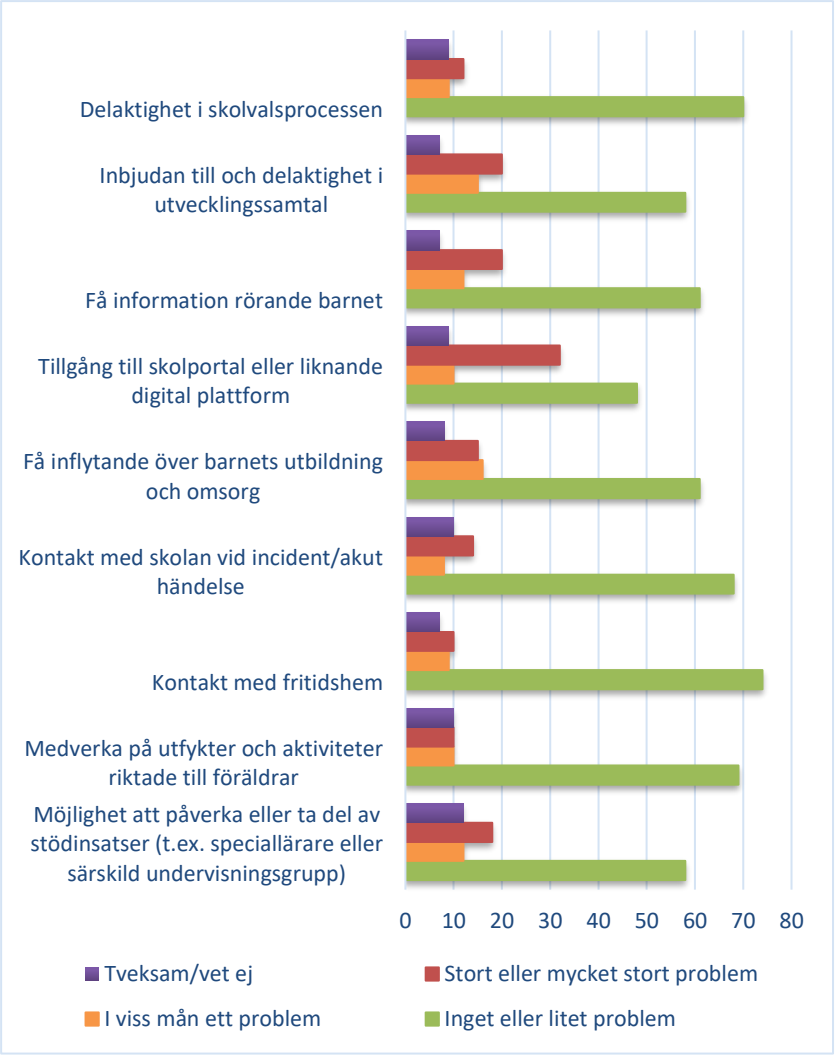
De respondenter som ingår i familjer där den sociala föräldern har funnits med från början eller kommit in tidigt i barnets liv har säkrare uppfattningar än de som hör till ombildade familjer där den sociala föräldern har blivit delaktig i ett senare skede. Bland de sistnämnda respondenterna är det också en lägre andel som har svarat att de upplevt problem kopplade till förskolan.

Det finns inga större skillnader mellan svaren från å ena sidan rättsliga föräldrar och å andra sidan sociala föräldrar. Det går inte heller att skönja några tydliga mönster när svaren granskas med utgångspunkt i barnets boendesituation, dvs. om barnet bor heltid, deltid eller mera sällan i respondentens hushåll.

De frågor som berörde olika situationer med anknytning till *grundskolan* ställdes till de respondenter som hade föräldraansvar för barn som var sex år eller äldre (467 respondenter). Diagrammet nedan visar utfallet för respondentgruppen som helhet.

Figur 14.4 Respondenternas uppfattningar om olika frågor inom grundskolan[54]

Samtliga respondenter som **inte** har svarat ”ej relevant” (procentandelar)

Frågeställning: I vilken utsträckning har [du/din partner/den andra vuxna] som social förälder upplevt problem eller utmaningar med följande i **grundskolan** med anledning av att [du/din partner/den andra vuxna] varken är vårdnadshavare eller juridisk förälder?

[54] Andelen som har svarat ”ej relevant” på de olika frågorna fördelar sig enligt följande (procentandel av samtliga respondenter): delaktighet i skolvalsprocessen 40 procent, inbjudan till och delaktighet i utvecklingssamtal 37 procent, få information rörande barnet 22 procent, tillgång till skolportal eller liknande digital plattform 34 procent, få inflytande över barnets utbildning och omsorg 27 procent, kontakt med skolan vid incident/akut händelse 26 procent, kontakt med fritidshem 38 procent, medverka på utflykter och aktiviteter riktade till föräldrar 34 procent, möjlighet att påverka eller ta del av stödinsatser (t.ex. speciallärare eller särskild undervisningsgrupp) 43 procent.

Även när det gäller grundskolan är det en klar majoritet som inte har upplevt några större problem. Inte heller i övrigt avviker resultaten nämnvärt från de som gäller för frågorna om förskolan. Drygt var tredje respondent (32 procent) har angett att tillgång till skolportal eller liknande digital plattform är ett stort eller mycket stort problem. Även här är det en femtedel (20 procent) som har motsvarande uppfattning i fråga om att få information om barnet och att bli inbjuden till och delta i barnets utvecklingssamtal.

De mönster som framträder när resultatet granskas mer i detalj är också i flera avseenden bekanta. För en majoritet av frågorna gäller att andelen tveksamma är något lägre bland kvinnorna än bland männen. Det handlar dock om små skillnader. Kvinnorna har också generellt sett rapporterat större erfarenheter av problem och utmaningar än vad männen har gjort. I vissa fall är skillnaderna relativt stora. Som exempel kan nämnas att det är 12 procent av männen som har svarat att de har upplevt inbjudan och delaktighet vid utvecklingssamtal som ett stort eller mycket stort problem medan motsvarande andel bland kvinnorna är 29 procent. Skillnader i liknande storleksordning finns även när det gäller frågorna om att få information rörande barnet och att ha tillgång till skolportal eller liknande digital plattform. Detsamma gäller frågan om möjligheterna att påverka eller ta del av stödinsatser.

De respondenter som har föräldraansvar för barn i åldrarna 6–9 år har genomgående svarat att de har upplevt problem i något större utsträckning än övriga. Samma tendens finns dock inte bland de respondenter som har äldre barn i grundskolan.

I allmänhet framträder inga större skillnader eller klara tendenser när utfallet sorteras efter respondenternas familjekonstellation. Detsamma gäller när man jämför utfallet för rättsliga föräldrar och sociala föräldrar eller granskar resultatet med utgångspunkt i barnens boendesituation.

I jämförelse med de respondenter som ingår i familjer där den sociala föräldern har blivit delaktig i barnets liv senare under uppväxten har de som hör till familjer där den sociala föräldern alltid har funnits med eller blivit delaktig tidigt under uppväxten i större utsträckning svarat att de har upplevt stora eller mycket stora problem. Det kan även noteras att detta gäller i något högre grad för respondenter som har svarat att den sociala föräldern kom in tidigt under barnets uppväxt än för de respondenter som i stället svarat att den sociala föräl-

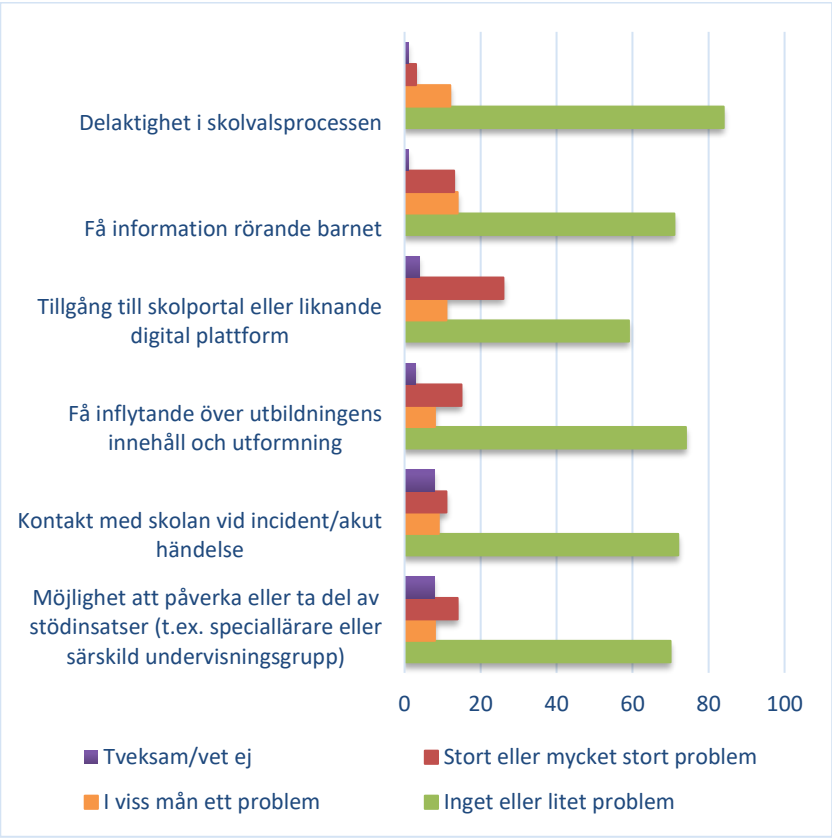
dern funnits med redan från början. I allmänhet handlar det dock om relativt små skillnader.

Vidare kan det noteras att det är en större andel som har svarat att de upplevt stora problem bland de respondenter som har angett att det finns en rättslig förälder i ett annat hushåll än bland de respondenter som tvärtom uppgett att barnet inte har en sådan extern förälder. Tittar man på den förra gruppen, dvs. de respondenter som har uppgett att det finns en extern förälder, så tycks problemen vara större om den externa föräldern är vårdnadshavare än om så inte är fallet. Bland de respondenter som har uppgett att den externa föräldern är vårdnadshavare är det exempelvis 24 procent som har svarat att de upplevt att inbjudan till och delaktighet i utvecklingssamtal är ett stort eller mycket stort problem. Bland samma respondenter är det 36 procent som har motsvarande uppfattning om tillgången till skolportal eller liknande plattform. Ser man i stället till de respondenter som har svarat att den externa föräldern inte är vårdnadshavare så uppgår motsvarande svarsandelar till 12 respektive 17 procent.

Enkätfrågorna om *gymnasieskolan* ställdes till de respondenter som hade föräldraansvar för barn som var 16 år eller äldre (149 respondenter). Utfallet för den respondentgruppen som helhet framgår av följande diagram.

Figur 14.5 Respondenternas uppfattningar om olika frågor inom gymnasieskolan[55]

Samtliga respondenter som **inte** har svarat ”ej relevant” (procentandelar)

Frågeställning: I vilken utsträckning har [du/din partner/den andra vuxna] som social förälder upplevt problem eller utmaningar med följande i **gymnasieskolan** med anledning av att [du/din partner/den andra vuxna] varken är vårdnadshavare eller juridisk förälder?

[55] Andelen som har svarat ”ej relevant” på de olika frågorna fördelar sig enligt följande (procentandel av samtliga respondenter): delaktighet i skolvalsprocessen 35 procent, få information rörande barnet 39 procent, tillgång till skolportal eller liknande digital plattform 50 procent, få inflytande över utbildningens innehåll och utformning 50 procent, kontakt med skolan vid incident/akut händelse 41 procent, möjlighet att påverka eller ta del av stödinsatser (t.ex. speciallärare eller särskild undervisningsgrupp) 57 procent.

För samtliga frågor gäller att en klar majoritet valt svarsalternativen inget eller litet problem.[56] Den fråga som utmärker sig är återigen den om tillgång till skolportal eller liknande digital plattform. Det är trots allt drygt var fjärde respondent (26 procent) som har svarat att det är ett stort eller mycket stort problem.

I den här delen är underlaget alltför begränsat för att det ska vara möjligt att bryta ner resultatet och analysera skillnader mellan olika undergrupper. Vad man möjligen ändå kan säga är att det även här är en något större andel bland kvinnorna än bland männen som har svarat att de upplevt att det finns stora eller mycket stora problem med det som de olika enkätfrågorna berör.

Djupintervjuer och fritextsvar från enkätundersökningen

En del av respondenterna i enkätundersökningen valde att i fritext utveckla sin uppfattning om problem eller utmaningar på skolans område.[57] Det är många av dessa respondenter som har uppehållit sig vid tillgången till skolportaler eller liknande plattformar. En vanlig uppfattning bland de här respondenterna är att familjens vardagsliv försvåras av att den sociala föräldern inte själv har möjlighet att logga in på skolportalen och där ta del av barnets schema eller annan information från skolan, eller utföra olika åtgärder som det finns funktioner för på plattformen. Exempel på sådana åtgärder som respondenterna tog upp är frånvaroanmälan och anmälan av tider till fritids. Flera menade också att avsaknaden av tillgång till skolportalen medför att den sociala föräldern inte kan hjälpa barnet med skolarbetet i den utsträckning som vore önskvärd. En del hade försökt att få tillgång till skolportalen men mött beskedet att det endast är barnets vårdnadshavare som har rätt att få inloggningsuppgifter till portalen. Andra hade fått uppfattningen att systemen helt enkelt inte är anpassade för fler än två personer. Samtidigt finns det bland respondenterna också flera sociala föräldrar som har fått tillgång till skolportalen, även om några framhöll att det tog lång tid innan frågan fick sin lösning.

[56] Det kan här påminnas om att resultaten i tabellen avser de respondenter som själva har bedömt att de har erfarenheter som gör det möjligt att besvara de olika frågorna och alltså inte valt alternativet ”ej relevant”. Det kan också upprepas att respondenterna har besvarat frågorna med utgångspunkt i antingen egna erfarenheter av att vara social förälder eller i egenskap av att vara rättslig förälder och partner/sammanboende med barnets sociala förälder.

[57] Följande fråga var kopplat till det fritextfält som ingick i enkäten: ”Om ni upplevt några problem eller utmaningar relaterat till förskola/skola/fritidsverksamhet/gymnasium som du kopplar samman med att barnet har en social förälder, berätta gärna om det som ni upplevt som svårast.”

Några respondenter menade att avsaknaden av en självständig tillgång till skolportalen inte är något större problem eftersom de ändå får del av information genom sin partner. Andra hade helt motsatt uppfattning och flera tyckte också att informationstillgång är ett mer allmänt problem som inte endast handlar om digitala plattformar. En respondent uppgav exempelvis följande.

> *"Skolan får inte lägga till mig som social förälder i klassernas mailutskickslista. Så trots att jag lever med barnen varje dag de går till skolan så har jag inte rätt att få information direkt. I nuläget vidarebefordrar deras pappa (min sambo) allt till mig, men det har ställt till bekymmer ibland när han missat nåt mail och barnen då missar att ta med matsäck eller liknande."*

Även bland deltagarna i intervjustudien är det många som har upplevt avsaknaden av egen tillgång till skolportalen som ett bekymmer. Flera berättade att de hade fått beskedet att tillgång inte kan ges till andra än vårdnadshavare, men ett par deltagare hade i stället fått höra att det handlar om tekniska begränsningar. Några sociala föräldrar hade emellertid fått egen tillgång till skolportalen och framhöll att det hade varit väldigt positivt för familjen. Några intervjudeltagare tyckte att de lika gärna kan hålla sig uppdaterade genom sin partner, medan andra ansåg att de hindras från att vara delaktiga i barnets skolgång när de inte på egen hand kan ta del av information eller utföra åtgärder på skolportalen. En social förälder berättade att denne tidigare haft möjlighet att logga in i skolportalen, men att den möjligheten försvann när inloggningen till portalen knöts till BankID. En annan deltagare förklarade att man inom familjen tvingats acceptera en ansvarsuppdelning som är anpassad efter vem som har tillgång till skolportalen. Några deltagare framhöll att information hade fallit mellan stolarna på grund av att den sociala föräldern inte kunnat logga in på skolportalen och att detta hade gått ut över barnet. Det handlade exempelvis om situationer där barnets vårdnadshavare hade varit sjuk eller bortrest och den sociala föräldern saknat information om ändrade tider eller sådana praktiska vardagsfrågor som att barnet skulle haft med sig matsäck.

En vårdnadshavare menade att den olika tillgången till skolportalen innebär att hon har ett oönskat maktövertag gentemot sin partner. Att all information måste gå via henne medför enligt hennes uppfattning en ökad stress och frustration inom familjen. Att hon missat att vidarebefordra information hade ibland lett till bråk som egentligen hade kunnat undvikas om även sambon fått del av informationen från skolan. Deltagaren förklarade vidare.

”min partner kommer till skolan och är där för sent och känner sig dum liksom. Då är ju det mitt fel, och så är jag någon annanstans och gör någonting annat…Så det blir mest, det blir mest kommunikationsstress i det.”

Flera deltagare kände också att barnets sociala föräldrar är exkluderade även på andra sätt eller att skolan ofta glömmer bort att barnet har sociala föräldrar. Några påpekade att den sociala föräldern faller bort i olika utskick från skolan och att alla kontakter från skolans sida går via vårdnadshavarna, även om familjen har meddelat att skolan kan kontakta den sociala föräldern och påmint om att information bör skickas även till denne. Ett par deltagare ansåg att möjligheterna att inkludera den sociala föräldern i barnets skolgång är beroende av rektors inställning och att familjen på så sätt är utlämnad till godtyckliga bedömningar.

En deltagare underströk att problemen med informationstillgång inte handlar om något motstånd från skolans sida, utan snarare om hur olika rutiner ser ut och hur system är uppbyggda.

”Det har jag inte upplevt i kontakten med dem som att de tycker att vi är mindre föräldrar eller ser på oss på ett annat sätt. Men det blir lite opraktiskt när vi inte får samma information … Och ibland är det att systemen är uppbyggda så, det finns bara två rutor, det finns bara en ruta för en mamma och en pappa. De säger, det är klart att vi kan lägga till er, men vi får lägga till er här nere.”

Några deltagare hade däremot erfarenheten att skolan tar kontakt även med den sociala föräldern och att denne också får del av all information sedan det önskemålet framförts till skolan. Flera framhöll också att många vardagliga frågor, t.ex. hämtning och lämning, fungerar bra. Några deltagare menade också att de själva inte har upplevt några större problem eftersom det i deras familj är givet att det är barnets vårdnadshavare som tar det huvudsakliga ansvaret för barnets skolgång.

Vidare finns det bland deltagarna skilda erfarenheter av hur skolorna har hanterat önskemål om att låta en social förälder närvara vid barnets utvecklingssamtal. Fritextsvaren i enkätundersökningen ger en liknande bild.

Några deltagare i intervjustudien hade erfarenheten att sociala förälder inte fått närvara vid utvecklingssamtalen. Samtidigt var det flera deltagare som tvärtom berättade att det aldrig hade varit något problem att en social förälder deltog vid utvecklingssamtalen. En deltagare berättade att det hade varit tillräckligt att vårdnadshavarna ringt till skolan och sagt att den sociala föräldern skulle vara med vid utveck-

lingssamtalet. Ytterligare någon deltagare uppgav att den sociala föräldern visserligen fått vara med vid utvecklingssamtalen men att familjen behövt stå på sig för att det skulle bli så. En annan social förälder hade däremot varit på utvecklingssamtal på egen hand utan att någon av vårdnadshavarna var med. Några deltagare, som såg sig själva som bonusföräldrar, hade inte varit med på några utvecklingssamtal av det enkla skälet att de hade uppfattningen att det inte ligger i deras roll att delta i sådana sammanhang.

Bland de vuxna som uttryckt att det är problematiskt att sociala föräldrar inte får möjlighet att delta vid utvecklingssamtalen finns exempelvis sociala föräldrar som beskrivit hur de känner sig utestängda och bekymrade över att de inte kan följa barnets utveckling på det sätt de skulle vilja. Ett exempel som illustrerar den uppfattningen är följande svar från en respondent i enkätundersökningen.

> *”Jag får inte heller delta på utvecklingssamtal trots att jag hjälper barnen med läxor och vill veta hur jag kan hjälpa dem i deras utveckling.”*

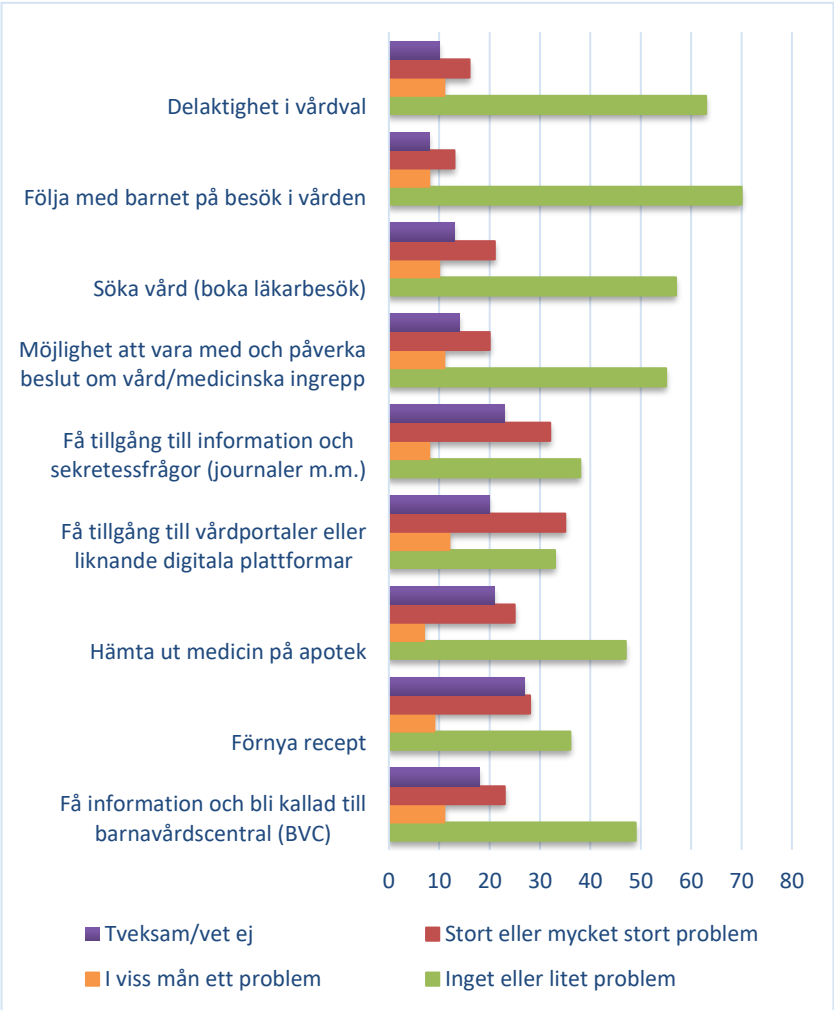
Hälso- och sjukvården

Enkätundersökningen

Enkätfrågorna om hälso- och sjukvården ställdes till samtliga respondenter. Diagrammet nedan visar resultatet för respondentgruppen som helhet.

Figur 14.6 Respondenternas uppfattningar om olika frågor inom hälso- och sjukvården[58]

Samtliga respondenter som **inte** har svarat ”ej relevant” (procentandelar)

Frågeställning: I vilken utsträckning har [du/din partner/den andra vuxna] som social förälder upplevt problem eller utmaningar med följande kopplat till **hälso- och sjukvård**[59] med anledning av att [du/din partner/den andra vuxna] varken är vårdnadshavare eller juridisk förälder?

[58] Andelen som har svarat ”ej relevant” på de olika frågorna fördelar sig enligt följande (procentandel av samtliga respondenter): delaktighet i vårdval 35 procent, följa med barnet på besök i vården 21 procent, söka vård (boka läkarbesök) 30 procent, möjlighet att vara med och påverka beslut om vård/medicinska ingrepp 39 procent, få tillgång till information och sekretessfrågor (journaler m.m.) 42 procent, tillgång till vårdportaler eller liknande digitala plattformar 39 procent, hämta ut medicin på apotek 33 procent, förnya recept 42 procent, få information och bli kallad till barnavårdscentral (BVC) 55 procent.

Det kan inledningsvis konstateras att det även när det gäller frågor inom hälso- och sjukvården är en minoritet som har svarat att de upplevt stora eller mycket stora problem.[60] Men samtidigt är det i vissa frågor en betydande andel som har redovisat en sådan uppfattning. I fråga om tillgång till vårdportaler eller liknande digitala plattformar är de som har svarat att de upplevt stora eller mycket stora problem något fler än de som har valt svarsalternativen inget eller litet problem (35 respektive 33 procent). När det gäller tillgång till information och frågor om sekretess är det drygt en tredjedel (32 procent) som har redovisat att de upplevt stora eller mycket stora problem. Ungefär var fjärde respondent (25 respektive 27 procent) har samma uppfattning i fråga om att hämta ut medicin och förnya recept. Detsamma gäller beträffande information om och kallelse till barnavårdscentral (23 procent). Drygt en femtedel (21 respektive 20 procent) har svarat att de har upplevt stora eller mycket stora problem med att söka vård för barnet och att kunna påverka beslut om vården. Ytterligare en iakttagelse är att det i flera frågor är en relativt stor andel som har valt alternativet ”tveksam, vet ej”. Den osäkra gruppen är överlag mycket större än vad den är på skolans område.

När utfallet granskas mer i detalj gäller liksom tidigare att kvinnor generellt sett har upplevt problem i något större utsträckning än män. Stundtals är skillnaden mellan könen förhållandevis stor. Av kvinnorna är det 45 procent som har svarat att de har upplevt stora eller mycket stora problem med tillgången till vårdportaler eller liknande digitala plattformar. Motsvarande andel bland männen är 28 procent. Av kvinnorna är det vidare 30 procent som har svarat att de upplevt stora eller mycket stora problem med att hämta ut medicin på apotek. Bland männen är det 20 procent som delar den uppfattningen.

Respondenterna med yngre barn (0–9 år) tenderar att redovisa problem i något större utsträckning än de med äldre barn. Det gäller dock inte i alla frågor och skillnaderna är generellt sett ganska små. Respondenter från regnbågs- och stjärnfamiljer har i större utsträckning än andra svarat att de upplevt stora problem med att följa med

[59] Respondenterna uppmanades här att tänka på all typ av hälso- och sjukvård, exempelvis husläkare, tandläkare, akutsjukvård, specialistvård, habilitering och barn- och ungdomspsykiatri (BUP).

[60] Det kan här påminnas om att resultaten i tabellen avser de respondenter som själva har bedömt att de har erfarenheter som gör det möjligt att besvara de olika frågorna och alltså inte valt alternativet ”ej relevant”. Det kan också upprepas att respondenterna har besvarat frågorna med utgångspunkt i antingen egna erfarenheter av att vara social förälder eller i egenskap av att vara rättslig förälder och partner /sammanboende med barnets sociala förälder.

barnet vid besök i vården. I den gruppen är det 24 procent som har redovisat att de upplevt stora eller mycket stora problem i sådana sammanhang. Samma grupp är också något överrepresenterade bland de som har svarat att de upplevt stora problem med att vara med och påverka beslut om vård eller medicinska ingrepp. När det gäller att förnya recept är däremot respondenterna från regnbågs- och stjärnfamiljer något underrepresenterade bland de som har svarat att de upplevt stora problem. I övrigt framträder inga tydliga skillnader när utfallet sorteras efter familjekonstellation.

För många frågor, dock inte alla, gäller att de respondenter som hör till familjer där den sociala föräldern har funnits med från barnets födelse eller blivit delaktig tidigt under uppväxten har angett att de upplevt problem i större utsträckning än de som ingår i familjer där den sociala föräldern har blivit delaktig först i ett senare skede. Samtidigt ska det sägas att skillnaderna mellan dessa grupper i allmänhet är relativt små.

Det framkommer inte några anmärkningsvärda skillnader när utfallet bryts ner med utgångspunkt i hur barnets boendesituation ser ut. Svaren skiljer sig inte heller åt i någon nämnvärd utsträckning när man jämför resultaten för sociala föräldrar och rättsliga föräldrar.

De respondenter som har uppgett att det inte finns någon förälder i ett annat hushåll är generellt något överrepresenterade bland de som svarat att de upplevt små eller inga problem.

Djupintervjuer och fritextsvar från enkätundersökningen

I jämförelse med motsvarande fråga om skolan var det i enkätundersökningen något färre som lämnade fritextsvar om problem och utmaningar inom hälso- och sjukvården.[61] Ett relativt vanligt svar är att respondenten inte har upplevt några egentliga svårigheter, antingen eftersom barnet sällan är sjukt eller för att det inom familjen finns en ansvarsfördelning som innebär att barnets vårdnadshavare sköter alla ärenden inom hälso- och sjukvården.

Det finns bland respondenterna skilda erfarenheter när det gäller möjligheterna för en social förälder att hämta ut medicin och förnya recept. Två svar som väl illustrerar de olika uppfattningarna är följande.

[61] Följande fråga var kopplat till det fritextfält som ingick i enkäten: ”Om ni upplevt några problem eller utmaningar relaterat till hälso- och sjukvård som du kopplar samman med att barnet har en social förälder, berätta gärna om det som ni upplevt som svårast.”

”Inga problem som helst att följa med till läkare, hämta ut receptbelagda läkemedel eller liknande. Jag har fått fullmakt från båda biologiska föräldrar för detta.”

”Förr kunde jag hämta ut recept men sedan 2020 har jag inte kunnat varken receptförnyat eller hämtat ut recept till mina bonusbarn. Och detta trots att jag och min man har fullmakt på varandra att kunna hämta ut recept.”

Flera respondenter ansåg vidare att det är krångligt eller svårt att ordna med fullmakt för att kunna hämta ut läkemedel. Ett par deltagare såg det främst som ett logistiskt bekymmer och framhöll att en social förälder, till skillnad från en vårdnadshavare, måste ordna med fullmakt och planera sina besök på apotek i förväg.

Även bland deltagarna i intervjustudien finns det delade meningar när det gäller möjligheterna att förnya recept och att hämta ut läkemedel. Några deltagare tyckte att det är ett problem att den sociala föräldern inte utan vidare kan utföra sådana åtgärder. Några andra deltagare tyckte tvärtom att fullmakt för apoteksärenden fungerar bra. En deltagare menade i stället att fullmakt är ett alternativ som är för komplicerat för att ens överväga. Ett par andra deltagare hade erfarenheten att det visserligen gått bra att hämta medicin sedan fullmakt väl upprättats, men att det är en omständlig process att ordna med fullmakt. Exempelvis förklarade en deltagare att apoteket inte hade godtagit den fullmakt som deltagaren haft med sig, utan krävt att vårdnadshavaren skulle fylla i en fullmakt på plats på apoteket. Därefter tog det dessutom lång tid innan behörigheten blev synbar i apotekets system. En annan social förälder hade i stället uppfattningen att det aldrig ställs några frågor om identiteten när läkemedel hämtas ut. Den deltagaren hade följaktligen inte mött några svårigheter vid sina apotekskontakter.

Vidare är det flera deltagare som har uppehållit sig vid informationstillgång och inloggning på vårdportaler, t.ex. 1177 Vårdguiden. Dessa deltagare har uppfattningen att det försvårar för familjen att sociala föräldrar inte utan vidare kan använda plattformar och få tillgång till information. En deltagare förklarade att denne, utan framgång, hade haft kontakt med 1177 Vårdguiden och försökt att få behörighet med stöd av en fullmakt. En annan deltagare hade dragit slutsatsen att det är svårt för honom att få möjlighet att använda vårdportaler och liknande plattformar när det saknas en juridisk koppling mellan honom och barnet. Ett exempel på hur tillgång till barnets vårdportal i praktiken kan behöva hanteras framgår av följande citat av en social förälder i en stjärnfamilj.

”men att jag inte är vårdnadshavare, det är något som jag kan märka i vardagen. Till exempel om jag ska, om vi tänker på hälsovården eller tandvården, om jag vill beställa en tid eller hantera något som helst som har med vården och mitt barn att göra, så kan jag inte logga in på några tjänster på nätet, om något sådant ska göras måste jag kontakta en av de andra föräldrarna och säga hej, nu måste ja göra det här, kan du logga in mig med din bank-id. Så gör de det. De är inte optimalt. Jag vill jättegärna göra det själv, de skulle vara lättare. Sedan känns det inte så trevligt själv, att man inte kan som sig själv sköta sitt barns ärenden. Mina medföräldrar, som jag sa så loggar de in mig om jag ska göra något sådant, men de kan inte bara bestämma att jag skulle göra det i mitt eget namn, det finns inte något sådant alternativ.”

Några deltagare ansåg också att informationstillgång är ett mer allmänt problem. Samma uppfattning förekommer förhållandevis ofta bland fritextsvaren i enkätundersökningen. Flera respondenter har påpekat att sekretessen inom vården innebär att en social förälder inte kan få tillgång till information om barnet. Andra har inte upplevt att informationstillgång är något större bekymmer eftersom information ändå lämnas till barnets vårdnadshavare.

Många deltagare i intervjustudien hade erfarenheten att det inte alls eller endast i undantagsfall uppstår svårigheter när en social förälder ska följa med barnet vid fysiska besök och möten inom hälso- och sjukvården. Flera deltagare menade emellertid att det är desto svårare för en social förälder att boka besök i vården.

Flera deltagare påpekade att personal inom hälso- och sjukvården ofta antar att den sociala föräldern är vårdnadshavare eller att det inte alls ställs några frågor om den saken. Några deltagare hade emellertid erfarenheten att det inom hälso- och sjukvården tvärtom görs en noggrann kontroll av att den som medföljer barnet har rätt att närvara vid besöken. De intervjudeltagarna tyckte att det i grund och botten är positivt, men några upplevde också att det ibland kan vara något omständligt. En social förälder uppgav att både han och barnet känner sig utsatta och ifrågasatta när vårdpersonalen vid varje besök vill ringa vårdnadshavaren för att få godkänt att den sociala föräldern närvarar. En annan deltagare berättade att närvarorätten varit självklar sedan den antecknats i barnets journal, men att det samtidigt är jobbigt att frågan ofta kommer upp på nytt varje gång deltagaren och barnet träffar en ny läkare.

Flera intervjudeltagare tycks vidare ha tagit för givet att hälso- och sjukvården är ett område där man inte kan vara delaktig utan att vara

barnets vårdnadshavare. Några av dem förklarade att de vill vara mer delaktiga och att de anser att det vore bra för barnet om de hade möjlighet att ta ett större ansvar i vårdsammanhang. Liknande tankar återkommer bland fritextsvaren i enkätundersökningen. Ett exempel är en respondent som har förklarat sin uppfattning på följande sätt.

> *”Jag är den förälder som har bäst koll på sjukvård (jobbar själv inom hälso- och sjukvården) men eftersom jag inte är biologisk förälder är min åsikt inget värd. Jag står vid sidan av och ser hur konstiga beslut fattas angående medicinering och behandling men eftersom jag aldrig bjuds in till möten i vården får jag veta allt i efterhand.”*

Ett par deltagare i intervjustudien, liksom en del respondenter som lämnat fritextsvar i enkätundersökningen, lyfte fram att det i deras familjer finns barn med särskilda behov och att detta föranleder att de vuxna behöver ha omfattande kontakter med olika delar av hälso- och sjukvården. Dessa deltagare ansåg att det för deras familjer är bekymmersamt att den sociala föräldern inte kan vara mer involverad och avlasta vårdnadshavaren i det omfattande ansvar som vårdkontakterna innebär. Ett par illustrativa citat kan hämtas från fritextsvaren i enkätundersökningen.

> *”Då äldsta barnet har stora vårdbehov blir jag frustrerad över stelbentheten inom vården. Barnet har en juridisk pappa som över huvud taget inte finns med i bilden kan jag ändå inte avlasta min hustru i vårdkontakter m.m. Spelar ingen roll att jag fungerar som pappa sen hon var liten, jag har inget att säga till om trots fullmakt från hustrun. Hopplöst.”*

> *”Ett barn i familjen har autism/adhd med täta kontakter med BUP och annan vård. Här är jag inte delaktig alls trots att jag påverkas i vardagen av diagnoserna och egentligen har värdefull information att ge i frågan.”*

Några sociala föräldrar i intervjustudien uttryckte också en oro för att svårigheter skulle kunna uppstå i akuta situationer när vårdnadshavaren inte finns tillgänglig. En annan social förälder hade dock erfarenhet av att ha hanterat akuta händelser på egen hand, utan att det uppstod några bekymmer.

Några deltagare framhöll barnavårdscentralen som ett positivt exempel där allt fungerar bra. En social förälder i en stjärnfamilj berättade bland annat följande.

> *”BVC var lite extra gulliga. Först var de på hembesök, då sa vi att vi är tre föräldrar, så sa de okej, vad bra … Sedan när vi skulle välja vårdcentral via BVC så skickade de hem en till lapp där det stod förälder nummer tre. Att det gick att fylla i. Så de skrev in alla tre.”*

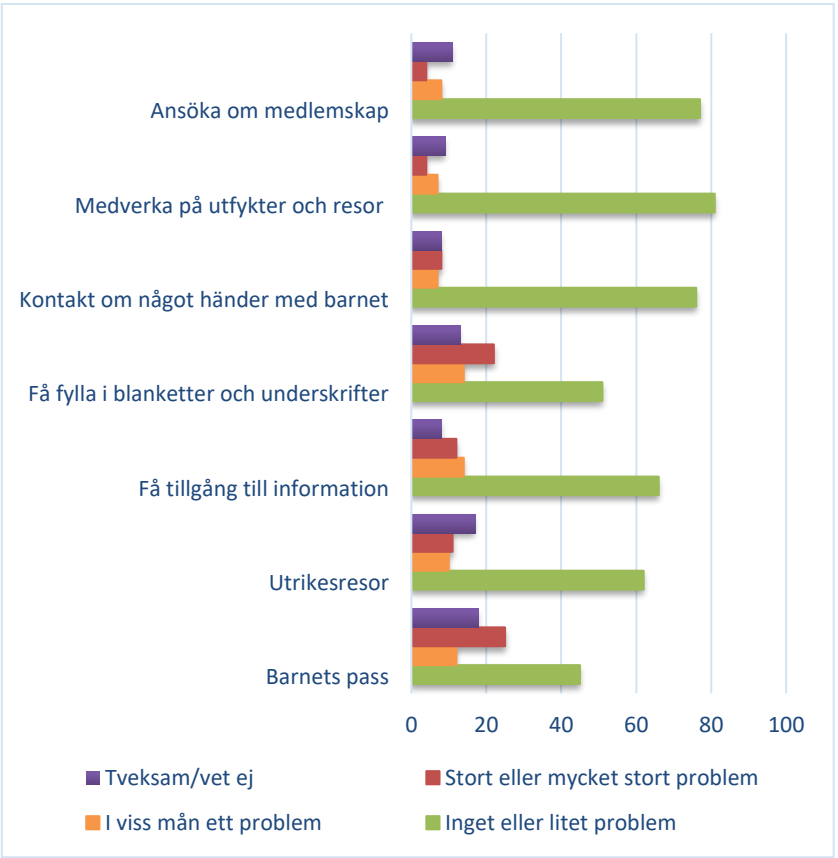
Fritid, föreningsliv och resor

Enkätundersökningen

Enkätfrågorna om fritid, föreningsliv och resor har ställts till samtliga respondenter. Diagrammet nedan visar resultatet för respondentgruppen som helhet.

Figur 14.7 Respondenternas uppfattningar om olika frågor inom fritid, föreningsliv och resor[62]

Samtliga respondenter som **inte** har svarat ”ej relevant” (procentandelar)

Frågeställning: I vilken utsträckning har [du/din partner/den andra vuxna] som social förälder upplevt problem eller utmaningar med följande kopplat till **fritid, föreningsliv och resor** med anledning av att [du/din partner/den andra vuxna] varken är vårdnadshavare eller juridisk förälder?

[62] Andelen som har svarat ”ej relevant” på de olika frågorna fördelar sig enligt följande (procentandel av samtliga respondenter): ansöka om medlemskap 32 procent, medverka på utflykter och resor 24 procent, kontakt om något händer barnet 16 procent, få fylla i blanketter och underskrifter 34 procent, få tillgång till information 20 procent, utrikesresor 38 procent, barnets pass 42 procent.

När det gäller frågorna om fritid, föreningsliv och resor är det i flera fall endast en liten andel av respondenterna som har svarat att de har upplevt stora eller mycket stora problem.[63] Det är dock en fjärdedel (25 procent) som har angett att de har upplevt stora eller mycket stora problem kopplade till barnets pass. En nästan lika stor andel (22 procent) har redovisat samma erfarenhet i fråga om att få fylla i blanketter och lämna sin underskrift i olika sammanhang.

Överlag är det mycket små skillnader som visar sig när resultatet granskas mer i detalj. Bland de som har rapporterat mer negativa erfarenheter finns det emellertid en viss övervikt av kvinnor och respondenter som ingår i familjer där den sociala föräldern har varit en del av barnets liv från födelsen eller blivit delaktig tidigt under uppväxten. Detta gäller i flertalet frågor, men för några frågor ser utfallet annorlunda ut. I viss mån återkommande är även att respondenterna med de yngsta barnen har svarat att de upplevt problem i något större utsträckning än de med äldre barn.

Djupintervjuer och fritextsvar från enkätundersökningen

Många av deltagarna i intervjustudien har svarat att det inte finns några egentliga skillnader mellan sociala och rättsliga föräldrar när det gäller delaktighet i barnets fritidsintressen eller mer informella kontakter med föreningar där barnet är medlem. Några tyckte däremot att det ibland är ett bekymmer att en social förälder inte kan skriva under olika blanketter som förekommer i föreningslivet. Exempelvis förklarade en vårdnadshavare att barnet deltar i en aktivitet som främst den sociala föräldern engagerar sig i och att det därför känns fel att hon är den som ska lämna sin underskrift trots att det handlar om en aktivitet som hon inte är lika insatt i.

De svårigheter som deltagarna annars har uppehållit sig vid i den här delen handlar främst om utlandsresor och frågor om barnets pass. Vid en granskning av fritextsvaren i enkätundersökningen framträder en liknande bild.[64]

[63] Det kan här påminnas om att resultaten i tabellen avser de respondenter som själva har bedömt att de har erfarenheter som gör det möjligt att besvara de olika frågorna och alltså inte valt alternativet ”ej relevant”. Det kan också upprepas att respondenterna har besvarat frågorna med utgångspunkt i antingen egna erfarenheter av att vara social förälder eller i egenskap av att vara rättslig förälder och partner /sammanboende med barnets sociala förälder.

[64] Följande fråga var kopplat till det fritextfält som ingick i enkäten: ”Om ni upplevt några problem eller utmaningar relaterat till fritid, föreningsliv och resor som du kopplar samman med att barnet har en social förälder, berätta gärna om det som ni upplevt som svårast.”

Några deltagare berättade att barnets sociala förälder hade valt att avstå från att göra utlandsresor med barnet på egen hand. Skälet var att familjen kände en oro för att svårigheter skulle kunna uppstå på grund av avsaknaden av en juridisk koppling mellan barnet och den sociala föräldern. Exempelvis uppgav en vårdnadshavare som hade sådana farhågor följande.

> *”Det är någonting [anm. att ordna med pass och åka utomlands] vi har pratat om och oroat oss för lite. Till exempel skulle min partner resa och det var viktigt för barnet att följa med, och jag kunde inte följa med och då blev det ett steg för krångligt. För vad händer om de frågar vad du har för relation till barnet och det inte godtas och så. Då kändes det inte helt säkert. Så kanske att vi har avstått från att min partner reser med barnet på grund av det här.”*

Vidare var det en deltagare som berättade att det i samband med en tänkt utlandsresa blev viktigt att barnet och den sociala föräldern fick samma efternamn i sina pass. Tanken var att detta skulle minska risken för ett ifrågasättande av relationen mellan barnet och den sociala föräldern.

Av de respondenter i enkätundersökningen som har utvecklat sina uppfattningar i den här delen är det flera som har ansett att det är besvärligt att en social förälder inte kan vara involverad vid ansökan och uthämtning av pass. I en del fall tycks dock problemet i första hand bero på meningsskiljaktigheter mellan vårdnadshavarna.

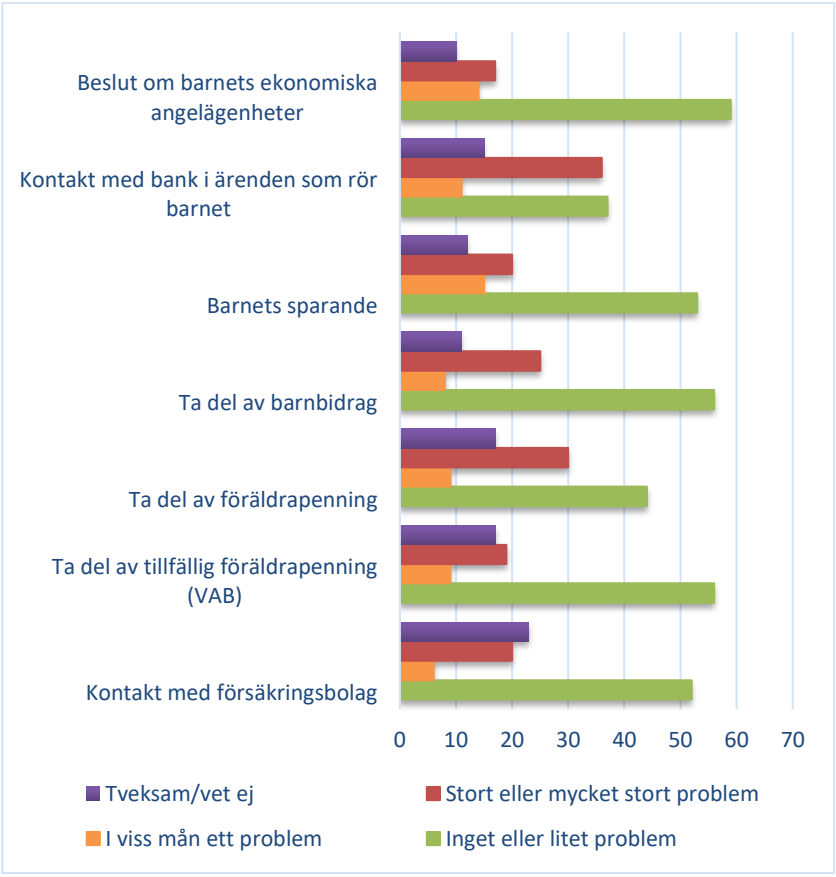
Ekonomi

Enkätundersökningen

Enkätfrågorna om ekonomi har ställts till samtliga respondenter. Diagrammet nedan visar resultatet för respondentgruppen som helhet.

Figur 14.8 Respondenternas uppfattningar om olika frågor rörande ekonomi och försäkringar[65]

Samtliga respondenter som **inte** har svarat ”ej relevant” (procentandelar)

Frågeställning: I vilken utsträckning har [du/din partner/den andra vuxna] som social förälder upplevt problem eller utmaningar med följande kopplat till **barnets ekonomi och försäkringar** med anledning av att [du/din partner/den andra vuxna] varken är vårdnadshavare eller juridisk förälder?

[65] Andelen som har svarat ”ej relevant” på de olika frågorna fördelar sig enligt följande (procentandel av samtliga respondenter): beslut om barnets ekonomiska angelägenheter 34 procent, kontakt med bank i ärenden som rör barnet 47 procent, barnets sparande 39 procent, ta del av barnbidrag 51 procent, ta del av föräldrapenning 58 procent, ta del av tillfällig föräldrapenning (VAB) 47 procent, kontakt med försäkringsbolag 50 procent.

När det gäller frågor kopplade till barnets ekonomi är det en relativt stor minoritet – som lägst 17 procent och som högst 36 procent – som har svarat att de upplevt stora eller mycket stora problem.[66] Frågorna om kontakt med bank i ärenden som rör barnet och om möjligheten att ta del av föräldrapenning utmärker sig i negativ riktning. Ungefär en tredjedel (36 respektive 30 procent) har svarat att de har upplevt dessa områden som ett stort eller mycket stort problem. En fjärdedel (25 procent) har samma uppfattning i fråga om att ta del av barnbidrag.

I jämförelse med de hittills berörda ersättningarna är det färre som har uppgett att den tillfälliga föräldrapenningen (VAB) är ett problem. Knappt en femtedel (19 procent) har svarat att det när det gäller den ersättningen finns stora eller mycket stora problem. Mer än hälften (56 procent) har i stället uppfattningen att den tillfälliga föräldrapenningen är ett litet problem eller inte ett problem alls.

Även när det gäller frågor som rör barnets ekonomi har kvinnor i större utsträckning än män svarat att de upplevt problem. Exempelvis är det 45 procent av kvinnorna som har svarat att kontakt med bank i ärenden som rör barnet är ett stort eller mycket stort problem. Av männen är det 31 procent som har den uppfattningen. Samma tendens, om än mindre uttalad, syns även i övriga frågor. Undantaget är frågan om den tillfälliga föräldrapenningen. När det gäller den ersättningen har män och kvinnor mer lika uppfattningar.

Respondenterna med barn i åldrarna 0–5 år har i större utsträckning än andra svarat att de upplevt problem med föräldrapenningen. I den gruppen har 45 procent svarat att föräldrapenningen är ett stort eller mycket stort problem. Samma mönster framträder när man tittar på den tillfälliga föräldrapenningen, även om det är färre som har uppgett att de upplevt problem med den. Av respondenterna med barn i åldrarna 0–5 år har 32 procent svarat att de upplevt stora eller mycket stora problem med den tillfälliga föräldrapenningen. När det gäller barnbidrag är det däremot respondenterna med barn i åldrarna 6–9 år som har redovisat att de upplevt problem i högre grad än vad respondentgruppen som helhet har gjort. I den förra gruppen är det 34 procent som har angett det är ett stort eller mycket stora problem att ta del av barnbidrag.

[66] Det kan här påminnas om att resultaten i tabellen avser de respondenter som själva har bedömt att de har erfarenheter som gör det möjligt att besvara de olika frågorna och alltså inte valt alternativet ”ej relevant”. Det kan också upprepas att respondenterna har besvarat frågorna med utgångspunkt i antingen egna erfarenheter av att vara social förälder eller i egenskap av att vara rättslig förälder och partner /sammanboende med barnets sociala förälder.

De respondenter som har uppgett att den sociala föräldern är mycket delaktig i barnets liv har överlag uttryckt mindre tveksamhet än andra. Generellt sett har också den gruppen i något större utsträckning än övriga svarat att de har upplevt problem på det här området.

Ett liknande mönster framträder när utfallet granskas med utgångspunkt i vad respondenterna har uppgett om tidpunkten för den sociala förälderns inträde i barnets liv. De som ingår i familjer där barnets sociala förälder varit med redan från födelsen har varit säkrare i sina uppfattningar än de som ingår i ombildade familjer där den sociala föräldern kommit in senare under uppväxten. I flertalet av frågorna har de förstnämnda också i större utsträckning än de senare svarat att de har upplevt problem. Denna skillnad är tydligast i fråga om föräldrapenningen. Av respondenterna i familjer där den sociala föräldern alltid funnits med i barnets liv är det 47 procent som har svarat att de upplevt stora eller mycket stora problem med föräldrapenningen. Motsvarande andelar för de som ingår i familjer där den sociala föräldern har blivit delaktig tidigt eller senare under barnets uppväxt uppgår till 33 respektive 20 procent. På liknande sätt förhåller det sig med den tillfälliga föräldrapenningen, även om skillnaderna är något mindre när det gäller den ersättningen.

Skillnaderna mellan hur sociala och rättsliga föräldrar har svarat är även på det här området små. Det framträder inte heller några tydliga mönster när resultaten sorteras efter familjekonstellation eller barnets boendesituation.

Djupintervjuer och fritextsvar från enkätundersökningen

Bland fritextsvaren i enkätundersökningen återkommer en del synpunkter som framkommit även på de områden som tidigare har berörts.[67] Flera respondenter framhöll att de också på det ekonomiska området känner sig begränsade när det gäller att hjälpa barnet i olika praktiska frågor. Flera hade upplevt att det är svårt att ta något ansvar för barnets ekonomiska angelägenheter utan att vara vårdnadshavare och förmyndare samt att det gäller även beträffande sådana enklare bankärenden som vanligen kan ordnas via internet. Liknande erfarenheter finns också bland några av deltagarna i intervjustudien. En del-

[67] Följande fråga var kopplat till det fritextfält som ingick i enkäten: ”Om ni upplevt några problem eller utmaningar relaterat till ekonomi och försäkringar som du kopplar samman med att barnet har en social förälder, berätta gärna om det som ni upplevt som svårast.”

tagare framhöll att särskilt banker var väldigt strikta och att den sociala föräldern ”inte var godkänd” i sådana sammanhang.

Några sociala föräldrar som ingick i enkätundersökningen hade visserligen erfarenhet av att hjälpa barnet i frågor på det ekonomiska området, men menade samtidigt att det hade varit förenat med administrativa svårigheter. En respondent uppgav följande.

> *”Det behövs också väldigt många papper och godkännanden för att ordna med bankkonto och swish. Tog oss fem besök på banken innan alla kryss satt på rätt ställe.”*

Några respondenter tog särskilt upp svårigheter med att öppna sparkonto i barnets namn. Det gjorde även ett par av deltagarna i intervjustudien. Bland annat tyckte en social förälder att det är märkligt att det inte går att öppna ett sparkonto för barnet som både den sociala och rättsliga föräldern kan följa.

Samtidigt finns det bland respondenterna i enkätundersökningen relativt många som i fritextfältet förklarat att de inte har stött på några problem när det gäller olika frågor som rör barnets ekonomiska angelägenheter.

Ett par sociala föräldrar i intervjustudien ansåg att ett stort problem för deras familjer är att det inte finns möjlighet för dem själva att vara föräldralediga med barnet. Gemensamt för dessa sociala föräldrar är att de inte lever i samma hushåll som någon av barnets vårdnadshavare.

En deltagare i intervjustudien uppgav att den sociala föräldern inte kan ta del av den tillfälliga föräldrapenningen (VAB). Även bland respondenterna i enkätundersökningen finns det några som har svarat att den tillfälliga föräldrapenningen inte fungerar för en social förälder. Samtidigt är det flera av de sociala föräldrar som ingick i intervjustudien som tvärtom uttryckt att den tillfälliga föräldrapenningen fungerar bra för dem. En social förälder har dock lagt till att det är krångligt att hela tiden behöva använda blanketter för att denne ska kunna vara hemma med barnet när barnet är sjukt.

Erfarenheter av att använda fullmakt

Enkätundersökningen

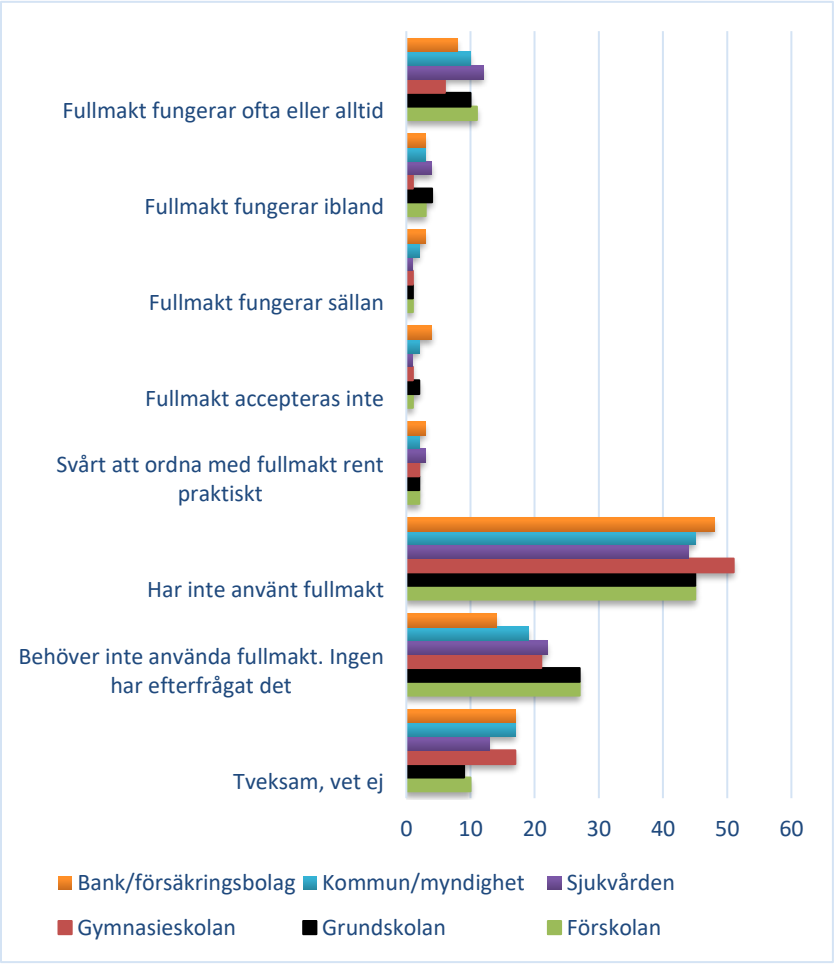
Några enkätfrågor handlade om respondenternas erfarenheter av att använda fullmakter i olika sammanhang. I enkäten ingick frågor om respondenternas upplevelse av att använda fullmakt inom vissa specifika områden (skolväsendet, hälso- och sjukvården m.m.). En fråga tog sikte på hur respondenterna upplevt alternativet att använda fullmakt i mer akuta situationer, dvs. vid händelser där det är tänkbart att det inte alltid finns tid att ordna med en fullmakt.

Respondenterna fick ange om fullmakt är ett alternativ som fungerar sällan, ibland, ofta eller alltid. Den som ansåg att fullmakt inte fungerar alls kunde svara antingen att fullmakt inte accepteras eller att det inte var ett möjligt alternativ rent praktiskt. Det var även möjligt att svara att man inte använt sig av fullmakt eller att man inte behövt göra det eftersom det aldrig efterfrågats. Slutligen kunde respondenterna välja att svara ”tveksam, vet ej” eller att avstå från att besvara frågorna.

Frågorna om fullmakt ställdes till samtliga respondenter. Diagrammet nedan visar resultatet för respondentgruppen som helhet.

Figur 14.9 Respondenternas erfarenheter av att använda fullmakt i olika sammanhang[68]

Samtliga respondenter som har besvarat frågan (procentandelar)

Frågeställning: Hur har det fungerat att [du/din partner/den andra vuxna] som social förälder använt fullmakt i kontakt med följande?

[68] Andelen som inte har besvarat de olika frågorna om fullmakt fördelar sig enligt följande (procentandel av samtliga respondenter): förskolan 18 procent, grundskolan 14 procent, gymnasieskolan 36 procent, sjukvården 14 procent, kommun/myndighet 17 procent, bank/försäkringsbolag 21 procent samt akuta situationer (t.ex. kopplat till något av de föregående) 18 procent.

Det är ovanligt att fullmakter används för att ge en social förälder möjlighet att agera i olika frågor som rör barnet. Många saknar helt erfarenhet av att använda fullmakter. Flera är också av uppfattningen att de inte har behövt använda sig av fullmakt av den enkla anledningen att ingen har frågat efter det. Vidare är det en förhållandevis stor grupp som har valt alternativet ”tveksam/vet ej”.

Av de som har erfarenhet av att använda fullmakter är det få som har upplevt att det inte fungerar. Det gäller också i akuta situationer. Endast 5 procent har angett att fullmakter i sådana situationer sällan fungerar, inte går att ordna med rent praktiskt eller inte accepteras. Nästan hälften, 46 procent, har ingen erfarenhet av att använda fullmakt i akuta situationer och ytterligare 17 procent har svarat att de inte behövt använda fullmakter för att det inte har efterfrågats. Vidare är det 8 procent som har uppfattningen att fullmakter ofta eller alltid fungerar i akuta situationer.

Djupintervjuer och fritextsvar från enkätundersökningen

Av de respondenter i enkätundersökningen som har nyttjat möjligheten att i fritext berätta om sina erfarenheter av att använda fullmakt är det många som har uppgett att de aldrig har använt fullmakt.[69] Några förklarade att det aldrig hade behövts någon fullmakt eftersom den sociala föräldern inte hade varit involverad i några situationer där fullmakt krävts. Ett par respondenter gav i stället uttryck för uppfattningen att det är svårt och krångligt att ordna med fullmakter.

Många respondenter ansåg att det fungerar bra att använda fullmakt i olika sammanhang. Flera påpekade att de hade positiva erfarenheter av att använda fullmakt på apotek.

Flera hade emellertid en motsatt uppfattning och menade att fullmakt inte fungerar särskilt bra. Några pekade mer specifikt på att de ibland möter en osäkerhet i fråga om giltigheten av en fullmakt. Exempelvis uppgav en respondent följande.

> *”De som är vana att hantera fullmakter är inga problem med. Men många vet inte vad som gäller vid fullmakten.”*

[69] Följande fråga var kopplat till det fritextfält som ingick i enkäten: ”Berätta gärna kort om era erfarenheter av att använda fullmakt, hur fungerar det?”

Andra tyckte att fullmakter fungerar dåligt eftersom en av vårdnadshavarna inte vill ge den sociala föräldern behörighet eller helt enkelt inte finns tillgänglig när en underskrift av en fullmakt behövs.

Några respondenter hade erfarenheten att fullmakter visserligen fungerar när ett ärende är planerat, men att det i andra mer hastigt uppkomna situationer inte är möjligt att lösa ett problem med hjälp av en fullmakt.

Även bland deltagarna i intervjustudien går meningarna isär när det gäller frågan om hur väl det fungerar för sociala föräldrar att agera med stöd av fullmakt i olika frågor som rör barnet. Exempelvis framhöll en deltagare att den sociala föräldern, till skillnad mot tidigare, kan vara delaktig i barnets skolgång sedan fullmakt lämnats till skolan. En annan deltagare berättade däremot att den sociala föräldern exempelvis inte fått tillgång till skolportalen trots att en fullmakt hade upprättats. Ett tredje exempel är en deltagare som berättade att familjen hade fått hjälp av socialtjänsten att skriva en fullmakt som var tänkt att användas inom sjukvården. Den fullmakt som togs fram accepterades emellertid inte. Deltagaren berättade bland annat följande.

> *”Men vi skrev nån överenskommelse via socialtjänsten om att jag skulle kunna sköta några grejer men det var liksom…Det godtogs inte, så att som sagt, det var inte ett juridiskt bindande dokument. Det vara bara ett papper i princip. … Nej, det blev pannkaka av alltihopa. Jag kan säga som att socialtjänsten blev lika förvånade de som vi när det bara blev att nej, det här gälls inte.”*

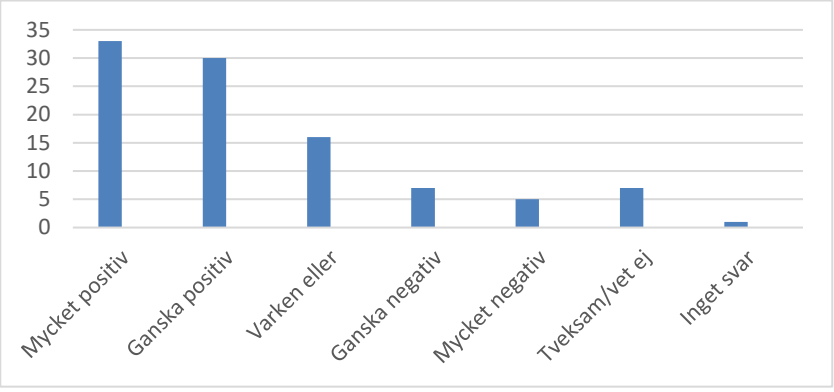
Åsikter om sociala föräldrars rättsliga status

Enkätundersökningen

Avslutningsvis innehöll enkäten några frågor om respondentens inställning till olika sätt att stärka en social förälders juridiska inflytande i frågor som rör barnet. Dessa frågor ställdes till samtliga respondenter. Resultaten framgår av diagrammen 14.10–14.13 nedan.

Figur 14.10 Respondenternas inställning till att sociala föräldrar ska få mer juridiskt inflytande i barns liv så länge alla föräldrar/vuxna är överens om det

Samtliga respondenter (procentandelar)

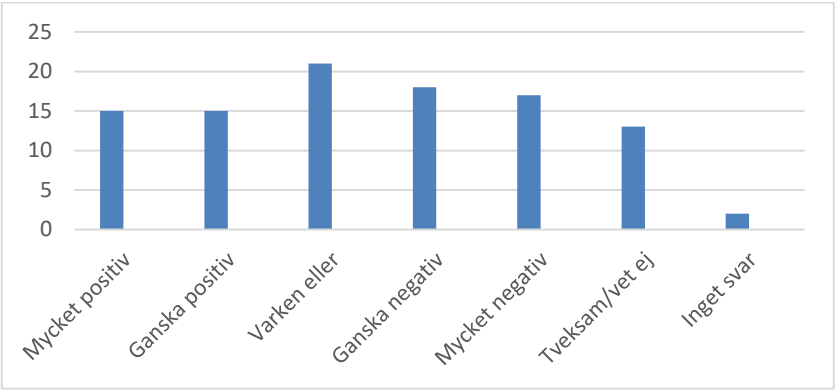

Frågeställning: Vilken inställning har du till att sociala föräldrar ska få mer juridiskt inflytande i barns liv så länge alla föräldrar/vuxna är överens?

Av respondenterna är det 63 procent som är ganska eller mycket positiva till att sociala föräldrar ska få mer juridiskt inflytande i barns liv så länge alla vuxna är överens om det. Endast 12 procent är ganska eller mycket negativa till det. Av kvinnorna är 69 procent ganska eller mycket positivt inställda medan motsvarande andel bland männen är 59 procent. Det kan även noteras att de respondenter som bor med barnet på heltid är mer positiva än de som bor med barnet på deltid eller mer sällan. Bland de som har angett att den sociala föräldern är ganska eller mycket delaktig i barnets liv är det 66 procent som är ganska eller mycket positivt inställda, vilket kan jämföras med att motsvarande andel är 48 procent bland de som har svarat att den sociala föräldern inte är särskilt delaktig eller inte alls delaktig i barnets liv. I övrigt framträder inga anmärkningsvärda skillnader när utfallet granskas mer i detalj.

Figur 14.11 Respondenternas inställning till att sociala föräldrar ska få mer juridiskt inflytande i barns liv även om alla föräldrar/vuxna inte är överens om det

Samtliga respondenter (procentandelar)

Frågeställning: Vilken inställning har du till att sociala föräldrar ska få mer juridiskt inflytande i barns liv även om alla föräldrar/vuxna inte är överens?

Respondenterna är mer tveksamma till att öka sociala föräldrars inflytande även i de fall då de vuxna inte är överens om det. ”Varken eller” är det vanligaste svaret (21 procent). Det är 30 procent som är ganska eller mycket positivt inställda, men det är något fler, 35 procent, som är ganska eller mycket negativa.

Kvinnorna är något mindre ambivalenta än männen. Endast 16 procent av kvinnorna har svarat ”varken eller”, vilket kan jämföras med att motsvarande andel bland männen är 25 procent. Det innebär dock inte att det bland kvinnorna finns en starkare tendens i någon riktning.

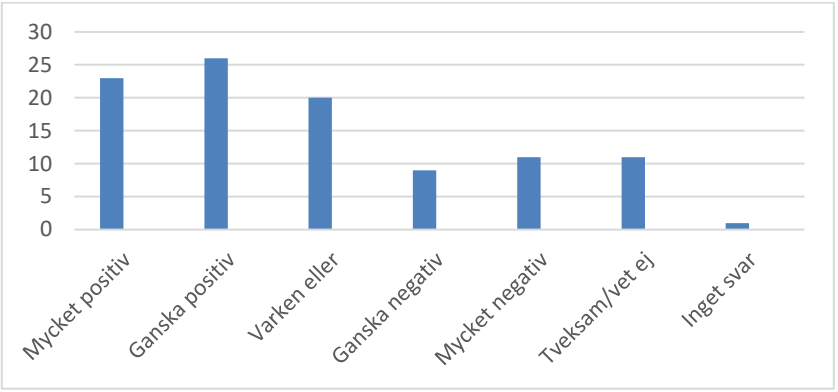
Ser man till barnets ålder är det bland respondenterna med yngst barn (0–5 år) som andelen positiva är störst. I denna grupp är det 36 procent som är ganska eller mycket positivt inställda. Men det är samtidigt 30 procent i gruppen som är ganska eller mycket negativa. Störst andel negativa respondenter återfinns bland de som har barn i åldrarna 6–9 år. Av dessa är det 46 procent som har valt svarsalternativen ganska eller mycket negativ. I samma grupp är det 24 procent som har svarat att de är ganska eller mycket positivt inställda. Det handlar alltså inte om några avsevärda skillnader och ser man till hur resultaten i övrigt ser ut när dessa sorteras efter barnets ålder är det små skillnader som framträder.

De respondenter hos vilka barnet bor på heltid är mer positiva än de som bor med barnet på deltid eller mer sällan. Bland de förra är 34 procent ganska eller mycket positivt inställda, medan motsvarande andel bland de senare endast är 25 procent. Vidare är andelen positiva respondenter högre i gruppen stjärn- och regnbågsfamiljer än i ombildade familjer. Andelen ganska eller mycket positiva uppgår i dessa grupper till 39 respektive 26 procent. Samtidigt är det relativt sett något färre av respondenterna i stjärn- och regnbågsfamiljer som har uttryckt tveksamhet eller valt svarsalternativet ”varken eller”. Den andel av respondenterna i stjärn- och regnbågsfamiljer som har svarat att de är ganska eller mycket negativt inställda till den föreslagna ordningen skiljer sig därför inte nämnvärt från motsvarande andel bland respondenterna från ombildade familjer.

Det finns också skillnader mellan de respondenter som har uppgett att den sociala föräldern är ganska eller mycket delaktig i barnets liv och de som i stället har svarat att den sociala föräldern inte är särskilt delaktig eller inte alls delaktig. I den förra gruppen är det 32 procent som är ganska eller mycket positivt inställda till förslaget och 33 procent som är ganska eller mycket negativt inställda. I den senare gruppen är motsvarande andelar 18 respektive 51 procent. Liknande skillnader blir också synliga när man sorterar utfallet efter tidpunkten för den sociala förälderns inträde i barnets liv. Bland de respondenter som svarat att den sociala föräldern funnits med sedan barnets födelse är det 43 procent som är ganska eller mycket positiva till att utöka sociala föräldrars juridiska inflytande även när det saknas enighet om det. I samma grupp är det endast 24 procent som är ganska eller mycket negativt inställda till det. Förhållandet är det omvända bland de respondenter som har svarat att barnets sociala förälder kommit in senare under uppväxten.

Figur 14.12 Respondenternas inställning till förslaget att barn ska kunna ha fler än två vårdnadshavare

Samtliga respondenter (procentandelar)

Frågeställning: Vilken inställning har du till att barn ska kunna ha fler än två vårdnadshavare?

Även när det gäller frågan om ett barn ska kunna ha fler än två vårdnadshavare är det förhållandevis många som saknar en bestämd uppfattning. Var femte respondent (20 procent) har valt svarsalternativet ”varken eller” och drygt en av tio (11 procent) har uttryckt att de är tveksamma eller inte vet.

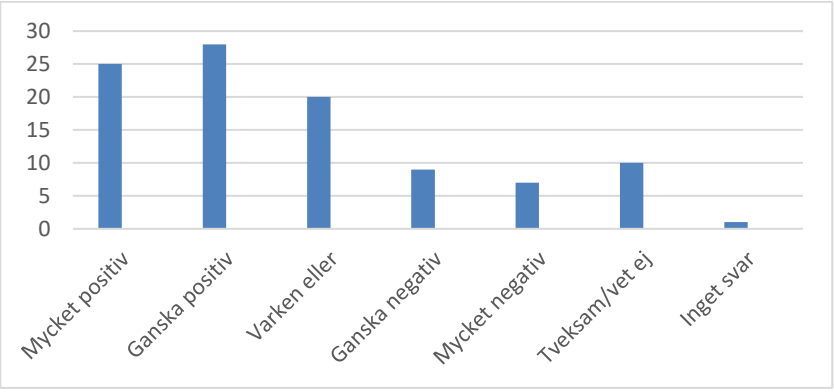
Nära hälften (49 procent) är ganska eller mycket positiva till att barn ska kunna ha fler än två vårdnadshavare. En av fem (20 procent) är tvärtom ganska eller mycket negativt inställda till en sådan ordning.

Bland kvinnorna är andelen som har svarat ”varken eller” lägre än bland männen (15 respektive 24 procent). I jämförelse med utfallet för männen är det vidare en något högre andel av kvinnorna som har uttryckt att de är ganska eller mycket positivt inställda (53 procent av kvinnorna och 45 procent av männen). Det kan också noteras att andelen respondenter som är positivt inställda till förslaget är större i gruppen stjärn- och regnbågsfamiljer än i gruppen ombildade familjer. Bland respondenter från stjärn- och regnbågsfamiljer är det 59 procent som är ganska eller mycket positivt inställda, vilket kan jämföras med 46 procent av respondenterna från ombildade familjer. Liksom tidigare framträder också skillnader när man ser till den sociala förälderns delaktighet i barnets liv och tidpunkten för när den sociala föräldern blev delaktig. De som har angett att den sociala föräldern är ganska eller mycket delaktig i barnets liv är mer positiva än de som har svarat att den sociala föräldern inte är särskilt delaktig eller inte

alls delaktig. Bland de respondenter som har svarat att den sociala föräldern funnits med från barnets födelse är det 61 procent som är ganska eller mycket positivt inställda. Motsvarande andel bland de som har svarat att den sociala föräldern blivit delaktig senare under uppväxten är 47 procent.

Figur 14.13 Respondenternas inställning till förslaget att sociala föräldrar ska få rätt att själva ta del av information om barnet från t.ex. skola, sjukvård och myndigheter

Samtliga respondenter (procentandelar)

Frågeställning: Vilken inställning har du till att sociala föräldrar ska få rätt att själva ta del av information om barnet från t.ex. skola, sjukvård och myndigheter?

En knapp majoritet (53 procent) är ganska eller mycket positivt inställda till att sociala föräldrar ska ha en rätt att själva ta del av information om barnet. En relativt stor andel har inte någon klar uppfattning i frågan: 20 procent har valt svarsalternativet ”varken eller” och 10 procent har svarat att de är tveksamma eller inte vet. Endast 16 procent har angett att de är ganska eller mycket negativt inställda.

Kvinnorna har i lägre grad än männen valt svarsalternativet ”varken eller” och de är också något mer positivt inställda än männen. Av kvinnorna är 57 procent ganska eller mycket positiva till förslaget samtidigt som motsvarande andel bland männen är 49 procent.

Ser man till barnets ålder är det även här respondenterna med de yngsta barnen (0–5 år) som i större utsträckning än andra har svarat att de är positivt inställda. I denna grupp är det 61 procent som är ganska eller mycket positiva till att sociala föräldrar själva ska ha rätt att ta del av information om barnet. Andelen ganska eller mycket

negativa är högst bland respondenter med barn i tidiga tonår (13–15 år). Av de respondenterna är det 20 procent som har svarat att de är ganska eller mycket negativt inställda till förslaget. Samtidigt är det även i den här gruppen en högre andel som är positivt inställda (45 procent).

Ser man till familjekonstellation är andelen positiva respondenter återigen högst bland stjärn- och regnbågsfamiljer. Av dessa är det 63 procent som har svarat att förslaget är ganska eller mycket positivt. Motsvarande andel bland de som har svarat att de hör till en ombildad familj är 49 procent.

Något som också återkommer är att det framkommer skillnader när man ser till den sociala förälderns delaktighet i barnets liv och tidpunkten för när den sociala föräldern blev delaktig. Bland de som har svarat att den sociala föräldern är mycket delaktig i barnets liv är det 64 procent som är ganska eller mycket positivt inställda. Bland de som i stället har svarat att den sociala föräldern inte är särskilt delaktig eller inte alls delaktig är det endast 32 procent som delar den uppfattningen. Av de respondenter som har uppgett att den sociala föräldern har kommit in senare under barnets uppväxt är det 52 procent som är ganska eller mycket positiva till förslaget. Motsvarande andel bland de som har uppgett att den sociala föräldern funnits med från barnets födelse är 63 procent.

Vid en jämförelse mellan de respondenter som har svarat att det finns en förälder i ett annat hushåll och de som svarat att det inte gör det, kan det noteras att den förra gruppen är något mer skeptisk än den senare. Andelen i respektive grupp som har angett att de är ganska eller mycket positiva skiljer sig dock inte åt i någon nämnvärd utsträckning. Bland de som har angett att det finns en extern förälder är det däremot 17 procent som är ganska eller mycket negativt inställda, vilket kan jämföras med att motsvarande andel i den andra gruppen är 10 procent. Samtidigt är det tydligt att de respondenter som har uppgett att den externa föräldern inte är särskilt delaktig eller inte alls delaktig är mer positiva än de som i stället angett att den externa föräldern är ganska eller mycket delaktig i barnets liv.

Djupintervjuer och fritextsvar från enkätundersökningen

Bland deltagarna i intervjustudien är det många som har uttryckt att det borde vara enkelt att ge sociala föräldrar ett mandat att hantera olika frågor som rör barnet om vårdnadshavarna vill det. Flera efter-

lyste en möjlighet att på något sätt registrera en behörighet för den sociala föräldern att hantera sådana frågor. Någon lyfte fram att det bör vara möjligt att i exempelvis vård- och skolportaler införa en funktion som innebär att man får ”kryssa i” att en social förälder ska få tillgång till portalen. Ytterligare ett par deltagare framhöll särskilt behovet av att – med vårdnadshavarnas samtycke – kunna ta del av information på samma sätt som en vårdnadshavare. Flera ansåg att det vore bra med någon form av övergripande fullmakt eller behörighetsdokument som innebär att den sociala föräldern får ett klart och tydligt mandat att agera utifrån. En deltagare ansåg att mer generella fullmakter vore ett bra mellanläge, där den sociala föräldern kan hantera frågor i barnets vardag men samtidigt inte är helt jämställd med vårdnadshavarna om konflikter uppkommer.

> *”Jag tänker att jag nog inte tycker att vi i nuläget ska ha precis samma rättigheter t.ex. om vi separerade. Inte bara för att jag inte skulle vilja det, men för att vi fortfarande inte är likvärdiga i relationen, anknytningen till barnet. [– – –] det borde finnas möjlighet för något mellansteg, där kanske fullmakter skulle kunna vara en del av det, absolut. Men det vore ju skönt om det inte var hundra olika fullmakter, utan liksom, en om sjukvården, en om skolan…”*

En annan deltagare upplevde att det är problematiskt att en vuxen i barnets närhet i dag antingen får ta allt ansvar eller inget ansvar alls.

> *”Fine, men skulle behöva tydliggöra nånting annat så att säga, att jo men det här är en vuxen som utöver vårdnadshavare som finns får hantera saker. Och sen om man ska…det genom en fullmakt för varje individ eller om det är fråga om att man gör en mer statisk grej, ”jo men du har den här rollen, då får du göra det”. Där har du potential i alla fall att kunna då … Så att ha nån sån där statusvariant i stället för bara ’du är vårdnadshavare eller så har du inget att säga till om’. Det blir så svart eller vitt.”*

Ett par sociala föräldrar ansåg vidare att en viktig anledning till att sociala föräldrar bör kunna få en mer allmän behörighet är att det i dag kan uppstå besvärliga situationer när en vuxen är vårdnadshavare för vissa barn i familjen, men inte för andra.

Några var för egen del mer tveksamma till att använda generella fullmakter. De deltagarna tyckte att det är bättre att använda fullmakter vid enskilda tillfällen när behov uppkommer. En deltagare föredrog tidsbegränsade fullmakter och hänvisade till att huvudansvaret i sådana fall mer tydligt ligger kvar hos vårdnadshavarna. En social förälder

såg främst ett behov av en fullmakt som kan användas när vårdnadshavaren är bortrest eller annars inte finns tillgänglig.

Även bland de respondenter i enkätundersökningen som har utvecklat sina tankar i fritext är det flera som har uppfattningen att vårdnadshavare enklare bör kunna välja att dela ansvaret med en social förälder.[70] Några tog också särskilt upp att de ser ett behov av att kunna ge en social förälder möjlighet att ta del av information om barnet.

När det gäller frågan om det bör vara möjligt att ha fler eller andra vårdnadshavare än i dag var deltagarna i intervjustudien djupt splittrade. Bland de som var positiva till att utöka antalet vårdnadshavare finns det en viss övervikt av deltagare från stjärnfamiljer. Flera av dem var tydliga med att deras uppfattning är att det bästa för barnet egentligen vore om alla i familjen som fungerar som föräldrar också erkänns som det juridiskt.[71] En social förälder förklarade sin uppfattning på följande sätt.

> *”det vardagliga har mest att göra med vem som är vårdnadshavare och inte så mycket med vem som är juridisk förälder. Fast jag tycker det skulle vara optimalt om alla föräldrarna kunde vara både juridiska föräldrar och vårdnadshavare om det är så att de faktiskt tar hand om barnet. [– – –] men att vara juridisk förälder är något som, jag kan inte förklara, men det skulle vara jätteviktigt känslomässigt och sedan att vara vårdnadshavare, det skulle underlätta i praktiken. Det är det som är skillnaden.”*

De deltagare som i stället har uppfattningen att sociala föräldrar ska ha ett mer begränsat föräldraansvar finns främst i ombildade familjer.

Flera deltagare ansåg att det skulle skapa en större trygghet för barnet om alla vuxna i familjen kunde ta del i vårdnaden och vara delaktiga i barnets liv på samma villkor. Några menade att det skulle underlätta för de vuxna att stötta och avlasta varandra om fler fick vara vårdnadshavare. Flera av deltagarna som var positiva till att utöka antalet vårdnadshavare menade att risken för konflikter visserligen är ett bekymmer, men att den risken inte är något som avviker från det som gäller i familjer där två vuxna tar föräldraansvar. En deltagare menade att bonusföräldrar kan ha ett mer distanserat förhållningssätt i en konflikt och att det därför kan vara lättare att komma överens om också bonusföräldern har del i vårdnaden om barnet. Några deltagare hade för övrigt – väl medvetna om att dokumenten inte har

[70] I enkäten fanns det en möjlighet att framföra synpunkter under en mer öppen avslutande fråga: ”Är det något annat som du vill framföra inom temat sociala föräldrar?”
[71] Flera av dessa deltagare uppehöll sig också vid frågor som hör samman med rättsligt föräldraskap, bland annat arvsrätt.

någon rättsligt bindande verkan – upprättat skriftliga överenskommelser inom familjen som innebär att de vuxna förbinder sig att utöva föräldraansvar tillsammans på lika villkor.

Några deltagare ansåg att det borde vara möjligt att vara fler vårdnadshavare i familjer där alla vuxna tar ansvar fullt ut, men att det behövs någon form av kontrollmekanism för att säkerställa att det verkligen är så. Ett par deltagare tyckte att en social förälder borde kunna bli vårdnadshavare efter ett ansökningsförfarande där lämpligheten prövas. En annan deltagare ansåg att en social förälder borde få ta ett visst ansvar under en prövotid för att därefter utvärderas som fullvärdig vårdnadshavare. Ett par deltagare hade uppfattningen att det i vart fall borde vara möjligt att vara fler vårdnadshavare än två om man varit överens om det från första början, när barnet blev till.

Några deltagare hade uppfattningen att det borde vara möjligt för en förälder som är ensam vårdnadshavare att dela vårdnadsansvaret med sin partner. En deltagare tyckte att den som stadigvarande bor med en vårdnadshavare borde ha rättigheter i förhållande till barnet även om det finns en vårdnadshavare i ett annat hushåll som motsätter sig det.

Många deltagare var i stället negativt inställda till att utöka antalet vårdnadshavare. Flera av de deltagare som hade den uppfattningen menade att en ordning som tillåter fler än två vårdnadshavare riskerar att ge upphov till konflikter, vilket i sin tur kan gå ut över barnet. Ett par vårdnadshavare i ombildade familjer tog särskilt upp att de såg risker för att konflikter skulle kunna bli svårare om bonusföräldrar på respektive sida blev involverade som vårdnadshavare. Några vårdnadshavare och sociala föräldrar i ombildade familjer menade att en social förälder inte bör ha del i vårdnaden av det enkla skälet att den sociala föräldern inte har huvudansvaret för barnet. Dessa deltagare hade uppfattningen att det i en social förälders roll ingår att stötta och avlasta vårdnadshavarna, men inte att fatta större beslut om barnet tillsammans med vårdnadshavarna. Ett par citat som illustrerar det synsättet är följande.

> *”Alltså klart jag ser det väldigt mycket i mitt perspektiv, i min situation liksom. Men det är ju ändå biologiskt min sambos barn. De har X år ihop där inte jag funnits med liksom…De har ett familjeband så att det skulle vara jättekonstigt om jag gick och ytterst kunde liksom juridiskt köra över liksom min sambo om hennes barn. Att jag ska kunna påverka och diskutera, göra saker och hjälpa till och stötta, och göra det lättare för henne i livet det tycker jag. Men kanske inte köra över.”*

”Bonusdotter är ju inte min, det är ju min bonusdotter. Men för att livet ska fungera hemma hos oss kan vi inte ha en roll med mamma som tar alla beslut och jag som en passiv förälder, utan bonusdotter är som mitt biologiska barn, det finns liksom inga skillnader. Sedan de lite större besluten tar ju hennes mamma och pappa, men jag och hennes mamma bollar ju alltid frågan. Men det är dom som har sista ordet om man ska säga så.”

En deltagare uppehöll sig särskilt vid risken att barnet kan få flytta mellan flera olika hem efter en separation. Någon menade att det dessutom finns en risk att vårdnadshavare skulle känna sig pressade att låta sociala föräldrar bli vårdnadshavare om den möjligheten fanns.

Flera deltagare hade också en mer ambivalent inställning och såg både tydliga för- och nackdelar med en ordning som tillåter att ett barn har fler än två vårdnadshavare. En social förälder, som visserligen i grund och botten var positiv till en ordning med fler än två vårdnadshavare – underströk att det enligt hennes uppfattning ändå finns flera andrahandsalternativ som skulle kunna förenkla vardagslivet för sociala föräldrar. Hon uttryckte bland annat följande.

”Det är klart att jag förstår att det påverkar mycket bara man lägger till en till. Då tänker jag att man skulle kunna göra det i vissa avseenden, det måste inte vara antingen eller. Man kan verkligen underlätta för sociala föräldrar eller underlätta för att vara fler utan att behöva göra det rakt igenom. Man kan fortfarande göra det enklare att skriva in fler föräldrar på BVC eller skolplattformen, eller som har medicinskt ansvar, olika sådana insatser. När det inte finns det någonstans hänger det väldigt mycket på den enskilda personens välvilja eller bemötande. Det kan kännas lite som att samhällets signaler, de signaler som skickas är att det inte är välkommet. Eftersom det inte underlättas för det.”

Även bland fritextsvaren i enkätundersökningen förekommer det vitt skilda uppfattningar när det gäller frågan om att utöka antalet vårdnadshavare. De synsätt som finns representerade där avviker inte i någon större omfattning från de som deltagarna i intervjustudien gav uttryck för och som redovisats i det föregående.

Ytterligare erfarenheter och synpunkter från djupintervjuerna

En första iakttagelse är att det i familjerna finns olika uppfattningar om en social förälders roll och ansvar.

Flera deltagare menade att den sociala föräldern tar precis samma föräldraansvar som vårdnadshavarna. Det var även flera sociala för-

äldrar i ombildade familjer som framhöll att de tar samma föräldraansvar för egna barn och bonusbarn. Några sociala föräldrar menade att avsaknaden av ett rättsligt mandat begränsar dem från att hjälpa och stötta barnet i den utsträckning de vill. Ett par deltagare menade dessutom att bristen på rättsligt erkännande försämrar anknytningen till barnet. Flera sociala föräldrar kände också att deras föräldraskap osynliggörs eller ifrågasätts i olika sammanhang. Ett par sociala föräldrar hade gjort ett strategiskt val att ta samma efternamn som barnet för att minska risken att bli ifrågasatt i sin föräldraroll. Några sociala föräldrar uttryckte också att de vill ta ett större rättsligt ansvar än vad som är möjligt i dag för att på så sätt avlasta sin partner. Ett par deltagare som har barn med särskilda behov menade att förhållandet med partnern påverkades negativt av att de inte kan ta ett mer jämlikt ansvar för barnet i exempelvis vårdsammanhang.

Några deltagare, som var vårdnadshavare eller sociala föräldrar i ombildade familjer, hade i stället erfarenheten att den sociala förälderns föräldraroll inte är lika omfattande som den som en vårdnadshavare har. Dessa deltagare ansåg att den sociala föräldern inte har ett lika tydligt uppfostringsansvar, utan snarare fungerar som ett stöd för vårdnadshavarna. Några sociala föräldrar var också själva mycket tydliga med att de inte på något sätt vill vara likställda med vårdnadshavarna. En social förälder uppgav exempelvis följande.

> *”Det är fullt klart inte mina barn. De har en pappa. Jag tar ingen papparoll egentligen eftersom jag inte är någon biologisk pappa.”*

Många deltagare, såväl i ombildade familjer som stjärnfamiljer, uttryckte en oro för hur barnets relation med en social förälder skulle påverkas om en rättslig förälder avlider. Flera befarade att avsaknaden av ett rättsligt familjeband mellan barnet och den sociala föräldern kan få negativa följder i en sådan situation. Ett illustrativt exempel på denna oro är följande uttalande från en social förälder i en stjärnfamilj.

> *”Nu är det inte extremt sannolikt att något skulle hända de båda [anm. de rättsliga föräldrarna] samtidigt, men om det nu var så…så kan vi inte lita på att barnet kan fortsätta bo med mig eftersom jag inte har någon juridisk relation till hen. Vi kan bara hoppas att det inte händer något. Det är en massa sådana saker, att det finns mycket otrygghet när det gäller hela det här.”*

Vidare var det många deltagare som uttryckte en oro för hur barnets förhållande till sin sociala förälder skulle påverkas av en separation mellan den sociala föräldern och barnets rättsliga förälder. Flera sociala föräldrar kände att deras position var sårbar om en konflikt skulle uppstå i ett sådant läge. Exempelvis uppgav en social förälder i en ombildad familj följande som svar på frågan om hur hon tänkte kring en fortsatt relation med barnet efter en eventuell separation.

> *”Den har jag tänkt jättemycket på. Och det har jag ju tänkt på med jättestor sorg, alltså att jag kommer inte ha rätt till vår son längre. Och skulle separationen inte bli så bra, så kommer jag kanske inte heller få höra om honom eller få träffa honom, ha kontakt med honom, utan det kommer liksom smitta av sig. Och den är jättehemsk… alltså det är lite som att ha honom till låns. Jag menar vi har ändå levt ihop halva hans liv.”*

En annan social förälder beskrev sina tankar på följande sätt.

> *”Jag har ingen trygghet i relation till samhället i min föräldraroll. Jag har verkligen inte det… jag har ingen rättighet att vara förälder till mitt barn. Man kan skoja om det men om vårdnadshavare skulle bli dement, det är typ det enda jag kan tänka mig att hen skulle bli så knäpp, men om hen eller hen eller båda skulle få för sig att jag inte skulle få vara med längre, då har jag ingenting att sätta emot. Inte juridiskt … Och jag står ju också helt ensam om någon skulle dö. Då har jag ingen rätt. Då har hen inga juridiska föräldrar, fast jag är förälder. Det är ganska många saker, jag tycker inte det finns några fördelar. Det är en stor nackdel att vilja vara föräldrar på samma villkor och inte få vara det. Och de stora nackdelarna handlar om olika typer av kriser där det skulle vara helt förödande. Medan det är klart att det är irriterande i vardagen med olika saker, men de spelar inte så jättestor roll jämförelsevis.”*

En deltagare i en ombildad familj lyfte särskilt fram sin oro för att bonussyskon skulle kunna separeras från varandra på ett olyckligt sätt. Några sociala föräldrar utryckte emellertid att de inte kände någon oro för sin egen relation till barnet efter en eventuell separation. Dessa deltagare berättade att de var eniga med barnets vårdnadshavare om att de själva är en så viktig del i barnets liv att relationen skulle fortgå även efter en eventuell separation. Ett par deltagare uttryckte i stället att det var naturligt, om än kanske jobbigt, att relationen mellan ett barn och hans eller hennes sociala förälder upphör efter en separation.

Ett fåtal deltagare hade erfarenhet av kontakter med socialtjänst och familjerätt. Ett par sociala föräldrar var frustrerade över att de inte hade fått vara delaktiga på de sätt som familjen önskade. I ett fall var kontakterna föranledda av att barnet var föremål för en stödinsats som

innebar placering utanför hemmet. Den sociala föräldern ville ta ett större ansvar vid kontakterna med socialtjänsten. Han berättade att hans hustru, vårdnadshavaren, var tvungen att ta alla kontakter rörande barnet och att detta till slut fick till följd att hustrun blev sjukskriven.

Ett par deltagare menade att det var problematiskt att de som sociala föräldrar inte fick vara mer involverade i familjerättsliga tvister mellan vårdnadshavarna.

Två andra deltagare menade tvärtom att socialtjänsten och familjerätten hade inkluderat de sociala föräldrarna i de samtal och utredningar som deras familjer varit föremål för.

Ett par deltagare framhöll att digitaliseringen i samhället fört med sig att det i allmänhet har blivit svårare att hålla sig uppdaterad som social förälder. Dessa deltagare tyckte att det var betydligt enklare att ta del av information om barnet när sådan skickades med post hem till brevlådan, och inte enbart till en digital plattform eller brevlåda.

Sist kan nämnas att ett par deltagare efterlyste lättillgänglig och samlad information om den lagstiftning som har betydelse för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar.

14.4.3 Barn och ungas erfarenheter och åsikter

Inledning

Enkätundersökningen

Den enkät som underåriga respondenter fick besvara var utformad för att passa äldre barn och hade delvis ett annat fokus än vuxenenkäten. Frågorna gick i huvudsak ut på att barnen fick ange vem i deras närhet som brukar utföra olika åtgärder och om de vill att deras sociala förälder ska utföra åtgärderna i större utsträckning än i dag. Frågorna ställdes inom områdena skola, sjukvård och fritidsaktiviteter. De barn som hade uppfattningen att deras sociala förälder inte var tillräckligt aktiv fick också ange vad de trodde skälet till detta var. Om ett barn hade fler än en social förälder fick barnet vid besvarandet av enkäten utgå från den sociala förälder som barnet hade bott mest tid tillsammans med.

Samtliga barn som deltog i undersökningen var i åldern 13–17 år och rekryterades via respondenterna i vuxenenkäten eller andra vuxna

som ingår i Kantar Sifos webbpanel. I enlighet med branschetiska regler inhämtades samtycke från barnets vårdnadshavare om barnet inte hade fyllt 16 år.

Viss bakgrundsinformation om barnet var känd redan genom den information som finns om vuxna i panelen. Dessutom fick den vuxna lämna vissa uppgifter innan barnet besvarade enkäten. Det var därför inte nödvändigt att ställa lika många inledande frågor till barnen för att veta att de hörde till målgruppen. De barn som själva uppgav en ålder som föll utanför det ovan angivna intervallet gallrades dock bort. Detsamma gällde de barn som svarade att de inte hade någon social förälder. Inledningsvis fick barnen även besvara frågor om följande:

- barnets kön och ålder,
- antalet vårdnadshavare som är delaktiga i barnets liv,
- antalet vuxna som barnet bor tillsammans med (heltid eller deltid),
- i vilken omfattning barnet bor med en social förälder,[72]
- den sociala förälderns grad av delaktighet i barnets liv,[73] samt
- tidpunkten för när den sociala föräldern blev delaktig i barnets liv.[74]

För att göra barnenkäten mer lättbegriplig användes bara uttrycken ”social förälder” och ”vårdnadshavare”. Vi bedömde tillsammans med Kantar Sifo att det fanns en betydande risk att enkäten skulle bli alltför komplicerad om barnen dessutom skulle behöva skilja på ”vårdnadshavare” och ”rättslig förälder”. Om barnet hade en rättslig förälder som inte var vårdnadshavare ombads därför den vuxna att förklara för barnet att den föräldern skulle betraktas som vårdnadshavare och inte som social förälder när barnet besvarade enkäten. Intresset att anpassa enkäten efter målgruppen fick helt enkelt väga tyngre än intresset att kunna analysera eventuella skillnader mellan vårdnadshavare och rättsliga föräldrar som inte är vårdnadshavare.

Den vuxna ombads också att förklara ovannämnda uttryck för barnet och ange vilka i barnets familj som barnet skulle se som social förälder respektive vårdnadshavare. Definitionen av social förälder var

[72] Svarsalternativen var ”heltid”, ”deltid”, ”mer sällan än deltid/då och då” eller ”vill inte svara”.
[73] Svarsalternativen var ”väldigt delaktig”, ”ganska delaktig”, ”lite delaktig”, ”inte delaktig alls” eller ”vill inte svara”.
[74] Svarsalternativen var ”när jag föddes”, ”på förskola/dagis”, ”på lågstadiet”, ”på mellanstadiet”, ”på högstadiet”, ”efter att jag gått ut högstadiet”, ”vet inte” eller ”vill inte svara”.

densamma som i vuxenenkäten. Den definition av ”vårdnadshavare” som användes i barnenkäten var också avsedd att förenkla och stämmer inte helt överens med den rättsliga definitionen. I enkäten angavs att en vårdnadshavare är en juridisk förälder som också har rättsligt ansvar för barnen.

Den vuxna påmindes slutligen om vikten av att barnet får besvara frågorna i enkäten så självständigt som möjligt.

Sammanlagt var det 238 barn som besvarade enkäten. Av barnen definierade sig 49 procent som killar och 48 procent som tjejer. Det var 2 procent som valde svarsalternativet ”annat” och 1 procent ville inte ange något svar. Nästan sex av tio (57 procent) var i åldern 13–15 år och resterande (43 procent) var 16–17 år. En stor majoritet av barnen (72 procent) hade två vårdnadshavare som var delaktiga i barnets liv. Drygt en fjärdedel (28 procent) uppgav i stället att det endast fanns en vårdnadshavare som var delaktig.

Ungefär en fjärdedel av barnen (27 procent) uppgav att de på hel- eller deltid bodde tillsammans med fyra vuxna eller fler. Det var ännu vanligare att barnen totalt sett bodde med tre vuxna på hel- eller deltid. Nära fyra av tio (37 procent) beskrev en sådan boendesituation. Nästan lika vanligt var att bo tillsammans med sammanlagt två vuxna (35 procent). Några få barn (2 procent) svarade att de bodde tillsammans med endast en vuxen.

Samtidigt var det nära fyra av tio barn (38 procent) som svarade att de bodde heltid tillsammans med en social förälder. Ungefär hälften av barnen (53 procent) uppgav att de bodde deltid med en social förälder. Färre än en av tio (8 procent) valde i stället svarsalternativet ”mer sällan än deltid/då och då”.

Nära fyra av tio barn (38 procent) svarade att de hade en social förälder som var väldigt delaktig i deras liv. Den andel som valde svarsalternativet ”ganska delaktig” var ungefär lika stor (39 procent). Vart femte barn (20 procent) uppgav att de hade en social förälder som var lite delaktig i deras liv. Endast ett fåtal (3 procent) ansåg att den sociala föräldern inte alls var delaktig.

Det var 9 procent av barnen som hade en social förälder som funnits med sedan barnet föddes. Vanligast var dock att en social förälder hade kommit in i barnets liv när barnet var i förskoleåldern. Det gällde för 36 procent av barnen. Många barn hade fått en social förälder när de gick i grundskolan – 16 procent gick i lågstadiet, 21 procent i mellan-

stadiet och 13 procent i högstadiet. Drygt 1 procent hade fått en social förälder först efter högstadiet.

Liksom för vuxenenkäten gäller att undersökningsresultaten kan ge en god indikation om vilka uppfattningar som finns inom målgruppen på ett mer generellt plan. Av de skäl som redovisats i anslutning till vuxenenkäten görs det samtidigt inget anspråk på att resultaten är säkrare än så. Även för barnenkäten gäller att det finns undergrupper i vilka antalet respondenter är relativt få.[75] Inte heller i fråga om barnenkäten ska resultatredovisningen uppfattas som något annat än en redogörelse av utfallet för den här specifika studien.

Djupintervjuer

Sammanlagt genomfördes djupintervjuer med 21 barn. Av dessa var 11 killar och 8 tjejer. För resterande barn har uppgiften om kön utelämnats vid transkriberingen av intervjuerna. Skälet till det är att den uppgiften sedd tillsammans med annan information om familjen skulle kunna leda till att anonymiteten röjs. Även för djupintervjuer inhämtades samtycke av barnets vårdnadshavare om barnet inte hade fyllt 16 år.

Av barnen gick 3 i lågstadiet, 9 i mellanstadiet, 8 i högstadiet och 1 på gymnasiet. Det var 14 barn som hade sociala föräldrar i två hushåll. Resterande barn, dvs. 7 barn, hade en social förälder i ett hushåll. Det var 19 barn som levde i en ombildad familj och 2 som ingick i en familj som kan beskrivas som en stjärnfamilj.[76]

[75] Följande underkategorier berörs i redovisningen nedan och innehåller alltid eller stundtals färre än 100 svar (inom parentes anges antalet respondenter i undergruppen som helhet): ”respondenter med en delaktig vårdnadshavare” (61), ”respondenter som skattat sin sociala förälder som lite delaktig eller inte alls delaktig” (53), ”respondenter som bor heltid med social förälder” (91), ”respondenter som bor mer sällan än deltid med social förälder” (20) samt ”respondenter som svarat att den sociala föräldern funnits med sedan barnet föddes” (22). Det ska även sägas att frågorna angående barnets uppfattning om varför en social förälder inte är mer involverad på olika områden har besvarats av få respondenter (34–63 barn).

[76] För en närmare förklaring av hur ”ombildad familj” och ”stjärnfamilj” används här, se ovan angående djupintervjuerna med vuxna respondenter.

Det var 3 barn som hade haft en social förälder sedan de föddes eller var i spädbarnsålder. Av de övriga barnen var det 12 som hade fått en social förälder när de var i förskoleåldern, 3 som fick det i lågstadiet och 3 som fick det i mellanstadiet.

Rekryteringen av deltagare har även i den här delen huvudsakligen gått via de vuxna som ingår i Kantar Sifos webbpanel. Av samma skäl – och på samma sätt – som tidigare har redovisats i anslutning till beskrivningen av djupintervjuerna med vuxna, har dock viss rekrytering skett via andra kanaler. Det är 2 barn som inte har rekryterats genom de vuxna som har besvarat enkätundersökningen eller andra vuxna som ingår i Kantar Sifos webbpanel.

Till intervjuerna med barn togs en särskild samtalsguide[77] fram och intervjuerna genomfördes av personer med god erfarenhet av att samtala med också yngre barn. De flesta av barnen intervjuades utan att någon förälder eller annan vuxen i barnets närhet var närvarande. I 2 fall var dock barnets vårdnadshavare närvarande och i ytterligare 1 fall var en social förälder med under intervjun.

Intervjuerna med barnen har i huvudsak berört samma frågor som enkätundersökningen. Även under dessa intervjuer framkom dock viktiga erfarenheter som inte har ett direkt samband med frågorna i enkätundersökningen. Dessa delar av intervjuerna behandlas sist i det här avsnittet (14.4.3).

Transkriberingarna av barnens intervjusvar har analyserats med samma metod som intervjuerna med vuxna.

Den fortsatta redovisningen

I likhet med avsnittet om vuxnas erfarenheter och åsikter redovisas resultaten av enkätundersökningen och djupintervjuerna med barn i ett sammanhang. Dispositionen följer också här de olika teman som enkäten och intervjuerna har kretsat kring (skolan, hälso- och sjukvården, fritidsaktiviteter m.m.). På varje område redovisas först resultatet från enkätundersökningen och därefter uppgifter från djupintervjuerna samt, i förekommande fall, fritextsvar från enkäten. Fritextsvaren är emellertid betydligt färre i barnenkäten än i vuxenenkäten. Liksom tidigare fokuserar redovisningen på att beskriva mer betydelsefulla

[77] I samtalsguiden fanns bland annat markerat vilken information och vilka frågor som främst var avsedda för äldre barn. Det fanns också en möjlighet för barnet att beskriva sin familj genom att rita familjen eller visa en teckning som barnet hade förberett före samtalet.

skillnader mellan olika undergrupper som finns representerade i undersökningen. Avslutningsvis följer ett separat avsnitt som behandlar sådana uppgifter från djupintervjuerna som inte låter sig inordnas under de teman som enkätundersökningen omfattar.

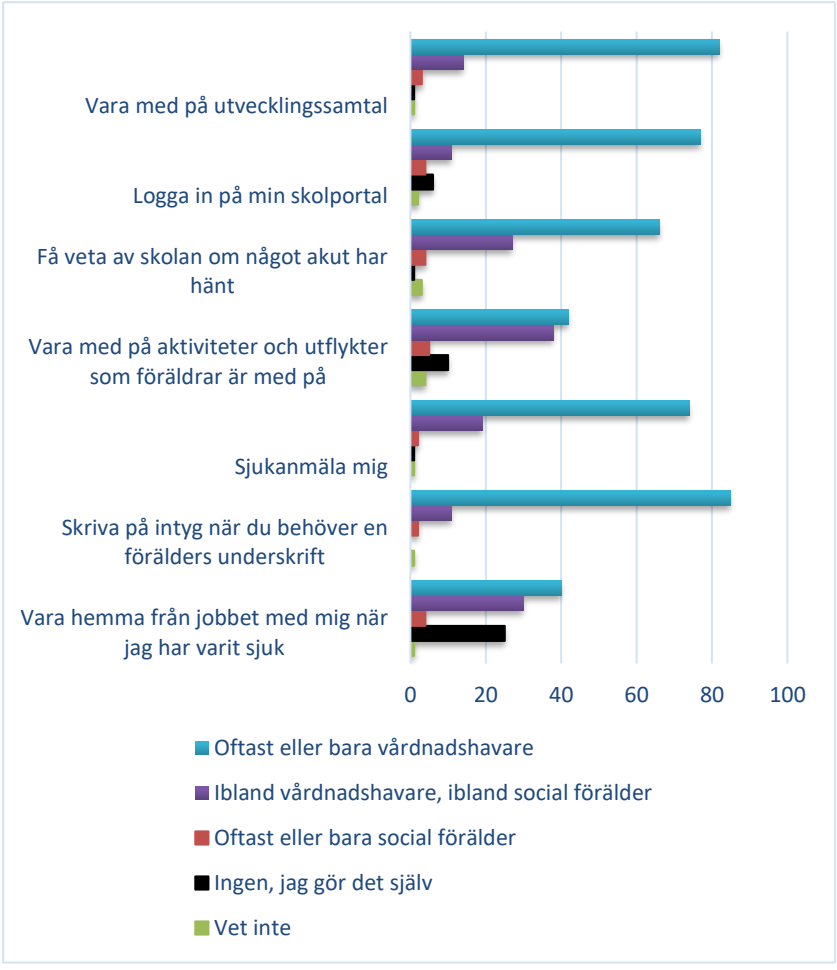
Skolan

Enkätundersökningen

Barnen fick först besvara frågor om vem i deras närhet som vanligtvis är involverad när det gäller olika händelser och åtgärder med anknytning till skolans område. Det samlade resultatet framgår av följande diagram.

Figur 14.14 Barnens uppfattning om vem i deras närhet som brukar vara involverad när det gäller olika händelser och åtgärder med anknytning till skolan[78]

Samtliga respondenter (procentandelar)

Frågeställning: Tänk nu på din skola. Vem brukar göra det här?

[78] Som har redovisats inledningsvis i avsnittet görs här ingen uppdelning mellan rättsligt föräldraskap och vårdnad. Den som barnet vid besvarandet av enkäten klassat som vårdnadshavare kan i några fall alltså i själva verket vara en rättslig förälder som inte är vårdnadshavare. Detta gäller för samtliga frågor i avsnittet, men återupprepas inte fortsättningsvis.

Vårdnadshavare är generellt sett mer aktiva än sociala föräldrar. Men flera av åtgärderna är också av sådant slag att de oftast inte kan utföras av andra än vårdnadshavare eller i vart fall inte utan fullmakt från vårdnadshavare. Ungefär ett av tio barn har trots det en social förälder som ibland utför sådana åtgärder, t.ex. skriver under när en förälders underskrift behövs (11 procent) eller loggar in på barnets skolportal (11 procent). Däremot är det mycket sällan som den sociala föräldern ensam eller huvudsakligen utför sådant som tas upp i enkätundersökningen.

En tydlig tendens är att sociala föräldrar är mer involverade i sammanhang där vårdnadsansvaret har liten eller ingen betydelse. Det är också relativt vanligt att barnen har en social förälder som stundtals stannar hemma från jobbet när barnet är sjukt. Här bör också uppmärksammas att många barn torde ha besvarat den frågan utifrån tidigare erfarenheter. De barn som har besvarat enkäten är nämligen tonåringar.

När utfallet granskas mer i detalj är det framför allt två saker som blir tydliga. För det första framträder relativt stora skillnader mellan de barn som har svarat att de har en social förälder som är ganska eller mycket delaktig i deras liv och de som i stället har svarat att de har en social förälder som inte är särskilt delaktig eller inte delaktig alls. För det andra finns en tydlig skiljelinje mellan de barn som har en vårdnadshavare och de som har två.

De barn som har svarat att de har en ganska eller mycket delaktig social förälder har genomgående också redovisat att den sociala föräldern utför olika åtgärder i större utsträckning än vad andra barn har gjort. I den här gruppen är det exempelvis 17 procent som har uppgett att det ibland är en vårdnadshavare och ibland den sociala föräldern som deltar vid utvecklingssamtal. Bland de barn som har uppgett att de inte har en särskilt delaktig social förälder uppgår motsvarande andel till endast 4 procent. Vidare är det 33 procent av barnen med en ganska eller mycket delaktig social förälder som har svarat att det ibland är en vårdnadshavare och ibland den sociala föräldern som informeras när något akut händer i skolan. Motsvarande andel bland barnen med en mindre delaktig social förälder är 8 procent. Vidare är det i den gruppen av barn ytterst få (under 2 procent) som har erfarenhet av att en social förälder ibland lämnat sin namnteckning när en förälders underskrift behövts. Bland barnen med en ganska eller mycket delaktig social förälder är det däremot 15 procent som har erfarenhet av det. Inom samma undergrupp är det vidare 2 procent som har svarat

att det enbart är en social förälder som har skrivit på när en förälders underskrift har krävts.

De barn som har endast en vårdnadshavare har generellt sett en mer aktiv social förälder än de barn som har två vårdnadshavare. För samtliga frågor gäller att det bland barnen med en vårdnadshavare är mellan 5 och 10 procent som har svarat att det alltid eller oftast är den sociala föräldern som är med vid de händelser eller utför de åtgärder som frågorna tar sikte på. Den erfarenheten är mer sällan förekommande bland barnen med två vårdnadshavare (0–3 procent).

Barnen med en vårdnadshavare har också i större utsträckning än de med två vårdnadshavare valt svarsalternativet ”ibland vårdnadshavare, ibland social förälder”. Som exempel kan nämnas att det i den förra gruppen är 31 procent som har en social förälder som ibland är med vid utvecklingssamtal. Motsvarande andel bland barnen med två vårdnadshavare är 8 procent. Vidare är det 21 procent av barnen med en vårdnadshavare som har en social förälder som ibland skriver under intyg när en förälders underskrift behövs. Av barnen med två vårdnadshavare är det 8 procent som delar den erfarenheten. En liknande tendens, om än mindre uttalad, framträder vid en granskning av svaren på de övriga frågorna.

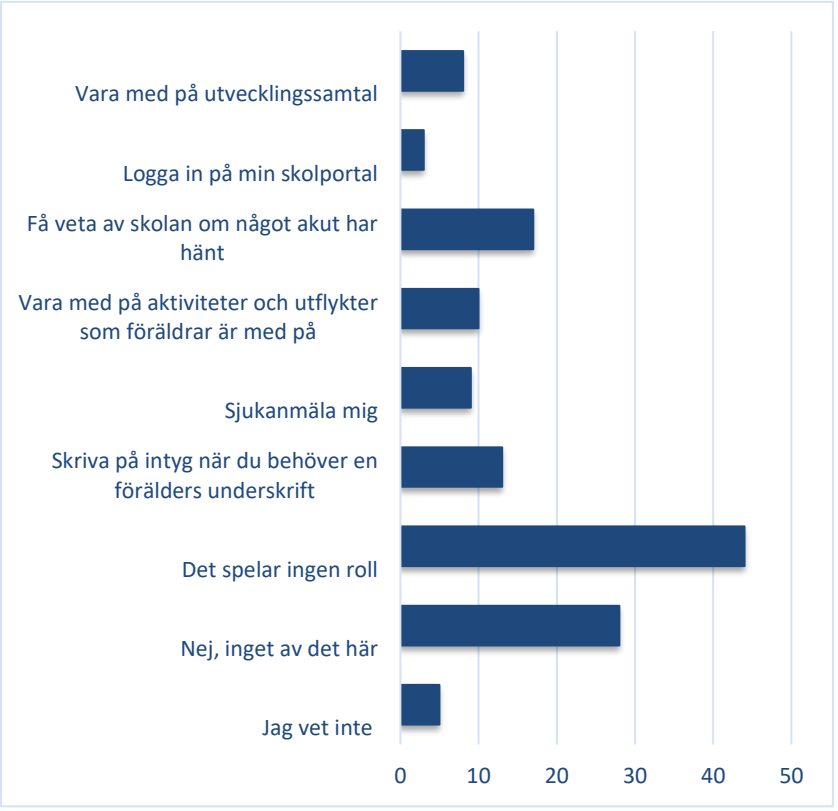
Även barnets boendesituation tycks vara en betydelsefull faktor. Barnen som bor heltid med en social förälder har som grupp mer aktiva sociala föräldrar än de som endast bor deltid eller mer sällan med en social förälder. I den förstnämnda gruppen gäller för samtliga frågor utom de om utvecklingssamtal och en förälders underskrift att nära ett av tio barn (7–9 procent) har erfarenheten att det alltid eller oftast är den sociala föräldern – och inte barnets vårdnadshavare – som är involverad. Den erfarenheten saknas i det närmaste helt bland barnen som bor deltid eller mer sällan med en social förälder.

Det framträder inga större eller entydiga skillnader när resultaten jämförs mellan killar och tjejer samt mellan barn i tidiga respektive sena tonår.

Barnen fick också svara på frågor om huruvida de vill att deras sociala förälder ska vara mer involverad när det gäller de olika händelser och åtgärder som enkätfrågorna omfattade. Det samlade resultatet framgår av följande diagram.

Figur 14.15 Andelen barn som vill eller inte vill att en social förälder ska vara mer involverad när det gäller olika händelser och åtgärder med anknytning till skolan[79]

Samtliga respondenter (procentandelar)

Frågeställning: Skulle du vilja att din sociala förälder gjorde mer av det här? Om ja, vad? Flera svar är möjliga.

Något fler än vart fjärde barn (28 procent) vill inte att deras sociala förälder ska vara mer involverad i någon av de frågor som togs upp i enkäten. Nästan hälften (44 procent) tycker inte att det spelar någon roll. Omkring en av tio (8–13 procent) vill att en social förälder ska vara mer involverad när det gäller var och en av frågorna om utvecklingssamtal, aktiviteter och utflykter, sjukanmälan och underskrifter. Nästan en femtedel (17 procent) vill att en social förälder oftare ska

[79] Uppföljningsfrågan om barnet vill att den sociala föräldern oftare ska vara hemma från jobbet när barnet är sjukt har av förbiseende fallit bort under färdigställandet av enkäten.

få information av skolan om något akut har hänt. Endast 3 procent vill att deras sociala förälder ska logga in på skolportalen i större utsträckning.

De barn som har svarat att de har en social förälder som inte är särskilt delaktig eller inte alls är delaktig i deras liv är – i jämförelse med de som har motsatt uppfattning om den sociala förälderns delaktighet – i större utsträckning negativa till att den sociala föräldern är mer involverad än i dag. Bland de barn som har svarat att de har en social förälder som inte är särskilt delaktig är det 45 procent som inte vill att den personen ska vara mer involverad i de frågor som enkäten omfattar. Motsvarande andel bland de barn som har svarat att deras sociala förälder är ganska eller mycket delaktig uppgår till 22 procent. I den här gruppen är det något fler som vill att den sociala föräldern ska vara mer involverad, men det handlar inte om några stora skillnader. Inom samma kategori av barn är det också fler som inte tycker att det spelar någon roll eller som inte har någon uppfattning alls (46 respektive 7 procent).

När det gäller andelen barn som har svarat att de inte vill att den sociala föräldern ska vara mer involverad finns ingen nämnvärd skillnad mellan å ena sidan barn med en vårdnadshavare och å andra sidan barn med två vårdnadshavare. Samtidigt är det inom den förra gruppen överlag en något större andel som vill att deras sociala förälder ska vara mer involverad än i dag.

Det är 26 procent av barnen som har svarat att de vill att den sociala föräldern ska vara mer involverad i åtminstone någon av de händelser eller åtgärder som enkäten omfattade. Dessa barn fick även ange vad barnet trodde var anledningen till att den sociala föräldern inte var så involverad i dag.[80] Av de barnen var det 30 procent som svarade att anledningen är att föräldrarna bestämt det tillsammans. Ungefär lika många valde svarsalternativet ”min sociala förälder får inte det” och 11 procent uppgav att skälet är att det är för krångligt. Vidare var det 5 procent som svarade att den sociala föräldern inte har tid och 3 procent att barnet självt inte vill. Ingen svarade att anledningen är att den sociala föräldern inte vill. Slutligen valde 16 procent svarsalternativet ”annan anledning”. Bland fritextsvaren som hör till det svarsalternativet förekommer bland annat svaret att skolan inte

[80] Svarsalternativen var ”mina föräldrar har bestämt det tillsammans”, ”min sociala förälder får inte det”, ”min sociala förälder har inte tid”, ”min sociala förälder vill inte”, ”jag vill inte”, ”det är för krångligt”, ”annan anledning: [öppet svar]” och ”jag vet inte”. Det var möjligt att välja flera svarsalternativ.

tillåter att den sociala föräldern är delaktig eller att det inte är möjligt för att den sociala föräldern inte är vårdnadshavare. Någon respondent svarade i stället att det bara har blivit så och ytterligare något barn hänvisade till ett stort geografiskt avstånd.

Djupintervjuer

Många barn hade erfarenheten att endast vårdnadshavarna deltar vid utvecklingssamtalen i skolan. Ett par barn i ombildade familjer menade att det föll sig naturligt eftersom de står närmare sina rättsliga föräldrar än sina bonusföräldrar. Något barn tyckte att det är tillräckligt att en vuxen är med vid utvecklingssamtalen. Flera barn uppfattade att skolan över huvud taget håller mest kontakt med vårdnadshavare och inte med sociala föräldrar. Ett par barn som endast haft sina vårdnadshavare med vid utvecklingssamtalen uttryckte att de för egen del vill att även den sociala föräldern ska vara med. Ett barn i en ombildad familj förklarade varför.

> *”Jag har ju velat att han [anm. bonuspappa] ska få vara med, att han ska ha en större del i skolan. Att han ska kunna, att alla mina lärare vet att det här är min förälder. Att han ska veta att det här är mina lärare. För han vet ju inte riktigt vilka lärare jag har. Jag har ju berättat hemma men han vet ju inte riktigt, han har ju inte träffat dem och sådär.”*

Flera barn hade emellertid haft både sina vårdnadshavare och sociala föräldrar med sig vid utvecklingssamtalen i skolan. De flesta av de barnen hade ingen särskild uppfattning om huruvida det hade varit bra eller dåligt. Ett par barn i ombildade familjer berättade att det är deras bonusförälder som av olika skäl hjälper dem mest i skolarbetet.

Ett par barn ville att skolan oftare än i dag skulle ta kontakt med deras sociala förälder. Ett barn förklarade att hon tycker att det är osmidigt att skolan ringer hennes rättsliga pappa i stället för bonuspappa trots att det är den senare som hon bor tillsammans med. Ett annat barn var tvärtom tydlig med att barnets bonusförälder inte borde vara mer delaktig i frågor som rör skolan.

Flera barn var medvetna om att deras sociala förälder inte hade tillgång till skolportalen. Ett par av de barnen, som gick i högstadiet respektive gymnasiet, ansåg att det är ett problem att den sociala föräldern inte kan logga in på skolportalen. De barnen menade att det skulle underlätta om även den sociala föräldern har möjlighet att hålla

koll på information som finns på plattformen eller exempelvis anmäla frånvaro vid sjukdom. Ett barn svarade följande på frågan om hon tror att det på något sätt har påverkat att bara vårdnadshavarna haft tillgång till hennes skolportal.

> *”Det tror jag säkert, då har fler i familjen koll på vad som pågår, resultat, vad som händer i skolan, det hade väl underlättat i familjen med planering och annat liksom. … Ja, i alla fall mina bonusföräldrar hade jag absolut inte haft något problem om de hade fått tillgång.”*

Ett annat barn berättade att det ibland ställt till det för honom att den sociala föräldern inte kunnat logga in på skolportalen när hans mamma inte var hemma och någon uppgift måste vara klar samma dag.

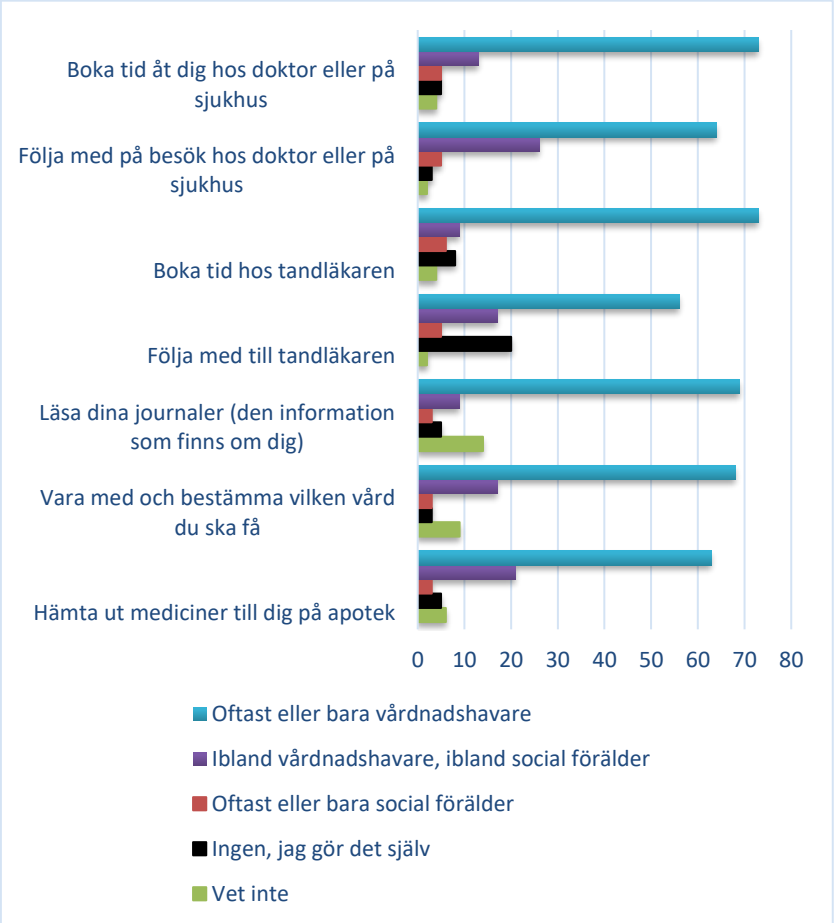
Hälso- och sjukvården

Enkätundersökningen

Frågorna om hälso- och sjukvården var utformade på samma sätt som de om skolan. Barnen fick först besvara frågor om vem i deras närhet som vanligtvis är involverad när det gäller olika händelser och åtgärder inom hälso- och sjukvården. Det samlade resultatet framgår av följande diagram.

Figur 14.16 Barnens uppfattning om vem i deras närhet som brukar vara involverad när det gäller olika händelser och åtgärder inom hälso- och sjukvården

Samtliga respondenter (procentandelar)

Frågeställning: Tänk nu på när du går till doktorn, sjukhus eller tandläkaren. Vem brukar göra det här?

Även när det gäller hälso- och sjukvården är det tydligt att vårdnadshavare är mer aktiva än sociala föräldrar. Det gäller särskilt sådana åtgärder där statusen som vårdnadshavare är av mer avgörande betydelse. Det gäller exempelvis tillgången till journaler. Samtidigt kan det noteras att ungefär en femtedel av barnen (21 respektive 17 procent) har svarat att det ibland är deras sociala förälder som hämtar ut mediciner eller är med och bestämmer vilken vård barnet ska få. Det är

också relativt vanligt att en social förälder är med vid olika besök inom vården. Även på hälso- och sjukvårdens område är det emellertid sällsynt att det är den sociala föräldern som alltid eller oftast utför olika åtgärder.

Liksom tidigare finns det betydande skillnader mellan de barn som har svarat att deras sociala förälder är ganska eller mycket delaktig i deras liv och de som tvärtom angett att de har en social förälder som inte är särskilt delaktig eller inte delaktig alls. I den förra kategorin är det exempelvis 30 procent som har uppgett att det ibland är den sociala föräldern som följer med vid besök i vården, vilket kan jämföras med att motsvarande andel i den senare kategorin är 11 procent. Vidare är det 22 procent av barnen med en ganska eller mycket delaktig social förälder som har svarat att den sociala föräldern ibland är med och bestämmer vilken vård barnet ska få. Ytterligare 3 procent i den gruppen har erfarenheten att det oftast eller alltid är den sociala föräldern som bestämmer om vården. Bland de barn som har uppgett att deras sociala förälder inte är särskilt delaktig eller inte delaktig alls är det endast 2 procent som har svarat att den sociala föräldern är med och bestämmer om vården.

En annan tendens som återkommer även i denna del är att barn med en vårdnadshavare i större utsträckning än de med två vårdnadshavare har svarat att deras sociala förälder är involverad i de olika händelser och åtgärder som enkäten omfattar.

Av barnen med en vårdnadshavare är det 20 procent som har svarat att den sociala föräldern ibland läser deras journaler. I samma grupp är det ytterligare 5 procent som har uppgett att det alltid eller oftast är den sociala föräldern som gör det. Motsvarande andelar bland barnen med två vårdnadshavare är 5 respektive 1 procent.

Vidare är det 41 procent av barnen med en vårdnadshavare som har angett att den sociala föräldern ibland följer med på besök hos doktor eller på sjukhus. Detta ska jämföras med att det endast är 20 procent av barnen med två vårdnadshavare som har uppgett att den sociala föräldern ibland följer med i sådana sammanhang.

Samma mönster återkommer i samtliga frågor. Med undantag för frågan om journaltillgång gäller dessutom att det är drygt 10 procent av barnen med en vårdnadshavare som har svarat att det är den sociala föräldern som alltid eller oftast är involverad. Motsvarande svarsandelar för barnen med två vårdnadshavare sträcker sig från 1 till 3 procent. Ett liknande resultat framträder när man jämför barn som bor

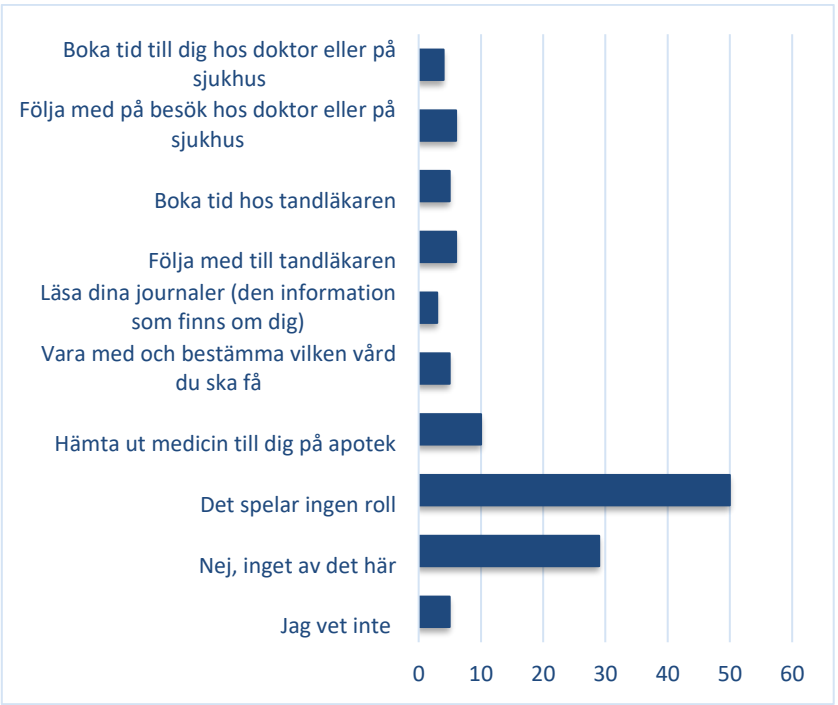
heltid hos en social förälder med barn som bor deltid eller mer sällan hos en social förälder. Bland de förra är det betydligt vanligare att den sociala föräldern är involverad i de olika händelser och åtgärder som enkätfrågorna omfattar. Detta visar sig inte minst när man ser till hur stor andel av barnen som har svarat att det är den sociala föräldern som alltid eller oftast är involverad.

Skillnaderna mellan killar och tjejer är i allmänhet små. Ser man i stället till ålder är det överlag en något större andel av barnen i åldern 13–15 år – i jämförelse med de som är 16–17 år – som har svarat att den sociala föräldern ibland, oftast eller alltid är involverad. En viktig anledning till det synes dock vara att de äldsta barnen gör fler saker själva, utan inblandning av vare sig vårdnadshavare eller sociala föräldrar.

I vilken utsträckning barnen önskar att deras sociala förälder ska vara mer involverad framgår av följande diagram.

Figur 14.17 Andelen barn som vill eller inte vill att en social förälder ska vara mer involverad när det gäller olika händelser och åtgärder inom hälso- och sjukvården

Samtliga respondenter (procentandelar)

Frågeställning: Skulle du vilja att din sociala förälder gjorde mer av det här? Om ja, vad?
Flera svar är möjliga.

När det gäller frågan om i vilken utsträckning barnet vill att deras sociala förälder ska vara mer aktiv än i dag är bilden ganska likartad den som tidigare redovisats på skolans område. Hälften av barnen (50 procent) tycker att det inte spelar någon roll och knappt vart tredje barn (29 procent) vill inte att den sociala föräldern ska vara mer involverad i de frågor som togs upp i enkäten. Det är dock en ännu lägre andel av barnen (3–10 procent) som har svarat att de vill att den sociala föräldern ska vara mer involverad när det gäller olika händelser och åtgärder inom hälso- och sjukvården.

Precis som på skolans område är det de barn som har svarat att de har en social förälder som inte är särskilt delaktig eller inte alls delaktig i deras liv som i störst utsträckning är negativt inställda till ett ökat engagemang från den sociala förälderns sida. Bland de barnen är det 55 procent som inte vill att den sociala föräldern ska vara mer involverad än i dag i någon av de frågor som enkäten berör. Motsvarande andel bland de barn som har angett att de har en ganska eller mycket delaktig social förälder uppgår till 21 procent. Förhållandena är mer eller mindre de omvända om man ser till andelen som har valt svarsalternativet ”Det spelar ingen roll”. Däremot är skillnaderna mellan de nu berörda grupperna små i fråga om andelen barn som har svarat att de vill att den sociala föräldern ska vara mer involverad.

Om resultatet i stället sorteras efter antalet vårdnadshavare eller barnets boendesituation blir det tydligt att det i allmänhet är en större andel av barnen som har en vårdnadshavare eller som bor med en social förälder på heltid som vill att den sociala föräldern ska vara mer aktiv. Men även inom dessa grupper handlar det om en ganska liten andel. Det är få frågor där andelen överstiger 10 procent.

Det var 14 procent av barnen som svarade att de vill att den sociala föräldern ska vara mer involverad i åtminstone någon av de händelser eller åtgärder som anges i diagrammet ovan. Liksom på skolans område fick dessa barn ange vad de trodde var anledningen till att den sociala föräldern i nuläget inte var så involverad som de själva önskade. Det vanligaste svaret var att den sociala föräldern inte får det eller att föräldrarna hade bestämt det tillsammans.

Djupintervjuer

Flera barn uppgav att det i princip alltid är vårdnadshavarna som är med vid besök inom hälso- och sjukvården. Ett par barn menade att det främst beror på att det är krångligt att vara delaktig i sådana sammanhang om man inte är vårdnadshavare. Ett barn berättade exempelvis följande.

> *”Jag tycker det är bra som det är. Men det hade varit kul om han [anm. barnets sociala förälder] kunde vara mer involverad. Ändå verkar det så krångligt med kontrakt-grejen, för då behöver mamma skriva en grej om varför han ska få.”*

Några barn uttryckte att de tycker att det vore bra om deras sociala förälder oftare kunde vara med vid besök inom vården. Ett par barn tyckte inte att det spelar någon roll vem som följer med i sådana sammanhang.

Några barn hade däremot varit på besök i vården tillsammans med både vårdnadshavare och sociala föräldrar. Ett par barn hade enbart haft en social förälder med sig vid vårdbesök och upplevt att det fungerat bra.

Två äldre barn i ombildade familjer reflekterade kring vilka vuxna som enligt deras mening bör vara delaktiga när beslut fattas i frågor som rör barnets vård och hälsa. Ett av barnen ansåg att alla vuxna i familjen ska få tycka till, men att de rättsliga föräldrarna ska bestämma om sådant som är mer allvarligt. Det andra barnet hade en liknande uppfattning och uttryckte bland annat följande.

> *”Jag tycker nog att mina juridiska, mamma och pappa ska ha lite mer ansvar över det [anm. barnets vård]. … jag tycker bara det känns ganska logiskt. Jag känner väl de bättre, det känns väl mer tryggt. Sedan min bonuspappa till exempel, jag har känt honom så länge, det hade säkert gått bra ändå, men jag vill bara att mina föräldrar ska göra det.”*

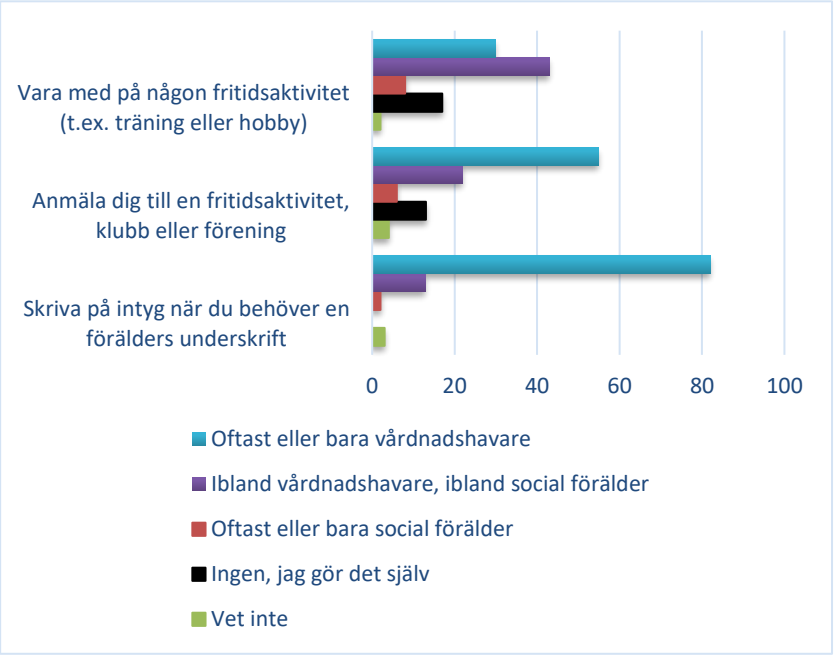
Fritiden

Enkätundersökningen

Några frågor handlade om barnets fritidsaktiviteter. Även i denna del fick barnen först besvara frågor om vem som vanligtvis är involverad när det gäller olika frågor med anknytning till fritidsaktiviteter. Det samlade resultatet framgår av följande diagram.

Figur 14.18 Barnens uppfattning om vem i deras närhet som brukar vara involverad när det gäller olika händelser och åtgärder med anknytning till fritidsaktiviteter

Samtliga respondenter (procentandelar)

Frågeställning: Tänk nu på din fritid. Vem brukar göra det här?

När det gäller frågan om underskrift är det betydligt vanligare att det är vårdnadshavare som skriver under när det behövs. Vårdnadshavare är också mer aktiva än sociala föräldrar när det handlar om att anmäla barnet till en aktivitet eller till en klubb eller förening. Utfallet är mer blandat när det handlar om att följa med på barnets fritidsaktiviteter.

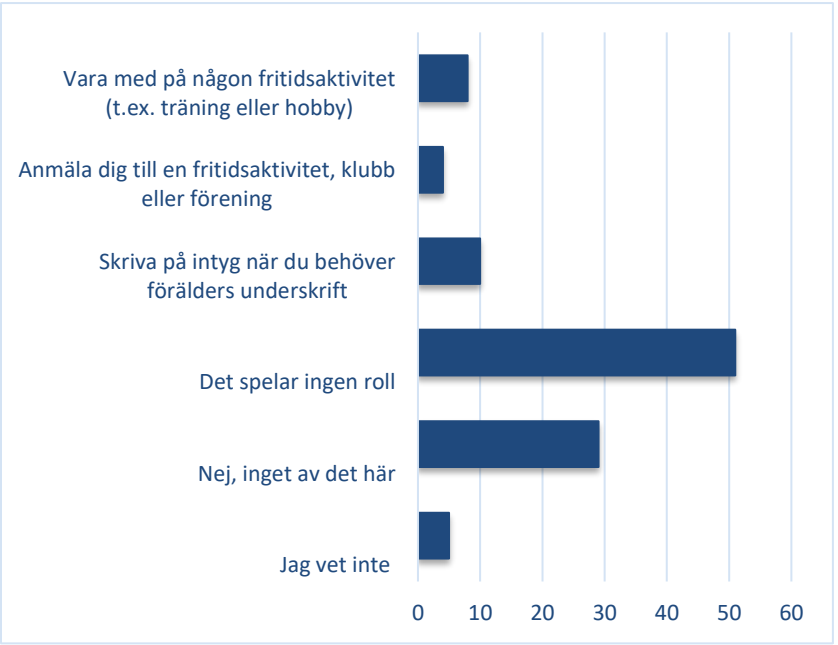
I likhet med vad som har framkommit i övriga delar av enkäten, är det betydligt vanligare att barnets sociala förälder ibland, ofta eller alltid är involverad om barnet också har uppgett att den sociala föräldern är ganska eller mycket delaktig i barnets liv. I den gruppen är det exempelvis 49 procent som har svarat att det ibland är en social förälder som är med på aktiviteter och 10 procent som har svarat att det oftast eller alltid är det. Bland barnen som har svarat att den sociala föräldern inte är särskilt delaktig eller inte delaktig alls uppgår motsvarande andelar till 23 respektive 2 procent.

Liksom tidigare framträder också vissa skillnader när resultaten jämförs mellan barn med en respektive två vårdnadshavare. Svaren följer samma mönster som tidigare, men skillnaderna är generellt sett något mindre än på skolans och sjukvårdens område.

Även beträffande fritidsaktiviteter fick barnen ange om de önskade att deras sociala förälder ska vara mer involverad. Det samlade resultatet framgår av följande diagram.

Figur 14.19 Andelen barn som vill eller inte vill att en social förälder ska vara mer involverad när det gäller olika händelser och åtgärder med anknytning till fritidsaktiviteter

Samtliga respondenter (procentandelar)

Frågeställning: Skulle du vilja att din sociala förälder gjorde mer av det här? Om ja, vad? Flera svar är möjliga.

Utfallet är mer eller mindre detsamma som för motsvarande fråga på andra områden. Ungefär hälften av barnen (51 procent) tycker inte att det spelar någon roll om den sociala föräldern är mer involverad och en knapp tredjedel (29 procent) är negativa till det. För var och ett av alternativen är det en av tio eller färre som har svarat att de vill att den sociala föräldern ska vara mer involverad.

Något som också återkommer är att svarsalternativet ”nej, inget av det här” är vanligast bland barn som har angett att den sociala föräldern inte är särskilt delaktig i deras liv. Inom den gruppen är det 51 procent som har svarat på det sättet. Bland samma respondenter är det 38 procent som i stället har svarat att det inte spelar någon roll. Förhållandet är det omvända bland de barn som har uppgett att den sociala föräldern är ganska eller mycket delaktig i deras liv. Inom den gruppen är det 55 procent som har svarat att det inte spelar någon roll och 22 procent som inte vill att den sociala föräldern ska vara mer involverad i de frågor som berörs i enkäten. Liksom tidigare är skillnaderna mellan grupperna mindre när det gäller den andel som har svarat att de vill att den sociala föräldern ska göra mer.

Det är 17 procent av barnen som åtminstone på någon fråga har svarat att de vill att deras sociala förälder ska vara mer involverad. På samma sätt som tidigare fick dessa barn ange vad de trodde anledningen var till att den sociala föräldern i nuläget inte var så involverad som barnet själv vill. Det vanligaste svaret (32 procent) var att den sociala föräldern inte får det. Relativt många (17 procent) svarade även att det är föräldrarna som tillsammans bestämt det, att det är för krångligt eller att den sociala föräldern inte har tid.[81]

Djupintervjuer

Flera barn berättade att det ibland är en vårdnadshavare och ibland en social förälder som är med på olika fritidsaktiviteter. Exempelvis uppgav ett barn att den vuxna i familjen som följer med på en aktivitet helt enkelt är den som för tillfället har möjlighet att göra det. Ett par barn i ombildade familjer hade dock erfarenheten att det oftast eller uteslutande är vårdnadshavarna som deltar i de fritidsaktiviteter som barnet ägnar sig åt.

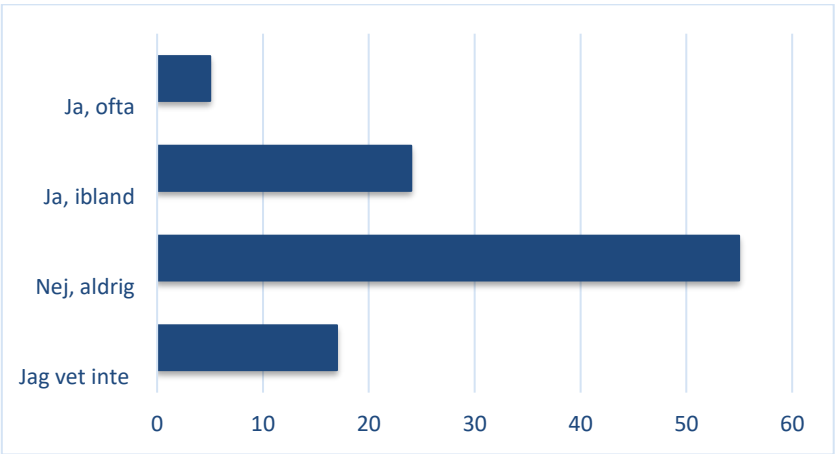
[81] Resultaten i den här delen måste dock tolkas med mycket stor försiktighet eftersom det endast är ett litet antal barn som har besvarat frågorna om vad de tror är skälet till att den sociala föräldern inte är så involverad som barnet själv vill.

Övriga frågor

En fråga som ställdes till barnen handlade om huruvida barnen har upplevt att avsaknaden av vårdnadsansvar lett till besvär när en social förälder försökt hjälpa barnen med något. Hur barnen besvarade den frågan framgår av följande diagram.

Figur 14.20 Andelen barn som har respektive inte har upplevt att avsaknaden av vårdnadsansvar lett till besvär när en social förälder försökt hjälpa till med något

Samtliga respondenter (procentandelar)

Frågeställning: Har du känt att det blivit krångligt när din sociala förälder har försökt hjälpa dig med något för att hen inte är din vårdnadshavare?

Det är en majoritet av barnen (55 procent) som aldrig har upplevt att den sociala förälderns avsaknad av vårdnadsansvar lett till krångliga situationer. Endast 5 procent har upplevt att det ofta blivit krångligt för att den sociala föräldern inte har del i vårdnaden. Samtidigt är det relativt många, 24 procent, som har svarat att de ibland har upplevt att avsaknaden av vårdnadsansvar gjort att det blivit krångligt när en social förälder försökt hjälpa till.

Granskar man utfallet mer detaljerat visar det sig att den tydligaste skiljelinjen går mellan barn med en vårdnadshavare och barn med två vårdnadshavare. Bland de förstnämnda är det 8 procent som har uppgett att det ofta blivit krångligt när en social förälder försökt hjälpa till och 34 procent som har svarat att det blivit det ibland. Bland de sistnämnda uppgår motsvarande andelar till 4 respektive 19 procent.

Liknande skillnader finns mellan å ena sidan barn som bor heltid med en social förälder och å andra sidan barn som bor deltid med en social förälder. De som bor heltid med en social förälder har i större utsträckning känt att situationer blivit krångliga för att den sociala föräldern inte har del i vårdnaden. Av de barnen är det 39 procent som svarat de ofta eller ibland känt att det blivit så. Av de som bor deltid med en social förälder är det 21 procent som har valt de svarsalternativen.

I enkäten ingick också en fråga som gav barnen möjlighet att i fritext utveckla om de någon gång känt att det har varit svårt, krångligt eller pinsamt att ha en social förälder. Ungefär hälften av de barn som lämnade ett fritextsvar uppgav att de aldrig känt så. Många av de barnen uttryckte i stället att allt fungerar bra. Ett barn svarade exempelvis att denne tvärtom alltid skryter om att ha två pappor. Ett par barn uppgav att de till en början tyckt att det var jobbigt att en social förälder blev en del av deras liv, men efterhand kommit att uppskatta det. Flera barn tyckte emellertid att det är jobbigt när någon antar att en social förälder är deras ”riktiga förälder”. Några barn kände också att det är besvärligt att behöva rätta sådana antaganden. Ett par barn tog upp att det är krångligt att kommunikation måste ske mellan två hushåll.

Flera barn gav exempel på situationer där det hade uppstått svårigheter på grund av att den sociala föräldern inte är vårdnadshavare. Ett par barn nämnde att det hade varit svårt att ordna med bankkonto och Swish. Några barn tog också upp att det kan bli krångligt när viktiga papper ska undertecknas. Några barn pekade även i den här delen på svårigheter med inloggning till skolportalen och besök inom vården.

Ett par barn upplevde att det även på ett mer generellt plan är besvärligt att deras sociala föräldrar inte kan göra samma saker som deras vårdnadshavare.

Ytterligare erfarenheter och synpunkter från djupintervjuerna och fritextsvaren i enkätundersökningen

Under intervjuerna var det många barn som berättade hur de benämner sin sociala förälder. Bland barnen i ombildade familjer var det flera som kallar den sociala föräldern vid namn eller för ”bonuspappa” respektive ”bonusmamma”. Några barn berättade att de kallar sina bonusföräldrar vid namn, men ändå betraktar dem på samma sätt som sina rättsliga föräldrar. Flera barn kallar sin sociala förälder för ”låtsaspappa” eller ”låtsasmamma”. Bland annat var det ett par barn som förklarade att det

känns logiskt eftersom den sociala föräldern känns lite som en ”halvförälder”. Ett par barn hade en kvinnlig social förälder som de kallar för ”extramamma”. Någon benämnde i stället sin sociala förälder som ”mammas nya kille”, och ett annat barn berättade att hon kallar sina sociala föräldrar för ”styvpappa” och ”styvmamma”. Ett barn uppgav att hon kallar sin sociala förälder för ”pappa” när hon är tillsammans med kompisar, men annars vid namn för att undvika att göra sin rättsliga pappa upprörd. Ett av barnen i en stjärnfamilj förklarade att han kallar alla fyra vuxna i familjekonstellationen vid namn. Det hände dock att han ibland kallade de rättsliga föräldrarna för ”mamma och pappa”. Ett annat barn i en ombildad familj berättade att han kallar båda sina ursprungliga föräldrar och en ny partner för ”mamma”, men menade samtidigt att alla inte är föräldrar på samma sätt.

> *”Kanske om vi säger att tre som har hand om mig, så kan vi säga två och en halv [anm. angående hur många föräldrar barnet tycker att han har]. [– – –] Jag säger mamma [anm. svar på frågorna om vad barnet kallar sina föräldrar eller olika mammor i skolan och om det gäller alla tre].”*

Ett par av barnen som berättade att de kallar sin sociala förälder för bonusförälder eller liknande benämnde däremot sina halvsyskon eller bonussyskon som syskon.

Intervjustudien visar vidare att flera barn hade erfarenheten att såväl vårdnadshavare som sociala föräldrar varit hemma med barnet när denne varit sjuk. Ett par barn berättade däremot att det oftast varit en vårdnadshavare som stannat hemma från jobbet i samband med sjukdom.

Bland barnen fanns det olika uppfattningar om den sociala förälderns roll och ansvar.

Ett barn berättade att hon inte vill att hennes bonuspappa ska vara med och bestämma någonting i hennes liv. Barnet framhöll att hennes mamma och pappa tog det ansvaret och menade att det skulle kännas som att pappans roll förminskades om bonuspappan tog ett större ansvar. Barnet såg inte bonuspappan som en förälder, utan snarare som en person som bor med hennes mamma.

Något barn ansåg i stället att det kan vara bra om en bonusförälder fick bestämma lite mer, men tänkte samtidigt att det kan bli krångligt. För ett annat barn föll det sig naturligt att hennes rättsliga föräldrar bestämde mer än de sociala föräldrarna.

Några barn i ombildade familjer ansåg att en bonusförälder kan ta ett visst ansvar, men de gjorde samtidigt en tydlig åtskillnad mellan vårdnadshavare och bonusförälder. Barnen menade att bonusföräldrar kan vara med och bestämma om en del saker, men att viktigare beslut ska fattas av vårdnadshavarna. Ett par exempel på sådana viktiga beslut som barnen tog upp är beslut om vård, vaccination och skolval. Ett barn förklarade sin uppfattning på följande sätt.

> *”Alltså inte riktigt lika mycket. Men de är ju också en del av familjen. … Jag tycker inte att de borde bestämma lika mycket om exakt vilken skola jag ska gå i. Liksom så. Alltså jag tycker det är okej att de bestämmer, de är vuxna och så. De får ju bestämma över mig lite grann. Men inte liksom ta helt kontroll.”*

Många barn, såväl i ombildade familjer som i stjärnfamiljer, tyckte emellertid att vårdnadshavare och sociala föräldrar ska få bestämma lika mycket i frågor som rör barnet. Gemensamt för de här barnen är att de på olika sätt gav uttryck för uppfattningen att deras sociala föräldrar är föräldrar i lika stor utsträckning som vårdnadshavarna. Ett barn i högstadieåldern uppgav exempelvis följande.

> *”Det känns ändå som att jag ser på honom [anm. bonuspappa] så pass mycket som min pappa att han skulle kunna bestämma över det som behöver bestämmas. [– – –] Utan det är när det uppstår [anm. praktiska frågor] som man tänker ”åh, varför ska det vara krångel med det här, varför kan inte [namn på bonuspappa].”*

Flera av de lite äldre barnen menade att det bara är positivt att ha flera vuxna som tar ansvar och som barnet kan vända sig till. De barnen kom inte på något negativt eller krångligt med att ha flera vuxna som fattar beslut i frågor som rör dem. Ett par barn menade att det känns naturligt att alla bestämmer lika mycket eftersom det ändå är så beslutsfattandet i familjen ser ut i dag. Ett barn förklarade exempelvis att dennes bonuspappa ”är min pappa i allt förutom att han inte får skriva under saker”. Ett annat barn i en ombildad familj menade att bonusföräldern inte borde fått bestämma när barnet var yngre, men att bonusföräldern nu funnits med så länge att det känns som att det inte längre finns någon skillnad mellan barnets rättsliga föräldrar och bonusföräldern. Ett par barn ansåg att deras vardag skulle förenklas om deras bonusförälder fick ta ansvar i stället för en vårdnadshavare som barnet inte bodde tillsammans med.

Några barn förklarade att de inte hade tänkt så mycket på vem som tar ansvar för dem och de hade inte heller någon bestämd uppfattning i frågan om vilken roll deras sociala förälder borde ha.

Generellt sett hade barnen inte funderat särskilt mycket på hur relationerna i familjen skulle påverkas om de vuxna bestämde sig för att inte längre bo tillsammans. Ett barn berättade att kontakten med en tidigare bonusförälder hade upphört efter en separation. Barnet tyckte dock inte att det kändes fel eller konstigt. Några barn i ombildade familjer tänkte att de säkert skulle träffa sin bonusförälder ibland eller i alla fall någon gång då och då om bonusföräldern flyttade från barnets vårdnadshavare. Ett barn trodde att det skulle kännas lite konstigt att träffa bonusföräldern om denne inte längre var tillsammans med barnets förälder. Ett barn i en stjärnfamilj tänkte att denne skulle fortsätta att träffa alla fyra vuxna lika mycket, även om något av paren eller båda separerade.

Ett annat barn berättade att han ville bo halva tiden hos sin mamma och halva tiden hos sin bonuspappa om mamman och bonuspappan flyttade från varandra. Ett barn var mycket tydlig med att denne föredrog att fortsatt bo med sin bonuspappa och inte med sin rättsliga pappa om ”mamma skulle åka någonstans”.

Flera barn berättade att de aldrig hade upplevt att deras familj blivit dåligt bemött i något sammanhang. Ett barn förklarade exempelvis att reaktionen oftast var ”åh vad kul att du har fyra föräldrar”. Inget barn berättade om någon motsatt erfarenhet.

Enkäten till äldre barn avslutades med en öppen fråga där barnet hade möjlighet att utveckla om det fanns något mer som barnet skulle vilja berätta om hur det är att ha en social förälder. Många barn gav uttryck för att de uppskattar sin sociala förälder och flera uppgav att den sociala föräldern är precis som en pappa eller mamma. Flera skrev att de tyckte att det är positivt och roligt att ha en extra vuxen i sin närhet. Några barn framhöll att det är bra att det finns flera vuxna som bryr sig och som de kan vända sig till. Några barn påpekade att de tycker att det är tråkigt att deras sociala förälder inte kan vara lika involverad som de själva och den sociala föräldern önskar. Två citat som illustrerar de nu berörda synsätten är följande.

”Han är bra. Han är som min riktige pappa men han får inte göra allt. Skriva på papper t.ex. Eller prata ensam på skolmöten och på sjukhus.”

”Jag tänker inte på att han inte är vårdnadshavare han har alltid varit med. Det är bara vissa saker som han inte får vara med på som skolan och så. Det är aslöjligt för han vill vara med.”

Några barn berättade om mer negativa erfarenheter av att ha en social förälder. Ett barn svarade att den sociala föräldern ”inte får lägga sig i mitt liv” och en annan kände att den sociala föräldern inte är så delaktig. Ett par barn framhöll att det kan bli bråk ibland och någon menade att det ibland kan kännas som att ”vi inte riktigt hör ihop”.

Ett par barn utvecklade också sina tankar om att det kan vara en fördel att ha en social förälder som har en lite annan roll än vårdnadshavarna.

”Det är skönt ibland med någon som inte är ens förälder som man kan tala med, någon som inte väger in sin föräldraroll utan bara är. Mina föräldrar sätter hörnstenarna och bonuspappa är en viktig vuxen.”

”Det kan vara svårt att veta var man har dem ibland eftersom de inte sällan kan ta på sig två olika ”roller”, 1: ett slags äldre syskon. 2: en antingen snällare eller strängare förälder vilket kan göra förhållandet lite ansträngt. Men det kan också vara tacksamt att ha en social förälder då blir det ännu en vuxen att prata med om man av någon anledning inte skulle vilja ta upp något med sin vårdnadshavare.”

14.4.4 Vissa ytterligare uppgifter som utredningen har hämtat in – särskilt om digitala plattformar

Kontakter med branschorganisationer, företag och förbund

Inledning

Som framgår ovan utmärker sig tillgången till digitala plattformar inom skolan och hälso- och sjukvården som ett tydligt problemområde för familjer där sociala föräldrar tar föräldraansvar. Som också har redovisats finns bland deltagarna i intervjustudien även exempel på sociala föräldrar som berättat att de har upplevt liknande svårigheter när det gäller plattformar för bankärenden. I studien förekommer vidare deltagare som har uttryckt att digitaliseringen i samhället rent generellt har medfört större svårigheter för sociala föräldrar att utöva ett aktivt föräldraansvar och hålla sig informerade i frågor som rör barnet.

Mot den här bakgrunden såg vi ett behov av att inhämta mer ingående uppgifter om hur digitala plattformar på olika områden är upp-

byggda och hur dessa används. En viktig del av denna informationsinhämtning var även att få en tydligare bild av vilka problem som specifikt hör samman med en social förälders juridiska status. Ett annat syfte var att ta reda på vilka möjligheter det finns att anpassa olika e-tjänster om fler än barnets vårdnadshavare är behöriga att helt eller delvis använda tjänsterna.

Vi har haft kontakter med Sveriges Kommuner och Regioner (SKR), Inera[82], Swedish Edtech Industry[83] och Svenska Bankföreningen[84]. Genom dessa kontakter har bland annat följande framkommit.[85]

Skolväsendet och hälso- och sjukvården

Via 1177 Vårdguiden har en vårdnadshavare direktåtkomst till barnets journal, som huvudregel till dess att barnet fyller 13 år. Men efter en bedömning i det enskilda fallet kan vårdnadshavaren få tillgång till journalen när barnet är äldre än 13 år men yngre än 16 år. För andra 1177-tjänster gäller en skarp 13-årsgräns. Från 13 års ålder får barnet t.ex. själv boka läkarbesök och provtagning, förnya recept och ta emot meddelanden från vården. Det sker en kontinuerlig utveckling av innehållet på 1177 Vårdguiden.

Innehållet på digitala plattformar inom skolan varierar stort. En del huvudmän har alla funktioner samlade i en portal, men ibland används olika portaler för olika funktioner. Vid sidan av löpande och mer vardaglig information från skolan kan bland annat följande information och funktioner förekomma på en skolplattform: ansökan om skolplats, fakturering (förskola), frånvaroanmälan, uppgifter om barnets frånvaro/avvikelse från skolan, möjlighet att skicka meddelanden mellan skola och användare, betyg och provresultat, pedagogisk planering (planering för varje skolämne med uppgift om t.ex. datum för inläm-

[82] Inera är ett bolag som ägs av regioner, kommuner och SKR Företag. Företaget har i uppdrag att skapa förutsättningar för att digitalisera välfärden, genom att förse ägarna med gemensam digital infrastruktur och arkitektur. Inera arbetar bland annat med 1177 Vårdguiden. Se www.inera.se/om-inera/ineras-uppdrag/ (hämtad 2021-10-04).

[83] Swedish Edtech Industry är en branschorganisation för företag som arbetar med digitala lösningar inom utbildningssystemet, bland annat leverantörer av skolplattformar. Se www.swedishedtechindustry.se (hämtad 2021-10-04).

[84] Svenska Bankföreningen är en branschorganisation för banker som är verksamma i Sverige. Föreningen har 31 medlemsbanker. Se www.swedishbankers.se/om-oss/om-bankfoereningen (hämtad 2021-12-04).

[85] Tjänsteanteckningar och mötesprotokoll avseende dessa kontakter finns diarieförda hos utredningen (2021-09-29, 2021-10-29 och 2021-11-16). Se även e-postmeddelande från Swedish Edtech Industry den 6 oktober 2021.

ningar och prov), utvecklingssamtal, utvecklingsplaner och studieplaner, eventuella åtgärdsplaner samt anmälan av tider till förskola och fritids. Några plattformar innehåller också funktioner som innebär att ett medgivande till en viss åtgärd kan lämnas digitalt, t.ex. till olika utredningar eller åtgärdsprogram eller till att information överförs mellan olika huvudmän i samband med skolbyten.

Gemensamt för inloggningen till digitala portaler inom skolan och hälso- och sjukvården är att den vanligen sker med hjälp av en e-legitimation, oftast BankID. Uppgifter om vem som är vårdnadshavare och därmed omedelbart behörig att använda en e-tjänst avseende barnet hämtas från folkbokföringen och uppdatering sker i regel med täta intervall. 1177 Vårdguiden uppdaterar behörighetsinformation mot folkbokföringen minst en gång per dygn. Genom den automatiska hämtningen från folkbokföringen säkerställs att det är barnets vårdnadshavare som kan använda sin e-legitimation för att logga in på barnets sidor. Fristående skolor är hänvisade till Statens personadressregister (SPAR) och har därför inte samma synkronisering med folkbokföringen som offentliga aktörer kan ha.[86] Vidare förekommer inom skolan ibland tjänster som inte alls kräver e-legitimation.

En del huvudmän inom skolan har upparbetade rutiner för att i enskilda fall ge andra än vårdnadshavare tillgång till skolportalen. Men det finns även huvudmän som tvärtom saknar sådana rutiner. Enligt branschorganisationen Swedish Edtech Industry finns det hos många skolhuvudmän en osäkerhet om de juridiska förutsättningarna att ge andra än vårdnadshavare tillgång till en skolportal. Swedish Edtech Industry har också – efter införandet av EU:s dataskyddsförordning[87] – noterat att det finns en tendens att vara mer försiktig än tidigare vid hanteringen av personuppgifter. Många väljer att förlita sig på uppgifterna i folkbokföringen för att minimera risken för att personuppgifter lämnas till någon obehörig.

När det gäller 1177 Vårdguiden är det inte tekniskt komplicerat att ge fler personer tillgång till ett barns sidor så länge det handlar om samma behörighet som en vårdnadshavare har i dag och uppgiften om vem som är behörig framgår av folkbokföringen. Från tekniska ut-

[86] Av 8 § förordningen (1998:1234) om det statliga personadressregistret följer dock att enskilda huvudmän enligt 2 kap. 5 § skollagen (2010:800) hör till den grupp av aktörer till vilka uppgifter om vårdnadshavare får lämnas ut i elektronisk form.
[87] Europaparlamentet och rådets förordning (EU) 2016/679 av den 27 april 2016 om skydd för fysiska personer med avseende på behandling av personuppgifter och om det fria flödet av sådana uppgifter och om upphävande av direktiv 95/46/EG (allmän dataskyddsförordning).

gångspunkter spelar det ingen roll hur många personer som har möjlighet att logga in på barnets sidor. Det finns i dag inga tjänster som en vårdnadshavare inte kan utföra ensam. Även om barnets föräldrar har gemensam vårdnad kan en av dem använda e-tjänsten utan att den andra förälderns samtycke inhämtas. Det finns vissa möjligheter att anpassa innehållet efter användare när någon får tillgång till barnets journal. När det gäller andra tjänster saknas i dag tekniska förutsättningar att skräddarsy innehållet så att en användare får tillgång till vissa funktioner men inte andra. Möjligen kommer detta att förändras så småningom, men i dagsläget är det ”allt eller inget” som gäller för tillgång till barnets 1177-tjänster. För att möjliggöra en mer anpassad tillgång krävs att de tekniska plattformarna byggs om i grunden.

Det är inte heller tekniskt komplicerat att ge fler personer tillgång till ett barns skolportal. De flesta skolportaler är också enkla att anpassa så att en del användare får tillgång till vissa funktioner men inte andra. Det finns redan i dag plattformar med s.k. ”step-up-behörigheter”, vilket innebär att exempelvis mer känslig information blir tillgänglig först efter ytterligare behörighetskontroll (inloggning).

Bankväsendet

Bland banker finns det delvis skilda uppfattningar när det gäller frågan huruvida barnets förmyndare kan ge fullmakt åt någon annan att sköta barnets bankärenden, dvs. åt en person som inte är förmyndare själv. I fråga om den tillgång till information som en sådan fullmakt kan omfatta, är en uppfattning att banksekretessen hindrar att fullmaktshavaren tar del av vissa uppgifter – i vart fall om fullmakten gäller för en längre tid.

I allmänhet godtas dock fullmakter som avser andra än förmyndare i vissa särskilda situationer, t.ex. när ett barn är placerat i familjehem. Ibland krävs att fullmakten upprättas på plats hos banken. Det anses i vart fall vara lämpligt att fullmaktsgivaren är den som visar upp fullmakten för banken.

Den som har fullmakt måste utföra bankärenden på andra sätt än genom inloggning på internetbank. För de digitala plattformar som används i dag gäller den begränsningen att det inte är möjligt att lägga till behörighet för fler än två förmyndare. Det finns i dagsläget inte heller tekniska förutsättningar att ge någon en renodlad rätt till in-

syn. Den som kan följa barnets konton via sin internetbank kan också göra uttag från sådana konton.

Den som är barnets vårdnadshavare förutsätts också vara hans eller hennes förmyndare. Det finns inga förutsättningar att kontrollera om vårdnad och förmynderskap överensstämmer. Eventuella ändringar i vårdnaden kommer inte med automatik till bankernas kännedom.

Om ett barn har fler än en förmyndare är utgångspunkten att förmyndarna företräder barnet tillsammans. En av förmyndarna kan därför inte ensam utföra olika bankärenden för barnets räkning. När ett konto öppnas till barnet kan dock förmyndarna ge varandra fullmakt att disponera kontot var för sig.

Kontakter med Skatteverket

När det gäller behörigheten till digitala plattformar inom skolan och hälso- och sjukvården sker som framgått många gånger en automatiserad hämtning av uppgifter från folkbokföringen. Det är mot dessa uppgifter det sker en kontroll när någon använder sin e-legitimation för att få tillgång till tjänster som gäller barnet. För att få en bättre förståelse för hur uppgifter från folkbokföringen distribueras till olika offentliga och privata aktörer har vi även haft kontakt med Skatteverket. I korthet har följande framkommit.[88]

En uppgift som förs in folkbokföringsdatabasen får direkt genomslag i Navet, vilket är ett aviseringssystem som används av myndigheter, kommuner och regioner. Från Navet sker en digital överföring av uppgifter, t.ex. om vårdnad och vissa andra familjerelationer. En av Navets kunder är Statens personadressregister (SPAR). Uppgifterna i SPAR uppdateras varje dygn med nya uppgifter från folkbokföringen. Kunder hos SPAR är bland annat privata företag som köper uppgifter för att kunna kontrollera personuppgifter eller för att uppdatera kund- eller medlemsregister. Vissa kunder köper även uppgifter om relationspersoner, t.ex. vårdnadshavare. Det kan exempelvis vara fristående skolor eller privata vårdgivare som gör det.[89] Kunden betalar ett pris

[88] Mötesprotokoll avseende dessa kontakter finns diarieförda hos utredningen (2021-11-17 och 2021-11-29). Se även www.skatteverket.se/offentligatjanster/informationsutbyte/navet-hamtauppgifteromfolkbokforing (hämtad 2021-12-04).

[89] Som framgår av fotnot 86 ovan hör enskilda huvudmän enligt 2 kap. 5 § skollagen (2010:800) till den kategori som i elektronisk form får ta del av uppgifter om bland annat vårdnadshavare. Detsamma gäller privata vårdgivare enligt 1 kap. 3 § patientdatalagen (2008:355), se 8 § förordningen om det statliga personadressregistret.

per person som denne får del av uppgifter om, inte ett pris per uppgift. Även i det här ledet lämnas uppgifter ut elektroniskt till användarna.

14.5 Tidigare överväganden

14.5.1 Inledning

Innan vi övergår till våra överväganden finns det anledning att redogöra för vissa ställningstaganden i tidigare lagstiftningsärenden. Den redovisningen är koncentrerad till lagstiftning som mer specifikt tar sikte på eller inkluderar sociala föräldrar. Det handlar alltså om förarbeten som hänför sig till den lagstiftning vars praktiska tillämpning vi har redogjort för i avsnitt 14.3. Vi kommer däremot inte att redovisa mer allmänna överväganden bakom utformningen av det nuvarande regelverket, t.ex. beträffande reglerna om vårdnad. I den mån sådana överväganden har betydelse för våra slutsatser återkommer vi i stället till dessa i senare avsnitt.

14.5.2 Barnets rätt till umgänge med den som står barnet särskilt nära

I föräldrabalken har det sedan 1983 funnits bestämmelser om barns rätt till umgänge med någon annan än en rättslig förälder.[90] Rätten att väcka talan om sådant umgänge har alltid varit förbehållen socialnämnden. Allt sedan reglerna infördes har också den personkrets som kan bli aktuell för umgänge varit begränsad. Barnets rätt till umgänge har i de här fallen alltid avsett personer som står barnet särskilt nära.

Bestämmelserna infördes för att tillgodose barnets intresse av att få upprätthålla kontakten med någon som barnet har ett starkt band till, även om barnets vårdnadshavare motsätter sig ett umgänge med den personen. Det ansågs inte lämpligt att i lagtexten begränsa umgängesrätten till vissa särskilda personkategorier eller situationer. Regeringen antog dock att det i första hand skulle bli fråga om tidigare familjehemsföräldrar eller, när den ena föräldern är död, barnets far- eller morföräldrar. Det bedömdes som mindre lämpligt att ge var och en som ansåg sig ha en nära relation till ett barn rätt att själv väcka talan om umgänge. Talerätten lämnades i stället till socialnämnden,

[90] Bestämmelserna fanns inledningsvis i 6 kap. 15 § första och tredje stycket föräldrabalken.

eftersom det ansågs garantera att frågan om umgänge med någon annan än en förälder inte i onödan förs till domstol. Regeringen anförde också att det ligger i sakens natur att det endast är i sällsynta fall som det kan finnas anledning för nämnden att föra en sådan talan (se prop. 1981/82:168 s. 42 och 43 samt s. 75 och 76).

Lagstiftaren har under åren hållit fast vid inställningen att talerätten bör vara förbehållen socialnämnden. I förarbetena till 1998 års reform av reglerna om vårdnad, boende och umgänge framhöll regeringen att en utvidgning av kretsen taleberättigade inte ligger i linje med strävandena att i så stor utsträckning som möjligt undvika domstolsprocesser om umgänge. De skäl som ursprungligen låg till grund för att talerätten lämnades till socialnämnden ansågs alltjämt ha bärighet. Regeringen var därför inte beredd att föreslå någon ändring av reglerna, men den uttalade samtidigt att det fanns anledning att följa utvecklingen med hänsyn till frågans vikt och de svårigheter som kan finnas vid tillämpningen (se prop. 1997/98:7 s. 61 och 62.).

I 2002 års vårdnadskommittés uppdrag ingick att överväga om det borde införas en rätt för närstående att väcka talan om umgänge. Kommittén kom fram till att en sådan talerätt inte borde införas och att en närstående inte heller borde ges möjlighet att överklaga ett beslut av socialnämnden att inte väcka talan om umgänge. I betänkandet angavs sammanfattningsvis följande skäl för de slutsatserna (se SOU 2005:43 s. 191–196).

> Redan med gällande lagstiftning finns det möjligheter att tillgodose det grundläggande intresset, dvs. barnets intresse av att få umgås med andra personer än barnets föräldrar. Det är av största vikt att barnet inte utsätts för fler processer, kanske med åtföljande umgängesutredningar, än som är absolut nödvändigt. Av naturliga skäl är en sådan avvägning inte lätt att göra för den utomstående person som vill ha ett umgänge med barnet, men som inte får detta till följd av motstånd från barnets vårdnadshavare. Annorlunda förhåller det sig med socialnämnden som utifrån ett mera objektivt betraktelsesätt kan överväga om de nackdelar som en process för med sig från barnets synpunkter vägs upp av de fördelar som ett umgänge kan leda till.
>
> Att införa en talerätt för andra än socialnämnden skulle dessutom leda till avgränsningsproblem i fråga om gruppen taleberättigade. Att generellt ge talerätt till personer som anser sig stå barnet nära är inte lämpligt eftersom det skulle komma att omfatta också personer som känner sig närstående till barnet, men som barnet självt inte uppfattar vara det. Att i stället i lagen peka ut vissa särskilda kategorier av personer är inte heller lämpligt, bland annat med hänsyn till att en sådan bestämmelse med nöd-

vändighet skulle kunna utesluta vissa personer som både barnet och personen uppfattar som närstående. Med en talerätt för andra än socialnämnden finns också risken att barnet får hela sin tillvaro inrutad av umgängesscheman om inte någon samordning sker.

Den svenska ordningen kan inte anses stå i strid med Europakonventionen. Det är för det första högst tveksamt om det över huvud taget handlar om en civil rättighet, eftersom svensk lag inte ger andra närstående till barnet än barnets föräldrar några rättigheter i förhållande till barnet. Även om det skulle röra sig om en civil rättighet som skyddas av artikel 6, har den närstående faktiskt tillträde till domstol genom socialnämnden. Begränsningen av talerätten tjänar ett legitimt ändamål – att skydda barnet från att bli indragen i en process som inte är till barnets bästa – och den kan även bedömas som proportionerlig i förhållande till det ändamålet. De svenska bestämmelserna om talerätten kommer inte heller i konflikt med rätten till familjeliv enligt artikel 8. Reglerna i socialtjänstlagen och förvaltningslagen innebär att en närstående som vill ha umgänge med ett barn är delaktig i beslutsprocessen i tillräcklig grad för att ordningen ska stå i överensstämmelse med artikel 8. Att det inte är möjligt att överklaga socialnämndens beslut att inte väcka en talan om umgänge kan inte heller anses stå i strid med artikel 6 i Europakonventionen. Det är högst tveksamt om det alls rör sig om en civil rättighet, men det handlar under alla förhållanden om begränsningar som tjänar ett legitimt ändamål och som är proportionerliga. Begränsningarna är inte så långtgående att de urholkar det centrala innehållet i artikeln. En närstående till barnet har alltid möjlighet att få frågan huruvida en talan om umgänge ska väckas omprövad av socialnämnden. Det finns dessutom en möjlighet till laglighetsprövning enligt kommunallagen. Den möjligheten har i tidigare sammanhang ansetts tillräckligt för att möta konventionens krav. Att införa en möjlighet att överklaga socialnämndens beslut är inte heller lämpligt. Dels skulle en sådan talan kunna tänkas involvera barnet på ett sådant sätt att det skulle kunna vara till skada för barnet, dels skulle ett bifall till en sådant överklagande innebära att socialnämnden fick föra en talan som nämnden själv inte anser är till barnets bästa.

Utredningen avvisade också tanken på att införa en möjlighet för närstående till barnet att träffa verkställbara avtal med vårdnadshavare om umgänge med barnet. Skälet var att en sådan ordning, precis som en självständig talerätt för närstående, skulle medföra att flera personer gavs möjlighet att processa om barnet. Utredningen poängterade att själva vitsen med ett sådant avtal vore att ge den närstående en självständig möjlighet att ansöka om verkställighet av avtalet (se SOU 2005:43 s. 193).

I den efterföljande propositionen till 2006 års vårdnadsreform anslöt sig regeringen till kommitténs uppfattning (se prop. 2005/06:99 s. 56

och 57). Regeringen ansåg emellertid att det fanns anledning att på annat sätt lyfta fram betydelsen av barnets kontakt med andra närstående. Regeringen instämde med den uppfattning som några remissinstanser hade framfört, nämligen att det var möjligt att socialnämnderna varit alltför restriktiva med att väcka talan om umgänge. I propositionen framhölls att socialnämnderna bör ha ett tydligt ansvar för att barnet inte onödigtvis förlorar kontakten med sina närstående vid en separation mellan föräldrarna när det framgår att ett sådant umgänge är bäst för barnet. Inte minst mot bakgrund av att närstående inte bör ha egen talerätt ansågs det angeläget att socialnämnderna verkligen uppmärksammar de situationer där barnet kan ha behov av umgänge med andra än föräldrarna. Regeringen konstaterade att det särskilt gäller kontakten med far- och morföräldrar. Men det lyftes samtidigt fram att ett barn kan ha ett starkt behov av umgänge med en närstående också i andra fall. Som exempel angavs ”halvsyskon eller barn som växer upp i en samkönad familjebildning”.

För att ytterligare tydliggöra barnets behov av umgänge i sådana situationer fördes det in en anvisning till socialnämnden att – vid sin bedömning av om en talan om umgänge ska föras eller inte – särskilt beakta barnets behov av umgänge med sina far- och morföräldrar och andra som står barnet särskilt nära (6 kap. 15 a § andra stycket föräldrabalken).

Frågan om talerätt om umgänge för andra närstående än föräldrar behandlades senast av 2014 års vårdnadsutredning (se SOU 2017:6 s. 207–210). Barnets rätt till umgänge med andra än föräldrar var visserligen inte en av de frågor som utredningen hade särskild anledning att överväga närmare. Till utredningen hade dock framförts kritik mot den rådande ordningen, bland annat mot att far- och morföräldrar inte har rätt att på egen hand föra talan om umgänge med ett barnbarn. Mot den bakgrunden valde utredningen att ändå behandla frågan om talerätten i det avseendet borde utvidgas, även om utredningen framhöll att den saknat möjlighet att göra någon djupare kartläggning. I avsnitt 14.3.2 har vi redovisat vad 2014 års utredning kom fram till när det gäller frågan om hur reglerna i praktiken tillämpas. Utredningen anslöt sig till den i tidigare förarbeten anförda uppfattningen att det får förutsättas att socialnämnden på ett mera objektivt sätt kan överväga om de nackdelar som en process för med sig från barnets synpunkter vägs upp av de fördelar som ett umgänge kan leda till. Enligt utredningens bedömning framstod det därför ur ett barnperspektiv

som lämpligast att socialnämnden även i fortsättningen ensam får avgöra om en talan om umgänge mellan barnet och någon annan än en förälder ska föras.

I den proposition som följde efter 2014 års vårdnadsutrednings arbete uttalade regeringen att det är angeläget att socialnämnderna är medvetna om det ansvar de har för barnets rätt till umgänge med andra närstående och beaktar att många barn i dag lever i andra familjekonstellationer än traditionella kärnfamiljer. Det konstaterades också att det inom ramen för det uppdrag som den här utredningen har kan bli aktuellt att överväga bland annat olika sätt att förbättra förutsättningarna för ett barn att kunna ha umgänge med sin sociala förälder (se prop. 2020/21:150 s. 77 och 78).

14.5.3 Underhållskyldighet för förälders make eller sambo i vissa fall

Bestämmelser om underhållsskyldighet mot makes barn har funnits länge i svensk rätt. Redan i lagen den 11 juni 1920 (nr 409) om makes underhållsskyldighet mot andra makens barn fanns en sådan skyldighet för den som var gift med någon som hade vårdnad om ett barn som var fött i ett tidigare äktenskap eller utom äktenskap. Skyldigheten gällde endast så länge äktenskapet bestod och den påverkade inte underhållsskyldigheten för barnets andra förälder.

När föräldrabalken tillkom fördes bestämmelserna i 1920 års lag över till balken utan någon ändring i sak (se prop. 1949:93 s. 115 och 116).

I samband med 1978 års underhållsreform begränsades makes underhållskyldighet mot den andra makens barn. Sedan denna reform är ett ytterligare krav för underhållsansvar att den förstnämnda maken – dvs. den som enligt vår terminologi kan vara en social förälder – stadigvarande bor med barnet och föräldern (den andra maken). Lagändringen innebar också att särskilda skäl krävs för att underhållsskyldigheten ska kvarstå sedan barnet har flyttat hemifrån.

Samtidigt utvidgades underhållsansvaret för annans barn till familjebildningar där parterna inte är gifta med varandra. Att införa en sådan skyldighet för var och en som är sammanboende med någon som har vårdnad om ett barn ansågs vara alltför långtgående. Men med hänsyn till att underhållsansvaret för annans barn ytterst vilar på intresset att undvika att barn inom samma familjebildning behandlas olika,

utsträcktes skyldigheten till den situationen att de sammanboende också har gemensamma barn. Liksom tidigare är samtidigt underhållsskyldigheten mot annans barn subsidiär i förhållande till det underhållsansvar som den andra föräldern har, dvs. den förälder som inte bor med den sociala föräldern. I propositionen framhölls vidare att det under remissbehandlingen framkommit att den aktuella bestämmelsen – i det praktiska rättslivet – fyller en uppgift från normbildningssynpunkt (se prop. 1978/79:12 s. 87–89).

14.5.4 Anpassningar av föräldrapenningen för att möta olika familjers behov

Som framgår av avsnitt 5.7 har socialförsäkringsbalkens bestämmelser om föräldrapenning ändrats under senare tid för att bättre tillgodose de behov som finns hos exempelvis familjer där sociala föräldrar tar föräldraansvar.

Vid tillämpningen av bestämmelserna om föräldrapenningsförmåner likställs med en förälder bland annat en förälders make som stadigvarande sammanbor med föräldern och en förälders sambo (11 kap. 4 §). Samma utvidgade föräldrabegrepp gäller för rätten till ledighet från anställning enligt föräldraledighetslagen (1995:584). Före den 1 juli 2019 gällde som ytterligare förutsättning för att en sambo skulle likställas med en förälder att sambon och föräldern antingen varit gifta med varandra eller har eller har haft gemensamma barn. Den praktiska konsekvensen av att det kravet slopades är att barnets vårdnadshavare kan avstå sin rätt till föräldrapenning till fler personer än tidigare. En vårdnadshavare kan nämligen avstå en viss del av sina dagar till den andra föräldern eller någon som ingår i den personkrets som är likställd med en förälder. Att en sambo ingår i den kretsen – utan krav på tidigare äktenskap eller gemensamma barn – underlättar för såväl många stjärnfamiljer som ombildade familjer (jfr prop. 2017/18:276 s. 22 och 23).

Den nu berörda reformen bygger på de förslag som Utredningen om en modern föräldraförsäkring lämnade i sitt betänkande Jämställt föräldraskap och goda uppväxtvillkor – en ny modell för föräldraförsäkringen (SOU 2017:101). När det gäller den del av utredningens uppdrag som handlade om förbättrade möjligheter för olika familjekonstellationer att använda föräldrapenningsförmåner föreslog dock

utredningen ytterligare förändringar som i dagsläget inte har lett till lagstiftning.

Enligt utredningens förslag ska en vårdnadshavare även få överlåta en del av sin föräldrapenning till en person som inte är förälder eller likställd med en förälder (se SOU 2017:101 s. 546–561).

Utredningen har bland annat gjort bedömningen att en sådan utökad möjlighet att lämna över rätten till föräldrapenning ger ensamstående föräldrar en förbättrad möjlighet att få hjälp och avlastning av en närstående i vården av barnet samt att det för familjer där fler än två vuxna utövar en föräldraroll innebär att fler kan kombinera föräldraskap och arbetsliv och att barnet får del av fler föräldrars omsorg och tillsyn. Av betänkandet framgår vidare bland annat följande.

Överlåtelse ska få ske till en person som är försäkrad för föräldrapenning. Det får anses som självklart att vårdnadshavaren kommer att välja en person som i någon mening är närstående, dvs. en person som barnet och föräldern har förtroende för och som är lämpad för uppgiften. Risken för att dagar med föräldrapenning skulle lämnas till en person som är olämplig för uppgiften bedöms som liten. Det finns därför inte anledning att uppställa några krav på släktskap, sammanboende eller annan formell anknytning till föräldern. Ett krav på att det exempelvis ska föreligga hushållsgemenskap eller liknande med barnet skulle dessutom leda till gränsdragningsproblem och en omfattande administration.

Möjligheten till överlåtelse ska ligga inom ramen för de dagar som inte är reserverade för vardera föräldern. Fram till det att barnet fyller tre år ska möjligheten avse en tid om högst 60 dagar för varje barn. Efter denna tid och fram till dess att barnet fyller tio år ska möjligheten i stället avse en tid om högst fyra dagar per år för varje barn. Ett skäl till den valda begränsningen av antalet dagar som kan överlåtas är att den minskar risken för att försäkringen genomgår en principiell förändring i riktning mot en allmän barntillsynsförsäkring. Den motverkar också risken för ett negativt utfall ur jämställdhetssynpunkt.[91]

En förälder som har ensam vårdnad om ett barn ska ha rätt att själv överlåta alla dagarna. Om föräldrarna har gemensam vårdnad om ett barn ska i stället vardera föräldern ha rätt att överlåta hälften av dagarna.

[91] Utredningen pekar i det avseendet bland annat på att det, med tanke på hur nuvarande fördelning mellan könen ser ut, inte går att utesluta att överlåtelse kommer att ske till exempelvis en mormor, farmor eller syster snarare än till en morfar, farfar eller bror.

Om de överlåtna dagarna inte används ska rätten till föräldrapenning för dessa kunna återtas.

Bestämmelserna om föräldrapenning ska gälla även för den person som har fått dagar efter överlåtelse. Det ska dock inte vara möjligt för en sådan person att i sin tur avstå eller överlåta dagar till någon annan.

En arbetstagare ska ha rätt till ledighet från arbete under den tid då han eller hon får föräldrapenning genom överlåtelse. Sådan ledighet med ersättning i form av föräldrapenning bör vara semesterlönegrundande.

Under remissförfarandet riktade RFSL kritik mot att det förslag som regeringen lade fram – dvs. en utvidgning av den krets som är likställd med en förälder enligt 11 kap. 4 § socialförsäkringsbalken – var alltför begränsat eftersom det utestänger vissa familjekonstellationer. Det gäller enligt RFSL exempelvis familjekonstellationer där det är fler än två föräldrar (*rättsliga och sociala, vår anmärkning*) som bor stadigvarande tillsammans, där två vårdnadshavare är gifta med varandra och det finns en tredje (och eventuellt fjärde) vuxen som utövar föräldraskap eller där vårdnadshavaren/vårdnadshavarna inte bor tillsammans med den eller de som kommer att ta föräldraansvar för barnet. I propositionen hänvisades till utredningens förslag om ytterligare utvidgningar av möjligheterna att överlåta föräldrapenning. Regeringen angav att utredningens betänkande för närvarande bereds inom Regeringskansliet. Det påpekades vidare att den självständiga rätten till föräldrapenning alltjämt grundar sig på vem som är barnets vårdnadshavare samt att det enligt föräldrabalkens regler är två personer som kan vara vårdnadshavare och att dessa har tydligt utpekade rättigheter och skyldigheter gentemot barnet (se prop. 2017/18:276 s. 23).

14.6 Våra slutsatser om reformbehovet

14.6.1 Inledning

Vi har ovan redovisat vårt arbete med att kartlägga dels hur existerande möjligheter att understödja relationen mellan ett barn och en social förälder tillämpas (avsnitt 14.3), dels vilka svårigheter som kan uppkomma för familjer där sociala föräldrar tar föräldraansvar (avsnitt 14.4). Enligt direktiven ska den problembild som vi har identifierat ligga till grund för bedömningen av

- om förutsättningarna för barn att upprätthålla en relation med sina sociala föräldrar efter en separation eller en förälders dödsfall behöver förbättras, och
- om det i övrigt behöver vidtas åtgärder för att underlätta för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar.[92]

Det förtjänar också att upprepas att övervägandena ska utgå från ett tydligt barnrättsperspektiv.

Med utgångspunkt i det som har framkommit under kartläggningsarbetet och den grundläggande principen att barnets bästa alltid ska sättas främst, redovisar vi i det här avsnittet vår uppfattning om problembilden och behovet av reformer. Vi redogör också för vissa övergripande iakttagelser som bör ses som ingångsvärden vid utvärderingen av olika åtgärder som kan övervägas. En sådan utvärdering redovisas i avsnitt 14.7. Därefter följer ett antal avsnitt där vi, utifrån resultatet av utvärderingen, diskuterar den närmare utformningen av de förslag som vi lägger fram (14.8–14.11).

De överväganden och förslag som specifikt gäller reglerna om vårdnad behandlas emellertid i egna avsnitt sist i kapitlet (14.12 och 14.13).[93]

14.6.2 Förutsättningarna för barn att upprätthålla en relation med sina sociala föräldrar efter en separation eller en förälders dödsfall behöver förbättras

Som anges i våra direktiv är det angeläget att barn som växer upp i en familj med andra eller fler vuxna än två rättsliga föräldrar har tillgång till sitt sociala nätverk och kan dra nytta av det på samma sätt som andra barn. De band som finns mellan ett barn och en social förälder kan vara väl så starka som banden till en rättslig förälder. Det är därför viktigt att den relationen erkänns och att det finns en trygghet och förutsebarhet för alla barn oavsett i vilken familj barnet växer upp. Det ska finnas goda förutsättningar för ett barn att upprätthålla sin relation med en social förälder efter en separation eller en förälders dödsfall, om det är till barnets bästa. Konflikter mellan vuxna bör inte leda till att barnet förlorar kontakten med en person som i praktiken har fungerat som en förälder för barnet.

[92] Se avsnitt 14.1 för en närmare beskrivning av uppdraget.
[93] Av avsnitt 14.7.1 framgår närmare varför dessa överväganden redovisas separat, och inte som en del av den övriga utvärderingen av tänkbara åtgärder.

Det finns skäl att redan här understryka att det alltid är omständigheterna i det enskilda fallet som avgör om det bästa för barnet är att upprätthålla kontakten med en social förälder efter en separation eller en förälders dödsfall. Förslag som syftar till att generellt stärka barns rätt till sina sociala föräldrar måste alltid ta höjd för detta. När vi i de fortsatta övervägandena talar om barnets förutsättningar att upprätthålla en nära och god relation med en social förälder är det alltså barn i allmänhet vi syftar på. Vi är medvetna om att det finns sociala föräldrar som har en negativ eller i vissa fall en rent av skadlig påverkan i ett barns liv. I en sådan situation är det inte till barnets bästa att upprätthålla kontakten med den sociala föräldern. I likhet med vad som gäller för barns relationer till sina rättsliga föräldrar är det dock rimligt att i generella termer tala om barnets behov av en nära och god kontakt med en social förälder (jfr 6 kap. 2 a § föräldrabalken).

Av betydelse för bedömningen av hur väl den nuvarande ordningen svarar mot den inledningsvis angivna målsättningen är den praktiska tillämpningen av föräldrabalkens bestämmelser om barnets rätt till umgänge med den som står barnet särskilt nära.

I avsnitt 14.3.2 redovisas vår enkätundersökning om tillämpningen av de aktuella reglerna om umgänge. Undersökningen visar bland annat att de ärenden som socialnämnderna hanterar i allt väsentligt gäller far- och morföräldrar samt att det inte annat än undantagsvis förekommer att nämnderna väcker en talan om umgänge i domstol. Under de tre år som omfattas av vår enkät inkom till de socialnämnder som besvarade enkäten endast sju umgängesförfrågningar från sociala föräldrar. En av dessa förfrågningar resulterade i att en talan om umgänge fördes. Ser man till samtliga personkategorier var det under den angivna tidsperioden endast vid sex tillfällen som en socialnämnd förde en talan om barnets rätt till umgänge med någon som står barnet särskilt nära. Samtidigt har enkäten också visat att det är relativt vanligt att det redan hos socialnämnden träffas en överenskommelse mellan barnets vårdnadshavare och den som står bakom umgängesförfrågan. Som vi närmare redogör för i avsnitt 14.3.2 är emellertid vår sammantagna bild av de undersökta bestämmelserna om umgänge att dessa i praktiken har en undanskymd roll. Vi har i samma avsnitt också konstaterat att det är svårt att ha en bestämd uppfattning om vad orsaken till detta är.

Som framgår av avsnitt 14.5.2 konstaterade regeringen i propositionen till 2006 års lagändring att det var möjligt att socialnämnderna

dittills hade varit alltför restriktiva med att väcka talan om umgänge med den som står barnet särskilt nära. Barnets behov av umgänge med andra än rättsliga föräldrar lyftes därför fram på ett tydligare sätt i lagtexten. Vår kartläggning visar att det fortfarande är ytterst ovanligt att det väcks en talan om umgänge med någon som står barnet särskilt nära. Det står alltså klart att 2006 års reform – trots de intentioner som låg bakom den – inte har inneburit att de aktuella umgängesreglerna fått något större genomslag i praktiken. Samtidigt kan vi som sagt inte dra några säkra slutsatser om vad orsaken till detta är. Resultatet av kartläggningen talar därför inte heller nödvändigtvis för att ett reformbehov finns. I stället måste resultatet tolkas med försiktighet. Den fortsatt mycket sparsamma tillämpningen kan vara en indikation på att ytterligare steg behöver tas för att stärka barnets rätt till umgänge med bland annat sina sociala föräldrar. Men det kan inte heller uteslutas att det praktiska behovet av att föra talan om umgänge med någon som står barnet särskilt nära helt enkelt är begränsat.

Tidigare utredningar har inte haft uppdraget att analysera bestämmelserna om umgänge utifrån den specifika frågeställningen om hur väl dessa tillgodoser barnets rätt till sina sociala föräldrar. Sociala föräldrar har snarare förekommit som ett exempel bland andra i fråga om vem som kan vara en sådan person som står barnet särskilt nära. Enligt vår uppfattning är det befogat att i det här sammanhanget väcka den mer principiella frågan om barnets rätt till umgänge med sociala föräldrar även fortsättningsvis ska höra till den kategori av regler som gäller för andra närstående, dvs. även de som inte har en föräldraroll i förhållande till barnet.

Den forskning som vi har gått igenom i avsnitt 10.2 visar bland annat att det i första hand är de sociala relationerna som är avgörande för barnets upplevelser av föräldraskap, inte genetiska eller rättsliga band. Relationen med en social förälder kan vara lika nära och kärleksfull som den med en rättslig förälder. Denna bild bekräftas av de djupintervjuer som har ingått i kartläggningsarbetet. Av dessa framgår att en del barn inte gör någon åtskillnad alls mellan rättsliga och sociala föräldrar, utan betraktar samtliga som sina föräldrar.

Bestämmelserna om barnets rätt till umgänge med en rättslig förälder återspeglar det faktum att barnet som utgångspunkt har behov av en nära och god kontakt med båda sina rättsliga föräldrar, även när föräldrarna är i konflikt med varandra. Barnets intresse att upprätthålla en relation med en rättslig förälder väger tyngre än risken att

barnet påverkas negativt av en rättslig process mellan föräldrarna. Socialnämnden väcker däremot – med rätta – inte en talan om umgänge med den som står barnet särskilt nära om nämnden inte är övertygad om att det är till barnets bästa att gå emot vårdnadshavarens uppfattning.[94] Avvägningen mellan å ena sidan barnets behov av umgänge och å andra sidan risken att barnet påverkas negativt av en rättslig tvist om umgänget i fråga, ser i praktiken alltså mycket olika ut beroende på om den som umgänget avser är en rättslig förälder eller en social förälder. Den balans mellan olika intressen som lagstiftningen ger uttryck för framstår som välavvägd i förhållande till barn som lever i traditionella kärnfamiljer. Men regelverket måste också – vilket även framhålls i våra direktiv – vara anpassat för barn som växer upp i andra familjekonstellationer. För dessa barn kan det, som berörts ovan, ibland vara så att barnets uppfattning om vem som är förälder avviker från det som följer av den föräldraskapsrättsliga regleringen. Att det handlar om ett förhållandevis litet antal barn är, som vi framhåller i kapitel 11, inget som talar mot ett reformbehov. Sett till att det, som nyss redovisats, är de sociala banden mellan barnet och den som utövar föräldrarollen som är avgörande för relationens kvalitet och för barnets upplevelse av föräldraskap, är det mindre lämpligt att förutsättningarna för barnet att ha umgänge med någon som han eller hon ser som en förälder i stor utsträckning beror på hur relationen kvalificeras i rättsliga termer.

Ur ett barnrättsperspektiv är vidare skälen för att ha umgänge mot vårdnadshavarens vilja betydligt starkare om det gäller umgänge med någon som i praktiken fungerat som en förälder för barnet än vad de är om det i stället handlar om en närstående som har en annan relation till barnet än ett förälder-barnförhållande. Avvägningen mellan de intressen som står mot varandra blir en annan när det handlar om barnets rätt till umgänge med någon som barnet ser som sin förälder. Den nuvarande ordningen återspeglar inte det synsättet.

Med hänsyn till det anförda är det vår uppfattning att reglerna om barnets rätt till umgänge med sina rättsliga föräldrar respektive sociala föräldrar bör vara mer likartade än vad de är i dag. En sådan anpassning behöver ske för att stärka barnets rätt till de vuxna som barnet betraktar som sina föräldrar när han eller hon växer upp i en familjekonstellation där det inte råder full överensstämmelse mellan rättsligt och socialt föräldraskap. Till bilden hör vidare att en sådan anpass-

[94] Se vidare avsnitt 14.3.2 ovan.

ning indirekt stärker barnets rätt att bibehålla och utveckla även andra viktiga relationer, t.ex. med bonussyskon eller andra anhöriga på den sociala förälderns sida.

Under de djupintervjuer som har ingått i vårt kartläggningsarbete har det vidare varit ett återkommande tema att många känner en oro för hur relationen mellan barn och social förälder skulle påverkas om det uppstår meningsskiljaktigheter efter en separation eller en förälders dödsfall. Flera respondenter var högst medvetna om att relationens fortsatta varaktighet kan vara beroende av hur andra – vårdnadshavaren och socialnämnden – väljer att agera. Vissa uttryckte också en oro för att barnet skulle behöva flytta från ett stadigvarande boende med en social förälder om den rättsliga föräldern i hushållet avlider. Frågor om barnets boende har ett nära samband med reglerna om vårdnad. Dessa frågor återkommer vi till i avsnitt 14.12.[95] Här kan vi dock konstatera att förutsättningarna för att upprätthålla relationer mellan barn och sociala föräldrar efter en separation eller en förälders dödsfall är något som för en del familjer är ett närvarande och reellt orosmoment.

I sammanhanget finns det även anledning att något uppehålla sig vid den europarättsliga utvecklingen på området och de regeländringar som i närtid har aktualiserats i några av våra grannländer.

Som närmare framgår av avsnitt 7.5 omfattar rätten till skydd för familjeliv enligt artikel 8 i Europakonventionen i vissa fall även andra relationer än den mellan ett barn och en rättslig förälder. Flera avgöranden från Europadomstolen – företrädesvis från 2010-talet – behandlar barnets rätt till umgänge med personer som kan betecknas som sociala föräldrar.[96] Den rättsutveckling som har skett under senare år har – som redovisas i kapitel 9 – även påverkat lagstiftningsarbetet i flera av våra nordiska grannländer. I Finland har det nyligen införts bestämmelser som innebär att en talan om umgänge kan väckas av en person som står barnet särskilt nära och med vilken barnet har ett etablerat förhållande som kan jämställas med förhållandet mellan ett barn och en förälder. Reformen ansågs nödvändig för att harmonisera den finska lagstiftningen med de krav som följer av artikel 8. I Norge har ingen ny lagstiftning införts ännu, men en utredning föreslog i december 2020 att det ska bli möjligt för den som har en nära omsorgsrelation till ett barn att föra talan om umgänge. Den norska utred-

[95] I avsnitt 14.7.1 förklarar vi varför reglerna om vårdnad, och därmed också frågor om barnets boende, behandlas i ett särskilt avsnitt.
[96] Som exempel kan nämnas avgörandena *Kopf och Liberda mot Österrike* samt *Nazarenko* och *V.D. m.fl. mot Ryssland*. Se vidare avsnitt 7.5.

ningen har gjort bedömningen att Europadomstolens dom i målet *Kopf och Liberda mot Österrike*, samt den praxis som vissa uttalanden i domen bygger på, innebär att rätten till skydd för familjeliv även innefattar processuella rättigheter för den som begär umgänge med ett barn. Det gäller också när det, i likhet med vad som var fallet i den nämnda domen, handlar om familjeband mellan barn och andra närstående än rättsliga föräldrar. Den norska utredningen slår fast att det i dessa fall bland annat finns en rätt till domstolsprövning inom rimlig tid och att konventionen också ställer krav på kontradiktion och informationstillgång.[97]

Liksom den norska utredningen gör vi bedömningen att artikel 8 i Europakonventionen ställer vissa processuella krav på förfarandet när någon som omfattas av rätten till skydd för familjeliv begär umgänge med ett barn. Vi kan dock inte se att Europadomstolens praxis innebär att en social förälder eller andra närstående måste ha en självständig talerätt i umgängesfrågor. De processuella krav som den norska utredningen hänvisar till gäller också vid socialnämndens handläggning av ärenden om umgänge (se 11 kap. socialtjänstlagen [2001:453] och de bestämmelser i förvaltningslagen [2017:900] som det hänvisas till i 11 kap. 8 § socialtjänstlagen).

Vi bedömer alltså inte att det är nödvändigt att ändra lagstiftningen för att leva upp till de krav som Europakonventionen ställer. Däremot noterar vi den praxisutveckling som har skett och de steg som våra grannländer har tagit eller överväger att ta. Denna rättsutveckling går i riktning mot ett stärkt skydd för barnets relationer med andra än rättsliga föräldrar, exempelvis sociala föräldrar.[98]

Sammanfattningsvis anser vi att den nuvarande ordningen inte i tillräcklig utsträckning gör det möjligt att tillgodose barnets behov av att upprätthålla en nära och god relation med sina sociala föräldrar efter en separation eller en förälders dödsfall. I dessa situationer behöver barnets rätt till sina sociala föräldrar stärkas. I avsnitt 14.7.2–14.7.7 utvärderas olika alternativ som kan övervägas för att åstadkomma en sådan förändring.

[97] Se NOU 2020:14 s. 236.
[98] En närmare redogörelse för lagstiftningen i andra länder finns i kapitel 9. Se även avsnitt 14.7.5 nedan.

14.6.3 Det finns ett behov av att underlätta vardagslivet för vissa familjer där sociala föräldrar tar föräldraansvar

Inledning

De enkätundersökningar och djupintervjuer med barn och vuxna som vi låtit utföra har omfattat många viktiga delar av vardagslivet för en barnfamilj. Fokus har varit att undersöka hur barn och vuxna i familjer med sociala föräldrar ser på den sociala förälderns[99] förutsättningar att utöva föräldraansvar och vilken betydelse det kan ha för barnet. I undersökningarna har det bland annat ingått frågor om olika händelser och beslut som har samband med barnets skolgång, kontakter med hälso- och sjukvården, fritidsaktiviteter och ekonomiska angelägenheter. En ingående redovisning av undersökningsresultaten finns i avsnitt 14.4.

När det gäller den här delen av uppdraget talas det i direktiven främst om familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar. Det kan redan här påpekas att våra slutsatser om reformbehovet i allt väsentligt gäller även andra familjer där sociala föräldrar utövar ett föräldraansvar. Många av de svårigheter som familjerna har berättat om handlar snarare om en social förälders avsaknad av ett rättsligt mandat än om det förhållandet att det sammanlagt finns fler än två vuxna som tar föräldraansvar för barnet.

Flertalet familjer upplever inga större problem med den nuvarande ordningen …

När det gäller bedömningen av behovet av reformer för att underlätta vardagslivet för familjer där sociala föräldrar tar föräldraansvar kan det inledningsvis konstateras att resultaten av våra undersökningar indikerar att det finns en stor grupp familjer där den sociala föräldern antingen inte har någon egentlig föräldraroll[100] eller i vart fall tar föräldraansvar i en relativt liten utsträckning. I den här riktningen pekar främst följande.

[99] Det bör här påpekas att social förälder anges i singular i den fortsatta framställningen. Det finns i en del familjer flera sociala föräldrar, men här används singularformen eftersom respondenterna i våra undersökningar har besvarat frågorna utifrån de erfarenheter de har i fråga om en viss social förälders ansvarstagande.

[100] Strikt taget är den personen i sådana fall inte att betrakta som en social förälder. Den definition av ”social förälder” som vi utgår från i vårt betänkande redovisas i avsnittet Vissa begrepp och förkortningar.

I enkätundersökningen med vuxna respondenter var det genomgående en relativt stor andel som valde svarsalternativet ”ej relevant”. Av enkätundersökningen med äldre barn (13–17 år) framgår vidare att det var många barn som inte hade erfarenhet av att deras sociala förälder var involverad i sådana situationer eller beslut som frågorna tog sikte på. I regel var det också färre än ett av tio barn som svarade att de vill att den sociala föräldern ska vara mer involverad i det som frågan handlade om.

Om en fråga inte är relevant för en respondent får det tolkas som att respondenten inte har upplevt att det – på det område som frågan gäller – finns svårigheter som hör samman med den sociala förälderns förutsättningar att ta föräldraansvar för barnet. Ser man till hur resultaten i vuxenenkäten faller ut när man enbart inkluderar de respondenter som har valt andra svarsalternativ – dvs. de respondenter som har ansett att de har tillräckliga erfarenheter för att besvara en viss fråga – är det dessutom i de flesta fall en majoritet som har svarat att de har upplevt små eller inga problem.

Sammanfattningsvis tyder alltså utfallet av våra undersökningar på att flertalet familjer med sociala föräldrar inte upplever några större svårigheter i sin vardag. För dessa familjer fungerar den nuvarande ordningen bra.

… men det innebär inte att ett reformbehov saknas

Att dagens lagstiftning fungerar bra för många familjer behöver emellertid inte innebära att ett reformbehov saknas. Vid bedömningen av om åtgärder behöver vidtas eller inte bör man enligt vår uppfattning inte utgå från ett alltför kvantitativt orienterat synsätt. En allmän utgångspunkt för oss är i stället, som vi slår fast redan i kapitel 11, att regelverket i möjligaste mån ska tillgodose varje barns behov, oavsett familjesituation. Det är viktigt att uppmärksamma också de familjekonstellationer som är mindre vanligt förekommande och att synliggöra de erfarenheter som finns bland barn och vuxna i sådana grupper. Vid en analys som har den utgångspunkten kan det visa sig att det finns reformbehov på områden där den breda majoriteten inte har upplevt några större svårigheter.

Med detta sagt kan det konstateras att det av enkäten med vuxna respondenter framgår att det i många frågor är en förhållandevis stor

minoritet som har svarat att de har upplevt stora eller mycket stora problem eller utmaningar som hör samman med en social förälders förutsättningar att utöva föräldraansvar. För ett ganska stort antal frågor gäller att omkring var femte respondent har svarat att denne har upplevt stora eller mycket stora problem. I en del frågor är det ungefär var tredje respondent som har uttryckt den uppfattningen. Ytterligare en grupp, i regel 10–20 procent, har svarat att de har upplevt problem eller utmaningar ibland.[101]

Att det i barnenkäten är en betydligt mindre andel som har uttryckt att de vill att deras sociala förälder ska vara mer involverad – liksom att det vanligaste svaret i stället var att det inte spelar någon roll – talar för att många barn inte märker av de svårigheter som de vuxna i familjen kan uppleva.[102] Detta är naturligtvis positivt. Härutöver finns dock en stor grupp – närmare en tredjedel – som inte vill att deras sociala förälder ska vara mer involverad. Av djupintervjuer och fritextsvar att döma kan det handla dels om barn som har en dålig relation till sin sociala förälder eller som känner att det är mer naturligt att de rättsliga föräldrarna tar huvuddelen av ansvaret, dels om barn som – i likhet med många andra i tonåren – vill vara mer självständiga och därför inte vill att någon ska bestämma mer över dem.

Under djupintervjuer med såväl barn som vuxna har det framkommit flera konkreta exempel på hur svårigheter inom olika områden kan gestalta sig. Det kan exempelvis handla om att det vardagliga livspusslet försvåras eller att något viktigt förbises på grund av att en social förälder inte kan logga in på en digital plattform och ta del av information eller utföra olika åtgärder som finns där. Liknande problem kan uppkomma som ett resultat av till exempel olika begränsningar för bokningar eller besök inom hälso- och sjukvården. Ett annat exempel från intervjustudien är att flera sociala föräldrar har vittnat om att de känner sig otillräckliga när de inte, på det sätt som vore önskvärt, kan hjälpa barnet med hans eller hennes utbildning. Dessa sociala föräldrar har uttryckt att de inte på samma självklara sätt som en vårdnadshavare kan följa barnets skolgång. I en del fall har sociala föräldrar inte heller fått delta vid utvecklingssamtal. I synner-

[101] Som vi tidigare påpekat går det visserligen inte att dra säkra slutsatser om förhållandena på befolkningsnivå, men de statistiska undersökningar som vi låtit utföra ger ändå en god indikation om hur problembilden ser ut mer generellt. Här bör också påminnas om att redovisade svarsandelar avser utfallet exklusive de respondenter som har svarat ”ej relevant” på de olika frågorna i enkäten.

[102] Den erfarenheten har också kommit till uttryck i vissa av de intervjustudier som redovisas i kunskapsöversikten (se avsnitt 10.2).

het om barnet har särskilda behov kan det också uppstå svårigheter att uppnå en rimlig balans i arbetsfördelningen mellan de vuxna i familjen, eftersom vårdnadsansvaret i dessa fall ofta är mer omfattande än i andra familjer. I de här familjerna kan det med andra ord finnas ett behov av att involvera en social förälder mer aktivt och på så sätt underlätta vårdnadshavarens vardag.

Djupintervjuerna, liksom fritextsvaren i enkätundersökningen, ger bilden av att det främst är den grupp av sociala föräldrar som tar ett omfattande föräldraansvar som möter svårigheter i olika vardagliga sammanhang. Upplevelsen av om det finns problem eller inte på olika områden tycks även ha ett samband med de förväntningar som finns inom familjen när det gäller den sociala förälderns roll och ansvar. Särskilt i intervjustudien med vuxna är det tydligt att de respondenter som förväntar sig att den sociala föräldern ska kunna ta ett stort föräldraansvar upplever svårigheter i större utsträckning än de som inte har någon annan tanke än att den sociala föräldern ska ha en mer begränsad roll och inte vara involverad på samma sätt som vårdnadshavaren.

Nuvarande regler är i stor utsträckning anpassade för familjer där det inte finns fler eller andra än barnets vårdnadshavare som tar ett omfattande föräldraansvar. Att erfarenheten av att möta svårigheter på olika områden är större bland de familjer som tydligt avviker från den normen är därför inte särskilt förvånande.

Sammanfattningsvis indikerar alltså våra undersökningar att det bland familjer med sociala föräldrar finns en relativt stor minoritet som upplever att det finns stora problem eller utmaningar för en social förälder att vara delaktig i viktiga vardagsfrågor som rör barnets omsorg och fostran. Många barn och vuxna har också beskrivit hur sådana svårigheter kan påverka barnet negativt och försvåra ett gemensamt ansvarstagande inom familjen.

Enligt vår uppfattning visar undersökningarna att den nuvarande ordningen kan förbättras när det gäller att möta de behov som finns hos barn och vuxna i familjer där sociala föräldrar tar ett stort föräldraansvar. I frågor som rör barnet råder i dessa familjer en ansvarsfördelning som avviker från den som regelverket är utformat för. Det gäller särskilt i mer vardagliga frågor. Inte minst utifrån barnets intressen finns det därför skäl att överväga åtgärder som kan underlätta det aktiva ansvarstagande som de facto utövas av många sociala föräldrar.

Det är vidare påfallande hur olika erfarenheter familjerna har när det gäller möjligheterna att exempelvis följa med vid vårdbesök, delta i utvecklingssamtal eller få tillgång till en skolportal. Att döma av de djupintervjuer som har ingått i kartläggningen kan det sistnämnda ibland bero på tekniska begränsningar. Men det tycks också hos många finnas en osäkerhet när det gäller i vilken utsträckning det, enligt nuvarande lagstiftning, är möjligt att möta olika önskemål om att involvera en social förälder.[103] Att familjernas erfarenheter skiljer sig åt talar även i sig i den riktningen.

Alla barn bör ha samma möjlighet till stöd och hjälp från en social förälder, oavsett var de bor i landet. Att det hos många aktörer finns en osäkerhet om vad lagstiftningen tillåter, visar därför också att det finns ett behov av att vidta åtgärder.

Reformbehovet är inte koncentrerat till vissa verksamhetsområden eller några tydligt avgränsade frågor

Enligt våra direktiv ska vi fokusera på områden där det utifrån den identifierade problembilden finns ett praktiskt behov av åtgärder. Vidare anges som exempel på tänkbara alternativ att det kan övervägas om sociala föräldrar i vissa situationer ska likställas med en vårdnadshavare. Det kan handla om att en social förälder under vissa omständigheter ska få tillgång till information om barnet eller kunna fatta vissa beslut kring ett barn på samma sätt som en vårdnadshavare.

Kartläggningen visar emellertid att familjerna inte upplever större svårigheter på några särskilda områden. Ser man till hur stor andel av respondenterna som har svarat att de upplevt små respektive stora problem inom de olika områden som enkätundersökningarna berör, är det tvärtom en ganska likartad bild som framträder.[104] Det är exempelvis inte så att familjerna upplever mycket större problem inom hälso- och sjukvården än på skolans område. Att sådana variationer inte förekommer talar mot att vidta åtgärder inom vissa verksamheter men inte andra.

Kartläggningen visar inte heller en problembild som innebär att det finns skäl att inrikta sig på några tydligt avgränsade frågor, t.ex.

[103] I samma riktning talar de svar som vi har fått från den branschorganisation som bland annat samlar leverantörer av skolplattformar. Se vidare avsnitt 14.4.4 ovan.
[104] När det gäller fritid och föreningsliv är dock andelen som har upplevt stora problem mindre än på andra områden.

en social förälders möjligheter att fatta beslut i några få specifika frågor, ta del av någon viss information eller företräda barnet i något särskilt sammanhang. Däremot kan det konstateras att tillgång till information i allmänhet framstår som ett något större problem än beslutsfattande och möjligheterna att följa med och företräda barnet i olika situationer.

Med hänsyn till det anförda finns det inte skäl att inskränka olika åtgärdsförslag till speciallagstiftning på några särskilt utvalda områden. Det är inte så det praktiska behovet ser ut. Begränsningar av det nu berörda slaget är också mindre väl förenliga med den i direktiven angivna målsättningen att åstadkomma en flexibel ordning. Det framgår dessutom av djupintervjuerna att särskilt de sociala föräldrar som utövar ett omfattande föräldraansvar gör det genomgående. Deras föräldraansvar inskränker sig inte till vissa områden eller några tydligt avgränsade situationer. Våra fortsatta överväganden kommer därför i huvudsak att inriktas på åtgärder med en mer generell räckvidd.

Frågor som rör barnets ekonomiska angelägenheter avviker inte heller från det allmänna mönstret. Bilden av hur stor andel av respondenterna som har upplevt stora eller mycket stora problem påminner delvis om den som gäller för skolan och hälso- och sjukvården. Våra överväganden bör därför inte begränsa sig till frågor som ämnesmässigt hör till vårdnadsansvaret. Utgångspunkten bör i stället vara att även frågor som faller inom förmyndarens ansvar kan inkluderas. Det kan samtidigt noteras att andelen som har svarat att de har upplevt stora eller mycket stora problem är mindre beträffande beslutsfattande kring ekonomiska angelägenheter än vad den är när det gäller exempelvis kontakter med banker.

Reformbehovet gäller inte någon viss grupp av familjer som enkelt kan definieras

De familjer som har ingått i målgruppen för undersökningarna ser olika ut och det finns även en stor variation i hur delaktiga de sociala föräldrarna är i angelägenheter som gäller barnet. Det handlar alltså inte om någon homogen grupp av familjer, vilket är viktigt att ha i åtanke när olika åtgärdsförslag utvärderas.

I vissa familjer är en social förälder någon som har varit en del av barnets liv under en begränsad tid och som har en annan roll än att vara ytterligare en förälder. I andra familjer kan en social förälder ha

en mycket tydlig föräldraroll eller till och med vara den som tar störst ansvar för barnets omsorg och fostran. En del av de sociala föräldrar som deltog i våra undersökningar och som tog ett sådant omfattande ansvar hade funnits med från barnets födelse, men andra hade kommit in i ett lite senare skede. I en intervju framkom att den sociala föräldern stod mer eller mindre ensam med det dagliga ansvaret för barnet. I andra fall var det två, tre eller fyra vuxna som utövade föräldraansvar tillsammans. Oftast fanns det, eller hade funnits, parrelationer mellan de vuxna. Men i en del fall handlade det om sociala föräldrar som aldrig haft en sådan relation med någon av barnets rättsliga föräldrar. Många sociala föräldrar delade hushåll med en rättslig förälder till barnet, men i vissa fall var det inte så.

Vidare visar kartläggningen att erfarenheter av att möta svårigheter på olika områden inte tydligt kan sättas i samband med exempelvis sådana faktorer som familjekonstellation, barnets boendesituation eller tidpunkten för när den sociala föräldern blev delaktig i barnets liv. För några frågor gäller visserligen att det bland de som har svarat att de upplevt stora problem finns en viss överrepresentation av respondenter från stjärnfamiljer och regnbågsfamiljer eller av respondenter från familjer där en social förälder har funnits med från början eller kommit in tidigt under barnets liv. Dessa tendenser är dock inte återkommande i alla frågor och i allmänhet rör det sig inte heller om några avgörande skillnader mot hur utfallet ser ut för respondentgruppen som helhet.

Det faktum att familjer med sociala föräldrar är en så mångfacetterad grupp medför svårigheter när det gäller att bestämma lämpliga avgränsningar för räckvidden av olika åtgärder. Den problematiken framträder med än större tydlighet när man också beaktar det förhållandet att det inte går att urskilja några entydiga mönster utifrån de faktorer som berörts i föregående stycke, t.ex. boendesituation. Det är därför ingen enkel uppgift att på ett exakt och korrekt sätt ringa in de familjer som våra förslag bör ta sikte på. Att som avgränsning använda exempelvis ett etablerat rekvisit som *förälders make eller sambo*[105] är inte träffsäkert och det skulle också exkludera en del stjärnfamiljer där sociala föräldrar har en omfattande föräldraroll. Eftersom stjärnfamiljer är en relativt sett vanligare familjebildning bland hbtqi-personer

[105] Jfr t.ex. utformningen av det utvidgade föräldrabegreppet som enligt 11 kap. 4 § socialförsäkringsbalken gäller vid tillämpningen av bestämmelserna om föräldrapenningsförmåner. Med förälder likställs då, såvitt här är av intresse, en förälders make som stadigvarande sammanbor med föräldern och en förälders sambo.

än andra kan en sådan avgränsning därför med fog kritiseras ur ett hbtqi-perspektiv.[106]

Vad vi i stället kan konstatera – särskilt med beaktande av de berättelser som har lämnats under djupintervjuer med såväl barn som vuxna – är att de gemensamma nämnarna för de familjer som upplever stora problem i dag, stannar vid att det i dessa familjer finns sociala föräldrar som tar ett omfattande föräldraansvar och som också förväntar sig att de ska ha förutsättningar att göra det. När vi överväger hur en avgränsning av en viss åtgärd ska utformas, bör vi därför i första hand utgå från en mer generell beskrivning av en social förälder än en fast definierad personkategori. En förebild kan t.ex. vara den skrivning som används i den finska bestämmelsen om umgänge med andra än rättsliga föräldrar, dvs. ”*en person som står barnet särskilt nära och med vilken barnet har ett etablerat förhållande som kan jämställas med förhållandet mellan ett barn och en förälder*”.[107]

14.6.4 Olika grupper med skilda principiella utgångspunkter

Vi har ovan dragit slutsatsen att de familjer som upplever störst bekymmer med den nuvarande ordningen är familjer i vilka det ingår sociala föräldrar som dels tar ett omfattande föräldraansvar, dels förväntar sig att de ska kunna göra det. I sammanhanget bör dock tilläggas att det bland dessa familjer tycks gå en skiljelinje av mer principiell karaktär mellan å ena sidan familjer där det upprätthålls en tydlig skillnad mellan rättsliga och sociala föräldrar, och å andra sidan familjer där det finns en önskan om att alla vuxna ska vara rättsliga föräldrar och vårdnadshavare. Dessa skilda synsätt har särskild betydelse vid en separation, inte minst om det uppstår konflikter i samband med den. I den förra gruppen är det i regel självklart att de rättsliga föräldrarna tar det fortsatta huvudansvaret för barnet och att sociala föräldrar får stå tillbaka när meningsskiljaktigheter uppkommer. I dessa familjer kan en social förälder stå nära barnet och vara en viktig person i barnets liv, men den sociala föräldern är i regel inte ytterligare en förälder som är likställd med – och har samma roll som – barnets rättsliga föräldrar. I den senare gruppen förhåller det sig annorlunda. Frågorna om vem som ska ta huvudansvar efter en separation och vem som

[106] Se vidare avsnittet Vissa begrepp och förkortningar för en redogörelse av hur bland annat uttrycket stjärnfamilj används i betänkandet.
[107] Se vidare om de finska lagstiftningen i avsnitt 9.2.3.

ska stå tillbaka i en konflikt, har i den gruppen av familjer egentligen inte några givna svar.

Familjer där sociala föräldrar tar ett omfattande föräldraansvar kan alltså i själva verket delas in i två grupper, vars syn på den sociala förälderns roll skiljer sig åt på ett mer principiellt plan.

Av kartläggningen kan man även dra slutsatsen att det, utöver de hittills berörda familjerna, finns en del familjer som stundtals upplever svårigheter trots att den sociala föräldern har en något mer tillbakadragen roll. Sammanfattningsvis ger kartläggningen, särskilt intervjustudierna, intrycket av att det – något förenklat – är i huvudsak tre grupper av familjer där barnen i varierande utsträckning skulle kunna gagnas av åtgärder som underlättar för sociala föräldrar att mer aktivt ta del i föräldraansvaret.

- *Familjer där barnets vårdnadshavare tar det huvudsakliga ansvaret men svårigheter uppstår ibland när en social förälder mer sporadiskt är involverad i frågor som faller inom vårdnaden.*

  I de här familjerna tar sociala föräldrar ett visst föräldraansvar men har närmast en stödjande funktion i förhållande till barnets vårdnadshavare. Det är vårdnadshavarna som har huvudansvaret för barnets omsorg och fostran. De sociala föräldrarna är stundtals involverade i eller tar ansvar för en fråga som faller inom vårdnadsansvaret. Bland de här familjerna dominerar ombildade familjer[108]. I en del av familjerna finns det sociala föräldrar i två hushåll och i en del finns det endast en social förälder i ett av barnets hushåll.

- *Familjer där det inte finns en önskan att jämställa barnets vårdnadshavare och sociala föräldrar i rättsligt hänseende, även om alla tar ett stort föräldraansvar i praktiken.*

  Här är de sociala föräldrarna regelbundet involverade i frågor som faller inom vårdnadsansvaret – och i vissa fall även inom förmynderskapet – och de utför också åtgärder inom dessa områden på egen hand. Samtidigt är det uttalat eller underförstått att en social förälders ansvarstagande är nära förbundet med en befintlig parrelation med en rättslig förälder. Vårdnadshavarna har det övergripande ansvaret och det är självklart att det är deras uppfattningar som till syvende och sist väger tyngst. Avsikten är inte heller att

[108] Se avsnittet Vissa begrepp och förkortningar för en redogörelse av hur olika familjebegrepp används i betänkandet, t.ex. ombildad familj och stjärnfamilj.

en social förälder ska fortsätta att ta ett omfattande vardagsansvar efter en eventuell separation. Även i den här gruppen finns företrädesvis ombildade familjer. I vissa familjer är det en social förälder i ett hushåll som tar ett omfattande ansvar, och ibland är det sociala föräldrar i två olika hushåll som gör det. Av barnenkäten att döma tycks det dock vara något vanligare att en social förälder tar ett omfattande ansvar om barnet endast har en vårdnadshavare som är delaktig i barnets liv.

- *Familjer där det finns en önskan om att samtliga vuxna ska vara rättsliga föräldrar eller i vart fall vårdnadshavare.*

  I de här familjerna tar de sociala föräldrarna mer eller mindre samma ansvar som vårdnadshavarna och är regelmässigt involverade i frågor som faller inom vårdnaden eller förmynderskapet. De sociala föräldrarna är lika mycket föräldrar som vårdnadshavarna och uppfattas också så av barnen. Att inte alla vuxna är rättsliga föräldrar eller vårdnadshavare beror enbart på att lagstiftningen inte tillåter det. I de här familjerna finns det därför egentligen inte något självklart svar på frågan om vem eller vilka av de vuxna som ska ha ett fortsatt omfattande föräldraansvar efter en eventuell separation. I den här gruppen av familjer återfinns främst, men inte uteslutande, stjärnfamiljer. Familjekonstellationerna i den här kategorin omfattar i regel mer än ett hushåll.

Det är således i första hand för den tredje gruppen som frågorna om antalet eller valet av vårdnadshavare är av stort intresse. Dessa frågor är komplexa och behandlas sist i kapitlet (avsnitt 14.12 och 14.13). Skälen för att denna disposition har valts framgår av nästa avsnitt.

14.7 En utvärdering av tänkbara åtgärder

14.7.1 Inledning

Enligt direktiven ska vi analysera och redovisa fördelar och nackdelar med olika åtgärder. I det här avsnittet följer en sådan utvärdering av ett antal alternativ som vi har övervägt. Denna utvärdering omfattar både de förslag som vi anser bör genomföras och de alternativ som vi har funnit att det inte finns tillräckliga skäl att gå vidare med. Tanken

är att, i enlighet med direktiven, ge en bred bild av olika åtgärder som kan övervägas.

Analysen utgår från den problembild som har framkommit under kartläggningsarbetet.[109] Av särskild vikt är de slutsatser som redovisas i föregående avsnitt i fråga om hur problembilden och reformbehovet ser ut på ett mer övergripande plan.

Av grundläggande betydelse är även de allmänna utgångspunkter som vi redogör för i kapitel 11. En självklar utgångspunkt vid analysen är således att den ska ske med barnets bästa för ögonen. De vuxnas intressen får inte gå före. De förslag som vi lägger fram ska ha goda förutsättningar att möta de behov som finns och ur ett barnrättsperspektiv föra med sig fördelar som klart överväger nackdelarna.

Förslagen ska även stå i överensstämmelse med Europakonventionen och barnkonventionen, som båda gäller som lag i Sverige. När det gäller Europakonventionen är det främst artikel 8 och rätten till skydd för familjelivet som är aktuell. Barnkonventionen tillerkänner barnet flera olika rättigheter som kan vara av betydelse i det här sammanhanget. Vid sidan av principerna om barnets bästa (artikel 3.1) och barnets rätt att komma till tals (artikel 12), är barnets rätt till sina föräldrar av särskilt intresse. Denna rätt uttrycks på olika sätt i konventionen. Den innebär exempelvis att staten har en skyldighet att säkerställa att barnet inte skiljs från sina föräldrar mot deras vilja, om inte det är nödvändigt för barnets bästa (artikel 9). Begreppet förälder ska tolkas brett och omfattar bland annat biologiska/genetiska föräldrar, adoptivföräldrar, fosterföräldrar och medlemmar av den utökade familjen enligt lokal sedvänja (jfr Barnrättskommitténs allmänna kommentar nr 14 [2013] om Barnets rätt att i första hand få beaktat vad som bedöms vara barnets bästa, p. 59).[110] Föräldrabegreppet enligt konventionen omfattar därmed sociala föräldrar.

Andra artiklar i barnkonventionen som kan vara av betydelse är artikel 2 (rätten till icke-diskriminering), artikel 5 (föräldrar och andra vårdnadshavares ansvar för barnets uppfostran och utveckling), artikel 16 (barnets rätt till privatliv) och artikel 19 (barns rätt till skydd mot bland annat alla former av fysiskt och psykiskt våld och andra övergrepp).

Den fortsatta dispositionen följer i stort sett den indelning av åtgärder som finns i direktiven. I avsnitt 14.7.2–14.7.7 diskuteras olika

[109] Redovisningen av kartläggningsarbetet finns i avsnitt 14.4.
[110] Se vidare om barnkonventionen i kapitel 6.

åtgärder för att säkerställa barns behov av en fortsatt relation med sina sociala föräldrar efter en separation eller en förälders dödsfall. I avsnitt 14.7.8–14.7.12 analyseras olika alternativ som i övrigt kan underlätta för familjer där sociala föräldrar ingår. I den delen handlar det om åtgärder som syftar till att förenkla familjernas vardagsliv och som bygger på samförstånd och delegation av ansvar till en social förälder. Enligt direktiven är det sådana lösningar som i första hand ska eftersträvas. Alternativ som innebär att sociala föräldrar får självständiga rättigheter i förhållande till barnet, dvs. rättigheter som inte vilar på vårdnadshavarens samtycke, är aktuella först om andra åtgärder inte är tillräckliga. I linje med detta slås det i direktiven också fast att utgångspunkten bör vara att ett behov av att stärka barnets rätt till sociala föräldrar ska tillgodoses genom andra åtgärder än att utvidga kretsen av vårdnadshavare. Vi redovisar därför först förslag som inte innebär några förändringar av bestämmelserna om vårdnad (avsnitt 14.8–14.11), och tar därefter ställning till frågan om det även med dessa förslag i beaktande finns anledning att på något sätt förändra regelverket kring vårdnad (avsnitt 14.12 och 14.13).

Det finns inledningsvis även anledning att beröra frågan om vilken personkrets som bör omfattas av de åtgärder som ingår i utvärderingen. Fokus för vårt uppdrag är barnets rätt till sina sociala föräldrar. Men som vi tidigare har konstaterat är det ingen enkel uppgift att på ett lämpligt sätt avgränsa åtgärder till sociala föräldrar och formulera rekvisit som varken exkluderar vissa grupper av sociala föräldrar eller inkluderar andra än sociala föräldrar. Det förekommer dessutom att den som tar ett stort ansvar för barnet vid sidan av eller i stället för vårdnadshavaren är någon annan än en social förälder, t.ex. en far- eller morförälder eller någon annan släkting.

Det finns enligt vår uppfattning anledning att i det här avseendet göra en åtskillnad mellan å ena sidan alternativ som bygger på samförstånd och delegation från barnets vårdnadshavare och å andra sidan alternativ som innebär att sociala föräldrar får någon form av självständiga rättigheter.

Det finns i dag inga begränsningar när det gäller exempelvis vem som kan ges en fullmakt att agera i frågor som rör barnet. Så länge det handlar om delegerade rättigheter utökas inte heller den krets av personer som har möjlighet att inleda rättsliga processer i olika frågor som rör barnet. Vidare gör vi bedömningen att risken för att delegation av rättigheter sker till en olämplig person är liten. Det kan förutsättas att

en vårdnadshavare delegerar rättigheter endast till någon som han eller hon har förtroende för och som därför i någon mening är närstående.

Det finns således inte några bärande skäl att begränsa personkretsen för sådana åtgärder som bygger på samförstånd. Tvärtom finns det anledning att eftersträva flexibilitet och samtidigt undvika de gränsdragningsproblem och den administration som en sådan begränsning ofrånkomligen kan föra med sig i den praktiska tillämpningen. Den risken får på det här området betraktas som uppenbar.[111]

När det i stället handlar om alternativ som innebär självständiga rättigheter finns det däremot starka skäl att överväga en snäv avgränsning av personkretsen. Sådana alternativ för nämligen med sig att ytterligare personer kan hävda rättigheter i förhållande till barnet i en konfliktsituation. Som anges i våra direktiv ska risken minimeras för att det uppstår fler familjerättsliga tvister till följd av intresset att underlätta för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar. Enligt vår mening bör självständiga rättigheter – om sådana är aktuella – enbart ta sikte på personer som har en så betydelsefull roll för barnet att det utifrån barnets bästa framstår som angeläget att den personen kan hävda rättigheten, även om det kan leda till att en rättslig tvist uppstår.

Åtgärder för att säkerställa barns behov av en fortsatt relation med sina sociala föräldrar efter en separation eller en förälders dödsfall

14.7.2 Informationsinsatser om regelverket kring umgänge

Vi har tidigare konstaterat att en förklaring till att bestämmelserna om barnets rätt till umgänge med den som står barnet särskilt nära sällan tillämpas i förhållande till sociala föräldrar kan vara att en del sociala föräldrar helt enkelt inte känner till att reglerna finns (se avsnitt 14.3.2 och 14.6.2). Det finns därför anledning att anta att barnets rätt till umgänge med andra än rättsliga föräldrar kan få en större praktisk betydelse om det görs insatser för att öka kunskapen om regelverket. Vi återkommer i avsnitt 14.7.9 och 14.8 till behovet av informationsinsatser på andra områden och den närmare utformningen av insatserna.

[111] Som framgår av avsnitt 14.6.3 kan reformbehovet inte knytas till en tydligt definierad grupp av familjer. Jfr även diskussionen nedan om vissa av de åtgärder som vi har övervägt (avsnitt 14.7.7 och 14.7.8).

Informationsinsatser är enligt vår uppfattning en lämplig men inte tillräcklig åtgärd för att tillgodose behovet av att stärka barnets rätt till sina sociala föräldrar.[112]

14.7.3 Ett förtydligande av nuvarande bestämmelser om barnets rätt till umgänge med den som står barnet särskilt nära och en sänkt tröskel för när socialnämnden ska föra en talan om sådant umgänge

I dag anges det i lagtexten att socialnämnden vid sin bedömning av om en talan om umgänge ska föras, särskilt ska beakta barnets behov av umgänge med sina morföräldrar och farföräldrar och andra som står barnet särskilt nära (6 kap. 15 a § andra stycket föräldrabalken). Far- och morföräldrar intar alltså något av en särställning i förhållande till andra närstående. Den stora majoriteten av de förfrågningar om umgänge som ställs till socialnämnderna kommer också från den gruppen. Att fördelningen ser ut på det sättet ger upphov till frågan om det uttryckliga omnämnandet av far- och morföräldrar kan ha betydelse för hur reglerna uppfattas. En social förälder kanske inte på samma sätt som en far- eller morförälder uppfattar att reglerna är tillämpliga i förhållandet till den relation som barnet har med honom eller henne? Men samtidigt är det svårt att föreställa sig annat än att den som vill ha umgänge med ett barn rimligen har uppfattningen att han eller hon står barnet särskilt nära.

Som framgår ovan har det tidigare gjorts språkliga förändringar av de aktuella bestämmelserna om umgänge i syfte att åstadkomma en mer generös tillämpning av regelverket (se avsnitt 14.5.2). Vår kartläggning visar dock att bestämmelserna fortfarande används sparsamt. Det framstår därför som tveksamt om barnets rätt till sina sociala föräldrar skulle stärkas annat än marginellt om sociala föräldrar tydligare lyfts fram i lagtexten. Det finns inte heller anledning att tro att det skulle medföra någon större förändring om tröskeln för att väcka talan sänktes något, t.ex. genom att rekvisitet ”särskilt” utmönstrades så att det räcker att umgängespersonen står barnet nära.

Som vi redogör för i avsnitt 14.6.2 är det vidare vår uppfattning att skyddet för barns relationer med rättsliga föräldrar respektive sociala föräldrar i dag ser alltför olika ut. Personer som har en föräldrarelation

[112] Se vidare avsnitt 14.6.2 angående våra slutsatser om reformbehovet.

i förhållande till barnet bör inte i umgängeshänseende höra till samma kategori som andra närstående. De nu berörda åtgärderna framstår med den utgångspunkten som otillräckliga.

Vi bedömer alltså att det krävs mer ingripande förändringar än ett förtydligande av lagtexten i fråga om vem som står barnet särskilt nära. Detsamma gäller beträffande alternativet att sänka tröskeln för när socialnämnden ska föra en talan om umgänge.

14.7.4 En utökad rätt att överklaga socialnämndens beslut att inte väcka talan om umgänge med någon annan än en rättslig förälder

Det förekommer att personer som är missnöjda med socialnämndens beslut att inte väcka talan om umgänge vänder sig till förvaltningsdomstol trots att beslutet inte hör till de beslut som får överklagas enligt 16 kap. 3 § socialtjänstlagen (2001:453). Det har ibland hänvisats till att det skulle stå i strid med Europakonventionen att inte tillåta att socialnämndens beslut får överklagas på annat sätt än genom laglighetsprövning enligt kommunallagen (2017:725). Argumentationen har inte vunnit något gehör hos domstolarna.

Av avsnitt 14.6.2 framgår att vi, liksom tidigare utredningar, är av uppfattningen att nuvarande regelverk är förenligt med Europakonventionen.[113] Vi anser alltså inte att möjligheterna att överklaga socialnämndens beslut behöver vidgas för att möta konventionens krav.

Det viktigaste skälet till att en självständig talerätt för andra än rättsliga föräldrar har avvisats i tidigare lagstiftningsärenden är att en sådan har ansetts öka risken för att barn utsätts för fler processer än vad som är absolut nödvändigt. Visserligen kan man tänka sig att barnet inte på samma sätt som i ett mål om umgänge i allmän domstol blir involverad under handläggningen av ett förvaltningsrättsligt mål där frågan som prövas är om socialnämnden bör väcka en umgängestalan eller inte. Men det är samtidigt troligt att barnet åtminstone mer indirekt kan påverkas av ett pågående mål i förvaltningsdomstol. Det finns därför en viss risk för att barn kan påverkas av fler processer än nödvändigt om det införs en rätt att genom förvaltningsbesvär överklaga socialnämndens beslut. Om förvaltningsdomstolarna kommer fram till att socialnämnden ska väcka talan följer ytterligare en process,

[113] Angående överväganden i tidigare lagstiftningsärenden, se avsnitt 14.5.2.

men i allmän domstol. Om domstolarna tvärtom kommer till samma slutsats som socialnämnden har en process ägt rum trots att det inte låg i barnets intresse med ett umgänge. Jämfört med alternativet att tillåta en självständig talerätt i allmän domstol är skillnaden att det ibland blir två processer i stället för en. Samtidigt ska det dock sägas att i de fall det endast blir en process i förvaltningsdomstol, kan alltså en fördel vara att denna typiskt sett påverkar barnet i mindre utsträckning än ett umgängesmål i allmän domstol gör.

En nackdel är vidare att en process alltid sker i ”fel instans”. Umgängesfrågor av det slag som det här handlar om hör till de allmänna domstolarnas kompetensområde och i andra sammanhang har lagstiftaren velat undvika att ett och samma sakområde blir föremål för processer i såväl förvaltningsdomstol som allmän domstol.[114]

Ett annat problem är att i de fall förvaltningsdomstolarna gör en annan bedömning än socialnämnden, så inträder den något udda och mindre lämpliga situationen att socialnämnden ska driva en talan om umgänge som nämnden redan uttalat att den inte ser tillräckliga skäl för.

Det kan alltså resas flera invändningar mot alternativet att göra socialnämndens beslut att inte väcka talan om umgänge överklagbart genom förvaltningsbesvär. Samtidigt är det svårt att se några större fördelar med att införa en sådan rätt att överklaga. Det bör därför inte heller fortsättningsvis vara möjligt att – på annat sätt än genom laglighetsprövning enligt kommunallagen – överklaga socialnämndens beslut att inte väcka talan om umgänge enligt 6 kap. 15 a § andra stycket föräldrabalken.

14.7.5 En självständig talerätt för sociala föräldrar i frågor om umgänge

De alternativ som hittills har utvärderats är enligt vår bedömning antingen inte ändamålsenliga eller otillräckliga för att åstadkomma den förändring som är önskvärd, dvs. en stärkt rätt för barnet att upprätthålla en relation med en social förälder i samband med en separation eller en förälders dödsfall. I avsnitt 14.6.2 gör vi också bedömningen att bestämmelserna om barnets rätt till umgänge med å ena sidan rättsliga föräldrar och å andra sidan sociala föräldrar bör vara mer likartade än vad de är i dag.

[114] Här åsyftas bland annat 2006 års reform där verkställighet av familjerättsliga avgöranden flyttades från förvaltningsdomstol till allmän domstol.

Som framgår av kapitel 9 finns i många jämförbara länder lagstiftning som innebär att den som på olika sätt är närstående till ett barn har en egen talerätt i umgängesfrågor (se även avsnitt 14.6.2). Det finns en viss variation i hur rekvisiten ser ut, men vanligen handlar det om en rätt till umgänge med någon som har en befintlig nära relation till ett barn och som det är till fördel för barnet att ha fortsatt kontakt med. Till skillnad från vad som i regel gäller för ett barns rätt till umgänge med en rättslig förälder är bestämmelserna vanligen inte så utformade att umgänge med andra närstående ska komma i fråga även när det saknas en befintlig relation mellan sökanden och barnet.

Regler av det slag som nu berörts finns i bland annat Finland, Tyskland, Frankrike och Nederländerna. I Danmark, Norge[115] och Island[116] finns en sekundär rätt till umgänge med närstående, som blir aktuell om en rättslig förälder är avliden eller själv endast har umgänge i begränsad omfattning.

Det kan följaktligen konstateras att det i samtliga nordiska länder förutom Sverige finns – i vart fall under vissa omständigheter – en självständig rätt för andra än barnets rättsliga föräldrar att föra en talan om umgänge.

Mot angiven bakgrund anser vi att det finns skäl att överväga om sociala föräldrar i vissa fall bör ha en självständig talerätt i frågor om umgänge.

Enligt vår uppfattning innebär det här alternativet en betydande förstärkning av barnets rätt till sina sociala föräldrar. Risken för att konflikter mellan vuxna leder till att barnet förlorar kontakten med någon som barnet ser som en förälder minskar. Barnets rätt till umgänge skulle på ett annat sätt utgå från hur relationen faktiskt ser ut, snarare än förhållandets rättsliga kvalificering. Ett sådant synsätt stämmer också väl överens med barnkonventionens föräldrabegrepp och den rätt som barnet har att upprätthålla sin relation med den som enligt konventionen är likställd med en rättslig förälder (se artikel 9 och Barnrättskommitténs allmänna kommentar nr 14 [2013] om Barnets rätt att i första hand få beaktat vad som bedöms vara barnets bästa, främst p. 60). En självständig talerätt kan också bidra till att

[115] Som vi tidigare har redovisat föreslås dock i betänkandet NOU 2020:14 att syskon och personer med en nära omsorgsrelation till barnet ska ges rätt att föra talan om umgänge, oavsett hur en förälders umgänge med barnet ser ut.

[116] Den isländska ordningen innebär dock att en social förälder i vissa fall kan bli vårdnadshavare tillsammans med en rättslig förälder. I sådana fall likställs den sociala föräldern med de rättsliga föräldrarna vid tillämpningen av reglerna om umgänge. Se avsnitt 9.3.3.

minska den oro för framtiden som en del sociala föräldrar vittnar om (se vidare avsnitt 14.4.3 ovan). Indirekt skulle en sådan förändring även leda till att barnets rätt till andra viktiga relationer på den sociala förälderns sida stärks. Det gäller exempelvis relationen med ett bonussyskon eller med en förälder till den sociala föräldern. Kort sagt framstår det ur ett barnrättsperspektiv som angeläget att barnet har fullgoda förutsättningar att efter en separation eller en förälders dödsfall upprätthålla en nära relation till samtliga vuxna som barnet betraktar som sina föräldrar.

Det finns alltså uppenbara fördelar med det här alternativet. Frågan är hur tungt de argument som talar i motsatt riktning väger.

Den tydligaste nackdelen med att låta ytterligare personer ha en egen talerätt i umgängesfrågor är risken att barn utsätts för fler familjerättsliga processer än i dag. När talan förs av någon som barnet ser som sin förälder kan emellertid fördelarna med ett umgänge för barnet – särskilt på längre sikt – överväga de nackdelar som en rättslig process innebär. Frågan är i stället hur stor risken är att en bredare grupp av barn – som faller utanför den egentliga målgruppen för förslaget – involveras i processer där relationen till den som väcker talan inte är sådan att en rättslig tvist kan motiveras av de fördelar som ett umgänge kan ha för barnet.

Risken för att antalet domstolsprocesser om umgänge kommer att öka ska enligt vår uppfattning inte överdrivas. Det är i dag endast i sällsynta undantagsfall som en social förälder vänder sig till socialnämnden med en förfrågan om att nämnden ska väcka talan om umgänge. Som framgår av avsnitt 14.3.2 visar vår enkätundersökning att det till de socialnämnder som besvarade enkäten endast inkom sju förfrågningar från sociala föräldrar under åren 2018–2020. Vidare visar enkäten att det är relativt vanligt att det redan vid handläggningen hos socialnämnden träffas överenskommelser mellan barnets vårdnadshavare och den som har väckt frågan om umgänge. Det finns ingen anledning att undanta mål om umgänge där en social förälder är kärande från reglerna om deltagande i informationssamtal. Reglerna innebär att en talan i domstol som huvudregel inte får väckas innan ett informationssamtal har ägt rum. Inom ramen för informationssamtalen ska föräldrar som utgångspunkt erbjudas samarbetssamtal (7 § lagen [2021:530] om informationssamtal). En logisk konsekvens av en självständig talerätt för sociala föräldrar i frågor om umgänge är att bestämmelserna om samarbetssamtal och möjligheterna att ingå verkställbara

avtal anpassas så att förutsättningarna för att nå samförståndslösningar är desamma som vid tvister mellan rättsliga föräldrar. Sådana följdändringar framstår som självklara eftersom samförståndslösningar ska främjas och domstolsprocesser i möjligaste mån undvikas.

Hur stor risken för fler rättsliga tvister om umgänge är beror vidare på hur snävt rekvisit man väljer att använda vid avgränsningen av den personkrets som ska ha möjlighet att väcka talan på egen hand. Risken för att barn involveras i fler domstolsprocesser än i dag ger anledning att vara restriktiv i det hänseendet. I avsnitt 14.6.2 redovisas våra slutsatser om behovet av reformer. Dessa ställningstaganden innebär att en självständig talerätt i princip bör begränsas till sociala föräldrar och inte inkludera andra närstående som i dag ingår i den personkrets för vilken socialnämnden kan väcka en talan om umgänge. De tidigare slutsatserna innebär också att det alternativ som bör övervägas är en talerätt som utgår från barnets relation med personen i fråga. En talerätt som i stället bygger på avsaknaden av ett umgänge med en rättslig förälder är inte ett lämpligt alternativ. Det ligger inte i linje med synsättet att barnet som utgångspunkt ska ha en rätt till umgänge med en vuxen som barnet ser som sin förälder, oberoende av familjekonstellation eller rättsliga etiketter.

Det som nu sagts medför samtidigt lagtekniska utmaningar som måste vägas in. Av skäl som tidigare har redovisats är det inte lämpligt att använda etablerade rekvisit som exempelvis förälders make eller sambo när bestämmelser som ska omfatta sociala föräldrar utformas (se avsnitt 14.6.3). Sociala föräldrar utgör inte en fast personkategori som enkelt kan ringas in. I stället måste en bestämmelse som tar sikte på sociala föräldrar med nödvändighet utgå från en mer allmän beskrivning av relationen mellan barnet och den som talerätten tillkommer. I likhet med det nuvarande rekvisitet ”den som står barnet särskilt nära” måste alltså personkretsen avgränsas genom ett krav på relationen som sådan. Prövningen av ett sådant rekvisit kommer delvis att sammanfalla med den materiella bedömningen om umgänget är till barnets bästa. Det kan vidare antas att bedömningen av om relationen är sådan som talerätten förutsätter ofta kommer att involvera bevisfrågor som inte lämpligen kan prövas i det initiala skedet när domstolen avgör om en stämningsansökan ska avvisas eller inte. I praktiken kommer därför den ordningen behöva tillämpas att domstolen vid sin talerättsprövning får utgå från kärandens påståenden om relationens beskaf-

fenhet.[117] Det är därför en ofrånkomlig risk att en talan kan väckas också av någon som egentligen inte har ett sådant förhållande till barnet att han eller hon omfattas av bestämmelsen. Men det går alltså inte att avgöra den frågan förrän målet prövas i sak och då kan barnet redan ha involverats i exempelvis en umgängesutredning.

En annan sak är att en ansökan om stämning ska innehålla en utförlig redogörelse för de omständigheter som åberopas till grund för yrkandet (42 kap. 2 § första stycket 2 rättegångsbalken).

Enligt vår mening är de lagtekniska svårigheterna dock inte av sådan betydelse att det här alternativet bör avskrivas. Det går att utforma bestämmelser som endast en begränsad krets av personer kan anse att de omfattas av. Exempel på detta finns i Finland. Det kan därför finnas anledning att ta del av de erfarenheter som finns där. Vi har haft kontakt med Helsingfors tingsrätt och av domstolen fått den återkopplingen att 2019 års lagändringar i Finland – genom vilka det bland annat infördes en självständig talerätt i umgängesfrågor för den som står barnet särskilt nära och till vilken barnet har ett etablerat förhållande som kan jämställas med förhållandet mellan ett barn och en förälder – endast har medfört någon enstaka umgängesansökan per år till tingsrätten.[118]

En annan svårighet hänger samman med den omständigheten att det i ett barns närhet kan finnas flera personer som uppfyller kriterierna för en självständig talerätt. Barnets behov av en stabil och sammanhållen vardag måste självklart värnas. En förändring av bestämmelserna om umgänge får inte leda till att det uppstår situationer där ett barn får sin tillvaro inrutad efter ett komplicerat umgängesschema, i värsta fall med mycket resor för barnet. Omständigheter av det här slaget kan emellertid beaktas inom ramen för bedömningen av om ett umgänge är till barnets bästa och – om så är fallet – vilken form och omfattning umgänget bör ha. I exempelvis Danmark är det på detta sätt som barnets behov av en stabil och sammanhållen vardag tillgodoses (se avsnitt 9.1.3). Att det i vissa fall kan uppkomma svårig-

[117] I Finland gäller att en talan om umgänge kan väckas av var och en som anser sig stå barnet särskilt nära. Att sökanden själv uppger att han eller hon står i ett sådant förhållande till barnet är tillräckligt för att domstolen ska ta upp ansökan till prövning. Det förutsätts dock att sökanden i sin ansökan till domstolen lämnar en motivering till påståendet att det finns en sådan nära relation till barnet att umgänge ska fastställas. Det förslag som lagts fram i det norska betänkandet NOU 2020:14 bygger på det motsatta synsättet. Villkoret att sökanden ska ha en ”nära omsorgsrelation” till barnet ska enligt förslaget kunna prövas ex officio av domstolen som en processförutsättning. Om villkoret inte är uppfyllt, ska ansökan avvisas. Se vidare avsnitt 9.2.3 respektive 9.4.3.

[118] Uppgifter från Helsingfors tingsrätt finns diarieförda hos utredningen (2021-10-11).

heter när umgänge är aktuellt med flera personer är därför inte ett särskilt starkt argument mot att över huvud taget utöka kretsen av taleberättigade.

Sammantaget anser vi att fördelarna med att sociala föräldrar i vissa fall har en självständig talerätt i frågor om umgänge väger tyngre än de nackdelar som finns med en sådan lösning. Av särskild betydelse är att det här alternativet har påtagliga fördelar för en mindre grupp av barn som lever i familjer där relationen till en social förälder är lika nära och betydelsefull som relationen till en rättslig förälder, samtidigt som riskerna för att andra barn blir föremål för fler tvister framstår som klart begränsade. Vidare är det den här lösningen som enligt vår bedömning har bäst förutsättningar att i praktiken åstadkomma ett starkare skydd för barnets rätt till sina sociala föräldrar.

Den närmare utformningen av förslaget behandlas i avsnitt 14.10.

14.7.6 Utökade möjligheter till samarbetssamtal

Enligt 5 kap. 3 § socialtjänstlagen (2001:453) ska kommunen sörja för att föräldrar kan erbjudas samtal under sakkunnig ledning i syfte att nå enighet i frågor som gäller vårdnad, boende, umgänge och barnets försörjning (samarbetssamtal). Enligt samma bestämmelse ska föräldrar också få hjälp att träffa avtal om vårdnad, boende och umgänge.

I dag finns det således inte någon uttrycklig skyldighet att erbjuda samarbetssamtal om det mellan vårdnadshavare och sociala föräldrar finns meningsskiljaktigheter i sådana frågor som kan avhandlas under samarbetssamtal mellan rättsliga föräldrar. Under de kontakter som vi har haft med representanter för Familjerättssocionomernas Riksförening har det dock framkommit att det ändå förekommer att samtal mellan rättsliga och sociala föräldrar anordnas. Ibland utmynnar samtalen också i skriftliga överenskommelser, även om dessa inte är rättsligt bindande.[119]

Vi har i avsnitt 14.7.5 gjort bedömningen att sociala föräldrar i vissa fall bör ha en självständig talerätt i frågor om umgänge. Vi har vidare konstaterat att en självklar konsekvens av en sådan förändring är att skyldigheten att erbjuda samarbetssamtal måste omfatta också dessa situationer. Detsamma gäller beträffande möjligheten att ingå

[119] Protokoll från möte med Familjerättssocionomernas Riksförening finns i utredningens diarium (2021-09-28).

avtal som kan verkställas om de godkänns av socialnämnden. Förutsättningarna att nå samförståndslösningar bör helt enkelt motsvara de som i dag gäller vid umgängestvister mellan rättsliga föräldrar. Det kan emellertid övervägas om den utökade skyldigheten att erbjuda samarbetssamtal bör omfatta ytterligare frågor som barnets vårdnadshavare och sociala föräldrar kan vara oense om. Inte minst den omständigheten att det i viss utsträckning redan förekommer att sådana samtal anordnas indikerar att det kan finnas behov av en sådan förändring.

I det här sammanhanget ska det dock uppmärksammas att kommunerna redan i dag har en skyldighet att sörja för att familjerådgivning kan erbjudas dem som begär det. Med familjerådgivning avses en verksamhet som består av samtal med syfte att bearbeta samlevnadskonflikter i parförhållanden och familjer (5 kap. 3 § andra och tredje stycket socialtjänstlagen). Familjerådgivning är emellertid en verksamhet som inte på samma sätt som samarbetssamtal har fokus på frågor kring föräldrarollen. Familjerådgivning är också en verksamhet för vilken kommunerna får ta ut avgifter (8 kap. 2 §). Vidare hör familjerådgivning till den del av socialtjänsten som inte utgör myndighetsutövning (se t.ex. prop. 1995/96:167 s. 21 och 22). Att godkänna avtal som därigenom blir verkställbara är en åtgärd som innebär myndighetsutövning. Eftersom vi föreslår att barnets vårdnadshavare och sociala föräldrar i vissa fall ska kunna ingå sådana avtal i frågor om umgänge, framstår det som ändamålsenligt att andra tvistefrågor får behandlas i samma forum. Sammantaget bör en utökad skyldighet att bistå vid konflikter mellan vårdnadshavare och sociala föräldrar handla om att vidga tillämpningsområdet för samarbetssamtal, oavsett om frågorna rör vårdnad, boende, umgänge eller barnets försörjning. Det finns inte skäl att hänvisa andra frågor än umgänge till familjerådgivning.

Den uppenbara fördelen med att utöka skyldigheten att erbjuda samarbetssamtal är att fler familjer kan få hjälp att hitta samförståndslösningar, vilket i sin tur är positivt för barnet. Det är också positivt om socialnämnderna får ett tydligt mandat att bistå med strukturerade samtal i situationer där nämnderna redan i dag i viss utsträckning gör det. Det är svårare att se några starka skäl som talar i motsatt riktning.

En omständighet som kan uppfattas som en nackdel är dock att samarbetssamtal som omfattar sociala föräldrar inte alltid kommer att kunna leda till ett rättsligt bindande avtal. Som framgår av avsnitt 14.7.5 har vi gjort bedömningen att sociala föräldrar under vissa

omständigheter ska kunna ingå verkställbara avtal med barnets vårdnadshavare om umgänge med barnet.[120] Det kommer emellertid inte att finnas någon motsvarande möjlighet i frågor om vårdnad eller barnets boende.[121] Överenskommelser i frågor som rör vårdnad eller boende kommer därför inte att vara bindande i rättslig mening.[122] Samarbetssamtal mellan vårdnadshavare och sociala föräldrar kommer följaktligen inte heller att avse själva vårdnaden i sig, utan frågor som har ett ämnesmässigt samband med vårdnad. Diskussionen kan t.ex. handla om att en social förälder ska kunna fatta beslut eller ta del av information med stöd av en fullmakt.[123]

I sammanhanget kan dock noteras att kommunerna redan i dag ska sörja för att samarbetssamtal kan erbjudas i frågor där det inte finns någon skyldighet att medverka till att verkställbara avtal upprättas. Skyldigheten att erbjuda föräldrar samarbetssamtal gäller även beträffande frågor om barnets försörjning, men det finns samtidigt inte någon skyldighet att bistå föräldrarna med att upprätta avtal om underhållsbidrag (se prop. 2012/13:189 s. 15 och 16).

I likhet med vad som gäller för samarbetssamtal mellan rättsliga föräldrar måste ett sådant samtal mellan ett barns vårdnadshavare och sociala föräldrar bygga på frivilligt deltagande. Det är tänkbart att en del vårdnadshavare inte är intresserade av ett samarbetssamtal med en social förälder när det strikt juridiskt inte finns några starka incitament att gå en social förälder till mötes. En social förälder kan ändå inte – med undantag för frågan om umgänge om vårt förslag i den delen genomförs – gå vidare till domstol och göra anspråk på någon rättighet i förhållande till barnet. Samtidigt är det rimligt att utgå från att många vårdnadshavare, även i en konflikt, har uppfattningen att det för barnets skull är värdefullt att samtala och försöka nå en samförståndslösning med en social förälder. I den riktningen talar inte minst den omständigheten att sådana överenskommelser stundtals

[120] Angående den närmare utformningen av förslaget, se avsnitt 14.10.4.
[121] Se vidare om våra överväganden i denna del i avsnitt 14.12.
[122] Såvitt gäller barnets boende ska det här nämnas att ett barn inte utan socialnämndens medgivande eller beslut om vård får tas emot för stadigvarande vård och fostran i ett enskilt hem som inte tillhör någon av de rättsliga föräldrarna eller någon annan som har vårdnaden om honom eller henne (6 kap. 6 § socialtjänstlagen). Efter överenskommelse mellan barnets vårdnadshavare och ett annat enskilt hem kan socialnämnden i vissa fall medge att barnet får bo stadigvarande i det senare hemmet (s.k. privatplacering). En diskussion mellan barnets rättsliga och sociala föräldrar angående boende kan alltså under vissa förutsättningar leda till att barnet stadigvarande bor med en social förälder, även när den sociala föräldern inte delar hushåll med en rättslig förälder eller vårdnadshavare.
[123] Se även avsnitten 14.7.10, 14.8 och 14.9 angående våra förslag beträffande fullmakter.

förekommer redan i dag. Det kan också noteras att det är relativt vanligt att en förfrågan om umgänge från någon som står barnet särskilt nära leder till en samförståndslösning under handläggningen hos socialnämnden. Den som vänder sig till socialnämnden med en sådan förfrågan har med nuvarande lagstiftning inte heller möjlighet att utan vidare föra saken till domstol.

Enligt vår mening framstår det vidare som lämpligt att möjligheten till samarbetssamtal står öppen även för familjer där sociala föräldrar utövar ett föräldraansvar, oavsett i vilken utsträckning samarbetssamtal kommer att efterfrågas av den gruppen.

Att överenskommelser mellan barnets vårdnadshavare och sociala förälder i frågor som ämnesmässigt hör till vårdnaden inte kommer att vara verkställbara eller innebära någon ändring i vårdnaden i sig, kan mot den här bakgrunden inte ses som något avgörande argument mot att tillgängliggöra samarbetssamtal för fler familjer. För många kan det finnas goda skäl att samtala och försöka nå enighet i olika frågor, oavsett den juridiska status som en eventuell överenskommelse får.

En utökad rätt till samarbetssamtal bör i princip inskränka sig till samtal mellan vårdnadshavare och sociala föräldrar. Eftersom samarbetssamtal kan involvera barnet bör utgångspunkten vara att skyldigheten att anordna sådana samtal ska reserveras för familjerelationer där ett samförstånd mellan de vuxna kan föra med sig påtagliga fördelar för barnet. Det framstår inte heller från mer allmänna utgångspunkter som motiverat att kommunen ska ha en långtgående skyldighet att anordna kostnadsfria samtal även när det exempelvis är en far- eller morförälder som är oense med barnets vårdnadshavare.

Under 2020 deltog föräldrar till 20 886 barn i åldern 0–17 år i samarbetssamtal. Detta motsvarar 95 barn per 10 000 i åldersgruppen.[124] Även om separationer är vanligare i ombildade familjer än i andra familjer,[125] saknas det anledning att anta att antalet samarbetssamtal kommer att öka i någon större omfattning om kommunernas skyldighet fortsättningsvis gäller också samtal mellan vårdnadshavare och sociala föräldrar. Tvärtom torde det vid separationer i ombildade familjer vara sällsynt att det uppstår konflikter som rör barnet, eftersom det oftast faller sig naturligt att en social förälder träder tillbaka när hans eller hennes förhållande med barnets rättsliga förälder tar

[124] Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd, Statistik om familjerätt 2020.
[125] Angående statistik om separationer, se avsnitt 10.3.1.

slut.[126] För sociala föräldrar i stjärnfamiljer är situationen en annan, men dessa familjer är få till antalet. Det finns alltså ingen anledning att befara att en utökad skyldighet att anordna samarbetssamtal kommer att föra med sig stora kostnadsökningar för kommunerna.

Med hänsyn till det anförda finns det enligt vår uppfattning goda skäl att ge kommunerna i uppdrag att anordna samarbetssamtal mellan barnets vårdnadshavare och sociala föräldrar, trots att eventuella överenskommelser i andra frågor än umgänge inte kan ges formen av ett verkställbart avtal. Samtal under sakkunnig ledning kan ändå vara ett bra sätt att lösa meningsskiljaktigheter i familjer där det finns ett intresse av att föra sådana samtal.

Den närmare utformningen av förslaget behandlas i avsnitt 14.10.7 och 14.11.

14.7.7 En självständig rätt till insyn och information

I finsk rätt finns en möjlighet för rättsliga föräldrar att ingå avtal med någon annan om att den personen ska ha rätt att ta del av sekretessbelagda uppgifter i samma utsträckning som en vårdnadshavare. Avtalet kan avse alla frågor eller de specifika frågor som anges i avtalet. Ett sådant avtal ska godkännas av socialnämnden och föräldrarna kan därefter inte ensidigt ändra avtalet. Vid oenighet får domstol avgöra frågan.[127]

Det handlar alltså om en självständig rättighet och den har därför i praktiken en mer avgörande betydelse när det inte längre råder samförstånd om den fortsatta rätten till insyn. Det är den avgörande skillnaden mot att någon ges insynsrätt med stöd av fullmakt. En fullmakt bygger på delegation och kan återkallas av fullmaktsgivaren. Sådana alternativ diskuteras i senare avsnitt (14.7.10 och 14.7.11).

I sammanhanget kan det även nämnas att det i flera av våra grannländer finns en rätt till insyn och en rätt att ta del av information för rättsliga föräldrar som inte är vårdnadshavare.[128] Möjligen avspeglar detta att rätten till insyn är särskilt viktig efter en separation. Som tidigare har redovisats visar också vår kartläggning att frågor om informationstillgång upplevs som ett något större problem än exempelvis beslutsfattande i frågor som rör barnet.

[126] Till bilden hör också att vår kartläggning har visat att det är ytterst ovanligt att en social förälder vänder sig till socialnämnden för att få till stånd ett fortsatt umgänge med barnet efter en separation.
[127] Se vidare om den finska lagstiftningen i avsnitt 9.2.3.
[128] Se vidare kapitel 9 för en redovisning av reglerna i Danmark, Norge och Island.

Mot denna bakgrund är ett tänkbart alternativ att, efter finsk modell, införa en självständig rätt till informationstillgång i frågor som rör barnet. Ordningen innebär att en social förälder, eller möjligen också andra personer, kan få rätt till insyn och en rätt att ta del av information i samma utsträckning som en vårdnadshavare, om han eller hon tilldelas den rätten genom ett avtal. Ett alternativ är att avtalet, precis som i Finland, kan ha en mer begränsad räckvidd om parterna så önskar.

För att det här alternativet ska vara aktuellt måste det dock krävas att det finns påtagliga fördelar ur ett barnrättsperspektiv. Som framgår ovan vilar inte den här lösning på samförstånd och delegation, och vårt uppdrag är att i första hand överväga åtgärder som gör det.

En självständig rätt till insyn och information måste kunna prövas av domstol. Frågan om vem som kan ta del av information om barnet berör i allra högsta grad barnet självt. En tvist i den frågan måste därför på ett eller annat sätt involvera barnet. I våra direktiv betonas att risken ska minimeras för att det uppstår fler familjerättsliga tvister till följd av intresset att underlätta för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar. Intresset av en självständig rätt till insyn och information väger enligt vår uppfattning inte så tungt att det kan motivera en reform som för med sig risker för att fler tvister uppstår. Detta gäller inte minst om man även beaktar att det sannolikt kommer att kvarstå flera problem kring informationstillgång även om det införs en möjlighet att avtala om en självständig rätt till insyn.

Som vi redogör för i avsnitt 14.4.4 finns digitala plattformar inom skolan och hälso- och sjukvården som innehåller funktioner som inte enbart ger tillgång till information om barnet, utan också omfattar andra åtgärder. I dessa fall finns särskilda gränsdragningsproblem som kan vara svåra att hantera för en enskild huvudman. Den problematiken blir särskilt framträdande om innehållet i ett avtal om insyn kan variera. Det har även framkommit att det kan vara svårt att anpassa innehållet på olika plattformar så att den som har en avtalad rätt till insyn kan utöva den rätten, men samtidigt inte utföra andra åtgärder. Som framgår av avsnitt 14.4.4 kan visserligen många skolplattformar, utan några mer avancerade åtgärder, anpassas rent tekniskt så att olika innehåll kan visas för olika användare. När det gäller 1177 Vårdguiden har det däremot framkommit att en anpassning av innehållet efter användare kräver att den tekniska plattformen byggs om i grunden.

Det finns alltså en risk för att den som har en självständig rätt till information ändå stängs ute från viktiga digitala plattformar där mycket information finns.

Alternativet att ge en viss personkrets en självständig rätt till information även utan ett föregående avtal för med sig ännu fler nackdelar. En betydande svårighet med en sådan lösning är de tillämpningsproblem som kan uppstå när det gäller personkretsen som omfattas av en rätt till insyn. I avsnitt 14.6.3 redogör vi närmare för vår uppfattning att en definition av sociala föräldrar måste utgå från en mer generell beskrivning än sådana etablerade uttryck som förälders make eller sambo. Bestämmelser som utgår från en sådan avgränsning av rätten till insyn är dock svåra att tillämpa för de enskilda aktörer som ska tillgodose rättigheten när den hävdas. Som närmare utvecklas i nästa avsnitt (14.7.8) är vi också av andra skäl – inte minst ur ett barnrättsperspektiv – kritiska till alternativ som innebär att en rättighet av det slag som här diskuteras uppstår med automatik utan någon föregående åtgärd från barnets vårdnadshavare.

Vidare ska vi enligt direktiven förhålla oss till det faktum att det i vissa familjer finns rättsliga föräldrar som inte har del i vårdnaden. Frågan inställer sig därför om en insynsrätt utan föregående avtal bör omfatta också den personkategorin. Att en rättslig förälder inte är vårdnadshavare kan bero på flera olika saker. Det kan handla om att föräldrarna inte klarar av att gemensamt lösa frågor som rör barnet på ett för barnet bra sätt, utan tvärtom påverkar barnet negativt genom sitt agerande. Att barnets rättsliga förälder inte har del i vårdnaden kan också bero på att föräldern är olämplig som vårdnadshavare, att det finns en risk för att barnet eller någon annan i familjen utsätts för övergrepp, att barnet olovligen förs bort eller hålls kvar eller annars far illa. Om en rättslig förälder som inte längre har del i vårdnaden om barnet har en fortsatt rätt till insyn och information finns det en uppenbar risk att det uppstår konflikter och rättsliga processer även om den rättigheten.

Vid en samlad bedömning kommer vi till slutsatsen att det inte bör införas en självständig rätt till insyn och tillgång till information för sociala föräldrar eller andra som inte har del i vårdnaden om barnet.

Åtgärder för att underlätta vardagslivet för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar

14.7.8 Rättigheter knutna till äktenskap, samboförhållande eller annan hushållsgemenskap med barnets rättsliga förälder

I tysk rätt har en social förälder en viss bestämmanderätt om han eller hon är gift med barnets rättsliga förälder. Behörigheten följer av lag men kan begränsas av domstol. Den upphör om makarna separerar (se vidare avsnitt 9.5.3).

Ett svenskt exempel på lagstiftning som knyter rättsverkningar till ett äktenskap eller ett samboförhållande med en rättslig förälder är bestämmelsen i 11 kap. 4 § socialförsäkringsbalken. Enligt paragrafen gäller vid tillämpningen av föräldrapenningsförmåner ett utvidgat föräldrabegrepp som bland annat omfattar förälders make som stadigvarande sammanbor med föräldern och förälders sambo. Den självständiga rätten till föräldrapenning tillkommer dock barnets vårdnadshavare. Bestämmelsen ger inte en förälders make eller sambo någon oberoende rättighet, utan möjliggör i stället för vårdnadshavaren att avstå dagar med föräldrapenning till den som omfattas av det vidgade föräldrabegreppet (se t.ex. prop. 2017/18:276 s. 21–25). Det är en väsentlig skillnad mot det ovan nämnda tyska exemplet.

Stundtals kan det säkert vara en fördel att en social förälder har en möjlighet att ta ett rättsligt ansvar utan att det behövs en fullmakt eller ett föregående avtal eller beslut. Inte minst är det tänkbart att en sådan möjlighet kan vara betydelsefull om ett behov uppstår mer akut. Under kartläggningsarbetet har det dock inte framkommit att det finns några större svårigheter i just den typen av situationer.

I övrigt är det svårt att se några egentliga fördelar med att knyta en social förälders rättigheter till äktenskap med barnets rättsliga förälder. Detsamma gäller samboförhållanden eller hushållsgemenskap av annat slag.[129]

En avgörande invändning mot en sådan ordning är att den med fog kan kritiseras ur ett barnrättsperspektiv. Av enkätundersökningen med barn framgår att det finns många barn som inte vill att deras sociala förälder ska hantera olika frågor som hör till exempelvis vårdnaden. Från principiella utgångspunkter framstår det inte heller som

[129] Fortsättningsvis talas dock för enkelhets skull om förälders make eller sambo, även om de skäl som anförs i allt väsentligt gäller också för alternativet att rättigheter följer med hushållsgemenskap av annat slag.

rimligt att en bestämmanderätt över barnet med automatik ska följa de vuxnas civilstånd eller boendeförhållanden. Inte minst ur ett integritetsperspektiv framstår en sådan ordning som olämplig (jfr artikel 16 i barnkonventionen). Ett samboförhållande kan ibland uppkomma snabbt, utan att barnet lärt känna förälderns sambo. En vårdnadshavare kan visserligen på olika sätt involvera en ny sambo i frågor som rör barnet, även om det inte ligger i linje med barnets önskemål. Vårdnadshavaren ska dock vid utövandet av vårdnaden ta allt större hänsyn till barnets synpunkter och önskemål i takt med barnets stigande ålder och utveckling (6 kap. 11 § föräldrabalken). Något sådant erkännande av barnets intressen ryms inte inom en ordning som innebär att rättigheter knyts till civilståndet som sådant, utan ett aktivt ställningstagande från vårdnadshavaren.

Det är inte heller på något sätt givet att en partner till en rättslig förälder har en föräldraroll. Det är varken lämpligt eller meningsfullt att en partner oavsett sin faktiska roll och sina egna önskemål ska ha rättigheter i förhållande till barnet.

Det som anförts ovan leder till slutsatsen att det är lämpligare att eventuella rättigheter för en förälders make eller sambo på något sätt måste ”aktiveras” av barnets vårdnadshavare för att kunna utövas. Men sådana lösningar skiljer sig i praktiken inte nämnvärt från fullmakter, om inte vårdnadshavarens möjligheter att återkalla en given behörighet begränsas. I sådana fall får rättigheten i stället en självständig karaktär eftersom den inte är beroende av fortsatt samtycke från barnets vårdnadshavare. Det kräver i sin tur att det finns en tvistlösningsmekanism för att hantera oenigheter om huruvida en ”aktiverad” rättighet ska bestå eller inte. Det är svårt att se fördelar med en ordning som kan föra med sig konflikter och rättsprocesser om enstaka – mer eller mindre begränsade – rättigheter i frågor som rör barnet. Denna typ av tvistlösning är främmande för svensk familjerätt. Som vi tidigare har framhållit är också utgångspunkten i direktiven att vi ska eftersträva andra lösningar, nämligen sådana som bygger på samförstånd och delegation.

Till det hittills sagda kommer att det dessutom finns uppenbara svårigheter redan när det gäller själva valet av rättigheter som en förälders make eller sambo ska få inneha eller kunna förvärva. Som har slagits fast i tidigare avsnitt om behovet av reformer talar inte heller resultatet av kartläggningen för ett behov av punktvisa insatser i vissa specifika lagar (se avsnitt 14.6.3).

Att föra samman rättigheter för sociala föräldrar med äktenskap, samboförhållanden eller annan hushållsgemenskap är slutligen inte heller någon träffsäker åtgärd. En sådan lösning utesluter en social förälder som inte har en parrelation eller annars delar hushåll med någon av barnets rättsliga föräldrar. Inte minst medför den att sociala föräldrar i stjärnfamiljer exkluderas i större utsträckning än sociala föräldrar i ombildade familjer.

Sammantaget finns det inte skäl att närmare överväga alternativ som innebär att rättigheter i förhållande till barnet knyts till äktenskap, samboförhållande eller annan hushållsgemenskap med barnets rättsliga förälder.

14.7.9 Informationsinsatser om fullmakter och andra möjligheter att göra sociala föräldrar juridiskt delaktiga i barnets omsorg och fostran

Under kartläggningsarbetet har det framkommit att det är ovanligt att familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar använder sig av fullmakter. En del familjer har uppfattningen att det är svårt eller krångligt att använda fullmakter. Andra tycks inte känna till att möjligheten finns. Samtidigt är det få av de som faktiskt har använt fullmakt som har upplevt att det inte fungerar. Det ligger därför nära till hands att anta att många familjer skulle uppleva färre problem i sin vardag om de använde sig av fullmakter. Det finns alltså goda skäl att vidta åtgärder för att öka användningen av fullmakter.

Fullmakter har den fördelen att de kan utformas efter vad som är lämpligt i varje enskilt fall. Det är en flexibel lösning som är särskilt väl lämpad för familjer där en social förälder utövar ett begränsat föräldraansvar och mer sporadiskt tar ett ansvar för olika frågor som vårdnadshavaren annars hanterar. Det är också ett ändamålsenligt alternativ om den sociala föräldern visserligen tar ett aktivt ansvar mer regelbundet, men samtidigt endast gör det i vissa särskilda frågor.

Det är svårt att se några nackdelar med informationsinsatser som syftar till att fler familjer ska få kännedom om möjligheten att använda fullmakt.

Det finns även andra regler som med fördel kan omfattas av insatser som syftar till att öka medvetenheten om bestämmelser som tar sikte på eller annars inkluderar sociala föräldrar. I förlängningen kan en sådan bredare ansats bidra till att ytterligare stärka barnets rätt till

sina sociala föräldrar. Som vi redan tidigare har berört är det lämpligt att en informationsinsats inkluderar bestämmelserna om barnets rätt till umgänge med andra än rättsliga föräldrar (se avsnitt 14.7.2). Det gäller inte minst om de förslag som vi lämnar genomförs (se vidare avsnitt 14.10). Ett annat exempel på regler som kan inkluderas i en informationsinsats är de möjligheter som vårdnadshavare har att i vissa fall avstå dagar med föräldrapenning till förmån för sin make eller sambo.

Mot denna bakgrund är det enligt vår uppfattning lämpligt att ge en myndighet i uppdrag att ta fram samlad information om fullmakter och andra möjligheter att göra sociala föräldrar juridiskt delaktiga i barnets omsorg och fostran. Det bör också vidtas åtgärder för att sådan information på lämpligt sätt får spridning.

Den närmare utformningen av förslaget behandlas i avsnitt 14.8.

14.7.10 En mer generell fullmakt som registreras i folkbokföringen (föräldrafullmakt)

Av vår kartläggning kan vi dra slutsatsen att informationsinsatser om befintliga möjligheter att inkludera en social förälder inte kommer att vara tillräckliga för att möta de behov som finns i familjer där sociala föräldrar tar ett omfattande föräldraansvar. En del svårigheter kan inte heller lösas med sedvanliga fullmakter från vårdnadshavaren. En betydande del av den problematik som familjerna möter har samband med tillgången till digitala plattformar, vilka många gånger har det gemensamt att det vid inloggning sker en kontroll mot behörighetsuppgifter som hämtas från folkbokföringen. Det har dessutom framkommit att det inte är alla aktörer som medger en manuell hantering av förfrågningar om att – med stöd av fullmakt – ge en social förälder tillgång till digitala plattformar. En verklig förändring kan därför kräva att behörigheten – i likhet med vad som gäller för en vårdnadshavare – framgår av folkbokföringen.[130]

[130] I folkbokföringen registreras vissa uppgifter om bland annat en persons identitet och familj (1 § folkbokföringslagen [1991:481]). När det gäller familjeförhållanden antecknas uppgifter om make, barn, förälder och vårdnadshavare. Därutöver kan det antecknas uppgift om annan person som den registrerade har samband med inom folkbokföringen (2 kap. 3 § första stycket 10 lagen [2001:182] om behandling av personuppgifter i Skatteverkets folkbokföringsverksamhet). Syftet med folkbokföring är främst att tillgodose samhällets behov av basuppgifter om befolkningen. En annan viktig funktion är emellertid att uppgifter från folkbokföringen ligger till grund för bland annat personbevis och andra registerutdrag som kan fungera som bevismedel i olika sammanhang.

Gemensamt för sådana uppgifter som registreras i folkbokföringen är att uppgifterna avser enkelt konstaterbara förhållanden med en given innebörd. Om en uppgift om fullmakt ska framgå av folkbokföringen kan fullmakten därför inte vara inskränkt i sin räckvidd eller på annat sätt avvika från en given definition av vad den registrerade uppgiften innebär. Det finns inte utrymme för sådan individuell anpassning. Det måste vara självklart vad som avses med en viss folkbokförd uppgift och rättsföljderna med en registrering kan inte skilja sig från person till person.

Ett tänkbart alternativ är däremot att möjliggöra att det i folkbokföringen, efter anmälan från barnets vårdnadshavare, förs in en uppgift om fullmakt som innebär att fullmaktshavaren har en omfattande och i lag definierad behörighet att – i frågor som rör barnets personliga angelägenheter – ta del av information, företräda barnet och fatta beslut på motsvarande sätt som barnets vårdnadshavare. Tanken med en sådan ordning – främst att behörigheten ska vara förutbestämd, bred och följa av en uppgift i folkbokföringen – är att underlätta fullmaktshavarens ansvarstagande för barnet genom att i stor utsträckning efterlikna de förhållanden som gäller för vårdnadshavare.

I sammanhanget kan det för övrigt noteras att liknande lösningar förekommer inom andra rättsområden. Det är inte ett helt nytt fenomen med registrering av fullmaktsförhållanden som innefattar en omfattande och bestämd behörighet för fullmaktshavaren.[131]

Om vårdnadshavaren, vilket vanligtvis är fallet, också är barnets förmyndare kan behörigheten även gälla frågor som rör barnets ekonomiska angelägenheter.[132] Resultatet av vår kartläggning talar för att de alternativ som vi överväger inte enbart bör ta sikte på frågor som hör till vårdnadsansvaret, utan även frågor som sorterar under förmynderskap.[133]

Med den generella karaktär som fullmakten har kan den lämpligen benämnas som ”föräldrafullmakt”, och innehavaren av föräldrafullmakten kan följaktligen registreras som ”föräldrafullmaktshavare”.

[131] Av bestämmelserna i handelsregisterlagen (1974:157) och prokuralagen (1974:158) följer att näringsidkare som registrerats i handelsregistret kan ställa ut en fullmakt som, med få undantag, ger fullmaktshavaren rätt att i allt som gäller näringsverksamheten handla på näringsidkarens vägnar och teckna dennes firma. En sådan generell handelsfullmakt, s.k. prokura, får registreras i handelsregistret. En fullmakt med en inskränkt behörighet kan däremot inte registreras.
[132] Som framgår av avsnitt 14.9.4 finns dock vissa särskilda komplikationer när det gäller behörigheten i frågor som rör ekonomiska angelägenheter.
[133] För att underlätta läsningen av det här avsnittet talas det dock fortsättningsvis endast om vårdnadshavare även om argumenten i allt väsentligt gäller också i förhållande till förmynderskap.

Föräldrafullmakten är ett alternativ som, i enlighet med den i direktiven angivna målsättningen, möjliggör delegering av ansvar och tillåter delaktighet. Däremot är föräldrafullmakten inte en i alla avseenden flexibel lösning, vilket är ett annat mål som vi ska eftersträva. Det går som sagt inte att förena registrering i folkbokföringen med en möjlighet till individuell anpassning av fullmaktens omfattning. Med just registrering följer dock enligt vår bedömning flera viktiga fördelar, inte minst med tanke på hur den identifierade problembilden ser ut.[134]

En uppenbar fördel med föräldrafullmakten är att en social förälder som är mycket aktiv i sin föräldraroll inte behöver be om eller visa upp fullmakt vid varje tillfälle som han eller hon ska agera i olika frågor som rör barnet. Om en föräldrafullmakt finns krävs inte samma planering som annars och därmed minskar risken för att vardagliga förbiseenden får negativa konsekvenser för barnet. Det kan också bidra till att barnet uppfattar relationen som mer självklar när det inte krävs några särskilda åtgärder vid enskilda tillfällen när en social förälder exempelvis ska följa med barnet vid ett vårdbesök eller ett utvecklingssamtal i skolan. Till bilden hör att vår kartläggning visar att familjerna har delvis skilda erfarenheter när det gäller sociala föräldrars möjligheter att närvara i bland annat sådana sammanhang.

En annan synpunkt som har framkommit under kartläggningen är att det kan vara problematiskt att förutsättningarna att ta ansvar för olika barn inom en och samma familj varierar när en vuxen i familjen är rättslig förälder och vårdnadshavare för vissa barn och social förälder för andra. Föräldrafullmakten kan i betydande utsträckning utjämna sådana skillnader och bör därför vara särskilt intressant för familjer med flera barn där barnen har olika rättsliga band till de vuxna som utövar föräldraansvar för dem.

Något som också har framgått är att det finns aktörer som är osäkra på om en fullmakt från en vårdnadshavare är giltig eller inte. Även om detta tycks vara relativt ovanligt, torde föräldrafullmakten i betydande utsträckning kunna undanröja den osäkerhet som trots allt finns. Kombinationen av registrering och en behörighet som är definierad i lag bör medföra att det sällan råder osäkerhet om vad föräldrafullmaktshavaren har möjlighet att göra.

Att en föräldrafullmakt har lämnats kan också vara särskilt värdefullt om det uppstår situationer där det är svårt att ordna med en vanlig

[134] Den som har behov av att använda en mer begränsad fullmakt kan naturligtvis upprätta en sådan. Men i dessa fall handlar det alltså inte om en föräldrafullmakt i den mening som här avses.

fullmakt. Barnets vårdnadshavare kan vara bortrest eller sjuk när ett mer brådskande beslut måste fattas. Av kartläggningen att döma verkar det dock inte vara särskilt vanligt att det uppkommer svårigheter i den här typen av situationer. I riktigt allvarliga situationer finns också allmänna bestämmer om nöd att falla tillbaka på. Men likväl är det tänkbart att föräldrafullmakten stundtals kan bidra till att barnet inte drabbas av negativa konsekvenser till följd av att vårdnadshavaren tillfälligt är förhindrad att agera.

Den tydligaste fördelen med föräldrafullmakten är dock – som antytts redan inledningsvis – att den kan göra det enklare för en social förälder att få tillgång till digitala plattformar inom exempelvis skolan och hälso- och sjukvården. Som närmare framgår av avsnitt 14.4.4 sker inloggning till digitala plattformar i regel med e-legitimation, och uppgifter om vem som är behörig att använda sin e-legitimation för att få tillgång till tjänster som gäller barnet – dvs. uppgifter om vem som är vårdnadshavare – hämtas från folkbokföringen.

Vid sidan av registreringen i folkbokföringen är det föräldrafullmaktens generella karaktär som kan vara kritisk för att få tillgång till en digital plattform. Vi har tidigare diskuterat dels den gränsdragningsproblematik som uppstår om behörigheten är mer eller mindre begränsad, dels de svårigheter som ibland kan finnas att anpassa innehållet på en plattform efter användare.[135] Vi har därför dragit slutsatsen att det finns en risk att den som inte har en mer generell behörighet ändå stängs ute från viktiga digitala plattformar.

Att efterlikna förhållandena vid vårdnad kan helt allmänt minska risken för att det uppstår tvivel om föräldrafullmaktshavarens handlingsutrymme eller av annat skäl uppkommer svårigheter för honom eller henne att agera i vårdnadshavarens ställe. Men det ska samtidigt framhållas att vi bedömer att denna utgångspunkt är särskilt betydelsefull för att kunna åstadkomma en verklig förändring i fråga om tillgången till digitala plattformar, dvs. det område som under kartläggningen har utmärkt sig som särskilt bekymmersamt. I vuxenenkäten är det i de här frågorna som störst andel har svarat att de har upplevt stora eller mycket stora problem, och under djupintervjuerna har svårigheterna att få tillgång till digitala plattformar varit ett återkommande tema.

[135] Se avsnitt 14.7.7 beträffande alternativet att införa en självständig rätt till insyn och information.

Sammanfattningsvis bör det på motsvarande sätt som för en vårdnadshavare vara möjligt för en föräldrafullmaktshavare att få tillgång till digitala plattformar där olika tjänster som rör barnet finns, om det av folkbokföringen framgår att han eller hon är föräldrafullmaktshavare och det med den statusen följer en behörighet som liknar den som barnets vårdnadshavare har.[136]

Föräldrafullmakten kan vara ett attraktivt alternativ för många familjer. Inte minst bedömer vi att den kan underlätta vardagslivet för familjer där sociala föräldrar tar ett föräldraansvar som i praktiken inte skiljer sig nämnvärt från det som barnets vårdnadshavare tar. För dessa familjer bör det vara ett intressant alternativ att ge en social förälder ett omfattande mandat att handla i frågor som rör barnet. Föräldrafullmakten bör också kunna komma till användning i familjer där det exempelvis finns en far- eller morförälder eller någon annan närstående som under en tid avlastar föräldrarna och tar ett stort vardagsansvar. Vidare är det tänkbart att föräldrafullmakten kan vara ett bra alternativ när ett barn har placerats i familjehem utan att vårdnadsöverflyttning har skett. Föräldrafullmakten kan således medföra att många barn inom olika grupper av familjer kan få en bättre stöttning av de vuxna som de facto tar ansvar för deras uppfostran och utveckling (jfr artikel 5 i barnkonventionen).

Det finns således flera goda skäl att gå vidare med det här alternativet. Frågan är vad som talar i motsatt riktning.

Ett mer principiellt argument som skulle kunna anföras mot föräldrafullmakten är att den i för stor utsträckning möjliggör att uppdraget som vårdnadshavare i praktiken överlåts till någon annan.

Inledningsvis ska här framhållas att förekomsten av en föräldrafullmakt inte förändrar det faktum att det är barnets vårdnadshavare som bär ansvaret för barnets personliga förhållanden och ska se till att barnets behov av bland annat omvårdnad, trygghet och en god fostran blir tillgodosedda (6 kap. 1 § och 2 § andra stycket föräldra-

[136] Här kan parentetiskt även nämnas att Ställföreträdarutredningen (SOU 2021:36 s. 456–458) har uppmärksammat att liknande svårigheter kan uppstå när en god man eller förvaltare behöver använda digitala tjänster för huvudmannens räkning. Utredningen har haft kontakter med bland annat Svenska Bankföreningen och Myndigheten för digital förvaltning. Vid dessa kontakter har det framkommit att anpassade tjänster för ställföreträdare kräver att aktörer som tillhandahåller olika digitala tjänster (där e-legitimation används) har tillgång till tillförlitliga uppgifter om ställföreträdares behörighet att rättshandla för huvudmannens räkning. Utredningen lyfter också fram exemplet att vårdnadshavare har omfattande möjligheter att utföra ärenden för barnets räkning med hjälp av digitala tjänster eftersom de som tillhandahåller tjänsterna förlitar sig på uppgifterna i folkbokföringen. Mot bland annat den här bakgrunden föreslår utredningen att det ska införas ett nationellt ställföreträdarregister.

balken). Föräldrafullmaktshavaren utför därför alltid sitt uppdrag vid sidan av vårdnadshavaren, inte i stället för vårdnadshavaren.[137] Om en vårdnadshavare mer eller mindre abdikerar från sitt uppdrag sedan en föräldrafullmakt har lämnats talar det snarast mot att denne är lämplig som vårdnadshavare. I en sådan situation är det knappast föräldrafullmakten i sig som inger betänkligheter.

Det bör dock uppmärksammas att det i andra sammanhang har ansetts att den som har ett personligt uppdrag att vara ställföreträdare för någon endast i begränsad utsträckning kan sätta någon annan i sitt ställe vid utförandet av uppdraget. Detta synsätt kommer exempelvis till uttryck i lagen (2017:310) om framtidsfullmakter.[138] I lagen finns särskilt angivet i vilka undantagssituationer som fullmaktshavaren kan låta någon annan rättshandla för fullmaktsgivaren (29 och 30 §§, se även prop. 2016/17:30 s. 132). Det kan t.ex. handla om att fullmaktshavaren är tillfälligt förhindrad att utföra sitt uppdrag. Även beträffande godmanskap har det framförts liknande uppfattningar om den gode mannens möjligheter att i sin tur utfärda fullmakt till någon annan att agera inom ramen för förordnandet.[139]

En framtidsfullmaktshavare eller en god man företräder en enskild som har ett sådant hjälpbehov att han eller hon har begränsade förutsättningar att sköta sina angelägenheter på egen hand. En vårdnadshavare som lämnar föräldrafullmakt befinner sig inte alls i en sådan situation. I vårdnadshavarens uppdrag ligger tvärtom ett ansvar att bevaka hur föräldrafullmakten används och vid behov återkalla den.

Genom en framtidsfullmakt har den enskilde dessutom tydligt uttryckt ett särskilt förtroende för en viss person att handha hans eller hennes angelägenheter. På motsvarande sätt kan ett förordnande om godmanskap ofta följa den enskildes önskemål om vem som ska utses.

[137] En annan sak är att föräldrafullmaktshavaren måste ha ett stort utrymme att agera på egen hand i förhållande till tredje man i enskilda frågor. I annat fall finns det ingen poäng med en fullmakt.

[138] En framtidsfullmakt är en fullmakt som någon (fullmaktsgivaren) ger åt en fysisk person (fullmaktshavaren) att företräda fullmaktsgivaren för det fall han eller hon på grund av sjukdom, psykisk störning, försvagat hälsotillstånd eller något liknande förhållande varaktigt och i huvudsak inte längre har förmåga att ha hand om de angelägenheter som fullmakten avser (1 §). En framtidsfullmakt får, med undantag för vissa särskilt angivna åtgärder, omfatta personliga och ekonomiska angelägenheter (2 §). Som huvudregel är det fullmaktshavaren som ska bedöma om fullmaktsgivarens situation är sådan att framtidsfullmakten har trätt i kraft (9 §). Tingsrätten kan dock på ansökan av fullmaktshavaren besluta att framtidsfullmakten har trätt i kraft (11 §).

[139] Jfr Svenska Bankföreningen m.fl. (2020). *Bankfrågor för ställföreträdare för barn och vuxna*. Utgåva 4, s. 25. Enligt denna skrivelse kan en god man för enstaka transaktioner eller under en mycket begränsad tidsperiod utfärda fullmakt för någon annan att i den gode mannens ställe agera för den enskildes räkning inom ramen för den gode mannens förordnande.

Det sagda innebär enligt vår uppfattning att exemplen om framtidsfullmakt och godmanskap i viktiga hänseenden skiljer sig från föräldrafullmakten. Vi bedömer inte att uppdraget som vårdnadshavare på motsvarande sätt bör hindra vårdnadshavaren från att lämna föräldrafullmakt och därigenom möjliggöra att andra än vårdnadshavaren själv kan agera i olika frågor som rör barnet.

Till bilden hör vidare att nuvarande regler om vårdnad inte anses hindra att en vårdnadshavare lämnar en omfattande fullmakt till exempelvis den andra vårdnadshavaren. Det kan också diskuteras om uppdraget som vårdnadshavare har samma personliga karaktär som ett godmanskap eller liknande ställföreträdarskap. I vissa fall kan ett barn vara bosatt hos någon annan än vårdnadshavaren och i praktiken fattas i sådana fall en mängd beslut av den som de facto tar hand om barnet. Vårdnadshavaren behåller visserligen sitt rättsliga ansvar och han eller hon behöver alltjämt fatta sådana beslut som det ankommer på vårdnadshavaren att ta ställning till. Likväl måste det sägas att i dessa fall framstår inte det faktiska utövandet av vårdnaden som ett strikt personligt uppdrag.

Med hänsyn till det anförda anser inte vi att föräldrafullmakten ger upphov till några principiella betänkligheter med avseende på vårdnadshavarens roll och ansvar, även om den innebär att vårdnadshavaren delegerar en omfattande rätt till någon annan att agera i frågor som rör barnet. Vårdnadshavaren frånträder inte sin roll, utan syftet är i stället att underlätta det växelvisa ansvarstagande som naturligen sker mellan vuxna i ett barns närhet.

Som närmare utvecklas i avsnitt 14.9.8 måste det vid gemensam vårdnad krävas att båda vårdnadshavarna står bakom en anmälan om föräldrafullmakt. En invändning som kan framföras mot föräldrafullmakten är därför att den skulle kunna medföra en risk för att fler föräldrar begär ensam vårdnad om barnet av det skälet att den andra vårdnadshavaren motsätter sig ett önskemål om att låta förälderns nya partner bli föräldrafullmaktshavare. Det är svårt att ha någon närmare uppfattning om hur stor denna risk är. Vi kan dock konstatera att det redan i dag är möjligt för en ensam vårdnadshavare att ge sin partner en fullmakt att agera i olika frågor som faller inom vårdnaden. Det framstår som osannolikt att föräldrafullmakten, i någon större utsträckning, kommer att förändra föräldrars benägenhet att väcka talan om ensam vårdnad när barnets andra vårdnadshavare motsätter sig att en ny partner involveras i ansvarstagandet om barnet. Samtidigt är det

vår bedömning att föräldrafullmakten kommer underlätta vid fullmaktshavarens kontakter med t.ex. skola och sjukvård på ett annat sätt än en vanlig fullmakt gör i dag. Det går därför inte att utesluta att den i vissa fall kan vara konfliktdrivande och risken för ökade konflikter måste vägas in vid den samlade utvärderingen av det här alternativet.

Ett annat skäl som kan anföras mot föräldrafullmakten är att den kan innebära en risk för att en vårdnadshavare utsätts för otillbörliga påtryckningar eller i värsta fall hot eller våld om han eller hon lever i ett destruktivt förhållande där gränser inte respekteras. Det är också tänkbart att en otillbörlig påverkan kan utövas av en tidigare partner som inte längre är vårdnadshavare, men som ser föräldrafullmakten som en väg att återta kontroll. Risker är det här slaget är samtidigt inte specifika för föräldrafullmakten, utan gäller för många andra frågor som kan uppkomma under eller efter en relation där en part gör sig skyldig till brott mot den andra eller på annat sätt uppvisar ett oacceptabelt beteende.

Det finns således nackdelar som inte går att komma ifrån om det införs en möjlighet för barnets vårdnadshavare att ge andra personer föräldrafullmakt. Dessa nackdelar är samtidigt av mer allmängiltigt slag och framstår inte som utmärkande för föräldrafullmakten. Vid en samlad bedömning är vår slutsats att fördelarna med föräldrafullmakten väger tyngre än nackdelarna. Det här alternativet har enligt vår mening goda förutsättningar att underlätta vardagslivet för familjer där sociala föräldrar utövar ett omfattande föräldraansvar. Detta möjliggör i sin tur att barnets anknytning till sina sociala föräldrar kan stärkas och att det praktiska ansvarstagandet för barnet i större utsträckning kan anpassas efter förhållandena i den enskilda familjen, vilket måste anses vara till barnets bästa.

Vår uppfattning är således att föräldrafullmakten är ett alternativ som bör genomföras. Den närmare utformningen av förslaget behandlas i avsnitt 14.9.

14.7.11 En generell insynsfullmakt som registreras i folkbokföringen

I avsnitt 14.6.3 har vi konstaterat att tillgång till information om barnet i allmänhet framstår som ett något större bekymmer än exempelvis möjligheterna att företräda barnet eller att fatta beslut i frågor som

rör barnet. Ett tänkbart alternativ är därför att på motsvarande sätt som nyss redovisats i fråga om föräldrafullmakten införa en möjlighet att registrera en generell insynsfullmakt och på så sätt – för barnets skull – förbättra förutsättningarna för en social förälder att hålla sig informerad i frågor som rör barnet. De främsta fördelarna med en registrering av fullmakten handlar även här om att undanröja osäkerhet och att underlätta tillgång till digitala plattformar. Det är dock inte givet att en registrerad fullmakt som enbart avser rätten till insyn och information löser sådana problem.

Den osäkerhet som kan finnas hos en del aktörer i fråga om huruvida en fullmakt alls är godtagbar kan säkert undanröjas om fullmakten är registrerad i folkbokföringen. Om det i lag anges att en registrerad insynsfullmakt ger en generell rätt till insyn och tillgång till information finns det också anledning att anta att den registrerade fullmakten kommer att accepteras i större utsträckning än de insynsfullmakter som förekommer i dag. Kartläggningen har dock inte visat att osäkerhet om fullmakters giltighet är ett vanligt förekommande problem. Men en registrerad insynsfullmakt kan, liksom föräldrafullmakten, bidra till att minska den osäkerhet som trots allt finns.

Mer avgörande vid utvärderingen av alternativet att införa en registrerad insynsfullmakt är frågan om det kan medföra att det blir enklare att få tillgång till olika digitala plattformar där mycket av informationen om ett barn i dag finns.

I avsnitt 14.7.7 har vi utvärderat alternativet att ge sociala föräldrar en självständig rätt till insyn och information. Vi har dragit slutsatsen att det inte bör införas en sådan rätt. Ett skäl är att en sådan lösning leder till gränsdragningsproblem när det på en plattform finns funktioner som inte enbart innehåller information. Ett annat skäl är att det beträffande i vart fall en del digitala plattformar finns svårigheter att tekniskt anpassa innehåll efter användare. Vi ser därför en risk att den som har en rätt som enbart tar sikte på informationstillgång kommer att vara fortsatt utestängd från många plattformar. De nu redovisade synpunkterna gör sig gällande även i förhållande till alternativet att registrera en generell insynsfullmakt i folkbokföringen.

Till bilden hör vidare att innehållet på många digitala plattformar förändras och byggs ut över tid. Det går inte att bortse från risken att det uppstår svårigheter vid införandet av nya funktioner om det då behöver göras en bedömning av om funktionen ska vara tillgänglig för den som är registrerad insynsfullmaktshavare. Det är viktigt att

våra förslag inte hämmar en i grund och botten positiv utveckling mot en ökad digitalisering av olika tjänster.

Att tillgång till information framstår som ett något större problem än exempelvis beslutsfattande innebär inte med nödvändighet att det finns en stor efterfrågan på lösningar som enbart tar sikte på informationstillgång. Tvärtom är det – bland annat mot bakgrund av det som har framkommit under djupintervjuerna – rimligt att anta att en vårdnadshavare som har förtroende för att en social förälder hanterar information om barnet i de flesta fall har en tillit som sträcker sig längre än så.

I de fall en rätt till insyn i stället aktualiseras i en konflikt mellan vårdnadshavare och social förälder bör det vidare ligga närmare till hands att utfärda en vanlig insynsfullmakt på samma sätt som ibland sker i samband med vårdnadstvister mellan rättsliga föräldrar. I dessa fall kan fullmaktshavaren få tillgång till information genom direktkontakter med t.ex. barnets skola eller vårdcentral.

Sammantaget är det vår uppfattning att det inte finns tillräckliga skäl att föreslå en ordning som innebär att även generella insynsfullmakter kan registreras i folkbokföringen.

14.7.12 Ökade möjligheter för vårdnadshavare att dela med sig av familjeförmåner

I enkätundersökningen med vuxna respondenter var det en relativt stor minoritet som svarade att de har upplevt stora eller mycket stora problem med föräldrapenningen. Det var något färre som hade samma uppfattning om den tillfälliga föräldrapenningen.

Även om undersökningen indikerar att det är respondenterna med de yngsta barnen som upplever störst problem med föräldrapenningen inställer sig frågan om resultatet av undersökningen delvis återspeglar förhållandena före 2019 års reform av reglerna om föräldrapenning (se om dessa förändringar i avsnitt 14.5.4.). För många familjer där sociala föräldrar tar föräldraansvar finns det numera goda möjligheter att fördela dagar med föräldrapenning mellan vårdnadshavare och sociala föräldrar. Att reglerna förändrats i närtid innebär att det finns goda skäl att inkludera dessa i de informationsinsatser som vi föreslår i avsnitt 14.8.

I intervjustudien finns exempel på sociala föräldrar som inte har möjlighet att vara föräldralediga eftersom de inte ingår i den person-

krets som vid tillämpningen av bestämmelserna om föräldrapenning är likställd med en förälder. Det handlar om sociala föräldrar som inte bor med någon av barnets rättsliga föräldrar. För bland annat barn i sådana familjekonstellationer vore det värdefullt om vårdnadshavaren hade en möjlighet att överlåta en del av sin rätt till föräldrapenning till en person som faller utanför den krets som i dag är likställd med en förälder.

Som vi närmare redogör för i avsnitt 14.5.4 lämnade Utredningen om en modern föräldraförsäkring ett förslag om en sådan förändring i sitt betänkande Jämställt föräldraskap och goda uppväxtvillkor – en ny modell för föräldraförsäkringen (SOU 2017:101). I betänkandet (s. 548) gör utredningen bland annat den bedömningen att för barn i familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar, skulle förslaget underlätta möjligheterna till anknytning och till att bygga upp och behålla nära och långvariga relationer, samt att få en vardaglig kontakt och insyn i förskole- och skolverksamhet m.m. Utredningen pekar vidare på att det kan vara en trygghet för barn att ha nära relationer till flera vuxna och att det är också en fördel om sådana relationer kan grundläggas tidigt i ett barns liv.

Vi ansluter oss till denna bedömning och instämmer även i övrigt i de överväganden som ligger till grund för den tidigare utredningens förslag. Således är det även vår uppfattning att en vårdnadshavare bör ha möjlighet att överlåta en del av sin rätt till föräldrapenning till en person som inte är barnets förälder och inte heller är likställd med en förälder enligt 11 kap. 4 § socialförsäkringsbalken. I sammanhanget noterar vi samtidigt att det nu berörda förslaget är en del i ett omfattande reformpaket som den tidigare utredningen har lagt fram.

I övrigt bedömer vi inte att det finns skäl att vidta några åtgärder när det gäller lagstiftningen kring familjeförmåner.

14.7.13 Sammanfattning

Den ovan redovisade utvärderingen har alltså lett oss till slutsatsen att några av de åtgärder som vi har övervägt bör genomföras. Detta i syfte att dels förbättra förutsättningarna för barn att upprätthålla en relation med sina sociala föräldrar efter en separation eller en förälders dödsfall, dels underlätta vardagen för familjer där sociala föräldrar tar föräldraansvar. De förslag som vi vill gå vidare med är följande:

– informationsinsatser (avsnitt 14.7.2 och 14.7.9),
– en självständig talerätt för sociala föräldrar i frågor om umgänge (avsnitt 14.7.5),
– utökade möjligheter till samarbetssamtal (avsnitt 14.7.6), och
– en mer generell fullmakt som registreras i folkbokföringen, s.k. föräldrafullmakt (avsnitt 14.7.10).

I de följande avsnitten (14.8–14.11) tar vi ställning till den närmare utformningen av förslagen. Det är delvis en mer teknisk framställning. De mer principiella övervägandena återfinns främst i det här avsnittet (14.7) och avsnitt 14.6.

Sist i kapitlet redovisar vi vår bedömning av om det finns anledning att i något avseende ändra reglerna om vårdnad (avsnitt 14.12 och 14.13). Som vi tidigare förklarat är sådana ändringar enligt våra direktiv en sistahandslösning som förutsätter att reformbehovet inte kan tillgodoses med de förslag som vi i övrigt lämnar (se närmare om detta i avsnitt 14.7.1).

14.8 Informationsinsatser för familjer där sociala föräldrar finns

Bedömning: Regeringen bör ge Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd i uppdrag att genomföra informationsinsatser med målsättningen att öka kunskapen om olika regler som inkluderar sociala föräldrar och om de möjligheter som finns att på olika sätt ge sociala föräldrar ett rättsligt mandat att agera i frågor som rör barnet.

Uppdraget ska utföras i samråd med andra relevanta aktörer, såsom Försäkringskassan och Skatteverket.

14.8.1 Inledning

Det är viktigt att familjer där sociala föräldrar finns är medvetna om hur relevanta regler ser ut och känner till de möjligheter som finns att på olika sätt involvera en social förälder i ansvarstagandet för barnet. Som vi tidigare har lyft fram kan familjernas vardagsliv förenklas om

sådan kunskap finns, och i förlängningen kan det också bidra till att barnets rätt till sina sociala föräldrar stärks.

Som vi närmare utvecklar i avsnitt 14.7.9 finns det enligt vår uppfattning goda skäl att vidta åtgärder för att öka användningen av fullmakter bland familjer där sociala föräldrar tar föräldraansvar. Det finns ett behov av att öka medvetenheten om hur fullmakter fungerar och hur dessa kan användas.

Men det är inte enbart i fråga om fullmakter som det finns ett behov av informationsinsatser. Det finns även skäl att låta informationsinsatserna omfatta andra regler som tar sikte på eller annars inkluderar sociala föräldrar. I den ovan redovisade utvärdering av tänkbara åtgärder (avsnitt 14.7.2 och 14.7.9) konstaterar vi att insatserna bör inkludera bland annat bestämmelserna om barns rätt till umgänge med andra än rättsliga föräldrar och socialförsäkringsbalkens regler angående vårdnadshavarens möjligheter att avstå föräldrapenning till den som omfattas av det utvidgade föräldrabegreppet enligt 11 kap. 4 §.

Som framgår av senare avsnitt lämnar vi i det här betänkandet också flera förslag som syftar till att stärka barns rätt till sociala föräldrar och att förbättra de juridiska förutsättningarna för en social förälder att vara delaktig i barnets omsorg och fostran. Vi föreslår bland annat att vårdnadshavaren ska ha möjlighet att lämna en särskild form av fullmakt, s.k. föräldrafullmakt, till exempelvis en social förälder (se avsnitt 14.9). Vidare föreslår vi förändringar av regelverket kring umgänge (se avsnitt 14.10). Om dessa förslag genomförs bör information om de nya reglerna ingå i informationsinsatserna.

Mot denna bakgrund anser vi att regeringen bör ge en myndighet i uppdrag att svara för informationsinsatser som ska ha målsättningen att öka kunskapen om olika regler som inkluderar sociala föräldrar och de möjligheter som finns att på olika sätt att ge sociala föräldrar ett rättsligt mandat att agera i frågor som rör barnet.

14.8.2 Vilken myndighet bör ha huvudansvaret för insatserna?

Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd (MFoF) ansvarar för kunskapsförmedling i frågor som rör socialnämndernas familjerättsliga ärenden om bland annat barns vårdnad, boende och umgänge (se förordningen [2017:292] med instruktion för Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd). MFoF ansvarar alltså redan

i dag för kunskapsstödet när det gäller frågor om umgänge. Vidare har fullmaktsfrågor i familjerättsliga sammanhang ett visst samband med frågor om vårdnad. I den mån det förekommer att familjer kontaktar någon offentlig institution med frågor om fullmakter för sociala föräldrar är det sannolikt landets familjerätter man vänder sig till. I intervjustudien finns det exempel på familjer som har gjort det. Det är också tänkbart att familjerätterna skulle möta fler sådana familjer om socialnämndernas uppdrag att anordna samarbetssamtal utökas på det sätt som föreslås i avsnitt 14.11. Med hänsyn till det som nu har sagts är det vår uppfattning att MFoF är den myndighet som bör få regeringens uppdrag att ansvara för informationsinsatserna.

14.8.3 Vad bör informationsinsatserna bestå i och hur kan de genomföras?

Informationsinsatser kan genomföras på olika sätt och det bör överlåtas till MFoF att bestämma vad som är mest ändamålsenligt. Men det kan t.ex. handla om att ta fram beskrivningar av gällande rätt och olika exempel på hur fullmakter kan se ut. Informationen bör rikta sig till enskilda som ingår i familjer med sociala föräldrar. Sådana familjer kan dock inte enkelt identifieras i folkbokföringen (se avsnitt 14.2) och det är därför ingen framkomlig väg att distribuera information direkt till hushållen. I stället kan information exempelvis publiceras på myndighetens hemsida eller på lämpligt sätt distribueras till landets familjerätter, vissa intresseorganisationer eller andra relevanta aktörer som i sitt arbete kommer i kontakt med familjer inom målgruppen. Om sådana aktörer uppmärksammas om den information som MFoF tar fram kan de i sin tur hänvisa till informationen eller utgå från den i sitt stöd till familjerna. Informationsinsatserna kan också handla om att uppdatera handböcker och andra rutindokument som används av familjerätterna.[140]

Uppdraget bör genomföras i samråd med andra berörda myndigheter, exempelvis Försäkringskassan. Om det, som vi föreslår i avsnitt 14.9, införs en möjlighet att i folkbokföringen registrera en upp-

[140] Om vårt förslag att utöka kommunernas skyldighet att anordna samarbetssamtal genomförs kommer dessa dokument att behöva uppdateras (se vidare avsnitt 14.11). Det är i så fall lämpligt att även inkludera information om fullmakter eftersom det är tänkbart att frågan om fullmakt ibland kan vara avgörande för att nå enighet mellan en rättslig och social förälder. Det är troligt att diskussioner om fullmakter kommer att vara mer frekvent förekommande i samtal mellan rättsliga och sociala föräldrar än i sådana som förs mellan två rättsliga föräldrar.

gift om föräldrafullmakt kan samråd lämpligen ske även med Skatteverket. Det kan också finnas anledning att inhämta information från olika aktörer som tillhandahåller standardiserade fullmakter för vissa ärenden, t.ex. finns det hos E-hälsomyndigheten blanketter för fullmakter som vårdnadshavare kan använda för att ge en annan privatperson rätt att utföra barnets apoteksärenden.

Det viktiga är att informationen finns samlad samt att den är lättillgänglig och anpassad för den som inte har några förkunskaper om relevant juridik.

Det bör också övervägas hur information kan anpassas och tillgängliggöras för barn. Sett ur ett barnrättsperspektiv är det viktigt att också barn, i takt med stigande ålder och mognad, kan bilda sig en uppfattning om vad som gäller i olika frågor om det rättsliga ansvaret för dem. Barnombudsmannen har på sin hemsida samlat och på ett enkelt sätt förklarat bland annat många juridiska termer som barn kan komma i kontakt med i olika sammanhang, t.ex. under handläggningen av ett ärende hos socialtjänsten eller ett mål i domstol. Det kan därför finnas anledning att involvera även Barnombudsmannen i arbetet med informationsinsatser.

14.9 Föräldrafullmakt – en ny form av fullmakt

14.9.1 Inledning

Vi har i avsnitt 14.7.10 föreslagit att det ska införas en mer generell fullmakt som registreras i folkbokföringen (föräldrafullmakt). Som närmare framgår av våra överväganden i det avsnittet kan en föräldrafullmakt i korthet beskrivas på följande sätt.

Det som särskiljer föräldrafullmakten från andra fullmakter är att uppgift om fullmakten ska registreras i folkbokföringen. Vidare ska med status som föräldrafullmaktshavare följa en bred, förutbestämd och i lag angiven behörighet att agera i olika frågor som rör barnet. På så sätt ska förhållandena i stor utsträckning motsvara de som gäller för vårdnadshavare. Samtidigt handlar det inte om en självständig rättighet, utan en fullmakt som barnets vårdnadshavare förfogar över. Förfarandet med registrering i folkbokföringen innebär att fullmakten ska lämnas genom att vårdnadshavaren gör en anmälan till Skatteverket. Föräldrafullmakten är således inte någon skriftlig fullmakt och den motsvarar inte heller någon annan befintlig fullmaktstyp.

Inledningsvis kan det även tilläggas att det i fråga om anmälningsförfarandet finns ett näraliggande exempel som vi kommer att återkomma till i flera frågor. Det handlar om den möjlighet som föräldrar har att i vissa fall få gemensam vårdnad genom registrering hos Skatteverket efter anmälan av dem båda (6 kap. 4 § andra stycket föräldrabalken).

Vi övergår nu till att redogöra för våra överväganden om hur själva regelverket kring föräldrafullmakter ska se ut.

14.9.2 En ny lag om föräldrafullmakter

Förslag: Det ska införas en särskild lag om föräldrafullmakter. Den nya lagen ska benämnas lagen om föräldrafullmakter.

Bestämmelser som upplyser om innehållet i den nya lagen ska föras in i 6 och 10 kap. föräldrabalken samt i 12 kap. offentlighets- och sekretesslagen.

Det ska införas en särskild lag om föräldrafullmakter

Föräldrafullmakten är en ny rättsfigur och bestämmelser om denna kan inte med enkelhet inordnas i föräldrabalkens struktur. I de allra flesta fall kommer behörigheten, som framgår nedan, inte bara att omfatta barnets personliga angelägenheter, utan i viss mån även ekonomiska angelägenheter. Det förstnämnda är frågor som rör vårdnaden om barnet, vilket regleras i 6 kap. Det sistnämnda sorterar däremot under förmynderskap, vilket regleras i 10 kap. och 12–16 kap. Bestämmelser om föräldrafullmakter kan därför inte hållas helt samlade om dessa förs in föräldrabalken. Det finns också en risk för att föräldrafullmakter uppfattas som mer jämförbara med vårdnadsansvar och förmynderskap än vad de i själva verket är om reglerna inordnas i befintliga kapitel i föräldrabalken.

Föräldrafullmakt är vidare en särskild form av fullmakt som ligger utanför förmögenhetsrättens område. De allmänna bestämmelserna om fullmakter i lagen (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område (avtalslagen) är därför inte direkt tillämpliga i förhållande till föräldrafullmakter och i vissa avseenden lämpar sig dessa bestämmelser inte heller för en analog tillämpning.

Vidare är – som vi utvecklar i avsnitt 14.9.11 – reglerna om sysslomän i 18 kap. handelsbalken av begränsad relevans för uppdragsförhållandet mellan vårdnadshavaren och föräldrafullmaktshavaren. Som framgår av de fortsatta övervägandena ser vi därför ett visst behov av särskilda regler om föräldrafullmaktshavarens ansvar vid fullgörandet av uppdraget och om förhållandet till tredje man[141] (se vidare avsnitt 14.9.11 och 14.9.12). Även detta talar för att regler om föräldrafullmakter bör samlas i en egen lag.

Sammanfattningsvis föreslår vi att föräldrafullmakter regleras i en särskild lag. Den nya lagen ska benämnas lagen om föräldrafullmakter.

Bestämmelser som upplyser om innehållet i lagen om föräldrafullmakter ska föras in i 6 och 10 kap. föräldrabalken samt i 12 kap. offentlighets- och sekretesslagen

Det framstår som lämpligt att i 6 kap. föräldrabalken föra in en upplysning om att det i lagen om föräldrafullmakter finns bestämmelser om att barnets vårdnadshavare kan ge andra personer rätt att handla i frågor som rör barnets personliga angelägenheter. En sådan upplysning kan vara värdefull för den som läser 6 kap. föräldrabalken med syftet att ta reda på om någon annan än en vårdnadshavare på något sätt kan involveras eller fatta beslut i frågor som rör barnet.

En motsvarande upplysning bör föras in i 10 kap. föräldrabalken, där allmänna bestämmelser om förmyndare finns.

Slutligen finns det skäl att på liknande sätt införa en upplysning om innehållet i lagen om föräldrafullmakter i anslutning till bestämmelsen i 12 kap. 3 § offentlighets- och sekretesslagen (2009:400), vilken reglerar sekretess i förhållande till vårdnadshavare. Det är viktigt att den som ska tillämpa en sekretessbestämmelse enkelt kan hitta relevanta bestämmelser om förhållandet mellan sekretess till skydd för barnet och den som är föräldrafullmaktshavare.

[141] Med ”tredje man” avses i fullmaktsrättsliga sammanhang den motpart gentemot vilken fullmaktshavaren företar en rättshandling (se t.ex. Adlercreutz, Axel och Mulder, Johann Bernard [2021]. *Avtal. Lärobok i allmän avtalsrätt* [JUNO Version 14] s. 76.

14.9.3 Föräldrafullmaktens innebörd

Förslag: En föräldrafullmakt ska vara en fullmakt som ett barns vårdnadshavare ger åt en viss person (föräldrafullmaktshavaren) genom en anmälan till Skatteverket. Uppgift om föräldrafullmakt ska registreras i folkbokföringsdatabasen.

Föräldrafullmakten ska ge föräldrafullmaktshavaren en i lagen angiven behörighet att i vårdnadshavares ställe företräda barnet, fatta beslut i frågor som rör barnet och ta del av uppgifter om barnet. Behörigheten ska i princip sammanfalla med den som en vårdnadshavare har att agera på egen hand när ett barn står under vårdnad av två vårdnadshavare.

En föräldrafullmakt ska vara ett personligt uppdrag som föräldrafullmaktshavaren inte kan överlåta åt någon annan.

Bedömning: En tredje man bör inte vara skyldig att godta en föräldrafullmakt.

En föräldrafullmakt ska vara en fullmakt som ett barns vårdnadshavare ger åt en viss person (föräldrafullmaktshavaren) genom en anmälan till Skatteverket

I likhet med andra fullmakter innebär föräldrafullmakten att fullmaktshavaren får en rätt att agera i fullmaktsgivarens ställe. Som redan har framgått är det i det här fallet vårdnadshavaren som är fullmaktsgivare. Men indirekt handlar föräldrafullmaktshavaren även i barnets ställe, eftersom vårdnadshavaren i sin tur är barnets legala ställföreträdare. Som vi återkommer till i avsnitt 14.9.11 får detta förhållande viss betydelse för hur reglerna om föräldrafullmaktshavarens fullgörande av uppdraget bör utformas. Det motiverar också, som vi redovisar i avsnitt 14.9.7 och 14.9.8, att barnet i vissa fall får ett avgörande inflytande i frågor om föräldrafullmakter. Föräldrafullmaktshavaren är således en mellanman; inte en person som agerar för egen del i de frågor som faller inom hans eller hennes behörighet. Föräldrafullmakten är en ny rättsfigur, men föräldrafullmaktshavaren är inte ytterligare en legal ställföreträdare för barnet. Behörigheten vilar fullt ut på föräldrafullmakten och som har nämnts ovan är det vårdnadshavaren som förfogar över den.

Det bör återigen understrykas att föräldrafullmakten är ett alternativ som bygger på delegation av rättigheter och ett samförstånd mellan involverade parter. Även om föräldrafullmakten innebär att någon annan än en vårdnadshavare kan agera i frågor som rör barnet är det därför alltid vårdnadshavaren som till syvende och sist har sista ordet. Ett undantag är naturligtvis frågor där barnet har egen bestämmanderätt även om han eller hon inte har fyllt 18 år. I sådana frågor bestämmer följaktligen varken vårdnadshavaren eller föräldrafullmaktshavaren.

Vad som ska framgå av lag är föräldrafullmaktshavarens *behörighet*, eller med andra ord vad föräldrafullmaktshavaren *kan* göra. Men i enlighet med det som har sagts i föregående stycke kan vårdnadshavaren, precis som andra fullmaktsgivare, genom instruktioner till föräldrafullmaktshavaren inskränka *befogenheten*, dvs. vad fullmaktshavaren *får* göra.[142] Det står också vårdnadshavaren fritt att när som helst återkalla föräldrafullmakten. En annan ordning, dvs. att föräldrafullmakten inte utan vidare kan återkallas eller att föräldrafullmaktshavarens röst inte är underordnad vårdnadshavarens, skulle innebära att det inte längre handlar om en fullmakt och att föräldrafullmaktshavaren i praktiken får en position som närmast motsvarar en vårdnadshavare.[143]

I det som nu har sagts ligger också att vårdnadshavarens egna förutsättningar att handla i frågor som rör barnet inte påverkas av att han eller hon lämnar en föräldrafullmakt.

När det gäller föräldrafullmaktshavarens befogenhet bör det för tydlighets skull även tilläggas att rätten enligt föräldrafullmakten måste härledas till båda vårdnadshavarna om barnet står under vårdnad av två vårdnadshavare. Om det kommer till föräldrafullmaktshavarens kännedom att vårdnadshavarna har motstridiga uppfattningar i en viss fråga, innebär det enligt vår uppfattning att föräldrafullmaktshavarens befogenhet inskränks såvitt gäller den frågan. Föräldrafullmaktshavaren får inte handla i enlighet med en vårdnadshavares vilja om det står i strid med den andra vårdnadshavarens uppfattning. Utgångspunkten är emellertid att det är behörigheten som sätter gränserna för föräldra-

[142] Vi återkommer i avsnitt 14.9.11 och 14.9.12 till frågorna om vad som gäller i förhållande till vårdnadshavaren respektive tredje man om föräldrafullmaktshavaren handlar utan behörighet eller i strid med sin befogenhet.

[143] Enligt våra direktiv är utgångspunkten att ett behov av att stärka barnets rätt till sociala föräldrar ska tillgodoses genom andra åtgärder än att utvidga kretsen av vårdnadshavare. Vi behandlar därför frågor om vårdnad i separata avslutande avsnitt (14.12 och 14.13).

fullmaktshavarens handlingsutrymme. Det ligger på vårdnadshavarna att förmedla en eventuell befogenhetsinskränkning till föräldrafullmaktshavaren. Denne behöver alltså själv inte aktivt undersöka om det finns meningsskiljaktigheter mellan vårdnadshavarna innan en viss handling vidtas med stöd av fullmakten.[144]

Vidare ska här understrykas att föräldrafullmaktshavaren inte omfattas av bestämmelser som gäller för vårdnadshavare, t.ex. regler om skadeståndsskyldighet för barnets handlande eller om vite när skolplikten inte fullgörs.[145] Föräldrafullmaktshavaren är inte en vårdnadshavare. Vad som gäller för föräldrafullmaktshavaren följer i stället av fullmakten. En annan sak är att föräldrafullmaktshavarens behörighet enligt fullmakten, som vi utvecklar närmare nedan, i olika avseenden kan ansluta till det som gäller för vårdnadshavare. Men det innebär aldrig att en bestämmelse som gäller för vårdnadshavare blir direkt tillämplig i förhållande till föräldrafullmaktshavaren.

Som har berörts redan inledningsvis är en sak som kännetecknar föräldrafullmakten att den förutsätter att vårdnadshavaren gör en anmälan om fullmakten till Skatteverket. Skälet till detta är att uppgift om föräldrafullmakten, som vi återkommer till i avsnitt 14.9.6, ska registreras i folkbokföringen för att fullmakten ska träda i kraft. Skatteverket ansvarar för folkbokföringen och bör därför vara beslutsmyndighet i ärenden om föräldrafullmakter. Som vi utvecklar närmare längre fram kommer handläggningen av en sådan anmälan att inskränka sig till en kontroll av ett fåtal mer formella krav som inte kräver någon egentlig prövning (se främst avsnitt 14.9.5 och 14.9.8). Det kan dock redan här slås fast att en mer ingående prövning med inslag av exempelvis olika lämplighetsöverväganden vore svårförenlig med det grundläggande förhållandet att det handlar om en fullmakt som vårdnadshavaren i princip disponerar över.[146]

Sammanfattningsvis lämnar alltså vårdnadshavaren föräldrafullmakten till föräldrafullmaktshavaren genom att uppge denne i sin anmälan om föräldrafullmakt till Skatteverket.

---

[144] Som framgår av avsnitt 14.9.11 föreslår vi dock att föräldrafullmaktshavaren ska vara skyldig att, om det är möjligt, samråda med barnets vårdnadshavare i viktiga frågor.

[145] Se 3 kap. 5 § skadeståndslagen (1972:207) och 7 kap. 23 § skollagen (2010:800). Det framstår för övrigt inte heller som motiverat att låta föräldrafullmaktshavaren omfattas av dessa bestämmelser. Föräldrafullmaktshavaren bär inte det grundläggande ansvaret för barnets förhållanden.

[146] Se dock avsnitt 14.9.7 och 14.9.8 om äldre barns självbestämmanderätt i frågor om föräldrafullmakter.

Slutligen bör sägas något om den omständigheten att alla barn inte står under vårdnad av sina föräldrar. En del barn har särskilt förordnade vårdnadshavare eller en tillfällig vårdnadshavare (jfr 6 kap. 2 § första stycket föräldrabalken). Enligt vår uppfattning bör föräldrafullmakten finnas tillgänglig för samtliga kategorier av vårdnadshavare.

Ett barn kan stå under vårdnad av särskilt förordnade vårdnadshavare under en mycket lång tid. En del barn har särskilt förordnade vårdnadshavare under hela sin uppväxt. Det framstår därför som uppenbart att behovet av föräldrafullmakter inte behöver skilja sig åt beroende på om barnet står under vårdnad av sina föräldrar eller har särskilt förordnade vårdnadshavare.

Däremot kan det antas att det sällan blir aktuellt för en tillfällig vårdnadshavare att lämna föräldrafullmakt till någon. I enskilda fall kan dock uppdraget som tillfällig vårdnadshavare bestå under en förhållandevis lång tid. I uppdraget kan också ligga att den tillfälliga vårdnadshavaren samarbetar med ett familjehem som barnet har placerats i. Det är därför tänkbart att det i vissa fall kan finnas skäl för en tillfällig vårdnadshavare att lämna föräldrafullmakt till en familjehemsförälder. Vidare är en tillfällig vårdnadshavare likställd med andra vårdnadshavare även i flera andra situationer som i praktiken sällan inträffar under tiden som uppdraget pågår, t.ex. i fråga om samtycke till adoption. När reglerna om tillfälliga vårdnadshavare infördes framhölls det att en tillfällig vårdnadshavare bör ha samma rättsliga ansvar, uppgifter och rätt att bestämma i frågor som rör barnet som en särskilt förordnad vårdnadshavare, låt vara att innehållet i ansvaret och uppgifterna i praktiken kan se annorlunda ut (se prop. 2020/21:150 s. 95 och 96).

Mot denna bakgrund ser vi inte någon anledning att utesluta tillfälliga vårdnadshavare från föräldrafullmaktens tillämpningsområde.

Uppgift om föräldrafullmakt ska registreras i folkbokföringsdatabasen

Något som särskilt utmärker föräldrafullmakten är alltså att dess förekomst är förbunden med registreringen i folkbokföringen och att den behörighet som följer av fullmakten är förutbestämd och definierad i lag. De här momenten är, som vi närmare redogör för i avsnitt 14.7.10, kritiska för att föräldrafullmakten ska få avsedd effekt.

Det är också uppgifterna i folkbokföringen som visar att föräldrafullmakten finns. På samma sätt som med vårdnad ska det därför av folkbokföringsbilden för det registrerade barnet framgå vem som har föräldrafullmakt (föräldrafullmaktshavare). Fullmakten blir på så sätt känd för aktörer som hämtar uppgifter från folkbokföringen och kan i andra fall styrkas med ett personbevis. Genom registreringen får föräldrafullmaktshavaren den behörighet som följer av lagen om föräldrafullmakter.

När Skatteverket tar emot en anmälan om föräldrafullmakt ska myndigheten alltså registrera uppgift om föräldrafullmakten i folkbokföringsdatabasen. Av anmälan ska det därför framgå vem som ska vara föräldrafullmaktshavare (se avsnitt 14.9.8). Registrering förutsätter också att övriga krav som gäller för föräldrafullmakter är uppfyllda (se främst avsnitt 14.9.5 och 14.9.8).

Föräldrafullmakten ska ge föräldrafullmaktshavaren en i lagen angiven behörighet som i princip ska sammanfalla med den som en vårdnadshavare har att agera på egen hand när ett barn har två vårdnadshavare

Av skäl som redovisas i avsnitt 14.7.10 är det nödvändigt att föräldrafullmaktshavarens behörighet är förutbestämd och definierad i lag. Det finns inte utrymme för en individuell anpassning av föräldrafullmaktshavarens behörighet. Frågan är i stället hur omfattande den behörighet som måste tillkomma varje föräldrafullmaktshavare ska vara.

Avsikten med föräldrafullmakten är i första hand att underlätta ansvarsfördelningen i familjer där sociala föräldrar tar ett omfattande föräldraansvar. Tanken är att föräldrafullmaktshavaren i princip ska ha samma förutsättningar som vårdnadshavaren att ta del i det dagliga ansvaret för barnet. Det ska i möjligaste mån undvikas att barnet drabbas av negativa konsekvenser till följd av att föräldrafullmaktshavaren saknar förutsättningar att agera i olika frågor som uppkommer i barnets vardag.

Det är också angeläget att minimera risken för att gränsdragningsproblem uppstår när föräldrafullmaktshavaren agerar med stöd av fullmakten. Om det är svårt att avgöra vad föräldrafullmakten egentligen omfattar finns det en avsevärd risk att den inte får önskat genomslag i praktiken. Det krävs att föräldrafullmakten vinner en bred acceptans om den ska ha förutsättningar att förenkla familjernas var-

dagsliv. Med hänsyn till hur problembilden ser ut gäller detta – som vi närmare utvecklar i avsnitt 14.7.10 – i synnerhet i förhållande till aktörer som använder digitala plattformar där funktioner av olika slag förekommer. I dessa fall är det kritiskt att föräldrafullmaktshavarens behörighet inte är för snäv.

Mot denna bakgrund bör föräldrafullmaktshavaren ha en omfattande behörighet att företräda barnet, fatta beslut i frågor som rör barnet och ta del av uppgifter om barnet. Behörigheten bör dessutom utformas så att det så långt möjligt kan undvikas att föräldrafullmaktshavarens rätt blir ifrågasatt. Enligt vår bedömning är det därför lämpligt att behörigheten får ansluta till det som gäller för vårdnadshavarens rätt att agera i olika frågor som rör barnet.

Det finns emellertid – oavsett om barnet har en eller två vårdnadshavare – starka skäl för att undvika en ordning som innebär att föräldrafullmaktshavaren i praktiken får en mer långtgående behörighet att agera på egen hand än vad en vårdnadshavare har när ett barn står under vårdnad av två vårdnadshavare. Skälen för det är följande.

När en föräldrafullmakt är i kraft finns det alltid mer än en person som kan fatta beslut kring barnet. I det hänseendet påminner situationen om den som gäller vid gemensam vårdnad. Vidare bör man här fästa särskilt avseende vid den omständigheten att föräldrafullmakter inte avser några specifikt utpekade frågor. Föräldrafullmakter kommer därför att kunna användas på ett sätt som inte fullt ut kan överblickas vid tidpunkten för registreringen. Det framstår som något konstlat att argumentera för att barnets vårdnadshavare genom att anmäla någon som föräldrafullmaktshavare – om det med uppdraget skulle följa en behörighet som motsvarar den som en ensam vårdnadshavare har – eftersträvat eller i realiteten ens tagit ställning till att föräldrafullmaktshavaren får större möjligheter att agera på egen hand än vad de själva har. Tvärtom torde en sådan följd komma som en överraskning för de flesta vårdnadshavare. Det är i stället rimligt att anta att barnets vårdnadshavare i de allra flesta fall inte har någon önskan att ge föräldrafullmaktshavaren ett mandat som är så vidsträckt att det motsvarar det som gäller för den som har ensam vårdnad om ett barn. På liknande sätt kan man utgå från att den som är ensam vårdnadshavare i regel inte vill att den som blir föräldrafullmaktshavare ska ha en behörighet som är mer långtgående än den som hade följt om det i stället hade handlat om ett avtal om gemensam vårdnad.

Inte minst ligger det i barnets intresse att det finns vissa begränsningar för vad en person har möjlighet att göra på egen hand när det är flera personer som utövar ett föräldraansvar tillsammans. I allmänhet innebär sådana begränsningar ett skydd mot att alltför ingripande åtgärder vidtas utan att det finns ett samförstånd kring dessa. Om sådana åtgärder utförs trots att det inte råder enighet kan det orsaka allvarliga konflikter som går ut över barnet. I dessa fall är det därför rimligt att det som utgångspunkt krävs att vårdnadshavarens konkreta samtycke till den specifika åtgärden säkerställs. Även utifrån barnets intresse finns det alltså skäl att begränsa föräldrafullmaktshavarens handlingsutrymme så att detta inte sträcker sig längre än det som gäller för en vårdnadshavares möjligheter att agera ensam vid gemensam vårdnad.

Det finns dessutom fler omständigheter som ur ett barnperspektiv talar i samma riktning.

Om föräldrafullmaktshavaren har en behörighet som motsvarar den som en ensam vårdnadshavare har, finns det en risk att föräldrafullmaktshavaren och vårdnadshavaren på var sitt håll fattar motstridiga beslut i en för barnet ingripande fråga. I tidigare lagstiftningsärenden har den risken ansetts tala mot att ändra reglerna om gemensam vårdnad så att fler beslut än i dag får fattas av en vårdnadshavare ensam (se bland annat SOU 2005:43 s. 141, 146 och 147 och SOU 2007:52 s. 99–101).

En viktig skillnad i jämförelse med gemensam vårdnad är att vårdnadshavaren kan återkalla en föräldrafullmakt eller genom instruktioner till föräldrafullmaktshavaren inskränka hans eller hennes befogenhet. Men om det brister i kommunikationen kan skadan redan vara skedd när det uppdagas att föräldrafullmaktshavaren och vårdnadshavaren har fattat oförenliga beslut på var sitt håll. Även risken för motstridiga beslut i ingripande frågor talar alltså för att begränsa föräldrafullmaktshavarens behörighet så att denna inte sträcker sig längre än den som tillkommer en vårdnadshavare ensam när ett barn står under vårdnad av två vårdnadshavare.

Sammanfattningsvis är det enligt vår bedömning inte lämpligt att den behörighet som följer med en så allmän delegation som föräldrafullmakten innebär, ska täcka även sådana situationer där en av två vårdnadshavare inte utan vidare kan agera på egen hand. Behörigheten bör i stället utformas så att den i princip sammanfaller med det utrymme som en vårdnadshavare har att agera ensam när ett barn har

två vårdnadshavare, och det oavsett om barnet i det enskilda fallet står under vårdnad av en eller två vårdnadshavare.

En fördel med att begränsa föräldrafullmaktshavarens behörighet på det sätt som nu har beskrivits är vidare att det inte medför andra tillämpningsproblem än de som redan i dag kan uppkomma i fråga om gränsdragningen för en vårdnadshavares utrymme att agera ensam vid gemensam vårdnad.

Det som hittills har redovisats är alltså de principiella utgångspunkterna för föräldrafullmakthavarens behörighet. Vi återkommer i avsnitt 14.9.4 till de skilda konsekvenser som dessa ställningstaganden får för utformningen av behörigheten beträffande å ena sidan barnets personliga angelägenheter, och å andra sidan barnets ekonomiska angelägenheter.

En föräldrafullmakt ska vara ett personligt uppdrag som föräldrafullmaktshavaren inte kan överlåta åt någon annan

Redan den omständigheten att föräldrafullmakten följer av registrering i folkbokföringen innebär att föräldrafullmaktshavaren inte har möjlighet att överlåta föräldrafullmakten till någon annan. En föräldrafullmaktshavare kan inte heller låta någon annan utföra uppdraget med stöd av en ordinär fullmakt eftersom föräldrafullmakten är ett personligt uppdrag som bygger på att vårdnadshavaren har ett förtroende för just föräldrafullmaktshavaren. Det ligger alltså enligt vår uppfattning redan i uppdragets natur att rätten enligt föräldrafullmakten inte får överlåtas. Samtidigt bedömer vi att det finns ett värde att låta den principen komma till uttryck i lagtexten. Vi föreslår därför att det i lagen om föräldrafullmakter förs in en bestämmelse som klargör att den rätt som följer med föräldrafullmakten inte får överlåtas på annan person.

I lagen (2017:310) om framtidsfullmakter[147] finns vissa undantag från principen att framtidsfullmaktshavaren fullgör sitt uppdrag per-

[147] En framtidsfullmakt är en fullmakt som någon (fullmaktsgivaren) ger åt en fysisk person (fullmaktshavaren) att företräda fullmaktsgivaren för det fall han eller hon på grund av sjukdom, psykisk störning, försvagat hälsotillstånd eller något liknande förhållande varaktigt och i huvudsak inte längre har förmåga att ha hand om de angelägenheter som fullmakten avser (1 §). En framtidsfullmakt får, med undantag för vissa särskilt angivna åtgärder, omfatta personliga och ekonomiska angelägenheter (2 §). Som huvudregel är det fullmaktshavaren som ska bedöma om fullmaktsgivarens situation är sådan att framtidsfullmakten har trätt i kraft (9 §). Tingsrätten kan dock på ansökan av fullmaktshavaren besluta att framtidsfullmakten har trätt i kraft (11 §).

sonligen. Undantag gäller när fullmaktshavaren antingen har tillfälligt förhinder att utföra sitt uppdraget (29 §) eller är i behov av hjälp i en särskild fråga (30 §). Föräldrafullmaktshavaren utför emellertid sitt uppdrag vid sidan av vårdnadshavaren. Det finns därför inte någon motsvarande risk för att föräldrafullmaktshavaren står ensam om denne har tillfälligt förhinder eller annars är i behov av hjälp. Det självklara i den situationen är att vårdnadshavaren utför uppgifterna i fråga. Har även vårdnadshavaren tillfälligt förhinder bör det vara vårdnadshavaren som tar ställning till behovet av att lämna fullmakt till någon annan än föräldrafullmaktshavaren.[148]

Det anförda innebär enligt vår uppfattning att det i fråga om föräldrafullmakter saknas behov av sådana undantagsbestämmelser som finns beträffande en framtidsfullmaktshavares möjligheter att i vissa situationer överlåta delar av uppdraget till andra.

En tredje man ska inte vara skyldig att godta en föräldrafullmakt

På det förmögenhetsrättsliga området är utgångspunkten att det råder avtalsfrihet och det finns därför inte heller någon skyldighet för en tredje man[149] att tillmötesgå den som vill rättshandla med stöd av en fullmakt. Föräldrafullmakter kommer dock att i huvudsak vara aktuella på andra områden. Som framgår av avsnitt 14.9.4 kommer behörigheten i första hand att gälla barnets personliga angelägenheter. Men enligt vår uppfattning bör det inte heller i sådana sammanhang finnas en skyldighet för en tredje man att godta föräldrafullmakter.

Även om föräldrafullmaktshavaren är en egen rättsfigur handlar det i grund och botten om en fullmakt och inte om en självständig rätt. I vissa situationer kan det dessutom finnas högst rimliga skäl att neka en föräldrafullmaktshavare. Av våra fortsatta överväganden framgår att vi föreslår att ett barn vid en och samma tid ska kunna ha två föräldrafullmaktshavare (se avsnitt 14.9.5). Det går att föreställa sig många situationer där det inte är möjligt eller lämpligt att samtidigt involvera samtliga av barnets vårdnadshavare och föräldrafullmaktshavare, dvs. som mest fyra personer. Ett exempel är barnets utveck-

[148] Om vårdnadshavarens hinder är varaktigt aktualiseras i stället en ändring i vårdnaden (6 kap. 8 a § föräldrabalken).
[149] Här kan upprepas att med ”tredje man” avses i fullmaktsrättsliga sammanhang den motpart gentemot vilken fullmaktshavaren företar en rättshandling (se t.ex. Adlercreutz, Axel och Mulder, Johann Bernard [2021]. *Avtal. Lärobok i allmän avtalsrätt* [JUNO Version 14] s. 76.

lingssamtal i skolan. Det kan även finnas tekniska begränsningar för hur många personer som kan ha tillgång till en digital plattform, t.ex. en skolportal.[150] Med hänsyn till det anförda framstår det – inte minst av praktiska skäl – som självklart att föräldrafullmakten inte kan avvika från den allmänna utgångspunkten att tredje man inte är skyldig att godta fullmakter.

Ett ärende hos en myndighet kan dessutom vara av sådant slag att myndigheten bedömer att det är nödvändigt att vårdnadshavaren medverkar personligen under hela eller delar av ärendet (jfr JO, 2011-03-16, dnr 1859–2010).[151] I sådana situationer kan föräldrafullmaktshavaren således inte ersätta vårdnadshavaren. Däremot bör föräldrafullmaktshavaren i de flesta fall kunna medverka tillsammans med vårdnadshavaren.

Samtidigt kan det antas att det i regel kommer att finns goda skäl att tillmötesgå de familjer som vill använda sig av föräldrafullmakter. Under de djupintervjuer som har ingått i vårt kartläggningsarbete har det bland annat framkommit att svårigheter att involvera en social förälder i t.ex. barnets skolgång snarare beror på tekniska begränsningar eller osäkerhet om gällande rätt, än på ovilja från skolans sida. Det är därför rimligt att anta att merparten av de aktörer som kommer i kontakt med barn i familjer där flera vuxna tar föräldraansvar i barnets intresse kommer att vara lyhörda inför önskemål om att involvera en föräldrafullmaktshavare. För vissa aktörer, t.ex. banker, kan man vidare tänka sig att det finns marknadsmässiga fördelar av att godta en föräldrafullmakt.

En annan sak är att det under en övergångsperiod kan vara svårt att fullt ut tillgodose behovet av att involvera en föräldrafullmaktshavare. Av de kontakter som vi har haft med bland annat Skatteverket har framkommit att föräldrafullmakten kräver tekniska anpassningar hos

[150] Utifrån de kontakter som vi har haft med olika aktörer tycks det däremot i allmänhet inte vara en tekniskt avancerad åtgärd att ge fler personer tillgång till en digital plattform. Ett möjligt undantag är dock e-tjänster inom bankväsendet. Se vidare avsnitt 14.4.4.

[151] JO:s beslut rör en kommun som inte godtog en fullmakt som barnets vårdnadshavare hade ställt ut till ett ombud och som uttryckte deras önskemål att ombudet bland annat skulle föra diskussioner samt ta del av information och dokumentation om barnets skol- och livssituation och de eventuella stöd- och behandlingsåtgärder som kunde bli nödvändiga på såväl kort som på lång sikt. Fullmakten gällde tills vidare. JO pekade på den rätt som en enskild har enligt förvaltningslagen att anlita ombud i ett ärende, men framhöll samtidigt att en myndighet i varje enskilt ärende måste ta ställning till om och i sådant fall när under handläggningen vårdnadshavarens personliga medverkan är nödvändig.

de offentliga och enskilda aktörer som tar emot uppgifter som finns i folkbokföringsdatabasen.[152]

14.9.4 Närmare om föräldrafullmaktshavarens behörighet

Förslag: Föräldrafullmaktshavaren ska i frågor som rör barnets personliga angelägenheter ha rätt att företräda barnet och fatta beslut i samma utsträckning som en vårdnadshavare får göra ensam enligt bestämmelserna i 6 kap. 11–12 §§ och 13 § första stycket föräldrabalken, när ett barn står under vårdnad av två vårdnadshavare.

Föräldrafullmaktshavaren ska även vara behörig att fatta sådana beslut som avses i 6 kap. 13 § andra stycket föräldrabalken, om vårdnadshavaren till följd av frånvaro, sjukdom eller annan orsak är förhindrad att göra det. Om barnet står under vårdnad av två vårdnadshavare, ska hindret gälla dem båda. Föräldrafullmaktshavaren ska dock inte ha rätt att fatta beslut som är av ingripande betydelse för barnets framtid, om inte barnets bästa uppenbarligen kräver det.

Föräldrafullmaktshavarens behörighet ska även omfatta en rätt att ta del av uppgifter som rör barnet i samma utsträckning som en vårdnadshavare.

Om ingen annan än barnets vårdnadshavare är förmyndare ska föräldrafullmaktshavaren ha rätt att ta del av uppgifter som rör barnets ekonomiska angelägenheter i samma utsträckning som en förmyndare.

Om vårdnadshavarens ansvar för barnets angelägenheter är inskränkt ska motsvarande inskränkning gälla för föräldrafullmaktshavaren.

Bedömning: Tystnadsplikten enligt 1 kap. 10 § lagen om bank- och finansieringsrörelse hindrar inte att uppgifter som rör barnets ekonomiska angelägenheter röjs i förhållande till föräldrafullmaktshavaren.

[152] Protokoll från möten med Skatteverket finns diarieförda hos utredningen (2021-11-17 och 2021-11-29).

Föräldrafullmaktshavarens behörighet att företräda barnet och fatta beslut i frågor som rör barnets personliga angelägenheter

Vi har i avsnitt 14.9.3 slagit fast att föräldrafullmaktshavarens behörighet i princip bör sammanfalla med det som gäller beträffande en vårdnadshavares möjligheter att agera på egen hand när ett barn står under vårdnad av två vårdnadshavare. När det gäller behörigheten att fatta beslut i frågor som rör barnets personliga angelägenheter är det därför reglerna om bestämmanderätten vid gemensam vårdnad som vi utgår från. Dessa regler återfinns i 6 kap. 11–13 §§ föräldrabalken.[153] Som vi har redogjort för i avsnitt 5.1.3 kan bestämmanderätten vid gemensam vårdnad i princip delas in i tre kategorier av beslut:

1. *Beslut som gäller den dagliga omsorgen*: den som har hand om barnet beslutar ensam.
2. *Beslut som inte är att hänföra till den dagliga omsorgen men som inte heller är av ingripande betydelse för barnets framtid (6 kap. 13 § andra stycket första meningen)*: vårdnadshavarna beslutar gemensamt, men om den ena vårdnadshavaren har förhinder och om ställningstagandet inte utan olägenhet kan skjutas upp, får den andra vårdnadshavaren besluta ensam.
3. *Beslut som är av ingripande betydelse för barnets framtid (6 kap. 13 § andra stycket första och andra meningarna)*: vårdnadshavarna beslutar gemensamt, men om den ena vårdnadshavaren har förhinder och om ställningstagandet inte utan olägenhet kan skjutas upp samt om barnets bästa uppenbarligen kräver det, får den andra vårdnadshavaren besluta ensam.

I avsnitt 5.1.3 finns en närmare beskrivning av vilka beslut som anses höra till den dagliga omsorgen och vilka som inte gör det. Här kan upprepas att till den senare kategorin hör bland annat barnets boende, val av skola, mer ingripande vårdinsatser och utfärdande av pass. Det handlar alltså i regel om beslut som blir aktuella mer sällan. Många beslut som återkommer frekvent ingår i stället i den dagliga omsorgen. Några helt klara gränser finns emellertid inte. Det har också ansetts olämpligt att i lag precisera vad som hör till den dagliga omsorgen,

[153] Här bortses från bestämmelsen i 6 kap. 13 a § om socialnämndens rätt att besluta att vissa särskilt angivna åtgärder får vidtas utan den ena vårdnadshavarens samtycke, om det krävs med hänsyn till barnets bästa. Denna bestämmelse saknar betydelse för utformningen av en föräldrafullmaktshavares behörighet.

eftersom en sådan bestämmelse lika ofta torde skapa eller förstärka tvister som att lösa dem (se t.ex. prop. 1997/98:7 s. 55).

Det praktiska behovet av en bestämmanderätt för föräldrafullmaktshavaren lär ofta vara begränsat till sådana åtgärder som faller inom den dagliga omsorgen. Särskilt i de fall som barnet har två vårdnadshavare uppstår det rimligen endast i undantagsfall en sådan situation som avses i *andra punkten*. Om föräldrafullmaktshavaren ska vara behörig att fatta beslut i en sådan situation måste det rimligtvis krävas att båda vårdnadshavarna har förhinder. En annan ordning är svårförenlig med den principiella utgångspunkten att föräldrafullmaktshavarens behörighet inte ska sträcka sig längre än den som en vårdnadshavare har att fatta beslut ensam vid gemensam vårdnad. Om barnet har endast en vårdnadshavare är det enklare att se att det kan fylla en praktisk funktion om föräldrafullmaktshavaren även kan fatta brådskande beslut som faller utanför den dagliga omsorgen, när vårdnadshavaren är förhindrad att göra det till följd av exempelvis frånvaro eller sjukdom. Av vår enkätundersökning med barn framgår för övrigt att barn som har en vårdnadshavare i allmänhet har mer aktiva sociala föräldrar än de som har två vårdnadshavare (se avsnitt 14.4.3). Däremot är det även när barnet har en vårdnadshavare osannolikt att det i praktiken uppstår sådana situationer som för föräldrafullmaktshavaren skulle aktualisera en bestämmanderätt som motsvarar *tredje punkten*.[154]

Utifrån det hittills anförda kan det ifrågasättas om det finns ett behov av att föräldrafullmaktshavaren har en behörighet att fatta beslut som sträcker sig längre än vad som motsvarar *första punkten* eller möjligen även *andra punkten*.

Att begränsa bestämmanderätten till beslut som faller inom den dagliga omsorgen, dvs. *första punkten*, riskerar emellertid att leda till tillämpningssvårigheter om det samtidigt inte preciseras vad som ingår i den dagliga omsorgen. Vi delar dock den ovan redovisade uppfattningen att det inte är lämpligt att i lag definiera vad som hör till den dagliga omsorgen. Om en sådan precisering ska göras kan det dessutom inte gärna ske på annat sätt än genom en ändring av reglerna om vårdnad.

Vidare bör man i det här sammanhanget beakta de principer som gäller i fråga om hur tredje man ska förhålla sig till kravet på enighet mellan vårdnadshavare. En tredje man torde i allmänhet kunna utgå

[154] Jfr Sjösten, Mats (2020). *Vårdnad, boende och umgänge*, s. 191 och 192.

från att en vårdnadshavare som uppträder ensam handlar i samförstånd med den andra vårdnadshavaren. Undantagen är om det finns någon särskild anledning att anta att det finns meningsskiljaktigheter eller om beslutet är av ingripande betydelse (se vidare avsnitt 5.1.3). I förhållande till tredje man kan en vårdnadshavare därför i vissa fall uppträda ensam trots att beslutet faller utanför den dagliga omsorgen och det inte råder någon sådan situation som avses i *andra eller tredje punkten*.

Om föräldrafullmaktshavarens behörighet inte fullt ut ansluter till det som gäller för en vårdnadshavares utrymme att agera på egen hand vid gemensam vårdnad, finns det en risk för att tveksamheter uppstår i fråga om föräldrafullmaktshavarens möjligheter att på motsvarande sätt uppträda ensam i förhållande till tredje man när beslutet inte med självklarhet kan hänföras till den dagliga omsorgen. Eftersom det också råder en viss osäkerhet om gränserna för vad som hör till den dagliga omsorgen ligger det i farans riktning att föräldrafullmakten i praktiken inte får önskat genomslag om behörigheten inte täcker de fall som för vårdnadshavarens del regleras i 6 kap. 13 § andra stycket (dvs. *andra och tredje punkten* ovan). Som vi tidigare har redovisat är också vår allmänna utgångspunkt att den behörighet som följer med föräldrafullmakten ska vara omfattande. Vidare får lagstiftningen en enklare utformning och blir mer lättillgänglig om behörigheten motsvarar bestämmanderätten enligt 6 kap. 13 § andra stycket i dess helhet.

Mot denna bakgrund finns det enligt vår uppfattning goda skäl att låta föräldrafullmaktshavarens behörighet omfatta också en rätt att fatta beslut under sådana förutsättningar som anges i *andra och tredje punkten*, trots att sådana situationer som den bestämmanderätten förutsätter sällan uppstår i praktiken.[155] Frågan är då om det finns några skäl som starkt talar mot att utforma behörigheten på detta sätt.

Ett barn kan ha två föräldrafullmaktshavare (se vidare avsnitt 14.9.5). Med hänsyn till detta kan det finns skäl att begränsa behörigheten i det hänseendet att den inte ska omfatta beslut som är av ingripande betydelse för barnets framtid, dvs. en bestämmanderätt under sådana förutsättningar som anges i *tredje punkten*. Om flera personer kan fatta sådana beslut var för sig, finns en risk för kolliderande rättshandlingar. När det handlar om mer ingripande beslut är det särskilt angeläget att oförenliga rättshandlingar inte vidtas. Ett alternativ är därför att behörigheten i det nu berörda avseendet ska aktualiseras först om

[155] I vart fall gäller detta sådana situationer som avses i *tredje punkten*.

såväl vårdnadshavaren (i förekommande fall båda vårdnadshavarna) som den andra föräldrafullmaktshavaren är förhindrade att fatta beslut. En sådan reglering riskerar samtidigt att uppfattas som väl komplicerad. Sett till detta och med beaktande av att bestämmanderätten enligt *tredje punkten* aldrig eller i vart fall ytterst sällan blir aktuell, är vår uppfattning att behörigheten även i denna del ska ansluta till det som gäller för vårdnadshavare. Fördelarna med att undvika undantag har redovisats ovan och dessa väger tyngre än den närmast teoretiska risken att två föräldrafullmaktshavare vidtar motstridiga rättshandlingar i en situation där vårdnadshavaren har förhinder, ett beslut av ingripande betydelse för barnets framtid inte utan olägenhet kan skjutas upp och barnets bästa uppenbarligen kräver att föräldrafullmaktshavaren fattar beslutet.

När det gäller bestämmanderätten enligt 6 kap. 13 § andra stycket bör det dock av lagen om föräldrafullmakter tydligt framgå att föräldrafullmaktshavarens rätt att fatta beslut under sådana förutsättningar som avses i nämnda bestämmelse endast blir aktuell när vårdnadshavaren har förhinder. Om barnet har två vårdnadshavare ska båda vara förhindrade att fatta beslut för att bestämmanderätten enligt föräldrafullmakten ska gälla.

En annan sak är att en tredje man, som framgår ovan, normalt kan förlita sig på att föräldrafullmaktshavaren handlar i samförstånd med vårdnadshavaren även när ett beslut inte ingår i den dagliga omsorgen *(första punkten)*. En tredje man torde i dessa fall, på motsvarande sätt som vid gemensam vårdnad, ha anledning att försäkra sig om vårdnadshavarens samtycke endast om det finns någon särskild anledning att anta att föräldrafullmaktshavaren och vårdnadshavaren har skilda uppfattningar,[156] eller om beslutet är av ingripande betydelse.

Sammanfattningsvis föreslår vi att föräldrafullmaktshavaren i frågor som rör barnets personliga angelägenheter ska ha rätt att företräda barnet och fatta beslut i samma utsträckning som en vårdnadshavare får göra ensam enligt bestämmelserna i 6 kap. 11–12 §§ och 13 § första stycket föräldrabalken, när ett barn står under vårdnad av två vårdnadshavare. Föräldrafullmaktshavaren ska även ha rätt att fatta sådana beslut som avses i 6 kap. 13 § andra stycket om det inte finns någon

[156] Med en fullmaktsrättslig terminologi kan för övrigt tredje man, om denne misstänker att det finns meningsskiljaktigheter, anses vara i ond tro om det visar sig att föräldrafullmaktshavaren har agerat i strid med vårdnadshavarens uppfattning och på så sätt frångått vad som måste uppfattas som en inskränkning av befogenheten (fr 11 § avtalslagen). Vi återkommer nedan till våra överväganden om tillämpligheten av allmänna fullmaktsrättsliga principer (avsnitt 14.9.12).

vårdnadshavare som är beslutsför. Den behörigheten inträder alltså först om den eller de som har vårdnaden om barnet till följd av frånvaro, sjukdom eller någon annan orsak är förhindrade att fatta beslutet i fråga. Om beslutet är av ingripande betydelse för barnets framtid förutsätter behörigheten dessutom att barnets bästa uppenbarligen kräver att föräldrafullmaktshavaren fattar beslutet.

Föräldrafullmaktshavarens behörighet ska även omfatta en rätt att ta del av uppgifter som rör barnet i samma utsträckning som en vårdnadshavare

När det gäller behörigheten att ta del av uppgifter som rör barnet ser vi inte heller några skäl att avvika från utgångspunkten att föräldrafullmaktshavarens rätt ska sammanfalla med den som vårdnadshavaren har. Den som är föräldrafullmaktshavare ska alltså vara behörig att med stöd av fullmakten ta del av uppgifter som rör barnet under samma förutsättningar som barnets vårdnadshavare kan göra det. Det innebär bland annat att om utfallet av en prövning enligt 12 kap. 3 § offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) blir att sekretessen till skydd för enskild inte gäller i förhållande till barnets vårdnadshavare, kan uppgiften lämnas till föräldrafullmaktshavaren. Föräldrafullmaktshavaren agerar även här i vårdnadshavarens ställe, men prövningen av om barnet kan antas lida betydande men om uppgiften röjs måste ske med beaktande av att uppgiften blir tillgänglig inte endast för vårdnadshavaren utan även för föräldrafullmaktshavaren.

Av motsvarande skäl ska inte heller en uppgift lämnas till föräldrafullmaktshavaren, om den inte kan röjas för vårdnadshavaren. I det sammanhanget spelar det ingen roll om det i och för sig inte finns någon risk att barnet lider men om föräldrafullmaktshavaren tar del av uppgiften. Eftersom det handlar om en delegerad rätt måste prövningen alltid ske med utgångspunkten att vårdnadshavaren kommer att ta del av uppgiften.

Uppgifter kan lämnas både skriftligen och muntligen. Att föräldrafullmaktshavarens behörighet omfattar dels en rätt att ta del av uppgifter som rör barnet under samma förutsättningar som barnets vårdnadshavare, dels en rätt att företräda barnet i samma utsträckning som en av två vårdnadshavare kan göra ensam, medför att det i regel inte bör finnas något som hindrar att föräldrafullmaktshavaren närvarar i olika sammanhang där vårdnadshavaren vanligen följer med barnet,

t.ex. vid läkarbesök eller utvecklingssamtal i skolan.[157] I vilken utsträckning föräldrafullmaktshavaren kan fatta beslut i olika frågor som kan uppkomma under sådana besök eller samtal får avgöras efter de principer som har redovisats ovan.

I sammanhanget ska det även understrykas att kontakter med en föräldrafullmaktshavare inte ersätter de lagstadgade skyldigheter som finns gentemot vårdnadshavare. I lagstiftningen finns åtskilliga bestämmelser som handlar om att viss information ska lämnas till vårdnadshavaren eller att samråd ska ske med honom eller henne. Enligt skollagen (2010:800) är det exempelvis beträffande vissa skolformer stadgat att det är läraren, eleven och elevens vårdnadshavare som ska ha utvecklingssamtal med vissa intervall (se bland annat 8 kap. 11 §, 9 kap. 11 § och 10 kap. 12 §). Enligt samma lag är det vidare med elevens vårdnadshavare som skolan ska samråda när det t.ex. utförs en utredning med anledning av ordningsstörningar eller olämpligt uppträdande från elevens sida (5 kap. 9 §), eller tas fram ett åtgärdsprogram för en elev som ska ges särskilt stöd (3 kap. 9 §). När det i likhet med de nu angivna exemplen är särskilt föreskrivet att vårdnadshavaren ska involveras i en åtgärd eller ett visst sammanhang måste en kontakt alltid tas med vårdnadshavaren, även om det finns en föräldrafullmaktshavare. Om det efter en sådan kontakt visar sig att vårdnadshavaren vill att föräldrafullmaktshavaren hanterar ärendet ensam får det avgöras från fall till fall om det är möjligt eller om vårdnadshavarens personliga medverkan är nödvändig (jfr JO, 2011-03-16, dnr 1859-2010). Däremot bör en föräldrafullmaktshavare i regel kunna delta vid sidan av vårdnadshavaren eftersom behörigheten är densamma i fråga om att ta del av uppgifter om barnet.

Om ingen annan än barnets vårdnadshavare är förmyndare ska föräldrafullmaktshavaren ha rätt att ta del av uppgifter som rör barnets ekonomiska angelägenheter i samma utsträckning som en förmyndare

I regel är barnets vårdnadshavare även förmyndare, vilket innebär att vårdnadshavaren också ansvarar för barnets ekonomiska angelägenheter. I avsnitt 14.6.3 konstaterar vi att utgångspunkten för våra förslag bör vara att dessa inte endast ska ta sikte på frågor som hör till

[157] Som framgår av avsnitt 14.9.3 ska det dock inte finnas någon skyldighet att godta en föräldrafullmakt och en typsituation där det är fullt rimligt att neka en föräldrafullmaktshavare att närvara är om det inte är lämpligt att många personer deltar, t.ex. vid ett utvecklingssamtal.

vårdnaden, utan även sådana som sorterar under förmynderskap. Förutsatt att vårdnad och förmynderskap sammanfaller, bör föräldrafullmakten således omfatta även barnets ekonomiska angelägenheter.

Den principiella utgångspunkten att föräldrafullmaktshavarens behörighet inte ska vara mer omfattande än den som en vårdnadshavare har att agera på egen hand när barnet har två vårdnadshavare gör sig gällande också i förhållande till förmynderskap. En annan ordning vore inkonsekvent. Följden av detta blir emellertid att föräldrafullmaktshavaren i praktiken inte har någon egentlig behörighet att fatta beslut i frågor som hör till förmynderskapet.

När ett barn har flera förmyndare utövas förvaltningen som huvudregel gemensamt (12 kap. 12 § föräldrabalken). Förmyndarna måste gemensamt förvalta barnets egendom och tillsammans företräda barnet vid olika rättshandlingar. Förmyndarna kan visserligen ge varandra fullmakt att agera var för sig och genom beslut av överförmyndaren kan det åstadkommas en ordning som innebär att förvaltningen av tillgångar delas upp mellan förmyndarna eller att en förmyndare får förvalta vissa tillgångar ensam.[158] Men utgångsläget är alltså en i alla delar gemensam förvaltning.

Under de kontakter som vi har haft med företrädare för bankväsendet har det också framkommit att det inte finns utrymme för en av flera förmyndare att ensam utföra några åtgärder som rör barnet utan att fullmakt mellan förmyndarna finns.[159]

Ett skäl för att ändå utforma behörigheten i förmynderskapsfrågor på samma sätt som i frågor som hör till vårdnaden, är att det möjligen kan tänkas bidra till att den som är föräldrafullmaktshavare i större utsträckning än annars kan godtas att handla i förmyndarnas ställe om det är förmyndarnas önskemål. Men i sådana fall är det som framgår ovan inte föräldrafullmakten i sig som ger den behörigheten, utan i likhet med vad som gäller för förmyndares gemensamma förvaltning krävs en särskild fullmakt för att kunna rättshandla ensam i frågor som hör till förmynderskapet.

Åtminstone när det gäller banker framstår det som något osäkert om en sådan särskild fullmakt till föräldrafullmaktshavaren skulle god-

[158] Se Walin, Gösta m.fl. (2021). *Föräldrabalken* (JUNO Version: Suppl. 21), kommentaren till 12 kap. 12 §.
[159] Protokoll från möte med Ställföreträdargruppen, Svenska Bankföreningen finns diarieförd hos utredningen (2021-11-16).

tas.[160] En mer avgörande invändning är emellertid att det finns en uppenbar risk för att reglerna om föräldrafullmakter kommer att uppfattas som förvirrande om de ger uttryck för en behörighet att företräda barnet och fatta beslut i ekonomiska angelägenheter efter samma principer som gäller i fråga om personliga angelägenheter, trots att det i realiteten krävs ytterligare bemyndiganden för att föräldrafullmaktshavaren ska kunna rättshandla i frågor som hör till förmynderskapet. Familjer som vill använda sig av föräldrafullmakter ska inte ges intrycket att behörigheten är mer omfattande än vad den i själva verket är.

Sammantaget kommer vi till slutsatsen att ett lämpligare alternativ är att begränsa föräldrafullmakthavarens behörighet i frågor som rör barnets ekonomiska angelägenheter till en rätt att ta del av uppgifter i samma utsträckning som barnets förmyndare.

Möjligheten att ta del av information om barnets ekonomiska förhållanden kan vara värdefull i vardagslivet. Om exempelvis barnet vill att en social förälder ska föra över pengar, kan det vara en fördel om den sociala föräldern själv har en möjlighet att kontrollera saldot på barnets konto.[161] Över huvud taget kan det vara fördelaktigt om en social förälder, eller i vissa fall även andra, har en självständig möjlighet att hålla sig uppdaterad om barnets ekonomi.

Är förvaltningen delad mellan förmyndarna måste föräldrafullmakten uppfattas på det sättet att föräldrafullmaktshavaren har rätt att ta del av uppgifter som hänför sig till båda förmyndarnas förvaltning. Som utvecklas närmare i avsnitt 14.9.8 är nämligen en avgörande förutsättning för föräldrafullmakten att båda vårdnadshavarnas (här i egenskap av förmyndare) samtycke finns.

Som framgår ovan är behörigheten i ekonomiska angelägenheter däremot inte aktuell om barnets vårdnadshavare inte är förmyndare. I sådana fall kan inte föräldrafullmaktshavarens rätt härledas från vårdnadshavaren (fullmaktsgivaren). Till viss del är situationen jämförbar när det vid sidan av barnets vårdnadshavare finns andra som är förmyndare. Denna situation är ovanlig, men ett praktiskt exempel är att en medförmyndare har förordnats att ensam förvalta en del av eller samtliga barnets tillgångar. I en sådan situation kan en rätt för

[160] Under vårt möte med företrädare för bankväsendet (se föregående fotnot) framkom att fullmakter till andra än förmyndare i dag endast godtas i vissa undantagssituationer. Se även avsnitt 14.4.4.

[161] Det ska dock tilläggas att den information som vi har fått från företrädare för banker är att det i dagsläget saknas e-tjänster som enbart ger en rätt till insyn. Som har redovisats i avsnitt 14.4.4 får den som har en rätt att handha barnets ekonomiska angelägenheter utan att vara förmyndare sköta uppdraget på annat sätt än genom internetbank.

föräldrafullmaktshavaren inte fullt ut härledas från vårdnadshavaren, även om vårdnadshavaren är förmyndare.

Att involvera andra förmyndare än vårdnadshavare vid en anmälan om föräldrafullmakt komplicerar handläggningen hos Skatteverket, inte minst eftersom uppgifter om förmyndare inte ingår i folkbokföringen. Särskilt med beaktande av detta är det enligt vår mening inte motiverat att införa särskilda regler för undantagssituationen att barnets vårdnadshavare inte är ensamma förmyndare. I stället bör behörigheten att ta del av uppgifter om barnets ekonomiska angelägenheter förutsätta att barnets vårdnadshavare är ensamma förmyndare. Däremot är det inget som hindrar att föräldrafullmakten omfattar den här behörigheten om barnet har två vårdnadshavare och en av dem är ensam förmyndare. Behörigheten kan i den situationen härledas till den vårdnadshavare som är förmyndare och ensam förfogar över den rätt som hör till förmynderskapet.

Som framgår av övervägandena i avsnitt 14.9.12 kommer föräldrafullmaktshavaren bära ett ansvar för att han eller hon handlar inom den behörighet som följer med föräldrafullmakten. En föräldrafullmaktshavare som vill ta del av uppgifter om barnets ekonomiska angelägenheter bör därför förvissa sig om att ingen annan än barnets vårdnadshavare är förmyndare.

Längre fram redovisar vi även våra överväganden om anmälningsförfarandet för föräldrafullmakter (se avsnitt 14.9.8). I det sammanhanget återkommer vi till den komplikationen att det av folkbokföringen inte framgår huruvida vårdnad och förmynderskap sammanfaller.

Banksekretessen hindrar inte att uppgifter som rör barnets ekonomiska angelägenheter röjs i förhållande till föräldrafullmaktshavaren

Enligt 1 kap. 10 § lagen (2004:297) om bank- och finansieringsrörelse får enskildas förhållanden till kreditinstitut inte obehörigen röjas. Bestämmelsen uttrycker den s.k. banksekretessen. Det är inte fråga om ett obehörigt röjande om uppgifter lämnas till någon som är behörig att företräda kunden, t.ex. till en förmyndare om kunden är ett barn. Detsamma gäller om kunden har ställt ut en fullmakt och en upplysning som lämnas till fullmaktshavaren ligger inom ramen för

fullmakten.[162] Som vi närmare redogör för i avsnitt 14.7.10 kan det dock finnas vissa begränsningar när det gäller en ställföreträdares möjligheter att i sin tur utfärda fullmakt åt någon annan. När det gäller föräldrafullmakter kommer det emellertid att framgå av lag att vårdnadshavaren har möjlighet att ställa ut en sådan fullmakt och att den omfattar en rätt att ta del av uppgifter som rör barnets ekonomiska angelägenheter i samma utsträckning som förmyndaren. När en upplysning som hade kunnat lämnas till förmyndaren i stället lämnas till föräldrafullmaktshavaren sker det således med lagstöd och det är därmed inte fråga om ett obehörigt röjande.

Om vårdnadshavarens ansvar för barnets angelägenheter är inskränkt ska motsvarande inskränkning gälla för föräldrafullmaktshavaren

En föräldrafullmakt ska, som vi utvecklar närmare i avsnitt 14.9.7, i regel upphöra om det sker en ändring i vårdnaden. Detta sammanhänger med det grundläggande förhållandet att föräldrafullmaktshavarens rätt att agera i frågor som rör barnet inte är självständig, utan delegerad av vårdnadshavaren. I vissa särskilda situationer kan emellertid vårdnadshavarens bestämmanderätt vara mer eller mindre begränsad utan att vårdnaden som sådan har ändrats.

När ett barn är föremål för vård enligt lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU) har socialnämnden under vårdtiden samma ansvar som vårdnadshavaren för att den unges grundläggande rättigheter enligt 6 kap. 1 § föräldrabalken tillgodoses (11 § femte stycket). Nämnden inträder vid sidan av vårdnadshavarna eller i deras ställe. I detta ligger att nämnden genom domstolens beslut kan ta över bestämmanderätten från barnets vårdnadshavare i de hänseenden det är nödvändigt för att genomföra vården (se bland annat prop. 1979/80:1 s. 596 och 597).

I den mån bestämmanderätten för vårdnadshavaren är tillfälligt inskränkt måste detsamma gälla för den behörighet som föräldrafullmaktshavaren har, eftersom denna utgår från vårdnadshavarens rätt. Det bör därför framgå av lagen om föräldrafullmakter att föräldrafullmaktshavarens behörighet är inskränkt i motsvarande omfattning som det råder inskränkningar i vårdnadshavarens rätt.

[162] Jfr Jansson, Per-Ola (2010). *Banksekretess och annan finansiell sekretess*, s. 112 och 113.

Detta är enligt vår uppfattning ett bättre alternativ än att föräldrafullmakten ska upphöra om vårdnadshavaren fråntas bestämmanderätt med stöd av t.ex. LVU.[163] Eventuella svårigheter att avgöra behörighetens omfattning blir identiska med de som gäller för vårdnadshavaren, och att vårdnadshavarens rätt har begränsats är ingenting som framgår av folkbokföringen. Det är därför inte motiverat att låta föräldrafullmakten upphöra utan vidare om ett beslut enligt LVU har den innebörden att vårdnadshavaren under vården fråntas viss bestämmanderätt. En annan ordning skulle dessutom innebära att socialnämnden måste åläggas en skyldighet att underrätta Skatteverket när ett sådant beslut har fattats.

Om en förmyndares rätt att företräda barnet har begränsats i något hänseende – t.ex. om det har förordnats en god man för att företräda barnet i en viss angelägenhet där barnet och förmyndaren har motstridiga intressen (11 kap. 2 § föräldrabalken) – innebär det på motsvarande sätt att föräldrafullmaktshavarens rätt till insyn inte omfattar uppgifter som inte är tillgängliga för förmyndaren.

Vi återkommer i avsnitt 14.9.12 till det rättsliga ansvar som föräldrafullmaktshavaren har för att denne handlar inom sin behörighet.

[163] En vårdnadshavares bestämmanderätt kan också inskränkas genom att en god man förordnas att företräda barnet i en angelägenhet där barnet har ett intresse som strider mot vårdnadshavarens eller dennes makes eller sambos intressen (11 kap. 2 § tredje stycket föräldrabalken). Ytterligare ett exempel är att det enligt lagen (1999:997) om särskild företrädare för barn kan förordnas att en särskild företrädare, i stället för barnets vårdnadshavare, ska ta till vara barnets rätt under förundersökning och eventuell efterföljande rättegång. Lagen aktualiseras t.ex. om vårdnadshavaren själv är misstänkt för brott mot barnet. Lagen om särskild företrädare för barn är dock av mindre intresse i det här sammanhanget eftersom många av de uppgifter som ligger inom uppdraget torde vara av sådant slag att en vårdnadshavare inte ensam kan utföra dessa när barnet står under vårdnad av två vårdnadshavare.

14.9.5 Barnets folkbokföring och vissa krav i fråga om vem som kan vara föräldrafullmaktshavare

Förslag: En föräldrafullmaktshavare ska vara en fysisk person.

En förutsättning för föräldrafullmakten ska vidare vara att såväl barnet som föräldrafullmaktshavaren är folkbokförda i Sverige vid tidpunkten för anmälan. Föräldrafullmaktens fortsatta varaktighet ska vara beroende av att barnet alltjämt är folkbokfört i Sverige.

En ytterligare förutsättning ska vara att föräldrafullmaktshavaren har fyllt 18 år.

Fler än två personer ska inte samtidigt kunna vara föräldrafullmaktshavare för ett barn.

Bedömning: Det bör inte vara ett krav att föräldrafullmaktshavaren är fortsatt folkbokförd i Sverige efter att fullmakten har lämnats.

En föräldrafullmaktshavare ska vara en fysisk person

Föräldrafullmakten handlar i första hand om barnets personliga angelägenheter och det primära syftet med den är att tillgodose de behov som vissa familjer har att i större utsträckning involvera sociala föräldrar i det vardagliga ansvarstagandet om barnet. Det framstår därför som självklart att en föräldrafullmaktshavare ska vara en fysisk person. Det ska alltså inte vara möjligt att registrera en juridisk person som föräldrafullmaktshavare.

En förutsättning för föräldrafullmakten ska vidare vara att såväl barnet som föräldrafullmaktshavaren är folkbokförda i Sverige vid tidpunkten för anmälan

För att föräldrar ska kunna få gemensam vårdnad genom registrering hos Skatteverket efter anmälan av dem båda, krävs att barnet är folkbokfört här i landet (6 kap. 4 § andra stycket föräldrabalken). Det har tidigare övervägts om detta krav borde ersättas av ett krav på hemvist i Sverige. En sådan ändring har dock avvisats med hänvisning till att ett krav på hemvist ger utrymme för större skönsmässiga bedömningar än ett krav på folkbokföring (prop. 2011/12:85 s. 52 och 53).

I likhet med vad som gäller för ett anmälningsförfarande enligt den nu angivna bestämmelsen ska – som vi slår fast ovan och närmare redovisar i de fortsatta överväganden – bedömningen av en anmälan om föräldrafullmakt vara begränsad till en kontroll av ett fåtal enkelt konstaterbara förhållanden. Det ska inte finnas villkor som kräver en mer ingående prövning. Med hänsyn till detta bör det även vid en anmälan om föräldrafullmakt krävas att barnet är folkbokfört i Sverige.

När det sker en anmälan om gemensam vårdnad finns i folkbokföringen redan det sambandet att sökandena är registrerade som barnets föräldrar. Någon sådan existerande koppling finns inte i förhållande till en tilltänkt föräldrafullmaktshavare. Inom ramen för ett sådant enklare anmälningsförfarande som ska gälla för föräldrafullmakter kan det inte råda någon osäkerhet om föräldrafullmaktshavarens identitet. Redan av denna anledning måste det krävas att också föräldrafullmaktshavaren är folkbokförd i Sverige vid tidpunkten för anmälan.

Det kan även tilläggas att tanken med föräldrafullmakten är att denna ska komma till användning när barnet har en nära relation med föräldrafullmaktshavaren. För att en sådan relation ska utvecklas får det normalt förutsättas att barnet och föräldrafullmaktshavaren bor i samma land.

Föräldrafullmaktens fortsatta varaktighet ska vara beroende av att barnet alltjämt är folkbokfört i Sverige …

Föräldrafullmakten gäller i Sverige och det finns därför ingen anledning att den ska kvarstå om barnet flyttar utomlands. Skatteverket kan inte heller bevaka om föräldrafullmakten av något skäl har upphört att gälla (se avsnitt 14.9.7) och registrera uppgift om detta i folkbokföringen om barnet har avregistrerats som utflyttad.[164] Föräldrafullmaktens fortsatta varaktighet bör således vara beroende av att barnet alltjämt är folkbokfört i Sverige. Vi föreslår därför att föräldrafullmakten ska upphöra att gälla när barnet avregistreras från folkbokföringen.

Frågor om föräldrafullmaktens upphörande behandlas mer ingående i avsnitt 14.9.7.

[164] Bestämmelser om avregistrering från folkbokföringen finns i 19–22 §§ folkbokföringslagen (1991:481). Förutom vid utflyttning från landet sker avregistrering bland annat vid dödsfall, dödförklaring eller när en person är försvunnen.

… men det bör inte vara ett krav att föräldrafullmaktshavaren är fortsatt folkbokförd i Sverige efter att fullmakten har lämnats

Om det är föräldrafullmaktshavaren som flyttar utomlands bör det ligga nära till hands att återkalla föräldrafullmakten. Samtidigt är det svårt att se att det kan leda till några egentliga problem om en föräldrafullmakt i stället kvarstår men inte längre brukas. Vidare är det inte heller uteslutet att en föräldrafullmaktshavare fortsätter att ta föräldraansvar även om han eller hon flyttar utomlands efter exempelvis en separation från vårdnadshavaren. Det är t.ex. tänkbart att föräldrafullmaktshavaren kan behålla ungefär samma roll som tidigare om han eller hon bosätter sig nära den svenska gränsen.

Med hänsyn till det anförda anser inte vi att det är motiverat att ålägga Skatteverket uppgiften att bevaka föräldrafullmaktshavarens folkbokföring efter att fullmakten en gång har lämnats. Enligt vår uppfattning bör den fortsatta varaktigheten av en befintlig föräldrafullmakt inte vara beroende av att föräldrafullmaktshavaren är fortsatt folkbokförd i Sverige.

I sammanhanget bör det dock tilläggas att det sagda tar sikte på föräldrafullmaktens fortsatta varaktighet i Sverige. Enligt vår bedömning är registreringen av en uppgift om föräldrafullmakt inte att anse som ett sådant avgörande eller annan handling som kan bli föremål för erkännande i andra länder.[165]

Ytterligare en förutsättning ska vara att föräldrafullmaktshavaren har fyllt 18 år

En fullmaktshavare handlar i annans ställe och behöver därför inte nödvändigtvis vara en myndig person. När det gäller föräldrafullmakten måste dock beaktas att det med denna följer en vidsträckt behörighet som inte hänför sig till några förutbestämda beslut som alltid kan överblickas när fullmakten lämnas. På så sätt skiljer sig föräldrafullmakten från det som vanligtvis gäller för en ordinär fullmakt. Behörighetens allmänna karaktär innebär enligt vår mening att det i fråga om behovet av en åldersgräns snarare är relevant att jämföra med de regler som gäller när vårdnadshavare eller förmyndare förordnas särskilt.

[165] Jfr främst Rådets Förordning (EU) 2019/1111 av den 25 juni 2019 om behörighet, erkännande och verkställighet av avgöranden i äktenskapsmål och mål om föräldraansvar, och om internationella bortföranden av barn (2019 års Bryssel II-förordning). Förordningen börjar tillämpas fullt ut den 1 augusti 2022.

Den som inte har fyllt 18 år kan varken utses till särskilt förordnad vårdnadshavare eller vara förmyndare för barnet (6 kap. 10 a § första stycket och 10 kap. 1 § föräldrabalken). Det är enligt vår uppfattning rimligt att den som inte har fyllt 18 år inte heller ska kunna anmälas som föräldrafullmaktshavare.

Det kan för övrigt också antas att det i praktiken är ytterst sällan som det finns ett befogat intresse av att registrera någon som är yngre än 18 år som föräldrafullmaktshavare. Det lär vara ytterst ovanligt – om det ens förekommer – att någon som inte har fyllt 18 år har en föräldraroll i förhållande till ett barn utan att vara barnets rättsliga förälder.

Fler än två personer ska inte samtidigt kunna vara föräldrafullmaktshavare för ett barn

Som framgår av avsnitt 14.9.3 och 14.9.8 föreslår vi att föräldrafullmakten ska lämnas genom ett enkelt anmälningsförfarande hos Skatteverket. En sådant förfarande är inte möjligt att förena med villkor som kräver en mer ingående prövning i det enskilda fallet. Detta innebär att det inte är möjligt med en ordning där antalet föräldrafullmaktshavare kan variera beroende på vad som är lämpligt i varje enskilt fall. Frågan är i stället om det är motiverat med en bestämd övre gräns för hur många personer som samtidigt kan vara föräldrafullmaktshavare för ett barn.

Någon sådan begränsning finns visserligen inte när det gäller andra fullmakter som en vårdnadshavare kan ställa ut. Föräldrafullmakten skiljer sig dock i flera viktiga avseenden från andra fullmakter. Med en föräldrafullmakt följer en behörighet som är mer vidsträckt än den som en fullmaktshavare typiskt sett får när andra fullmakter lämnas. Som vi tidigare har framhållit går det inte heller att vid tidpunkten för en anmälan om föräldrafullmakt fullt ut överblicka hur den kan komma att användas. Vidare anges föräldrafullmaktshavarens behörighet i lag, vilket innebär att fullmakten får en särskilt stark legitimitet. Kort sagt kommer en föräldrafullmakt i regel att ha en större påverkan i barnets vardag än vad andra fullmakter har. Det är därför också rimligt att överväga särskilda begränsningar för föräldrafullmakter.

En föräldrafullmakt omfattar bland annat en rätt att ta del av uppgifter om barnet. Det kan handla om uppgifter för vilka sekretess gäller i förhållande till andra personer, bortsett från vårdnadshavaren.

Barnet har en rätt till skydd för sitt privatliv, vilket bland annat kommer till uttryck i barnkonventionen (jfr artikel 16). Enligt vår mening talar intresset av att värna barnets integritet starkt för en begränsning av antalet föräldrafullmaktshavare. Det kan inte anses vara till barnets bästa att fler än några få personer kan ges en rätt att ta del av känsliga uppgifter om barnet.

Det går inte heller att bortse från risken att systemet med föräldrafullmakter i undantagsfall kan komma att missbrukas om det går att anmäla ett obegränsat antal föräldrafullmaktshavare. Det gäller även med beaktande av att vi, som framgår av avsnitt 14.9.13, föreslår att en avgift ska tas ut i samband med en anmälan om föräldrafullmakt. Visserligen skulle det tala emot vårdnadshavarens lämplighet att utöva vårdnaden om denne bortser från barnets bästa genom att anmäla ett orimligt antal föräldrafullmaktshavare. Att ett sådant agerande i förlängningen möjligen skulle kunna leda till en ändring i vårdnaden kan dock inte anses vara ett tillräckligt skydd för barnet. Således talar även risken för missbruk för att antalet föräldrafullmaktshavare bör begränsas.

I sammanhanget bör också beaktas att det för många aktörer som familjerna kommer i kontakt med sannolikt finns både tekniska och praktiska begränsningar när det gäller antalet personer som exempelvis kan ges tillgång till en digital plattform eller involveras i något visst sammanhang.

Sammantaget finns det enligt vår bedömning – främst ur ett barnrättsperspektiv – skäl att begränsa antalet personer som samtidigt kan vara föräldrafullmaktshavare för ett barn.

Det säger sig självt att endast ett begränsat antal vuxna i barnets närhet kan utöva ett sådant föräldraansvar att det är rimligt att dessa är föräldrafullmaktshavare. Med tanke på att barnet också har en eller två vårdnadshavare som tar föräldraansvar för honom eller henne är det enligt vår uppfattning en lämplig avvägning att den övre gränsen för hur många personer som samtidigt kan vara föräldrafullmaktshavare för ett barn bestäms till två.

14.9.6 När en föräldrafullmakt träder i kraft

Förslag: En föräldrafullmakt ska träda i kraft när uppgift om föräldrafullmakten registreras i folkbokföringsdatabasen. Ett beslut med anledning av en anmälan om föräldrafullmakt ska gälla omedelbart, även om det överklagas.

När föräldrar, efter anmälan enligt 6 kap. 4 § andra stycket föräldrabalken, får gemensam vårdnad genom registrering hos Skatteverket gäller den gemensamma vårdnaden från och med den dag då Skatteverket beslutar i ärendet genom att registrera uppgiften om gemensam vårdnad i folkbokföringen. Detta gäller även om Skatteverkets beslut överklagas. Rättsförhållandet uppstår således när registreringen sker.[166]

Med tanke på att det för föräldrafullmakter endast är ett fåtal formella förutsättningar som ska vara uppfyllda kommer det sällan vara aktuellt att avslå en anmälan från vårdnadshavaren. Man kan också utgå från att överklaganden kommer att vara sällsynta. I de flesta fall är det svårt att tänka sig att det finns någon som är taleberättigad och samtidigt har en annan uppfattning än sökanden. Eftersom kraven för föräldrafullmakten är få och saknar inslag av materiell prövning kan det dessutom antas att ändringsfrekvensen kommer att vara mycket låg i de fall som trots allt överklagas.[167]

Med hänsyn till det som nu har sagts framstår det inte som motiverat att Skatteverket först ska fatta beslut och därefter avvakta med registrering tills beslutet har vunnit laga kraft. En bättre ordning är att Skatteverket, på samma sätt som sker efter en anmälan om gemensam vårdnad, kan fatta beslut i ärendet genom att registrera uppgift om föräldrafullmakten i folkbokföringen, med följden att föräldrafullmakten omedelbart träder i kraft även om beslutet får överklagas. Registreringen aktiverar med andra ord den behörighet som enligt lagen tillkommer den som är föräldrafullmaktshavare.

[166] Jfr Walin, Gösta m.fl. (2021). *Föräldrabalken* (JUNO Version: Suppl. 21), kommentaren till 6 kap. 16 §.
[167] Se vidare i avsnitt 14.9.10 för överväganden i frågan om rätten att överklaga Skatteverkets beslut enligt lagen om föräldrafullmakter.

I lagen om föräldrafullmakter behövs en särskild bestämmelse som anger att beslutet gäller omedelbart. Utan en sådan bestämmelse gäller som huvudregel att beslutet får verkan först när det vinner laga kraft.[168]

14.9.7 Hur en föräldrafullmakt upphör

Förslag: En föräldrafullmakt ska upphöra att gälla när barnet fyller 18 år, barnet avregistreras från folkbokföringen eller det sker en ändring i vårdnaden om barnet. Föräldrafullmakten ska dock inte upphöra när ändringen i vårdnaden innebär att en av dem som har lämnat fullmakten blir ensam vårdnadshavare.

En föräldrafullmakt ska även upphöra att gälla om den återkallas av vårdnadshavaren. Detsamma ska gälla om föräldrafullmaktshavaren anmäler att föräldrafullmakten ska upphöra eller, om barnet har fyllt 12 år, barnet självt gör en sådan anmälan. I de nu angivna situationerna ska föräldrafullmakten upphöra när det förhållandet registreras i folkbokföringsdatabasen. Föräldrafullmakten ska upphöra att gälla omedelbart, även om beslutet överklagas.

En föräldrafullmakt ska upphöra att gälla när barnet fyller 18 år …

När ett barn fyller 18 år upphör vårdnaden om barnet (6 kap. 2 § första stycket föräldrabalken). Vid den tidpunkten upphör följaktligen även en eventuell föräldrafullmakt.

… barnet avregistreras från folkbokföringen …

Som vi konstaterar redan i avsnitt 14.9.5 ska föräldrafullmakten också upphöra om barnet avregistreras från folkbokföringen, t.ex. som utflyttad (se 20 § folkbokföringslagen [1991:481]). Även i denna situation ska föräldrafullmakten upphöra utan något särskilt beslut. Fullmakten upphör samtidigt som avregistreringen sker.

[168] Jfr Lundmark, Johan och Säfsten, Mathias (2020). *Förvaltningslagen. En kommentar* (JUNO Version: 1), kommentaren till 35 § under rubriken Allmänt.

… eller det sker en ändring i vårdnaden om barnet. Föräldrafullmakten ska dock inte upphöra när ändringen i vårdnaden innebär att en av dem som har lämnat fullmakten blir ensam vårdnadshavare

Vårdnaden om barnet kan ändras exempelvis om föräldrarna tvistar om vårdnaden (6 kap. 5 § föräldrabalken), om en förälder gör sig skyldig till missbruk eller försummelse eller i övrigt brister i omsorgen om barnet (6 kap. 7 §), eller om en förälder avlider (6 kap. 9 §). Ett domstolsavgörande om vårdnaden kan vara tillfälligt (interimistiskt) eller slutligt. En ändring kan även ske genom att föräldrarna ingår ett skriftligt avtal om vårdnaden och det godkänns av socialnämnden (6 kap. 6 §).

Att föräldrafullmakten bygger på att vårdnadshavaren delegerar sin rätt innebär att den i regel ska upphöra när det sker en ändring i vårdnaden. Föräldrafullmakten måste alltid upphöra om barnet får en ny vårdnadshavare. Föräldrafullmaktshavarens behörighet kan nämligen inte härledas från den nya vårdnadshavaren. Det saknar betydelse om det i en sådan situation finns ytterligare en vårdnadshavare som inte är ny och som en gång anmält föräldrafullmakten. Föräldrafullmakten förutsätter, som vi närmare utvecklar i avsnitt 14.9.8, att det finns ett samförstånd mellan vårdnadshavarna när barnet står under vårdnad av två vårdnadshavare. Samtidigt finns det självfallet inget som hindrar att en ny vårdnadshavare gör en anmälan om föräldrafullmakt som innebär att den som tidigare var föräldrafullmaktshavare återinträder i den rollen.

Situationen är däremot en annan om en ändring i vårdnaden innebär att en av två befintliga vårdnadshavare får ensam vårdnad. I det fallet utgår nämligen föräldrafullmaktshavarens rätt även fortsättningsvis från vårdnadshavaren. Föräldrafullmakten kan därför kvarstå trots att vårdnaden om barnet ändras.

När det sker en ändring i vårdnaden underrättas Skatteverket om detta (se 6 kap. 17 b § föräldrabalken och 3 § förordningen [1949:661] om skyldighet för domstol att lämna uppgifter i mål och ärenden enligt föräldrabalken, m.m.).[169] Skatteverket kommer på så sätt att få kännedom om ändringar som innebär att föräldrafullmakten upphör

[169] Av Domstolsverkets föreskrifter om allmän domstols rapportering i vissa mål och ärenden enligt föräldrabalken (DVFS 2018:2) framgår vidare att underrättelser till Skatteverket skickas till folkbokföringsverksamheten samt att rapportering avseende avgöranden om vårdnad sker genom översändande av kopia eller avskrift av avgörandet, i förekommande fall tillsammans med lagakraftbevis.

och att uppgift om detta – dvs. att föräldrafullmakten har upphört – därmed ska registreras i folkbokföringsdatabasen. Det ska dock tilläggas att det inte krävs att uppgiften om fullmaktens upphörande registreras för att upphörande ska ske. I den här situationen upphör föräldrafullmakten samtidigt som ändringen av vårdnaden sker.

En föräldrafullmakt ska även upphöra att gälla om den återkallas av vårdnadshavaren

Liksom andra fullmakter ska föräldrafullmakten upphöra om den återkallas. Som vi återkommer till i avsnitt 14.9.8 återkallar vårdnadshavaren föräldrafullmakten genom anmälan till Skatteverket. Föräldrafullmakten träder i kraft när uppgiften om föräldrafullmaktshavare registreras i folkbokföringsdatabasen. Vid återkallelse ska därför föräldrafullmakten på motsvarande sätt upphöra när uppgiften om att den upphört registreras. Även när det gäller återkallelsen kan Skatteverkets beslut komma till uttryck genom myndighetens åtgärd i folkbokföringsdatabasen. Beslutet ska därför, av samma skäl som för ett beslut med anledning av en anmälan om föräldrafullmakt, gälla omedelbart.

Detsamma ska gälla om föräldrafullmaktshavaren anmäler att föräldrafullmakten ska upphöra …

Det finns i allmänhet inte något behov av regler som möjliggör för en fullmaktshavare att få till stånd ett formellt upphörande av en fullmakt. Det naturliga är i stället att en fullmakts upphörande följer av att fullmaktsgivaren återkallar den. Normalt kommer detta även vara anledningen till att en föräldrafullmakt upphör innan barnet fyller 18 år. Att vårdnadshavaren återkallar fullmakten lär många gånger vara det som ligger närmast till hands, även om det skulle vara föräldrafullmaktshavaren som tar initiativ till det.

När det gäller föräldrafullmakter måste dock hänsyn tas också till den omständigheten att fullmakten förutsätter att föräldrafullmaktshavaren registreras i folkbokföringsdatabasen. Föräldrafullmaktshavaren kan därför ha ett självständigt intresse av att föräldrafullmakten ska upphöra om han eller hon inte längre vill vara fullmaktshavare. I en sådan situation kan t.ex. den distribution av uppgifter som sker från

folkbokföringen innebära att föräldrafullmaktshavaren får post eller på annat sätt får ta del av information om barnet som inte längre är aktuell för honom eller henne. Det är också ett mer allmänt intresse att uppgifter som inte längre fyller någon funktion inte ska förekomma i folkbokföringen annat än som historiska uppgifter.

Mot denna bakgrund föreslår vi att föräldrafullmaktshavaren – trots att behovet av en sådan regel sannolikt är begränsat – ska ha en rätt att själv anmäla att föräldrafullmakten ska upphöra. Även efter en sådan anmälan ska Skatteverkets beslut manifesteras genom registeråtgärden och gälla omedelbart.

… eller, om barnet har fyllt 12 år, barnet självt gör en sådan anmälan

Från avtalsrättsliga utgångspunkter kan det tyckas främmande att någon som strikt taget inte är part i uppdragsförhållandet ska ha rätt att få fullmakten att upphöra. Föräldrafullmakten är emellertid en speciell konstruktion där föräldrafullmaktshavaren indirekt handlar i barnets ställe, eftersom vårdnadshavaren i sin tur är barnets legala ställföreträdare. Föräldrafullmakten berör i allra högsta grad barnet självt och för att tillgodose barnets intressen kan det vara nödvändigt att välja lösningar som avviker från det som gäller för andra fullmakter.

Som framgår av avsnitt 14.9.8 nedan föreslår vi att en anmälan om föräldrafullmakt inte ska få göras utan barnets samtycke, om barnet har fyllt 12 år. Undantag ska gälla om barnet är varaktigt förhindrat att lämna samtycke till följd av en psykisk sjukdom eller något annat liknande förhållande. I linje med detta bör barnet ha en motsvarande självbestämmanderätt i fråga om föräldrafullmaktens fortsatta varaktighet. En annan ordning vore principiellt inkonsekvent.

Det bör dock inte krävas något annat än att barnet har fyllt 12 år för att han eller hon ska ha rätt att anmäla att föräldrafullmakten ska upphöra. När en sådan anmälan ges in till Skatteverket har verket inte någon möjlighet att kontrollera att barnet *inte* till följd av psykisk sjukdom eller något annat liknande förhållande saknar förmåga att inse anmälans innebörd. Till skillnad från vad som gäller vid en anmälan om föräldrafullmakt finns det inte heller något behov av att till skydd för barnet ställa upp ett krav av det nu berörda slaget. Det är svårt att föreställa sig att ett barn har förmåga att åstadkomma en anmälan om upphörande av en föräldrafullmakt om barnets tillstånd

är sådant att han eller hon inte kan samtycka till en anmälan om föräldrafullmakt. Om detta mot förmodan ändå skulle ske uppstår det inte heller någon rättsförlust eftersom vårdnadshavaren kan anmäla en ny föräldrafullmakt.

Ett argument som kan anföras mot en rätt för äldre barn att anmäla att en föräldrafullmakt ska upphöra är risken för att en sådan anmälan sker förhastat eller används som påtryckningsmedel i sådana mer vardagliga konflikter som kan uppstå när ett barn är i tonåren.

Det kan också finnas en viss risk för att en vuxen utövar påtryckningar mot barnet för att förmå barnet att göra en anmälan om föräldrafullmaktens upphörande. Det kan t.ex. handla om en förälder som inte har del i vårdnaden och har en pågående konflikt med barnets andra förälder, som i sin tur i egenskap av ensam vårdnadshavare har lämnat föräldrafullmakt till en ny partner.

Enligt vår uppfattning väger dock barnets självbestämmande tyngre än de risker som finns med en rätt för barnet att själv anmäla att en föräldrafullmakt ska upphöra. Därför föreslår vi att en föräldrafullmakt ska upphöra även när en anmälan om detta görs av barnet, om barnet har fyllt 12 år.

När det gäller frågor om formerna för Skatteverkets beslut, beslutets giltighet och tidpunkten för föräldrafullmaktens upphörande finns det inte någon anledning att avvika från de ställningstaganden som vi redovisar ovan beträffande vårdnadshavarens återkallelse och föräldrafullmaktshavarens anmälan om upphörande.

14.9.8 Anmälan och återkallelse av en föräldrafullmakt

Förslag: En anmälan om föräldrafullmakt ska göras skriftligen till Skatteverket av barnets vårdnadshavare. Av anmälan ska det framgå vem som ska vara föräldrafullmaktshavare. Den personen ska även lämna sitt samtycke till anmälan. Samtycket ska vara skriftligt.

Om barnet står under vårdnad av två vårdnadshavare ska de göra en gemensam anmälan.

Om barnet har fyllt 12 år ska en anmälan om föräldrafullmakt inte få göras utan barnets samtycke, utom i de fall barnet är varaktigt förhindrat att lämna samtycke till följd av en psykisk sjukdom eller något annat liknande förhållande. Barnets samtycke ska lämnas skriftligen.

Även en återkallelse av en föräldrafullmakt ska vara skriftlig och göras av vårdnadshavaren.

Om barnet står under vårdnad av två vårdnadshavare ska en vårdnadshavare ha rätt att ensam återkalla en föräldrafullmakt.

Bedömning: Det bör inte uppställas krav på att vårdnadshavaren styrker sitt förmynderskap i samband med en anmälan om föräldrafullmakt.

Socialnämnden bör inte ges behörighet att återkalla föräldrafullmakter.

Formkrav för en anmälan om föräldrafullmakt

Det är angeläget att ordningen för en anmälan om föräldrafullmakt är så enkel som möjligt. Om föräldrafullmakten ska ha avsedd effekt är det viktigt att regelverket kring den uppfattas som lättillgängligt och okomplicerat av de familjer som kan ha anledning att använda sig av föräldrafullmakter.

Som framgår ovan (främst av avsnitt 14.9.5) ska det endast finnas ett fåtal formella krav som ska vara uppfyllda för att registrering av uppgift om föräldrafullmakt ska kunna ske. Föräldrafullmaktens konstruktion medför dessutom att den inte behöver nedtecknas och ges formen av en skriftlig fullmakt. Tvärtom är det onödigt eftersom behörigheten anges i lag.[170] Det sagda öppnar upp för ett enkelt förfarande hos Skatteverket där en anmälan om föräldrafullmakt kan ske på en för ändamålet framtagen blankett.

Anmälan ska göras skriftligen av barnets vårdnadshavare och det måste av anmälan framgå vem som ska vara föräldrafullmaktshavare. Det kan visserligen förutsättas att den som ska vara föräldrafullmaktshavare är införstådd med anmälan. Men med tanke på att det med anmälan följer att den angivna föräldrafullmaktshavaren kommer att registreras som sådan i folkbokföringen bör ett krav ändå vara att den personen lämnar sitt samtycke till anmälan. Samtycket bör lämnas skriftligen. Det är angeläget att Skatteverket inte behandlar person-

[170] Om det någon gång skulle förekomma att en vårdnadshavare till sin anmälan fogar villkor som innebär att det med fullmakten ska följa en annan behörighet än den som anges i lagen är det inte fråga om en anmälan om föräldrafullmakt. En sådan anmälan kan följaktligen inte ligga till grund för registrering.

uppgifter i onödan och att den som berörs av behandlingen alltid har kännedom om den.

Skatteverket kan med fördel överväga om anmälan om föräldrafullmakt bör ingå bland de e-tjänster som myndigheten tillhandahåller. Det krävs inga särskilda bestämmelser i lag för att möjliggöra ett sådant förfarande.

Om barnet står under vårdnad av två vårdnadshavare ska de göra en gemensam anmälan

Föräldrafullmakten innebär att vårdnadshavaren delegerar en omfattande rätt att agera i vårdnadshavarens ställe till föräldrafullmaktshavaren. Anmälan om föräldrafullmakt är mot den bakgrunden inte en åtgärd som kan anses ingå i den dagliga omsorgen om barnet. Enligt vår bedömning har en föräldrafullmakt dessutom sådana rättsverkningar att båda vårdnadshavarnas uttryckliga samtycke krävs vid en anmälan om föräldrafullmakt. Det är med andra ord inte fråga om en sådan situation där en tredje man, i det här fallet Skatteverket, utan vidare kan utgå från att en vårdnadshavare handlar i samförstånd med den andra. Vid gemensam vårdnad bör det således krävas att vårdnadshavarna gör en gemensam anmälan.

Om barnet har fyllt 12 år ska en anmälan om föräldrafullmakt inte få göras utan barnets samtycke, utom i de fall barnet är varaktigt förhindrat att lämna samtycke till följd av en psykisk sjukdom eller något annat liknande förhållande. Barnets samtycke ska lämnas skriftligen

Som vi tidigare har framhållit berör föräldrafullmakten högst påtagligt barnet självt och den skiljer sig också i viktiga avseenden från andra fullmakter (se bland annat avsnitt 14.9.3 och 14.9.7). Att en föräldrafullmakt lämnas kan ha en stor påverkan på barnets vardagsliv. Frågan inställer sig därför om barnets åsikter bör inhämtas och barnets bästa bedömas i ärenden om föräldrafullmakter. Ett annat alternativ som kan övervägas är om det vid en anmälan om föräldrafullmakt ska krävas att även barnet, om han eller hon har uppnått en viss ålder, lämnar sitt samtycke. Här ska även uppmärksammas de krav som kan följa av barnkonventionen, närmast artikel 3.1 (principen om barnets

bästa) och artikel 12 (barnets rätt att komma till tals och fritt uttrycka sina åsikter).

Inledningsvis kan det – som jämförelse – vara relevant att nämna att barnet inte har något direkt rättsligt inflytande när vårdnadshavaren utfärdar andra fullmakter eller när föräldrar ingår avtal om vårdnad. Vidare involveras i allmänhet inte barnet för att han eller hon ska framföra sin uppfattning när en domstol handlägger ett mål om vårdnad där föräldrarna är överens. Barnets rätt att komma till tals enligt 6 kap. 2 b § föräldrabalken kan i sådana situationer många gånger anses tillgodosedd genom kontakt med föräldrarna (se prop. 2020/21:150 s. 131). De bestämmelser i föräldrabalken som handlar om att ge barnet möjlighet att själv framföra sina åsikter tar främst sikte på de fall där frågorna om vårdnad, boende och umgänge är tvistiga.[171]

Sett till det hittills anförda kan det framstå som något avvikande att barnet ska samtycka till en anmälan om föräldrafullmakt eller på annat sätt vara direkt involverad i anmälningsförfarandet. Frågor om vårdnad handlar dessutom – till skillnad från frågor om föräldrafullmakter – om vem som ska bära det grundläggande rättsliga ansvaret för barnets personliga förhållanden.

Samtidigt ska det framhållas att när det gäller vårdnad gör domstolen alltid en i vart fall begränsad prövning av om föräldrarnas överenskommelse är förenlig med barnets bästa. På liknande sätt prövar socialnämnden att ett avtal om gemensam vårdnad inte är uppenbart oförenligt med barnets bästa.[172]

En motsvarande ordning är emellertid inte möjlig inom ramen för ett sådant enkelt registreringsförfarande som ska gälla för föräldrafullmakten. Det skulle krävas en process av ett helt annat slag om den ska utmynna i en prövning av om det är till barnets bästa att en föräldrafullmakt lämnas. Eftersom det i grund och botten handlar om en fullmakt, låt vara en omfattande sådan, är det enligt vår uppfattning inte motiverat att av nu berörda skäl frångå ett enkelt registreringsförfarande till förmån för ett ansökningsförfarande där prövningen sker utifrån mer materiella kriterier och bevisning kan behövas. En sådan prövning kommer inte heller att kunna hanteras av Skatteverket i egenskap av folkbokföringsmyndighet.

[171] Jfr t.ex. Sjösten, Mats (2020). *Vårdnad, boende och umgänge*, s. 273.
[172] Däremot sker det ingen sådan bedömning när föräldrar anmäler gemensam vårdnad enligt 6 kap. 4 § andra stycket föräldrabalken, dvs. när gemensam vårdnad uppkommer genom registrering hos Skatteverket.

Det som nu har sagts innebär samtidigt att det finns desto större anledning att överväga om barnet från en viss ålder ska samtycka till en anmälan om föräldrafullmakt. Det är helt enkelt det alternativet som är en framkomlig väg för att säkerställa barnets inflytande utan att förslaget om ett enkelt förfarande hos Skatteverket måste överges.

Enligt vår mening är en föräldrafullmakt av så stor betydelse för barnet att det är motiverat att äldre barn ska lämna sitt samtycke till en anmälan om föräldrafullmakt. Av betydelse för den slutsatsen är också den nyss redovisade bedömningen att barnets intressen inte kan tillgodoses genom att det i varje enskilt fall prövas om föräldrafullmakten är förenlig med barnets bästa. Vidare bör här även påpekas att resultatet av vår kartläggning indikerar att det finns en förhållandevis stor grupp av äldre barn som inte vill att deras sociala föräldrar ska vara mer involverade än vad de är i dag i olika frågor som rör barnet (se avsnitt 14.4.3). Särskilt när det gäller barn i tonåren framstår det av integritetsskäl som tveksamt med en ordning som innebär att fler personer kan ta del av känsliga uppgifter om barnet mot barnets vilja (jfr även artikel 16 i barnkonventionen).

I likhet med vad som anförs i avsnitt 14.9.7 i fråga om barnets rätt att anmäla att en föräldrafullmakt ska upphöra kan det med ett samtyckeskrav visserligen finnas en risk för att vuxna som är i konflikt med varandra utövar påtryckningar mot barnet för att förmå barnet att antingen lämna eller vägra sitt samtycke till en anmälan om föräldrafullmakt som en ensam vårdnadshavare står bakom. Risker av det här slaget är dock inte specifika för den här situationen. Exempelvis kan försök att påverka barnet i en viss riktning vara högst närvarande i en vårdnadstvist. Risken för påtryckningar mot barnet är därför enligt vår mening inte ett särskilt starkt argument mot att ge äldre barn ett direkt inflytande i frågan om en föräldrafullmakt ska få lämnas eller inte.

Vid en samlad bedömning kommer vi till slutsatsen att det bör införas ett krav på att barnet från en viss ålder ska lämna sitt samtycke till en anmälan om föräldrafullmakt. Vi anser vidare att det är rimligt att denna självbestämmanderätt ska gälla från 12 års ålder. Samma åldersgräns för barnets samtycke gäller för exempelvis adoption (4 kap. 7 § föräldrabalken) och en ansökan i ett mål eller ärende om personnamn (46 § lagen [2016:1013] om personnamn).

Gemensamt för de nu angivna exemplen är vidare att det finns undantag från kravet på samtycke i de fall barnet är varaktigt förhindrat att lämna samtycke till följd av en psykisk sjukdom eller något annat

liknande förhållande. Med annat liknande förhållande avses t.ex. en fysisk sjukdom eller resultatet av en sådan sjukdom. Ett hinder att lämna samtycke kan i allmänhet styrkas med ett läkarintyg (jfr prop. 2015/16:180 s. 134 och prop. 2017/18:121 s. 149–151).

Kravet på samtycke får inte hindra att en föräldrafullmakt kan lämnas när behov av det finns och barnet saknar förmåga att samtycka. Ett motsvarande undantag från samtyckeskravet bör därför gälla även i fråga om föräldrafullmakter.

Prövningen av om förutsättningarna för ett sådant undantag är uppfyllda är inte heller obekant för Skatteverket. Myndigheten beslutar nämligen om förvärv och ändring av personnamn (se 3 och 36 §§ lagen om personnamn). I likhet med vad som gäller i sådana ärenden bör barnet lämna sitt samtycke skriftligen. På samma sätt som anges ovan beträffande vårdnadshavarens anmälan innebär inte ett sådant krav något hinder mot att samtycket lämnas på elektronisk väg.

När det gäller barn som är yngre än 12 år ska det framhållas att vårdnadshavaren vid utövandet av vårdnaden har en allmän skyldighet att i takt med barnets stigande ålder och utveckling ta allt större hänsyn till barnets synpunkter och önskemål (6 kap. 11 § föräldrabalken). I den skyldigheten ingår också att vårdnadshavaren måste ge barnet möjlighet att uttrycka sina åsikter (se SOU 2020:63 s. 558).

Mot den bakgrunden – och med beaktande av förfarandets karaktär och vad frågan om föräldrafullmakt rör – bedömer vi att den ordning som vi föreslår är tillräcklig för att möta barnkonventionens krav.

Även en återkallelse av en föräldrafullmakt ska vara skriftlig och göras av vårdnadshavaren. Om barnet står under vårdnad av två vårdnadshavare ska en vårdnadshavare ha rätt att ensam återkalla en föräldrafullmakt

Liksom en anmälan om föräldrafullmakt bör en återkallelse av fullmakten vara skriftlig. En viktig skillnad är dock att en vårdnadshavare måste ha rätt att återkalla föräldrafullmakten ensam. Om ett barn har två vårdnadshavare ska båda stå bakom föräldrafullmakten, vilket också måste gälla fullmaktens fortsatta varaktighet. Var och en av vårdnadshavarna ska därför vara behörig att på egen hand göra en anmälan om återkallelse av en föräldrafullmakt.

Det bör inte uppställas krav på att vårdnadshavaren ska styrka sitt förmynderskap i samband med en anmälan om föräldrafullmakt

Vi har i avsnitt 14.9.4 kommit till slutsatsen att behörigheten ska omfatta en rätt att ta del av uppgifter som rör barnets ekonomiska angelägenheter under förutsättning att vårdnadshavaren även är förmyndare. I folkbokföringen finns det inte någon uppgift om vem som är barnets förmyndare. Frågan är därför om det ska finnas ett krav på att barnets vårdnadshavare styrker sitt förmynderskap i samband med en anmälan om föräldrafullmakt. I undantagsfall kan det nämligen vara någon annan person än vårdnadshavaren som är barnets förmyndare.

Vi kan inledningsvis konstatera att föräldrafullmaktshavaren, som vi återkommer till i avsnitt 14.9.12, bär ett ansvar för att denne handlar inom gränserna för sin behörighet. Det finns därför starka skäl för föräldrafullmaktshavaren att förvissa sig om att vårdnadshavaren är barnets förmyndare innan denne hävdar en rätt att ta del av uppgifter om barnets ekonomiska förhållanden. Vidare har av de kontakter som vi har haft med företrädare för bankväsendet framkommit att banker normalt förlitar sig på uppgiften om vårdnad som bevis för förmynderskap.[173] En förälder styrker sitt förmynderskap genom uppvisande av ett aktuellt personbevis avseende barnet, ett aktuellt och bestyrkt utdrag ur folkbokföringsregistret avseende barnet eller undantagsvis genom en bestyrkt kopia av en nyligen lagakraftvunnen dom avseende vårdnaden eller, i förekommande fall, ett interimistiskt beslut.[174] Om uppgiften angående vårdnad är tillräcklig för att i dessa sammanhang visa behörigheten som förmyndare bör en föräldrafullmakt på motsvarande sätt kunna godtas som bevis för föräldrafullmaktshavarens rätt att ta del av information i frågor som rör barnets ekonomiska angelägenheter. Föräldrafullmakten visar nämligen att innehavaren har rätt att agera i vårdnadshavarens ställe.

Om barnets vårdnadshavare ska styrka förmynderskapet, kommer möjligheterna att över huvud taget använda föräldrafullmakt begränsas till de fall då vårdnad och förmynderskap säkert sammanfaller. Detta är ett mindre flexibelt alternativ. För att styrka att inte någon annan är förmyndare krävs att det till anmälan bifogas dokumentation från överförmyndaren. Det leder till ett mer komplicerat anmäl-

[173] Protokoll från möte med Ställföreträdargruppen, Svenska Bankföreningen finns diarieförtt hos utredningen (2021-11-16).
[174] Svenska Bankföreningen m.fl. (2020). *Bankfrågor för ställföreträdare för barn och vuxna*. Utgåva 4, s. 8.

ningsförfarande och det innebär även att överförmyndaren måste involveras trots att det sannolikt endast är i undantagsfall som vårdnad och förmynderskap inte överensstämmer. En sådan ordning framstår inte som motiverad, särskilt inte mot bakgrund av att det – som nyss framgått – i praktiken ofta presumeras att vårdnad och förmynderskap följs åt.

Sammanfattningsvis bedömer vi att det inte bör uppställas ett krav på att styrka förmynderskapet i samband med en anmälan om föräldrafullmakt.

Socialnämnden bör inte ges behörighet att återkalla föräldrafullmakter

Genom exempelvis en orosanmälan kan det komma till socialnämndens kännedom att en föräldrafullmakt används på ett sätt som innebär att barnet far illa. Ett tänkbart alternativ är att socialnämnden i en sådan situation ska ha möjlighet att återkalla föräldrafullmakten. I sammanhanget kan det uppmärksammas att överförmyndaren får besluta att en framtidsfullmakt helt eller delvis inte längre får brukas av fullmaktshavaren om han eller hon vid fullgörandet av uppdraget gör sig skyldig till missbruk eller allvarlig försummelse eller annars visat sig vara oförmögen att ta till vara fullmaktsgivarens intressen (26 § lagen [2017:310] om framtidsfullmakter).

Att en föräldrafullmakt lämnas förändrar inte det grundläggande förhållandet att barnets vårdnadshavare har ansvaret för barnets personliga förhållanden och ska se till att barnets behov av bland annat omvårdnad och trygghet blir tillgodosedda (6 kap. 1 § och 2 § andra stycket föräldrabalken). I detta ligger, som vi även tidigare har lyft fram, att vårdnadshavaren inte kan förhålla sig passiv om föräldrafullmaktshavaren agerar på ett sätt som är oförenligt med barnets bästa. Om vårdnadshavaren inte skyndsamt återkallar en föräldrafullmakt när denna används på ett sätt som är till skada för barnet, talar det närmast för att det finns ett behov av ändring i vårdnaden. En talan om att ändra vårdnaden kan i en sådan situation föras av socialnämnden (6 kap. 7 §). Ytterst kan socialnämnden även ingripa med stöd av lagen (1990:52) med särskilda bestämmer om vård av unga, vilket som framgår av avsnitt 14.9.4 innebär att föräldrafullmaktshavarens behörighet begränsas i motsvarande utsträckning som vårdnadshavarens.

Vi bedömer mot denna bakgrund att det inte finns skäl att ge socialnämnden behörighet att återkalla föräldrafullmakter.

14.9.9 Anmälan om att föräldrafullmakten ska upphöra

Förslag: En anmälan från föräldrafullmaktshavaren eller barnet om att föräldrafullmakten ska upphöra ska göras skriftligen till Skatteverket.

I avsnitt 14.9.7 utvecklar vi varför det enligt vår bedömning bör finnas en rätt för föräldrafullmaktshavaren att själv åstadkomma ett upphörande av föräldrafullmakten. I samma avsnitt redogör vi också för bedömningen att även barnet självt ska ha en sådan rätt från 12 års ålder. Här kan vi endast konstatera att också anmälningar av det nu berörda slaget ska göras skriftligen till Skatteverket.

14.9.10 Handläggning av ärenden och överklagande av beslut

Förslag: Skatteverkets slutliga beslut i ärenden enligt lagen om föräldrafullmakter ska få överklagas till allmän förvaltningsdomstol.

Beslutet ska överklagas till den förvaltningsdomstol inom vars domkrets barnet var folkbokfört vid tidpunkten för beslutet. Om det inte finns någon behörig domstol, ska beslutet överklagas till Förvaltningsrätten i Stockholm.

Det ska krävas prövningstillstånd vid överklagande till kammarrätten.

När en föräldrafullmakt återkallas eller föräldrafullmaktshavaren eller barnet anmäler att den ska upphöra ska Skatteverket fatta beslut utan föregående kommunikation med annan part.

Bedömning: Det behöver inte i övrigt regleras särskilt vad som ska gälla vid handläggningen hos Skatteverket eller i domstol.

Skatteverkets slutliga beslut i ärenden enligt lagen om föräldrafullmakter ska få överklagas till allmän förvaltningsdomstol

Det ska finnas tre former av anmälan enligt lagen om föräldrafullmakter: anmälan om föräldrafullmakt, återkallelse av föräldrafullmakt och anmälan om att föräldrafullmakten ska upphöra. Det är efter sådana anmälningar som Skatteverket kommer att fatta slutliga beslut. Frågan är om det bör vara möjligt att överklaga dessa beslut.

Samtliga beslut ska gälla omedelbart och ett positivt beslut kan därför manifesteras genom själva ändringen i folkbokföringsdatabasen. Som framgår ovan inskränker sig handläggningen till en kontroll av ett fåtal mer formella krav. När det gäller en återkallelse finns det inte några krav utöver att den som gör anmälan om återkallelsen ska vara behörig, dvs. att sökanden är barnets vårdnadshavare. Även när det gäller en anmälan om att föräldrafullmakten ska upphöra är kontrollen begränsad till frågan om behörig sökande – dvs. att denne antingen är föräldrafullmaktshavaren eller barnet självt, om barnet har fyllt 12 år.

Utrymmet att göra olika bedömningar i ärenden enligt lagen om föräldrafullmakter är således mycket begränsat. Sannolikheten för att ett överklagat beslut kommer att ändras, är dock inte något som påverkar möjligheten att överklaga beslutet. Exempelvis får Skatteverkets beslut i ärenden om registrering av gemensam vårdnad efter anmälan enligt 6 kap. 4 § andra stycket föräldrabalken överklagas till förvaltningsdomstol (6 kap. 16 §).

De allmänna bestämmelserna om överklagbarhet tar sikte på den påverkan som ett beslut har. Av 41 § förvaltningslagen (2017:900) följer att ett förvaltningsbeslut får överklagas om beslutet kan antas påverka någons situation på ett inte obetydligt sätt. Bestämmelsen innebär en kodifiering av de principer som före tillkomsten av 2017 års förvaltningslag kom till uttryck genom Högsta förvaltningsdomstolens praxis. I grunden är det alltså ett besluts faktiska verkningar som är avgörande för bedömningen av beslutets överklagbarhet (se prop. 2016/17:180 s. 252).

Förekomsten av en föräldrafullmakt får sägas påverka någons situation på ett inte obetydligt sätt. Föräldrafullmakten är av stor betydelse för barnet, vårdnadshavaren och föräldrafullmaktshavaren. Med föräldrafullmakten följer en omfattande behörighet som inbegriper viktiga delar av en familjs vardagsliv.

Mot denna bakgrund är det vår uppfattning att det av lagen om föräldrafullmakter bör framgå att de beslut som berörts ovan får överklagas till allmän förvaltningsdomstol. Vem som får överklaga ett beslut får avgöras med tillämpning av den allmänna bestämmelsen om klagorätt i förvaltningsärenden (42 § förvaltningslagen).

Det kan samtidigt tilläggas att vi bedömer att det kommer vara mycket ovanligt med överklaganden i ärenden om föräldrafullmakter. Det är svårt att föreställa sig situationer där någon som är taleberättigad har ett annat intresse än sökanden, och i de allra flesta fall kommer det finnas förutsättningar att besluta i enlighet med anmälan. Finns det i stället skäl att avvisa eller avslå en anmälan torde det i regel bero på någon omständighet som innebär att det inte framstår som särskilt meningsfullt att överklaga beslutet.

Beslutet ska överklagas till den förvaltningsdomstol inom vars domkrets barnet var folkbokfört vid tidpunkten för beslutet

I bestämmelsen om överklagande av Skatteverkets beslut i ärenden om registrering av gemensam vårdnad efter anmälan enligt 6 kap. 4 § andra stycket föräldrabalken finns en forumregel som innebär att beslutet får överklagas hos den förvaltningsrätt inom vars domkrets barnet är folkbokfört vid tidpunkten för beslutet (6 kap. 16 § tredje stycket). Detsamma bör gälla när ett beslut enligt lagen om föräldrafullmakter överklagas.

Om det inte finns någon behörig domstol, ska beslutet överklagas till Förvaltningsrätten i Stockholm

Eftersom föräldrafullmakten förutsätter att barnet är folkbokfört i Sverige kommer det i de allra flesta fall att finnas en behörig domstol med den forumregel som föreslås ovan. Undantaget är om Skatteverket avvisar en anmälan med hänvisning till just den omständigheten att barnet inte är folkbokfört i Sverige. Även om detta sällan lär inträffa bör det enligt vår mening finnas ett utpekat reservforum i lagen om föräldrafullmakter. Vi föreslår att ett beslut ska överklagas till Förvaltningsrätten i Stockholm om det inte finns någon domstol som är behörig enligt huvudregeln.

Det ska krävas prövningstillstånd vid överklagande till kammarrätten

När ett förvaltningsbeslut överklagas till kammarrätten krävs det i allmänhet prövningstillstånd (40 § andra stycket förvaltningslagen [2017:900]). Det finns i det här fallet ingen anledning att avvika från den utgångspunkten.

När en föräldrafullmakt återkallas eller föräldrafullmaktshavaren eller barnet anmäler att den ska upphöra ska Skatteverket fatta beslut utan föregående kommunikation med annan part

Den som är sökande i ett ärende om föräldrafullmakt intar ställning som part vid handläggningen hos Skatteverket. Beroende på vilken anmälan det handlar om kan sökanden vara barnets vårdnadshavare (anmälan om föräldrafullmakt respektive återkallelse av föräldrafullmakt), barnet om han eller hon har fyllt 12 år (anmälan om att föräldrafullmakten ska upphöra) eller föräldrafullmaktshavaren (anmälan om att föräldrafullmakten ska upphöra). Sett till de principer som allmänt gäller inom förvaltningsrätten torde det i ärenden om föräldrafullmakter inte finnas någon annan än sökanden som kan anses vara part i första instans.[175] Det är dock inte uteslutet att barnets vårdnadshavare skulle anses ha partsställning även i ett ärende som har inletts av någon annan. Inte minst gäller detta i den situationen att barnet har två vårdnadshavare och endast en av dem står bakom en återkallelse av föräldrafullmakten.

När en föräldrafullmakt återkallas av vårdnadshavaren eller föräldrafullmaktshavaren eller barnet anmäler att den ska upphöra, kan utgången inte bli någon annan än att fullmakten upphör. Det är därför uppenbart obehövligt att kommunicera anmälan innan beslut fattas (25 § förvaltningslagen [2017:900]). För att tydliggöra att detta gäller vid handläggningen av ett ärende om föräldrafullmakt bör det dock enligt vår uppfattning tas in en bestämmelse i lagen om föräldrafullmakter som anger att Skatteverket ska fatta beslut utan föregående kommunikation med annan part när en föräldrafullmakt återkallas av vårdnadshavaren eller föräldrafullmaktshavaren eller barnet anmäler att den ska upphöra.

Till bilden hör att det i vissa situationer är särskilt angeläget att det inte råder någon tvekan om att Skatteverket kan fatta beslut omedel-

[175] Jfr Strömberg, Håkan och Lundell, Bengt (2018). *Allmän förvaltningsrätt* (JUNO, version 27), s. 96–98.

bart på grundval av anmälan. Ett sådant exempel är om barnet har två vårdnadshavare som är i konflikt med varandra och en av dem väljer att återkalla en föräldrafullmakt.

Det behöver inte i övrigt regleras särskilt vad som ska gälla vid handläggningen hos Skatteverket eller i domstol

I lagen om föräldrafullmakter ska det alltså ingå vissa bestämmelser om kommunikation och om överklagande av beslut. Frågan är om det i övrigt finns ett behov av att särskilt reglera Skatteverkets eller förvaltningsdomstolarnas handläggning av ärenden om föräldrafullmakter.

Om det inte i annan lag eller förordning finns avvikande bestämmelser tillämpas förvaltningslagens (2017:900) regler vid Skatteverkets handläggning (4 § nämnda lag). I förvaltningslagen finns bland annat bestämmelser om allmänna krav på handläggningen av ärenden, hur ärenden inleds och vilka åtgärder som vidtas när handlingar ges in, hur ärenden bereds och vad som gäller för myndighetens beslut. Vi ser inget behov av att i lagen om föräldrafullmakter föra in fler eller avvikande bestämmelser om handläggningen.

Förvaltningsdomstolarnas handläggning följer bestämmelserna i förvaltningsprocesslagen (1971:291), om det inte i lag eller i författning som beslutats av regeringen har meddelats bestämmelser som avviker från lagen (2 § nämnda lag). Inte heller i förhållande till domstolarnas handläggning finns ett behov av att införa några särskilda bestämmelser i lagen om föräldrafullmakter.

14.9.11 Föräldrafullmaktshavarens ansvar vid fullgörandet av uppdraget

Förslag: Föräldrafullmaktshavaren ska fullgöra uppdraget i enlighet med barnets bästa och i takt med barnets stigande ålder och utveckling ta allt större hänsyn till barnets synpunkter och önskemål.

Föräldrafullmaktshavaren ska även följa instruktioner från vårdnadshavaren och, om det är möjligt, samråda med honom eller henne i viktiga frågor. Föräldrafullmaktshavaren ska ha rätt att avvika från en lämnad instruktion om det är nödvändigt med hänsyn till barnets intressen och vårdnadshavarens godkännande inte kan inhämtas utan olägenhet.

Föräldrafullmaktshavaren ska vara skyldig att ersätta den skada som han eller hon uppsåtligen eller av vårdslöshet har orsakat vårdnadshavaren.

Bedömning: I övrigt finns inte behov av att i lagen om föräldrafullmakter införa särskilda bestämmelser om förhållandet mellan vårdnadshavaren (som fullmaktsgivare) och föräldrafullmaktshavaren.

Föräldrafullmaktshavaren ska fullgöra uppdraget i enlighet med barnets bästa och i takt med barnets stigande ålder och utveckling ta allt större hänsyn till barnets synpunkter och önskemål

Föräldrafullmaktshavaren handlar på uppdrag av vårdnadshavaren (fullmaktsgivaren), men behörigheten tar sikte på barnet som vårdnadshavaren i sin tur är legal ställföreträdare för. Till skillnad från vad som i allmänhet gäller råder alltså i det här fallet inte identitet mellan fullmaktsgivaren och den som fullmaktshavarens handlingar i praktiken får störst konsekvenser för. Vi återkommer strax till den rättsliga relationen mellan vårdnadshavaren och föräldrafullmaktshavaren. Att uppdragsförhållandet ligger i det ledet medför emellertid att det även finns anledning att överväga om det i något hänseende behövs regler om förhållandet mellan föräldrafullmaktshavaren och barnet. Närmast till hands ligger en bestämmelse som klargör att föräldrafullmaktshavaren har en plikt att fullgöra sitt uppdrag i enlighet med barnets bästa.

I lagen (2017:310) om framtidsfullmakter finns en bestämmelse som anger att fullmaktshavaren ska fullgöra sitt uppdrag i enlighet med fullmaktsgivarens intressen och, om det är möjligt, samråda med honom eller henne i viktiga frågor (15 §). En liknande bestämmelse gäller för en anhörig som med stöd av bestämmelserna i 17 kap. föräldrabalken ska vidta rättshandlingar för en enskilds räkning (4 § första stycket 1). Gemensamt för framtidsfullmakter och behörigheten för anhöriga enligt 17 kap. föräldrabalken är att behörigheten att rättshandla för den enskildes räkning följer av att den enskilde på grund av bland annat sjukdom eller försvagat hälsotillstånd inte längre kan ha hand om sina angelägenheter själv.

Även ett barn har – beroende på ålder – begränsade möjligheter att själv ha hand om sina egna angelägenheter. Skillnaden är naturligtvis att barnet har vårdnadshavare som ansvarar för att hans eller hennes behov blir tillgodosedda. Som vi återkommande har poängterat förändras inte heller det förhållandet av att en föräldrafullmakt lämnas. Likväl bör det enligt vår uppfattning komma till uttryck i lagen att föräldrafullmaktshavaren har en skyldighet att fullgöra uppdraget i enlighet med barnets intressen. På så sätt tydliggörs att barnets intressen är självständiga. Som vi utvecklar närmare nedan är det också tänkbart att det uppstår situationer där barnets intressen kräver att föräldrafullmaktshavaren avviker från givna instruktioner. Det är därför även ur föräldrafullmaktshavarens perspektiv värdefullt att skyldigheten att alltid se till barnets bästa kommer tydligt till uttryck.

Det kan inte heller uteslutas att en bestämmelse av det nu berörda slaget kan ha en viss normativ verkan. Ytterst kan den också vara betydelsefull som riktmärke vid en oaktsamhetsbedömning, om det mot föräldrafullmaktshavaren riktas rättsliga anspråk med anledning av hur han eller hon har utfört sitt uppdrag. Vad föräldrafullmaktshavaren har att iaktta i förhållande till barnet är rimligen av stor betydelse – för att inte säga avgörande – vid en sådan bedömning.

Att agera i enlighet med barnets bästa är såklart inte detsamma som att alltid göra som barnet vill. Däremot bör föräldrafullmaktshavaren, precis som en vårdnadshavare, i takt med barnets stigande ålder och utveckling ta allt större hänsyn till barnets synpunkter och önskemål (jfr 6 kap. 11 § föräldrabalken). Även detta bör framgå av lagen.

Föräldrafullmaktshavaren ska även följa instruktioner från vårdnadshavaren och, om det är möjligt, samråda med honom eller henne i viktiga frågor

I fråga om förhållandet mellan fullmaktsgivare och fullmaktshavare kompletteras avtalslagens regler om fullmakter av bestämmelserna om sysslomän i 18 kap. handelsbalken. Som vi strax utvecklar närmare har kapitlet inte någon större relevans för rättsförhållandet mellan vårdnadshavaren och föräldrafullmaktshavaren. Men i vissa hänseenden återspeglar bestämmelserna i balken sådana principer som gäller gene-

rellt för uppdragsförhållanden. En sådan allmän rättsgrundsats är den lojalitets-, vårdnads- eller omsorgsplikt som antyds i 18 kap. 1 §.[176]

Det är enligt vår mening en självklar utgångspunkt att föräldrafullmaktshavaren ska utföra uppdraget på ett omsorgsfullt sätt, vara lojal mot vårdnadshavaren och i regel[177] följa hans eller hennes instruktioner.[178] Eftersom detta följer redan av allmänna rättsgrundsatser kan det ifrågasättas om det finns anledning att i lagen om föräldrafullmakter införa en särskild bestämmelse som ger uttryck för lojalitetsplikten mot vårdnadshavaren (fullmaktsgivaren).

I det här sammanhanget finns det anledning att återvända till den lojalitetsplikt som gäller enligt lagen (2017:310) om framtidsfullmakter respektive 17 kap. föräldrabalken.

Regeringen bedömde att det i lagen om framtidsfullmakter var motiverat att ta in en uttrycklig bestämmelse om fullmaktshavarens lojalitetsplikt, även om denna följer av allmänna rättsgrundsatser (se prop. 2016/17:30 s. 57 och 58). Regeringen framhöll att i synnerhet framtidsfullmakter vilar på ett förtroendefullt förhållande mellan fullmaktsgivaren och fullmaktshavaren. Eftersom fullmaktsgivaren i en framtidsfullmakt saknar eller har begränsade förutsättningar att på egen hand kontrollera hur fullmaktshavaren utför uppdraget, är fullmaktsgivaren i särskilt hög grad beroende av att fullmaktshavaren i alla avseenden är lojal. Mot bland annat den bakgrunden ansågs det extra viktigt att fullmaktshavaren lägger sig vinn om att så långt som möjligt utföra uppdraget enligt fullmaktsgivarens uttryckliga eller förmodade vilja. Det bedömdes också vara angeläget att fullmaktshavarens dialog med fullmaktsgivaren genomsyrar uppdraget i sin helhet. Därför har fullmaktshavaren i en framtidsfullmakt också en samrådsskyldighet gentemot fullmaktsgivaren.

Som framgår av föregående avsnitt uttrycks lojalitets- och samrådsplikten enligt lagen om framtidsfullmakter på det sättet att fullmaktshavaren ska fullgöra uppdraget i enlighet med fullmaktsgivarens intressen och, om det är möjligt, samråda med honom eller henne i viktiga frågor (15 §). I 17 kap. föräldrabalken anges skyldigheten på ett liknande sätt; den anhörige ska vid fullgörandet av uppgiften handla

[176] Munukka, Jori. *Handelsbalken*, 18 kap. 1 §, Karnov 2016-01-01 (JUNO).
[177] Under nästa rubrik framgår när undantag från denna utgångspunkt gäller.
[178] Angående uppdragstagares skyldigheter i allmänhet, se bland annat Hellner, Jan m.fl. (2019). *Speciell avtalsrätt II. Kontraktsrätt. 1 häftet. Särskilda avtal* (JUNO Version 7), kapitel 7.3 och Munukka, Jori. *Handelsbalken*, 18 kap. 1 §, Karnov 2016-01-01 (JUNO).

i enlighet med den enskildes intressen och då beakta den enskildes vilja eller förmodade inställning (17 kap. 4 § första stycket 1).

En vårdnadshavare både kan och ska följa hur föräldrafullmaktshavaren utför sitt uppdrag. Ur det perspektivet finns inte samma behov av att i lagtexten framhålla den lojalitetsplikt som föräldrafullmaktshavaren har.

Samtidigt kan det av tydlighetsskäl ändå vara värdefullt om det i lagen om föräldrafullmakter finns en bestämmelse om lojalitetsplikten mot vårdnadshavaren. Den bedömning som vi har gjort i föregående avsnitt innebär att det kommer finnas bestämmelser om föräldrafullmaktshavarens lojalitetsplikt mot barnet, och som framgår under nästa rubrik finns därför ett behov av att tydliggöra hur föräldrafullmaktshavaren ska förhålla sig när vårdnadshavarens instruktioner kommer i konflikt med skyldigheten att alltid se till barnets intressen. Sett till detta framstår det som följdriktigt att lagen även får innehålla en bestämmelse om lojalitetsplikten mot vårdnadshavaren, trots att den ändå kan anses följa av allmänna principer.

Bestämmelsen om lojalitetsplikten bör dock ges en något annan utformning än de motsvarigheter som finns i lagen om framtidsfullmakter och 17 kap. föräldrabalken. Skälet är att det i första hand är barnets intressen som ska vara vägledande för föräldrafullmaktshavaren när denna utför sitt uppdrag enligt föräldrafullmakten. Lojalitetsplikten mot vårdnadshavaren bör därför i stället komma till uttryck på det sättet att det i lagen anges att föräldrafullmaktshavaren som utgångspunkt är skyldig att följa instruktioner från vårdnadshavaren.

I sammanhanget bör också upprepas att föräldrafullmaktshavarens rätt måste härledas till båda vårdnadshavarna när barnet har två vårdnadshavare (se avsnitt 14.9.3 ovan). Om föräldrafullmaktshavaren känner till att vårdnadshavarna har motstridiga uppfattningar i en viss fråga kan denne inte handla i enlighet med endast den ena vårdnadshavarens instruktion. I en sådan situation måste det i stället anses att oenigheten innebär en inskränkning av föräldrafullmaktshavarens befogenhet. Lojalitetsplikten gäller mot båda vårdnadshavarna.

Det bör av lagen även uttryckligen framgå att föräldrafullmaktshavaren, i likhet med vad som gäller enligt lagen om framtidsfullmakter, ska samråda med vårdnadshavaren i viktiga frågor. Att det finns ett övergripande samarbete och en dialog mellan barnets vårdnadshavare och föräldrafullmaktshavaren kan visserligen ses som en självklarhet. Men eftersom föräldrafullmakten har en generell karaktär finns det

enligt vår uppfattning likväl anledning att i lagen påminna om att samråd om möjligt ska ske innan beslut fattas i viktiga frågor. Till bilden hör också att tredje man, som närmare framgår av avsnitt 14.9.4, vanligen ska kunna utgå från att föräldrafullmaktshavaren handlar i samförstånd med vårdnadshavaren, även när denne uppträder ensam och fråga är om ett beslut som inte ingår i den dagliga omsorgen om barnet.

Vad som är en viktig fråga kan variera från familj till familj. Föräldrafullmaktshavaren bör därför i varje enskilt fall vara lyhörd för vilka frågor som är av störst betydelse för barnet. Det är därför inte meningsfullt att närmare precisera när ett samråd kan anses påkallat. Vidare ska bestämmelsen inte förstås som något annat än en allmän förhållningsregel, utan en direkt sanktion. Vi återkommer strax till våra överväganden om en skadeståndsskyldighet för föräldrafullmaktshavare. Men det bör redan här understrykas att det är mycket svårt att föreställa sig att skadestånd skulle följa enbart på den grunden att samrådsskyldigheten åsidosatts. I det avseendet ligger det närmare till hands att jämföra med situationen att en av två vårdnadshavare har rättshandlat ensam trots att den andres medverkan var nödvändig.[179]

Sammantaget föreslår vi att det av lagen om föräldrafullmakter uttryckligen ska framgå att föräldrafullmaktshavaren ska följa vårdnadshavarens instruktioner och, om det är möjligt, samråda med honom eller henne i viktiga frågor. Av nästa avsnitt följer att det ska finnas undantag från den nu angivna skyldigheten.

Föräldrafullmaktshavaren ska ha rätt att avvika från en lämnad instruktion om det är nödvändigt med hänsyn till barnets bästa och vårdnadshavarens godkännande inte kan inhämtas utan olägenhet

Vi har ovan kommit fram till att det i lagen om föräldrafullmakter ska finnas bestämmelser om föräldrafullmaktshavarens lojalitetsplikt mot såväl barnet som vårdnadshavaren. Av lagen bör det därför även framgå hur föräldrafullmaktshavaren ska förhålla sig när dessa skyldigheter undantagsvis kolliderar.

Vid uppdragsförhållanden torde i allmänhet gälla att en uppdragstagare som avviker från uppdragsgivarens instruktioner är ursäktad om det finns särskilda omständigheter som motiverar avvikelsen. Det

[179] Som vi utvecklar närmare nedan kommer det sällan vara meningsfullt för vårdnadshavaren att vidta några andra åtgärder än att återkalla fullmakten om denne är missnöjd med hur föräldrafullmaktshavaren utför sitt uppdrag.

kan till och med vara så att uppdragstagaren har en skyldighet att medvetet handla mot instruktionerna, om det inte finns möjlighet att inhämta nya anvisningar.[180]

Dessa principer bör vara vägledande även för föräldrafullmaktshavarens uppdrag. Men det bör av lagen uttryckligen framgå att en avvikelse är motiverad om den sker med hänsyn till skyldigheten att utföra uppdraget i enlighet med barnets bästa.

I första hand ska föräldrafullmaktshavaren, om han eller hon anser sig förhindrad att följa en given instruktion, ta en förnyad kontakt med vårdnadshavaren. Men det ligger samtidigt i uppdragets natur att vårdnadshavaren har ett personligt förtroende för föräldrafullmaktshavaren och en stark tillit till dennes förmåga att själv ha hand om olika angelägenheter som rör barnet. Uppdraget innebär att föräldrafullmaktshavaren har ett stort utrymme att agera på egen hand. En ordning som innebär att föräldrafullmaktshavaren kan avvika från en instruktion först om det är omöjligt att inhämta nya anvisningar framstår därför som alltför sträng. Enligt vår uppfattning är det rimligare att föräldrafullmaktshavaren kan bortse från vårdnadshavarens instruktion om det inte utan olägenhet går att ta reda på vad vårdnadshavaren förordar för alternativ när det tidigare inte längre är aktuellt. En föräldrafullmaktshavare som t.ex. ställs inför en situation där det på grund av någon oförutsedd omständighet skulle få negativa konsekvenser för barnet om en given instruktion följs, ska inte behöva göra några större ansträngningar för att komma i kontakt med vårdnadshavaren och ta reda på dennes uppfattning innan föräldrafullmaktshavaren i stället får fatta ett nytt beslut efter eget omdöme.

I bestämmelsen om föräldrafullmaktshavarens rätt att avvika från instruktioner får också anses ligga att föräldrafullmaktshavaren har en bred bedömningsmarginal när det gäller frågan om huruvida det av hänsyn till barnets bästa är motiverat att frångå givna instruktioner. En felbedömning i den frågan kan normalt sett inte betraktas som oaktsam i den mening som krävs för att skadestånd ska vara aktuellt.

Om föräldrafullmaktshavaren däremot får kontakt med vårdnadshavaren och möts av beskedet att den tidigare instruktionen ska fullföljas, har föräldrafullmaktshavaren inte rätt att handla i strid med detta. Om föräldrafullmaktshavaren frångår vårdnadshavarens instruktion i denna situation överskrider han eller hon sin befogenhet. Är

[180] Se t.ex. Hellner, Jan m.fl. (2019). *Speciell avtalsrätt II. Kontraktsrätt. 1 häftet. Särskilda avtal* (JUNO Version 7), kapitel 7.3.1. Jfr även 5 § kommissionslagen (2009:865).

det föräldrafullmaktshavarens uppfattning att ett fullföljande i enlighet med vårdnadshavarens anvisningar inte är till barnets bästa får han eller hon avstå från att handla. En annan ordning är oförenlig med det grundläggande förhållandet att föräldrafullmaktshavarens rätt är delegerad av vårdnadshavaren.

Sammanfattningsvis föreslår vi att det av lagen uttryckligen ska framgå att föräldrafullmaktshavaren har rätt att avvika från en lämnad instruktion om det är nödvändigt med hänsyn till barnets bästa och vårdnadshavarens godkännande inte kan inhämtas utan olägenhet.

Föräldrafullmaktshavaren ska vara skyldig att ersätta den skada som han eller hon uppsåtligen eller av vårdslöshet har orsakat vårdnadshavaren

I fråga om ordinära fullmakter följer fullmaktshavarens ansvar mot fullmaktsgivaren de regler som gäller för uppdragsavtal. Som framgår ovan är detta delvis reglerat i handelsbalkens kapitel om sysslomän (18 kap.). Av bestämmelserna följer bland annat att fullmaktshavaren kan bli skadeståndsskyldig om denne handlar oredligt, är förslagen mot fullmaktsgivaren eller lånar ut fullmaktsgivarens pengar (3 §). Skadeståndsskyldighet kan bli aktuellt även om fullmaktshavaren har följt fullmaktsgivarens instruktioner, men samtidigt på ett vårdslöst sätt bortsett från fullmaktsgivarens intressen eller svikligen utnyttjat fullmakten till skada för fullmaktsgivaren (4 §).[181]

När det gäller sysslomannens lojalitets-, vårdnads- eller omsorgsplikt föreligger skadeståndsskyldighet i allmänhet vid oaktsamhet. Ansvar kan komma i fråga bland annat vid överskridande av befogenheten, formella felaktigheter som leder till rättsförluster och bristande vård om handlingar eller annan egendom som har anförtrotts sysslomannen som ett led i uppdraget.[182]

I relevanta delar bör de allmänna principerna för ansvar i uppdragsförhållanden kunna tillämpas även i fråga om föräldrafullmaktshavarens ansvar. Frågan är om det ändå finns behov av en egen bestämmelse om skadestånd i lagen om föräldrafullmakter.

I lagen (2017:310) om framtidsfullmakter finns en hänvisning till 18 kap. handelsbalken, vilken bland annat innebär att balkens bestäm-

[181] Beträffande sistnämnda fall kan även trolöshet mot huvudman föreligga (se 10 kap. 5 § brottsbalken). Se även prop. 2016/17:30 s. 56.
[182] Se Munukka, Jori. *Handelsbalken*, 18 kap. 1 §, Karnov 2016-01-01 (JUNO).

melser om sysslomäns skadeståndsskyldighet är tillämpliga. I 17 kap. föräldrabalken om anhörigas behörighet att rättshandla i vissa fall finns i stället en särskild bestämmelse om den anhöriges skadeståndsskyldighet mot den enskilde (17 kap. 5 §). Enligt paragrafen är en anhörig som har tagit i anspråk sin behörighet skyldig att ersätta den skada som han eller hon uppsåtligen eller av vårdslöshet har orsakat den enskilde.

En anhörig som tar i anspråk behörigheten enligt 17 kap. föräldrabalken har rätt att vidta vissa rättshandlingar som gäller den enskildes ekonomiska angelägenheter (jfr 17 kap. 1 §). En framtidsfullmakt får omfatta både ekonomiska och personliga angelägenheter (2 § första stycket lagen om framtidsfullmakter). En föräldrafullmakt gäller däremot i huvudsak barnets personliga angelägenheter. I fråga om ekonomiska angelägenheter är den, som framgår av avsnitt 14.9.4, begränsad till en rätt att ta del av uppgifter i samma utsträckning som en förmyndare.

Att föräldrafullmaktshavaren inte ingår avtal eller fattar beslut som faller inom förmynderskapet innebär att det i praktiken är mer sällan som föräldrafullmaktshavaren vid fullgörandet av sitt uppdrag kan orsaka en ekonomisk skada för vårdnadshavaren (fullmaktsgivaren).

Att utkräva ett rättsligt ansvar torde i de flesta fall inte heller vara en framkomlig väg för en vårdnadshavare som är missnöjd med hur föräldrafullmaktshavaren har skött sitt uppdrag. Som vi har framhållit ovan handlar föräldrafullmakten om ett förtroendeuppdrag där föräldrafullmaktshavaren måste ha ett stort utrymme att agera efter eget omdöme och fatta olika beslut, utan risk för ett rättsligt efterspel. En vårdnadshavare som har uppfattningen att föräldrafullmaktshavaren handlat på ett felaktigt sätt får i regel därför nöja sig med att återkalla föräldrafullmakten.

Liksom för andra fullmakter gäller vidare att bundenhet inte uppkommer om föräldrafullmaktshavaren överskrider sin *behörighet*, utan enbart i vissa fall då föräldrafullmaktshavaren handlar i strid med sin *befogenhet*.[183]

Det kan emellertid inte uteslutas att en föräldrafullmaktshavare orsakar vårdnadshavaren ekonomisk skada genom ett agerande som är så pass oaktsamt att det bör vara ansvarsgrundande. Även med en behörighet som främst rör barnets personliga angelägenheter är det tänk-

[183] Se vidare i avsnitt 14.9.12 om förhållandet till tredje man.

bart att föräldrafullmaktshavaren orsakar vårdnadshavaren onödiga utgifter i samband med exempelvis befogenhetsöverskridanden.

Eftersom skadeståndsansvaret kan antas bli aktuellt endast i undantagsfall kan det tyckas vara tillräckligt att i sådana situationer falla tillbaka på allmänna rättsgrundsatser om ansvar i uppdragsförhållanden. Samtidigt är det enligt vår uppfattning rimligt att bestämmelser om ansvar ingår i lagen om föräldrafullmakter när det i den finns bestämmelser om föräldrafullmaktshavarens skyldigheter vid fullgörandet av uppdraget. Det har ett pedagogiskt värde att reglerna om hur uppdraget ska utföras följs av en bestämmelse som tydligt anger förutsättningarna för föräldrafullmaktshavarens skadeståndsskyldighet. På detta sätt är t.ex. 17 kap. föräldrabalken uppbyggt.

En bestämmelse om föräldrafullmaktshavarens skadeståndsskyldighet mot vårdnadshavaren kan lämpligen också utformas på samma sätt som regeln om anhörigas skadeståndsskyldighet mot den enskilde (17 kap. 5 §).[184] En sådan bestämmelse ligger även i linje med allmänna principer för ansvar inom uppdragsförhållanden.

Sammanfattningsvis föreslår vi mot denna bakgrund att det i lagen om föräldrafullmakter ska ingå en regel om skadestånd, enligt vilken föräldrafullmaktshavaren ska vara skyldig att ersätta den skada som han eller hon uppsåtligen eller av vårdslöshet har orsakat vårdnadshavaren.

I övrigt finns inte behov av att i lagen om föräldrafullmakter införa särskilda bestämmelser om förhållandet mellan vårdnadshavaren (som fullmaktsgivare) och föräldrafullmaktshavaren

Vi har i de föregående avsnitten behandlat sådana frågor om uppdragsförhållandet mellan vårdnadshavaren och föräldrafullmaktshavaren där vi anser att det är motiverat med särskilda regler i lagen om föräldrafullmakter. I frågor där sådana bestämmelser saknas torde man i allmänhet kunna falla tillbaka på allmänna rättsgrundsatser eller en analog tillämpning av bestämmelserna i avtalslagen eller 18 kap. handelsbalken. Det måste då, precis som i andra fall, bedömas i vilken utsträckning sådana bestämmelser kan anses ge ledning för förhållandet mellan vårdnadshavaren och föräldrafullmaktshavaren. I det

[184] Alternativet att i stället hänvisa till handelsbalkens regler lämpar sig mindre väl. En sådan lösning är inte lika tydlig och den framstår inte heller som motiverad när behörigheten i huvudsak gäller annat än ekonomiska förhållanden.

sammanhanget måste stor vikt läggas vid uppdragsförhållandets natur och de syften som ligger bakom föräldrafullmakten.

Frågan är dock om det, utöver det som hittills har berörts, finns andra aspekter av uppdragsförhållandet som är av sådan betydelse att det är motiverat med en särskild reglering i lagen om föräldrafullmakter.

Bestämmelserna i 18 kap. handelsbalken avser främst ekonomiska angelägenheter. Utöver regler om skadestånd – vilka har berörts ovan – finns i kapitlet bland annat bestämmelser om följande.

Sysslomannen (fullmaktshavaren) har en skyldighet att hålla huvudmannens (fullmaktsgivarens) tillgångar avskilda från sina egna och redovisa sin verksamhet (1 §). Vidare har fullmaktshavaren rätt att täcka nödvändiga utgifter och få ett skäligt arvode (5 §). Blir fullmaktshavaren förhindrad att utföra sitt uppdrag ska denne så fort som möjligt underrätta fullmaktsgivaren om detta (7 §). Det finns även en särskild preskriptionsregel angående inom vilken tid fullmaktsgivaren kan klandra fullmaktshavarens redovisning om han eller hon anser att fullmaktshavaren har brustit i fullgörandet av uppdraget (9 §).

Om man bortser från bestämmelsen om underrättelse vid förhinder saknar de redovisade reglerna betydelse för uppdraget som föräldrafullmaktshavare. Till skillnad från vad som gäller för framtidsfullmakter (se 20 § i lagen [2017:310] om framtidsfullmakter) finns därför ingen anledning att genom hänvisning göra 18 kap. handelsbalken direkt tillämpligt i förhållande till föräldrafullmakter.

När det gäller rätten till arvode är det med hänsyn till uppdragets karaktär tvärtom naturligt att föräldrafullmaktshavaren inte har en sådan rätt. Det är dock inte nödvändigt att ge uttryck för detta i lagtext. Det är helt enkelt inte förenligt med föräldrafullmaktens grundläggande syften att vårdnadshavaren betalar någon för att utföra uppgifter i hans eller hennes ställe. Som framgår av bland annat avsnitt 14.7.10 är det för helt andra situationer som föräldrafullmakten är avsedd.

I lagen om framtidsfullmakter finns vidare – vid sidan av den tidigare berörda lojalitets- och samrådsplikten samt rätten till arvode – vissa särskilda bestämmelser om fullmaktshavarens fullgörande av uppdraget. Det finns bland annat bestämmelser om jäv (17 §) och fullmaktshavarens rätt att lämna gåvor (18 §).

Vidare kan det noteras att även 17 kap. föräldrabalken innehåller fler regler än den tidigare behandlade bestämmelsen om lojalitetsplikt. I kapitlet finns bestämmelser om redovisningsskyldighet och plikten att dokumentera vidtagna åtgärder på ett med hänsyn till

omständigheterna lämpligt sätt (4 § första stycket 2 och 3). Det finns också en hänvisning till de bestämmelser om jäv som gäller för gode män och förvaltare (4 § andra stycket).

Även beträffande behovet av bestämmelser som motsvarar de nu redovisade är det av betydelse att en föräldrafullmakt i huvudsak avser barnets personliga angelägenheter. Eftersom föräldrafullmaktshavarens behörighet i frågor som rör ekonomiska angelägenheter är begränsad till en rätt till insyn, finns inte något behov av regler om redovisningsskyldighet, dokumentationsplikt eller rätten att lämna gåvor. Möjligen kan det diskuteras om det finns ett behov av regler om jäv.

Samtidigt ligger det redan i lojalitetsplikten att fullmaktshavaren inte bör vidta åtgärder i jävssituationer. Vidare är det uppenbart att behovet av jävsregler är mer påtagligt om fullmaktshavaren har hand om ekonomiska angelägenheter i vidare utsträckning än vad föräldrafullmaktshavaren har. En jämförelse som kan göras i det här sammanhanget är att det i fråga om förmyndare finns särskilda regler om jäv (12 kap. 8 § föräldrabalken), men dessa har inte någon motsvarighet i reglerna om vårdnad.[185] Det kan också noteras att det beträffande ordinära fullmakter inte finns några uttryckliga regler om jäv.

Mot bakgrund av det anförda bedömer vi att det inte behövs särskilda bestämmelser om jäv i lagen om föräldrafullmakter. Bortsett från de förslag som framgår av tidigare avsnitt, finns det inte heller i övrigt behov av en särskild reglering för förhållandet mellan vårdnadshavaren och föräldrafullmaktshavaren.

[185] I 11 kap. 2 § föräldrabalken finns bestämmelser om att en god man ska förordnas i vissa situationer när en ställföreträdare är jävig. Paragrafens första och andra stycke avser vissa specifika situationer och omfattar förmyndare men inte vårdnadshavare. I tredje stycket finns emellertid vårdnadshavare med i uppräkningen av de ställföreträdare som kan ersättas av en god man om motstående intressen finns mellan den enskilde och ställföreträdaren eller dennes make eller sambo. Tredje stycket är avsett för situationer där det egentligen inte finns något legalt hinder för ställföreträdaren att företräda huvudmannen, men där det ändå är lämpligt att en god man förordnas så att inga misstankar uppstår om att den enskilde inte får sina intressen tillgodosedda (se von Schéele, Eva och Wallgren Jan [2021]. *Överförmyndarpraktika, supplement juni 2021* [JUNO Version: juni 2021], under rubriken Tillfälliga godmanskap 11 kap. 1–3 §§ FB).

14.9.12 Förhållandet till tredje man

Förslag: Om en rättshandling som föräldrafullmaktshavaren har vidtagit med åberopande av föräldrafullmakten, på grund av brist i behörigheten inte blir bindande, ska föräldrafullmaktshavaren vara skyldig att ersätta en godtroende tredje man för den skada som denne därigenom orsakas. Detta ska dock inte gälla om rättshandlingen saknar bindande verkan mot vårdnadshavaren till följd av någon särskild omständighet som föräldrafullmaktshavaren inte kände till och som tredje man inte med fog kunde förutsätta att föräldrafullmaktshavaren skulle känna till.

Bedömning: I övrigt behövs inte några särskilda bestämmelser om förhållandet till tredje man.

Föräldrafullmaktshavarens skadeståndsskyldighet mot en godtroende tredje man

Det föreligger inget avtalsförhållande mellan en fullmaktshavare och en tredje man[186]. Men av 25 § lagen (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område (avtalslagen) följer att fullmaktshavaren i förhållande till tredje man ansvarar för att de uppgifter som han eller hon ger om sin behörighet är korrekta. Om fullmaktshavarens uppgifter är felaktiga, är denne skyldig att ersätta tredje man för den skada som uppkommer till följd av att rättshandlingen inte kan göras gällande mot huvudmannen.[187] En förutsättning för ansvar är dock att tredje man är i god tro, dvs. med fog har förlitat sig på fullmaktshavarens uppgifter om behörigheten. Fullmaktshavarens ansvar är strikt. Av 25 § andra stycket avtalslagen framgår dock att fullmaktshavaren i undantagsfall kan undgå ansvar i förhållande till tredje man, om fullmakten till följd av någon särskild omständighet inte kan göras gällande mot huvudmannen och fullmaktshavaren saknade kunskap om denna omständighet samtidigt som tredje man inte heller med fog kunde förutsätta att fullmaktshavaren skulle ha

[186] Här kan upprepas att med ”tredje man” avses i fullmaktsrättsliga sammanhang den motpart gentemot vilken fullmaktshavaren företar en rättshandling (se t.ex. Adlercreutz, Axel och Mulder, Johann Bernard [2021]. *Avtal. Lärobok i allmän avtalsrätt* [JUNO Version 14] s. 76.
[187] Här bör även nämnas att fullmaktshavaren i efterhand kan godkänna en åtgärd som i och för sig låg utanför behörigheten (s.k. ratihabering). Om åtgärden på detta sätt godkänns har den samma verkan som om den hade gjorts med behörighet, dvs. bundenhet uppkommer.

sådan kännedom. Ett exempel kan vara att fullmakten har upphört utan fullmaktshavarens vetskap på grund av att huvudmannen har dött, försatts i konkurs eller fått förvaltare.[188]

Bestämmelsen är även tillämplig i förhållande till framtidsfullmakter (se 21 § lagen [2017:310] om framtidsfullmakter). Vidare har det i 17 kap. föräldrabalken om anhörigas behörighet att rättshandla i vissa fall, tagits in en bestämmelse med motsvarande innehåll (6 §).

I praktiken är det sällan en fullmaktshavare är skadeståndsskyldig mot tredje man. Det är främst vid osjälvständiga fullmakter, dvs. fullmakter där tredje man enbart kan ta fasta på fullmaktshavarens egna uppgifter, som fullmaktshavaren riskerar att bli skadeståndsskyldig. Är det i stället fråga om en självständig fullmakt – t.ex. en skriftlig fullmakt – måste tredje man göra en egen bedömning av fullmaktshavarens behörighet mot bakgrund av de uppgifter som härrör från huvudmannen. Om tredje man då felaktigt drar slutsatsen att fullmaktshavaren är behörig, är tredje mans goda tro normalt sett obefogad. I de fall tredje man har uttryckt oro om den självständiga fullmaktens omfattning och fullmaktshavaren lämnar en felaktig uppgift om sin behörighet, blir fullmaktshavaren antagligen skadeståndsskyldig.[189]

Den behörighet som följer med föräldrafullmakten framgår av lag och status som föräldrafullmaktshavare kan enkelt styrkas med ett utdrag från folkbokföringen. I fråga om beslutsfattande är den begränsad till barnets personliga angelägenheter. Det är därför svårt att föreställa sig situationer där en tredje man lider ekonomisk skada till följd av att föräldrafullmaktshavaren har handlat utanför sin behörighet och tredje man dessutom är i god tro, dvs. att tredje man varken insåg eller borde ha insett att rättshandlingen låg utanför behörigheten. I linje med det som har sagts ovan bör tredje man knappast anses vara i god tro om denne gör en felaktig tolkning av vad den i lag angivna behörigheten innebär.

Det går dock inte att helt utesluta att det kan förekomma situationer där en godtroende tredje man inte kan göra en rättshandling gällande när föräldrafullmaktshavaren handlar utan behörighet. Behörigheten kan t.ex. vara begränsad till följd av att vårdnadshavarens ansvar har inskränkts med stöd av lagen (1990:52) med särskilda bestämmel-

[188] Ramberg, Jan och Ramberg, Christina (2019). *Allmän Avtalsrätt* (JUNO Version 11), s. 70 och 71.
[189] Ramberg, Jan och Ramberg, Christina (2019). *Allmän Avtalsrätt* (JUNO Version 11), s. 70 och 71.

ser om vård av unga. Om så är fallet är det normalt inte något som är känt för tredje man eller som tredje man kan förväntas känna till. En annan tänkbar situation är att det helt nyligen har skett en ändring i vårdnaden som innebär att föräldrafullmakten har upphört och den tidigare föräldrafullmaktshavaren, med vetskap om att fullmakten har upphört, inte låtsas om detta vid kontakten med tredje man.[190]

Vidare gör sig den principiella ståndpunkten att fullmaktshavaren har ett grundläggande ansvar för att han eller hon har fullmakt lika starkt gällande i förhållande till föräldrafullmakter som andra fullmakter. Slutligen framstår det även som logiskt att lagen om föräldrafullmakter – i likhet med vad som gäller för 17 kap. föräldrabalken – får omfatta bestämmelser om skadeståndsskyldigheten i såväl den interna relationen som i förhållande till tredje man. Det vore inkonsekvent att enbart ha en bestämmelse om skadeståndsskyldigheten mot vårdnadshavaren och hänvisa till allmänna principer i fråga om ansvaret mot tredje man.

Trots att en regel om föräldrafullmaktshavarens skadeståndsansvar mot en godtroende tredje man kan antas bli sparsamt tillämpad, anser vi alltså att lagen bör innefatta en sådan bestämmelse. Denna kan lämpligen utformas på liknande sätt som skadeståndsskyldigheten enligt 17 kap. 6 § föräldrabalken, vilket i sin tur är en bestämmelse som har 25 § avtalslagen som förebild.

Således ska huvudregeln vara att föräldrafullmaktshavaren är skyldig att ersätta en godtroende tredje man för den skada som denne orsakas om en rättshandling som föräldrafullmaktshavaren har vidtagit med åberopande av föräldrafullmakten, inte blir bindande på grund av en brist i behörigheten. Skadeståndsskyldigheten ska dock inte gälla om rättshandlingen saknar bindande verkan mot vårdnadshavaren till följd av någon särskild omständighet som föräldrafullmaktshavaren inte kände till och som tredje man inte med fog kunde förutsätta att föräldrafullmaktshavaren skulle känna till.

Man kan utgå från att även undantagsregeln har en begränsad praktisk betydelse. En tänkbar situation när den kan vara aktuell är om föräldrafullmaktshavaren vidtar en rättshandling i mycket nära anslutning till en ändring i vårdnaden som han eller hon ännu inte fått kunskap om.

[190] Om vårdnadshavaren (fullmaktsgivaren) hade särskild anledning att befara att rättshandlingen skulle vidtas kan den i och för sig i vissa fall bli bindande mot honom eller henne. Så blir fallet om informationsplikten enligt 19 § avtalslagen försummas. Se vidare nedan.

I övrigt behövs inga särskilda bestämmelser om förhållandet till tredje man

Enligt lagen (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område (avtalslagen) blir en fullmaktsgivare bunden vid avtal eller andra rättshandlingar som fullmaktshavaren vidtar för dennes räkning inom de gränser som gäller för fullmakten (jfr 10 § första stycket). Detta gäller på motsvarande sätt när rättshandlingar företas gentemot fullmaktsgivaren genom fullmaktshavaren (26 §).

Som vi även tidigare har berört uppstår alltså bundenhet enbart om fullmaktshavaren handlar inom sin *behörighet* (gränserna för fullmakten). Om fullmaktshavaren handlar inom behörigheten, men i strid mot särskilda inskränkande föreskrifter från fullmaktsgivaren, är det fråga om ett överskridande av *befogenheten*. I dessa fall är huvudregeln att fullmaktsgivaren gentemot tredje man blir bunden av rättshandlingen. Detta gäller dock inte om tredje man var i ond tro om att befogenheten överskreds (11 § första stycket).

Vissa bestämmelser om fullmaktsgivarens bundenhet hör samman med reglerna för återkallelse av fullmakt. Huvudregeln är att en fullmakt återkallas på samma sätt som den gavs (jfr 12–16 §§). En fullmaktsgivare blir dock inte bunden av fullmaktshavarens rättshandlingar när tredje man känner till eller borde känna till att fullmaktsgivaren önskar att fullmakten ska upphöra (20 §). Fullmaktsgivaren kan alltså försätta tredje man i ond tro genom att meddela denne att fullmakten upphört eller begränsats.

Men fullmaktsgivaren har också en informationsplikt gentemot tredje man om fullmakten återkallats och det finns särskild anledning att befara att fullmaktshavaren trots detta kommer att använda fullmakten mot en viss ovetande tredje man. Om denna informationsplikt försummas kan fullmaktsgivaren inte gentemot den godtroende tredje mannen åberopa att fullmakten hade upphört när fullmaktshavaren vidtog rättshandlingen mot den tredje mannen (19 §).

De ovan angivna principerna för hur bundenhet mellan fullmaktsgivaren och tredje man uppstår får anses ge uttryck för allmänna grundsatser som fullt ut kan tillämpas på föräldrafullmakter. I dessa frågor finns förutsättningar för en analog tillämpning av avtalslagens regler. Enligt vår bedömning är det inte nödvändigt att föra in bestämmelser som innebär att avtalslagens regler i stället blir direkt tillämpliga. Särskilt med hänsyn till uppdragets personliga karaktär och vad behörig-

heten omfattar, bör det i praktiken sällan uppstå situationer där frågor av det hittills berörda slaget ställs på sin spets. Till saken hör vidare att det i avtalslagen även finns bestämmelser som inte kan tillämpas på föräldrafullmakter.

Avtalslagens regler kan exempelvis inte tillämpas på föräldrafullmakter när vårdnadshavaren dör (jfr 21 §). Vad som händer med föräldrafullmakten i en sådan situation avgörs i stället av de regler vi föreslår ovan i fråga om hur föräldrafullmakter påverkas när det sker en ändring i vårdnaden (se avsnitt 14.9.7).

Inte heller kan den särskilda bestämmelsen om verkan av att fullmaktsgivaren får en förvaltare tillämpas (22 §). Av paragrafen framgår att en rättshandling som fullmaktshavaren företar och som omfattas av förvaltarens uppdrag, inte får större verkan än den skulle ha haft om fullmaktsgivaren själv hade företagit rättshandlingen.

Den som har förvaltare får inte vara förmyndare (10 kap. 1 § föräldrabalken), men uppdraget som vårdnadshavare påverkas inte. Som vi redogör för i avsnitt 14.9.4 upphör föräldrafullmaktshavarens behörighet i den del som hänför sig till förmynderskapet, om vårdnadshavaren inte längre är förmyndare. Men det finns ingen anledning att föräldrafullmakten på annat sätt ska påverkas om vårdnadshavaren får en förvaltare. I fråga om barnets personliga angelägenheter kan föräldrafullmaktshavarens rätt fortsatt härledas till vårdnadshavaren. Avtalslagens bestämmelse om verkan av att fullmaktsgivaren får en förvaltare, kan alltså inte tillämpas i fråga om föräldrafullmakter.

På samma sätt förhåller det sig med avtalslagens regler om verkan av fullmaktsgivarens konkurs (23–24 §§). En förmyndare som går i personlig konkurs kan i vissa fall entledigas från det uppdraget (jfr 10 kap. 10 § föräldrabalken), men konkursen påverkar inte vårdnaden. Med samma resonemang som nyss har förts beträffande förvaltarskap, blir därför slutsatsen att avtalslagens regler inte heller i det här avseendet kan tillämpas på föräldrafullmakter.

Sammanfattningsvis kan alltså avtalslagens regler om fullmakt – i fråga om förhållandet till tredje man – i stor utsträckning tillämpas analogt på föräldrafullmakter. Men en sådan tillämpning lär i praktiken sällan bli aktuell, och det finns i avtalslagen även bestämmelser som inte kan tillämpas på föräldrafullmakter.

Det bör mot den här bakgrunden inte införas särskilda bestämmelser om förhållande till tredje man i lagen om föräldrafullmakter, utöver den tidigare behandlade skadeståndsregeln.

14.9.13 Avgift för anmälan av föräldrafullmakt

Förslag: För handläggningen av en anmälan om föräldrafullmakt ska vårdnadshavaren betala en avgift till Skatteverket. Avgiften ska betalas när anmälan ges in.

Skatteverket ska, om det finns särskilda skäl, kunna avstå från att ta ut avgiften eller, i förekommande fall, betala tillbaka avgiften.

Som vi återkommer till när vi redogör för de konsekvenser som införandet av föräldrafullmakter får, kommer förslaget om föräldrafullmakt att medföra vissa utvecklingskostnader för Skatteverket (se vidare avsnitt 16.4.10). Vår bedömning är, som redovisas närmare i konsekvensavsnittet, att dessa kostnader ryms inom befintliga ramar. Samtidigt noterar vi att en avgift för en anmälan om föräldrafullmakt kan vara en del i en alternativ finansieringslösning.

Alldeles oavsett detta är det dock enligt vår uppfattning rimligt att ta ut en mindre avgift för tjänsten att handlägga en anmälan om föräldrafullmakt och registrera uppgifter med anledning av den. En avgift har också den fördelen att den minskar risken för att en anmälan om föräldrafullmakt sker förhastat.

Mot denna bakgrund föreslår vi att vårdnadshavaren ska betala en avgift till Skatteverket för handläggningen av en anmälan om föräldrafullmakt. Avgiften ska betalas när anmälan ges in.

Det bör här för tydlighets skull tilläggas att avgiften endast avser en anmälan om föräldrafullmakt och inte andra anmälningar enligt lagen, dvs. återkallelse av föräldrafullmakten eller en anmälan om att föräldrafullmakten ska upphöra.

Det kan i undantagsfall inträffa att Skatteverket felaktigt registrerar att en föräldrafullmakt inte längre gäller, t.ex. i samband med en ändring i vårdnaden. Många gånger kan ett felaktigt beslut rättas eller ändras (36–38 §§ förvaltningslagen [2017:900]). Det kan dock inte uteslutas att ett felaktigt beslut leder till att det i stället görs en ny anmälan om föräldrafullmakt som motsvarar den tidigare fullmakten. Med tanke på bland annat den situationen bör Skatteverket, om det finns särskilda skäl, kunna avstå från att ta ut avgiften eller, i förekommande fall, betala tillbaka avgiften.

14.9.14 Skatteverkets underrättelseskyldighet när en föräldrafullmakt upphör

Förslag: Skatteverket ska, så snart det är möjligt, underrätta barnets vårdnadshavare och den som har varit föräldrafullmaktshavare om att en föräldrafullmakt upphört att gälla. En underrättelse ska dock inte behöva skickas till den som i egenskap av part har underrättats om Skatteverkets beslut i ärendet.

En underrättelse ska inte skickas när en föräldrafullmakt upphör till följd av att barnet fyller 18 år.

Den som är part i ett ärende som föranleder att en föräldrafullmakt upphör underrättas om Skatteverkets beslut enligt allmänna regler (se 33 § förvaltningslagen [2017:900]). Det finns således inget behov av särskilda regler om underrättelse till en vårdnadshavare som har återkallat en föräldrafullmakt eller till en föräldrafullmaktshavare som själv har anmält att fullmakten ska upphöra.

Vidare kan det i allmänhet förutsättas att de som är berörda av en föräldrafullmakt har en sådan kontakt med varandra att det omgående blir känt för samtliga – oavsett partsställning i ärendet – att en föräldrafullmakt har upphört när någon av dem har tagit initiativ till det. Det är dock angeläget att föräldrafullmaktshavaren eller, i vissa situationer vårdnadshavaren, så snart det är möjligt får kännedom om föräldrafullmaktens upphörande även i de undantagsfall då kontakten mellan de inblandade är bristfällig.

Det bör mot denna bakgrund finnas en särskild underrättelseskyldighet för Skatteverket att underrätta barnets vårdnadshavare och den som har varit föräldrafullmaktshavare om föräldrafullmaktens upphörande, om inte personen i fråga har fått underrättelse om Skatteverkets beslut i ärendet redan i egenskap av part.

En underrättelse bör skickas så snart det är möjligt. När föräldrafullmakten upphör utan ett föregående beslut från Skatteverket – t.ex. efter en ändring i vårdnaden – kan en underrättelse av naturliga skäl inte skickas innan Skatteverket har fått information om det förhållandet som föranleder att fullmakten upphör (t.ex. en domstols beslut eller dom avseende vårdnaden).

Vi bedömer inte att det behöver skickas en underrättelse när föräldrafullmakten upphör till följd av att barnet fyller 18 år. I dessa fall är det uppenbart för var och en att föräldrafullmakten inte längre gäller.

14.9.15 Övriga följdändringar

Förslag: Vissa författningar som reglerar folkbokföringsverksamheten och distribution av uppgifter som förekommer i folkbokföringsdatabasen ska ändras så att uppgiften om föräldrafullmaktshavare kan behandlas och tillgängliggöras på samma sätt som uppgiften om vem som är barnets vårdnadshavare.

I lagen (2001:182) om behandling av personuppgifter i Skatteverkets folkbokföringsverksamhet finns bestämmelser om folkbokföringsdatabasen och om hur uppgifter får behandlas i den. I databasen får, för de ändamål som anges 1 kap. 4 §, behandlas uppgifter om bland annat den registrerades make, förälder, vårdnadshavare och annan person som denne har samband med inom folkbokföringen (2 kap. 3 § första stycket 10). För att möjliggöra att uppgiften om föräldrafullmaktshavare får behandlas på samma sätt som uppgiften om vårdnadshavare krävs en justering av den nu angivna bestämmelsen.

För att det ska vara möjligt att distribuera uppgiften om föräldrafullmaktshavare till andra aktörer krävs vidare vissa justeringar i reglerna om det statliga personadressregistret (SPAR). I 4 § lagen (1998:527) om det statliga personadressregistret anges vilka uppgifter som SPAR får innehålla. Registret får bland annat innehålla uppgifter om make eller vårdnadshavare (första stycket 8 nämnda bestämmelse). I denna bestämmelse föreslås att uppgiften om föräldrafullmaktshavare läggs till.

I förordningen (1998:1234) om det statliga personadressregistret finns en bestämmelse (8 §) som anger till vilka aktörer uppgifter om make eller vårdnadshavare får lämnas ut i elektronisk form. Sådana aktörer är exempelvis myndigheter, banker, inrättningar för detaljhandel med läkemedel som bedrivs med tillstånd enligt 2 kap. 1 § lagen (2009:366) om handel med läkemedel, enskilda huvudmän enligt 2 kap. 5 § skollagen (2010:800) och privata vårdgivare enligt 1 kap. 3 § patientdatalagen (2008:355). Även här krävs en anpassning för att möjliggöra att uppgiften om föräldrafullmaktshavare kan lämnas på samma sätt och till samma aktörer som uppgiften om vårdnadshavare. Syftet med föräldrafullmakten är att föräldrafullmaktshavaren i stor utsträckning ska ha samma handlings-utrymme som barnets vårdnadshavare. Enligt vår bedömning finns det därför inte någon anledning att göra någon åtskillnad mellan vårdnadshavare och föräldrafullmaktshavare

när det gäller frågan om till vilka aktörer distribution av uppgifter från SPAR får ske.

14.10 Barns rätt till umgänge med sociala föräldrar stärks

14.10.1 Inledning

I avsnitt 14.6.2 redovisar vi vår uppfattning om hur problembilden och reformbehovet ser ut när det gäller förutsättningarna för barn att upprätthålla en relation med sina sociala föräldrar efter en separation eller en förälders dödsfall. Som närmare utvecklas i det avsnittet är vår slutsats att barnets rätt i det hänseendet behöver stärkas. För mer principiella överväganden hänvisas också till avsnitten 14.7.2–14.7.7. I de avsnitten utvärderas olika åtgärder som kan övervägas för att stärka barnets rätt till sina sociala föräldrar. Vår bedömning i den delen har bland annat utmynnat i slutsatsen att sociala föräldrar under vissa omständigheter bör ha en självständig talerätt i frågor om umgänge (avsnitt 14.7.5).

I det här avsnittet överväger vi den närmare utformningen av ett sådant förslag. De frågor som behandlas är dels hur avgränsningen av personkretsen för en självständig talerätt i frågor om umgänge bör se ut, dels vilka regler som i övrigt bör tillämpas på förfarandet och vid utövandet av umgänget.

14.10.2 Personkretsen för en självständig talerätt i frågor om umgänge

Förslag: En talan om umgänge ska få väckas av en person med vilken barnet har en relation som motsvarar den mellan barn och förälder (särskild umgängesperson). En sådan talan ska också få föras av socialnämnden.

En talan om umgänge ska få väckas av en person med vilken barnet har en relation som motsvarar den mellan barn och förälder (särskild umgängesperson)

I avsnitt 14.7.5 konstaterar vi att en utvidgning av den krets som har en självständig talerätt i frågor om umgänge i princip bör begränsas till sociala föräldrar. Behovet att stärka barnets rätt att efter en separation eller en förälders dödsfall behålla och utveckla en för barnet viktig relation gäller i första hand beträffande den som barnet betraktar som sin förälder, men som inte är det i rättslig mening. Som vi redogör för i avsnitt 14.7.1 är det för oss också en allmän utgångspunkt att endast en snäv personkrets bör ha självständiga rättigheter i förhållande till barnet, eftersom barnet kan bli involverat i en rättslig tvist när en sådan rättighet hävdas i en konfliktsituation. Självständiga rättigheter bör därför reserveras för personer som har en så betydelsefull roll för barnet att det utifrån barnets bästa framstår som angeläget att den personen kan hävda rätten, även om det ytterst kan innebära att en rättslig process inleds.

Vi har i tidigare avsnitt också slagit fast att etablerade rekvisit som exempelvis ”förälders make eller sambo” inte är ett lämpligt alternativ för en bestämmelse som tar sikte på sociala föräldrar (se avsnitt 14.6.3 och 14.7.5). Sociala föräldrar är ingen fast personkategori som enkelt kan ringas in. Det rekvisit som används för att avgränsa en självständig talerätt måste i stället med nödvändighet utgå från en beskrivning av själva relationen mellan barnet och den som talerätten tillkommer. Som vi även har utvecklat närmare i de tidigare avsnitten innebär detta i sin tur att domstolen i regel kommer att få utgå från kärandens egna påståenden när den prövar talerätten i det initiala skedet, dvs. vid bedömningen av om stämning ska utfärdas eller om stämningsansökan ska avvisas. I detta ligger en ofrånkomlig risk att en talan kan väckas av någon som när målet väl prövas i sak visar sig sakna en sådan relation som talerätten förutsätter, och i det skedet kan barnet redan ha påverkats av processen i fråga. Barnet kan exempelvis ha involverats i en umgängesutredning.[191] Även med hänsyn till det nu anförda finns det starka skäl att välja en snäv definition av personkretsen. Definitionen bör utformas på ett sätt som gör det tydligt att endast en begränsad krets av personer omfattas av den.

[191] Se vidare avsnitt 14.10.8 om bestämmelser om utredning i mål om umgänge.

Det hittills sagda talar starkt för att välja en snävare avgränsning än den som i dag gäller för socialnämndens talerätt om umgänge med någon annan än en förälder. Socialnämnden ska vid bedömningen av om en talan om umgänge mellan barnet och någon annan än en förälder ska föras särskilt beakta barnets behov av umgänge med sina morföräldrar och farföräldrar och andra som ”står barnet särskilt nära” (6 kap. 15 a § andra stycket föräldrabalken).

En nackdel med att välja en snävare avgränsning av den självständiga talerätten jämfört med den som i dag gäller enligt 6 kap. 15 a § andra stycket är samtidigt att det kommer att skapa två olika spår för barnets rätt till umgänge med andra än sina rättsliga föräldrar. En mindre grupp närstående kommer själva att få föra talan. För övriga närstående kommer det dock även fortsatt att vara socialnämnden som har en exklusiv talerätt. Det går att se svårigheter med en sådan ordning, särskilt med tanke på det som nyss har sagts angående förutsättningarna att pröva påståenden om relationens beskaffenhet redan i det inledande skedet av en domstolsprocess. Intresset att i möjligaste mån begränsa risken för att barnet involveras i en rättslig tvist om umgänge till situationer där det ur ett barnrättsperspektiv verkligen är motiverat att en sådan process kan följa, väger dock enligt vår uppfattning tyngre än de nackdelar som det för med sig att ha skilda regler för olika närstående.

Mot denna bakgrund kommer vi till slutsatsen att en självständig talerätt i princip bör förbehållas den som barnet betraktar som sin förälder. Det ska med andra ord handla om ett förälder-barnförhållande. En sådan definition av personkretsen kommer att vara tydlig och bör därför begränsa risken för att fler än ett fåtal personer anser att de ingår i den taleberättigade kretsen.

Som vi även berör i avsnitt 14.7.5 finns det i det här sammanhanget anledning att ta intryck av de erfarenheter som finns i Finland. Sedan 2019 kan finska domstolar fastställa att ett barn har rätt att träffa ”en person som står barnet särskilt nära och med vilken barnet har ett etablerat förhållande som kan jämställas med förhållandet mellan ett barn och en förälder”. Den finska ordningen innebär vidare att domstolen utgår från kärandens egen beskrivning av relationen när den avgör om målet ska tas upp till prövning eller inte.[192] Som vi redovisar i det tidigare avsnittet tycks den finska reformen inte ha lett till annat än ett mycket begränsat antal mål om umgänge i domstol.

[192] Jfr RP 88/2018 rd s. 59. Se även avsnitt 9.2.3.

Vi anser dock att rekvisitet för personkretsen kan ges en något enklare utformning än den som har valts i finsk rätt. Enligt vår uppfattning kan barnets förhållande till den som har väckt frågan om umgänge inte jämställas med förhållandet mellan ett barn och en förälder utan att den personen samtidigt ”står barnet särskilt nära”. Vidare markerar kravet på att det ska finnas ett förälder-barnförhållande att det måste handla om en etablerad relation. I en svensk kontext finns det också ett pedagogiskt värde av att undvika uttrycket ”står barnet särskilt nära” i en bestämmelse som pekar ut vem som har en självständig talerätt, eftersom det uttrycket redan förekommer i bestämmelsen om socialnämndens talerätt.

Sammanfattningsvis föreslår vi mot denna bakgrund att en självständig talerätt i frågor om umgänge ska tillkomma *en person med vilken barnet har en relation som motsvarar den mellan barn och förälder*.[193] Ett sådant rekvisit tydliggör att det avgörande är hur relationen gestaltar sig ur barnets perspektiv. Enligt vår bedömning motsvarar vidare rekvisitet till sin innebörd de krav som uppställs i finsk rätt. Utfallet av en svensk ordning med en självständig talerätt bör därför inte skilja sig åt i något betydande avseende från de finska erfarenheterna. Till bilden hör också att det, som framgår av avsnitt 14.3.2, är ovanligt att socialnämnderna får förfrågningar om att väcka talan om umgänge med personer som anser att de står ett barn särskilt nära. Det bör rimligen vara ännu färre personer som har uppfattningen att barnets relation till honom eller henne motsvarar den mellan ett barn och en förälder.

Vi bedömer vidare att det underlättar i den praktiska rättstillämpningen om det i lagen finns en särskild benämning för en person med vilken barnet har en relation som motsvarar den mellan barn och förälder. Lagtexten blir också mer lättillgänglig om det finns ett definierat begrepp att hänvisa till i olika bestämmelser som tar sikte på den personkrets som med vårt förslag får en självständig talerätt i frågor om umgänge. Vi föreslår därför en legaldefinition som innebär att en person med vilken barnet har en relation som motsvarar den mellan barn och förälder ska benämnas *särskild umgängesperson*.

[193] I sammanhanget kan påpekas att ett liknande rekvisit finns i 4 kap. 4 § föräldrabalken. I bestämmelsen, som behandlar förutsättningarna för adoption av en vuxen, anges bland annat att vid bedömningen av om det finns särskild anledning till en adoption ska det särskilt beaktas om sökanden har uppfostrat den som sökanden vill adoptera eller om adoptionen annars avser att bekräfta en relation som motsvarar den mellan barn och förälder.

En särskild umgängesperson är, som nyss har berörts, per definition någon som står barnet särskilt nära. Bestämmelserna i 6 kap. 15 § tredje och fjärde styckena blir därmed tillämpliga även i förhållande till en särskild umgängesperson.

Bestämmelsen i 6 kap. 15 § tredje stycket klargör att barnets vårdnadshavare har ett ansvar för att barnets behov av umgänge med någon som står det särskilt nära så långt möjligt tillgodoses. I likhet med vad som gäller när socialnämnden för talan om barnets umgänge med en sådan person är det följaktligen barnets vårdnadshavare som är svarande i ett mål om umgänge med en särskild umgängesperson.

Av 6 kap. 15 § fjärde stycket följer att vårdnadshavaren som huvudregel ska lämna sådana upplysningar om barnet som kan främja ett umgänge som barnet ska ha med någon som står det särskilt nära.

Det som utmärker barnets relation till en särskild umgängesperson är att det ska finnas ett förälder-barnförhållande. Barnets relation till den som vill umgås med barnet ska *motsvara* den mellan barn och förälder. Kravet markerar att det handlar om en särskild relation som skiljer sig från den som i allmänhet finns mellan ett barn och personer som på olika sätt är närstående till barnet. I kravet ligger också utan vidare att en särskild umgängesperson inte är någon som tar föräldraansvar tillfälligt eller i en begränsad omfattning. Tvärtom kan det regelmässigt förutsättas att den relation barnet har till en särskild umgängesperson endast kan uppstå om personen i fråga har bott tillsammans med barnet under en inte obetydlig del av barnets liv och under den tiden också tagit ett sådant omfattande ansvar för barnets omsorg och fostran som normalt följer med ett föräldraskap.

Det avgörande vid bedömningen av om den som vill utöva ett umgänge är att anse som en särskild umgängesperson är barnets anknytning till personen i fråga. I takt med barnets stigande ålder och mognad måste det fästas allt större avseende vid det som barnet själv uttrycker om relationen. Av betydelse kan också vara i vilken utsträckning den som vill umgås med barnet har varit involverad i – och tagit ett praktiskt ansvar för – frågor som rör barnets personliga angelägenheter, såväl inom familjen som i förhållande till utomstående aktörer (t.ex. barnomsorg, skola och hälso- och sjukvård). Det ligger vidare i sakens natur att de omständigheter som det vid bedömningen bör läggas vikt vid varierar beroende på barnets ålder vid tidpunkten när frågan om umgänge aktualiseras. Av betydelse är dessutom vid vilken tidpunkt i barnets liv som relationen inleddes. Om den som

vill umgås med barnet har varit en del av barnets liv från början, eller har kommit in i ett tidigt skede, finns det av naturliga skäl en annan historik att beakta än vad det gör om personen i fråga i stället har blivit en del av barnets liv när barnet är äldre.

Ytterst är det dock alltid omständigheterna i det enskilda fallet som avgör om relationen kan anses motsvara den mellan barn och förälder.

Vidare bör uppmärksammas att en särskild umgängesperson är någon med vilken barnet *har* en relation som motsvarar den mellan barn och förälder. I detta ligger att talerätten inte blir aktuell för den som har för avsikt att utveckla en föräldrarelation till ett barn, men som vid tidpunkten för talans väckande saknar en sådan relation. På den punkten skiljer sig talerätten från det som gäller för en rättslig förälder. En rättslig förälder har rätt att väcka talan om barnets rätt till umgänge med föräldern oavsett om han eller hon har en befintlig relation till barnet eller inte. Det går dock inte att komma ifrån att barnets rättsliga föräldrar har en juridisk särställning i förhållande till barnet. När det gäller andra personer som vill utveckla en föräldrarelation till barnet men som ännu inte har en sådan väger, enligt vår uppfattning, risken för konflikter som skadar barnet tyngre än det eventuella värde som umgänget kan få för barnet på längre sikt. Ur ett barnrättsperspektiv är det därför rimligt att en utvidgning av talerätten begränsas till de vuxna som barnet har en befintlig relation till som motsvarar den mellan barn och förälder.

Slutligen ska framhållas att det ovan anförda endast handlar om personkretsen för en självständig talerätt i frågor om umgänge. Att den som väcker talan är en särskild umgängesperson är bara ett första krav som måste vara uppfyllt för att domstolen ska besluta om umgänge. Liksom i alla frågor om umgänge är det alltid barnets bästa som är avgörande vid bedömningen av om ett umgänge ska äga rum och i sådant fall vilken omfattning och utformning umgänget bör ha (6 kap. 2 a §). Vid den bedömningen ska barnets åsikter tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad (6 kap. 2 b §).

Bedömningen av om ett umgänge är till barnets bästa bör i allt väsentligt kunna ske på samma sätt som när frågan om umgänge gäller en förälder. Om ett barn ska ha umgänge med mer än en person krävs dock särskilda överväganden. Barnets behov av en stabil och sammanhållen vardag måste alltid värnas. Det är viktigt att barnets tillvaro inte blir inrutad efter ett komplicerad umgängesschema. Beroende på bland annat barnets ålder och geografiska förhållanden kan det innebära att

ett umgänge som i och för sig bedöms vara till fördel för barnet måste vara mycket begränsat till sin omfattning eller i vissa fall helt utebli. Även formerna för ett umgänge kan påverkas. För att undvika att barnet behöver resa i alltför stor omfattning kan det exempelvis vara nödvändigt att i stället för fysiskt umgänge genomföra umgänget per telefon eller genom videosamtal.

Socialnämnden ska också ha rätt att föra en sådan talan

Socialnämnden har rätt att föra talan om barnets umgänge med en förälder (6 kap. 15 a § första stycket föräldrabalken). Det kan framför allt finnas anledning för socialnämnden att väcka talan om nämndens utredningar visar att barnet mår dåligt eller riskerar att fara illa om umgänget fortsätter i den ordning och den omfattning som har bestämts tidigare, t.ex. för att umgängesföräldern gör sig skyldig till övergrepp mot barnet eller någon annan i familjen eller har allvarliga missbruksproblem. Nämnden kan då komma fram till att umgänget bör begränsas eller upphöra (se prop. 2005/06:99 s. 89).

Talerätten är dock inte begränsad till att väcka talan om minskat umgänge, utan gäller generellt. Socialnämnden bör dock vara särskilt försiktig med att väcka talan om ett utökat umgänge i de fall där föräldrarna inte vill agera. Innan nämnden väcker talan bör den vidare verka för att föräldrarna kommer överens om en förändring av umgänget eller att någon av föräldrarna väcker talan i domstol. Först om ingen av föräldrarna agerar, bör nämnden överväga att väcka talan i umgängesfrågan (samma prop. s. 89 och 90).

I sammanhanget kan tilläggas att socialnämndens talerätt även kan komma till användning efter att barnet självt har tagit en kontakt och berättat om sitt behov av att inleda, förändra eller avsluta ett umgänge.

De skäl som ligger bakom att socialnämnden kan föra talan om barnets umgänge med en förälder gäller i lika hög grad för umgänget med en särskild umgängesperson. Även i ett sådant fall kan det förekomma att ett barn far illa av att ett tidigare bestämt umgänge fortsätter, utan att barnets vårdnadshavare agerar i frågan. Det är exempelvis tänkbart att en sådan passivitet kan framkallas av våld, hot eller annan otillbörlig påverkan. Precis som i fråga om umgänget med en förälder bör det därför ytterst finnas en möjlighet för socialnämnden

att föra talan i umgängesfrågan, när barnets bästa inte kan tillvaratas av någon annan.

14.10.3 Allmänt om tillämpliga regler för barnets umgänge med en särskild umgängesperson

Bedömning: De regler som gäller för umgänge mellan barn och förälder bör som utgångspunkt tillämpas även i fråga om barnets umgänge med en särskild umgängesperson.

Syftet med en självständig talerätt i umgängesfrågor för en person med vilken barnet har en relation som motsvarar den mellan barn och förälder är att stärka barnets rätt att efter en separation eller en förälders dödsfall behålla och utveckla en nära relation med någon som barnet betraktar som sin förälder. Utgångspunkten vid de fortsatta övervägandena bör därför vara att de bestämmelser som gäller för barnets umgänge med en förälder ska vara tillämpliga även i förhållande till barnets umgänge med en särskild umgängesperson. Förutsättningarna för att få till stånd ett sådant umgänge bör i möjligaste mån motsvara de som gäller för ett umgänge med en förälder. Detta gäller såväl materiella som processuella regler om umgänget.

I de följande avsnitten (14.10.4–14.10.9) behandlas olika frågor om förfarandet för – och genomförandet av – ett umgänge med en särskild umgängesperson. Mot bakgrund av den nyss angivna utgångspunkten följer avsnitten den dispositionen att vi först redovisar vad som gäller för umgänge med en förälder och därefter tar ställning till om detsamma ska gälla för umgänge med en särskild umgängesperson, eller om det i ett eller flera avseenden finns skäl att välja en annan lösning.

14.10.4 Avtal om umgänge med en särskild umgängesperson

Förslag: Barnets vårdnadshavare ska ha möjlighet att ingå avtal med en särskild umgängesperson om barnets umgänge med honom eller henne. Avtalet ska gälla om det är skriftligt och godkänt av socialnämnden.

Avtalet ska vara verkställbart enligt reglerna i 21 kap. föräldrabalken.

Kommunen ska sörja för att barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson får hjälp att träffa avtal om umgänge.

Bestämmelserna i 6 kap. 17 a § föräldrabalken om behörig socialnämnd och socialnämndens utredningsskyldighet ska gälla även vid nämndens prövning av ett avtal om barnets umgänge med en särskild umgängesperson.

Vid socialnämndens handläggning ska en annan socialnämnd vara skyldig att på begäran – och utan hinder av socialtjänstsekretess – lämna uppgifter som kan ha betydelse för bedömningen av frågan om umgänge.

Bedömning: Det krävs inte några särskilda regler för att hantera avtal med oförenligt innehåll.

Tillämpliga regler avseende barnets umgänge med en förälder

Om barnet står under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem, får de avtala om barnets umgänge med en förälder som barnet inte bor tillsammans med. Avtalet ska gälla, om det är skriftligt och socialnämnden godkänner det (6 kap. 15 a § tredje stycket föräldrabalken). Kommunen ska sörja för att föräldrar får hjälp att träffa sådana avtal (5 kap. 3 § första stycket 2 socialtjänstlagen [2001:453]). Socialnämnden ska göra sin prövning av avtalet utifrån vad som är bäst för barnet. Nämnden är också skyldig att se till att frågan om umgänge blir tillräckligt utredd (6 kap. 17 a § fjärde stycket föräldrabalken). Den som utreder ärendet bör träffa föräldrarna och, om de inte är olämpligt, samtala med barnet innan socialnämnden godkänner avtalet (se Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöds allmänna råd om socialnämndens ansvar för vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge [HSLF-FS 2017:51]). Socialnämnden får höra barnet utan vårdnadshavarens samtycke och utan att vårdnadshavaren är närvarande (6 kap. 20 a §). Behovet av att höra ett barn utan vårdnadshavarens godkännande torde dock vara högst begränsat när prövningen avser en samförståndslösning (prop. 2020/21:150 s. 151). För att möjliggöra att den socialnämnd som prövar avtalet har ett så bra beslutsunderlag som möjligt är vidare en annan socialnämnd som har tillgång till uppgifter som kan ha betydelse för bedömningen av umgängesfrågan skyldig att på begäran lämna sådana uppgifter till den nämnd som ska pröva

avtalet. Upplysningsskyldigheten bryter igenom socialtjänstsekretessen enligt 26 kap. 1 § offentlighets- och sekretesslagen (2009:400), se 6 kap. 20 b § föräldrabalken.

Det är som huvudregel socialnämnden i den kommun där barnet är folkbokfört som prövar om ett avtal mellan föräldrarna ska godkännas. Om det finns skyddade personuppgifter blir särskilda regler tillämpliga (6 kap. 17 a § andra och tredje styckena).

Om socialnämnden vägrar att godkänna avtalet får föräldrarna överväga att väcka talan i domstol. Socialnämndens beslut är inte överklagbart (6 kap. 17 a § femte stycket).

Ett skriftligt och godkänt avtal om umgänge får verkställas enligt reglerna i 21 kap. föräldrabalken (21 kap. 1 c §).

Vad bör gälla i fråga om barnets umgänge med en särskild umgängesperson?

Redan i avsnitt 14.7.5 konstaterar vi att en logisk konsekvens av en utvidgning av den krets som har en självständig talerätt i frågor om umgänge är att bestämmelserna om bland annat samarbetssamtal och möjligheterna att ingå verkställbara avtal anpassas så att förutsättningarna att nå samförståndslösningar är desamma som vid tvister mellan föräldrar. Detta framstår som självklart med hänsyn till intresset att för barnets skull främja sådana lösningar och i möjligaste mån undvika domstolsprocesser.

Således föreslår vi att barnets vårdnadshavare ska ha möjlighet att ingå avtal med en särskild umgängesperson om barnets umgänge med honom eller henne. I likhet med ett avtal om barnets umgänge med en förälder ska avtalet gälla om det är skriftligt och godkänt av socialnämnden samt – om dessa förutsättningar är uppfyllda – vara verkställbart enligt reglerna i 21 kap. föräldrabalken.

I linje med det som nu har sagts bör kommunen – på samma sätt som gäller för avtal mellan föräldrar – vara skyldig att sörja för att barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson får hjälp att träffa avtal om umgänge.

Här bör dock uppmärksammas att det många gånger kommer att vara svårt för socialnämnden att vid prövningen av avtalet göra en mer ingående bedömning av frågan om den som barnets vårdnadshavare vill ingå avtal med är en person med vilken barnet har en relation som motsvarar den mellan barn och förälder. Om vårdnadshavaren

och den som vill umgås med barnet är överens om att relationen i fråga är av sådant slag finns det samtidigt i regel ingen anledning att ifrågasätta det. Om det är uppenbart att det inte handlar om en särskild umgängesperson bör nämnden emellertid inte godkänna avtalet. Ett avtal som socialnämnden godkänner kan i förlängningen leda till att ett ärende om verkställighet inleds, vilket kan ha stor påverkan på barnet. Det är därför angeläget att nämnden genom frågor eller på annat sätt ändå gör en begränsad kontroll av parternas påståenden om relationens beskaffenhet. Vid ett samtal med barnet kan frågan bli ytterligare belyst genom de åsikter som barnet för fram.

Inte heller när det gäller övriga regler som redovisas ovan, dvs. i första hand bestämmelser om socialnämndens handläggning och prövning av avtal, finns det skäl att avvika från de regler som gäller för avtal om barnets umgänge med en förälder. Bestämmelserna i 6 kap. föräldrabalken bör därför anpassas i enlighet med detta.

De närmare bestämmelserna om verkställighet i 21 kap. föräldrabalken behandlas i ett separat avsnitt nedan. Vi återkommer i det avsnittet till vår bedömning angående vilka övriga ändringar som behöver göras i det kapitlet, dvs. justeringar utöver den som följer av den nyss redovisade slutsatsen att ett avtal om barnets umgänge med en särskild umgängesperson ska omfattas av bestämmelserna om verkställighet.

Vidare finns här anledning att något uppehålla sig vid risken för att kolliderande avtal ingås. Ett exempel kan vara att en förälder med ensam vårdnad först avtalar om umgänge med barnets andra förälder, men en tid senare vill ingå avtal även med en särskild umgängesperson och innehållet i det avtalet är sådant att det inverkar på umgängesrätten enligt det första avtalet. I en sådan situation kan socialnämnden inte godkänna det senare avtalet. I stället måste det först ske en ändring i något av avtalen, vilket kräver samtycke från den som är part i avtalet i fråga. Finns inget sådant samtycke måste det befintliga avtalet respekteras så länge inte en domstol beslutar att något annat ska gälla beträffande umgänget med den personen. Den som vill ha ändring av ett befintligt umgänge för att möjliggöra ett annat umgänge är alltså i den situationen hänvisad till att väcka talan i domstol. På motsvarande sätt kan inte heller ett avtal om barnets boende godkännas om det är oförenligt med barnets rätt till umgänge med en särskild umgängesperson, när ett sådant umgänge följer av ett avtal eller avgörande som fortfarande gäller.

De situationer som nu har berörts kan alltså hanteras med befintliga regler om prövningen av familjerättsliga avtal. Det krävs därför inte några särskilda bestämmelser med anledning av att det fortsättningsvis kommer att vara möjligt att avtala om barnets umgänge med både en förälder och en eller flera särskilda umgängespersoner.

Om ett sedan tidigare pågående umgänge inte regleras i avtal är det inte säkert att socialnämnden får kännedom om det. Vårdnadshavaren bär dock ett ansvar för att barnets behov av umgänge så långt möjligt tillgodoses, oavsett om umgänget avser barnets andra föräldrar eller någon annan som står barnet särskilt nära (jfr 6 kap. 15 §). Samtidigt bör den som utreder ärendet i regel ställa frågor kring barnets eventuella (oreglerade) umgängen med andra personer när denne för samtal med parterna och, som huvudregel, även samtalar med barnet. Om det framkommer information som tyder på att barnets umgänge med någon annan person kan påverkas negativt av det avtal som ska prövas kan det vara nödvändigt att ta en kontakt med den personen. Det ankommer på socialnämnden att se till att frågor om bland annat umgänge blir tillräckligt utredda innan ett avtal godkänns (6 kap. 17 a § fjärde stycket).

Slutligen bör påpekas att det – som vi även tidigare har framhållit – vid prövningen av om ett avtal kan anses vara till barnets bästa måste tas hänsyn till barnets behov av en stabil och sammanhållen vardag. Om barnet redan har umgänge med en eller flera personer kan det ibland innebära att det inte är till barnets bästa med ytterligare ett reglerat umgänge.

14.10.5 Resekostnader

Förslag: Om ett barn har behov av umgänge med en särskild umgängesperson ska barnets vårdnadshavare ta del i kostnaderna för de resor som genomförs för att tillgodose det behovet. Det ska ske efter vad som är skäligt med hänsyn till vårdnadshavarens och den särskilda umgängespersonens ekonomiska förmåga och övriga omständigheter.

En dom eller ett avtal om kostnaderna för resor ska kunna ändras av domstolen för tiden efter det att talan har väckts, om det är motiverat med hänsyn till ändrade förhållanden.

Tillämpliga regler avseende barnets umgänge med en förälder

Regler om fördelning av resekostnader finns i 6 kap. 15 b § föräldrabalken och innebär i korthet följande. Om barnet bor tillsammans med endast en förälder ska den föräldern ta del i kostnaderna för de resor som föranleds av barnets behov av umgänge med den andra föräldern. Det ska ske efter vad som är skäligt med hänsyn till föräldrarnas ekonomiska förmåga och övriga omständigheter (första stycket). En dom eller ett avtal om kostnaderna för resor kan jämkas av domstolen för tiden efter det att talan har väckts, om ändring i förhållandena föranleder det (andra stycket). Frågan om fördelning av resekostnader ska anses som en del av frågan om umgänge (6 kap. 17 § fjärde stycket).

Regelverket innebär att det i första hand är umgängesföräldern som ska stå för resekostnaderna. Möjligheten att fördela kostnaderna så att även boendeföräldern bidrar kan dock vara av avgörande betydelse för barnets förutsättningar att upprätthålla en god relation med umgängesföräldern. Vid bedömningen av vilken fördelning av kostnaderna som är skälig ska i normalfallet tillämpas samma principer som när underhållsbidrag till barn bestäms (se 7 kap. föräldrabalken). En förälder som saknar förmåga att bidra till resekostnaderna är inte heller skyldig att göra det. Även andra omständigheter än de ekonomiska förhållandena kan beaktas vid skälighetsbedömningen. En sådan omständighet kan vara att en förälder utan någon godtagbar anledning flyttar långt bort. Vidare bör vid bedömningen endast kostnader som är av någon vikt beaktas. I allmänhet bör boendeföräldern vara skyldig att ta del i resekostnaderna endast när avståndet mellan bostadsorterna är relativt stort. En riktpunkt kan vara att avståndet överstiger tio mil. Hänsyn bör också tas till antalet umgängesresor och vilka kommunikationsmedel som finns tillgängliga.[194]

Vad bör gälla i fråga om barnets umgänge med en särskild umgängesperson?

Om barnet har behov av umgänge med en särskild umgängesperson är det angeläget att inte resekostnader hindrar umgängets genomförande. Barnets relation till den särskilda umgängespersonen motsvarar ett förälder-barnförhållande. På motsvarande sätt som vid

[194] Jfr prop. 1997/98:7 s. 117–119 och Oldenstedt, Boel, *Föräldrabalk 6 kap. 15 b §*, Lexino 2021-08-29 (JUNO).

barnets umgänge med en förälder bör det därför vid umgänget med en särskild umgängesperson finnas en möjlighet att fördela resekostnaderna så att även barnets vårdnadshavare bidrar till dessa. Vi föreslår därför att bestämmelserna i 6 kap. 15 b § föräldrabalken ska tillämpas även vid umgänge med en särskild umgängesperson. De principer som gäller vid kostnadsfördelning mellan föräldrar bör vara vägledande också när fördelning sker för att tillgodose barnets behov av umgänge med en särskild umgängesperson. Detsamma gäller de riktmärken som finns i fråga om när fördelning över huvud taget ska ske.

Det finns samtidigt en viktig skillnad som bör uppmärksammas. Om barnet står under vårdnad av två vårdnadshavare kan det vara tre personer som ska ta del i resekostnaderna vid umgänget med en särskild umgängesperson. I ett sådant fall måste ett individuellt belopp bestämmas för var och en av dem.

Som framgår ovan tillämpas i normalfallet de principer som gäller för underhållsbidrag till barn vid fördelningen av resekostnader mellan föräldrar. Det innebär att en kvotdelningsmetod används. I förarbetena (prop. 1997/98:7 s. 72) beskrivs beräkningen i ett enkelt fall på följande sätt.

Varje förälders nettoinkomst efter skatt beräknas. Från detta dras ett förbehållsbelopp för förälderns egen försörjning samt för underhåll åt barn och eventuell make eller sambo. Det belopp som återstår representerar respektive förälders överskott. Resekostnaderna fördelas därefter proportionellt mellan föräldrarna efter överskottsbeloppets storlek. Den förälder som bor tillsammans med barnet svarar för den del av kostnaderna som faller på honom eller henne. Bidraget får dock inte inkräkta på det belopp som förbehållits denna förälder.

Denna beräkningsmodell kan anpassas efter antalet personer som fördelningen ska ske mellan. Om resekostnaderna ska fördelas mellan tre personer kan fördelningen ske proportionellt mellan dem efter storleken av respektive persons överskottsbelopp. På så vis kan det beräknas vilket belopp som respektive vårdnadshavare har att bidra med.

Möjligheten till jämkning enligt 6 kap. 15 b § andra stycket bör omfatta också en dom eller ett avtal om resekostnader för barnets umgänge med en särskild umgängesperson. Ett skäl för jämkning kan vara att en part har fått underhållsansvar mot ytterligare ett barn.

14.10.6 Umgängesstöd

Förslag: När domstolen beslutar om barnets umgänge med en särskild umgängesperson, ska domstolen, om barnet har behov av det, kunna besluta om umgängesstöd.

Tillämpliga regler avseende barnets umgänge med en förälder

Regler om umgängesstöd finns i 6 kap. 15 c § föräldrabalken och innebär i korthet följande. När domstolen beslutar om umgänge med en förälder som barnet inte bor tillsammans med, får den, om barnet har behov av det, besluta att en person som utses av socialnämnden ska medverka vid umgänget (umgängesstöd). Ett beslut om umgängesstöd ska gälla för en viss tid. Innan ett beslut om umgängesstöd meddelas ska domstolen inhämta yttrande från socialnämnden. Efter domstolens beslut om umgängesstöd ska socialnämnden utse en viss person att medverka vid umgänget. Socialnämnden är också skyldig att följa upp hur umgänget fungerar och verka för att stödet inte består längre än nödvändigt.

Det är alltså barnets behov som avgör om ett beslut om umgängesstöd behövs. I förarbetena (se prop. 2009/10:192 s. 10 och 11) framhålls vikten av att domstolen vid prövningen av frågan om umgängesstöd alltid gör en bedömning av om det enskilda barnet verkligen har behov av stödet. Vidare understryks att det vid behovsprövningen är barnets intressen som ska tillmätas betydelse, inte föräldrarnas. Det måste även tas stor hänsyn till barnets vilja. Följande anges som exempel på situationer där det är tänkbart att ett behov av umgängesstöd finns (samma prop. s. 10 och 11).

> Barnet kan behöva umgängesstöd vid hämtning och lämning, om det behövs för att han eller hon ska slippa uppleva konfliktfyllda konfrontationer mellan föräldrarna. Barnet kan också behöva umgängesstöd om han eller hon av någon anledning känner en oro över umgänget. Denna oro kan t.ex. vara resultatet av att något umgänge inte skett under lång tid. Den kan också bottna i att den förälder som barnet bor hos känner en oro – befogad eller inte – över att umgänge kommer till stånd och överför sin oro till barnet.

Ett beslut om umgängesstöd ska däremot inte fattas för att motverka en risk för att barnet utsätts för skadliga åtgärder från förälderns sida. Ett umgängesstöd är inte en person med särskilt mandat att fysiskt förhindra att barnet bortförs eller kränks.[195]

Vad bör gälla i fråga om barnets umgänge med en särskild umgängesperson?

När ett barn ska ha umgänge med en särskild umgängesperson finns det i regel inget behov av ett umgängesstöd. Som framgår ovan förutsätter ett sådant umgänge en befintlig relation som motsvarar den mellan barn och förälder. Den som har för avsikt att bygga upp en relation som inte finns sedan tidigare är inte att anse som en särskild umgängesperson.

Det kan dock inte uteslutas att det kan förekomma situationer där barnet har behov av ett umgängesstöd. Det är exempelvis tänkbart att det i vissa fall finns ett behov av umgängesstöd för att undvika konfliktfyllda konfrontationer vid hämtning och lämning. Det går också att föreställa sig situationer där barnet kan känna en oro över umgänget. Även om det i grund och botten finns ett sådant förälder-barnförhållande som ett beslut om umgänge förutsätter, kan det ha gått en viss tid sedan barnet sist träffade personen i fråga, t.ex. på grund av konflikter i samband med en separation. Vidare kan det också inträffa att vårdnadshavaren känner en oro över umgänget som han eller hon överför till barnet.

Mot denna bakgrund bör bestämmelserna om umgängesstöd vara tillämpliga även när domstolen fattar beslut om umgänge med en särskild umgängesperson. Precis som vid umgänget med en förälder är det angeläget att det praktiska genomförandet av umgänget vid behov kan underlättas genom den stöttning som ett umgängesstöd innebär.

[195] Se t.ex. Sjösten, Mats (2020), *Vårdnad, boende och umgänge*, s. 168 samt där angivna hänvisningar.

14.10.7 Samarbetssamtal, medling och informationssamtal

Förslag: Kommunen ska sörja för att barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson kan erbjudas samtal under sakkunnig ledning i syfte att nå enighet i frågor om umgänge (samarbetssamtal).

I mål om barnets umgänge med en särskild umgängesperson ska domstolen ha möjlighet att uppdra åt socialnämnden eller något annat organ att i barnets intresse anordna samarbetssamtal i syfte att nå enighet mellan barnets vårdnadshavare och den särskilda umgängespersonen.

Domstolen ska även ha möjlighet att uppdra åt en medlare att försöka få barnets vårdnadshavare och den särskilda umgängespersonen att nå en samförståndslösning som är förenlig med barnets bästa.

Kommunen ska sörja för att barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson kan erbjudas informationssamtal under sakkunnig ledning, när de inte är överens i frågor om umgänge. Lagen om informationssamtal ska gälla för sådana samtal.

För att domstolen ska få pröva ett yrkande om barnets umgänge med en särskild umgängesperson när barnets vårdnadshavare och den särskilda umgängespersonen inte är överens om umgänget, ska den som framställer yrkandet ha deltagit i informationssamtal. De undantag från kravet på deltagande i informationssamtal som gäller för föräldrar ska vara tillämpliga även i mål om barnets umgänge med en särskild umgängesperson.

Bedömning: Ett beslut att inte erbjuda informationssamtal eller samarbetssamtal bör inte kunna överklagas på annat sätt än genom laglighetsprövning enligt 13 kap. kommunallagen.

Det krävs inga ändringar av relevanta bestämmelser om sekretess för att dessa ska kunna tillämpas under samarbetssamtal med barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson.

Tillämpliga regler avseende barnets umgänge med en förälder

Kommunen ska sörja för att föräldrar kan erbjudas samtal under sakkunnig ledning i syfte att nå enighet i frågor om umgänge, s.k. samarbetssamtal (5 kap. 3 § första stycket 1 socialtjänstlagen [2001:453]).

I föräldrabalken finns en upplysning om att föräldrar genom samarbetssamtal kan få hjälp att nå enighet i frågor om umgänge (6 kap. 18 § första stycket).

I ett mål om umgänge kan domstolen uppdra åt socialnämnden eller något annat organ att i barnets intresse anordna samarbetssamtal i syfte att nå enighet mellan föräldrarna. Om ett sådant uppdrag lämnas, eller om samarbetssamtal redan har inletts och fortsatta samtal kan antas vara till nytta, kan domstolen förklara att målet ska vila under en viss tid (6 kap. 18 § andra och tredje styckena).

Domstolen kan också uppdra åt en medlare att försöka få föräldrarna att nå en samförståndslösning (6 kap. 18 a §).

Av socialtjänstlagen framgår vidare att kommunen har en skyldighet att sörja för att informationssamtal under sakkunnig ledning kan erbjudas föräldrar som inte är överens frågor om umgänge (5 kap. 3 a §). Bestämmelser om sådana samtal finns i lagen (2021:530) om informationssamtal.[196] Av lagen framgår i huvudsak följande.

Om en förälder begär informationssamtal ska socialnämnden erbjuda föräldrarna samtal (1 § andra stycket). Socialnämnden i den kommun där barnet är folkbokfört ansvarar för att informationssamtal kan hållas (2 §). Om det finns skyddade personuppgifter blir särskilda regler tillämpliga. Detsamma gäller om barnet inte är folkbokfört i Sverige (3 och 4 §§). Informationssamtal ska som huvudregel hållas så snart det är möjligt och senast inom fyra veckor från begäran (5 §). Utgångspunkten är också att föräldrarna ska erbjudas ett gemensamt informationssamtal (6 §).

I informationssamtalen ska föräldrarna få relevant information som syftar till att de ska hitta den lösning som är bäst för barnet. Föräldrarna ska också erbjudas samarbetssamtal, om det inte är olämpligt, och efter behov erbjudas eller vägledas till stöd och hjälp i annan form (7 §). Med stöd eller hjälp i annan form avses insatser såväl inom som utanför kommunens verksamhet. Det kan t.ex. vara olika typer av föräldragrupper eller familjestödsverksamheter. Vid behov kan föräldrarna få kontaktuppgifter till verksamheter som riktar sig direkt till barn. I de fall det finns behov av det bör familjen hänvisas att söka hjälp inom hälso- och sjukvården (prop. 2020/21:150 s. 164).

[196] Se även förordningen (2021:534) om informationssamtal och Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöds föreskrifter och allmänna råd om socialnämndens informationssamtal (HSLF-FS 2022:18).

Socialnämnden ska utfärda ett samtalsintyg till en förälder som har deltagit i ett informationssamtal. Intyget ska innehålla uppgifter om föräldrarnas namn och person-eller samordningsnummer, vem som har deltagit i samtalet och när samtalet ägde rum (8 §).

Behovet av ett samtalsintyg är föranlett av de begränsningar som finns i fråga om en förälders möjlighet att väcka talan i domstol (6 kap. 17 c § föräldrabalken). För att domstolen, när föräldrarna inte är överens i sakfrågan, ska få ta upp ett yrkande om umgänge i ett mål mellan föräldrarna, ska en förälder som framställer ett sådant yrkande ha deltagit i ett informationssamtal. Informationssamtalet ska ha ägt rum inom ett år före det att yrkandet framställs. Kravet på deltagande i informationssamtal gäller dock inte när ett yrkande om vårdnad, boende eller umgänge redan är upptaget till prövning i målet. Kravet gäller inte heller om det finns särskilda skäl att ta upp yrkandet. Om kravet på deltagande i informationssamtal hindrar att ett yrkande tas upp till prövning, ska domstolen avvisa samtliga yrkanden om vårdnad, boende och umgänge i målet.

Ett beslut om att ta upp ett yrkande till prövning trots att en förälder inte har deltagit i informationssamtal får inte överklagas (20 kap. 11 § andra stycket).

Vad bör gälla i fråga om barnets umgänge med en särskild umgängesperson?

Som framgår ovan har vi redan i tidigare avsnitt (14.7.5) konstaterat att det med en utvidgning av den krets som har en självständig talerätt i umgängesfrågor följer att regelverket också bör anpassas så att förutsättningarna att nå samförståndslösningar motsvarar de som gäller vid umgängestvister mellan föräldrar. Att ett barn blir involverat i en rättslig tvist ska så långt möjligt undvikas.

Vi föreslår därför att kommunens skyldighet att erbjuda samarbetssamtal utökas så att denna även omfattar samtal som syftar till att barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson ska nå enighet i frågor om umgänge. Följaktligen bör också domstolen – på samma sätt som i dag gäller i en tvist mellan föräldrar – ha möjlighet att uppdra åt socialnämnden eller något annat organ att i barnets intresse anordna samarbetssamtal.

Inte heller när det gäller domstolens möjlighet att utse medlare ser vi någon anledning att avvika från den allmänna utgångspunkten att

de bestämmelser som gäller när frågan om umgänge avser en förälder ska tillämpas även när frågan om umgänge gäller en särskild umgängesperson.

Avsikten med informationssamtal – som i princip är obligatoriska vid tvister mellan föräldrar – är att i ett tidigt skede ge föräldrar information som i förlängningen kan leda till att de kommer överens. Samtalet ska vara en ingång till andra insatser, t.ex. samarbetssamtal. Kravet på deltagande i informationssamtal har införts bland annat mot bakgrund av att det hos vissa föräldrar finns en okunskap när det gäller relevanta regler om exempelvis umgänge och om domstolsprocessen som sådan, samt en övertro på vad en sådan process kan åstadkomma (jfr prop. 2020/21:150 s. 55–59).

De skäl som ligger bakom kravet på att föräldrar ska delta i informationssamtal motiverar att samma krav ställs på en särskild umgängesperson eller en vårdnadshavare som framställer ett yrkande om umgänge i ett mål av nu aktuellt slag. Bestämmelsen i 6 kap. 17 c § föräldrabalken bör ändras i enlighet med detta.

Således behöver också övriga bestämmelser om informationssamtal anpassas. Kommunen ska sörja för att barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson kan erbjudas informationssamtal när de inte är överens i frågor om umgänge, och lagen om informationssamtal ska vara tillämplig även vid sådana samtal. När det gäller det närmare innehållet i den lagen finns det enligt vår mening inga skäl att avvika från de regler som gäller för föräldrar. Samma bestämmelser kan tillämpas vid oenighet om umgänge med en särskild umgängesperson, men då i förhållande till barnets vårdnadshavare och den särskilda umgängespersonen. Här bör påpekas att vi, som nyss har framgått, också föreslår att samarbetssamtal ska finnas tillgängliga för vårdnadshavaren och den särskilda umgängespersonen (jfr 7 § lagen om informationssamtal som anger att samarbetssamtal som huvudregel ska erbjudas).

Som vi utvecklar närmare i avsnitt 14.7.6 är det vidare vår uppfattning att kommunens skyldighet att anordna samarbetssamtal ska utökas så att samtalen även kan avse vissa andra frågor som vårdnadshavare och sociala föräldrar kan vara oense om. Vi återkommer till den närmare utformningen av förslaget i avsnitt 14.11.

Det finns dock redan här anledning att något beröra frågan hur socialnämnden, eller i förekommande fall något annat organ, bör förhålla sig till den svårigheten att det i många fall är omöjligt för nämnden

att ha en uppfattning om huruvida den som vill delta i ett samarbetssamtal – eller begär ett informationssamtal – är en särskild umgängesperson eller inte. Socialnämnden har i regel inte något underlag som kan ligga till grund för en bedömning av om barnet har en relation till personen i fråga som motsvarar den mellan barn och förälder.

Socialnämnden ställs inte inför den frågan när en domstol ger nämnden i uppdrag att anordna samarbetssamtal mellan vissa i ett beslut angivna personer. Men i andra situationer kan, enligt vår uppfattning, inte gärna tillämpas någon annan ordning än att socialnämnden regelmässigt får utgå från den beskrivning av relationen som den enskilde själv lämnar. Samarbetssamtal bygger också på frivilligt deltagande. För att ett samtal ska komma till stånd lär det alltså i praktiken krävas att vårdnadshavaren delar uppfattningen att den andra parten är en särskild umgängesperson. Som anförs ovan i fråga om möjligheten att avtala om umgänge med en särskild umgängesperson, finns det i regel inte någon anledning att ifrågasätta att relationen motsvarar den mellan barn och förälder när vårdnadshavaren och den särskilda umgängespersonen är ense om det. Här bör också tilläggas att vi inte bedömer att antalet samarbetssamtal kommer att öka i någon större omfattning om kommunens skyldighet att anordna sådana samtal utökas på det sätt som beskrivs i det föregående (se vidare avsnitt 14.7.6).

När en vårdnadshavare begär informationssamtal med hänvisning till oenighet om ett redan reglerat umgänge med en särskild umgängesperson finns det inte något behov av att bedöma den sistnämndas relation till barnet. Annorlunda förhåller det sig när någon begär informationssamtal innan ett reglerat umgänge finns och hävdar att han eller hon är en särskild umgängesperson. I likhet med vad som sagts ovan angående samarbetssamtal finns det i praktiken inte heller här något annat alternativ än att utgå från de uppgifter som personen i fråga själv lämnar om barnets relation till honom eller henne. Ett sådant förhållningssätt ligger dessutom i linje med den bedömning som vi redovisar ovan beträffande hur domstolen regelmässigt kommer att behöva förhålla sig till samma rekvisit när en stämningsansökan ges in (se avsnitt 14.7.5 och 14.10.2). För att informationssamtal ska hållas kommer det således i regel att vara tillräckligt att den som begär samtalet påstår att relationen motsvarar den mellan barn och förälder samt att denne är oense med barnets vårdnadshavare i frågor om umgänge.

Om socialnämnden i ett undantagsfall avvisar en begäran om ett informationssamtal och domstolen – vid en prövning enligt de principer som redovisas ovan – kommer fram till att den som väcker talan initialt ska anses som en särskild umgängesperson, bör det förhållandet att socialnämnden avvisat begäran kunna beaktas inom ramen för en bedömning av om det finns särskilda skäl att ta upp yrkandet till prövning trots att ett informationssamtal inte har ägt rum (6 kap. 17 c § andra stycket föräldrabalken).

Med beaktande särskilt av det som nu har sagts framstår det enligt vår mening som omotiverat att i lagen om informationssamtal föra in särskilda bestämmelser om överklagande av socialnämndens beslut att avvisa en begäran om informationssamtal. Beslutet kan därmed inte angripas på annat sätt än genom laglighetsprövning enligt 13 kap. kommunallagen (2017:725). Ordningen bör vara densamma om det undantagsvis inträffar att en begäran om samarbetssamtal avvisas.

Slutligen bör uppmärksammas att under samarbetssamtal mellan föräldrar kan kommunen tillämpa såväl socialtjänstsekretess som familjerådgivningssekretess (26 kap. 1 och 3 §§ offentlighets- och sekretesslagen [2009:400]). Vilken sekretess som en kommun tillämpar beror på samtalets karaktär i det enskilda fallet (se prop. 1997/98:7 s. 97). Det krävs inte några ändringar i bestämmelserna om sekretess för att dessa ska kunna tillämpas på motsvarande sätt vid samarbetssamtal mellan barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson.

14.10.8 Övriga bestämmelser om handläggningen och prövningen i domstol

Förslag: Barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson ska kunna väcka talan genom gemensam ansökan, om de är ense i frågorna om umgänge.

Innan socialnämnden i ett mål om barnets umgänge med en särskild umgängesperson lämnar upplysningar enligt 6 kap. 20 § andra stycket föräldrabalken, ska den – om det inte är olämpligt – höra barnet, barnets vårdnadshavare och den särskilda umgängespersonen.

Bedömning: Domstolens handläggning och prövning av ett mål om barnets umgänge med en särskild umgängesperson ska även i övrigt överensstämma med det som gäller vid umgängestvister mellan föräldrar. Detta kräver inga ändringar utöver de som följer av förslagen ovan och av de överväganden som redovisas i tidigare avsnitt.

Tillämpliga regler avseende barnets umgänge med en förälder

Barnets bästa ska vara avgörande för alla frågor om umgänge. Vid bedömningen av vad som är bäst för barnet ska det fästas avseende särskilt vid *dels* risken för att barnet eller någon annan i familjen utsätts för övergrepp eller att barnet olovligen förs bort eller hålls kvar eller annars far illa, *dels* barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna (6 kap. 2 a § föräldrabalken). Barnet ska få information och ges möjlighet att framföra sina åsikter i frågor om umgänge. Barnets åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad (6 kap. 2 b §).

Talan ska som huvudregel väckas vid domstolen i den ort där barnet har sin hemvist. Om det finns skyddade personuppgifter blir särskilda regler tillämpliga (6 kap. 17 § första och andra styckena). Mål om umgänge handläggs i den ordning som är föreskriven för tvistemål. Om barnet står under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem och föräldrarna är överens i saken, får de väcka talan genom gemensam ansökan (6 kap. 17 § fjärde stycket).

Domstolen ska se till att frågan om umgänge blir tillräckligt utredd. Innan domstolen avgör ett mål om umgänge ska socialnämnden ges tillfälle att lämna upplysningar. Om ytterligare utredning behövs får domstolen uppdra åt socialnämnden eller något annat organ att utse någon att utföra den. Domstolen får ge riktlinjer för utredningen och ska bestämma en viss tid inom vilken utredningen ska vara slutförd. Tiden får inte sättas längre än fyra månader. Om det finns särskilda skäl för det, får domstolen förlänga tiden. Domstolen har samtidigt ett ansvar att se till att utredningen bedrivs skyndsamt (6 kap. 19 § första–tredje styckena).

Om det inte är olämpligt, ska den som utför utredningen höra barnet och redovisa barnets åsikter till domstolen samt lämna förslag till beslut (6 kap. 19 § fjärde stycket). Socialnämnden får höra barnet

utan vårdnadshavarens samtycke och utan att vårdnadshavaren är närvarande (6 kap. 20 a §). Den socialnämnd som utför utredningen kan även begära att en annan socialnämnd ska lämna uppgifter som den har tillgång till och som kan ha betydelse för bedömningen av umgängesfrågan. Sådana uppgifter kan lämnas utan hinder av s.k. socialtjänstsekretess (6 kap. 20 b §).

Barnet får höras i domstol, om särskilda skäl talar för det och det är uppenbart att barnet inte kan ta skada av att höras (6 kap. 19 § femte stycket).

Domstolen får, om det behövs, besluta om umgänge för tiden till dess att frågan har avgjorts genom dom eller ett beslut som har fått laga kraft eller föräldrarna har träffat ett avtal om frågan och avtalet har godkänts av socialnämnden (interimistiskt beslut). Innan ett sådant beslut meddelas ska motparten få tillfälle att yttra sig i frågan. Domstolen kan även hämta in upplysningar från socialnämnden i frågan. Innan socialnämnden lämnar upplysningar ska den, om det inte är olämpligt, höra föräldrarna och barnet. När ett mål avgörs ska ett interimistiskt beslut som fortfarande gäller omprövas. Ett interimistiskt beslut får verkställas på samma sätt som en dom som har fått laga kraft, men kan när som helst omprövas av domstolen (6 kap. 20 §). Beslutet ska överklagas särskilt (20 kap. 11 § första stycket). Hovrättens beslut får inte överklagas (20 kap. 12 § tredje stycket).

I samband med att domstolen meddelar dom eller beslut i saken kan den, om det finns särskilda skäl, på yrkande av part förelägga motparten vid vite att lämna ifrån sig barnet. Om vite har förelagts i samband med ett interimistiskt beslut kan domstolen förordna att föreläggandet ska gälla omedelbart. En fråga om utdömande av vite prövas av domstolen på ansökan av den part som har begärt föreläggandet. Ett sådant ärende handläggs enligt lagen (1996:242) om domstolsärenden (6 kap. 21 §).

Det finns särskilda bestämmelser om rättegångskostnader i mål och ärenden enligt 6 kap. föräldrabalken. Huvudregeln är att vardera parten ska bära sin rättegångskostnad (6 kap. 22 §).

Vissa ytterligare bestämmelser om rättegången, bland annat om domstolens sammansättning, finns i 20 kap.

En part kan beviljas rättshjälp i enlighet med bestämmelserna i rättshjälpslagen (1996:1619).

Vad bör gälla i fråga om barnets umgänge med en särskild umgängesperson?

De ovan beskrivna reglerna är i stor utsträckning tillämpliga när socialnämnden med stöd av 6 kap. 15 a § andra stycket föräldrabalken för talan om barnets umgänge med någon som står barnet särskilt nära. Som framgått finns dock ett fåtal bestämmelser som enbart gäller föräldrar eller som endast är tillämpliga i tvister mellan föräldrar. Det finns enligt vår uppfattning inte heller i det här sammanhanget någon anledning att avvika från den allmänna utgångspunkten att de regler som gäller för tvister mellan föräldrar även ska tillämpas i mål om barnets umgänge med en särskild umgängesperson. Det är exempelvis angeläget att domstolen innan den avgör ett mål eller fattar ett interimistiskt beslut har goda möjligheter att inhämta utredning och upplysningar från socialnämnden.

Vi föreslår således att de regler som i dag gäller endast föräldrar, eller enbart är tillämpliga i tvister mellan föräldrar, ändras så att dessa kan tillämpas vid tvister om barnets umgänge med en särskild umgängesperson. En del sådana bestämmelser har behandlats i tidigare avsnitt. I övrigt inskränker sig behovet av en sådan anpassning till bestämmelserna om när en talan kan väckas genom en gemensam ansökan (6 kap. 17 § fjärde stycket), och om vilka socialnämnden som huvudregel ska höra innan den lämnar upplysningar inför ett interimistiskt beslut (6 kap. 20 § andra stycket). I ett mål om barnets umgänge med en särskild umgängesperson är det barnet, dennes vårdnadshavare och den särskilda umgängespersonen som bör höras innan upplysningar lämnas, om det inte är olämpligt.

När barnets vårdnadshavare och den särskilda umgängespersonen väcker talan genom gemensam ansökan eller annars är överens i frågorna om umgänge kan det vara tillräckligt att domstolen ger socialnämnden tillfälle att lämna upplysningar enligt 6 kap. 19 § andra stycket. I en samförståndssituation bör vidare barnets rätt att komma till tals enligt 6 kap. 2 b § många gånger kunna hanteras genom kontakt med parterna eller deras ombud. Om ytterligare utredning behövs kan sådan inhämtas genom socialnämnden (jfr prop. 2020/21:150 s. 131).

I jämförelse med otvistiga mål om barns umgänge med en förälder kan det emellertid förutsättas att det något oftare finns skäl att inhämta en umgängesutredning när umgänget rör en särskild umgängesperson. Till skillnad från vad som gäller beträffande umgänge med

en förälder måste domstolen bedöma om barnets relation till personen i fråga motsvarar den mellan barn och förälder. Visserligen kan domstolen i regel utgå från att relationen är av det slaget när parterna är överens om det. Men om det saknas konkreta uppgifter som ger stöd för den uppfattningen kan det behövas ytterligare utredning för att kunna ta ställning till om kravet är uppfyllt. Det kan exempelvis vara nödvändigt att utredning inhämtas för att barnets åsikter ska komma fram på annat sätt än genom kontakter med parter och ombud.

Vidare kan det finnas skäl att vara särskilt vaksam på behovet av utredning i den situationen att ett barn står under vårdnad av endast en av föräldrarna. Barnets umgänge med den särskilda umgängespersonen får inte komma i konflikt med ett befintligt umgänge som barnet har med den andra föräldern. Redan när socialnämnden ges tillfälle att lämna upplysningar bör det bli känt om det finns ett avtal om umgänge med den andra föräldern (eller för den delen, en annan särskild umgängesperson). Men om umgänget inte följer av avtal är situationen en annan. Om frågor kring eventuella andra umgängen inte blir tillräckligt belysta genom kontakten med parterna bör domstolen överväga att inhämta ytterligare utredning.

I sammanhanget ska det dock påpekas att motsvarande svårigheter kan uppstå redan i dag när barnets föräldrar är ense om umgänget med en förälder och barnet samtidigt har ett umgänge med någon annan närstående. Det kan t.ex. finnas en dom som avser barnets umgänge med någon som står barnet särskilt nära (jfr 6 kap. 15 a § andra stycket). Domstolen har alltid en skyldighet att se till att frågor om vårdnad, boende och umgänge blir tillräckligt utredda (6 kap. 19 § första stycket).

14.10.9 Verkställighet enligt 21 kap. föräldrabalken

Förslag: På samma sätt som gäller vid verkställighet av barnets umgänge med en förälder ska domstolen, om verkställighet annars inte kan ske och barnet har ett särskilt starkt behov av umgänge, ha möjlighet att besluta om hämtning av barnet när verkställigheten avser barnets umgänge med en särskild umgängesperson.

Bedömning: Domar, beslut och avtal som gäller umgänge med en särskild umgängesperson ska även i övrigt kunna verkställas på samma villkor som domar, beslut och avtal om umgänge med en förälder. Detta kräver inga ytterligare ändringar i kapitlet om verkställighet.

Tillämpliga regler avseende barnets umgänge med en förälder eller någon som står det särskilt nära

Domar, beslut och av socialnämnden godkända avtal om umgänge kan verkställas i enlighet med bestämmelserna i 21 kap. föräldrabalken (se 1 a–c §§ i samma kapitel). Verkställighet kan ske av såväl slutliga som tillfälliga (interimistiska) avgöranden. Reglerna om verkställighet innebär i huvudsak följande.

Vid verkställighet ska barnets bästa komma i främst rummet. Barnets åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad (1 §).

Verkställighet söks hos tingsrätten i den ort där barnet har sin hemvist. Särskilda forumregler gäller om annan tingsrätt handlägger ett mål mellan samma parter om vårdnad, boende eller umgänge, eller om skyddade personuppgifter finns (1 a §). En ansökan om verkställighet får göras av den som barnet enligt avgörandet eller avtalet ska ha umgänge med. Om socialnämnden har uppträtt som part i målet är socialnämnden behörig att ansöka om verkställighet. Om endast socialnämnden kunnat föra talan i saken, kan det antas att även behörigheten att ansöka om verkställighet är exklusiv. Om domstolen har beslutat att barnet ska ha rätt till umgänge med någon annan än en förälder, är den personen således inte behörig att på egen hand ansöka om verkställighet. Motpart i verkställighetsärenden är den som har varit part i det mål där avgörandet meddelades och som genom avgörandet får anses vara förpliktad att överlämna barnet eller på annat sätt se till att avgörandet följs. Om verkställigheten avser ett avtal är det motparten i avtalet som ansökan ska riktas mot.[197]

Innan domstolen beslutar om verkställighet kan den utse en medlare som ska verka för att den som har hand om barnet frivilligt ska fullgöra det som åligger honom eller henne. Ett sådant uppdrag ska som huvudregel inte pågå längre än två veckor (2 §). Ett medlings-

[197] Jfr Malm, Torbjörn, *Föräldrabalk 21 kap. 1 a och 1 c §§*, Lexino 2021-12-01 (JUNO).

uppdrag kan även lämnas när domstolen beslutar om verkställighet. Om verkställighet ska ske med hämtning av barnet ska ett medlingsuppdrag lämnas, om inte särskilda skäl talar mot det (4 § första stycket).

Utgångspunkten vid verkställighet är att det tidigare avgörandet eller avtalet ska följas. Domstolen ska vägra verkställighet endast om det är uppenbart att verkställigheten är oförenlig med barnets bästa (6 §). Om barnet har nått en sådan ålder och mognad att barnets vilja bör beaktas, får verkställighet dock inte ske mot barnets vilja utom då domstolen finner det nödvändigt av hänsyn till barnets bästa (5 §). Om domstolen beslutar att verkställighet ska ske kan den komplettera eller ändra vad som har bestämts om de praktiska arrangemangen för utövandet av umgänget, om det är nödvändigt för att umgänge ska kunna ske (4 § tredje stycket).

Ett beslut om verkställighet får förenas med ett föreläggande om vite (3 § första stycket).[198] Frågor om utdömande av förelagt vite prövas av domstolen på ansökan av den part som har begärt verkställigheten (3 § fjärde stycket).

Ytterst kan det bli aktuellt med hämtning av barnet genom Polismyndighetens försorg (3 § första stycket). Hämtning utan föregående vitesföreläggande bör dock endast komma i fråga i undantagsfall (prop. 1982/83:165 s. 28). När det gäller umgänge med en förälder får domstolen besluta om hämtning av barnet, om verkställighet annars inte kan ske och barnet har ett särskilt starkt behov av umgänge med föräldern (3 § tredje stycket). Hämtning för umgänge kan inte användas när umgänge ska ske med någon annan än en förälder.

Åtgärder som rör barnet, bland annat hämtning, ska utföras på ett sätt som är så skonsamt som möjligt för barnet (9 §). Vid bland annat hämtning ska någon som kan vara till stöd för barnet närvara. Har barnet en kontaktperson enligt socialtjänstlagen (2001:453) bör han eller hon anlitas. Om det är möjligt ska en barnläkare, barnpsykiater eller barnpsykolog medverka (11 §).

Kapitlet innehåller också vissa regler om domstolens sammansättning och handläggning av verkställighetsärenden (12–14 §§), bland annat finns en särskild bestämmelse om rättegångskostnader (13 §). I övrigt tillämpas lagen (1996:242) om domstolsärenden (16 §).

[198] Närmare bestämmelser om vite finns i lagen (1985:206) om viten. Av lagen framgår bland annat vad ett vitesföreläggande ska innehålla och hur vitesbelopp ska fastställas.

Vad bör gälla i fråga om barnets umgänge med en särskild umgängesperson?

Vi gör ovan bedömningen att ett avtal om barnets umgänge med en särskild umgängesperson ska kunna verkställas enligt reglerna i 21 kap. föräldrabalken. Detsamma ska då gälla när umgänget följer av ett avgörande i domstol.

I stort sett samtliga av de bestämmelser som redovisas ovan kan utan några ändringar tillämpas vid verkställighet av ett avgörande eller avtal som gäller barnets umgänge med en särskild umgängesperson. Bestämmelserna gäller i stor utsträckning redan i dag när socialnämnden med stöd av 6 kap. 15 a § andra stycket för talan om barnets umgänge med någon annan än en förälder.

I enlighet med de principer som har beskrivits i det föregående blir dock en särskild umgängesperson behörig att själv ansöka om verkställighet av ett avgörande eller avtal som avser barnets umgänge med honom eller henne.

Vidare bör här uppmärksammas att det inte heller är någon nyhet att det i vissa fall kommer att finnas mer än en motpart i ett verkställighetsärende som inleds av en särskild umgängesperson. En sådan situation kan i dag uppstå exempelvis om socialnämnden söker verkställighet av ett avgörande om umgänge med någon annan än en förälder och barnet har två vårdnadshavare som varit motparter i målet om umgänge. Lagen om vite innebär också att ett vitesföreläggande kan avse flera personer (2 § nämnda lag). Om vite föreläggs flera personer gemensamt, ska ett särskilt belopp fastställas för var och en av dem (3 §). Några ändringar i den lagen är därför inte nödvändiga.

Den enda bestämmelse som inte är tillämplig vid verkställighet som avser umgänge med någon annan än en förälder är den om hämtning (21 kap. 3 § tredje stycket föräldrabalken). I fråga om umgänge får domstolen bara besluta om hämtning om verkställigheten avser umgänge mellan barnet och en förälder, och då endast om verkställighet annars inte kan ske och barnet har ett särskilt starkt behov av umgänge med föräldern.

Hämtning är en ingripande åtgärd. Som framgått är den avsedd som en sistahandslösning och då endast i de fall då barnet har ett särskilt starkt behov av umgänge. Försiktighet är därför påkallad när det gäller att utsträcka tillämpningsområdet för hämtning. Ett avgörande om umgänge med en särskild umgängesperson avser samtidigt en person

som har en relation till barnet som motsvarar den mellan barn och förälder. Om en domstol har kommit fram till att det är till barnets bästa att ha umgänge med en sådan person kan det i vissa fall också vara så att barnet – på samma sätt som med en förälder – har ett särskilt starkt behov av umgänge med den personen. Enligt vår uppfattning finns det därför inte heller på den här punkten skäl att avvika från den ordning som gäller för umgänge med en förälder. Hämtning bör finnas tillgänglig som en yttersta åtgärd även vid verkställighet av ett umgänge med en särskild umgängesperson.

Några ytterligare anpassningar av 21 kap. föräldrabalken är inte nödvändiga.

14.11 Ytterligare utökning av möjligheterna till samarbetssamtal

Förslag: Kommunen ska sörja för att barnets vårdnadshavare och en person med vilken barnet har en relation som motsvarar den mellan barn och förälder (särskild umgängesperson) kan erbjudas samtal under sakkunnig ledning i syfte att nå enighet i frågor som gäller barnets personliga angelägenheter även i annat än umgänge (samarbetssamtal).

I föregående avsnitt (se främst 14.10.7) föreslår vi att kommunens skyldighet att sörja för att samarbetssamtal kan erbjudas utökas så att denna även omfattar samtal som syftar till att barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson ska nå enighet i frågor som gäller umgänge. Med särskild umgängesperson avses en person med vilken barnet har en relation som motsvarar den mellan barn och förälder.

Som vi närmare redogör för i avsnitt 14.7.6 är det emellertid vår uppfattning att barnets vårdnadshavare och sociala föräldrar bör ha tillgång till samarbetssamtal även i andra frågor än umgänge, trots att eventuella överenskommelser i sådana frågor inte kan ges formen av ett verkställbart avtal. Sådana samtal kan följaktligen inte heller avse själva vårdnaden i sig. Avsikten är i stället att samarbetssamtalen i dessa fall kan vara ett forum för att diskutera frågor som har ett ämnesmässigt samband med vårdnaden. Tänkbara frågor för en sådan diskussion är exempelvis om en social förälder bör ges en föräldrafull-

makt[199] eller någon annan form av fullmakt eller om vårdnadshavaren ska förse honom eller henne med upplysningar om barnet. Ett annat exempel är frågor som rör det utbyte av information som behöver ske för att främja barnets umgänge med en social förälder. När det gäller innehållet i samtalen kan över huvud taget en stor variation tillåtas, eftersom resultatet av ett samtal – såvitt avser andra frågor än umgänge – inte blir en bindande och verkställbar överenskommelse. Det finns i stället skäl att i stor utsträckning vara lyhörd för de önskemål och behov som finns i det enskilda fallet. Samtidigt ska det alltid vara barnets behov som samtalet kretsar kring. Samarbetssamtal kan aldrig handla om samlevnadsfrågor av annat slag, utan direkt koppling till barnet.

I det här avsnittet behandlar vi den närmare utformningen av förslaget att samarbetssamtal mellan barnets vårdnadshavare och sociala föräldrar ska kunna avse även andra frågor än umgänge. Först finns dock anledning att upprepa några av de slutsatser som övervägandena i föregående avsnitt (se främst 14.10.7) har utmynnat i. I avsnittet behandlas nämligen vissa mer allmänna frågor om samarbetssamtal mellan barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson. Följande bör nämnas.

Det går inte gärna att tillämpa någon annan ordning än att socialnämnden, eller i förekommande fall något annat organ, regelmässigt får utgå från den enskildes egen beskrivning av relationen när den tar ställning till frågan om den som vill delta i ett samarbetssamtal är en person med vilken barnet har en relation som motsvarar den mellan barn och förälder. Vanligtvis finns det inte heller någon anledning att ifrågasätta att relationen är av sådant slag, om vårdnadshavaren och den andra personen är överens om det. Med beaktande av detta, och sett till att samarbetssamtal bygger på att båda parter vill föra sådana samtal, kan det antas att det endast undantagsvis kommer att förekomma att en begäran om samarbetssamtal avvisas. Det bör inte vara möjligt att angripa ett sådant beslut på annat sätt än genom laglighetsprövning enligt kommunallagen (2017:725). De bestämmelser om sekretess som gäller under samarbetssamtal mellan föräldrar kan tillämpas även under samtal mellan barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson.

När det sedan gäller den närmare utformningen av förslaget att samarbetssamtalen ska kunna omfatta även andra frågor än umgänge

[199] Se vidare avsnitt 14.9 om vårt förslag om föräldrafullmakter.

konstaterar vi till att börja med att personkretsen för samtalen bör vara densamma som i frågor om umgänge. En annan ordning skulle bli svårhanterlig i praktiken. Behovet av samarbetssamtal gäller dessutom främst vid separationer i familjer där en social förälder har tagit ett mycket omfattande föräldraansvar och har en särskilt nära relation till barnet. Vi föreslår därför att skyldigheten att erbjuda samarbetssamtal även i dessa frågor begränsas till samtal mellan barnets vårdnadshavare och en person med vilken barnet har en relation som motsvarar den mellan barn och förälder, dvs. en särskild umgängesperson.

Beträffande innehållet i samarbetssamtalen är det som framgår ovan inte vårdnaden i sig som blir föremål för diskussion, utan enskilda frågor som sorterar under vårdnaden. I lagtexten kan detta lämpligen uttryckas på det sättet att samtalen erbjuds i syfte att nå enighet i frågor som gäller *umgänge och andra av barnets personliga angelägenheter*. Enligt vår uppfattning är en sådan utformning även väl förenlig med den bredd och flexibilitet som vi ovan konstaterar att samtalen bör ge utrymme för.

Samarbetssamtal mellan föräldrar kan även avse frågor som gäller barnets försörjning. Med detta avses både föräldrarnas försörjningsansvar för barnet och frågor förknippade med detta, som barnets behov och relevanta ekonomiska stödformer (se prop. 2012/13:189 s. 23). Frågorna anknyter till underhållsskyldigheten enligt 7 kap. föräldrabalken. En särskild umgängesperson kan visserligen vara någon som är underhållsskyldig mot barnet enligt bestämmelsen i 7 kap. 5 §. Men den skyldigheten upphör om han eller hon separerar från barnets förälder. Vi ser därför inte att det finns något större behov av att samarbetssamtal mellan barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson ska omfatta frågor om barnets försörjning.

Som vi redovisar i avsnitt 5.5 finns närmare anvisningar om samarbetssamtalens genomförande och innehåll i Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöds (MFoF) allmänna råd om socialnämndens ansvar för vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge (HSLF-FS 2017:51). Av de allmänna råden framgår bland annat att samtalen bör ha en tydlig struktur och inriktas på:

- hur barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna bäst tillgodoses,
- barnets behov i övrigt,
- framtiden,

- föräldrarnas samarbetsförmåga, och
- att en lösning nås.

Det framgår också att samtalsledaren, som huvudregel, bör ta med barnet i något skede av samtalen dels för att med utgångspunkt i barnets egna behov och rättigheter ge information och låta barnet berätta om sin situation, dels för att ge barnet möjlighet att förmedla sin inställning.

Vårt förslag innebär att vissa anpassningar av de allmänna råden behöver göras. Vi ser dock inte att genomförandet av ett samtal mellan barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson på något avgörande sätt kommer att skilja sig från ett samtal mellan föräldrar. Däremot blir innehållet i samtalen – särskilt i andra frågor än umgänge – delvis ett annat och de lösningar som samtalen inriktas på ser också annorlunda ut. Som vi tidigare har framhållit är det endast i frågor om umgänge som samtalen kan utmynna i rättsligt bindande överenskommelser.

Sammanfattningsvis föreslår vi att kommunen ska sörja för att barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson kan erbjudas samarbetssamtal inte endast i frågor om umgänge, utan även i andra frågor som gäller barnets personliga angelägenheter.

14.12 Bör det även göras ändringar i regelverket om vårdnad?

14.12.1 Inledning

Vi lämnar i avsnitt 14.8–14.11 flera förslag som syftar till att stärka barnets rätt till sina sociala föräldrar och att underlätta vardagslivet för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar. Förslaget om ändrade regler om talerätt i frågor om umgänge innebär att en social förälder under vissa förutsättningar får en självständig rätt i sådana frågor. Övriga förslag handlar i huvudsak om att ge sociala föräldrar större möjligheter att agera i frågor som rör barnet när vårdnadshavaren samtycker till det. Detta ligger i linje med den i våra direktiv angivna målsättningen att vi bör eftersträva en flexibel ordning som i första hand bygger på samförstånd och en lagstiftning som möjliggör delegering av ansvar och tillåter delaktighet. Ramarna för vårt uppdrag anges också

på det sättet att utgångspunkten bör vara att ett behov av att stärka barnets rätt till sociala föräldrar ska tillgodoses genom andra åtgärder än att utvidga kretsen av vårdnadshavare. Det krävs, enligt direktiven, att det finns påtagliga fördelar ur ett barnperspektiv med någon form av möjlighet för sociala föräldrar att ta en del av det juridiska ansvaret för ett barn, för att vi ska överväga en sådan lösning.

Att föreslå ändrade regler om vilka eller hur många som kan ha vårdnad om ett barn är alltså ett sistahandsalternativ som förutsätter att våra övriga förslag inte är tillräckliga för att möta de behov som finns. En första fråga är således om reformbehovet är sådant att det – även med beaktande av våra andra förslag – finns skäl att överväga ändrade regler om vårdnad. Om så är fallet behöver vi utvärdera olika åtgärder för att tillgodose ett sådant behov och ta ställning till om alternativen i fråga för med sig påtagliga fördelar ur ett barnperspektiv. I detta ligger att fördelarna måste väga klart tyngre än nackdelarna för att det ska vara aktuellt att föreslå ändringar som innebär att kretsen av vårdnadshavare vidgas.

14.12.2 Reformbehovet

Vårt förslag om föräldrafullmakter gör det möjligt för barnets vårdnadshavare att delegera en omfattande rätt till exempelvis en social förälder (se avsnitt 14.7.10 och 14.9). Föräldrafullmaktshavaren ska i frågor som rör barnets personliga angelägenheter ha en behörighet som i stor utsträckning motsvarar den som en vårdnadshavare har. Mot den bakgrunden ser vi inte något behov av att ändra reglerna om vårdnad för att underlätta en social förälders ansvarstagande för barnet när det finns ett samförstånd mellan de vuxna som utövar föräldraansvaret. I sådana situationer bör föräldrafullmakten vara ett fullgott alternativ för att komma till rätta med de svårigheter som finns i dag. En förändring av reglerna om vårdnad måste i stället förutsätta att det utifrån barnets intressen finns goda skäl för en ordning som innebär att ytterligare personer kan göra anspråk på det juridiska ansvaret för barnet i en konfliktsituation.

Som närmare utvecklas i avsnitt 14.6.4 finns det mellan olika grupper av familjer skilda principiella utgångspunkter i fråga om den sociala förälderns roll och ansvar i förhållande till barnet. I många familjer – företrädesvis ombildade familjer – är det mer eller mindre självklart

att det är en rättslig förälder som kommer att ta huvudansvaret för barnet efter en eventuell separation och att det är tillsammans med honom eller henne som barnet kommer att bo. En social förälders ansvarstagande är i dessa familjer nära förbundet med en befintlig parrelation med barnets rättsliga förälder. I regel uppfattar dessutom både barn och vuxna att den sociala föräldern har en delvis annan roll än en rättslig förälder har. Inom den här gruppen av familjer finns alltså varken ett behov eller intresse av att ändra reglerna om vårdnad för att möjliggöra för sociala föräldrar att ta del i det juridiska ansvaret för barnet när en konflikt har uppstått mellan de vuxna som dittills utövat föräldraansvar tillsammans.

För en mindre grupp av familjer – i första hand stjärnfamiljer – är situationen en annan. Det handlar om familjer där barnet betraktar samtliga vuxna med föräldraansvar som sina föräldrar och där rättsliga och sociala föräldrar har uppfattningen att de alla i lika hög grad är barnets föräldrar. I de här familjerna är det – till skillnad från de familjer som har berörts i föregående stycke – egentligen inte på något sätt självklart hos vem eller vilka det huvudsakliga ansvaret för barnet ska ligga efter en eventuell separation. Om det t.ex. är fyra personer som tillsammans utövar föräldraansvar för ett barn så behöver inte det förhållandet att en eller två av dessa är vårdnadshavare återspegla en avsikt att det är just den eller de personerna som ska ta huvudansvar för barnet om det i framtiden skulle visa sig omöjligt att alla fyra tar ansvar och fattar beslut tillsammans. Här kan också nämnas att det i våra undersökningar har framkommit att det i en del familjer inom den här gruppen förekommer att det upprättas skriftliga överenskommelser om att samtliga vuxna ska ta ansvar gemensamt på lika villkor, även om alla parter är införstådda med att avtalet inte ändrar det som juridiskt sett gäller i fråga om föräldraskap och vårdnad (se avsnitt 14.4.2).

Inom den här gruppen av familjer betraktas inte heller avsaknaden av rättsliga band mellan barn och sociala föräldrar som enbart ett praktiskt problem. I stället visar de intervjuer som har ingått i vår kartläggning att en uppfattning som förekommer bland både barn och vuxna är att frågan går djupare än så – den är av stor betydelse också på ett mer känslomässigt plan (se vidare avsnitt 14.4.2 och 14.4.3). Många – inte minst de som själva är sociala föräldrar – har en önskan om att det rättsliga föräldraskapet ska kunna omfatta fler än två personer. Det ingår dock inte i vårt uppdrag att överväga om ett barn

ska kunna ha fler än två rättsliga föräldrar. Enligt vår uppfattning kan det nu berörda intresset inte heller motivera att kretsen av vårdnadshavare utvidgas. Det bör här understrykas att vårdnad och föräldraskap är skilda saker. Vårdnaden handlar strikt taget om det juridiska ansvaret för barnets personliga förhållanden och är inte på något sätt synonymt med föräldraskap. Det finns många rättsliga föräldrar som inte har del i vårdnaden om sitt barn. En förälder som fråntas vårdnaden upphör inte att vara barnets förälder och kan även fortsättningsvis ta ett stort ansvar för barnets omvårdnad och fostran. Barnet kan ha en nära relation och ett omfattande umgänge även med den föräldern.

Det sagda gäller på motsvarande sätt för relationen mellan ett barn och en social förälder. Snarare än vårdnad är det rätten till umgänge som är avgörande för möjligheterna att bibehålla en god och nära föräldra-barnrelation efter en separation där det råder oenighet om den sociala förälderns fortsatta roll i barnets liv. Som framgår av avsnitt 14.10 föreslår vi att även en person med vilken barnet har en relation som motsvarar den mellan barn och förälder ska ha en självständig talerätt i umgängesfrågor. Vi bedömer att det förslaget innebär att barnets rätt till sina sociala föräldrar tydligt stärks.

Samtidigt finns det situationer där det enligt vår uppfattning kan hävdas att det utifrån barnets behov och intressen finns fördelar med en ordning som tillåter fler än två vårdnadshavare eller som innebär större möjligheter än i dag att förordna en social förälder som vårdnadshavare.[200] Sett ur ett barnperspektiv finns det anledning att här särskilt uppmärksamma att det med uppdraget som vårdnadshavare följer att barnet kan bo tillsammans med den personen.[201]

Ett exempel på en sådan situation är om barnets sociala förälder är den som i tiden före en konflikt har tagit störst ansvar för barnet och även är mest lämpad att göra det fortsättningsvis. Det kan vara en social förälder som i större utsträckning än de rättsliga föräldrarna har sörjt för att barnet får sina behov tillgodosedda och det kan vara honom eller henne som barnet har starkast anknytning till. I ett så-

[200] Med nuvarande regler kan den som inte är barnets rättsliga förälder, t.ex. en social förälder, utses till särskilt förordnad vårdnadshavare i vissa situationer då de rättsliga föräldrarna av olika skäl inte är aktuella som vårdnadshavare, t.ex. vid allvarliga brister i omsorgen av barnet eller varaktigt förhinder att utöva vårdnaden (se 6 kap. 7–9 §§ föräldrabalken). Se även avsnitt 5.1.2.
[201] Ett barn får inte tas emot för stadigvarande vård och fostran i ett enskilt hem som inte tillhör någon av barnets rättsliga föräldrar eller någon annan som är vårdnadshavare, om inte socialnämnden medger det eller beslutar om vård som innebär en sådan placering (6 kap. 6 § socialtjänstlagen [2001:453]).

dant scenario kan det ifrågasättas om det bästa för barnet är att den sociala föräldern utan vidare får träda tillbaka i en konfliktsituation. Tvärtom kan det vara en fördel om den sociala föräldern i stället redan har del i vårdnaden om barnet eller åtminstone är ett möjligt val som vårdnadshavare, särskilt som det medför att barnet kan bo tillsammans med honom eller henne.

Det nu sagda torde i första hand gälla för stjärnfamiljer eller andra familjer där samtliga med föräldraansvar ses som barnets föräldrar och den rättsliga rollfördelningen inte nödvändigtvis avspeglar någon tanke om hur ansvaret ska utövas om de vuxna inte längre kommer överens.

I den intervjustudie med vuxna som har ingått i vårt kartläggningsarbete var det vidare många deltagare – både från ombildade familjer och stjärnfamiljer – som uttryckte en oro för hur barnets relation med en social förälder skulle påverkas om en rättslig förälder avlider (se vidare avsnitt 14.4.2). Vårt förslag om ändrade regler i fråga om barnets rätt till umgänge med en person som barnet har en relation till som motsvarar den mellan barn och förälder, förbättrar förutsättningarna för barnet att i en sådan situation upprätthålla en god och nära relation till en social förälder. Men det kan enligt vår mening samtidigt sättas i fråga om bestämmelserna om vårdnad efter en förälders dödsfall alltid ger ett tillräckligt utrymme att beakta vad som är bäst för barnet i det enskilda fallet.

Vad vi närmast har i åtanke är en situation som kan uppstå när föräldrarna har gemensam vårdnad men är separerade vid tidpunkten för dödsfallet. I dessa fall blir den efterlevande föräldern automatiskt ensam vårdnadshavare (6 kap. 9 § första stycket föräldrabalken). Men om barnet har varit bosatt hos den förälder som har avlidit är det inte givet att barnet har en nära relation med den efterlevande föräldern, även om den föräldern har del i vårdnaden. Att en förälder är vårdnadshavare innebär inte alltid att han eller hon också tar del i den faktiska omvårdnaden om barnet. Det är därför inte självklart att det är bäst för barnet att den efterlevande föräldern blir ensam vårdnadshavare och att barnet därmed måste flytta till den föräldern om boendeföräldern avlider. Inte minst gäller detta om barnet bor med en social förälder som det finns en nära anknytning till (i regel den avlidna förälderns partner).

Sammanfattningsvis är det vår bedömning att det för en mindre grupp av barn, främst i stjärnfamiljer, kan finnas ett behov av att utvidga kretsen av vårdnadshavare. I det enskilda fallet kan det, utifrån

barnets intressen, vara önskvärt att fler vuxna än i dag är möjliga som vårdnadshavare i en konfliktsituation. Vidare finns det för barn med sociala föräldrar ett generellt behov av att se över reglerna om vårdnaden efter en förälders dödsfall. Dessa behov tillgodoses inte genom våra övriga förslag.

Mot denna bakgrund finns det anledning att närmare analysera fördelar och nackdelar med olika alternativ som kan övervägas för att tillgodose de behov som finns.

14.12.3 En utvärdering av tänkbara åtgärder

En möjlighet för socialnämnden att föra talan om vårdnadsöverflyttning till en social förälder i vissa fall

Vårdnaden om ett barn kan i vissa särskilt angivna situationer flyttas över till en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare, t.ex. om föräldrarna vid utövandet av vårdnaden brister i omsorgen om barnet på ett sätt som medför bestående fara för barnets hälsa eller utveckling (se 6 kap. 7 § föräldrabalken). En vårdnadsöverflyttning till särskilt förordnade vårdnadshavare sker på talan av socialnämnden.

Ett tänkbart alternativ skulle kunna vara att ge socialnämnden rätt att föra talan om vårdnadsöverflyttning i fler situationer än i dag. Detta alternativ skulle göra det möjligt för en social förälder att bli särskilt förordnad vårdnadshavare när detta är bäst för barnet, trots att de rättsliga föräldrarna inte har gjort sig skyldiga till allvarliga brister i omsorgen.

En sådan ordning förutsätter emellertid att det för socialnämnden tydligt framgår att det är till barnets bästa att det sker en ändring i vårdnaden. Även om en sådan vårdnadsöverflyttning inte skulle kräva att det finns några egentliga omsorgsbrister, bör det inte vara tillräckligt att någon annan än barnets rättsliga föräldrar är att föredra som vårdnadshavare. Det måste finnas en viss tröskel för när det allmänna ska gripa in i frågan om vårdnad och föra talan om en ändring i den. I den riktningen talar inte minst det förhållandet att vad som är barnets bästa kan variera över tid. Det bör inte vara socialnämndens uppgift att återkommande föra talan om vårdnad. Föräldrabalkens regler om vårdnad utgår också från att rättsligt föräldraskap och vårdnad följs åt. Endast i undantagsfall ska vårdnaden flyttas till någon annan, dvs.

till en särskilt förordnad vårdnadshavare eller en tillfällig vårdnadshavare.

Som framgår ovan är det i första hand i stjärnfamiljer som det finns ett behov av att stärka den sociala förälderns position i en konflikt. Det är också främst inom den gruppen som det finns ett intresse av att rättsligt jämställa de vuxna som tillsammans utövar föräldraansvaret. Det här alternativet innebär, av de skäl som anges ovan, i praktiken endast en mycket begränsad förstärkning av den sociala förälderns position och det medför inte någon förändring i det hänseendet att det för dessa familjer är nödvändigt att överväga vilka vuxna som ska ha självständiga rättigheter i förhållande till barnet (vårdnadshavare) och vilka som inte ska ha det (sociala föräldrar).

Sammantaget finns det enligt vår uppfattning inte sådana påtagliga fördelar ur ett barnperspektiv som krävs för att gå vidare med det här alternativet. Vi återkommer nedan till frågan om det bör finnas större möjligheter att utse en särskilt förordnad vårdnadshavare i den speciella situationen att en av barnets rättsliga föräldrar dör.

En rätt för en social förälder att själv föra talan om att bli en ytterligare vårdnadshavare eller att få vårdnaden överflyttad till sig

I Förenade Kungariket kan vissa bonusföräldrar (”step-parents”) på egen hand vända sig till domstol och begära föräldraansvar för barnet. Med föräldraansvar avses alla rättigheter och skyldigheter som en förälder har enligt lag i förhållande till barnet och barnets egendom (se vidare avsnitt 9.5.2).

En fördel med en liknande rätt för sociala föräldrar att på egen hand föra talan om vårdnad är att det ger en möjlighet att i varje enskilt fall pröva om det är bäst för barnet att en social förälder har del i vårdnaden. En sådan talan kan antingen handla om att den sociala föräldern ska förordnas som ytterligare en vårdnadshavare eller att han eller hon ska få vårdnaden överflyttad till sig.

En talerätt av nu angivet slag innebär en betydande förstärkning av den sociala förälderns position i en konflikt. Som framgår ovan är det emellertid endast för en mindre grupp av sociala föräldrar som vi ser att det utifrån barnets intressen finns ett behov av en sådan förstärkning. En rätt att föra talan om vårdnaden för varje social förälder är i det perspektivet inte någon väl avvägd åtgärd. Tvärtom är den allt-

för långtgående. Det finns en uppenbar risk för att fler familjerättsliga tvister uppstår där nackdelarna med en rättslig process inte vägs upp av ett tydligt behov för barnet att ha fler eller andra vårdnadshavare än sina rättsliga föräldrar.

Ett alternativ för att minska risken för tvister kan vara att snäva in den krets av sociala föräldrar som har en självständig rätt att föra talan om vårdnad. Det kan i sådana fall handla om olika kvalificerande moment, t.ex. att barnets relation till personen i fråga ska vara av viss beskaffenhet eller att relationen ska ha en viss varaktighet. Det är emellertid svårt att utforma sådana rekvisit som lämpar sig för frågor om vårdnad. Det kan också antas att den mindre grupp av familjer som kan behöva en stärkt position för sociala föräldrar skulle välja att tidigt i barnets liv avtala om gemensam vårdnad mellan rättsliga och sociala föräldrar, om den möjligheten fanns. Vi återkommer i nästa avsnitt till alternativet att en talerätt i frågor om vårdnad ska förutsätta att personen i fråga är part i ett sådant avtal. Vi kan dock redan här konstatera att en sådan ordning i praktiken är såväl bättre avgränsad som enklare att tillämpa än en talerätt som utgår från sådana kvalificerade moment som anges ovan.

Mot denna bakgrund kommer vi till slutsatsen att det inte är lämpligt med en ordning som innebär att alla sociala föräldrar, eller en snävare krets av dessa, ges möjlighet att självständigt föra talan i frågor om vårdnad.

En möjlighet för barnets vårdnadshavare och sociala föräldrar att ingå avtal om gemensam vårdnad och efter avtalet vara fler än två vårdnadshavare

I några av våra nordiska grannländer kan en förälder som är ensam vårdnadshavare ingå avtal om gemensam vårdnad med sin make eller sambo, eller i något fall även med andra personer. Möjligheter att på olika sätt utöva föräldraansvar tillsammans med en social förälder – i avseenden som i Sverige faller under vårdnad – finns även i exempelvis Förenade Kungariket, Frankrike och Nederländerna. I bland annat Finland och Förenade Kungariket[202] kan ett avtal om vårdnaden innebära att fler än två personer ska vara vårdnadshavare för barnet. Detsamma gäller i vissa nordamerikanska jurisdiktioner, men i dessa fall

[202] I Förenade Kungariket används begreppet ”parental responsibility”, vilket innefattar fler rättigheter och skyldigheter än de som i Sverige faller inom vårdnad.

handlar det i regel om rättsordningar som samtidigt tillåter att ett barn har fler än två rättsliga föräldrar.

Det kan även tilläggas att det i Finland inte finns någon särskild begränsning av den personkrets som barnets föräldrar kan ingå avtal om vårdnaden med. Däremot ska avtalet vara skriftligt och godkänt av socialnämnden. För en mer utförlig redovisning av lagstiftningen i andra länder hänvisas till kapitel 9.

Med hänsyn till de bedömningar som vi gör i avsnitt 14.12.2 i fråga om hur behovet av reformer ser ut saknas det anledning att överväga alternativ som innebär att det även fortsättningsvis endast är möjligt att vara två vårdnadshavare eller att avtal om vårdnaden bara kan ingås med den som är gift eller sambo med barnets rättsliga förälder. Sådana åtgärder träffar inte den grupp av familjer där vi främst ser att det utifrån barnets intressen kan finnas behov av andra vårdnadsregler. Som framgår av avsnitt 14.6.3 är det vidare vår uppfattning att *förälders make eller sambo* är en olämplig avgränsning för förslag som tar sikte på sociala föräldrar.

Det alternativ som i stället bör utvärderas närmare är om det efter finsk modell bör införas en möjlighet att ingå avtal om vårdnaden som dels kan omfatta även andra än en förälders make eller sambo, dels kan innebära att barnet får fler än två vårdnadshavare.

Med en möjlighet att avtala om att vara fler än två vårdnadshavare följer framför allt en fördel som inte kan uppnås genom förslaget om föräldrafullmakter.[203] Ett sådant avtal möjliggör nämligen att frågor om vårdnad och boende kan prövas mer förutsättningslöst i en konfliktsituation. Om ett avtal om vårdnaden har ingåtts kommer det i en familj där fler än två vuxna tar föräldraansvar inte längre vara givet på förhand vilka av de vuxna som måste backa i en konflikt. Detta medför i sin tur att domstolen får andra förutsättningar att förordna om vårdnad och boende efter vad som i det enskilda fallet är bäst för barnet.

De fördelar som det här alternativet i övrigt har utifrån barnets intressen – främst att en social förälders vardagliga ansvarstagande för barnet underlättas – skiljer sig däremot inte på något avgörande sätt från de fördelar som vi bedömer att förslaget om föräldrafullmakter har. Frågan är då vilka argument som tvärtom talar mot att införa en möjlighet att avtala om att ett barn ska ha fler än två vårdnadshavare.

Något som kräver en närmare analys är frågan om det här alternativet kan innebära en ökad risk för konflikter och rättsliga processer.

[203] Se vidare i avsnitt 14.7.10 och 14.9 för våra överväganden och förslag om föräldrafullmakter.

Som framhålls i våra direktiv ska risken minimeras för att det uppstår fler familjerättsliga tvister till följd av intresset att underlätta för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar.

Det är tänkbart att risken för en konflikt ökar om ytterligare personer ska vara med och bestämma om barnets personliga angelägenheter. Vi har dock inte hittat några empiriska studier som närmare belyser konflikter i familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar eller som besvarar frågan om dynamiken i sådana konflikter på något betydelsefullt sätt skiljer sig från konflikter i andra familjer. Vi vet däremot att separationer är vanligare i ombildade familjer än i andra familjer. Detta innebär dock inte nödvändigtvis att risken för att rättsliga tvister uppstår är större i familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar än vad den är i andra familjer. Enligt forskning på området är det främst familjer som befinner sig i en ekonomiskt och socialt utsatt position som är överrepresenterade som parter i vårdnadsmål (se vidare avsnitt 10.3).

Det går alltså inte att säkert säga om den omständigheten att fler än två vuxna utövar föräldraansvar för ett barn i sig innebär en förhöjd risk för tvist eller inte. Men en rätt att avtala om att vara fler än två vårdnadshavare innebär samtidigt att en familjerättslig process kan följa i fler konfliktsituationer än i dag. En avgörande fråga är därför om sådana situationer främst kommer att uppstå i fall då det ur ett barnrättsperspektiv framstår som motiverat att en konflikt kan leda till att barnet involveras i en rättslig tvist.

En omständighet som talar mot en ökning av antalet vårdnadstvister är att det sannolikt endast är ett begränsat antal familjer som har ett intresse av att vara fler än två vårdnadshavare. Intresset bör i huvudsak vara koncentrerat till stjärnfamiljer, dvs. den grupp i vilken vi främst ser att det utifrån barnets intressen kan finnas ett behov av att vidga kretsen av vårdnadshavare (se avsnitt 14.12.2 ovan). Detta gäller inte minst om förslaget om föräldrafullmakter genomförs. För många andra familjer där sociala föräldrar tar ett föräldraansvar bör föräldrafullmakten vara ett fullt tillräckligt alternativ.

Vidare skulle en vårdnadstvist som involverar fler än två parter kunna bli aktuell först om parterna sedan tidigare har ingått avtal om vårdnaden. Det är en avgörande skillnad mot andra tänkbara åtgärder som vi har analyserat i det här avsnittet (14.12.3).

I fråga om såväl intresset att vara fler än två vårdnadshavare som frekvensen av tvister, bör också viss ledning kunna dras från hur reg-

lerna om fler än två vårdnadshavare har kommit att tillämpas i Finland. I Finland har det sedan 1983 varit möjligt att utse s.k. extra vårdnadshavare. Före december 2019 var det endast möjligt att förordna sådana vårdnadshavare genom beslut av domstol. Men numera kan – som vi kort har berört redan inledningsvis – föräldrar också avtala med någon om att den personen ska vara vårdnadshavare vid sidan av föräldrarna eller den ena föräldern.

I Finland finns det drygt en miljon barn och av dessa är det endast 2 640 som har fler än två vårdnadshavare.[204] Däremot finns det inte någon statistik som besvarar frågan om hur vanligt det är med rättsliga tvister som involverar fler än två vårdnadshavare. För att ändå få någon uppfattning om hur frekventa sådana tvister är tog vi kontakt med Helsingfors tingsrätt. Tingsrätten tog i sin tur fram ett frågeformulär som cirkulerades bland domarna på domstolen. Av tingsrättens svar framgår att domstolen helt saknar erfarenhet av vårdnadstvister som involverar fler än två vårdnadshavare. Domstolen har också svarat att det är väldigt ovanligt att det ges in en ansökan om att förordna ytterligare en vårdnadshavare utöver föräldrarna. I sitt svar nämnde tingsrätten tre ansökningar, vilka samtliga låg i tiden före 2019 års lagändringar.[205]

Uppgifterna från Finland visar alltså att få använder sig av möjligheten att vara fler än två vårdnadshavare och att tvister är ytterst sällsynta. Samtidigt är det enligt vår uppfattning svårt att dra några mer långtgående slutsatser av de finska erfarenheterna. Skälen till det är flera.

För det första finns i Finland en möjlighet för vårdnadshavarna att genom avtal fördela de uppgifter som hör till vårdnaden. Domstolen har också motsvarande möjligheter att fatta beslut om en uppgiftsfördelning mellan vårdnadshavarna. Reglerna innebär att utgångspunkten att barnets vårdnadshavare gemensamt fattar beslut i stor utsträckning kan frångås. I sammanhanget kan det även tilläggas att principen att var och en av vårdnadshavarna kan fatta beslut på egen hand gäller i många av de rättsordningar som tillåter att ett barn har fler än två vårdnadshavare. Den utgångspunkten gäller t.ex. i Förenade Kungariket.

[204] Uppgifterna kommer från finska Myndigheten för digitalisering och befolkningsdata och finns diarieförda hos utredningen (2021-09-08). Se även avsnitt 10.3.2.
[205] Svar från Helsingfors tingsrätt finns diarieförda hos utredningen (2021-10-11).

I svensk rätt är principen att barnets vårdnadshavare fattar gemensamma beslut fast förankrad. Detta är grundläggande för föräldrabalkens regler om vårdnad och det kan inte anses ligga i vårt uppdrag att ompröva den ordningen.[206]

För det andra är det i Finland *föräldrar* som kan ingå avtal om att en av dem eller båda ska ha gemensam vårdnad tillsammans med en eller flera extra vårdnadshavare. Båda föräldrarna måste samtycka till ett sådant avtal, oavsett om vårdnaden är gemensam eller om en förälder är ensam vårdnadshavare. I en svensk kontext framstår dock ett motsvarande krav som märkligt mot bakgrund av att det inte ens för adoption krävs samtycke från en förälder som inte har del i vårdnaden. Det är i stället både rimligare och mer konsekvent att en förälder som är ensam vårdnadshavare har rätt att på egen hand ingå avtal om gemensam vårdnad med en social förälder.

Denna slutsats påverkar i sin tur bedömningen av hur stor risken för en ökning av antalet vårdnadstvister är. Möjligheten att ingå avtal om vårdnaden med en social förälder skulle stå öppen för betydligt fler än vad som är fallet i Finland och den skulle dessutom omfatta barn i andra familjer än de som behovet av ändrade vårdnadsregler inskränker sig till.

En risk som tillkommer med en ordning som innebär att en förälder med ensam vårdnad på egen hand kan ingå avtal om vårdnaden med en social förälder är att fler föräldrar som har gemensam vårdnad begär ensam vårdnad av det skälet att de hellre vill utöva vårdnaden tillsammans med sin nya partner än med sin tidigare partner. Det kan också finnas en risk för att vårdnadstvister blir mer infekterade och att det blir svårare att hitta samförståndslösningar om en upplösning av den gemensamma vårdnaden kan leda till att den förälder som får ensam vårdnad kan ingå avtal om gemensam vårdnad med någon annan. För den förälder som inte längre har del i vårdnaden blir det sannolikt svårare att återfå ett vårdnadsansvar i framtiden om det då finns ytterligare en person som är vårdnadshavare vid sidan av den andra föräldern.

När det gäller risker av det slag som nu har berörts ska det även tilläggas att det över huvud taget är svårt att se hur möjligheten att avtala om vårdnad med sociala föräldrar kan avgränsas så att den finns tillgänglig för den mindre grupp av familjer där det utifrån barnets

[206] Frågan har övervägts i tidigare lagstiftningsärenden. Se bland annat SOU 2005:43 s. 135–155 och SOU 2007:52 s. 59–129. Jfr även prop. 2005/06:99 s. 51 och 52.

intressen kan finnas ett sådant behov utan att reglerna samtidigt kan ge upphov till ökade motsättningar inom andra grupper av familjer.

För det tredje innebär även den finska lagstiftningen att barnets rättsliga föräldrar har ett betydande försteg vid valet av vårdnadshavare. Domstolen kan förordna att vårdnaden om barnet ska anförtros en eller flera personer i stället för en förälder eller båda föräldrarna först om det med hänsyn till barnets bästa finns synnerliga skäl för åtgärden. Om ett avtal om att vara fler än två vårdnadshavare har ingåtts med t.ex. en social förälder och avtalet inte längre kan upprätthållas, är det alltså endast i undantagsfall som den sociala föräldern kan fortsätta att vara vårdnadshavare.

De högt ställda kraven för att ersätta en rättslig förälder som vårdnadshavare kan vara en orsak till att få tvister förekommer i Finland. Som framgår ovan är emellertid den främsta fördelen som vi ser med en ordning som tillåter fler än två vårdnadshavare att den möjliggör ett mer förutsättningslöst val av vårdnadshavare i en konfliktsituation. Detta uppnår man inte med den finska modellen. Det som nu har sagts talar i stället för att samtliga som är vårdnadshavare efter att ett avtal om vårdnaden har ingåtts bör vara likställda i en konflikt, oavsett om de är rättsliga eller sociala föräldrar.

På flera punkter finns det alltså anledning att välja en annan lösning än den som finns i Finland. Även om det är svårt att ha någon bestämd uppfattning om hur stor risken är för att fler konflikter och familjerättsliga tvister uppstår, står det klart att den risken ökar med de avvikelser från den finska ordningen som vi bedömer att man – av skäl som framgår ovan – behöver göra när en svensk modell övervägs. Av särskild betydelse är svårigheterna att på ett lämpligt sätt begränsa bestämmelsernas räckvidd, eftersom detta får till följd att rättsliga tvister även kan uppstå i konfliktsituationer där en process inte för med sig några påtagliga fördelar ur ett barnrättsperspektiv.

Vidare bör också uppmärksammas att en rad svåra följdfrågor inställer sig om principen ska vara att rättsliga och sociala föräldrar som har avtalat om gemensam vårdnad är likställda vid det val av vårdnadshavare som måste göras om det saknas förutsättningar att upprätthålla vårdnaden enligt avtalet.

En grundläggande utgångspunkt för föräldrabalkens bestämmelser om vårdnad är att rättsligt föräldraskap och vårdnad följs åt, om det inte undantagsvis finns särskilda omständigheter som motiverar att en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare utses i stället för de

rättsliga föräldrarna.[207] I flera viktiga avseenden skiljer sig också reglerna för å ena sidan rättsliga föräldrar och å andra sidan andra personer som har vårdnad om ett barn, dvs. särskilt förordnade vårdnadshavare. Ett exempel är att rättsliga föräldrar har egen talerätt i vårdnadsfrågor, medan en talan om att utse särskilt förordnade vårdnadshavare förs av socialnämnden.[208] Den som tidigare har varit särskilt förordnad vårdnadshavare kan inte heller själv föra talan om att återfå vårdnaden om barnet. En rättslig förälder kan däremot föra en sådan talan, oavsett om vårdnaden tillkommer barnets andra förälder eller en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare (6 kap. 5 och 10 §§). En annan betydelsefull skillnad är att den som är särskilt förordnad vårdnadshavare har rätt att bli entledigad från sitt uppdrag (6 kap. 10 b § första stycket). Vidare gäller olika förutsättningar för ändringar i vårdnaden när det finns brister i omsorgen (6 kap. 7 § jämförd med 10 c § första stycket).

Om en social förälder genom ett avtal kan få del i vårdnaden om barnet inställer sig frågan om dennes rättigheter och skyldigheter ska följa det som gäller för särskilt förordnade vårdnadshavare eller för rättsliga föräldrar. Man kan t.ex. fråga sig om den sociala föräldern sedan han eller hon har blivit vårdnadshavare ska ha rätt att utan vidare begära sitt entledigande. En annan fråga är hur man bör se på den situation som uppstår om ett avtal om vårdnaden upphör och vårdnaden anförtros de rättsliga föräldrarna och inte en social förälder som dittills haft del i vårdnaden på grund av avtalet. Ska en sådan social förälder – i likhet med en rättslig förälder – ha rätt att senare väcka talan om att på nytt få del i vårdnaden? Så bör vara fallet om intresset av att jämställa rättsliga och sociala föräldrar ges företräde även i situationer som inträffar efter att avtalet om vårdnad har upphört. Men en sådan lösning kan samtidigt innebära en risk för att barn utsätts för återkommande tvister, särskilt om det finns flera personer som haft del i vårdnaden genom ett eller flera tidigare avtal. Vidare kan man kan fråga sig vad som bör gälla beträffande underhållsskyldighet om

[207] För fullständighets skull bör nämnas att det i vissa fall kan utses en tillfällig vårdnadshavare, nämligen när behov av en särskilt förordnad vårdnadshavare finns men det saknas en lämplig person att förordna för det ändamålet (6 kap. 10 d § föräldrabalken). I den fortsatta framställningen nämns dock enbart särskilt förordnade vårdnadshavare.

[208] I en situation har emellertid även en särskilt förordnad vårdnadshavare egen talerätt. Om barnet har två särskilt förordnade vårdnadshavare och någon av dem vill att vårdnaden inte längre ska vara gemensam, ska domstolen på talan av en av dem eller båda anförtro vårdnaden åt en av dem (6 kap. 10 b § andra stycket).

en social förälder som en gång har fått del i vårdnaden ska vara mer eller mindre likställd med en rättslig förälder.

I grund och botten är det rimligt att rättsligt föräldraskap och vårdnad som huvudregel följs åt och att den som är rättslig förälder har företräde som vårdnadshavare. Det ovan anförda leder enligt vår mening snarare till slutsatsen att frågan om ett barn ska kunna ha fler än två vårdnadshavare inte med enkelhet kan separeras från den större frågan om det bör vara möjligt att utsträcka det rättsliga föräldraskapet till fler än två personer.

Sammanfattningsvis ser vi att det finns fördelar med det här alternativet, men vi bedömer inte att dessa överväger nackdelarna på det tydliga sätt som enligt direktiven är en förutsättning för att utvidga kretsen av vårdnadshavare.

Ändrade regler om vårdnad i samband med en förälders dödsfall

Om de rättsliga föräldrarna har gemensam vårdnad och en av dem dör är det många gånger naturligt att den efterlevande föräldern blir ensam vårdnadshavare. Som vi utvecklar närmare i avsnitt 14.12.2 är det dock vår uppfattning att det i sådana situationer bör finnas ett utrymme att i frågan om vårdnad ta hänsyn till hur barnets boendesituation såg ut vid tiden för dödsfallet.

Regler som innebär att barnets boendesituation kan beaktas när vårdnaden efter en förälders dödsfall bestäms finns i bland annat Danmark och Norge. Vårdnaden kan anförtros någon annan, t.ex. en social förälder, om barnet inte har bott tillsammans med den efterlevande föräldern. I Danmark är det dessutom möjligt för den som förordnas som vårdnadshavare efter en förälders dödsfall att avtala om gemensam vårdnad med den efterlevande föräldern, trots att de varken är gifta eller sambor med varandra. Detta möjliggör exempelvis att barnet – om boendeföräldern dör – kan bo kvar i samma hem som tidigare tillsammans med sin sociala förälder, utan att den efterlevande rättsliga föräldern för den skull måste upphöra att vara vårdnadshavare. I Norge kan samma resultat åstadkommas genom ett domstolsbeslut (se vidare avsnitt 9.1.3 och 9.4.3).

Enligt föräldrabalken kan den efterlevande föräldern fråntas vårdnaden endast om han eller hon gör sig skyldig till missbruk eller försummelse eller i övrigt brister i omsorgen om barnet på ett sätt som

medför bestående fara för barnets hälsa och utveckling (6 kap. 7 §). De krav som ska vara uppfyllda för att en ändring i vårdnaden ska ske i sådana situationer är alltså mycket högt ställda. I de undantagsfall när en efterlevande förälder faktiskt brister i omsorgen på det allvarliga sätt som bestämmelsen förutsätter, torde det dessutom i regel inte vara möjligt att säkert dra den slutsatsen redan vid tiden för dödsfallet. Bestämmelsen hindrar därför inte att barnet i dessa fall – åtminstone för en tid – kan bli tvungen att flytta från sitt tidigare hem, även om det i det hemmet finns en social förälder som barnet har utvecklat en god och nära relation till.

För att möjliggöra att vårdnaden efter en förälders dödsfall kan ordnas efter vad som är bäst för barnet i varje enskilt fall, anser vi att det på liknande sätt som i Norge och Danmark bör finnas en möjlighet att ta hänsyn till barnets boendesituation vid tiden för dödsfallet, även när den efterlevande föräldern haft del i vårdnaden. En sådan ordning ger andra förutsättningar att tillgodose barnets intresse av att bevara sin familjemiljö (jfr artikel 9 och 16 i barnkonventionen samt Barnrättskommitténs allmänna kommentar nr 14 [2013] om Barnets rätt att i första hand få beaktat vad som bedöms vara barnets bästa, främst p. 59 och 60).

Enligt vår uppfattning är de danska och norska modellerna också lämpliga i det hänseendet att de möjliggör att vårdnaden kan utövas gemensamt av en efterlevande rättslig förälder och en social förälder, även om de två inte är makar eller sambor med varandra. Om en rättslig förälder dör kan det många gånger vara dennes partner, dvs. en social förälder, och den andra rättsliga föräldern som är de två vuxna som står barnet närmast. Om det är bäst för barnet att bo kvar med sin sociala förälder är det inte heller på något sätt givet att det är till fördel för barnet att den efterlevande rättsliga föräldern upphör att vara vårdnadshavare. Fanns det före boendeförälderns bortgång ett välfungerande samarbete mellan hushållen bör det ofta finnas förutsättningar för det även fortsättningsvis.

Att andra än makar och sambor ges möjlighet att tillsammans utöva vårdnaden innebär ett avsteg från de principer som i dag gäller när andra än rättsliga föräldrar blir vårdnadshavare (se 6 kap. 10 a § andra stycket beträffande särskilt förordnade vårdnadshavare).[209] Här handlar det emellertid om en mycket speciell situation där det utifrån barnets behov och intressen finns starka skäl för ett sådant avsteg.

Sammantaget bedömer vi att det – ur ett barnrättsperspektiv – finns påtagliga fördelar med att ändra reglerna om vårdnaden efter en förälders dödsfall i de situationer som berörs ovan. Den närmare utformningen av förslaget behandlas i nästa avsnitt (14.13).

14.13 Större möjligheter att ta hänsyn till barnets bästa när vårdnaden bestäms efter en förälders eller en vårdnadshavares död

14.13.1 Inledande ställningstaganden

Som närmare framgår av föregående avsnitt (14.12.3) bör det enligt vår uppfattning finnas ett utrymme att ta hänsyn till barnets boendesituation när vårdnaden efter en förälders dödsfall bestäms, även om föräldrarna haft gemensam vårdnad före dödsfallet. Om boendeföräldern dör behöver det inte alltid vara till barnets bästa att den efterlevande rättsliga föräldern blir ensam vårdnadshavare. Om det exempelvis är bäst för barnet att i stället bo kvar hos en social förälder – typiskt sett den som var den avlidna förälderns make eller sambo – bör det kunna fästas avseende vid detta och prövas hur vårdnaden fortsatt ska se ut.

Som också utvecklas ovan anser vi vidare att ett möjligt alternativ vid en förälders dödsfall bör vara att vårdnaden får utövas gemensamt av den efterlevande rättsliga föräldern och den sociala föräldern som barnet har bott tillsammans med, trots att de två inte är gifta med varandra eller är sambor.

En första fråga som lämpligen kan behandlas redan inledningsvis är om sådana nya möjligheter till vårdnadsöverflyttning eller gemensam vårdnad efter en förälders död bör begränsas till den som var make eller sambo till den avlidna föräldern. Med hänsyn till att de flesta

[209] Jfr även 4 kap. 6 § tredje stycket. Enligt bestämmelsen får andra än makar och sambor inte adoptera gemensamt. Med adoptionen följer att makarna eller samborna får gemensam vårdnad om barnet (4 kap. 22 §). I det här betänkandet lämnar vi dock förslag som innebär att även tidigare makar och sambor ska kunna åstadkomma ett gemensamt föräldraskap genom adoption (se kapitel 13).

sociala föräldrar är bonusföräldrar i en ombildad familj (se avsnitt 14.2), kan det antas att behovet av att, utifrån barnets bästa, flytta över vårdnaden till en social förälder eller bestämma att den sociala föräldern och den efterlevande rättsliga föräldern ska ha gemensam vårdnad om barnet främst uppstår när den sociala föräldern till följd av sin relation till den avlidna boendeföräldern redan bor tillsammans med barnet.

Vi ser emellertid inte några bärande skäl för en sådan begränsning. Den riskerar tvärtom att slå fel. För exempelvis ett barn i en stjärnfamilj som förlorar en rättslig förälder och vårdnadshavare kan det vara en social förälder som inte var den avlidna förälderns make eller sambo som utifrån barnets intressen är det mest lämpliga valet som ny vårdnadshavare. Om gemensam vårdnad med den efterlevande rättsliga föräldern är ett möjligt alternativ torde det i stjärnfamiljer många gånger ligga nära till hands att den föräldern fortsättningsvis har gemensam vårdnad med en social förälder som skulle haft del i vårdnaden tidigare om barnet kunnat ha fler än två vårdnadshavare. Den personen har inte nödvändigtvis varit den avlidna förälderns make eller sambo.

Barnets behov behöver inte heller alltid handla om kontinuitet och möjligheten att få bo kvar i sitt tidigare hem. Om barnet har haft ett växelvist boende eller bott mestadels av tiden hos den efterlevande föräldern, kan behovet av en ändring i vårdnaden i stället handla om att underlätta för den föräldern. Ett tänkbart exempel är att barnet har särskilda behov som medför att ansvaret som vårdnadshavare kräver mer än vad det i allmänhet gör och att föräldrarna före dödsfallet därför i särskilt stor utsträckning hjälpt varandra i olika vårdnadsfrågor. Om den ena av föräldrarna dör kan det vara till fördel för barnet om den andra föräldern fortsättningsvis kan få hjälp av någon annan, t.ex. av sin make eller sambo. Till saken hör också att skälen för en restriktiv inställning till åtgärder som innebär att fler kan få självständiga rättigheter i förhållande till ett barn är mindre framträdande när rättigheten i fråga endast blir aktuell efter en förälders död (jfr avsnitt 14.7.1).

Sammantaget bedömer vi att en utökad möjlighet till vårdnadsöverflyttning efter en förälders död eller till gemensam vårdnad för den efterlevande föräldern och en ytterligare person inte bör begränsas till någon viss personkrets.

En annan fråga som det finns skäl att något uppehålla sig vid redan inledningsvis är vad som bör gälla om ett barn står under vårdnad av två särskilt förordnade vårdnadshavare och en av dem dör.

Två personer kan utses att gemensamt utöva vårdnaden som särskilt förordnade vårdnadshavare, om de är gifta med varandra eller är sambor (6 kap. 10 a § andra stycket föräldrabalken). Men om vårdnadshavarna senare skiljer sig eller om samboförhållandet upphör, medför inte det med nödvändighet att den gemensamma vårdnaden måste upphöra (prop. 1993/94:251 s. 187). Om en av vårdnadshavarna dör blir den andra ensam vårdnadshavare (6 kap. 10 c § andra stycket).

Det som sägs ovan om behovet av att i större utsträckning kunna ta hänsyn till barnets boendesituation vid en förälders dödsfall gör sig därför gällande även när en av två särskilt förordnade vårdnadshavare dör. Det gäller inte minst om barnet har fått särskilt förordnade vårdnadshavare redan under de första åren i livet. Om vårdnadshavarna separerar utan att den gemensamma vårdnaden upphör och en av dem senare dör, kan det på motsvarande sätt ibland vara bäst för barnet att få bo kvar med den som var den avlidna vårdnadshavarens make eller sambo, om det är i det hushållet som barnet har bott före dödsfallet. Utifrån ett barnrättsperspektiv är det över huvud taget angeläget att vårdnaden för varje barn kan ordnas efter vad som är bäst för honom eller henne, oavsett om det är barnets föräldrar som är vårdnadshavare eller om barnet har särskilt förordnade vårdnadshavare.

Med hänsyn till det anförda bör utgångspunkten för de fortsatta överväganden vara att förslagen ska omfatta både barn som står under vårdnad av sina föräldrar och barn som står under vårdnad av särskilt förordnade vårdnadshavare.

Vidare bör det särskilt uppmärksammas att i det hittills sagda även ligger att en förälder under vissa omständigheter ska kunna utöva vårdnaden gemensamt med någon annan än barnets andra förälder. Föräldrabalkens bestämmelser om vårdnad utgår från att ett barn står under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem, eller i annat fall har en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare eller en tillfällig vårdnadshavare (jfr 6 kap. 2 § första stycket). Ett barn kan inte stå under vårdnad av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare samtidigt. I det hänseendet måste alltså den nuvarande ordningen ändras.

Samtidigt är det inte vår avsikt att ändra de grundläggande principerna för vilka rättigheter som tillkommer en förälder respektive en särskilt förordnad vårdnadshavare. Som vi pekar på även i tidigare avsnitt (14.12.3) finns det mellan föräldrar och särskilt förordnade vårdnadshavare viktiga skillnader i fråga om exempelvis talerätten i

frågor om vårdnad och förutsättningarna att fråntas vårdnaden vid brister i omsorgen eller andra försummelser. De förslag som vi lämnar i denna del handlar inte om att sudda ut skiljelinjerna mellan olika kategorier av vårdnadshavare. Syftet är i stället att möjliggöra att större hänsyn kan tas till barnets bästa i den mycket speciella situationen att ett barns förälder eller vårdnadshavare dör.

Med hänsyn till detta är vår utgångspunkt att en förälder som utövar vårdnad gemensamt med en särskilt förordnad vårdnadshavare ska omfattas av de bestämmelser om vårdnad som gäller för föräldrar och den särskilt förordnade vårdnadshavaren av de bestämmelser som gäller för sådana vårdnadshavare. Som vi återkommer till i de fortsatta övervägandena är det emellertid nödvändigt att i vissa hänseenden göra avsteg från den nu angivna principen.

14.13.2 Vårdnaden efter en förälders död när föräldrarna har haft gemensam vårdnad

Förslag: Vill den efterlevande föräldern utöva vårdnaden gemensamt med en viss person ska domstolen, på ansökan av föräldern, utse den personen att såsom särskilt förordnad vårdnadshavare utöva vårdnaden gemensamt med föräldern, om det inte är uppenbart att gemensam vårdnad är oförenlig med barnets bästa. Den som utses att utöva vårdnaden gemensamt med föräldern ska dels vara villig att åta sig uppdraget, dels ha fyllt 18 år och vara lämpad att ge barnet omvårdnad, trygghet och en god fostran.

Om barnet vid tidpunkten för förälderns död inte bor tillsammans med den andra föräldern ska dock domstolen, om det är lämpligare, flytta över vårdnaden till en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare. En sådan talan ska föras av socialnämnden och väckas inom sex månader efter förälderns död.

Vill den efterlevande föräldern utöva vårdnaden gemensamt med en viss person ska domstolen, på ansökan av föräldern, utse den personen att såsom särskilt förordnad vårdnadshavare utöva vårdnaden gemensamt med föräldern …

Om barnet står under vårdnad av båda föräldrarna och en av dem dör blir den andra föräldern ensam vårdnadshavare (6 kap. 9 § första stycket föräldrabalken). Detta bör även fortsättningsvis vara utgångspunkten om föräldrarna före dödsfallet haft gemensam vårdnad. För många barn är det givet att den efterlevande föräldern ska vara ensam vårdnadshavare efter den andra förälderns död, även när föräldrarna inte levt tillsammans.

Detta gäller dock inte utan undantag. Vi återkommer nedan till vår uppfattning om i vilka situationer vårdnaden bör flyttas från den efterlevande föräldern till någon annan, företrädesvis en social förälder som barnet bor tillsammans med vid tidpunkten för dödsfallet. Här kan först konstateras att det rimligen kommer att finnas en del fall där en sådan vårdnadsöverflyttning i och för sig skulle kunna vara aktuell, men där den efterlevande rättsliga föräldern och den sociala föräldern som barnet har bott tillsammans med är överens om att det bästa för barnet är att de två utövar vårdnaden gemensamt. Det kan vara en gemensam uppfattning att barnet bör få bo kvar i samma hem som tidigare. Att den efterlevande rättsliga föräldern och barnets sociala förälder vill utöva vårdnaden gemensamt kan förekomma även i situationer där barnets boende inte är det avgörande skälet. Om det fanns ett väl fungerande samarbete mellan hushållen när båda de rättsliga föräldrarna var i livet kan det mycket väl finnas goda förutsättningar för ett sådant samarbete även fortsättningsvis.

I situationer av det nu berörda slaget – och i andra fall där den efterlevande föräldern vill utöva gemensam vårdnad med någon särskild person – är det ändamålsenligt med ett enkelt förfarande för att åstadkomma en sådan gemensam vårdnad som de vuxna i barnets närhet är överens om. Vidare är det rimligt att rätten att inleda ett sådant ärende ligger hos den efterlevande föräldern, dvs. den vid tillfället ensamma vårdnadshavaren.

Vi föreslår därför att domstolen på ansökan av föräldern ska kunna utse en viss person att såsom särskilt förordnad vårdnadshavare utöva vårdnaden gemensamt med föräldern. I likhet med vad som gäller för t.ex. en förälders ansökan om vårdnad när barnet saknar vårdnadshavare efter den andra förälderns död, bör en sådan ansökan hand-

läggas enligt lagen (1996:242) om domstolsärenden (6 kap. 9 § jämförd med 17 § fjärde och femte styckena föräldrabalken).

Som vi återkommer till längre fram i det här avsnittet föreslår vi samtidigt att socialnämnden i vissa fall ska kunna väcka talan om att flytta vårdnaden från den efterlevande föräldern till en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare. Eftersom personkretsen för den efterlevande förälderns ansökan om gemensam vårdnad inte ska vara begränsad är det ett tänkbart scenario att föräldern ansöker om att få utöva vårdnaden gemensamt med t.ex. sin egen make eller sambo, men att denna ansökan inte hinner prövas innan socialnämnden väcker talan om överflyttning av vårdnaden till någon annan, t.ex. den som var den avlidna förälderns make eller sambo. Om en sådan situation uppstår bör det enligt vår uppfattning först prövas om vårdnaden ska flyttas från föräldern eller inte. Förälderns egen ansökan faller om socialnämndens talan om överflyttning vinner bifall. Ärendet för förälderns ansökan kan därför med fördel vilandeförklaras i avvaktan på avgörandet i målet om överflyttning av vårdnaden.[210] Det finns således inte något behov av lagändringar för att domstolen ska kunna hantera en sådan situation.

I ett mål om vårdnadsöverflyttning i här avsedd situation är det, som närmare utvecklas nedan, barnets intresse av kontinuitet som står i centrum. Enligt vår bedömning kommer den prövningen inte påverkas nämnvärt om det undantagsvis inträffar att en ansökan från den efterlevande föräldern om att få utöva vårdnaden gemensamt med en viss person prövas och beviljas innan socialnämnden hinner väcka talan om överflyttning. Däremot blir även den nya vårdnadshavaren motpart i målet om vårdnadsöverflyttning.

Frågor om vilka regler som ska gälla när en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare har fått gemensam vårdnad behandlas i avsnitt 14.13.5.

… om det inte är uppenbart att gemensam vårdnad är oförenlig med barnets bästa

Om ett barn står under vårdnad av endast en av föräldrarna och vill föräldrarna ha gemensam vårdnad, ska domstolen besluta i enlighet med deras begäran om det inte är uppenbart att gemensam vårdnad är

[210] Se rättsfallet NJA 2010 s. 609 om analog tillämpning av rättegångsbalkens regler om vilandeförklaring vid handläggning enligt lagen om domstolsärenden.

oförenlig med barnets bästa (6 kap. 4 § första stycket föräldrabalken). Detsamma gäller vid socialnämndens prövning av om ett avtal om gemensam vårdnad ska godkännas (6 kap. 6 § andra stycket).

Enligt vår uppfattning är det rimligt att samma ordning får gälla för en efterlevande förälders ansökan om att en viss person ska utses att såsom särskilt förordnad vårdnadshavare utöva vårdnaden gemensamt med föräldern. Domstolen ska alltså besluta i enlighet med förälderns ansökan, om det inte är uppenbart att gemensam vårdnad är oförenlig med barnets bästa. Innan ärendet avgörs ska socialnämnden ges tillfälle att lämna upplysningar (6 kap. 19 § andra stycket). I likhet med vad som gäller när föräldrar är överens i frågor om vårdnad bör barnets rätt att komma till tals enligt 6 kap. 2 b § många gånger kunna hanteras genom kontakten med föräldern eller dennes ombud. Om ytterligare utredning behövs kan sådan inhämtas genom socialnämnden (jfr prop. 2020/21:150 s. 131).

Det förhållandet att kretsen av möjliga vårdnadshavare i den här situationen inte är begränsad till någon viss personkategori kan innebära att behovet av att inhämta utredning är större än i otvistiga vårdnadsmål mellan föräldrar. Beroende på vad som framgår av ansökningshandlingarna eller blir känt efter kontakter med den efterlevande föräldern och den som föreslås som särskilt förordnad vårdnadshavare (se under nästa rubrik om kontakten med den personen), kan det visa sig att det finns ett behov av att tillgodose barnets rätt att komma till tals på annat sätt än genom kontakten med föräldern eller dennes ombud.

Under nästa rubrik behandlas vissa ytterligare krav som ska gälla för den som enligt ansökan ska bli särskilt förordnad vårdnadshavare.

Den som utses att utöva vårdnaden gemensamt med föräldern ska dels vara villig att åta sig uppdraget, dels ha fyllt 18 år och vara lämpad att ge barnet omvårdnad, trygghet och en god fostran

Den som utses till särskilt förordnad vårdnadshavare ska ha fyllt 18 år och vara lämpad att ge barnet omvårdnad, trygghet och en god fostran (6 kap. 10 a § första stycket föräldrabalken). Vi ser ingen anledning att göra avsteg från dessa krav när en efterlevande förälder ansöker om att någon ska utses att såsom särskilt förordnad vårdnadshavare utöva vårdnaden gemensamt med föräldern.

När två särskilt förordnade vårdnadshavare utses att utöva vårdnaden gemensamt krävs även att de är gifta med varandra eller är sambor (6 kap. 10 a § andra stycket). Något motsvarande krav ska inte tillämpas i den nu aktuella situationen. Ett sådant krav skulle nämligen förhindra att den efterlevande föräldern och den som var den avlidna förälderns make eller sambo kan utöva vårdnaden gemensamt. Som framgått är en bärande tanke med det här förslaget att möjliggöra att de två personerna kan ha gemensam vårdnad efter en förälders dödsfall.

En självklar förutsättning är vidare att den som förälderns ansökan avser är villig att åta sig uppdraget som vårdnadshavare. Den personen kommer således att behöva yttra sig i ärendet, om det inte redan till ansökan har bifogats ett godtagbart samtycke.

Om barnet vid tidpunkten för förälderns död inte bor tillsammans med den andra föräldern ska dock domstolen, om det är lämpligare, flytta över vårdnaden till en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare

Om ett barn står under vårdnad av båda sina föräldrar och en av dem dör är det som vi tidigare har konstaterat många gånger givet att den efterlevande föräldern ska ha ensam vårdnad. I en del fall bör det också finnas förutsättningar att åstadkomma en sådan samförståndslösning som vi har behandlat ovan och som innebär att en förälder efter ansökan får utöva gemensam vårdnad med en viss person, t.ex. en social förälder som barnet har bott tillsammans med fram till den andra förälderns död.

Men det kan också vara så att det saknas förutsättningar för en sådan samförståndslösning samtidigt som det inte är till barnets bästa att den efterlevande föräldern är barnets vårdnadshavare. Om barnet har bott tillsammans med den förälder som har avlidit är det – som vi även utvecklar i avsnitt 14.12.2 – inte självklart att barnet har en nära relation till den andra föräldern, trots att vårdnaden har varit gemensam. Det finns vårdnadshavare som är mer eller mindre frånvarande i barnets liv och som barnet därför inte har någon nära relation till. I dessa fall kan en boendeförälders bortgång medföra ett dramatiskt uppbrott där barnet tvingas flytta från sitt tidigare hem till en förälder som barnet dittills endast haft en begränsad kontakt med. I värsta fall är den föräldern dessutom olämplig som vårdnadshavare, men något behov av ändring i vårdnaden har inte funnits så länge den

andra föräldern var i livet och den förstnämnda föräldern intog en mer tillbakadragen roll. Som vi redogör närmare för i avsnitt 14.12.3 utgör bestämmelsen om vårdnadsöverflyttning i 6 kap. 7 § föräldrabalken inte något större skydd för barnet när en boendeförälder dör. För att en sådan vårdnadsöverflyttning ska bli aktuell krävs nämligen att den efterlevande föräldern på visst sätt visar sig allvarligt brista i omsorgen om barnet.

Mot denna bakgrund anser vi att det bör finnas en möjlighet att flytta vårdnaden från den efterlevande föräldern till en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare, om det är ett lämpligare alternativ. Den som i första hand bör övervägas som ny vårdnadshavare är – som även tidigare framgått – en eventuell social förälder som barnet redan bor tillsammans med sedan tidigare, om barnet har en nära och god relation till den personen. Det finns dock ingen anledning att begränsa möjligheten till överflyttning till någon viss personkategori. Det kan t.ex. uppstå situationer där det bästa för barnet är att vårdnaden flyttas till den avlidna förälderns föräldrar.

Med beaktande av i vilka situationer en överflyttning av vårdnaden kan tänkas bli aktuell är det däremot rimligt att begränsa tillämpningsområdet till de fall då barnet vid tidpunkten för förälderns död inte bor tillsammans med den andra föräldern. Detta överensstämmer också med den ordning som gäller i Danmark och Norge (se avsnitt 9.1.3 och 9.4.3).

För att ett barn ska anses bo tillsammans med en förälder räcker det inte att barnet har ett regelbundet umgänge med föräldern i fråga och att detta umgänge innefattar övernattning. I likhet med vad som gäller för bestämmelsen i 6 kap. 14 a § om barnets boende ska med ”bo tillsammans med” i stället förstås att det åtminstone handlar om ett växelvist boende. En annan sak är att det kan saknas behov av en vårdnadsöverflyttning om barnet vid tiden för förälderns död har ett omfattande och väl fungerande umgänge med den andra föräldern. Som nyss framgått är tanken att en överflyttning av vårdnaden snarare bör övervägas om det saknas en god och nära relation med den efterlevande föräldern, samtidigt som barnet har en närmare anknytning till någon annan.

Avgörande för bedömningen av om en överflyttning av vårdnaden bör ske ska alltid vara barnets bästa (6 kap. 2 a §). Bedömningen måste göras utifrån omständigheterna i det enskilda fallet. Liksom i

andra mål om vårdnad ska barnets åsikter tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad (6 kap. 2 b §).

I den nu beskrivna situationen blir också de allmänna bestämmelserna om särskilt förordnade vårdnadshavare tillämpliga fullt ut. Till skillnad från det tidigare berörda fallet att den efterlevande föräldern har gemensam vårdnad med en särskilt förordnad vårdnadshavare finns här ingen anledning att göra undantag från den generella principen att de som utses att gemensamt utöva vårdnaden ska vara gifta med varandra eller vara sambor.

En sådan talan ska föras av socialnämnden och väckas inom sex månader efter förälderns död

I likhet med vad som gäller vid andra fall av vårdnadsöverflyttning (se 6 kap. 7–8 a §§ och 17 § fjärde stycket) bör talerätten tillkomma socialnämnden och frågan bör handläggas som ett indispositivt tvistemål.

För socialnämndens del utreds frågor om ett barns behov av en ny vårdnadshavare med stöd av 11 kap. 1 § socialtjänstlagen (2001:453). Till stöd för sådana utredningar finns också allmänna råd som beslutats av Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd (HSLF-FS 2017:47). Motsvarande kommer gälla i nu aktuella fall och nämnda råd behöver därför uppdateras om våra förslag genomförs.

Precis som när vårdnadsöverflyttning övervägs i andra situationer måste socialnämnden noga väga fördelarna med en överflyttning mot de nackdelar som en domstolsprocess kan medföra för barnet. Nämnden bör i det här fallet också i första hand verka för att barnets förälder och den som vårdnaden kan komma att flyttas till kan nå en samförståndslösning som tillgodoser de behov som utredningen visar att barnet har.

Vidare är det av stor vikt att frågan om vårdnaden efter en förälders dödsfall får en snar lösning. Det är rimligt att frågan om överflyttning utreds och övervägs inom de första månaderna efter förälderns död. I Norge gäller den ordningen att en talan om att flytta vårdnaden från en förälder som barnet inte har bott tillsammans med ska väckas inom sex månader efter den andra förälderns död. Vi bedömer att detta är en lämplig tidsfrist för när en talan om överflyttning senast ska väckas.

När längre tid än sex månader har gått får vid behov i stället andra bestämmelser om vårdnadsöverflytting tillämpas. En överflyttning måste då förutsätta att föräldern exempelvis har gjort sig skyldig till allvarliga brister i omsorgen om barnet eller är varaktigt förhindrad att utöva vårdnaden (se 6 kap. 7 och 8 a §§).

14.13.3 Vårdnaden efter en förälders död när den föräldern haft ensam vårdnad

Förslag: Liksom tidigare ska domstolen på ansökan av den efterlevande föräldern eller på anmälan av socialnämnden besluta att den efterlevande föräldern ska ha ensam vårdnad eller, om det är lämpligare, utse en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare. Vill en förälder som efter en sådan prövning anförtros vårdnaden om barnet utöva vårdnaden gemensamt med en viss person, ska domstolen utse den personen att såsom särskilt förordnad vårdnadshavare utöva vårdnaden gemensamt med föräldern, om det inte är uppenbart att gemensam vårdnad är oförenlig med barnets bästa.

Den som utses att utöva vårdnaden gemensamt med föräldern ska dels vara villig att åta sig uppdraget, dels ha fyllt 18 år och vara lämpad att ge barnet omvårdnad, trygghet och en god fostran.

En förälder som har fått ensam vårdnad i samband med den andra förälderns död ska även vid ett senare tillfälle kunna ansöka om att få utöva vårdnaden gemensamt med en viss person.

Om barnet står under vårdnad av endast en av föräldrarna och den föräldern dör, ska domstolen på ansökan av den andra föräldern eller på anmälan av socialnämnden anförtro vårdnaden åt den andra föräldern eller, om det är lämpligare, åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare (6 kap. 9 § andra stycket föräldrabalken).

Bestämmelsen innebär att den efterlevande föräldern har ett visst försteg som vårdnadshavare. Samtidigt ska det enligt förarbetena (prop. 1981/82:168 s. 70 och 71) särskilt beaktas under vilka förhållanden som barnet har levt medan den andra föräldern var i livet och vilka relationer som barnet har till den efterlevande föräldern eller någon annan vuxen, t.ex. ”en släkting eller en styvförälder”. Vidare anförs att det är av stor betydelse för barnets trygghet att barnet efter

förälderns död så snart som möjligt får en anknytning till någon som barnet kan känna förtroende för och som kan erbjuda ett stabilt förhållande.

När barnet står under vårdnad av en förälder och den föräldern dör finns således redan i dag goda möjligheter för domstolen att förordna om vårdnaden efter vad som är bäst för barnet. Om den efterlevande föräldern är det bästa alternativet som vårdnadshavare ska domstolen anförtro vårdnaden till denne, men om det är lämpligare att utse någon annan är domstolen oförhindrad att göra det. En sådan person kan vara en social förälder som barnet redan bor tillsammans med.

Om domstolen bedömer att den efterlevande föräldern ska vara vårdnadshavare bör det dock finnas en möjlighet att även i denna situation tillmötesgå ett önskemål från föräldern om att få utöva vårdnaden gemensamt med en viss person. På samma sätt som när den efterlevande föräldern haft del i vårdnaden redan före dödsfallet bör ytterligare en person kunna förordnas som vårdnadshavare vid sidan av föräldern om föräldern begär det. Även i det här fallet kan det finnas goda skäl att exempelvis utse den som har varit den avlidna förälderns make eller sambo att såsom särskilt förordnad vårdnadshavare utöva vårdnaden gemensamt med den efterlevande föräldern.

Det sagda innebär vidare att förälderns avsikt att utöva vårdnaden gemensamt med någon viss person kan ha betydelse redan vid bedömningen av om föräldern ska vara vårdnadshavare eller om en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare ska utses i stället. Om barnet sedan tidigare bor med en social förälder som det annars ligger nära till hands att utse till särskilt förordnad vårdnadshavare är det av intresse om föräldern och den personen förklarar att de vill utöva vårdnaden gemensamt. Det finns i ett sådant fall i regel ingen anledning att vägra gemensam vårdnad och besluta att en av dem ska ha ensam vårdnad.

Om föräldern i samband med dödsfallet anförtros vårdnaden om barnet men det först vid ett senare tillfälle blir aktuellt för honom eller henne att utöva vårdnaden gemensamt med en viss person, bör det finnas en möjlighet att göra en separat ansökan om en sådan ändring. Detta stämmer överens med vad som föreslås gälla när föräldern haft del i vårdnaden före dödsfallet. Det bör dock av lagtexten tydligt framgå att frågan inte endast kan prövas i det första skedet när domstolen tar ställning till om vårdnaden ska anförtros den efterlevande föräldern eller särskilt förordnade vårdnadshavare.

I likhet med vad vi föreslår i avsnitt 14.13.2 beträffande en förälders ansökan om att utöva vårdnaden gemensamt med någon ytterligare person när föräldrarna innan dödsfallet haft gemensam vårdnad, anser vi sammanfattningsvis att den ordningen bör gälla att domstolen ska besluta i enlighet med förälderns vilja att utöva vårdnaden gemensamt med någon annan om den personen vill åta sig uppdraget och det inte är uppenbart att gemensam vårdnad är oförenlig med barnets bästa. Reglerna bör också överensstämma i det hänseendet att den som utses till särskilt förordnad vårdnadshavare vid sidan av föräldern ska ha fyllt 18 år och vara lämpad att ge barnet omvårdnad, trygghet och en god fostran.

14.13.4 Vårdnaden efter en särskilt förordnad vårdnadshavares död när två särskilt förordnade vårdnadshavare har haft gemensam vårdnad

Förslag: Vill den efterlevande vårdnadshavaren utöva vårdnaden gemensamt med en viss person ska domstolen, på ansökan av vårdnadshavaren, utse den personen till särskilt förordnad vårdnadshavare, om det inte är uppenbart att gemensam vårdnad är oförenlig med barnets bästa. Den som utses till särskilt förordnad vårdnadshavare ska dels vara villig att åta sig uppdraget, dels ha fyllt 18 år och vara lämpad att ge barnet omvårdnad, trygghet och en god fostran.

Om barnet vid tidpunkten för vårdnadshavarens död inte bor tillsammans med den andra vårdnadshavaren ska dock domstolen, om det är lämpligare, flytta över vårdnaden till en eller två andra särskilt förordnade vårdnadshavare. En sådan talan ska föras av socialnämnden och väckas inom sex månader efter vårdnadshavarens död.

Om en av två särskilt förordnade vårdnadshavare dör ska den andra ha ensam vårdnad (6 kap. 10 c § andra stycket föräldrabalken). Principen är alltså densamma som när föräldrar har gemensam vårdnad och en av dem dör.

Som vi konstaterar i avsnitt 14.13.1 bör som utgångspunkt förslagen om ändrade vårdnadsregler efter dödsfall omfatta både barn som står under vårdnad av sina föräldrar och barn som har särskilt förordnade vårdnadshavare. På samma sätt som har utvecklats ovan

beträffande en efterlevande förälder kan det vara så att en särskilt förordnad vårdnadshavare som blir ensam vårdnadshavare efter den andra vårdnadshavarens död vill utöva vårdnaden gemensamt med t.ex. en social förälder i det egna eller den avlidna vårdnadshavarens hushåll. I sådana situationer bör det, som vi framhåller i våra överväganden om vårdnaden efter en förälders dödsfall (avsnitt 14.13.2 och 14.13.3), finnas ett enkelt förfarande för att åstadkomma en sådan förändring i vårdnaden som de vuxna i barnets närhet är överens om.

Vidare kan, när särskilt förordnade vårdnadshavare separerar, den situationen uppstå att barnet under en längre tid bor tillsammans med en av vårdnadshavarna och har en begränsad kontakt med den andra. Om den förstnämnda vårdnadshavaren dör kan det på motsvarande sätt som vid en förälders dödsfall utifrån barnets bästa vara lämpligare att vårdnaden kan flyttas från den efterlevande vårdnadshavaren till någon annan, t.ex. till den som var den avlidna vårdnadshavarens make eller sambo.

Mot denna bakgrund föreslår vi att bestämmelserna om vårdnaden när en av två särskilt förordnade vårdnadshavare dör ska motsvara de som gäller när en förälder dör och föräldrarna dessförinnan haft gemensam vårdnad.[211]

Samtidigt har vi inledningsvis också slagit fast att de grundläggande skiljelinjerna mellan föräldrar och särskilt förordnade vårdnadshavare bör kvarstå (se avsnitt 14.13.1). Ett strikt upprätthållande av den principen talar för att socialnämnden ska ges ensam behörighet att göra en ansökan om att en ny särskilt förordnad vårdnadshavare ska utses att utöva vårdnaden gemensamt med den efterlevande vårdnadshavaren. Det framstår dock som en onödigt komplicerad ordning att socialnämnden ska göra en ansökan som bygger på den efterlevande vårdnadshavarens eget önskemål. Det är också svårt att se något egentligt skäl för att på den här punkten göra skillnad mellan en särskilt förordnad vårdnadshavare och en förälder. Enligt vår mening bör det således vara vårdnadshavaren själv som tar initiativ till och gör ansökan om att en viss person ska utses att utöva vårdnaden gemensamt med honom eller henne.

Slutligen bör uppmärksammas att det som nu har sagts även innebär att kraven enligt 6 kap. 10 a § första stycket ska tillämpas när en viss person utses på ansökan av den efterlevande vårdnadshavaren att såsom särskilt förordnad vårdnadshavare utöva vårdnaden gemen-

[211] Se närmare om dessa förslag i avsnitt 14.13.2 ovan.

samt med den förstnämnda. Den nya vårdnadshavaren ska alltså även i det här fallet ha fyllt 18 år och vara lämpad att ge barnet omvårdnad, trygghet och en god fostran. Andra stycket i samma bestämmelse ska däremot inte tillämpas. Den efterlevande vårdnadshavaren och den tillkommande vårdnadshavaren behöver inte vara gifta med varandra eller vara sambor. Även på denna punkt bör reglerna motsvara det som ovan föreslås när det gäller föräldrar. Som framgått är ett viktigt syfte med förslaget att möjliggöra att barnets efterlevande vårdnadshavare och sociala förälder kan utöva vårdnaden gemensamt, även om de inte har någon parrelation med varandra.

När vårdnadsöverflyttning sker från den efterlevande vårdnadshavaren till en eller två nya särskilt förordnade vårdnadshavare gäller däremot samma bestämmelser som när särskilt förordnade vårdnadshavare annars utses. I den situationen blir alltså 6 kap. 10 a § tillämplig i sin helhet.

14.13.5 Närmare om gemensam vårdnad som utövas av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare

Förslag: Den särskilt förordnade vårdnadshavaren ska som utgångspunkt vara förmyndare och omfattas av de bestämmelser som gäller för särskilt förordnade förmyndare. Om även föräldern är förmyndare ska dock, i fråga om förvaltning och vård av egendom, bestämmelserna om föräldrars förmyndarförvaltning tillämpas.

Om barnet står under vårdnad av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare och vill någon av dem att vårdnaden inte längre ska vara gemensam, ska domstolen på talan av en av dem eller båda besluta att en av dem ska ha ensam vårdnad.

Entledigas den särskilt förordnade vårdnadshavaren från uppdraget ska föräldern ha ensam vårdnad.

Om föräldern gör sig skyldig till missbruk eller försummelse eller i övrigt brister i omsorgen om barnet på ett sätt som medför bestående fara för barnets hälsa eller utveckling, ska domstolen besluta att den särskilt förordnade vårdnadshavaren ska ha ensam vårdnad. Detsamma ska gälla om föräldern är varaktigt förhindrad att utöva vårdnaden. Finns det skäl att även entlediga den särskilt förordnade vårdnadshavaren ska domstolen i stället besluta om detta och utse en eller två andra personer att vara särskilt förordnade vårdnadshavare.

Frågor om ändring i vårdnaden vid brister i omsorgen eller varaktigt förhinder att utöva vårdnaden ska prövas på talan av socialnämnden eller, utan särskilt yrkande, i ett vårdnadsmål mellan föräldern och den särskilt förordnade vårdnadshavaren.

Vid socialnämndens utredning om överflyttning av vårdnaden på grund av allvarliga omsorgsbrister ska barnet få höras utan vårdnadshavarens samtycke och utan att vårdnadshavaren är närvarande.

Om den särskilt förordnade vårdnadshavaren dör ska samma regler tillämpas som när en förälder dör och föräldrarna vid tiden för dödsfallet har gemensam vårdnad.

Om föräldern dör ska samma regler tillämpas som när en av två särskilt förordnade vårdnadshavare dör.

Om både föräldern och den särskilt förordnade vårdnadshavaren dör ska domstolen på anmälan av socialnämnden eller när förhållandet annars blir känt utse en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare.

Bedömning: Det krävs inte några ändringar av de allmänna bestämmelserna i 6 kap. föräldrabalken om vårdnadens utövande.

Det bör inte vara möjligt att pröva frågor om barnets boende när en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare utövar vårdnaden gemensamt.

Det behövs inte någon särskild bestämmelse om vårdnadsöverflyttning till familjehemsföräldrar.

Det krävs inte några anpassningar av bestämmelserna om förfarandet i mål och ärenden om vårdnad. Detsamma gäller bestämmelserna om verkställighet i 21 kap. föräldrabalken.

Inledning

Våra förslag om ändrade vårdnadsregler vid en förälders eller en vårdnadshavares död innebär att en del barn, låt vara att det sannolikt handlar om ett mycket begränsat antal, kommer att stå under vårdnad av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare. Eftersom detta hittills inte har varit en möjlig kombination av vårdnadshavare måste vi bedöma vilka anpassningar som krävs av befintliga regler på olika områden. Som framgår under kommande rubriker i

det här avsnittet (14.13.5) medför förslaget dessutom att det i vissa avseenden krävs nya regler, t.ex. om upplösning av den gemensamma vårdnaden mellan en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare. När nya bestämmelser behöver införas kan dessa samtidigt i regel utformas i överensstämmelse med hur motsvarande bestämmelser ser ut när två föräldrar eller två särskilt förordnade vårdnadshavare har gemensam vårdnad.

Det krävs inte några ändringar av de allmänna bestämmelserna i 6 kap. föräldrabalken om vårdnadens utövande

I 6 kap. 11–14 §§ föräldrabalken finns allmänna bestämmelser om hur vårdnaden om ett barn utövas. Av bestämmelserna följer bland annat att två vårdnadshavare som huvudregel fattar gemensamma beslut i frågor som rör barnets personliga angelägenheter samt att det beträffande vissa särskilt angivna åtgärder är möjligt att efter beslut av socialnämnden vidta åtgärden i fråga trots att endast en av vårdnadshavarna samtycker till det.

Bestämmelserna om hur vårdnaden utövas har en generell utformning och är tillämpliga oavsett vilken personkategori som vårdnadshavarna hör till. Några ändringar krävs därför inte med anledning av förslaget att ett barn ska kunna stå under vårdnad av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare.

Den särskilt förordnade vårdnadshavaren ska som utgångspunkt vara förmyndare och omfattas av de bestämmelser som gäller för särskilt förordnade förmyndare. Om även föräldern är förmyndare ska dock, i fråga om förvaltning och vård av egendom, bestämmelserna om föräldrars förmyndarförvaltning tillämpas

En förälder som är vårdnadshavare för sitt barn är i regel också barnets förmyndare (10 kap. 2 § föräldrabalken). När en särskilt förordnad vårdnadshavare utses blir han eller hon som huvudregel förmyndare. I förhållande till en särskilt förordnad vårdnadshavare tillämpas de bestämmelser som gäller för särskilt förordnade förmyndare (10 kap. 3 §).

Föräldrar har en friare förmyndarförvaltning än förordnade förmyndare. Föräldrars förvaltning (13 kap.) är underkastad det allmännas kontroll endast i vissa särskilt angivna situationer, bland annat om

barnets tillgångar överstiger åtta gånger gällande prisbasbelopp. I dessa fall gäller särskilda regler om exempelvis placering av tillgångar och redovisningsskyldighet till överförmyndaren. Vid sidan av denna kontroll gäller särskilda regler för bland annat fast egendom, gåvor och upptagande av lån. Förordnade förmyndares förvaltning (14 kap.) är alltid kontrollerad. Regelverket motsvarar i stor utsträckning det som gäller när föräldrars förvaltning är underkastad kontroll.

När ett barn står under vårdnad av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare kommer det i de allra flesta fall att vara de två som är barnets förmyndare. Det bör tydliggöras i 10 kap. föräldrabalken att detta är utgångsläget när en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare utövar vårdnaden gemensamt.

Som vi har slagit fast i avsnitt 14.13.1 är vidare vår utgångspunkt att en förälder som utövar vårdnaden gemensamt med en särskilt förordnad vårdnadshavare ska omfattas av de bestämmelser som gäller föräldrar och den särskilt förordnade vårdnadshavaren av de bestämmelser som gäller sådana vårdnadshavare.

På samma sätt som vi bedömer att gemensam vårdnad är möjlig trots att vårdnadshavarna har olika status i rättsligt hänseende, anser vi att gemensamt förmynderskap är möjligt för en förälder och en särskilt förordnad förmyndare (den särskilt förordnade vårdnadshavaren). Detta innebär att den särskilt förordnade vårdnadshavaren ska omfattas av de bestämmelser som gäller för särskilt förordnade förmyndare, och föräldern av de bestämmelser som gäller för en förälder som är förmyndare. Således kommer exempelvis – i likhet med vad som gäller i fråga om vårdnaden – förutsättningarna att entledigas från uppdraget som förmyndare att se olika ut för föräldern respektive den särskilt förordnade vårdnadshavaren (se 10 kap. 9 §).

Det som nu har sagts gäller emellertid inte utan undantag. Som utvecklas i det följande bedömer vi att vissa anpassningar är nödvändiga.

Enligt 10 kap. 3 § andra stycket ska någon annan än den som har utsetts till särskilt förordnad vårdnadshavare förordnas till förmyndare, om särskilda skäl talar för det. Ett sådant särskilt skäl kan t.ex. vara att barnets förmögenhetsförhållanden är komplicerade och vårdnadshavaren saknar erfarenhet av eller förutsättningar för att förvalta förmögenheten (prop. 1993/94:251 s. 192).

När en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare utövar vårdnaden gemensamt bör ordningen i stället vara den att föräldern ska utses till ensam förmyndare, om särskilda skäl talar för det. I den

här situationen står inte barnet utan förmyndare om den särskilt förordnade vårdnadshavaren inte kan vara förmyndare. Om föräldern inte kan handha förvaltningen ensam kan för övrigt en annan person utses till medförmyndare enligt 10 kap. 8 §.

Liksom i andra fall när egendom ska förvaltas av fler än en förmyndare ska förvaltningen utövas gemensamt, om det inte har beslutats att förvaltningen av tillgångarna ska fördelas på visst sätt mellan förmyndarna eller att vissa tillgångar ska förvaltas av en av dem ensam (12 kap. 12 §).

När en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare utövar förvaltningen gemensamt är det emellertid inte en ändamålsenlig ordning att de är underkastade olika regelverk när det gäller själva förmyndarförvaltningen och vården av egendom (13 kap. respektive 14 kap.). Som framgår ovan gäller beträffande förvaltningen striktare regler för en förordnad förmyndare än för en förälder.

Om en medförmyndare förordnas enligt 10 kap. 8 § gäller visserligen att han eller hon räknas som en särskilt förordnad förmyndare.[212] I en sådan situation kan förvaltningen alltså utövas av såväl en förälder som en särskilt förordnad förmyndare. En medförmyndare ska dock utses om den eller de som på grund av lag ska vara förmyndare lämpligen inte kan handha förmynderskapet ensamma (10 kap. 8 § andra stycket).

I det nu aktuella fallet handlar det däremot inte om att en särskilt förordnad förmyndare träder in på grund av att föräldern inte klarar av att vara ensam förmyndare. Situationen påminner snarare om den som råder när barnets föräldrar utövar förmynderskapet tillsammans. Den som utses att utöva vårdnaden gemensamt med en förälder torde dessutom typiskt sett vara en person som står barnet närmare än vad den som utses till särskilt förordnad vårdnadshavare i andra situationer gör. I dessa fall är det därför rimligt att utgå från att det normalt föreligger en sådan naturlig intressegemenskap som har motiverat att föräldrar kan ha en mindre strikt förvaltning än andra förmyndare (jfr prop. 1993/94/251 s. 136 och 137).

Mot denna bakgrund föreslår vi att bestämmelserna om föräldrars förvaltning och vård av egendom ska tillämpas när en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare är barnets förmyndare, även om den senare i andra hänseenden räknas som en särskilt förordnad förmyndare.

[212] Se t.ex. Holmgård, Lars och Wallgren, Jan (2020). *God man, förvaltare och förmyndare*, s. 231 och 232.

Vi bedömer vidare att det inte heller är motiverat att den striktare förvaltningen som gäller för förordnade förmyndare ska inträda för den särskilt förordnade vårdnadshavaren enbart av den anledningen att ett beslut har fattats om att delvis frångå den gemensamma förvaltningen (12 kap. 12 §). Om det av någon särskild anledning behövs en striktare kontroll av förvaltningen kan överförmyndaren dessutom besluta om det (13 kap. 19 §). Föräldern och den särskilt förordnade förmyndaren bör i stället omfattas av samma regelverk så länge även föräldern är förmyndare. Om föräldern i något undantagsfall inte är förmyndare, t.ex. på grund av att han eller hon har entledigats från uppdraget, bör däremot de regler som gäller för särskilt förordnade förmyndare tillämpas även med avseende på förvaltningen och vården av egendom.

Om barnet står under vårdnad av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare och vill någon av dem att vårdnaden inte längre ska vara gemensam, ska domstolen på talan av en av dem eller båda besluta att en av dem ska ha ensam vårdnad

Om ett barn har två särskilt förordnade vårdnadshavare och någon av dem vill att vårdnaden inte längre ska vara gemensam, ska domstolen på talan av en av dem eller båda anförtro vårdnaden åt en av dem (6 kap. 10 b § andra stycket föräldrabalken). Till skillnad från vad som gäller när en förälder eller båda föräldrarna vill ha ensam vårdnad kan domstolen alltså inte besluta att de särskilt förordnade vårdnadshavarna ska ha fortsatt gemensam vårdnad, trots att en av dem eller båda helst vill ha ensam vårdnad (angående föräldrar, jfr 6 kap. 5 § första stycket).

När det gäller frågan om vad som bör krävas för att den gemensamma vårdnaden mellan en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare ska upplösas ligger det enligt vår uppfattning närmare till hands att ta intryck av de regler som gäller när två särskilt förordnade vårdnadshavare har gemensam vårdnad än de som gäller när ett barn står under vårdnad av båda sina föräldrar. Vi föreslår därför att den gemensamma vårdnaden ska upplösas om någon av vårdnadshavarna vill det och en av dem eller båda väcker talan om det. Domstolen får i den situationen bedöma vem av vårdnadshavarna som ska ha ensam vårdnad. Liksom i alla frågor om vårdnad ska barnets bästa vara avgörande vid den bedömningen. Det är alltså inte självklart att föräl-

dern har ett försteg när den gemensamma vårdnaden ska upplösas. Om det exempelvis är så att barnet bor tillsammans med den särskilt förordnade vårdnadshavaren kan det tala för att han eller hon ska ha ensam vårdnad. Det måste alltid göras en bedömning av vad som är bäst för barnet i det enskilda fallet och barnets egna åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad (6 kap. 2 a och 2 b §§).

När särskilt förordnade vårdnadshavare för talan om upplösning av den gemensamma vårdnaden handläggs frågan som ett indispositivt tvistemål (6 kap. 17 § fjärde stycket). Detsamma bör gälla när en talan om att upplösa den gemensamma vårdnaden mellan en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare förs.

Det förhållandet att en fortsatt gemensam vårdnad är utesluten när någon av parterna vill upplösa den, innebär vidare att det saknas skäl att tillgängliggöra samarbetssamtal i tvister av det nu aktuella slaget. Det finns inte heller någon anledning att ställa krav på att en part som väcker talan om att upplösa den gemensamma vårdnaden först ska ha deltagit i ett informationssamtal. Detta överensstämmer också med det som i dag gäller när en särskilt förordnad vårdnadshavare väcker en motsvarande talan.

Vi återkommer nedan till vår bedömning i fråga om eventuella anpassningar av övriga bestämmelser kring handläggningen i domstol.

Det bör inte vara möjligt att pröva frågor om barnets boende när en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare utövar vårdnaden gemensamt

Om barnet står under vårdnad av båda föräldrarna, får domstolen på talan av en av dem eller båda besluta vem av föräldrarna barnet ska bo tillsammans med (6 kap. 14 a § föräldrabalken). Någon motsvarande möjlighet att bestämma särskilt vad som ska gälla i fråga om barnets boende finns inte när barnet står under vårdnad av två särskilt förordnade vårdnadshavare. Om särskilt förordnade vårdnadshavare är oense om barnets boende får de i stället överväga att väcka talan om ensam vårdnad (jfr 6 kap. 10 b § andra stycket).

Vi har ovan kommit fram till att den gemensamma vårdnaden mellan en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare ska upplösas om en av dem eller båda väcker talan om ensam vårdnad. I ett sådant mål finns det därför – i likhet med vad som gäller för en vårdnadstvist

mellan två särskilt förordnade vårdnadshavare – inte något utrymme för andrahandsyrkanden om barnets boende. Till skillnad från vad som gäller när föräldrar tvistar om vårdnaden kan domstolen inte besluta om fortsatt gemensam vårdnad när en part eller båda vill upplösa den. Frågan blir i stället vem av parterna som ska ha ensam vårdnad, och vid den bedömningen kan frågan om vem det är bäst för barnet att bo tillsammans med vara av stor betydelse.

Vad som här kan övervägas är i stället om det bör finnas en möjlighet att enbart pröva frågor om barnets boende, när ingen av parterna vill upplösa den gemensamma vårdnaden.

Med bedömningen att reglerna för vårdnad ska följa det som gäller för särskilt förordnade vårdnadshavare vore det ologiskt att inta en annan ståndpunkt när det gäller barnets boende. Vi ser inte heller att det finns några starka principiella skäl som talar för att ändå välja en lösning som avviker från den ordning som gäller när barnet har två särskilt förordnade vårdnadshavare. Vidare är sannolikt det praktiska behovet av att pröva barnets boende skilt från vårdnaden begränsat.

Sammantaget bedömer vi att det inte bör vara möjligt att pröva frågor om barnets boende när en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare har gemensam vårdnad.

Om den särskilt förordnade vårdnadshavaren entledigas från uppdraget ska föräldern ha ensam vårdnad

En särskilt förordnad vårdnadshavare har rätt att på egen begäran bli entledigad från sitt uppdrag (6 kap. 10 b § första stycket föräldrabalken). Dessutom ska en särskilt förordnad vårdnadshavare entledigas om han eller hon vid utövandet av vårdnaden gör sig skyldig till missbruk eller försummelse eller av någon annan orsak inte längre är lämplig som vårdnadshavare (6 kap. 10 c § första stycket). Om barnet har två särskilt förordnade vårdnadshavare och den ena entledigas, ska den andra ensam ha vårdnaden (6 kap. 10 c § andra stycket).

Vi har inledningsvis konstaterat att de allmänna reglerna för särskilt förordnade vårdnadshavare som utgångspunkt bör tillämpas även i förhållande till den som är särskilt förordnad vårdnadshavare och utövar vårdnaden gemensamt med en förälder (avsnitt 14.13.1). Det finns i nu berörda frågor inte någon anledning att avvika från den utgångspunkten. Den särskilt förordnade vårdnadshavaren ska alltså entledigas under samma förutsättningar som andra särskilt förord-

nade vårdnadshavare. Efter ett entledigande ska – liksom i andra fall – den andra vårdnadshavaren ensam ha vårdnaden, dvs. i det här fallet barnets förälder. Detta bör för tydlighets skull framgå direkt av lag, även om entledigandet i sig innebär att endast föräldern kvarstår som vårdnadshavare.

Frågor om entledigande av särskilt förordnade vårdnadshavare handläggs enligt lagen (1996:242) om domstolsärenden (6 kap. 10 b § första stycket och 10 c § jämförda med 17 § fjärde och femte styckena). Frågor om entledigande med anledning av missbruk eller försummelse eller annan olämplighet prövas efter ansökan av socialnämnden (6 kap. 10 c § tredje stycket).

Samma ordning bör som huvudregel gälla även i nu aktuella fall. Som framgår nedan är vi dock av uppfattningen att frågan om entledigande även bör kunna prövas i ett tvistemål om vårdnadsöverflyttning från föräldern, om det i ett sådant mål görs gällande att också den särskilt förordnade vårdnadshavaren bör skiljas från uppdraget som vårdnadshavare.

Om föräldern gör sig skyldig till missbruk eller försummelse eller i övrigt brister i omsorgen om barnet på ett sätt som medför bestående fara för barnets hälsa eller utveckling, ska domstolen besluta att den särskilt förordnade vårdnadshavaren ska ha ensam vårdnad

Om en förälder vid utövandet av vårdnaden gör sig skyldig till missbruk eller försummelse eller i övrigt brister i omsorgen om barnet på ett sätt som medför bestående fara för barnets hälsa eller utveckling, ska domstolen besluta om ändring i vårdnaden. Om barnet står under vårdnad av båda föräldrarna och gäller bristerna i omsorgen en av dem, ska domstolen anförtro vårdnaden åt den andra föräldern ensam. Brister också den föräldern i omsorgen på det sätt som nyss angetts, ska domstolen flytta över vårdnaden till en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare (6 kap. 7 § föräldrabalken).

Samma förutsättningar för att besluta om ändring i vårdnaden med anledning av en förälders brister i omsorgen bör gälla när föräldern utövar vårdnaden gemensamt med en särskilt förordnad vårdnadshavare. Skillnaden är att det i dessa fall är den befintliga särskilt förordnade vårdnadshavaren som ska anförtros vårdnaden ensam. Vi återkommer strax till frågan om vad som bör gälla om det i denna situation

dessutom finns skäl att entlediga den särskilt förordnade vårdnadshavaren, t.ex. på grund av att även denne brister i omsorgen om barnet.

Detsamma ska gälla om föräldern är varaktigt förhindrad att utöva vårdnaden

Om barnet står under båda föräldrarnas vårdnad och är en av dem varaktigt förhindrad att utöva vårdnaden, ska domstolen anförtro vårdnaden åt den andra föräldern ensam (6 kap. 8 a § första stycket föräldrabalken).

Även i denna situation bör en motsvarande regel tillämpas när föräldern utövar vårdnaden gemensamt med en särskilt förordnad vårdnadshavare. I likhet med vad som nyss sagts beträffande brister i omsorgen är det dock den särskilt förordnade vårdnadshavaren som ska ha ensam vårdnad om föräldern är varaktigt förhindrad att utöva vårdnaden. Under nästa rubrik behandlar vi den situationen att såväl föräldern som den särskilt förordnade vårdnadshavaren är varaktigt förhindrade att utöva vårdnaden.

Finns det skäl att även entlediga den särskilt förordnade vårdnadshavaren ska domstolen i stället besluta om detta och utse en eller två andra personer att vara särskilt förordnade vårdnadshavare

Som redovisas ovan handläggs frågor om entledigande av en särskilt förordnad vårdnadshavare som ett domstolsärende. Frågor om ändring i vårdnaden när en förälder gör sig skyldig till brister i omsorgen eller är varaktigt förhindrad att utöva vårdnaden handläggs däremot som tvistemål (6 kap. 7 och 8 a §§ jämförda med 17 § fjärde stycket föräldrabalken).

Om en ändring i vårdnaden är påkallad med hänsyn till förälderns brister i omsorgen eller varaktiga förhinder att utöva vårdnaden och det samtidigt – av samma skäl eller av någon annan orsak[213] – finns anledning att entlediga den särskilt förordnade vårdnadshavaren, bör det enligt vår uppfattning av praktiska skäl vara möjligt att i en och samma process föra talan mot dem båda.

[213] Som framgår ovan kan entledigande ske efter egen begäran (6 kap. 10 b § första stycket) eller vid missbruk eller försummelse eller någon annan orsak som innebär att personen i fråga inte längre är lämplig som vårdnadshavare (6 kap. 10 c § första stycket).

Om det finns skäl att entlediga den särskilt förordnade vårdnadshavaren bör detta regelmässigt bli känt för socialnämnden under den utredning som föregår ett beslut om att väcka talan mot föräldern (se vidare nedan). Finns det skäl att entlediga den särskilt förordnade vårdnadshavaren bör socialnämnden ha möjlighet att väcka talan mot både föräldern och den särskilt förordnade vårdnadshavaren. I likhet med vad som gäller när ingen av föräldrarna kan komma i fråga som vårdnadshavare ska domstolen i ett sådant fall, om den finner att både föräldern och den särskilt förordnade vårdnadshavaren ska skiljas från uppdraget, i stället utse en eller två andra personer att vara särskilt förordnade vårdnadshavare.

Det behövs inte någon särskild bestämmelse om vårdnadsöverflyttning till familjehemsföräldrar

Om det i ett undantagsfall skulle inträffa att ett barn som står under vårdnad av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare blir placerad i familjehem kan det förutsättas att den särskilt förordnade vårdnadshavaren har blivit entledigad från sitt uppdrag när frågan om överflyttning av vårdnaden blir aktuell. Barnet kommer alltså vid den tiden att stå under vårdnad av endast föräldern, vilket innebär att bestämmelsen i 6 kap. 8 § föräldrabalken kan tillämpas när talan om överflyttning förs.

Frågor om ändring i vårdnaden vid brister i omsorgen eller varaktigt förhinder att utöva vårdnaden ska prövas på talan av socialnämnden eller, utan särskilt yrkande, i ett vårdnadsmål mellan föräldern och den särskilt förordnade vårdnadshavaren

Frågor om ändring i vårdnaden med anledning av en förälders brister i omsorgen eller varaktiga förhinder att utöva vårdnaden prövas på talan av socialnämnden eller, utan särskilt yrkande, i mål om äktenskapsskillnad mellan föräldrarna eller i andra vårdnadsmål mellan föräldrarna (6 kap. 7 § fjärde stycket och 8 a § tredje stycket föräldrabalken).

Som delvis redan har framgått ser vi inte någon anledning att tillämpa någon annan ordning när en förälder utövar gemensam vårdnad med en särskilt förordnad vårdnadshavare. Frågor om ändring i vårdnaden vid brister i omsorgen eller varaktigt förhinder att utöva vård-

naden ska således prövas på talan av socialnämnden eller, utan särskilt yrkande, i ett vårdnadsmål mellan föräldern och den särskilt förordnade vårdnadshavaren.

Vid socialnämndens utredning om överflyttning av vårdnaden på grund av allvarliga omsorgsbrister ska barnet få höras utan vårdnadshavarens samtycke och utan att vårdnadshavaren är närvarande

I 11 kap. socialtjänstlagen (2001:453) finns bestämmelser om handläggningen av olika ärenden. I kapitlet finns bland annat regler om sådana utredningar som socialnämnden gör för att bedöma om nämnden behöver ingripa till ett barns skydd eller stöd.

Av 11 kap. 10 § tredje stycket framgår att vid vissa utredningar får barnet höras utan vårdnadshavarens samtycke och utan att vårdnadshavaren är närvarande. Detta gäller bland annat vid en utredning på socialnämndens initiativ om överflyttning av vårdnaden på grund av allvarliga omsorgsbrister hos föräldern eller föräldrarna (se 6 kap. 7 § föräldrabalken). Den aktuella bestämmelsen behöver anpassas så att motsvarande gäller när socialnämnden av samma skäl tar initiativ till en överflyttning av vårdnaden när en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare har vårdnaden om barnet.

Om den särskilt förordnade vårdnadshavaren dör ska samma regler tillämpas som när en förälder dör och föräldrarna vid tiden för dödsfallet har gemensam vårdnad

I överensstämmelse med utgångspunkten att de bestämmelser om vårdnad som gäller i förhållande till föräldrar ska tillämpas även när föräldern utövar vårdnaden gemensamt med en särskilt förordnad vårdnadshavare, är det vår uppfattning att de regler som gäller vid en förälders dödsfall ska tillämpas om den särskilt förordnade vårdnadshavaren dör (se avsnitt 14.13.2).

Detta innebär för det första att föräldern får ensam vårdnad, om inte föräldern ansöker om att få utöva vårdnaden gemensamt med en viss person. Under samma förutsättningar som redovisas ovan kan den personen i sådana fall utses till en ny särskilt förordnad vårdnadshavare som föräldern har gemensam vårdnad med (se avsnitt 14.13.2).

Det anförda innebär emellertid att det också ska finnas en möjlighet för socialnämnden att föra talan om att flytta över vårdnaden till en eller två nya särskilt förordnade vårdnadshavare, om barnet vid tidpunkten för den särskilt förordnade vårdnadshavarens död inte bor tillsammans med föräldern.

Om föräldern dör ska samma regler tillämpas som när en av två särskilt förordnade vårdnadshavare dör

Omvänt ska, om det i stället är föräldern som dör, samma regler tillämpas som när en av två särskilt förordnade vårdnadshavare dör.[214] Dessa bestämmelser motsvarar till sitt innehåll de som nyss redovisats beträffande föräldern när den särskilt förordnade vårdnadshavaren dör. Att de regler som gäller för särskilt förordnade vårdnadshavare tillämpas även i denna situation har dock andra implikationer. Om vårdnaden flyttas över till någon annan har den tidigare särskilt förordnade vårdnadshavaren, till skillnad från en förälder, inte heller i det här fallet någon rätt att själv föra talan om att återfå vårdnaden om barnet (jfr 6 kap. 10 § föräldrabalken).

Om både föräldern och den särskilt förordnade vårdnadshavaren dör ska domstolen på anmälan av socialnämnden eller när förhållandet annars blir känt utse en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare

Om ett barn står under vårdnad av båda sina föräldrar och båda dör, ska domstolen på anmälan av socialnämnden eller när förhållandet annars blir känt anförtro vårdnaden åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare (6 kap. 9 § första stycket föräldrabalken). Detsamma bör gälla om ett barn står utan vårdnadshavare till följd av att både föräldern och den särskilt förordnade vårdnadshavaren har avlidit.

Om en vårdnadshavare ska förordnas efter föräldrarnas död och föräldrarna eller en av dem har gett till känna vem de önskar till vårdnadshavare, ska denna person förordnas, om det inte är olämpligt (6 kap. 10 a § fjärde stycket). Ett sådant önskemål kan exempelvis förekomma i ett testamente. Enligt vår bedömning är det inte nödvändigt att ändra bestämmelsen så att den blir direkt tillämplig när ett barn står under vårdnad av en förälder och en särskilt förordnad vård-

[214] Se vidare om dessa regler i avsnitt 14.13.4.

nadshavare och båda dör. Om föräldern och den särskilt förordnade vårdnadshavaren i en sådan situation har gett till känna vem de önskar till vårdnadshavare, bör i regel den personen kunna förordnas utan något särskilt stadgande om att vårdnadshavarnas önskemål ska beaktas.

Det krävs inga anpassningar av bestämmelserna om förfarandet i mål och ärenden om vårdnad. Detsamma gäller bestämmelserna om verkställighet i 21 kap. föräldrabalken

I 6 kap. föräldrabalken finns även bestämmelser om förfarandet i mål och ärenden om vårdnad. I kapitlet finns bland annat bestämmelser om behörig domstol (17 § första–tredje styckena), domstolens utredningsskyldighet och inhämtande av upplysningar eller utredning (19 §), interimistiska beslut (20 §), socialnämndens möjlighet att höra barnet utan vårdnadshavarens samtycke (20 a §), föreläggande av vite (21 §) samt rättegångskostnader (22 §). I 21 kap. finns bestämmelser om verkställighet av domar och beslut om bland annat vårdnad. När det gäller frågor om vårdnad som handläggs som ärenden tillämpas lagen (1996:242) om domstolsärenden.

Enligt vår bedömning krävs det inte några ändringar i de nu angivna bestämmelserna med anledning av förslaget att ett barn i vissa fall ska kunna stå under vårdnad av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare.

14.13.6 Övriga följdändringar

Förslag: När ett barn står under vårdnad av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare ska vid utbetalning av barnbidrag tillämpas samma bestämmelser som när föräldrar har gemensam vårdnad.

Underhållsstöd och förlängt underhållsstöd ska inte lämnas enligt bestämmelserna för barn som varaktigt bor och är folkbokfört hos särskilt förordnade vårdnadshavare när den särskilt förordnade vårdnadshavaren bor tillsammans med barnets förälder.

Om ett barn står under vårdnad av två särskilt förordnade vårdnadshavare och båda dör, ska domstolen utse en eller två andra personer att vara särskilt förordnade vårdnadshavare även när förhållandet blir känt på annat sätt än efter en anmälan av socialnämnden.

Bedömning: Förslaget att ett barn ska kunna stå under vårdnad av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare föranleder i övrigt inte något behov av följdändringar.

Som framgår ovan innebär våra förslag att barn som har förlorat en förälder eller vårdnadshavare i vissa fall ska kunna stå under vårdnad av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare gemensamt. Flera viktiga följder av en sådan förändring har behandlats i tidigare avsnitt (14.13.5).

För att undersöka om ytterligare följdändringar behövs har vi bland annat sökt i Regeringskanslets rättsdatabaser på uttrycken ”särskilt förordnad vårdnadshavare”, ”särskilt förordnade vårdnadshavare”, ”särskilt förordnade vårdnadshavaren” och ”särskilt förordnade vårdnadshavarna”.[215]

Uttrycken förekommer i flera författningar där det står klart att det inte finns något behov av justeringar, t.ex. föräldraledighetslagen (1995:584) och lagen (2005:429) om god man för ensamkommande barn. I andra fall har vi kommit fram till att befintliga regler är tillämpliga, även om det inte är en helt självklar bedömning. Detta gäller 21 kap. 8 § föräldrabalken och 23 § andra stycket lagen (1989:14) om erkännande och verkställighet av utländska vårdnadsavgöranden m.m. och om överflyttning av barn. Båda bestämmelserna rör egenmäktiga bortföranden och kvarhållanden av barn.

En annan författning som bör nämnas är förordningen (1949:661) om skyldighet för domstol att lämna uppgifter i mål och ärenden enligt föräldrabalken, m.m. Av 3 § tredje stycket i förordningen framgår att domstolen ska underrätta överförmyndaren om en dom eller ett beslut innebär att vårdnaden flyttas över till en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare eller till en tillfällig vårdnadshavare. Överförmyndaren behöver däremot inte underrättas när en ändring i vårdnaden innebär att föräldrarna ska ha gemensam vårdnad eller att en av dem ska ha ensam vårdnad.

Som framgår av avsnitt 14.13.5 ska bestämmelserna om föräldrars förmyndarförvaltning tillämpas när en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare fått gemensam vårdnad och blivit barnets förmyndare. Till skillnad från när vårdnaden flyttas till en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare – vars förvaltning alltid är kontrollerad –

[215] Sökningen gjordes 2022-02-17.

finns därför inte något behov att underrätta överförmyndaren redan med anledning av domen eller beslutet om vårdnaden.

Det som i övrigt finns skäl att uppehålla sig vid i fråga om följdändringar är familjeförmåner och andra socialförsäkringsförmåner som lämnas eller betalas till vårdnadshavare.

Bestämmelser om familjeförmåner och andra socialförsäkringar finns i socialförsäkringsbalken. Det finns ett antal förmåner enligt balken för vilka gäller att vid tillämpningen av bestämmelserna för förmånen är en särskilt förordnad vårdnadshavare som har vård om barnet likställd med en förälder. Ett sådant utvidgat föräldrabegrepp gäller för föräldrapenningsförmåner (11 kap. 4 §), omvårdnadsbidrag (22 kap. 2 §), merkostnadsersättning (50 kap. 3 §) och bilstöd (52 kap. 4 §). När det gäller dessa förmåner finns inte något behov av att ändra regelverket med anledning av att det fortsatt även kan vara en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare som har gemensam vårdnad. Undantaget är om det finns bestämmelser som är utformade på det sättet att de för sin tillämpning förutsätter att de två personer som har gemensam vårdnad är antingen föräldrar *eller* särskilt förordnade vårdnadshavare.

När det gäller tillfällig föräldrapenning vid barns födelse (13 kap. 10–15 §§) finns visserligen bestämmelser som har en sådan utformning (jfr främst 13 kap. 13 §). Samtidigt kommer knappast den här förmånen att vara aktuell annat än i sällsynta undantagsfall när en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare har gemensam vårdnad efter den andra förälderns död. Om en sådan situation någon gång skulle inträffa kan Försäkringskassan bevilja att en annan person än barnets förälder ianspråktar förmånen.[216] Med hänsyn till det som nu har sagts bedömer vi att det inte behöver göras några anpassningar av reglerna om tillfällig föräldrapenning vid barns födelse.

När det gäller barnbidrag finns ingen motsvarighet till det utvidgade föräldrabegrepp som gäller för exempelvis föräldrapenningen. Däremot finns det en bestämmelse som innebär att det som föreskrivs om föräldrar med gemensam vårdnad i stället gäller barnets vårdnadshavare när barnet har två särskilt förordnade vårdnadshavare (16 kap. 9 §). Det innebär att för såväl föräldrar med gemensam vårdnad som för två särskilt förordnade vårdnadshavare gäller att barnbidraget som huvudregel lämnas med hälften till vardera. Det innebär också att barn-

[216] Se 13 kap. 11 §, särskilt första och andra punkten som är tillämpliga när en förälder är avliden.

bidraget efter anmälan kan lämnas till en av dem samt att särskilda regler kan tillämpas när föräldrarna eller vårdnadshavarna inte bor tillsammans. Om barnet bor varaktigt tillsammans med endast en av dem lämnas barnbidraget till den personen om han eller hon har gjort anmälan om det.

Bestämmelserna om barnbidrag bör tillämpas på samma sätt när ett barn står under vårdnad av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare. Det bör därför föras in en bestämmelse som motsvarar den som gäller när ett barn har två särskilt förordnade vårdnadshavare.

Underhållsstöd och förlängt underhållstöd (17–19 kap.) lämnas även till ett barn som varaktigt bor och är folkbokfört hos en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare som bor här i landet, eller hos någon eller några som bor här i landet och som var särskilt förordnade vårdnadshavare för barnet när det fyllde 18 år. I dessa fall gäller, med vissa undantag, det som i kapitlen om underhållsstöd föreskrivs om boförälder den eller de särskilt förordnade vårdnadshavarna (18 kap. 7 §).[217]

Bestämmelsen kan med nuvarande lydelse tillämpas när ett barn står under vårdnad av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare och barnet varaktigt bor och är folkbokförd hos den särskilt förordnade vårdnadshavaren.

Våra förslag innebär emellertid att det stundtals även kan förekomma att den som utses att såsom särskilt förordnad vårdnadshavare utöva gemensam vårdnad med den efterlevande föräldern är dennes make eller sambo. Om bestämmelsen i 18 kap. 7 § lämnas oförändrad blir den tillämplig även i en sådan situation. När den särskilt förordnade vårdnadshavaren och föräldern bor tillsammans ska dock rimligen inte något underhållsstöd lämnas med anledning av att barnet varaktigt bor och är folkbokförd hos en särskilt förordnad vårdnadshavare.

Syftet med underhållsstöd är att barn till särlevande föräldrar – eller i förekommande fall barn som bor med särskilt förordnade vårdnadshavare i stället för sina föräldrar – ska garanteras viss försörjning, när en förälder inte fullgör sin underhållsskyldighet. Precis som när föräldrar lever tillsammans ska det inte lämnas något underhållsstöd som betalas till den särskilt förordnade vårdnadshavaren när han eller hon bor tillsammans med barnets förälder.

[217] Underhållsstöd förutsätter att en rättslig förälder som är skyldig att betala underhållsbidrag inte fullgör sin betalningsskyldighet. Även när ett barn bor hos särskilt förordnade vårdnadshavare är det en förälders underhållskyldighet det handlar om. Den som utses till särskilt förordnad vårdnadshavare blir inte underhållsskyldig mot barnet.

Till bilden hör också barn vars ena förälder har avlidit i princip omfattas av reglerna om underhållsstöd. De allmänna bestämmelserna om rätten till underhållsstöd till barn vars föräldrar inte bor tillsammans är tillämpliga. En viktig begränsning är dock att ett barn inte kompenseras med underhållsstöd om barnet har rätt till barnpension eller efterlevandestöd efter en bidragsskyldig förälder (18 kap. 11 §).

Mot denna bakgrund anser vi att reglerna om underhållstöd för barn hos särskilt förordnade vårdnadshavare ska kompletteras med en bestämmelse som innebär att underhållsstöd och förlängt underhållsstöd inte ska utgå enligt de reglerna, när en särskilt förordnad vårdnadshavare bor tillsammans med barnets förälder.

Slutligen föreslår vi en följdändring med anledning av förslaget att domstolen, om barnet står under vårdnad av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare och båda dör, ska utse en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare på anmälan av socialnämnden eller när förhållandet annars blir känt. Detta överensstämmer med den ordning som gäller när ett barn står under vårdnad av båda sina föräldrar och båda föräldrarna dör. Om barnet står under vårdnad av två särskilt förordnade vårdnadshavare och båda dör, gäller dock enligt 6 kap. 10 c § föräldrabalken att frågan om ändring i vårdnaden prövas efter ansökan av socialnämnden. Enligt vår uppfattning bör domstolen även i en sådan situation utse nya vårdnadshavare på anmälan av socialnämnden eller när förhållandet annars blir känt, t.ex. efter anmälan från en anhörig. Ordningen bör helt enkelt motsvara det som gäller i andra fall då barnet förlorar båda sina vårdnadshavare.

Enligt vår bedömning finns det inte något behov av ytterligare följdändringar.

15 Ikraftträdande- och övergångsbestämmelser

Förslag: Lagändringarna ska träda i kraft den 1 januari 2024.

Äldre föreskrifter om etablering av föräldraskap ska fortfarande gälla för barn som har tillkommit före ikraftträdandet.

Om tidsfristen för en förälders rätt att väcka talan om hävande av föräldraskap har löpt ut vid tidpunkten för ikraftträdandet eller om det vid den tidpunkten återstår mindre än ett år av fristen, ska en talan om hävande av föräldraskap få väckas fram till utgången av 2024.

Den nya lagen om föräldraskap i internationella förhållanden ska gälla även i fråga om erkännande av domstolsavgöranden som har meddelats och fastställelser i annan form än genom dom som har skett före ikraftträdandet. Om ett avgörande eller en fastställelse gällde i Sverige före ikraftträdandet, ska avgörandet eller fastställelsen gälla här även efter ikraftträdandet. Avgöranden och fastställelser som strider mot ett avgörande eller en fastställelse som gällde i Sverige före ikraftträdandet ska inte vara giltiga här.

Bedömning: Det finns i övrigt inte något behov av övergångsbestämmelser.

15.1 Ikraftträdande

Våra förslag om en enklare, tydligare och mer modern föräldraskapsrättslig reglering, utökade möjligheter till adoption och åtgärder för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar är reformer av stor betydelse för enskilda. Det är därför angeläget att reglerna träder i kraft så snart det är möjligt. Det är dock fråga om omfattande lag-

ändringar i det familjerättsliga regelverket, vilket kommer att påverka den tid som krävs för att bereda förslagen inom Regeringskansliet. När det gäller förslaget om föräldrafullmakt krävs också viss tid för Skatteverket att göra nödvändiga anpassningar, bland annat av de system som används för distribution av uppgifter från folkbokföringsdatabasen.[1] Vi bedömer mot denna bakgrund att det inte är möjligt med ett tidigare ikraftträdande än den 1 januari 2024.

15.2 Övergångsbestämmelser

15.2.1 Den föräldraskapsrättsliga regleringen

I kapitel 12 lämnar vi ett flertal förslag som rör den föräldraskapsrättsliga regleringen. Om inte några övergångsbestämmelser föreskrivs, kommer de nya regler vi föreslår att bli tillämpliga omedelbart. Frågan är därför om det krävs några övergångsbestämmelser med anledning av våra förslag.

Den grundläggande principen i svensk rätt är att nya regler inte bör komma till tillämpning på enskildas rättigheter och skyldigheter som har uppkommit före ikraftträdandet. Denna rättsgrundsats anses inte gälla på familjerättens område (se bet. KU 1974:60 s. 2). Trots detta bör man även på det området kunna tillämpa principen när det är motiverat (se t.ex. prop. 2018/19:50 s. 90).

Vi föreslår i kapitel 12 att förhållandet mellan föräldraskap som grundar sig på samtycke till en makes eller sambos assisterade befruktning och föräldraskap för den som har bidragit med spermier till ett barns tillkomst ska klargöras. Samtycke till en makes eller sambos assisterade befruktning ska endast få företräde som rättslig grund för föräldraskap när det finns ett giltigt samtycke och den som samtycker inte har bidragit med sina spermier till behandlingen. I dag kan en make eller sambo inte mot sin vilja etableras som förälder till det barn som har tillkommit genom en assisterad befruktning med dennes spermier om det finns brister i samtycket till behandlingen. Vårt förslag innebär att maken eller sambon alltid kommer att kunna etableras som barnets förälder i en sådan situation. De äldre föreskrifterna bör mot den bakgrunden fortfarande gälla för barn som

[1] Det föreslås inte att tredje man ska vara skyldig att godta en föräldrafullmakt. De anpassningar som tredje man kan behöva göra för att t.ex. integrera föräldrafullmaktshavare i sina system påverkar därför inte tidpunkten för ikraftträdandet.

har tillkommit före ikraftträdandet. Detta bör komma till uttryck i en övergångsbestämmelse.

I kapitel 12 föreslår vi också att domstol, om det behövs, ska kunna besluta om en rättsgenetisk undersökning när det inte är känt eller är oklart vem som har fött ett barn. Förslaget stärker barns rätt att få klarhet om sitt ursprung (jfr artikel 7 i barnkonventionen). Det är därför lämpligt att de nya reglerna gäller för alla barn. Det behövs inte någon övergångsbestämmelse för att åstadkomma detta. Detta innebär att de nya reglerna om domstols möjlighet att besluta om rättsgenetisk undersökning ska tillämpas också om ett mål eller ärende har inletts före ikraftträdandet, men avgörs av samma instans efter ikraftträdandet. Det innebär vidare att de nya reglerna gäller även i högre rätt från och med ikraftträdandet. Bestämmelserna ändrar inte det processuella läge som vid ikraftträdandet redan har inträtt eller de processuella rättigheter eller skyldigheter som uppstått på grund av redan företagna processhandlingar (jfr prop. 2017/18:121 s. 136 och prop. 2020/21:176 s. 69). Om en tingsrätt i ett mål eller ärende har avslagit en begäran om undersökning på grund av bristande rättsliga förutsättningar, som i högre rätt har ”läkts” i och med de nya föreskrifterna, får det utifrån allmänna processuella förutsättningar avgöras om det är lämpligt att högre rätt som första instans prövar frågan mot den nya regleringen.

I kapitel 12 föreslår vi vidare att den förälder som har fött barnet ska få en självständig rätt att väcka talan om hävande av den andra förälderns föräldraskap, men att både den talerätten och talerätten för barnets andra förälder ska vara begränsad i tiden. En förälder ska väcka talan om hävande av ett presumerat föräldraskap inom tre år från barnets födelse. Om föräldraskapet har fastställts genom bekräftelse ska talan väckas inom tre år från det att föräldraskapet fastställdes. En talan som väcks efter tidsfristens utgång får endast prövas om det finns synnerliga skäl för det.

I allmänhet är det bäst för barnet att tvister om föräldraskapet får sin lösning i ett tidigt skede av barnets liv. Tidsbegränsningen för en förälders talerätt kommer att bidra till att mål om hävande av föräldraskap i större utsträckning inleds tidigt i barnets liv. Den bör därför gälla även för barn som har fötts före ikraftträdandet. Det är dock rimligt att den förälder som i dag har rätt att väcka talan om hävande av föräldraskap får viss möjlighet att agera innan talerätten upphör. Om en förälders talerätt har löpt ut vid tidpunkten för ikraft-

trädandet eller om det vid den tidpunkten återstår mindre än ett år av fristen, bör därför en förälders talan om hävande av föräldraskap få väckas fram till utgången av 2024.

Slutligen föreslår vi i kapitel 12 att svenska regler om föräldraskap i internationella situationer ska samlas i en ny lag. I huvudsak ska nuvarande regler i 1985 års lag och 1979 års lag föras över i sak oförändrade i den nya lagen. Vi föreslår dock även några förändringar i jämförelse med vad som gäller i dag.

Den nya lagen ska, i likhet med hittillsvarande reglering, gälla frågor om föräldraskap till barn i internationella situationer. Vi föreslår dock att tillämpningsområdet inte ska vara begränsat till frågor om föräldraskap för den som inte har fött barnet, utan även inkludera frågor om föräldraskap för den som har fött barnet. Enligt vårt förslag ska svensk lag alltid tillämpas på sådana frågor, vilket innebär att den som har fött barnet är förälder till barnet. Förslaget lagfäster den oskrivna moderskapsprincipen – ”mater semper certa est” (det är alltid säkert vem som är mor) eftersom ”mater est quam gestatio demonstrat” (modern är den som födandet utvisar) – som i dag tillämpas av svenska myndigheter i internationella situationer. Förslaget kräver därför inte någon särskild övergångsreglering.

Vi föreslår också att den nya lagen ska gälla i fler situationer när frågan avser föräldraskapet för den som inte har fött barnet. Till skillnad från hittillsvarande ordning ska det inte ställas något krav på att den kvinna som föräldraskapet avser är eller har varit gift eller sambo med den som har fött barnet. Lagen ska dock inte gälla när ett föräldraskap för den som inte har fött barnet och inte heller har bidragit med sina spermier till barnets tillkomst ska ersätta föräldraskapet för den som har fött barnet, vilket innebär att lagen inte kommer att vara tillämplig på frågor om föräldraskap för en tilltänkt förälder till ett barn som har tillkommit genom ett surrogatarrangemang i utlandet när denne inte har bidragit med sina spermier till barnets tillkomst.

Reglerna om svensk domstols behörighet blir tillämpliga när talan väcks efter ikraftträdandet i ett mål om föräldraskap. Domsrätten i redan inledda rättegångar om ett föräldraskap påverkas således inte av vårt förslag om ett utvidgat tillämpningsområde i frågor om föräldraskap för den som inte har fött barnet. Det krävs därför inte någon särskild övergångsreglering om svensk domstols behörighet.

Det krävs inte heller någon särskild övergångsreglering om konkurrerande förfaranden. Den nya lagens utvidgade tillämpningsområde i frågor om föräldraskap för den som inte har fött barnet innebär att svenska rättegångar och förfaranden vid en svensk socialnämnd i fler fall kan påverkas av rättegångar som pågår utomlands. De nya bestämmelserna blir tillämpliga även om den utländska rättegången har påbörjats innan lagändringarna trätt i kraft.

När det gäller tillämplig lag föreslår vi att den prejudiciella frågan om maken är eller har varit gift med den som har fött barnet ska bedömas enligt den lag som gäller för föräldraskapspresumtionen vid bedömningen av huruvida maken till den förälder som har fött barnet ska anses som barnets förälder omedelbart på grund av lag. Förslaget innebär att föräldraskap som är grundat direkt på utländsk lag gäller även om äktenskapet inte erkänns i Sverige, ifall äktenskapet är giltigt i det land där barnet vid födelsen fick sin hemvist eller blev medborgare. Det är enligt vår uppfattning angeläget att det inte görs skillnad på barn födda före och efter ikraftträdandet. Vårt förslag innebär en stärkt rätt för barnet och de personer som i övrigt berörs. Det bör därför inte införas någon särskild övergångsreglering för dessa situationer. Vidare föreslår vi att det inte längre ska vara möjligt att, under vissa omständigheter, alltid häva ett bekräftat föräldraskap med stöd av svensk lag. Även detta förslag stärker barnets rätt till sin förälder och vi föreslår därför inte någon övergångsbestämmelse. Det krävs inte heller i övrigt någon särskild övergångsreglering om tillämplig lag.

När det gäller våra förslag om erkännande av utländska domstolsavgöranden och fastställelser som avser föräldraskap är det angeläget att inte göra någon skillnad på domstolsavgöranden och fastställelser som meddelats före och domstolsavgöranden och fastställelser som meddelats efter ikraftträdandet. Den nya lagen bör alltså som utgångspunkt gälla för domstolsavgöranden som har meddelats och fastställelser som har skett före ikraftträdandet. I vissa fall finns det dock skäl att göra avvikelser för att undvika att redan uppkomna statusförhållanden påverkas. Det kan finnas domstolsavgöranden eller fastställelser om föräldraskap som gällde i Sverige före ikraftträdandet. I dessa fall bör avgörandet eller fastställelsen gälla här även efter ikraftträdandet, trots att det strider mot ett i utlandet tidigare meddelat avgörande som avser föräldraskap och som kan göras gällande i Sverige enligt de nya reglerna. För att undvika konflikter med i

Sverige gällande avgöranden och fastställelser bör sådana avgöranden och fastställelser som strider mot ett avgörande eller en fastställelse som gällde i Sverige före ikraftträdandet inte vara giltiga här. I enlighet med vad som har föreskrivits i tidigare lagstiftningsärenden i samband med liknande förändringar i de internationellt privaträttsliga reglerna om föräldraskap, bör det fullständigt regleras vad som övergångsvis ska gälla i fråga om erkännande (se t.ex. prop. 2021/22:188 s. 43).

I övrigt medför våra föreslagna ändringar i den föräldraskapsrättsliga regleringen inte något behov av övergångsbestämmelser.

15.2.2 Adoption

Vi föreslår i kapitel 13 att tidigare makar och sambor ska kunna åstadkomma ett gemensamt föräldraskap genom styvbarnsadoption och att makar och sambor som är eller har varit familjehemsföräldrar eller särskilt förordnade vårdnadshavare ska kunna adoptera gemensamt även efter en separation. Vi föreslår även att en make eller sambo alltid ensam ska kunna adoptera ett barn som är eller har varit familjehemsplacerat hos honom eller henne eller ett barn som han eller hon är eller har varit särskilt förordnad vårdnadshavare för. Våra förslag kommer att ge fler barn och vuxna möjlighet att bekräfta en befintlig familjerelation genom adoption. Det är därför lämpligt att de nya reglerna gäller för alla tidigare makar och sambor. Det behövs inte någon övergångsbestämmelse för att åstadkomma detta.

15.2.3 Åtgärder för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar

Vi föreslår i kapitel 14 att det bland annat ska införas en ordning med föräldrafullmakter, att en person med vilken barnet har en relation som motsvarar den mellan barn och förälder ska kunna väcka en talan om umgänge (särskild umgängesperson), att barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson ska erbjudas samarbetssamtal när de är oense i frågor om umgänge och andra av barnets personliga angelägenheter samt att det ska göras vissa ändringar i bestämmelserna om vårdnad efter en förälders eller en särskilt förordnad vårdnadshavares dödsfall.

Förslagen syftar dels till att förbättra förutsättningarna för ett barn att upprätthålla sin relation med en social förälder efter separation eller dödsfall, dels till att – av hänsyn till barnets bästa – underlätta för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar. Det är angeläget att de nya reglerna omfattar alla barn som kan ha fördel av dessa, oavsett när de är födda. Det behövs inte några övergångsbestämmelser för att åstadkomma detta.

16 Konsekvenser av våra förslag

16.1 Inledning

I detta kapitel redovisar vi vår bedömning av konsekvenserna av de förslag som vi lägger fram. Enligt direktiven ska vi särskilt belysa de konsekvenser som förslagen får för barn och unga. Vi ska även bedöma om förslagen har betydelse för jämställdheten. Av direktiven framgår vidare att vi ska bedöma och redogöra för förslagens ekonomiska konsekvenser och konsekvenser i övrigt för enskilda och det allmänna. När det är möjligt ska de samhällsekonomiska effekterna av förslagen kvantifieras. Om förslagen kan förväntas leda till offentligfinansiella kostnader ankommer det på oss att föreslå hur dessa ska finansieras. Om något av förslagen påverkar den kommunala självstyrelsen ska, utöver dess konsekvenser, också de särskilda överväganden som lett fram till förslagen redovisas.

Av bestämmelserna i kommittéförordningen (1998:1474) följer att vi även ska bedöma eventuella konsekvenser för brottsligheten och det brottsförebyggande arbetet, för sysselsättning och offentlig service i olika delar av landet, för små företags arbetsförutsättningar, konkurrensförmåga eller villkor i övrigt i förhållande till större företags samt för möjligheterna att nå de integrationspolitiska målen.

Redovisningen av konsekvensbeskrivningen följer samma disposition som betänkandet. Först redovisas konsekvenserna av de förslag vi lämnar utifrån översynen av föräldrabalkens regler om föräldraskap (avsnitt 16.2). Därefter redovisas konsekvenserna av våra förslag om utökade möjligheter till adoption (avsnitt 16.3). Slutligen redovisas konsekvenserna av våra förslag för att stärka barns rätt till sociala föräldrar och underlätta för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar, dock med den dispositionen att förslaget om föräldrafullmakter behandlas i ett eget avsnitt (avsnitt 16.4) medan konsekvenserna av övriga förslag redovisas samlat (avsnitt 16.5).

16.2 Översynen av föräldrabalkens regler om föräldraskap

16.2.1 Utredningens förslag

Vi har gjort en översyn av föräldrabalkens regler om föräldraskap. Översynen har främst handlat om att förbättra det föräldraskapsrättsliga regelverkets struktur och göra det mer överskådligt, tydligt och begripligt. Vår översyn har resulterat i flera förslag som förenklar, tydliggör och moderniserar regelverket. Vi föreslår bland annat att det ska införas ett könsneutralt föräldrabegrepp, att den oskrivna moderskapsprincipen ska lagfästas och att bestämmelser som reglerar samma situation ska föras samman i gemensamma paragrafer. Vi föreslår även att förhållandet mellan föräldraskap som grundar sig på samtycke till en makes eller sambos assisterade befruktning och föräldraskap för den som har bidragit med spermier till ett barns tillkomst ska klargöras och att grunderna för att häva ett föräldraskap ska förtydligas.

När det gäller behovet av utredning av föräldraskapet för den som har fött barnet har vi kommit fram till att det ska införas en lagstadgad skyldighet i föräldrabalken för socialnämnden att försöka utreda vem som har fött ett barn om detta inte är känt eller är oklart. Handläggningsreglerna i 2 kap. föräldrabalken om socialnämndens utredning av föräldraskap för den som inte har fött barnet ska gälla i tillämpliga delar även för en sådan utredning. Om det behövs, ska socialnämnden verka för att en rättsgenetisk undersökning genomförs. Om den rättsgenetiska undersökningen inte kan genomföras på frivillig väg, ska domstolen, om det behövs, kunna besluta om en sådan undersökning.

I fråga om rättsgenetisk undersökning vid utredning av föräldraskap föreslår vi dessutom att domstolen ska kunna besluta om en rättsgenetisk undersökning i mål om fastställande eller hävande av föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet på begäran av någon av parterna eller när det annars behövs. Förslaget innebär att domstolen inte bara kommer att ha möjlighet att besluta om en rättsgenetisk undersökning när barnet har tillkommit genom samlag, utan också när barnet kan ha tillkommit genom t.ex. en heminsemination.

När det gäller förutsättningarna för att häva föräldraskapet för den förälder som inte har fött barnet, har vi kommit fram till att utrymmet att häva ett sådant föräldraskap bör begränsas och att det

lämpligen bör ske genom att en förälders rätt att väcka talan om hävande av föräldraskap inskränks. Vi föreslår att en förälder ska väcka talan om hävande av ett presumerat föräldraskap inom tre år från barnets födelse. Om föräldraskapet har fastställts genom bekräftelse ska talan väckas inom tre år från det att föräldraskapet fastställdes. En talan som väcks efter tidsfristens utgång får endast prövas om det finns synnerliga skäl för det. Vidare föreslår vi att barnet som utgångspunkt ska föra sin egen talan i mål om hävande av föräldraskap. Om barnet är yngre än 15 år och det finns synnerliga skäl att förordna en god man, ska barnets talan föras av den gode mannen. Barnets talan ska alltid föras av en god man om barnet är yngre än 15 år och motpart i ett mål om hävande av föräldraskap. Barnets förmyndare ska inte längre ha rätt att föra barnets talan. Enligt vårt förslag ska ett barn som har fyllt 15 år också skriftligen godkänna en sådan bekräftelse av föräldraskap som innebär att en makes presumerade föräldraskap hävs utan domstolsprövning (1 kap. 9 § föräldrabalken). Vi föreslår slutligen också att den förälder som har fött barnet får rätt att väcka en talan om hävande av föräldraskap, dock med samma inskränkningar som ska gälla för den andra föräldern.

Föräldrabalken styr reglerna om föräldraskap i svenska förhållanden. När det finns anknytning till ett annat land än Sverige styrs förhållandena mellan enskilda av den svenska internationella privat- och processrätten. Vi föreslår att svenska regler om föräldraskap i internationella situationer ska samlas i en ny lag. I huvudsak ska nuvarande regler i 1979 års lag och 1985 års lag föras över i sak oförändrade till den nya lagen. Vi föreslår dock även vissa nyheter i jämförelse med vad som gäller i dag, bland annat att lagens tillämpningsområde ska utvidgas till att omfatta frågor om föräldraskap för den som har fött barnet. Vi föreslår också att den nya lagen ska gälla i fler situationer när frågan avser föräldraskapet för den som inte har fött barnet. Till skillnad från hittillsvarande ordning ska det inte ställas något krav på att den kvinna som föräldraskapet avser är eller har varit gift eller sambo med den som har fött barnet. Lagen ska dock inte gälla när ett föräldraskap för den som inte har fött barnet och inte heller har bidragit med sina spermier till barnets tillkomst ska ersätta föräldraskapet för den som har fött barnet. Detta innebär att lagen inte kommer att vara tillämplig på frågor om föräldraskap för en tilltänkt förälder till ett barn som har tillkommit genom ett surrogat-

arrangemang i utlandet när denne inte har bidragit med sina spermier till barnets tillkomst.

Våra förslag ovan föranleder ett flertal följdändringar. Merparten av följdändringarna handlar om att ersätta uttrycken mor, far och förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken med ”förälder” i de författningar som innehåller något av uttrycken. I vissa situationer tillerkänns föräldrar olika rättigheter och skyldigheter beroende på om föräldern har fött barnet eller inte. När det är nödvändigt att göra åtskillnad mellan föräldrar beroende på om föräldern har fött barnet eller inte och det inte av bestämmelsen i övrigt framgår vilken typ av förälder den gäller för, föreslår vi att ”mor” ska ersättas med ”den som har fött barnet” eller ”den förälder som har fött barnet” samt ”far” och ”förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken” med ”den förälder som inte har fött barnet” eller ”barnets andra förälder”.

16.2.2 Konsekvenser för barn och unga

Bedömning: Förslagen bedöms få positiva konsekvenser för barn och unga.

Barnets rätt till sina föräldrar kommer att stärkas, bland annat genom att fler barn kommer att ha två rättsliga föräldrar om barnets familj flyttar till Sverige.

Reglerna om vem som är förälder till ett barn är av central betydelse för barns rättigheter. Föräldraskap är ett statusförhållande som har betydelse för såväl barnets identitet som barnets rätt till trygghet och omsorg. Våra förslag innebär att reglerna om föräldraskap blir tydligare och enklare att både förstå och tillämpa. Regelverkets struktur blir också mer överskådlig. Förslagen kommer att underlätta för vuxna som vill bli föräldrar att på egen hand kunna läsa sig till vad som krävs för att bli rättslig förälder till ett barn, vilket är en grundläggande förutsättning för att kunna fatta välinformerade beslut om olika alternativ för att etablera föräldraskap. Detta kommer i förlängningen att gynna barn. En enkel, tydlig och överskådlig reglering minskar också risken för fel i rättstillämpningen. Vi bedömer mot den bakgrunden att våra förslag om enklare, tydligare och mer moderna regler om föräldraskap kommer att få positiva konsekvenser för alla barn.

Våra förslag innebär vidare att föräldraskapsreglerna blir lika för alla barn, oavsett vilken familjekonstellation barnet lever i. Den nuvarande ordningen – att lika fall regleras i olika paragrafer och att föräldraskap för barn till föräldrar som har ändrat sin könstillhörighet regleras särskilt i egna paragrafer – utmönstras. Detta minskar risken för fel i rättstillämpningen och bedöms få särskilt positiva effekter för barn till hbtqi-föräldrar.

Flera av våra förslag stärker barnets rätt till sina föräldrar. I dag kan en make eller sambo inte mot sin vilja etableras som förälder till det barn som har tillkommit genom en assisterad befruktning med dennes spermier om det finns brister i samtycket till behandlingen. Vi föreslår att samtycke till en makes eller sambos assisterade befruktning endast ska få företräde som rättslig grund för föräldraskap när det finns ett giltigt samtycke och den som samtycker inte har bidragit med sina spermier till behandlingen. Som framgår av avsnitt 12.1.4 kommer en sådan situation i princip inte att uppstå i praktiken. Den kan samtidigt inte helt uteslutas. Om situationen uppstår säkerställer förslaget att det barn som har tillkommit genom en assisterad befruktning med spermier från maken eller sambon till den som har fött barnet alltid får två föräldrar. Om inte annat ger det en större ekonomisk trygghet för barnet, bland annat genom rätten till underhåll från två föräldrar.

Det finns i regel inte någon oklarhet om vem som har fött ett barn och därmed är barnets förälder. Av vår kartläggning av mål om moderskap i domstol framgår dock att det förekommer att Skatteverket inte kan registrera föräldraskapet för den som har fött barnet när ett barn invandrar till Sverige. Vårt förslag om en lagstadgad utredningsskyldighet för socialnämnden när det inte är känt eller är oklart vem som har fött ett barn tydliggör samhällets ansvar för att hjälpa alla barn i Sverige att få klarhet om sitt ursprung och vem som är barnets föräldrar. Genom våra förslag om rättsgenetisk undersökning vid utredning om vem som har fött ett barn, säkerställs också att socialnämnden har de verktyg som krävs för att kunna genomföra en tillförlitlig utredning. Sammantaget kommer detta att minska risken för att barn förlorar en rättslig förälder vid en flytt till Sverige.

Vårt förslag om att utvidga tillämpningsområdet för de svenska reglerna om föräldraskap i internationella situationer bedöms få en motsvarande effekt. Genom att ta bort kravet på att den kvinna som föräldraskapet avser är eller har varit gift eller sambo med den som

har fött barnet för att föräldraskapet ska kunna erkännas i Sverige, kommer fler kvinnor som redan är föräldrar i utlandet också att anses vara föräldrar här. Fler barn kommer alltså att ha två rättsliga föräldrar om barnets familj flyttar till Sverige. Att ett föräldraskap som har fastställts i utlandet erkänns i Sverige innebär inte att föräldraskapet omprövas i sak. Det får till följd att ett föräldraskap som etablerats i utlandet kan erkännas trots att det inte uppfyller de krav som ställs i svensk rätt. Det gäller t.ex. förutsättningarna att bli förälder efter en assisterad befruktning. Många länder ställer, liksom Sverige, i sin lagstiftning om assisterad befruktning upp krav på att barnet ska få kännedom om sitt ursprung. Men så är inte alltid fallet. Det innebär att det i vissa fall kan saknas uppgift om spermiedonatorn och att barnen därför inte får kunskap om sitt ursprung. Att erkänna barnets föräldraskap i Sverige kommer inte att förändra barnets möjligheter att få kunskap om sitt ursprung. Förslaget medför därför inte några negativa effekter för det berörda barnet. Tvärtom är det i barnets intresse att föräldraskapet för honom eller henne erkänns här. Vi bedömer inte heller att det finns någon risk för att förslaget uppmuntrar till ett kringgående av de svenska reglerna om föräldraskap vid assisterad befruktning, vilket i förlängningen skulle kunna leda till att fler barn kommer till världen utan att ha möjlighet att få kännedom om sitt ursprung. Kravet på att barnet ska få information om sitt genetiska ursprung kommer alltid att gälla när vuxna med hemvist i Sverige genomför en assisterad befruktning i utlandet eftersom svensk lag är tillämplig i en sådan situation. Förslaget bedöms därför inte få några negativa effekter för andra grupper av barn.

Slutligen bedömer vi att våra förslag om tidsfrister för hävande av föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet innebär att barnets intresse av trygghet och stabilitet i sina befintliga familjerelationer får ett starkare skydd än i dag. I allmänhet är det bäst för barnet att tvister om föräldraskapet får sin lösning i ett tidigt skede av barnets liv. Införandet av en tidsfrist för föräldrars rätt att väcka talan om hävande av föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet kan förväntas bidra till att sådana mål i större utsträckning inleds tidigt i barnets liv. Tidsfristen bör medföra att färre föräldrar väljer att förhålla sig passiva trots misstankar om att förutsättningar för föräldraskapet saknas. Därmed minskar risken för att barn och unga utsätts för påfrestande processer i ett senare skede när de har utvecklat starka familjeband till sina föräldrar. Förslaget innebär alltså

ett starkare skydd för barnets familjerättsliga status. Förutom att det bör medföra en ökad trygghet på det personliga planet, kan det även innebära ett skydd i ekonomiskt hänseende, bland annat genom rätten till underhåll från två föräldrar.

Våra förslag om att det ska vara möjligt för en förälder att väcka talan efter tidsfristens utgång när det finns synnerliga skäl och att barnets talan, under vissa omständigheter, ska få föras av en god man innebär samtidigt att det regelmässigt kommer att vara möjligt att häva barnets föräldraskap när detta är förenligt med barnets intresse. Vi ser inte någon beaktansvärd risk för att ett föräldraskap kommer att kvarstå trots att det inte finns något motstående intresse att värna. Vi bedömer inte heller att det finns någon risk för att våra förslag kommer att leda till situationer när det är till men för barnet att barnets föräldraskap inte kan hävas.

Vidare bedömer vi att den valda tidsfristen är tillräckligt lång för att det även fortsättningsvis ska finnas ett incitament att vid assisterad befruktning med donerade spermier använda en behandling som säkerställer barnets rätt till information om sitt genetiska ursprung. Samtidigt innebär införandet av tidsfristen att det ytterst sällan kan bli aktuellt att häva ett föräldraskap som presumerats eller bekräftats trots att barnet har tillkommit genom en assisterad befruktning med anonym spermiedonator. I praktiken kommer ett sådant föräldraskap endast att kunna hävas i de fall styvbarnsadoption inte har genomförts och en förälder väcker talan om hävande inom treårsfristen. Risken för att antalet hävda föräldraskap kommer att öka efter införandet av en könsneutral föräldraskapspresumtion minskar avsevärt med den begränsning av talerätten som vi föreslår. Detta medför en ökad trygghet för inte minst barn till hbtqi-föräldrar, som i större utsträckning än barn till olikkönade par har tillkommit efter behandling med donerade spermier.

Förslagen att barnet självt ska föra sin talan när barnet har fyllt 15 år och att det som utgångspunkt inte ska föras någon talan om hävande av föräldraskap för barnets räkning dessförinnan, innebär ett ökat självbestämmande för barnet. Från ett barnrättsperspektiv måste det betraktas som positivt att barnet får ett större inflytande i en fråga som högst påtagligt angår barnets person och som har stor betydelse för barnets liv på både kort och lång sikt. Även förslaget att förmyndaren inte ska föra barnets talan om hävande av föräldraskap innebär att barnets egna intressen får ett större utrymme och

erkännande. Det kommer inte längre vara möjligt för en förmyndare att använda barnets talerätt för egna syften. Även detta innebär en minskad risk för att föräldraskap hävs i situationer där det starkt kan ifrågasättas om ett hävande av föräldraskapet är i barnets intresse.

16.2.3 Konsekvenser för andra enskilda

Bedömning: Förslagen bedöms få positiva konsekvenser för föräldrar och andra enskilda.

Av samma skäl som för barn och unga kommer vårt förslag om tydligare, enklare och mer överskådliga regler om föräldraskap få positiva konsekvenser för föräldrar och familjer i stort. Att den nuvarande ordningen – att lika fall regleras i olika paragrafer och att föräldraskap för barn till föräldrar som har ändrat sin könstillhörighet regleras särskilt i egna paragrafer – utmönstras innebär vidare en likabehandling av föräldrar, vilket framför allt kommer att få positiva konsekvenser för föräldrar som är hbtqi-personer.

Förslaget om en lagstadgad skyldighet för socialnämnden att utreda vem som har fött ett barn kommer att underlätta för kvinnor som invandrar till Sverige att få sitt föräldraskap registrerat i folkbokföringen. Detsamma gäller för vårt förslag om att domstol, om det behövs, ska kunna besluta om en rättsgenetisk undersökning när det inte är känt eller är oklart vem som har fött ett barn.

Vi bedömer även att vårt förslag om att utvidga tillämpningsområdet för de svenska reglerna om föräldraskap i internationella situationer kommer att få positiva effekter. Genom att ta bort kravet på att den kvinna som föräldraskapet avser är eller har varit gift eller sambo med den som har fött barnet för att föräldraskapet ska kunna erkännas i Sverige, kommer fler kvinnor som redan är föräldrar i utlandet också att anses vara föräldrar här. Att det utländska föräldraskapet gäller i Sverige innebär att föräldraskapsfrågan inte kommer att behöva prövas i sak här, vilket inte bara underlättar för kvinnan utan också för barnet och familjen i stort.

Förslaget om att samtycke till en makes eller sambos assisterade befruktning endast ska få företräde som rättslig grund för föräldraskap när det finns ett giltigt samtycke och den som samtycker inte har bidragit med sina spermier till behandlingen innebär att en make

eller sambo kan etableras som förälder till barnet mot sin vilja när barnet har tillkommit genom en assisterad befruktning med dennes spermier. Som framgår av avsnitt 12.1.4 är det vår bedömning att en make eller sambo i regel inte kommer att kunna argumentera för att det saknas samtycke till den behandling som har lett till barnets tillkomst när behandlingen har genomförts med makens eller sambons spermier. Situationen – att maken eller sambon etableras som förälder till barnet trots att det saknas ett giltigt samtycke till behandlingen – kommer alltså i princip inte att uppstå i praktiken och skiljer sig inte heller från situationer som kan uppstå för en genetisk förälder efter samlag, t.ex. om den som har fött barnet har lämnat vilseledande uppgifter i fråga om preventivmedel och på så sätt blivit gravid mot sin partners vilja. Förslaget bedöms mot den bakgrunden inte få några negativa effekter för enskilda.

Precis som för barn är det för föräldrar i grunden något positivt att befintliga familjerelationer får ett starkare skydd. Vårt förslag om en tidsfrist för när en talan om hävande föräldraskap får väckas innebär att särskilt den förälder som inte har fött barnet får en tryggare position i rättsligt hänseende. Förslaget innebär också att det blir svårare att använda hävandeinstitutet för tveksamma syften i samband med en separation. Det är positivt för båda föräldrarna. Enligt vår bedömning främjar förslagen ett stabilt och långsiktigt föräldraskap.

Vi bedömer samtidigt att det är få föräldrar som skulle uppleva några negativa konsekvenser av att det införs en tidsfrist för när en talan om hävande av föräldraskap får väckas. Tidsbegränsningen kommer främst att drabba en förälder som valt att förhålla sig passiv trots att det har funnits anledning för föräldern att agera tidigare. I de fall föräldern agerar tidigt i barnets liv, eller när det annars finns starka skäl för att pröva föräldraskapet, kommer det i regel vara möjligt för domstolen att ta upp talan till prövning.

Att möjligheterna att häva ett föräldraskap begränsas på det sätt som vi föreslår innebär också att det i klart färre situationer kan komma i fråga att häva ett föräldraskap för ett barn som har tillkommit genom assisterad befruktning men där någon av förutsättningarna för föräldraskapet i själva verket saknats. Det medför en ökad trygghet för den förälder i paret som inte har fött barnet men samtyckt till behandlingen. Inte minst från ett hbtqi-perspektiv är detta en positiv konsekvens, eftersom det i dag är – relativt sett – vanligare att föräldrar som är hbtqi-personer befinner sig i ett läge där för-

äldraskapet skulle kunna hävas med hänvisning till omständigheterna vid den assisterade befruktningen.

16.2.4 Konsekvenser för jämställdheten

Bedömning: Förslagen bedöms få positiva, om än begränsade, konsekvenser för jämställdheten mellan kvinnor och män.

Vårt förslag om att förenkla och modernisera utformningen av reglerna om föräldraskap innebär bland annat att uttrycken ”mor”, ”far” och ”förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken” ersätts av ”förälder”. Ett könsneutralt föräldrabegrepp påverkar inte möjligheterna att föra könsuppdelad statistik om föräldrar, exempelvis om uttag av föräldrapenning, eftersom en förälders kön inte framgår av den rättsliga beteckningen för hans eller hennes föräldraskap utan av förälderns personnummer. Förslaget bedöms därför inte ha några negativa effekter för jämställdheten mellan kvinnor och män. Snarare främjas jämställdheten i viss utsträckning av att kvinnors och mäns föräldraskap, med vårt förslag, kommer att regleras på samma sätt i motsvarande situationer. Även frågor som har anknytning till föräldraskap, som förutsättningarna för barnets folkbokföring, föräldrapenning och underhållstöd, kommer att regleras på samma sätt i motsvarande situationer.

I dag gäller olika regler för erkännande av utländska föräldraskap i Sverige beroende på om föräldern är en man eller en kvinna. En mans föräldraskap kan erkännas i Sverige oberoende av mannens relation till den som har fött barnet, men för att en kvinnans föräldraskap ska erkännas krävs att kvinnan är eller har varit gift eller sambo med den som har fött barnet. Vårt förslag om att avskaffa kravet på äktenskap eller samboförhållande för erkännande av utländska föräldraskap innebär att män och kvinnor behandlas lika i jämförbara situationer. Förslaget främjar därigenom jämställdheten mellan kvinnor och män.

De flesta barn har olikkönade föräldrar och det är därför vanligare att en mans föräldraskap ifrågasätts. Våra förslag om hävande av föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet innebär att det blir svårare att häva ett sådant föräldraskap när det finns en etablerad familjerelation mellan föräldern och barnet. Föräldraskapet för den

förälder som inte har fött barnet får ett starkare rättsligt skydd och risken minskar att en befintlig relation mellan den föräldern och barnet bryts upp. Förslagen medför således att riskerna för att ett föräldraskap hävs blir något mer jämförbara mellan barnets båda föräldrar. Detta främjar i någon mån jämställdheten mellan kvinnor och män.

16.2.5 Konsekvenser för domstolarna

Bedömning: Förslagen bedöms leda till något minskade kostnader för domstolarna.

Mål om föräldraskap utgör en liten andel av det totala antalet mål som domstolarna årligen hanterar. Att reglerna om föräldraskap blir enklare, tydligare och mer överskådliga kommer dock i viss mån att underlätta domstolarnas arbete.

Att domstolarna får möjlighet att besluta om rättsgenetiska undersökningar i fler situationer än i dag, bland annat om det inte är känt eller är oklart vem som har fött ett barn, kan antas leda till något fler mål och ärenden om rättsgenetisk undersökning i domstol. Samtidigt bör vårt förslag om en lagstadgad skyldighet för socialnämnden att utreda vem som har fött ett barn när detta inte är känt eller är oklart, resultera i färre mål om föräldraskap för den som har fött barnet. Skatteverket kommer i regel att kunna registrera föräldraskapet för den som har fött barnet utifrån socialnämndens utredning eller, om barnet är vuxet, med stöd av barnets uppgifter och en rättsgenetisk undersökning. Det kommer alltså endast i undantagsfall krävas en domstolsprövning av frågan.

Att utländska domstolsavgöranden och fastställelser som avser föräldraskap i större utsträckning erkänns i Sverige kan antas leda till att det inleds något färre adoptionsärenden i domstol.

Det är i dag ovanligt med mål om hävande av föräldraskap i domstol.[1] Förslaget att införa en tidsgräns för en förälders rätt att väcka talan om hävande av föräldraskap bör leda till att antalet mål blir ännu färre. Det finns dock inte skäl att räkna med någon betydande minskning av måltillströmningen. De flesta mål om hävande av föräldraskap väcks inom den tidsfrist som vi föreslår. Våra förslag inne-

[1] År 2021 kom det in 252 mål om hävande av föräldraskap till tingsrätt (se vidare om statistiken i avsnitt 12.3.2).

bär också att domstolarna i vissa fall kan få hantera mer komplexa frågeställningar än i dag. Den samlade påverkan som våra förslag får för domstolarnas arbete är dock begränsad.

Förslaget att barnet självt ska föra sin talan när barnet har fyllt 15 år innebär att det inte behöver utses en god man om barnet har uppnått den åldern. Samtidigt kommer det, med hänsyn till att parten är underårig och sett till vad målet rör, regelmässigt finnas anledning att bevilja en ansökan om rättshjälp i ett sådant mål. Det förhållandet att förmyndaren inte längre ska kunna företräda barnet i något mål om hävande av föräldraskap innebär vidare att en god man måste förordnas i vissa fall där det inte behöver ske i dag.

Sammantaget bedömer vi att förslagen leder till något minskade kostnader för domstolarna.

16.2.6 Konsekvenser för kommuner

Bedömning: Förslagen får anses innebära ett visst utökat åtagande för socialnämnderna i kommunerna. Förslagen bedöms dock vara proportionerliga och syftet med förslagen kan inte uppnås på ett för den kommunala självstyrelsen mindre ingripande sätt.

Förslagen kan medföra försumbara kostnadsökningar för socialnämnderna i kommunerna.

Även om det inte anges i lag har socialnämnden redan i dag en skyldighet att, om behov uppkommer, försöka utreda vem som kan ha fött ett barn. I detta ligger att socialnämnden har en skyldighet att biträda barnet med att få rättsligt bestämt vem som har fött barnet och alltså är barnets förälder. Socialnämnden är också behörig att föra barnets talan i mål om fastställande av sådant föräldraskap (se rättsfallet NJA 2021 s. 801, jfr JO 1989/90 s. 223 f.). Vårt förslag om en lagstadgad skyldighet för socialnämnden att utreda vem som har fött ett barn när detta inte är känt eller är oklart innebär alltså inte att socialnämnderna får en ny uppgift. Att utredningsskyldigheten lagfästs och att det införs regler om hur utredningen ska bedrivas kan dock uppfattas som en höjd ambitionsnivå. Våra förslag innebär bland annat att socialnämnden, om det behövs, ska verka för att en rättsgenetisk undersökning genomförs och, om en sådan undersökning inte kan komma till stånd på frivillig väg, initiera ett

ärende om rättsgenetisk undersökning i domstol. Sammantaget får våra förslag om utredning av vem som har fött ett barn anses innebära ett visst utökat åtagande för kommunerna. Vår bedömning är dock att förslagen är proportionerliga och att syftet med förslagen inte kan uppnås på ett för den kommunala självstyrelsen mindre ingripande sätt.

I andra delar innebär våra förslag att socialnämndernas arbete kan bli mindre betungande. Att reglerna om föräldraskap blir enklare, tydligare och mer överskådliga kan i viss mån underlätta socialnämndernas arbete. Om tidsfristen har löpt ut för en förälders rätt att väcka talan om hävande av föräldraskapet för den förälder som inte har fött barnet, bör det sällan finnas anledning för socialnämnden att inleda en föräldraskapsutredning. Vårt förslag om en tidsfrist för en förälders rätt att väcka talan kan därför innebära att antalet föräldraskapsutredningar minskar något. Sannolikt handlar det dock om en mycket begränsad minskning. Våra övriga förslag bedöms inte påverka kommunernas verksamhet.

Förslag som innebär ett utökat åtagande för kommunerna aktualiserar finansieringsprincipen. Den innebär att kommuner inte bör åläggas nya uppgifter utan att de samtidigt får möjlighet att finansiera dessa med annat än höjda skatter (se t.ex. SOU 2007:11 s. 180 och 181). Sammantaget bedöms dock de ökade kostnaderna för kommunerna bli försumbara och vi föreslår därför inte någon ekonomisk reglering.

16.2.7 Konsekvenser för Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd

Bedömning: Förslagen bedöms få marginella konsekvenser för Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd. De kostnadsökningar som kan uppkomma bedöms kunna hanteras inom myndighetens befintliga ramar.

Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd (MFoF) ansvarar för kunskapsförmedling i frågor som rör socialnämndernas familjerättsliga ärenden om bland annat fastställande av föräldraskap.

Våra förslag innebär att MFoF kommer att behöva se över flera av myndighetens föreskrifter och allmänna råd samt vissa handböcker och annan vägledning som myndigheten ansvarar för. Att uppdatera föreskrifter och allmänna råd och sprida kunskap om ny lagstiftning ingår dock i myndighetens allmänna uppdrag. Eventuella kostnadsökningar bedöms därför bli marginella och bör därmed kunna hanteras inom befintliga ramar.

16.2.8 Konsekvenser för Rättsmedicinalverket

Bedömning: Förslagen bedöms få marginella konsekvenser för Rättsmedicinalverket. De kostnadsökningar som kan uppkomma bedöms kunna hanteras inom myndighetens befintliga ramar.

Våra förslag om rättsgenetisk undersökning innebär att socialnämnderna får en skyldighet att verka för att en rättsgenetisk undersökning genomförs i fler situationer än i dag, bland annat när en undersökning behövs för att utreda vem som har fött ett barn. Om en rättsgenetisk undersökning inte kan genomföras på frivillig väg, kommer domstol att kunna besluta om en sådan undersökning. Förslagen kan komma att leda till att fler rättsgenetiska undersökningar utförs jämfört med i dag. Vårt förslag om en tidsfrist för en förälders rätt att väcka talan om hävande av föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet kan samtidigt antas leda till färre mål om hävande av föräldraskap i domstol och därmed också ett minskat antal rättsgenetiska undersökningar.

Det är Rättsmedicinalverket (RMV) som utför rättsgenetiska undersökningar vid utredning av föräldraskap. Verksamheten är anslagsfinansierad. Våra förslag kan därför komma att påverka myndighetens verksamhet. Vår bedömning är dock att det sammantaget kommer att handla om en mycket begränsad ökning av rättsgenetiska undersökningar. I dag berörs drygt 2 300 barn per år av en rättsgenetisk undersökning i samband med utredning av barnets faderskap. År 2021 kom det in 93 mål om moderskap till tingsrätterna. Ökningen av antalet rättsgenetiska undersökningar bör dock, enligt vår bedömning, bli mindre än så. Vår genomgång av mål om moderskap i domstol visar nämligen att det var relativt vanligt att det redan hade genomförts en rättsgenetisk undersökning hos Migrationsverket när frågan om moder-

skap prövades i domstol. Ökningen av antalet rättsgenetiska undersökningar bör mot den bakgrunden i vart fall inte överstiga 50 per år.[2] Eventuella kostnadsökningar bedöms därför bli marginella och bör således kunna hanteras inom befintliga ramar.

16.2.9 Konsekvenser för andra myndigheter

Bedömning: Andra myndigheter bedöms inte påverkas nämnvärt av våra förslag.

Vi föreslår flera lagändringar i författningar som tillämpas av andra myndigheter än Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd och Rättsmedicinalverket, t.ex. i lagen (1985:367) om internationella faderskapsfrågor och folkbokföringslagen (1991:481), som tillämpas av Skatteverket, och i vissa av socialförsäkringsbalkens regler om underhållsstöd, som tillämpas av Försäkringskassan. De föreslagna lagändringarna är dock inte sådana att de nämnvärt påverkar myndigheternas verksamhet.

16.2.10 Andra konsekvenser

Bedömning: Förslagen bedöms inte få några nämnvärda konsekvenser för de övriga aktörer och förhållanden som anges i 14 och 15 §§ kommittéförordningen.

Vi bedömer att våra förslag inte får några nämnvärda konsekvenser för företag eller andra enskilda än de som har beskrivits ovan. Förslagen bedöms inte få några konsekvenser för det brottsförebyggande arbetet, sysselsättning eller offentlig service i olika delar av landet. Inte heller bedöms förslagen få konsekvenser för den personliga integriteten.

[2] RMV:s anslag för 2022 är drygt 550 miljoner kronor. År 2021 var snittkostnaden för en släktskapsutredning 9 400 kronor (se RMV:s regleringsbrev för 2022 och årsredovisning för 2021). En ökning med 50 rättsgenetiska undersökningar per år skulle alltså medföra en kostnadsökning som understiger en promille av det nuvarande anslaget.

Vårt förslag om en lagstadgad skyldighet för socialnämnden att utreda vem som har fött ett barn främjar lika rättigheter och skyldigheter för personer med svensk och utländsk bakgrund. Förslaget påverkar inte direkt möjligheterna att nå de integrationspolitiska målen. Integrationen kan dock underlättas av att den som har fött barnet registreras som barnets förälder i folkbokföringen.

Förslagen är utformade med utgångspunkten att lagstiftningen ska stå i överensstämmelse med Sveriges åtaganden enligt Europakonventionen. Vi bedömer inte att några andra internationella åtaganden påverkas av de förslag som vi lämnar.

16.3 Utökade möjligheter till adoption

16.3.1 Utredningens förslag

I dag är det bara makar och sambor som får adoptera gemensamt och som kan åstadkomma ett gemensamt föräldraskap genom styvbarnsadoption. Som huvudregel är det inte heller tillåtet för en make eller sambo att adoptera utan medverkan av den andra maken eller sambon. Vi har kommit fram till att möjligheterna att åstadkomma ett gemensamt föräldraskap genom adoption bör utökas. Vårt förslag är att tidigare makar och sambor ska kunna åstadkomma ett gemensamt föräldraskap genom styvbarnsadoption och att makar och sambor som är eller har varit familjehemsföräldrar eller särskilt förordnade vårdnadshavare ska kunna adoptera gemensamt även efter en separation. Enligt vårt förslag ska möjligheten till adoption inte begränsas av om någon av de tidigare makarna eller samborna har gift sig eller blivit sambo med en ny partner. Liksom i andra fall av gemensam adoption ska den som har adopterats anses som de tidigare makarnas eller sambornas gemensamma barn. Om barnet är underårigt ska de tidigare makarna eller samborna ha gemensam vårdnad om barnet från den tidpunkt adoptionsbeslutet får laga kraft. Om det är fråga om en styvbarnsadoption av en avliden makes eller sambos barn, ska dock den efterlevande maken eller sambon ha ensam vårdnad om barnet.

Vi föreslår även att en make eller sambo alltid ensam ska kunna adoptera ett barn som är eller har varit familjehemsplacerat hos honom eller henne. Vi föreslår slutligen att detsamma ska gälla för

ett barn som maken eller sambon är eller har varit särskilt förordnad vårdnadshavare för.

16.3.2 Konsekvenser för barn och unga

Bedömning: Förslagen bedöms få positiva konsekvenser för barn och unga.

Genom förslaget att tidigare makar och sambor ska kunna åstadkomma ett gemensamt föräldraskap genom styvbarnsadoption ges fler barn möjlighet att trygga en befintlig familjerelation genom adoption. Detsamma gäller för förslagen att familjehemsföräldrar och särskilt förordnade vårdnadshavare ska kunna adoptera gemensamt även efter en separation och att en make eller sambo alltid ensam ska kunna adoptera ett barn som han eller hon är eller har varit familjehemsförälder eller särskilt förordnad vårdnadshavare för. En indirekt konsekvens av förslagen är att även relationen mellan bonussyskon kan befästas i fler fall än i dag. Förslagen bedöms därför stärka barns och ungas trygghet och stabilitet i sina befintliga familjerelationer. Det är relativt sett vanligare att det för samkönade par finns ett behov av styvbarnsadoption för att trygga barnets rättsliga föräldraskap till två föräldrar, t.ex. när barnet har tillkommit genom en assisterad befruktning i utlandet med hjälp av en anonym donator. Förslagen bedöms därför få särskilt positiva konsekvenser för barn med samkönade föräldrar.

För att en adoption ska beviljas kommer det även fortsättningsvis att krävas att den är förenlig med barnets bästa och även i övrigt bedöms vara lämplig. Vår bedömning är därför att det inte finns någon risk för att förslagen får negativa effekter för barn och unga.

16.3.3 Konsekvenser för andra enskilda

Bedömning: Förslagen bedöms få positiva konsekvenser för vuxna bonusbarn och vuxna som har varit placerade i familjehem eller haft en särskilt förordnad vårdnadshavare. Förslaget bedöms även få positiva konsekvenser för sociala föräldrar.

Förslagen bedöms inte få några negativa konsekvenser för en ny make eller sambo till den som ansöker om adoption.

I likhet med vad som gäller för underåriga barn kommer våra förslag att ge fler vuxna barn och sociala föräldrar möjlighet att genom adoption trygga en befintlig familjerelation. Förslagen bedöms därför få positiva konsekvenser också för vuxna. Liksom i dag kommer en adoption endast att beviljas om det finns särskild anledning till det med hänsyn till det personliga förhållandet mellan sökanden och den som sökanden vill adoptera och adoptionen även i övrigt är lämplig. Vår bedömning är därför att det inte finns någon risk för att förslagen kommer att påverka sökanden eller den som sökanden vill adoptera negativt.

Förslaget att utöka möjligheterna för en make eller sambo att adoptera utan medverkan av den andra maken eller sambon kan i viss utsträckning komma att påverka den andra maken eller sambon ekonomiskt. Effekten är dock begränsad och bedöms därför inte innebära några negativa konsekvenser för den nya maken eller sambon.

16.3.4 Konsekvenser för jämställdheten

Bedömning: Förslagen bedöms få positiva, om än begränsade, konsekvenser för jämställdheten mellan kvinnor och män.

De flesta adoptioner genomförs av en eller två personer i ett olikkönat par och merparten av dessa är styvbarnsadoptioner. De flesta bonusföräldrar i olikkönade par som styvbarnsadopterar är män.[3]

Vårt förslag att tidigare makar eller sambor ska kunna åstadkomma ett gemensamt föräldraskap genom styvbarnsadoption innebär att fler bonusföräldrar kommer att få möjlighet att trygga en befintlig familjerelation genom adoption. Fler män som i dag är sociala föräldrar kommer alltså att kunna uppnå rättslig status som för-

[3] Under 2017 adopterades 883 personer av någon som var gift med en person av motsatt kön. Det motsvarar drygt 77 procent av alla adopterade under 2017. Övriga personer adopterades av en man eller kvinna i ett samkönat par eller av en förälder som saknade registrerad partner. År 2017 styvbarnsadopterades 585 personer av någon i ett olikkönat par, varav drygt 87 procent (510 personer) av en adoptivfar. Se https://www.scb.se/hitta-statistik/artiklar/2018/allt-fler-adopterar-styvbarn, hämtad 2021-06-30. Statistiken i artikeln baseras på uppgifter i Skatteverkets folkbokföringsdatabas.

älder med de rättigheter och skyldigheter som följer med ett rättsligt föräldraskap. Detta kan komma att främja ett jämställt föräldraskap och i förlängningen få positiva konsekvenser för jämställdheten mellan kvinnor och män.

16.3.5 Konsekvenser för domstolarna

Bedömning: Förslagen bedöms få marginella konsekvenser för domstolarna. De kostnadsökningar som kan uppkomma bedöms kunna hanteras inom Sveriges Domstolars befintliga ramar.

Adoptionsärenden utgör ett mycket begränsat antal av de mål och ärenden som domstolarna årligen hanterar.[4] Våra förslag om utökade möjligheter till adoption innebär att fler personer kommer att kunna prövas som adoptivföräldrar och kan därför komma att resultera i fler ansökningar om adoption. Vår bedömning är dock att en eventuell ökning av antalet adoptionsärenden i domstol kommer att bli marginell. Det finns inte tillgång till några uppgifter om hur många tidigare makar eller sambor som vill åstadkomma ett gemensamt föräldraskap genom adoption. De flesta som vill bli föräldrar gemensamt får dock antas genomföra adoptionen när de fortfarande är ett par. I den debatt som föregick vårt uppdrag i den här delen uppmärksammades vidare endast ett fåtal fall där tidigare makar eller sambor ville uppnå ett gemensamt föräldraskap genom adoption. Att tidigare makar eller sambor ges rätt att gemensamt prövas som adoptivföräldrar och att en make eller sambo får större möjligheter att prövas som adoptivförälder utan medverkan av sin partner kan leda till att domstolens prövning av adoptionens lämplighet blir något mer komplicerad. Mot bakgrund av det begränsade antalet ärenden det handlar om bör det dock inte få några nämnvärda effekter på domstolarnas arbete. Sammantaget bedömer vi därför att förslagen inte kommer att påverka domstolarnas verksamhet annat än marginellt och att eventuella kostnadsökningar således kan hanteras inom befintliga ramar.

[4] Av Domstolsverkets publikation Domstolsstatistik 2020 framgår att det under 2020 kom in 212 580 mål och ärenden till tingsrätterna. Enligt statistik som Domstolsverket har tagit fram särskilt till utredningen var mindre än 1 procent av dessa (1 465 ärenden) adoptionsärenden. Den särskilda statistiken är hämtad från statistiksystemet SIV, som har domstolarnas verksamhetsstöd, Vera, som källa.

16.3.6 Konsekvenser för kommuner

Bedömning: Förslagen bedöms få marginella konsekvenser för socialnämnderna i kommunerna och bedöms inte leda till några nämnvärda kostnadsökningar.

Förslagen bedöms inte påverka den kommunala självstyrelsen.

När en ansökan om adoption avser ett barn, ska domstolen ge socialnämnden i uppdrag att utse någon att genomföra en adoptionsutredning. Under 2020 genomförde socialnämnderna 324 adoptionsutredningar avseende nationella adoptioner.[5] Som framgår ovan kan våra förslag komma att resultera i fler ansökningar om adoption. Att tidigare makar eller sambor ges rätt att gemensamt prövas som adoptivföräldrar och att en make eller sambo får större möjligheter att prövas som adoptivförälder utan medverkan av sin partner kan också leda till mer komplicerade adoptionsutredningar. Mot bakgrund av att ökningen av antalet adoptionsärenden bedöms bli begränsad, kommer dock förslagen endast att få en marginell påverkan på kommunernas verksamhet. Förslaget bedöms därför inte leda till några nämnvärda kostnadsökningar för kommunerna. Förslagen bedöms inte heller påverka den kommunala självstyrelsen.

16.3.7 Konsekvenser för Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd

Bedömning: Förslagen bedöms få marginella konsekvenser för Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd. De kostnadsökningar som kan uppkomma bedöms kunna hanteras inom myndighetens befintliga ramar.

Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd (MFoF) har ansvar för kunskapsförmedling i frågor som rör socialnämndernas familjerättsliga ärenden om internationell adoption. När det gäller nationella adoptioner är Socialstyrelsen den myndighet som har det övergripande ansvaret för kunskapsförmedlingen. MFoF meddelar

[5] Se Statistik om familjerätt 2020, publicerad av Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd.

dock allmänna råd om socialnämndens adoptionsutredning i ärenden om nationell adoption.

Våra förslag innebär att MFoF kommer att behöva se över sina allmänna råd om socialnämndens handläggning av ärenden om adoption. Att utarbeta allmänna råd och annat kunskapsstöd ingår dock i myndighetens allmänna uppdrag. Eventuella kostnadsökningar bedöms därför bli marginella och bör kunna hanteras inom befintliga ramar.

16.3.8 Konsekvenser för Socialstyrelsen

Bedömning: Förslagen bedöms få marginella konsekvenser för Socialstyrelsen. De kostnadsökningar som kan uppkomma bedöms kunna hanteras inom myndighetens befintliga ramar.

Socialstyrelsen är regeringens förvaltningsmyndighet för verksamhet som rör socialtjänstens insatser till barn och deras familjer och har bland annat det övergripande ansvaret för kunskapsförmedling om nationella adoptioner.

Våra förslag innebär att Socialstyrelsen kommer att behöva se över sina föreskrifter och allmänna råd i de delar som rör nationella adoptioner. Socialstyrelsen kan också behöva se över sin handbok, Nationell adoption, som publicerades 2020. Att utarbeta föreskrifter, allmänna råd och annat kunskapsstöd ingår dock i myndighetens normala arbetsuppgifter. Eventuella kostnadsökningar bedöms därför bli marginella och bör kunna hanteras inom befintliga ramar.

16.3.9 Andra konsekvenser

Bedömning: Förslagen bedöms inte få några nämnvärda konsekvenser för de övriga aktörer och förhållanden som anges i 14 och 15 §§ kommittéförordningen.

Vi bedömer att våra förslag inte får några nämnvärda konsekvenser för företag, andra enskilda eller andra myndigheter än de som har beskrivits ovan. Förslagen bedöms inte få några konsekvenser för det brottsförebyggande arbetet, sysselsättning eller offentlig service i olika delar av landet, eller för möjligheterna att nå de integrations-

politiska målen. Inte heller bedöms förslagen få konsekvenser för den personliga integriteten.

Förslagen är utformade med utgångspunkten att lagstiftningen ska stå i överensstämmelse med Sveriges åtaganden enligt Europakonventionen. Vi bedömer inte att några andra internationella åtaganden påverkas av de förslag som vi lämnar.

16.4 Föräldrafullmakt

16.4.1 Utredningens förslag

Vi har kommit fram till att det finns ett behov av att underlätta vardagslivet för familjer där sociala föräldrar utövar ett omfattande föräldraansvar. Vidare har vi kunnat konstatera att detta behov dels framträder inom olika familjekonstellationer, dels inte begränsar sig till några särskilda områden eller tydligt avgränsade frågor.

För att bättre tillgodose det nu beskriva behovet föreslår vi att det ska införas en ny form av fullmakt – föräldrafullmakt – som ska göra det enklare för exempelvis sociala föräldrar att få en mer generell behörighet att hantera frågor som gäller barnet. Med föräldrafullmakten ska det följa en förutbestämd och i lag angiven behörighet att i vårdnadshavarens ställe agera i olika frågor som rör barnet. När det gäller barnets personliga angelägenheter ska behörigheten i princip motsvara det utrymme som en vårdnadshavare har att handla på egen hand när ett barn står under vårdnad av två vårdnadshavare. Om vårdnadshavaren även är barnets förmyndare ska föräldrafullmakten också omfatta en rätt att, i samma utsträckning som en förmyndare, ta del av uppgifter i frågor som rör barnets ekonomiska angelägenheter.

Förslaget innebär att barnets vårdnadshavare får möjlighet att lämna en föräldrafullmakt genom en anmälan till Skatteverket. Ett barn som har fyllt 12 år ska som huvudregel lämna sitt samtycke till en anmälan om föräldrafullmakt. Uppgift om föräldrafullmakten ska registreras i folkbokföringsdatabasen. Uppgiften om vem som är föräldrafullmaktshavare ska kunna behandlas i databasen och distribueras till olika aktörer på samma sätt som uppgifter om barnets vårdnadshavare. Fler än två personer ska inte samtidigt kunna vara föräldrafullmaktshavare för ett barn.

En föräldrafullmakt ska upphöra att gälla när barnet fyller 18 år eller avregistreras från folkbokföringen. I regel ska den dessutom upphöra om det sker en ändring i vårdnaden om barnet. Liksom andra fullmakter ska föräldrafullmakten kunna återkallas av fullmaktsgivaren, dvs. i det här fallet av vårdnadshavaren. Föräldrafullmakten ska emellertid upphöra även i den situationen att föräldrafullmaktshavaren eller, om barnet har fyllt 12 år, barnet självt gör en anmälan om det.

Skatteverkets handläggning av en anmälan om föräldrafullmakt ska vara begränsad till en kontroll av ett fåtal formella krav, t.ex. att barnet och föräldrafullmaktshavaren är folkbokförda i Sverige och att föräldrafullmaktshavaren har fyllt 18 år. Skatteverkets beslut i ärenden om föräldrafullmakter ska gälla omedelbart och när en anmälan beviljas kan beslutet manifesteras genom själva registreringsåtgärden i folkbokföringsdatabasen. Det ska finnas en rätt att överklaga Skatteverkets beslut till allmän förvaltningsdomstol.

Uppdraget som föräldrafullmaktshavare ska vara personligt och det ska därför inte vara möjligt att överlåta uppdraget till någon annan. Föräldrafullmaktshavaren ska fullgöra uppdraget i enlighet med barnets bästa och i takt med barnets stigande ålder och utveckling ta allt större hänsyn till barnets synpunkter och önskemål. Föräldrafullmaktshavaren ska även, utom i vissa särskilda undantagsfall, följa instruktioner som lämnats av vårdnadshavaren och samråda med honom eller henne i viktiga frågor. Vi föreslår också att det ska finnas särskilda bestämmelser om föräldrafullmaktshavarens skadeståndsansvar vid uppdragets fullgörande, både mot vårdnadshavaren och tredje man.

I likhet med vad som gäller för fullmakter i allmänhet ska en tredje man inte vara skyldig att godta en föräldrafullmakt.

16.4.2 I vilken utsträckning kommer föräldrafullmakter att användas?

Bedömning: Vi uppskattar att det i nuläget finns omkring 20 000 barn vars vårdnadshavare kan komma att använda föräldrafullmakter. Försiktigtvis kan det antas att ungefär 5 000 av de barnen kan komma att få två föräldrafullmaktshavare. Efter det initiala

skedet när lagen träder i kraft bedöms det årliga antalet föräldrafullmakter som anmäls till Skatteverket inte överstiga 3 000.

För att bedöma vilka konsekvenser förslaget om föräldrafullmakt kan få är det nödvändigt att först göra en uppskattning av hur stort intresset för föräldrafullmakter kan vara. Föräldrafullmakt har ingen egentlig förebild i hittillsvarande ordning. Det är därför svårt att göra annat än mycket ungefärliga uppskattningar om i vilken utsträckning föräldrafullmakter kan komma att användas.

En rimlig utgångspunkt är att intresset i huvudsak är koncentrerat till familjer med sociala föräldrar, även om det är troligt att det stundtals kommer att förekomma att en föräldrafullmakt lämnas till någon annan än en social förälder, t.ex. en nära släkting som tar ett stort ansvar för barnet. En annan utgångspunkt bör vara att intresset av att använda föräldrafullmakt främst finns inom familjer som upplever att det med hittillsvarande ordning finns stora eller mycket stora problem när det gäller en social förälders förutsättningar att utöva sitt föräldraansvar. Slutligen bör man kunna utgå från att intresset är särskilt starkt inom stjärnfamiljer[6], eftersom det i den gruppen ofta finns en önskan om att samtliga vuxna i familjen ska vara föräldrar på lika villkor.

Som framgår av avsnitt 14.2 går det inte att med säkerhet säga hur vanligt det är att barn har sociala föräldrar. Utifrån de uppgifter som finns om hur barn och rättsliga föräldrar är folkbokförda kan dock den slutsatsen dras att av de barn i Sverige som bor tillsammans med en av sina rättsliga föräldrar är det 215 000 som skulle kunna ha minst en social förälder. Dessa barn har åtminstone en förälder som antingen bor med en make eller sannolikt har en sambo.

Som också anges i avsnitt 14.2 saknas det uppgifter som besvarar frågan om hur vanligt det är att barn lever i stjärnfamiljer. Däremot finns statistik som ger en viss, om än begränsad, ledning i frågan om hur många barn som lever i regnbågsfamiljer[7] och hur vanligt det är att det i de familjerna finns sociala föräldrar. Det kan antas att stjärn-

[6] Se avsnittet Vissa begrepp och förkortningar för en redogörelse av hur olika familjebegrepp används i det här betänkandet. Med *stjärnfamilj* avser vi en familjebildning som är resultatet av att fler än två personer skaffat barn tillsammans med intentionen att samtliga ska ta föräldraansvar för barnet.

[7] Med *regnbågsfamilj* avses en familj där minst en av de vuxna familjemedlemmarna definierar sig som hbtqi-person. Se vidare avsnittet Vissa begrepp och förkortningar.

familjer är en relativt sett vanligare form av familjebildning bland regnbågsfamiljer än andra familjer.

Det är färre än 5 000 barn som har två rättsliga föräldrar av samma kön. De flesta av de barnen är folkbokförda tillsammans med båda föräldrarna, vilket på samma sätt som ovan får tolkas som att barnen sannolikt inte har sociala föräldrar. Vidare visar statistiken att det är få barn – drygt 700 – som har rättsliga föräldrar av olika kön och där en av dem eller båda är gift med någon av samma kön eller är registrerad partner. Härutöver finns ett okänt antal barn som har rättsliga föräldrar som är sambo med någon av samma kön.

Mot denna bakgrund drar vi, trots den osäkerhet som finns, slutsatsen att antalet stjärnfamiljer är så begränsat att det inte mer än marginellt påverkar bedömningen av hur stort intresset av att använda föräldrafullmakt kommer att vara totalt sett.

Inom ramen för arbetet med att kartlägga problembilden för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar har vi låtit utföra en större enkätundersökning med vuxna respondenter som antingen själva är sociala föräldrar eller som bor med minst en social förälder och för egen del är barnets vårdnadshavare eller rättsliga förälder. Resultatet av den undersökningen redovisas i avsnitt 14.4.2. Som vi närmare utvecklar i inledningen av det avsnittet finns det flera faktorer som begränsar möjligheterna att generalisera undersökningsresultaten och göra bestämda antaganden om hur väl utfallet speglar problembilden på befolkningsnivå. Men undersökningen kan likväl ge en god indikation om hur problembilden ser ut på ett mer generellt plan.

Som vi konstaterar i avsnitt 14.6.3 tyder utfallet av undersökningen på att flertalet familjer inte upplever några större svårigheter med den nuvarande ordningen. För ett ganska stort antal frågor gäller samtidigt att det var omkring var femte respondent som svarade att denne har upplevt stora eller mycket stora problem med anledning av att en social förälder inte är vårdnadshavare eller rättslig förälder. För en del frågor gäller att ungefär var tredje respondent uttryckte den uppfattningen. Här ska dock tilläggas att de nu redovisade svarsandelarna avser resultatet bland de respondenter som ansåg att de hade tillräckliga erfarenheter för att besvara en viss fråga, dvs. utfallet efter att de respondenter som valt svarsalternativet ”ej relevant” har exkluderats.

Det finns också andra faktorer som måste beaktas vid en uppskattning av hur frekvent föräldrafullmakter kan komma att användas. Ett exempel är att det vid gemensam vårdnad kommer att krävas att båda vårdnadshavarna samtycker till föräldrafullmakten. En av vårdnadshavarna kommer alltså inte ensam kunna lämna en föräldrafullmakt även om han eller hon tillhör den grupp som anser att det finns stora problem kopplade till en social förälders förutsättningar att ta föräldraansvar i olika hänseenden. Ett annat exempel – som talar i motsatt riktning – är det för vissa barn kan vara aktuellt med två föräldrafullmaktshavare. En del barn har sociala föräldrar i två hushåll och det är rimligt att anta att det i en del fall kommer att finnas ett samförstånd om att båda två bör anmälas som föräldrafullmaktshavare. Vidare är det tänkbart att en ordning med föräldrafullmakter – i vart fall på sikt – kan leda till att olika aktörer i större omfattning än tidigare kontrollerar att fullmakt finns när en social förälder ska handla i frågor som rör barnet, vilket i sin tur kan komma att öka intresset för föräldrafullmakter.

Sammantaget gör vi bedömningen att antalet barn med vårdnadshavare som kan komma att använda föräldrafullmakt kan uppskattas till omkring 20 000. Försiktigtvis kan det antas att ungefär 5 000 av de barnen kan komma att ha två föräldrafullmaktshavare.

Det som hittills har redovisats är en uppskattning av antalet barn som kan vara aktuella för en anmälan om föräldrafullmakt i det första skedet när lagen träder kraft. Det årliga antalet ärenden som kan förväntas när en ordning med föräldrafullmakter funnits på plats en tid är av naturliga skäl lägre.

Som vi redovisar i avsnitt 10.3.1 har antalet barn (0–17 år) som under åren 2015–2020 upplevt en separation mellan sina föräldrar varierat mellan knappt 44 000 och 50 000 per år. Till detta kommer att det årligen är ungefär 15 000–16 000 barn som upplever en separation i en ombildad familj.

En del av dessa barn kommer förr eller senare att ha åtminstone en social förälder som skulle kunna bli aktuell som föräldrafullmaktshavare. Samtidigt är det som vi redovisar ovan endast en minoritet av familjerna med sociala föräldrar som upplever att det finns stora svårigheter kopplade till en social förälders möjligheter att ta föräldraansvar. Vidare är det rimligt att utgå från att det vanligtvis passerar en förhållandevis lång tid från en separation till dess att en eller båda av föräldrarna har träffat en ny partner som barnet har fått

en så pass nära relation till att en föräldrafullmakt framstår som ett näraliggande alternativ i den nya familjebildningen. Detsamma gäller efter en separation i en ombildad familj. Man kan därför dra slutsatsen att en föräldrafullmakt sällan lär vara aktuell för ett barn som är i tonåren vid tidpunkten för separationen. Intresset för föräldrafullmakter bör över huvud taget i stor uträckning avse yngre barn. Äldre barn har ett större självbestämmande och hanterar många frågor på egen hand. Dessutom ska ett barn som har fyllt 12 år lämna sitt samtycke till en anmälan om föräldrafullmakt.

Mot denna bakgrund uppskattar vi att det årliga antalet anmälningar av föräldrafullmakter – efter ett initialskede – inte kommer att överstiga 3 000. Vid denna bedömning beaktar vi även att vissa barn kommer att ha två föräldrafullmaktshavare samt att en föräldrafullmakt ibland kommer att lämnas i andra situationer än de som har berörts ovan, t.ex. när en stjärnfamilj bildas eller när en nära släkting till barnet får föräldrafullmakt för att mer regelbundet kunna hjälpa en förälder med olika uppgifter som hör till vårdnadsansvaret.

16.4.3 Konsekvenser för barn och unga

Bedömning: Förslaget bedöms få positiva konsekvenser för barn och unga. Det gäller särskilt barn som växer upp i en annan familjekonstellation än en kärnfamilj.

Många barn lever i andra familjekonstellationer än kärnfamiljer och har vid sidan av sina rättsliga föräldrar och vårdnadshavare en eller flera sociala föräldrar som tar ett stort föräldraansvar i olika vardagliga sammanhang, t.ex. vid kontakter med barnets skola eller med hälso- och sjukvården. Förslaget om föräldrafullmakt kan enligt vår bedömning underlätta den ansvarsfördelning mellan rättsliga och sociala föräldrar som de facto råder inom många familjer där sociala föräldrar tar ett omfattande föräldraansvar. Detta bör i sin tur leda till de positiva konsekvenserna att barnets anknytning till sin sociala förälder kan stärkas och att barnet oftare kommer att uppfatta den egna familjen som självklar. Risken för att barnet i olika sammanhang upplever sin familj som ifrågasatt minskar när barnets sociala förälder kan få ett tydligt mandat och ett handlingsutrymme som i

förhållande till tredje man i stor utsträckning motsvarar det som en vårdnadshavare har.

Att en föräldrafullmakt kan underlätta ett gemensamt ansvarstagande inom familjen och ger en social förälder ett större handlingsutrymme innebär också en minskad risk för att barnet drabbas av olika förbiseenden och missförstånd som kan förekomma i vardagslivet. Familjen blir mindre beroende av att vårdnadshavaren alltid har en god överblick och finns tillgänglig när det uppstår en fråga där vårdnadsansvaret är av betydelse. Ett exempel är om det uppstår ett behov av att ta del av information på barnets skolplattform när vårdnadshavaren är bortrest, arbetar eller av annat skäl är otillgänglig. Även i övrigt bedömer vi att det är positivt för barn och unga att det med förslaget om föräldrafullmakt följer att familjer får bättre förutsättningar att anpassa ansvarsfördelningen mellan de vuxna efter vad som är bäst för den enskilda familjen och de barn som ingår i den.

Förslaget innebär också ökade möjligheter att underlätta för vårdnadshavare som har ett särskilt omfattande vårdnadsansvar. Under vårt arbete med att kartlägga problembilden för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar har det framkommit att en del sociala föräldrar upplever att de inte kan hjälpa barnets vårdnadshavare på det sätt och i den utsträckning som vore önskvärt (se avsnitt 14.4.2). Det gäller i synnerhet om barnet har särskilda behov. Att vårdnadshavaren vid behov kan få bättre stöttning av exempelvis sin make eller sambo är i allmänhet till fördel för barnet. Vidare kan det antas att behovet av stöd från en annan närstående är mer framträdande när barnet har endast en vårdnadshavare. Förslaget om föräldrafullmakt kan därför särskilt gagna barn med ensamstående föräldrar. Detsamma gäller barn som visserligen har två vårdnadshavare men där endast en av dem utövar ett aktivt vårdnadsansvar.

Samtidigt bedömer vi att risken för att en ordning med föräldrafullmakter får negativa konsekvenser för barn är begränsad. Vårdnadshavaren behåller alltid det rättsliga ansvaret för barnet och måste därför vidta åtgärder om föräldrafullmakten används på ett sätt som inte är förenligt med barnets bästa. Vidare kan inte föräldrafullmakten i sig bli föremål för en familjerättslig tvist som riskerar att gå ut över barnet. Vi bedömer också att den risk som föräldrafullmakten kan föra med sig i konflikthänseende inte skiljer sig i någon större utsträckning från de risker som finns i andra situationer, t.ex. om oenighet

uppstår efter att en vårdnadshavare har lämnat en omfattande fullmakt av annat slag och vill återkalla den.

I vår kartläggning ingick också en enkätundersökning med barn i åldrarna 13–17 år. Av den framgår att många av tonårsbarnen inte vill att deras sociala förälder ska vara mer aktiv än i dag i olika frågor som rör t.ex. skolan eller hälso- och sjukvården (se avsnitt 14.4.3). Eftersom en anmälan om föräldrafullmakt kräver barnets samtycke från 12 års ålder måste dock risken för att en föräldrafullmakt lämnas mot ett äldre barns egen vilja bedömas som liten.

Slutligen bör tilläggas att förslaget om föräldrafullmakt i praktiken kommer att ha en mer begränsad räckvidd när det gäller barn som har skyddade personuppgifter. I Statens personadressregister (SPAR) finns i dessa fall endast uppgifter om personnummer och att personen i fråga har skyddade personuppgifter. I likhet med vad som gäller i dag för uppgifter om vårdnad kan en uppgift om vem som är föräldrafullmaktshavare således inte distribueras via SPAR när barnet har skyddade personuppgifter.

I nästa avsnitt (16.4.4) finns en mer ingående bedömning av förslagets konsekvenser för barns och ungas personliga integritet.

16.4.4 Särskilt om konsekvenser för barns och ungas personliga integritet

Bedömning: Förslaget kan i förhållande till barnet medföra vissa risker ur ett integritetsperspektiv. Riskerna bedöms dock vara begränsade och de motstående intressen som finns väger tyngre.

Vårt förslag innebär att en föräldrafullmaktshavare ska vara behörig att – i vårdnadshavarens ställe – ta del av sekretessbelagda uppgifter som rör barnets personliga angelägenheter. Om vårdnadshavaren även är barnets förmyndare ska behörigheten på motsvarande sätt omfatta en rätt att ta del av uppgifter som rör barnets ekonomiska angelägenheter.

Det utgör ofrånkomligen en viss risk ur integritetssynpunkt att ytterligare personer kan få del av uppgifter om barnet. Det handlar samtidigt om en fullmakt och inte om en självständig rätt. Det innebär bland annat att en uppgift som rör barnet enbart kan lämnas ut till föräldrafullmaktshavaren om den kan röjas för vårdnadshavaren

respektive förmyndaren. Det förekommer dessutom redan i dag att en vårdnadshavare lämnar fullmakt åt någon annan att ta del av uppgifter som rör barnet. Vidare måste bedömningen av om en uppgift kan röjas utan att barnet lider betydande men alltid ske med beaktande av att uppgiften i praktiken blir tillgänglig även för föräldrafullmaktshavaren när det är han eller hon som begär ut uppgiften (se 12 kap. 3 § offentlighets- och sekretesslagen [2009:400]). Det kan i sammanhanget också påpekas att föräldrafullmakten är avsedd för en person som barnet står nära och som vårdnadshavaren har ett stort förtroende för. I de allra flesta fall kommer det alltså att handla om en person som redan har stor kunskap om barnets förhållanden. Rimligen vidareförmedlar många vårdnadshavare redan i dag uppgifter om barnet till exempelvis barnets sociala förälder. Det kommer inte heller vara möjligt att samtidigt ha fler än två föräldrafullmaktshavare. Slutligen ska det tilläggas att vårt förslag innebär att ett barn som har fyllt 12 år får ett självbestämmande som omfattar både föräldrafullmaktens lämnande och dess fortsatta varaktighet. Äldre barn kan således själva bestämma om någon ska ha rätt att med stöd av en föräldrafullmakt ta del av uppgifter om dem.

Mot denna bakgrund bedömer vi att förslaget endast medför begränsade risker i förhållande till barnets integritetsskydd. Dessa risker ska också vägas mot de angelägna intressena att stärka barnets rätt till sina sociala föräldrar och att underlätta vardagslivet för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar. För att tillgodose dessa intressen är det nödvändigt att förslaget om föräldrafullmakt omfattar en rätt för föräldrafullmaktshavaren att ta del av information om barnet, även när det handlar om uppgifter som i förhållande till andra än barnets vårdnadshavare omfattas av sekretess. Fördelarna med förslaget väger enligt vår uppfattning tyngre än de begränsade risker som det medför ur integritetssynpunkt.

16.4.5 Konsekvenser för andra enskilda

Bedömning: Förslaget bedöms få positiva konsekvenser för såväl sociala föräldrar som rättsliga föräldrar och vårdnadshavare. Förslaget bedöms också främja hbtqi-personers lika rättigheter och möjligheter.

Den bedömning som redovisas i föregående avsnitt beträffande barn och unga gäller i allt väsentligt också för de vuxna i familjen.

För en social förälder innebär föräldrafullmakten en möjlighet att – om ett sådant behov finns – ta ett mer aktivt föräldraansvar i barnets vardag. Som framgår ovan bör det kunna innebära att anknytningen mellan barnet och den sociala föräldern stärks.

Förslaget innebär också ökade möjligheter för de vuxna som utövar föräldraansvar för ett barn tillsammans att fördela uppgifter mellan sig på det sätt som bäst passar den enskilda familjen. Det är också positivt för en vårdnadshavare att han eller hon, om behovet finns, kan få hjälp och stöttning av andra i större uträckning än vad som är möjligt i dag. Som framgår ovan bedöms förslaget därför vara särskilt värdefullt för en ensamstående förälder eller en förälder som i praktiken utövar vårdnaden ensam trots att föräldrarna har gemensam vårdnad.

Föräldrafullmakter bör vara särskilt attraktiva för stjärnfamiljer. Eftersom sådana familjebildningar kan antas vara relativt sett vanligare bland hbtqi-personer bedöms förslaget också vara positivt ur ett hbtqi-perspektiv.

Det är tänkbart att en del föräldrar som inte har vårdnaden om sina barn kan uppfatta att en föräldrafullmakt innebär en ökad risk för att bli utestängd från barnets liv. En sådan risk kan dock enligt vår uppfattning inte ses som en konsekvens av föräldrafullmakten i sig. Att en förälder som inte har del i vårdnaden ibland kan få en mer tillbakadragen roll i barnets liv beror i regel på de omständigheter som är grunden till att vårdnaden inte är gemensam, t.ex. att föräldrarna saknar förmåga att ta ett gemensamt ansvar i frågor som rör barnet.

För en anmälan om föräldrafullmakt ska det tas ut en låg avgift. Förslaget bedöms i övrigt inte medföra några ekonomiska konsekvenser för de enskilda som väljer att använda föräldrafullmakter.

16.4.6 Konsekvenser för jämställdheten

Bedömning: Förslaget bedöms få positiva konsekvenser för jämställdheten mellan kvinnor och män.

Av de barn som inte bor tillsammans med båda sina rättsliga föräldrar bor nästan sex av tio med en ensamstående mamma. Nära var femte barn med separerade föräldrar bor i stället med sin mamma och en möjlig social förälder eller med en ensamstående pappa. Ungefär en av tjugo bor med sin pappa och en möjlig social förälder (se vidare avsnitt 14.2).

Efter en separation i ett olikkönat par är det alltså betydligt vanligare att barnet bor tillsammans med sin mamma än med sin pappa. Det är också relativt vanligt att ett barn bor tillsammans med sin mamma och hennes nya make eller sambo. Det är inte alls lika vanligt att ett barn bor med sin pappa och hans nya make eller sambo.

Det är mot denna bakgrund ett rimligt antagande att fler kvinnor än män kommer att använda sig av möjligheten att lämna föräldrafullmakt till en ny partner. I dessa fall kommer föräldrafullmaktshavaren i de flesta fall att vara en man. Föräldrafullmakten möjliggör en mer jämlik fördelning av föräldraansvaret och det obetalda hem- och omsorgsarbete som följer med ett sådant ansvar. Således bedömer vi att förslaget får positiva konsekvenser för jämställdheten mellan kvinnor och män, särskilt inom ombildade familjer.

Samtidigt är det tänkbart att föräldrafullmakten i en del fall kan leda till att en förälder som inte har del i vårdnaden får en mer undanskymd roll och tar ett än mer begränsat föräldraansvar sedan föräldrafullmakten lämnats. Det är i större utsträckning män som är föräldrar utan att vara vårdnadshavare. En tendens av det nu berörda slaget kan i viss mån motverka ett positivt utfall ur jämställdhetssynpunkt. Det är dock rimligt att utgå från att en förälder som inte är vårdnadshavare redan tar ett relativt begränsat föräldraansvar och att det många gånger finns goda skäl för det.

Sett utifrån att kvinnor tar ut betydligt fler dagar med föräldrapenning än vad män gör och generellt sett tar ett mer omfattande ansvar för barn och hem,[8] kan det tänkas att föräldrafullmakter oftare kommer att ställas ut till kvinnor i de fall en sådan fullmakt lämnas till någon annan än en social förälder. Det är bland annat tänkbart att ensamstående föräldrar som vill involvera en nära släkting något oftare kommer att lämna föräldrafullmakt till exempelvis sin mamma eller syster än till sin pappa eller bror. En sådan tendens skulle inte

[8] Se SOU 2017:101 s. 343–362 och Jämställdhetsmyndigheten, Delmål 4: Jämn fördelning av det obetalda hem- och omsorgsarbetet (https://jamstalldhetsmyndigheten.se/jamstalldhet-i-sverige/delmal-4-jamn-fordelning-av-det-obetalda-hem-och-omsorgsarbetet [hämtad 2022-04-19]).

gagna jämställdheten mellan könen. Det kan dock antas att intresset av att använda föräldrafullmakt kommer att vara betydligt större inom ombildade familjer än hos föräldrar som tar föräldraansvar tillsammans med en nära släkting.

Mot denna bakgrund bedömer vi att det sammantagna utfallet på en samhällelig nivå bör bli positivt ur ett jämställdhetsperspektiv.

16.4.7 Konsekvenser för domstolarna

Bedömning: Förslaget bedöms få marginella konsekvenser för domstolarna och bedöms inte medföra några kostnadsökningar.

Det ska vara möjligt att överklaga Skatteverkets beslut i ärenden om föräldrafullmakter till allmän förvaltningsdomstol. Skatteverkets bedömning ska samtidigt inskränka sig till en kontroll av ett fåtal formella krav. Det kan därför antas att det endast är i undantagsfall som Skatteverket kommer att avslå en anmälan om föräldrafullmakt, och i de fall som det ändå sker bör det regelmässigt inte att framstå som meningsfullt att överklaga beslutet. När det gäller återkallelse eller anmälan om upphörande av föräldrafullmakt finns det inte några krav som ska vara uppfyllda utöver att den som står bakom anmälan är rätt sökande.

Om ett beslut i ett ärende om föräldrafullmakt trots allt överklagas kommer prövningen i domstol att vara mycket begränsad och det lär i de allra flesta fall vara fullt tillräckligt med ett skriftligt förfarande.

Sammantaget bedömer vi att förslaget endast får marginella konsekvenser för förvaltningsdomstolarnas verksamhet. Förslaget bedöms inte medföra några kostnadsökningar för domstolarna.

16.4.8 Konsekvenser för kommuner och regioner

Bedömning: Förslaget får vissa begränsade konsekvenser för kommuner och regioner, särskilt i tiden innan och närmast efter ikraftträdandet. Förslaget innebär dock inte något nytt eller utökat åtagande för kommunerna och regionerna och aktualiserar

därför inte en tillämpning av den kommunala finansieringsprincipen.

Förslaget bedöms inte påverka den kommunala självstyrelsen.

Förslaget om föräldrafullmakt innebär inte att kommuner och regioner påförs några nya obligatoriska uppgifter. Det kommer inte att finnas en skyldighet att godta en föräldrafullmakt. Det är i stället upp till varje kommun och region att bestämma på vilket sätt och i vilken utsträckning enskildas önskemål om att använda föräldrafullmakt ska tillgodoses. Det handlar inte heller om ett förslag som tar direkt sikte på kommunal verksamhet. Förslaget bedöms därför inte påverka den kommunala självstyrelsen eller aktualisera en tillämpning av den kommunala finansieringsprincipen.

Förslaget kan samtidigt antas medföra att det hos många familjer kommer att finnas en förväntan om att föräldrafullmakt ska kunna användas inom olika verksamheter som kommuner och regioner bedriver, bland annat inom barnomsorg, skola samt hälso- och sjukvård. I likhet med som gäller för andra aktörer inom sådana verksamheter, t.ex. privata företag, kan det krävas vissa anpassningar för att fullt ut kunna tillmötesgå de önskemål som kan finnas bland familjer som vill använda föräldrafullmakt. Som framgår ovan blir det dock upp till varje enskild kommun och region att avgöra om dessa önskemål ska tillgodoses.

Om en kommun eller region väljer att erbjuda möjligheten att använda föräldrafullmakt i dess verksamhet bedömer vi att följande konsekvenser aktualiseras.

Förslaget aktualiserar främst anpassningar av olika digitala plattformar för att möjliggöra att även föräldrafullmaktshavare kan få tillgång till dessa, t.ex. genom att använda en e-legitimation. På samma sätt som gäller i dag för uppgifter om vem som är ett barns vårdnadshavare ska kommuner och regioner kunna hämta uppgifter om föräldrafullmaktshavare digitalt via Skatteverkets system för distribution av folkbokföringsuppgifter till samhället, Navet. Kommuner och regioner behöver därför anpassa sina tekniska system för att möjliggöra att även uppgiften om föräldrafullmaktshavare kan tas emot från Navet.

Merkostnaden för att ta emot ytterligare personposter från Navet är försumbar.[9] Däremot är det förenat med en viss utvecklingskostnad för de enskilda kommunerna och regionerna att genomföra tekniska anpassningar i de egna systemen. Samtidigt bör det i många fall finns förutsättningar att samordna sådana anpassningar med det kontinuerliga utvecklingsarbete som inte sällan sker i den digitala miljön.

Förslaget innebär vidare att kommuner och regioner kan behöva vidta interna informationsinsatser för att säkerställa att anställda inom olika verksamheter har relevant kunskap om föräldrafullmakter. Förslaget kan också innebära att olika rutindokument och verksamhetsstöd behöver uppdateras. Sådana åtgärder är dock ett normalt inslag när ny lagstiftning tillkommer och medför inte heller några nämnvärda kostnader. Behovet av att ta fram egen information minskar dessutom till följd av förslaget att Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd (MFoF) ska ges i uppdrag att svara för informationsinsatser som bland annat kan omfatta föräldrafullmakt (se vidare avsnitt 14.8).

Sammantaget bedömer vi att förslaget, för de enskilda kommuner och regioner som väljer att anpassa sina verksamheter för att kunna ta emot föräldrafullmakter, främst kan medföra vissa engångskostnader i ett inledande skede. Dessa kan delvis variera mellan olika kommuner och regioner, t.ex. kan kostnaderna för att anpassa olika tekniska plattformar skilja sig åt. Bland annat av det skälet är det svårt att närmare kvantifiera kostnaderna. Vår bedömning är dock att det handlar om begränsade kostnader.

16.4.9 Konsekvenser för företag

Bedömning: Förslaget får vissa begränsade konsekvenser för företag, särskilt i tiden innan och närmast efter ikraftträdandet.

Förslaget innebär inte att enskilda företag blir skyldiga att godta en föräldrafullmakt. Däremot kan det för en del företag finnas goda skäl att anpassa verksamheten för att bli attraktiv för de familjer som väljer att använda föräldrafullmakt. Detta gäller inte minst för de

[9] Se Skatteverkets prislista vid nyttjande av Navet (2021-02-01).
Hämtad från https://www.skatteverket.se/download/18.5b35a6251761e691420777e/1612348583053/PRISLISTA%202021%20(003).pdf (2022-01-18).

företag som är verksamma inom sektorer där föräldrafullmakten kan antas vara av särskild betydelse, t.ex. inom barnomsorg, skola samt hälso- och sjukvård. Inom sådana verksamheter bör frågor om bemötande och inkludering av olika familjer vara särskilt framträdande.

På samma sätt som redovisas ovan beträffande kommuner och regioner rör det sig främst om kostnader för att utveckla och anpassa digitala plattformar och system som används för elektronisk hämtning av personuppgifter som finns i folkbokföringen. Det som sägs i föregående avsnitt gäller i allt väsentligt även för företag. I dessa fall är det dock från Statens personadressregister (SPAR) som uppgifter hämtas. Det förhållandet att fler uppgifter om samma barn hämtas medför dock inga merkostnader. Kunder i SPAR betalar ett pris per person som kunden tar del av uppgifter om, inte ett pris per uppgift (se avsnitt 14.4.4).

Sammantaget bedömer vi att förslaget främst kan medföra vissa engångskostnader i ett inledande skede för de företag som väljer att anpassa sin verksamhet för att fullt ut kunna tillmötesgå familjer som vill använda föräldrafullmakt.

16.4.10 Konsekvenser för Skatteverket

Bedömning: Förslaget medför utvecklingskostnader för Skatteverket som bedöms uppgå till cirka tio miljoner kronor.

Den löpande hanteringen av ärenden om föräldrafullmakter bedöms inte påverka myndigheten annat än marginellt.

Kostnaderna bör kunna finansieras inom myndighetens befintliga ramar.

Vi har under arbetet med förslaget om föräldrafullmakt haft en löpande dialog med olika företrädare för Skatteverket. Myndigheten har också lämnat en egen konsekvensbeskrivning till utredningen.[10] Sammantaget bedömer Skatteverket att förslaget om föräldrafullmakt inte medför några genomgripande konsekvenser för myndighetens verksamhet.

[10] Skatteverkets konsekvensbeskrivning finns diarieförd hos utredningen (2022-01-14).

Förslaget innebär emellertid att Skatteverket behöver göra anpassningar i folkbokföringsdatabasen för att uppgift om föräldrafullmakt ska kunna registreras där. Vidare krävs att Navet och Statens personadressregister (SPAR) anpassas så att uppgiften om föräldrafullmaktshavare kan distribueras till de aktörer som hämtar uppgifter från systemen. Skatteverket har angett att dessa anpassningar inte är komplexa och att de kommer att kunna genomföras i linje med folkbokföringens förnyelsearbete. Härutöver medför förslaget att Skatteverket behöver utveckla en tjänst för ärenden om föräldrafullmakter.

Enligt Skatteverkets bedömning medför anpassningarna i folkbokföringsdatabasen utvecklingskostnader om cirka fyra miljoner kronor. Kostnaderna för att utveckla en tjänst för ärenden om föräldrafullmakter bedöms också uppgå till cirka fyra miljoner kronor. Anpassningarna av Navet bedöms medföra utvecklingskostnader om ungefär en miljon kronor. Detsamma gäller anpassningarna av SPAR. Till detta kommer vissa kostnader för exempelvis framtagande av informationsmaterial.

Således bedömer Skatteverket att de samlade utvecklingskostnaderna uppgår till cirka tio miljoner kronor. Enligt myndigheten omfattar det omkring 10 000 utvecklingstimmar. Om utvecklingsarbetet kan ske i takt med ett pågående förnyelsearbete inom folkbokföringen finns det enligt Skatteverkets bedömning förutsättningar att kostnadseffektivisera utvecklingen på ett tydligt sätt.

Vi instämmer i de bedömningar som Skatteverket har gjort. Vi bedömer vidare att de utvecklingskostnader som förslaget medför för Skatteverket kan hanteras inom myndighetens befintliga ekonomiska ramar. Skatteverkets anslag för budgetåret 2022 uppgår till cirka 8 miljarder kronor (prop. 2021/22:1 utgiftsområde 3, bet. 2021/22:SkU1 och rskr. 2021/22:100).

För det fall den bedömningen görs att det krävs annan finansiering av Skatteverkets utvecklingskostnader noterar vi dock att den avgift som ska gälla för en anmälan om föräldrafullmakt kan vara en del i en sådan lösning. Med utgångspunkt i de ovan redovisade antagandena (avsnitt 16.4.2) om i vilken omfattning föräldrafullmakter kommer att användas kan den slutsatsen dras att avgiften på en förhållandevis kort tid skulle generera intäkter som helt eller till stor del motsvarar utvecklingskostnaderna och som därmed kan kompensera för medel som tillskjuts för att finansiera sådana kostnader.

I avsnitt 16.4.2 gör vi vidare bedömningen att det i nuläget finns omkring 20 000 barn vars vårdnadshavare kan komma att använda föräldrafullmakter. Vi bedömer också att det försiktigtvis kan antas att ungefär 5 000 av de barnen kan komma att få två föräldrafullmaktshavare. Slutligen uppskattar vi att antalet föräldrafullmakter som årligen anmäls till Skatteverket – i tiden efter det initiala skedet när lagen om föräldrafullmakter nyligen har trätt i kraft – inte kommer att överstiga 3 000.

Ärenden om föräldrafullmakter kommer inte att omfatta några materiella bedömningar. I stället bör det finnas förutsättningar för en närmast automatiserad process där det endast är i de undantagsfall när en anmälan avslås eller avvisas som det finns skäl att lämna ett motiverat beslut. När ett beslut i stället fattas i enlighet med ansökan behöver beslutet inte manifesteras på annat sätt än genom själva registreringsåtgärden i folkbokföringsdatabasen. Vi bedömer mot denna bakgrund att den löpande hanteringen av ärenden om föräldrafullmakter inte kommer att påverka Skatteverkets verksamhet i någon större omfattning. Den löpande hanteringen av ärenden kan inte förväntas ge upphov till annat än marginella kostnadsökningar och bör därför rymmas inom befintliga ramar.

16.4.11 Andra konsekvenser

Bedömning: Förslaget bedöms inte få några nämnvärda konsekvenser för de övriga aktörer och förhållanden som anges i 14 och 15 §§ kommittéförordningen.

Vi bedömer inte att förslaget får några nämnvärda konsekvenser för några andra företag, enskilda eller myndigheter än de som har beskrivits ovan. Förslaget bedöms inte heller få några konsekvenser för det brottsförebyggande arbetet, sysselsättning eller offentlig service i olika delar av landet, för små företags villkor i förhållande till större företags eller för möjligheterna att nå de integrationspolitiska målen. Förslaget har inte någon påverkan på Sveriges internationella åtaganden.

16.5 Övriga förslag för att stärka barns rätt till sina sociala föräldrar

16.5.1 Utredningens förslag

Vi har kommit fram till att barns rätt till sina sociala föräldrar behöver stärkas och vi har också utvärderat en rad olika förslag för att åstadkomma en sådan förändring (se avsnitt 14.7). Vid sidan av förslaget om föräldrafullmakt föreslår vi följande:

- regeringen bör ge Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd (MFoF) i uppdrag att genomföra informationsinsatser med målsättningen att öka kunskapen om olika regler som inkluderar sociala föräldrar och om de möjligheter som finns att på olika sätt ge sociala föräldrar ett rättsligt mandat att agera i frågor som rör barnet,
- en talan om umgänge ska få väckas av en person med vilken barnet har en relation som motsvarar den mellan barn och förälder (särskild umgängesperson),
- kommunen ska sörja för att barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson kan erbjudas samarbetssamtal i syfte att nå enighet i frågor som gäller umgänge och andra av barnets personliga angelägenheter, och
- bestämmelserna om vårdnad efter en förälders eller en särskilt förordnad vårdnadshavares dödsfall ska anpassas för att möjliggöra att större hänsyn kan tas till barnets bästa i varje enskilt fall, oberoende av hur vårdnaden såg ut före dödsfallet.

När det gäller förslaget om talerätt i umgängesfrågor ska tilläggas att förslaget innebär att reglerna om barnets umgänge med en särskild umgängesperson i allt väsentligt ska överensstämma med de som gäller för barnets umgänge med en förälder. Detta gäller bland annat kravet på deltagande i informationssamtal, möjligheterna att ingå verkställbara avtal om umgänge, fördelning av resekostnader och förutsättningarna att besluta om umgängesstöd.

Förslaget om ändrade regler om vårdnad i samband med en förälders död innebär för det första en möjlighet för den efterlevande föräldern att i vissa fall efter ansökan få utöva gemensam vårdnad med en viss person, t.ex. den avlidna förälderns make eller sambo

eller sin egen partner. Den personen utses i sådana fall till särskilt förordnad vårdnadshavare. Möjligheten att efter ansökan få utöva vårdnaden gemensamt med en viss person ska finnas tillgänglig oavsett om den efterlevande föräldern haft del i vårdnaden sedan tidigare eller anförtros vårdnaden i samband med dödsfallet.

För det andra föreslås att socialnämnden ska ha rätt att föra en talan om att flytta vårdnaden från den efterlevande föräldern till en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare, om barnet vid tidpunkten för dödsfallet inte bor tillsammans med den föräldern. En sådan talan ska väckas inom sex månader efter dödsfallet.

Motsvarande ändringar föreslås för det fallet att barnet står under vårdnad av två särskilt förordnade vårdnadshavare och en av dem dör. Förslaget omfattar också flera följdändringar med anledning av att ett barn kan komma att stå under vårdnad av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare gemensamt. Vi föreslår bland annat att bestämmelserna om föräldrars förmyndarförvaltning ska tillämpas när både en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare är förmyndare, även om den särskilt förordnade vårdnadshavaren är att anse som en särskilt förordnad förmyndare. Vidare ska reglerna för upplösning av den gemensamma vårdnaden mellan en förälder och särskilt förordnad vårdnadshavare motsvara det som gäller när ett barn står under vårdnad av två särskilt förordnade vårdnadshavare.

16.5.2 Konsekvenser för barn och unga

Bedömning: Förslagen bedöms få positiva konsekvenser för barn och unga.

Förslagen bidrar sammantaget till en familjerättslig reglering som bättre tillgodoser barnets behov av trygghet och barnets rätt att bibehålla och utveckla relationerna med de vuxna som barnet betraktar som sina föräldrar, oberoende av i vilken familj barnet växer upp.

Förslaget om en självständig talerätt i frågor om umgänge för en person med vilken barnet har en relation som motsvarar den mellan barn och förälder (särskild umgängesperson) förbättrar barnets förutsättningar att upprätthålla relationen med en social förälder efter en separation eller en förälders dödsfall. För barn som växer upp med

sociala föräldrar är det positivt att rätten till umgänge blir mindre beroende av rättsliga band och i högre grad en fråga om hur barnets relationer rent faktiskt ser ut. Förslaget om ändrade vårdnadsregler vid en förälders eller en särskilt förordnad vårdnadshavares dödsfall bidrar ytterligare till att stärka barnets rätt till sina sociala föräldrar. Förslaget innebär också att färre barn som förlorar en förälder eller en särskilt förordnad vårdnadshavare kommer att behöva flytta från ett hem där barnet har rotat sig och känner sig trygg.

För barn som växer upp med sociala föräldrar bör även förslaget om en utökad skyldighet att erbjuda samarbetssamtal leda till positiva konsekvenser. Det är en fördel för barnet om de vuxna som tillsammans utövar föräldraansvar för barnet kan få hjälp att nå enighet i frågor som rör barnets personliga angelägenheter.

Sammantaget bidrar förslagen till en familjerättslig reglering som bättre tillgodoser barnets behov av trygghet och barnets rätt att bibehålla och utveckla relationerna med de vuxna som barnet betraktar som sina föräldrar, oberoende av i vilken familj barnet växer upp. Det rättsliga skyddet för barns relationer till rättsliga respektive sociala föräldrar blir mer likartat, vilket är positivt för barn som lever i en annan familjekonstellation än en kärnfamilj.

Samtidigt bedömer vi att risken för att förslagen får negativa konsekvenser för andra barn är begränsad. Vi ser t.ex. inte att förslaget om ändrade talerättsregler i frågor om umgänge innebär någon större risk för ett ökat antal umgängestvister där barnets relation till den som för talan om umgänge inte är sådan att nackdelarna med en rättslig process kan vägas upp av de fördelar som ett umgänge kan ha för barnet. Med hänsyn till bland annat erfarenheterna i Finland och utfallet av vår enkätundersökning om tillämpningen av nuvarande regler om barns umgänge med andra än rättsliga föräldrar framstår den risken tvärtom som klart begränsad (se vidare avsnitt 14.7.5 och 14.10.2). Det ska vidare understrykas att i de fall det ändå sker att en talan om umgänge väcks av någon som det inte är till fördel för barnet att ha umgänge med – i värsta fall en person som kan utsätta barnet för kränkningar – ska talan avslås eftersom ett umgänge alltid måste vara till barnets bästa. I en sådan undantagssituation kan dock själva processen ha inneburit påfrestningar för barnet, utan att det vägs upp av några positiva konsekvenser ens på längre sikt. Denna risk ska samtidigt ställas mot de fördelar som redovisas ovan. Vid en sådan avvägning är det vår bedömning att fördelarna väger tyngre.

Slutligen bör uppmärksammas att en indirekt konsekvens, men likväl en mycket betydelsefull sådan, är att skyddet stärks även beträffande andra relationer som kan vara viktiga för ett barn. Förslagen innebär exempelvis en minskad risk för att relationen mellan bonussyskon upphör efter en separation eller att barnet i en sådan situation förlorar kontakten med en social förälders förälder.

16.5.3 Konsekvenser för andra enskilda

Bedömning: Förslagen bedöms få positiva konsekvenser för såväl sociala föräldrar som rättsliga föräldrar och vårdnadshavare. Förslagen bedöms också främja hbtqi-personers lika rättigheter och möjligheter.

På motsvarande sätt som för barn och unga innebär förslaget om ändrade talerättsregler i frågor om umgänge att tryggheten för sociala föräldrar ökar. Vanligtvis kommer det att vara en social förälder som barnet har en sådan relation till att den personen är att anse som en särskild umgängesperson. Till bilden hör också att det under de djupintervjuer som har ingått i vårt arbete med att kartlägga problembilden för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar, framkom att många sociala föräldrar känner en oro för hur relationen till barnet skulle påverkas av en separation eller en rättslig förälders dödsfall (se avsnitt 14.4.2). Våra förslag bör kunna dämpa den oron. Vidare kan ett stärkt skydd för relationen mellan barn och sociala föräldrar i sin tur bidra till att fler vuxna som tar ett gemensamt föräldraansvar kan göra det på mer jämlika villkor. Detta bör betraktas som en fördel för såväl sociala föräldrar som rättsliga föräldrar och vårdnadshavare.

Eftersom stjärnfamiljer[11] kan antas vara en relativt sett vanligare familjebildning bland hbtqi-personer ligger vidare i det nu sagda att förslagen bör ses som positiva ur ett hbtqi-perspektiv.

Förslaget att kommunens skyldighet att erbjuda samarbetssamtal ska omfatta fler familjekonstellationer än i dag bedöms få positiva konsekvenser för såväl sociala föräldrar som rättsliga föräldrar och

[11] Se avsnittet Vissa begrepp och förkortningar för en redogörelse av hur olika familjebegrepp används i det här betänkandet. Med *stjärnfamilj* avser vi en familjebildning som är resultatet av att fler än två personer skaffat barn tillsammans med intentionen att samtliga ska ta föräldraansvar för barnet.

vårdnadshavare. Det är till fördel för alla inblandade om fler frågor som rör barn kan lösas i samförstånd.

16.5.4 Konsekvenser för jämställdheten

Bedömning: Förslagen bedöms få positiva, om än begränsade, konsekvenser för jämställdheten mellan kvinnor och män.

Efter en separation i ett olikkönat par är det vanligare att barnet bor med sin mamma och en bonuspappa än med sin pappa och en bonusmamma (se avsnitt 14.2 och 16.4.6).

Det är därför rimligt att anta att det är något fler män än kvinnor som intar en sådan roll i förhållande till barnet att de är att anse som en särskild umgängesperson. Att barnets rätt till en sådan person stärks kan bidra till att den personen intar en mer självklar föräldraroll och tar på sig ett större ansvar i frågor som rör barnet. Detta kan i sin tur främja ett mer jämställt ansvarstagande mellan kvinnor och män, inte minst inom den ombildade familjen.

16.5.5 Konsekvenser för domstolarna

Bedömning: Förslagen bedöms få marginella konsekvenser för domstolarna. De kostnadsökningar som kan uppkomma bedöms kunna hanteras inom Sveriges Domstolars befintliga ramar.

Förslaget om ändrade talerättsregler i frågor om umgänge innebär att fler personer får rätt att väcka talan i sådana frågor. Även den som inte är rättslig förälder ska ha rätt att väcka talan, förutsatt att personen i fråga är att anse som en särskild umgängesperson.

En sådan ordning skulle kunna leda till att antalet umgängesmål i allmän domstol ökar. Samtidigt är den föreslagna talerätten avsedd för en snäv personkrets. Den ska endast tillkomma en person med vilken barnet har en relation som motsvarar den mellan barn och förälder. Till bilden hör också att det i dag är ytterst ovanligt att socialnämnderna får förfrågningar om att väcka en talan om umgänge med någon annan än en rättslig förälder. När det gäller sociala föräldrar visar vår kartläggning att det under en tidsperiod om tre år inte rör

sig om mycket mer än en handfull ärenden i hela landet (se vidare avsnitt 14.3.2). Av intresse i sammanhanget är också de erfarenheter som finns i Finland. Sedan den 1 december 2019 finns det i finsk rätt bestämmelser om umgänge som till sin innebörd motsvarar de regler som vi föreslår. Vi har haft kontakt med Helsingfors tingsrätt och av domstolen fått den återkopplingen att 2019 års lagändringar endast har medfört någon enstaka umgängesansökan per år till tingsrätten (se även avsnitt 14.7.5). Vidare bör tilläggas att vårt förslag innebär att bestämmelserna om informationssamtal och samarbetssamtal blir tillämpliga också när en talan gäller barnets umgänge med en särskild umgängesperson.

Det kan förutsättas att de nya bestämmelserna om vårdnad efter en förälders eller särskilt förordnad vårdnadshavares dödsfall kommer att tillämpas mycket sparsamt.

Sammantaget bedömer vi att förslagen inte kommer att påverka domstolarnas verksamhet annat än marginellt. De kostnadsökningar som kan uppkomma bedöms därför kunna hanteras inom befintliga ramar.

16.5.6 Konsekvenser för kommuner

Bedömning: Förslaget om att kommunen ska sörja för att fler familjekonstellationer än i dag ska kunna erbjudas samarbetssamtal får anses innebära ett visst utökat åtagande för socialnämnderna i kommunerna. Förslaget bedöms dock vara proportionerligt och syftet med förslaget kan inte uppnås på ett för den kommunala självstyrelsen mindre ingripande sätt.

Förslagen bedöms leda till marginella kostnadsökningar för kommunerna.

Kommunerna har i dag en skyldighet att sörja för att föräldrar kan erbjudas samarbetssamtal i syfte att nå enighet i frågor som gäller vårdnad, boende, umgänge och frågor som gäller barnets försörjning (5 kap. 3 § första stycket 1 socialtjänstlagen [2001:453]). Vi föreslår att skyldigheten även ska omfatta att barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson kan erbjudas sådana samtal i syfte att nå enighet i frågor som gäller umgänge och andra av barnets personliga angelägenheter. Som framgår ovan avses med en särskild umgänges-

person en person med vilken barnet har en relation som motsvarar den mellan barn och förälder.

Förslaget får anses innebära ett visst utökat åtagande för kommunerna och kan därmed ses som en mindre inskränkning i den kommunala självstyrelsen. Det är dock angeläget att samarbetssamtal finns tillgängliga för att främja möjligheterna att nå en samförståndslösning och i möjligaste mån undvika en domstolsprocess när barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson är oense i frågor om umgänge. Vidare har vi också gjort bedömningen att det är till fördel för barnet om sådana samtal också kan avse barnets personliga angelägenheter i annat än umgänge. Dessa intressen väger enligt vår uppfattning tyngre än den begränsade inskränkning i självstyrelsen som förslaget innebär. Vi bedömer därmed att den utvidgade skyldigheten att sörja för samarbetssamtal är proportionerlig. Syftet med förslaget kan inte heller uppnås på ett för den kommunala självstyrelsen mindre ingripande sätt.

I dag är det ytterst ovanligt att en social förälder vänder sig till socialnämnden med en förfrågan om att nämnden ska väcka en talan om umgänge (se avsnitt 14.3.2). En orsak till detta är rimligen att en del sociala föräldrar väljer att träda tillbaka vid en eventuell konflikt med barnets vårdnadshavare i samband med en separation. Under vårt arbete med att kartlägga problembilden för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar framkom det vidare att många sociala föräldrar i ombildade familjer inte anser att det ligger i deras roll att på samma sätt som en rättslig förälder och vårdnadshavare bestämma om barnets personliga angelägenheter (se avsnitt 14.4.2).

Mot denna bakgrund kan det antas att efterfrågan på samarbetssamtal mellan ett barns vårdnadshavare och en särskild umgängesperson kommer att vara högst begränsad. Förslaget bedöms därför inte medföra någon nämnvärd kostnadsökning för kommunerna. För de enskilda kommunerna kan det antas att antalet samarbetssamtal som följer av den utökade skyldigheten inte kommer att vara fler än att det motsvarar vad som ryms inom en årlig variation av det totala antalet samarbetssamtal.

Vi bedömer därför inte att det är nödvändigt att föreslå någon ekonomisk reglering i enlighet med den kommunala finansieringsprincipen.

Förslagen om ändrade regler om talerätt i umgängesfrågor och om vårdnad efter en förälders eller särskilt förordnad vårdnadshavares dödsfall kan för socialnämnderna innebära en marginell ökning av antalet uppdrag att utföra utredningar i frågor om vårdnad och umgänge. Å andra sidan kan det antas att antalet ärenden där en enskild begär att socialnämnden ska väcka talan om umgänge kan minska något, även om det sannolikt också i det hänseendet handlar om mycket små förändringar.

Sammantaget bedöms förslagen inte medföra annat än marginella kostnader för kommunerna.

16.5.7 Konsekvenser för Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd

Bedömning: Förslagen får vissa konsekvenser för Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd. De kostnadsökningar som kan uppkomma bedöms kunna hanteras inom myndighetens befintliga ramar.

Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd (MFoF) ansvarar för kunskapsförmedling i frågor som rör socialnämndernas familjerättsliga ärenden om bland annat barns vårdnad, boende och umgänge. Vi föreslår att myndigheten ska ges i uppdrag att genomföra informationsinsatser med målsättningen att öka kunskapen om olika regler som inkluderar sociala föräldrar och om de möjligheter som finns att på olika sätt ge sociala föräldrar ett rättsligt mandat att agera i frågor som rör barnet. Våra övriga förslag innebär dessutom att MFoF kommer att behöva se över flera av myndighetens föreskrifter och allmänna råd samt vissa handböcker och annan vägledning som myndigheten ansvarar för.

Det arbete som MFoF behöver utföra ligger i linje med det uppdrag som myndigheten har. När det gäller förslaget om informationsinsatser bör framhållas att vi ser framför oss att detta främst kommer att handla om att ta fram och samla information samt att på lämpligt sätt distribuera denna till aktörer som kommer i kontakt med familjer som innefattar sociala föräldrar, t.ex. familjerätter och intresseorganisationer. Vi bedömer inte att det är ett alternativ att sprida informationsmaterial direkt till enskilda hushåll, vilket annars

hade varit en mer kostsam åtgärd (se avsnitt 14.8). Sammantaget bedöms eventuella kostnadsökningar bli marginella och bör kunna hanteras inom befintliga ramar.

16.5.8 Andra konsekvenser

Bedömning: Förslagen bedöms inte få några nämnvärda konsekvenser för de övriga aktörer och förhållanden som anges i 14 och 15 §§ kommittéförordningen.

Vi bedömer att våra förslag inte får några nämnvärda konsekvenser för företag, andra enskilda eller andra myndigheter än de som har beskrivits ovan. Förslagen bedöms inte heller få några konsekvenser för det brottsförebyggande arbetet, sysselsättning eller offentlig service i olika delar av landet, för små företags villkor i förhållande till större företags eller för möjligheterna att nå de integrationspolitiska målen.

Förslagen är utformade med utgångspunkten att lagstiftningen ska stå i överensstämmelse med Sveriges åtaganden enligt Europakonventionen. Vi bedömer inte att några andra internationella åtaganden påverkas av de förslag som vi lämnar.

17 Författningskommentar

17.1 Förslaget till lag om ändring i föräldrabalken

1 kap. Om föräldraskapet till barn

Föräldraskap för den som har fött barnet

1 § Den som har fött ett barn, är förälder till barnet.

Paragrafen innehåller en regel om föräldraskap för den som har fött ett barn. Paragrafen anpassas utifrån att de hittillsvarande uttrycken – mor och far – utmönstras. Den hittillsvarande ordningen – att motsvarande regler återfinns i olika paragrafer – avskaffas. Paragrafen motsvarar delvis hittillsvarande 7 och 11 §§. Övervägandena finns i avsnitt 12.1.4.

I dag följer föräldraskapet för den kvinna som har fött barnet i regel av den oskrivna principen om moderskap – ”mater semper certa est” (det är alltid säkert vem som är mor) eftersom ”mater est quam gestatio demonstrat” (modern är den som födandet utvisar), jfr dock hittillsvarande 7 §. Paragrafen lagfäster denna princip.

Enligt paragrafen är den som har fött ett barn alltid förälder till barnet. Detta gäller oavsett om den som har fött barnet är en kvinna, eller en man som har ändrat könstillhörighet (jfr hittillsvarande 11 §) och oberoende av om den som har fött barnet är barnets genetiska förälder eller om barnet har tillkommit genom en assisterad befruktning med ett donerat ägg (jfr hittillsvarande 7 §).

Det står i regel klart vem som har fött ett barn. Om det i något fall inte är känt eller är oklart vem som har fött ett underårigt barn som har sin hemvist i Sverige, är socialnämnden skyldig att försöka utreda detta (2 kap. 1 §). Socialnämnden ska, om det behövs, verka för att en rättsgenetisk undersökning genomförs (2 kap. 7 §) och om en sådan undersökning inte kan komma till stånd på frivillig väg ini-

tiera ett ärende om rättsgenetisk undersökning i domstol (jfr 4 § lagen [1958:642] om rättsgenetisk undersökning vid utredning av föräldraskap). Om det på grund av socialnämndens utredning med tillräcklig säkerhet kan avgöras vem som har fött barnet, ska nämnden anmäla till Skatteverket vem som har fött barnet (2 kap. 6 § första stycket). Om Skatteverket bedömer att det genom socialnämndens utredning är visat vem som har fött barnet, ska föräldraskapet för denne registreras i folkbokföringen. Det finns därför i regel inte något behov av att i domstol pröva frågan om vem som har fött barnet. Om det i ett enskilt fall finns behov av en domstolsprövning, kan barnet väcka en fastställelsetalan om föräldraskapet enligt de allmänna reglerna i 13 kap. 2 § rättegångsbalken.

Föräldraskap för den som inte har fött barnet

Föräldraskap på grund av äktenskap

2 § Om den som har fött barnet är gift vid barnets födelse, är även maken förälder till barnet. Detsamma gäller om maken har avlidit och barnet föds inom sådan tid efter makens död att barnet kan ha tillkommit dessförinnan.

I paragrafen anges när föräldraskapet för den som inte har fött barnet följer direkt av lag på grund av den s.k. föräldraskapspresumtionen. Paragrafen anpassas utifrån att de hittillsvarande uttrycken – mor, far och förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken – utmönstras. Den hittillsvarande ordningen – att motsvarande regler återfinns i olika paragrafer – avskaffas. Paragrafen motsvarar hittillsvarande 1 §, 9 § första stycket och 11 a §. Övervägandena finns i avsnitt 12.1.4.

Den som har fött barnet är alltid förälder till barnet (1 §). Av *första meningen* framgår att också maken till den som har fött barnet är förälder till barnet, om makarna är gifta med varandra vid barnets födelse. Det krävs således inte någon fastställelse av föräldraskapet för maken till den som har fött barnet, utan föräldraskapet uppstår på grund av äktenskapet (föräldraskapspresumtionen). Föräldraskapspresumtionen gäller oavsett om makarna är olikkönade eller samkönade och även om båda eller någon av dem har ändrat könstillhörighet. Med make avses även registrerad partner (3 kap. 1 § lagen [1994:1117] om registrerat partnerskap och 2 § lagen [2009:260] om upphävande av lagen [1994:1117] om registrerat partnerskap).

Den som har fött barnet anses vara gift även om en domstol har dömt till äktenskapsskillnad men domen ännu inte har fått laga kraft när barnet föds. Föräldraskapspresumtionen gäller dock inte om det visar sig att äktenskapet är ogiltigt (se 4 kap. 2 § äktenskapsbalken). Om den som har fött barnet är omgift när barnet föds är maken i det nya äktenskapet förälder till barnet, oberoende av om barnet kan ha tillkommit i det tidigare äktenskapet (se prop. 1975/76:170 s. 164).

Föräldraskapspresumtionen gäller, enligt *andra meningen*, också när maken har avlidit och barnet föds inom sådan tid efter makens död att barnet kan ha tillkommit dessförinnan.

Ett föräldraskap som följer av äktenskap kan hävas av domstol (8 §). Makens föräldraskap kan också hävas genom att någon annan bekräftar föräldraskapet till barnet (9 §). Talan om hävande av föräldraskap får väckas av barnet eller någon av föräldrarna. En förälder ska väcka talan inom tre år från barnets födelse. Om talan har väckts efter tidsfristens utgång, får den dock tas upp till prövning om det finns synnerliga skäl. Om den som på grund av äktenskap är barnets förälder har avlidit kan talan under vissa förutsättningar föras av hans eller hennes arvingar (3 kap. 1 och 2 §§).

Om ett föräldraskap inte följer av förevarande paragraf eller om ett föräldraskap har hävts enligt 8 eller 9 §, ska föräldraskapet för den som inte har fött barnet fastställas genom bekräftelse eller dom (3 §).

Om ett barn har fötts före den 1 januari 1977 och en man enligt äldre bestämmelser ska anses vara förälder till barnet på grund av äktenskap, består mannens föräldraskap till barnet trots att han inte är förälder till barnet enligt förevarande paragraf. Detta innebär att om en frånskild kvinna har fött barn före den 1 januari 1977 och födelsen har ägt rum så kort tid efter äktenskapsskillnaden att barnet kan ha tillkommit dessförinnan, är den frånskilde mannen förälder till barnet (se prop. 1975/76:170 s. 161). Den frånskilde mannens föräldraskap kan dock, om frågan inte är rättskraftigt avgjord, hävas med tillämpning av 8 eller 9 §.

Föräldraskap på grund av fastställelse

3 § Om föräldraskap inte följer av 2 § eller om ett föräldraskap har hävts enligt 8 §, ska föräldraskapet för den som inte har fött barnet fastställas genom bekräftelse eller dom.

Föräldraskap ska dock inte fastställas om

1. den som har fött barnet har genomgått en insemination eller befruktning utanför kroppen enligt 6 eller 7 kap. lagen (2006:351) om genetisk integritet m.m. eller om den som har fött barnet har genomgått en insemination eller befruktning utanför kroppen vid en behörig inrättning i utlandet och barnet har rätt att ta del av uppgifter om spermiedonatorn,

2. den som har fött barnet varken var gift eller sambo vid tidpunkten för behandlingen, och

3. det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att barnet har tillkommit genom behandlingen.

Andra stycket hindrar inte att spermiedonatorn bekräftar föräldraskapet.

I 9 § finns bestämmelser om samtidig hävning och fastställelse av föräldraskap.

I paragrafen anges när ett föräldraskap ska fastställas för den som inte har fött barnet. Paragrafen anpassas utifrån att de hittillsvarande uttrycken – mor, far och förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken – utmönstras. Den hittillsvarande ordningen – att motsvarande regler återfinns i olika paragrafer och att reglerna blir tillämpliga för vissa föräldrar genom hänvisning – avskaffas (jfr 8 § första stycket). Paragrafen motsvarar i huvudsak hittillsvarande 3 och 12 §§. Fjärde stycket saknar motsvarighet i hittillsvarande 1 kap. Övervägandena finns i avsnitt 12.1.4.

Om den som har fött barnet är gift när barnet föds blir maken förälder till barnet. Detsamma gäller om maken har avlidit och barnet föds inom sådan tid efter makens död att barnet kan ha tillkommit dessförinnan (2 §). I alla andra fall ska föräldraskapet för den som inte har fött barnet, enligt *första stycket*, fastställas genom bekräftelse eller dom. Föräldraskapet för barnets andra förälder ska också fastställas genom bekräftelse eller dom om ett föräldraskap som har uppkommit på grund av äktenskap har hävts (8 §). Bestämmelsen överensstämmer med vad som gäller enligt hittillsvarande 3 § första stycket och 12 § första stycket (se prop. 1975/76:170 s. 165, prop. 2004/06:137 s. 55 och prop. 2020/21:176 s. 75).

Socialnämnden har en långtgående skyldighet att försöka utreda och fastställa föräldraskapet för barnets andra förälder. Utredningsskyldigheten gäller när ett barn som inte har fyllt 18 år och som har sin hemvist i Sverige inte har någon andra förälder på grund av äktenskap eller fastställelse (2 kap. 2 §). Socialnämnden kan också ha en utredningsskyldighet när det redan finns någon som på grund av

äktenskap är förälder till barnet. Socialnämnden ska utreda om någon annan än maken är förälder till ett barn som inte har fyllt 18 år och som har sin hemvist i Sverige, om maken eller en vårdnadshavare begär det och det är lämpligt (2 kap. 10 §). Om det krävs med hänsyn till barnets bästa och övriga omständigheter, kan socialnämnden även inleda en utredning i andra situationer än de som uttryckligen nämns i paragrafen (se prop. 1975/76:170 s. 321).

Av *andra stycket* följer att föräldraskap i vissa fall inte ska fastställas. Bestämmelsen tar sikte på situationen att någon har genomgått en assisterad befruktning som ensamstående i syfte att bli barnets enda förälder. För att undantagsregeln ska bli tillämplig krävs för det första att den som har fött barnet antingen har genomgått en insemination eller befruktning utanför kroppen inom svensk hälso- och sjukvård eller att den som har fött barnet har genomgått en insemination eller befruktning utanför kroppen vid en behörig inrättning i utlandet och barnet har rätt att ta del av uppgifter om spermiedonatorn.

Villkoren för behandlingar inom svensk hälso- och sjukvård finns i 6 och 7 kap. lagen (2006:351) om genetisk integritet m.m. Om den som har fött barnet har genomgått en insemination ska den ha utförts på ett offentligt finansierat sjukhus, eller på en annan vårdinrättning som har fått tillstånd av Inspektionen för vård och omsorg, under överinseende av läkare med specialistkompetens i gynekologi och obstetrik. En befruktning utanför kroppen ska ha utförts på ett universitetssjukhus. Om en assisterad befruktning visserligen har utförts på ett offentligt finansierat sjukhus eller universitetssjukhus men läkaren av någon anledning inte har fullgjort den särskilda prövning som lagen om genetisk integritet m.m. kräver, hindrar dock detta inte att bestämmelsen blir tillämplig.

När det gäller en behandling som har genomförts utomlands ska inrättningens behörighet följa av föreskrifter i det aktuella landet eller där tydligt framgå på annat sätt, exempelvis genom att inrättningen har tillstånd att utföra assisterade befruktningar. Behörigheten måste också omfatta den typ av behandling som har utförts i det enskilda fallet, exempelvis en insemination med donerade spermier. Att barnet har rätt att ta del av uppgifter om spermiedonatorn innebär att barnet, genom inrättningen eller på annat sätt, ska kunna hämta in grundläggande information om donatorns identitet, exempelvis donatorns namn. Kravet på att barnet ska ha rätt till informa-

tion om sitt genetiska ursprung är uppfyllt även om informationen blir tillgänglig för barnet först när han eller hon har uppnått viss ålder eller mognad.

Undantagsregeln gäller inte om den som har fött barnet har genomfört en heminsemination. I dessa fall ska föräldraskapet fastställas för spermiedonatorn.

För det andra krävs det att den som har fött barnet varken var gift eller sambo vid tidpunkten för behandlingen (jfr 1 kap. 5 § lagen om genetisk integritet m.m.). Bestämmelser i lag med anknytning till äktenskap och makar tillämpas på motsvarande sätt på registrerat partnerskap och registrerad partner (3 kap. 1 § andra stycket lagen [1994:1117] om registrerat partnerskap och 2 § lagen [2009:260] om upphävande av lagen [1994:1117] om registrerat partnerskap). Den som har fött barnet får således inte heller vara registrerad partner.

För det tredje krävs det att det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att barnet har tillkommit genom den aktuella behandlingen. Om sambandet mellan inseminationen eller befruktningen utanför kroppen och graviditeten inte är sannolikt, ska i stället föräldraskapet för barnets andra förälder fastställas enligt 4–7 §§.

Socialnämnden, som ska utreda om förutsättningarna är uppfyllda, kan hämta in behövliga uppgifter från den som har fött barnet och, med dennes samtycke, från hälso- och sjukvården, men också från andra personer som kan lämna uppgifter av betydelse för utredningen. Vid bedömningen av om det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att barnet har tillkommit genom behandlingen, kan socialnämnden jämföra inhämtade uppgifter med bland annat den beräknade konceptionstiden. Frågan om konceptionstiden avgörs från fall till fall med beaktande av barnets utvecklingsgrad vid födelsen (se vidare kommentaren till 6 §).

Bestämmelsen överensstämmer med vad som gäller enligt hittillsvarande 3 § andra stycket och 12 § andra stycket (se prop. 2014/15:127 s. 24 och 25 och prop. 2017/18:155 s. 66).

Om socialnämnden kommer fram till att förutsättningarna ovan är uppfyllda, ska det inte fastställas något föräldraskap. Nämnden ska då lägga ner en påbörjad föräldraskapsutredning (2 kap. 9 § tredje stycket).

Av *tredje stycket* framgår att det är möjligt för en spermiedonator att frivilligt bekräfta föräldraskapet för ett barn som har tillkommit genom en assisterad befruktning av en ensamstående. Villkoren för

en bekräftelse framgår av 5 §. Bekräftelsen ska vara skriftlig. Om bekräftelsen avser ett barn som inte har fyllt 18 år ska den göras vid ett personligt besök hos socialnämnden och skriftligen godkännas av den som har fött barnet, en särskilt förordnad vårdnadshavare eller en tillfällig vårdnadshavare för barnet. Bekräftelsen ska även godkännas av socialnämnden. Om bekräftelsen avser ett barn som har fyllt 18 år ska bekräftelsen vara bevittnad av två personer och skriftligen godkännas av barnet självt. Om dessa krav har iakttagits, är det fastställt att spermiedonatorn är förälder till barnet. Bestämmelsen överensstämmer med vad som gäller enligt hittillsvarande 3 § tredje stycket och 12 § tredje stycket (se prop. 2014/15:127 s. 25 och prop. 2017/18:155 s. 66).

Fjärde stycket innehåller en upplysning om att det i 9 § finns bestämmelser om hävande av en makes föräldraskap genom någon annans bekräftelse av föräldraskapet, s.k. trepartsbekräftelse.

Fastställande av föräldraskap genom bekräftelse

4 § En bekräftelse av föräldraskap får göras digitalt i ett särskilt system som tillhandahålls av den myndighet som regeringen bestämmer, om

1. den som har fött barnet och den som ska lämna bekräftelsen har fyllt 18 år och är folkbokförda i Sverige vid barnets födelse, och
2. barnet är folkbokfört i Sverige när bekräftelsen lämnas.

Bekräftelsen ska godkännas digitalt av den som har fött barnet.

Bekräftelsen ska lämnas och godkännas senast 14 dagar efter barnets födelse.

Regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer kan med stöd av 8 kap. 7 § regeringsformen meddela närmare föreskrifter om hur en digital bekräftelse ska lämnas och godkännas.

Paragrafen innehåller bestämmelser om digital bekräftelse av föräldraskap. Paragrafen anpassas utifrån att de hittillsvarande uttrycken – mor, far och förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken – utmönstras. Den hittillsvarande ordningen – att motsvarande regler återfinns i olika paragrafer och att reglerna blir tillämpliga för vissa föräldrar genom hänvisning – avskaffas (jfr 8 § första stycket, 9 § tredje stycket, 13 § andra stycket och 14 § andra stycket). Paragrafen motsvarar i huvudsak hittillsvarande 4 a §. Övervägandena finns i avsnitt 12.1.4.

I *första stycket* anges i vilka fall en digital bekräftelse kan göras. Enligt *första punkten* förutsätter digital bekräftelse att både den som har fött barnet och den som ska lämna bekräftelsen har fyllt 18 år och är folkbokförda i Sverige. Dessa förutsättningar ska vara uppfyllda redan när barnet föds. Enligt *andra punkten* förutsätter digital bekräftelse vidare att barnet är folkbokfört i Sverige vid tidpunkten för bekräftelsen. Det innebär att det inte finns någon möjlighet att bekräfta ett föräldraskap digitalt före barnets födelse. Att bekräftelsen får göras i ett särskilt system som tillhandahålls av den myndighet som regeringen bestämmer innebär att en digital bekräftelse måste göras i enlighet med de villkor som uppställs i det särskilda systemet och att det inte är möjligt att göra en digital bekräftelse på annat sätt, t.ex. genom att skicka ett e-postmeddelande. Bestämmelsen överensstämmer med vad som gäller enligt hittillsvarande 4 a § första stycket (se prop. 2020/21:176 s. 77). Uttrycket ”är myndiga” ersätts med ”har fyllt 18 år”, vilket inte innebär någon ändring i sak.

Av *andra stycket* framgår att en digital bekräftelse ska godkännas digitalt av den som har fött barnet. Ett sådant godkännande är en förutsättning för att bekräftelsen ska vara rättsligt giltig. Till skillnad från en bekräftelse som görs hos socialnämnden enligt 5 § kan en särskilt förordnad vårdnadshavare eller en tillfällig vårdnadshavare inte godkänna bekräftelsen i stället för den som har fött barnet. Något krav på socialnämndens godkännande finns inte (jfr 5 §). Bestämmelsen överensstämmer med vad som gäller enligt hittillsvarande 4 a § andra stycket (se prop. 2020/21:176 s. 77).

Enligt *tredje stycket* måste en digital bekräftelse lämnas och godkännas senast 14 dagar efter barnets födelse. Möjligheten att göra en bekräftelse digitalt faller därefter bort. För att en bekräftelse av föräldraskapet till ett barn ska kunna göras digitalt måste barnet alltså ha folkbokförts i Sverige inom sådan tid att en bekräftelse kan lämnas och godkännas inom fristen. Bestämmelsen överensstämmer med vad som gäller enligt hittillsvarande 4 a § tredje stycket (se prop. 2020/21:176 s. 77).

I *fjärde stycket* finns en upplysning om regeringens och annan myndighets möjlighet att meddela närmare föreskrifter om hur en digital bekräftelse ska göras. Bestämmelsen överensstämmer med vad som gäller enligt hittillsvarande 4 a § fjärde stycket (se prop. 2020/21:176 s. 77).

Ett föräldraskap som har fastställts genom bekräftelse kan hävas av domstol (10 §). Talan om hävande av föräldraskap får väckas av barnet eller någon av föräldrarna. En förälder ska väcka talan inom tre år från det att bekräftelsen lämnades. Om talan har väckts efter tidsfristens utgång, får den dock tas upp till prövning om det finns synnerliga skäl (3 kap. 1 och 2 §§).

5 § En bekräftelse av föräldraskap till ett barn som inte har fyllt 18 år görs, om det inte redan har bekräftats digitalt enligt 4 §, skriftligen vid ett personligt besök hos socialnämnden. Bekräftelsen ska skriftligen godkännas av socialnämnden och av den som har fött barnet eller en särskilt förordnad vårdnadshavare eller en tillfällig vårdnadshavare för barnet. Socialnämnden får lämna sitt godkännande endast om det kan antas att föräldraskapet för den som har lämnat bekräftelsen inte senare kan komma att hävas enligt 10 §. Socialnämnden får i enskilda fall medge undantag från kravet på personligt besök, om det finns särskilda skäl.

Bekräftelsen får göras även före barnets födelse. Socialnämnden får dock inte godkänna bekräftelsen förrän barnet har fötts.

En bekräftelse av föräldraskap till ett barn som har fyllt 18 år görs skriftligen och ska bevittnas av två personer. Bekräftelsen ska skriftligen godkännas av barnet självt.

I paragrafen finns bestämmelser om bekräftelse av föräldraskap. Paragrafen anpassas utifrån att de hittillsvarande uttrycken – mor, far och förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken – utmönstras. Den hittillsvarande ordningen – att motsvarande regler återfinns i olika paragrafer och att reglerna blir tillämpliga för vissa föräldrar genom hänvisning – avskaffas (jfr 8 § första stycket, 9 § tredje stycket, 13 § andra stycket och 14 § andra stycket). Paragrafen motsvarar i huvudsak hittillsvarande 4 §. Övervägandena finns i avsnitt 12.1.4.

Föräldraskapet för den som inte har fött barnet kan under vissa förutsättningar fastställas genom bekräftelse. I *första stycket* finns regler om bekräftelse av föräldraskap som avser barn under 18 år. Om barnets föräldraskap inte redan har bekräftats digitalt enligt 4 §, ska en sådan bekräftelse lämnas vid ett personligt besök hos socialnämnden. Socialnämnden kan i enskilda fall medge undantag från kravet på personligt besök, om det finns särskilda skäl. Särskilda skäl kan t.ex. finnas om den enskilde på grund av sjukdom inte har möjlighet att komma till socialnämnden eller i särskilda fall när den enskilde befinner sig utomlands. Ett undantag från kravet på person-

ligt besök bör förutsätta att socialnämnden på annat sätt kan säkerställa identiteten på den som lämnar bekräftelsen (se prop. 2020/21:176 s. 76).

För att bekräftelsen ska vara giltig till formen krävs för det första att den görs skriftligen. Bekräftelsen är en personlig rättshandling som måste fullgöras av föräldern själv. Föräldern måste vidare ha rättskapacitet. Även en underårig förälder bör dock kunna bekräfta sitt föräldraskap. Det avgörande är om han eller hon kan bedöma bekräftelsens innebörd och dess konsekvenser (se SvJT 1930 ref. s. 17 och SvJT 1963 ref. s. 54). Om föräldern saknar förmåga att bedöma handlingen måste föräldraskapsfrågan avgöras i domstol.

För det andra krävs det att förälderns bekräftelse skriftligen godkänns av den som har fött barnet, en särskilt förordnad vårdnadshavare eller en tillfällig vårdnadshavare för barnet. Den som har fött barnet bör kunna godkänna bekräftelsen även som underårig. Det avgörande är om den som har fött barnet kan bedöma rättshandlingens innebörd och dess konsekvenser (jfr SvJT 1930 ref. s. 17 och SvJT 1963 ref. s. 54). Om den som har fött barnet saknar förmåga att bedöma handlingen måste föräldraskapsfrågan avgöras i domstol.

För att en bekräftelse ska bli giltig krävs för det tredje att bekräftelsen skriftligen godkänns av socialnämnden. I förhållande till hittillsvarande bestämmelse tydliggörs att socialnämnden ska lämna sitt godkännande endast om det kan antas att föräldraskapet för den som har lämnat bekräftelsen inte senare kan komma att hävas. Ett bekräftat föräldraskap ska hävas om det genom en rättsgenetisk undersökning eller på annat sätt är utrett att barnet inte har tillkommit med spermier från den som har lämnat bekräftelsen (10 § första stycket). Om det är sannolikt att barnet har tillkommit genom en insemination eller befruktning utanför kroppen som har genomförts med spermier från någon annan än den som har lämnat bekräftelsen ska ett bekräftat föräldraskap hävas om den som lämnat bekräftelsen inte har samtyckt till behandlingen, föräldrarna varken var gifta eller sambor vid tidpunkten för behandlingen, eller behandlingen varken har utförts enligt 6 eller 7 kap. lagen (2006:351) om genetisk integritet m.m. eller vid en behörig inrättning i utlandet och barnet har rätt att ta del av uppgifter om spermiedonatorn (10 § andra stycket). För att kunna bedöma föräldraskapsfrågan måste alltså socialnämndens utredning med tillräcklig säkerhet visa att föräldraskapet för den som har lämnat bekräftelsen inte senare kan komma att hävas. Själva bekräftelsen har normalt ett betydande bevisvärde.

Närmast bör det vara den tjänsteman vid socialnämnden som har hand om föräldraskapsutredningen som har ansvar att kontrollera att det inte finns något som talar mot att den som har lämnat bekräftelsen verkligen är förälder till barnet (jfr prop. 1969:124 s. 83).

Om det brister i något av de angivna formkraven är bekräftelsen ogiltig. En brist i formen kan inte botas efter det att den som har lämnat bekräftelsen har avlidit (se rättsfallet NJA 1957 s. 300). En föräldraskapsbekräftelse bör också kunna förklaras ogiltig på avtalsrättslig grund, det vill säga på grund av till exempel tvång, förledande eller villfarelse (jfr lagen [1915:218] om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område, prop. 1917:33 s. 68, 69 och 98, prop. 1949:93 s. 92 och rättsfallet NJA 1965 s. 333).

Av *andra stycket* framgår att en bekräftelse av föräldraskapet kan ske före barnets födelse. Till skillnad från hittillsvarande ordning framgår det uttryckligen av bestämmelsen att socialnämnden inte ska godkänna föräldraskapsbekräftelsen förrän barnet är fött. Bestämmelsen överensstämmer med regeln i 3 kap. 10 § tredje stycket om att en domstol inte slutligt får pröva en talan om fastställelse av föräldraskap före barnets födelse.

Vad som gäller för bekräftelse av föräldraskap till ett barn som har fyllt 18 år framgår av *tredje stycket*. För en sådan bekräftelse gäller att bekräftelsen ska vara skriftlig, bevittnad av två personer och skriftligen godkänd av barnet. I dessa fall görs bekräftelsen utan socialnämndens medverkan. Bestämmelsen överensstämmer med vad som gäller enligt hittillsvarande 4 § tredje stycket (se prop. 2020/21:176 s. 76).

Ett föräldraskap som har fastställts genom bekräftelse kan hävas av domstol (10 §). Talan om hävande av föräldraskap får väckas av barnet eller någon av föräldrarna. En förälder ska väcka talan inom tre år från det att bekräftelsen lämnades. Om talan har väckts efter tidsfristens utgång, får den dock tas upp till prövning om det finns synnerliga skäl (3 kap. 1 och 2 §).

Fastställande av föräldraskap genom dom

6 § Rätten ska genom dom fastställa att en person är förälder till barnet om

1. det genom en rättsgenetisk undersökning är utrett att barnet har tillkommit med personens spermier,

2. det är utrett att personen har haft samlag med den som har fött barnet under den tid då barnet kan ha tillkommit och det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att barnet har tillkommit genom samlaget, eller

3. det är utrett att en insemination eller befruktning utanför kroppen har utförts med personens spermier under den tid då barnet kan ha tillkommit och det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att barnet har tillkommit genom behandlingen.

Föräldraskapet kan inte fastställas genom dom för en person som har donerat spermier enligt 6 eller 7 kap. lagen (2006:351) om genetisk integritet m.m. eller till en behörig inrättning i utlandet om mottagaren av spermierna var någon annan än donatorns make eller sambo.

Om ett föräldraskap kan fastställas enligt 7 §, ska den paragrafen tillämpas i stället för denna paragraf.

I paragrafen anges förutsättningarna för fastställande av föräldraskap genom dom för den som har bidragit med spermier till ett barns tillkomst. Paragrafen anpassas utifrån att de hittillsvarande uttrycken – mor och far – utmönstras. Den hittillsvarande ordningen – att motsvarande regler återfinns i olika paragrafer och att reglerna blir tillämpliga för vissa föräldrar genom hänvisning – avskaffas (jfr 8 § första stycket, 13 § första stycket och 14 § första stycket). Paragrafen motsvarar delvis hittillsvarande 5 §. Övervägandena finns i avsnitt 12.1.4.

I *första stycket* anges förutsättningarna för fastställande av föräldraskap genom dom för den som har bidragit med sina spermier till barnets tillkomst och alltså är barnet genetiska förälder.

Enligt *första punkten* ska rätten fastställa att en person är förälder till barnet om det genom en rättsgenetisk undersökning är utrett att barnet har tillkommit med dennes spermier. En rättsgenetisk undersökning som initierats av socialnämnden eller beslutats av domstol utförs av Rättsmedicinalverket (1 § förordningen (1969:624) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av föräldraskap). Det finns dock inte något hinder mot att fastställa barnets föräldraskap utifrån en rättsgenetisk undersökning som utförts av en privat aktör. Det avgörande är domstolens bedömning av undersökningens tillförlitlighet. Bestämmelsen tillämpas både när barnet har tillkommit genom samlag och när barnet har tillkommit genom en assisterad befruktning (jfr dock tredje stycket). Till skillnad från hittillsvarande ordning tillämpas bestämmelsen också om den som har fött barnet har genomgått en assisterad befruktning med sin makes eller sambos spermier. Rätten ska således fastställa att maken eller sambon är för-

älder till barnet även om dennes samtycke till behandlingen i ett undantagsfall saknas. Bestämmelsen gäller bara för barn som har tillkommit efter den 30 juni 2005. För barn som har tillkommit dessförinnan gäller hittillsvarande 5 § i sin äldre lydelse (se prop. 2004/05:137 s. 64).

I vissa situationer är det inte möjligt att fastställa föräldraskapet för barnets andra förälder genom en rättsgenetisk undersökning, t.ex. på grund av att den utpekade föräldern befinner sig på okänd ort och en sådan undersökning därför inte har kunnat genomföras. Enligt *andra punkten* kan i en sådan situation föräldraskapet för den som inte har fött barnet fastställas om det är utrett att personen har haft samlag med den som har fött barnet under den tid då barnet kan ha tillkommit och det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att barnet har tillkommit genom samlaget.

Om barnet har tillkommit genom en insemination eller befruktning utanför kroppen gäller i stället enligt *tredje punkten* att föräldraskapet ska fastställas om det är utrett att behandlingen har utförts med personens spermier under den tid då barnet kan ha tillkommit och det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att barnet har tillkommit genom behandlingen. Till skillnad från hittillsvarande ordning tillämpas bestämmelsen även om den som har fött barnet har genomgått en insemination eller befruktning utanför kroppen med sin makes eller sambos spermier (jfr tredje stycket). Rätten kan alltså fastställa att maken eller sambon är förälder till barnet även om dennes samtycke till behandlingen i undantagsfall saknas.

Frågan om tiden under vilken barnet kan ha tillkommit, konceptionstiden, får bedömas från fall till fall med beaktande av bland annat barnets utvecklingsgrad vid födelsen. Tabeller för beräknande av konceptionstiden baserat på födelsevikt respektive ultraljudsmätning finns bifogat Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöds föreskrifter och allmänna råd om socialnämndens utredning och fastställande av faderskap eller föräldraskap samt om socialnämndens utredning när barn har kommit till genom assisterad befruktning av ensamstående (HSLF-FS 2021:64, bilaga 3 och 4). Anvisningar för tillämpning av tabellerna finns i Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöds handbok Att utreda och fastställa faderskap eller föräldraskap (Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd, 2021).

Enligt *andra stycket* kan föräldraskap inte fastställas genom dom för den som har donerat spermier till någon annan än sin make eller sambo förutsatt att donationen har genomförts inom svensk hälso- och sjukvård eller till en behörig inrättning i utlandet. Jämfört med hittillsvarande ordning är det alltså inte längre möjligt att föra en föräldraskapstalan mot en spermiedonator som har donerat spermier till en behörig inrättning utomlands. Det finns dock inte något som hindrar att spermiedonatorn frivilligt bekräftar föräldraskapet till barnet förutsatt att det inte finns någon annan som ska anses som barnets andra förälder (jfr 2, 3 och 7 §§). En sådan bekräftelse måste alltid godkännas av den som har fött barnet eller, om barnet har fyllt 18 år, av barnet självt (5 §).

Av *tredje stycket* framgår att bestämmelserna i förevarande paragraf inte tillämpas om den som har fött barnet har genomgått en assisterad befruktning med andra spermier än sin makes eller sambos och föräldraskapet för maken eller sambon kan fastställas på grund av hans eller hennes samtycke till behandlingen. I sådant fall tillämpas i stället 7 §. För att ett föräldraskap ska kunna fastställas på grund av makens eller sambons samtycke krävs att behandlingen antingen har genomförts inom svensk hälso- och sjukvård eller att behandlingen har genomförts vid en behörig inrättning i utlandet och barnet har rätt att ta del av uppgifter om spermiedonatorn. Det ska dessutom, med hänsyn till samtliga omständigheter, vara sannolikt att barnet har tillkommit genom behandlingen (se 7 §).

7 § Om den som har fött barnet har genomgått en insemination eller befruktning utanför kroppen med samtycke av sin make eller sambo och behandlingen har genomförts med spermier från någon annan än maken eller sambon, ska rätten genom dom fastställa att den som har lämnat samtycket är barnets förälder om

1. behandlingen har utförts enligt 6 eller 7 kap. lagen (2006:351) om genetisk integritet m.m. eller behandlingen har utförts vid en behörig inrättning i utlandet och barnet har rätt att ta del av uppgifter om spermiedonatorn, och

2. det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att barnet har tillkommit genom behandlingen.

I paragrafen anges när föräldraskap ska fastställas genom dom för en make eller sambo som har samtyckt till sin partners assisterade befruktning när behandlingen har genomförts med andra spermier

än makens eller sambons. Paragrafen anpassas utifrån att de hittillsvarande uttrycken – mor, far och förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken – utmönstras. Den hittillsvarande ordningen – att motsvarande regler återfinns i olika paragrafer och att reglerna blir tillämpliga för vissa föräldrar genom hänvisning – avskaffas (jfr 13 § första stycket och 14 § första stycket). Paragrafen motsvarar delvis hittillsvarande 8 § och 9 § andra stycket. Övervägandena finns i avsnitt 12.1.4.

Föräldraskap genom dom ska i regel fastställas för den som har bidragit med sina spermier till barnets tillkomst (6 §). Om den som har fött barnet har genomgått en insemination eller en befruktning utanför kroppen kan dock, under vissa omständigheter, föräldraskap i stället fastställas för någon annan. En första förutsättning är att den som har fött barnet var gift eller sambo med den som ska fastställas som förälder när inseminationen eller befruktningen utanför kroppen genomfördes och att maken eller sambon har samtyckt till behandlingen. Med make avses även registrerad partner (3 kap. 1 § lagen [1994:1117] om registrerat partnerskap och 2 § lagen [2009:260] om upphävande av lagen [1994:1117] om registrerat partnerskap). Om barnet har tillkommit genom en insemination ska samtycket avse inseminationen. Om barnet har tillkommit genom en befruktning utanför kroppen ska samtycket avse behandlingen, dvs. även införandet av det befruktade ägget i kroppen. Samtycket behöver inte vara skriftligt utan kan även ha lämnats muntligen. Om det i ett sådant fall senare skulle uppstå tvist om huruvida samtycke verkligen har lämnats, får frågan i sista hand prövas av domstol. Avgörande vid denna prövning bör vara om maken eller sambon har gett uttryck för en vilja att ta på sig det rättsliga ansvaret som förälder till det blivande barnet och detta har framförts till den som har fött barnet eller till den ansvariga läkaren (se prop. 1984/85:2 s. 20, prop. 1987/88:160 s. 21 och prop. 2017/18:155 s. 67 och 68).

Ytterligare en förutsättning är enligt *första punkten* att behandlingen har utförts inom svensk hälso- och sjukvård eller att behandlingen har utförts vid en behörig inrättning i utlandet och barnet har rätt att ta del av uppgifter om spermiedonatorn. Inrättningens behörighet ska följa av föreskrifter i det aktuella landet eller där tydligt framgå på annat sätt, exempelvis genom att inrättningen har tillstånd att utföra assisterade befruktningar. Behörigheten måste också omfatta den typ av behandling som har utförts i det enskilda fallet, exempelvis en insemination med donerade spermier. Att barnet har

rätt att ta del av uppgifter om spermiedonatorn innebär att barnet, genom inrättningen eller på annat sätt, ska kunna hämta in grundläggande information om donatorns identitet, exempelvis donatorns namn. Kravet på att barnet ska ha rätt till information om sitt genetiska ursprung är uppfyllt även om informationen blir tillgänglig för barnet först när han eller hon har uppnått viss ålder eller mognad (se prop. 2017/18:155 s. 66).

Slutligen krävs enligt *andra punkten* att det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att barnet har tillkommit genom behandlingen.

Om någon av förutsättningarna ovan brister, kan makens eller sambons samtycke inte utgöra grund för föräldraskap. Detta innebär exempelvis att samtycke till en heminsemination aldrig kan utgöra grund för föräldraskap. I dessa fall ska i stället föräldraskapet för spermiedonatorn fastställas (se 6 § och prop. 2017/18:155 s. 68).

Paragrafen gäller bara för barn som har tillkommit efter den 31 december 2018. För barn som har tillkommit dessförinnan gäller den tidigare upphävda 6 § och hittillsvarande 8 § i sin äldre lydelse. För ett sådant barn kan alltså samtycke utgöra grund för faderskap för en man som inte är den genetiska fadern även om barnet har tillkommit genom heminsemination eller genom en assisterad befruktning i utlandet som har utförts vid en obehörig inrättning eller med hjälp av en anonym spermiedonator.

Hävande av ett föräldraskap som har uppkommit på grund av äktenskap

8 § Rätten ska häva föräldraskapet för en make som är förälder enligt 2 §, om

1. det genom en rättsgenetisk undersökning är utrett att barnet inte har tillkommit med makens spermier,

2. det är utrett att den som har fött barnet har haft samlag med någon annan än maken under den tid då barnet kan ha tillkommit och det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att barnet har tillkommit genom samlaget, eller

3. barnet har tillkommit före äktenskapet eller när makarna levde åtskilda och det inte är sannolikt att makarna har haft samlag med varandra under den tid då barnet kan ha tillkommit.

Första stycket gäller inte om det är sannolikt att barnet har tillkommit genom en insemination eller befruktning utanför kroppen som har genomförts med spermier från någon annan än maken. Rätten ska i en sådan situation häva föräldraskapet för maken om

1. maken inte har samtyckt till behandlingen,
2. föräldrarna varken var gifta eller sambor vid tidpunkten för behandlingen, eller
3. behandlingen varken har utförts enligt 6 eller 7 kap. lagen (2006:351) om genetisk integritet m.m. eller vid en behörig inrättning i utlandet och barnet har rätt att ta del av uppgifter om spermiedonatorn.

I paragrafen finns bestämmelser om hävande av föräldraskap som har uppkommit på grund av äktenskap (föräldraskapspresumtionen). Paragrafen anpassas utifrån att de hittillsvarande uttrycken – mor, far och förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken – utmönstras. Den hittillsvarande ordningen – att motsvarande regler återfinns i olika paragrafer och att reglerna blir tillämpliga för vissa föräldrar genom hänvisning – avskaffas (jfr 8 § första stycket). Paragrafen motsvarar delvis hittillsvarande 2 § första stycket, 9 a § första stycket, 11 b § och 11 c §. Övervägandena finns i avsnitt 12.1.4.

Den som har fött ett barn är förälder till barnet (1 §). Om den som har fött barnet är gift vid barnets födelse, är även maken förälder till barnet (föräldraskapspresumtionen). Detsamma gäller om maken har avlidit och barnet föds inom sådan tid efter makens död att barnet kan ha tillkommit dessförinnan (2 §).

Föräldraskapspresumtionen bygger på antagandet att maken till den som har fött barnet antingen är den som har bidragit med sina spermier till barnets tillkomst (jfr 6 §) eller har samtyckt till sin partners assisterade befruktning med donerade spermier och behandlingen har utförts inom svensk hälso- och sjukvård eller vid en behörig inrättning i utlandet och barnet har rätt att ta del av uppgifter om spermiedonatorn (jfr 7 §). Om antagandet visar sig vara felaktigt följer det av förevarande paragraf att makens föräldraskap ska hävas.

I *första stycket* behandlas förutsättningarna för att häva makens föräldraskap när det visar sig att barnet inte har tillkommit med makens spermier (jfr andra stycket). Vid misstanke om att en make inte är barnets genetiska förälder finns det i regel möjlighet att göra en rättsgenetisk undersökning (se 2 kap. 7 § och 2 § lagen [1958:642] om rättsgenetisk undersökning vid utredning av föräldraskap). Enligt *första punkten* ska ett föräldraskap som följer av föräldraskapspresumtionen hävas om det genom en sådan undersökning är utrett att maken inte är barnets genetiska förälder. Det är inte nödvändigt att undersökningen alltid omfattar maken. Det väsentliga är att maken genom undersökningen kan uteslutas som förälder till barnet. Om

maken befinner sig på okänd ort, kan undersökningen således i stället avse endast barnet, den som har fött barnet och den som kan antas ha bidragit med sina spermier till barnets tillkomst. En rättsgenetisk undersökning som initierats av socialnämnden eller beslutats av domstol utförs av Rättsmedicinalverket (1 § förordningen [1969:624] om rättsgenetisk undersökning vid utredning av föräldraskap). Det finns dock inte något hinder mot att fastställa barnets föräldraskap utifrån en rättsgenetisk undersökning som utförts av en privat aktör. Det avgörande är domstolens bedömning av undersökningens tillförlitlighet.

I vissa situationer kan det vara omöjligt att genomföra en rättsgenetisk undersökning, t.ex. på grund av att både maken och den som antas vara barnets förälder i stället för maken befinner sig på okänd ort. Enligt *andra punkten* ska i en sådan situation föräldraskapet för maken hävas om det är utrett att den som har fött barnet har haft samlag med någon annan än maken under den tid då barnet kan ha tillkommit och det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att barnet har tillkommit genom samlaget. Bestämmelsen överensstämmer med förutsättningarna för att fastställa någon som förälder i ett mål om fastställande av föräldraskap (se 6 § första stycket 2). Detta gör det enkelt att behandla frågan om hävande av makens föräldraskap och fastställande av föräldraskap för någon annan i samma mål. Bestämmelsen överensstämmer med vad som gäller enligt hittillsvarande 2 § första stycket 1 och 11 b § första stycket 1 (se prop. 1975/76:170 s. 165 och prop. 2020/21:176 s. 81).

Föräldraskapet för maken ska vidare, enligt *tredje punkten*, hävas om barnet har tillkommit före äktenskapet eller när makarna levde åtskilda och det inte är sannolikt att makarna har haft samlag med varandra under den tid då barnet kan ha tillkommit. Behovet av att använda sig av denna grund för att häva makens föräldraskap kan uppkomma om det inte är möjligt att genomföra en rättsgenetisk undersökning och det dessutom är förenat med svårigheter att utreda vem den som har fött barnet har haft samlag med i stället för maken. Det är den som påstår att makarna inte har levt ihop som har bevisbördan för sitt påstående, exempelvis kan en make åberopa ett utdrag ur folkbokföringen som visar att makarna var skrivna på skilda adresser under konceptionstiden. Frågan om konceptionstiden avgörs från fall till fall med beaktande av barnets utvecklingsgrad vid födelsen (se vidare kommentaren till 6 §). Bestämmelsen överens-

stämmer med vad som gäller enligt hittillsvarande 2 § första stycket 3 och 11 b § första stycket 3 (se prop. 1975/76:170 s. 303 och prop. 2020/21:176 s. 81).

Av *andra stycket* framgår att bestämmelserna i första stycket inte tillämpas om det är sannolikt att barnet har tillkommit genom en insemination eller befruktning utanför kroppen som har genomförts med spermier från någon annan än maken. Makens föräldraskap ska i en sådan situation inte hävas på grund av att denne inte har bidragit med sina spermier till behandlingen. Av *första punkten* framgår att makens föräldraskap i stället ska hävas om han eller hon inte har samtyckt till behandlingen. Enligt *andra punkten* ska makens föräldraskap också hävas om maken varken var gift eller sambo med den som har fött barnet vid tidpunkten för behandlingen. Vidare ska makens föräldraskap enligt *tredje punkten* hävas om behandlingen varken har utförts inom svensk hälso- och sjukvård eller vid en behörig inrättning i utlandet och barnet har rätt att ta del av uppgifter om spermiedonatorn. Detta innebär att makens föräldraskap t.ex. ska hävas om det är sannolikt att barnet har tillkommit genom en heminsemination eller genom en assisterad befruktning i utlandet med en anonym spermiedonator.

Talan om hävande av föräldraskap får väckas av barnet eller någon av föräldrarna. En förälder ska väcka talan inom tre år från barnets födelse. Om talan har väckts efter tidsfristens utgång, får den dock tas upp till prövning om det finns synnerliga skäl. Om den som är barnets förälder på grund av äktenskap har avlidit kan talan under vissa förutsättningar föras av hans eller hennes arvingar (3 kap. 1 och 2 §§).

Av 9 § framgår att ett föräldraskap som uppkommit på grund av äktenskap under vissa omständigheter kan hävas genom att någon annan bekräftar föräldraskapet till barnet.

9 § Om en make som är förälder enligt 2 § skriftligen godkänner någon annans bekräftelse av föräldraskapet, och 5 § har iakttagits i fråga om bekräftelsen, blir den som har lämnat bekräftelsen förälder till barnet i stället för maken. Bekräftelsen ska dock i detta fall alltid vara skriftligen godkänd av den som har fött barnet. Om barnet har fyllt 15 år, ska bekräftelsen dessutom vara skriftligen godkänd av barnet.

Paragrafen innehåller bestämmelser om hävande av ett föräldraskap som har uppkommit på grund av äktenskap genom godkännande av någon annans bekräftelse av föräldraskapet. Paragrafen anpassas utifrån att de hittillsvarande uttrycken – mor, far och förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken – utmönstras. Den hittillsvarande ordningen – att motsvarande regler återfinns i olika paragrafer och att reglerna blir tillämpliga för vissa föräldrar genom hänvisning – avskaffas (jfr 8 § första stycket). Paragrafen motsvarar delvis hittillsvarande 2 § andra stycket, 9 a § andra stycket och 11 d §. Övervägandena finns i avsnitt 12.1.4 och 12.3.8.

Av paragrafen framgår att ett föräldraskap som följer av föräldraskapspresumtionen under vissa omständigheter kan hävas genom att någon annan bekräftar föräldraskapet till barnet. Bestämmelsen är avsedd att tillämpas i sådana fall där det både för den som har fött barnet och maken som presumerats vara barnets förälder står klart att det är någon annan som är förälder till barnet och denne också är införstådd med sitt föräldraskap och villig att bekräfta det. Genom bekräftelsen fastställs att det är den andre och inte maken som är barnets förälder. För att bekräftelsen ska vara giltig måste formreglerna i 5 § ha iakttagits. Vidare krävs alltid att bekräftelsen har godkänts av såväl den som har fött barnet som av maken. Den förälder som har fött barnet måste alltså godkänna bekräftelsen även om barnet är myndigt. Om barnet har fyllt 15 år måste bekräftelsen, till skillnad från hittillsvarande ordning, dessutom alltid godkännas av barnet. Detta innebär att paragrafen kan tillämpas endast om båda de rättsliga föräldrarna lever. Om barnet har fyllt 15 år måste även barnet vara i livet. Föräldrarna och barnet måste också vara kapabla att avge en viljeförklaring med angivet innehåll (jfr prop. 1975/76:170 s. 166).

Hävande av ett föräldraskap som har fastställts genom bekräftelse

10 § Rätten ska häva föräldraskapet för den som har lämnat en bekräftelse enligt 4 eller 5 § om det genom en rättsgenetisk undersökning eller på annat sätt är utrett att barnet inte har tillkommit med spermier från den som har lämnat bekräftelsen.

Första stycket gäller inte om det är sannolikt att barnet har tillkommit genom en insemination eller befruktning utanför kroppen som har genomförts med spermier från någon annan än den som har lämnat bekräftelsen.

Rätten ska i en sådan situation häva föräldraskapet för den som har lämnat bekräftelsen om

1. den som lämnat bekräftelsen inte har samtyckt till behandlingen,
2. föräldrarna varken var gifta eller sambor vid tidpunkten för behandlingen, eller
3. behandlingen varken har utförts enligt 6 eller 7 kap. lagen (2006:351) om genetisk integritet m.m. eller vid en behörig inrättning i utlandet och barnet har rätt att ta del av uppgifter om spermiedonatorn.

I paragrafen finns bestämmelser om hävande av föräldraskap som har fastställts genom bekräftelse. Paragrafen anpassas utifrån att den hittillsvarande benämningen far utmönstras. Den hittillsvarande ordningen – att motsvarande regler återfinns i olika paragrafer och att reglerna blir tillämpliga för vissa föräldrar genom hänvisning – avskaffas (jfr 8 § första stycket, 9 § tredje stycket, 13 § andra stycket och 14 § andra stycket). Paragrafen motsvarar delvis hittillsvarande 4 b §. Övervägandena finns i avsnitt 12.1.4.

En bekräftelse av föräldraskap kan göras antingen skriftligen (5 §) eller, om vissa förutsättningar är uppfyllda, digitalt i ett särskilt system som tillhandahålls av Skatteverket (4 §). Enligt *första stycket* ska ett bekräftat föräldraskap hävas om det genom en rättsgenetisk undersökning eller på annat sätt är utrett att barnet inte har tillkommit med spermier från den som har lämnat bekräftelsen. Detta innebär att föräldraskapet ska hävas om den som har lämnat bekräftelsen inte är barnets genetiska förälder (jfr dock andra stycket).

Av *andra stycket* framgår att bestämmelserna i första stycket inte tillämpas om det är sannolikt att barnet har tillkommit genom en insemination eller befruktning utanför kroppen som har genomförts med spermier från någon annan än den som har lämnat bekräftelsen. Föräldraskapet för den som har lämnat bekräftelsen ska i en sådan situation inte hävas på grund av att denne inte har bidragit med sina spermier till behandlingen. Av *första punkten* framgår att föräldraskapet i stället ska hävas om den som har lämnat bekräftelsen inte har samtyckt till behandlingen. Enligt *andra punkten* ska föräldraskapet också hävas om den som har lämnat bekräftelsen varken var gift eller sambo med den som har fött barnet vid tidpunkten för behandlingen. Vidare ska föräldraskapet enligt *tredje punkten* hävas om behandlingen varken har utförts inom svensk hälso- och sjukvård eller vid en behörig inrättning i utlandet och barnet har rätt att ta del av uppgifter om spermiedonatorn. Detta innebär att makens

föräldraskap ska hävas om det är sannolikt att barnet har tillkommit genom en heminsemination eller genom en assisterad befruktning i utlandet med en anonym spermiedonator.

Talan om hävande av föräldraskap får väckas av barnet eller någon av föräldrarna. En förälder ska väcka talan inom tre år från det att bekräftelsen lämnades. Om talan har väckts efter tidsfristens utgång, får den dock tas upp till prövning om det finns synnerliga skäl (3 kap. 1 och 2 §).

Barnets rätt till upplysning i vissa fall

11 § Ett barn som har tillkommit genom en sådan insemination eller befruktning utanför kroppen som har utförts med andra könsceller än föräldrarnas egna har rätt att av sina föräldrar få veta det. Föräldrarna ska så snart det är lämpligt upplysa barnet om att han eller hon har tillkommit genom en sådan behandling.

Paragrafen handlar om barns rätt att få veta att han eller hon har tillkommit genom en assisterad befruktning med donerade könsceller och föräldrarnas upplysningsskyldighet i det avseendet. Paragrafen motsvarar hittillsvarande 15 §. Övervägandena finns i avsnitt 12.1.4.

Ett barn har rätt att av sina föräldrar få veta att han eller hon har tillkommit genom en assisterad befruktning med donerade könsceller. Till barnets rättighet finns det kopplat en informationsplikt för barnets förälder eller föräldrar. Det är föräldrarnas gemensamma ansvar att tala med barnet om barnets genetiska ursprung. Skyldigheten gäller även i de fall barnet har en genetisk koppling till en av föräldrarna. Skyldigheten att informera barnet tar sikte på just det faktum att barnet har tillkommit genom en assisterad befruktning med donerade könsceller. Det finns alltså inte någon skyldighet att lämna ytterligare information utöver detta. Föräldrarna ska berätta för barnet att han eller hon har tillkommit genom en assisterad befruktning med donerade könsceller så snart det är lämpligt. Skyldigheten gäller oavsett om den assisterade befruktningen har utförts inom svensk hälso- och sjukvård eller inte (se prop. 2017/18:155 s. 73 och 74).

Om behandlingen har utförts inom svensk hälso- och sjukvård, kan barnet få hjälp av socialnämnden att ta reda på om det finns några uppgifter antecknade i en särskild journal (6 kap. 5 b § och 7 kap. 7 b § lagen [2006:351] om genetisk integritet m.m.).

2 kap. Om socialnämndens medverkan vid utredning och fastställande av föräldraskap

Skyldighet att utreda vem som har fött ett barn

1 § Om det inte är känt eller är oklart vem som har fött ett barn som inte har fyllt 18 år och som har sin hemvist i Sverige, är socialnämnden skyldig att försöka utreda detta.

I paragrafen regleras socialnämndens skyldighet att försöka utreda vem som har fött ett barn. Paragrafen saknar motsvarighet i hittillsvarande 2 kap. Övervägandena finns i avsnitt 12.2.3.

Det står i regel klart vem som har fött ett barn och därför är förälder till barnet (1 kap. 1 §). Om det i något fall inte är känt eller är oklart vem som har fött ett barn framgår det av förevarande paragraf att socialnämnden är skyldig att försöka utreda detta. Bestämmelsen lagfäster den utredningsskyldighet som nämnden har enligt praxis (se rättsfallet NJA 2021 s. 801). Socialnämndens utredningsskyldighet är begränsad till barn som har sin hemvist i Sverige och gäller till dess att barnet har fyllt 18 år. Med hemvist avses det internationellt privaträttsliga hemvistbegrepp som har utbildats i rättspraxis och vars innebörd kan variera i olika rättsliga sammanhang. Ledning för bedömningen kan hämtas i 7 kap. 2 § lagen (1904:26 s. 1) om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap och förmynderskap. Som utgångspunkt bör den som är bosatt i en viss stat anses ha sin hemvist där, om bosättningen med hänsyn till vistelsens varaktighet och omständigheterna i övrigt kan anses stadigvarande (jfr prop. 1984/85:124 s. 40–42 och 69).

Skyldighet att utreda föräldraskap för barnets andra förälder

2 § Om ett barn som inte har fyllt 18 år och som har sin hemvist i Sverige inte har någon förälder på grund av äktenskap eller fastställelse, är socialnämnden skyldig att försöka utreda vem som är barnets andra förälder och se till att föräldraskapet fastställs.

Om den förälder som har fött barnet har fyllt 18 år och är folkbokförd i Sverige när barnet föds, inträder skyldigheten enligt första stycket först 15 dagar efter barnets födelse.

I paragrafen regleras socialnämndens skyldighet att försöka utreda föräldraskap för den som inte har fött barnet. Paragrafen anpassas utifrån att de hittillsvarande uttrycken – mor, far och förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken – utmönstras. Den hittillsvarande ordningen – att motsvarande regler återfinns i olika paragrafer och att reglerna blir tillämpliga för vissa föräldrar genom hänvisning – avskaffas (jfr 1 kap. 14 § första stycket). Paragrafen motsvarar delvis hittillsvarande 1 och 8 a §§. Övervägandena finns i avsnitt 12.1.4.

I *första stycket* anges när socialnämnden är skyldig att försöka utreda och fastställa föräldraskapet för barnets andra förälder. Utredningsskyldigheten gäller när barnet inte har någon andra förälder på grund av äktenskap eller fastställelse. Jämfört med hittillsvarande ordning förtydligas att socialnämnden varken är utredningsskyldig när barnet redan har en andra förälder till följd av en tillämpning av föräldraskapspresumtionen (1 kap. 2 §) eller när barnet redan har en andra förälder på grund av fastställelse. Ett föräldraskap fastställs antingen genom bekräftelse eller dom (1 kap. 3–7 §§). Socialnämndens utredningsskyldighet gäller inte heller om barnet redan har en andra förälder på grund av en utländsk fastställelse av föräldraskap som gäller i Sverige.

Socialnämndens utredningsskyldighet är begränsad till barn som har sin hemvist i Sverige och gäller till dess att barnet har fyllt 18 år. Med hemvist avses det internationellt privaträttsliga hemvistbegrepp som har utbildats i rättspraxis och vars innebörd kan variera i olika rättsliga sammanhang. Ledning för bedömningen kan hämtas i 7 kap. 2 § lagen (1904:26 s.1) om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap och förmynderskap. Som utgångspunkt bör den som är bosatt i en viss stat anses ha sin hemvist där, om bosättningen med hänsyn till vistelsens varaktighet och omständigheterna i övrigt måste anses stadigvarande. Bestämmelsen överensstämmer med vad

som gäller enligt hittillsvarande 1 § första stycket och 8 a § första stycket (se prop. 1984/85:124 s. 40–42 och 69 och prop. 2020/21:176 s. 83). Uttrycket ”är myndig” ersätts med ”har fyllt 18 år” och uttrycket ”står under någons vårdnad” ersätts med ”har inte fyllt 18 år”, vilket inte innebär någon ändring i sak.

Ett föräldraskap kan bekräftas digitalt i ett särskilt system som tillhandahålls av Skatteverket (1 kap. 4 §). Av *andra stycket* framgår att socialnämnden inte har någon utredningsskyldighet under den tid ett föräldraskap kan bekräftas digitalt utan socialnämndens medverkan. Om den förälder som har fött barnet vid barnets födelse har fyllt 18 år och är folkbokförd i Sverige, inträder alltså utredningsskyldigheten först 15 dagar efter barnets födelse. Någon utredningsskyldighet aktualiseras inte om föräldraskapet vid den tidpunkten redan har bekräftats digitalt (se första stycket). Bestämmelsen överensstämmer med vad som gäller enligt hittillsvarande 1 § andra stycket och 8 a § andra stycket (se prop. 2020/21:176 s. 83 och 84). Uttrycket ”är myndig” ersätts med ”har fyllt 18 år”, vilket inte innebär någon ändring i sak.

Bestämmelserna i förevarande paragraf hindrar inte att socialnämnden inleder en föräldraskapsutredning innan utredningsskyldigheten har inträtt.

Ansvarig socialnämnd

3 § Uppgifterna enligt 1 och 2 §§ åligger socialnämnden i den kommun där barnet är folkbokfört eller, om barnet inte är folkbokfört i Sverige, i den kommun där barnet vistas.

I paragrafen anges vilken socialnämnd som ska utreda barnets föräldraskap enligt 1 och 2 §§. Den hittillsvarande ordningen – att motsvarande regler återfinns i olika paragrafer och att reglerna blir tillämpliga för vissa föräldrar genom hänvisning – avskaffas (jfr 8 a § tredje stycket och 1 kap. 14 § första stycket). Paragrafen motsvarar delvis hittillsvarande 2 §. Övervägandena finns i avsnitt 12.2.3.

Socialnämnden är skyldig att försöka utreda vem som är barnets andra förälder och se till att föräldraskapet fastställs (2 §). Till skillnad från hittillsvarande ordning har socialnämnden också en lagfäst skyldighet att försöka utreda vem som har fött ett barn (1 §). Av paragrafen framgår att det är socialnämnden i den kommun där det

underåriga barnet är folkbokfört som är utredningsskyldig i båda dessa situationer (se prop. 1984/85:124 s. 70 och prop. 1990/91:153 s. 16). Om barnet bedöms ha hemvist i Sverige men inte är folkbokfört här, är det socialnämnden i den kommun där barnet vistas som är utredningsskyldig.

4 § Om barnets folkbokföring eller vistelseort ändras efter det att socialnämnden har inlett sin utredning, är nämnden ändå skyldig att slutföra sin uppgift.

Socialnämnden kan flytta över ärendet till socialnämnden i annan kommun, om det skulle avsevärt underlätta utredningen. Den andra socialnämnden ska genast underrättas om ett sådant beslut.

Socialnämndens beslut enligt andra stycket får överklagas hos länsstyrelsen. Länsstyrelsens beslut får överklagas hos allmän förvaltningsdomstol. Prövningstillstånd krävs vid överklagande till kammarrätten.

I paragrafen anges vad som händer när barnet flyttar under utredningstiden och vilka möjligheter socialnämnden har att flytta över ärendet till socialnämnden i en annan kommun. Den hittillsvarande ordningen – att motsvarande regler återfinns i olika paragrafer och att reglerna blir tillämpliga för vissa föräldrar genom hänvisning – avskaffas (jfr 8 a § tredje stycket och 1 kap. 14 § första stycket). Paragrafen motsvarar i huvudsak hittillsvarande 3 §. Övervägandena finns i avsnitt 12.1.4 och 12.2.3.

Ibland hinner barnet flytta innan socialnämnden har slutfört sin utredning. Av *första stycket* framgår att socialnämnden är skyldig att slutföra en påbörjad utredning om barnets folkbokföring eller vistelseort ändras under utredningstiden (se prop. 1973:100 s. 81 och 82 och prop. 1979/80:1 s. 48 och 638).

Om det avsevärt skulle underlätta utredningen kan emellertid socialnämnden, enligt *andra stycket*, flytta över ärendet till socialnämnden i annan kommun. En utredning om vem som är barnets andra förälder eller vem som har fött ett barn kan i allmänhet slutföras relativt snabbt. Ibland kan det dock behöva göras en mer omfattande utredning. I en sådan situation kan det vara betydligt enklare och mer kostnadseffektivt om utredningen flyttas över till barnets nya folkbokföringskommun. Om det fattas ett beslut om att flytta över ärendet, ska den andra socialnämnden genast underrättas om beslutet. Bestämmelsen överensstämmer med vad som gäller enligt

hittillsvarande 3 § andra stycket (se prop. 1973:100 s. 82 och prop. 1979/80:1 s. 48 och 638).

Av *tredje stycket* framgår att socialnämndens beslut om överflyttning får överklagas till länsstyrelsen. Länsstyrelsens beslut får överklagas till allmän förvaltningsdomstol. Prövningstillstånd krävs vid överklagande till kammarrätten. Socialnämndens beslut om överflyttning blir inte gällande direkt, utan nämnden har kvar sin skyldighet att fortsätta utredningen till dess att beslutet har fått laga kraft. Bestämmelsen överensstämmer med vad som gäller enligt hittillsvarande 3 § tredje stycket (se prop. 1973:100 s. 82 och prop. 1979/80:1 s. 48 och 638).

Utredningens bedrivande

5 § Socialnämnden ska vid sin utredning hämta in upplysningar från barnets förälder och andra personer som kan lämna uppgifter av betydelse för utredningen.

På nämndens begäran ska socialnämnden i en annan kommun lämna biträde vid utredningen.

Paragrafen innehåller bestämmelser om vem socialnämnden ska hämta in upplysningar från i en föräldraskapsutredning och när socialnämnden i en annan kommun ska hjälpa till med utredningen. Paragrafen anpassas utifrån att den hittillsvarande benämningen mor utmönstras. Den hittillsvarande ordningen – att motsvarande regler återfinns i olika paragrafer och att reglerna blir tillämpliga för vissa föräldrar genom hänvisning – avskaffas (jfr 8 a § tredje stycket och 1 kap. 14 § första stycket). Paragrafen motsvarar i huvudsak hittillsvarande 4 §. Övervägandena finns i avsnitt 12.1.4 och 12.2.3.

Socialnämnden är skyldig att försöka utreda vem som är barnets andra förälder och se till att föräldraskapet fastställs (2 §). Till skillnad från hittillsvarande ordning har socialnämnden också en lagfäst skyldighet att försöka utreda vem som har fött ett barn (1 §). Enligt *första stycket* ska socialnämnden vid sin utredning hämta in upplysningar från barnets förälder och andra personer som kan lämna uppgifter av betydelse för utredningen.

Om utredningen avser föräldraskapet för barnets andra förälder är det i regel uppgifterna från den förälder som har fött barnet som ska vara utgångspunkten för utredningen. I vissa fall kan föräldra-

skapsfrågan vara ganska uppenbar, nämligen om den förälder som har fött barnet har en stadigvarande relation och samstämmigt med sin partner uppger att barnet har tillkommit genom samlag. Föräldraskapsfrågan kan också vara uppenbar om det t.ex. står klart att barnet har tillkommit genom en assisterad befruktning inom svensk hälso- och sjukvård. I andra fall kan situationen vara mer komplicerad. Socialnämnden får då, beroende på omständigheterna, försöka utreda om t.ex. den förälder som har fött barnet har haft samlag med flera under konceptionstiden eller om barnet har tillkommit genom en s.k. heminsemination. Det är socialnämnden som avgör vem som ska höras under utredningen. Utifrån de uppgifter som den förälder som har fött barnet har lämnat ska dock varje tänkbar förälder höras. Ibland kan även andra personer ha upplysningar att lämna i saken. Utredningen ska vara objektiv och måste ske med takt och gott omdöme. Bestämmelsen överensstämmer med vad som gäller enligt hittillsvarande 4 § första stycket (jfr prop. 1969:124 s. 103 och 104 och JO 2001/02 s. 290–294). Om den förälder som har fött barnet vägrar att lämna upplysningar om vem som kan vara barnets andra förälder kan socialnämnden upplysa om att underhållsstöd inte lämnas om den förälder som har fött barnet är boförälder och uppenbarligen, utan giltigt skäl, underlåter att vidta eller medverka till åtgärder för att få föräldraskapet för barnets andra förälder fastställt (se 18 kap. 8 § socialförsäkringsbalken).

Om utredningen avser vem som har fött barnet ska socialnämnden i första hand hämta in upplysningar från den förälder som inte har fött barnet, om en sådan förälder är fastställd. Det kan även finnas andra personer i barnets närhet som kan ha upplysningar av betydelse för utredningen. Om det är känt var barnet föddes, kan socialnämnden hämta in upplysningar från de som kan ha närvarat vid barnets födelse. Om barnet föddes vid en sjukvårdsinrättning är det ofta tillräckligt att ta kontakt med ansvariga för berörd inrättning. Om barnet föddes genom en hemförlossning, bör socialnämnden efterforska vilka som närvarade vid barnets födelse och hämta in upplysningar från dessa.

Socialnämnden kan ibland vara i behov av hjälp med att höra personer som antas ha uppgifter av betydelse för utredningen men som är bosatta i en annan kommun. Av *andra stycket* framgår att socialnämnden i en annan kommun ska lämna biträde vid utredningen om den utredande socialnämnden begär det. Bestämmelsen överens-

stämmer med vad som gäller enligt hittillsvarande 4 § andra stycket (se prop. 1969:124 s. 103).

6 § Om frågan om vem som har fött barnet kan bedömas med tillräcklig säkerhet på grund av socialnämndens utredning, ska nämnden anmäla till Skatteverket vem som har fött barnet. Till anmälan ska socialnämnden bifoga sin utredning.

Om frågan om vem som är barnets andra förälder kan bedömas med tillräcklig säkerhet på grund av socialnämndens utredning, ska nämnden bereda den som kan antas vara förälder till barnet tillfälle att bekräfta föräldraskapet.

I paragrafen anges när socialnämnden ska anmäla vem som har fött ett barn till Skatteverket och när nämnden ska ge någon tillfälle att bekräfta ett föräldraskap. Paragrafen anpassas utifrån att de hittillsvarande uttrycken – far och förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken – utmönstras. Den hittillsvarande ordningen – att motsvarande regler återfinns i olika paragrafer och att reglerna blir tillämpliga för vissa föräldrar genom hänvisning – avskaffas (jfr 8 a § tredje stycket och 1 kap. 14 § första stycket). Andra stycket motsvarar i huvudsak hittillsvarande 5 §. Första stycket saknar motsvarighet i hittillsvarande 2 kap. Övervägandena finns i avsnitt 12.1.4 och 12.2.3.

Om frågan om vem som har fött barnet kan bedömas med tillräcklig säkerhet på grund av socialnämndens utredning, ska nämnden, enligt *första stycket*, anmäla vem som har fött barnet till Skatteverket. Till anmälan ska socialnämnden bifoga sin utredning. Föräldraskap för den som har fött barnet följer av själva födandet. Om Skatteverket bedömer att det genom socialnämndens utredning är visat vem som har fött barnet, ska föräldraskapet för denne registreras i folkbokföringen. Om Skatteverket bedömer att det inte är möjligt att registrera uppgiften om barnets föräldraskap i folkbokföringen, kan barnet väcka en fastställelsetalan om föräldraskapet enligt de allmänna reglerna i 13 kap. 2 § rättegångsbalken. I en sådan situation ingår det i socialnämndens utredningsskyldighet att föra barnets talan om fastställande av föräldraskap (se rättsfallet NJA 2021 s. 801).

Om socialnämnden har utrett vem som är barnets andra förälder och nämnden, när utredningen är klar, anser att frågan kan bedömas med tillräcklig säkerhet ska nämnden, enligt *andra stycket* bereda den som kan antas vara förälder till barnet tillfälle att bekräfta föräldraskapet. I förhållande till hittillsvarande bestämmelse tydliggörs att

nämnden är skyldig att ge den som kan antas vara förälder möjlighet att bekräfta föräldraskapet när förutsättningarna för detta är uppfyllda. Om socialnämnden anser att föräldraskapet är tveksamt, ska nämnden inte verka för en bekräftelse. Rättssäkerheten kräver då att frågan hänskjuts till domstol (jfr prop. 1969:124 s. 104). En föräldraskapsbekräftelse får bara godkännas av socialnämnden under förutsättning att det kan antas att föräldraskapet för den som har lämnat bekräftelsen inte senare kan komma att hävas enligt 1 kap. 10 § (1 kap. 5 § första stycket).

7 § Socialnämnden ska verka för att en rättsgenetisk undersökning görs beträffande barnet, barnets förälder och den som kan vara förälder till barnet, om den som kan vara förälder till barnet begär det eller om socialnämnden annars bedömer att det behövs.

I paragrafen finns bestämmelser om när socialnämnden bör verka för en rättsgenetisk undersökning. Paragrafen anpassas utifrån att de hittillsvarande uttrycken – mor och far – utmönstras. Den hittillsvarande ordningen – att motsvarande regler återfinns i olika paragrafer och att reglerna blir tillämpliga för vissa föräldrar genom hänvisning – avskaffas (jfr 1 kap. 14 § första stycket). Paragrafen motsvarar delvis hittillsvarande 6 §. Övervägandena finns i avsnitt 12.1.4 och 12.2.3.

Socialnämnden är skyldig att försöka utreda vem som är barnets andra förälder och se till att föräldraskapet fastställs (2 §). Till skillnad från hittillsvarande ordning har socialnämnden också en lagfäst skyldighet att försöka utreda vem som har fött ett barn (1 §). Av paragrafen framgår att socialnämnden ska verka för att en rättsgenetisk undersökning genomförs om den som kan vara förälder till barnet begär det eller om nämnden annars bedömer att det behövs.

Om socialnämndens utredning avser föräldraskapet för den som inte har fött barnet, kan en rättsgenetisk undersökning i regel ge svar på frågan om vem som är barnets rättsliga förälder. Detta gäller både när barnet har tillkommit genom samlag och när barnet har tillkommit genom en assisterad befruktning (se 1 kap. 6 §). För att socialnämnden ska kunna avsluta utredningen genom att bereda någon tillfälle att bekräfta föräldraskapet till barnet, måste frågan om vem som är barnets andra förälder kunna bedömas med tillräcklig säkerhet. I tveksamma fall, t.ex. om den förälder som har fött barnet har haft samlag med flera under den tid barnet kan ha tillkommit, finns

det därför i regel behov av en rättsgenetisk undersökning. Undersökningen ska avse barnet, den förälder som har fött barnet och den som kan vara förälder till barnet. Om det finns flera potentiella föräldrar bör undersökningen omfatta samtliga. Om barnet redan har en andra förälder till följd av föräldraskapspresumtionen och utredningen inletts på grund av att det föräldraskapet ifrågasätts (10 §), ska undersökningen även avse den föräldern. Om den förälder som har fött barnet har genomgått en assisterad befruktning med samtycke av sin make eller sambo och andra spermier än makens eller sambons har använts vid behandlingen, saknar den genetiska kopplingen till barnet betydelse för frågan om huruvida maken eller sambon ska anses som barnets rättsliga förälder eller inte (se 1 kap. 7 §). I en sådan situation finns det i regel inte något behov av en rättsgenetisk undersökning. Om det är osäkert huruvida barnet har tillkommit genom den aktuella behandlingen eller på annat sätt, t.ex. genom samlag med någon annan, och någon annan än maken eller sambon därför kan vara förälder till barnet, ska dock nämnden verka för en rättsgenetisk undersökning. Socialnämnden ska alltid verka för en rättsgenetisk undersökning om den som kan vara barnets andra förälder begär det.

En rättsgenetisk undersökning kan även ha betydelse för frågan om vem som har fött barnet. Den genetiska kopplingen till barnet saknar visserligen betydelse för uppkomsten av ett sådant föräldraskap, men förekomsten av en genetisk koppling kan utgöra ett starkt bevisfaktum för att den som uppger sig ha fött barnet också har gjort det. Om det saknas tillförlitlig dokumentation, som t.ex. födelsebevis eller utdrag ur sjukhusjournal, som kan styrka vem som har fött barnet finns det därför i regel ett behov av en rättsgenetisk undersökning. Undersökningen ska avse barnet, den som kan ha fött barnet och, i förekommande fall, den förälder som inte har fött barnet. Socialnämnden ska alltid verka för en rättsgenetisk undersökning om den som kan ha fött barnet begär det.

En rättsgenetisk undersökning som genomförs på initiativ av socialnämnden är frivillig. Att socialnämnden ska verka för en rättsgenetisk undersökning innebär alltså inte att en sådan kan genomföras mot någon av de inblandade personernas vilja. Bestämmelser om domstols möjligheter att besluta om rättsgenetisk undersökning vid utredning av föräldraskap finns i lagen (1958:642) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av föräldraskap.

8 § Socialnämnden ska föra protokoll över det som förekommer vid utredningen av betydelse för frågan om vem som kan vara barnets förälder.

Utredningen ska bedrivas skyndsamt. Om utredningen avser föräldraskapet för barnets andra förälder ska utredningen vara slutförd inom ett år från barnets födelse, om det inte finns särskilda skäl.

Paragrafen innehåller bestämmelser om socialnämndens skyldighet att föra protokoll över föräldraskapsutredningen och inom vilka tidsramar utredningen ska bedrivas. Paragrafen anpassas utifrån att de hittillsvarande uttrycken – far och förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken – utmönstras. Den hittillsvarande ordningen – att motsvarande regler återfinns i olika paragrafer och att reglerna blir tillämpliga för vissa föräldrar genom hänvisning – avskaffas (jfr 8 a § tredje stycket och 1 kap. 14 § första stycket). Paragrafen motsvarar delvis hittillsvarande 8 §. Övervägandena finns i avsnitt 12.1.4 och 12.2.3.

Socialnämnden är, enligt *första stycket*, skyldig att föra protokoll över det som förekommer vid nämndens utredning av betydelse för frågan om vem som kan vara barnets förälder. Den hittillsvarande skyldigheten att föra protokoll över uppgifter som kan ha betydelse för underhållsskyldigheten mot barnet tas bort.

I protokollet ska det anges vilket barn det är fråga om och när barnet är fött. Om utredningen avser föräldraskapet för barnets andra förälder ska det anges namn och kontaktuppgifter till den förälder som har fött barnet. Om utredningen avser vem som har fött barnet ska det, i förekommande fall, anges namn och kontaktuppgifter till den förälder som inte har fött barnet. Av protokollet bör det vidare framgå vilka utredningsåtgärder socialnämnden har vidtagit och vad de personer som hörts i utredningen har sagt. Anteckningarna kan i allmänhet göras ganska kortfattade. All medicinsk utredning ska bifogas protokollet. Som exempel på sådan utredning kan nämnas intyg om barnets vikt, längd och utvecklingsgrad vid födelsen samt utlåtande från rättsgenetisk undersökning (jfr prop. 1969:124 s. 106). Närmare föreskrifter om protokollföringen meddelas av Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd.

I *andra stycket* anges de tidsramar inom vilka socialnämndens utredning ska bedrivas. I förhållande till hittillsvarande bestämmelse tydliggörs att nämndens utredning alltid ska bedrivas skyndsamt. Detta gäller oavsett om utredningen avser föräldraskapet för barnets andra förälder eller om utredningen avser vem som har fött barnet.

Om utredningen avser föräldraskapet för barnets andra förälder ska utredningen vara slutförd inom ett år från barnets födelse. Undantag gäller dock om det finns särskilda skäl för att låta utredningen pågå längre. Kravet på särskilda skäl kan vara uppfyllt om socialnämnden har haft stora svårigheter att få tag i tänkbara föräldrar eller om en rättsgenetisk undersökning har dragit ut på tiden (jfr prop. 1969:124 s. 106). Att det krävs särskilda skäl för att låta utredningen pågå längre tid en ett år innebär att utredningen inte bör hållas öppen en längre tid utan att några påtagliga framsteg kan redovisas. Om det står klart för den tjänsteman som ansvarar för utredningen att den förälder som har fött barnet inte kommer att medverka i utredningen, bör frågan om ärendets fortsatta handläggning hänskjutas till socialnämnden. Detsamma gäller om utredningen inte har kunnat avslutas inom ett år. Socialnämnden bör då få möjlighet att ta ställning till om det finns särskilda skäl att fortsätta utredningen, eller om den ska läggas ner eller överlämnas för rättslig prövning (jfr JO 1983/84 s. 187 och JO 2001/02 s. 290–294).

Socialnämndens möjligheter att lägga ner en påbörjad utredning

9 § Socialnämnden får lägga ner en påbörjad utredning om vem som har fött ett barn om det visar sig omöjligt att få de upplysningar som behövs för bedömning av frågan.

Socialnämnden får lägga ner en påbörjad utredning om föräldraskapet för barnets andra förälder, om det

1. visar sig omöjligt att få de upplysningar som behövs för bedömning av föräldraskapsfrågan,

2. framstår som utsiktslöst att försöka få föräldraskapet fastställt av domstol,

3. har lämnats ett samtycke av den förälder som har fött barnet eller en särskilt förordnad vårdnadshavare eller en tillfällig vårdnadshavare enligt 4 kap. 8 § till adoption av barnet, eller

4. av särskilda skäl finns anledning att anta att en fortsatt utredning eller en rättegång skulle vara till men för barnet eller utsätta den förälder som har fött barnet för påfrestningar som innebär fara för dennes psykiska hälsa.

Socialnämnden ska lägga ner en påbörjad föräldraskapsutredning om något föräldraskap inte ska fastställas enligt 1 kap. 3 § andra stycket.

Socialnämndens beslut att lägga ner en påbörjad utredning får överklagas till länsstyrelsen. Länsstyrelsens beslut får överklagas till allmän förvaltningsdomstol. Prövningstillstånd krävs vid överklagande till kammarrätten.

I paragrafen finns bestämmelser om när socialnämnden får eller ska lägga ner en föräldraskapsutredning. Paragrafen anpassas utifrån att de hittillsvarande uttrycken – mor, far och förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken – utmönstras. Den hittillsvarande ordningen – att motsvarande regler återfinns i olika paragrafer och att reglerna blir tillämpliga för vissa föräldrar genom hänvisning – avskaffas (jfr 8 a § tredje stycket och 1 kap. 14 § första stycket). Andra stycket motsvarar hittillsvarande 7 §. Första stycket saknar motsvarighet i hittillsvarande 2 kap. Övervägandena finns i avsnitt 12.1.4 och 12.2.3.

Socialnämnden är skyldig att försöka utreda vem som är barnets andra förälder och se till att föräldraskapet fastställs (2 §). Till skillnad från hittillsvarande ordning har socialnämnden också en lagfäst skyldighet att försöka utreda vem som har fött ett barn (1 §).

Av *första stycket* framgår att socialnämnden får lägga ner en påbörjad utredning om vem som har fött ett barn om det visar sig omöjligt att få de upplysningar som behövs för bedömning av frågan. Ett beslut om att lägga ner utredningen är enligt sakens natur ett tillsvidarebeslut. Om det kommer fram nya omständigheter, kan socialnämnden alltså återuppta ärendet. Att nämnden lägger ner utredningen hindrar inte att en annan av barnets ställföreträdare för barnets talan om saken i domstol (jfr prop. 1969:124 s. 105 och 106).

I *andra stycket* anges när en påbörjad utredning om föräldraskapet för barnets andra förälder får läggas ner. Utredningen får läggas ner om det visar sig omöjligt att få de upplysningar som behövs för bedömning av föräldraskapsfrågan (första punkten), framstår som utsiktslöst att försöka få föräldraskapet fastställt av domstol (andra punkten) eller den förälder som har fött barnet, en särskilt förordnad vårdnadshavare eller en tillfällig vårdnadshavare har lämnat samtycke till adoption av barnet (tredje punkten). Utredningen får också läggas ner om det av särskilda skäl finns anledning att anta att en fortsatt utredning eller en rättegång skulle vara till men för barnet eller utsätta den förälder som har fött barnet för påfrestningar som innebär fara för dennes psykiska hälsa (fjärde punkten). Bestäm-

melsen överensstämmer med vad som gäller enligt hittillsvarande 7 § första stycket (se prop. 1969:124 s. 105, 106, 151 och 152).

Enligt *tredje stycket* ska socialnämnden lägga ner en påbörjad föräldraskapsutredning om något föräldraskap inte ska fastställas enligt 1 kap. 3 § andra stycket. Utredningen ska alltså läggas ner om den förälder som har fött barnet har genomgått en insemination eller befruktning utanför kroppen enligt 6 eller 7 kap. lagen (2006:351) om genetisk integritet m.m. eller om den förälder som har fött barnet har genomgått en insemination eller befruktning utanför kroppen vid en behörig inrättning i utlandet och barnet har rätt att ta del av uppgifter om spermiedonatorn, den förälder som har fött barnet vid behandlingen varken var gift eller sambo och det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att barnet har tillkommit genom behandlingen. Bestämmelsen överensstämmer med vad som gäller enligt hittillsvarande 7 § andra stycket (se prop. 2014/15:127 s. 26).

Av *fjärde stycket* framgår att socialnämndens nerläggningsbeslut får överklagas till länsstyrelsen. Länsstyrelsens beslut får överklagas till allmän förvaltningsdomstol. Prövningstillstånd krävs vid överklagande till kammarrätten. Bestämmelsen överensstämmer med vad som gäller enligt hittillsvarande 7 § tredje stycket.

Socialnämndens utredningsskyldighet när barnet har en andra förälder på grund av äktenskap

10 § Om någon på grund av äktenskap är förälder till ett barn som inte har fyllt 18 år och som har sin hemvist i Sverige, ska socialnämnden, om barnets vårdnadshavare eller någon av vårdnadshavarna eller maken begär det och det är lämpligt, utreda om någon annan kan vara förälder till barnet.

I fråga om utredningen tillämpas 3–8 §§. Utredningen får läggas ner om det finns skäl som anges i 9 § andra stycket 1 eller 4 eller om det annars är lämpligt. Utredningen ska läggas ner om något föräldraskap inte ska fastställas enligt 1 kap. 3 § andra stycket.

Socialnämndens beslut att inte påbörja en utredning enligt denna paragraf eller att lägga ner en påbörjad utredning får överklagas till länsstyrelsen. Länsstyrelsens beslut får överklagas till allmän förvaltningsdomstol. Prövningstillstånd krävs vid överklagande till kammarrätten.

I paragrafen finns bestämmelser om socialnämndens skyldighet att i vissa fall utreda föräldraskap för den som inte har fött barnet trots att barnet redan har en andra förälder till följd av att föräldraskaps-

presumtionen är tillämplig. Paragrafen anpassas utifrån att de hittillsvarande uttrycken – far och förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken – utmönstras. Den hittillsvarande ordningen – att motsvarande regler återfinns i olika paragrafer och att reglerna blir tillämpliga för vissa föräldrar genom hänvisning – avskaffas (jfr 1 kap. 14 § första stycket). Paragrafen motsvarar i huvudsak hittillsvarande 9 §. Övervägandena finns i avsnitt 12.1.4.

I *första stycket* anges när socialnämnden är skyldig att utreda föräldraskapet för barnets andra förälder när någon på grund av äktenskap redan är förälder till barnet. En första förutsättning för socialnämndens skyldighet är att barnet är under 18 år. Vidare krävs att barnet har sin hemvist i Sverige (se vidare kommentaren till 2 §). Ytterligare en förutsättning är att maken eller en vårdnadshavare för barnet begär att socialnämnden ska inleda en utredning. I normalfallet är det den förälder som har fött barnet eller maken som är barnets vårdnadshavare. Om vårdnaden om barnet har flyttats över till en särskilt förordnad vårdnadshavare eller en tillfällig vårdnadshavare är det dock han eller hon som är behörig att begära att socialnämnden ska inleda en utredning. Slutligen krävs för att en utredning ska sättas i gång att socialnämnden anser att det är lämpligt.

En förälder ska väcka talan om hävande av föräldraskap som har uppkommit på grund av äktenskap inom tre år från barnets födelse. Förälderns talan får dock, om det finns synnerliga skäl, prövas även om den har väckts efter tidsfristens utgång (3 kap. 2 § första stycket). Barnet har en obegränsad rätt att väcka talan om hävande av sitt föräldraskap. Det kan därför, beroende på omständigheterna i det enskilda fallet, vara lämpligt att inleda en utredning också när treårsfristen för en förälders talerätt har löpt ut.

Bestämmelsen överensstämmer med vad som gäller enligt hittillsvarande 9 § första stycket (se prop. 1975/76:170 s. 167, 305 och 321 och prop. 1984/85:124 s. 70). Uttrycket ”står under någons vårdnad” ersätts med ”har inte fyllt 18 år”, vilket inte innebär någon ändring i sak.

I fråga om utredningen tillämpas enligt *andra stycket* 3–8 §§. Hänvisningarna till 3–5 §§ innebär bland annat att utredningen ska göras av socialnämnden i den kommun där barnet är folkbokfört och att nämnden ska hämta in upplysningar från barnets förälder och andra personer som kan lämna uppgifter av betydelse för utredningen. Av hänvisningen till 6 § följer att socialnämnden bör bereda den som kan antas vara förälder till barnet tillfälle att bekräfta föräldraskapet

när frågan kan bedömas med tillräcklig säkerhet. Av hänvisningen till 7 § följer att socialnämnden, till skillnad från hittillsvarande ordning, alltid ska verka för en rättsgenetisk undersökning när det behövs. Hänvisningen till 8 § innebär att socialnämnden ska föra protokoll över det som framkommer vid utredningen av betydelse för frågan om vem som kan vara barnets förälder och att utredningen ska bedrivas skyndsamt.

Utredningen får läggas ner om det visar sig omöjligt att få tillräckliga upplysningar för bedömning av föräldraskapsfrågan eller om det av särskilda skäl finns anledning att anta att en fortsatt utredning eller rättegång skulle vara till men för barnet eller utsätta den förälder som har fött barnet för påfrestningar som innebär fara för förälderns psykiska hälsa (9 § andra stycket 1 och 4). Utredningen får också läggas ner om det annars är lämpligt.

Utredningen ska alltid läggas ner om något föräldraskap inte ska fastställas enligt 1 kap. 3 § andra stycket. Om det under utredningen framkommer att den förälder som har fött barnet har genomgått en insemination eller befruktning utanför kroppen enligt 6 eller 7 kap. lagen (2006:351) om genetisk integritet m.m. eller om den förälder som har fött barnet har genomgått en insemination eller befruktning utanför kroppen vid en behörig inrättning i utlandet och barnet har rätt att ta del av uppgifter om spermiedonatorn, den förälder som har fött barnet vid behandlingen varken var gift eller sambo och det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att barnet har tillkommit genom behandlingen, ska utredningen alltså läggas ner (se prop. 2014/15:127 s. 27).

Av *tredje stycket* framgår att socialnämndens beslut att inte påbörja en utredning enlig paragrafen eller att lägga ner en påbörjad utredning får överklagas till länsstyrelsen. Länsstyrelsens beslut får överklagas till allmän förvaltningsdomstol. Prövningstillstånd krävs vid överklagande till kammarrätten. Bestämmelsen överensstämmer med vad som gäller enligt hittillsvarande 9 § tredje stycket.

3 kap. Vissa bestämmelser om rättegången i mål om föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet

Mål om hävande av föräldraskap

1 § En talan om hävande av föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet får väckas av barnet eller någon av föräldrarna.

Barnet ska väcka talan mot den förälder som inte har fött barnet. Den förälder som inte har fött barnet ska väcka talan mot barnet. Den förälder som har fött barnet ska väcka talan mot barnet och den andra föräldern.

Om barnet eller den förälder som inte har fött barnet har avlidit, ska talan i stället väckas mot hans eller hennes arvingar. Om en avliden förälder förutom make efterlämnar sådana arvingar som avses i 3 kap. 2 § ärvdabalken, ska talan, när det gäller dem, riktas mot den eller dem som har den bästa arvsrätten när talan väcks.

Paragrafen innehåller regler om talerätt i mål om hävande av föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet och mot vem en sådan talan ska riktas. Paragrafen anpassas utifrån att de hittillsvarande uttrycken – far och förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken – utmönstras. Den hittillsvarande ordningen – att motsvarande regler återfinns i olika paragrafer och att reglerna blir tillämpliga för vissa föräldrar genom hänvisning – avskaffas (jfr 1 kap. 14 § första stycket). Paragrafen motsvarar delvis hittillsvarande 1 § första stycket, 2 §, 14 § första stycket och 15 §. Övervägandena finns i avsnitt 12.1.4 och 12.3.5.

En talan om hävande av ett föräldraskap som antingen följer av föräldraskapspresumtionen eller som har fastställts genom bekräftelse får enligt *första stycket* väckas av barnet, den förälder som har fött barnet eller den förälder som inte har fött barnet. Detta är en förändring i förhållande till den hittillsvarande ordningen enligt vilken endast barnet och den förälder som inte har fött barnet har talerätt och talerätten i mål om hävande av ett bekräftat föräldraskap följer av rättspraxis.

Det finns vissa begränsningar i en förälders rätt att väcka talan (se vidare kommentaren till 2 §). Barnets talerätt är däremot obegränsad. Huvudregeln är att barnet självt förfogar över sin talerätt. Det är endast i vissa undantagsfall som det kan bli aktuellt att väcka en talan i barnets namn trots att barnet inte har uppnått den ålder då barnet självt kan fatta ett sådant beslut (se vidare kommentaren till 3 § och 11 kap. 3 b §).

Enligt *andra stycket* ska barnet rikta sin talan om hävande av föräldraskap mot den förälder som inte har fött barnet. En förälder som vill få sitt föräldraskap hävt ska väcka talan mot barnet. En förälder som har fött barnet ska väcka talan mot både barnet och den andra föräldern.

Om barnet eller den förälder som inte har fött barnet har avlidit ska, enligt *tredje stycket*, talan om hävande av föräldraskap i stället rikta sig mot den avlidnes arvingar. Ett barns arvingar är de som har rätt till arv efter barnet om föräldraskapet består. Om det är föräldern som har avlidit, får man utgå ifrån hur arvsföljden skulle se ut utan barnet för att avgöra vilka arvingar talan ska riktas mot. Talan måste väckas mot samtliga arvingar. Om föräldern, förutom make, efterlämnar sådana arvingar som avses i 3 kap. 2 § ärvdabalken, s.k. efterarvingar, ska talan såvitt angår dessa riktas mot den eller dem som har den bästa arvsrätten när talan väcks. Det kan vara fråga om såväl bröstarvingar som andra efterarvingar. Bestämmelsen överensstämmer med vad som gäller enligt hittillsvarande 2 och 15 §§ (se prop. 1986/87:86 s. 82).

2 § En förälder ska väcka talan om hävande av föräldraskap som har uppkommit på grund av äktenskap inom tre år från barnets födelse. Om föräldraskapet har fastställts genom bekräftelse, ska en förälder väcka talan om hävande av föräldraskapet inom tre år från det att bekräftelsen lämnades. Om det finns synnerliga skäl, får en förälders talan prövas även om den har väckts efter tidsfristens utgång.

Om den som är barnets förälder på grund av äktenskap har avlidit utan att förlora sin talerätt och han eller hon inte varaktigt har sammanbott med barnet och inte heller efter barnets födelse behandlat barnet som sitt, har den avlidnes make och var och en som jämte eller näst efter barnet är berättigad till arv rätt att väcka talan om hävande av den avlidnes föräldraskap. Om den avlidne förutom make efterlämnar sådana arvingar som avses i 3 kap. 2 § ärvdabalken, har var och en av dem rätt att väcka talan under samma förutsättningar.

Arvingarna i andra stycket har inte rätt att väcka talan om det vid dödsfallet har gått mer än ett år från det att en talan, som grundats på att den avlidne är förälder till barnet, har väckts mot honom eller henne och han eller hon har fått del därav eller om mer än ett år har gått sedan anspråk på samma grund har framställts mot den avlidnes dödsbo.

Paragrafen innehåller regler om tidsfrister för en förälders rätt att väcka talan om hävande av föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet och om arvingars talerätt när den som är förälder till ett barn till följd av föräldraskapspresumtionen har avlidit utan att förlora sin talerätt. Paragrafen anpassas utifrån att de hittillsvarande uttrycken – far och förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken – utmönstras. Den hittillsvarande ordningen – att motsvarande regler återfinns i olika paragrafer och att reglerna blir tillämpliga för vissa föräldrar genom hänvisning – avskaffas (jfr 1 kap. 14 § första stycket). Andra och tredje styckena motsvarar i huvudsak hittillsvarande 1 § andra och tredje styckena och 14 § andra och tredje styckena. Första stycket saknar motsvarighet i hittillsvarande 3 kap. Övervägandena finns i avsnitt 12.1.4, 12.3.6 och 12.3.7.

Av *första stycket* framgår att en förälders rätt att väcka talan om hävande av föräldraskap är tidsbegränsad. En talan om att häva ett föräldraskap som har uppkommit på grund av äktenskap ska väckas inom tre år från barnets födelse. En talan anses vara väckt när stämningsansökan kom in till domstolen (13 kap. 4 § tredje stycket rättegångsbalken).

Om föräldraskapet har fastställts genom bekräftelse, ska talan väckas inom tre år från det att bekräftelsen lämnades. Föräldraskapet till ett barn under 18 år kan bekräftas antingen digitalt i ett särskilt system som tillhandahålls av Skatteverket eller skriftligen vid ett personligt besök hos socialnämnden. En bekräftelse av föräldraskap till ett myndigt barn görs utan medverkan av socialnämnden. Det krävs dock bland annat att bekräftelsen är skriftlig för att den ska vara giltig (1 kap. 4 och 5 §§). Att en bekräftelse av föräldraskap alltid dokumenteras innebär att det i regel kommer att framgå när den har lämnats. Om det av någon anledning är oklart när bekräftelsen lämnades eller om tidpunkten för bekräftelsens lämnande ifrågasätts, får domstolen ta ställning till frågan inom ramen för sin bedömning av om förälderns talan ska tas upp till prövning eller inte.

Om en förälder har väckt talan efter tidsfristens utgång får, som huvudregel, talan inte tas upp till prövning. Undantag gäller dock om det finns synnerliga skäl. Undantaget är avsett att tillämpas i situationer där en strikt tillämpning av fristen för att väcka talan kommer att innebära en kränkning av förälderns rätt till privatliv eller familjeliv enligt artikel 8 i Europakonventionen. Enlig Europadomstolen måste det finnas utrymme för en rimlig avvägning mellan

intresset av rättssäkerhet och trygghet i familjerelationer och den rättsliga förälderns intresse av att få föräldraskapet hävt (se bland annat *Tavli mot Turkiet* och *Mizzi mot Malta*). För att undantaget ska bli tillämpligt ska det i regel krävas att föräldern inte har haft någon anledning att agera i föräldraskapsfrågan inom tidsfristen. Det bör också normalt vara en förutsättning att föräldern väckt talan inom rimlig tid efter det att föräldern fått kännedom om de omständigheter som föranlett honom eller henne att ifrågasätta föräldraskapet. Undantaget kommer därför i princip inte att kunna tillämpas när det är den förälder som har fött barnet som har väckt talan. Det bör normalt också krävas att föräldern kan lägga fram betydelsefull bevisning som föräldern inte haft tillgång till tidigare. Undantaget är inte avsett att vara tillämpligt i en situation där sådan bevisning saknas och föräldern vill väcka talan för att skaffa fram ny bevisning med hjälp av de tvångsmedel som lagstiftningen ger tillgång till i vissa mål om föräldraskap (jfr *İyilik mot Turkiet*).

Ytterligare ett undantagsfall när det kan det bli aktuellt att ta upp en talan till prövning efter tidsfristens utgång är om det redan i detta inledande skede står klart för domstolen att samtliga parter är överens om att föräldraskapet ska hävas och det inte är till fördel för någon att saken inte prövas (jfr *Paulík mot Slovakien*).

Om den som är förälder på grund av äktenskap har avlidit utan att förlora sin talerätt har, enligt *andra stycket*, den avlidnes make och andra arvingar rätt att väcka talan om hävande av föräldraskap. Bestämmelsen överensstämmer med vad som gäller enligt hittillsvarande 1 § andra stycket respektive 14 § andra stycket bortsett från att ”bekräftat att barnet är hans” respektive ”bekräftat att barnet är hennes” ersätts med ”behandlat barnet som sitt”, vilket inte innebär någon ändring i sak.

Förälderns talerätt är förlorad när tidsfristen enligt första stycket, har löpt ut. Undantaget att en förälders talan kan prövas om det finns synnerliga skäl kommer i praktiken inte att aktualiseras när föräldern har avlidit. Förälderns arvingar kommer alltså i regel inte att ha någon talerätt när tidsfristen har löpt ut.

Arvingarnas talerätt gäller under förutsättning att den avlidne inte varaktigt har bott tillsammans med barnet. Att den avlidne och barnet har varaktigt bott tillsammans innebär att sammanboendet ska ha pågått under en inte alltför kort tid. Vid bedömningen måste också beaktas hur sammanlevnaden faktiskt såg ut. I rättspraxis har

sammanboende under cirka 18 månader inte betraktats som varaktigt i den mening som krävs för att arvingars rätt att föra talan om hävande av föräldraskap ska ha fallit bort (se rättsfallet NJA 2006 s. 283).

Arvingarna förlorar vidare sin talerätt om den avlidne har behandlat barnet som sitt. Detta gäller oberoende av om den avlidne har känt till eller har haft skäl att anta att han eller hon inte är barnets förälder. Att den avlidne ska ha behandlat barnet som sitt innebär att det inte krävs någon formell bekräftelse av föräldraskapet. Det är tillräckligt med ett konkludent handlande från den avlidnes sida. Agerandet måste dock innefatta ett bestämt uttryck för den avlidnes vilja att se barnet som sitt (jfr rättsfallen NJA 1957 s. 295 och NJA 1959 s. 516 och NJA 2006 s. 283).

Den avlidnes make har alltid talerätt, oavsett om maken är berättigad till arv före eller efter det omstridda barnet. Det hänger samman med att makens rätt till kvarlåtenskapen till sin art och omfattning kan vara beroende av föräldraskapsfrågan. En testamentstagare har inte talerätt (se prop. 1986/87:86 s. 82).

Enligt *tredje stycket* finns det en tidsfrist för arvingarnas rätt att väcka talan. Om det har framställts ett anspråk som grundar sig på det omstridda föräldraskapet mot den avlidna föräldern, måste arvingarna väcka talan inom ett år från det att anspråket framställdes och föräldern fick del av det. Ettårsfristen för arvingarnas talerätt gäller också om anspråket har framställts mot den avlidna förälderns dödsbo. Bestämmelsen innebär inte någon förändring jämfört med hittillsvarande ordning (se prop. 1949:93 s. 76 och 77).

3 § Om barnet har fyllt 15 år för barnet sin egen talan. Om barnet är yngre än 15 år förs barnets talan av en god man, om en sådan ska förordnas enligt 11 kap.

I paragrafen anges vem som för barnets talan i mål om hävande av föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet. Den hittillsvarande ordningen – att motsvarande regler återfinns i olika paragrafer och att reglerna blir tillämpliga för vissa föräldrar genom hänvisning – avskaffas (jfr 1 kap. 14 § första stycket). Paragrafen motsvarar delvis hittillsvarande 4 § första stycket och 17 § första stycket. Övervägandena finns i avsnitt 12.3.8.

Av paragrafen framgår att ett barn som har fyllt 15 år ska föra sin egen talan. Detta är en förändring i förhållande till den hittillsvarande ordningen enligt vilken endast ett barn som har fyllt 18 år för sin egen talan. Bestämmelsen tydliggör barnets självbestämmanderätt i en fråga som rör barnets person.

Om barnet är yngre än 15 år förs barnets talan av en god man, om en sådan ska förordnas enligt 11 kap. Till skillnad från hittillsvarande ordning är det inte längre möjligt för en förmyndare att föra barnets talan.

En god man ska alltid förordnas för barnet om det är en förälder som har väckt talan om hävande av föräldraskap och barnet är motpart i målet. Om det är barnet som vill väcka talan, ska en god man förordnas om det finns synnerliga skäl (se vidare kommentaren till 11 kap. 3 b §). Detta innebär att det inte kan väckas någon talan i barnets namn om skälen för ett förordnande inte är tillräckligt starka.

4 § Om den förälder som har fött barnet inte är part i målet ska föräldern höras, om det kan ske.

Paragrafen innehåller en regel om hörande av den förälder som har fött barnet. Paragrafen anpassas utifrån att den hittillsvarande benämningen mor utmönstras. Den hittillsvarande ordningen – att motsvarande regler återfinns i olika paragrafer och att reglerna blir tillämpliga för vissa föräldrar genom hänvisning – avskaffas (jfr 1 kap. 14 § första stycket). Paragrafen motsvarar delvis hittillsvarande 4 § andra stycket och 17 § andra stycket. Övervägandena finns i avsnitt 12.1.4 och 12.3.5.

Till skillnad från hittillsvarande ordning har den förälder som har fött barnet en självständig rätt att föra talan om hävande av den andra förälderns föräldraskap (1 § första stycket). Föräldern är dock inte motpart i målet om talan väcks av barnet eller av den andra föräldern (1 § andra stycket). I dessa fall – när föräldern inte är part i målet – framgår det av paragrafen att föräldern i stället ska höras, om det kan ske. Detta överensstämmer med vad som gäller enligt hittillsvarande 4 § andra stycket och 17 § andra stycket.

5 § En talan om hävande av föräldraskap får väckas vid rätten i den ort där barnet har sin hemvist eller, om barnet har avlidit, vid den rätt som har att ta upp tvist om arv efter barnet. Om det inte finns någon annan behörig domstol, ska målet tas upp av Stockholms tingsrätt.

I paragrafen finns regler om behörig domstol i mål om hävande av föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet. Paragrafen anpassas utifrån att de hittillsvarande uttrycken – far och förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken – utmönstras. Den hittillsvarande ordningen – att motsvarande regler återfinns i olika paragrafer och att reglerna blir tillämpliga för vissa föräldrar genom hänvisning – avskaffas (jfr 1 kap. 14 § första stycket). Paragrafen motsvarar i huvudsak hittillsvarande 3 och 16 §§. Övervägandena finns i avsnitt 12.1.4 och 12.3.5.

En talan om hävande av föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet får, oavsett om det är barnet eller en förälder som väcker talan, väckas vid tingsrätten i den ort där barnet har sin hemvist. Om barnet har avlidit, får talan väckas vid den tingsrätt som har rätt att ta upp en tvist om arv efter barnet. En tvist om arv ska enligt 10 kap. 9 § rättegångsbalken tas upp av den tingsrätt där den avlidne skulle ha svarat i tvistemål i allmänhet. Detta innebär att talan ska väckas vid tingsrätten i den ort där barnet har haft sin hemvist. Om talan om hävande av föräldraskap riktar sig mot en förälder, får talan också väckas vid tingsrätten i den ort där föräldern ska svara i tvistemål i allmänhet, dvs. vid tingsrätten i den ort där föräldern har sin hemvist. En fysisk person som är folkbokförd i Sverige, anses ha hemvist i den ort där han eller hon var folkbokförd den 1 november föregående år (10 kap. 1 § rättegångsbalken). Domstolen är inte skyldig att pröva forumfrågan annat än om svaranden gör en foruminvändning eller uteblir (10 kap. 18 § rättegångsbalken). Om det inte finns någon behörig domstol, ska målet tas upp av Stockholms tingsrätt.

Till skillnad från hittillsvarande ordning gäller paragrafen oavsett om talan om hävande av ett bekräftat föräldraskap förs enligt 1 kap. 10 §, dvs. en talan som grundar sig på att det saknas förutsättningar för rättsligt föräldraskap, eller om ogiltighetstalan förs på annan grund.

Mål om fastställande av föräldraskap

6 § En talan om fastställande av föräldraskap för den som inte har fött barnet väcks av barnet. I fall som avses i 2 kap. 2 § förs barnets talan av socialnämnden. Om föräldern som har fött barnet har vårdnaden om barnet, får den föräldern alltid föra barnets talan, även om denne inte har fyllt 18 år. En talan får vidare alltid föras av en särskilt förordnad vårdnadshavare eller en tillfällig vårdnadshavare för barnet.

I paragrafen anges vem som får väcka och föra en talan om fastställande av föräldraskap. Paragrafen anpassas utifrån att de hittillsvarande uttrycken – mor, far och förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken – utmönstras. Den hittillsvarande ordningen – att motsvarande regler återfinns i olika paragrafer och att reglerna blir tillämpliga för vissa föräldrar genom hänvisning – avskaffas (jfr 1 kap. 14 § första stycket). Paragrafen motsvarar i huvudsak hittillsvarande 5 och 18 §§. Övervägandena finns i avsnitt 12.1.4.

Talan om fastställande av föräldraskap för den som inte har fött barnet väcks enligt paragrafen av barnet. Det är alltså barnet som är part i målet, inte barnets ställföreträdare. Om socialnämnden är skyldig att utreda föräldraskapet är det också nämnden som för barnets talan. Vid sidan av socialnämnden får barnets talan alltid föras av den förälder som har fött barnet om föräldern är barnets vårdnadshavare. Detta gäller även om föräldern är under 18 år. Talan får vidare alltid föras av en särskilt förordnad vårdnadshavare eller en tillfällig vårdnadshavare för barnet.

Paragrafen överensstämmer med vad som gäller enligt hittillsvarande 5 och 18 §§ (se prop. 1975/76:170 s. 171 och 308). Uttrycket ”myndig ålder” ersätts med ”har fyllt 18 år”, vilket inte innebär någon ändring i sak.

7 § Om det pågår ett mål om fastställande av föräldraskap, kan frågan om föräldraskapet till barnet prövas endast i det målet. Talan får i målet föras mot flera. I en avlidens ställe ska talan föras mot de arvingar till den avlidne som anges i 1 §.

När socialnämnden ansvarar för att föräldraskap fastställs, ska nämnden föra talan mot den eller de som enligt nämndens utredning eller vad som framkommit under målets handläggning skäligen kan komma i fråga som förälder till barnet.

På ansökan av svarande ska rätten utfärda stämning mot någon som inte redan är instämd i målet och pröva om denne är förälder till barnet. Om sådan ansökan gäller i tillämpliga delar vad som är föreskrivet om stämningsansökan.

I paragrafen finns bestämmelser om rättegången i mål om fastställande av föräldraskap för den som inte har fött barnet. Paragrafen anpassas utifrån att de hittillsvarande uttrycken – far och förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken – utmönstras. Den hittillsvarande ordningen – att motsvarande regler återfinns i olika paragrafer och

att reglerna blir tillämpliga för vissa föräldrar genom hänvisning – avskaffas (jfr 18 § och 1 kap. 14 § första stycket). Paragrafen motsvarar hittillsvarande 6 §. Övervägandena finns i avsnitt 12.1.4.

Om det pågår ett mål om fastställande av föräldraskap i domstol, kan enligt *första stycket* frågan om föräldraskap till barnet prövas endast i det målet. Föräldraskap till ett visst barn får alltså inte prövas samtidigt vid flera domstolar eller i olika mål vid samma domstol. Talan får i samma mål föras mot flera potentiella föräldrar. Detta gäller oavsett om det är socialnämnden, barnets vårdnadshavare eller barnet självt som för talan i domstol. Det är dock endast socialnämnden som, under vissa förutsättningar, är skyldig att väcka samtidig talan mot flera (jfr andra stycket). Om den som kan vara förälder till barnet är avliden, ska i stället talan föras mot de arvingar till den avlidne som anges i 1 § tredje stycket. Bestämmelsen överensstämmer med det som gäller enligt hittillsvarande 6 § första stycket (se prop. 1969:124 s. 109 och prop. 1975/76:170 s. 171, 172, 308 och 309).

Av *andra stycket* framgår att socialnämnden ska föra talan i målet mot den eller de som enligt nämndens utredning eller vad som framkommit under målets handläggning skäligen kan komma i fråga som förälder till barnet. Bestämmelsen överensstämmer med det som gäller enligt hittillsvarande 6 § andra stycket (se prop. 1969:124 s. 107 och prop. 1975/76:170 s. 171 och 309).

Enlig *tredje stycket* har den som redan är svarande i målet rätt att stämma in en utomstående person som ny svarande i målet. Det krävs inte att svaranden yrkar att den utomstående ska fastställas som förälder till barnet, utan det är tillräckligt med en begäran om att domstolen prövar den utomståendes föräldraskap. För en sådan ansökan gäller i tillämpliga delar vad som är föreskrivet om stämningsansökan. Bestämmelsen överensstämmer med det som gäller enligt hittillsvarande 6 § tredje stycket (se prop. 1969:124 s. 108 och prop. 1975/76:170 s. 172 och 309).

8 § När socialnämnden ansvarar för att föräldraskap fastställs väcks talan vid rätten i den ort där socialnämnden finns. Rätten kan flytta över målet till en annan domstol, om det skulle avsevärt underlätta handläggningen av målet.

I andra fall än som avses i första stycket väcks talan om fastställande av föräldraskap vid den rätt där den som fastställelsen avser ska svara i tvistemål i allmänhet eller, om talan förs mot flera, en av dem ska svara. Talan mot en avlidens arvingar får väckas vid den rätt där dödsboet svarar.

Om det inte finns någon behörig domstol enligt första och andra stycket, tas målet upp av Stockholms tingsrätt.

Paragrafen innehåller bestämmelser om behörig domstol i mål om fastställande av föräldraskap. Paragrafen anpassas utifrån att de hittillsvarande uttrycken – far och förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken – utmönstras. Den hittillsvarande ordningen – att motsvarande regler återfinns i olika paragrafer och att reglerna blir tillämpliga för vissa föräldrar genom hänvisning – avskaffas (jfr 18 § och 1 kap. 14 § första stycket). Paragrafen motsvarar hittillsvarande 7 §. Övervägandena finns i avsnitt 12.1.4.

Behörig domstol i mål där socialnämnden enligt 2 kap. 2 § har en skyldighet att försöka utreda vem som är barnets andra förälder och se till att föräldraskapet fastställs är enligt *första stycket* domstolen i den ort där socialnämnden finns. Domstolen kan dock flytta över målet till en annan domstol, om det skulle avsevärt underlätta handläggningen av målet. Bestämmelsen överensstämmer med det som gäller enligt hittillsvarande 7 § första stycket (se prop. 1969:124 s. 109 och prop. 1975/76:170 s. 172).

När socialnämnden inte är skyldig att verka för att föräldraskapet till barnet fastställs, ska talan om fastställande av föräldraskapet enligt *andra stycket* väckas vid domstolen i den ort där den som fastställelsen avser, eller om det är flera som har stämts in, en av dem ska svara i tvistemål i allmänhet. Detta innebär att talan ska väckas vid tingsrätten i den ort där den som fastställelsen avser har sin hemvist. En fysisk person som är folkbokförd i Sverige anses ha sin hemvist i den ort där han eller hon var folkbokförd den 1 november föregående år (10 kap. 1 § andra stycket rättegångsbalken). Om den som talan gäller eller en av dem har avlidit, ska talan väckas vid domstolen i den ort där dödsboet svarar (10 kap. 1 § fjärde stycket rättegångsbalken). Bestämmelsen överensstämmer med det som gäller enligt hittillsvarande 7 § andra stycket första och andra meningarna (se prop. 1975/76:170 s. 172 och 309).

Om det inte finns någon behörig domstol, ska enligt *tredje stycket* målet tas upp av Stockholms tingsrätt. Bestämmelsen överensstämmer med det som gäller enligt hittillsvarande 7 § andra stycket sista meningen (se prop. 1975/76:170 s. 172 och 309).

9 § I samband med att socialnämnden väcker talan ska protokollet över nämndens utredning ges in till rätten. Om talan väcks av någon annan och socialnämnden har gjort en utredning i frågan, ska rätten begära in socialnämndens protokoll.

Svaranden ska delges protokollet i samband med stämningen.

Rätten får förelägga socialnämnden att komplettera utredningen om föräldraskapet.

I paragrafen anges när socialnämndens utredning ska ges in till domstolen, delges respektive kompletteras. Paragrafen anpassas utifrån att de hittillsvarande uttrycken – far och förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken – utmönstras. Den hittillsvarande ordningen – att motsvarande regler återfinns i olika paragrafer och att reglerna blir tillämpliga för vissa föräldrar genom hänvisning – avskaffas (jfr 18 § och 1 kap. 14 § första stycket). Paragrafen motsvarar hittillsvarande 8 §. Övervägandena finns i avsnitt 12.1.4.

Om socialnämnden är skyldig att utreda en föräldraskapsfråga, ska nämnden föra protokoll över det som förekommer vid utredningen av betydelse för frågan om vem som kan vara barnets förälder (2 kap. 8 §). Av *första stycket* framgår att socialnämnden ska ge in protokollet över sin utredning till domstolen i samband med att nämnden väcker talan. I de undantagsfall då talan väcks av någon annan än socialnämnden, ska domstolen förelägga nämnden att ge in protokollet. Om socialnämnden ännu inte har avslutat utredningen, får nämnden upplysa domstolen om detta och lämna in protokollet i befintligt skick. Bestämmelsen överensstämmer med det som gäller enligt hittillsvarande 8 § första stycket (se prop. 1969:124 s. 109 och prop. 1975/76:170 s. 173).

För att en svarande ska kunna ta ställning till föräldraskapstalan är det angeläget att denne så snart som möjligt får reda på vad som har framkommit vid socialnämndens utredning. Protokollet över utredningen ska därför enligt *andra stycket* delges svaranden samtidigt som stämningen. Bestämmelsen överensstämmer med det som gäller enligt hittillsvarande 8 § andra stycket (se prop. 1969:124 s. 109 och prop. 1975/76:170 s. 173).

Om utredningen i ett eller annat avseende skulle vara ofullständig, får domstolen enligt *tredje stycket* förelägga socialnämnden att komplettera den. Domstolen kan använda sig av denna möjlighet även under målets handläggning. En kompletterande utredning kan vara motiverad exempelvis på grund av uppgifter vid den muntliga

förberedelsen i målet om att någon annan än svaranden kan vara förälder till barnet. Bestämmelsen överensstämmer med det som gäller enligt hittillsvarande 8 § tredje stycket (se prop. 1969:124 s. 109 och 110 och prop. 1975/76:170 s. 173).

10 § Rätten ska se till att frågan om föräldraskapet till barnet blir tillräckligt utredd. Var och en som kan föra talan på barnets vägnar ska ges tillfälle att yttra sig i målet.

Vittnesförhör får inte hållas i syfte att styrka att vittnet har haft samlag med den förälder som har fött barnet under tid då barnet kan antas ha tillkommit.

Talan får inte prövas slutligt före barnets födelse.

Paragrafen innehåller bestämmelser om domstolens utredningsskyldighet, skriftväxling, vittnesförhör och prövning av talan i mål om fastställande av föräldraskap. Paragrafen anpassas utifrån att de hittillsvarande uttrycken – mor, far och förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken – utmönstras. Den hittillsvarande ordningen – att motsvarande regler återfinns i olika paragrafer och att reglerna blir tillämpliga för vissa föräldrar genom hänvisning – avskaffas (jfr 18 § och 1 kap. 14 § första stycket). Paragrafen motsvarar hittillsvarande 9 §. Övervägandena finns i avsnitt 12.1.4.

Av *första stycket* framgår att det är domstolen som har ansvaret för att föräldraskapsfrågan blir utredd i den utsträckning som krävs. Föräldraskapsmål ska alltså handläggas i den ordning som enligt rättegångsbalken gäller för s.k. indispositiva tvistemål. Om svaranden saknar ombud, är det därför angeläget att domstolen är uppmärksam på förhållanden som kan tyda på att någon annan i själva verket är förälder till barnet. Var och en som kan föra talan på barnets vägnar ska beredas tillfälle att yttra sig i målet. Bestämmelsen överensstämmer med det som gäller enligt hittillsvarande 9 § första stycket (se prop. 1969:124 s. 110).

Enligt *andra stycket* får en presumtiv förälder inte höras som vittne. Det saknas däremot anledning att förbjuda vittnesförhör som går ut på att styrka att någon annan än vittnet har haft samlag med den förälder som har fött barnet under konceptionstiden. Svaranden kan exempelvis vilja höra en vän till den förälder som har fött barnet för att bevisa att föräldern har haft samlag med flera under konceptionstiden. Bestämmelsen överensstämmer med det som gäller

enligt hittillsvarande 9 § andra stycket (se prop. 1969:124 s. 110 och prop. 1975/76:170 s. 173).

En föräldraskapstalan kan väckas innan barnet har fötts. Av *tredje stycket* framgår dock att talan inte får prövas slutligt före barnets födelse. Bestämmelsen överensstämmer med det som gäller enligt hittillsvarande 9 § tredje stycket (se prop. 1975/76:170 s. 172 och 310).

11 § Om talan återkallas mot en av flera, får målet avskrivas i den delen endast om alla samtycker. Om återkallelsen avser den som har stämts enligt 7 § tredje stycket, krävs samtycke även från barnet.

Om målet avskrivs i en viss del ska rätten fatta beslut om rättegångskostnaden i den delen.

Paragrafen innehåller bestämmelser om avskrivning av mål efter återkallelse. Paragrafen anpassas utifrån att de hittillsvarande uttrycken – far och förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken – utmönstras. Den hittillsvarande ordningen – att motsvarande regler återfinns i olika paragrafer och att reglerna blir tillämpliga för vissa föräldrar genom hänvisning – avskaffas (jfr 18 § och 1 kap. 14 § första stycket). Paragrafen motsvarar hittillsvarande 10 §. Övervägandena finns i avsnitt 12.1.4.

Om en återkallelse av talan i ett mål om fastställande av föräldraskap begränsas till en av flera instämda får, enligt *första stycket*, målet avskrivas i den delen endast om alla samtycker. Om en svarande återkallar en ansökan enligt 7 § tredje stycket, krävs för avskrivning av målet samtycke från både barnet och övriga instämda. Bestämmelsen överensstämmer med det som gäller enligt hittillsvarande 10 § första stycket (se prop. 1969:124 s. 112 och prop. 1975/76:170 s. 174).

Av *andra stycket* framgår att domstolen i samband med avskrivningsbeslut ska ta upp frågan om rättegångskostnader såvitt gäller den del som återkallelsen avser. Bestämmelsen överensstämmer med det som gäller enligt hittillsvarande 10 § andra stycket (se prop. 1969:124 s. 112 och prop. 1975/76:170 s. 174).

12 § När socialnämnden för talan om fastställande av föräldraskap gäller andra och tredje styckena i fråga om rättegångskostnader i stället för 18 kap. 1–7 §§ rättegångsbalken.

Parterna ska stå för sina egna rättegångskostnader. Svaranden kan dock förpliktas att helt eller delvis ersätta en annan part för dennes rättegångskostnad, om svaranden har handlat på sätt som avses i 18 kap. 3 eller 6 § rättegångsbalken eller om det annars finns särskilda skäl.

Om en parts ställföreträdare, ombud eller biträde handlat på sätt som avses i 18 kap. 3 eller 6 § rättegångsbalken, kan han eller hon förpliktas ersätta kostnaden som därigenom vållats annan part. Rätten kan besluta om detta även utan yrkande.

Paragrafen innehåller bestämmelser om rättegångskostnader i mål där socialnämnden för talan om fastställande av föräldraskap till barnet. Paragrafen anpassas utifrån att de hittillsvarande uttrycken – far och förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken – utmönstras. Den hittillsvarande ordningen – att motsvarande regler återfinns i olika paragrafer och att reglerna blir tillämpliga för vissa föräldrar genom hänvisning – avskaffas (jfr 18 § och 1 kap. 14 § första stycket). Paragrafen motsvarar hittillsvarande 11 §. Övervägandena finns i avsnitt 12.1.4.

Av *första stycket* framgår att 18 kap. 1–7 §§ rättegångsbalken inte gäller i fråga om rättegångskostnader i mål där socialnämnden för talan. I stället är det bestämmelserna i andra och tredje styckena förevarande paragraf som ska tillämpas. Övriga regler i 18 kap. rättegångsbalken gäller dock i tillämpliga delar i föräldraskapsmål. Bestämmelsen överensstämmer med det som gäller enligt hittillsvarande 11 § första stycket (se prop. 1969:124 s. 115 och 117 och prop. 1975/76:170 s. 174).

Huvudregeln är enligt *andra stycket* att vardera parten själv ska stå sin rättegångskostnad. Svaranden kan dock förpliktas att helt eller delvis ersätta annan parts rättegångskostnad om svaranden gjort sig skyldig till illojal eller försumlig processföring på sätt som avses i 18 kap. 3 och 6 §§ rättegångsbalken, eller om det annars finns särskilda skäl. 18 kap. 3 § rättegångsbalken avser fall då den vinnande parten uppsåtligen eller genom försummelse har föranlett onödig rättegång. 18 kap. 6 § rättegångsbalken gäller försumlighet under rättegången. Från huvudregeln gäller också det undantaget att en svarande, oberoende av utgången i målet, kan förpliktas att helt eller delvis ersätta annan part för dennes rättegångskostnad, om det finns särskilda skäl. Ett exempel är situationen när en svarande med stöd av 7 § tredje stycket har fått någon annan instämd i målet. När det gäller rättegångskostnader i denna del av målet, finns det i allmänhet inte tillräckliga skäl att avvika från rättegångsbalkens huvudregel om

förlorande parts ansvar. Om talan mot den senast instämde lämnas utan bifall, bör denne således kunna få ersättning för sina rättegångskostnader av den andra svaranden. Om den under processen instämde i stället skulle förklaras vara förälder till barnet, bör denne i allmänhet kunna åläggas att ersätta den andra svaranden kostnaderna i denna del av målet. Bestämmelsen överensstämmer med det som gäller enligt hittillsvarande 11 § andra stycket (se prop. 1969:124 s. 116).

Av *tredje stycket* framgår att även en parts ställföreträdare, ombud eller biträde kan vid fall av sådan illojal eller försumlig processföring som avses i 18 kap. 3 och 6 §§ rättegångsbalken förpliktas utge ersättning för rättegångskostnad som därigenom vållats annan part. Det krävs inte något yrkande för att domstolen ska kunna besluta om detta, utan domstolen kan meddela ett sådant beslut ex officio. Bestämmelsen överensstämmer med det som gäller enligt hittillsvarande 11 § tredje stycket (se prop. 1969:124 s. 116 och 117).

13 § Om en dom om föräldraskap överklagas, ska den högre rätten pröva föräldraskapsfrågan i hela dess vidd. En upplysning om detta ska tas in i ett föreläggande att svara på överklagandet.

Om högre rätt finner att någon som inte är part i målet skäligen kan komma i fråga som förälder till barnet, ska domen på yrkande av part undanröjas och återförvisas i sin helhet till den domstol som först har dömt i målet.

Bestämmelserna i 10 och 11 §§ ska tillämpas vid målets handläggning i högre rätt. När socialnämnden för talan ska även 9 § tredje stycket och 12 § tillämpas i högre rätt.

Paragrafen innehåller regler om handläggningen av mål om fastställande av föräldraskap i högre rätt. Paragrafen anpassas utifrån att de hittillsvarande uttrycken – far och förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken – utmönstras. Den hittillsvarande ordningen – att motsvarande regler återfinns i olika paragrafer och att reglerna blir tillämpliga för vissa föräldrar genom hänvisning – avskaffas (jfr 18 § och 1 kap. 14 § första stycket). Paragrafen motsvarar hittillsvarande 12 §. Övervägandena finns i avsnitt 12.1.4.

En dom om föräldraskap kan enligt allmänna processrättsliga regler överklagas av socialnämnden eller en annan ställföreträdare för barnet och av den som förklarats vara förälder till barnet. Om domen överklagas ska, enligt *första stycket*, den högre domstolen pröva målet i samma omfattning som underrätten. Om exempelvis tingsrätten har förklarat att en av två instämda män är förälder till

barnet och den fastställda föräldern överklagar domen, är hovrätten oförhindrad att pröva även frågan om den andre mannens föräldraskap. Den högre domstolen kan dock inte göra någon överprövning av föräldraskapsfrågan om talan enbart överklagas i en annan del av målet, till exempel beträffande rättegångskostnaderna. Om underrätten under målets handläggning avskrivit målet såvitt gäller en av flera instämda (11 §), kan alltså den högre domstolen pröva föräldraskapsfrågan i den delen bara om avskrivningsbeslutet överklagas. Överklagandet ska delges samtliga parter i underrättsdomen. En upplysning om omfattningen av den högre domstolens prövning av målet ska tas in i föreläggandet för motparten att svara på överklagandet. Bestämmelsen överensstämmer med det som gäller enligt hittillsvarande 12 § första stycket (se prop. 1969:124 s. 118 och 119 och prop. 1975/76:170 s. 175).

Under målets handläggning i högre rätt kan det komma fram uppgifter om att någon som inte är part i målet kan vara förälder till barnet. Av *andra stycket* framgår att den högre domstolen då har möjlighet att återförvisa målet till underrätten för förnyad prövning. För att målet ska återförvisas krävs att den utomstående skäligen kan komma i fråga som förälder till barnet. Om barnet har tillkommit genom samlag är det i regel lämpligt att den högre domstolen förordnar om en rättsgenetisk undersökning för att få underlag för bedömningen av den frågan. Detsamma gäller om det finns anledning att anta att barnet tillkommit genom en heminsemination. Ytterligare en förutsättning för återförvisning är att parten framställer ett sådant yrkande. Om socialnämnden för barnets talan, är nämnden skyldig att begära återförvisning av målet och ansöka om stämning mot den som kan vara förälder till barnet. Bestämmelsen överensstämmer med det som gäller enligt hittillsvarande 12 § andra stycket (jfr 7 § andra stycket samt prop. 1969:124 s. 120 och prop. 1975/76:170 s. 175).

I *tredje stycket* anges vilka av bestämmelserna i kapitlet som också gäller processen i högre rätt. Bestämmelserna i 10 och 11 §§ om bland annat domstolens utredningsskyldighet och avskrivning efter återkallelse är alltid tillämpliga i högre rätt. De särskilda reglerna om rättegångskostnader när socialnämnden för talan (12 §) och bestämmelsen om komplettering av föräldraskapsutredningen (9 § tredje stycket) är bara tillämpliga när socialnämnden för talan i målet. Be-

stämmelsen överensstämmer med det som gäller enligt hittillsvarande 12 § tredje stycket (se prop. 1975/76:170 s. 175).

Förening av mål

14 § Även om någon på grund av äktenskap är förälder till ett barn, får, under förutsättning att en talan om hävande av makens föräldraskap har väckts och ännu inte prövats, talan om fastställande av att någon annan är barnets förälder väckas vid samma domstol. Målen ska då handläggas i en rättegång.

Om talan i båda målen som avses i första stycket bifalls, ska vid prövning i högre rätt frågan om fastställande av föräldraskapet prövas, även om domen inte har överklagats i den delen.

I paragrafen finns bestämmelser om förening av mål om hävande av ett föräldraskap som uppkommit på grund av äktenskap och mål om fastställande av föräldraskap för en annan. Paragrafen anpassas utifrån att de hittillsvarande uttrycken – far och förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken – utmönstras. Den hittillsvarande ordningen – att motsvarande regler återfinns i olika paragrafer och att reglerna blir tillämpliga för vissa föräldrar genom hänvisning – avskaffas (jfr 1 kap. 14 § första stycket). Paragrafen motsvarar hittillsvarande 13 och 19 §§. Övervägandena finns i avsnitt 12.1.4.

Av *första stycket* framgår att det finns en möjlighet att i en och samma domstolsprocess få prövat huruvida ett föräldraskap som har uppkommit på grund av äktenskap (föräldraskapspresumtionen) ska hävas och någon annan fastställas som barnets förälder. En förutsättning för att talan om att fastställa föräldraskapet för den som inte har fött barnet ska få väckas trots att barnet redan har en andra förälder, är att en talan om att häva föräldraskapet för maken har väckts och ännu inte prövats. Bestämmelsen överensstämmer med det som gäller enligt hittillsvarande 13 § första stycket och 19 § första stycket (se prop. 1975/76:170 s. 176 och 311 och prop. 2020/21:176 s. 89).

Talan om hävande av makens föräldraskap får väckas av barnet eller någon av föräldrarna (1 § första stycket). En förälder ska väcka talan inom tre år från barnets födelse (2 § första stycket). Föräldrarna får dock inte väcka talan om fastställande av någon annan som förälder till barnet. Sådan talerätt är förbehållen barnet (6 §).

Om barnet är under 18 år och har sin hemvist i Sverige får barnets talan om fastställande av föräldraskap föras av socialnämnden. Om den förälder som har fött barnet är barnets vårdnadshavare, får barnets talan vidare alltid föras av den föräldern (6 §). Barnets talan om hävande av föräldraskap ska dock, som utgångspunkt, föras av barnet självt (3 §). Om barnet är yngre än 15 år och det finns synnerliga skäl ska emellertid en god man förordnas för att föra barnets talan. Ett barns behov av god man kan exempelvis uppmärksammas av socialnämnden inom ramen för en utredning av barnets föräldraskap (se 2 kap. 10 § om nämndens utredningsskyldighet i dessa fall). Om det i utredningen framkommer att någon annan än den som presumerats vara barnets förälder är förälder till barnet och barnets föräldrar inte kan eller vill agera i frågan, kan socialnämnden anmäla till överförmyndaren att en god man behöver utses för barnet (5 kap. 3 § socialtjänstförordningen [2001:937]). Det är dock domstolen som avgör om det i det enskilda fallet finns synnerliga skäl att förordna en god man att föra barnets talan om hävande av föräldraskap (11 kap. 3 b §).

Av *andra stycket* framgår att om domstolen vid en gemensam handläggning bifaller såväl talan om hävande av makens föräldraskap som talan om fastställande av någon annan som förälder till barnet och det bara är avgörandet om föräldraskapets hävande som överklagas, ska den högre domstolen också pröva frågan om fastställande av föräldraskap. Resultatet kan annars bli att två motstridiga avgöranden blir gällande. Bestämmelsen överensstämmer med det som gäller enligt hittillsvarande 13 § andra stycket och 19 § andra stycket (se prop. 1975/76:170 s. 311 och 312 och prop. 2020/21:176 s. 89).

4 kap. Om adoption

Vem som får adoptera

6 § Makar och sambor får endast adoptera gemensamt.

En *nuvarande eller tidigare* make eller sambo får dock med sin *nuvarande eller tidigare* makes eller sambos samtycke adoptera hans eller hennes barn. I fråga om samtycket tillämpas 8 § andra stycket. *Något samtycke krävs dock inte om den tidigare maken eller sambon är avliden. En make eller sambo får också adoptera utan medverkan av den andra maken eller sambon om adoptionen avser någon som han eller hon är eller har varit vårdnadshavare för eller som för stadigvarande vård och fostran i ett enskilt hem har tagits emot av honom eller henne.* En make eller sambo får även i annat fall

adoptera ensam om den andra maken eller sambon vistas på okänd ort eller är varaktigt förhindrad att adoptera till följd av en psykisk sjukdom eller något annat liknande förhållande.

Andra än makar och sambor får inte adoptera gemensamt.

Tidigare makar eller sambor får dock gemensamt adoptera ett barn som de är eller har varit vårdnadshavare för eller som för stadigvarande vård och fostran i ett enskilt hem har tagits emot av dem tillsammans.

I paragrafen anges vilka som får adoptera gemensamt och möjligheterna för en make eller sambo att adoptera på egen hand. Övervägandena finns i avsnitt 13.3, 13.4 och 13.5.

Makar och sambor får som huvudregel endast adoptera gemensamt. I *andra stycket* införs två nya undantag till huvudregeln. Enligt det första nya undantaget får den som tidigare har varit gift eller sambo adoptera den tidigare makens eller sambons barn (styvbarnsadoption). Möjligheterna att styvbarnsadoptera utökas alltså från att gälla enbart makar och sambor till att också omfatta tidigare makar och sambor. Om den tidigare maken eller sambon är i livet krävs det att han eller hon samtycker till styvbarnsadoptionen. Samtyckeskravet gäller oavsett om det rör sig om adoption av ett barn eller adoption av en vuxen och, i de fall adoptionen rör ett barn, även om den tidigare maken eller sambon inte skulle vara vårdnadshavare. Genom en hänvisning till 8 § andra stycket görs de undantag som gäller från kravet på en vårdnadshavares samtycke vid adoption av barn tillämpliga beträffande den tidigare makens eller sambons samtycke. Detta innebär bland annat det kan göras undantag från samtyckeskravet om det finns synnerliga skäl. Avsikten är att undantaget vid synnerliga skäl ska komma till användning framför allt vid internationella adoptioner. Det kan dock inte uteslutas att förutsättningarna i något fall kan anses vara uppfyllda även vid en styvbarnsadoption. För att undantaget ska bli tillämpligt krävs att det i det närmaste skulle framstå som stötande om adoptionen inte kunde komma till stånd (se prop. 2017/18:121 s. 60, 151 och 152). Om styvbarnsadoptionen avser ett barn krävs som huvudregel också samtycke från barnets andra förälder om denne är vårdnadshavare (8 §). Efter en styvbarnsadoption blir de tidigare makarna eller samborna gemensamt föräldrar och, om barnet är underårigt, står barnet efter adoptionen under deras gemensamma vårdnad. Om den tidigare maken eller sambon är avliden, får dock den efterlevande maken eller sambon ensam vårdnad om barnet (se 21 och 22 §§).

Enligt det andra nya undantaget får en make eller sambo adoptera utan medverkan av den andra maken eller sambon om adoptionen avser någon som han eller hon är eller har varit vårdnadshavare för eller som är eller har varit familjehemsplacerad hos honom eller henne. Den som sökanden vill adoptera kan antingen vara ett barn eller en vuxen. Att sökanden adopterar utan sin make eller sambo behöver inte innebära att han eller hon adopterar ensam. Ansökan kan också göras gemensamt med en tidigare make eller sambo (se fjärde stycket). Om det är fråga om en gemensam ansökan med en tidigare make eller sambo blir de tidigare makarna eller samborna efter adoptionen gemensamt föräldrar. I annat fall blir sökanden efter adoptionen ensam förälder till adoptivbarnet (21 §). Något rättsförhållande uppstår inte mellan adoptivbarnet och den andra maken eller sambon (se NJA II 1917 s. 482).

Andra än makar eller sambor får inte adoptera gemensamt. I *fjärde stycket*, som är nytt, införs ett undantag som innebär att även tidigare makar eller sambor får adoptera gemensamt om adoptionen antingen avser någon som är eller har varit familjehemsplacerad hos dem eller någon som de är eller har varit vårdnadshavare för. Möjligheten till gemensam adoption gäller både om den som ska adopteras är ett barn och om han eller hon är vuxen.

Rättsverkningar av en adoption

21 § Den som har adopterats ska anses som adoptivförälderns barn och inte som barn till sina tidigare föräldrar. Om *adoptionen avser* en *nuvarande eller tidigare makes* eller *sambos barn*, ska den som har adopterats dock anses som *de nuvarande eller tidigare* makarnas eller sambornas gemensamma barn. Lag eller annan författning som tillägger släktskapet mellan barn och förälder rättslig betydelse ska tillämpas på den som har adopterats och hans eller hennes adoptivförälder.

Första stycket gäller inte i den utsträckning något annat är särskilt föreskrivet eller följer av rättsförhållandets natur.

Paragrafen innehåller bestämmelser om rättsverkningarna av en adoption. Övervägandena finns i avsnitt 13.3 och 13.4.

I *första stycket* görs ändringar med anledning av att det blir möjligt med styvbarnsadoption av en tidigare makes eller sambos barn. Ändringarna innebär att det barn som adopteras blir de tidigare

makarnas eller sambornas gemensamma barn. Detta gäller dock inte om något annat är särskilt föreskrivet eller följer av rättsförhållandets natur (se andra stycket). Om barnet är underårigt blir de tidigare makarna eller samborna gemensamma vårdnadshavare för barnet från den tidpunkt när adoptionsbeslutet får laga kraft. Om den tidigare maken eller sambon är avliden, blir dock den efterlevande maken eller sambon ensam vårdnadshavare för barnet (se 22 §).

22 § Om *nuvarande eller tidigare* makar eller sambor gemensamt adopterar ett barn, står barnet under vårdnad av båda *de nuvarande eller tidigare* makarna eller samborna från den tidpunkt *när* adoptionsbeslutet får laga kraft. Detsamma gäller om en make eller sambo adopterar den andra makens eller sambons barn. *Om någon adopterar en tidigare makes eller sambos barn och den tidigare maken eller sambon är i livet, står barnet under vårdnad av båda de tidigare makarna eller samborna från den tidpunkt när adoptionsbeslutet får laga kraft.* Om en person i annat fall ensam adopterar ett barn, står barnet under vårdnad av adoptivföräldern från den tidpunkt *när* adoptionsbeslutet får laga kraft.

Paragrafen innehåller bestämmelser om vårdnad efter adoption. Övervägandena finns i avsnitt 13.3 och 13.4.

I paragrafen görs ändringar med anledning av att det blir möjligt för tidigare makar eller sambor att adoptera gemensamt och att åstadkomma gemensamt föräldraskap genom styvbarnsadoption. Ändringarna innebär att tidigare makar eller sambor som adopterar gemensamt får gemensam vårdnad om barnet från tidpunkten när adoptionsbeslutet får laga kraft. Om de tidigare makarna eller samborna vid den tidpunkten redan har gemensam vårdnad om barnet på grund av att de är barnets särskilt förordnade vårdnadshavare, kommer den gemensamma vårdnaden således att bestå. De tidigare makarna eller samborna kommer dock inte längre vara särskilt förordnade som vårdnadshavare, utan vårdnadshavare i egenskap av barnets föräldrar.

De tidigare makarna eller samborna får också gemensam vårdnad om barnet från tidpunkten när adoptionsbeslutet får laga kraft vid styvbarnsadoption. Om den vars barn styvbarnsadopteras är avliden, får dock den efterlevande maken eller sambon ensam vårdnad om barnet.

6 kap. Om vårdnad, boende och umgänge

Inledande bestämmelser

2 § Ett barn står under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem, om inte rätten har anförtrott vårdnaden åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare eller åt en tillfällig vårdnadshavare. *Ett barn kan i vissa fall stå under vårdnad av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare samtidigt.* Vårdnaden om ett barn består till dess att barnet fyller 18 år.

Den som har vårdnaden om ett barn har ett ansvar för barnets personliga förhållanden och ska se till att barnets behov enligt 1 § blir tillgodosedda. Barnets vårdnadshavare svarar även för att barnet får den tillsyn som behövs med hänsyn till barnets ålder, utveckling och övriga omständigheter samt ska bevaka att barnet får tillfredsställande försörjning och utbildning. I syfte att hindra att barnet orsakar skada för någon annan ska vårdnadshavaren vidare svara för att barnet står under uppsikt eller att andra lämpliga åtgärder vidtas.

Om ansvaret i frågor som gäller barnets ekonomiska förhållanden finns bestämmelser i 9–15 kap.

I lagen (2024:000) om föräldrafullmakter finns bestämmelser om att andra än vårdnadshavare i vissa fall kan ges en behörighet att företräda barnet och fatta beslut i frågor som rör barnets personliga angelägenheter.

Paragrafen innehåller allmänna bestämmelser om vilka som är ett barns vårdnadshavare och om det ansvar som dessa har gentemot barnet. Övervägandena finns i avsnitt 14.9.2 och 14.13.

I *första stycket* görs ett tillägg med anledning av att det införs regler som innebär att ett barn i vissa fall kan stå under vårdnad av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare gemensamt. Detta kan endast bli aktuellt om en förälder avlider (se 9 § andra stycket och 9 b § andra stycket). Närmare bestämmelser om vad som gäller när en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare har gemensam vårdnad finns i 9 c–e §§.

Fjärde stycket, som är nytt, innehåller en upplysning om att det i lagen om föräldrafullmakter finns bestämmelser om att andra än vårdnadshavare i vissa fall kan ges en behörighet att företräda barnet och fatta beslut i frågor som rör barnets personliga angelägenheter.

Vårdnadshavare

3 § Barnet står från födelsen under vårdnad av båda föräldrarna, om dessa är gifta med varandra. *I* annat fall *står barnet under vårdnad* av *endast den förälder som har fött barnet*. Ingår föräldrarna senare äktenskap med varandra, står barnet från den tidpunkten under vårdnad av dem båda, om inte rätten dessförinnan har anförtrott vårdnaden åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare eller åt en tillfällig vårdnadshavare.

Om det döms till äktenskapsskillnad mellan föräldrarna står barnet även därefter under båda föräldrarnas vårdnad, om inte den gemensamma vårdnaden upplöses enligt 5, 7 eller 8 §. Ska barnet även efter domen på äktenskapsskillnad stå under båda föräldrarnas vårdnad, ska rätten i domen påminna om att vårdnaden fortfarande är gemensam.

Paragrafen innehåller bestämmelser om vem eller vilka som direkt på grund av lag är vårdnadshavare för ett barn. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.3.

I *första stycket* byts ”modern” ut mot ”den förälder som har fött barnet” till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Detta innebär inte någon ändring i sak.

Övriga ändringar är endast språkliga och redaktionella.

4 § Står barnet under vårdnad av endast en av föräldrarna och vill föräldrarna gemensamt utöva vårdnaden, ska rätten på talan av dem båda besluta i enlighet med deras begäran, om det inte är uppenbart att gemensam vårdnad är oförenlig med barnets bästa.

Om barnet är folkbokfört här i landet, kan föräldrarna få gemensam vårdnad också genom registrering hos Skatteverket efter anmälan av dem båda

1. till socialnämnden i samband med att nämnden ska godkänna en *föräldraskapsbekräftelse*, eller
2. till Skatteverket under förutsättning att beslut om vårdnaden inte har meddelats tidigare.

I paragrafen finns bestämmelser om domstolens prövning när en ändring från ensam vårdnad till gemensam vårdnad aktualiserats av båda föräldrarna och om möjligheterna att genom anmälan till socialnämnden eller Skatteverket få till stånd gemensam vårdnad. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.2.

I *andra stycket* byts ”faderskapsbekräftelse eller en bekräftelse av föräldraskap enligt 1 kap. 9 §” ut mot ”föräldraskapsbekräftelse” till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Detta innebär inte någon ändring i sak.

9 § Om barnet står under vårdnad av båda föräldrarna och en av dem dör, *ska* den andra föräldern ensam ha vårdnaden.

Vill den efterlevande föräldern utöva vårdnaden gemensamt med en viss person ska rätten utse den personen att såsom särskilt förordnad vårdnadshavare utöva vårdnaden gemensamt med föräldern, om

1. han eller hon uppfyller kraven enligt 10 a § första stycket och vill åta sig uppdraget, och

2. det inte är uppenbart att gemensam vårdnad är oförenlig med barnets bästa.

Om barnet vid tidpunkten för förälderns död inte bor tillsammans med den andra föräldern ska dock rätten, om det är lämpligare, flytta över vårdnaden till en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare.

Frågor om ändring i vårdnaden enligt andra stycket prövas på ansökan av föräldern. Frågor om överflyttning av vårdnaden enligt tredje stycket prövas på talan av socialnämnden. En sådan talan ska väckas inom sex månader efter förälderns död.

I paragrafen finns bestämmelser om vad som gäller i fråga om vårdnad när föräldrarna har gemensam vårdnad och en av dem dör. Paragrafens tillämpningsområde inskränks till att omfatta endast den situationen. Innehållet i hittillsvarande första stycket andra meningen, vilket avser det fallet att båda föräldrarna dör, flyttas till en ny paragraf, 9 a §. Hittillsvarande andra stycket, som gäller frågor om vårdnad när barnet står under vårdnad av endast en av föräldrarna och den föräldern dör, flyttas till en ny paragraf, 9 b §. Övervägandena finns i avsnitt 14.12.3, 14.13.1 och 14.13.2.

I det nya *andra stycket* införs en regel som möjliggör att den efterlevande föräldern – som har ensam vårdnad enligt första stycket – kan ansöka hos domstol om att en viss person ska utses att såsom särskilt förordnad vårdnadshavare utöva vårdnaden gemensamt med föräldern (se även fjärde stycket). Bestämmelsen är i första hand avsedd för en efterlevande förälder som vill utöva gemensam vårdnad med den avlidna förälderns make eller sambo eller med sin egen partner.

Det finns ett samband mellan bestämmelserna i andra och tredje styckena (angående tredje stycket, se vidare nedan). Om barnet vid tidpunkten för dödsfallet bor med en social förälder – vanligen den som var den avlidna förälderns make eller sambo – och är den efterlevande föräldern och den personen överens om att de två fortsättningsvis ska ha gemensam vårdnad, innebär förälderns ansökan om detta att socialnämnden i regel inte behöver överväga en vårdnadsöverflyttning enligt tredje stycket.

En första förutsättning för att förälderns ansökan om gemensam vårdnad ska beviljas är, enligt *första punktens* första led, att den person som föräldern vill utöva vårdnaden tillsammans med uppfyller kraven enligt 10 a § första stycket. Personen i fråga ska således, liksom andra särskilt förordnade vårdnadshavare, vara lämpad att ge barnet omvårdnad, trygghet och en god fostran. Däremot tillämpas inte kravet enligt 10 a § andra stycket. Den efterlevande föräldern behöver alltså inte vara gift eller sambo med den som enligt ansökan ska utöva vårdnaden gemensamt med föräldern. Om det av någon särskild anledning finns tveksamheter beträffande den i ansökan föreslagna särskilt förordnade vårdnadshavarens lämplighet kan domstolen behöva inhämta en utredning enligt 19 § tredje stycket. I andra fall bör det dock vara tillräckligt att domstolen ger socialnämnden tillfälle att lämna upplysningar innan den avgör ärendet (19 § andra stycket).

En andra förutsättning är, enligt det senare ledet i första punkten, att den person som enligt ansökan ska vara särskilt förordnad vårdnadshavare vill åta sig uppdraget. Domstolen måste därför låta honom eller henne yttra sig i ärendet, om inte ansökan innehåller ett godtagbart samtycke.

En tredje och sista förutsättning är, enligt *andra punkten*, att det inte är uppenbart att gemensam vårdnad är oförenlig med barnets bästa. Bestämmelsen har utformats med 4 § första stycket som förebild.

Det underlag som domstolen har tillgång till sedan socialnämnden har fått tillfälle att lämna upplysningar enligt 19 § andra stycket kan i regel ligga till grund för prövningen. Om nämnden inte har några uppgifter som bör föranleda en närmare granskning av ansökan kan den i allmänhet godtas. Det ankommer på nämnden att själv ta ställning till om någon särskild kontakt behöver tas med föräldern, den föreslagna särskilt förordnade vårdnadshavaren eller barnet. Ibland kan det vara lämpligt att nämnden tar en kontakt för att förvissa sig

om att föräldern och den som föreslås som särskilt förordnad vårdnadshavare är införstådda med vad en gemensam vårdnad innebär och kräver. Ett fall då det kan finnas anledning för nämnden att ta en sådan kontakt är om det av handlingarna framgår att föräldern och den föreslagna vårdnadshavaren bor långt från varandra, eftersom det kan innebära påfrestningar för barnet med längre och återkommande resor (jfr prop. 1981/82:168 s. 63 och 64).

I likhet med vad som gäller i andra fall där det finns ett samförstånd i frågan om vårdnad bör barnets rätt att komma till tals enligt 6 kap. 2 b § många gånger kunna hanteras genom kontakten med föräldern eller dennes ombud. Om ytterligare utredning behövs kan sådan inhämtas genom socialnämnden (jfr prop. 2020/21:150 s. 131).

Det förhållandet att kretsen av möjliga vårdnadshavare i den här situationen inte är begränsad till någon viss personkategori kan innebära att det i större utsträckning än i otvistiga mål mellan föräldrar kan finnas behov av att inhämta utredning för att tillgodose barnets rätt att komma till tals. Av betydelse är bland annat den information som framgår av ansökningshandlingarna eller blir känd efter kontakter med den efterlevande föräldern och den som föreslås som särskilt förordnad vårdnadshavare.

Om domstolen beslutar i enlighet med ansökan utövas vårdnaden fortsättningsvis gemensamt av föräldern och den särskilt förordnade vårdnadshavaren. Huvudregeln är att föräldern omfattas av det regelverk som gäller för en förälder som är vårdnadshavare och den särskilt förordnade vårdnadshavaren av de regler som gäller för sådana vårdnadshavare (se främst 9 c och 9 d §§). Olika förutsättningar gäller således för exempelvis frågor om entledigande från uppdraget som vårdnadshavare och om talerätten i frågor om vårdnad. Den särskilt förordnade vårdnadshavaren har en ovillkorlig rätt att bli entledigad från uppdraget som vårdnadshavare, vilket föräldern inte har (jfr 10 b § första stycket). Till skillnad från den särskilt förordnade vårdnadshavaren behåller föräldern en rätt att i framtiden väcka talan om vårdnaden, även om vårdnaden skulle flyttas från föräldern (jfr 10 §).

Föräldern och den särskilt förordnade vårdnadshavaren omfattas dock inte fullt ut av de skilda bestämmelser som gäller för respektive kategori av vårdnadshavare. Ett viktigt undantag är att bestämmelserna om föräldrars förmyndarförvaltning tillämpas om både föräldern och den särskilt förordnade vårdnadshavaren är förmyndare för barnet (10 kap. 2 a §).

I fråga om vårdnadens utövande tillämpas de allmänna bestämmelserna i 11–13 a §§. Bestämmelser om upplösning av den gemensamma vårdnaden finns i 9 c §.

Frågan om vårdnad efter förälderns ansökan handläggs som ett domstolsärende (17 § femte stycket jämförd med fjärde stycket i samma paragraf).

Av *tredje stycket*, som är nytt, framgår att domstolen i vissa fall kan flytta över vårdnaden från den efterlevande föräldern till en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare (se även fjärde stycket). Avsikten med bestämmelsen är att möjliggöra att vårdnaden, och därmed även barnets boende, kan ordnas efter vad som är bäst för barnet i det enskilda fallet när barnet vid tidpunkten för förälderns död inte bor tillsammans med den efterlevande föräldern.

En första förutsättning för en vårdnadsöverflyttning med stöd av förevarande bestämmelse är alltså att barnet inte bor tillsammans med den efterlevande föräldern vid tidpunkten för den andra förälderns död. Ledning för bedömningen av boenderekvisitet kan hämtas i 14 a § och 7 kap. 2 §. För att barnet ska anses bo tillsammans med den efterlevande föräldern krävs att det åtminstone handlar om ett växelvist boende (jfr prop. 1997/98:7 s. 112). Vanligtvis är det inte fråga om boende, utan om umgänge, om barnet vistas hos föräldern endast en tredjedel av tiden (jfr rättsfallet NJA 1998 s. 267).

Bestämmelsen är således tillämplig även i de fall då barnet har haft ett relativt omfattande umgänge med den efterlevande föräldern och vid sådana tillfällen också övernattat hos honom eller henne. En annan sak är att skälen för överflyttning är betydligt starkare om barnet inte har någon kontakt med den efterlevande föräldern eller om sådan kontakt förekommer i endast begränsad omfattning.

En andra förutsättning är att en vårdnadsöverflyttning är lämpligare än att den efterlevande föräldern har ensam vårdnad eller, i förekommande fall, utövar vårdnaden gemensamt med en ny vårdnadshavare efter en ansökan enligt andra stycket. Vid bedömningen av vilket alternativ som är lämpligast ska barnets bästa vara avgörande (2 a §). Barnets åsikter ska, liksom i andra fall, tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad (2 b §).

Ett typiskt exempel på när en överflyttning av vårdnaden kan vara lämpligare än att föräldern fortsätter att vara vårdnadshavare är om barnet har bott tillsammans med den förälder som har avlidit och – trots att föräldrarna haft gemensam vårdnad – saknar en nära relation

med den efterlevande föräldern. Skälen för överflyttning är särskilt starka om barnet samtidigt har en nära anknytning till en social förälder som redan bor tillsammans med barnet, dvs. typiskt sett den som var den avlidna förälderns make eller sambo. Det är dock inte uteslutet att det i vissa fall kan vara lämpligt att flytta över vårdnaden till någon annan än en social förälder. Det kan t.ex. förekomma situationer där det bästa för barnet är att vårdnaden flyttas till den avlidna förälderns föräldrar. Det viktiga är alltid att det så långt möjligt undviks att en förälders död leder till ett dramatiskt uppbrott för barnet där barnet tvingas flytta från ett hem där han eller hon har rotat sig och känner sig trygg.

I fråga om de krav som ställs på den som övervägs som särskilt förordnad vårdnadshavare tillämpas 10 a §. Till skillnad från vad som gäller för en ansökan enligt andra stycket är 10 a § i dessa fall tillämplig i sin helhet. Således kan endast makar eller sambor utses att utöva vårdnaden gemensamt när vårdnaden flyttas över från den efterlevande föräldern.

Frågor om överflyttning av vårdnaden enligt tredje stycket handläggs i den ordning som gäller för tvistemål (17 § fjärde stycket).

Av *fjärde stycket*, som är nytt, följer att det är föräldern som har rätt att ansöka om att få utöva vårdnaden gemensamt med någon annan. Vidare framgår att det är socialnämnden som har rätt att väcka talan om överflyttning av vårdnaden. Den som vill ha vårdnaden flyttad till sig har alltså inte någon egen talerätt. Han eller hon får i stället lägga fram sin sak för socialnämnden. Nämnden kan med stöd av 11 kap. 1 § socialtjänstlagen (2001:453) inleda en utredning om barnets behov av en vårdnadsöverflyttning (jfr även Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöds allmänna råd om socialnämndens ansvar vid behov av ny vårdnadshavare [HSLF-FS 2017:47]). Nämnden måste noga väga fördelarna med en överflyttning mot de nackdelar som en domstolsprocess kan medföra för barnet. Nämnden bör i första hand verka för att barnets förälder och den som vårdnaden kan komma att flyttas till kan nå en samförståndslösning som tillgodoser de behov som utredningen visar att barnet har.

Av 5 kap. 2 § socialtjänstförordningen (2001:937) framgår vilken socialnämnd som väcker talan om överflyttning.

Enligt sista meningen i fjärde stycket ska socialnämnden väcka talan om överflyttning av vårdnaden inom sex månader efter förälderns död. En talan anses väckt när stämningsansökan har inkom-

mit till tingsrätten (13 kap. 4 § tredje stycket rättegångsbalken). Efter tidsfristens utgång får, vid behov, i stället andra bestämmelser om vårdnadsöverflyttning tillämpas. Det kan t.ex. handla om att föräldern gör sig skyldig till allvarliga brister i omsorgen om barnet eller att föräldern är varaktigt förhindrad att utöva vårdnaden (7 § respektive 8 a §). Förälderns rätt att ansöka om att få utöva vårdnaden gemensamt med en viss person är inte tidsbegränsad.

Om föräldern gör en ansökan om att få utöva vårdnaden gemensamt med en viss person och socialnämnden, innan det förstnämnda ärendet har avslutats, väcker talan om överflyttning av vårdnaden bör den ordningen tillämpas att ärendet för förälderns ansökan vilandeförklaras i avvaktan på avgörandet i målet om överflyttning av vårdnaden (se rättsfallet NJA 2010 s. 609 angående vilandeförklaring vid handläggning av ärenden enligt lagen [1996:242] om domstolsärenden). Om domstolen flyttar vårdnaden från föräldern faller förälderns egen ansökan.

I övrigt görs endast en språklig ändring.

9 a § *Om barnet står under vårdnad av båda föräldrarna och båda föräldrarna dör, ska rätten på anmälan av socialnämnden eller när förhållandet annars blir känt anförtro vårdnaden åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare.*

Paragrafen, som är ny, innehåller en bestämmelse om att särskilt förordnade vårdnadshavare ska anförtros vårdnaden om ett barn som står under vårdnad av båda föräldrarna och båda dör. Bestämmelsen motsvarar hittillsvarande 9 § första stycket andra meningen.

9 b § *Om barnet står under vårdnad av endast en av föräldrarna och den föräldern dör, ska rätten på ansökan av den andra föräldern eller på anmälan av socialnämnden anförtro vårdnaden åt den andra föräldern eller, om det är lämpligare, åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare.*

Vill en förälder som anförtros vårdnaden enligt första stycket utöva vårdnaden gemensamt med en viss person, ska rätten utse den personen att såsom särskilt förordnad vårdnadshavare utöva vårdnaden gemensamt med föräldern, om

1. han eller hon uppfyller kraven enligt 10 a § första stycket och vill åta sig uppdraget, och

2. det inte är uppenbart att gemensam vårdnad är oförenlig med barnets bästa.

Frågor om att utse en särskilt förordnad vårdnadshavare enligt andra stycket prövas i samband med att rätten fattar beslut enligt första stycket eller, om ett sådant beslut tidigare har fattats och beslutet innebär att den efterlevande föräldern har anförtrotts vårdnaden om barnet, på ansökan av föräldern.

I paragrafen, som är ny, finns bestämmelser om vad som gäller i fråga om vårdnad när en förälder har ensam vårdnad och den föräldern dör. Övervägandena finns i avsnitt 14.12.3, 14.13.1 och 14.13.3.

Om barnet står under vårdnad av endast en av föräldrarna och den föräldern dör ska domstolen, enligt *första stycket*, på ansökan av den andra föräldern eller på anmälan av socialnämnden anförtro vårdnaden åt den andra föräldern eller, om det är lämpligare, åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare. Bestämmelsen motsvarar hittillsvarande 9 § andra stycket.

Andra stycket saknar tidigare motsvarighet men överensstämmer i huvudsak med 9 § andra stycket. Vill en förälder som anförtros vårdnaden enligt första stycket utöva vårdnaden gemensamt med en viss person, ska domstolen under vissa förutsättningar utse den personen att såsom särskilt förordnad vårdnadshavare utöva vårdnaden gemensamt med föräldern. De krav som ska vara uppfyllda för att domstolen ska besluta om gemensam vårdnad överensstämmer med de som anges i 9 § andra stycket (se vidare kommentaren till den bestämmelsen). Bestämmelser om utövandet av vårdnaden när en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare har gemensam vårdnad finns i bland annat 9 c och 9 d §§ (se vidare kommentarerna till de bestämmelserna och kommentaren till 9 § andra stycket).

Om föräldern vill utöva vårdnaden gemensamt med en viss person, får denne ange detta i sin ansökan till domstolen (se även tredje stycket). Om frågan om vårdnaden prövas på anmälan av socialnämnden kan det i regel antas bli känt under socialnämndens utredning vad föräldern har för önskemål i vårdnadsfrågan (jfr Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöds allmänna råd om socialnämndens ansvar vid behov av ny vårdnadshavare [HSLF-FS 2017:47]).

De bedömningar som domstolen ska göra enligt första respektive andra stycket sker i praktiken i ett sammanhang och inte oberoende av varandra. Om barnet sedan tidigare bor med en social förälder – typiskt sett den som var den avlidna förälderns make eller sambo – som det annars ligger nära till hands att utse till särskilt förordnad vårdnadshavare vid en prövning enligt första stycket, är det av bety-

delse om det är den personen som föräldern tillkännager att han eller hon vill utöva vårdnaden gemensamt med. I en sådan situation kan domstolen i allmänhet – med tillämpning av första och andra stycket – besluta att den efterlevande föräldern och den sociala föräldern ska ha gemensam vårdnad.

Av *tredje stycket* framgår att frågor om att utse en särskilt förordnad vårdnadshavare att utöva vårdnaden gemensamt med den efterlevande föräldern prövas i samband med att domstolen fattar beslut om vårdnaden enligt första stycket eller, om ett sådant beslut tidigare har fattats och beslutet innebär att den efterlevande föräldern har anförtrotts vårdnaden om barnet, på ansökan av föräldern. Bestämmelsen möjliggör att en förälder som får ensam vårdnad i samband med den andra förälderns död kan återkomma med en separat ansökan om att få utöva vårdnaden gemensamt med en viss person, om behovet uppstår vid ett senare tillfälle. Om vårdnaden efter den andra förälderns död i stället har anförtrotts åt särskilt förordnade vårdnadshavare (se första stycket) är den efterlevande föräldern hänvisad till den allmänna bestämmelsen om vårdnadsöverflyttning till en förälder (10 §). Förevarande paragraf är inte tillämplig när en förälder har fått vårdnaden efter en överflyttning enligt den bestämmelsen.

Frågor om vårdnad efter förälderns ansökan eller socialnämndens anmälan handläggs i den ordning som gäller för domstolsärenden (17 § femte stycket jämförd med fjärde stycket i samma paragraf).

9 c § *Om barnet står under vårdnad av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare och vill någon av dem att vårdnaden inte längre ska vara gemensam, ska rätten besluta att en av dem ska ha ensam vårdnad.*

Om den särskilt förordnade vårdnadshavaren entledigas enligt 10 b § första stycket eller 10 c § första stycket, ska föräldern ha ensam vårdnad.

Om föräldern brister i omsorgen på det sätt som anges i 7 § första stycket, eller är varaktigt förhindrad att utöva vårdnaden, ska rätten besluta att den särskilt förordnade vårdnadshavaren ska ha ensam vårdnad. Om det även finns skäl att entlediga den särskilt förordnade vårdnadshavaren enligt 10 b § första stycket eller 10 c § första stycket, ska rätten i stället besluta om detta och utse en eller två andra personer att vara särskilt förordnade vårdnadshavare.

Frågor om ändring i vårdnaden enligt första stycket prövas på talan av föräldern och den särskilt förordnade vårdnadshavaren eller en av dem. Frågor om ändring i vårdnaden enligt tredje stycket prövas på talan av socialnämnden eller, utan särskilt yrkande, i mål enligt första stycket.

Paragrafen, som är ny, innehåller vissa bestämmelser om ändring i vårdnaden när en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare har gemensam vårdnad om barnet. Övervägandena finns i avsnitt 14.13.1 och 14.13.5.

Av *första stycket* framgår att domstolen ska besluta att föräldern eller den särskilt förordnade vårdnadshavaren ska ha ensam vårdnad, om någon av dem vill att den gemensamma vårdnaden ska upplösas (se även fjärde stycket). Bestämmelsen är utformad med 10 b § andra stycket som förebild. Domstolens handlingsalternativ är därmed desamma som när ett barn har två särskilt förordnade vårdnadshavare och någon av dem vill upplösa den gemensamma vårdnaden. Till skillnad från vad som gäller när ett barn står under vårdnad av båda sina föräldrar kan domstolen alltså inte besluta att föräldern och den särskilt förordnade vårdnadshavaren ska ha fortsatt gemensam vårdnad, trots att en av dem eller båda helst vill ha ensam vårdnad (angående föräldrar, se 5 § första stycket).

Det är inte självklart att föräldern har ett försteg när den gemensamma vårdnaden ska upplösas. Om barnet exempelvis bor tillsammans med den särskilt förordnade vårdnadshavaren kan det tala för att han eller hon ska ha ensam vårdnad. Det är alltid barnets bästa som är avgörande vid bedömningen (2 a §). Barnets åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad (2 b §).

Om domstolen beslutar att den särskilt förordnade vårdnadshavaren ska ha ensam vårdnad kan föräldern senare föra talan om att få vårdnaden överflyttad till sig (10 §). Vid en motsatt utgång kan däremot inte den tidigare särskilt förordnade vårdnadshavaren själv föra talan om att återfå vårdnaden. Han eller hon får i stället vända sig till socialnämnden, som kan föra talan om överflyttning av vårdnaden om det finns grund för det enligt någon av de allmänna bestämmelserna om vårdnadsöverflyttning (7–8 a §§).

Frågor om upplösning av den gemensamma vårdnaden mellan en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare handläggs som tvistemål (17 § fjärde stycket).

Det är inte möjligt att pröva frågor om barnets boende särskilt. Om föräldern och den särskilt förordnade vårdnadshavaren inte kan komma överens om barnets boende är de hänvisade till att väcka talan om vårdnaden (se även fjärde stycket).

Om den särskilt förordnade vårdnadshavaren entledigas ska, enligt *andra stycket*, föräldern ha ensam vårdnad. Föräldern blir utan särskilt beslut ensam vårdnadshavare om den särskilt förordnade vårdnadshavaren entledigas. Av 17 § följer att frågor om entledigande av särskilt förordnade vårdnadshavare handläggs som domstolsärenden (se dock tredje stycket). En särskilt förordnad vårdnadshavare kan dels entledigas på egen begäran (10 b § första stycket), dels med anledning av att han eller hon vid utövandet av vårdnaden gör sig skyldig till missbruk eller försummelse eller av någon annan orsak inte längre är lämplig som vårdnadshavare (10 c § första stycket).

På liknande sätt gäller enligt *tredje stycket* första meningen att domstolen ska besluta att den särskilt förordnade vårdnadshavaren ska ha ensam vårdnad om föräldern brister i omsorgen på det sätt som anges i 7 § första stycket eller är varaktigt förhindrad att utöva vårdnaden.

Bedömningen av om föräldern är varaktigt förhindrad att utöva vårdnaden sker på samma sätt som vid en prövning enligt 8 a §. Med varaktigt förhinder avses således att föräldern under överskådlig tid inte kommer att kunna fatta beslut i frågor som rör barnet. Hindret kan bestå i att föräldern på grund av att han eller hon är skild från barnet inte kan se till att barnet tas om hand eller ens ta ställning till vilka åtgärder som kan vara behövliga för att tillgodose barnets behov. Hindret kan också vara hänförligt till att föräldern försvunnit, t.ex. i samband med en olyckshändelse av något slag. Vidare kan hindret vara av medicinsk art och bestå i att föräldern på grund av t.ex. långvarig medvetslöshet eller allvarlig psykisk sjukdom är förhindrad att sörja för sitt barn (jfr prop. 2004/05:136 s. 54).

För att föräldern ska skiljas från uppdraget som vårdnadshavare på grund av brister i omsorgen krävs att han eller hon vid utövandet av vårdnaden om barnet gör sig skyldig till missbruk eller försummelse eller i övrigt brister i omsorgen om barnet på ett sätt som medför bestående fara för barnets hälsa eller utveckling (7 § första stycket). Tröskeln för att frånta föräldern vårdnaden på grund av brister i omsorgen är alltså högre än vad den är i fråga om den särskilt förordnade vårdnadshavaren (jfr 10 c § första stycket). För att föräldern ska fråntas vårdnaden på denna grund krävs det i allmänhet att barnet dessförinnan har varit föremål för vård enligt lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (jfr prop. 1981/82:168 s. 68).

Det kan inträffa att såväl föräldern som den särskilt förordnade vårdnadshavaren bör skiljas från uppdraget som vårdnadshavare. Om det även finns skäl att entlediga den särskilt förordnade vårdnadshavaren ska domstolen, enligt tredje stycket andra meningen, i stället besluta om detta och utse en eller två andra personer att vara särskilt förordnade vårdnadshavare. Ett tänkbart exempel är att föräldern och den särskilt förordnade vårdnadshavaren bor tillsammans och frågan om vårdnadsöverflyttning har aktualiserats på grund av allvarliga brister i hemmiljön. Det är dock inte nödvändigt att grunden för att entlediga den särskilt förordnade vårdnadshavaren motsvarar den som föranleder att föräldern inte längre bör vara vårdnadshavare. Bestämmelsen möjliggör att frågan om entledigande av den särskilt förordnade vårdnadshavaren kan prövas i samma mål som frågan om vårdnadsöverflyttning från föräldern och inte som ett separat domstolsärende (jfr fjärde stycket och 17 § fjärde och femte styckena). Om socialnämnden anser att det finns grund för att skilja både föräldern och den särskilt förordnade vårdnadshavaren från uppdraget som vårdnadshavare kan nämnden alltså väcka en talan mot dem båda.

Av *fjärde stycket* framgår att en talan om upplösning av den gemensamma vårdnaden får föras av föräldern och den särskilt förordnade vårdnadshavaren eller en av dem. Vidare framgår att frågor om ändring i vårdnaden på grund av förälderns omsorgsbrister eller varaktiga förhinder – och i förekommande fall även frågor om att samtidigt entlediga den särskilt förordnade vårdnadshavaren – prövas på talan av socialnämnden eller, utan särskilt yrkande, i ett vårdnadsmål mellan föräldern och den särskilt förordnade vårdnadshavaren.

En förälder eller en särskilt förordnad vårdnadshavare som väcker talan med stöd av denna paragraf omfattas inte av något krav på deltagande i informationssamtal (jfr 17 c §).

Att en särskilt förordnad vårdnadshavare, i sådana fall som avses i andra stycket, entledigas på egen begäran eller, vid olämplighet, efter ansökan av socialnämnden framgår av 10 b § första stycket respektive 10 c § tredje stycket.

9 d § *Om barnet står under vårdnad av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare tillämpas 9 § om den särskilt förordnade vårdnadshavaren dör. Om föräldern dör tillämpas 10 d §.*

Vid tillämpningen av 9 § ska det som sägs om den avlidna föräldern gälla den särskilt förordnade vårdnadshavaren.

Vid tillämpningen av 10 d § ska det som sägs om den avlidna särskilt förordnade vårdnadshavaren gälla föräldern.

I paragrafen, som är ny, finns bestämmelser om vad som gäller i fråga om vårdnad när en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare har gemensam vårdnad och en av dem dör. Övervägandena finns i avsnitt 14.13.1 och 14.13.5.

Av *första stycket* framgår att bestämmelserna som gäller vid en förälders dödsfall (9 §) tillämpas om den särskilt förordnade vårdnadshavaren dör och att bestämmelserna som gäller vid en särskilt förordnad vårdnadshavares död (10 d §) tillämpas om föräldern dör.

Vid tillämpningen av 9 § ska, enligt *andra stycket*, det som sägs om den avlidna föräldern gälla den särskilt förordnade vårdnadshavaren. Vid tillämpningen av 10 d § ska, enligt *tredje stycket*, det som sägs om den avlidna särskilt förordnade vårdnadshavaren gälla föräldern.

Bestämmelserna innebär att den efterlevande vårdnadshavaren följer de regler som gäller för den kategori av vårdnadshavare som han eller hon tillhör. Reglerna i fråga överensstämmer dock i sak. Oavsett om det är föräldern eller den särskilt förordnade vårdnadshavaren som dör är huvudregeln att den efterlevande vårdnadshavaren blir ensam vårdnadshavare (9 § första stycket respektive 10 d § första stycket). Denne kan dock ansöka om att få utöva vårdnaden gemensamt med någon annan, som i sådant fall utses till särskilt förordnad vårdnadshavare (9 § andra och fjärde styckena respektive 10 d § andra och fjärde styckena). Om barnet vid tidpunkten för dödsfallet inte bor tillsammans med den efterlevande vårdnadshavaren kan emellertid domstolen, på talan av socialnämnden, flytta över vårdnaden till en eller två andra särskilt förordnade vårdnadshavare (9 § tredje och fjärde styckena respektive 10 d § tredje och fjärde styckena).

För en mer ingående beskrivning av regelverket hänvisas till kommentarerna till 9 § och 10 d §.

9 e § *Om barnet står under vårdnad av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare och båda dör, ska rätten på anmälan av socialnämnden eller när förhållandet annars blir känt anförtro vårdnaden åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare.*

I paragrafen, som är ny, finns bestämmelser om vad som gäller i fråga om vårdnad när en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare har gemensam vårdnad och båda dör. Övervägandena finns i avsnitt 14.13.5.

Om barnet står under vårdnad av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare och båda dör, ska domstolen enligt förevarande bestämmelse anförtro vårdnaden åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare. Domstolen prövar frågan på anmälan av socialnämnden eller när förhållandet annars blir känt, t.ex. efter anmälan av en anhörig. Frågan handläggs i den ordning som gäller för domstolsärenden (17 § femte stycket jämförd med fjärde stycket i samma paragraf).

Bestämmelsen motsvarar det som gäller när ett barn förlorar båda sina föräldrar när föräldrarna har gemensam vårdnad eller båda sina särskilt förordnade vårdnadshavare (9 a § och 10 e §).

10 c § En särskilt förordnad vårdnadshavare *ska* entledigas, om han eller hon vid utövandet av vårdnaden gör sig skyldig till missbruk eller försummelse eller av någon annan orsak inte längre är lämplig som vårdnadshavare.

Om barnet har två särskilt förordnade vårdnadshavare och den ena entledigas *ska* den andra ensam ha vårdnaden. Om båda vårdnadshavarna entledigas *ska* rätten utse en eller två andra personer att vara särskilt förordnade vårdnadshavare.

Frågor om ändring i vårdnaden enligt denna paragraf prövas efter ansökan av socialnämnden.

Paragrafen innehåller bestämmelser om entledigande av särskilt förordnade vårdnadshavare.

I *andra stycket* görs ändringar som innebär att paragrafens tillämpningsområde begränsas till frågor om vårdnad när särskilt förordnade vårdnadshavare entledigas (jfr första stycket i förevarande paragraf och 10 b § första stycket). Bestämmelsen om vårdnad när barnet har två särskilt förordnade vårdnadshavare och en av dem dör flyttas till nya 10 d §. Bestämmelsen om vårdnad när båda dör flyttas till nya 10 e §.

Övriga ändringar är endast språkliga.

10 d § *Om barnet har två särskilt förordnade vårdnadshavare och en av dem dör, ska den andra ensam ha vårdnaden.*

Vill den efterlevande särskilt förordnade vårdnadshavaren utöva vårdnaden gemensamt med en viss person ska rätten utse den personen till särskilt förordnad vårdnadshavare, om

1. han eller hon uppfyller kraven enligt 10 a § första stycket och vill åta sig uppdraget, och

2. det inte är uppenbart att gemensam vårdnad är oförenlig med barnets bästa.

Om barnet vid tidpunkten för den särskilt förordnade vårdnadshavarens död inte bor tillsammans med den andra särskilt förordnade vårdnadshavaren ska dock rätten, om det är lämpligare, flytta över vårdnaden till en eller två andra särskilt förordnade vårdnadshavare.

Frågor om ändring i vårdnaden enligt andra stycket prövas på ansökan av den särskilt förordnade vårdnadshavaren. Frågor om överflyttning av vårdnaden enligt tredje stycket prövas på talan av socialnämnden. En sådan talan ska väckas inom sex månader efter den särskilt förordnade vårdnadshavarens död.

I paragrafen, som är ny, finns bestämmelser om vad som gäller i fråga om vårdnad när barnet står under vårdnad av två särskilt förordnade vårdnadshavare och en av dem dör. Den hittillsvarande 10 d § får en ny beteckning, 10 f §. Övervägandena finns i avsnitt 14.13.1 och 14.13.4.

Om barnet har två särskilt förordnade vårdnadshavare och en av dem dör, ska enligt *första stycket* den andra ensam ha vårdnaden. Bestämmelsen motsvarar delvis hittillsvarande 10 c § andra stycket första meningen.

Andra stycket saknar tidigare motsvarighet och innehåller en bestämmelse som möjliggör att den efterlevande vårdnadshavaren – i likhet med vad som gäller enligt 9 § andra stycket när en efterlevande förälder är ensam vårdnadshavare – kan ansöka hos domstol om att en viss person ska utses att gemensamt utöva vårdnaden med honom eller henne (se även fjärde stycket). Även den personen utses, om ansökan beviljas, till särskilt förordnad vårdnadshavare. Personen i fråga ska enligt *första punkten* uppfylla kraven enligt 10 a § första stycket och vara villig att åta sig uppdraget. Vidare krävs enligt *andra punkten* att det inte är uppenbart att gemensam vårdnad är oförenlig med barnets bästa (beträffande första och andra punkten, se vidare kommentaren till 9 §).

Om barnet vid tidpunkten för vårdnadshavarens död inte bor tillsammans med den andra vårdnadshavaren gäller enligt *tredje stycket* att domstolen, om det är lämpligare, ska flytta över vårdnaden till en

eller två andra särskilt förordnade vårdnadshavare. Bestämmelsen har inte någon tidigare motsvarighet men överensstämmer med 9 § tredje stycket. Avsikten är att möjliggöra att vårdnaden, och därmed även barnets boende, kan ordnas efter vad som är bäst för barnet i det enskilda fallet när barnet vid tidpunkten för vårdnadshavarens död inte bor tillsammans med den efterlevande vårdnadshavaren. När det gäller den närmare innebörden av rekvisitet ”inte bor tillsammans”, se vidare kommentaren till 9 §.

Två personer kan utses att såsom särskilt förordnade vårdnadshavare utöva vårdnaden om ett barn gemensamt, om de är gifta med varandra eller är sambor (10 b § andra stycket). Den gemensamma vårdnaden upphör emellertid inte om vårdnadshavarna senare separerar. Det är främst när barnet efter en separation har bott tillsammans med den vårdnadshavare som har avlidit och saknar en nära relation med den efterlevande vårdnadshavaren som en vårdnadsöverflyttning kan bli aktuell. Skälen för överflyttning är särskilt starka om barnet samtidigt har en nära anknytning till en social förälder som barnet redan bor tillsammans med, dvs. typiskt sett den som var den avlidna vårdnadshavarens make eller sambo. Det är dock inte uteslutet att det i vissa fall kan vara någon annan än en social förälder som det är lämpligt att flytta över vårdnaden till. Det kan t.ex. förekomma situationer där det bästa för barnet är att vårdnaden flyttas till den avlidna vårdnadshavarens föräldrar. Det viktiga är alltid att det så långt möjligt undviks att vårdnadshavarens död leder till ett dramatiskt uppbrott för barnet där barnet tvingas flytta från ett hem där han eller hon har rotat sig och känner sig trygg. Det är alltid barnets bästa som ska vara avgörande och barnets åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad (2 a och 2 b §§).

I fråga om de krav som ställs på den som övervägs som särskilt förordnad vårdnadshavare tillämpas 10 a §. Till skillnad från vad som gäller för en ansökan enligt andra stycket är 10 a § i dessa fall tillämplig i sin helhet. Således kan endast makar eller sambor utses att utöva vårdnaden gemensamt när vårdnaden flyttas över från den efterlevande vårdnadshavaren.

Frågor om överflyttning av vårdnaden enligt tredje stycket handläggs i den ordning som gäller för tvistemål (17 § fjärde stycket).

Enligt *fjärde stycket*, som överensstämmer med 9 § fjärde stycket, prövas frågor om ändring i vårdnaden enligt andra stycket på ansökan av vårdnadshavaren. Frågor om överflyttning av vårdnaden enligt tredje stycket prövas på talan av socialnämnden. Socialnämnden ska väcka en sådan talan inom sex månader efter vårdnadshavarens död (se vidare kommentaren till 9 §).

10 e § *Om barnet har två särskilt förordnade vårdnadshavare och båda dör, ska rätten på anmälan av socialnämnden eller när förhållandet annars blir känt utse en eller två andra personer att vara särskilt förordnade vårdnadshavare.*

I paragrafen, som är ny, finns bestämmelser om vad som gäller i fråga om vårdnad när barnet har två särskilt förordnade vårdnadshavare och båda dör. Den hittillsvarande 10 e § får en ny beteckning, 10 g §. Övervägandena finns i avsnitt 14.13.6.

Paragrafen motsvarar i huvudsak hittillsvarande 10 c § andra stycket andra meningen och tredje stycket. Det som är nytt i sak är att domstolen kan utse nya särskilt förordnade vårdnadshavare inte endast när socialnämnden uppmärksammar behovet, utan även när det annars blir känt att båda barnets särskilt förordnade vårdnadshavare har avlidit. Bestämmelsen motsvarar därmed vad som gäller när ett barns båda föräldrar dör eller när en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare som utövar gemensam vårdnad dör (9 a och 9 e §§).

Umgänge

15 a § På talan av en förälder som vill umgås med sitt barn får rätten besluta om umgänge mellan barnet och den föräldern. En sådan talan får också föras av socialnämnden.

På talan av en person med vilken barnet har en relation som motsvarar den mellan barn och förälder, får rätten besluta om umgänge mellan barnet och den personen (särskild umgängesperson). En sådan talan får också föras av socialnämnden.

På talan av socialnämnden får rätten besluta om umgänge mellan barnet och någon annan än en förälder *eller en särskild umgängesperson*. Vid bedömningen av om en sådan talan *ska* föras *ska* socialnämnden särskilt beakta barnets behov av umgänge med sina *föräldrars föräldrar* och andra som står barnet särskilt nära.

Om barnet *står* under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem, får de avtala om barnets umgänge med en förälder som barnet inte bor tillsammans med. *Barnets vårdnadshavare får även avtala med en särskild umgängesperson om barnets umgänge med honom eller henne*. *Ett avtal om umgänge ska* gälla, om det är skriftligt och socialnämnden godkänner det.

I paragrafen finns bestämmelser om talerätt i frågor om umgänge, domstolens och socialnämndens beslut om umgänge och om möjligheterna att ingå avtal om barnets rätt till umgänge. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.4, 14.6.2, 14.7.5, 14.10.2 och 14.10.4.

Av *andra stycket*, som är nytt, framgår att domstolen på talan av en särskild umgängesperson får besluta om umgänge mellan barnet och den personen. En särskild umgängesperson definieras i bestämmelsen som ”en person med vilken barnet har en relation som motsvarar den mellan barn och förälder”.

Bestämmelsen är avsedd att tillämpas restriktivt. Det avgörande för om någon ska anses som en särskild umgängesperson är att relationen utifrån barnets perspektiv motsvarar ett förälder-barnförhållande. Det är alltså inte tillräckligt att den vuxna själv anser sig ha en föräldraroll i förhållande till barnet. Det räcker inte heller att personen i fråga står barnet särskilt nära (jfr tredje stycket). Relationen måste motsvara den mellan barn och förälder.

I regel är det endast en eller ett par personer som barnet kan ha sådana relationer till att de är att anse som särskilda umgängespersoner. Det handlar om en särskild relation som skiljer sig från den som i allmänhet finns mellan ett barn och personer som på olika sätt är närstående till barnet. Enbart släktskap är inte tillräckligt. En särskild umgängesperson är inte heller någon som mer sporadiskt eller annars i en endast begränsad omfattning tar föräldraansvar för barnet. Det är exempelvis inte ensamt tillräckligt att den som vill umgås med barnet bistår barnets vårdnadshavare med regelbunden hämtning och lämning på förskola eller ofta anlitas som barnvakt. I stället får det regelmässigt förutsättas att en särskild umgängesperson har bott tillsammans med barnet under en inte obetydlig del av barnets liv och under den tiden också tagit ett sådant omfattande ansvar för barnets omsorg och fostran som normalt följer med ett föräldraskap.

I definitionen av en särskild umgängesperson ligger vidare att det ska röra sig om en person som barnet har en etablerad relation till. Den som har en önskan om att utveckla en föräldrarelation till barnet,

men som saknar en sådan relation när frågan om umgänge aktualiseras kan alltså inte vara en särskild umgängesperson.

Däremot behöver inte ett förälder-barnförhållande nödvändigtvis upphöra om kontakten under en tid har varit bruten eller bristfällig, t.ex. på grund av konflikter i samband med en separation från barnets rättsliga förälder. Av betydelse är bland annat avbrottets längd samt hur långvarig och nära relationen var innan den bröts.

Vid bedömningen av relationen måste stort avseende fästas vid det som barnet självt kan berätta om den. När det gäller något äldre barn bör de åsikter som barnet ger uttryck för många gånger vara helt avgörande.

Av betydelse kan också vara i vilken utsträckning den som vill umgås med barnet har varit involverad i – och tagit ett praktiskt ansvar för – frågor som rör barnets personliga angelägenheter, såväl inom familjen som i förhållande till utomstående aktörer (t.ex. barnomsorg, skola och hälso- och sjukvård). Av naturliga skäl varierar de omständigheter som det vid bedömningen bör läggas vikt vid beroende på barnets ålder vid tidpunkten då frågan om umgänge väcks.

Av betydelse är dessutom vid vilken tidpunkt i barnets liv som relationen inleddes. Om den som vill umgås med barnet har varit en del av barnets liv från början, eller har kommit in i ett tidigt skede, finns det en annan historik att beakta än vad det gör om personen i fråga i stället har blivit en del av barnets liv när barnet är äldre.

Exempel på personer som typiskt sett kan vara en särskild umgängesperson är en bonusförälder eller någon som har tagit föräldraansvar för barnet sedan det föddes utan att vara rättslig förälder eller vårdnadshavare, dvs. sociala föräldrar. I det sistnämnda fallet kan det bland annat handla om en social förälder i en familjekonstellation bestående av två samkönade par som har skaffat barn tillsammans.

Andra exempel är tidigare familjehemsföräldrar eller personer som tidigare har varit rättsliga föräldrar men fått sitt föräldraskap hävt.

Samtidigt ska det understrykas att det alltid är omständigheterna i det enskilda fallet som avgör om relationen kan anses motsvara den mellan barn och förälder. Det är därför inte heller uteslutet att det i vissa fall kan handla om en förälders förälder eller någon annan nära släkting. Men det krävs alltså i dessa fall att det handlar om en annan relation än den som ett barn vanligtvis har till en nära släkting. Även när det gäller exempelvis en förälders förälder förutsätts normalt att

han eller hon har bott tillsammans med barnet under en inte obetydlig del av barnets liv.

I regel är det inte möjligt för domstolen att redan vid talans väckande bilda sig en egen uppfattning i fråga om huruvida barnets relation till käranden motsvarar den mellan barn och förälder eller inte. Domstolen får därför grunda sitt ställningstagande i frågan om talerätt på de rättsfakta som käranden åberopar till grund för sin talan.

För att domstolen ska besluta om umgänge krävs inte endast att barnets relation till käranden motsvarar den mellan barn och förälder. Liksom i andra fall måste det också bedömas om ett umgänge är till barnets bästa (jfr 2 a §).

Bedömningen av om ett umgänge är till barnets bästa – och i sådant fall i vilken omfattning umgänge ska äga rum – bör i allt väsentligt kunna ske efter samma principer som när frågan om umgänge gäller en förälder. Om ett barn ska ha umgänge med mer än en person krävs dock särskilda överväganden.

Barnets behov av en stabil och sammanhållen vardag måste alltid värnas. Det är viktigt att barnets tillvaro inte blir inrutad efter ett komplicerat umgängesschema. Beroende på bland annat barnets ålder och geografiska förhållanden kan det innebära att ett umgänge som i och för sig bedöms vara till fördel för barnet måste vara mycket begränsat till sin omfattning. Om barnet exempelvis redan har ett sedvanligt varannan helg-umgänge med någon annan, kan det vara nödvändigt att det nya umgänget begränsas till någon eller ett par dagar per månad. I vissa fall kan hänsyn av det nu berörda slaget innebära att umgänget måste genomföras på annat sätt än genom fysiska sammankomster. För att undvika att barnet behöver resa i alltför stor omfattning kan det vara nödvändigt att umgänget endast sker per telefon eller genom videosamtal. Om sådana former för umgänget inte är lämpliga kan det vara så att umgänget bör utebli helt.

I en del fall kan även relationen mellan en förälder och den särskilda umgängespersonen vara av betydelse vid bedömningen. Ett exempel är om den särskilda umgängespersonen är en make eller sambo till en förälder som det har bedömts vara olämpligt att barnet har umgänge med. Ett umgänge med den särskilda umgängespersonen får inte innebära att barnet i praktiken tvingas umgås med en förälder som inte bör träffa barnet.

Frågor om barnets umgänge med en särskild umgängesperson handläggs i den ordning som är föreskriven för tvistemål. Om barnets vårdnadshavare och den särskilda umgängespersonen är överens i saken får de väcka talan genom gemensam ansökan (17 § fjärde stycket, se även kommentaren till den bestämmelsen beträffande frågor om handläggningen när parterna är överens om umgänget).

En talan om barnets umgänge med en särskild umgängesperson får även väckas av socialnämnden. Liksom i fråga om umgänget med en förälder är socialnämndens talerätt främst avsedd för den situationen att nämndens utredningar visar att barnet mår dåligt eller riskerar att fara illa om umgänget fortsätter i den ordning och den omfattning som tidigare har bestämts, t.ex. om den särskilda umgängespersonen gör sig skyldig till övergrepp mot barnet eller någon annan i sin familj. Om barnets vårdnadshavare inte agerar i en sådan situation måste nämnden överväga att väcka talan i umgängesfrågan. Bestämmelsen är emellertid inte begränsad till en talan om minskat umgänge. Särskild försiktighet är dock påkallad i fråga om att väcka talan om ett utökat umgänge (jfr prop. 2005/06:99 s. 89 och 90).

I *tredje stycket*, som motsvarar hittillsvarande andra stycket, görs ett tillägg som klargör att bestämmelsen gäller barnets umgänge med någon annan än en förälder eller en särskild umgängesperson. Vidare byts ”morföräldrar och farföräldrar” ut mot ”föräldrars föräldrar” till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Den sistnämnda ändringen innebär inte någon ändring i sak.

I *fjärde stycket*, som motsvarar hittillsvarande tredje stycket, görs ett tillägg. Tillägget innebär att barnets vårdnadshavare får avtala med en särskild umgängesperson om barnets umgänge med honom eller henne. Avtalet ska gälla om det är skriftligt och socialnämnden godkänner det. Ett sådant avtal får verkställas på samma sätt som ett domstolsavgörande som har fått laga kraft (21 kap. 1 c §).

Närmare bestämmelser om socialnämndens handläggning finns i 17 a, 20 a och 20 b §§. Nämnden har bland annat ett ansvar att vid sin prövning av avtalet se till att frågorna om umgänget blir tillräckligt utredda.

Socialnämndens prövning av ett avtal om barnets umgänge med en särskild umgängesperson bör i princip motsvara den som nämnden gör av ett avtal som gäller barnets umgänge med en förälder. Prövningen motsvarar alltså den som en domstol gör av en samförståndslösning (jfr prop. 1997/98:7 s. 117).

Vid bedömningen av om avtalet ska godkännas ska barnets bästa vara avgörande (se 2 a §). Innan socialnämnden godkänner ett avtal bör den som utreder ärendet träffa barnets vårdnadshavare och den särskilda umgängespersonen. Utredaren bör också, om det inte är olämpligt, samtala med barnet dels för att med utgångspunkt i barnets egna behov och rättigheter ge information och låta barnet berätta om sin situation, dels för att ge barnet möjlighet att förmedla sin inställning (jfr Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöds allmänna råd om socialnämndens ansvar för vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge [HSLF-FS 2017:51]).

Vidare bör det kontrolleras vilka andra uppgifter om barnet som nämnden har tillgång till. Om det finns tidigare familjerättsliga avtal som inverkar på möjligheterna att genomföra avtalet om umgänge med den särskilda umgängespersonen måste det uppmärksammas. Avtalet kan inte godkännas om innehållet kolliderar med ett befintligt avtal om umgänge med en annan person. Om barnet står under vårdnad av endast en förälder bör den som utreder ärendet genom frågor till vårdnadshavaren och, i förekommande fall, barnet bilda sig en uppfattning om hur barnets umgänge med den andra föräldern ser ut. I vissa fall kan det också vara nödvändigt att ta en kontakt med den andra föräldern för att utreda den frågan. På motsvarande sätt kan det ibland vara nödvändigt att närmare utreda om avtalet kan få konsekvenser för barnets umgänge med någon annan, t.ex. en annan särskild umgängesperson.

När barnets vårdnadshavare ingår avtal med en särskild umgängesperson är det uppenbarligen en gemensam uppfattning att barnets relation till personen i fråga motsvarar den mellan barn och förälder. Socialnämnden har i regel inte någon anledning att ifrågasätta detta. Om det är uppenbart att det inte handlar om en särskild umgängesperson bör nämnden emellertid inte godkänna avtalet. Den som utreder ärendet bör därför ställa kontrollfrågor om relationens beskaffenhet i samband med att denne träffar barnets vårdnadshavare och den person som vill umgås med barnet. Vid ett samtal med barnet kan frågan bli ytterligare belyst genom de åsikter som barnet för fram. Ett exempel på när det är uppenbart att det inte handlar om en särskild umgängesperson är om det framkommer att personen i fråga aldrig har bott tillsammans med barnet.

Barnets vårdnadshavare och den särskilda umgängespersonen kan även avtala om fördelning av de resekostnader som uppstår för att tillgodose barnets behov av umgänge (15 b §). En överenskommelse om resekostnader behöver inte godkännas av socialnämnden för att gälla. För andra slags villkor i ett umgängesavtal gäller däremot kravet på godkännande av nämnden (jfr prop. 1997/98:7 s. 117).

Övriga ändringar är endast språkliga och redaktionella.

15 b § Om barnet bor tillsammans med endast en förälder, *ska* den föräldern ta del i kostnaderna för de resor som *genomförs för att tillgodose* barnets behov av umgänge med den andra föräldern. Det *ska* ske efter vad som är skäligt med hänsyn till föräldrarnas ekonomiska förmåga och övriga omständigheter.

Om ett barn har behov av umgänge med en särskild umgängesperson, ska barnets vårdnadshavare ta del i kostnaderna för de resor som genomförs för att tillgodose det behovet. Det ska ske efter vad som är skäligt med hänsyn till vårdnadshavarens och den särskilda umgängespersonens ekonomiska förmåga och övriga omständigheter.

En dom eller ett avtal om kostnaderna för resor kan *ändras* av rätten för tiden efter det att talan har väckts, om *det är motiverat med hänsyn till ändrade förhållanden*.

Paragrafen innehåller bestämmelser om fördelning av resekostnader i samband med umgänge. Övervägandena finns i avsnitt 14.10.5.

I *andra stycket*, som är nytt, finns regler om fördelning av de resekostnader som uppstår när barnet har umgänge med en särskild umgängesperson (beträffande särskild umgängesperson, se kommentaren till 15 a §). Om barnet har behov av umgänge med en särskild umgängesperson ska barnets vårdnadshavare ta del i kostnaderna för de resor som genomförs för att tillgodose det behovet. Det ska ske efter vad som är skäligt med hänsyn till vårdnadshavarens och den särskilda umgängespersonens ekonomiska förmåga och övriga omständigheter.

Bestämmelsen är utformad på samma sätt som första stycket, vilket tillämpas vid fördelning av resekostnader mellan föräldrar. Ledning kan därför sökas i den praxis som gäller i fråga om resekostnader vid barnets umgänge med en förälder.

Det är i första hand den särskilda umgängespersonen som ska stå för resekostnaderna i samband med umgänget. I likhet med vad som gäller i fråga om barnets umgänge med en förälder kan dock möjlig-

heten att fördela kostnaderna vara av avgörande betydelse för barnets förutsättningar att upprätthålla relationen med den särskilda umgängespersonen.

När det gäller vårdnadshavarens och den särskilda umgängespersonens ekonomiska förmåga kan – i likhet med vad som gäller vid fördelning mellan föräldrar – normalt de principer som gäller för underhållsbidrag till barn vara vägledande.

Detta innebär att beräkningen sker på följande sätt (jfr prop. 1997/98:7 s. 72).

Vårdnadshavarens och den särskilda umgängespersonens nettoinkomster efter skatt beräknas. Från detta belopp dras förbehållsbelopp för egen försörjning samt för underhåll åt barn och eventuell make eller sambo. Det belopp som återstår representerar respektive persons överskott. Resekostnaderna fördelas därefter proportionellt mellan vårdnadshavaren och den särskilda umgängespersonen efter överskottsbeloppens storlek. Vårdnadshavaren svarar för den del av kostnaderna som faller på honom eller henne. Bidraget får dock inte inkräkta på det belopp som förbehållits vårdnadshavaren.

Om barnet står under vårdnad av två vårdnadshavare kan det vara tre personer som ska ta del i resekostnaderna. I dessa fall bestäms ett individuellt belopp för var och en av dem. Den beskrivna kvotdelningsmetoden kan anpassas efter denna förutsättning. Om resekostnaderna ska fördelas mellan tre personer kan fördelningen ske proportionellt mellan dem efter storleken av respektive persons överskottsbelopp. På så vis beräknas vilket belopp som respektive vårdnadshavare har att bidra med.

Även andra omständigheter än de ekonomiska förhållandena kan beaktas vid skälighetsbedömningen. En sådan omständighet kan vara att en vårdnadshavare eller den särskilda umgängespersonen – sedan ett umgänge med den särskilda umgängespersonen har bestämts – utan någon godtagbar anledning flyttar långt bort.

Vidare bör vid bedömningen endast kostnader som är av någon vikt beaktas. I allmänhet bör fördelning av resekostnaderna endast komma i fråga när avståndet mellan bostadsorterna är relativt stort. En riktpunkt kan vara att avståndet överstiger tio mil. Hänsyn bör också tas till antalet umgängesresor och vilka kommunikationsmedel som finns tillgängliga (jfr prop. 1997/98:7 s. 118).

Frågor om fördelning av resekostnader anses som en del av frågan om umgänge (17 § fjärde stycket).

Som en följd av det nya andra stycket betecknas det hittillsvarande andra stycket härefter *tredje stycket.* Av bestämmelsen framgår att en dom eller ett avtal om kostnaderna för resor kan ändras av domstolen för tiden efter det att talan har väckts, om det är motiverat med hänsyn till ändrade förhållanden. Bestämmelsen är tillämplig även när domen eller avtalet gäller barnets umgänge med en särskild umgängesperson. Ett skäl för ändring kan vara att en part har fått underhållsansvar mot ytterligare ett barn.

Övriga ändringar är endast språkliga och redaktionella.

15 c § När rätten beslutar om umgänge med en förälder som barnet inte bor tillsammans med, får rätten, om barnet har behov av det, besluta att en person som utses av socialnämnden ska medverka vid umgänget (umgängesstöd). *Detsamma gäller när rätten beslutar om umgänge med en särskild umgängesperson.* Ett beslut om umgängesstöd ska gälla för en viss tid.

Innan ett beslut om umgängesstöd meddelas ska rätten inhämta yttrande från socialnämnden.

Socialnämnden ska efter rättens beslut om umgängesstöd utse en viss person att medverka vid umgänget.

Socialnämnden ska följa upp hur umgänget fungerar och verka för att stödet inte består längre än nödvändigt.

I paragrafen finns bestämmelser om umgängesstöd. Övervägandena finns i avsnitt 14.10.6.

Ett tillägg görs i *första stycket*. Tillägget innebär att bestämmelserna om umgängesstöd blir tillämpliga när domstolen beslutar om barnets umgänge med en särskild umgängesperson (beträffande särskild umgängesperson, se kommentaren till 15 a §).

När ett barn ska ha umgänge med en särskild umgängesperson finns det i regel inte något behov av umgängesstöd Det förutsätts nämligen att barnet har en befintlig relation till personen i fråga som motsvarar den mellan barn och förälder (se vidare kommentaren till 15 a §).

De situationer då det trots allt kan finnas skäl att besluta om umgängesstöd är emellertid väsentligen desamma som när barnets umgänge avser en förälder.

Således kan barnet ha behov av umgängesstöd vid hämtning och lämning, om det behövs för att han eller hon ska slippa uppleva konfliktfyllda konfrontationer i sådana situationer. Det kan också vara så att barnet av olika skäl känner en oro över umgänget. Även

om det finns ett sådant förälder-barnförhållande som förutsätts för att det ska handla om en särskild umgängesperson, kan det ha gått en viss tid sedan barnet sist träffade personen i fråga, t.ex. på grund av konflikter i samband med en separation. Det kan också vara vårdnadshavaren som känner en oro över umgänget som han eller hon överför till barnet (jfr prop. 2009/10:192 s. 10 och 11).

Domstolen måste alltid göra en bedömning av om det enskilda barnet verkligen har behov av ett umgängesstöd. Vid den behovsprövningen är det barnets intressen som ska tillmätas betydelse, inte de vuxnas. Det måste också tas stor hänsyn till barnets åsikter. Umgängesstöd bör begränsas till situationer då det ur barnets synvinkel är befogat (jfr samma prop. s. 11).

Ett beslut om umgängesstöd ska gälla för viss tid. Ett riktmärke är att det bör kunna förväntas att umgängesformerna kan normaliseras inom det närmsta året och att domstolen inte bör besluta om umgänge med umgängesstöd för en längre tid än så (jfr samma prop. s. 12). Detta bör vara vägledande även när beslutet om umgängesstöd avser barnets umgänge med en särskild umgängesperson.

Förfarandet i mål och ärenden om vårdnad m.m.

17 § Frågor om vårdnad, boende eller umgänge tas upp av rätten i den ort där barnet har sin hemvist. Sådana frågor får tas upp även i samband med äktenskapsmål.

Om det kan antas att sekretess gäller för de uppgifter som behövs för att avgöra var barnet har sin hemvist, får frågor om vårdnad, boende eller umgänge tas upp även av rätten i den ort där någon av parterna har sin hemvist. Om det kan antas att sekretess gäller också för de uppgifter som behövs för att avgöra parternas hemvist, får frågorna tas upp även av Stockholms tingsrätt. Detsamma gäller om det kan antas att sekretess gäller för de uppgifter som behövs för att avgöra barnets och en parts hemvist och den andra parten saknar hemvist i landet.

Om det inte finns någon behörig domstol enligt första eller andra stycket, tas frågorna upp av Stockholms tingsrätt.

Frågor om vårdnad som avses i 4, 5 *och* 7–8 a *§§, 9 § tredje stycket, 9 c § första och tredje styckena,* 10 §, 10 b § andra stycket, 10 d *§ tredje stycket, 10 f* och 10 *g* §§ samt frågor om boende och umgänge handläggs i den ordning som är föreskriven för tvistemål. Frågan om fördelning av resekostnader enligt 15 b § ska anses som en del av frågan om umgänge. Om barnet står under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem och föräldrarna är över-

ens i saken, får de väcka talan genom gemensam ansökan. *I frågor om umgänge enligt 15 a § andra stycket får barnets vårdnadshavare och den särskilda umgängespersonen väcka talan genom gemensam ansökan, om de är överens i saken.*

Övriga frågor om vårdnad handläggs i den ordning som gäller för domstolsärenden.

I mål om vårdnad och boende kan underhållsbidrag för barnet yrkas utan stämning.

Paragrafen innehåller forumregler för frågor om vårdnad, boende och umgänge och allmänna bestämmelser om handläggningen av sådana frågor. Övervägandena finns i avsnitt 14.10.8 och 14.13.

I *fjärde stycket* första meningen görs tillägg med anledning av att följande frågor om vårdnad ska handläggas i den ordning som föreskrivs för tvistemål:

– vårdnadsöverflyttning från en förälder i samband med den andra förälderns död när föräldrarna före dödsfallet haft gemensam vårdnad (9 § tredje stycket),

– upplösning av gemensam vårdnad mellan en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare på talan av en av dem eller båda (9 c § första stycket),

– vårdnadsöverflyttning från en förälder och i vissa fall även en särskilt förordnad vårdnadshavare när barnet står under vårdnad av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare gemensamt (9 c § tredje stycket), och

– vårdnadsöverflyttning från en särskilt förordnad vårdnadshavare i samband med den andra särskilt förordnade vårdnadshavarens död (10 d § tredje stycket).

Vidare görs i samma mening hänvisningsändringar med anledning av att hittillsvarande 10 d och 10 e §§ får nya beteckningar, 10 f och 10 g §§.

Ett ytterligare tillägg, som förs in sist i stycket, innebär att barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson – i likhet med föräldrar – får väcka talan om barnets umgänge med den särskilda umgängespersonen genom en gemensam ansökan, om de är överens i saken (beträffande särskild umgängesperson, se kommentaren till 15 a §).

När barnets vårdnadshavare och den särskilda umgängespersonen är ense i saken kan det vara tillräckligt att domstolen ger socialnämnden tillfälle att lämna upplysningar enligt 19 § andra stycket. Barnets rätt att komma till tals enligt 2 b § bör, liksom vid andra samförståndslösningar, många gånger kunna hanteras genom kontakter med parterna eller deras ombud. Om ytterligare utredning behövs kan sådan inhämtas genom socialnämnden (jfr prop. 2020/21:150 s. 131). Domstolen är alltid skyldig att se till att frågor om umgänge blir tillräckligt utredda (19 § första stycket).

Till skillnad från vad som gäller för barnets umgänge med en förälder finns det inte någon fast avgränsning i fråga om vilka personer ett umgänge kan avse. Det kan därför finnas ett större behov av att i ett otvistigt mål inhämta utredning genom socialnämnden när frågan om umgänge gäller en särskild umgängesperson än när frågan avser en förälder. Visserligen kan domstolen i regel utgå från att relationen är av det slag som ett umgänge med en särskild umgängesperson förutsätter när parterna är överens om det. Men om det saknas konkreta uppgifter som ger stöd för den uppfattningen kan det behövas ytterligare utredning för att ta ställning till om kravet på ett förälder-barnförhållande är uppfyllt. Det kan exempelvis vara nödvändigt att utredning inhämtas för att barnets åsikter ska komma fram på annat sätt än genom kontakter med parter och ombud.

Vidare kan det finnas skäl att vara särskilt vaksam på behovet av utredning i den situationen att barnet står under vårdnad av endast en av föräldrarna. Barnets umgänge med den särskilda umgängespersonen får inte komma i konflikt med ett befintligt umgänge som barnet har med den andra föräldern. Om frågor kring eventuella andra umgängen som barnet kan ha inte blir tillräckligt belysta genom upplysningar från socialnämnden eller kontakter med parterna bör domstolen överväga att inhämta ytterligare utredning.

17 a § *Enligt* 5 kap. 3 § socialtjänstlagen (2001:453) *kan*

– föräldrar få hjälp att träffa avtal om vårdnad, boende och umgänge, och

– barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson få hjälp att träffa avtal om umgänge.

Socialnämnden i den kommun där barnet är folkbokfört prövar om ett avtal enligt 6 §, 14 a § andra stycket eller 15 a § *fjärde* stycket ska godkännas.

Om det kan antas att sekretess gäller för de uppgifter som behövs för att avgöra var barnet är folkbokfört, får även socialnämnden i en kommun där någon av *parterna i ett avtal som avses i andra stycket* är folkbokförd,

pröva om ett *sådant* avtal ska godkännas. Om det kan antas att sekretess gäller också för de uppgifter som behövs för att avgöra var *parterna* är folkbokförda får ett sådant avtal godkännas av socialnämnden i den kommun som *parterna* väljer. Detsamma gäller om det kan antas att sekretess gäller för de uppgifter som behövs för att avgöra var barnet och en *part* är folkbokförda och den andra *parten* inte är folkbokförd i landet.

Vid sin prövning *enligt andra stycket* ska socialnämnden se till att frågor om vårdnad, boende och umgänge blir tillräckligt utredda.

Socialnämndens beslut enligt andra eller tredje stycket får inte överklagas.

I paragrafen finns bestämmelser om socialnämndens medverkan vid avtal om vårdnad, boende och umgänge. Övervägandena finns i avsnitt 14.10.4.

Hänvisningen till 5 kap. 3 § socialtjänstlagen i *första stycket* ändras till följd av att kommunen blir skyldig att sörja för att barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson kan få hjälp att träffa avtal om barnets umgänge med den särskilda umgängespersonen (se vidare kommentaren till 5 kap. 3 § socialtjänstlagen och, i fråga om begreppet särskild umgängesperson, kommentaren till 15 a §).

I *andra stycket* ändras en hänvisning. Ändringen är en konsekvens av att hittillsvarande 15 a § tredje stycket flyttas till fjärde stycket i samma paragraf.

Slutligen görs det även vissa följdändringar i *tredje* och *fjärde styckena*. Begreppsanvändningen i dessa bestämmelser anpassas med anledning av att det införs regler som innebär att socialnämnden i vissa fall prövar avtal som gäller andra än föräldrar (15 a § fjärde stycket).

Övriga ändringar är endast språkliga och redaktionella.

17 c § För att rätten, när föräldrarna inte är överens i sakfrågan, ska få ta upp ett yrkande om vårdnad, boende eller umgänge till prövning i ett mål enligt 5, 14 a eller 15 a § *första stycket* eller i ett mål om äktenskapsskillnad, ska en förälder som framställer ett sådant yrkande ha deltagit i informationssamtal som avses i 5 kap. 3 a § socialtjänstlagen (2001:453). *Detsamma gäller en särskild umgängesperson eller en vårdnadshavare som framställer ett yrkande om umgänge i ett mål enligt 15 a § andra stycket*. Informationssamtalet ska ha ägt rum inom ett år före det att yrkandet framställs. Kravet på deltagande i informationssamtal gäller inte när ett yrkande om vårdnad, boende eller umgänge redan är upptaget till prövning i målet.

Ett yrkande som enligt första stycket inte får tas upp till prövning får ändå tas upp om det finns särskilda skäl.

Om kravet på deltagande i informationssamtal hindrar att ett yrkande om vårdnad, boende eller umgänge tas upp till prövning, ska rätten avvisa samtliga yrkanden om vårdnad, boende och umgänge i målet.

Paragrafen innehåller bestämmelser om att domstolen i vissa fall inte får ta upp ett yrkande om vårdnad, boende eller umgänge till prövning. Övervägandena finns i avsnitt 14.7.5 och 14.10.7.

I *första stycket* görs ett tillägg. Tillägget innebär att domstolen som huvudregel inte får ta upp ett tvistigt yrkande om barnets umgänge med en särskild umgängesperson om inte den som framställer yrkandet har deltagit i ett informationssamtal som har ägt rum inom ett år före det att yrkandet framställs (beträffande särskild umgängesperson, se kommentaren till 15 a §). Kravet gäller såväl den särskilda umgängespersonen som barnets vårdnadshavare. Kravet gäller dock inte när ett yrkande redan är upptaget till prövning i målet. Om exempelvis ett yrkande av den särskilda umgängespersonen om utökat umgänge redan har tagits upp till prövning är således barnets vårdnadshavare oförhindrad att framställa ett yrkande om att minska umgänget i fråga. Den part som framställer det senare yrkandet behöver alltså inte ha deltagit i ett informationssamtal för att få sitt yrkande prövat. Kravet på deltagande i informationssamtal gäller inte heller när barnets vårdnadshavare och den särskilda umgängespersonen är överens i alla frågor, dvs. om alla yrkanden är otvistiga (jfr beträffande föräldrar, prop. 2020/21:150 s. 145).

Närmare bestämmelser om informationssamtalen finns i lagen (2021:530) om informationssamtal. Av lagen framgår bland annat att ett samtalsintyg ska utfärdas till den som har deltagit i ett informationssamtal (8 § i den lagen). Den som inleder målet om umgänge kan visa att han eller hon har deltagit i ett informationssamtal inom föreskriven tid genom att ge in ett sådant samtalsintyg till domstolen (jfr samma prop. s. 145 och 146).

Även om ett yrkande inte får tas upp till prövning enligt första stycket får det, enligt andra stycket, ändå tas upp om det finns särskilda skäl. Bestämmelsen ska tillämpas restriktivt. De situationer då det kan finnas anledning att göra undantag från kravet på deltagande i informationssamtal bör i huvudsak vara desamma som när en förälder framställer ett yrkande om umgänge (jfr samma prop. s. 146).

Särskilda skäl kan exempelvis föreligga om det utifrån barnets bästa framstår som särskilt angeläget att få till stånd ett skyndsamt beslut i en fråga om umgänge. Om ett beslut om barnets umgänge med en särskild umgängesperson brådskar bör det i allmänhet handla om att umgänget ska avslutas, t.ex. på grund av en omedelbar risk att barnet far illa eller olovligen förs bort.

Paragrafen är inte tillämplig när socialnämnden för talan om umgänge.

I första stycket preciseras slutligen en hänvisning till 15 a § till att avse första stycket i den paragrafen. Ändringen är en följd av att det i paragrafens nya andra stycke förs in bestämmelser om mål om umgänge som inte avser föräldrar.

18 § *Enligt* 5 kap. 3 § socialtjänstlagen (2001:453) *kan*

– föräldrar genom samarbetssamtal få hjälp att nå enighet i frågor om vårdnad, boende och umgänge, och

– barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson genom samarbetssamtal få hjälp att nå enighet i frågor om umgänge.

I mål om vårdnad, boende eller umgänge får rätten uppdra åt socialnämnden eller något annat organ att i barnets intresse anordna samarbetssamtal i syfte att nå enighet mellan föräldrarna, *eller, i mål enligt 15 a § andra stycket, mellan barnets vårdnadshavare och den särskilda umgängespersonen.*

Om rätten lämnar uppdrag enligt andra stycket, kan den förklara att målet *ska* vila under en viss tid. Detsamma gäller om samarbetssamtal redan har inletts och fortsatta samtal kan antas vara till nytta. Om det finns särskilda skäl, kan rätten förlänga den utsatta tiden.

I paragrafen finns bestämmelser om samarbetssamtal. Övervägandena finns i avsnitt 14.10.7.

Hänvisningen till 5 kap. 3 § socialtjänstlagen i *första stycket* ändras till följd av att kommunen blir skyldig att sörja för att barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson kan erbjudas samarbetssamtal i syfte att nå enighet i frågor om umgänge (se vidare kommentaren till 5 kap. 3 § socialtjänstlagen och, i fråga om begreppet särskild umgängesperson, kommentaren till 15 a §).

Ett tillägg görs i *andra stycket*. Tillägget innebär att domstolen, i ett mål om umgänge mellan barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson, får uppdra åt socialnämnden eller något annat organ att anordna samarbetssamtal i syfte att nå enighet mellan dem.

Domstolen kan själv ta initiativ till samarbetssamtal. Det är alltid omständigheterna i det enskilda fallet som avgör om det är motiverat att fatta beslut om samarbetssamtal. Ett skäl för att inte besluta om samarbetssamtal är om det mer eller mindre står klart att barnets vårdnadshavare eller den särskilda umgängespersonen inte vill delta i samarbetssamtal och därför inte kommer att infinna sig. Ett annat skäl kan vara att samarbetssamtal redan har ägt rum men misslyckats och det måste antas att nya samtal skulle vara resultatlösa (jfr prop. 1990/91:8 s 64 och 65).

Enligt tredje stycket kan domstolen, om den lämnar uppdrag att anordna samarbetssamtal, vilandeförklara målet under en viss tid. Ett riktmärke är att det i allmänhet inte finns skäl att vilandeförklara målet för längre tid än tre till fyra månader (jfr samma prop. s. 65).

18 a § Rätten får uppdra åt en medlare att försöka få föräldrarna att nå en samförståndslösning som är förenlig med barnets bästa. *I mål enligt 15 a § andra stycket får rätten uppdra åt en medlare att försöka få barnets vårdnadshavare och den särskilda umgängespersonen att nå en sådan lösning.* En medlare ska ha relevant utbildning och yrkeserfarenhet och vara lämplig för uppdraget. Rätten kan lämna närmare anvisningar till medlaren om vad han eller hon ska iaktta när uppdraget utförs.

Medlaren ska inom den tid som rätten bestämmer lämna en redogörelse för de åtgärder som har vidtagits. Tiden får inte sättas längre än fyra veckor. Rätten får dock förlänga tiden, om det finns förutsättningar att nå en samförståndslösning.

Medlaren har rätt till skälig ersättning för arbete, tidsspillan och utlägg som uppdraget krävt. Rätten beslutar om ersättningen. Ersättningen betalas av allmänna medel.

Paragrafen innehåller bestämmelser om medlare. Övervägandena finns i avsnitt 14.10.7.

I *första stycket* görs en ändring som innebär att domstolen i mål om barnets umgänge med en särskild umgängesperson får uppdra åt en medlare att försöka få barnets vårdnadshavare och den särskilda umgängespersonen att nå en samförståndslösning som är förenlig med barnets bästa (beträffande särskilt umgängesperson, se kommentaren till 15 a §).

I praktiken bör det endast vara i undantagsfall som det blir aktuellt att uppdra åt en medlare att försöka få barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson att komma överens.

Möjligheten att utse medlare är främst avsedd för vissa fall där samarbetssamtal redan har förekommit utan att parterna har kommit överens och det trots detta bedöms finnas möjligheter att nå en samförståndslösning (jfr prop. 2005/06:99 s. 91).

20 § I mål eller ärenden om vårdnad, boende eller umgänge får rätten, om det behövs, besluta om vårdnad, boende eller umgänge för tiden till dess att frågan har avgjorts genom en dom eller ett beslut som har fått laga kraft eller *ett avtal enligt 6 §, 14 a § andra stycket eller 15 a § fjärde stycket har träffats* och avtalet har godkänts av socialnämnden.

Innan ett beslut enligt första stycket meddelas ska motparten få tillfälle att yttra sig i frågan. Rätten kan hämta in upplysningar från socialnämnden i frågan. Innan socialnämnden lämnar upplysningar ska den, om det inte är olämpligt, höra föräldrarna och barnet. *Om upplysningar hämtas in i ett mål enligt 15 a § andra stycket ska socialnämnden, om det inte är olämpligt, höra barnets vårdnadshavare, den särskilda umgängespersonen och barnet.* Om rätten har meddelat ett beslut som ännu gäller när målet eller ärendet ska avgöras, ska rätten ompröva beslutet.

Ett beslut enligt denna paragraf får verkställas på samma sätt som en dom som har fått laga kraft. Beslutet får dock när som helst ändras av rätten.

I paragrafen finns bestämmelser om domstolens möjlighet att fatta interimistiska beslut om vårdnad, boende eller umgänge och om möjligheten att inför ett sådant beslut hämta in upplysningar från socialnämnden. Övervägandena finns i avsnitt 14.10.8.

Om domstolen fattar ett interimistiskt beslut om umgänge i ett mål mellan barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson upphör beslutet om parterna träffar ett avtal om umgänget som godkänns av socialnämnden (jfr 15 a § fjärde stycket, se även kommentaren till den paragrafen angående begreppet särskild umgängesperson). Utformningen av *första stycket*, som enligt hittillsvarande lydelse endast avser avtal som föräldrar har träffat och som godkänts av socialnämnden, ändras i enlighet med detta.

I ett mål om barnets umgänge med en särskild umgängesperson är det barnet, barnets vårdnadshavare och den särskilda umgängespersonen som socialnämnden har anledning att höra innan den lämnar upplysningar till domstolen. I *andra stycket* införs därför en bestämmelse om att det i sådana mål är den personkretsen som socialnämnden, om det inte är olämpligt, ska höra innan upplysningar lämnas till domstolen.

Samtal med barnets vårdnadshavare och den särskilda umgängespersonen bör som utgångspunkt alltid hållas. Socialnämnden får utifrån de samtalen och övriga omständigheter avgöra om det i ett enskilt fall kan vara olämpligt att höra barnet. Ett exempel på när det kan vara olämpligt att höra barnet är om det framgår att barnet är särskilt känsligt och barnets åsikter i de frågor som ska bedömas är väl dokumenterade sedan tidigare. I de flesta fall bör dock ett samtal hållas även med barnet. Med hänsyn till den korta tid som ofta står till buds kan det emellertid i vissa fall vara praktiskt omöjligt att höra barnet eller någon övrig i personkretsen för samtalen. Det är då viktigt att de ansträngningar eller de överväganden som har gjorts redovisas till domstolen i upplysningarna (jfr prop. 2020/21:150 s. 149 och 150).

Socialnämnden får höra barnet utan vårdnadshavarens samtycke och utan att vårdnadshavaren är närvarande (20 a §).

20 b § Trots sekretess enligt 26 kap. 1 § första stycket offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) är en socialnämnd som har tillgång till uppgifter som kan ha betydelse för bedömningen av en fråga om vårdnad, boende eller umgänge skyldig att lämna sådana uppgifter på begäran av en socialnämnd som enligt 17 a § ska pröva om ett avtal kan godkännas eller som ska lämna upplysningar eller utföra en utredning enligt 19 eller 20 §. Detsamma gäller när uppgifterna begärs av den som socialnämnden har utsett att utföra en utredning enligt 19 §.

Paragrafen reglerar skyldigheten för en socialnämnd att i vissa fall lämna uppgifter till en annan socialnämnd, eller till den som av en socialnämnd utsetts att utföra en utredning. Övervägandena finns i avsnitt 14.10.4.

I paragrafen görs en ändring till följd av att det införs regler som innebär att socialnämnden, förutom avtal mellan föräldrar, även prövar avtal om barnets umgänge med en särskild umgängesperson (jfr 15 a § fjärde stycket, se även kommentaren till den paragrafen angående begreppet särskild umgängesperson). Ändringen innebär att socialnämnden också i dessa fall, utan hinder av sekretess enligt 26 kap. 1 § offentlighets- och sekretesslagen, kan få del av uppgifter som en annan socialnämnd har tillgång till och som kan ha betydelse för bedömning av frågan om umgänge. Bestämmelsen är tillämplig dels vid socialnämndens prövning av om ett avtal om barnets umgänge med en särskild umgängesperson ska godkännas, dels när social-

nämnden ska lämna upplysningar till domstol eller utföra en umgängesutredning. Den är också tillämplig när uppgifterna begärs av den som socialnämnden har utsett att utföra en umgängesutredning.

7 kap. Om underhållsskyldighet

12 § En talan om underhåll till barn tas upp av rätten i den ort där svaranden har sin hemvist. En sådan fråga kan väckas även i samband med mål om fastställande av *föräldraskapet* till barn, äktenskapsmål, mål om vårdnaden om barn eller mål om barns boende.

Om det kan antas att sekretess gäller för de uppgifter som behövs för att avgöra svarandens hemvist, får en talan om underhåll tas upp även av rätten i den ort där käranden har sin hemvist. Om det kan antas att sekretess gäller också för de uppgifter som behövs för att avgöra kärandens hemvist eller om käranden saknar hemvist i landet, får målet tas upp även av Stockholms tingsrätt.

Om det inte finns någon behörig domstol enligt första eller andra stycket, tas målet upp av Stockholms tingsrätt.

Paragrafen innehåller forumregler för mål om underhåll till barn. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.2.

I *första stycket* byts ”faderskapet” ut mot ”föräldraskapet” till följd av bland annat de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Ändringen innebär att en fråga om underhåll till barn får väckas i samband med mål om fastställande av föräldraskapet till barnet, oavsett vilken typ av föräldraskap det handlar om. Föräldraskapet för den som har fött barnet följer av själva födandet och är därför i regel inte föremål för fastställande. Om det i ett undantagsfall inte är möjligt för Skatteverket att registrera föräldraskapet för den som har fött barnet, kan dock barnet föra en positiv fastställelsetalan om föräldraskapet enligt 13 kap. 2 § rättegångsbalken (se rättsfallet SvJT 1968 ref. s. 89, jfr rättsfallet NJA 2007 s. 684). Talan om underhåll till barnet får i så fall väckas i samband med fastställelsetalan.

13 § Två eller flera mål om skyldighet för någon att utge underhållsbidrag till barn får handläggas i en rättegång, om det är till nytta för utredningen eller prövningen. I sådant fall får domstol som enligt 12 § är behörig att *ta upp* ett av målen *trots* nämnda paragraf *ta upp* även det eller de andra, om talan i målen väcks vid domstolen och det är lämpligt att målen handläggs där.

Rätten kan besluta att åter särskilja mål som har förenats enligt första stycket.

Om rätten *ska* avgöra vilken av flera som är *förälder* till ett barn, får talan om underhållsbidrag *inte* prövas slutligt innan *föräldraskapsfrågan* har avgjorts genom dom som *har fått* laga kraft.

Paragrafen innehåller regler om handläggningen när talan om underhållsbidrag väcks mot flera. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.2.

I *tredje stycket* byts ”far” och ”faderskapsfrågan” ut mot ”förälder” och ”föräldraskapsfrågan” till följd av bland annat de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Ändringen innebär att om domstolen ska avgöra vem av flera som är förälder till ett barn får frågan om underhållsbidrag inte prövas slutligt förrän domen om föräldraskap har fått laga kraft. Detta gäller oavsett vilken typ av föräldraskap som talan avser (se vidare kommentaren till 12 §).

Övriga ändringar är endast språkliga och redaktionella.

15 § I mål om underhåll till barn får rätten, för tiden till dess att frågan har avgjorts genom en dom eller ett beslut som har *fått* laga kraft, besluta om underhållet efter vad som är skäligt. Skyldighet att utge bidrag får dock åläggas någon endast om det finns sannolika skäl för bidragsskyldighet. *Om en* fråga om underhåll *har* väckts i samband med mål om fastställande av *föräldraskap* till barn, får beslut om skyldighet att utge bidrag inte meddelas, om flera är instämda i målet.

Innan beslut enligt första stycket meddelas, *ska* motparten få tillfälle att yttra sig i frågan. *Om* rätten *har* meddelat ett beslut, *ska* den ompröva det när målet avgörs.

Ett beslut enligt denna paragraf får verkställas på samma sätt som en dom som har *fått* laga kraft. Beslutet får dock när som helst ändras av rätten.

Paragrafen innehåller bestämmelser om interimistiskt beslut om underhållsbidrag. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.2.

I *första stycket* byts ”faderskap” ut mot ”föräldraskap” till följd av bland annat de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Ändringen innebär att interimistiskt beslut om underhållsbidrag inte får meddelas om talan om underhållsbidrag har väckts i ett föräldraskapsmål och flera personer är instämda i målet. Detta gäller oavsett vilken typ av föräldraskap det handlar om (se vidare kommentaren till 12 §).

Övriga ändringar är endast språkliga och redaktionella.

16 § *Om* någon genom *en* skriftlig, av två personer bevittnad handling *har* åtagit sig att till *ett* barn *vars föräldraskap ska* fastställas utge underhållsbidrag för *tiden till dess att det finns ett resultat av en rättsgenetisk undersökning av föräldraskapet*, gäller i fråga om verkställighet på grund av handlingen vad som är föreskrivet om verkställighet på grund av förbindelse att utge underhåll enligt denna balk.

Beträffande åtagande enligt första stycket *ska* i övrigt i tillämpliga delar gälla vad som i lag eller annan författning är föreskrivet för fall då rätten enligt 15 § har meddelat förordnande om underhållsbidrag till barn.

I paragrafen finns bestämmelser om åtagande att utge underhållsbidrag i avvaktan på resultatet av en rättsgenetisk undersökning. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.2.

I *första stycket* byts ”faderskapet” ut mot ”föräldraskap” till följd av bland annat de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Ändringen innebär att ett åtagande om att utge underhållsbidrag i avvaktan på resultatet av en rättsgenetisk undersökning kan göras i alla mål om fastställande av föräldraskap (se vidare kommentaren till 12 §). Vidare byts ordet blodundersökning ut mot rättsgenetisk undersökning till följd av att blodundersökning inte längre används som metod för att utreda föräldraskap (se prop. 2020/21:176 s. 57 och lagen [1958:642] om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap).

Övriga ändringar är endast språkliga och redaktionella.

18 § *Om någon har* haft kostnader för ett barns försörjning *på grund av* att *denne* har *ansetts* vara barnets *förälder*, men *det* fastställs att *någon* annan är *förälder* till barnet, har den *förstnämnda* rätt till ersättning av den *andra* för kostnaderna *endast om det finns särskilda skäl*.

Paragrafen handlar om möjligheten för den som ansetts vara förälder till ett barn att återkräva utgiven ersättning till barnet från någon som senare fastställs vara förälder till barnet. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.2.

I paragrafen byts ”far” ut mot ”förälder” till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Ändringen innebär att bestämmelsen blir tillämplig i alla situationer när någon på grund av sin underhållsskyldighet som förälder har haft kostnader för ett barn, men någon annan fastställs vara barnets förälder, dvs. oavsett vilken typ av föräldraskap det handlar om (se vidare kommentaren till 12 §).

Övriga ändringar är endast språkliga och redaktionella.

10 kap. Om förmyndare

2 a § *För barn som står under vårdnad av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare är dessa förmyndare. Om någon av dem inte får vara förmyndare enligt 1 § eller blir entledigad från förmynderskapet, är den andra barnets förmyndare.*

Om särskilda skäl talar för det, ska dock föräldern utses att ensam vara förmyndare.

Det som sägs i denna balk om särskilt förordnade förmyndare ska gälla även den som är särskilt förordnad vårdnadshavare och förmyndare enligt första stycket.

Tredje stycket tillämpas dock inte i fråga om förvaltning och vård av egendom, om även föräldern är förmyndare. I ett sådant fall tillämpas bestämmelserna om föräldrars förmyndarförvaltning och det som i dessa bestämmelser sägs om föräldrar gäller då dem båda.

I paragrafen, som är ny, finns bestämmelser om förmynderskapet för ett barn som står under vårdnad av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare gemensamt. Övervägandena finns i avsnitt 14.13.5.

Om barnet står under vårdnad av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare är, enligt *första stycket*, dessa barnets förmyndare. En sådan situation kan endast uppstå om barnets ena förälder har avlidit (jfr 6 kap. 9 och 9 b §§). Om föräldern eller den särskilt förordnade vårdnadshavaren inte får vara förmyndare enligt 1 §, eller blir entledigad från förmynderskapet, är emellertid den andra ensam barnets förmyndare. Enligt 1 § får inte den som är underårig eller har förvaltare vara förmyndare. Bestämmelser om entledigande av förmyndare finns i 9 och 10 §§.

Enligt undantaget i *andra stycket* ska dock föräldern utses att ensam vara förmyndare om särskilda skäl talar för det. Bestämmelsen är utformad med 3 § andra stycket som förebild. Skillnaden i den här situationen är att det inte finns behov av att förordna någon annan som särskilt förordnad förmyndare. I stället ska föräldern utses att vara ensam förmyndare, om särskilda skäl talar för att den särskilt förordnade vårdnadshavaren inte ska vara förmyndare. En sådan ansökan kan göras av bland annat föräldern eller överförmyndaren (18 §).

Ett särskilt skäl för att den särskilt förordnade vårdnadshavaren inte ska vara förmyndare är om barnets förmögenhetsförhållanden är komplicerade och vårdnadshavaren saknar erfarenhet av eller förutsättningar för att förvalta förmögenheten (jfr prop. 1993/94:251

s. 192). Om föräldern inte är lämpad att handha förvaltningen ensam kan en medförmyndare förordnas (8 §).

Av *tredje stycket* framgår att det som sägs i föräldrabalken om särskilt förordnade förmyndare ska gälla även den som är särskilt förordnad vårdnadshavare och förmyndare med stöd av denna paragraf (jfr dock fjärde stycket). När ett barn står under vårdnad av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare hör vårdnadshavarna således till olika kategorier av förmyndare. För föräldern gäller de bestämmelser som är tillämpliga i förhållande till föräldrar som är förmyndare och för den särskilt förordnade vårdnadshavaren gäller bestämmelserna om särskilt förordnade förmyndare. Detta innebär exempelvis att olika förutsättningar gäller för entledigande från uppdraget som förmyndare (jfr 9 §).

Ett viktigt undantag finns emellertid i *fjärde stycket*. Om både föräldern och den särskilt förordnade vårdnadshavaren är förmyndare tillämpas, i fråga om förvaltning och vård av egendom, bestämmelserna om föräldrars förmyndarförvaltning. Det som sägs om föräldrar i de bestämmelserna gäller då dem båda. Således ska i den här situationen den friare förmyndarförvaltningen enligt 13 kap. gälla. Den särskilt förordnade vårdnadshavaren omfattas inte av 14 kap. när han eller hon utövar förmynderskapet gemensamt med föräldern. Detta gäller även om överförmyndaren har fattat beslut om att förvaltningen av tillgångarna ska fördelats på visst sätt mellan förmyndarna eller att vissa tillgångar ska förvaltas av en av dem ensam (12 kap. 12 §).

Bestämmelserna innebär däremot att den särskilt förordnade vårdnadshavaren kommer att omfattas av det striktare regelverket i 14 kap. om föräldern blir entledigad från uppdraget som förmyndare.

Om det av någon särskild anledning finns behov av en striktare förvaltning när en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare utövar förmynderskapet gemensamt kan överförmyndaren besluta om det (13 kap. 19 §).

3 § Den eller de som har utsetts till särskilt förordnade vårdnadshavare är förmyndare för den underårige *också i andra fall än det som avses i 2 a §. Även* den som har utsetts till tillfällig vårdnadshavare *är förmyndare för den underårige*.

Om särskilda skäl talar för det, ska dock någon annan än den särskilt förordnade vårdnadshavaren eller den tillfälliga vårdnadshavaren förordnas till förmyndare. I ett sådant fall tillämpas 6 och 7 §§.

Det som sägs i denna balk om särskilt förordnade förmyndare ska gälla även den som är förmyndare enligt första stycket.

Paragrafen innehåller bestämmelser om förmynderskapet för ett barn när inte någon av barnets föräldrar är förmyndare.

Utformningen av *första stycket* ändras till följd av att det införs regler som innebär att förmynderskapet för ett barn i vissa fall kan utövas gemensamt av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare (se 2 a §). Detta innebär ingen ändring i sak.

Övriga ändringar är endast språkliga och redaktionella.

4 § *I lagen (2024:000) om föräldrafullmakter finns bestämmelser om att andra än förmyndare i vissa fall kan ges en behörighet att ta del av uppgifter som rör barnets ekonomiska angelägenheter.*

Paragrafen, som är ny, innehåller en upplysning om att det i lagen om föräldrafullmakter finns bestämmelser om att andra än förmyndare i vissa fall kan ges en behörighet att ta del av uppgifter som rör barnets ekonomiska angelägenheter. Övervägandena finns i avsnitt 14.9.2.

5 § *Om* en underårig inte *har* någon förmyndare, *ska* rätten förordna en sådan.

Om en förmyndare *har* förordnats enligt första stycket på grund av att *en förälder* är underårig, gäller förordnandet till dess *att föräldern* har *fyllt 18 år*.

I paragrafen finns bestämmelser om förordnande av förmyndare. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.2 och 12.7.

I *andra stycket* byts ”fadern eller modern” och ”uppnått myndig ålder” ut mot ”föräldern” och ”fyllt 18 år” till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Detta innebär inte någon ändring i sak.

Övriga ändringar är endast språkliga och redaktionella.

11 kap. Om god man och förvaltare

Om god man

2 § *Om* en förmyndare eller förmyndarens make eller sambo och den underårige *har* del i ett oskiftat dödsbo, *ska* överförmyndaren förordna *en* god man att vårda den underåriges rätt i boet vid boutredningen liksom vid bodelning och skifte eller ingående av avtal om sammanlevnad i oskiftat bo.

Överförmyndaren *ska* också förordna *en* god man när den som har en förmyndare, god man eller förvaltare *ska* företa en rättshandling eller vara part i en rättegång och behöver hjälp men enligt 12 kap. 8 § inte kan företrädas av förmyndaren, den gode mannen eller förvaltaren. Om talan har väckts får rätten förordna *en* god man. Överförmyndaren *ska* också i andra fall än som avses i första eller andra stycket förordna *en* god man för den som har vårdnadshavare, förmyndare, god man eller förvaltare, i angelägenheter där den enskilde har ett intresse som strider mot en sådan företrädares eller dennes makes eller sambos intresse. Överförmyndaren *ska* meddela ett sådant förordnande, om det begärs av vårdnadshavaren, förmyndaren, den gode mannen eller förvaltaren eller den som denne i sådan egenskap företräder eller om det annars är lämpligt.

Om frågan om förordnande av en god man uppkommer på grund av att föräldraskapet för den som inte har fött barnet ifrågasätts, gäller 3 b § i stället för denna paragraf.

Paragrafen innehåller regler om förordnande av god man vid intressekonflikt mellan den ordinarie ställföreträdaren och den han eller hon företräder. Övervägandena finns i avsnitt 12.3.8.

Av *fjärde stycket*, som är nytt, framgår att paragrafen inte gäller om frågan om förordnande av en god man uppkommer på grund av att föräldraskapet för den som inte har fött barnet ifrågasätts. I en sådan situation ska i stället 3 b § tillämpas.

3 b § *Rätten ska förordna en god man att föra barnets talan om hävande av föräldraskapet för den förälder som inte har fött barnet om barnet enligt 3 kap. 3 § inte kan föra sin egen talan och det finns synnerliga skäl.*

Rätten ska också förordna en god man för barnet om barnet är motpart i ett sådant mål.

Paragrafen, som är ny, innehåller regler om förordnande av god man för barn som vill väcka talan om hävande av föräldraskapet för den förälder som inte har fött barnet eller som är part i ett mål om häv-

ande av föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet. Övervägandena finns i avsnitt 12.3.8.

Ett barn som har fyllt 15 år för sin egen talan i mål om hävande av föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet. Om barnet är yngre än 15 år förs barnets talan av en god man, om en sådan ska förordnas enligt detta kapitel (3 kap. 3 §).

Enligt *första stycket* ska domstolen förordna en god man att föra barnets talan om hävande av föräldraskapet för den förälder som inte har fött barnet om barnet är yngre än 15 år och det finns synnerliga skäl. Utgångspunkten är att ett barn i allmänhet ska få överväga om en talan om hävande av föräldraskap ska väckas när han eller hon har uppnått den ålder som krävs. Med synnerliga skäl avses att det i det enskilda fallet ska finnas skäl av tillräcklig styrka som motiverar att en god man utses att föra barnets talan trots att barnet inte fått möjlighet att själv ta ställning i frågan.

Barnets bästa kan i vissa situationer kräva att en talan om hävande av föräldraskap väcks innan barnet har fyllt 15 år. Enbart den omständigheten att tidsfristen för en förälders talerätt har löpt ut utgör dock inte synnerliga skäl att förordna en god man. Ett exempel på en situation där det kan vara i barnets intresse att frågan om hävande av föräldraskap prövas innan han eller hon har fyllt 15 år är när det inte har uppstått någon familjerelation mellan barnet och den rättsliga föräldern. Det kan handla om att den förälder som har fött barnet var gift när föräldern invandrade till Sverige och att maken presumerades vara barnets andra förälder trots att maken aldrig varit i Sverige. Det kan också handla om att barnet redan har en nära och viktig relation till den person som rätteligen borde ha fastställts som barnets andra förälder och att ett hävande av barnets föräldraskap öppnar en möjlighet att fastställa föräldraskapet för den andra.

Ansökan om att god man ska förordnas för barnet får göras av barnets förmyndare, barnets närmaste släktingar och överförmyndaren (se vidare kommentaren till 15 §). Vid domstolens handläggning tillämpas lagen (1996:242) om domstolsärenden (jfr 1 § den lagen).

Om ett barn som är yngre än 15 år är motpart i ett mål om hävande av föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet ska, enligt *andra stycket*, domstolen förordna en god man att föra barnets talan. Det krävs alltså inte någon särskild ansökan, utan domstolen har en skyldighet att förordna en god man för barnet så snart det står klart att förutsättningarna för ett sådant förordnande är uppfyllda.

Detta innebär att domstolen i regel bör kunna förordna om god man i samband med att stämning utfärdas i målet.

Gemensamma bestämmelser

15 § En ansökan om förordnande av god man enligt 1–4 §§ eller förvaltare får göras av förmyndare, av den som ansökan avser, om han eller hon har fyllt 16 år, och av hans eller hennes make eller sambo och närmaste släktingar. En ansökan om *förordnande av god man enligt 3 b §,* anordnande av godmanskap enligt 4 § eller *anordnande av* förvaltarskap får göras av dem som nu har nämnts och av överförmyndaren. *En ansökan om anordnande av godmanskap enligt 4 § eller förvaltarskap får dessutom göras* av en framtidsfullmaktshavare.

En ansökan om anordnande av förvaltarskap får också göras av en god man som avses i 4 §.

När det finns anledning till det ska rätten självmant ta upp frågor om anordnande av godmanskap enligt 4 § eller förvaltarskap. Överförmyndaren har samma skyldighet när det gäller förordnande av god man eller förvaltare.

I paragrafen anges vem som får ansöka om förordnande av god man eller förvaltare och när domstolen och överförmyndaren har en skyldighet att ta upp frågan om förordnande av god man ex officio. Övervägandena finns i avsnitt 12.3.8.

I *första stycket* införs en hänvisning till 3 b § som innebär att det är barnets förmyndare och närmaste släktingar som får ansöka om förordnande av en god man att föra barnets talan om hävande av föräldraskap i de fall barnet enligt 3 kap. 3 § inte kan föra sin egen talan. Enligt bestämmelsen får en ansökan även göras av barnet självt, om barnet har fyllt 16 år, och av barnets make eller sambo. Detta kommer dock inte att bli aktuellt i praktiken eftersom ett barn som har fyllt 15 år för sin egen talan i mål om hävande av föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet.

I första stycket har det vidare gjorts ett tillägg som innebär att också överförmyndaren har rätt att ansöka om att en god man enligt 3 b § ska förordnas för barnet. Ett barns behov av god man kan exempelvis uppmärksammas av socialnämnden inom ramen för en utredning av barnets föräldraskap. Om det i utredningen framkommer att någon annan än den som har presumerats vara barnets förälder är förälder till barnet och barnets förmyndare inte vill agera i

frågan, kan socialnämnden anmäla till överförmyndaren att en god man behöver utses för barnet (5 kap. 3 § socialtjänstförordningen [2001:937]). Tillägget ger således överförmyndaren en möjlighet att agera på informationen från socialnämnden genom att ansöka om god man för barnet.

16 § I ärenden om förordnande av god man eller förvaltare för någon som har fyllt 16 år ska rätten eller överförmyndaren ge denna person tillfälle att yttra sig, om det kan ske.

I ärenden om anordnande av godmanskap enligt 4 § eller förvaltarskap ska rätten också inhämta yttranden från den enskildes make eller sambo, barn och framtidsfullmaktshavare, överförmyndaren och vårdinrättning, om det inte är obehövligt. Yttranden ska också, om det behövs, inhämtas från andra närstående samt från den eller de kommunala nämnder som fullgör uppgifter inom socialtjänsten och den eller de nämnder som utövar regionens ledning av omsorgsverksamheten. Den som ansökan avser ska höras muntligen, om det kan ske utan skada för honom eller henne och det inte är uppenbart att han eller hon inte förstår vad saken gäller. Rätten får dock avstå från att höra den enskilde muntligen om han eller hon själv har gjort ansökan eller medgett förordnandet eller det annars finns särskilda skäl.

I ärenden om förordnande av god man enligt 3 b § ska rätten, om det behövs, inhämta yttrande från barnets föräldrar, socialnämnden och överförmyndaren.

Andra stycket gäller även i ärenden hos överförmyndaren om förordnande av god man enligt 4 § eller förvaltare.

Myndigheter och inrättningar som anges i andra *och tredje styckena* är skyldiga att lämna sådana uppgifter som kan vara av betydelse i ärendet.

Paragrafen innehåller handläggningsregler för ärenden om god man eller förvaltare. Övervägandena finns i avsnitt 12.3.8.

I *tredje stycket*, som är nytt, införs en möjlighet för domstolen att, om det behövs, inhämta yttrande från barnets föräldrar, socialnämnden och överförmyndaren inför ett beslut om förordnande av god man för ett barn i mål om hävande av föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet.

Det är viktigt att domstolen har det underlag som krävs för att kunna avgöra om förutsättningarna för ett förordnande är uppfyllda. Beroende på vem som ansöker om god man för barnet kan ansökan innehålla mer eller mindre information av intresse för bedömningen. Om det är förmyndaren eller en nära släkting som ansöker, kommer

det i allmänhet finnas ett behov av att inhämta yttrande från socialnämnden eller överförmyndaren.

När det är överförmyndaren som ansöker kan socialnämnden i många fall redan ha varit involverad i ärendet. Det finns i regel inte något behov av att inhämta yttrande från socialnämnden om överförmyndarens ansökan innehåller uppgifter från socialnämnden. Det kan dock i vissa fall finnas ett behov av att inhämta yttrande från barnets föräldrar.

I *femte stycket*, som i huvudsak motsvarar hittillsvarande fjärde stycket, införs en hänvisning till det nya tredje stycket. Detta innebär att socialtjänsten eller överförmyndaren inte kan underlåta att lämna vissa upplysningar i ett infordrat yttrande med hänvisning till sekretesslagstiftningen (se 10 kap. 28 § offentlighets- och sekretesslagen [2009:400]). De sekretessbelagda uppgifter som domstolen kan komma att få genom bestämmelsen är sekretessbelagda också hos domstolen i den omfattning som anges i 43 kap. 2 § offentlighets- och sekretesslagen.

25 § Behörig domstol i frågor som gäller godmanskap enligt *3 b och* 4 §§ eller förvaltarskap är tingsrätten i den ort där den enskilde är folkbokförd. Om den enskilde inte är folkbokförd i Sverige, är tingsrätten i den ort där den enskilde vistas behörig domstol.

Behörig överförmyndare i frågor om godmanskap enligt 1 *och* 2 §§, *3 b § första stycket* och 4 § eller lagen (2005:429) om god man för ensamkommande barn samt i frågor om förvaltarskap är överförmyndaren för den kommun där den enskilde är folkbokförd. Om den enskilde inte är folkbokförd i Sverige, är överförmyndaren för den kommun där den enskilde vistas behörig överförmyndare.

Om det inte finns någon behörig domstol enligt första stycket eller behörig överförmyndare enligt andra stycket, är Stockholms tingsrätt och överförmyndaren för Stockholms kommun behörig domstol respektive behörig överförmyndare.

Paragrafen innehåller regler om behörig domstol och överförmyndare i frågor om godmanskap och förvaltarskap. Övervägandena finns i avsnitt 12.3.8.

I *första stycket* införs en hänvisning till 3 b § som innebär att det är tingsrätten i den ort där barnet är folkbokfört som är behörig domstol i frågor om förordnande av god man när en förälder väcker talan om hävande av föräldraskap för den förälder som inte har fött

barnet eller barnet vill väcka en sådan talan. Om barnet inte är folkbokfört i Sverige, är tingsrätten i den ort där barnet vistas behörig domstol.

I *andra stycket* införs en hänvisning till 3 b § som innebär att det är överförmyndaren i den kommun där barnet är folkbokfört som är behörig överförmyndare att ansöka om god man för ett barn som vill väcka en talan om hävande av föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet. Om barnet inte är folkbokfört i Sverige, är överförmyndaren i den kommun där barnet vistas behörig överförmyndare.

12 kap. Allmänna bestämmelser om förmyndares, gode mäns och förvaltares verksamhet

Gode mäns och förvaltares skyldigheter

2 § Gode män och förvaltare ska, i den utsträckning det följer av deras förordnande, bevaka rätten för de personer som de företräder, förvalta deras tillgångar och sörja för deras person.

Även om det inte framgår av förordnandet, omfattar den gode mannens eller förvaltarens uppdrag inte sådana tillgångar som har ställts under särskild förvaltning. Är särskild förvaltning anordnad, ska den som utövar förvaltningen årligen lämna redovisning över förvaltningen till den gode mannen eller förvaltaren, om det faller inom ramen för den gode mannens eller förvaltarens uppdrag att ta emot en sådan redovisning.

Gode män och förvaltare är inte behöriga att företräda den enskilde i frågor om att ingå äktenskap, bekräfta *föräldraskap*, upprätta testamente eller liknande frågor av utpräglat personlig karaktär.

I paragrafen finns bestämmelser om gode mäns och förvaltares uppdrag. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.2.

I *tredje stycket* byts ”faderskap” ut mot ”föräldraskap” till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Detta innebär inte någon ändring i sak.

20 kap. Vissa gemensamma bestämmelser om rättegången

1 § I mål om *föräldraskap*, vårdnad, boende, umgänge och underhåll tillämpas 14 kap. 17 och 18 §§ äktenskapsbalken.

Vid handläggning som sker enligt lagen (1996:242) om domstolsärenden består tingsrätten av en lagfaren domare. Om det finns särskilda skäl med hänsyn till ärendets beskaffenhet, får tingsrätten dock bestå av en lagfaren domare och tre nämndemän.

Paragrafen innehåller bestämmelser om domstolens sammansättning i vissa mål och ärenden enligt föräldrabalken. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.2.

I *första stycket* byts ”faderskap” och ”föräldraskap enligt 1 kap. 9 §” ut mot ”föräldraskap” till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Detta innebär inte någon ändring i sak.

11 § Beslut som tingsrätten har meddelat under rättegången i frågor som avses i 6 kap. 18 a § tredje stycket eller 20 §, 7 kap. 15 §, 10 kap. 16 eller 17 § eller 11 kap. 18 § eller 23 § tredje stycket ska överklagas särskilt.

Ett beslut enligt 6 kap. 17 c § om att ta upp ett yrkande om vårdnad, boende eller umgänge till prövning trots att *den som framställer yrkandet* inte har deltagit i informationssamtal får inte överklagas.

Paragrafen innehåller vissa regler om överklagande av beslut som tingsrätten har meddelat under rättegången.

I *andra stycket*, som innehåller ett förbud mot att överklaga tingsrättens beslut att göra undantag från kravet på deltagande i informationssamtal, byts ”en förälder” ut mot ”den som framställer yrkandet”. Ändringen är en följd av att reglerna om informationssamtal blir tillämpliga även i mål om barnets umgänge med en särskild umgängesperson (6 kap. 17 c §).

21 kap. Om verkställighet av domar, beslut eller avtal om vårdnad, boende eller umgänge m.m.

Verkställighet av domar, beslut eller avtal

1 c § Det som i detta kapitel föreskrivs om behörig domstol och om verkställighet av en dom eller ett beslut som har fått laga kraft gäller även vid verkställighet av ett avtal enligt 6 kap. 6 §, 14 a § andra stycket och 15 a § *fjärde* stycket.

I paragrafen finns bestämmelser om verkställighet av avtal och om behörig domstol när en verkställighetsansökan avser ett avtal. I paragrafen ändras en hänvisning med anledning av att hittillsvarande 6 kap. 15 a § tredje stycket flyttas till fjärde stycket i samma paragraf.

3 § *Om* rätten *beslutar* om verkställighet, får den även utan yrkande förelägga vite eller besluta att barnet ska hämtas genom Polismyndighetens försorg. Hämtning får dock beslutas endast i de fall och under de förutsättningar som anges i andra och tredje styckena.

Är det fråga om en dom eller ett beslut om vårdnad, boende eller överlämnande av barn, får rätten besluta om hämtning av barnet, om verkställighet annars inte kan ske eller om hämtning är nödvändig för att undvika att barnet lider allvarlig skada.

Är det fråga om en dom eller ett beslut om umgänge mellan barnet och en förälder som barnet inte bor tillsammans med, får rätten besluta om hämtning av barnet, om verkställighet annars inte kan ske och barnet har ett särskilt starkt behov av umgänge med den föräldern. *Detsamma gäller om det är fråga om en dom eller ett beslut om umgänge mellan barnet och en särskild umgängesperson.*

Frågor om utdömande av förelagt vite prövas av rätten på ansökan av den part som har begärt verkställigheten.

Paragrafen innehåller regler om domstolens möjligheter att i ett beslut om verkställighet förelägga vite eller besluta om hämtning. Övervägandena finns i avsnitt 14.10.9.

Ett tillägg görs i *tredje stycket*. Tillägget innebär att en dom eller ett beslut om umgänge mellan barnet och en särskild umgängesperson ytterst kan verkställas genom hämtning (beträffande särskild umgängesperson, se kommentaren till 6 kap. 15 a §). Förutsättningarna för hämtning är desamma som vid verkställighet av barnets umgänge med en förälder. Det krävs alltså att verkställighet annars inte kan ske och att barnet har ett särskilt starkt behov av umgänge med den särskilda umgängespersonen. Att bestämmelsen även gäller ett avtal om umgänge framgår av 1 c § (se även 6 kap. 15 a § fjärde stycket).

Liksom vid verkställighet av barnets umgänge med en förälder ska hämtning inte beslutas annat än i rena undantagsfall (jfr prop. 1982/83:165 s. 28).

Vid bedömningen av om verkställighet ska ske med tvångsmedel är barnets egna åsikter om umgänget av stor betydelse (jfr även 5 §). Om barnet inte själv vill gå med på det bestämda umgänget eller vill ha ett mindre omfattande umgänge och barnet har nått en sådan mognad att hans eller hennes uppfattning bör beaktas, bör umgänge inte genomdrivas. Om barnet å andra sidan ger uttryck för en stark önskan att träffa den särskilda umgängespersonen eller om det av utredningen kommer fram att barnet för sin trygghet och utveckling har ett uppenbart behov av att hålla kontakt med honom eller henne, kan det finnas anledning att besluta om hämtning för att tillgodose barnets umgängesbehov. En avvägning måste dock alltid göras mellan å ena sidan barnets behov av umgänge och å andra sidan vilka följder det kan få för barnet om umgängesbehovet tillgodoses genom en så ingripande åtgärd som hämtning (jfr samma prop. s. 29).

Övriga ändringar är endast språkliga och redaktionella.

Ikraftträdande- och övergångsbestämmelser

1. Denna lag träder i kraft den 1 januari 2024.

2. De upphävda 1 kap. 5, 8, 13 och 14 §§ gäller fortfarande för barn som har tillkommit före ikraftträdandet.

3. Om en förälder har rätt att väcka talan om hävande av föräldraskap enligt äldre föreskrifter men fristen enligt 3 kap. 2 § för en förälders rätt att väcka talan har löpt ut vid tidpunkten för ikraftträdandet eller om det vid den tidpunkten återstår mindre än ett år av fristen, får en talan om hävande av föräldraskap väckas fram till utgången av 2024.

Enligt *första punkten* träder de nya bestämmelserna i kraft den 1 januari 2024. De nya bestämmelserna tillämpas också när barnet har fötts före ikraftträdandet. Det finns dock vissa undantag.

Enligt *andra punkten* tillämpas de hittillsvarande 1 kap. 5, 8, 13 och 14 §§ för barn som har tillkommit före ikraftträdandet. De nya reglerna om att en make eller sambo som har bidragit med sina spermier till behandlingen alltid blir förälder till barnet gäller alltså inte om den assisterade befruktningen har genomförts före ikraftträdandet. Om det saknar ett giltigt samtycke till behandlingen, kan maken eller sambon således inte mot sin vilja etableras som förälder till barnet.

Om fristen enligt 3 kap. 2 § för en förälders talerätt har löpt ut vid tidpunkten för ikraftträdandet eller om det vid den tidpunkten återstår mindre än ett år av fristen, får enligt *tredje punkten* en förälders talan om hävande av föräldraskap väckas fram till utgången av 2024. Den förlängda fristen för talerätten aktualiseras bara om föräldern har rätt att väcka talan om hävande av föräldraskap enligt äldre föreskrifter. Det har i äldre bestämmelser funnits begränsningar av talerätten för en man som presumerats vara far till följd av faderskapspresumtionen. Om mannens talan har gått förlorad före den 1 januari 1977 på grund av äldre bestämmelser, ger övergångsbestämmelsen inte mannen någon ny rätt att väcka talan (jfr prop. 1975/76:170 s. 161 och 162).

Övervägandena finns i avsnitt 15.2.1.

17.2 Förslaget till lag om föräldraskap i internationella situationer

Lagen är ny och ersätter lagen (1985:367) om föräldraskap i internationella situationer[1] (1985 års lag) och lagen (1979:1001) om erkännande av nordiska föräldraskapsavgöranden[2] (1979 års lag).

Genom den nya lagen utvidgas tillämpningsområdet för de svenska internationellt privat- och processrättsliga reglerna om föräldraskap. Lagen gäller, i likhet med hittillsvarande reglering, frågor om föräldraskap till barn i internationella situationer. Tillämpningsområdet är dock inte begränsat till frågor om föräldraskap för den som inte har fött barnet, utan inkluderar även frågor om föräldraskap för den som har fött barnet. Bland annat införs regler som anger att svensk lag alltid ska tillämpas i frågor om föräldraskapet för den som har fött barnet. Den nya lagen gäller också i fler situationer när frågan avser föräldraskapet för den som inte har fött barnet. Till skillnad från hittillsvarande ordning ställs det inte något krav på att den kvinna som föräldraskapet avser är eller har varit gift eller sambo med den som har fött barnet. En kvinna som inte har fött barnet kommer alltså – i likhet med vad som i dag gäller för en man – att kunna få sitt föräldraskap erkänt i Sverige om hon har samtyckt till en assi-

[1] Lagen byter namn från lagen (1985:367) om internationella faderskapsfrågor till lagen (1985:367) om föräldraskap i internationella situationer den 1 augusti 2022.
[2] Lagen byter namn från lagen (1979:1001) om erkännande av nordiska faderskapsavgöranden till lagen (1979:1001) om erkännande av nordiska föräldraskapsavgöranden den 1 augusti 2022.

sterad befruktning av någon som inte är hennes make eller sambo. Lagen gäller emellertid inte när ett föräldraskap för den som inte har fött barnet och inte heller har bidragit med sina spermier till barnets tillkomst ska ersätta föräldraskapet för den som har fött barnet. Lagen är alltså inte är tillämplig på frågor om föräldraskap för en tilltänkt förälder till ett barn som har tillkommit genom ett surrogatarrangemang i utlandet när denne inte har bidragit med sina spermier till barnets tillkomst.

Den nya lagen innehåller särskilda bestämmelser om giltigheten av nordiska domstolsavgöranden och fastställelser. Bestämmelserna om detta bygger på en nordisk överenskommelse och ersätter 1979 års lag. Den nya lagen innehåller även bestämmelser om giltigheten av domstolsavgöranden och fastställelser i andra internationella situationer. Bestämmelserna ersätter 1985 års lag och har inte sin grund i någon internationell överenskommelse.

1 kap. Lagens innehåll

1 § Denna lag gäller frågor om föräldraskap till barn i internationella situationer.

Lagen gäller dock inte frågor om föräldraskap för den som inte har fött barnet och inte heller har bidragit med sina spermier till barnets tillkomst om föräldraskapet ska ersätta ett föräldraskap för den som har fött barnet.

I paragrafen anges lagens tillämpningsområde. Paragrafen motsvarar delvis 1 § i 1985 års lag. Övervägandena finns i avsnitt 12.5.2.

Av *första stycket* framgår att lagen gäller frågor om föräldraskap till barn i internationella situationer. Bestämmelsen överensstämmer med vad som gäller enligt hittillsvarande 1 § första stycket (se dock andra stycket).

Enligt *andra stycket* gäller emellertid inte lagen frågor om föräldraskap för den som inte har fött barnet och inte heller har bidragit med sina spermier till barnets tillkomst om föräldraskapet ska ersätta ett föräldraskap för den som har fött barnet. Detta innebär att lagen inte är tillämplig på frågor om föräldraskap för en tilltänkt förälder till ett barn som har tillkommit genom ett surrogatarrangemang i utlandet när denne inte har bidragit med sina spermier till barnets tillkomst (jfr 3 kap. 3 och 5 §§).

Till skillnad från hittillsvarande ordning tillämpas lagen däremot på frågor om föräldraskap för den som har fött barnet (se bland annat 2 kap. 2 § och 3 kap. 5 § fjärde stycket). Lagen tillämpas även på frågor om föräldraskap för en kvinna som inte är gift eller sambo med den som har fött barnet, förutsatt att kvinnan är förälder tillsammans med den som har fött barnet (jfr bland annat hittillsvarande 4, 7 och 8 §§ i 1985 års lag och 1 och 2 §§ i 1979 års lag). I likhet med vad som i dag gäller för en man kommer alltså en kvinna som inte har fött barnet att kunna få sitt föräldraskap erkänt i Sverige om hon har samtyckt till en assisterade befruktning av någon som inte är hennes make eller sambo.

2 § Innehållet i lagen är uppdelat enligt följande:

– I 2 kap. finns bestämmelser om föräldraskap omedelbart på grund av lag.

– I 3 kap. finns bestämmelser om fastställande och hävande av föräldraskap och om konkurrerande förfaranden.

– I 4 kap. finns bestämmelser om giltigheten av nordiska domstolsavgöranden och fastställelser.

– I 5 kap. finns bestämmelser om giltigheten av domstolsavgöranden och fastställelser i andra internationella situationer.

– I 6 kap. finns bestämmelser om hemvist och ordre public.

I paragrafen anges vad respektive kapitel i lagen innehåller. Paragrafen saknar motsvarighet i 1985 års lag och 1979 års lag. Övervägandena finns i avsnitt 12.5.1.

2 kap. Föräldraskap omedelbart på grund av lag

1 § Detta kapitel gäller för frågor om föräldraskap i internationella situationer när föräldraskapet följer omedelbart på grund av lag.

I paragrafen anges tillämpningsområdet för det andra kapitlet. Paragrafen saknar motsvarighet i 1985 års lag och 1979 års lag. Övervägandena finns i avsnitt 12.5.1, 12.5.2 och 12.5.3.

Av paragrafen framgår att kapitlet innehåller bestämmelser om föräldraskap omedelbart på grund av lag i internationella situationer. Kapitlet gäller alltså både i inomnordiska och utomnordiska situationer (jfr 4 och 5 kap.).

2 § I fråga om föräldraskap för den som har fött barnet tillämpas svensk lag.

I paragrafen anges vilken lag som är tillämplig på frågan om vem som har fött ett barn. Paragrafen saknar motsvarighet i 1985 års lag och 1979 års lag. Övervägandena finns i avsnitt 12.5.1 och 12.5.3.

Enligt 1 kap. 1 § föräldrabalken är den som har fött ett barn förälder till barnet. Bestämmelsen lagfäster den oskrivna principen om moderskap – ”mater semper certa est” (det är alltid säkert vem som är mor) eftersom ”mater est quam gestatio demonstrat” (modern är den som födandet utvisar). Av paragrafen framgår att bestämmelsen också ska tillämpas på frågan om föräldraskapet för den som har fött barnet i en internationell situation.

3 § En man eller kvinna som är eller har varit gift med den förälder som har fött barnet ska anses som barnets förälder, då det följer av lagen i den stat där barnet vid födelsen fick sin hemvist eller, om inte någon ska anses som barnets andra förälder enligt den lagen, då det följer av lagen i en stat där barnet vid födelsen blev medborgare. Om barnet vid födelsen fick sin hemvist i Sverige, ska frågan dock alltid bedömas enligt svensk lag.

Frågan om huruvida en man eller kvinna är eller har varit gift med den förälder som har fött barnet ska bedömas enligt den lag som enligt första stycket gäller för föräldraskapet.

Paragrafen innehåller en legal föräldraskapspresumtion för internationella situationer som innebär att en man eller kvinna som är eller har varit gift med den som har fött barnet under vissa förutsättningar automatiskt anses som barnets förälder på grund av att det följer av lag. Paragrafen anpassas utifrån att de hittillsvarande uttrycken – mor och far – utmönstras. Paragrafen motsvarar i huvudsak 2 och 2 a §§ i 1985 års lag. Övervägandena finns i avsnitt 12.5.1 och 12.5.3.

Av *första stycket* första meningens första led framgår att en man eller kvinna som är eller har varit gift med den som har fött barnet ska anses som barnets förälder i Sverige, om det följer av lagen i den stat där barnet vid födelsen fick sin hemvist. Om maken inte anses som barnets förälder enligt hemviststatens lag, ska maken ändå – vilket framgår av det andra ledet – anses som förälder, om det följer av lagen i en stat där barnet blev medborgare vid födelsen.

Bestämmelserna innebär att de materiella reglerna i lagen ska ligga till grund för bedömningen av om maken ska anses som förälder här. Det gäller även om den aktuella lagens internationellt privaträttsliga

regler i sin tur hänvisar till en annan stats lag. Följaktligen tillämpas inte principen om renvoi (se prop. 1984/85:124 s. 12 och prop. 2021/22:188 s. 46 och 47).

Med hemvist avses det internationellt privaträttsliga hemvistbegrepp som har utbildats i rättspraxis och vars innebörd kan variera i olika rättsliga sammanhang. Ledning för bedömningen kan hämtas i 7 kap. 2 § lagen (1904:26 s.1) om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap och förmynderskap. Som utgångspunkt bör den som är bosatt i en viss stat anses ha sin hemvist där, om bosättningen med hänsyn till vistelsens varaktighet och omständigheterna i övrigt måste anses stadigvarande (se prop. 1984/85:124 s. 40–42).

Att föräldraskapet kan följa omedelbart på grund av lagen i den stat där barnet vid födelsen fick sin hemvist eller i en stat där barnet vid födelsen blev medborgare innebär inte nödvändigtvis att det är den lag som gällde vid barnets födelse som ska läggas till grund för prövningen. Om den lagen har ändrats efter födelsen, får frågan om i vilken utsträckning äldre bestämmelser fortfarande ska beaktas vid bestämmande av föräldraskap till ett barn som fötts före lagändringen bedömas enligt övergångsbestämmelserna i lagen eller enligt de oskrivna grundsatser som gäller då frågan avgörs (prop. 1984/85:124 s. 42 och prop. 2021/22:188 s. 47).

I andra meningen anges vilken lag som ska tillämpas för att bestämma föräldraskapet i det fallet att barnet fick sin hemvist i Sverige vid födelsen. Bedömningen av föräldraskapsfrågan sker då alltid enligt svensk lag. Det gäller alltså oavsett vad som föreskrivs om föräldraskapet i lagen i en stat där barnet vid födelsen blev medborgare. I 1 kap. 2 § föräldrabalken finns en bestämmelse om föräldraskap på grund av äktenskap, som är tillämplig i de fall svensk lag ska tillämpas. Om den som har fött barnet är gift vid barnets födelse, är, enligt bestämmelsen, även maken förälder till barnet. Detsamma gäller om maken har avlidit och barnet föds inom sådan tid efter makens död att barnet kan ha tillkommit dessförinnan.

Av *andra stycket* framgår att frågan om huruvida en viss person är eller har varit gift med den som har fött barnet ska bedömas enligt den lag som gäller för föräldraskapet. Till skillnad från hittillsvarande ordning gäller detta inte bara när maken är en man, utan också när maken är en kvinna. Frågan om huruvida mannen eller kvinnan är eller har varit gift med den som har fött barnet ska alltså bedömas

enligt lagen i den stat där barnet fick sin hemvist vid födelsen eller, om inte någon ska anses som barnets förälder enligt den lagen, enligt lagen i den stat där barnet då blev medborgare. Bestämmelsen ger uttryck för principen om lex causae. Den syftar till att säkerställa att ett föräldraskap gäller i Sverige om barnets föräldrar räknas som gifta (eller tidigare gifta) enligt lagen i den stat där barnet vid födelsen fick sin hemvist, alternativt blev medborgare, om det av någon av dessa rättsordningar – direkt på grund av lag – följer att maken ska anses som barnets förälder (se prop. 2020/21:149 s. 48 och 49).

3 kap. Fastställande och hävande av föräldraskap

Tillämpningsområde

1 § Detta kapitel gäller för frågor om fastställande och hävande av föräldraskap i internationella situationer och för frågor om konkurrerande förfaranden om föräldraskap i internationella situationer.

I paragrafen anges tillämpningsområdet för det tredje kapitlet. Paragrafen saknar motsvarighet i 1985 års lag och 1979 års lag. Överväganden finns i avsnitt 12.5.1, 12.5.2 och 12.5.4.

Av paragrafen framgår att kapitlet innehåller bestämmelser om fastställande och hävande av föräldraskap i internationella situationer samt om konkurrerande förfaranden om föräldraskap i internationella situationer. Kapitlet gäller alltså både i inomnordiska och utomnordiska situationer (jfr 4 och 5 kap.).

Fastställande av föräldraskap under medverkan av svensk socialnämnd

2 § Ett föräldraskap kan fastställas genom bekräftelse av föräldraskapet under medverkan av en svensk socialnämnd, om nämnden är skyldig att utreda föräldraskapet enligt 2 kap. 2 § föräldrabalken.

I fråga om fastställande av föräldraskap enligt första stycket tillämpas svensk lag.

Om bekräftelsen har lämnats utomlands, ska den även om detta inte följer av andra stycket anses giltig till formen, ifall den uppfyller formföreskrifterna i lagen i den stat där bekräftelsen lämnades.

I paragrafen anges när ett föräldraskap kan fastställas genom bekräftelse av föräldraskapet under medverkan av svensk socialnämnd. Paragrafen anpassas utifrån att den hittillsvarande benämningen far utmönstras. Paragrafen motsvarar 3 § i 1985 års lag. Övervägandena finns i avsnitt 12.5.1 och 12.5.4.

Av *första stycket* framgår att ett föräldraskap kan fastställas genom bekräftelse av föräldraskapet under medverkan av en svensk socialnämnd, om nämnden är skyldig att utreda föräldraskapet. Bestämmelsen motsvarar i sak hittillsvarande 3 § första stycket.

Socialnämndens utredningsskyldighet inträder när ett barn under 18 år inte har någon förälder på grund av äktenskap eller fastställelse och är begränsad till barn som har sin hemvist i Sverige (2 kap. 2 § föräldrabalken). Nämnden har inte någon utredningsskyldighet om det redan finns en utländsk fastställelse av föräldraskapet för barnets andra förälder som gäller i Sverige (se 4 och 5 kap.). Med hemvist avses det internationellt privaträttsliga hemvistbegrepp som har utbildats i rättspraxis och vars innebörd kan variera i olika rättsliga sammanhang. Ledning för bedömningen kan hämtas i 7 kap. 2 § lagen (1904:26 s.1) om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap och förmynderskap. Som utgångspunkt bör den som är bosatt i en viss stat anses ha sin hemvist där, om bosättningen med hänsyn till vistelsens varaktighet och omständigheterna i övrigt måste anses stadigvarande (se prop. 1984/85:124 s. 40–42 och 69).

Av *andra stycket* framgår att svensk lag ska tillämpas i fråga om fastställande av föräldraskap enligt första stycket. Bestämmelsen motsvarar hittillsvarande 3 § andra stycket. Att svensk lag ska tillämpas innebär att bekräftelsen ska göras skriftligen vid ett personligt besök hos socialnämnden och skriftligen godkännas av socialnämnden och av den som har fött barnet eller en särskilt förordnad vårdnadshavare eller en tillfällig vårdnadshavare för barnet. Socialnämnden får bara godkänna bekräftelsen om det kan antas att föräldraskapet för den som har lämnat bekräftelsen inte senare kan komma att hävas. Ett bekräftat föräldraskap ska hävas om det genom en rättsgenetisk undersökning eller på annat sätt är utrett att barnet inte har tillkommit med spermier från den som har lämnat bekräftelsen (1 kap. 10 § första stycket föräldrabalken). Om det är sannolikt att barnet har tillkommit genom en insemination eller befruktning utanför kroppen som har genomförts med spermier från någon annan än den som har lämnat bekräftelsen ska ett bekräftat föräldraskap hävas om

den som lämnat bekräftelsen inte har samtyckt till behandlingen, föräldrarna varken var gifta eller sambor vid tidpunkten för behandlingen, eller behandlingen varken har utförts enligt 6 eller 7 kap. lagen (2006:351) om genetisk integritet m.m. eller vid en behörig inrättning i utlandet och barnet har rätt att ta del av uppgifter om spermiedonatorn (1 kap. 10 § andra stycket föräldrabalken). En svensk socialnämnd får inte godkänna en bekräftelse av föräldraskapet till ett barn om det pågår en rättegång utomlands om föräldraskapet (10 §).

Om bekräftelsen har lämnats utomlands, ska den enligt *tredje stycket* alltid anses giltig till formen ifall den uppfyller formföreskrifterna i lagen i den stat där bekräftelsen lämnades, dvs. även om den inte uppfyller formföreskrifterna i svensk rätt. Bestämmelsen motsvarar hittillsvarande 3 § tredje stycket.

3 § Ett föräldraskap kan också fastställas genom bekräftelse av föräldraskapet under medverkan av en svensk socialnämnd om

1. barnet har sin hemvist utomlands,
2. fastställelsen avser någon som har sin hemvist i Sverige,
3. det påstås att barnet har tillkommit med dennes spermier, och
4. barnet i hemvistlandet inte har några andra föräldrar än den fastställelsen avser och dennes make eller sambo.

Ett ärende enligt första stycket handläggs av socialnämnden i den kommun där den fastställelsen avser är folkbokförd.

I fråga om fastställande av föräldraskap enligt första stycket tillämpas svensk lag.

I paragrafen anges när ett föräldraskap kan fastställas genom bekräftelse under medverkan av en svensk socialnämnd i de fall socialnämnden inte har någon utredningsskyldighet enligt föräldrabalken. Vidare finns en bestämmelse om tillämplig lag. Paragrafen möjliggör för socialnämnden att medverka vid fastställande av föräldraskap för den som har bidragit med sina spermier till ett barns tillkomst vid ett surrogatarrangemang i utlandet. Paragrafen anpassas utifrån att den hittillsvarande benämningen far utmönstras. Paragrafen motsvarar 3 a § i 1985 års lag. Övervägandena finns i avsnitt 12.5.1 och 12.5.4.

Ett föräldraskap kan fastställas genom bekräftelse av föräldraskapet under medverkan av en svensk socialnämnd om nämnden är skyldig att utreda föräldraskapet enligt 2 kap. 2 eller 10 § föräldrabalken, vilket bland annat innebär att barnet ska ha sin hemvist i

Sverige. Av *första stycket* framgår att en svensk socialnämnd kan vara behörig att medverka vid fastställande av föräldraskap även om sådan utredningsskyldighet inte finns. Att ”faderskap” ersätts med ”föräldraskap” i bestämmelsen innebär inte någon ändring i sak.

För att bestämmelsen ska bli tillämplig krävs enligt *första punkten* att barnet har sin hemvist utomlands. När barnet har sin hemvist i Sverige är en svensk socialnämnd i regel behörig enligt 2 §. Med hemvist avses det internationellt privaträttsliga hemvistbegrepp som har utbildats i rättspraxis och vars innebörd kan variera i olika rättsliga sammanhang. Ledning för bedömningen kan hämtas i 7 kap. 2 § lagen (1904:26 s.1) om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap och förmynderskap. Som utgångspunkt bör den som är bosatt i en viss stat anses ha sin hemvist där, om bosättningen med hänsyn till vistelsens varaktighet och omständigheterna i övrigt måste anses stadigvarande. Ett barn som tillkommer genom ett surrogatarrangemang i utlandet anses således i regel ha hemvist i sitt födelseland (se prop. 1984/85:124 s. 40–42 och prop. 2017/18:155 s. 76).

Vidare krävs enligt *andra punkten* att fastställelsen avser någon som har sin hemvist i Sverige.

Vidare krävs enligt *tredje punkten* att det påstås att barnet har tillkommit med spermier från den som ska fastställas som barnets förälder. En svensk socialnämnd är således inte behörig enligt denna paragraf om grunden för föräldraskapet är någon annan, t.ex. att den som fastställelsen avser har samtyckt till surrogatmoderns assisterade befruktning med donerade spermier.

Slutligen krävs enligt *fjärde punkten* att barnet i hemvistlandet inte har några andra föräldrar än den fastställelsen avser och dennes make eller sambo. En svensk socialnämnd är således inte behörig om barnet har tillkommit genom ett surrogatarrangemang i utlandet och surrogatmodern anses som barnets förälder i barnets hemvistland. I ett sådant fall kan det dessutom gälla en föräldraskapspresumtion enligt 2 kap. 3 §. Det är däremot inget hinder att barnet enligt bestämmelserna i föräldrabalken anses ha andra föräldrar än den fastställelsen avser och dennes make eller sambo. I regel är så fallet efter ett surrogatarrangemang i utlandet (se 1 kap. 1 och 2 §§ föräldrabalken).

Av *andra stycket* framgår att det är socialnämnden i den kommun där den som ska fastställas som förälder är folkbokförd som är behörig att handlägga ett ärende enligt första stycket.

Av *tredje stycket* framgår att svensk lag ska tillämpas i fråga om fastställande av föräldraskap enligt första stycket. Om socialnämnden är behörig enligt första stycket, ska den alltså tillämpa 1 och 2 kap. föräldrabalken i relevanta delar. Det innebär bland annat att om surrogatmodern är gift, är även hennes make barnets förälder. Både surrogatmodern och hennes make måste då godkänna föräldraskapsbekräftelsen (1 kap. 5 och 9 §§ föräldrabalken).

En svensk socialnämnd får inte godkänna en bekräftelse av föräldraskap om det utomlands pågår en rättegång om föräldraskapet (10 §).

Mål om föräldraskap i domstol

4 § Mål om föräldraskap får tas upp av svensk domstol om

1. barnet har sin hemvist i Sverige,

2. talan förs mot en man eller kvinna som har sin hemvist i Sverige eller mot flera män eller kvinnor som alla har sin hemvist här, eller

3. det i andra fall med hänsyn till den anknytning barnet, den förälder som har fött barnet, mannen eller kvinnan har till Sverige finns särskilda skäl att målet prövas här i landet.

Om det sedan talan har väckts inträffar en ändring av de omständigheter som grundar svensk domstols behörighet enligt första stycket, upphör inte domstolens behörighet.

I 6 § finns ytterligare en bestämmelse om svensk domstols behörighet.

Paragrafen innehåller bestämmelser om svensk domstols behörighet. Paragrafen anpassas utifrån att de hittillsvarande uttrycken – mor och far – utmönstras. Paragrafen motsvarar i huvudsak 4 § i 1985 års lag. Övervägandena finns i avsnitt 12.5.1, 12.5.2 och 12.5.4.

I *första stycket* anges när svensk domstol är behörig att ta upp ett mål om fastställande eller hävande av föräldraskap. Jämfört med hittillsvarande ordning är svensk domstol behörig att pröva mål om fastställande och hävande av föräldraskap i fler situationer. Det enda undantaget är mål om föräldraskap för den som inte har fött barnet och inte heller har bidragit med sina spermier till barnets tillkomst om föräldraskapet ska ersätta ett föräldraskap för den som har fött barnet (beträffande lagens tillämpningsområde, se vidare kommentaren till 1 kap. 1 §).

Enligt *första punkten* är svensk domstol alltid behörig att ta upp ett mål om föräldraskap när barnet har sin hemvist i Sverige (beträffande hemvist, se vidare kommentaren till 2 §).

Svensk domstol är enligt *andra punkten* också behörig om talan förs mot en man eller kvinna som har sin hemvist i Sverige eller mot flera män eller kvinnor som alla har sin hemvist här. Behörighetsgrunden får praktisk betydelse främst i de fall där ett barn med utländsk hemvist för talan om fastställande av föräldraskap mot en man eller kvinna som har sin hemvist i Sverige. För att talan mot fler än en man eller kvinna ska kunna prövas i Sverige räcker det inte med att endast någon av männen eller kvinnorna har sin hemvist här. Detta är motiverat av att svensk domstol annars skulle kunna fastställa föräldraskapet till ett barn, trots att varken den som fastställs vara förälder eller barnet har sin hemvist här. I de få fall det kan vara motiverat med svensk domsrätt fastän anknytningen till Sverige endast består i att en av de aktuella männen eller kvinnorna har sin hemvist här, får domstolen i stället ta upp talan mot övriga med stöd av tredje punkten. En annan fråga är om talan över huvud taget får föras mot flera samtidigt. Det är en materiell fråga som bör avgöras enligt den lag som anges i 5 § första stycket (se prop. 1984/85:124 s. 46 och 47).

Enligt *tredje punkten* får svensk domstol även i andra fall ta upp ett mål om föräldraskap om det med hänsyn till den anknytning barnet, den förälder som har fött barnet, mannen eller kvinnan har till Sverige finns särskilda skäl att målet prövas här i landet. Syftet med bestämmelsen är att förhindra att det uppstår oskäliga resultat i ett enskilt fall på grund av att det inte finns svensk domsrätt enligt första eller andra punkten. Anknytningen bör i regel bestå av hemvist eller medborgarskap. Vid bedömningen av om det finns särskilda skäl att ta upp målet, har parternas olika intressen betydelse men också det mer allmänna intresset av att svenska domar godtas utomlands. Domstolen är oförhindrad att i sin avvägning även beakta om rättegången rent praktiskt går att genomföra och om den kan leda till något meningsfullt resultat. Bestämmelsen är avsedd att tillämpas restriktivt. Det innebär bland annat att svensk domsrätt inte regelmässigt föreligger enbart på grund av att en eller flera av parterna är svenska medborgare (se prop. 1984/85:124 s. 48 och 49).

Av 3 kap. 5, 8 och 14 §§ föräldrabalken framgår vilken svensk domstol som är behörig att ta upp målet när det finns svensk domsrätt.

Frågan om svensk domstols behörighet ska enligt *andra stycket* avgöras utifrån förhållandena vid tidpunkten för talans väckande. Om förutsättningarna för svensk domsrätt är uppfyllda vid den tidpunkten, förblir domstolen behörig även om de behörighetsgrundande omständigheterna ändras under rättegången (jfr 10 kap. 15 § rättegångsbalken). Om det inte fanns någon behörighetsgrund när talan väcktes men sådan uppkommer innan talan har hunnit avvisas, medför dock den ändrade anknytningen att den ursprungliga behörighetsbristen anses botad (se prop. 1984/85:124 s. 49).

I 6 kap. 1 § första stycket finns en särskild bestämmelse om anknytningstidpunkten vid prövning av frågan om en avliden persons hemvist eller medborgarskap.

Tredje stycket innehåller en upplysning om att det finns ytterligare en bestämmelse om svensk domstols behörighet i 6 §.

5 § En talan vid svensk domstol om fastställande av ett föräldraskap för den som inte har fött barnet ska prövas enligt lagen i den stat där barnet har sin hemvist när målet avgörs i första instans. Detsamma gäller en talan vid svensk domstol om hävande av ett föräldraskap som gäller enligt 2 kap. 3 §.

En talan om fastställande av föräldraskap för ett barn som har sin hemvist utomlands ska dock alltid prövas enligt svensk lag om

1. fastställelsen avser någon som har sin hemvist i Sverige,
2. det påstås att barnet har tillkommit med dennes spermier, och
3. barnet i hemvistlandet inte har några andra föräldrar än den fastställelsen avser och dennes make eller sambo.

Frågan om huruvida ett föräldraskap som gäller enligt 2 kap. 3 § ska anses hävt genom en fastställelse av att någon annan är barnets förälder bedöms enligt samma lag som har tillämpats vid fastställelsen.

En talan i mål om föräldraskap för den som har fött barnet ska alltid prövas enligt svensk lag.

Paragrafen innehåller bestämmelser om tillämplig lag när det förs en talan vid svensk domstol om fastställande av föräldraskap eller hävande av ett föräldraskap som gäller enligt föräldraskapspresumtionen för internationella situationer. Paragrafen anpassas utifrån att de hittillsvarande uttrycken – mor och far – utmönstras. Paragrafen motsvarar delvis 5 § i 1985 års lag. Övervägandena finns i avsnitt 12.5.1, 12.5.2 och 12.5.3.

En talan vid svensk domstol om fastställande av ett föräldraskap för den som inte har fött barnet eller om hävande av ett föräldraskap som gäller enligt föräldraskapspresumtionen för internationella situationer (2 kap. 3 §) ska, enligt *första stycket*, prövas enligt lagen i den stat där barnet har sin hemvist när målet avgörs i första instans (beträffande hemvist, se vidare kommentaren till 2 §). Om barnet byter hemvist från ett land till ett annat efter det att talan har väckts men innan målet har avgjorts i första instans, medför detta således att en annan lag blir tillämplig än den lag som skulle ha tillämpats dessförinnan. I praktiken bör detta främst få betydelse i fall där barnet inledningsvis saknat hemvist i Sverige, men under rättegången flyttat till Sverige och fått hemvist här. I en sådan situation blir svensk lag tillämplig (se prop. 1984/85:124 s. 50 och 51).

Till skillnad från hittillsvarande ordning är svensk domstol behörig att ta upp ett mål om fastställande av föräldraskap för en kvinna som inte har fött barnet och som varken är eller har varit gift eller sambo med den som har fött barnet, förutsatt att föräldraskapet inte ska ersätta ett föräldraskap för den som har fött barnet. Bestämmelsen reglerar alltså tillämplig lag även i en sådan situation.

Särskilda regler gäller om barnet har avlidit vid tiden för avgörandet i första instans. I en sådan situation ska tillämplig lag bestämmas utifrån barnets hemvist vid tidpunkten för dödsfallet (6 kap. 1 §).

Om utländsk lag är tillämplig, ska den utländska lagen tillämpas även om lagens internationellt privaträttsliga regler i sin tur hänvisar vidare till en annan stats lag. Följaktligen tillämpas inte principen om renvoi. Om ett barn med svenskt medborgarskap har sin hemvist utomlands, ska alltså den utländska lagen tillämpas även om den internationellt privaträttsliga regleringen i det landet bygger på nationalitetsprincipen och därför anger svensk lag som tillämplig (se prop. 1984/85:124 s. 12 och 51).

Av *andra stycket* framgår att en talan om fastställande av föräldraskap för ett barn som har sin hemvist utomlands i vissa fall alltid prövas enligt svensk lag. Svensk lag ska tillämpas om talan avser någon som har sin hemvist i Sverige, det påstås att barnet har tillkommit med dennes spermier och barnet i hemvistlandet inte har några andra föräldrar än den som fastställelsen avser och, i förekommande fall, dennes make eller sambo (se vidare kommentaren till 3 § första stycket). Bestämmelsen aktualiseras vid fastställande av

föräldraskap för ett barn som har tillkommit genom ett surrogatarrangemang utomlands.

Att en talan om fastställande av föräldraskap ska prövas enligt svensk lag innebär bland annat att domstolen ska fastställa föräldraskapet för den som har bidragit med sina spermier till barnets tillkomst om detta är utrett genom en rättsgenetisk undersökning (1 kap. 6 § föräldrabalken). Om surrogatmodern är gift innebär det vidare att hennes make anses vara barnets förälder och att föräldraskapet för maken måste hävas innan någon annan kan fastställas som barnets förälder (1 kap. 2, 3, 8 och 9 §§ föräldrabalken). Se vidare kommentaren till 6 § om möjligheten för svensk domstol att ta upp en talan om hävande av ett sådant föräldraskap.

Av *tredje stycket* framgår att frågan om huruvida ett föräldraskap som gäller enligt föräldraskapspresumtionen (2 kap. 3 §) ska anses hävt genom en fastställelse av att någon annan är barnets förälder bedöms enligt samma lag som har tillämpats vid fastställelsen. Bestämmelsen får störst betydelse när fastställelsen av den andra personens föräldraskap sker under medverkan av en svensk socialnämnd. Förutsättningarna för att häva ett föräldraskap som följer av föräldraskapspresumtionen genom en s.k. trepartsbekräftelse framgår av 1 kap. 9 § föräldrabalken. Utländska regler kan bli aktuella antingen genom att en svensk domstol – till följd av att barnet har sin hemvist utomlands – tillämpar utländsk rätt eller genom att det är en utländsk myndighet som har fastställt den andra personens föräldraskap och denna fastställelse är giltig här i landet (se prop. 1984/85:124 s. 52 och 53. Angående giltigheten, se 4 kap. 2 och 3 §§ och 5 kap. 2 och 3 §§.

Det står i regel klart vem som har fött ett barn. I en internationell situation följer föräldraskapet för den som har fött barnet därför i allmänhet direkt av svensk lag (2 kap. 2 § denna lag och 1 kap. 1 § föräldrabalken). Om det i ett undantagsfall uppstår ett behov av en domstolsprövning, t.ex. på grund av att det är oklart vem som har fött barnet, framgår av *fjärde stycket* att en talan i ett sådant mål alltid ska prövas enligt svensk lag. Även om den som har fött barnet inte anses vara barnets förälder enligt lagen i den stat där barnet har sin hemvist när målet avgörs i första instans, kan en talan vid svensk domstol aldrig resultera i något annat än en fastställelse av att den som har fött barnet är förälder till barnet (1 kap. 1 § föräldrabalken). Bestämmelsen saknar motsvarighet i 1985 års lag.

Paragrafens bestämmelser om tillämplig lag i mål om hävande av föräldraskap gäller inte i mål om hävande av ett föräldraskap som har fastställts genom bekräftelse. En särskild regel om tillämplig lag i sådana fall finns i 8 §.

6 § Om det har väckts en talan som enligt 5 § andra stycket alltid ska prövas enligt svensk lag, får, om någon annan på grund av äktenskap ska anses som barnets förälder, en talan om hävande av föräldraskapet för denne tas upp i svensk domstol. Målen ska i så fall handläggas i samma rättegång. Även talan om hävande av föräldraskapet ska prövas enligt svensk lag.

Målet om hävande av föräldraskap ska avskrivas om målet om fastställande av föräldraskap avslutas genom ett beslut om avvisning eller avskrivning.

Om både talan om hävande av föräldraskap och talan om fastställande av föräldraskap bifalls och den förstnämnda frågan överklagas, ska den högre rätten pröva också den andra frågan, även om den frågan inte har överklagats.

Paragrafen innehåller bestämmelser om svensk domstols behörighet, tillämplig lag och förening av mål. Paragrafen aktualiseras när ett barn har tillkommit genom ett surrogatarrangemang i utlandet och surrogatmodern är gift. Paragrafen anpassas utifrån att den hittillsvarande benämningen far utmönstras. Paragrafen motsvarar 5 a § i 1985 års lag. Övervägandena finns i avsnitt 12.5.1, 12.5.3 och 12.5.4.

Svensk domstol är behörig att ta upp ett mål om fastställande av föräldraskap om talan förs mot en person som har sin hemvist i Sverige (4 § första stycket andra punkten). En sådan talan ska alltid prövas enligt svensk lag i de fall barnet har sin hemvist utomlands, om det påstås att barnet har tillkommit med personens spermier och barnet i hemvistlandet inte har några andra föräldrar än den fastställelsen avser och dennes make eller sambo (5 § andra stycket). Om surrogatmodern är gift och maken enligt 1 kap. 2 § föräldrabalken därför ska anses som barnets förälder, är enligt *första stycket* svensk domstol behörig att ta upp en talan om hävande av makens föräldraskap. Målen ska i så fall handläggas i samma rättegång. Om den omständigheten att surrogatmodern är gift uppmärksammas först i hovrätten kan det bli aktuellt att undanröja tingsrättens dom och återförvisa målet om fastställande av föräldraskap till tingsrätten. Om det redan finns ett utländskt avgörande om hävande av makens föräldraskap och avgörandet ska gälla i Sverige enligt 4 kap. 2 och 4 §§ eller 5 kap. 2 §, behöver en ny talan om hävande av föräldraskapet

inte väckas enligt bestämmelserna i paragrafen (se prop. 2017/18:155 s. 78).

Talan om hävande av föräldraskap ska prövas enligt svensk lag. Det innebär bland annat att talan ska väckas av barnet eller någon av föräldrarna (3 kap. 1 § föräldrabalken). Att barnets talan får föras av socialnämnden framgår av 7 §.

Om talan om fastställande av föräldraskap avvisas eller avskrivs, ska enligt *andra stycket* talan om hävande av föräldraskap avskrivas. Domstolen ska alltså inte pröva frågan om hävande av makens föräldraskap om domstolen inte längre kan fastställa någon annan som barnets andra förälder (se prop. 2017/18:155 s. 78).

Av *tredje stycket* framgår att om en domstol vid en gemensam handläggning bifaller såväl talan om hävande av makens föräldraskap som talan om fastställande av föräldraskap och det bara är avgörandet om föräldraskapets hävande som överklagas, ska den högre domstolen också pröva frågan om fastställande av föräldraskap. Resultatet kan annars bli att två motstridiga avgöranden blir gällande (se prop. 2017/18:155 s. 78 och 79).

Regler om vad som gäller när det utomlands redan pågår en rättegång om föräldraskapet finns i 9 §

7 § I fall som avses i 5 § andra stycket och 6 § första stycket får barnets talan föras av socialnämnden i den kommun där den som fastställelsen avser är folkbokförd.

Paragrafen innehåller bestämmelser som ger socialnämnden möjlighet att i vissa fall föra barnets talan i mål om föräldraskap även om socialnämnden inte har någon utredningsskyldighet enligt föräldrabalken. Paragrafen motsvarar 5 b § i 1985 års lag. Övervägandena finns i avsnitt 12.5.4.

Om ett barn som inte har fyllt 18 år inte har någon förälder på grund av äktenskap eller fastställelse, är socialnämnden – under förutsättning att barnet har sin hemvist i Sverige – skyldig att försöka utreda vem som är barnets andra förälder och se till att föräldraskapet fastställs (2 kap. 2 § föräldrabalken). Om en talan om fastställande av föräldraskap väcks i domstol, är det i sådana fall socialnämnden som för barnets talan (3 kap. 6 § föräldrabalken). Socialnämnden har som utgångspunkt inte någon möjlighet att föra barnets talan när nämnden inte har någon utredningsskyldighet. Förevarande paragraf

möjliggör dock för socialnämnden att i vissa fall föra barnets talan även när nämnden inte är skyldig att utreda föräldraskapet för barnets andra förälder.

Enligt paragrafen får i fall som avses i 5 § andra stycket barnets talan föras av socialnämnden i den kommun där den som fastställelsen avser är folkbokförd. Det handlar om en talan om fastställande av föräldraskap för ett barn som har sin hemvist utomlands när den som fastställelsen avser har sin hemvist i Sverige, det påstås att barnet har tillkommit med dennes spermier och barnet i hemvistlandet inte har några andra föräldrar än den som fastställelsen avser och dennes make eller sambo. Socialnämnden får vidare i fall som avses i 6 § första stycket föra barnets talan. Här handlar det om en talan om hävande av föräldraskap för den som ska anses som barnets förälder enligt 1 kap. 2 § föräldrabalken när en sådan talan har tagits upp i samma rättegång som en talan om fastställande av föräldraskap som enligt 5 § andra stycket alltid ska prövas enligt svensk lag (se prop. 2017/18:155 s. 79).

8 § Om ett föräldraskap har fastställts genom en bekräftelse, ska en talan vid svensk domstol om hävande av föräldraskapet prövas enligt den eller de lagar som bestämmer fastställelsens giltighet här i landet.

Paragrafen innehåller bestämmelser om tillämplig lag när det förs en talan vid svensk domstol om hävande av ett föräldraskap som har fastställts genom bekräftelse. Paragrafen anpassas utifrån att de hittillsvarande uttrycken – mor och far – utmönstras. Paragrafen motsvarar delvis 6 § i 1985 års lag. Övervägandena finns i avsnitt 12.5.1, 12.5.2 och 12.5.3.

Enligt paragrafen ska en talan vid svensk domstol om hävande av ett föräldraskap som har fastställts genom bekräftelse prövas enligt den eller de lagar som bestämmer fastställelsens giltighet här i landet. Det innebär att bestämmelserna i 3 kap. 2 §, 4 kap. 3 § och 5 kap. 3 § avgör vilken lag som är tillämplig. Paragrafen är tillämplig oavsett om talan bygger på att bekräftelsen är materiellt oriktig eller på att den inte har kommit till på ett riktigt sätt, t.ex. på grund av brister i fråga om formkrav eller godkännande. I den mån bekräftelsens giltighet här i landet kan avgöras med tillämpning av flera lagar måste samtliga lagar beaktas när en talan om hävande av föräldraskapet prövas (jfr prop. 1984/85:124 s. 53).

Till skillnad från hittillsvarande ordning är svensk domstol behörig att ta upp ett mål om hävande av ett föräldraskap som har fastställts genom bekräftelse också om föräldraskapsbekräftelsen avser den som har fött barnet. Svensk domstol är också behörig att ta upp ett mål om hävande av ett föräldraskap som har fastställts genom bekräftelse om föräldraskapsbekräftelsen avser en kvinna som inte har fött barnet och som varken är eller har varit gift eller sambo med den som har fött barnet, förutsatt att föräldraskapet inte ska ersätta ett föräldraskap för den som har fött barnet. Bestämmelsen reglerar alltså tillämplig lag även i dessa situationer.

Till skillnad från hittillsvarande ordning är det inte möjligt att under vissa omständigheter alltid häva ett bekräftat föräldraskap med stöd av svensk lag (jfr hittillsvarande 6 § andra meningen i 1985 års lag).

Konkurrerande förfaranden

9 § Om det vid en svensk domstol väcks en talan om föräldraskapet till ett barn men det redan pågår en rättegång om föräldraskapet utomlands, ska talan avvisas eller förklaras vilande i väntan på ett avgörande i den utländska rättegången som har fått laga kraft, om det kan antas att det avgörandet blir giltigt här i landet. Talan får dock prövas, om det finns särskilda skäl.

Om den utländska rättegången pågår i Danmark, Finland, Island eller Norge, ska talan alltid avvisas eller förklaras vilande i väntan på en dom som har fått laga kraft i den utländska rättegången.

Om den utländska rättegången pågår i Schweiz, ska i fall som avses i 7 § lagen (1936:79) om erkännande och verkställighet av dom som meddelats i Schweiz den bestämmelsen i stället tillämpas.

Paragrafen innehåller bestämmelser om handläggningen i svensk domstol när det redan pågår en rättegång utomlands, s.k. litispendens. Paragrafen anpassas utifrån att de hittillsvarande uttrycken – mor och far – utmönstras. Paragrafen motsvarar i huvudsak 10 § i 1985 års lag och 4 § första stycket i 1979 års lag. Övervägandena finns i avsnitt 12.5.1, 12.5.2 och 12.5.4.

Jämfört med hittillsvarande ordning gäller lagen frågor om föräldraskap i fler situationer. Det enda undantaget från lagens tillämpningsområde är frågor om föräldraskap för den som inte har fött barnet och inte heller har bidragit med sina spermier till barnets tillkomst om föräldraskapet ska ersätta ett föräldraskap för den som

har fött barnet. Detta innebär bland annat att det kan bli aktuellt att tillämpa paragrafen när det vid en svensk domstol väcks en talan om föräldraskapet för en kvinna som inte har fött barnet och som varken är eller har varit gift eller sambo med den som har fött barnet, förutsatt att föräldraskapet inte ska ersätta ett föräldraskap för den som har fött barnet, eller om det pågår en rättegång om ett sådant föräldraskap utomlands (beträffande lagens tillämpningsområde, se vidare kommentaren till 1 kap. 1 §).

För att bestämmelserna om litispendens ska bli tillämpliga krävs att den pågående utländska rättegången rör föräldraskapet till samma barn som avses med den talan som har väckts här i landet. Däremot krävs det inte att rättegångarna avser samma persons föräldraskap. Det är tillräckligt att rättegångarna, om de båda får fortsätta, kan leda till motstridiga avgöranden.

Om den först inledda rättegången pågår i ett utomnordiskt land och avgörandet i den utländska rättegången kan antas bli giltigt i Sverige, är, enligt *första stycket* första meningen, huvudregeln att talan vid den svenska domstolen ska avvisas eller förklaras vilande i väntan på att det utländska domstolsavgörandet har fått laga kraft (jfr dock tredje stycket). Domstolen måste alltså först göra en bedömning av om den utländska rättegången kan antas leda till ett avgörande som gäller här i landet. Villkoren för att ett utomnordiskt domstolsavgörande ska anses giltigt i Sverige framgår av 5 kap. 2 §.

När litispendens föreligger kan domstolen välja mellan att avvisa den väckta talan och att förklara den vilande. Vilandeförklaring kan ofta vara att föredra, bland annat med hänsyn till risken för att det i efterhand visar sig att prognosen var felaktig och att det utländska avgörandet inte uppfyller kraven för erkännande. Om domstolen har valt att förklara målet vilande och den utländska rättegången leder till ett avgörande som gäller i Sverige, ska den svenska rättegången avslutas utan att något avgörande meddelas i sak (se prop. 1984/85:124 s. 64).

Av andra meningen framgår att talan kan prövas även när litispendens föreligger, om det finns särskilda skäl. Exempel på omständigheter som kan utgöra särskilda skäl är att det finns en påtaglig risk för att den utländska rättegången kommer att dra ut på tiden. Ett annat exempel är att utsikterna att få föräldraskapet tillfredsställande utrett förefaller vara betydligt mer gynnsamma i den svenska än i den utländska rättegången på grund av att bevisningen är tillgänglig här.

I förening med andra omständigheter kan det också vara av betydelse med vilken grad av sannolikhet det kan antas att det utländska avgörandet kommer att uppfylla villkoren för att bli giltigt här i landet (se prop. 1984/85:124 s. 64).

Om den utländska rättegången pågår i Danmark, Finland, Island eller Norge, ska enligt *andra stycket* talan alltid avvisas eller förklaras vilande i väntan på en dom som har fått laga kraft i den utländska rättegången. Till skillnad från vad som gäller enligt första stycket behöver den svenska domstolen alltså inte göra en bedömning av om den nordiska rättegången kan antas leda till ett avgörande som gäller här i landet. När litispendens föreligger, bör den svenska domstolen i regel avvisa talan. Vilandeförklaring kan dock ibland vara lämpligare, exempelvis om föräldraskapstalan förs mot två olika personer i de båda konkurrerande målen och det kan antas att talan i det nordiska målet kommer att lämnas utan bifall (se prop. 1979/80:5 s. 23).

Om den utländska rättegången pågår i Schweiz ska, enligt *tredje stycket*, den särskilda bestämmelsen om litispendens i förhållande till Schweiz i 7 § lagen om erkännande och verkställighet av dom som meddelats i Schweiz (1936 års lag) tillämpas i stället för första stycket. Detta innebär att en föräldraskapstalan som väcks i Sverige ska avvisas om det redan pågår en rättegång om frågan vid en schweizisk domstol som är behörig enligt 1936 års lag. Av 5 § andra stycket i 1936 års lag framgår att schweizisk domstol är behörig om en svensk domstol skulle ha varit behörig under motsvarande omständigheter. Regler om svensk domstols internationella behörighet finns i 4 § första stycket och 6 § första stycket förevarande kapitel. En schweizisk rättegång bör således i de flesta fall utgöra hinder för en rättegång i Sverige om samma sak (se prop. 1984/85:124 s. 65).

10 § Om det pågår en rättegång utomlands om föräldraskapet till ett barn, får en svensk socialnämnd inte godkänna en bekräftelse av föräldraskapet.

Paragrafen innehåller en bestämmelse om att svenska socialnämnder inte får godkänna en bekräftelse av ett föräldraskap när det pågår en rättegång om föräldraskapet utomlands. Paragrafen anpassas utifrån att de hittillsvarande uttrycken – mor och far – utmönstras. Paragrafen motsvarar i huvudsak 10 a § i 1985 års lag och 4 § andra stycket i 1979 års lag. Övervägandena finns i avsnitt 12.5.1, 12.5.2 och 12.5.4.

Av paragrafen framgår att en svensk socialnämnd inte får godkänna en bekräftelse av föräldraskap till ett barn om det utomlands pågår en rättegång om föräldraskapet. Bestämmelsen gäller både om socialnämnden är behörig enligt 2 och 3 §§. Paragrafen hindrar inte socialnämnden från att påbörja eller fortsätta en redan påbörjad föräldraskapsutredning (se prop. 1979/80:5 s. 23 och prop. 2017/18:155 s. 79).

Jämfört med hittillsvarande ordning gäller lagen frågor om föräldraskap i fler situationer. Det enda undantaget från lagens tillämpningsområde är frågor om föräldraskap för den som inte har fött barnet och inte heller har bidragit med sina spermier till barnets tillkomst om föräldraskapet ska ersätta ett föräldraskap för den som har fött barnet. Detta innebär att en pågående rättegång i utlandet om föräldraskapet för en kvinna som inte har fött barnet och som varken är eller har varit gift eller sambo med den som har fött barnet utgör hinder mot att godkänna en bekräftelse av föräldraskapet här, förutsatt att föräldraskapet i den utländska rättegången inte ska ersätta ett föräldraskap för den som har fött barnet.

4 kap. Giltigheten av nordiska domstolsavgöranden och fastställelser

1 § Detta kapitel gäller för frågor om giltigheten av nordiska domstolsavgöranden och fastställelser om föräldraskap.

I paragrafen anges tillämpningsområdet för det fjärde kapitlet. Paragrafen saknar motsvarighet i 1985 års lag och 1979 års lag. Övervägandena finns i avsnitt 12.5.1, 12.5.2 och 12.5.5.

Av paragrafen framgår att kapitlet gäller för frågor om giltigheten av nordiska domstolsavgöranden och fastställelser om föräldraskap. Giltigheten av utomnordiska domstolsavgöranden och fastställelser regleras i 5 kap.

2 § Ett domstolsavgörande som har meddelats i Danmark, Finland, Island eller Norge och som avser föräldraskap till barn gäller även i Sverige, om avgörandet har fått laga kraft.

Paragrafen innehåller bestämmelser om erkännande av domstolsavgöranden som har meddelats i ett annat nordiskt land. Paragrafen anpassas utifrån att de hittillsvarande uttrycken – mor och far – utmönstras. Paragrafen motsvarar i huvudsak 1 § i 1979 års lag. Övervägandena finns i avsnitt 12.5.1, 12.5.2 och 12.5.5.

Av paragrafen framgår att ett domstolsavgörande om föräldraskap som har meddelats i Danmark, Finland, Island eller Norge även gäller i Sverige under förutsättning att avgörandet har fått laga kraft. Bestämmelsen omfattar både avgöranden i mål om fastställande av föräldraskap och avgöranden i mål om hävande av föräldraskap. Bestämmelsen gäller vidare oavsett om föräldraskapet till barnet har fastställts eller hävts genom avgörandet eller om talan har lämnats utan bifall (se prop. 1979/80:5 s. 17).

Bestämmelsen avser i första hand domar. Med domar likställs andra domstolsavgöranden som innebär ett slutligt avgörande av föräldraskapsfrågan. Det bör inte ha någon betydelse hur avgörandet betecknas eller om saken har prövats i en civil rättegång eller i annan ordning, t.ex. enligt regler om frivillig rättsvård (jfr prop. 1984/85:124 s. 54).

Till skillnad från hittillsvarande ordning gäller paragrafen även domstolsavgöranden om föräldraskap för en kvinna som inte har fött barnet och som varken är eller har varit gift eller sambo med den som har fött barnet, förutsatt att föräldraskapet inte ska ersätta ett föräldraskap för den som har fött barnet. I de nordiska länderna finns det inte några särskilda regler om fastställande eller hävande av föräldraskap för den som har fött barnet. Liksom i Sverige finns det dock ett visst utrymme att få frågan om vem som har fött barnet prövad inom ramen för de allmänna reglerna om fastställelsetalan i tvistemål. Ett domstolsavgörande i ett sådant mål gäller enligt paragrafen i Sverige (beträffande lagens tillämpningsområde, se vidare kommentaren till 1 kap. 1 §).

Det finns inte längre möjlighet att ingå förlikning om föräldraskap i Danmark. Med domstolsavgörande jämställs därför inte längre förlikning som har ingåtts inför domstol i Danmark.

3 § En fastställelse av föräldraskap i annan form än genom dom gäller i Sverige, om fastställelsen har skett i Danmark, Finland, Island eller Norge.

I paragrafen regleras erkännande av nordiska fastställelser av föräldraskap i annan form än genom dom. Paragrafen anpassas utifrån att de hittillsvarande uttrycken – mor och far – utmönstras. Paragrafen motsvarar i huvudsak 2 § i 1979 års lag. Övervägandena finns i avsnitt 12.5.1, 12.5.2 och 12.5.5.

Av paragrafen framgår att en fastställelse av föräldraskap i annan form än genom dom gäller i Sverige, om fastställelsen har skett i Danmark, Finland, Island eller Norge.

Bestämmelsen avser i första hand fastställelser genom bekräftelse av föräldraskap. Bestämmelsen tar dock inte sikte på bekräftelsen som sådan, utan på själva fastställelsen. Det saknar därför självständig betydelse var den handling där bekräftelsen görs har upprättats eller undertecknats. Själva fastställelsen måste däremot ha skett i det aktuella nordiska landet. För att ett föräldraskap ska anses fastställt genom en bekräftelse i ett visst nordiskt land måste fastställelsen vara giltig i ursprungslandet och ha skett enligt det landets interna rätt. Det krävs alltså att de formella krav som där uppställs beträffande exempelvis myndighets medverkan är uppfyllda. En fastställelse som har skett i en utomnordisk stat blir däremot inte giltig i Sverige enligt paragrafen av den anledningen att avgörandet godtas i något av de andra nordiska länderna enligt det landets internationella privaträtt (se prop. 1979/80:5 s. 19 och 20).

I Danmark finns det möjlighet att bekräfta ett föräldraskap inom ramen för en s.k. omsorgs- och ansvarsförklaring. Föräldraskap kan också fastställas genom beslut av Familieretshuset. Även sådana fastställelser är, om de gäller i Danmark, giltiga här.

Till skillnad från hittillsvarande ordning gäller paragrafen även fastställelser av föräldraskap för en kvinna som inte har fött barnet och som varken är eller har varit gift eller sambo med den som har fött barnet, förutsatt att föräldraskapet inte ska ersätta ett föräldraskap för den som har fött barnet (beträffande lagens tillämpningsområde, se vidare kommentaren till 1 kap. 1 §).

4 § Ett avgörande eller en fastställelse som avses i 2 och 3 §§ gäller dock inte i Sverige,

1. om avgörandet eller fastställelsen står i strid med ett här i landet giltigt domstolsavgörande i en rättegång som påbörjades innan den andra rättegången inleddes eller innan fastställelsen skedde,

2. om avgörandet eller fastställelsen står i strid med en här i landet giltig fastställelse av föräldraskap i annan form än genom dom, ifall denna fastställelse skedde innan rättegången påbörjades eller innan den andra fastställelsen skedde, eller

3. om det här eller utomlands pågår en rättegång om föräldraskapet, ifall denna rättegång kan leda till ett avgörande som gäller i Sverige och rättegången påbörjades innan den andra rättegången inleddes eller innan fastställelsen skedde.

Paragrafen innehåller bestämmelser om när ett domstolsavgörande som avses i 2 § eller en fastställelse som avses i 3 § inte gäller i Sverige. Paragrafen anpassas utifrån att de hittillsvarande uttrycken – mor och far – utmönstras. Paragrafen motsvarar i huvudsak 3 § i 1979 års lag. Övervägandena finns i avsnitt 12.5.1, 12.5.2 och 12.5.5.

Till skillnad från hittillsvarande ordning gäller vägransgrunderna i paragrafen även vid erkännande av nordiska domstolsavgöranden och fastställelser som avser föräldraskap för en kvinna som inte har fött barnet och som varken är eller har varit gift eller sambo med den som har fött barnet, förutsatt att föräldraskapet inte ska ersätta ett föräldraskap för den som har fött barnet (se vidare kommentarerna till 2 och 3 §§).

Första punkten innebär att ett nordiskt domstolsavgörande eller en nordisk fastställelse i annan form än genom dom inte gäller om avgörandet eller fastställelsen står i strid med ett här i landet giltigt domstolsavgörande i en rättegång som påbörjades innan den andra rättegången inleddes eller innan fastställelsen skedde. Det i landet giltiga domstolsavgörandet kan avse antingen fastställande av föräldraskap eller hävande av föräldraskap (jfr prop. 1979/80:5 s. 21 och 22).

Av *andra punkten* framgår att ett nordiskt domstolsavgörande eller en nordisk fastställelse i annan form än genom dom inte gäller om avgörandet eller fastställelsen står i strid med en här i landet giltig fastställelse genom bekräftelse av ett föräldraskap. En förutsättning för vägran är att den i Sverige giltiga fastställelsen skedde innan den utländska rättegången påbörjades eller innan den andra fastställelsen skedde (jfr prop. 1979/80:5 s. 22).

Tredje punkten innebär att ett nordiskt domstolsavgörande eller en nordisk fastställelse i annan form än genom dom inte gäller om det här eller utomlands pågår en rättegång om föräldraskapet. En förutsättning för vägran är att den utländska rättegången kan leda till ett domstolsavgörande som gäller i Sverige och att rättegången påbörjades innan den andra rättegången inleddes eller innan fastställelsen skedde (jfr prop. 1979/80:5 s. 22).

Erkännande av nordiska domar och fastställelser som avser föräldraskap kan också vägras med hänvisning till reglerna om s.k. ordre public (se 6 kap. 2 §).

5 kap. Giltigheten av domstolsavgöranden och fastställelser i andra internationella situationer

1 § Detta kapitel gäller för frågor om giltigheten av utländska domstolsavgöranden och fastställelser om föräldraskap.

Kapitlet gäller inte för domstolsavgöranden och fastställelser som avses i 4 kap. 2 och 3 §§.

I paragrafen anges tillämpningsområdet för det femte kapitlet. Paragrafen saknar motsvarighet i 1985 års lag och 1979 års lag. Övervägandena finns i avsnitt 12.5.1, 12.5.2 och 12.5.5.

Av *första stycket* framgår att kapitlet gäller frågor om giltigheten av utländska domstolsavgöranden och fastställelser om föräldraskap.

Enligt *andra stycket* gäller kapitlet emellertid inte för nordiska domstolsavgöranden och fastställelser. Giltigheten av sådana avgöranden och fastställelser regleras av bestämmelserna i 4 kap. 2–4 §§ denna lag.

2 § Ett avgörande av en utländsk domstol som innebär att ett föräldraskap har fastställts eller hävts och som har fått laga kraft gäller i Sverige, om det med hänsyn till en parts hemvist eller medborgarskap eller annan anknytning fanns skälig anledning att talan prövades i den utländska staten.

Det utländska avgörandet gäller dock inte i Sverige,

1. om svaranden, i fall där han eller hon inte har gått i svaromål, inte har fått kännedom om den väckta talan i tillräcklig tid för att kunna svara i saken eller om svaranden annars inte har fått rimliga möjligheter att föra sin talan i den utländska rättegången,

2. om avgörandet strider mot en svensk dom,

3. om avgörandet strider mot ett här i landet giltigt utländskt avgörande i en rättegång som började tidigare än den andra utländska rättegången,

4. om avgörandet strider mot en här i landet giltig fastställelse genom bekräftelse av ett föräldraskap, ifall fastställelsen har skett innan den utländska rättegången började,

5. om det här i landet pågår en rättegång om föräldraskapet, eller

6. om det utomlands pågår en rättegång om föräldraskapet, ifall den rättegången har börjat tidigare än den andra utländska rättegången och kan antas leda till ett här i landet giltigt avgörande.

Paragrafen innehåller bestämmelser om erkännande av utländska domstolsavgöranden som innebär att ett föräldraskap har fastställts eller hävts. Paragrafen anpassas utifrån att de hittillsvarande uttrycken – mor och far – utmönstras. Paragrafen motsvarar i huvudsak 7 § i 1985 års lag. Övervägandena finns i avsnitt 12.5.1, 12.5.2 och 12.5.5.

I *första stycket* anges de grundläggande förutsättningarna för att ett utländskt domstolsavgörande om föräldraskap ska kunna gälla i Sverige. En första förutsättning är att det utländska domstolsavgörandet innebär att ett föräldraskap har fastställts eller hävts. Bestämmelsen omfattar alltså inte avgöranden som innebär att en talan i ett mål om föräldraskap har lämnats utan bifall.

Till skillnad från hittillsvarande ordning gäller paragrafen även domstolsavgöranden om föräldraskap för en kvinna som inte har fött barnet och som varken är eller har varit gift eller sambo med den som har fött barnet, förutsatt att föräldraskapet inte ska ersätta ett föräldraskap för den som har fött barnet. Paragrafen gäller även domstolsavgöranden om föräldraskap för den som har fött barnet (beträffande lagens tillämpningsområde, se vidare kommentaren till 1 kap. 1 §).

Bestämmelsen avser i första hand domar. Med domar likställs andra domstolsavgöranden som innebär ett slutligt avgörande av föräldraskapsfrågan. Det bör inte ha någon betydelse hur avgörandet betecknas eller om saken har prövats i en civil rättegång eller i annan ordning, t.ex. enligt regler om frivillig rättsvård (se prop. 1984/85:124 s. 54).

Schweiziska tvistemålsdomar – alltså även föräldraskapsdomar – gäller under vissa förutsättningar i Sverige enligt lagen (1936:79) om erkännande och verkställighet av dom som har meddelats i Schweiz (1936 års lag). Bestämmelserna i 1936 års lag utgör dock inte något hinder för att tillämpa förevarande bestämmelse även på schweiziska föräldraskapsdomar. I de flesta fall kan både 1936 års lag och aktuell bestämmelse åberopas till stöd för giltigheten av en schweizisk dom

här i landet. Om domen innebär att en talan i ett föräldraskapsmål lämnas utan bifall är dock 1936 års lag exklusivt tillämplig. Vidare är 1936 års lag tillämplig på frågor om hur en rättegång här påverkas av ett konkurrerande förfarande i Schweiz (se 3 kap. 9 § och prop. 1984/85:124 s. 55).

En andra förutsättning för att ett utländskt domstolsavgörande ska kunna gälla i Sverige är att det med hänsyn till en parts hemvist eller medborgarskap eller annan anknytning fanns skälig anledning att talan prövades i den utländska staten (beträffande hemvist, se vidare kommentaren till 3 kap. 2 §). Så bör i första hand anses vara fallet om barnet vid tiden för rättegången hade sin hemvist i den utländska staten eller om talan fördes mot en eller flera män eller kvinnor som då hade sin hemvist i den staten. De principer som ligger till grund för svensk domstols behörighet enligt 3 kap. 4 § första stycket 1 och 2 bör alltså kunna vara vägledande även för de bedömningar som ska göras enligt förevarande bestämmelse. Även bestämmelsen i 3 kap. 4 § första stycket 3 bör kunna ge viss vägledning. Bedömningen när det gäller en utländsk domstol bör dock vara friare än vid en bedömning av svensk domstols behörighet. Om den utländska domstolen har varit behörig enligt regler som alternativt bygger på hemvist eller medborgarskap, bör det utländska avgörandet knappast underkännas utan vidare. Till skillnad från vad som gäller för svensk domsrätt, när denna bygger på mannens eller kvinnans hemvist och flera är instämda, bör det inte heller vara nödvändigt att samtliga hade hemvist i domstolsstaten. Det bör vara tillräckligt att den vars föräldraskap har fastställts eller hävts hade sådan hemvist. Det är inte nödvändigt att de omständigheter som den utländska domstolen själv har åberopat till stöd för sin behörighet utgör en behörighetsgrund som är godtagbar från svensk synpunkt. Det räcker med att anknytningen till domstolen rent faktiskt var sådan att domstolens behörighet framstår som acceptabel från svensk synpunkt (se prop. 1984/85:124 s. 55 och 56).

För att det utländska domstolsavgörandet ska kunna erkännas i Sverige krävs vidare att avgörandet har fått laga kraft. Bedömningen av huruvida avgörandet har fått laga kraft eller inte ska göras enligt reglerna i den stat där avgörandet meddelades (se prop. 1984/85:124 s. 56).

Även om de grundläggande förutsättningarna för giltigheten av ett utländskt domstolsavgörande som anges i första stycket är uppfyllda, ska avgörandet i vissa fall ändå inte gälla i Sverige. *Andra stycket* innehåller en uppräkning av dessa fall.

Första punkten innebär att vissa grova brister i den utländska rättegången om föräldraskap utgör hinder mot att det utländska avgörandet erkänns här i landet. Bestämmelsen tar sikte på sådana fall då svaranden inte har fått rimliga möjligheter att föra sin talan i den utländska rättegången (se prop. 1984/85:124 s. 56 och 57).

Andra punkten innebär att om det utländska domstolsavgörandet om föräldraskap strider mot en svensk dom om föräldraskap erkänns inte det utländska domstolsavgörandet i Sverige. Det kan enligt *tredje punkten* även bli fallet när det utländska domstolsavgörandet om föräldraskap strider mot ett här i landet giltigt utländskt domstolsavgörande som meddelats i en rättegång som började tidigare än den rättegång som ledde till det åberopade domstolsavgörandet. Om det uppstår tvekan om vid vilken tidpunkt en rättegång ska anses inledd, får frågan avgöras enligt lagen i den stat där rättegången har ägt rum (se prop. 1984/85:124 s. 57).

Fjärde punkten avser sådana fall där det åberopade utländska domstolsavgörandet om föräldraskap strider mot en här i landet giltig fastställelse genom bekräftelse av föräldraskap. Punkten är tillämplig oavsett om den konkurrerande fastställelsen är svensk eller utländsk. Regeln innebär att den senare fastställelsen får vika för den tidigare. Vid vilken tidpunkt förfarandet har inletts är här utan betydelse (se prop. 1984/85:124 s. 58).

Femte och sjätte punkterna innebär att det åberopade utländska domstolsavgörandet inte ska godtas i Sverige i vissa fall då det ännu inte finns något konkurrerande avgörande, men då en annan rättegång om föräldraskapet pågår som kan antas leda till ett sådant avgörande. Om rättegången pågår utomlands, ska erkännande av det åberopade utländska avgörandet vägras endast om rättegången har börjat tidigare än den andra utländska rättegången (se prop. 1984/85:124 s. 58).

Den svenska myndighet som ska ta ställning till avgörandet behöver inte göra några mer ingående undersökningar av om det finns hinder för att godta det utländska avgörandet. Sådana undersökningar bör endast bli aktuella om en part framställer invänd-

ningar mot avgörandet eller om omständigheterna annars ger anledning till det (se prop. 1984/85:124 s. 56).

I 6 kap. 2 § finns en regel om vägran av erkännande av ett utländskt domstolsavgörande som strider mot svensk ordre public.

Paragrafen är endast tillämplig i fråga om domstolsavgöranden som har meddelats i en utomnordisk stat (se 1 § andra stycket). Erkännande av nordiska domstolsavgöranden regleras i 4 kap. 2 och 4 §§.

3 § En utländsk fastställelse genom bekräftelse av ett föräldraskap gäller i Sverige, om den är giltig enligt lagen i den stat där barnet eller den som har lämnat bekräftelsen hade sin hemvist eller i en stat där någon av dem var medborgare.

Bekräftelsen ska även om det inte följer av första stycket anses giltig till formen, om den uppfyller formföreskrifterna i lagen i den stat där bekräftelsen lämnades.

Den utländska fastställelsen gäller dock inte i Sverige

1. om den strider mot ett här i landet giltigt avgörande i en rättegång som började innan fastställelsen skedde,

2. om den strider mot en tidigare, här i landet giltig fastställelse genom bekräftelse av föräldraskap,

3. om här i landet pågår en rättegång om föräldraskapet, ifall rättegången har börjat innan fastställelsen skedde, eller

4. om det utomlands pågår en rättegång om föräldraskapet, ifall rättegången har börjat innan fastställelsen skedde och den kan antas leda till ett här i landet giltigt avgörande.

Paragrafen innehåller bestämmelser om erkännande av utländska fastställelser av föräldraskap genom bekräftelse. Paragrafen anpassas utifrån att de hittillsvarande uttrycken – mor och far – utmönstras. Paragrafen motsvarar i huvudsak 8 § i 1985 års lag. Övervägandena finns i avsnitt 12.5.1, 12.5.2 och 12.5.5.

I *första stycket* anges de grundläggande förutsättningarna för att en utländsk fastställelse genom bekräftelse av ett föräldraskap ska kunna gälla i Sverige. En fastställelse genom en sådan bekräftelse gäller i Sverige om fastställelsen uppfyller de materiella och formella villkor som ställs enligt lagen i den stat där barnet eller den som lämnade bekräftelsen hade sin hemvist (beträffande hemvist, se vidare kommentaren till 3 kap. 2 §) eller i en stat där någon av dem var medborgare (se dock andra stycket). Bestämmelsen omfattar bara bekräftelser med konstitutiv verkan, dvs. sådana som innebär en fastställelse av föräldraskapet. Frågan om huruvida en bekräftelse har

konstitutiv verkan eller endast har bevisverkan får bedömas med stöd av den lag enligt vilken bekräftelsen har kommit till stånd (se prop. 1984/85:124 s. 59).

Det är anknytningsförhållandena vid tidpunkten för bekräftelsen som avgör vilket lands lag som ska tillämpas. Detta innebär att det saknar betydelse vilken hemvist barnet eller den som har lämnat bekräftelsen hade vid tiden för barnets födelse, om inte hemvisten bestod vid bekräftelsen. Bedömningen av vilket lands lag som ska tillämpas bör i princip inte heller påverkas när bytet av hemvist eller medborgarskap har skett efter det att bekräftelsen lämnades. Om bekräftelsens fastställelseverkan enligt den utländska lagen inträder vid en senare tidpunkt, t.ex. på grund av att de godkännanden som krävs har lämnats någon tid efter själva bekräftelsen, bör det dock vara tillräckligt om barnet eller den som har lämnat bekräftelsen då har fått hemvist eller medborgarskap i den staten. Om en föräldraskapsbekräftelse har lämnats före barnets födelse eller efter det att barnet har avlidit, avgörs anknytningstidpunkten när det gäller barnets hemvist och medborgarskap med stöd av bestämmelserna i 6 kap. 1 § (se prop. 1984/85:124 s. 60).

Om utländsk lag är tillämplig, ska den utländska lagen tillämpas även om lagens internationellt privaträttsliga regler i sin tur hänvisar vidare till en annan stats lag. Följaktligen tillämpas inte principen om renvoi (se prop. 1984/85:124 s. 60).

Av *andra stycket* framgår att bekräftelsen alltid ska anses vara giltig till formen om den uppfyller formföreskrifterna i lagen i den stat där bekräftelsen lämnades, dvs. även om formkraven i de lagar som kan vara tillämpliga enligt första stycket inte är uppfyllda.

Liksom i fråga om utländska domstolsavgöranden finns det vissa situationer då en utländsk fastställelse av föräldraskap genom bekräftelse inte bör godtas trots att bekräftelsen uppfyller grundvillkoren i första stycket. Dessa situationer behandlas i *tredje stycket*.

Första punkten innebär att en utländsk fastställelse av föräldraskap inte gäller om den strider mot ett här i landet giltigt domstolsavgörande i en rättegång som började innan fastställelsen skedde. Punkten är tillämplig oavsett om det konkurrerande domstolsavgörandet är svenskt eller utländskt (se prop. 1984/85:124 s. 61).

Andra punkten innebär att en utländsk fastställelse av föräldraskap inte gäller om den strider mot en tidigare här i landet giltig fastställelse genom bekräftelse av ett föräldraskap. Punkten är tillämplig

oavsett om den konkurrerande fastställelsen är svensk eller utländsk. Regeln innebär att den senare fastställelsen får vika för den tidigare. Vid vilken tidpunkt förfarandet har inletts är här, liksom annars när det gäller fastställelser genom bekräftelse, utan betydelse (se prop. 1984/85:124 s. 61).

Tredje punkten innebär att en utländsk fastställelse inte gäller i Sverige om det här pågår en rättegång om föräldraskapet och rättegången började innan fastställelsen skedde (se prop. 1984/85:124 s. 61).

Fjärde punkten innebär att en utländsk fastställelse av föräldraskapet inte gäller i Sverige om det utomlands pågår en rättegång om föräldraskapet. Punkten är bara tillämplig om rättegången började innan fastställelsen skedde och den kan antas leda till ett avgörande som gäller i Sverige (se prop. 1984/85:124 s. 61).

Den svenska myndighet som ska ta ställning till fastställelsen behöver inte göra några mer ingående undersökningar av om det finns hinder för att godta den utländska fastställelsen genom bekräftelse. Sådana undersökningar bör endast bli aktuella om det framställs invändningar mot fastställelsen eller om omständigheterna annars ger anledning till det (se prop. 1984/85:124 s. 56 och 60).

Till skillnad från hittillsvarande ordning gäller paragrafen även fastställelser av föräldraskap för en kvinna som inte har fött barnet och som varken är eller har varit gift eller sambo med den som har fött barnet, förutsatt att föräldraskapet inte ska ersätta ett föräldraskap för den som har fött barnet. Paragrafen gäller även fastställelser av föräldraskap för den som har fött barnet (beträffande lagens tillämpningsområde, se vidare kommentaren till 1 kap. 1 §).

Paragrafen är endast tillämplig i fråga om utomnordiska fastställelser genom bekräftelse (se 1 § andra stycket). Erkännande av nordiska fastställelser av föräldraskap genom bekräftelse regleras i 4 kap. 3 och 4 §§.

I 6 kap. 2 § finns en regel om vägran av erkännande av en utländsk fastställelse genom bekräftelse som strider mot svensk ordre public.

4 § Frågan om ett avgörande som avses i 2 § gäller i Sverige kan prövas av tingsrätt efter en ansökan av någon som har varit part i den utländska rättegången och vars rätt frågan rör. Om en sådan fråga uppkommer inför en annan svensk myndighet än en domstol, får även myndigheten vid behov begära en sådan prövning av tingsrätten.

En ansökan enligt första stycket görs till den tingsrätt som regeringen föreskriver.

Innan tingsrätten prövar frågan ska motparten få tillfälle att yttra sig över ansökan, om det kan ske.

Vid handläggning i domstol av ett ärende som avses i första stycket tillämpas i övrigt lagen (1996:242) om domstolsärenden.

Paragrafen innehåller bestämmelser om handläggningen i domstol av en ansökan om att ett utländskt domstolsavgörande ska gälla i Sverige. Paragrafen motsvarar 9 § i 1985 års lag. Övervägandena finns i avsnitt 12.5.5.

Utgångspunkten är att frågor om giltigheten här i landet av ett utländskt föräldraskapsavgörande ska prövas av den myndighet och i det sammanhang där det i varje särskilt fall förekommer. Av *första stycket* framgår dock att det under vissa förutsättningar finns en möjlighet att få en sådan prövning av tingsrätt. Prövningen kan bara omfatta avgöranden enligt 2 §, dvs. utomnordiska domstolsavgöranden som innebär att ett föräldraskap har fastställts eller hävts (se prop. 1984/85:124 s. 62). Till skillnad från hittillsvarande ordning kan även domstolsavgöranden om föräldraskap för en kvinna som inte har fött barnet och som varken är eller har varit gift eller sambo med den som har fött barnet prövas, förutsatt att föräldraskapet inte ska ersätta ett föräldraskap för den som har fött barnet. Detsamma gäller för domstolsavgöranden om föräldraskap för den som har fött barnet (se vidare kommentaren till 2 §).

Ansökan kan, enligt första meningen, göras av någon som har varit part i den utländska rättegången. För att en part ska ha rätt att begära tingsrättens prövning krävs dessutom att frågan om huruvida det utländska avgörandet gäller i Sverige rör parten. Om en talan om fastställande av föräldraskap har förts mot flera, är det alltså endast den vars föräldraskap har fastställts som kan få avgörandet prövat. Rätten till prövning är dock inte begränsad på så sätt att endast den part vars talan har bifallits i den utländska rättegången har denna rätt. Även den part mot vilken den bifallande domen har meddelats får begära tingsrättens prövning. De yrkanden som en part framställer vid tingsrätten kan antingen gå ut på att avgörandet ska förklaras gälla här i landet eller att avgörandet inte ska gälla här. Det avgörande som meddelas av tingsrätten eller, om det överklagas, av högre rätt, är bindande i alla sammanhang där frågan sedermera kan bli aktuell. Detta gäller oavsett utgången i målet (se prop. 1984/85:124 s. 62 och 63).

Ansökan kan vidare, enligt andra meningen, göras av en myndighet. Bestämmelsen tar sikte på situationen att frågan om avgörandets giltighet har avgörande betydelse i ett ärende hos myndigheten. Prövningsmöjligheten är avsedd att användas endast i undantagsfall. Det normala bör vara att myndigheten själv tar ställning till frågan. De undantagssituationer där en myndighet bör använda sig av möjligheten att få frågan prövad av tingsrätten utgörs främst av sådana fall som innehåller svårare tolknings- och tillämpningsproblem. Som exempel kan nämnas att den som har varit svarande i den utländska rättegången gör invändningar mot avgörandet av det slag som anges i 2 § andra stycket 1. En annan anledning att hänskjuta prövningen till tingsrätt kan vara att myndigheten anser att ordre public-regeln i 6 kap. 2 § bör tillämpas (se prop. 1984/85:124 s. 63).

Av *andra stycket* framgår att en ansökan enligt första stycket görs till den tingsrätt som regeringen föreskriver. Det är alltså regeringen som meddelar föreskrifter om vilka av landets tingsrätter som ska vara behöriga att pröva ansökningar om att utländska domstolsavgöranden ska gälla i Sverige (se prop. 2013/14:219 s. 123). Sådana föreskrifter finns i 2 § förordningen (2014:1518) om behörig domstol vid erkännande och verkställighet av utländska avgöranden i vissa fall.

Innan tingsrätten prövar frågan ska enligt *tredje stycket* motparten få tillfälle att yttra sig över ansökan, om det kan ske.

Av *fjärde stycket* framgår att lagen om domstolsärenden tillämpas i övrigt vid domstolens handläggning av ett ärende. Ärendelagen innehåller bestämmelser om bland annat avvisning av en ofullständig ansökan, rättens sammansättning och överklagande (se prop. 2013/14:219 s. 123).

6 kap. Övriga bestämmelser

Särskilda bestämmelser om hemvist och medborgarskap

1 § Om prövningen av en fråga enligt denna lag beror på någons hemvist eller medborgarskap vid en viss tidpunkt och han eller hon då är avliden, avgörs frågan med hänsyn till förhållandena vid tiden för dödsfallet.

Om prövningen av en fråga beror på barnets hemvist eller medborgarskap vid en viss tidpunkt och är barnet då ännu inte fött, är i stället hemvisten eller medborgarskapet för den som ska föda barnet vid den tidpunkten avgörande.

Paragrafen innehåller särskilda bestämmelser om prövning av hemvist och medborgarskap när den som prövningen ska avse har avlidit eller – om prövningen gäller barnets hemvist eller medborgarskap – barnet ännu inte är fött. Paragrafen anpassas utifrån att den hittillsvarande benämningen mor utmönstras. Paragrafen motsvarar 11 § i 1985 års lag. Övervägandena finns i avsnitt 12.5.1, 12.5.2 och 12.5.6.

Om prövningen av en fråga beror på någons hemvist eller medborgarskap vid en viss tidpunkt och han eller hon då är avliden ska, enligt *första stycket,* frågan avgöras med hänsyn till förhållandena vid tiden för dödsfallet. Bestämmelsen kan få betydelse vid tillämpning av reglerna om svensk socialnämnds medverkan vid fastställande av föräldraskap genom bekräftelse (3 kap. 2 och 3 §§), om svensk domstols internationella behörighet (3 kap. 4 §), om tillämplig lag (2 kap. 3 § och 3 kap. 5 §) och om giltigheten av utomnordiska avgöranden (5 kap. 2 och 3 §§), se prop. 1984/85:124 s. 65.

Bestämmelsen i *andra stycket* tar i första hand sikte på de situationer där den tillämpliga lagen medger att föräldraskapet till ett barn fastställs före barnets födelse eller att talan om fastställande av föräldraskapet väcks före denna tidpunkt. Frågor om svensk domstols behörighet, tillämplig lag eller giltigheten av ett utländskt avgörande får i så fall avgöras med ledning av hemvisten eller medborgarskapet för den som ska föda barnet (se prop. 1984/85:124 s. 65 och 66).

Ordre public

2 § En bestämmelse i en utländsk lag får inte tillämpas om det skulle vara uppenbart oförenligt med grunderna för den svenska rättsordningen att tillämpa bestämmelsen.

Ett avgörande av en utländsk domstol eller en utländsk fastställelse genom bekräftelse av ett föräldraskap gäller inte i Sverige, om det skulle vara uppenbart oförenligt med grunderna för den svenska rättsordningen.

Paragrafen innehåller bestämmelser om svensk ordre public. Paragrafen anpassas utifrån de hittillsvarande uttrycken – mor och far – utmönstras. Paragrafen motsvarar i huvudsak 12 § i 1985 års lag och 3 § fjärde punkten i 1979 års lag. Övervägandena finns i avsnitt 12.5.1, 12.5.2 och 12.5.6.

En bestämmelse i en utländsk lag får enligt *första stycket* inte tillämpas om det skulle vara uppenbart oförenligt med grunderna för den svenska rättsordningen att tillämpa bestämmelsen. Till skillnad från hittillsvarande ordning är svensk domstol behörig att ta upp ett mål om föräldraskap för en kvinna som inte har fött barnet och som varken är eller har varit gift eller sambo med den som har fött barnet, förutsatt att föräldraskapet inte ska ersätta ett föräldraskap för den som har fött barnet. Bestämmelsen kan alltså bli tillämplig även beträffande en bestämmelse i utländsk lag som avser sådana föräldraskap (se vidare kommentaren till 3 kap. 4 och 5 §§).

Av *andra stycket* framgår att ett avgörande av en utländsk domstol eller en utländsk fastställelse genom bekräftelse av ett föräldraskap inte gäller i Sverige om det skulle vara uppenbart oförenligt med grunderna för den svenska rättsordningen. Bestämmelsen gäller både inomnordiska (4 kap.) och utomnordiska (5 kap.) domstolsavgöranden och fastställelser genom bekräftelse. Till skillnad från hittillsvarande ordning omfattar bestämmelsen också domstolsavgöranden och fastställelser genom bekräftelse som avser föräldraskap för en kvinna som inte har fött barnet och som varken är eller har varit gift eller sambo med den som har fött barnet, förutsatt att föräldraskapet inte ska ersätta ett föräldraskap för den som har fött barnet. Bestämmelsen omfattar också domstolsavgöranden och fastställelser genom bekräftelse som avser föräldraskapet för den som har fött barnet (se vidare kommentaren till 4 kap. 2 och 3 §§ och 5 kap. 2 och 3 §§).

Paragrafen är – liksom hittills – avsedd att tillämpas restriktivt (jfr prop. 1984/85:124 s. 66 och prop. 2021/22:188 s. 55).

Det får bli en sak för rättstillämpningen att avgöra vad som strider mot svensk ordre public i det enskilda fallet. Innehållet i ordre public-förbehållet är svårt att precisera och närmare avgränsa. Innehållet är utvecklingsbart och förändras i takt med samhällsutvecklingen. En situation som skulle kunna strida mot ordre public är om tillämpningen av en bestämmelse i utländsk lag eller erkännandet av ett utländskt avgörande skulle leda till att ett barn får fler än två rättsliga föräldrar i Sverige (se prop. 2021/22:188 s. 55).

Ikraftträdande- och övergångsbestämmelser

1. Denna lag träder i kraft den 1 januari 2024.

2. Genom lagen upphävs lagen (1985:367) om föräldraskap i internationella situationer och lagen (1979:1001) om erkännande av nordiska föräldraskapsavgöranden.

3. Bestämmelserna i 4 kap. 2–4 §§, 5 kap. 2 och 3 §§ och 6 kap. 2 § tillämpas även i fråga om domstolsavgöranden som har meddelats före ikraftträdandet och fastställelser som har skett före ikraftträdandet. Om ett avgörande eller en fastställelse gällde i Sverige före ikraftträdandet, ska avgörandet eller fastställelsen gälla här även efter ikraftträdandet. Avgöranden och fastställelser som strider mot ett avgörande eller en fastställelse som gällde i Sverige före ikraftträdandet ska inte vara giltiga här.

Enligt *första punkten* träder den nya lagen i kraft den 1 januari 2024. Då upphör enligt *andra punkten* lagen om föräldraskap i internationella situationer och lagen om erkännande av nordiska föräldraskapsavgöranden att gälla.

Av allmänna principer följer att bestämmelserna i den nya lagen blir tillämpliga omedelbart vid ikraftträdandet. Det innebär bland annat att 3 kap. 9 och 10 §§ i den nya lagen om handläggningen vid konkurrerande förfaranden ska tillämpas även i mål som pågår när den nya lagen träder i kraft. Det innebär också att ett utländskt domstolsavgörande som har meddelats före ikraftträdandet eller en utländsk fastställelse som har skett innan den nya lagen trädde i kraft ska erkännas i Sverige, om förutsättningarna för det är uppfyllda (se 4 kap. 2–4 §§, 5 kap. 2 och 3 §§ och 6 kap. 2 §). Detta tydliggörs särskilt i första meningen i *tredje punkten*.

För att förhindra att befintliga rättsförhållanden rubbas finns i samma punkt även två särskilda övergångsbestämmelser.

Enligt andra meningen i punkten ska ett domstolsavgörande eller en fastställelse genom bekräftelse som gällde i Sverige före ikraftträdandet fortsätta att gälla även efter att den nya lagen har trätt i kraft. Detta innebär exempelvis att ett avgörande som erkändes i Sverige före ikraftträdandet också fortsättningsvis ska erkännas här, trots att det strider mot ett i utlandet tidigare meddelat avgörande som avser föräldraskap för en kvinna som inte har fött barnet och som varken är eller har varit gift eller sambo med den som har fött barnet och som kan göras gällande i Sverige enligt den nya lagen. Det innebär också att en sådan förlikning som tidigare kunde ingås inför

domstol i Danmark och som enligt hittillsvarande 1 § andra stycket i 1979 års lag jämställs med dom fortsättningsvis ska gälla i Sverige om den gällde här före ikraftträdandet.

Enligt tredje meningen i punkten är domstolsavgöranden och fastställelser inte giltiga i Sverige, om de strider mot ett domstolsavgörande eller en fastställelse som redan gällde här före ikraftträdandet. Detta innebär exempelvis att ett avgörande som har meddelats före ikraftträdandet och som avser föräldraskap för en kvinna som inte har fött barnet och som varken är eller har varit gift eller sambo med den som har fött barnet inte är giltigt här om det strider mot ett annat avgörande om föräldraskap som redan har erkänts här. Det är fallet även om föräldraskapsavgörandet för kvinnan som inte har fött barnet och som varken är eller har varit gift eller sambo med den som har fött barnet meddelats först.

Övervägandena finns i avsnitt 15.2.1.

17.3 Förslaget till lag om föräldrafullmakter

Genom lagen, som är ny, införs en ordning med föräldrafullmakter. Föräldrafullmakten kännetecknas främst av det förhållandet att uppgift om fullmakten registreras i folkbokföringen samt att det med status som föräldrafullmaktshavare följer en bred, förutbestämd och i lagen angiven behörighet att agera i olika frågor som rör ett barns personliga angelägenheter. Behörigheten enligt föräldrafullmakten sammanfaller i princip med den behörighet som en vårdnadshavare har att agera på egen hand när ett barn står under vårdnad av två vårdnadshavare. Lagen anknyter i dessa frågor till bestämmelserna om vårdnadens utövande i 6 kap. föräldrabalken. I regel omfattar behörigheten även en rätt till insyn i frågor som sorterar under bestämmelserna om förmynderskap (10 kap. och 12–16 kap. föräldrabalken). Barnets vårdnadshavare är fullmaktsgivare och lämnar fullmakten genom en särskild anmälan till Skatteverket.

Föräldrafullmakten är en egen rättsfigur som i huvudsak rör frågor utanför det förmögenhetsrättsliga området. Lagen innehåller därför inte någon hänvisning till lagen (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område (avtalslagen). Detta hindrar emellertid inte att vissa bestämmelser i avtalslagen kan tillämpas analogt och att allmänna rättsgrundsatser inom fullmaktsläran kan

ge ledning i frågor som inte regleras särskilt i lagen om föräldrafullmakter. Detta gäller i första hand i frågor som rör uppdragsförhållandet mellan vårdnadshavaren (fullmaktsgivaren) och föräldrafullmaktshavaren eller förhållandet till tredje man. En sådan tillämpning måste alltid ske med beaktande av föräldrafullmaktens särskilda karaktär och de ändamål som den avser att tillgodose (se avsnitt 14.9.11 och 14.9.12).

Lagen inleds med att ange innebörden av en föräldrafullmakt (1 §). Därefter följer bestämmelser om den behörighet som föräldrafullmakten ger (2–4 §§). Detta följs av regler om barnets folkbokföring (5 §), vem som kan vara föräldrafullmaktshavare (6 §), hur en föräldrafullmakt träder i kraft respektive upphör (7–9 §§) och vilket ansvar föräldrafullmaktshavaren har vid fullgörandet av uppdraget (10–12 §§). Lagen avslutas med bestämmelser om förfarandet hos Skatteverket och överklagande av Skatteverkets beslut (13–18 §§).

Innebörden av en föräldrafullmakt

1 § En föräldrafullmakt är en fullmakt som ett barns vårdnadshavare ger åt en fysisk person (föräldrafullmaktshavaren) genom anmälan till Skatteverket.

Föräldrafullmakten ger föräldrafullmaktshavaren behörighet att, i den omfattning som följer av 2–4 §§, i vårdnadshavarens ställe företräda barnet, fatta beslut i frågor som rör barnet och ta del av uppgifter om barnet.

Den rätt som följer med föräldrafullmakten får inte överlåtas på annan person.

I paragrafen beskrivs föräldrafullmaktens innebörd. Övervägandena finns i avsnitt 14.7.10 och 14.9.3.

Av *första stycket* framgår att en föräldrafullmakt är en fullmakt som ett barns vårdnadshavare ger åt en fysisk person genom anmälan till Skatteverket. Bestämmelsen definierar den person som fullmakten lämnas till som föräldrafullmaktshavare.

Det är alltså barnets vårdnadshavare som är fullmaktsgivare. Med vårdnadshavare avses även en särskilt förordnad vårdnadshavare eller en tillfällig vårdnadshavare. Det är endast barnets vårdnadshavare som är behörig att anmäla en föräldrafullmakt till Skatteverket (15 §). Det är också vårdnadshavaren som har rätt att återkalla en föräldrafullmakt (9 och 16 §§).

Om barnet står under vårdnad av två vårdnadshavare förutsätts att båda vårdnadshavarna står bakom föräldrafullmakten. I dessa fall måste därför vårdnadshavarna göra en gemensam anmälan om föräldrafullmakt (15 § andra stycket). Var och en av dem har möjlighet att på egen hand återkalla föräldrafullmakten (16 § andra stycket).

Det är emellertid inte endast barnets vårdnadshavare som har ett inflytande i frågor om föräldrafullmakter. Om barnet har fyllt 12 år har barnet en självbestämmanderätt med avseende på såväl lämnandet av en föräldrafullmakt som dess fortsatta varaktighet. Som huvudregel krävs att ett barn som har fyllt 12 år lämnar sitt samtycke till en anmälan om föräldrafullmakt (15 § tredje stycket). Från samma ålder inträder även en rätt för barnet att själv anmäla att en föräldrafullmakt ska upphöra att gälla (9 § och17 § andra stycket).

Vidare kan även föräldrafullmaktshavaren anmäla att föräldrafullmakten ska upphöra att gälla (9 § och 17 § första stycket).

Uppgift om föräldrafullmakt ska registreras i folkbokföringen och en föräldrafullmakt ska därför lämnas genom en anmälan till Skatteverket. Det är vid tidpunkten för registreringen som föräldrafullmakten träder i kraft (7 §). Närmare bestämmelser om anmälan om föräldrafullmakt finns i 13–15 §§.

Vidare framgår av bestämmelsen att en föräldrafullmakt endast kan lämnas till en fysisk person och således inte till en juridisk person. Vilka övriga villkor som gäller i fråga om vem som kan vara föräldrafullmaktshavare framgår av 6 §.

Föräldrafullmakten ger, enligt *andra stycket*, föräldrafullmaktshavaren behörighet att, i den omfattning som följer av 2–4 §§, företräda barnet, fatta beslut i frågor som rör barnet och ta del av uppgifter om barnet. Behörigheten ansluter genom hänvisningar till föräldrabalken till det som gäller för barnets vårdnadshavare (se vidare kommentarerna till 2–4 §§). Detta innebär inte att sådana bestämmelser som gäller för vårdnadshavare blir direkt tillämpliga i förhållande till föräldrafullmaktshavaren. Dennes behörighet kommer från föräldrafullmakten, dvs. behörighetsreglerna i 2–4 §§.

Behörigheten anger vad föräldrafullmaktshavaren *kan* göra med stöd av föräldrafullmakten. Föräldrafullmaktshavarens behörighet är förutbestämd i lag och är därför alltid densamma. En föräldrafullmakt kan per definition inte medföra en behörighet som avviker från den i lagen angivna. Däremot kan vårdnadshavaren i sin egenskap av fullmaktsgivare genom instruktioner till föräldrafullmaktshavaren

inskränka befogenheten, dvs. vad denne *får* göra. Rätten enligt föräldrafullmakten bygger på delegation och föräldrafullmaktshavaren har därför att rätta sig efter sådana begränsande instruktioner. Ytterst kan ett skadeståndsansvar aktualiseras om föräldrafullmaktshavaren överskrider befogenheten (jfr 11 §).

Om barnet står under vårdnad av två vårdnadshavare måste rätten enligt föräldrafullmakten härledas till dem båda. Det räcker därför att en av dem lämnar en inskränkande instruktion till föräldrafullmaktshavaren för att befogenheten ska begränsas. Föräldrafullmaktshavaren får inte handla i strid med instruktionen, även om det samtidigt skulle innebära att han eller hon tillmötesgår den andra vårdnadshavarens önskemål.

Att föräldrafullmaktshavaren handlar i vårdnadshavarens ställe markerar att rätten enligt föräldrafullmakten inte är självständig. Liksom andra fullmaktshavare agerar alltid föräldrafullmaktshavaren för fullmaktsgivarens (vårdnadshavarens) räkning. Samtidigt har föräldrafullmaktshavaren en särskild skyldighet att utföra uppdraget i enlighet med barnets bästa (10 § första stycket). Föräldrafullmaktshavaren har därför ett utrymme att avvika från vårdnadshavarens instruktioner om det visar sig att dessa inte kan fullföljas av hänsyn till barnets bästa. Om föräldrafullmaktshavaren i en sådan situation får nya instruktioner från vårdnadshavaren innebär emellertid lojalitetsplikten mot vårdnadshavaren att föräldrafullmaktshavaren har att rätta sig efter dessa. Om föräldrafullmaktshavaren bedömer att vårdnadshavarens instruktioner är oförenliga med barnets bästa får föräldrafullmaktshavaren i stället avstå från att handla (se vidare 10 § andra stycket och kommentaren till den bestämmelsen).

I likhet med vad som gäller för andra fullmakter är tredje man inte skyldig att godta föräldrafullmakten. Denne kan av olika skäl anse det nödvändigt att rättshandla direkt med vårdnadshavaren. Ibland kan det också vara särskilt föreskrivet att en viss skyldighet gäller i förhållande till vårdnadshavaren, t.ex. att det är till vårdnadshavaren som information ska lämnas eller att det är med honom eller henne som samråd ska ske. Bestämmelser av sådant slag finns bland annat i skollagen (2010:800). I dessa situationer måste det göras en bedömning från fall till fall i fråga om föräldrafullmaktshavaren kan ersätta vårdnadshavaren eller om den senares personliga medverkan är nödvändig (jfr JO, 2011-03-16, dnr 1859–2010).

I *tredje stycket* föreskrivs att den rätt som följer med föräldrafullmakten inte får överlåtas på annan person. Härigenom klargörs att uppdraget som föräldrafullmaktshavare är personligt. Det är alltså inte förenligt med uppdraget att föräldrafullmaktshavaren i sin tur ställer ut fullmakter till andra att utföra uppgifter som ligger inom ramen för föräldrafullmakten.

2 § Föräldrafullmaktshavaren får i frågor som rör barnets personliga angelägenheter

1. företräda barnet och fatta beslut i samma utsträckning som en vårdnadshavare får göra ensam enligt bestämmelserna i 6 kap. 11–12 §§ och 13 § första stycket föräldrabalken, när ett barn står under vårdnad av två vårdnadshavare, och

2. ta del av uppgifter som rör barnet i samma utsträckning som en vårdnadshavare.

Föräldrafullmaktshavaren får även fatta sådana beslut som avses i 6 kap. 13 § andra stycket föräldrabalken, om vårdnadshavaren till följd av frånvaro, sjukdom eller annan orsak är förhindrad att göra det. Om barnet står under vårdnad av två vårdnadshavare, ska hindret gälla dem båda. Föräldrafullmaktshavaren får dock inte fatta beslut av ingripande betydelse för barnets framtid, om inte barnets bästa uppenbarligen kräver det.

I paragrafen anges vilken behörighet föräldrafullmaktshavaren har i frågor som rör barnets personliga angelägenheter. Övervägandena finns i avsnitt 14.7.10, 14.9.3 och 14.9.4.

Enligt *första stycket* första punkten får föräldrafullmaktshavaren i frågor som rör barnets personliga angelägenheter företräda barnet och fatta beslut i samma utsträckning som en vårdnadshavare får göra ensam enligt bestämmelserna i 6 kap. 11–12 §§ och 13 § första stycket föräldrabalken, när ett barn står under vårdnad av två vårdnadshavare. Bestämmelsen innebär att behörigheten sammanfaller med den rätt som en vårdnadshavare har att agera på egen hand när denne inte är ensam vårdnadshavare samt att detta gäller oavsett om barnet i det enskilda fallet har en eller två vårdnadshavare. Den gränsdragning som behörigheten aktualiserar följer alltså samma principer som vid gemensam vårdnad. Vidare ska föräldrafullmaktshavaren, i likhet med en vårdnadshavare, vid fullgörandet av sitt uppdrag se till barnets bästa och i takt med barnets stigande ålder och utveckling ta allt större hänsyn till barnets egna synpunkter och önskemål (10 § första stycket).

Hänvisningen till föräldrabalkens regler om vårdnadens utövande innebär för det första att föräldrafullmaktshavaren har rätt att företräda barnet och fatta beslut i frågor som kan hänföras till den dagliga omsorgen om barnet. Det finns inte några klara gränser för vad som kan anses ingå i den dagliga omsorgen (se t.ex. prop. 1997/98:7 s. 55 och SOU 2005:43 s. 136). I regel omfattas dock inte beslut av mer ingripande karaktär. Som exempel på sådant som faller utanför den dagliga omsorgen kan nämnas beslut om barnets boende, frågor om skolval och val av, i vart fall vissa former av, barnomsorg. Detsamma gäller beslut om ingripande åtgärder inom hälso- och sjukvården och utfärdande av pass (se t.ex. SOU 2005:43 s. 490–496).

För det andra ger hänvisningen till föräldrabalkens regler om vårdnad en tredje man möjligheten att förhålla sig till föräldrafullmaktshavaren på samma sätt som till en vårdnadshavare som uppträder ensam när barnet står under vårdnad av två vårdnadshavare (se även andra stycket). Således bör en tredje man – även i fråga om ett beslut som i och för sig faller utanför den dagliga omsorgen – i allmänhet kunna utgå från att föräldrafullmaktshavaren handlar i samförstånd med barnets vårdnadshavare. På motsvarande sätt som vid gemensam vårdnad har tredje man emellertid skäl att försäkra sig om vårdnadshavarens samtycke om det finns någon särskild anledning att anta att föräldrafullmaktshavaren och vårdnadshavaren har skilda uppfattningar eller om beslutet är av ingripande betydelse. Om tredje man underlåter att ta reda på vårdnadshavarens uppfattning trots att det finns skäl att anta att det finns meningsskiljaktigheter mellan vårdnadshavaren och föräldrafullmaktshavaren riskerar tredje man att rättshandlingen inte kan göras gällande mot vårdnadshavaren, eftersom tredje man kan vara i ond tro om föräldrafullmaktshavarens överskridande av befogenheten (jfr 11 § lagen [1915:2018] om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område.). Om beslutet är av ingripande karaktär faller det i allmänhet utanför föräldrafullmakthavarens behörighet (se dock andra stycket).

Vidare får föräldrafullmaktshavaren i frågor som rör barnets personliga angelägenheter, enligt andra punkten, ta del av uppgifter som rör barnet i samma utsträckning som en vårdnadshavare.

Eftersom behörigheten vilar på delegation från vårdnadshavaren sträcker sig behörigheten aldrig längre än den rätt som vårdnadshavaren har att ta del av en viss uppgift. I en del situationer gäller sekretessen till skydd för barnet även i förhållande till vårdnads-

havaren, t.ex. om det kan antas att barnet lider betydande men om uppgiften röjs för vårdnadshavaren (12 kap. 3 § offentlighets- och sekretesslagen [2009:400]). Om uppgiften inte kan röjas för vårdnadshavaren kan den inte heller tillgängliggöras för föräldrafullmaktshavaren, även om den risk som motiverar att sekretess gäller i förhållande till vårdnadshavaren inte omfattar föräldrafullmaktshavaren personligen. Eftersom föräldrafullmaktshavaren handlar i vårdnadshavarens ställe (1 §) sker sekretessprövningen i förhållande till vårdnadshavaren, men vid den bedömningen måste det särskilt beaktas att uppgiften röjs även för föräldrafullmaktshavaren när det är till honom eller henne som uppgiften lämnas.

Bestämmelsen omfattar såväl skriftlig information som uppgifter som lämnas muntligen. I det sistnämnda fallet kan det exempelvis handla om sådan information som vanligen delges barnets vårdnadshavare vid besök inom hälso- och sjukvården eller under ett utvecklingssamtal i skolan.

Av *andra stycket* framgår att föräldrafullmaktshavarens behörighet även omfattar sådana beslut som avses i 6 kap. 13 § andra stycket föräldrabalken, dvs. dels beslut rörande vårdnaden som inte utan olägenhet kan skjutas upp, dels beslut som förutom att på angivet sätt vara brådskande även är av ingripande betydelse för barnets framtid. Liksom för vårdnadshavare får denna behörighet betydelse i fråga om sådana beslut som inte kan hänföras till den dagliga omsorgen om barnet. På liknande sätt som gäller för en vårdnadshavares rätt att ensam fatta beslut av det nu berörda slaget aktualiseras föräldrafullmaktshavarens behörighet endast om vårdnadshavaren till följd av frånvaro, sjukdom eller annan orsak är förhindrad att fatta beslut. Om barnet står under vårdnad av två vårdnadshavare ska hindret gälla för dem båda. Föräldrafullmaktshavarens behörighet att fatta beslut enligt andra stycket inträder alltså endast när det saknas en beslutsför vårdnadshavare. Om det finns två föräldrafullmaktshavare (jfr 6 § andra stycket) krävs dock inte att den andra föräldrafullmaktshavare har förhinder. Precis som en vårdnadshavare får föräldrafullmaktshavaren aldrig fatta beslut av ingripande betydelse för barnets framtid, om inte barnets bästa uppenbarligen kräver det. Till denna kategori av beslut hör exempelvis frågor som rör barnets skolgång och bosättning (prop. 1975/76:170 s. 178).

Föräldrafullmaktshavaren måste, på motsvarande sätt som en vårdnadshavare, själv avgöra om situationen är sådan att bestämmanderätten enligt andra stycket gäller. Vid den bedömningen kan de principer som gäller för vårdnadshavarens ensamma bestämmanderätt enligt 6 kap. 13 § andra stycket föräldrabalken vara vägledande.

Föräldrafullmaktshavarens behörighet i frågor som rör barnets personliga angelägenheter utanför den dagliga omsorgen överensstämmer alltså fullt ut med den som gäller för en vårdnadshavares rätt att själv företräda barnet och ensam fatta beslut vid gemensam vårdnad. En tredje man kan därmed förhålla sig till en föräldrafullmaktshavare på samma sätt som till en vårdnadshavare som uppträder ensam när barnet har två vårdnadshavare. Den bedömning som en tredje man kan behöva göra i behörighetshänseende kan därför ske efter samma principer som när rättshandlingar företas med en vårdnadshavare som inte har ensam vårdnad.

Bestämmelsen gäller när vårdnadshavaren är tillfälligt förhindrad att fatta beslut. Om hindret inte är tillfälligt aktualiseras i stället en ändring i vårdnaden (6 kap. 8 a § föräldrabalken), vilket i sin tur innebär att föräldrafullmakten i regel upphör att gälla (8 § första stycket 3).

Om vårdnadshavarens bestämmanderätt i något hänseende är inskränkt gäller motsvarande inskränkning för föräldrafullmaktshavarens behörighet enligt denna paragraf (4 §).

3 § Föräldrafullmaktshavaren får, om ingen annan än vårdnadshavaren är förmyndare, ta del av uppgifter som rör barnets ekonomiska angelägenheter i samma utsträckning som en förmyndare.

Paragrafen innehåller bestämmelser om föräldrafullmaktshavarens behörighet att ta del av uppgifter som rör barnets ekonomiska angelägenheter. Övervägandena finns i avsnitt 14.7.10, 14.9.3 och 14.9.4.

När barnets vårdnadshavare även är dess förmyndare får föräldrafullmaktshavaren ta del av uppgifter som rör barnets ekonomiska angelägenheter i samma utsträckning som en förmyndare. Behörigheten enligt denna paragraf gäller inte om fler eller andra än barnets vårdnadshavare är förmyndare, t.ex. om en medförmyndare har utsetts (angående medförmyndare, se 10 kap. 8 § föräldrabalken).

Däremot gäller behörigheten även om barnet har två vårdnadshavare och endast en av dem är förmyndare. I den situationen är det dock enbart den av vårdnadshavarna som är förmyndare som har möj-

lighet att ge instruktioner till föräldrafullmaktshavaren i frågor som rör barnets ekonomiska angelägenheter. Vidare är det i sådana frågor endast för den vårdnadshavarens räkning som föräldrafullmaktshavaren utövar rätten att ta del av uppgifter. Om en uppgift omfattas av sekretess som gäller i förhållande till andra än barnets förmyndare kan föräldrafullmaktshavaren således inte röja uppgiften för den av vårdnadshavarna som inte är förmyndare.

Eftersom rätten att med stöd av föräldrafullmakten ta del av uppgifter om barnets ekonomiska angelägenheter är delegerad av barnets förmyndare sträcker sig behörigheten aldrig längre än den rätt som förmyndaren har att ta del av en viss uppgift. På samma sätt som i fråga om uppgifter som rör barnets personliga förhållanden måste prövningen av om en uppgift kan röjas när föräldrafullmaktshavaren begär den ske med utgångspunkten att föräldrafullmaktshavaren agerar för förmyndarens räkning (jfr 1 §). Men vid den bedömningen måste det särskilt beaktas att uppgiften även tillgängliggörs för föräldrafullmaktshavaren (se vidare kommentaren till 2 §).

Om barnet har två vårdnadshavare som båda är förmyndare och förvaltningen mellan dem är fördelad på visst sätt (jfr 12 kap. 12 § föräldrabalken), omfattar föräldrafullmaktshavarens rätt till insyn båda förmyndarnas förvaltning.

4 § Om vårdnadshavarens ansvar för barnets angelägenheter är inskränkt gäller motsvarande inskränkning för föräldrafullmaktshavaren.

I paragrafen anges hur föräldrafullmaktshavarens behörighet påverkas om vårdnadshavarens ansvar för barnets angelägenheter inskränks. Övervägandena finns i avsnitt 14.9.4.

En vårdnadshavares bestämmanderätt i frågor som rör barnet kan i vissa särskilda situationer begränsas tillfälligt. I de hänseenden som sådana inskränkningar råder gäller enligt paragrafen motsvarande inskränkningar i föräldrafullmaktshavarens behörighet. I sådana situationer gäller alltså inte den behörighet som följer av 2 och 3 §§ fullt ut. En föräldrafullmaktshavare kan aldrig ha en mer vidsträckt behörighet än vad vårdnadshavaren (fullmaktsgivaren) har.

Ett praktiskt exempel är om barnet är föremål för vård enligt lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga och socialnämnden har inträtt i vårdnadshavarens ställe (jfr 11 § femte stycket i den lagen). Genom domstols beslut kan nämnden ta över bestäm-

manderätten från vårdnadshavaren i de hänseenden som det är nödvändigt för att genomföra vården (prop. 1979/80:1 s. 596 och 597).

Ett annat exempel är om en god man har förordnats för barnet i en angelägenhet där barnet har ett intresse som strider mot vårdnadshavarens eller dennes makes eller sambos intressen (11 kap. 2 § föräldrabalken). Ett sådant förordnande kan också bli aktuellt när vårdnadshavaren i sin egenskap av förmyndare har ett motstridigt intresse. I den situationen blir följden att föräldrafullmaktshavarens rätt att ta del av uppgifter enligt 3 § inte omfattar uppgifter som rör den angelägenhet i vilken den gode mannen bevakar barnets rätt.

Det krävs inte någon särskild åtgärd för att behörigheten enligt föräldrafullmakten ska inskränkas när det sker en begränsning av vårdnadshavarens bestämmanderätt. En inskränkning i vårdnadshavarens ansvar får således ett omedelbart genomslag på föräldrafullmaktshavarens behörighet. Av 12 § följer att föräldrafullmaktshavaren, i förhållande till tredje man, bär ett ansvar för att han eller hon handlar inom sin behörighet.

Om vårdnadshavaren inte bara tillfälligt fråntas bestämmanderätt, dvs. att en ändring i vårdnaden sker, upphör i regel föräldrafullmakten att gälla (8 § första stycket 3).

Barnets folkbokföring

5 § En föräldrafullmakt får endast avse ett barn som är folkbokfört i Sverige.

Paragrafen innehåller en regel om att en föräldrafullmakt endast får avse ett barn som är folkbokfört i Sverige. Övervägandena finns i avsnitt 14.9.5.

För att en föräldrafullmakt ska kunna lämnas måste barnet vara folkbokfört i Sverige vid tidpunkten för anmälan. I annat fall kan registrering inte ske och Skatteverket får i stället avvisa anmälan.

En föräldrafullmakt upphör att gälla om barnet avregistreras från folkbokföringen, t.ex. som utflyttad från landet (8 § första stycket 2).

Vem som kan vara föräldrafullmaktshavare

6 § En föräldrafullmaktshavare ska vid tidpunkten för anmälan om föräldrafullmakten ha fyllt 18 år och vara folkbokförd i Sverige.

Fler än två personer får inte samtidigt vara föräldrafullmaktshavare för ett barn.

I paragrafen finns bestämmelser om vem och hur många som kan vara föräldrafullmaktshavare för ett barn. Övervägandena finns i avsnitt 14.9.5.

En föräldrafullmaktshavare ska, enligt *första stycket*, vid tidpunkten för anmälan ha fyllt 18 år och vara folkbokförd i Sverige. Den som vårdnadshavaren anmäler som föräldrafullmaktshavare ska också själv lämna sitt samtycke till anmälan (15 § första stycket). Endast en fysisk person kan vara föräldrafullmaktshavare (1 §) Till skillnad från vad som gäller när barnet flyttar utomlands upphör inte föräldrafullmakten om föräldrafullmaktshavaren senare avregistreras från folkbokföringen som utflyttad.

Av *andra stycket* framgår att det inte samtidigt får vara fler än två personer som är föräldrafullmaktshavare för ett barn. Om det inträffar att en tredje person anmäls som föräldrafullmaktshavare ska anmälan därför avvisas.

Några ytterligare krav ställs inte i fråga om vem som kan vara föräldrafullmaktshavare. Däremot har vårdnadshavaren ett ansvar att bevaka hur en föräldrafullmakt används och vid behov återkalla den. Föräldrafullmakten är en fråga som rör barnets personliga angelägenheter och som vårdnadshavaren därför har både en rätt och en skyldighet att bestämma om (6 kap. 11 § föräldrabalken), dock med de begränsningar som följer av att barnet kan ha en självbestämmanderätt i frågor om föräldrafullmakter (se 15 § tredje stycket och 17 § andra stycket).

Hur en föräldrafullmakt träder i kraft

7 § En föräldrafullmakt träder i kraft när uppgift om föräldrafullmakten registreras i folkbokföringsdatabasen.

I paragrafen anges hur en föräldrafullmakt träder i kraft. Övervägandena finns i avsnitt 14.9.6.

En föräldrafullmakt träder i kraft när uppgift om föräldrafullmakten registreras i folkbokföringsdatabasen. När Skatteverket fattar beslut i enlighet med anmälan om föräldrafullmakten – dvs. när förutsättningar finns att bevilja anmälan – kan beslutet manifesteras genom åtgärden att registrera uppgift om föräldrafullmakten i folkbokföringsdatabasen. Det innebär att beslutet efter anmälan och föräldrafullmaktens ikraftträdande sammanfaller. Att beslutet gäller omedelbart, även om det överklagas, framgår av 13 § andra stycket.

Av 2 kap. 3 § första stycket 10 lagen (2001:182) om behandling av personuppgifter i Skatteverkets folkbokföringsverksamhet följer att uppgifter om föräldrafullmaktshavaren får behandlas i databasen.

Hur en föräldrafullmakt upphör

8 § En föräldrafullmakt upphör att gälla när
1. barnet fyller 18 år,
2. barnet avregistreras från folkbokföringen, eller
3. det sker en ändring i vårdnaden om barnet.

Första stycket 3 gäller inte när en av dem som har lämnat fullmakten blir ensam vårdnadshavare.

I paragrafen anges i vilka situationer en föräldrafullmakt upphör att gälla per automatik, utan en föregående anmälan till Skatteverket (jfr 9 §). Övervägandena finns i avsnitt 14.9.7.

I *första stycket* finns en uppräkning av de händelser som innebär att en föräldrafullmakt utan vidare upphör att gälla.

Enligt *första punkten* upphör föräldrafullmakten att gälla när barnet fyller 18 år. Vidare upphör den, enligt *andra punkten*, när barnet avregistreras från folkbokföringen. Bestämmelser om avregistrering från folkbokföringen finns i 19–22 §§ folkbokföringslagen (1991:481). Avregistrering från folkbokföringen blir aktuell bland annat om barnet flyttar utomlands. Eftersom föräldrafullmaktshavarens rätt är delegerad av vårdnadshavaren föreskrivs slutligen i *tredje punkten* att föräldrafullmakten upphör att gälla när det sker en ändring i vårdnaden om barnet (se dock andra stycket). Även i den situationen upphör föräldrafullmakten samtidigt som ändringen i vårdnaden sker. Det krävs alltså inte att ändringen i vårdnaden har fått genomslag i folkbokföringsdatabasen. I stället upphör föräldrafullmakten när socialnämnden godkänner ett avtal om vårdnaden (6 kap. 6 § föräldra-

balken), en domstol meddelar ett interimistiskt beslut om vårdnaden (6 kap. 20 § föräldrabalken) eller ett slutligt avgörande om vårdnaden får laga kraft eller meddelas och det genom avgörandet har förordnats om omedelbar verkställighet (se 17 kap. 14 § rättegångsbalken).

Om en ändring i vårdnaden innebär att en av dem som har lämnat föräldrafullmakten blir ensam vårdnadshavare följer dock av *andra stycket* att föräldrafullmakten består. Behörigheten enligt föräldrafullmakten kan i den situationen fortfarande härledas till den som har lämnat fullmakten. Om den kvarvarande vårdnadshavaren inte vill att föräldrafullmakten ska kvarstå får han eller hon i stället återkalla föräldrafullmakten (se 9 och 16 §§).

När en föräldrafullmakt upphör ska Skatteverket i vissa fall skicka en underrättelse om detta till barnets vårdnadshavare och den som har varit föräldrafullmaktshavare (5 § förordningen om föräldrafullmakter).

9 § En föräldrafullmakt upphör även att gälla om den återkallas av vårdnadshavaren. Detsamma gäller om föräldrafullmaktshavaren eller, om barnet har fyllt 12 år, barnet självt gör en anmälan enligt 17 §.

I fall som avses i denna paragraf upphör föräldrafullmakten att gälla när det förhållandet registreras i folkbokföringsdatabasen.

I paragrafen finns bestämmelser om när en föräldrafullmakt upphör efter återkallelse eller anmälan om upphörande. Övervägandena finns i avsnitt 14.9.7.

Av *första stycket* framgår att en föräldrafullmakt upphör att gälla om den återkallas av vårdnadshavaren. Av 16 § framgår att en återkallelse anmäls till Skatteverket. En föräldrafullmakt upphör också om föräldrafullmaktshavaren eller, om barnet har fyllt 12 år, barnet självt gör en anmälan om att fullmakten ska upphöra (se vidare kommentaren till 17 §). När en sådan anmälan eller en återkallelse kommer in till Skatteverket ska myndigheten fatta beslut utan föregående kommunikation. Beslutet gäller omedelbart (13 § andra och tredje styckena).

På motsvarande sätt som när en föräldrafullmakt träder i kraft kan Skatteverkets beslut komma till uttryck genom åtgärden i folkbokföringsdatabasen; i det här fallet registreringen av uppgiften att föräldrafullmakten har upphört. Enligt *andra stycket* är det vid den tidpunkten som föräldrafullmakten upphör att gälla.

När en föräldrafullmakt upphör ska Skatteverket i vissa fall skicka en underrättelse om detta till barnets vårdnadshavare och den som har varit föräldrafullmaktshavare (5 § förordningen om föräldrafullmakter).

Föräldrafullmaktshavarens ansvar vid fullgörande av uppdraget

10 § Föräldrafullmaktshavaren ska fullgöra uppdraget i enlighet med barnets bästa och i takt med barnets stigande ålder och utveckling ta allt större hänsyn till barnets synpunkter och önskemål.

Föräldrafullmaktshavaren ska även följa instruktioner från vårdnadshavaren och, om det är möjligt, samråda med honom eller henne i viktiga frågor. Föräldrafullmaktshavaren får dock avvika från en lämnad instruktion om det är nödvändigt för att fullgöra skyldigheten enligt första stycket och vårdnadshavarens godkännande inte kan inhämtas utan olägenhet.

Paragrafen innehåller grundläggande utgångspunkter för föräldrafullmaktshavarens fullgörande av uppdraget. Övervägandena finns i avsnitt 14.9.11.

Föräldrafullmaktshavaren ska, enligt *första stycket*, fullgöra uppdraget i enlighet med barnets bästa och i takt med barnets stigande ålder och utveckling ta allt större hänsyn till barnets synpunkter och önskemål. Bestämmelsen är utformad med 6 kap. 11 § föräldrabalken som förebild. Att föräldrafullmaktshavaren ska fullgöra uppdraget i enlighet med barnets bästa innebär att han eller hon – i likhet med en vårdnadshavare – alltid ska sätta barnet främst. Bestämmelsen markerar också att barnets intressen är självständiga. Föräldrafullmaktshavaren har inte endast en lojalitetsplikt mot fullmaktsgivaren (vårdnadshavaren), utan även mot barnet.

Att agera i enlighet med barnets bästa är naturligtvis inte detsamma som att göra som barnet vill. Som anges ovan ska föräldrafullmaktshavaren däremot – precis som en vårdnadshavare – i takt med barnets stigande ålder och utveckling ta allt större hänsyn till barnets synpunkter och önskemål. I skyldigheten ingår att föräldrafullmaktshavaren måste ge barnet möjlighet att uttrycka sina åsikter (jfr SOU 2020:63 s. 558).

Samtidigt får föräldrafullmaktshavaren inte träda tillbaka från sitt ansvar i alltför stor utsträckning och låta barnet självt bestämma i en omfattning som barnet inte är moget för. Föräldrafullmaktshavaren

måste, liksom vårdnadshavaren, ingripa om barnet kan komma till skada eller om barnet visar sig inte vara moget att självt fatta beslut (jfr prop. 1981/82:168 s. 72).

Om föräldrafullmaktshavaren bortser från barnets bästa vid utövandet av uppdraget kan vårdnadshavaren inte förhålla sig passiv. Föräldrafullmakten förändrar inte det förhållandet att barnets vårdnadshavare bär det grundläggande ansvaret för barnets personliga angelägenheter och har en skyldighet att se till att barnets behov av bland annat omvårdnad, trygghet och en god fostran blir tillgodosedda (6 kap. 1 § och 2 § andra stycket föräldrabalken).

Av *andra stycket* första meningen framgår att föräldrafullmaktshavaren även ska följa instruktioner från vårdnadshavaren och, om det är möjligt, samråda med honom eller henne i viktiga frågor. Det ligger i uppdragets natur att en föräldrafullmaktshavare har ett stort utrymme att handla efter eget omdöme. I likhet med vad som i allmänhet gäller för ett fullmaktsförhållande har samtidigt föräldrafullmaktshavaren en lojalitetsplikt mot fullmaktsgivaren, dvs. vårdnadshavaren. Föräldrafullmaktshavaren ska därför följa de instruktioner som vårdnadshavaren lämnar. En instruktion som innebär att föräldrafullmaktshavarens handlingsutrymme minskar i något visst avseende är att anse som en inskränkning av befogenheten (jfr 11 § första stycket lagen [1915:218] om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område). Föräldrafullmaktshavaren är alltid underordnad vårdnadshavaren och kan därför inte handla i strid med vårdnadshavarens vilja. Om barnet står under vårdnad av två vårdnadshavare innebär detta att föräldrafullmaktshavaren inte får handla i enlighet med en vårdnadshavares vilja om det samtidigt står i konflikt med den andra vårdnadshavarens uppfattning. Även i en sådan situation är befogenheten inskränkt, eftersom fullmakten principiellt vilar på vårdnadshavarnas gemensamma delegation av bestämmanderätt.

Uppdragsförhållandet är sådant att det normalt kan förutsättas att det finns ett övergripande samarbete och en dialog mellan föräldrafullmaktshavaren och barnets vårdnadshavare. I första meningens andra led finns det också ett uttryckligt krav på samråd med vårdnadshavaren. Kravet på samråd innebär en vidare skyldighet än att bara lämna information till vårdnadshavaren. Med samråd avses ett meningsutbyte där ett samförstånd förhoppningsvis kan uppnås. I annat fall är det vårdnadshavarens mening som har företräde och

som föräldrafullmaktshavaren, i enlighet med sin lojalitetsplikt, har att rätta sig efter.

Kravet på samråd gäller endast när samråd är möjligt. Av betydelse är främst hur snabbt ett beslut måste fattas och när vårdnadshavaren kan förväntas vara tillgänglig för diskussion. Ju mer ingripande en fråga är för barnet, desto större anledning finns det för föräldrafullmaktshavaren att avvakta med beslutet till dess att samråd kan ske. Om föräldrafullmaktshavarens behörighet att fatta beslut följer av 2 § andra stycket är situationen emellertid per definition sådan att samråd inte krävs.

Vidare gäller samrådsskyldigheten endast i viktiga frågor. Vad som är en viktig fråga skiljer sig åt beroende på barnets ålder och varierar dessutom från familj till familj. Föräldrafullmaktshavaren bör därför vara lyhörd för vilka frågor som i det enskilda fallet är av störst betydelse för barnet.

Frågor som faller utanför den dagliga omsorgen om barnet bör emellertid alltid anses som viktiga frågor (se även kommentaren till 2 §). Samtidigt kan det också handla om sådana beslut som visserligen faller inom den dagliga omsorgen, men som ändå inte kan anses som rutinmässiga. Detta gäller inte minst inom sådana områden som typiskt sett är av särskild betydelse under ett barns uppväxt, t.ex. frågor om barnets hälsa eller skolgång.

Ett beslut behöver inte nödvändigtvis ha några mer långtgående konsekvenser för att frågan ska anses som viktig. Även ett sådant beslut kan falla inom samrådsskyldigheten om ett liknande beslut inte har behövt fattas vid något tidigare tillfälle. Omvänt kan ett beslut som generellt sett omfattas av kravet på samråd falla utanför den skyldigheten om liknande beslut redan har fattats vid andra tillfällen och det därför är känt för föräldrafullmaktshavaren vilken inställning vårdnadshavaren har. För att kravet på samråd ska bortfalla i en sådan situation måste det likväl krävas att beslutet inte har alltför långtgående verkningar.

Kravet på samråd ska uppfattas som en allmän förhållningsregel utan någon direkt sanktion (jfr 11 §).

Enligt andra stycket andra meningen får föräldrafullmaktshavaren avvika från vårdnadshavarens instruktion om det är nödvändigt för att fullgöra skyldigheten att agera i enlighet med barnets bästa och vårdnadshavarens godkännande inte kan inhämtas utan olägenhet. Undantaget ger föräldrafullmaktshavaren utrymme att agera efter

eget omdöme om det visar sig att en lämnad instruktion inte kan följas av hänsyn till barnets bästa.

Föräldrafullmaktshavaren har en bred bedömningsmarginal när det gäller frågan om huruvida det av hänsyn till barnets bästa är motiverat att frångå givna instruktioner. I det praktiska livet måste föräldrafullmaktshavaren vara oförhindrad att själv fatta beslut om vårdnadshavarens instruktioner på grund av exempelvis nya omständigheter framstår som överspelade eller annars olämpliga att fullfölja. I första hand ska föräldrafullmaktshavaren i en sådan situation söka nytt samråd med vårdnadshavaren. Rätten att avvika från vårdnadshavarens instruktioner inträder dock redan om vårdnadshavarens godkännande inte kan inhämtas utan olägenhet. Avsikten är att föräldrafullmaktshavaren inte ska behöva göra några större ansträngningar för att komma i kontakt med vårdnadshavaren och ta reda på dennes uppfattning innan föräldrafullmaktshavaren i stället får fatta ett nytt beslut efter eget omdöme.

Lojalitetsplikten mot vårdnadshavaren innebär däremot att föräldrafullmaktshavaren – om vårdnadshavaren lämnar en ny instruktion – inte får handla i strid med denna, även om föräldrafullmaktshavaren anser att barnets bästa kräver ett annat agerande. Om föräldrafullmaktshavaren anser att vårdnadshavarens instruktion är oförenlig med barnets bästa får han eller hon i stället avstå från att handla. Instruktionen innebär likväl en inskränkning av föräldrafullmaktshavarens befogenhet.

Av 11 § framgår att föräldrafullmaktshavaren ytterst kan bli skadeståndsskyldig om han eller hon orsakar vårdnadshavaren skada under fullgörandet av uppdraget. Om föräldrafullmaktshavaren orsakar barnet skada kan en skadeståndsskyldighet följa av allmänna utomobligatoriska regler (se främst 2 kap. skadeståndslagen [1972:207]).

11 § Föräldrafullmaktshavaren är skyldig att ersätta den skada som han eller hon uppsåtligen eller av vårdslöshet har orsakat vårdnadshavaren.

I paragrafen regleras en föräldrafullmaktshavares skadeståndsansvar i förhållande till vårdnadshavaren. Övervägandena finns i avsnitt 14.9.11.

En föräldrafullmaktshavare kan enligt paragrafen bli skadeståndsskyldig för skador som orsakas uppsåtligen eller av oaktsamhet. Bestämmelsen är utformad med 17 kap. 5 § föräldrabalken som förebild.

Avsikten är inte att skadeståndsansvar ska komma i fråga annat än i undantagsfall. En vårdnadshavare som är missnöjd med hur föräldrafullmaktshavaren har skött sitt uppdrag får i de allra flesta nöja sig med att återkalla föräldrafullmakten. Det ligger i uppdragets natur att föräldrafullmaktshavaren har stora möjligheter att agera efter eget omdöme utan att riskera ett rättsligt ansvar. Exempelvis bör det i regel inte anses som en ansvarsgrundande oaktsamhet om föräldrafullmaktshavaren gör en felaktig bedömning i fråga om huruvida det av hänsyn till barnets bästa är nödvändigt att frångå vårdnadshavarens instruktioner (se vidare kommentaren till 10 §).

Med skada avses endast ekonomisk skada. Sådan skada torde föräldrafullmaktshavaren endast i undantagsfall kunna orsaka för vårdnadshavaren. Tänkbara exempel på situationer där en skadeståndsskyldighet trots allt kan bli aktuell är om föräldrafullmaktshavaren överskrider sin befogenhet eller underlåter att förmedla nödvändig information till vårdnadshavaren och genom agerandet eller underlåtenheten orsakar onödiga utgifter för vårdnadshavaren.

Vid bedömningen av om en viss handling eller underlåtenhet är att anse som oaktsam är det – i likhet med vad som allmänt gäller vid en sådan prövning – av betydelse vilka normer som gäller för den ifrågasatta handlingen eller underlåtenheten. Av särskild betydelse i det här sammanhanget är samtidigt skyldigheten enligt 10 § första stycket att fullgöra uppdraget i enlighet med barnets bästa. Om föräldrafullmaktshavaren har handlat på ett sätt som framstår som rimligt med hänsyn till den skyldigheten innebär det att det i regel finns anledning att lägga mindre vikt vid eventuella överträdelser av andra förhållningsregler.

12 § Om en rättshandling som föräldrafullmaktshavaren har vidtagit med åberopande av föräldrafullmakten, på grund av brist i behörigheten inte blir bindande, är föräldrafullmaktshavaren skyldig att ersätta en godtroende tredje man den skada som denne därigenom orsakas. Detta gäller dock inte, om rättshandlingen saknar bindande verkan mot vårdnadshavaren till följd av någon särskild omständighet, som föräldrafullmaktshavaren inte kände till och som tredje man inte med fog kunde förutsätta att föräldrafullmaktshavaren skulle känna till.

I paragrafen regleras föräldrafullmaktshavarens skadeståndsansvar i förhållande till tredje man. Övervägandena finns i avsnitt 14.9.12.

Bestämmelserna har utformats med 17 kap. 6 § föräldrabalken som förebild, vilken i sin tur bygger på 25 § lagen (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område (avtalslagen).

Enligt huvudregeln, som anges i *första meningen*, är föräldrafullmaktshavaren skadeståndsskyldig gentemot en godtroende tredje man om en rättshandling som vidtas med åberopande av föräldrafullmakten inte blir bindande på grund av en brist i behörigheten. Att tredje man är i god tro innebär att han eller hon med fog har förlitat sig på föräldrafullmaktshavarens uppgifter om behörigheten. Föräldrafullmakten är emellertid en självständig fullmakt som tredje man har anledning att kontrollera genom att exempelvis begära att få se ett personbevis som visar vem som är föräldrafullmaktshavare. Vidare är det inte fråga om god tro i den mening som här avses om tredje man drar felaktiga slutsatser om vad den i lag angivna behörigheten innebär. Däremot kan skadeståndsansvaret aktualiseras om föräldrafullmaktshavaren använder föräldrafullmakten i något hänseende där behörigheten är inskränkt enligt 4 §. En sådan inskränkning kan tredje man normalt inte känna till. En annat exempel är om det helt nyligen har skett en ändring i vårdnaden som innebär att föräldrafullmakten har upphört att gälla och den tidigare föräldrafullmaktshavaren, med vetskap om att fullmakten har upphört, inte låtsas om detta vid kontakten med en tredje man som tidigare kontrollerat och förlitat sig på föräldrafullmakten.

Det är endast ekonomisk skada som kan ersättas med stöd av bestämmelsen. Vidare krävs att det finns ett orsakssamband mellan skadan och den rättshandling som har vidtagits med åberopande av föräldrafullmakten, men som inte har blivit bindande till följd av behörighetsbristen.

Enligt *andra meningen* inträder inte någon skadeståndsskyldighet om rättshandlingen saknar bindande verkan till följd av någon särskild omständighet som föräldrafullmaktshavaren inte kände till och som tredje man inte med fog kunde förutsätta att föräldrafullmaktshavaren skulle känna till. Ett tänkbart exempel på när undantagsregeln kan vara tillämplig är om föräldrafullmaktshavaren har vidtagit en rättshandling i mycket nära anslutning till en ändring i vårdnaden som medfört att föräldrafullmakten har upphört att gälla (se 8 §),

men som föräldrafullmaktshavaren varken har fått eller borde hunnit skaffa sig kännedom om.

Förfarandet hos Skatteverket

Allmänna bestämmelser

13 § Skatteverket beslutar i ärenden enligt denna lag.

Beslut enligt 15–17 §§ gäller omedelbart.

Beslut enligt 16–17 §§ fattas utan föregående kommunikation med annan part.

I paragrafen finns bestämmelser om beslutande myndighet i ärenden om föräldrafullmakter, tidpunkten för besluts giltighet och undantag från kommunikation med annan part. Övervägandena finns i avsnitt 14.9.3, 14.9.6 och 14.9.7.

I *första stycket* anges att Skatteverket beslutar i ärenden enligt lagen om föräldrafullmakter. Tre ärenden förekommer enligt lagen: anmälan om föräldrafullmakt (15 §), återkallelse av föräldrafullmakt (16 §) och anmälan om upphörande av föräldrafullmakt (17 §). Att Skatteverkets beslut får överklagas till allmän förvaltningsdomstol framgår av 18 §.

Vid handläggningen hos Skatteverket gäller bestämmelserna i förvaltningslagen (2017:900). I paragrafen finns dock ett par avvikande bestämmelser som har företräde framför den lagen (jfr 4 § förvaltningslagen).

Enligt *andra stycket* gäller Skatteverkets beslut i ovannämnda ärenden omedelbart. Ett beslut får alltså verkställas även om det inte har fått laga kraft. När ett beslut inte går sökanden emot kan därför beslut och verkställighet ske samtidigt genom Skatteverkets åtgärd i folkbokföringsdatabasen, dvs. att uppgift om föräldrafullmakten eller dess upphörande registreras (se även kommentarerna till 7 och 9 §§).

I *tredje stycket* finns en bestämmelse om att Skatteverket – vid återkallelse och anmälan om upphörande av föräldrafullmakt – fattar beslut utan föregående kommunikation med annan part. I ett ärende om anmälan om föräldrafullmakt finns inte någon motpart till vårdnadshavaren. I ett ärende om återkallelse eller anmälan om upphörande av föräldrafullmakt är det inte uteslutet att barnets vårdnadshavare i vissa fall kan inta ställning som part. Det ska i sådana fall

inte ske någon kommunikation med vårdnadshavaren innan Skatteverket fattar beslut med anledning av återkallelsen eller anmälan om upphörande. Detta gäller även när barnet står under vårdnad av två vårdnadshavare och en av dem ensam återkallar föräldrafullmakten (se vidare kommentaren till 16 §). I samtliga ärendetyper kan Skatteverket således fatta beslut med anledning av sökandens anmälan utan att först låta någon annan yttra sig över anmälan. En annan sak är att det vid en anmälan om föräldrafullmakt krävs samtycke från den som anmäls som föräldrafullmaktshavare och i vissa fall även från barnet (15 §).

14 § En anmälan eller återkallelse enligt 15–17 §§ ska vara skriftlig. Ett samtycke enligt 15 § första eller tredje stycket ska också lämnas skriftligen.

Paragrafen innehåller en regel om att vissa anmälningar och samtycken enlig lagen ska lämnas skriftligen. Övervägandena finns i avsnitt 14.9.8 och 14.9.9.

Enligt *första meningen* gäller ett skriftlighetskrav för anmälan om föräldrafullmakt, återkallelse av föräldrafullmakt och anmälan om upphörande av föräldrafullmakt. Det är således inte möjligt att göra sådana framställningar muntligen. Närmare bestämmelser om de olika formerna av anmälan finns i 15–17 §§.

För att säkerställa dokumentationen av de samtycken som krävs vid en anmälan om föräldrafullmakt föreskrivs i *andra meningen* att även dessa ska lämnas skriftligen. Hänvisningen i bestämmelsen omfattar för det första det samtycke som måste lämnas av den som enligt anmälan ska vara föräldrafullmaktshavare (15 § första stycket). För det andra omfattas barnets samtycke, vilket som huvudregel krävs om barnet har fyllt 12 år (15 § tredje stycket).

Anmälan om föräldrafullmakt

15 § En anmälan om föräldrafullmakt får göras av vårdnadshavaren. Av anmälan ska det framgå vem som ska vara föräldrafullmaktshavare. Den personen ska även lämna sitt samtycke till anmälan.

Om barnet står under vårdnad av två vårdnadshavare ska de göra en gemensam anmälan.

Om barnet har fyllt 12 år får en anmälan om föräldrafullmakt inte göras utan barnets samtycke, utom i de fall barnet är varaktigt förhindrat att lämna samtycke till följd av en psykisk sjukdom eller något annat liknande förhållande.

I paragrafen finns bestämmelser om anmälan om föräldrafullmakt. Övervägandena finns i avsnitt 14.9.8.

Av *första stycket* första meningen framgår att en anmälan om föräldrafullmakt får göras av barnets vårdnadshavare. Det finns inte någon annan som är behörig att göra en sådan anmälan. Vidare anges i andra meningen att det av anmälan måste framgå vem som ska vara föräldrafullmaktshavare. Personen måste kunna identifieras med namn och personnummer. Vem som kan utses till föräldrafullmaktshavare framgår i huvudsak av 6 §. I tredje meningen finns en regel om att föräldrafullmaktshavaren ska lämna sitt samtycke till anmälan. Samtycket ska lämnas i samband med anmälan. Det krävs att samtycket – liksom själva anmälan – lämnas skriftligen (14 §).

Om barnet står under vårdnad av två vårdnadshavare måste vårdnadshavarna vara överens om att lämna föräldrafullmakt för att det ska kunna ske. Således föreskrivs i *andra stycket* att det i sådana situationer krävs en gemensam anmälan från vårdnadshavarna. Om sökanden helt nyligen har fått ensam vårdnad kan behörigheten att ensam anmäla en föräldrafullmakt behöva visas med en bestyrkt kopia av det avtal eller avgörande som tillerkänner sökanden ensam vårdnad.

Om en anmälan om föräldrafullmakt avser ett barn som har fyllt 12 år, ska barnet, enligt *tredje stycket*, som huvudregel lämna sitt samtycke till anmälan. Även barnets samtycke ska lämnas skriftligen (14 §). Det är viktigt att barnet får relevant information av vårdnadshavaren innan samtycke lämnas. Vårdnadshavaren bör förklara vad föräldrafullmakten innebär och vilken rätt den ger föräldrafullmaktshavaren. Det är angeläget att barnet förstår vad syftet med föräldrafullmakten är och varför den lämnas. Sådan information – anpassad efter barnets ålder och mognad – bör även lämnas om barnet inte har fyllt 12 år. Vårdnadshavaren har ett grundläggande ansvar att vid vårdnadens utövande ta allt större hänsyn till barnets synpunkter och önskemål i takt med barnets stigande ålder och utveckling (6 kap. 11 § föräldrabalken). Således ska vårdnadshavaren när han eller hon överväger att anmäla en föräldrafullmakt ta hänsyn till barnets åsikt även när barnet är yngre än 12 år.

Samtycke från ett barn som har fyllt 12 år kan endast underlåtas om barnet är varaktigt förhindrat att lämna samtycke till följd av psykisk sjukdom eller något annat liknande förhållande. Samma undantag från kravet på samtycke gäller vid adoption (4 kap. 7 § andra stycket föräldrabalken) och i mål och ärenden enligt lagen (2016:1013) om personnamn (46 § i den lagen). Med ”något annat liknande förhållande” avses exempelvis fysisk sjukdom eller resultatet av sådan sjukdom. Undantaget är avsett att tillämpas restriktivt. Ett hinder att lämna samtycke får inte vara övergående och ska i allmänhet styrkas genom läkarintyg (se t.ex. prop. 2015/16:180 s. 134).

Vid sidan av kraven enligt denna paragraf är det följande förutsättningar som ska vara uppfyllda för att en anmälan om föräldrafullmakt ska kunna beviljas och uppgift om föräldrafullmakten registreras:

– föräldrafullmaktshavaren är en fysisk person (1 §),
– barnet är folkbokfört i Sverige (5 §),
– föräldrafullmaktshavaren har fyllt 18 år och är folkbokförd i Sverige (6 § första stycket), samt
– det finns inte någon eller endast en föräldrafullmaktshavare sedan tidigare (6 § andra stycket).

Av 13 § andra stycket följer att Skatteverkets beslut gäller omedelbart.

Återkallelse av en föräldrafullmakt

16 § En föräldrafullmakt får återkallas av vårdnadshavaren.

Om barnet står under vårdnad av två vårdnadshavare får en vårdnadshavare ensam återkalla en föräldrafullmakt.

I paragrafen finns bestämmelser om återkallelse av en föräldrafullmakt. Övervägandena finns i avsnitt 14.9.8.

En föräldrafullmakt får, enligt *första stycket*, återkallas av vårdnadshavaren. En återkallelse görs skriftligen till Skatteverket (13 och 14 §§). Om barnet står under vårdnad av två vårdnadshavare vilar föräldrafullmaktens fortsatta varaktighet på bådas samtycke. Därför föreskrivs i *andra stycket* att en vårdnadshavare ensam får återkalla en föräldrafullmakt. Om sökanden är behörig – dvs. att sökanden är

barnets vårdnadshavare – leder återkallelsen utan vidare till att Skatteverket registrerar i folkbokföringsdatabasen att föräldrafullmakten upphört att gälla, vilket också innebär att återkallelsen får verkan från den tidpunkten (9 §). En återkallelse av rätt sökande kan med andra ord inte få någon annan följd än att föräldrafullmakten upphör. Om barnet har två vårdnadshavare och endast en av dem står bakom återkallelsen ska Skatteverket därför fatta beslut utan föregående kommunikation med den andra vårdnadshavaren. Skatteverkets beslut gäller omedelbart (13 § andra och tredje styckena).

När en föräldrafullmakt upphör efter återkallelse ska Skatteverket skicka en underrättelse om detta till barnets vårdnadshavare och den som har varit föräldrafullmaktshavare, dock inte till den som underrättas om beslutet redan i egenskap av part (5 § förordningen om föräldrafullmakter).

Anmälan om upphörande av en föräldrafullmakt

17 § Föräldrafullmaktshavaren får göra en anmälan om att föräldrafullmakten ska upphöra.

En sådan anmälan får även göras av barnet, om barnet har fyllt 12 år.

I paragrafen anges att föräldrafullmaktshavaren eller, om barnet har fyllt 12 år, barnet självt får göra en anmälan om att föräldrafullmakten ska upphöra. Övervägandena finns i avsnitt 14.9.7 och 14.9.9.

Enligt *första stycket* får föräldrafullmaktshavaren göra en anmälan om att föräldrafullmakten ska upphöra. Vidare anges i *andra stycket* att en sådan anmälan även får göras av barnet, om barnet har fyllt 12 år. Anmälan om upphörande av en föräldrafullmakt ska göras skriftligen till Skatteverket (13 och 14 §§).

Barnets rätt till självbestämmande motsvarar det som gäller vid en anmälan om föräldrafullmakt (15 § tredje stycket). Vid en anmälan om upphörande av en föräldrafullmakt finns det dock inte något undantag som tar sikte på barnets hälsotillstånd. För att barnet ska vara behörig sökande krävs endast att barnet har fyllt 12 år vid tidpunkten när anmälan ges in.

I likhet med vad som gäller för en återkallelse av en föräldrafullmakt (se 16 §) leder även en anmälan enligt förevarande paragraf till att Skatteverket registrerar i folkbokföringsdatabasen att föräldrafullmakten har upphört att gälla och att detta får verkan från tid-

punkten för registreringen (9 §). Skatteverkets beslut gäller omedelbart och fattas utan föregående kommunikation med annan part (13 § andra och tredje styckena).

När en föräldrafullmakt upphör efter anmälan enligt denna paragraf ska Skatteverket skicka en underrättelse om detta till barnets vårdnadshavare och den som har varit föräldrafullmaktshavare, dock inte till den som underrättas om beslutet redan i egenskap av part (5 § förordningen om föräldrafullmakter).

Överklagande av Skatteverkets beslut

18 § Skatteverkets beslut i ärenden enligt 15–17 §§ får överklagas till allmän förvaltningsdomstol.

Beslutet överklagas till den förvaltningsrätt inom vars domkrets barnet var folkbokfört vid tidpunkten för beslutet. Om det inte finns någon behörig domstol, överklagas beslutet till Förvaltningsrätten i Stockholm.

Prövningstillstånd krävs vid överklagande till kammarrätten.

I paragrafen finns bestämmelser om överklagande av beslut i ärenden om föräldrafullmakter. Övervägandena finns i avsnitt 14.9.10.

Enligt *första stycket* får Skatteverkets beslut i ärenden enligt 15–17 §§ överklagas till allmän förvaltningsdomstol. Samtliga ärenden enligt lagen omfattas av bestämmelsen, dvs. anmälan om föräldrafullmakt (15 §), återkallelse av föräldrafullmakt (16 §) och anmälan om upphörande av föräldrafullmakt (17 §). Vem som har klagorätt framgår av 42 § förvaltningslagen (2017:900). Ett beslut får alltså överklagas av den som beslutet angår, om det har gått honom eller henne emot. Skatteverket intar enligt 7 a § förvaltningsprocesslagen (1971:291) ställning som motpart i domstolsprocessen.

Skatteverkets beslut överklagas enligt *andra stycket* första meningen till den förvaltningsrätt inom vars domkrets barnet var folkbokfört vid tidpunkten för beslutet. Överklagandet ska dock ges in till Skatteverket (43 § förvaltningslagen). Om det inte finns någon behörig domstol följer det av andra meningen att beslutet överklagas till Förvaltningsrätten i Stockholm. En föräldrafullmakt kan endast lämnas när barnet är folkbokfört i Sverige (5 §) och den upphör med automatik om barnet avregistreras från folkbokföringen (8 § första stycket 2). Bestämmelsen om reservforum blir därför i praktiken endast aktuell om överklagandet avser Skatteverkets beslut att avvisa

en anmälan om föräldrafullmakt med hänvisning till att barnet inte är folkbokfört i Sverige.

Enligt *tredje stycket* krävs prövningstillstånd vid överklagande till kammarrätten.

17.4 Förslaget till lag om ändring i rättegångsbalken

21 kap. Om den misstänkte och hans försvar

1 § Den misstänkte *har rätt att* själv föra sin talan. *Om den misstänkte inte har fyllt 18 år, ska* rätten, om det med hänsyn till brottets beskaffenhet eller *annars behövs*, höra *hans eller hennes vårdnadshavare*. *Vårdnadshavaren har också rätt att* föra den *omyndiges talan*.

Om den misstänkte *har* avlidit, *har* hans *eller hennes* efterlevande make, bröstarvinge, *förälder* eller syskon *rätt att* föra talan mot *en* dom *som fastställer* att den misstänkte *begått* gärningen.

Paragrafen innehåller bestämmelser om en misstänkts rätt att föra sin egen talan, när en vårdnadshavare ska höras och har rätt att föra talan för en misstänkt som inte har fyllt 18 år och en anhörigs rätt att föra talan när en misstänkt har avlidit. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.2.

I *andra stycket* byts ”fader” och ”moder” ut mot ”förälder” till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Vidare ersätts ”omyndig” med ”inte har fyllt 18 år”. Detta innebär inte någon ändring i sak.

Övriga ändringar är endast språkliga och redaktionella.

17.5 Förslaget till lag om ändring i ärvdabalken

2 kap. Om skyldemans arvsrätt

3 § *Om* inte arvlåtarens föräldrar, syskon eller syskons avkomlingar *lever*, tar *föräldrarnas föräldrar* arvet. Var och en ärver lika lott.

Om en *förälders förälder är* död, delar den dödes barn dennes lott. *Om* det *inte finns några* barn efter den döde, tar den *andra* av *den förälderns föräldrar* den dödes lott. Om även han eller hon är död men har efterlämnat barn, tar barnen den dödes lott. *Om* det *inte finns någon* arvinge på den sidan, går hela arvet till arvingarna på den andra sidan.

I paragrafen regleras den tredje arvsklassens arvsrätt. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.4.

I *första stycket* byts ”farföräldrar och morföräldrar” ut mot ”föräldrarnas föräldrar” till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Detta innebär inte någon ändring i sak.

I *andra stycket* byts ”farförälder eller morförälder” ut mot ”förälders förälder”. Vidare byts ”den andre av farföräldrarna eller morföräldrarna” ut mot ”den andra av den förälderns föräldrar”. Ändringarna är en följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken och innebär inte någon ändring i sak.

Till följd av ändringarna ovan tas det hittillsvarande tredje stycket bort.

Övriga ändringar är endast språkliga och redaktionella.

16 kap. Om preskription av rätt att taga arv eller testamente

3 a § *Om* vid någons död *föräldraskapet* till honom eller henne inte *är* fastställt och *föräldern* inte heller på annat sätt *är* känd för *någon* annan dödsbodelägare, boutredningsman eller den som sitter i boet, *ska* den som vill grunda arvsrätt på *föräldraskapet* göra sin rätt gällande inom tre månader från dödsfallet eller, om bouppteckningen förrättas senare, senast vid bouppteckningen.

Paragrafen innehåller en preskriptionsregel för en förälders rätt till arv när hans eller hennes föräldraskap inte är fastställt och inte heller på annat sätt är känt vid barnets död. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.2.

I paragrafen byts ”faderskapet” och ”fadern” ut mot ”föräldraskapet” och ”föräldern” till följd av bland annat de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Vidare görs ett tillägg om att preskriptionsregeln också ska tillämpas när ett föräldraskap inte är klarlagt. Ändringarna innebär att preskriptionsregeln kan tillämpas både i situationen när föräldraskapet för den av föräldrarna som inte har fött det avlidna barnet inte har fastställts genom bekräftelse eller dom och när det är oklart vem som har fött det avlidna barnet.

Till följd av ändringarna ovan tas det hittillsvarande andra stycket bort.

Övriga ändringar är endast språkliga och redaktionella.

17.6 Förslaget till lag om ändring i socialförsäkringsbalken

12 kap. Föräldrapenning

Rätten till föräldrapenning

Den förälder som har fött barnet

5 § *Den som ska föda barnet* har rätt till föräldrapenning från och med den sextionde dagen före den beräknade tidpunkten för barnets födelse.

Även om *den förälder som har fött barnet* inte har barnet i sin vård har *föräldern* rätt till föräldrapenning till och med den tjugonionde dagen efter förlossningsdagen.

Paragrafen innehåller särskilda bestämmelser om föräldrapenning för den förälder som har fött barnet. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.3.

I *första stycket* byts ”barnets mor” ut mot ”den som ska föda barnet” till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Detta innebär inte någon ändring i sak.

I *andra stycket* byts ”barnets mor” ut mot ”den förälder som har fött barnet” till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Detta innebär inte någon ändring i sak.

Övriga ändringar är endast språkliga.

13 kap. Tillfällig föräldrapenning

Tillfällig föräldrapenning vid barns födelse eller adoption

Rätten till förmånen

10 § *Den förälder som inte har fött barnet har rätt* till tillfällig föräldrapenning *om föräldern* avstår från förvärvsarbete i samband med sitt barns födelse för att

1. närvara vid förlossningen,
2. sköta hemmet, eller
3. vårda barn.

I paragrafen finns bestämmelser om rätten till föräldrapenning för den av föräldrarna som inte har fött barnet när föräldern avstår från förvärvsarbete i samband med sitt barns födelse. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.3.

I paragrafen byts ”far” ut mot ”den förälder som inte har fött barnet” till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Vidare tas andra stycket bort. Detta innebär inte någon ändring i sak.

Övriga ändringar är endast språkliga och redaktionella.

11 § I följande fall får Försäkringskassan besluta att en annan person som är försäkrad för tillfällig föräldrapenning och som i stället för en *förälder* avstår från sitt förvärvsarbete i samband med ett barns födelse ska ha rätt till tillfällig föräldrapenning för ändamål som anges i 10 §:

1. *Den förälder som har fött barnet är avliden.*

2. *Barnet har inte någon förälder som har rätt till tillfällig föräldrapenning enligt 10 §.*

3. Barnets *förälder* avstår från sin rätt till tillfällig föräldrapenning enligt 10 § och det skulle vara oskäligt att inte låta *föräldern* avstå.

4. Barnets *förälder* kan inte utnyttja sin rätt till tillfällig föräldrapenning enligt 10 §.

5. Barnets *förälder* kommer sannolikt inte att utnyttja sin rätt enligt 10 § på grund av kontaktförbud enligt lagen (1988:688) om kontaktförbud eller liknande eller på grund av andra särskilda omständigheter.

Paragrafen innehåller regler om rätten för någon annan att få tillfällig föräldrapenning när han eller hon, i stället för en förälder, avstår från sitt förvärvsarbete i samband med ett barns födelse. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.2 och 12.6.3.

Till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken byts de hittillsvarande uttrycken mor och far ut, vilket inte innebär någon ändring i sak.

I *första meningen* byts ”far eller mor” ut mot ”förälder”.

I *första punkten*, som motsvarar hittillsvarande andra punkten, byts ”barnets mor” ut mot ”den förälder som har fött barnet”.

I *andra punkten*, som motsvarar hittillsvarande första punkten, byts ”far” ut mot ”förälder”.

I *tredje*, *fjärde* och *femte punkterna* byts ”far” ut mot ”förälder”.

Övriga ändringar är endast redaktionella.

13 § Vid adoption eller när två personer enligt 6 kap. 10 a § föräldrabalken har förordnats att gemensamt utöva vårdnaden om ett barn gäller följande:

1. Rätt till tillfällig föräldrapenning enligt 10 § tillkommer båda adoptivföräldrarna eller de särskilt förordnade vårdnadshavarna.

2. Det som i 11 § föreskrivs om en *förälder* ska i stället gälla adoptivföräldrarna eller de särskilt förordnade vårdnadshavarna.

Paragrafen innehåller särskilda bestämmelser om föräldrapenning vid adoption. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.2.

I *andra stycket* byts ”far eller mor” ut mot ”förälder” till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Detta innebär inte någon ändring i sak.

16 kap. Vem får barnbidraget?

Särskilt förordnade vårdnadshavare

10 § För barn som står under vårdnad av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare gäller det som föreskrivs i 5–8 §§ om barnets förälder i stället barnets vårdnadshavare.

Paragrafen, som är ny, innehåller bestämmelser om vem som får barnbidraget när barnet står under vårdnad av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare gemensamt. Övervägandena finns i avsnitt 14.13.6.

När ett barn står under vårdnad av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare gäller, enligt den nya bestämmelsen, det som föreskrivs i 5–8 §§ om barnets föräldrar i stället barnets vårdnadshavare.

Bestämmelsen är utformad på samma sätt som 9 §, vilken är tillämplig när ett barn har två särskilt förordnade vårdnadshavare.

18 kap. Underhållsstödet

Allmänna bestämmelser om rätten till underhållsstöd

Barn hos särskilt förordnade vårdnadshavare

7 § Underhållsstöd och förlängt underhållsstöd lämnas även till ett barn som varaktigt bor och är folkbokfört hos

1. en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare som bor här i landet, eller
2. någon eller några som bor här i landet och som var särskilt förordnade vårdnadshavare för barnet, när det fyllde 18 år.

Det som i denna underavdelning föreskrivs om boförälder gäller då den eller de särskilt förordnade vårdnadshavarna. Bestämmelserna i 3, 8 och 9 a §§ tillämpas inte i dessa fall.

Underhållsstöd och förlängt underhållsstöd lämnas inte med stöd av denna paragraf när en särskilt förordnad vårdnadshavare bor tillsammans med barnets förälder.

I paragrafen finns bestämmelser om underhållsstöd och förlängt underhållsstöd för barn som bor tillsammans med särskilt förordnade vårdnadshavare. Övervägandena finns i avsnitt 14.13.6.

I *tredje stycket*, som är nytt, finns en regel om att underhållsstöd och förlängt underhållsstöd inte lämnas med stöd av förevarande paragraf när en särskilt förordnad vårdnadshavare bor tillsammans med barnets förälder.

Syftet med den nya bestämmelsen är att undvika att underhållsstöd betalas ut till den särskilt förordnade vårdnadshavaren när han eller hon bor tillsammans med en underhållsskyldig förälder. En sådan situation kan uppstå om en av barnets föräldrar har avlidit och den efterlevande föräldern efter ansökan får utöva gemensam vårdnad med sin make eller sambo, som i sådant fall är en särskilt förordnad vårdnadshavare (6 kap. 9 § andra stycket och 9 b § andra stycket föräldrabalken).

Undantag från rätten till underhållsstöd

Vägran att uppge föräldraskap

8 § Underhållsstöd lämnas inte om *den förälder som har fött barnet* är boförälder och uppenbarligen utan giltigt skäl låter bli att vidta eller medverka till åtgärder för att få föräldraskapet *för barnets andra förälder* fastställt.

I paragrafen anges vad som händer med underhållstödet när den förälder som har fött barnet är boförälder och inte vill medverka till åtgärder för att få föräldraskapet för barnets andra förälder fastställt. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.3.

I paragrafen byts ”barnets mor” och ”faderskapet eller föräldraskapet enligt föräldrabalken till barnet” ut mot ”den förälder som har fött barnet” och ”föräldraskapet för barnets andra förälder”. Detta innebär inte någon ändring i sak.

Övriga ändringar är endast språkliga och redaktionella.

19 kap. Bidragsskyldigas betalningsskyldighet mot Försäkringskassan

Betalningsskyldighet för underhållsstöd

Tillfälliga beslut om betalningsskyldighet

7 § Om underhållsstöd har lämnats och det pågår ett mål om fastställande av *föräldraskap* till barnet, får den som är instämd åläggas betalningsskyldighet, om det finns sannolika skäl för att *denne* är *förälder* till barnet. Ett beslut om betalningsskyldighet får dock inte meddelas om flera är instämda i målet.

I paragrafen anges förutsättningarna för tillfälliga beslut om betalningsskyldighet. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.2.

I paragrafen byts ”far” och ”faderskap” ut mot ”förälder” och ”föräldraskap” till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Vidare tas andra stycket bort. Ändringarna innebär att en tillämpning av paragrafen kan aktualiseras i alla mål om fastställande av föräldraskap. Föräldraskapet för den som har fött barnet följer av själva födandet och är därför i regel inte föremål för fastställande. Om det i ett undantagsfall inte är möjligt för Skatteverket att registrera föräldraskapet för den som har fött barnet, kan dock barnet föra en positiv fastställelsetalan om föräldraskapet enligt 13 kap. 2 § rättegångsbalken (se rättsfallet SvJT 1968 ref. s. 89, jfr rättsfallet NJA 2007 s. 684).

Övriga ändringar är endast språkliga.

Hävt föräldraskap

9 § Om betalningsskyldighet har fastställts slutligt för *någon* och *dennes föräldraskap* senare *hävs*, har *den bidragsskyldige* rätt att få tillbaka vad *denne* har betalat jämte ränta enligt 5 § räntelagen (1975:635) från varje betalningsdag.

I paragrafen finns regler om rätten till återbetalning när ett föräldraskap har hävts. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.2.

I paragrafen byts ”senare frias från faderskapet till barnet” ut mot ”föräldraskap senare hävs” till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Vidare tas andra stycket bort. Ändringarna innebär att en tillämpning av paragrafen kan aktualiseras oavsett vilken typ av föräldraskap som hävs. Föräldraskapet för den som har fött barnet följer av själva födandet och är därför i regel inte föremål för fastställande eller hävande. Om det i ett undantagsfall har gjorts en felaktig bedömning av vem som har fött barnet och fel person därför har registrerats som barnets förälder, finns det i regel förutsättningar för Skatteverket att ändra uppgiften. Om Skatteverket inte kan ändra uppgiften, är det dock möjligt att föra en negativ fastställelsetalan om föräldraskapet enligt 13 kap. 2 § rättegångsbalken (se rättsfallet NJA 2007 s. 684).

Övriga ändringar är endast språkliga och redaktionella.

Eftergift

46 § Försäkringskassan får på ansökan av den bidragsskyldige helt eller delvis efterge fordran i fråga om betalningsskyldighet, som avser tid före den dag då *den bidragsskyldiges föräldraskap* till ett barn har fastställts genom bekräftelse eller dom, om det finns synnerliga skäl.

I paragrafen finns regler om eftergift av fordran. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.2.

I paragrafen byts ”faderskap” ut mot ”föräldraskap” till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Ändringen innebär att Försäkringskassan får efterge fordran om betalningsskyldighet för tid före den dag då den bidragsskyldiges föräldraskap till ett barn har fastställts, oavsett vilken typ av föräldraskap det handlar om. Föräldraskapet för den som har fött barnet följer dock av själva födandet och är därför i regel inte föremål för fastställande (se vidare kommentaren till 7 §).

Övriga ändringar är endast språkliga och redaktionella.

60 kap. Pensionsgrundande belopp

Pensionsgrundande belopp för barnår

24 § Om anmälan enligt 23 § inte görs ska det pensionsgrundande beloppet för barnår tillgodoräknas den av föräldrarna som, för det år beloppet avser, har lägst pensionsunderlag enligt 61 kap. 5 §.

Om ingen av föräldrarna *har* något pensionsunderlag för det året eller *om* de *har* lika högt underlag, ska det pensionsgrundande beloppet tillgodoräknas *den förälder som har fött barnet. Har ingen av föräldrarna fött barnet ska det pensionsgrundande beloppet tillgodoräknas kvinnan, om föräldrarna är av olika kön, eller den äldre av dem, om* föräldrarna är av samma kön.

I paragrafen anges vem av föräldrarna som ska tillgodoräknas det pensionsgrundande beloppet för barnår när föräldrarna inte gör någon anmälan om detta. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.3.

Andra stycket, som innehåller en hjälpregel som träder in när föräldrarna inte har gjort någon anmälan om vem som ska tillgodoräknas det pensionsgrundande beloppet för barnår och föräldrarna antingen inte har något pensionsunderlag för det året eller har lika högt underlag, ändras till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Ändringarna innebär att den av föräldrarna som har fött barnet ska tillgodoräknas det pensionsgrundande beloppet, oavsett om föräldrarna är av olika eller samma kön. Har ingen av föräldrarna fött barnet ska det pensionsgrundande beloppet tillgodoräknas kvinnan om föräldrarna är av olika kön, och den äldre av dem om föräldrarna är av samma kön.

Övriga ändringar är endast språkliga och redaktionella.

Vem som likställs med *den förälder som har fött barnet*

28 § Vid tillämpningen av bestämmelserna i 24 § likställs en kvinna som är särskilt förordnad vårdnadshavare eller blivande adoptivförälder med *den förälder som har fött barnet*.

I paragrafen anges vem som ska likställas med den förälder som har fött barnet vid tillämpningen av reglerna om tillgodoräknande av det pensionsgrundande beloppet för barnår. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.3.

I paragrafen byts ”mor” ut mot ”den förälder som har fött barnet” till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Detta innebär inte någon ändring i sak.

Hävt föräldraskap

29 § För *den* som *är förälder* till ett barn *på grund av äktenskap* eller vars *föräldraskap* har fastställts genom bekräftelse eller dom, men som genom senare dom som har *fått* laga kraft har *fått sitt föräldraskap hävt* gäller följande. För tiden innan den sistnämnda domen har *fått* laga kraft ska *personen* anses som barnets *förälder* vid tillämpning av bestämmelserna om pensionsgrundande belopp för barnår.

I paragrafen anges hur reglerna om pensionsgrundande belopp för barnår ska tillämpas när ett föräldraskap hävs. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.3.

Paragrafen ändras till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken, bland annat byts ”far” ut mot ”förälder” och andra stycket tas bort. Ändringarna innebär att den som har presumerats vara förälder till ett barn (föräldraskapspresumtionen) eller som har fastställts vara barnets förälder genom bekräftelse eller dom och som senare får sitt föräldraskap hävt, ska – tills domen har fått laga kraft – anses som barnets förälder vid tillämpning av reglerna om pensionsgrundande belopp för barnår. Föräldraskapet för den som har fött barnet följer av själva födandet och är därför i regel inte föremål för fastställande eller hävande. Om ett sådant föräldraskap i ett undantagsfall först har fastställts av domstol efter en fastställelsetalan enligt 13 kap. 2 § rättegångsbalken (se rättsfallet SvJT 1968 ref. s. 89, jfr rättsfallet NJA 2007 s. 684) och sedan, efter beviljad resning, hävs, är dock paragrafen tillämplig.

Övriga ändringar är endast språkliga och redaktionella.

17.7 Förslaget till lag om upphävande av lagen (1955:469) angående omreglering av vissa ersättningar enligt lagen den 17 juni 1916 (nr 235) om försäkring för olycksfall i arbete m.m.

Genom förevarande lag upphävs lagen (1955:469) angående omreglering av vissa ersättningar enligt lagen den 17 juni 1916 (nr 235) om försäkring för olycksfall i arbete m.m. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.1.

17.8 Förslaget till lag om ändring i lagen (1958:642) om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap

Lagen byter namn till lagen om rättsgenetisk undersökning vid utredning av föräldraskap. Det införs en ny bestämmelse om rättsgenetisk undersökning när det inte är känt eller oklart vem som har fött ett barn.

1 § I denna lag finns bestämmelser om rättsgenetisk undersökning vid utredning av *föräldraskap* enligt föräldrabalken.

En sådan undersökning får endast innefatta provtagning som kan ske utan nämnvärt men.

Paragrafen anger lagens tillämpningsområde. Övervägandena finns i avsnitt 12.4.3, 12.4.4 och 12.4.5.

I *första stycket* byts ”faderskap” ut mot ”föräldraskap”. Ändringen innebär att lagens tillämpningsområde utvidgas till att omfatta både rättsgenetisk undersökning vid utredning av föräldraskap för den av föräldrarna som inte har fött barnet (2 och 3 §§) och rättsgenetisk undersökning vid utredning av vem som har fött barnet (4 §).

2 § I mål om fastställande *eller hävande* av *föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet* får rätten på begäran av någon av parterna eller när det annars behövs besluta om en rättsgenetisk undersökning. Beslutet får avse barnet, *den förälder som har fött barnet* samt, i mål om fastställande av *föräldraskap*, den mot vilken talan förs, *och i mål om hävande av föräldraskap, den vars föräldraskap talan avser*. Om det finns anledning att anta att

någon annan *kan vara förälder till* barnet, får beslutet avse också *denne*. Innan ett beslut enligt detta stycke meddelas, ska den som beslutet skulle avse ges tillfälle att yttra sig.

Om den som talan om fastställande av *föräldraskap* avser är avliden, får rätten besluta att en rättsgenetisk undersökning ska göras med hjälp av humanbiologisk vävnad från den avlidne. Ett sådant beslut får meddelas endast om det finns anledning att anta att *den avlidne kan vara förälder till* barnet och skälen för åtgärden uppväger det intrång eller men i övrigt som åtgärden innebär i förhållande till den frid som bör tillkomma den avlidne eller för något annat motstående intresse.

Ett beslut om rättsgenetisk undersökning enligt andra stycket får överklagas särskilt. Beslutet får dock verkställas omedelbart, om inte annat beslutas av högre rätt.

Paragrafen innehåller bestämmelser om rättsgenetisk undersökning i mål om fastställande och hävande av föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet. Övervägandena finns i avsnitt 12.4.3.

Första stycket ändras så att paragrafen omfattar alla fall när frågan om rättsgenetisk undersökning uppkommer i ett mål om fastställande eller hävande av föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet. Kravet på att det har framkommit nya omständigheter för att domstolen ska kunna besluta om en rättsgenetisk undersökning sedan ett föräldraskap har fastställts genom bekräftelse tas bort (jfr hittillsvarande 3 § första stycket). Domstolen får i ett mål om hävande av ett bekräftat eller presumerat föräldraskap besluta om en rättsgenetisk undersökning om någon av parterna begär det eller det annars behövs. Beslutet får avse barnet, den förälder som har fött barnet och den vars föräldraskap talan avser. I ett mål om fastställande av föräldraskap får beslutet, förutom barnet och den förälder som har fött barnet, avse den mot vilken talan förs. Om det i ett mål om fastställande eller hävande av föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet finns anledning att anta att någon annan kan vara förälder, får beslutet avse också denne. Att det ska finnas anledning att anta att personen kan vara förälder till barnet innebär att provtagningen kan avse både den som har haft samlag med den förälder som har fött barnet under den tid då barnet kan ha tillkommit och den som har bidragit med sina spermier till en assisterad befruktning som har genomförts på den förälder som har fött barnet under den tid då barnet kan ha tillkommit. Provtagningen kan dock inte avse den som har donerat spermier enligt 6 eller 7 kap. lagen

(2006:351) om genetisk integritet m.m. eller till en behörig inrättning i utlandet när mottagaren av spermierna var någon annan än donatorns make eller sambo. En sådan person kan inte fastställas som förälder till barnet genom dom (1 kap. 6 § andra stycket föräldrabalken).

Ändringen i *andra stycket* innebär att domstolen, i ett mål om fastställande av föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet, får besluta att en rättsgenetisk undersökning ska göras med hjälp av humanbiologisk vävnad från en avliden under förutsättning att det finns anledning att anta att den avlidne kan vara förälder till barnet (se vidare kommentaren till första stycket). När det finns anledning att anta att den avlidne kan vara förälder till barnet, ska domstolen övergå till att göra en proportionalitetsprövning. Ett beslut om rättsgenetisk undersökning förutsätter att skälen för åtgärden uppväger det intrång eller men i övrigt som åtgärden innebär i förhållande till den frid som bör tillkomma den avlidne eller för något annat motstående intresse. Rätten ska utifrån omständigheterna i det enskilda fallet göra en avvägning mellan de olika intressen som gör sig gällande (se vidare om proportionalitetsprövningen i prop. 2020/21:176 s. 91).

Övriga ändringar är endast språkliga och redaktionella.

3 § Har ett *föräldraskap för den förälder som inte har fött barnet* fastställts genom dom som har fått laga kraft, får rätten besluta om en rättsgenetisk undersökning, om det efter domen har framkommit omständigheter som ger anledning att anta att någon annan *kan vara förälder till* barnet. Beslutet får avse barnet, *den förälder som har fött barnet*, den som har fastställts vara *förälder* och den *som kan vara förälder*.

Frågan om beslut enligt första stycket *prövas* enligt lagen *(1996:242)* om domstolsärenden. Ett sådant beslut får begäras av någon av parterna i det tidigare målet.

Innan ett beslut enligt första stycket meddelas, ska den som beslutet skulle avse ges tillfälle att yttra sig.

I paragrafen finns regler om rättsgenetisk undersökning när ett föräldraskap har fastställts genom en dom som har fått laga kraft. Bestämmelserna om rättsgenetisk undersökning i mål om hävande av ett bekräftat föräldraskap i hittillsvarande första och andra styckena flyttas till 2 § första stycket. Möjligheten att få frågan om rättsgenetisk undersökning prövad utan att väcka talan om hävande av det bekräftade föräldraskapet tas bort. Övervägandena finns i avsnitt 12.4.4.

I *första stycket* ändras förutsättningarna för domstol att besluta om en rättsgenetisk undersökning när ett föräldraskap har fastställts genom dom som har fått laga kraft. För beslut om undersökning krävs att det efter domen har framkommit omständigheter som ger anledning att anta att någon annan kan vara förälder till barnet (se vidare kommentaren till 2 § första stycket). Beslutet får avse barnet, den förälder som har fött barnet, den som har fastställts vara förälder och den som kan vara förälder.

Övriga ändringar är endast språkliga och redaktionella.

4 § *Om det inte är känt eller är oklart vem som har fött ett barn, får rätten, om det behövs, besluta om en rättsgenetisk undersökning. Beslutet får avse barnet, barnets förälder och den som kan ha fött barnet.*

Frågan om beslut enligt första stycket prövas enligt lagen (1996:242) om domstolsärenden. Ett sådant beslut får begäras av den som kan vara part i ett mål om fastställelse av vem som har fött barnet.

Innan ett beslut enligt första stycket meddelas, ska den som beslutet skulle avse ges tillfälle att yttra sig.

Paragrafen, som är ny, innehåller bestämmelser om rättsgenetisk undersökning när det inte är känt eller är oklart vem som har fött ett barn. Övervägandena finns i avsnitt 12.4.5.

Av *första stycket* framgår att domstol får besluta om en rättsgenetisk undersökning när det inte är känt eller är oklart vem som har fött ett barn. En förutsättning för domstolens beslut om rättsgenetisk undersökning är att en sådan undersökning behövs. Det finns i regel behov av en undersökning om barnet uppger att en viss person har fött honom eller henne, men Skatteverket bedömt att barnet inte har uppvisat tillräcklig dokumentation för att styrka sitt påstående och föräldraskapet för personen därför inte har registrerats i folkbokföringen. Det finns i allmänhet inte något behov av en rättsgenetisk undersökning om det redan från början står klart att barnet har tillkommit genom en äggdonation. Beslutet om rättsgenetisk undersökning får avse barnet, den som är registrerad som barnets förälder i folkbokföringen och den som kan ha fött barnet.

Frågan om beslut om rättsgenetisk undersökning när det inte är känt eller är oklart vem som har fött ett barn prövas, enligt *andra stycket*, enligt lagen om domstolsärenden. Ett sådant beslut får begäras av den som kan vara part i ett mål om fastställelse av vem som är den förälder som har fött barnet, dvs. av barnet och, om talan avser

fastställelse av att en viss person som är registrerad som barnets förälder i folkbokföringen inte är det, den registrerade föräldern.

Enligt *tredje stycket* ska den som beslutet skulle avse ges tillfälle att yttra sig innan beslutet meddelas.

5 § Ett beslut om rättsgenetisk undersökning i ett ärende som enligt 3 *eller 4* § handläggs enligt lagen (1996:242) om domstolsärenden får överklagas särskilt. Ärendet får avskrivas när ett utlåtande över undersökningen har avgetts eller frågan om undersökning har förfallit.

Ett ärende som avses i första stycket tas upp av rätten i den ort där barnet har sin hemvist eller, om barnet har avlidit, av den rätt som har att ta upp tvist om arv efter barnet. Om det inte finns någon annan behörig domstol, tas ärendet upp av Stockholms tingsrätt.

Paragrafen, som i hittillsvarande lydelse betecknas 4 §, innehåller vissa processuella bestämmelser som gäller när en fråga om rättsgenetisk undersökning handläggs som ett domstolsärende. Övervägandena finns i avsnitt 12.4.5.

I *första stycket* införs en hänvisning till 4 §, som handlar om beslut om rättsgenetisk undersökning när det inte är känt eller är oklart vem som har fött ett barn. Tillägget innebär att ett beslut om rättsgenetisk undersökning i ett sådant ärende får överklagas särskilt. Ärendet får avskrivas när ett utlåtande över undersökningen har avgetts eller frågan om undersökning har förfallit. Av andra stycket framgår att ett sådant ärende tas upp av rätten i den ort där barnet har sin hemvist eller, om barnet har avlidit, av den rätt som har att ta upp tvist om arv efter barnet. Om det inte finns någon annan behörig domstol, tas ärendet upp av Stockholms tingsrätt.

8 § Kostnaden för provtagning och undersökning av prov som sker efter beslut av rätten enligt denna lag eller på initiativ av socialnämnden enligt 2 kap. *7* § föräldrabalken ska betalas av staten.

I paragrafen, som i hittillsvarande lydelse betecknas 7 §, regleras vem som ska betala kostnaden för en rättsgenetisk undersökning vid utredning av föräldraskap enligt föräldrabalken. Övervägandena finns i avsnitt 12.7.

Till följd av den ändrade paragrafnumreringen i nya 2 kap. föräldrabalken byts hänvisningen till 2 kap. 6 § ut mot en hänvisning till 2 kap. *7* §.

17.9 Förslaget till lag om upphävande av lagen (1962:303) om förhöjning av vissa ersättningar i anledning av yrkesskada m.m.

Genom förevarande lag upphävs lagen (1962:303) om förhöjning av vissa ersättningar i anledning av yrkesskada m.m. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.1.

17.10 Förslaget till lag om ändring i lagen (1962:512) om indrivning i Sverige av underhållsbidrag, fastställda i Danmark, Finland, Island eller Norge

1 § *Dom som har fått laga kraft*, administrativ myndighets beslut eller av sådan myndighet godkänd förbindelse, varigenom i Danmark, Finland, Island eller Norge någon förpliktats eller utfäst sig att betala underhållsbidrag till make, förutvarande make, barn, styvbarn eller *den förälder som har fött barnet*, *ska* erkännas här i landet utan någon särskild stadfästelse.

Dom som har fått laga kraft, administrativ myndighets beslut, av sådan myndighet godkänd förbindelse eller annan skriftlig förbindelse, varigenom i Danmark, Finland, Island eller Norge någon förpliktats eller utfäst sig att betala sådant bidrag och som kan verkställas i den staten, *ska* på begäran omedelbart verkställas här i landet. Detsamma *ska* gälla sådan dom *som ännu inte har fått laga kraft* och sådant av rätten eller domaren meddelat beslut som kan verkställas *på samma sätt som en* dom *som har fått laga kraft*.

I paragrafen anges vilka nordiska avgöranden om underhållsbidrag som ska erkännas i Sverige och när ett avgörande kan verkställas omedelbart. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.3.

I *första stycket* byts ”barnets mor” ut mot ”den förälder som har fött barnet” till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Detta innebär inte någon ändring i sak.

Övriga ändringar är endast språkliga och redaktionella.

17.11 Förslaget till lag om ändring i lagen (1967:531) om tryggande av pensionsutfästelse m.m.

Särskild redovisning av pensionsskuld

5 § En arbetsgivare får i balansräkningen som skuld under rubriken Avsatt till pensioner redovisa vad arbetsgivaren enligt en allmän pensionsplan har åtagit sig att redovisa under denna rubrik.

Aktiebolag, ömsesidiga försäkringsbolag, försäkringsföreningar, ömsesidiga tjänstepensionsbolag, tjänstepensionsföreningar, ekonomiska föreningar och sparbanker får under rubriken Avsatt till pensioner redovisa även upplupen del av en pensionsutfästelse som inte omfattas av en allmän pensionsplan. I fråga om arbetstagare, som har ett bestämmande inflytande över bolaget eller föreningen, eller sådan arbetstagares efterlevande får, under den tid inflytandet består, arbetsgivaren dock inte redovisa andra pensionsutfästelser än sådana som ingår i en allmän pensionsplan. Vid bedömningen av om en arbetstagare har ett bestämmande inflytande ska, utöver arbetstagarens eget innehav av aktier eller andelar, även arbetstagarens föräldrars *och deras föräldrars*, makes, avkomlings och avkomlings makes samlade innehav räknas med.

Regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer får meddela föreskrifter om att det som sägs i andra stycket första meningen ska gälla även för andra arbetsgivare än som avses där.

Paragrafen innehåller bestämmelser om arbetsgivares skuldföring av pensionsutfästelser genom kontoavsättning i balansräkningen. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.4.

I *andra stycket* byts ”föräldrars, far- och morföräldrars” ut mot ”föräldrars och deras föräldrars” till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Detta innebär inte någon ändring i sak.

17.12 Förslaget till lag om ändring i lagen (1969:620) om ersättning i vissa fall för utgivna underhållsbidrag

1 § Den som på grund av förordnande enligt 7 kap. 15 § föräldrabalken i *ett* mål om fastställande av *föräldraskap har betalat* underhållsbidrag till *ett* barn har rätt att av allmänna medel få ersättning *för detta,* om domstolen genom dom eller beslut som *har fått* laga kraft skilt målet från sig utan att *denne har* blivit underhållsskyldig.

Det som *anges* i första stycket om *rätten* till ersättning av allmänna medel gäller också för det fall att underhållsbidrag *har betalats* på grund av att *personen* i *en* skriftlig, av två personer bevittnad handling åtagit sig att utge underhåll för *tiden till dess att det finns ett resultat* av *en rättsgenetisk undersökning* om *föräldraskapet* och *undersökningen* visar att *denne inte* kan vara *förälder* till barnet. *Det finns också en* rätt till ersättning, om *det* genom *en* dom *som har fått laga kraft fastställts att personen inte är förälder till barnet* eller om *det genom en bekräftelse eller* dom *som har fått laga kraft fastställts att någon annan* är *förälder* till barnet.

Paragrafen innehåller bestämmelser om ersättning av allmänna medel för utgivna underhållsbidrag som har betalats på grund av ett interimistiskt beslut om underhållsbidrag eller efter ett skriftligt åtagande att betala underhållsbidrag i avvaktan på resultatet av en rättsgenetisk undersökning. Övervägandena finns i avsnitt 12.4.7 och 12.6.2.

I *första stycket* byts ”faderskap” ut mot ”föräldraskap” till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Ändringen innebär att återbetalning kan bli aktuell vid interimistiska beslut om underhåll i alla mål om fastställande av föräldraskap (se vidare kommentaren till 7 kap. 15 § föräldrabalken).

Andra stycket görs könsneutralt till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Vidare byts ordet blodundersökning ut mot rättsgenetisk undersökning till följd av att blodundersökning inte längre används som metod för att utreda föräldraskap (se prop. 2020/21:176 s. 57 och lagen [1958:642] om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap). Bestämmelsen om att en man under vissa förutsättningar har rätt till ersättning för utgivna underhållsbidrag om hans faderskap enligt en blodundersökning är osannolikt tas bort.

Övriga ändringar är endast språkliga och redaktionella.

2 § *Om någon på grund av äktenskap är förälder* till ett barn eller har fastställts *som förälder till ett barn* genom bekräftelse eller dom *och föräldraskapet hävs*, har *denne* rätt till ersättning av allmänna medel för *det* underhållsbidrag som *denne har utgett till barnet* enligt 7 kap. 2 § föräldrabalken.

Paragrafen innehåller bestämmelser om ersättning av allmänna medel för utgivna underhållsbidrag efter att ett föräldraskap hävs. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.2.

Paragrafen ändras till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Ändringarna innebär att den som har presumerats vara förälder till ett barn (föräldraskapspresumtionen) eller som har fastställts vara barnets förälder genom bekräftelse eller dom och som senare får sitt föräldraskap hävt, har rätt till ersättning av allmänna medel för det underhållsbidrag som han eller hon har utgett till barnet på grund av sin underhållsskyldighet som förälder. Föräldraskapet för den som har fött barnet följer av själva födandet och är därför i regel inte föremål för fastställande eller hävande. Om ett sådant föräldraskap i ett undantagsfall först har fastställts av domstol efter en fastställelsetalan enligt 13 kap. 2 § rättegångsbalken (se rättsfallet SvJT 1968 ref. s. 89, jfr rättsfallet NJA 2007 s. 684) och sedan, efter beviljad resning, hävs, är dock paragrafen tillämplig.

Övriga ändringar är endast språkliga och redaktionella.

3 § Ersättning enligt 1 eller 2 § *ska* motsvara vad *personen* på grund av dom, beslut eller avtal har *betalat* i underhåll för barnet. Om det finns synnerliga skäl får dock ersättningen sättas ner eller vägras.

Utöver ersättning för *betalda* underhållsbidrag utgår ränta enligt 5 § räntelagen (1975:635) på varje belopp från dess betalningsdag. *Om det inte kan* styrkas när underhållsbidragen *har* betalats, beräknas *räntan* till skäligt belopp.

I paragrafen finns regler om ersättningens storlek. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.2.

Paragrafen görs könsneutral till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken, vilket inte innebär någon ändring i sak.

Övriga ändringar är endast språkliga och redaktionella.

4 § *Om det finns en* rätt till ersättning enligt denna lag, får *personen inte* kräva tillbaka *det som denne* har utgett av den som *tagit emot* underhållsbidraget. *Inte* heller får staten kräva tillbaka utgiven ersättning av den som har *tagit emot* underhållsbidraget.

Om det fastställs att *någon* annan är *förälder* till barnet får staten, om det finns särskilda skäl, kräva tillbaka utgiven ersättning av *föräldern* enligt vad som följer av *dennes* underhållsskyldighet mot barnet.

Paragrafen innehåller bestämmelser om återkrav. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.2.

Första stycket görs könsneutral till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken, vilket inte innebär någon ändring i sak.

I *andra stycket* byts ”far” ut mot ”förälder” till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken, vilket inte innebär någon ändring i sak.

Övriga ändringar är endast språkliga och redaktionella.

5 § Ansökan om ersättning *görs* hos länsstyrelsen i det län där mål om *föräldraskapet* handlagts eller skulle ha handlagts av underrätt.

I paragrafen anges vilken länsstyrelse som är behörig att handlägga en ansökan om ersättning för utgivna underhållsbidrag. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.2.

I paragrafen byts ”faderskapet” ut mot ”föräldraskapet” till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken, vilket inte innebär någon ändring i sak.

Övriga ändringar är endast språkliga.

17.13 Förslaget till lag om ändring i lagen (1974:752) om nordisk vittnesplikt m.m.

1 § Den som är bosatt i Danmark, Finland, Island eller Norge och som *har* fyllt 18 år kan av allmän domstol kallas enligt 2–7 §§ denna lag för att höras som vittne eller som målsägande i anledning av åklagarens talan, om han *eller hon* vid kallelsen uppehåller sig i något av dessa länder.

Det som i 2–5, 7 och 8 §§ *föreskrivs* om vittne eller målsägande gäller i tillämpliga delar *också* part eller ställföreträdare för *en* part som *ska* inställa sig personligen i *ett* mål eller ärende *som rör* vårdnaden om barn eller *föräldraskapet* till barn och som vid kallelsen är bosatt och uppehåller sig i *ett* land som anges i första stycket.

I paragrafen anges förutsättningarna för vittnesplikt i Sverige. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.2.

I *andra stycket* byts ”äktenskaplig börd eller faderskapet till barn utom äktenskap” ur mot ”föräldraskapet till barn” till följd av bland annat de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Ändringen innebär att skyldigheten för en part eller en ställföreträdare för en part som är bosatt och uppehåller sig i Danmark, Finland, Island eller

Norge att inställa sig personligen i ett mål eller ärende som handläggs i Sverige omfattar alla mål om föräldraskap.

Övriga ändringar är endast språkliga och redaktionella.

9 § Den som är bosatt här i landet och uppehåller sig här eller i Danmark, Finland, Island eller Norge är skyldig att efter kallelse inställa sig för att höras som vittne vid domstol i Danmark, Island eller Norge eller som vittne eller målsägande vid domstol i Finland enligt bestämmelserna i det landet. Detsamma gäller den som uppehåller sig här i landet och är bosatt i Danmark, Finland, Island eller Norge.

Den som är part eller ställföreträdare för *en* part i *ett* mål eller ärende som rör vårdnaden om barn eller *föräldraskapet* till barn är skyldig att under de förutsättningar som anges i första stycket efter kallelse inställa sig personligen vid domstol i Danmark, Finland, Island eller Norge.

I paragrafen anges förutsättningarna för vittnesplikt i Danmark, Finland, Island och Norge. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.2.

I *andra stycket* byts ”äktenskaplig börd eller faderskapet till barn utom äktenskap” ur mot ”föräldraskapet till barn” till följd av bland annat de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Ändringen innebär att skyldigheten för en part eller en ställföreträdare för en part som är bosatt och uppehåller sig i Sverige att inställa sig personligen vid domstol i Danmark, Finland, Island eller Norge omfattar alla mål om föräldraskap.

Övriga ändringar är endast språkliga och redaktionella.

17.14 Förslaget till lag om ändring i lagen (1977:595) om erkännande och verkställighet av nordiska domar på privaträttens område

2 § Med dom jämställs i denna lag

1. utslag varigenom överexekutor i Finland efter lagsökning har beslutat att någon är betalningsskyldig,

2. finsk betalningsorder,

3. av norsk åklagarmyndighet utfärdat föreläggande av ersättningsskyldighet, vilket har godkänts av den som avses med föreläggandet,

4. beslut om ersättning för rättegångskostnad i tvistemål, om dom i målet skulle omfattas av denna lag eller *4 kap. lagen (2024:000) om föräldraskap i internationella situationer*, och i brottmål, om ersättningen ska betalas till enskild part,

5. beslut om ersättning till vittne eller sakkunnig i tvistemål eller brottmål,

6. beslut om återbetalning till staten av förskott på sådan ersättning för inställelsekostnad, som har utbetalats till vittne, målsägande eller part.

Ett finskt lagsökningsutslag mot vilket besvär inte har anförts anses ha fått laga kraft, även om tiden för stämning om återvinning inte har gått ut.

Paragrafen innehåller bestämmelser om vad som ska jämställas med dom i lagen. Övervägandena finns i avsnitt 12.5.7.

Första stycket fjärde punkten ändras med anledning av att lagen om erkännande av nordiska föräldraskapsavgöranden upphävs och bestämmelserna i lagen flyttas över till 4 kap. i den föreslagna lagen om föräldraskap i internationella situationer.

7 § Denna lag tillämpas inte om något annat följer av

– de unionsrättsakter och internationella instrument som anges i 1 § lagen (2014:912) med kompletterande bestämmelser om domstols behörighet och om erkännande och internationell verkställighet av vissa avgöranden eller i 1 kap. 2 § lagen (2019:234) om makars och sambors förmögenhetsförhållanden i internationella situationer, eller

– särskilda bestämmelser om erkännande och verkställighet av avgöranden och förlikningar på särskilda rättsområden.

Lagen tillämpas inte heller i fråga om

1. dom eller förlikning i mål om boskillnad, legal separation, äktenskapsskillnad, återgång av äktenskap, antagande av adoptivbarn eller adoptivförhållandes hävande, omyndighetsförklaring eller dess hävande eller i mål angående bodelning eller skadestånd med anledning av legal separation, äktenskapsskillnad eller återgång av äktenskap, om det inte är fråga om verkställighet av en dom som ska gälla i Sverige enligt 22 § förordningen (1931:429) om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap, adoption och förmynderskap eller enligt 3 kap. 14 § lagen (2019:234) om makars och sambors förmögenhetsförhållanden i internationella situationer,

2. dom eller förlikning som rör vårdnad om eller rätt till umgänge med barn eller överlämnande av barn i annat fall, om det inte är fråga om verkställighet enligt 6 §,

3. dom eller förlikning som rör familjerättslig underhållsskyldighet,

4. dom eller förlikning som rör föräldraskapet till ett barn,

5. dom eller förlikning som rör rätt på grund av arv eller testamente, efterlevande makes rätt, boutredning eller skifte med anledning av dödsfall eller ansvar för den dödes skulder, om inte den avlidne var medborgare i Danmark, Finland, Island, Norge eller Sverige och hade sin hemvist i någon av dessa stater,

6. dom eller förlikning som rör

a) en gäldenärs försättande i konkurs,

b) inledande av en förhandling om offentligt ackord utan konkurs,

c) andra frågor som beror av en konkursdomares eller konkursdomstols prövning, eller

d) en rättshandlings eller någon annan åtgärds ogiltighet eller återgång på grund av konkurs eller förhandling om offentligt ackord utan konkurs i något av de nordiska länderna, om det framgår av konkursbeslutet eller beslutet om offentlig ackordsförhandling att gäldenären inte hade sin hemvist i något av de nordiska länderna, eller

7. dom eller förlikning i mål som ska tas upp omedelbart av särskild domstol för handläggning av tvister som rör kollektivavtal.

Paragrafen anger vissa undantag från lagens tillämpningsområde. Övervägandena finns i avsnitt 12.5.7.

Andra stycket fjärde punkten ändras med anledning av att tillämpningsområdet för lagen (2024:000) om föräldraskap i internationella situationer inte är begränsat till avgöranden om faderskap och avgöranden om föräldraskap för en kvinna som är eller har varit gift eller sambo med barnets mor.

17.15 Förslaget till lag om ändring i folkbokföringslagen (1991:481)

När folkbokföring skall ske

2 § Ett barn som föds levande här i landet ska folkbokföras om *en förälder* är folkbokförd och vårdnadshavare.

Även ett barn som föds levande utom landet ska folkbokföras, om

1. en förälder är folkbokförd med stöd av 14 § och vårdnadshavare, eller

2. det finns synnerliga skäl för att barnet ska folkbokföras.

Paragrafen innehåller regler om när ett nyfött barn ska folkbokföras. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.2.

I *första stycket* byts ”modern” och ”fadern” ut mot ”en förälder”. Ändringen innebär att ett barn som föds levande här i landet ska folkbokföras om en förälder är folkbokförd och dessutom är barnets vårdnadshavare, oavsett om föräldern är en man eller en kvinna.

I *andra stycket* tas första punkten bort. Vidare byts i andra punkten ”fadern” ut mot ”en förälder”. Hittillsvarande tredje punkten får en ny numrering. Ändringarna innebär att ett barn som föds levande i utlandet ska folkbokföras om en förälder är utsänd i svenska statens tjänst och folkbokförd här enligt 14 § och dessutom är barnets vårdnadshavare, oavsett om föräldern är en man eller en kvinna.

2 a § Ett barn som har vistats utom landet sedan födelsen utan att vara folkbokfört, ska folkbokföras om *en* förälder var folkbokförd med stöd av 14 § vid barnets födelse och senare blir vårdnadshavare.

Ett barn under 18 år som adopteras av en person som är folkbokförd med stöd av 14 §, ska folkbokföras när adoptionen blir giltig i Sverige.

Paragrafen innehåller bestämmelser om folkbokföring av barn vars föräldrar är utsända i svenska statens tjänst och folkbokförda i Sverige enligt 14 §. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.2.

I *första stycket* byts ”fadern eller barnets förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken” ut mot ”en förälder” till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Detta innebär inte någon ändring i sak.

Rätt folkbokföringsort m.m.

6 § En person ska folkbokföras på den fastighet och i den kommun där han eller hon enligt 7 och 8–13 §§ är att anse som bosatt. Den kommun där en person är folkbokförd är hans eller hennes folkbokföringsort.

En person som folkbokförs på en fastighet som innehåller flera bostadslägenheter ska folkbokföras också på lägenhet. Med bostadslägenhet avses lägenhet som är registrerad i lägenhetsregistret enligt lagen (2006:378) om lägenhetsregister.

Ett nyfött barn som enligt 2 § ska folkbokföras, folkbokförs där *den förälder som har fött barnet* är folkbokförd eller, om *den föräldern* inte är folkbokförd, där *barnets andra förälder* är folkbokförd. Den kommun där ett nyfött barn folkbokförs är hans eller hennes födelsehemort.

Undantag från första stycket finns i 14 och 16 §§.

Paragrafen innehåller bestämmelser om på vilken fastighet och i vilken kommun en person ska folkbokföras och när en person ska folkbokföras på en lägenhet. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.3.

I *tredje stycket* byts ”modern” ut mot ”den förälder som har fött barnet” till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Detta innebär inte någon ändring i sak. Vidare byts ”fadern” ut mot ”barnets andra förälder”. Ändringen innebär att ett nyfött barn som ska folkbokföras här enligt 2 § ska – om den förälder som har fött barnet inte är folkbokförd här – folkbokföras där barnets andra förälder är folkbokförd, oavsett om denne är en man eller en kvinna.

17.16 Förslaget till lag om ändring i sametingslagen (1992:1433)

1 kap. Inledande bestämmelser

2 § Med same avses i denna lag den som anser sig vara same och

1. gör sannolikt att han eller hon har eller har haft samiska som språk i hemmet, eller

2. gör sannolikt att någon av hans eller hennes föräldrar eller *deras föräldrar* har eller har haft samiska som språk i hemmet, eller

3. har en förälder som är eller har varit upptagen i röstlängd till Sametinget.

Vad som sägs i första stycket 3 gäller inte om länsstyrelsen har beslutat att föräldern inte *ska* vara upptagen i röstlängden på den grunden att föräldern inte är same.

I paragrafen anges vem som är same. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.4.

I *första stycket* byts ”hans eller hennes föräldrar, far- eller morföräldrar” ut mot ”hans eller hennes föräldrar eller deras föräldrar” till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Detta innebär inte någon ändring i sak.

17.17 Förslaget till lag om ändring i lagen (1993:1651) om läkarvårdsersättning

Inledande bestämmelser

2 § Bestämmelserna i denna lag gäller vid vård av den som är bosatt i Sverige, om inte något annat är särskilt föreskrivet.

Bestämmelserna i denna lag gäller även vid vård av den som, utan att vara bosatt i Sverige, har rätt till vårdförmåner i Sverige vid sjukdom och *föräldraskap* enligt vad som följer av Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 883/2004 av den 29 april 2004 om samordning av de sociala trygghetssystemen. Detsamma ska gälla för den som avses i 5 kap. 7 § första stycket socialförsäkringsbalken och som omfattas av nämnda förordning.

I paragrafen anges lagens tillämpningsområde. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.2.

I *andra stycket* byts ”moderskap” ut mot ”föräldraskap” till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Detta innebär inte någon ändring i sak. Rätten till läkarvårdsersättning för den som inte är bosatt i Sverige följer av Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 883/2004 av den 29 april 2004 om samordning av de sociala trygghetssystemen.

17.18 Förslaget till lag om ändring i lagen (1993:1652) om ersättning för fysioterapi

Inledande bestämmelser

2 § Bestämmelserna i denna lag gäller vid vård av den som är bosatt i Sverige, om inte något annat är särskilt föreskrivet.

Bestämmelserna i denna lag gäller även vid vård av den som, utan att vara bosatt i Sverige, har rätt till vårdförmåner i Sverige vid sjukdom och *föräldraskap* enligt vad som följer av Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 883/2004 av den 29 april 2004 om samordning av de sociala trygghetssystemen. Detsamma ska gälla för den som avses i 5 kap. 7 § första stycket socialförsäkringsbalken och som omfattas av nämnda förordning.

I paragrafen anges lagens tillämpningsområde. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.2.

I *andra stycket* byts ”moderskap” ut mot ”föräldraskap” till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Detta innebär inte någon ändring i sak. Rätten till fysioterapiersättning för den som inte är bosatt i Sverige följer av Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 883/2004 av den 29 april 2004 om samordning av de sociala trygghetssystemen.

17.19 Förslaget till lag om ändring i föräldraledighetslagen (1995:584)

Rätten till ledighet

Översikt över de olika formerna av föräldraledighet för arbetstagare

3 § Det finns följande sex former av föräldraledighet för vård av barn m.m.:

1. Hel ledighet för en arbetstagare i samband med *att arbetstagaren föder barn* och för amning (*ledighet i samband med barns födelse*, 4 §).

2. Hel ledighet för en förälder tills barnet blivit 18 månader eller, under förutsättning att föräldern då har hel föräldrapenning, för tid därefter (hel ledighet med eller utan föräldrapenning, 5 §).

3. Ledighet för en förälder i form av förkortning av normal arbetstid med tre fjärdedelar, hälften, en fjärdedel eller en åttondel medan föräldern har tre fjärdedels, halv, en fjärdedels respektive en åttondels föräldrapenning (delledighet med föräldrapenning, 6 §).

4. Ledighet för en förälder i form av förkortning av normal arbetstid med upp till en fjärdedel tills, i huvudfallet, barnet fyllt åtta år (delledighet utan föräldrapenning, 7 §).

5. Ledighet för en arbetstagares tillfälliga vård av barn (ledighet med tillfällig föräldrapenning m.m., 8 §).

6. Ledighet för en förälder i form av förkortning av normal arbetstid med upp till en fjärdedel om det för barnet lämnas omvårdnadsbidrag (ledighet med omvårdnadsbidrag, 9 §).

Särskilda bestämmelser om ledighet och omplacering för arbetstagare som väntar barn, nyligen fött barn eller som ammar finns i 18–21 §§.

I paragrafen finns en översikt över de olika formerna av föräldraledighet för arbetstagare. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.3.

I *första stycket första punkten* byts ”mammaledighet” ut mot ”ledighet i samband med barns födelse”. Detta innebär inte någon ändring i sak.

Övriga ändringar är endast språkliga och redaktionella.

Ledighet i samband med barns födelse

4 § En arbetstagare har rätt till hel ledighet i samband med *att arbetstagaren föder barn* under en sammanhängande tid av minst sju veckor före den beräknade tidpunkten för förlossningen och sju veckor efter förlossningen. *Om arbetstagaren* inte är ledig på annan grund *ska* två veckor av denna *ledighet* vara obligatoriska under tiden före eller efter förlossningen.

Arbetstagaren har också rätt att vara ledig för att amma barnet.

Ledighet i samband med barns födelse behöver inte vara förenad med att *föräldrapenning* betalas ut. Vid ledighet för att amma barnet gäller inte 10–15 §§.

Paragrafen innehåller bestämmelser om föräldraledighet i samband med barns födelse. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.3.

I paragrafen byts ”mammaledighet” ut mot ”ledighet i samband med barns födelse”. Detta innebär inte någon ändring i sak.

Övriga ändringar är endast språkliga och redaktionella.

17.20 Förslaget till lag om ändring i lagen (1998:527) om det statliga personadressregistret

Registerinnehåll

4 § SPAR får innehålla uppgifter om personer som är eller har varit folkbokförda i landet och personer som har tilldelats personnummer enligt 18 b § folkbokföringslagen (1991:481). SPAR får även innehålla uppgifter om personer som har tilldelats samordningsnummer, om det inte råder osäkerhet om personernas identitet. Följande uppgifter får anges:

1. namn,
2. person- eller samordningsnummer,
3. födelsetid,
4. adress,
5. folkbokföringsort och distrikt,
6. födelsehemort,
7. svenskt medborgarskap,
8. make eller vårdnadshavare *och föräldrafullmaktshavare enligt lagen (2024:000) om föräldrafullmakter*,
9. avregistrering från folkbokföringen enligt 19–22 §§ folkbokföringslagen, med angivande av tidpunkt,
10. summan av fastställd förvärvsinkomst och inkomst av kapital, dock lägst noll kronor,
11. ägare av småhusenhet eller lantbruksenhet med småhus på tomtmark samt uppgift om kommun (belägenhet),
12. taxeringsvärde för småhusenhet,
13. tidpunkt för när ett samordningsnummer har tilldelats och när vilandeförklaring kan komma att ske enligt 18 d § 1 folkbokföringslagen,

14. tidpunkt för vilandeförklaring av ett samordningsnummer med angivande av om förklaringen skett på grund av 18 d § 1 eller 2 folkbokföringslagen, och

15. tidpunkt för när en person med samordningsnummer har avlidit.

På begäran av en registrerad ska det i SPAR också anges att uppgifter om denne inte får behandlas vid urvalsdragningar enligt 3 § 2 för direktreklam.

Paragrafen innehåller bestämmelser om vilka uppgifter om enskilda personer som det statliga personadressregistret (SPAR) får innehålla. Övervägandena finns i avsnitt 14.9.15.

Första stycket åttonde punkten ändras så att även uppgifter om ett barns föräldrafullmaktshavare får anges i SPAR. Uppgifterna hämtas från folkbokföringsdatabasen enligt lagen (2001:182) om behandling av personuppgifter i Skatteverkets folkbokföringsverksamhet (5 §). Uppgiften om föräldrafullmaktshavare får, på samma sätt som uppgiften om vårdnadshavare, lämnas ut i elektronisk form till bland annat myndigheter, banker, inrättningar för detaljhandel med läkemedel som bedrivs med tillstånd enligt 2 kap. 1 § lagen (2009:366) om handel med läkemedel, enskilda huvudmän enligt 2 kap. 5 § skollagen (2010:800) och privata vårdgivare enligt 1 kap. 3 § patientdatalagen (2008:355), se 8 § förordningen (1998:1234) om det statliga personadressregistret.

17.21 Förslaget till lag om ändring i inkomstskattelagen (1999:1229)

2 kap. Definitioner och förklaringar

Närstående

22 § Med närstående avses

– make,

– *föräldrar och deras föräldrar*,

– avkomling och avkomlings make,

– syskon, syskons make och avkomling, och

– dödsbo som den skattskyldige eller någon av de tidigare nämnda personerna är delägare i.

Styvbarn och *familjehemsplacerat barn* räknas som avkomling.

I paragrafen anges vem som är närstående. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.4.

I *första stycket* byts ”förälder, mor- och farförälder” ut mot ”föräldrar och deras föräldrar” till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Detta innebär inte någon ändring i sak.

Övriga ändringar är endast språkliga.

27 kap. Byggnadsrörelse, handel med fastigheter och tomtrörelse

Tomtrörelse

Vad som är enkel tomtrörelse

12 § Vid beräkningen av antalet avyttrade byggnadstomter ska den som är eller har varit gift räkna in också makens avyttringar under äktenskapet under tioårsperioden.

Om en fastighet har förvärvats genom köp, byte eller på liknande sätt eller genom gåva, ska förvärvaren och överlåtaren räkna in också varandras avyttringar under tidsperioden, om förvärvaren är

1. överlåtarens förälder *eller dennes förälder*, make, avkomling eller avkomlings make,

2. ett dödsbo där överlåtaren eller någon person som nämns i 1 är delägare, eller

3. ett aktiebolag, ett svenskt handelsbolag eller en ekonomisk förening där överlåtaren ensam eller tillsammans med någon person som nämns i 1 på grund av det sammanlagda innehavet av andelar har ett bestämmande inflytande.

Paragrafen innehåller bestämmelser om att en makes eller annan närståendes avyttringar i vissa fall ska räknas in vid beräkningen av antalet avyttrade byggnadstomter. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.4.

I *andra stycket* byts ”förälder, far- eller morförälder” ut mot ”förälder eller dennes förälder” till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Detta innebär inte någon ändring i sak.

62 kap. Allmänna avdrag

Underskott

3 § Allmänt avdrag får göras för underskott det beskattningsår den skattskyldige börjar bedriva näringsverksamheten (startåret) och de fyra följande beskattningsåren. Avdrag får vart och ett av åren göras med högst 100 000 kronor.

Avdrag får inte göras om

1. den skattskyldige någon gång under de fem beskattningsåren närmast före startåret direkt eller indirekt bedrivit liknande näringsverksamhet, eller
2. en fastighet på ägarens begäran enligt 2 kap. 9 § ingår i näringsverksamheten i stället för att vara privatbostadsfastighet.

Den som förvärvar en näringsverksamhet från en närstående inträder i den närståendes skattemässiga situation när det gäller rätten till avdrag. Detta gäller dock inte om förvärvet sker genom köp, byte eller liknande förvärv från den skattskyldiges förälder eller *dennes förälder*.

I paragrafen anges förutsättningarna för underskottsavdrag. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.4.

I *tredje stycket* byts ”förälder eller far- eller morförälder” ut mot ”förälder eller dennes förälder” till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Detta innebär inte någon ändring i sak.

17.22 Förslaget till lag om ändring i lagen (2001:182) om behandling av personuppgifter i Skatteverkets folkbokföringsverksamhet

2 kap. Folkbokföringsdatabasen

Innehåll

3 § För de ändamål som anges i 1 kap. 4 § får följande uppgifter behandlas i databasen:

1. person- eller samordningsnummer,
2. namn,
3. födelsetid,
4. födelsehemort,
5. födelseort,
6. adress,
7. folkbokföringsfastighet, lägenhetsnummer, folkbokföringsort, distrikt och folkbokföring under särskild rubrik,

8. medborgarskap,
9. civilstånd,
10. make, barn, föräldrar, vårdnadshavare, *föräldrafullmaktshavare enligt lagen (2024:000) om föräldrafullmakter* och annan person som den registrerade har samband med inom folkbokföringen,
11. samband enligt 10 som är grundat på adoption,
12. inflyttning från utlandet,
13. avregistrering enligt 19–22 §§ folkbokföringslagen (1991:481),
14. anmälan enligt 5 kap. 2 § vallagen (2005:837),
15. gravsättning,
16. personnummer som personen har tilldelats i ett annat nordiskt land,
17. uppehållsrätt för en person som är folkbokförd,
18. tidpunkt för när vilandeförklaring kan komma att ske enligt 18 d § 1 folkbokföringslagen,
19. vilandeförklaring av ett samordningsnummer med angivande av om förklaringen skett på grund av 18 d § 1 eller 2 folkbokföringslagen, och
20. tidpunkt för när en person med samordningsnummer har avlidit.

I databasen får uppgifter behandlas som den 30 juni 1991 enligt särskilda bestämmelser var antecknade i sådan personakt som avses i 16 § i den upphävda folkbokföringskungörelsen (1967:495), oavsett om uppgifterna är sådana som avses i 1 kap. 6 §.

I ärenden om tilldelning av personnummer enligt 18 b § folkbokföringslagen eller samordningsnummer får även anges grunden för tilldelningen och de handlingar som har legat till grund för identifiering. I ärenden om tilldelning av samordningsnummer får även anges uppgift om att det råder osäkerhet om personens identitet.

I paragrafen anges vilka uppgifter som – för vissa i lagen angivna ändamål – får behandlas i folkbokföringsdatabasen. Övervägandena finns i avsnitt 14.9.15.

I *första stycket tionde punkten* läggs uppgiften om föräldrafullmaktshavare till. Tillägget innebär att den uppgiften får behandlas på samma sätt som exempelvis uppgiften om vårdnadshavare.

17.23 Förslaget till lag om ändring i socialtjänstlagen (2001:453)

5 kap. Särskilda bestämmelser för olika grupper

Barn och unga

3 § Kommunen ska sörja för

1. att föräldrar kan erbjudas samtal under sakkunnig ledning i syfte att nå enighet i frågor som gäller vårdnad, boende, umgänge och frågor som gäller barnets försörjning (samarbetssamtal),

2. att föräldrar får hjälp att träffa avtal enligt 6 kap. 6 §, 14 a § andra stycket eller 15 a § *fjärde* stycket föräldrabalken,

3. att barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson enligt 6 kap. 15 a § andra stycket föräldrabalken kan erbjudas samtal under sakkunnig ledning i syfte att nå enighet i frågor som gäller umgänge och andra av barnets personliga angelägenheter (samarbetssamtal), och

4. att barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson får hjälp att träffa avtal enligt 6 kap. 15 a § fjärde stycket föräldrabalken.

Kommunen ska sörja för att familjerådgivning genom kommunens försorg eller annars genom lämplig yrkesmässig rådgivare kan erbjudas dem som begär det.

Med familjerådgivning avses i denna lag en verksamhet som består i samtal med syfte att bearbeta samlevnadskonflikter i parförhållanden och familjer.

I paragrafen finns bestämmelser om kommunens skyldighet att sörja för att samarbetssamtal kan erbjudas i vissa fall och att hjälp finns att tillgå när avtal om vårdnad, boende eller umgänge träffas. Övervägandena finns i avsnitt 14.7.5, 14.7.6, 14.10.7 och 14.11.

I *första stycket* andra punkten ändras en hänvisning med anledning av att hittillsvarande 6 kap. 15 a § tredje stycket föräldrabalken flyttas till fjärde stycket i samma paragraf. Vidare införs två nya punkter, *tredje* och *fjärde punkten*.

Enligt tredje punkten ska kommunen sörja för att barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson enligt 6 kap. 15 a § andra stycket föräldrabalken kan erbjudas samtal under sakkunnig ledning i syfte att nå enighet i frågor som gäller umgänge och andra av barnets personliga angelägenheter (beträffande särskild umgängesperson, se kommentaren till 6 kap. 15 a § föräldrabalken). Vidare ska kommunen, enligt fjärde punkten, sörja för att barnets vårdnads-

havare och en särskild umgängesperson får hjälp att träffa avtal enligt 6 kap. 15 a § fjärde stycket föräldrabalken.

De avtal som det hänvisas till i fjärde punkten är avtal om barnets umgänge med en särskild umgängesperson. Det är endast i frågor om umgänge som en överenskommelse mellan barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson kan ges formen av ett bindande och verkställbart avtal (jfr 21 kap. 1 c § föräldrabalken). Däremot får samarbetssamtalen, som framgår av tredje punkten, även avse andra av barnets personliga angelägenheter. Med detta avses inte frågan om vem som ska vara barnets vårdnadshavare. Samarbetssamtal mellan barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson kan som framgått aldrig resultera i en ändring i vårdnaden. Med barnets personliga angelägenheter avses i stället sådana frågor som ämnesmässigt sorterar under vårdnad. Tänkbara frågor för en sådan diskussion är exempelvis om den särskilda umgängespersonen bör ges någon form av fullmakt i frågor som rör barnet eller om vårdnadshavaren bör förse honom eller henne med upplysningar om barnet. Ett annat exempel är frågor som rör det utbyte av information som behöver ske för att främja barnets umgänge med den särskilda umgängespersonen.

Innehållet i samtalen kan i stor utsträckning anpassas efter behoven i det enskilt fallet, så länge samtalen kretsar kring barnets behov. Ett samarbetssamtal kan inte avse något annat än barnets personliga angelägenheter. Samtal som syftar till att bearbeta samlevnadskonflikter mellan de vuxna får i stället föras inom ramen för sådan familjerådgivning som kommunen också har att sörja för (se andra och tredje styckena).

För att barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson ska erbjudas samarbetssamtal förutsätts inte att det mellan dem finns en konflikt om barnets umgänge. Ett samarbetssamtal behöver inte alltid omfatta frågan om umgänge. Det kan också vara så att behovet av samtal endast gäller barnets personliga angelägenheter i något annat hänseende. Att skyldigheten att sörja för att samarbetssamtal kan erbjudas gäller i förhållande till en särskild umgängesperson innebär alltså endast att det ska handla om en person som faller inom definitionen för det begreppet, dvs. en person med vilken barnet har en relation som motsvarar den mellan barn och förälder (6 kap. 15 a § andra stycket föräldrabalken). För att räknas som en särskild umgängesperson krävs i regel att personen i fråga har bott tillsammans

med barnet under en inte obetydlig tid av barnets liv och under den tiden också tagit ett sådant omfattande ansvar för barnets omsorg och fostran som normalt följer med ett föräldraskap. Det kan t.ex. handla om en bonusförälder, tidigare familjehemsförälder eller någon som redan från barnets födelse har tagit föräldraansvar utan att vara barnets rättsliga förälder eller vårdnadshavare (se vidare kommentaren till 6 kap. 15 a § föräldrabalken).

När socialnämnden, eller i förekommande fall något annat organ, tar ställning till om den som frågan om samarbetssamtal eller avtalet om umgänge gäller är en särskild umgängesperson, får nämnden utgå från de uppgifter som barnets vårdnadshavare och den som påstås vara en särskild umgängesperson själva lämnar. Samarbetssamtal bygger på frivillighet och det krävs därför i praktiken att barnets vårdnadshavare och den andra personen är överens om att den senare är att anse som en särskild umgängesperson. Det finns i en sådan situation i regel inte någon anledning att ifrågasätta den gemensamma uppfattningen att det mellan barnet och personen i fråga finns ett sådant förälder-barnförhållande som förutsätts. Förfrågan bör dock avvisas om det är uppenbart att det inte handlar om en särskild umgängesperson, t.ex. om det framkommer att personen aldrig har bott tillsammans med barnet (beträffande godkännande av avtal, se kommentaren till 6 kap. 15 a § föräldrabalken).

3 a § Kommunen ska sörja för att föräldrar som inte är överens i frågor om vårdnad, boende eller umgänge kan erbjudas informationssamtal under sakkunnig ledning. *Kommunen ska även sörja för att sådana samtal kan erbjudas barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson enligt 6 kap. 15 a § andra stycket föräldrabalken, när de inte är överens i frågor om umgänge.*

I lagen (2021:530) om informationssamtal finns bestämmelser om sådana samtal.

I paragrafen finns bestämmelser om kommunens skyldighet att i vissa fall erbjuda informationssamtal. Övervägandena finns i avsnitt 14.10.7.

Ett tillägg görs i *första stycket*. Tillägget innebär att kommunens skyldighet att erbjuda informationssamtal utsträcks till att omfatta barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson enligt 6 kap. 15 a § andra stycket föräldrabalken, när de inte är överens i frågor om umgänge (beträffande särskild umgängesperson, se kommentaren till 6 kap. 15 a § föräldrabalken). För att domstolen ska få ta upp ett tvistigt yrkande om barnets umgänge med en särskild umgänges-

person gäller som huvudregel att den som framställer yrkandet – antingen den särskilda umgängespersonen eller barnets vårdnadshavare – ska ha deltagit i ett informationssamtal som ägt rum inom ett år före det att yrkandet framställs (6 kap. 17 c § föräldrabalken). Närmare bestämmelser om bland annat tidsfrister, deltagande och innehållet i informationssamtalen finns i lagen om informationssamtal (se vidare kommentaren till 1 § i den lagen).

När frågan om ett informationssamtal aktualiseras utan att det finns ett reglerat umgänge med den särskilda umgängespersonen sedan tidigare är det – för att informationssamtal ska erbjudas – i regel tillräckligt att den som begär samtalet påstår att oenighet föreligger i frågan om umgänge och att barnets relation med honom eller henne motsvarar den mellan barn och förälder (jfr kommentarerna till 3 § och till 6 kap. 15 a § föräldrabalken).

10 kap. Nämndorganisation

Delegation

5 § Uppdrag att besluta på socialnämndens vägnar får när det gäller föräldrabalken avse endast uppgifter som anges i följande lagrum

– 1 kap. *5* § föräldrabalken,

– 2 kap. 1, *2*, *5–8* och *10* §§ föräldrabalken, dock inte befogenhet enligt *10* § att besluta att inte påbörja en utredning eller att lägga ner en påbörjad utredning,

– 3 kap. 6, *7* och *9* §§ föräldrabalken,

– 4 kap. 14 § föräldrabalken,

– 6 kap. 6 §, 14 a § andra stycket och 15 a § *fjärde* stycket föräldrabalken,

– 6 kap. 13 a § föräldrabalken, dock endast åt en särskild avdelning som består av ledamöter eller ersättare i nämnden,

– 6 kap. 15 c § tredje stycket föräldrabalken,

– 6 kap. 19 § föräldrabalken när det gäller beslut att utse utredare i mål och ärenden om vårdnad, boende eller umgänge,

– 7 kap. 7 § föräldrabalken när det gäller godkännande av avtal om att underhållsbidrag ska betalas för längre perioder än tre månader,

– 11 kap. 16 § andra stycket föräldrabalken.

Uppdrag att besluta på socialnämndens vägnar får inte omfatta befogenhet att meddela beslut i frågor som avses i 5 kap. 2 § denna lag eller att fullgöra nämndens uppgifter enligt 16 kap. 18 § eller 18 kap. 19 § socialförsäkringsbalken.

I paragrafen regleras socialnämndernas möjlighet att delegera uppgifter enligt föräldrabalken. Övervägandena finns i avsnitt 12.7 och 14.10.

I *första stycket* görs ändringar i första, andra och tredje strecksatserna till följd av de ändringar som görs i 1–3 kap. föräldrabalken. Ändringarna i första och tredje strecksatserna innebär inte någon ändring i sak. Ändringarna i andra strecksatsen innebär att ett uppdrag att besluta på socialnämndens vägnar också får avse att utreda vem som har fött ett barn (se 2 kap. 1 § föräldrabalken). Vidare görs en ändring i femte strecksatsen med anledning av att hittillsvarande 6 kap. 15 a § tredje stycket föräldrabalken flyttas till fjärde stycket i samma paragraf.

11 kap. Handläggning av ärenden

10 § När en åtgärd rör ett barn ska barnet få relevant information. Ett barn ska ges möjlighet att framföra sina åsikter i frågor som rör barnet. Om barnet inte framför sina åsikter, ska hans eller hennes inställning så långt det är möjligt klarläggas på annat sätt. Barnets åsikter och inställning ska tillmätas betydelse i förhållande till hans eller hennes ålder och mognad.

Ett barn som har fyllt 15 år har rätt att föra sin egen talan i mål och ärenden enligt denna lag. Ett barn som är yngre får höras i domstol, om barnet inte kan antas ta skada av det.

Vid en sådan utredning som avses i 2 § om behov av ingripande till ett barns skydd eller stöd får barnet höras utan vårdnadshavarens samtycke och utan att vårdnadshavaren är närvarande. Detsamma gäller vid en utredning på socialnämndens initiativ om

1. överflyttning av vårdnaden enligt 6 kap. 7 eller 8 § föräldrabalken, eller

2. överflyttning av vårdnaden enligt 6 kap. 9 c § tredje stycket föräldrabalken, om frågan om överflyttning gäller brister i omsorgen.

I paragrafen finns bestämmelser om barnets rätt att få information och att komma till tals i ärenden som rör barnet. Övervägandena finns i avsnitt 14.13.5.

Ett tillägg görs i *tredje stycket*. Tillägget innebär att socialnämnden får höra barnet utan vårdnadshavarens samtycke och utan att vårdnadshavaren är närvarande när nämnden på eget initiativ utreder överflyttning av vårdnaden enligt 6 kap. 9 c § tredje stycket föräldrabalken, om frågan om överflyttning gäller brister i omsorgen.

Den bestämmelse i föräldrabalken som det hänvisas till är ny och tillämpas när ett barn står under vårdnad av en förälder och en särskilt förordnad vårdnadshavare gemensamt. En sådan situation kan endast uppstå om barnets ena förälder har avlidit (jfr 6 kap. 9 och 9 b §§ föräldrabalken). Av bestämmelsen i 6 kap. 9 c § tredje stycket föräldrabalken framgår att domstolen ska besluta att den särskilt förordnade vårdnadshavaren ska ha ensam vårdnad om föräldern brister i omsorgen på det sätt som anges i 6 kap. 7 § första stycket samma balk eller är varaktigt förhindrad att utöva vårdnaden. Om det även finns skäl att entlediga den särskilt förordnade vårdnadshavaren enligt 6 kap. 10 b § första stycket eller 10 c § första stycket föräldrabalken, ska domstolen i stället besluta om detta och utse en eller två andra personer att vara särskilt förordnade vårdnadshavare. I dessa situationer är det socialnämnden som för talan om överflyttning av vårdnaden (6 kap. 9 c § fjärde stycket föräldrabalken).

Avgränsningen att frågan om överflyttning ska gälla brister i omsorgen, och inte förälderns varaktiga förhinder, innebär att socialnämndens förutsättningar att höra barnet vid en utredning om vårdnadsöverflyttning motsvarar de som gäller när ett barn står under vårdnad av en eller båda sina föräldrar (se förevarande stycke andra meningen första punkten).

Barnet får även höras i syfte att utreda om det, förutom att flytta vårdnaden från föräldern, också finns skäl att entlediga den särskilt förordnade vårdnadshavaren. De omständigheter som det kan finnas skäl att höra barnet om för att utreda frågan om entledigande av den särskilt förordnade vårdnadshavaren behöver inte nödvändigtvis motsvara de som ligger till grund för att förälderns lämplighet är ifrågasatt.

Om socialnämnden efter sin utredning bedömer att det finns skäl att skilja såväl föräldern som den särskilt förordnade vårdnadshavaren från uppdraget som vårdnadshavare kan talan väckas mot dem båda (6 kap. 9 c § fjärde stycket föräldrabalken). Nämnden behöver således inte i denna situation inleda ett separat domstolsärende om entledigande av den särskilt förordnade vårdnadshavaren (se beträffande andra fall 6 kap. 17 § femte stycket föräldrabalken jämförd med fjärde stycket i samma paragraf).

Övriga ändringar är endast redaktionella.

12 kap. Behandling av uppgifter

Gallring

2 § Följande handlingar får inte gallras med stöd av bestämmelserna i 1 § första stycket:

1. handlingar som kommit in eller upprättats i samband med utredning om föräldraskap,

2. handlingar som kommit in eller upprättats i samband med utredning om adoption,

3. handlingar som kommit in eller upprättats i samband med att ett barn har placerats eller tagits emot i ett hem för vård eller boende, familjehem, stödboende, sådant boende som avses i 5 kap. 7 § tredje stycket eller annat enskilt hem som inte tillhör någon av föräldrarna eller någon annan som har vårdnaden om barnet.

Avtal enligt 6 kap. 6 §, 14 a § andra stycket eller 15 a § *fjärde* stycket föräldrabalken som godkänts av socialnämnden får inte gallras förrän barnet fyllt arton år.

Handlingar ska vidare undantas från gallring enligt bestämmelserna i 1 § av hänsyn till forskningens behov i ett representativt urval av kommuner och i övriga kommuner beträffande ett representativt urval av personer.

I paragrafen anges vilka handlingar som är undantagna från den allmänna bestämmelsen om gallring (jfr 1 §). Övervägandena finns i avsnitt 12.6.1 och 14.10.

I *första stycket första punkten* byts ”utredning om faderskap eller föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken” ut mot ”utredning om föräldraskap” till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Ändringen innebär att bestämmelsen blir tillämplig för alla utredningar om föräldraskap, dvs. såväl utredningar om vem som har fött ett barn som utredningar om föräldraskap för barnets andra förälder (se 2 kap. 1 och 2 §§ föräldrabalken).

I *andra stycket* ändras en hänvisning med anledning av att hittillsvarande 6 kap. 15 a § tredje stycket föräldrabalken flyttas till fjärde stycket i samma paragraf.

17.24 Förslaget till lag om ändring i lagen (2002:160) om läkemedelsförmåner m.m.

Förmånsberättigade personer

4 § Rätt till förmåner enligt denna lag har

1. den som är bosatt i Sverige,

2. den som, utan att vara bosatt här, har rätt till vårdförmåner i Sverige vid sjukdom eller *föräldraskap* enligt vad som följer av Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 883/2004 av den 29 april 2004 om samordning av de sociala trygghetssystemen, och

3. den som avses i 5 kap. 7 § första stycket socialförsäkringsbalken och som omfattas av nämnda förordning.

Rätt till förmåner enligt 5 och 20 §§ med undantag för varor som avses i 18 § andra punkten har även den som i annat fall, utan att vara bosatt i Sverige, har anställning här.

I paragrafen anges vilka personer som har rätt till läkemedelsförmåner. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.2.

I *första stycket* byts ”moderskap” ut mot ”föräldraskap” till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Detta innebär inte någon ändring i sak. Rätten till läkemedelsförmåner för den som inte är bosatt i Sverige följer av Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 883/2004 av den 29 april 2004 om samordning av de sociala trygghetssystemen.

17.25 Förslaget till lag om ändring i lagen (2002:297) om biobanker i hälso- och sjukvården m.m.

5 kap. Biobank med prover från barn

Register

6 § För varje provgivare får endast följande uppgifter registreras:

– namn, personnummer och hemort *till den som har fött barnet*,

– graviditetens längd,

– provgivarens födelsetid, födelsevikt, kön och personnummer samt ordningstal vid flerbörd,

– den enhet inom sjukvården som tagit provet,

– analys- och undersökningsresultat,

– diagnos,

– uppgifter om behandling av diagnostiserade sjukdomar,

– uppgifter som kan ha betydelse för tolkning och uppföljning av resultatet, och

– uppgifter om information till och samtycke från provgivaren eller dennes vårdnadshavare.

I paragrafen anges vilka uppgifter som får registreras för en provgivare i PKU-registret. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.3.

I paragrafen byts ”modern” ut mot ”den som har fött barnet” till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Detta innebär inte någon ändring i sak.

17.26 Förslaget till lag om ändring i lagen (2006:351) om genetisk integritet m.m.

1 kap. Inledande bestämmelser

Definitioner

5 § I denna lag betyder

genetisk undersökning: en undersökning inom hälso- och sjukvården eller medicinsk forskning som syftar till att ge upplysning om en människas arvsmassa genom molekylärgenetisk, mikrobiologisk, immunologisk, biokemisk, cytogenetisk eller därmed jämförlig analysmetod eller genom inhämtande av upplysningar om hans eller hennes biologiska släktingar,

genetisk information: information om resultatet av en genetisk undersökning, dock inte till den del informationen endast innefattar upplysning om den undersöktes aktuella hälsotillstånd,

fosterdiagnostik: medicinsk undersökning av en gravid kvinna och det foster hon bär på,

genetisk fosterdiagnostik: genetisk undersökning av foster eller en gravid kvinna för att få information om fostrets sjukdomar, sjukdomsanlag och missbildningar genom fostervattensprov, moderkaksprov eller blodprov,

preimplantatorisk genetisk diagnostik: genetisk undersökning av ett befruktat ägg innan detta implanteras i en kvinnas livmoder,

genterapi: en behandling som innebär att en frisk gen med hjälp av en bärare (vektor) förs in i celler hos en individ som har en genetisk sjukdom,

somatisk cellkärnöverföring: att cellkärnan i ett ägg ersätts med kärnan från en kroppscell, och

ensamstående kvinna: en kvinna som inte är gift eller sambo.

I paragrafen definieras några begrepp i lagen. Övervägandena finns i avsnitt 12.7.

I paragrafen ändras definitionen av begreppet ensamstående kvinna genom att det uttryckliga kravet på att kvinnan inte ska vara registrerad partner tas bort. Detta innebär inte någon ändring i sak. Av 3 kap. 1 § lagen (1994:1117) om registrerat partnerskap följer att bestämmelser i lag eller annan författning med anknytning till äktenskap tillämpas på motsvarande sätt på registrerat partnerskap. Lagen tillämpas, trots att den är upphävd, i frågor om registrerat partnerskap (2 § lagen [2009:260] om upphävande av lagen [1994:1117] om registrerat partnerskap).

6 kap. Insemination

Inledande bestämmelse

1 § I detta kapitel finns bestämmelser om att föra in spermier i en kvinna på konstlad väg (insemination).

I paragrafen anges kapitlets tillämpningsområde. Övervägandena finns i avsnitt 12.7.

I paragrafen tas andra stycket bort. Detta innebär inte någon ändring i sak. Av 3 kap. 1 § lagen (1994:1117) om registrerat partnerskap följer att bestämmelser i lag eller annan författning med anknytning till äktenskap och makar tillämpas på motsvarande sätt på registrerat partnerskap och registrerad partner. Lagen gäller, trots att den är upphävd, för registrerade partner som inte har gift sig eller omvandlat sitt partnerskap till äktenskap (2 och 3§ § lagen [2009:260] om upphävande av lagen [1994:1117] om registrerat partnerskap).

Skyldighet att lämna uppgifter till domstol

6 § Om det i ett mål om föräldraskap är nödvändigt att få del av de uppgifter som finns om en insemination, är den som är ansvarig för inseminationen eller annan som har tillgång till uppgifterna skyldig att på begäran av domstolen lämna ut dessa uppgifter.

Paragrafen innehåller regler om skyldigheten att lämna ut uppgifter om en insemination till domstol. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.2.

I paragrafen byts ”faderskap eller föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken” ut mot ”föräldraskap” till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Detta innebär inte någon ändring i sak.

7 kap. Befruktning utanför kroppen

Inledande bestämmelse

1 § I detta kapitel finns bestämmelser om befruktning utanför kroppen. Med befruktning utanför kroppen avses

1. befruktning av ett ägg utanför en kvinnas kropp, och
2. införande av ägget i en kvinnas kropp.

I paragrafen anges kapitlets tillämpningsområde. Övervägandena finns i avsnitt 12.7.

I paragrafen tas andra stycket bort. Detta innebär inte någon ändring i sak. Av 3 kap. 1 § lagen (1994:1117) om registrerat partnerskap följer att bestämmelser i lag eller annan författning med anknytning till äktenskap och makar tillämpas på motsvarande sätt på registrerat partnerskap och registrerad partner. Lagen gäller, trots att den är upphävd, för registrerade partner som inte har gift sig eller omvandlat sitt partnerskap till äktenskap (2 och 3§ § lagen [2009:260] om upphävande av lagen [1994:1117] om registrerat partnerskap).

Skyldighet att lämna uppgifter till domstol

8 § Om det i ett mål om föräldraskap är nödvändigt att få del av de uppgifter som finns om en befruktning utanför kroppen, är den som är ansvarig för behandlingen eller någon annan som har tillgång till uppgifterna skyldig att på begäran av domstolen lämna ut dessa uppgifter.

Paragrafen innehåller regler om skyldigheten att lämna ut uppgifter om en befruktning utanför kroppen till domstol. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.2.

I paragrafen byts ”faderskap, moderskap enligt 1 kap. 7 § eller föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken” ut mot ”föräldraskap” till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Detta innebär inte någon ändring i sak.

17.27 Förslaget till lag om ändring i offentlighets- och sekretesslagen (2009:400)

12 kap. Sekretess i förhållande till den enskilde själv, m.m.

Sekretess i förhållande till vårdnadshavare

3 a § *I lagen (2024:000) om föräldrafullmakter finns bestämmelser om att andra än vårdnadshavare i vissa fall kan ges en behörighet att ta del av uppgifter som rör den underåriges personliga angelägenheter.*

Paragrafen, som är ny, innehåller en upplysning om att det i lagen om föräldrafullmakter finns bestämmelser om att andra än vårdnadshavare i vissa fall kan ges en behörighet att ta del av uppgifter som rör den underåriges personliga angelägenheter. Övervägandena finns i avsnitt 14.9.2.

Av 2 § första stycket 2 lagen (2024:000) om föräldrafullmakter framgår att en föräldrafullmaktshavare i frågor som rör barnets personliga angelägenheter är behörig att ta del av uppgifter som rör barnet i samma utsträckning som en vårdnadshavare. I fråga om sekretessprövningen när en föräldrafullmaktshavare begär att få ta del av uppgifter om barnet hänvisas till författningskommentaren till den bestämmelsen.

17.28 Förslaget till lag om ändring i lagen (2016:1013) om personnamn

Förlust av efternamn

21 § Om någon har förvärvat ett efternamn som han eller hon inte har rätt till och detta leder till besvär för någon annan, ska en domstol på talan av den sistnämnde besluta att namnet förloras, om det inte finns särskilda skäl mot det.

Om någon förlorar sitt efternamn enligt första stycket, ska domstolen besluta att också den som genom denne har förvärvat namnet förlorar namnet, om talan förs om detta och det inte finns särskilda skäl mot det. Detsamma gäller om någon som skulle ha förlorat sitt efternamn enligt första stycket har avlidit.

En talan enligt första stycket som grundar sig på att ett föräldraskap har hävts får inte väckas senare än ett år efter hävandet. I övriga fall får talan inte väckas senare än fem år efter det att Skatteverkets beslut fick laga kraft.

Paragrafen innehåller bestämmelser om förlust av efternamn. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.2.

I *tredje stycket* byts ”faderskap eller föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken” ut mot ”föräldraskap” till följd av bland annat de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Ändringen innebär att en talan om förlust av efternamn som grundar sig på att ett föräldraskap har hävts aldrig får väckas senare än ett år efter det att föräldraskapet hävdes. Detta gäller oavsett om det hävda föräldraskapet avser den av föräldrarna som inte har fött barnet och föräldraskapet har hävts enligt reglerna i 3 kap. föräldrabalken eller om det avser den av föräldrarna som har fött barnet och denne har fastställts inte vara förälder till barnet efter en fastställelsetalan enligt 13 kap. 2 § rättegångsbalken (se rättsfallet NJA 2007 s. 684).

Förfarandet i allmän domstol

45 § En talan i tvist om efternamn väcks i tingsrätten i den ort där den mot vilken talan förs ska svara i tvistemål i allmänhet.

En talan om förlust av efternamn som grundar sig på att ett föräldraskap har hävts väcks i tingsrätten i den ort där barnet har sin hemvist. En sådan fråga får väckas även i samband med ett mål om hävande av föräldraskap.

Om barnet är under 18 år, ska domstolen även hämta in ett yttrande från socialnämnden, om det inte är uppenbart obehövligt. Socialnämnden ska ge barnet möjlighet att framföra sina åsikter och redovisa dem för domstolen.

Om det inte finns någon behörig tingsrätt enligt första eller andra stycket, väcks talan i Stockholms tingsrätt.

Paragrafen innehåller bestämmelser om domstols behörighet och om handläggningen av mål om tvist om efternamn. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.2.

I *andra stycket* byts ”faderskap eller föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken” ut mot ”föräldraskap” till följd av bland annat de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Ändringen innebär att en talan om förlust av efternamn som grundar sig på att ett föräldraskap har hävts alltid ska väckas vid tingsrätten i den ort där barnet har sin hemvist. Detta gäller oavsett om det hävda föräldraskapet avser den av föräldrarna som inte har fött barnet eller den som har fött barnet. En sådan talan får även väckas i samband med ett mål om hävande av

föräldraskapet. Mål om hävande av föräldraskapet för den av föräldrarna som inte har fött barnet handläggs enligt reglerna i 3 kap. 1–5 §§ föräldrabalken. Talan om att häva föräldraskapet för den förälder som har fött barnet måste föras som en s.k. negativ fastställelsetalan enligt 13 kap. 2 § rättegångsbalken (se rättsfallet NJA 2007 s. 684). Ett sådant mål handläggs därför enligt de allmänna bestämmelserna i rättegångsbalken.

17.29 Förslaget till lag om ändring i hälso- och sjukvårdslagen (2017:30)

8 kap. Ansvar att erbjuda hälso- och sjukvård

2 § Regionen ska även erbjuda en god hälso- och sjukvård åt

1. den som, utan att vara bosatt här, har rätt till vårdförmåner i Sverige vid sjukdom och *föräldraskap* enligt vad som följer av Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 883/2004 av den 29 april 2004 om samordning av de sociala trygghetssystemen, och

2. den som avses i 5 kap. 7 § första stycket socialförsäkringsbalken och som omfattas av förordningen.

Vården ska erbjudas av den region inom vars område personen är förvärvsverksam eller, i fråga om en person som är arbetslös, den region inom vars område denne är registrerad som arbetssökande. I den utsträckning familjemedlemmar till dessa personer har rätt till vårdförmåner i Sverige vid sjukdom och *föräldraskap* enligt vad som följer av förordningen, ska familjemedlemmarna erbjudas vård av samma region. Om familjemedlemmarna är bosatta i Sverige gäller dock 1 §.

I paragrafen anges lagens tillämpningsområde. Övervägandena finns i avsnitt 12.6.2.

I paragrafen byts ”moderskap” ut mot ”föräldraskap” till följd av de ändringar som görs i 1 kap. föräldrabalken. Detta innebär inte någon ändring i sak. Regionens skyldighet att erbjuda den som inte är bosatt i Sverige en god hälso-och sjukvård följer av Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 883/2004 av den 29 april 2004 om samordning av de sociala trygghetssystemen.

17.30 Förslaget till lag om ändring i lagen (2021:530) om informationssamtal

Tillämpningsområde

1 § Denna lag gäller för sådana informationssamtal som avses i 5 kap. 3 a § socialtjänstlagen (2001:453) och som hålls med

1. föräldrar som inte är överens i frågor om vårdnad, boende eller umgänge, eller

2. barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson enligt 6 kap. 15 a § andra stycket föräldrabalken, när de inte är överens i frågor om umgänge.

Om en förälder begär informationssamtal, ska socialnämnden erbjuda föräldrarna samtal. *Om barnets vårdnadshavare eller en särskild umgängesperson begär informationssamtal, ska socialnämnden erbjuda dem samtal.*

Det som i lagen sägs om föräldrar gäller vid informationssamtal enligt första stycket 2 i stället barnets vårdnadshavare och den särskilda umgängespersonen. Skyldigheten enligt 7 § att i vissa fall erbjuda samarbetssamtal gäller dock samtal enligt 5 kap. 3 § första stycket 3 socialtjänstlagen (2001:453).

Paragrafen anger lagens tillämpningsområde. Övervägandena finns i avsnitt 14.10.7.

Enligt ett tillägg i *första stycket* gäller lagen även för informationssamtal som avses i 5 kap. 3 a § socialtjänstlagen och som hålls med barnets vårdnadshavare och en särskild umgängesperson enligt 6 kap. 15 a § andra stycket föräldrabalken, när de inte är överens i frågor om umgänge (beträffande särskild umgängesperson, se vidare kommentaren till 6 kap. 15 a § föräldrabalken). Att deltagande i informationssamtal i vissa fall är en förutsättning för att en domstol ska få ta upp ett yrkande om barnets umgänge med en särskild umgängesperson framgår av 6 kap. 17 c § föräldrabalken.

Det görs också ett tillägg i *andra stycket*. Tillägget klargör att det är barnets vårdnadshavare och den särskilda umgängespersonen som ska erbjudas informationssamtal när någon av dem begär det. Ansvaret att sörja för att informationssamtal kan hållas uppkommer när någon av dem begär ett sådant samtal.

Om barnet står under vårdnad av två vårdnadshavare ska båda erbjudas informationssamtal, även om endast en av dem har tagit initiativ till samtal.

Om det inte finns ett reglerat umgänge med den särskilda umgängespersonen sedan tidigare är det – för att informationssamtal ska erbjudas – i regel tillräckligt att den som begär samtalet påstår att

oenighet föreligger i frågan om umgänge och att barnets relation med honom eller henne motsvarar den mellan barn och förälder (se även kommentaren till 5 kap. 3 a § socialtjänstlagen). En förfrågan får emellertid avvisas om det utifrån omständigheterna är uppenbart att personen i fråga inte är en särskild umgängesperson. Så kan t.ex. vara fallet om det framkommer att personen aldrig har bott tillsammans med barnet.

Enligt *tredje stycket*, som är nytt, ska det som i lagen sägs om föräldrar i stället gälla barnets vårdnadshavare och den särskilda umgängespersonen när ett informationssamtal hålls med dem. Det klargörs samtidigt att skyldigheten enligt 7 § att i vissa fall erbjuda samarbetssamtal gäller samtal enligt 5 kap. 3 § första stycket 3 socialtjänstlagen, dvs. samarbetssamtal enligt den punkt som avser den personkrets som här är aktuell.

Således ska lagens övriga bestämmelser tillämpas på samma sätt som när ett informationssamtal gäller ett barns föräldrar.

Huvudregeln är att socialnämnden i den kommun där barnet är folkbokfört ansvarar för att informationssamtal kan hållas (2 §). Särskilda regler gäller vid sekretess och när barnet inte är folkbokfört i Sverige. Förstahandsalternativet i dessa situationer är att ansvaret ligger hos socialnämnden i en kommun där någon av vårdnadshavarna eller den särskilda umgängespersonen är folkbokförd (3 och 4 §§).

Informationssamtal ska hållas så snart det är möjligt och senast inom fyra veckor från begäran. Om det finns särskilda skäl, får socialnämnden erbjuda en senare tid för samtalet (5 §, angående särskilda skäl; jfr prop. 2020/21:150 s. 162 och 163).

Socialnämnden ska erbjuda barnets vårdnadshavare och den särskilda umgängespersonen ett gemensamt informationssamtal. Om det finns särskilda skäl för det, får socialnämnden i stället erbjuda enskilda samtal (6 § första stycket). Om någon av barnets vårdnadshavare eller den särskilda umgängespersonen begär det, ska socialnämnden erbjuda enskilda samtal (6 § andra stycket).

I de flesta fall ska socialnämnden verka för ett gemensamt samtal. Ett gemensamt samtal ökar förutsättningarna att få adekvat hjälp, vilket in sin tur ökar förutsättningarna för att nå en överenskommelse som är förenlig med barnets bästa. Ett skäl att ändå hålla enskilda samtal kan vara att någon av de som samtal ska hållas med har ett långvarigt hinder mot att delta i samtal. Den som är tydlig

med att han eller hon inte vill delta i ett gemensamt samtal ska inte heller pressas till det (jfr samma prop. s. 163 och 164).

Om barnet står under vårdnad av två vårdnadshavare finns det visserligen inte något hinder mot att enskilda samtal hålls med var och en av dem. Det bör dock vara ett undantagsfall att vårdnadshavarna inte deltar i samma informationssamtal. Konfliktlinjen går i dessa fall i regel inte mellan vårdnadshavarna, utan mellan å ena sidan dem och å andra sidan den särskilda umgängespersonen.

I informationssamtalen ska barnets vårdnadshavare och den särskilda umgängespersonen få relevant information som syftar till att de ska hitta den lösning som är bäst för barnet i frågor om umgänge. De ska också erbjudas samarbetssamtal, om det inte är olämpligt, och efter behov erbjudas eller vägledas till stöd och hjälp i annan form (7 §).

En situation när det kan vara olämpligt att erbjuda samarbetssamtal är om det finns uppgifter om att någon av dem som informationssamtal hålls med har gjort sig skyldig till våld eller någon annan form av övergrepp mot barnet eller mot någon av dem som annars skulle delta i ett samarbetssamtal (jfr samma prop. s. 164).

Socialnämnden ska utfärda ett samtalsintyg till den som har deltagit i ett informationssamtal. Intyget ska innehålla uppgifter om namn och person- eller samordningsnummer för barnets vårdnadshavare och den särskilda umgängespersonen, vem som har deltagit i samtalet och när samtalet ägde rum (8 §).

Genom att ge in intyget till domstolen kan den som har deltagit i ett informationssamtal visa att förutsättningar finns att ta upp hans eller hennes yrkande om umgänge till prövning (6 kap. 17 c § föräldrabalken).

Övriga ändringar är endast redaktionella.

Särskilt yttrande

Särskilt yttrande av experten Mats Sjösten

Bonusbarn och bonusföräldrar

Utredaren använder i löptext begreppen bonusbarn och bonusföräldrar under förevändningen att det är mer modernt än styvbarn och styvföräldrar. Jag kan förstå att de senare begreppen kan uppfattas som omoderna men icke desto mindre är det väl inarbetade begrepp som på ett klart sätt definierar vad de tar sikte på. Fördelen med de begreppen – styvbarn respektive styvföräldrar – är att de inte är värderande. Att använda bonus som förled har i normalt språkbruk en innebörd av att vara något positivt. Det är säkert för många så att ett ny partners barn kan betraktas som en bonus, dvs. ett reellt bonusbarn och motsvarande kan säkert vara fallet med förälderns nya partner, dvs. bonusförälder. Men så är inte alltid fallet, tvärt om. Det är mot den bakgrunden olämpligt att använda ett värdeladdat ord – trots att det är av positiv karaktär – för att beskriva det som i lagstiftningen kallas styvbarn.

Kommittédirektiv 2020:132

En föräldraskapsrättslig lagstiftning för alla

Beslut vid regeringssammanträde den 10 december 2020

Sammanfattning

En särskild utredare ska se över utformningen av föräldrabalkens regler om föräldraskap och i övrigt överväga vissa förändringar av de familjerättsliga reglerna. Uppdraget syftar till att – med utgångspunkt i barnets bästa – åstadkomma en mer sammanhållen, könsneutral och jämlik reglering om föräldraskap samt regler om föräldraansvar som är anpassade till olika familjekonstellationer.

I uppdraget ingår att ta ställning till bl.a.

- hur föräldrabalkens regler om föräldraskap kan utformas för att bli mer överskådliga, enhetliga, heltäckande, könsneutrala och inkluderande samt enklare att tillämpa,
- om utrymmet att häva ett föräldraskap ska begränsas,
- om personer som inte längre är gifta eller sambor ska kunna adoptera gemensamt eller adoptera varandras barn,
- om förutsättningarna för ett barn att upprätthålla sin relation med en social förälder efter separation eller dödsfall behöver förbättras, och om det i övrigt behöver vidtas åtgärder för att underlätta för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar.

Utredaren ska föreslå de författningsändringar och andra åtgärder som behövs.

Uppdraget ska redovisas senast den 21 juni 2022.

Behovet av en utredning

Att bli förälder och bilda familj är för många en viktig del av livet. De familjerättsliga reglerna ger rättsliga förutsättningar för ett familjeliv och är av stor betydelse för att säkerställa ett barns behov av omsorg och trygghet. Det är därför angeläget att reglerna är moderna och välfungerande.

Vid föräldrabalkens tillkomst var den traditionella kärnfamiljen den givna familjekonstellationen. Synen på föräldraskap och familj har förändrats sedan dess. Familjer kan i dag se olika ut och barn blir också till på olika sätt. Det är viktigt att lagstiftningen är utformad för att möta denna utveckling. Sverige ska vara ett land där människor har friheten att leva sina liv som de vill och vara den de är. Varje barn ska ha en trygg familjesituation och få växa upp i ett samhälle som inte gör skillnad på personer beroende på kön eller sexuell läggning eller på olika familjekonstellationer. Det är viktigt att lagstiftningen återspeglar denna syn. Regelverket ska ha ett tydligt barnrättsperspektiv i enlighet med FN:s konvention om barnets rättigheter (barnkonventionen), som är lag i Sverige sedan den 1 januari 2020.

En rad åtgärder har vidtagits för att modernisera lagstiftningen och anpassa den till nya sätt att bilda familj. Såväl äktenskapsbalken som sambolagen (2003:376) har gjorts könsneutrala. Assisterad befruktning är en väletablerad behandlingsform och möjligheterna att bli förälder genom sådan behandling har successivt utvidgats till att omfatta gifta par, sambor och ensamstående kvinnor (prop. 2014/15:127). Förutsättningarna att bli förälder genom assisterad befruktning har blivit desamma för alla, oavsett kön eller sexuell läggning, och kravet på att barnet ska ha en genetisk koppling till minst en förälder har tagits bort (prop. 2017/18:155). Vidare har avskaffandet av steriliseringskravet vid fastställande av könstillhörighet gjort det möjligt för en person som ändrat könstillhörighet till man att föda barn eller till kvinna att bidra med spermier till ett barns tillkomst (prop. 2012/13:107). Dessutom har adoptionsreglerna moderniserats och det är nu möjligt för såväl gifta par och sambor som ensamstående att adoptera (prop. 2017/18:121).

För närvarande pågår arbete med att ytterligare modernisera den familjerättsliga lagstiftningen. Regeringen gav i februari i år en särskild utredare i uppdrag att överväga utökade möjligheter att göra utländska föräldraskap gällande i Sverige (dir. 2020:19). Vidare har

2014 års vårdnadsutredning gjort en översyn av vårdnadsreglerna och Utredningen om faderskap och föräldraskap har lämnat förslag om bl.a. införandet av en föräldraskapspresumtion (se SOU 2017:6 och SOU 2018:68).

Det beskrivna reformarbetet har varit viktigt och efterlängtat men har också gjort regelverket svårtillgängligt och fragmenterat. Nya föräldraskapsregler har successivt införts i föräldrabalken utan att det samtidigt varit möjligt att se över lagstiftningens grundläggande struktur. Behovet av en sådan översyn har påpekats av Lagrådet (se prop. 2017/18:155 s. 147), domstolar och universitet. Även flera organisationer har pekat på det behovet utifrån ett hbtq-perspektiv. Det finns skäl att nu göra en översyn.

Det är även viktigt att den familjerättsliga lagstiftningen i övrigt fungerar i praktiken och tar hänsyn till att familjerelationer kan se ut på olika sätt och förändras under livets gång. Behovet av att ytterligare anpassa lagstiftningen till samhällsutvecklingen bör därför utredas.

En könsneutral föräldrabalk

Nuvarande regler om föräldraskap

Det finns tre typer av rättsliga föräldrar: mor, far och förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken. Det sistnämnda avser den kvinna i en samkönad relation som inte har fött barnet. Föräldrabalkens regler om vem som är att anse som förälder skiljer sig åt på flera sätt, bl.a. beroende på vilken typ av föräldraskap det rör sig om och hur barnet har tillkommit.

För moderskap finns det nästan inga regler i föräldrabalken. Rättslig status som förälder följer i stället av de oskrivna principerna – ”mater semper certa est” (det är alltid säkert vem som är mor) eftersom ”mater est quam gestatio demonstrat” (modern är den som födandet visar). När befruktning utanför kroppen med donerade ägg blev tillåtet 2003 ansågs att principerna fortsatt skulle gälla (prop. 2001/02:89). För en kvinna som efter äggdonation föder ett barn reglerades detta då uttryckligen i föräldrabalken (1 kap. 7 §).

För faderskap finns ett flertal regler i föräldrabalken. Om modern är gift vid barnets födelse, ska maken automatiskt anses vara barnets far (faderskapspresumtionen, 1 kap. 1 §). Presumtionen gäller även när barnet tillkommit genom assisterad befruktning. Om modern

inte är gift, fastställs faderskapet genom bekräftelse eller dom (1 kap. 3 § första stycket). När barnet har tillkommit genom samlag ska den genetiska fadern fastställas som barnets far (1 kap. 4 och 5 §§). När barnet har tillkommit genom assisterad befruktning med samtycke av moderns make eller sambo är det maken eller sambon som ska fastställas som barnets far (1 kap. 8 § första stycket). När behandlingen har utförts med spermier från en annan man än maken eller sambon gäller dock detta endast under förutsättning att behandlingen har utförts inom svensk hälso- eller sjukvård eller vid en behörig inrättning i utlandet, och barnet har rätt till information om spermiedonatorn (1 kap. 8 § andra stycket). Om behandlingen har utförts på annat sätt – t.ex. om det rör sig om s.k. heminsemination – ska faderskap i stället fastställas för donatorn. I en sådan situation kan ett gemensamt föräldraskap för moderns partner åstadkommas genom adoption (se prop. 2004/05:137 s. 44).

Motsvarande förutsättningar för att fastställa föräldraskap efter assisterad befruktning gäller om moderns make, sambo eller registrerade partner är en kvinna. Regler för denna situation finns i en egen paragraf (1 kap. 9 §). Ett sådant föräldraskap fastställs genom bekräftelse eller dom. Utredningen om faderskap och föräldraskap har föreslagit att det även ska införas en föräldraskapspresumtion (se SOU 2018:68 s. 145 f.).

När en ensamstående kvinna genomgår assisterad befruktning blir hon i regel barnets enda rättsliga förälder. Faderskap ska dock fastställas bl.a. om kvinnan har genomgått en heminsemination eller om donatorn är anonym (1 kap. 3 § andra stycket).

Föräldrabalken innehåller även regler för situationer där personer får barn efter det att någon av dem eller båda har ändrat könstillhörighet (1 kap. 10–14 §§). En man som föder barn ska anses som far till barnet men omfattas av det som i andra regler anges om mor och moderskap. En kvinna som bidrar med sina spermier till ett barns tillkomst eller som har samtyckt till en assisterad befruktning av sin make eller sambo ska anses som mor till barnet men omfattas av det som anges om far och faderskap. Även för personer som ändrat könstillhörighet finns förslag om att införa en föräldraskapspresumtion (se SOU 2018:68 s. 147 f.).

I föräldrabalken finns vidare regler om socialnämndens medverkan vid fastställande av faderskap (2 kap.) och om rättegången i bl.a. mål om fastställande eller hävande av faderskap (3 kap.).

Reglerna om föräldraskap behöver ses över

Föräldraskapsreglerna har kontinuerligt moderniserats för att anpassa föräldrabalken till olika sätt att bilda familj. Detta har samtidigt medfört att regelverket blivit allt mer invecklat och svårtillgängligt. Dess övergripande struktur bygger i mångt och mycket fortfarande på tanken att föräldrar är en man och en kvinna som är gifta med varandra och som får barn tillsammans genom samlag. De andra sätten att få barn och bli förälder som tillkommit har reglerats särskilt och i praktiken som undantag till den traditionella huvudregeln. För att förstå reglerna och kunna tillämpa dem förutsätts kunskap om regelverket i stort och hur reglerna förhåller sig till och påverkar varandra. Uppdelningen av reglerna på ett flertal paragrafer gör dem svåra att överblicka. Vissa regler brister också i tydlighet och begreppsanvändningen är inte enhetlig.

Reglerna om faderskap och moderskap i situationer där någon som har ändrat könstillhörighet blir förälder är ett belysande exempel på hur lagstiftningen riskerar att leda till svårigheter att tillämpa reglerna och att förstå vilka rättigheter och skyldigheter som personen har i egenskap av förälder. Att exempelvis en person ska anses som far och samtidigt i andra avseenden behandlas som mor kan upplevas som både motsägelsefullt och utpekande.

För att åstadkomma en tillgänglig och modernt utformad lagstiftning om föräldraskap behöver föräldrabalken ses över. Målsättningen är att lagstiftningen ska vara mer könsneutral, jämlik och inkluderande. Samtidigt ska de sakliga skälen bakom dagens reglering tillgodoses. Översynen handlar om att förbättra strukturen och göra regelverket mer överskådligt. Reglerna bör vara tydliga och begripliga. De bör också vara enhetliga och inte utan tungt vägande skäl skilja på föräldrar beroende på deras sexuella läggning eller kön eller om de har ändrat könstillhörighet. Den nuvarande fragmenterade ordningen där i praktiken lika fall regleras i olika paragrafer bör därmed i största möjliga utsträckning undvikas. Reglerna om föräldraskap handlar i grunden om att fastställa ett barns familjerättsliga ställning och tillgodose barnets rätt till sin förälder eller sina föräldrar. En självklar utgångspunkt är därför att lagstiftningen ska utformas utifrån barnets bästa.

Till följd av de bestämmelser om föräldraskap efter assisterad befruktning och ändrad könstillhörighet som redan införts har frågan om vem som är biologisk eller genetisk mor eller far till ett barn getts mindre rättslig betydelse. Alla identifierar sig inte heller nödvändigtvis med något av dessa föräldrabegrepp. Inom ramen för arbetet med att se över strukturen för regelverket finns det därför anledning att överväga att införa ett mer generellt och könsneutralt föräldraskapsbegrepp.

Även i framtiden kommer det i viss utsträckning att finnas behov av att kunna särskilja mellan föräldrar. Bestämmelserna om socialnämndens medverkan vid fastställande av faderskap eller föräldraskap bygger exempelvis på att utredning enbart genomförs beträffande en person som inte själv har fött ett barn. Det relevanta torde framför allt vara att kunna ange vilken förälder som har fött barnet och vem som ska betraktas som barnets andra förälder. Med anledning av detta och i syfte att göra regelverket mer heltäckande finns det också skäl att överväga om de oskrivna principerna om moderskap bör lagfästas i föräldrabalken i någon form (jfr dir. 2020:19 s. 8). Även behovet av regler för utredning av moderskap och föräldraskap kan då övervägas (jfr SOU 2018:68 s. 219).

En översyn av föräldrabalkens regler om föräldraskap kräver även att utredaren förhåller sig till anknytande regelverk. Det finns åtskillig lagstiftning där begreppen mor och far har rättslig betydelse. Det gäller t.ex. socialförsäkringsbalken och lagen (1969:620) om ersättning i vissa fall för utgivna underhållsbidrag. Föräldrabalkens regler om vårdnad utgår vidare från att ett barn från födseln står under ensam vårdnad av modern om föräldrarna inte är gifta med varandra (6 kap. 3 §). I lagen (1985:367) om internationella faderskapsfrågor och lagen (1958:642) om blodundersökning m.m. vid utredning av faderskap finns olika bestämmelser om utredning och fastställande av faderskap (se förslag i SOU 2018:68 om att 1958 års lag ska ersättas av en ny lag om rättsgenetisk undersökning vid utredning av faderskap). Det kan förutses att en ändring av den föräldraskapsrättsliga regleringen medför behov av följdändringar i annan lagstiftning, som var och en kräver särskild analys utifrån de förhållanden som gäller i den lagstiftningen.

Utredaren ska därför

- ta ställning till hur föräldrabalkens regler om föräldraskap kan utformas för att bli mer överskådliga, enhetliga, heltäckande, könsneutrala och inkluderande samt enklare att tillämpa,
- analysera konsekvenserna för annan lagstiftning av att reglerna om föräldraskap ändras och ta ställning till behovet av följdändringar i sådan lagstiftning, och
- föreslå de författningsändringar som behövs.

Hävande av föräldraskap

Nuvarande regler för hävande

Reglerna om föräldraskap handlar till stor del om vem som i olika situationer ska anses som förälder till ett barn. Det finns emellertid även regler om att ett föräldraskap under vissa förutsättningar kan hävas.

Det finns inte några särskilda regler i föräldrabalken om hävande av moderskap. Det finns i stället vissa möjligheter att föra en s.k. negativ fastställelsetalan, dvs. i domstol få fastställt att en person inte är moder (se 13 kap. 2 § rättegångsbalken och rättsfallet NJA 2007 s. 684).

Det finns däremot särskilda regler i föräldrabalken om hävande av faderskap. Om en man har blivit far till ett barn med tillämpning av faderskapspresumtionen, kan faderskapet hävas bl.a. om det är utrett att modern har haft samlag med en annan man än maken under tid då barnet kan ha tillkommit och det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt att den andre mannen är far till barnet. Hävande kan vidare ske om det på grund av barnets arvsanlag eller annan särskild omständighet kan hållas för visst att mannen i äktenskapet inte är barnets far. Ett presumerat faderskap kan också hävas genom att mannen i äktenskapet godkänner en annan mans bekräftelse av faderskapet (1 kap. 2 §). Faderskap som fastställts genom bekräftelse kan hävas om det senare visas att den som lämnat bekräftelsen inte är far till barnet (1 kap. 4 § tredje stycket). Faderskap som fastställts genom en dom som fått laga kraft kan hävas genom att en domstol beviljar resning.

Möjligheterna att häva ett föräldraskap enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken motsvarar möjligheterna att häva faderskap som har fastställts genom bekräftelse eller dom. Ett föräldraskap kan hävas om det visar sig att den kvinna som har bekräftat föräldraskapet inte ska anses som förälder.

En fråga om hävande av föräldraskap prövas av domstol. En talan om hävande kan som huvudregel väckas av den rättsliga fadern eller barnet (3 kap. 1, 2 och 14 §§). Det finns inte några generella tidsfrister inom vilka en fråga om hävande av föräldraskap måste väckas (se prop. 1975/76:170 s. 130 f. om en dåvarande tidsfrist för hävande av ett presumerat faderskap, och 3 kap. 1 § tredje stycket om en gällande tidsfrist för arvingar till en avliden man att väcka talan om hävande av ett presumerat faderskap).

Utrymmet att häva föräldraskap behöver ses över

Traditionellt har grunderna för hävande av faderskap i huvudsak tagit sikte på situationen att någon annan än maken genom samlag bidragit till barnets tillkomst. Vid assisterad befruktning med donerade spermier är situationen en annan. Att den som har ansetts som förälder inte har en genetisk koppling till barnet utgör då inte i sig en grund för hävande. I stället kan hävande ske om det visar sig att någon av förutsättningarna för faderskapet eller föräldraskapet inte var uppfyllda, t.ex. om barnet har tillkommit genom assisterad befruktning i utlandet med en anonym donator.

Det har i olika sammanhang anförts att hävandereglerna inte är anpassade till de olika sätt att skaffa barn och bli förälder som tillkommit eller föreslagits på senare år. Att ett föräldraskap bestäms felaktigt kan vara en följd av okunskap om regelverket eller de faktiska förhållandena. Det kan emellertid också vara så att ett par är medvetet om att det brister i någon av förutsättningarna för faderskap eller föräldraskap men ändå låter det presumeras eller bekräftas. Vid införande av en föräldraskapspresumtion (se förslag i SOU 2018:68) finns det en risk att detta kommer att inträffa i fler fall.

Att ett föräldraskap har presumerats eller fastställts trots att det inte fanns förutsättningar för det kan ske också i andra fall. Det kan t.ex. inträffa att ett moderskap eller faderskap registreras på grund av felaktiga uppgifter som lämnats i samband med flytt till Sverige.

Det har vidare påpekats att det finns en risk att möjligheten att häva föräldraskap kan komma att utnyttjas för andra syften än barnets bästa (jfr prop. 2017/18:155 s. 51 f. och SOU 2018:68 s. 152 f.). Exempelvis kan en förälder som efter en skilsmässa inte längre vill dela vårdnaden om barnet med den andra föräldern försöka få dennes föräldraskap hävt. Motsvarande risk finns om en förälder efter en skilsmässa inte vill betala underhållsbidrag till barnet. (Jfr rättsfallen NJA 2006 s. 505 och NJA 2015 s. 675.)

Föräldraskap ska som utgångspunkt vara ett livslångt åtagande och det kan ifrågasättas om nuvarande ordning främjar ett stabilt och jämbördigt föräldraskap. Reglerna om hävande behöver ses över i ljuset av samhällsutvecklingen. Vilket utrymme som ska finnas för att häva ett föräldraskap är en komplicerad fråga som kräver att flera olika intressen vägs mot varandra. Hävandereglerna bör vara förutsebara, rättssäkra och utgå från vad som är barnets bästa. Det bör särskilt övervägas om det finns anledning att begränsa utrymmet att häva föräldraskap och hur detta i sådant fall lämpligen bör ske.

Det kan t.ex. handla om att begränsa vilka omständigheter som får läggas till grund för hävande, begränsa socialnämndens utredningsskyldighet i vissa fall eller införa någon form av tidsbegränsning för när en sådan talan kan väckas. Det finns vidare skäl att utreda om hävande av moderskap ska regleras och därigenom göra regelverket mer heltäckande.

Utredaren ska därför

- se över reglerna om hävande av föräldraskap i föräldrabalken och då särskilt ta ställning till om utrymmet att häva ett föräldraskap ska begränsas,
- ta ställning till om det ska införas regler i föräldrabalken om hävande av moderskap, och
- föreslå de författningsändringar eller andra åtgärder som behövs.

Utökade möjligheter till adoption

De grundläggande reglerna om adoption finns i 4 kap. föräldrabalken. En adoption innebär att det skapas ett familjerättsligt förhållande mellan adoptivföräldern och adoptivbarnet. Genom adoptionen betraktas adoptivbarnet i rättsligt hänseende som adoptivförälderns barn

och inte som barn till sina tidigare föräldrar. Om någon har adopterat en makes eller sambos barn (s.k. styvbarnsadoption), ska den adopterade dock anses som parets gemensamma barn.

En modernisering av adoptionsreglerna i föräldrabalken genomfördes 2018 (prop. 2017/18:121). Genom reformen tydliggjordes att barnets bästa ska ges störst vikt vid alla frågor som rör adoption av ett barn. Vidare blev det möjligt för sambor att genomföra adoptioner – av både barn och vuxna – på samma sätt som gifta par.

Ett barn får adopteras om det med beaktande av samtliga omständigheter är lämpligt (4 kap. 2 §). Vid den bedömningen ska barnets behov av adoption och sökandens lämplighet att adoptera särskilt beaktas. Den som är vuxen får adopteras om det finns särskild anledning med hänsyn till det personliga förhållandet mellan sökanden och den som sökanden vill adoptera och om adoptionen även i övrigt är lämplig (4 kap. 4 §). Vid bedömningen ska det särskilt beaktas om sökanden har uppfostrat den som sökanden vill adoptera eller om adoptionen annars avser att bekräfta en relation som motsvarar den mellan barn och förälder.

Reglerna om adoption innebär att endast makar och sambor får adoptera gemensamt eller genom att adoptera sin partners barn åstadkomma ett gemensamt föräldraskap (4 kap. 6 §). Det har påpekats att det särskilt vid vuxenadoption kan finnas behov av att möjliggöra gemensam adoption och styvbarnsadoption även efter det att makar eller sambor har separerat. Frågan uppmärksammades bl.a. i samband med moderniseringen av reglerna 2018 (se prop. 2017/18:121 s. 67, bet. 2017/18:CU14 s. 28 f.).

Det kan tänkas att ett barn senare i livet genom adoption vill manifestera sin relation till en styvförälder som barnet vuxit upp med, trots att styvföräldern inte längre är gift eller sambo med barnets förälder. På motsvarande sätt kan någon som har vuxit upp i ett familjehem vilja bli adopterad av de tidigare familjehemsföräldrarna men att de då har separerat. Vid dödsfall inom familjen kan det tänkas att någon som har vuxit upp med en styvförälder vill bli adopterad av denne utan att släktskapet till den avlidna föräldern skärs av. Som regelverket ser ut är det i dag inte möjligt med adoption i någon av dessa situationer. Reglerna tillåter heller inte att den som är gift eller sambo ensam adopterar t.ex. en tidigare makes barn.

Adoption är för många människor ett viktigt sätt att få juridisk bekräftelse på det som man betraktar som sin familj. Lagstiftningen har nyligen moderniserats. Det kan dock hävdas att reglerna om gemensam adoption och styvbarnsadoption framstår som väl restriktiva och inte i tillräcklig utsträckning tillåter att starka familjeband som ett barn skapat med en social förälder kan formaliseras genom adoption efter separation eller dödsfall.

Utredaren ska därför

- ta ställning till om det ska bli möjligt med gemensam adoption för personer som inte längre är gifta eller sambor med varandra och om det ska bli möjligt med styvbarnsadoption av en tidigare makes eller sambos barn, och
- föreslå de författningsändringar som behövs.

Åtgärder för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar

Barn växer i dag upp i olika familjekonstellationer

Alla barn ska stå under en eller två personers vårdnad. Därutöver kan ett barn ha vuxna i sin närhet som i praktiken tar ett föräldraansvar för barnet. Ibland används begreppet social förälder eller bonusförälder för att beskriva en sådan person. I vissa fall kan det redan från början finnas någon som fungerar som social förälder. Det kan vara fråga om ett manligt och ett kvinnligt samkönat par som får barn tillsammans, en ensamstående kvinna som får barn med ett manligt samkönat par eller andra konstellationer utanför den traditionella kärnfamiljen. I andra fall kan det i ett senare skede finnas en eller flera sociala föräldrar för barnet, t.ex. när de rättsliga föräldrarna har separerat och en av dem eller båda får en ny partner. Det är alltså en realitet att familjebildning kan både uppkomma och utvecklas på flera olika sätt och att många barn i dag växer upp i andra familjekonstellationer än den traditionella kärnfamiljen.

Regler om vårdnad finns i föräldrabalken. Ett barn står normalt under vårdnad av sina rättsliga föräldrar eller en av dem. Vårdnadshavarna ansvarar för barnets personliga förhållanden och ska se till att barnets behov av omvårdnad, trygghet och god fostran blir tillgodosedda (6 kap. 2 §). Vårdnadshavarna ansvarar även för att barnet får den tillsyn som behövs och att barnet får tillfredsställande

försörjning och utbildning. Oftast svarar den juridiska vårdnaden mot den faktiska vården, dvs. vårdnadshavaren sköter själv om och bor tillsammans med barnet. Det är dock inte alltid så. Det finns i dag ingen möjlighet för ett barn att ha fler än två vårdnadshavare.

När det gäller sociala föräldrar har barnets vårdnadshavare enligt föräldrabalken ett ansvar för att barnets behov av umgänge med någon annan som står barnet särskilt nära så långt som möjligt tillgodoses (6 kap. 15 § tredje stycket). På talan av socialnämnden får rätten besluta om ett sådant umgänge (6 kap. 15 a §). Barnets vårdnadshavare kan vidare ge fullmakt till en social förälder att agera i deras ställe vid beslut kring barnet. En social förälder kan under vissa omständigheter åläggas underhållsskyldighet för barnet (7 kap. 5 § föräldrabalken) och är i vissa fall berättigad till föräldrapenning (se prop. 2017/18:276).

Det ska utredas om barns rätt till sociala föräldrar behöver stärkas

Det är angeläget att barn som växer upp i en familj med andra eller fler än två föräldrar har tillgång till sitt sociala nätverk och kan dra nytta av detta på samma sätt som andra barn. De band som finns mellan ett barn och en social förälder kan vara väl så starka som banden till en rättslig förälder. Det är viktigt att denna relation erkänns och att det finns en trygghet och förutsebarhet för alla barn oavsett i vilken familj barnet växer upp.

Den familjerättsliga lagstiftningen är inte anpassad till att barn växer upp i andra familjekonstellationer än den traditionella kärnfamiljen. Det är endast barnets vårdnadshavare som har rätt att fatta beslut om barnet. Sociala föräldrar kan uppleva svårigheter att av skolan, vården, myndigheter och andra få tillgång till information om barnet eller på annat sätt bli delaktiga i frågor som rör barnet. Det har anförts att avsaknaden av föräldraansvar för en social förälder även kan innebära ekonomisk osäkerhet för barnet. Så länge som de vuxna är överens kan de många gånger finna en lösning på dessa utmaningar. Om det däremot uppstår konflikt, t.ex. i samband med separation eller en förälders dödsfall, finns det en risk för att en social förälder i värsta fall skärs av från barnets liv. Detta är olyckligt eftersom barnet då förlorar kontakten med en person som i praktiken kan ha fungerat som en förälder under barnets uppväxt.

Det bör mot denna bakgrund utredas om barnets rätt till sociala föräldrar behöver stärkas och om förutsättningarna för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar i övrigt behöver förbättras.

För att kunna ta ställning i dessa frågor krävs att den närmare problembilden klarläggs. Det kan antas att problemen varierar för olika familjer. En huvuduppgift för utredaren är därför att undersöka vilka konkreta svårigheter som i olika situationer kan uppstå för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar. Som redovisas ovan finns det redan regler som tar sikte på eller inkluderar andra än vårdnadshavare som tar föräldraansvar, t.ex. regler om umgänge och underhållsskyldighet. Det är dock oklart i vilken utsträckning dessa används (jfr SOU 2017:6 s. 207 f.). I uppdraget ingår därför att undersöka tillämpningen av sådana regler och bedöma om lagstiftningen är anpassad för att möta dessa familjers och i synnerhet barnens behov.

Utifrån den identifierade problembilden och vad som är bäst för barnet behöver utredaren bedöma om det finns ett behov av att vidta åtgärder och i så fall vilka. Det handlar exempelvis om att säkerställa att barns behov av en fortsatt relation med sina sociala föräldrar efter separation eller förälders dödsfall kan tillgodoses. Det kan även handla om att förenkla det praktiska vardagslivet och ge förutsättningar för sociala föräldrar att vid behov kunna ta ett ansvar och vara en aktiv del i barnets liv och utveckling.

Det har i några sammanhang gjorts gällande att det bör övervägas en ordning med fler än två vårdnadshavare. Att möjliggöra för fler vuxna att dela det juridiska ansvaret för barnets omvårdnad är en komplex fråga. Att fler vuxna involveras i beslut kring ett barn kan leda till att beslutsfattandet blir mer svårhanterligt eftersom det i regel krävs enighet i alla beslut. I den mån det råder meningsskiljaktigheter mellan de vuxna kan det medföra att barn hamnar i vårdnadstvister mellan flera vuxna, eller på annat sätt leda till en komplicerad umgänges- och boendesituation för barnet. En självklar utgångspunkt är att lagstiftningen ska utformas utifrån barnets bästa. Risken ska minimeras för att barn far illa eller att det uppstår fler familjerättsliga tvister till följd av intresset av att underlätta för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar.

Utgångspunkten bör därför vara att ett behov av att stärka barnets rätt till sociala föräldrar ska tillgodoses genom andra åtgärder än att utvidga kretsen av vårdnadshavare. Inte minst för barnets skull bör utredaren eftersträva en flexibel ordning som i första hand bygger på

samförstånd och en lagstiftning som möjliggör delegering av ansvar och tillåter delaktighet. Det kan t.ex. övervägas olika sätt att förbättra förutsättningarna för ett barn att kunna ha umgänge med sin sociala förälder efter separation eller förälders dödsfall. Det kan även övervägas om sociala föräldrar i vissa situationer ska likställas med vårdnadshavare. Det kan handla om att sociala föräldrar under vissa omständigheter ska få tillgång till information om barnet eller familjeförmåner eller kunna fatta vissa beslut kring ett barn på samma sätt som vårdnadshavare. Socialnämndens roll vid en konflikt kan också behöva utredas. Utredaren bör analysera och redovisa fördelar och nackdelar med olika åtgärder.

Övervägandena ska utgå från ett tydligt barnrättsperspektiv och barnets bästa ska således sättas främst. Utredaren behöver vidare förhålla sig till att det i vissa familjer finns rättsliga föräldrar som inte har del i vårdnaden. Fokus bör ligga på områden där det utifrån den identifierade problembilden finns ett praktiskt behov av åtgärder. Om det skulle visa sig att det finns påtagliga fördelar ur ett barnperspektiv med någon form av möjlighet för sociala föräldrar att ta en del av det juridiska ansvaret för ett barn, är utredaren inte förhindrad att överväga detta.

Utredaren ska därför

- kartlägga vilka problem som kan uppkomma för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar och hur existerande möjligheter att understödja barns relation med sociala föräldrar tillämpas,
- utifrån identifierad problembild ta ställning till om förutsättningarna för barn att upprätthålla en relation med sina sociala föräldrar efter separation eller förälders dödsfall behöver förbättras,
- analysera och ta ställning till om det i övrigt behöver vidtas åtgärder för att underlätta för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar, och
- föreslå de författningsändringar och andra åtgärder som behövs.

Konsekvensbeskrivningar

Utredaren ska bedöma och redogöra för förslagens ekonomiska konsekvenser och konsekvenser i övrigt för enskilda och det allmänna. I konsekvensbeskrivningen ingår att analysera, beskriva och, när det

är möjligt, kvantifiera de samhällsekonomiska effekterna av förslagen. Om något av förslagen påverkar det kommunala självstyret ska, utöver dess konsekvenser, också de särskilda avvägningar som lett fram till förslagen redovisas. De offentligfinansiella effekterna av förslagen ska beräknas och om förslagen kan förväntas leda till offentligfinansiella kostnader ska utredaren föreslå hur dessa ska finansieras. Även i övrigt ska förslagens konsekvenser redovisas enligt kommittéförordningen.

Utredaren ska genomgående ha ett barnrättsperspektiv i den analys som görs och konsekvenser för barn och unga ska särskilt belysas. Där så är möjligt i arbetet ska barns och ungas egna åsikter och erfarenheter tillvaratas och redovisas. Utredaren ska också ha ett jämställdhetsperspektiv, liksom ett hbtq-perspektiv. Statistik som redovisas ska vara köns- och åldersuppdelad. Om förslagen inte bedöms ha betydelse för jämställdheten ska detta motiveras.

Genomförande och redovisning av uppdraget

Utredaren ska, i den utsträckning som det bedöms lämpligt, undersöka och beskriva hur de frågor som uppdraget omfattar behandlas i några länder som är jämförbara med Sverige, främst de nordiska länderna.

Utredaren ska, i den utsträckning som det bedöms lämpligt, hämta in synpunkter och upplysningar från berörda myndigheter och organisationer.

Utredaren ska i sitt arbete beakta den grundläggande målsättningen att främja lika rättigheter och möjligheter oavsett sexuell läggning, kön eller könsidentitet. Utredaren ska beakta de grundläggande fri- och rättigheterna och Sveriges internationella åtaganden om mänskliga rättigheter.

Utredaren får överväga sådana närliggande frågor som har samband med de frågeställningar som ska utredas.

Utredaren ska hålla sig informerad om och beakta relevant arbete som pågår inom Regeringskansliet och utredningsväsendet. Detta gäller särskilt den fortsatta beredningen av betänkandet Nya regler om faderskap och föräldraskap (SOU 2018:68) och det arbete som bedrivs av Utredningen om utökade möjligheter att göra utländska föräldraskap gällande i Sverige (dir. 2020:19).

Uppdraget ska redovisas senast den 21 juni 2022.

(Justitiedepartementet)

Enkät om tillämpningen av socialnämndens möjlighet att väcka talan om umgänge mellan ett barn och någon annan än barnets förälder

Enkätens syfte

Utredningen om en föräldraskapsrättslig lagstiftning för alla (Ju 2020:21) har i uppdrag att bland annat överväga åtgärder som kan underlätta för familjer där fler än två vuxna tar föräldraansvar. Det handlar alltså om barn som i sin närhet, utöver rättsliga föräldrar, har andra vuxna som i praktiken fyller en föräldraroll. Vi kommer i det följande använda oss av begreppet social förälder för att beskriva en person som tar föräldraansvar för ett barn utan att i rättslig mening vara barnets förälder eller vårdnadshavare.

Sociala föräldrar finns i olika familjekonstellationer. I s.k. stjärnfamiljer eller regnbågsfamiljer finns den sociala föräldern eller de sociala föräldrarna ofta med redan från barnets födelse, t.ex. när ett manligt och ett kvinnligt samkönat par får barn tillsammans. En annan familjekonstellation är s.k. ombildade familjer där de rättsliga föräldrarna har separerat och en av dem eller båda har träffat en ny partner, som ibland kan vara en social förälder för barnet.

En frågeställning som utredningen har att ta ställning till är om barnets rätt till en social förälder behöver stärkas. I detta ligger bland annat att bedöma om det behöver vidtas ytterligare åtgärder för att tillgodose barnets behov av en fortsatt relation med en social förälder efter separation eller förälders dödsfall.

Mot denna bakgrund är det av stor vikt för utredningen att undersöka hur dagens lagstiftning används. Av särskilt intresse är bestämmelsen i 6 kap. 15 a § 2 st. föräldrabalken (FB). Enligt bestämmelsen

får rätten på talan av socialnämnden besluta om umgänge mellan barnet och någon annan än en förälder. Vid bedömningen av om en sådan talan ska föras ska socialnämnden särskilt beakta barnets behov av umgänge med sina morföräldrar och farföräldrar och andra som står barnet särskilt nära.

En social förälder kan vara en person som står barnet särskilt nära. Syftet med enkäten är att undersöka i vilken utsträckning det i dag förekommer att socialnämnderna hanterar ärenden som avses i 6 kap. 15 a § 2 st. FB, och då särskilt situationer där den som vänt sig till nämnden är en social förälder som vill ha umgänge med ett barn.

Frågor att besvara

1. Hur många förfrågningar om att väcka talan enligt 6 kap. 15 a § 2 st. FB inkom till socialnämnden

år 2018?	Svar:
år 2019?	Svar:
år 2020?	Svar:

2. Hur många av förfrågningarna under åren 2018–2020 kom från

en social förälder i en ombildad familj?	Svar:
en social förälder i stjärnfamilj?	Svar:
mor- eller farföräldrar?	Svar:
andra personer?	Svar:

3. Hur många förfrågningar under åren 2018–2020 ledde till att socialnämnden väckte talan vid tingsrätt?

år 2018?	Svar:
år 2019?	Svar:
år 2020?	Svar:

4. Hur många av de mål som inleddes vid tingsrätt var föranledda av en förfrågan (som inkom till nämnden under åren 2018–2020) från

en social förälder i en ombildad familj?	Svar:
en social förälder i stjärnfamilj?	Svar:
mor- eller farföräldrar?	Svar:
andra personer?	Svar:

5. Hur många ärenden under åren 2018–2020 slutade med en samförståndslösning mellan barnets vårdnadshavare och den som ville att nämnden skulle väcka talan om umgänge

år 2018?	Svar:
år 2019?	Svar:
år 2020?	Svar:

6. Finns det skäl (andra än att en överenskommelse träffas) som ofta återkommer när nämnden beslutar att inte väcka talan om umgänge med en social förälder? Vilka skäl är det i sådana fall?

Kantar Sifos enkätundersökning till vuxna respondenter

Information i inbjudan:

Kantar Sifo genomför just nu en intervjuundersökning bland barn och vuxna i familjer där det finns ”sociala föräldrar”, det vill säga vuxna som tar ett föräldraansvar utan att vara barnets vårdnadshavare eller juridiska föräldrar.

Svaren från undersökningen ska fungera som beslutsunderlag till en statlig utredning som ser över lagstiftningen kring föräldraskap och vad som kan behöva åtgärdas för att underlätta för olika familjekonstellationer. Utredningen arbetar på uppdrag av Regeringskansliet.

Målgruppsfrågor:

1. Hur många bor (heltid eller deltid) i ditt hushåll och hur gamla är de?
0–5 år
6–9 år
10–12 år
13–15 år
16–17 år
Vuxen (inklusive mig själv)

Skala: 0, 1, 2, 3, 4, fler än 4, Ej svar

Samtliga som svarar 0 eller Ej svar på åldersgrupp 0–17 år screenas ut.

2. Denna undersökning riktar sig till familjer där det finns en eller flera så kallade ”Sociala föräldrar”.

En ”Social förälder” kan beskrivas som en vuxen som tar föräldraansvar för ett barn utan att vara barnets vårdnadshavare eller juridiska förälder, exempelvis en bonusförälder eller extra förälder i en ombildad familj eller någon med föräldraansvar i en stjärn- eller regnbågsfamilj.

En social förälder behöver inte vara i en relation med den juridiska föräldern, men ska tidigare ha varit det eller från början skaffat barn tillsammans med barnets juridiska föräldrar.

Fråga 3: Alternativen styrs av vad respondent angett på fråga 1.

3. Du uppgav att det bor X barn i ditt hushåll. Vilken relation har du till:

Social förälder= en vuxen som tar föräldraansvar för barnet utan att vara vårdnadshavare eller juridisk förälder
Juridisk förälder= Är barnets förälder enligt folkbokföringen
Vårdnadshavare= juridisk förälder som också har rättsligt ansvar för barnet

Barn 0–5 år
Barn 6–9 år
Barn 10–12 år
Barn 13–15 år
Barn 16–17 år

Svarsalternativ:
Jag är vårdnadshavare och juridisk förälder till barnet
Jag är juridisk förälder till barnet men inte vårdnadshavare
Jag är social förälder till barnet
Jag tar inget föräldraansvar för barnet

Fråga 4 & 5: endast om fler än 1 vuxen i hushållet.

4. Du uppgav att det bor X vuxen/vuxna i ditt hushåll. Vilken relation har du till:
Vuxen 1
Vuxen 2
Vuxen 3

Svarsalternativ:
Min partner (sambo/maka/make etc.)
Vuxen som jag delar föräldraansvar med utan att vara partner
Annan familjemedlem eller vän (vuxna barn/syskon/mor- och farförälder/vän etc.)

Om "partner" el. "vuxen som jag delar föräldraansvar med" enligt fråga 4 (om fler partners/vuxna som ej är familjemedlem – svarar på fråga 5 för respektive vuxen):

I resterande frågor får de som uppgett vuxen som delar föräldraansvar samt de som uppger mer än 1 partner/vuxen som inte är familjemedlem det sista alternativet "den andra vuxna" i hakklamrarna. Om endast en partner uppges (och ingen annan vuxen) och respondenten själv inte är social förälder ges det andra alternativet "din partner".

5. Vilken relation har [din partner/den andra vuxna] [X] till:
Social förälder = en vuxen som tar föräldraansvar för barnet utan att vara vårdnadshavare eller juridisk förälder
Juridisk förälder = är barnets förälder enligt folkbokföringen
Vårdnadshavare = juridisk förälder som också har rättsligt ansvar för barnet

Barn 0–5 år
Barn 6–9 år
Barn 10–12 år
Barn 13–15 år
Barn 16–17 år

Svarsalternativ:
Vårdnadshavare och juridisk förälder till barnet
Juridisk förälder till barnet men inte vårdnadshavare

Social förälder till barnet
Tar inget föräldraansvar för barnet
Ej svar

Om ingen social förälder enligt fråga 3 & 5: Screenout

6. I vilken utsträckning bor barnen i ditt hushåll?

Barn 1 i x-ålder
Barn 2 i y-ålder
Barn 3 i z-ålder
Barn 4 i å-ålder
Barn 5 i ä-ålder

Skala:
På heltid
På deltid
Mer sällan än deltid/Sporadiskt
Ej svar

7. Hur skulle du definiera din familjekonstellation?
Flera svar möjliga

Ombildad familj
Regnbågsfamilj
Stjärnfamilj
Familj med ensamstående förälder
Annan familjekonstellation:
Ej svar

Fråga 8 styrs av fråga 3 & 5.
Om flera partners/vuxna varav flera också är sociala föräldrar (och ej respondent):
Du har uppgett att det bor flera sociala föräldrar i dit hushåll. I nästkommande frågor ber vi dig tänka på den person som fyllde år senast när du svarar.

8. Hur delaktig är [du/din partner/den andra vuxna] som varken är vårdnadshavare eller juridisk förälder i barnens liv?

Barn 1 i x-ålder
Barn 2 i y-ålder
Barn 3 i z-ålder
Barn 4 i å-ålder
Barn 5 i ä-ålder

Skala:
Mycket delaktig
Ganska delaktig
Inte särskilt delaktig
Inte alls delaktig
Tveksam, vet ej

Fråga 9 & 10 styrs av fråga 3 & 5.

9. När blev [du/din partner/den andra vuxna] delaktig i barnens liv?

Barn 1 i x-ålder
Barn 2 i y-ålder
Barn 3 i z-ålder
Barn 4 i å-ålder
Barn 5 i ä-ålder

Svarsalternativ:
Från att barnet föddes
Tidigt i barnets uppväxt (mer än hälften av barnets liv)
Senare i barnets uppväxt (mindre än hälften av barnets liv)
Ej svar

10. Finns det någon annan vuxen som är vårdnadshavare och/eller juridisk förälder till barnen i ett annat hushåll?

Barn 1 i x-ålder
Barn 2 i y-ålder
Barn 3 i z-ålder
Barn 4 i å-ålder
Barn 5 i ä-ålder

Svarsalternativ:
Vuxen som är vårdnadshavare och juridisk förälder till barnet
Vuxen som är juridisk förälder till barnet men inte vårdnadshavare
Nej
Ej svar

För de som uppger att ett eller fler barn har ytterligare juridisk förälder och/eller vårdnadshavare i annat hushåll (endast de barn som har ytterligare juridisk förälder/vårdnadshavare blir möjliga svarsalternativ):

11. Hur delaktig i barnens liv är den andra vuxna i ett annat hushåll som är vårdnadshavare och/eller juridisk förälder?
Juridisk förälder = är barnets förälder enligt folkbokföringen
Vårdnadshavare = juridisk förälder som också har rättsligt ansvar för barnet

Barn 1 i x-ålder
Barn 2 i y-ålder
Barn 3 i z-ålder
Barn 4 i å-ålder
Barn 5 i ä-ålder

Skala:
Mycket delaktig
Ganska delaktig
Inte särskilt delaktig
Inte alls delaktig
Tveksam, vet ej

Förskola

12. I vilken utsträckning har [du/din partner/den andra vuxna] som social förälder upplevt problem eller utmaningar med följande i förskolan med anledning av att [du/din partner/den andra vuxna] varken är vårdnadshavare eller juridisk förälder?

Ange ditt svar på en skala 1 till 10 där 1 betyder inte alls ett problem och 10 betyder ett mycket stort problem.

Ansöka om förskoleplats
Delta under inskolning
Inbjudan till och delaktighet i utvecklingssamtal
Få information rörande barnet
Tillgång till skolportal eller liknande digital plattform
Få inflytande över barnets utbildning och omsorg
Kontakt med skolan vid någon incident/akut händelse
Medverka på utflykter och aktiviteter riktade till föräldrar
Få möjlighet att påverka eller ta del av stödinsatser (exempelvis speciallärare, särskild undervisningsgrupp etc.)

Skala:
10. Mycket stort problem
9.
8.
7.
6.
5.
4.
3.
2.
1. Inte alls ett problem
Tveksam, vet ej
Ej relevant

Grundskola

Social förälder till barn som är 6 år eller äldre:

13. I vilken utsträckning har [du/din partner/den andra vuxna] som social förälder upplevt problem eller utmaningar med följande i grundskolan med anledning av att [du/din partner/den andra vuxna] varken är vårdnadshavare eller juridisk förälder?

Ange ditt svar på en skala 1 till 10 där 1 betyder inte alls ett problem och 10 betyder ett mycket stort problem.

Delaktighet i processen av skolval
Inbjudan till och delaktighet i utvecklingssamtal
Få information rörande barnet
Tillgång till skolportal eller liknande digital plattform
Få inflytande över barnets utbildning och omsorg
Kontakt med skolan vid någon incident/akut händelse
Kontakt med fritidshem
Medverka på utflykter och aktiviteter riktade till föräldrar
Få möjlighet att påverka eller ta del av stödinsatser (exempelvis speciallärare, särskild undervisningsgrupp etc.)

Skala:
10. Mycket stort problem
9.
8.
7.
6.
5.
4.
3.
2.
1. Inte alls ett problem
Tveksam, vet ej
Ej relevant

Gymnasieskola

Social förälder till barn i åldersgrupp 16–18 år:

14. I vilken utsträckning [har du/din partner/den andra vuxna] som social förälder upplevt problem eller utmaningar med följande i gymnasieskolan med anledning av att [du/din partner/den andra vuxna] varken är vårdnadshavare eller juridisk förälder?

Delaktighet i processen av skolval
Få information rörande barnet
Tillgång till skolportal eller liknande digital plattform
Få inflytande över utbildningens innehåll och utformning
Kontakt med skolan vid incidenter/akut händelse
Få möjlighet att påverka eller ta del av stödinsatser (exempelvis speciallärare, särskild undervisningsgrupp etc.)

Skala:
10. Mycket stort problem
9.
8.
7.
6.
5.
4.
3.
2.
1. Inte alls ett problem
Tveksam, vet ej
Ej relevant

15. Om ni upplevt några problem eller utmaningar relaterat till förskola/skola/fritidsverksamhet/gymnasium som du kopplar samman med att barnet har en social förälder, berätta gärna om det ni upplevt som svårast.

[ÖPPET SVAR]
Nej, ingenting
Ej svar

Hälso- och sjukvård

16. I vilken utsträckning har [du/din partner/den andra vuxna] som social förälder upplevt problem eller utmaningar med följande kopplat till hälso- och sjukvård* med anledning av att [du/din partner/den andra vuxna] varken är vårdnadshavare eller juridisk förälder?

***Tänk på all typ av hälso- och sjukvård, såsom; husläkare, tandläkare, akutsjukvård, specialistvård, habilitering, Barn- och ungdomspsykiatri (BUP) etc.**

Delaktighet i vårdval
Följa med barnet på besök i vården
Söka vård (boka läkarbesök)
Få möjlighet att vara med och påverka beslut om vård/medicinska ingrepp
Få tillgång till information och sekretessfrågor (journaler m.m.)
Få tillgång till vårdportaler eller liknande digitala plattformar
Hämta ut medicin på apotek
Förnya recept
Få information och bli kallad till Barnavårdscentralen (BVC)

Skala:
10. Mycket stort problem
9.
8.
7.
6.
5.
4.
3.
2.
1. Inte alls ett problem
Tveksam, vet ej
Ej relevant

17. Om ni upplevt några problem eller utmaningar relaterat till hälso- och sjukvård* som du kopplar samman med att barnet har en social förälder, berätta gärna om det ni upplevt som svårast.

***Tänk på all typ av hälso- och sjukvård, såsom; husläkare, tandläkare, akutsjukvård, specialistvård, habilitering, Barn- och ungdomspsykiatri (BUP) etc.**

[ÖPPET SVAR]
Nej, ingenting
Ej svar

Fritid, föreningsliv och resor

18. I vilken utsträckning [har du/din partner/den andra vuxna] som social förälder upplevt problem eller utmaningar med följande kopplat till fritid, föreningsliv och resor med anledning av att [du/din partner/den andra vuxna] varken är vårdnadshavare eller juridisk förälder?

Ansöka om medlemskap
Medverka på utflykter och resor
Kontakt om något händer med barnet
Få fylla i blanketter och underskrifter
Få tillgång till information
Utrikesresor
Barnets pass

Skala:
10. Mycket stort problem
9.
8.
7.
6.
5.
4.
3.
2.

1. Inte alls ett problem
Tveksam, vet ej
Ej relevant

19. Om ni upplevt några problem eller utmaningar relaterat till fritid, föreningsliv och resor som du kopplar samman med att barnet har en social förälder, berätta gärna om det ni upplevt som svårast.

[ÖPPET SVAR]
Nej, ingenting
Ej svar

Ekonomi

20. I vilken utsträckning [har du/din partner/den andra vuxna] som social förälder upplevt problem eller utmaningar med följande kopplat till barnets ekonomi och försäkringar med anledning av att [du/din partner/den andra vuxna] varken är vårdnadshavare eller juridisk förälder?

Beslut om barnets ekonomiska angelägenheter
Kontakt med bank i ärende som rör barnet
Barnets sparande
Ta del av barnbidrag
Ta del av föräldrapenning
Ta del av tillfällig föräldrapenning (VAB)
Kontakt med försäkringsbolag

Skala:
10. Mycket stort problem
9.
8.
7.
6.
5.
4.
3.

2.
1. Inte alls ett problem
Tveksam, vet ej
Ej relevant

21. Om ni upplevt några problem eller utmaningar relaterat till ekonomi och försäkringar som du kopplar samman med att barnet har en social förälder, berätta gärna om det ni upplevt som svårast.

[ÖPPET SVAR]
Nej, ingenting
Ej svar

Fullmakt

22. Hur har det fungerat att [du/din partner/den andra vuxna] som social förälder använt fullmakt i kontakt med följande?

Förskola
Grundskola
Gymnasieskola
Sjukvård
Kommun/Myndighet
Bank/försäkringsbolag
Akuta situationer (t.ex. kopplat med något av ovanstående)

Svarsalternativ:
Fungerar alltid bra
Fungerar ofta bra
Fungerar ibland
Fungerar sällan
Fullmakt accepteras ej
Svårt att ordna med fullmakt rent praktiskt
Har inte använt fullmakt
Behöver inte använda fullmakt, ingen har efterfrågat det
Tveksam, vet ej
Inget svar

23. Berätta gärna kort om era erfarenheter av att använda fullmakt, hur fungerar det?

[ÖPPET SVAR]
Har varken använt eller försökt använda fullmakt
Ej svar

Övrigt

24. Flera olika områden har nämnts där problem och utmaningar kan uppstå för en social förälder i relation till sitt barn. Är det någonting annat som du vill framföra om hur du upplever [din/din partners/den andra vuxnas] roll som social förälder i kontakt med offentlig eller privat verksamhet?

[ÖPPET SVAR]
Nej
Ej svar

25. Vilken inställning har du till följande…?

Barn ska kunna ha fler än två vårdnadshavare
Sociala föräldrar ska få mer juridiskt inflytande i barns liv så länge alla föräldrar/vuxna är överens om det
Sociala föräldrar ska få mer juridiskt inflytande i barns liv även om alla föräldrar/vuxna inte är överens om det
Sociala föräldrar ska få rätt att själva ta del av information om barnet från t.ex. skola, sjukvård, myndigheter

Svarsalternativ:
Mycket positivt inställd
Ganska positivt inställd
Varken eller
Ganska negativt inställd
Mycket negativt inställd
Tveksam, vet ej
Ej svar

26. Är det något annat som du vill framföra inom temat sociala föräldrar?

[ÖPPET SVAR]
Nej
Ej svar

Kantar Sifos enkätundersökning till barn 13–17 år

1. Hur många bor (heltid eller deltid) i ditt hushåll och hur gamla är de?

Barn 12 år eller yngre
Barn 13 år
Barn 14 år
Barn 15 år
Barn 16 år
Barn 17 år
Vuxen (räkna in dig själv i antalet)

Skala: 0, 1, 2, 3, 4, fler än 4, Inget svar

Samtliga som svarar 0 eller Ej svar på åldersgrupp 13–17 år screenas ut

2. Denna undersökning riktar sig till barn/ungdomar i familjer där det finns en eller flera så kallade ”Sociala föräldrar”.

En ”Social förälder” kan beskrivas som en vuxen som tar föräldraansvar för ett barn utan att vara barnets vårdnadshavare eller juridiska förälder, exempelvis en bonusförälder eller extra förälder i en ombildad familj eller någon med föräldraansvar i en stjärn- eller regnbågsfamilj. En social förälder behöver inte vara i en relation med den juridiska föräldern, men ska tidigare ha varit det eller från början skaffat barn tillsammans med barnets juridiska föräldrar.

Svar på fråga 3 styrs av antalet barn i rätt ålder i fråga 1:
Om barn 15–17 år – medgivande behövs ej

3. Du uppgav att det bor [X] barn i ditt hushåll. Vilken relation har du till:

Barn 1 i åldersgrupp Y
Barn 2 i åldersgrupp Å
Barn 3 i åldersgrupp Q
Barn 4 i åldersgrupp Z

Svarsalternativ:
Jag är vårdnadshavare till barnet
Jag är juridisk förälder till barnet men ej vårdnadshavare
Jag är ”social förälder” till barnet
Jag tar inget föräldraansvar för barnet [*screen out*]

Om respondent inte är social förälder till något av barnen:

4. Har något av barnen någon social förälder?
Social förälder = en vuxen som tar föräldraansvar för barnet utan att vara vårdnadshavare eller juridisk förälder
Juridisk förälder = Är barnets förälder enligt folkbokföringen
Vårdnadshavare = juridisk förälder som också har rättsligt ansvar för barnet

Barn 1 i åldersgrupp Y
Barn 2 i åldersgrupp Å
Barn 3 i åldersgrupp Q
Barn 4 i åldersgrupp Z

Svarsalternativ:
Ja
Nej [*screen out*]
Ej svar

5. Du svarade att du bor tillsammans med barn som är [X] år och som har en social förälder. Om det finns flera barn i den åldersgruppen som har en social förälder – välj det barn som senast fyllde år. Vi önskar att det barnet besvarar kommande frågor som handlar om ”sociala föräldrar”.

Frågorna till barnet/ungdomen handlar om barnets upplevelser av att ha en social förälder i kontakt med samhället. För att barnet ska kunna besvara frågorna i undersökningen behöver barnet känna till att den sociala föräldern inte är vårdnadshavare eller juridisk förälder. Känner barnet till det?
Social förälder = en vuxen som tar föräldraansvar för barnet utan att vara vårdnadshavare eller juridisk förälder
Juridisk förälder = är barnets förälder enligt folkbokföringen
Vårdnadshavare = juridisk förälder som också har rättsligt ansvar för barnet

Ja
Nej [*screen out*]
Nej, men jag kan förklara det innan barnet besvarar undersökningen
Vet ej [*screen out*]

6. I undersökningen kommer vi använda dessa ord. Om det behövs får du gärna förklara för barnet vilka vuxna i er familj som det handlar om:
Social förälder = en vuxen som bor tillsammans med barnet på heltid eller deltid och tar föräldraansvar för barnet utan att vara vårdnadshavare eller juridisk förälder
Vårdnadshavare = juridisk förälder som också har rättsligt ansvar för barnet

För barn med en juridisk förälder som inte vårdnadshavare:
Juridisk förälder = är barnets förälder enligt folkbokföringen

En juridisk förälder som inte är vårdnadshavare för barnet är inte en social förälder. För att enkäten inte ska bli för svår att förstå för barn/unga har vi valt att inte särskilja på begreppen ”juridisk förälder” och ”vårdnadshavare” i denna undersökning. Om barnet i ditt hushåll har en juridisk förälder som inte har vårdnaden om barnet ber vi dig därför att berätta att denne förälder i denna undersökning klassas som ”vårdnadshavare” och inte som ”social förälder”.

Om barnet är 13 eller 14 år och den vuxna är vårdnadshavare:

7. Innan barnet börjar svara vill vi att vårdnadshavare godkänner barnets deltagande.
Syftet med denna undersökning är som tidigare nämnt att förstå upplevelser av att ha ”sociala föräldrar”. De insamlade uppgifterna kommer att anonymiseras under bearbetningen av resultaten, och vi behandlar dina svar i enlighet med vår integritetspolicy [LÄNK]. Resultaten av denna undersökning kommer att levereras i sammanställt i tabeller och det kommer således inte vara möjligt att se vad enskilda individer har svarat.

Jag intygar på heder och samvete att jag är barnets vårdnadshavare och godkänner att barnet deltar i undersökningen
Jag godkänner inte att barnet deltar i undersökningen [*screen out*]

Om barnet är 13 eller 14 år och den vuxna inte är vårdnadshavare:

8. Innan barnet börjar svara vill vi att vårdnadshavare godkänner barnets deltagande.

Syftet med denna undersökning är som tidigare nämnt att förstå upplevelser av att ha ”sociala föräldrar”. De insamlade uppgifterna kommer att anonymiseras under bearbetningen av resultaten, och vi behandlar dina svar i enlighet med vår integritetspolicy [LÄNK]. Resultaten av denna undersökning kommer att levereras i sammanställt i tabeller och det kommer således inte vara möjligt att se vad enskilda individer har svarat.

Jag intygar på heder och samvete att det är vårdnadshavaren själv som godkänt att barnet deltar i undersökningen
Vårdnadshavare godkänner inte att barnet deltar i undersökningen [*screen out*]

9. Tack! Det är nu dags för barnet att besvara kommande frågor. Det är viktigt att barnet får svara på frågorna så självständigt som möjligt. Så att denne känner sig fri att svara så som barnet vill själv. Om ni eller barnet har frågor om undersökningen är ni välkomna att kontakta: Projektledare: [Namn] eller [Namn], telefonnummer:

10. Hej! Den här undersökningen handlar om vad unga tänker och känner kring att bo med en ”Social förälder”.
En social förälder kan beskrivas som en förälder eller vuxen som tar ett föräldraansvar för dig utan att vara vårdnadshavare, exempelvis bonuspappa eller extramamma, eller annan vuxen i en ombildad familj, stjärn- eller regnbågsfamilj.

Här är skillnaden:
Social förälder = en vuxen som tar föräldraansvar för dig men inte är din vårdnadshavare
Vårdnadshavare = juridisk förälder som har rättsligt ansvar för dig

11. Är du…

Tjej
Kille
Annat
Vill inte svara

12. Hur gammal är du?
Svara i antal år.

[Öppen numerisk] år

13. Har du någon social förälder?
Social förälder = en vuxen som tar föräldraansvar för dig men inte är din vårdnadshavare

Ja
Nej [*screen out, dessa får inte besvara fler frågor*]
Vill inte svara

14. Hur många vårdnadshavare har du som är delaktiga i ditt liv?
Vårdnadshavare = juridisk förälder som har rättsligt ansvar för dig

Svarsalternativ:
Ingen vårdnadshavare
1 vårdnadshavare
2 vårdnadshavare
Vill inte svara

15. Hur många vuxna finns det totalt som du bor tillsammans med, antingen på heltid eller deltid?

[Öppen numerisk] vuxna
Inget svar

16. Bor du heltid eller deltid med din sociala förälder?
Om du har flera sociala föräldrar kan du tänka på den sociala föräldern som du bott med mest.
Social förälder = en vuxen som tar föräldraansvar för dig men inte är din vårdnadshavare

Svarsalternativ:
Heltid
Deltid
Mer sällan än deltid/Då och då
Vill inte svara

17. Hur delaktig tycker du att din sociala förälder är i ditt liv?
Social förälder = en vuxen som tar föräldraansvar för dig men inte är din vårdnadshavare

Skala:
Väldigt delaktig
Ganska delaktig
Lite delaktig
Inte delaktig alls
Vill inte svara

18. När kom din sociala förälder in i ditt liv?
Social förälder = en vuxen som tar föräldraansvar för dig men inte är din vårdnadshavare

Svarsalternativ:
När jag föddes
På förskola/dagis
På lågstadiet
På mellanstadiet
På högstadiet
Efter att jag gick ut högstadiet

Vet inte
Vill inte svara

19. Tänk nu på din skola. Vem brukar göra det här?
Social förälder = en vuxen som tar föräldraansvar för dig men inte är din vårdnadshavare
Vårdnadshavare = juridisk förälder som har rättsligt ansvar för dig

Vara med på utvecklingssamtal
Logga in på min skolportal
Få veta av skolan om något akut har hänt
Vara med på aktiviteter eller utflykter som föräldrar är med på
Sjukanmäla mig
Skriva på intyg när du behöver en förälders underskrift
Vara hemma med mig från jobbet när jag har varit sjuk

Skala:
Bara vårdnadshavare
Oftast vårdnadshavare
Ibland vårdnadshavare och ibland social förälder
Oftast social förälder
Bara social förälder
Ingen, jag gör det själv
Jag vet inte

20. Skulle du vilja att din sociala förälder gjorde mer av det här? Om ja, vad?
Flera svar möjliga
Social förälder = en vuxen som tar föräldraansvar för dig men inte är din vårdnadshavare

Vara med på utvecklingssamtal
Logga in på min skolportal
Få veta av skolan om något akut har hänt
Vara med på aktiviteter och utflykter som föräldrar är med på
Sjukanmäla mig
Skriva på intyg när du behöver en förälders underskrift
Det spelar ingen roll
Nej, inget av det här
Jag vet inte

Om ett eller flera av svarsalternativ 1–6 på frågan ovan:

21. Du svarade att du vill att din sociala förälder gör mer av vissa saker kring din skola. Varför tror du inte din sociala förälder gör det?
Social förälder = en vuxen som tar föräldraansvar för dig men inte är din vårdnadshavare
Du kan ange flera svarsalternativ.

Svarsalternativ:
Mina föräldrar har bestämt det tillsammans
Min sociala förälder får inte
Min sociala förälder har inte tid
Min sociala förälder vill inte
Jag vill inte
Det är för krångligt
Annan anledning, vilken: [ÖPPET SVAR]
Jag vet inte

22. Tänk nu på när du går till doktorn, sjukhus eller tandläkaren. Vem brukar göra det här?
Social förälder = en vuxen som tar föräldraansvar för dig men inte är din vårdnadshavare
Vårdnadshavare = juridisk förälder som har rättsligt ansvar för dig

Boka tid åt dig hos doktor eller på sjukhus
Följa med på besök hos doktor eller på sjukhus
Boka tid hos tandläkaren
Följa med till tandläkaren
Läsa dina journaler (den information som finns om dig)
Vara med och bestämma vilken vård du ska få
Hämta ut mediciner till dig på Apoteket

Skala:
Bara vårdnadshavare
Oftast vårdnadshavare
Ibland vårdnadshavare och ibland social förälder
Oftast social förälder
Bara social förälder
Ingen, jag gör det själv

Jag vet inte

23. Skulle du vilja att din sociala förälder gjorde mer av det här? Om ja, vad?
Flera svar möjliga
Social förälder = en vuxen som tar föräldraansvar för dig men inte är din vårdnadshavare

Boka tid till dig hos doktor eller på sjukhus
Följa med på besök hos doktor eller på sjukhus
Boka tid hos tandläkaren
Följa med till tandläkaren
Läsa dina journaler (den information som finns om dig)
Vara med och bestämma vilken vård du ska få
Hämta ut mediciner till dig på Apoteket
Det spelar ingen roll
Nej, inget av det här
Jag vet inte

Om ett eller flera av svarsalternativ 1–7 på frågan ovan:

24. Du svarade att du vill att din sociala förälder ska göra mer av vissa saker kring din sjukvård. Varför tror du inte din sociala förälder gör det?
Du kan ange flera svarsalternativ.
Social förälder = en vuxen som tar föräldraansvar för dig men inte är din vårdnadshavare

Svarsalternativ:
Mina föräldrar har bestämt det tillsammans
Min sociala förälder får inte
Min sociala förälder har inte tid
Min sociala förälder vill inte
Jag vill inte
Det är för krångligt
Annan anledning, vilken: [ÖPPET SVAR]
Jag vet inte

25. Tänk nu på din fritid. Vem brukar göra det här?
Social förälder = en vuxen som tar föräldraansvar för dig men inte är din vårdnadshavare
Vårdnadshavare = juridisk förälder som har rättsligt ansvar för dig

Vara med på någon fritidsaktivitet (till exempel en träning eller hobby)
Anmäla dig till en fritidsaktivitet, klubb eller förening
Skriva på intyg när du behöver en förälders underskrift

Skala:
Bara vårdnadshavare
Oftast vårdnadshavare
Ibland vårdnadshavare och ibland social förälder
Oftast social förälder
Bara social förälder
Ingen, jag gör det själv
Jag vet inte

26. Skulle du vilja att din sociala förälder gjorde mer av det här? Om ja, vad?
Flera svar möjliga
Social förälder = en vuxen som tar föräldraansvar för dig men inte är din vårdnadshavare

Vara med på någon fritidsaktivitet (till exempel en träning eller hobby)
Anmäla dig till en fritidsaktivitet, klubb eller förening
Skriva på intyg när du behöver en förälders underskrift
Det spelar ingen roll
Nej, inget av det här
Jag vet inte

Om ett eller flera av svarsalternativ 1–3 på frågan ovan:

27. Du svarade att du vill att din sociala förälder göra mer av vissa saker kring din fritid. Varför tror du inte din sociala förälder gör det?
Du kan ange flera svarsalternativ.
Social förälder = en vuxen som tar föräldraansvar för dig men inte är din vårdnadshavare

Svarsalternativ:
Mina föräldrar har bestämt det tillsammans
Min sociala förälder får inte
Min sociala förälder har inte tid
Min sociala förälder vill inte
Jag vill inte
Det är för krångligt
Annan anledning, vilken: [ÖPPET SVAR]
Jag vet inte

28. Har du känt att det har blivit krångligt när din sociala förälder har försökt hjälpa dig med något för att hen inte är din vårdnadshavare?
Social förälder = en vuxen som tar föräldraansvar för dig men inte är din vårdnadshavare
Vårdnadshavare = juridisk förälder som har rättsligt ansvar för dig

Svarsalternativ:
Ja, ofta
Ja, ibland
Nej, aldrig
Vet inte

29. Har du någon gång känt att det varit svårt, krångligt eller pinsamt att ha en förälder som inte är din vårdnadshavare?
Social förälder = en vuxen som tar föräldraansvar för dig men inte är din vårdnadshavare
Vårdnadshavare = juridisk förälder som har rättsligt ansvar för dig

Berätta gärna: [ÖPPPET SVAR]
Vill inte svara

30. Är det något mer du skulle vilja berätta om hur det är att ha en social förälder?
Social förälder = en vuxen som tar föräldraansvar för dig men inte är din vårdnadshavare

[ÖPPET SVAR]
Jag vet inte

Jämförelsetabell det nya och det nuvarande 1 kap. föräldrabalken

En sammanställning av bestämmelserna i det föreslagna nya 1 kap. föräldrabalken i jämförelse med det nuvarande 1 kap. föräldrabalken

Nya 1 kap. föräldrabalken	Nuvarande 1 kap. föräldrabalken
1 §	7 och 11 §§
2 §	1 §, 9 § 1 st. och 11 a §
3 §	3 och 12 §§ samt 8 § jämfört med 3 §
4 §	4 a § samt 8 §, 9 § 3 st., 13 § 2 st. och 14 § 2 st. jämfört med 4 a §
5 §	4 § samt 8 §, 9 § 3 st., 13 § 2 st. och 14 § 2 st. jämfört med 4 §
6 §	5 § samt 8 §, 13 § 1 st. och 14 § 1 st. jämfört med 5 §
7 §	8 och 9 §§ samt 13 § 1 st. och 14 § 1 st. jämfört med 8 §
8 §	2 § 1 st., 9 a § 1 st., 11 b § och 11 c § samt 8 §jämfört med 2 § 1 st.
9 §	2 § 2 st., 9 a § 2 st. och 11 d § samt 8 §jämfört med 2 § 2 st.
10 §	4 b § samt 8 §, 9 § 3 st., 13 § 2 st. och 14 § 2 st. jämfört med 4 b §
11 §	15 §

Statens offentliga utredningar 2022

Kronologisk förteckning

1. Förbättrade åtgärder när barn misstänks för brott. Ju.
2. En skärpt syn på brott mot journalister och utövare av vissa samhällsnyttiga funktioner. Ju.
3. Sveriges tillgång till vaccin mot covid-19 – framgång genom samarbete och helgardering. S.
4. Minska gapet. Åtgärder för jämställda livsinkomster. A.
5. Innehållsvillkor för public service på internet – och ordningen för beslut vid förhandsprövning. Ku.
6. Hälso- och sjukvårdens beredskap – struktur för ökad förmåga. Del 1 och 2. S.
7. Kunskapsläget på kärnavfallsområdet 2022. Samhället, tekniken och etiken. M.
8. Rätt och rimligt för statligt anställda. Fi.
9. Avfallsbeskattning – En fråga om undantag? Fi.
10. Sverige under pandemin. Volym 1 Samhällets, företagens och enskildas ekonomi. Volym 2 Förutsättningar, vägval och utvärdering. S.
11. Handlingsplan för en långsiktig utveckling av tolktjänsten för döva, hörselskadade och personer med dövblindhet. S.
12. Startlån till förstagångsköpare av bostad. Fi.
13. Godstransporter på väg – vissa frågeställningar kring ett nytt miljöstyrande system. Fi.
14. Sänk tröskeln till en god bostad. Fi.
15. Sveriges globala klimatavtryck. M.
16. Ett förstärkt lagstöd för utlämnande av sekretesskyddade uppgifter till utlandet. Fö.
17. En modell för att mäta och belöna progression inom sfi. U.
18. EU:s förordning om terrorisminnehåll på internet – kompletteringar och ändringar i svensk rätt. Ju.
19. Utökade möjligheter att använda hemliga tvångsmedel. Ju.
20. Privatkopieringsersättningen i framtiden. Ju.
21. Rätt för klimatet. M.
22. Vägen till ökad tillgänglighet – delaktighet, tidiga insatser och inom lagens ram. S.
23. En oavvislig ersättningsrätt? Ju.
24. Materielförsörjningsstrategi. För vår gemensamma säkerhet. Fö.
25. Nya krav på betaltjänstleverantörer att lämna uppgifter. Fi.
26. Extraordinära smittskyddsåtgärder – en bedömning. S.
27. Begränsningar i möjligheterna för vissa aktörer att få tillstånd att bedriva öppenvårdsapotek. S.
28. Vår demokrati – värd att värna varje dag. Volym 1 och Volym 2, Antologin 100 år till. Ku.
29. Inkomstskatterapporter och några redovisningsfrågor. Ju.
30. Korttidsarbete under pandemin – en utvärdering av stödets betydelse. Fi.
31. Rätt och lätt – ett förbättrat regelverk för VAB. S.
32. Ko ihmisarvoa mitathiin. Tornionlaaksolaisitten, kväänitten ja lantalaisitten eksklyteerinki ja assimileerinki Då människovärdet mättes. Exkludering och assimilering av tornedalingar, kväner och lantalaiset. Ku.
33. Om prövning och omprövning – en del av den gröna omställningen. M.

34. I mål – vägar vidare för att fler unga ska nå målen med sin gymnasieutbildning. U.
35. Tryggare i vårdyrket – en översyn av vissa frågor inom utbildning till sjuksköterska och barnmorska. U.
36. Arbetslivskriminalitet – en definition, en inledande bedömning av omfattningen, lärdomar från Norge. A.
37. Stärkt arbete med att bekämpa bidragsbrott. Administrativt sanktionssystem och effektivare hantering av misstänkta brott. S.
38. Alla tiders föräldraskap – ett stärkt skydd för barns familjeliv. Del 1 och 2. Ju.

Statens offentliga utredningar 2022

Systematisk förteckning

Arbetsmarknadsdepartementet

Minska gapet. Åtgärder för minskade livsinkomster. [4]

Arbetslivskriminalitet – en definition, en inledande bedömning av omfattningen, lärdomar från Norge. [36]

Finansdepartementet

Rätt och rimligt för statligt anställda. [8]

Avfallsbeskattning – En fråga om undantag? [9]

Startlån till förstagångsköpare av bostad. [12]

Godstransporter på väg – vissa frågeställningar kring ett nytt miljöstyrande system. [13]

Sänk tröskeln till en god bostad. [14]

Nya krav på betaltjänstleverantörer att lämna uppgifter. [25]

Korttidsarbete under pandemin – en utvärdering av stödets betydelse. [30]

Försvarsdepartementet

Ett förstärkt lagstöd för utlämnande av sekretesskyddade uppgifter till utlandet [16]

Materielförsörjningsstrategi. För vår gemensamma säkerhet. [24]

Justitiedepartementet

Förbättrade åtgärder när barn misstänks för brott. [1]

En skärpt syn på brott mot journalister och utövare av vissa samhällsnyttiga funktioner. [2]

EU:s förordning om terrorisminnehåll på internet – kompletteringar och ändringar i svensk rätt. [18]

Utökade möjligheter att använda hemliga tvångsmedel. [19]

Privatkopieringsersättningen i framtiden. [20]

En oavvislig ersättningsrätt? [23]

Inkomstskatterapporter och några redovisningsfrågor. [29]

Alla tiders föräldraskap – ett stärkt skydd för barns familjeliv. Del 1 och 2. [38]

Kulturdepartementet

Innehållsvillkor för public service på internet – och ordningen för beslut vid förhandsprövning. [5]

Vår demokrati – värd att värna varje dag. Volym 1 och Volym 2, Antologin 100 år till. [28]

Ko ihmisarvoa mitathiin. Tornionlaaksolaisitten, kväänitten ja lantalaisitten eksklyteerinki ja assimileerinki Då människovärdet mättes. Exkludering och assimilering av tornedalingar, kväner och lantalaiset. [32]

Miljödepartementet

Kunskapsläget på kärnavfallsområdet 2022. Samhället, tekniken och etiken. [7]

Sveriges globala klimatavtryck. [15]

Rätt för klimatet. [21]

Om prövning och omprövning – en del av den gröna omställningen. [33]

Socialdepartementet

Sveriges tillgång till vaccin mot covid-19 – framgång genom samarbete och helgardering. [3]

Hälso- och sjukvårdens beredskap – struktur för ökad förmåga. Del 1 och 2. [6]

Sverige under pandemin. Volym 1 Samhällets, företagens och enskildas ekonomi. Volym 2 Förutsättningar, vägval och utvärdering. [10]

Handlingsplan för en långsiktig utveckling av tolktjänsten för döva, hörselskadade och personer med dövblindhet. [11]

Vägen till ökad tillgänglighet – delaktighet, tidiga insatser och inom lagens ram. [22]

Extraordinära smittskyddsåtgärder – en bedömning. [26]

Begränsningar i möjligheterna för vissa aktörer att få tillstånd att bedriva öppenvårdsapotek. [27]

Rätt och lätt – ett förbättrat regelverk för VAB. [31]

Stärkt arbete med att bekämpa bidragsbrott. Administrativt sanktionssystem och effektivare hantering av misstänkta brott. [37]

Utbildningsdepartementet

En modell för att mäta och belöna progression inom sfi. [17]

I mål – vägar vidare för att fler unga ska nå målen med sin gymnasieutbildning. [34]

Tryggare i vårdyrket – en översyn av vissa frågor inom utbildning till sjuksköterska och barnmorska. [35]